
MAGYARORSZÁG
VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR. BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEGKÉPPEL

KOMÁROM VÁRMEGYE

ÉS KOMÁROM

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

KOMÁROM VÁRMEGYE

ÉS KOMÁROM SZ. KIR. VÁROS

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A KOMÁROMMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK

104 MŰMELLÉKLET, 227 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 2 TÉRKÉP, 78 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS 2 SZINNYOMAT
TOVÁBBÁ 7 SZÖVEGKÉP ÉS KIMERITŐ NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

BUDAPEST
ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG
V., Arany János utcza 1.
A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

Budapest, az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYEI ÉS VÁROSAI

KOMÁROMMEGYEI KÖTETÉNEK HELYI MUNKATÁRSAI:

Antal Gábor
ref. püspök, Komárom.

Alapi Gyula
m. főlevéltáros, Komárom.

Farkas Benő dr.
m. főorvos, Komárom.

Fischer Elemér
kir. iparfelügyelő, Komárom.

Jánossy Lajos
ág. h. ev. esperes, Komárom.

Darányi Ignácz dr.
földmívelésügyi m. kir. miniszter.

Konkoly Thege Miklós dr.
min. tanácsos, a Magy. Tud. Akadémia tagja stb.

Osváth Gyula
író, Budapest.

Pápay Ernő
tanár, Budapest.

Pogrányi József
m. tiszti főügyész, Komárom.

Ifj. Reiszig Ede dr.
a közp. szerkesztőbizottság tagja, Budapest.

Rovács Albin
városi levéltáros, Komárom.

Ruisz Gyula
kir. jószágigazgató, Bábolna.

Szende Lajos
a Magy. Ált. Kőszénbánya r.-t. vezérigazgatója.

Szendrey Imre
tanár, Komárom.

Timkó Imre
m. kir. geologus, Budapest.

Vende Aladár
a Monografia szerkesztője.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátky Zsigmond dr. — Bedő Albert. — Borovszky Samu dr. — Kammerer Ernő. — Katona Lajos dr. — Lóczy Lajos. — Id. Szinnyei József. — Vécsey Tamás dr. — Zilahi-Kiss Béla.

ELŐSZÓ.

Ehhez a fényes munkához hogyan írjam én az előszót? Száz gond között az ember alig jut odáig, hogy egy kis pihenője legyen a nyugodt szemlélődéshez. Mit írjak, mikor oly sok volna a mondani valóm és oly kevés az idő és oly kevés a hely, a mely rendelkezésemre áll. E felett tünődve járok kertem szélén, a Duna partján. Itt, a hol most sárguló fák és hűs ligetek levelei susognak, hajdan falu állott: a régi Duna-Ujfalu, melyet a Duna hulláma szorított beljebb. Az egykori községnek semmi látható nyoma sem maradt, csak olykor találunk egy-egy apróságot, a mi a történelem állítását igazolni látszik. A napokban is felszínre került egy patkó, melyről azt mondják a szakértők, hogy a tatárjárás idejéből való. A Dunán keresztül, légvonalban, szemben fekszik az ácsi csatatér, a hol vitéz honvédek aluszszák örök álmukat. Előttem terül el Komárom város, melynek multja oly szoros kapcsolatban állott mindig hazánk viszontagságos történetével. A Duna másik oldalán, valamivel odább fekszik Ó-Szőny, régiségeiről európai hírű hely. Lakott vidék volt már a kő- és bronzkorszak idejében és a hajdani Rómának nevezetes coloniája.

És míg lelkemben az e vármegye földjéhez fűződő sok-sok történeti emlék felébred: képzeletem elém varázsolja azon nemzetek sorát, melyek e földet valaha lakták és a melyekből mostanig még hírmondó sem maradt. És e fölött tünődve, felvetem a kérdést, vajjon mi az oka annak, hogy míg más fajok és nemzetek e földön végleg megsemmisültek: mi mégis egy ezred éven át itt tudtunk maradni? Ezt első sorban őseink azon tulajdonságának köszönhetjük, hogy a szerencsétlenségben megértették egymást, kezet fogtak s vállvetett erővel, ritka szívóssággal dolgoztak azon, hogy a lesujtott nemzetet újra fölemeljék. De a történelem ezen tanulságát megállapítva, önkéntelenül felvetődik előttünk egy másik jogos kérdés. És

ez az, hogyan van, hogy földünk termékenysége, népünk életrevalósága daczára se vittük többre, mint a minő helyzetben ma vagyunk? Hogy nagyobb, gazdagabb, hatalmasabb nemzetet nem alkotunk?

Ennek sok magyarázata lehet. De talán nem csalódom akkor, midőn a legfőbb okot abban keresem, hogy ha nagyok voltunk is a szerencsétlenség idejében: sokszor kicsinyek voltunk a — szerencsében. A mit a nagy catastrophák *előtt* kellett volna cselekedni: a visszavonás félretételét, azt a nagy catastrophák *utáni időre* hagytuk. »A jármot nem tűrtük, de a szabadságot felhasználni nem tudtuk.« Az a nagy tudomány, mely a *békés* időknek *erőgyűjtésre való* felhasználását jelenti, az sokszor, nagyon sokszor idegen volt előttünk.

A multak emlékein merengve, előtérbe nyomul az a kérdés is, hogy mi lehet rólunk, magyarokról a sors könyvében megírva? Mi lesz azon a földön, a hol állok, századok multán vagy épp egy ezredév mulva? Az bizonyos, hogy a Duna hullámai akkor is fogják mosni ezt a partot, az bizonyos, hogy itt lesz ez a termékeny föld, mely most bennünket éltet, csak azt nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy vajjon magyarok lesznek-é azok, kik azt művelni fogják és a kiknek az tulajdonában leend?

Politikával, még kevésbbé pártpolitikával foglalkozni nem kívánok. Ezt már e mű rendeltetése sem engedi, de nem tűrné maga a tárgy sem, a melylyel foglalkozom.

De a politika mezejét teljesen figyelmen kívül hagyva: nem egy komoly jelenség int gondolkozásra ez idő szerint is bennünket.

A nemzetiségi kérdés mindinkább előtérbe nyomul. El akarják tőlünk választani mesterségesen azokat, a kik századokon át békében fértek meg velünk, a kiknek fajrokonai annyi szabadságot alig élveznek a föld kerekségén, mint minálunk és a kiknek félre nem vezetett nagy része ma is törhetetlenül ragaszkodik a magyar állameszméhez. A horvát testvérnemzetet is, melyet a multnak annyi dicső köteléke fűz össze velünk, szembe akarják állítani a magyar nemzettel. És az izgatás nem áll meg az ország határán belül, kiterjed az a külföldre is: százan és százan dolgoznak azon, hogy a nagy világ közvéleményét ellenünk fordítsák. A kik ez aknamunkát végzik, azoknak előnyös helyzetük van annyiban, a mennyiben nyelvi és faji összeköttetéseik vannak. A magyar rokon nélkül és egyedül áll a föld kerekségén. Más jogczime nincsen, mint az a hosszú küzdelem, a melylyel az európai czivilizácziót saját testével védte és a szabadság azon kiolthatatlan szeretete, a melyet egy más világrészből hozott magával és a mai napig sértetlenül megtartott.

Más természetű, de nem kevésbbé fenyegető jelenség az amerikai kivándorlás mérve. Azt látjuk, hogy a mi különben konzervativ népünk sokszor a nélkül is, hogy erre anyagi gondok kényszerítenék, megtagadja hagyományait, könnyen megválik a hazai földtől és idegen világrészben keresi bizonytalan szerencséjét.

Ez ijesztő társadalmi betegséghez sorakozik a szocziális kérdés elmérgesedése is. Lelkiismeretlen izgatók kijátszszák a társadalmi osztályokat egymás ellen, megtagadják az Istent és hazát, hogy a zavarosban szabadon halászhassanak. Mindezek nagyon is aggasztó jelenségek, annyival inkább, mivel az újabb korban a nemzetek szerepét és hatalmi állását első sorban anyagi jólétük dönti el és méri meg. És mig ezen tünetek anyagi megerősödésünket oly nagy mértékben hátráltatják, addig azt sem tagadhatjuk, hogy anyagi, közgazdasági kérdések iránt nincs még elég érzékünk. A nagy társadalmi és gazdasági átalakulást a világ menetében csak lassan tudjuk követni s nem tudjuk megérteni eléggé, hogy egyéneknek és nemzeteknek gazdasági jólétüket és fejlődésüket biztosítani, csak igényeik leszállításával és munkaerejük fokozásával lehet.

Külellenségek nem vesznek körül bennünket; de azért sok van, a mi a jó hazafit gondolkozásra indítja. Nem kell-e aggódni akkor, a mikor látjuk, hogy a határmegyékben, exponált pontokon, a kis magyarság czéltalan küzdelemben fecsérli el erejét a helyett, hogy összeműködésük és tömörülésük a hazafias nemzetiségeknek is jegeczedési pontúl szolgálna? Nagy nemzetek ezt a fényűzést talán megengedhetik maguknak; de olyan kis nemzet, mint a mienk, nem nélkülözheti azt az erőforrást, melyet csak az egyetértésből meríthet.

Ne keressük egymásban csupán a hibákat, hanem iparkodjunk egymásban felfedezni azon tulajdonságokat is, melyeket a közérdekben hasznosítani lehet.

És ezen törekvésünkben ne felejtsük, hogy a közügy szolgálatához az is tartozik, hogy a nagy czélok mellett eltünjenek a kis ellentétek, a helyi versengések, s alul maradjanak a subjectiv szempontok, az ellenszenvek és szenvedélyek.

Úgy érzem és úgy látom, hogy nálunk kevesebb szükség van az elméleti ömlengésre és *több a gyakorlati hazafiságra;* kevesebb a látszatra és több a tartalomra; kevesebb a szóra és több a tettre. A jó keresztyénről azt tartják, hogy mikor elfogynak napjai: megvonja a maga mérlegét, hogy miként sáfárkodott azokkal, a melyek rábízattak? Úgy kellene élnie minden magyar embernek is, hogy mikor napja leáldozóban van, beszámolhasson saját lelkiismeretének

azzal is, hogy *szoros kötelességén felül* mit tett hazájáért és mennyivel vitte előre annak ügyét? A századok fordulása az eszme-áramlatokban is sokszor forduló pontot jelent. Ez áramlatok alól a nemzetek sem vonhatják ki magokat. Nincsen kizárva, — ki tud a jövőbe látni? — hogy nem lesz-e a mi nemzetünk is még nehéz megpróbáltatásoknak kitéve. Egyesek és nemzetek bölcsességét az jellemzi, hogy *jókor* észre veszik azt, a mit mások késön, nagy csapások után vagy soha sem látnak be. Nekünk is végre-valahára meg kell értenünk azt, hogy ősi gyarlóságunkról, mely az alkalmakat felhasználatlanúl engedte olykor elszalasztani, mely a békés időkben a visszavonás helyett alkotni és építeni, a közös munkára egyesíteni nem tudott, le kell tennünk; és azon dicső erényekhez, melyek nemzetünket annyi viszontagság között mégis megtartották és elenyészni nem engedték, oly újabb tulajdonságokat kell csatolnunk, a melyek lehetővé teszik, hogy a *magyarság a benne szunnyadozó erőket teljesen kifejtse* és a *nagy* nemzetek sorában foglalja el az Isten és emberek előtt megillető helyét.

Komárom-megye kicsinyben az ország képét mutatja. Az utóbbi idők fejlődése és emelkedése a mi törvényhatóságunkat sem hagyta érintetlenül. A tatai szénbányák a magyar iparnak hatalmas segédeszközei; a magyar mezőgazdaságban pedig a Csallóköz árvédelmi és belvízszabályozási nagy munkálataival azon a ponton áll, hogy régi idők jólétét varázsolja vissza és újra »Aranyköz« legyen. De meg is van Komárom-megyében kicsiben mindaz, a mi országunk gazdasági jövőjének biztositéka. Vannak folyói, forrásai, tavai; vannak hegyei, erdői, bányái. Van termékeny talaja és van hozzá derék iparkodó, értelmes, hazafias népe, a mely ezt az ősi földet műveli és ahhoz ma is törhetetlenűl ragaszkodik. Magyarországban és lakosságában megvannak mindazok a kellékek, a melyek egy anyagilag és szellemileg *nagy nemzetet* alkothatnak. Olykor látjuk, hogy daczára minden bajainknak, küzdelmeinknek és nehézségeinknek, más nemzetek irígykedve néznek reánk. Ez az irígység, vagy féltékenység *nem azt nézi, hogy mi van ma Magyarországon, hanem azt, hogy Magyarországból mi lehet?* Adja Isten, hogy ez a féltékenység egyszer igazolt legyen és hogy legjobbjaink reményei valóra váljanak!

Dunaörs, 1907. november 3.

Darányi Ignácz.

KOMÁROM VÁRMEGYE
TÉRKÉPE.
SZAB. KIR. VÁROS
REND. TAN. VÁROS
Mezőváros
Falu
Puszta
Közlekedési ut
Folyó, patak
Mocsár
Gőzhajó állomás
Kőfejtő
Állami út
Megyei "
Megyei
Járási
Városi
Vaspálya
Vasúti állomás
Fürdőhely
Ásványvíz
Kastély
Templom
Rom.
Sáncz
Magasságok méterekben
Járások:
1 Tatai járás
2 Gesztesi "
3 Csallóközi "
4 Udvardi "
Komárom szab. kir. város
Mérték 1 : 300.000
KOMÁROM ÉS KÖRNYÉKE
Mérték 1 : 100.000
36° keleti hosszúság Ferrótól
NYITRA VÁRMEGYE
BARS VÁRMEGYE
ESZTERGOM VÁRMEGYE
FEJÉR VÁRMEGYE
VESZPRÉM VÁRMEGYE
GYŐR VÁRMEGYE
POZSONY VÁRMEGYE
KOMÁROM
ÉRSEKUJVÁR
Tata
Tóváros
Gerecse hegycsoport
Vértes hegység
Csallóköz

TERMÉSZETI VISZONYOK.

A Kis-Magyar-Alföld rónájának s az azt kelet és dél felől környező dombos, hegyes vidéknek 2842 km² területét foglalja magában Komárom vármegye. A Duna folyam csaknem középen szelvén kétfelé a vármegyét, azt egy kisebb és lankásabb északi, s egy nagyobb és hegyesebb déli területre osztja. Határát hét vármegye alkotja. Ezek közül déli, délkeleti, délnyugati és északkeleti határai Veszprém, Fejér és Esztergom vármegyék. Délnyugaton Veszprém vármegyében a Bakony előhegyeinek végső nyúlványai, délen, délkeleten, azaz Fejér vármegyében, s részben keleten, Esztergom vármegyében, egész a Dunáig, nevezetesen annak jobbpartján a Vértes-Gerecse hegység, balpartján pedig az Újbányai hegycsoportnak Zsitva-Garam közötti végső dombsorai. Ez utóbbi dombvidék még folytatódik az északi határ egy kis részén, Bars vármegye felől. A további északi határt alkotó Nyitra és Pozsony vármegyék e része hatalmas rónaság, épp úgy, mint a nyugati határon huzódó győrmegyei rész. Csipkézetten futó határvonalai hatalmasabb öblösödésű területet zárnak be, mely terület nagy karéjt alkot, keletre hajló szárakkal. Határok.

Komárom vármegye domborzati viszonyai elég változatosan alakultak. A hegységgel ölelkező rónaság, a nagy kiterjedésű hullámos térségek, sok folyó- s patakvölgygyel vannak tagolva. Hegyei nem mutatják ugyan a havasi tájak festői szépségeit és hegyóriásait, de a végtelenül nyilt látóhatárú, széles és termékeny völgyek, a hegység szép erdőségeivel szegélyezve, a messzebb elterülő csallóközi rónaság óriási méreteivel, mocsári tájaival, szelídebb alakban nyújtanak annyi szépet a természetből, a mennyiben az egészséges lélek gyönyörködhetik. Domborzati viszonyok.

Komárom vármegye hegyei közűl a Vértes-Gerecse hegységet illeti az elsőség. E hegység a magyar Közép-hegység délnyugat-északkeleti vonulatának egyik tagja. A Bakony és Pilis hegy között húzódik, amattól a móri horpadás, emettől pedig a tokodi völgy választja el. A tulajdonképpeni Vértes a móri völgytől az Óbarok puszta és Felsőgalla közötti horpadásig terjed. Erzsébet puszta és Sárkány között egy mellékvonal ágazik ki belőle észak felé, mely a Czonczó és Átalér völgyei között húzódva, a tatai hegysort adja. A Vértes a fensíkos, rögös hegyek tipusát képviseli. Magaslatai a Körtvélyes (481 m.) Kapberek puszta mellett; Hárshegy (483 m.) Körtvélyes pusztánál; Mészároshegy (421 m.) Nagycsákány puszta mellett; Pfaffen-hegy (429 m.) Nagy-Somlyó; Somhegy, stb. A főválasztó éppen a gerinczén halad a hegységnek.

A Vértes délfelé hullámosan ereszkedik le s csak csekély számú oldalágat bocsát ki. Ez az oldala már Fejér vármegyére esik s lőszfödte pannoniai rétegekből álló alacsony halomvidékben folytatódik. Az északi, azaz komáromi oldalon is ilyen természetű hullámos táj terül el, melynek egyes magaslatai észak-nyugat felé húzódva, végre a Duna síkjába vesznek el. Ez a hullámos táj éles körvonalakkal végződik a Rába és Duna partjain. E magaslatok legösszefüggőbb tagját a tatai dombvidék adja, mely Naszály alatt végződik. Ennek legmagasabb pontját a Kocs határába eső Öreghegy (217 m.) jelzi. Hegységek.

A Vértes-hegység másik tagja a Gerecse, mely a tokodi és tatai völgyek között húzódik és összekötő kapocsként szerepel a Pilis és Vértes

között. Gerincze észak-déli csapású. Három vonulatát lehet megkülönböztetni. Az egyik a tatai völgy keleti oldalán húzódik Felsőgallához, a másik Tolna és Tarján községek közé esik, a harmadik pedig Tarján és Bajna között vonul. Legmagasabb csúcsa a Tardostól északkeletre fekvő Gerecse (633 m.), mely a középső ágból emelkedik ki, közel a vármegye határához. A hozzá tartozó Bánya-hegy (460 m.), Fehér-, Fekete- (368 m.) és Fábján-kő, már Komárom vármegye területére esnek. A nyugati, körülbelül 30 km. vonulat egyes nevezetesebb tagjai a Nagykeselyő (322 m.), Herkályos (295 m.), Peskő (404 m.), Halyagos (333 m.), Vaskapu (448 m.), a Spitz- (371 m.) és Steinberg (297 m.); továbbá az Öregkovács (508 m.), Heuberg (537 m.), Tardosi Gorba (506 m.), Borshegy (389 m.), Nagy-Somlyó (415 m.), Leshegy stb., melyek Felsőgalla, Tolna, Baj, Tardos, Almás és Neszmély között terülnek el. Felsőgalla és Szár között ez a hegyláncolat a Vértes-hegység északi nyúlványával egyesül.

A keleti vonulat magában foglalja a Szenek-hegyet (401 m.), Somberek, Pisznicze, Eménkes, stb. hegyeket, melyek közül azonban csak az első esik Komárom vármegye területére.

A Gerecse-hegység alacsony dombos vidékkel csatlakozik a Pilis-hegycsoporthoz, mely egyrészt délkelet felé nyúló hátakból és völgyületekből áll, és Bicske, Zsámbék körül, Fejér és Pest vármegyékben végződik; másrészt pedig északon, a Duna partján, Esztergom felé húzódik. E dombvidékből magánosan emelkedő mészkőszirtek a Bóczkő, Öregkő.

A Duna balpartján, Komárom és Esztergom vármegye határán húzódó magaslatok Madar és Szentpéter községeknél veszik kezdetüket. Innen húzódnak északkeletnek, majd északnak Kürt, Csúz, Jászfalun át Kolta és Csehi felé. E magaslatok kelet és nyugat felé fokozatosan ellankásodva, hatalmas kiterjedésű terraszban végződnek. A komárommegyei rész a Zsitva folyónál ér véget, az esztergommegyei a Garamnál. Mindkettő élesen elhatárolt partfalakkal.

E dombvonulat egyes tagjai a következők: A Madar—Szentpéter—Kürt közé eső rész a Kövecses-hegy (178 m.), Öreg erdő (204 m.), Leshegy (196 m.), Urhegy (246 m.) magaslatokkal; a Kürt—Csúz közötti rész, melyet a Cziglédi völgy oszt ketté, a Szőlők fölött (288 m.), Öreg-hegy (218 m.) és Hrabina (258 m.) magaslatokkal; végül a Csúz, Kolta, Csehi községek közötti magaslatok a Dubniki (218 m.), Vinohrad (225 m.) és Kezrik hegy (244 m.) tetőkkel.

A síkság. Komárom vármegye csallóközi része, nemkülönben a Vág, Nyitra és Zsitva folyók alsó szakaszainak kiszélesedett völgye adja a komáromi síkságot. Leghatalmasabb ezek között az Öreg Duna, Vág-Duna, azaz felsőbb szakaszában érsekújvári Dunaág által befogott Csallóköz. Ennek az óriási szigetnek — Komárom város, Csicsó és Alsónyárasd községektől határolt részét — kb. 650 km² területét foglalja magában Komárom vármegye. E sík területet homokdombsor osztja két részre, mely alacsony dombvonulat Komárom várostól kiindulva, kezdetben csak igen keskeny sávban húzódik nyugati irányban. Aranyos táján mindinkább kiszélesedve, északnyugati irányt vesz. Ez a lankás dombvonulat mintegy elválasztó vonalát jelzi az Öreg Duna, Vág-Duna és érsekújvári Dunaág vagy Kis Duna vízkörnyékének. Ezt a domborulatot mindössze egy helyen szakítja meg, Bogya mellett, az ú. n. Zsemlékes ér. A tőle északra, illetőleg északkeletre fekvő terület hatalmas mocsárfenék, mely Keszegfalva, Ekecs, Gúta községek között terül el. A nyugatra és délre eső rész azonban már feltöltött terület s magasabb színtájat is jelez, melyet azonban érfenekek, laposok, morotvák hálóznak be.

Komárom vármegyének a Vág, Nyitra és Zsitva alsó szakasza közé eső területe ugyancsak egy nagy mocsárfenék, melybe az egykor kanyargós, csekély esésű folyók Szimőnél, Érsekújvárnál és Udvardnál szakadtak bele. Árvízeik alkalmával a medrükből kilépő folyók óriási tavat alkottak itt, melyből csak itt-ott bukkant ki az elhagyott egykori medrek és partok homokjából feltorlaszolt apró sziget.

Folyók. A vármegye különösen dunabalparti területének kialakulásában tehát elsőrangú szerep jutott azoknak a folyóknak, melyek azt ma is behálózzák, ezek közül első sorban a Dunának. Csicsó községnél a vármegye nyugati sarkától kezdődőleg épp ott, a hol általános keletnyugati irányt vesz, lép a Duna Komárom

vármegyébe. Azok a hatalmas szigetalakító hatások, melyek nem messze innen, Győr és Pozsony vármegyék területén észlelhetők, itt csak csekély mérvben jelentkeznek. Mindössze négy nagyobb szigetet látunk sorakozni az egész komáromi Dunaszakaszon, melyek annak szelíd hajlású apró kanyarulataiban foglalnak helyet. Ezek a léli, őrsi és komáromi (Erzsébet-) szigetek, továbbá a Neszmély és Dunaradvány között elterülő neszmélyi sziget. A Duna komárommegyei szakasza egész hosszában szabályozva van s ezzel a vármegye — egykori káros kiöntése ellen — védelmet nyert. De nemcsak a Duna fenyegetett árvízveszedelemmel. A Duna ugyanis alacsony vagy közepes vízállásnál is jó vízlevezetőnek bizonyul; árvízeknél azonban az árhullám visszaszorítja balparti mellékfolyóinak víztömegét. Ez a visszahatás pl. az 1850-iki árvíznél fölhatott északra a vármegye határán túl Farkasdig. Ugyanez az áradás a Nyitrán egész Érsekújvárig, a Zsitván pedig Bagotáig volt érezhető. Ez az árvíz csak Komárom vármegyében 9710 holdat borított el.

Legnagyobb baloldali mellékfolyója a komáromi várnál beleömlő Vág-Duna. A liptói bérczek között eredő Vág, Szimőnél lép a vármegye területére s ez alsó szakaszában általános délkeleti folyással, számos kanyarulatot alkotva, Gutánál fölveszi a jobbról feléje tartó érsekújvári vagy Kis-Dunát, s innen Vág-Duna néven folytatja útját. Ez a Dunaág a kürti tanyánál lép a vármegye területére, ott, a hol északról a Feketevíz torkollik beléje. Kanyargós délkeleti folyású víztömege, az eliszaposodás következtében, csökkenőben van. Beléje torkollik ugyancsak jobbról a Császta és Keszegfalvi csatorna, melyek a hatalmas, mocsaras gutai terület vízét csapolják le. Lándor pusztánál a vármegye másik főfolyója : a Nyitra ömlik a Dunába. Messze északon, az 1205 m. magas Revan orma alatt, Nyitra vármegyében ered. Ennek is csupán alsó szakasza szeli a vármegyét, melynek területére az Érsekújvár alatti Csalavér pusztánál lép. Egykori kanyargós folyását a szabályozás szintén megváltoztatta. Esését a számos kanyar átvágásával növelték, s a folyóvíz lefutásának ilyetén megrövidítésével normális meder kiképződését segítették elő. Jobbról három belvízlevezető csatorna torkollik belé, balról pedig a Zsitva-csatorna, mely utóbbi folyóként lép Baromlaknál a vármegye területére. Részben a tőle keletre eső diluviális terrasz vízét fogadja magába, egyben pedig az Udvard, Bajcs, Imely, Ógyalla mentén levő belvízeket veszi fel. Álomszög pusztától kezdve egy másik csatornája a további belv zek levezetésére szolgál s Hetény, Kurtakeszi és Marczelház alatt futva el, Zsitvatőnél torkollik a Dunába. A vármegye legnyugatibb részének belső vízeit a Megyei- és Átlós-csatornák vezetik le, melyek közül az előbbit a Magastelki pusztánál, az utóbbit Kolosnéma alatt veszi fel a Duna. A vármegye nyugati határát különben ugyancsak csatornák alkotják, melyek közül a Pozsony-megyével határos részen a határmenti csatorna fut, a győrmegyein pedig a Csiliznek Patas—Csicsó közötti csatornája.

Annak a hatalmas víztömegnek, melyet a Vág, Nyitra és Zsitva folyók szállítanak a Dunába, jóval kisebb hányadát adja a dunántúli rész. Nevesebb folyóvízet nem is találunk e parton, de kisebb eret és patakot annál többet. A délnyugati vízek, a bakonyfolyások, melyek Ászár, Kisbér és Kethely határain apró patakokba gyűlve össze, Nagyigmándnál Czonczó-ér néven egyesülnek. Ez felvevén az ettei, császári és szendi ereket, egyenest tart a Dunának, hova Ács alatt szakad. A délkeleti részek főere az Átalér vagy Tatai víz, Bokodnál a Szépvízből s több apró patakból gyűlvén össze, a Vértes felől hozza a vízeket, s Bánhida alatt elfolyván, a tatai Öreg tóba ömlik, honnan két csatornán Almásnál ömlik a Dunába. A Tata, Kocs és Mocsa közötti terület vízeit Füzitő puszta alatt ismét két patak szállítja a Dunába.

A folyóvízek mellett az állóvízeknek, a mocsaraknak is nagyobb szerep jut a vármegye balparti részén, habár ezeknek a területe a belvízek rendezése következtében óriási mérvben megfogyatkozott ; de a vármegyének ez a része vízbőség tekintetében, nem is oly régen, hazánk síkvidékeinek talán egyik leggazdagabb területe volt. A ma jórészt szárazon elterülő rónaság keresztül volt szeldelve a Duna, Vág és Nyitra egyes mellékágaival s jórésze el volt borítva kisebb-nagyobb állóvízekkel. Igy pl. Nagymegyernél terült el az Örvénytó s a Vízhely nevű halászó, még vagy tizenhat hasonlóval ; Izsap mellett folyt a Fulwiz, Tysyg és Via nevű víz, mely utóbbi egész Füssig húzódott, délkelet felé összekötve a Csilizt a csicsói posványokkal s az Öreg-Dunával. Gellér

Állóvízek.

táján terült el a Füzes tóvíz, Ekecs és Szakállas mentén pedig a Kökényes, Sebesvíze és még egész serege a halászóhelyeknek. Guta és Megyercs között, nemkülönben a Vág és Nyitra közén, még ma is egész seregét találjuk a mocsaras területeknek, pedig a belvízcsatornák a víz nagy részét már elvezették s a legtöbb helyen az egykori erek jelzőoszlopai: a botló füzek is eltűnnek.

A dunántúli résznek számos patakja mellett igen szép tavai is vannak. Legnevezetesebb a tatai Öreg tó, 600 holdnyi területével. Ugyanitt van a Cseke-tó és még nehány apróbb tavacska. Ezeken kívül alig van helység, melynek határában kisebb-nagyobb tó nem találtatnék, melyeknek nagy része forrásokból táplálkozva, kifolyásaik mentén malmokat hajt. Ilyenek a nagyigmándi, környei, mocsai és császári tavak. Nagyobbrészt mesterségesen gátakkal duzzasztott tavak ezek.

Ásványvízek. Ásványos, továbbá hideg és meleg források sem tartoznak a ritkaságok közé e vármegye területén. Hideg források vannak a mocsai tó keleti részén, Héreg fölött a Gerecsén, Jászfalunál, Szemerén, Koltán, stb. Ásványos forrásokat találunk Almásnál, mely két forrás 20° meleg; az izsai határban; végül Kocs és Igmánd határában, mely utóbbinak keserűvíze jelentős forgalmi czikk, még pedig hazánkban Schmidhauer kezelésében, Lozert Kálmán kútjai pedig a messze tengeren túl, Délamerikában is. Meleg források Tatánál vannak 91—20° hőmérséklettel.

Földtani alakulás. Komárom vármegye földtani fölépítésében a legrégibb képződményeket a Vértes-Gerecse hegység tárja elénk. A Vértes hegység magasabb csúcsait és gerinczét triaszkorú dolomit alkotja. E kőzet szemcsés szövetű, fehér vagy vörös színű, néha erősen szétmálló. Igen sok repedéstől átjárt rétegei egyes helyeken kopár sziklafalakká alakulnak. Ugyancsak a másodkor rhaetiai rendszeréhez tartoznak e dolomitokkal összefüggő tömött mészkövek, melyek amazokra települve fordulnak elő. Szövetére nézve legnagyobb részben tömött vagy aprószemcsés, néha azonban, különösen felsőbb rétegeiben, durvább szerkezetet is mutat. Színe leginkább szürke vagy fehér, helyenként sárgás, néhol pedig halványpiros is. A Vértes nyugati nyulványait borítja s ebből áll a Vértessomlyó fölötti Nagy-Somlyó s a tőle keletre fekvő Vitám vár. Nagyobb kifejlődést nyer e mészkő a Gerecse-hegységben, hol a dolomit mindössze Tarján környékén, a Nagy-Baglyas, Nagy-Somlyó vára, Keselő és Harkályos hegyeken található. A többi nagyobb magaslat — mind a keleti, mind a középső s legfőképp a nyugati vonulatban — az ú. n. megalodus-mészkőből áll. E tömött mészkő ugyanis bár kevés, de jól kivehető szerves eredetű zárványt tartalmaz. Ez az ú. n. Megalodus kagyló kőmagva, mely átmetszetben szív- és köralakú rajzot mutat. E tömött, szilárd mészkövet másképp dachstein-mészkőnek is nevezik, mely meglehetős szabályos, de többnyire vaskos padokban van rétegezve. Vastagsága igen tetemes. A dolomitnak ipari alkalmazása e vidéken nagyon csekély. Minden irányban meg levén hasadozva, a legkisebb ütésre is apró darabokra hull. Itt-ott — így Bicske és Galla között — útkavicsolásra használják. Annál nagyobb ipari alkalmazást nyer a dachstein-mészkő. Tiszta minőségénél fogva égetett mész előállítására fölötte alkalmas. De ezenfelül építőkőnek is elsőrangú anyag, nemcsak durván fejtett alakjában, hanem csiszolva, mint műkő, van oly szép és jó minőségű, mint a budapesti építkezéseknél oly gyakran használt isztriai márvány.

A másodkori lerakódások további, fiatalabb sorozatát a jura-korszak képződményei adják, melyből a Vértes-Gerecse hegység komárommegyei részében a lias-rendszert látjuk abban a vörös márvány-összletben előbukkanni, mely a tatai Kálváriahegyen, a tardosi Korpahegyen és Bányahegyen van kiválóbban feltárva. Hofmann Károly dr. megjegyzése szerint aprócska denudatiói, relictumai ezek a dachstein-mész fölött elterült jurakorbeli rétegsorozatnak, melyből a szomszédos kisebb, nagyobbrészt dachstein-mészből álló hegyek némelyikén, jelesen a Pisznicze-, Gerecse- és Bányahegyen, nagyobb rögök maradtak meg. A lias alsó tagját teszik e vörös mészkövek s bennök számos kövület található, főleg a brachiopodákból. A vörös márványok, melyeknek egy részét már a liashoz sorolják, kőfaragómunkára fölötte alkalmasak. A tardosi márványbányában nagy mennyiségben dolgozzák fel s szállítják a budapesti építkezésekhez. Rétegei helyenként majdnem vízszintesen feküsznek különféleképp váltakozó vastagságban, mely körülmény a tetszés szerinti méretű

márványlapok törését nagyban elősegíti. A tardosi Bányahegyen kívül a tatai Szt. István-hegyen és a piarista gimnázium melletti kékkőbányában fejtik még. A tatai alsó és felső lias, tithon és krétakori mészkőbányák a gróf Esterházy-uradalom tulajdona; az anyag rétegességénél fogva kevésbbé alkalmas műkövek előállítására, miért is főleg útkavicsolásra használják. A jurasorozatnak fiatalabb tagjait a középső doggert és alsó tithont a Tardostól nem messze fekvő, de már esztergommegyei területen levő Paprétárokból írta le Hofmann Károly dr., de ennek a nyomait Winkler Benő a Bányahegyen is megtalálta.

Ugyanezeken a helyeken a krétakor neocom rétegei jeleznek egy felsőbb szintájat. Ennek a rétegcsoportnak alsó tagját a neocom aptychus mészmárga alkotja, mely főleg a szomszédos megyei Lábatlan vidékén van erőteljesebben kifejlődve, a hol czementgyártásra használják.

Középső tagként a neocom homokkövek szerepelnek, melyek ugyancsak Lábatlan vidékén öltenek nagyobb méreteket, de Komárom vármegye területén is előfordulnak: Dunaszentmiklósnál, Xavér pusztánál, a Bányahegyen, Tardostól keletre, végül Neszmély és Süttő között, a Dunapart közelében. Érdekesebb kövület benne a Nautilus fr. bifuscatus, Ovst.

A harmadkori képződmények közül eoczén, oligoczén és neogén rétegcsoportokat találunk e vármegye területén. Az ó-harmadkori lerakodások főleg a Vértesben bukkannak elő. Ezek közül az eoczén rétegeket a tömött vagy szemcsés szövetű nummulit-mészkő képviseli. Ebben ugyan végtelen aprók e jellemző kövületek, de vele váltakozva, találunk oly rétegeket is, a melyek csaknem teljesen nummulitokból állanak, melyeket agyagos vagy meszes kötőszer tart össze. Ez utóbbiak főleg Felsőgallán a Kálvária- és a Mészároshegyen fordulnak elő s a jókora nagyságú kövületek, a kötőszer elmállása után szertehullva, egy-egy kerek pénzdarab alakjában találhatók. A tömött rétegekből meszet égetnek. Közvetetlen a Vértes dolomitjához támaszkodva, találjuk e rétegeket a szentgyörgyi erdőnél, Mindszent puszta fölött, Gesztesnél, Vértessomlyónál: a Nagy Somlyó nyugati, déli s keleti oldalán, Síkvölgy pusztánál: a Köves hegyen, a felsőgallai Kálvárián és innen keletre a vármegye határán: a Sátorhegyen. Már Fejér vármegyében, de közel Geszteshez, Gánt falu környékén vannak a Vértes és az egész túladunai résznek legszebb eoczén kövületeit tartalmazó rétegei, a *fornai* rétegek, melyeket Zittel és Papp Károly irtak le. Egy másik klasszikus kövület-lelőhely, a Hofmann Károlytól leirt Puszta-Vadács melletti Paprét árok, a Gerecse-hegység esztergomvármegyei oldalán, nagyon tanulságos jura- és krétakorú fossziliákat szolgáltatott. Ujabban a tatai Kálvária-hegy kőfejtőiből is — a Kálvária-domb izolált harmadkori rétegektől környezett elszakadt előörse — szintén tömérdek mezozoihus kövület került elő.

A Gerecse-hegységben az eoczén-képletnek főleg középső szintáját találjuk képviselve, de csak nagyon csekély kiterjedésben. Mindössze Dunaszentmiklós mellett fordúl elő, Operculina vagy Nummulites subplanulata agyagként. Lóczy Lajos a hasonló rétegek előbukkanását még Neszmély mellett is megfigyelte.

Az ó-harmadkornak eoczén-korú rétegcsoportját nem zárhatjuk le a vármegye területén a nélkül, hogy rendkívüli bányászati fontosságára rá ne mutassunk. Ez a képződmény tartalmazza azokat a hatalmas kőszéntelepeket, melyek az egykor földmívelést űző, csendes vidéket, hihetetlen gyorsasággal, nagyméretű bányateleppé alakították át. A Felsőgalla, Bánhida, Vértessomlyó környékén eszközölt szénkutatások visszanyúlna már a hatvanas évekre. Ekkor ugyanis gróf Esterházy Miklós uradalma fúrási kísérletek alkalmával széntelepet ütvén meg, a földszín alatt 50—60 méterre elterjedő széntelepet mívelés alá vette. A csekély termelés azonban nem fedezvén a mívelési költségeket, az üzemet abbahagyták. Az 1891. és 1892. években gróf Pejacsevich János vette újra mívelés alá a telepet, de az üzem 1893-ban ismét megszünt. 1895-ben a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat vezetése alatt külön kutató-társulat alakult, mely az Esterházy grófi uradalommal és több községgel a szénfejtési jogra bérleti szerződést kötött. A kutatás történetét s az eszközölt fúrások eredményeit igen érdekes előadásban ismertette az ezredévi bányászati, kohászati és geologiai kongresszuson Királdi *Herz* Zsigmond, a társaság vezérigazgatója. A társulat első sorban Vértessomlyó község hatá-

rában indította meg a fúrási kísérleteket, de a kedvezőtlen eredmények után Bánhida és Felsőgalla határaiban folytatta és rövid idő alatt kitünő eredményű feltárást eszközölt. A Felsőgallát övező Langenberg, Mészároshegy és Nagy Somlyó hegycsúcsok ugyanis egy medenczét öveznek, melynek több helyen kibúvó, homokos, márgás és agyagos rétegei, a középső eoczént jellemző kövületeket tartalmazzák, nevezetesen a Nummulites Lucasana és perforatát. E medenczében 10 fúrólyukat mélyesztettek le, még pedig a Síkvölgyben, továbbá Felsőgalla és Bánhida határaiban. E fúrólyukakban 61 métertől 206 méterig hatoltak le s több helyen, váltakozó mélységekben, különböző vastagságú szénrétegeket fúrtak át. Igy a Síkvölgyben, — 116·83 méteres fúrólyukban, — áthatoltak a Nummulites Lucasana és perforata, az Operculina és Nummulites subplanata, továbbá a Ceritium striatum kövületeket tartalmazó rétegcsoporton, mely után egy 5·80 méter vastag eoczén széntelepet értek el. Ettől keletre, 1490 m. távolságra, 156 m. mélységben, ismét elérték az eoczén széntelepet és 14·50 m. vastagságú réteget állapitottak meg. Bánhida határában — 153 méterben — 11.5 méteres széntelepen hatoltak át, melynek sötétfekete színű, kagylós törésű anyaga teljesen palamentesnek bizonyult, 5400 caloriával. Felsőgalla határában, 161 méterben érte el a fúrás a széntelepet és egy 10·57 méter vastag réteget talált. Itt a széntelep feküje szilárd márgából állott. Egy újabb fúrólyuk, az államvasút vonalától egy kilométernyire — 61 méter mélységben — 8 méteres széntelepen hatolt át. E fúrásokból s az ezek nyomán megejtett geologiai vizsgálatokból nyilvánvaló lett, hogy a Bánhida és Felsőgalla községek határaiban fekvő szénmedencze hossza legalább 5 km., szélessége pedig mintegy 4 km. A széntelep felnyitása és nagyobb bányavállalat megindítása, bányatechnikai nehézségekkel nem járván, azt üzembe vették. Hogy mily eredménynyel, mutatja a bányamű mai fényes állapota.

Hogy az öt furólyukban megütött széntelepek, melyek átlagban 10 m. vastagságot képviselnek, mily valószínű széntömegre engednek következtetést, az könnyen kiszámítható. Ha a jelzett átlag-vastagságot elfogadjuk, akkor minden négyszögméter terület alatt 10 köbméter vagyis 100 métermázsa termelhető szén van. Tekintettel a fejtési s egyéb veszteségekre, a szilárd köbméter szenet 10 métermázsával számítva, egy négyszögkilométeren — mely 1 millió négyzetméter — 100 millió métermázsa szén van. Mivel pedig a medencze 20 négyzetkilométer, az abban helyet foglaló szén mennyisége 2000 millió métermázsa. A feltárás három lejtős szállító aknával történik; ú. m.: Gróf Esterházy Ferencz I. sz. akna 142·7 m. 28° ∢ lejtéssel; királdi Herz Zsigmond II. sz. akna 257·4 m. 25° ∢ és Gróf Teleki Géza III. sz. akna 322·2 m. 23° szöglejtéssel. A szénfejtés módja: haránt talp-oldal pásztafejtés. 1896-tól 1900. évig fejtettek: 1896-ban 1.200 mm., 1897-ben 379.087 mm., 1898-ban 1,285.777 mm., 1899-ben 3,018.600 mm., 1900-ban 4,200.000 métermázsát. Osztályozva kerül piaczra. Helyben átlagára 80 fillér métermázsánként. A m. kir. államvasútak chemiai laboratoriumának 1898. február havában eszközölt elemzése szerint e szén tartalmaz: 57·05 szén-, 4·35 hidrogén-, 15·18 oxigén-, 0·81 nitrogén-, 13·55 nedvesség-, 6·39 hamu-, 2·39 éghető ként; kaloriát pedig a Grashoff-képlet szerint ad 5.317-et.

A szénelőfordulás közel hoz bennünket az ó-harmadkor egy másik képletéhez, melyre csak a Gerecsében, Tolna, Héreg, Tarján községek közelében bukkanunk. Tályag- és homokos márga-rétegek képviselik e képletet, a Tornyó és Baglyas hegy alján. Jellemző kövülete a Cerithium margaritaceum Brogn., mely itt csak töredékekben, de tovább délre, Németegyháza pusztánál, számos ép példányban található. Helyenként ezekben a rétegekben is széntelepek fordulnak elő; nevezetesen Felsőgallától keletre, az u. n. Fazekas-kertben, az alluviális képződmények alatt 4—5 m. mélységben, sárgás agyag fordul elő, melyet az e vidékbeli fazekasok dolgoznak fel. Ez agyag alatt bukkantak a kőszéntelepre, melynek fedőjét bitumenes pala, sok csigalenyomattal, feküjét pedig kék homokos agyag alkotta. A csekély vastagságú széntelep bányászati kiaknázása azonban nem látszott kedvezőnek s ezért ezt nem is vették mívelés alá.

A fiatal harmadkori lerakodások közül mindössze a pannoniai rétegek szerepelnek e vármegye területén.

A dunántúli részen — Neszmély, Dunaszentmiklós és Dunaalmás környékén — legtöbbször diluviális képződményekkel takarva, a dombok egész tömegét

alkotják. Apróbb nyomaira a hegységben is akadunk, így Baj, Ágostyán környékén; Tatán és a tőle nyugatra elterülő dombos vidéken pedig úgyszólván minden patakvölgyben és domboldalon előbukkan. Igen szép feltárást nyujt e rétegekből az újszőny-ácsi Dunapart, hol e dombos vidék meredek partfalakkal végződik. E rétegek főleg agyagból és homokból állanak, melyhez itt-ott kavics csatlakozik s igen sok helyen tartalmaznak kövületeket. Legnagyobb az elterjedésük Tata, Kömlőd, Császár, Kisbér, Szend, Kocs és Igmánd környékén. Ez utóbbi két község határán, épp e képződménynyel kapcsolatosan, találjuk azokat a keserűvíz-forrásokat, melyek Hunyadi János és Corvin János forrásokként ismeretesek.

A Duna balparti területén szintén szerepelnek ezek a fiatal harmadkori rétegek, még pedig legrégibb képződményekként. Azok a magaslatok ugyanis, melyek Madartól Koltáig jelölik a vármegye keleti határát, javarészben e képződményekből állanak. Uralkodóan lép fel a homok, sok helyen homokkőpadokkal váltakozva, melynek fekvőjeként itt-ott márga vagy agyag bukkan elő. Egy-két helyen a homok fölött kavicsréteget is találunk; így Madarnál és Kürtnél. A homokkő nagyon laza összetartású és számos kőfejtőben (Jászfalu, Madar, Szentpéter, Újgyalla, Csúz, stb.) aknázva, csupán helyi építkezéseknél jöhet számításba. A pannóniai agyagot Neszmély és Tata vidékén téglaégetésre és cserépedény készítésére használják. A kavicsot főleg Dad, Kömlőd, Mocsa és Madar mellett bányásszák s útak, nemkülönben a vasúti pályatest kavicsolására használják.

A diluviális képződmények között legnagyobb elterjedést mutat a lösz és a homok; alárendelten szerepel az édesvízi mészkő és kavics. A dunántúli részen, Tatától nyugatra csaknem a Dunáig terjedő hullámos vidéket, a kisebb elterjedésű fiatal harmadkori lerakódások között, lösz borítja. De felhúzódik a hegységbe is és foszlányos lepelként Tardos, Tolna, Tarján és Galla vidékén nemcsak a dachstein-mész lejtőit borítja, hanem úgyszólván az egész hegységet. A vele összefüggő homok főleg Kisbér, Ete és Bábolna környékén borít nagyobb területeket. A dunabalparti részen, a vármegye keleti dombsorait kíséri, főleg Kürt, Für, Csúz, Jászfalu, Kolta és Szemere határaiban. Azt a terraszt pedig, mely e magaslatoktól nyugatra terül el s Ógyallánál, Bagotánál, Bajcsnál, Udvardnál és Baromlaknál éles parttal határolódik, diluviális homok alkotja. E diluviális képződmények mellett az édesvízi mészkőnek, elterjedése tekintetében, alárendelt szerep jut, annál nagyobb azonban ipari fontossága. Süttő és Dunaalmás környékén, a Duna közelében, továbbá Szomódon és Tatán, igen szépen rétegzett tömegekben fordul elő. Tömött, néhol likacsos padjait öt hatalmas kőbányában fejtik, melyek a klosterneuburgi (Ausztria) Szt. Ágoston kanonokrend tulajdonát képezik. Bérlői Ney Ede és Tsa Budapesten és Holzdampf Sándor Süttőn. E bányákat 1600. körül nyitották meg. E kőzetből több m^3-es darabok is fejthetők, az évi termelés pedig kitesz 50—80 ezer köbmétert. Ez az ú. n. süttői vagy almási fehér márvány, a fővárosi építkezéseknél különösen kedvelt. Budapesten a királyi palota, az eskütéri híd, Bécsben a Hofburg építkezésénél használták. Hanisch vizsgálatai szerint e kőnek száraz állapotban megállapított szilárdsági coefficiensei a következők: Volumensúly vagyis 1 dm^3 súlya: 2·34 kg. Szilárdsági tényező cm^2-ként a padozottságra, szárazon: 1006. nedvesen: 894. Likacsosság: suly % 5·11, volum. % 9·24. A dunabalparti részen Újgyalla és Szentpéter határaiban ugyancsak előfordul, de még nincsen feltárva. A futóhomok érdemel még említést, mely a Duna mindkét részén, főleg azonban a jobbparton borít nagyobb területeket. Összekötő kapocsul szolgál a diluvium s a jelen kor geologiai képződményei között, mert mozgása azóta máig is tart. A Duna magas jobbparti szegélyén, majd behuzódva a tatai völgybe, Baj, Bánhida, Galla, Környe, Oroszlán határaiban találjuk meg, sőt felhúzódik a Vértes előhegyeire is. A dunáninneni részen Hetény, Szentpéter, Ógyalla, Imely, Naszvad határaiban találjuk szétszórt buczkáit. E buczkák iránya az egész területen északnyugat-délkeleti s párhuzamos vonulatokat alkot.

A jelenkori képződményekig tehát Komárom vármegye területén a következő geologiai alakulatok fordulnak elő. 1. Dachstein- (megalodus) mész. Raethi emelet. 2. Alsó liasz (veres márvány). 3. Középső dogger (vörös és gumós márgás mészkő Stephanoceras Humphriesianum-mal). 4. Alsó tithon (szarukövés

mészkő). 5. Alsó neocom (palás aptychus mészmárga. Berriasien). 6. Közép neocom (lábatlani homokkő. Rossfeldi rétegek). 7. Operculina agyag (közép eoczén). 8. Pannoniai (Congeria) rétegek. 9. Édesvizi mész. 10. Homok és kavics. 11. Lösz. 12. Futóhomok, mely utóbbi képződmények diluviális eredetűek.

A jelenkori képződmények folyóvízi s tavi lerakódások, melyekhez a szélhordta futóhomok járul ma is, sok helyen folytonosan mozgó buczkáival. A vizek jelenkori munkája a dunántúli területen végtelen kicsiny mértékben érvényesül amaz apró patakok révén, melyek keskeny völgyeikben, a Vértes és Bakony felől, több-kevesebb hordalékkal megrakva, sietnek a Duna felé. Ugyancsak csekély dimenziójú az a jelenkori mésztufa-lerakodás is, mely a tatai források környékén konstatálható. Komárom vármegye dunáninneni részén kell végigtekintenünk, a Csallóköz s a hozzá csatlakozó Vág és Nyitra völgyének rónáján, hogy a folyók jelenkori munkájának hatalmasan kibontakozó képét láthassuk.

A Csallóköz 188.519 hektárnyi (1885 km²) kiterjedésével kontinensünk folyóvízrendszerében párját ritkító nagy sziget. E területnek 650 km²-nyi része Komárom vármegyére esik. S e hatalmas szigetország a Duna geologiai működésének eredménye. Ha a mai szabályozott felső Dunaszakasznak, a szomszédos Pozsony és Győr megyék területére eső részét nézzük, a szigetek egész tömkelegét látjuk e folyam mindkét oldalán. Merész kanyarulatokkal szakadnak ki nagyobb és kisebb ágak jobbról-balról a Dunából, körülölelvén sokszor csak nehány bokorral vagy gyepes térséggel borított apró szigetkét, vagy több kilométernyi sűrű erdővel, bozóttal benőtt területet. A ma töltésekkel megzabolázott folyam egykor szertekalandozott a Csallóköz sík térségein. Sodra itt-ott akadályokba ütközött. Kavicsra kavics, homok, majd iszap rakodott s a vízfolyás fölötte mindig lassúdva, a zátony csakhamar kibukott a felszinre. Majd tanyát üt rajta fű, bokor, fa, virág s területében folyton növekedve, a zátony helyét a sziget váltja fel. S a hajdani szigettömkelegből szilárd egész lett olyképpen, hogy a különálló szigetek és szigetcsoportok közötti Dunaágakat, az azokban keletkezett újabb zátonyok kötötték össze, és mind közelebb jutva egymáshoz, az eliszaposodott medrek legtöbb helyen végleg elsimultak. E zátonyok homokja sok századon át érdekes foglalkozásnak szolgált alapjául. Csekély aranytartalmát az aranyászok mosták. Az aranymosás azonban Komárom megyében ma már teljesen megszünt, főleg mióta a felső Dunaszakasz szabályozásával a folyam sodra erősebb lett s kavicsos zátonyaiba temette a hozott kevés mennyiségű aranyport.

A Vág és Nyitra medrének változásait azok a mocsaras területek, morotvák jelzik, melyek jobb- és baloldalán ma is láthatók. S ez elhagyott medrek mentén apró magaslatokat látunk sorakozni, melyek részint törmelékkúpjai, részint a széltől összehalmozott képződményei a folyómedernek.

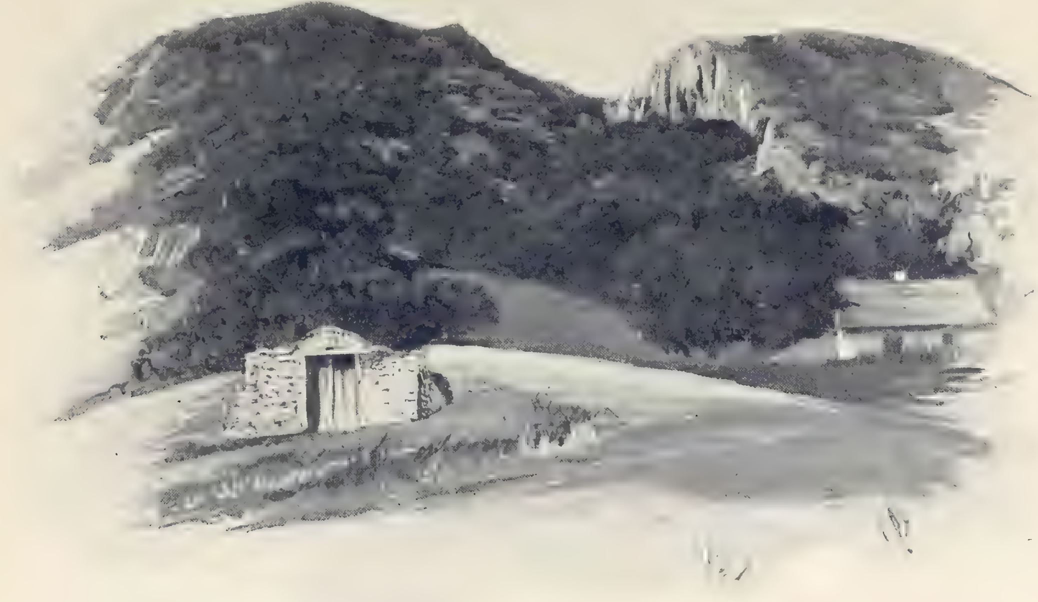
Talajviszonyok.

Az alluviális hatások keretébe foglaljuk bele e vármegye talajviszonyainak ismertetését. Talajféleségeit eredet szerint három csoportba oszthatjuk, ú. m.: helytálló, víz- és szélhordta talajokra. Helytállók azok a talajféleségek, melyek az eredeti kőzet fokozatos, lassúbb vagy gyorsabb elmállása következtében a helyszinén képződnek. Ilyen talajféleséget a vármegye hegyvidékén találunk. A Vértes és Gerecse hegységben uralkodólag fellépő mészkő és dolomit málladékai: agyagtalajok, több-kevesebb kőtörmelékkel, helytálló talajt képviselnek. Ezek a területek mind fekvésüknél, mind talajviszonyaiknál fogva az erdőgazdálkodást vannak hivatva szolgálni. A vármegye 13·2% erdőterületének java része erre esik. A fiatalabb geologiai képződmények — mint a minők a Vértes-Gerecse neogén-korú rétegekből álló előhegyei, nemkülönben a Duna balpartján levő határmenti magaslatok — szelidebb lejtőikkel, lazább szerkezetű homokos agyag és vályog felső talajaikkal a szőlőmívelésre alkalmasak, épp úgy, mint a szélhordta löszképződménynek az előhegységekben elszórt foltjai és a futóhomok-területek. Ezeknek betelepítésénél a mai 1·2% szőlőterületet jelentékenyen lehetne szaporítani.

A magaslatokhoz simuló diluviális terraszok talajféleségei vályogból, homokos vályogból és homokból állanak. Elég mélyrétegűek, és alsó talajuk homok vagy lösz. A vályogtalajt — az agyag és a homok között foglalván helyet — középkötött talajnak is nevezik. Nem lévén oly kötött, mint az agyag s oly laza, mint a homok, a legtöbb kulturnövény termelésére alkalmas. Mívelése

Részlet a dunaalmási III. sz. kőbányából.

Dolomitsziklák a Vértesből.

Kilátás Virt pusztáról.

könnyebb mint az agyagé, s ha nem is ad oly dús terméseket, mint a humozus agyagtalaj, de annál jobban kedvez a minőségnek. A vármegye 57·1% szántóföldjének java része erre a talajféleségre esik.

A komáromi síkság a Csallóközzel, a Vág, Nyitra és Zsitva völgyével fölötte változatos talajviszonyokat tüntet fel. Szimő, Udvard és Lándor puszta között nagy kiterjedésű rétségek, nádasok foglalnak helyet. E terület uralkodó talajfélesége a fekete réti agyag, melyet a Kis-Duna, Vág, Nyitra, Zsitva és Császta mentén szakít meg szélesebb-keskenyebb sávban e folyók öntés-iszapja. Apáczaszakállas, Komárom és Kolozsnéma között, már alárendeltebben fordul elő e talajféleség s helyét a Duna nagyobb kiterjedésű öntésiszapja s az a homokbuczka-vonulat foglalja el, mely a Duna és a Vág között húzódik észak-nyugat-délkeleti irányban. A fekete réti agyagterület tetemes részén rétek, kaszálók vannak s a vármegye 10·8% rétterületének tetemes része itt foglal helyet. Ugyancsak e terület adja nagy részben a 6·2% terméketlen részt a vármegye határából.

Az a székes-iszap, atka, réti mészkő, mely e fekete agyagot az alsó talajban rendszerint kíséri, még pedig többnyire sekély mélységben, óva int e területeknek kalászosok termelésére való felhasználásától. Pedig e rétek feltörése, úgy látszik, lázas sietséggel folyik ; de csakhamar jelentkezik annak súlyos következményeként a talaj elszékesedése. Komárom, Aranyos, Megyercs, Ekel táján már ott fehérlenek a kisebb-nagyobb székesfoltok, bántó hatással illeszkedve bele az innen is, túl is zöldelő rónaságba. A Csallóköz régi híres szénatermései ma csak emlékezetben élnek, és Gúta, a hajdani szénszállító góczpont ma alig továbbít a Vágon egy-két dereglyével. Épp ily okszerűtlen az a gazdálkodási irány, mely a Duna, Vág és a Nyitra öntésiszapját nem aknázza ki kellőképpen. Ez iszap jó minőségű, mélyrétegű vályogtalaja, éppen az említett folyók partján terülve el, már a természettől is a legintenzivebb kerti gazdálkodásra van predesztinálva. A vágparti Guta, még inkább Kamocsa és Szimő népe nemcsak a vármegyében, hanem annak határain túl is híres zöldség- és káposzta-termelőként ismeretes. Ennek a gazdálkodási iránynak kiterjesztése és gyümölcstermeléssel való egybekötése volna e vidékre nézve fölötte kivánatos. Ennek főfeltétele azonban öntöző csatornák létesítése, a melyek által e vidék hova tovább sivárabb képe más alakot öltene, pusztuló népe szebb jövőnek nézhetne elébe. Mert az egykori hatalmas mocsárterület fekete agyagtalaján az öntözött rét az okszerű rétművelés alapját vetné meg, a folyók öntés iszapjának vályogtalaja öntözéssel virágzó kerti gazdálkodásra vezethetne, melyet a mai hullámtereknek gyümölcsösökkel, az elszórt futóhomok buczkáknak szőlővel való betelepítése egészíthetne ki. Mindezek olyan gazdasági fejlődést biztosítanának a vármegye e része lakóinak, a minőről ma még talán álmodni sem mernek.

Komárom vármegye sem területileg nem oly nagy kiterjedésű, sem térszinileg nem tüntet fel oly óriási ellentéteket, hogy időjárás tekintetében róla mint földrajzi egyediségről beszélhetnénk ; éghajlata nagyjában hozzásimul környezetéhez : a Kis-Alföldéhez és a Dunántúl északi s nyugati részéhez. Mindazonáltal adjuk e vármegye térszinileg mégis kétféle, t. i. kis alföldi és Vértes-Gerecse hegyvidéki részének hőmérséki különbözeteit, annál inkább, mert a vármegye két megfigyelő állomása, t. i. Ógyalla és Tata, az illető területeken fekszenek. Időjárási viszonyok.

Az egyes hónapok középhőmérsékletei a következőképpen oszlanak meg :

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
Ó-Gyalla (régi park)	—2·5°	—0·4°	4·3°	10·5°	14·9°	18·2°	20·3°	19·3°	15·4°	10·2°	4·1°	—1·2°
Tata	—2·1°	—0·1°	4·5°	10·7°	15·4°	19·1°	21·5°	20·5°	16·2°	10·9°	4·4°	—0·7°

Évi középhőmérséklet Ógyallán 9·4°, illetőleg kijavítva 10·0°.
» » Tatán 10·0°, » » 10·5°.

A mint ez összeállításból látszik, Ógyallán a hőmérséklet minden hónapban alacsonyabb, mint Tatán. Ennek elfogadható magyarázatát nem

igen tudjuk adni. Ha már most hazánk izothermáját nézzük, azt látjuk, hogy a Kis-Alföld legmélyebb részén, a Duna, Vág és Nyitra összeszögellésénél, melybe Ógyalla is beleesik, egy alacsony hőmérsékleti sziget emelkedik ki abból a melegebb területből, a mely hazánk egész nyugati részét északról délre elfoglalja. Ez a sziget a vármegye dunántúli részére nem terjed át. Ezt a jelenséget még nagyjában analógnak tekinthetjük a Nagy-Alföldével, a mennyiben télen itt is, ott is a mélyebben fekvő területekre húzódik le a környező magaslatok nehezebb levegője. Itt tehát a Kis-Alföldnek síksági hatása nyilvánulna. Azt várhatnók ezután, hogy ez a síksági hatás nyáron is ki fog tünni a megfigyelésekből, azaz — föltéve a megfigyelések helyességét — hogy nyáron ez a kisalföldi rész melegebb, mint a dunántúli. A dolog azonban nem így van, mert a júliusnak, mint legmelegebb hónapnak, középhőmérséklete Ógyallán ½ fokkal alacsonyabb mint Tatán, hacsak az itt állandóan uralkodó északnyugati szél nem okozza e hatást. Az évi középhőmérséklet, mint látjuk, a 10°-os izothermával fejezhető ki. A hőmérséki térkép tehát azt mutatja, hogy Ógyalla ebben a tekintetben is az északnyugati Felföldhöz húz, míg Tata a dunántúlihoz.

A légnyomás eloszlásánál még nagyobb területet kell tekintetbe vennünk, mert a lokális körülmények itt még kevésbbé jutnak érvényre. Az évi közepes barometer-állás 762·6 mm., s ez jóval magasabb mint a Nagy-Alföldön. Január hónap izobárja 766·4 mm. A légnyomási térkép szerint a Kis-Alföldön magas légnyomású réteg fekszik, mely a hegyvidékre nem nyúlik át s ez ismét érthetővé teszi a föntebb említett téli hideget. A július hónap izobárja 761.0 mm., de ez már nem válik el a környezettől.

A légnyomás eloszlásával függ össze a szelek járása is. Ebben a tekintetben a vármegye két fele lényegesen különbözik egymástól. Ógyallán ugyanis az évnek minden szakában az északnyugati szél az uralkodó, Tatán pedig a déli. Esik pedig Ógyallán az északnyugatira 61·1, Tatán a délire 104·4. Feltünő Ógyallán, Tatával szemben, a szélcsendes napok nagy száma, a mit talán emennek magasabb fekvésével lehet magyarázni.

A csapadék eloszlása tekintetében a Kis-Alföld, Komárom s Fejér vármegyékkel együtt, nem az északnyugati Felföldhöz, vagy a Dunántúlhoz húz, hanem egyedül a Nagy-Alföldhöz, a mely hazánknak esőben legszegényebb része, s melyet az évi 600 mm-es görbével határolhatunk körül.

Vegyünk egy évi, pl. az 1900. évi csapadékmennyiséget:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
Ógyalla . .	17·8	9·3	24·8	27·9	25·0	41·8	31·2	17·7	26·1	33.6	31·5	24·3
Tata . . .	16·0	11·5	22·0	17·4	33·5	34·6	28·6	26·0	24·6	32·8	25·4	22·6

Csapadékos napok száma:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Összesen
Ógyallán	19	14	15	11	13	17	9	11	5	11	14	7	146
Tatán	11	6	10	7	10	14	5	5	4	5	8	7	92

E kis összeállításból látható, hogy legtöbb az eső június hónapban, a mikor főleg hirtelen záporok alakjában jelentkezik. A hó általában kevés. Tatán a csapadékos napok száma aránytalanul kevesebb, mint Ógyallán. A csapadékviszonyoknak ilyetén eloszlása nem mondható kedvezőnek a vármegye talajviszonyaira, a mennyiben főleg a dunántúli rész mezőgazdálkodásra berendezett területe aránylag laza talajféleségű, mely a csapadékot könnyen átbocsátja. Ezért tehát úgy a dunántúli részek, mint a dunáninneni homokvidék és vármegyénk folyóinak öntésterületei a szárazságtól sokat szenvednek. A rétek és legelők nem kevésbé érzik a csapadék csekély voltát, a mennyiben ez idő szerint szabályozva lévén, folyóink termékenyítő iszaphordalékjától hatalmas védgátakkal ép úgy el vannak zárva, mint az ezzel kapcsolatos öntözéstől, minek következtében ezek az egykori dús szénatermő rétek, kövér legelők manapság alig érnek valamit. Kopár legelőkön éhesen ödöng az erősen megfogyatkozott gulya, s a kaszálók nagyobbára a laposok, mélyedések mentén hoznak kevés, jórészt savanyú füvekből álló, silány minőségű szénát.

Flóra.

A vármegye területe, épp úgy, mint szomszédosai, változatos térszini viszonyainak megfelelően, mint más természeti jelenségeiben, a flórában is kisebb-nagyobb elkülönüléseket mutat. Területi kicsisége következtében nem tükröztet ugyan flórájában sem valamelyes feltünő ellentéteket, de nem mutathat fel oly növényeket sem, melyek csupán e vármegyének volnának sajátjai. Flórájának általános képéből mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy pl. a Magyarországon közönségesen termesztett gazdasági növények itt is megtalálják hazájukat s csupán a termések minőségében találhatunk különbségeket, a talajminőségnek megfelelően. Vadon termő növényei tekintetében sík része hozzásimul Nyitra, Pozsony és Győr vármegyék rónaságaihoz, dombos és hegyvidéke a magyar középhegység közvetetlen környékét alkotó vármegyékhez.

Komárom vármegye florisztikailag ez idő szerint nincs még úgy áttanulmányozva, hogy részletes jegyzéket adhatnánk róla. Az egyszerű enumerativ fölsorolásra különben sem alkalmas e monografiának a kerete. Ezúttal csak oly értelemben óhajtunk a vármegyében előforduló növényekkel foglalkozni, a mennyiben azok akár vadon termő állapotban, akár kulturnövényekként különösebb nevezetességüek.

A legalsóbbrendű növények közül az algák és gombafélék érdemelnek először említést. Az előbbiek főleg állóvízeinkben, kiszárított mocsarak iszapjában, vízinövényeken, vízárkokban, kutak falain sűrűen találhatók. Legelterjedettebbek ezek közül a Chara és Nitella fajok ; a kékeszöld algák (Cyanophyceae) közül az Oscillaria- és Nostoc-félék ; a Conjugatae-k közül a Spirogirák és Zygnemák. A gombák csoportja is képviselve van, még pedig hasznos és kártékony fajaival egyaránt. Hasznosak az ehető gombák, továbbá azok az apró organizmusok, melyek a gombák közül mint rovarölők valósággal áldásos hatást gyakorolnak a káros rovarok pusztításaival. Az ehetők közül nevezetesek az erdeinkben található, jó tápszerül szolgáló Boletus-félék, a champignon név alatt réteken és legelőkön nem ritkák az Agaricus arvensis Schäff. és Agaricus campester L. A dunai ligetekben a kucsmagombák egy-két ehető fajával találkozunk ; végül az ehető gombák közül egyikét a legjobbaknak, a nyári szarvasgombát (Tuber aestivum) a csallóközi részeken szintén föllelhetjük.

A rovarölők (Entomophthoraceae) közül, melyek a fonálgombák (Hyphomycetes) osztályába, az Oomycetesekhez tartoznak, legnevezetesebb az Empusa Muscae nevű, mely a házi legyeket és szunyogokat pusztítja, a Botrytis Battiana, mely a szövőlepkéket irtja, stb.

A kártevő gombafélék közül főleg azokat kell kiemelnünk, melyek kerti, erdei, vagy gazdasági növényeinknek ellenségei. Ezek közül legelterjedettebbek az Oomycetes alosztályba tartozó Peronospora családból a Phytophthora infestans, mely a burgonyát, paradicsomot ; a Plasmophora viticola, mely ismét a szőlőket támadja meg. Továbbá ugyancsak nagy károk okozói a Tuberaceae rendjéből a Hemibasidii alosztályt képviselő Ustilago-félék. Ezek közül az Ustilago Maydis a kukoriczát, az Ustilago segetum (=U. Carbo) az árpa- és zabféléket pusztítja. Ugyanez osztályba tartozó Tilletia-félék közül a Tilletia Tritici (= T. Caries) és a Tilletia laevis a búzát támadja meg. Ugyancsak nagy pusztítást visz véghez az Uredineae rendbe tartozó Puccinia graminis, mely a gabonafélék rozsdabetegségének előidézője. A rozsda elterjedését a csallóközi részekben az a körülmény is elősegíti, hogy itt nyáron sem tartozik a ritkaságok közé a köd. A Hymenomycetes rendbe tartozó Polyporus squamosus a diófákat, az Exoascus rendhez tartozó Taphrina deformans az őszi baraczk-, a Taphrina pruni a fiatal szilvafákat támadja meg.

A zuzmók, mohok és harasztok elterjedését a következőkben vázolhatjuk.

A zuzmók a vármegyének főleg hegységi részein találhatók. A hegyvidék lomberdejében csupasz sziklatömegeken és kőtuskókon az előhegyek gyümölcsöseiben gazdag szaporaságban díszlenek. Leginkább vannak elterjedve az Ascolichenekhez tartozó Cladoniák. A lombos fák különféle fajtáin más és más fajok fordulnak elő. Ugyancsak megtaláljuk egyes példányaikat régi falakon, kerítéseken. A mohok közül a májmohokat (Hepaticae) és a lombmohokat (Musci) látjuk képviselve főleg állóvízek, mocsaras területek mentén, erdőségekben, hegyi patakoknál, sziklákon, nádfedeleken, stb. A harasztok ugyancsak nedves helyeken, patakok mentén, fák tövében tenyésznek, nagyob-

bára a hegység erdeiben. Igy pl. a Polypodiaceae-hez tartozó Aspidium filix mas a legelterjedettebb.

A vármegye phanerogam flórájában még nagyobb a változatosság. Különös fajokat, melyek csak e vármegyére volnának jellemzők, nem találunk, mert egész teljességében hozzásimul e tekintetben is a Kis-Alföldön szomszédos vármegyék flórájához. A Csallóköz dunaparti részén, továbbá a Vág, Nyitra és Zsitva folyók mentén elterülő dús mocsári flóra mellett, melyben főleg a Carex és Scirpus fajok, tehát a Cyperaceák tenyésznek leggazdagabban, oly növényekre is akadunk, melyek más vidékről vándoroltak e vármegye területére, melyek az említett folyók partjain és árterületein megjelennek s gyakran már rövid idő alatt ismét eltűnnek.

A gyógynövények közül, melyeknek az értékesítése iránt csak nemrégiben indítottak mozgalmat, említhetjük a papsajtot (mályvát), ezerjófüvet, mezei székfüvet, a zsályát, a tüdőfüvet, fehér pemetét, stb.

A vármegye erdőségei mind térszini, mind faanyag tekintetében két részre oszlanak. Ezekről és a gazdasági kulturnövényekről más helyen bővebben írunk.

Fauna. Komárom vármegye állatvilága, Kis-Alföldünk többi vármegyéivel egyetemben, különösebb eltéréseket alföldi s az azt környező középhegységi faunánktól nem mutat. Az emlősökből a cheiropterák közül a denevérek szerepelnek néhány nemmel. Igy a közönséges és nagyfülű denevér. A ragadozók közül a rovarevőket a közönséges sűn, cziczkány és vakond képviseli. A húsevőket pedig a borz, továbbá a házi-, vadász- és luxuskutyák fajtáinak egész sorozata, a róka, mely a csallóközi részekben épp úgy elterjedt, mint a dunántúliakban. A menyétfélékből főleg a nyest és a görény. A rágcsálókat a mókus, pele, egér, poczkok és nyulak nagy száma képviseli. A gazdasági állatokról és vadakról más helyen teszünk említést.

A gerinczesek második osztályának, a madaraknak ugyancsak sok és változatos faja tanyázik e vármegye területén. E fajok nagy része ősidők óta megtelepedve él a síkon, hegyen, szárazon és posványban egyaránt. A sólyom, karvaly, héja, kánya mint nappali ragadozók, a baglyok mint éjjeliek kalandozzák be tájainkat. A kúszók közül megtaláljuk a fáink férgeit pusztító harkályokat s nem hiányoznak e rendnek képviselőiből a kakuk és a nyaktekercs sem. Az éneklők ugyancsak nagy számmal jelennek meg. A lombos berkekben a zenélők (Sylvia) nagy sokaságát, melyek közül régóta híresek a Csallóköz fülemiléi. Ezek mellett a különféle czinke, billegető, pinty, sármány, pacsirta és rigófélék, hollók és a csapatosan tanyázó varjak és seregélyek. A galambok vad és szelíd fajtái, továbbá a gerliczék ugyancsak gyakoriak. A tyúkfélék közül mezőkön tanyázik a fogoly és fürj, erdők- s vadaskertekben a fáczán. A gázlók főleg a síkság mocsaras térségein még ma is nagy számban vannak, jóllehet a hatalmas mocsárterületek lecsapolása következtében számuk tetemesen apadt. Falkákban találjuk a csallóközi részeken a túzokokat, a nádasok és morotvák mentén a gólyákat, a dunai zátonyokon és ligeteken a gémeket.

Az úszók ismét nagy tömegekben találhatók e vármegyében, főleg a Duna, Vág és Nyitra mentén. Igy a búvárok, sirályok és kacsák sok válfaja.

A gerinczesek harmadik főcsoportja köréből a csúszómászókat a gyikok és kigyók képviselik. Gyikok közül mindössze a zöld és a lábatlan gyikot találjuk, a kigyók közül, pedig a vízi és sima siklót. A kétéltűek közül egypár békafaj ismeretes és pedig egyaránt a vízben, mint a szárazföldön élők. A vízben élőket az ehető és a mocsári béka; a szárazföldieket a barna, erdei, zöld varangy és leveli béka képviseli. A farkkal biró kételetüinkből mindössze a mocsaras területeken, állóvizekben gyakori tarajos gőtét és az erdők nyirkos helyein található foltos salamandert említhetjük.

A gerinczesekből mind mennyiségre, mind a válfajok sokaságára nézve a halak jelentős szerepet játszanak e vízben dús vármegyében. Ma ugyan csak a folyóvízek, egyes elzárt mederrészek s elszórt kisebb-nagyobb tavak dicsekedhetnek valamelyes halállománynyal, mely azonban meg sem közelítheti e vidék egykori halgazdagságát. A Dunán, Vágon, Nyitrán és Zsitván kívül még egész sereg halászóhely volt, főleg a Csallóközben. Már a régi időkben Komáromnak és Tatának kötelezettségükben állott a királyi udvart hallal tartani. Ma csupán a fenti folyókra szorítkozik a halászat is, mely a halállománynak a szabályozás, hajózás miatt való pusztulása következtében jövedel-

mezőségéből mindinkább veszít. Legjobban pusztul folyóink halanyaga a zöldár alkalmával, a mikor is rendes medréből a hullámtérbe kicsapó folyó szélein húzódik meg az apró hal milliója, mely az ár gyorsabb visszahuzódásánál a töltések melletti agyaggödrökben pusztul el. Modern halgazdaságot folytat az Esterházy uradalom tatai nagy tavában. Az itteni vizekben található halak közül nevezetesebbek a következők: a porczosok közül a tokfélék, melyeknek különféle nagyságú példányait főleg a Dunából halászszák. A csontos halak közül a lágyparás csuka-, ponty- és harcsafélék, továbbá a menyhal; a tüskeparások csoportjából a sügér több fajjal és a süllő fordulnak elő.

Az izeltlábúak, mint a bogarak (Coleoptera), a hártyaröpűek (Hymenoptera), kétröpűek (Diptera), reczésröpűek (Neuroptera), egyenesröpűek (Orthoptera) és félröpűek (Hemiptera) óriási fajszámmal vannak képviselve. A rákok közül főleg az izletes folyami rák említendő a patakvízekben.

A pókoknak és férgeknek szintén több faja fordul elő vármegyénk területén.

Irodalom: A m. kir. orsz. meteor. és földmágnes. int. évkönyve. XXX—XXXIV. kötet. — Bäumler J. A.: Beitr. zur Cryptogamenflora des Pressb. Com. Pozsonyi term. és orv. egyl. közl. 1884—86. — Fehér Ipoly: Győrmegye és város egyetemes leírása. — Fényes Elek: Komárom vármegye. — Földes: Felső Csallóköz árvédekezésének tört. — Hantken Miksa: Geologiai tanulmányok Buda és Tata között. Math. Termttud. Közl. I. köt.; Az Uj-Szőny—Pesti Duna s az Uj-Szőny—Fehérvár—Budai vasút befogta területnek földtani leírása. Math. Termttud. Közl. III. köt.; Lábatlan vidékének földtani viszonyai. A M. Földt. Társ. Munkálatai. 4. 1868.; Az esztergomi barnaszénterület földtani viszonyai. M. kir. Földt. Int. Évk. I. köt.; A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. — Herz Zsigmond: A Vértes-hegység, Felső-Galla és Bánhida széntelepeiről. — Hofmann Károly: Jelentés az 1883. év nyarán a Duna jobbpartján Ó-Szőny és Piszke közt foganatosított földtani részletes fölvételekről. Földtani Közl. XIV. k. — Horusitzky Henrik: Komárom város környékének hidrografiai és agrogeologiai viszonyai. M. kir. Földt. Int. Évk. XIII. k. — A bábolnai állami ménesbirtok agrogeologiai viszonyai. M. k. Földt. Int. Évk. XIII. k. — Hunfalvy János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. — Kalecsinszky Sándor: Jelentés a M. kir. Földt. Int. kémiai laboratoriumának működéséről 1885. év végéig. — A magyar korona országainak ásványszenei. A M. kir. Földt. Int. kiadv. — Lóczy Lajos: Jegyzetek a pontusi emelet osztályozásához Magyarországon. Természetr. Füz. I. köt. — Ortvay T.: Pozsony vármegye állatvilága; Magyarország régi vízrajza. — Peters K.: Geologische Studien aus Ungarn. Jahrb. d. kais. kön. geol. Reichsanstalt 1859. — Dr. Schafarzik Ferencz: A kőipar. Földt. Közl. XXVII. köt.; Magyar épitőkövek kiállításáról és megvizsgálásáról Bécsben. Földt. Közl. XXIV. köt.; A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. M. kir. Földt. Int. kiadv. — Dr. Staub Móricz: A magyar kir. földt. int. fitopaleont.-zoologiai gyűjteményének szaporodása az 1887. és 1888-ik évek folyamában. Földt. Int. évi jelent. 1888.; U. a. 1889—1890-ik évek folyam. — Strassburger-Noll-Schenk-Schimper: Botanik. Jena, 1898. — Than Károly: A tata-tóvárosi főforrás kémiai elemzése. Math. Termtt. Értesítő 5. k. — Timkó Imre: Jászfalu, Csúz, Fűr, Kürt, Udvard, Perbete, Bagota, Imely, Naszvad, Bajcs, Szimő, Kamocsa, Guta, Szentpéter, Keszegfalva, Nemesócsa, Aranyos, Marczelház, Martos községek környékének agrogeologiai viszonyai. Földt. Int. Évi Jel. 1899., 1900., 1901., 1902.; A Csallóköz centralis részének agrogeologiai viszonyai. Földt. Int. Évi Jel. 1903. — Winkler Benő: A Gerecse-Vértes hegység geologiai viszonyai. Földt. Közl. XIII. k. — Zittel A. K.: Die obere Nummuliten-Formation in Ungarn. Sitzungsberichte. 46. k. — Győr és vidéke, Tata—Bicske vidéke, Komárom vidéke geologiai térképei. Umgebung von Gran.

A M. KIR. OBSERVATORIUMOK ÓGYALLÁN.

I. A TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

Az Ógyallán elhelyezett tudományos intézeteket, noha azokat a nagyközönség általánosságban »csillagvizsgáló toronynak« szokta nevezni, két főcsoportra kell osztani, úgymint:

az astrophysikai observatorium, melynek hivatalos czíme: *m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatorium,* s a mely a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium fenhatósága alatt áll, és

a meteorologiai observatorium, melynek hivatalos czíme: *m. kir. meteorologiai és földmágnességi observatorium,* mely a m. kir. földmívelésügyi miniszterium alá tartozik. Jelenleg mindkettő egy igazgató vezetése alatt áll.

Astrophysikai observatorium.

Az *astrophysikai* observatorium ismét két osztályba sorozható, ú. m.:

a kizárólagos astrophysikai kutatásokra szánt főintézet, mely az alapítólevél értelmében tulajdonképpen a főtényező, és

Didactikai observatorium.

a *didactikai* observatorium, mely a főépülettől el van különítve és kisebb műszerekkel van felszerelve s inkább astrometriai, mint astrophysikai czélokra van berendezve, a heliograph kivételével. Van benne t. i. egy passagecső, egy délkör, egy 12 cm. nyilású refractor, azonban ez is óragéppel felszerelve, s végre a heliograph.

A didactikai observatorium főépülete mellett még három forgótetejű házikó van elhelyezve s ebben három kisebb-nagyobb theodolith. Míg a didactikai observatorium főépületének mindhárom helyiségében egy jól compenzált ingaóra áll a megfigyelő rendelkezésére, addig a kis kupolákban a tanulók chronometerekkel végzik a megfigyeléseiket.

Az intézet története.

Az astrophysikai observatoriumot tulajdonosa: *Konkoly-Thege* Miklós dr. 1870-ben alapította s az első megfigyelések benne 1871 nyarán történtek. A csillagdát tulajdonosa eredetileg lakóházának északnyugati sarkára építette, a mely egy $3\frac{1}{2}$ méter átmérőjű forgó-kupolából állott, benne egy 10 cm. nyílású Steinheil-féle refractor és egy jó ingaóra.

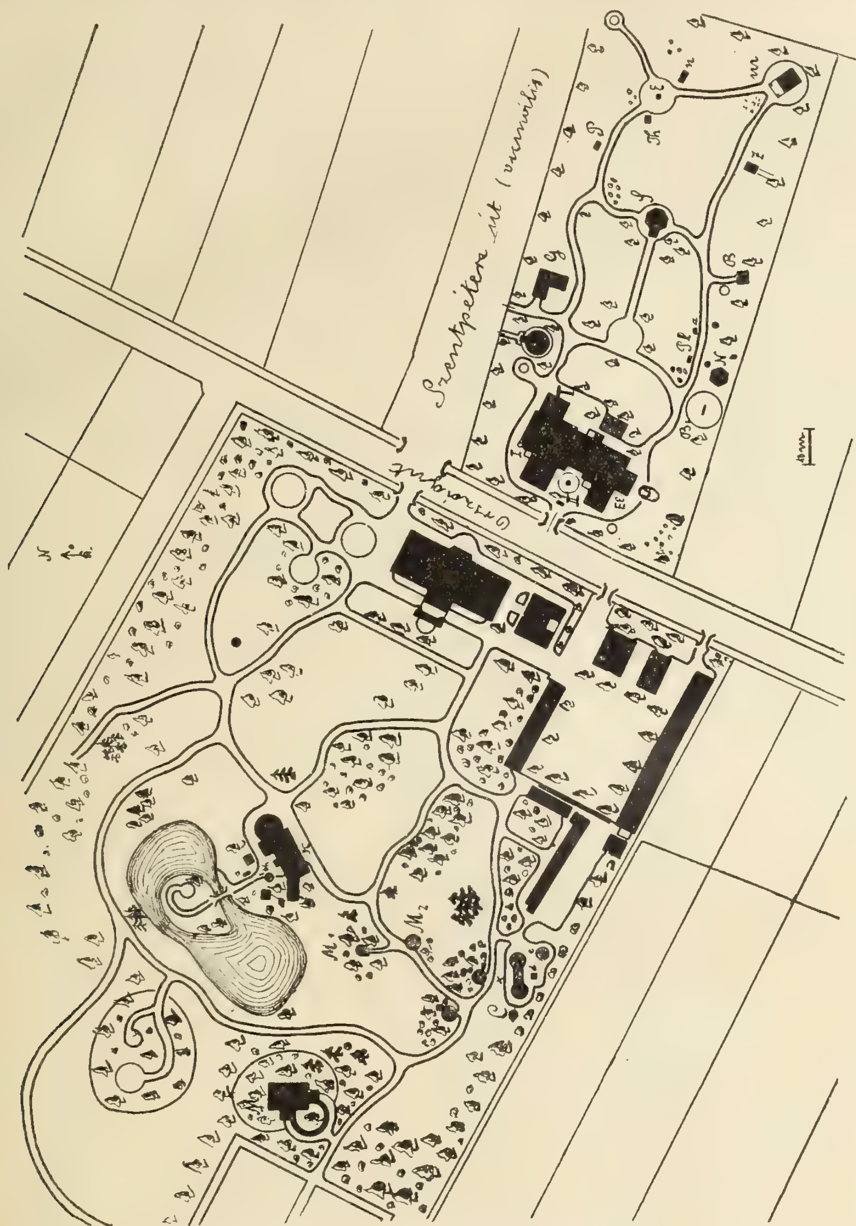
A megfigyelések kezdetben a napfoltokra, a fényesebb üstökösökre, azok spectrumára, a nap-protuberantiákra és a hullócsillagok megfigyelésére szorítkoztak. A meteorologiai feljegyzések is rendszeresen folytak. Az időmeghatározások eleinte csak sextanssal és chronometerrel történtek, míg későbben a háztetőre még egy kis passage-műszert állítottak fel.

Miután Konkoly 1874 tavaszán Londonból egy 10 hüvelykes Browning-féle tükörtelescopot szerzett, mely a házon elhelyezhető nem volt, szükségessé vált az új csillagda felállítása. Erre a park közepén álló kerti ház látszott alkalmasnak, melynek falait felhasználva, arra a meglevő kupolán kívül Konkoly még egy másodikat is építtetett vasból. Innen kezdődik tulajdonképpen a csillagda fejlődése. A következő évben Konkoly egy 6 hüvelykes refractort vett Merznél Münchenben, mire a tó partján egy harmadik kupolát építtetett a refractor számára, a 6 hüvelykeset pedig a vaskupolába helyezte el; a napészlelő cső pedig visszakerült régi helyére.

Egyidejűleg mechanikai műhelyt is rendezett be s miután ő maga is tanult mechanikus, igen sok műszert házilag állított elő. Ily módon az intézet műhelyé-

ben két chronograf, egy komplett refractor-szerelés, két refractor-óragép, néhány kisebb távcső-szerelés, több mint fél tuczat különféle spectroscop, 3 ingaóra, s több, kabinet-munkához szükséges fizikai eszköz készült.

Konkoly, attól való féltében, hogy halála után a csillagda és műszerei pusztulásnak indulnak, birtokát, házát, kertjét s az egész berendezést, 1899. évi május hó 18-án az államnak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy a csillagda Ógyallán marad, s míg ő, az alapitó él, az igazgatósági tisztet díjtalanul vezeti.

Az observatoriumok helyrajza, Ógyallán.

Meteorologiai és geofizikai intézet.

A meteorologiai observatorium szintén két főosztályba sorozható, ú. m. a tisztán meteorologiai és a geofizikai csoportba, a mely utóbbinak még három alcsoportja van, úgymint a földmágnességi, a földrengési és a légköri elektromossági.

Az astrophysikai, didacticai és földmágnességi observatorium a Konkoly-féle parkban vannak elhelyezve, a meteorologiai observatorium, valamint a földrengési és elektromossági pavillonok pedig az úgynevezett meteorologiai kertben.

Épületek és műszerek.

A parknak majdnem a kellő közepén látható az astrophysikai observatorium a három kupolával. Ha a déli oldalon az épületbe lépünk, az előszobából három ajtó nyilik. Az egyik a sötét szobába, mely fotográfiai czélokra szolgál; jobbra van a vegytani laboratorium, balra pedig a lépcsőház, melyen át a távírószobába jutunk, a honnan a csillagda földrajzi hosszát határozták meg a Wien—Türkenschanzei, mint a Széchenyi-hegyi állomásokról. A Herényi Gothard-féle csillagda és a kiskartali báró Podmaniczky-féle csillagda helyzetét is innen határozták meg. E távírószobán át a passage-szobába lépünk, a hol a Howü-féle normálórát, az Arway-féle Boxchronometert és a Gothard-féle passage-műszert találjuk, egy chronograffal együtt, a melyekkel az intézetben a pontos időt határozzák meg, a mit hetenként kétszer telefonon a budapesti m. kir. országos meteorologiai intézet normálórájának adnak le, mely azt a m. kir. kereskedelmi miniszteriumba továbbítja, hogy ilyképpen a pontos idő naponta déli 12 órakor az egész ország vasúti- és távírda-állomásainak továbbítható legyen. A telefon, a mely az ógyalla-budapesti (az intézet saját vonala, mely kizárólag tudományos czélokra szolgál) vonalra kapcsolható, szintén a passage-szobában van elhelyezve.

A lépcsőházból az ú. n. régi épület első emeletére, a spectroskop-szobába jutunk, a hol a Gothard-féle spectrograf van felállítva, melyre a nap képét egy napállító vetíti. Az emelet keleti oldalán két könyvtár-szoba van. Az elsőből a kis kupolába jutunk, a hol egy parallacticus, 120 milliméter nyilású refractor van, melynek objektiv-lencséjét G. & S. Merz készítette Münchenben, a szerelés és az óragép pedig T. Cooke & Sons yorki (Anglia) czégtől való. A műszer úgy van készítve, hogy vele a napot is meg lehet figyelni, de más astrophysicai műtétekre is teljesen alkalmas. A kupolából hiányzó óra és chronograf a könyvtárban vannak elhelyezve.

A lépcsőházból még a nyugati kupolába is juthatunk, a hol is a szép és kitünő optikájú, 162 milliméter nyilású, Merz-féle refractor áll, melylyel Kövesligethy Radó dr. egyetemi tanár, a spectroscopikus »Durchmusterung«-nál, még spectroskoppal 7, sőt 7·5 nagyságú csillagokat is észlelt. E kitünő műszer szerelése és óragépe szintén T. Cooke & Sons készítménye. Erre már a nagyobb astrophysicai műszereket, mint spectroscopokat, photométert, stb. is reá lehet építeni, mint a hogyan ma is Tass és Terkán dr. egy Zöllner-féle astrophotometerrel dolgoznak rajta. A műszer astrometriai czélokra is be van rendezve, mert mező- és szálkereszt megvilágításra, elektromos lámpák vannak reá szerelve s két szép pozitiomicrometer is mellé van adva, nemkülönben egy Merz-Secchi-féle polarizácziós helioscop.

Laboratorium.

A kémiai laboratoriumban kitünő minőségű higany-légszivattyú van, melyet évekkel ezelőtt az igazgató a kabinetben végzett spectroscopikus megfigyeléseinél használt, s melynek csapjait mesés gondossággal ő maga csiszolta össze. Azonkívül a rendes digestoriumon kívül van még a szobában egy mérlegszekrény, a nagy szertár-szekrény és egy mérleg. A laboratoriumból észak felé ismét egy kis feketeszobába jutunk, a melyben Czuczy Emil a nap fényképét szokta naponta előidézni.

A laboratoriumból kelet felé a nagy fizikai terembe jutunk, a hol a nagy szekrényben kb. másféltuczat spectroscopot és más egyéb fizikai eszközt találunk. A szoba közepén a nagy experimentáló asztal áll, a két ablak között pedig egy második asztal, mely előtt egy kis nyilás van a falon keresztül törve, a melyen egy heliostat a napsugarakat vetíti a terembe.

Mechanikai műhely.

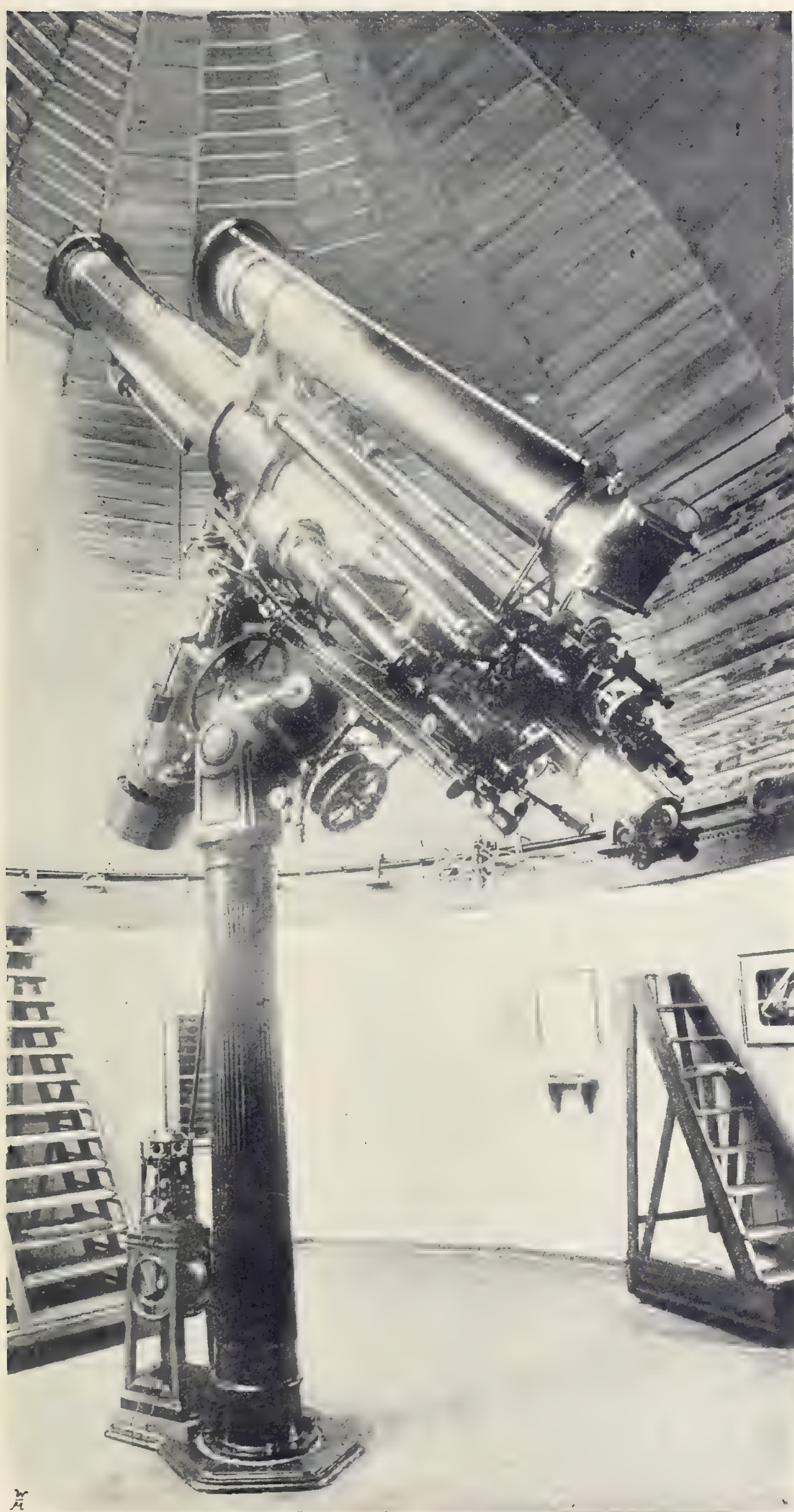
A teremtől északra fekszik a mechanikai műhely, a hol esztergályozópadon kívül, a gázfejlesztő és a vízszivattyúgép van elhelyezve. Kelet felé, a nagy kupola alsó traktusába jutunk. Itt nehány használaton kívül helyezett műszer van elhelyezve. Középen óriási oszlop emelkedik a magasba, a nélkül, hogy az a padlót vagy mennyezetet érintené, nehogy a rázkódást a nagy refractorra átvigye, mely az oszlop tetején nyugszik. Az oszlop az alsó traktusban egy beleépített mélyedésben, T. Cooke & Sons-féle normálórát fogad magába.

A kupola.

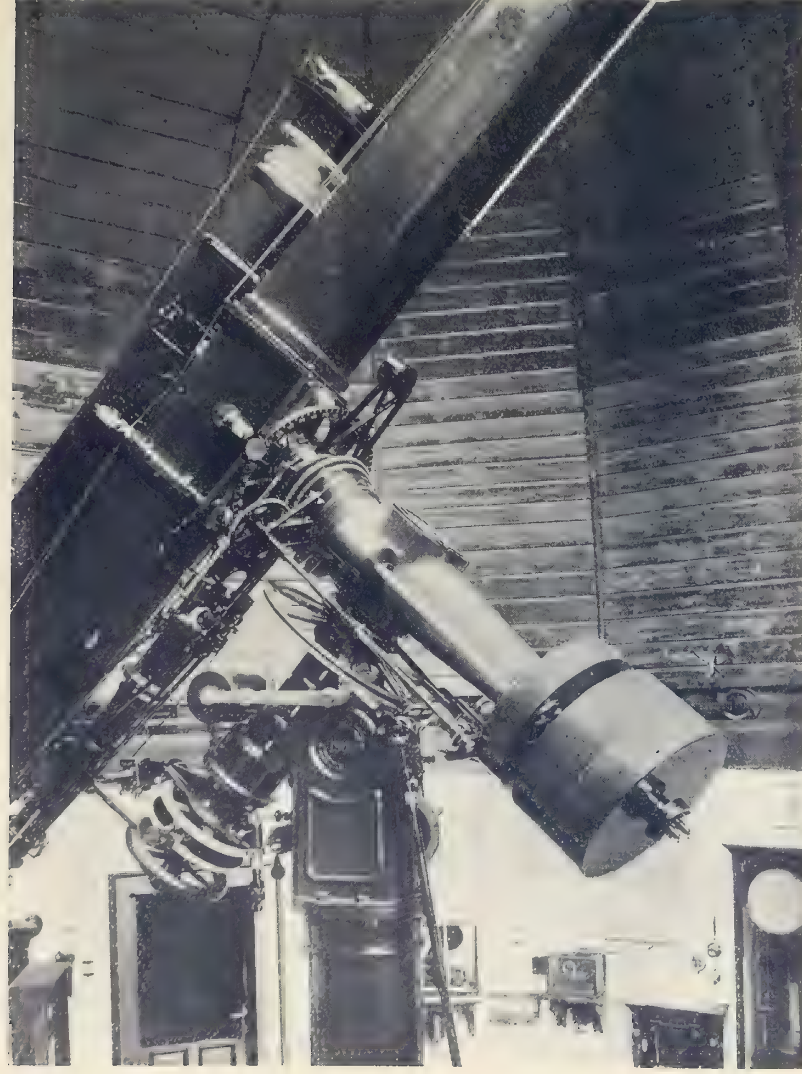
Az oszlop körül csavarodik felfelé a szabadon álló lépcső a kupolába. Az első emeleten nehány háromlábat, meteoroscopot s két szekrényt látunk, s az utóbbiakban nehány nagy spectroscop és spectograf van elhelyezve. Ebből a helyiségből csigalépcsőn a hét méter átmérőjű kupolába jutunk, mely kb. hat tonna súlyú forgóteteje ellenére oly könnyen forog, hogy azt egy ízben egy négy éves leányka tovább forgatta. A rés, melyen a megfigyelések történnek, egy

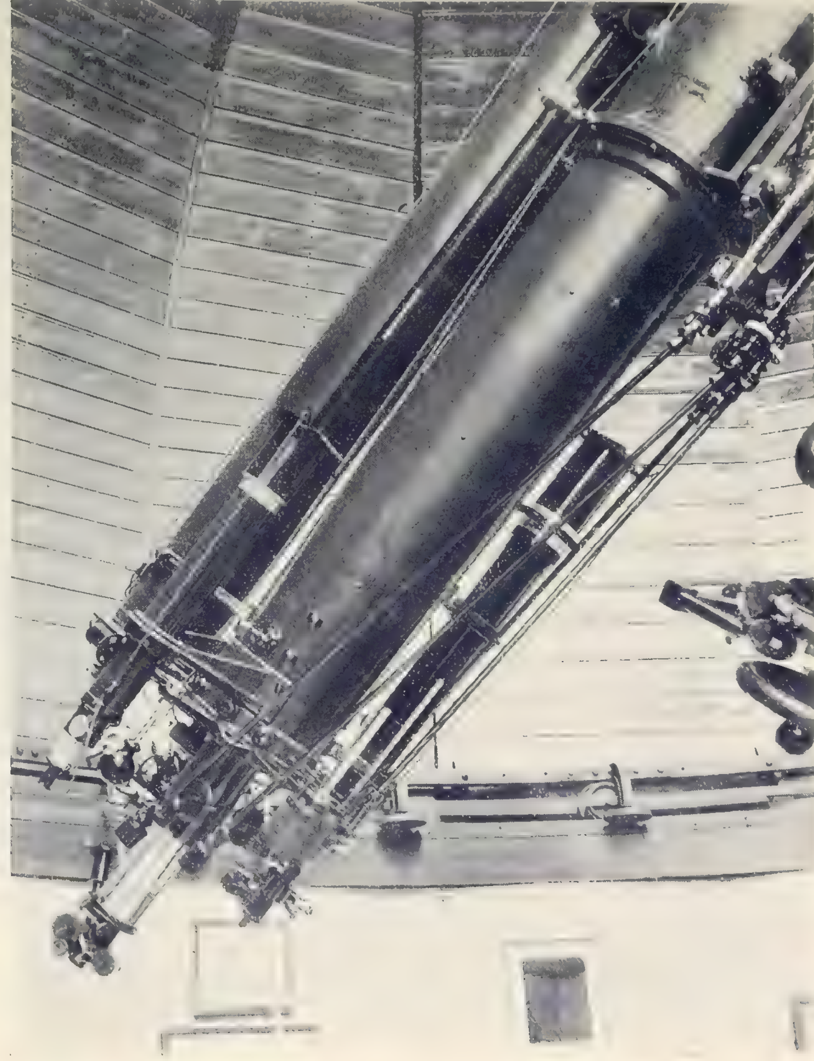

Az astrophisicai observatorium.

A nagy refractor.

A nagy refractor részletei.

A Steinheil-Konkoly-féle fotografáló távcső és a Töpfer-féle nagy fotométer kupolái.

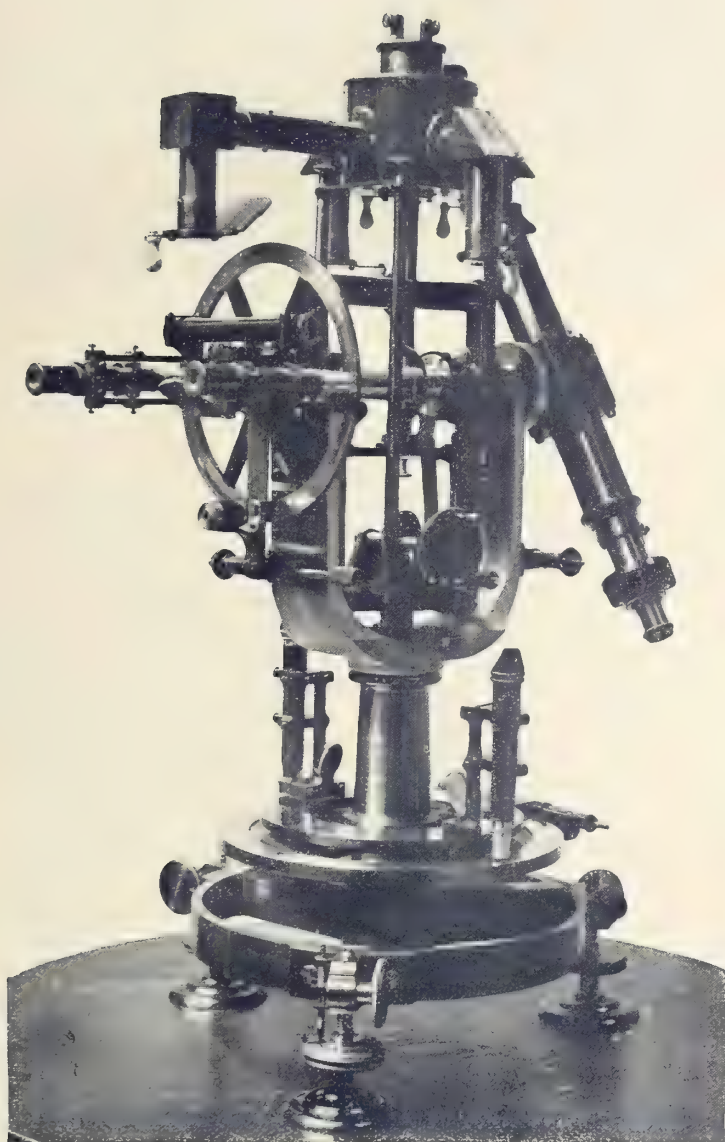
A kis amerikai csillagvizsgáló két kupolával.

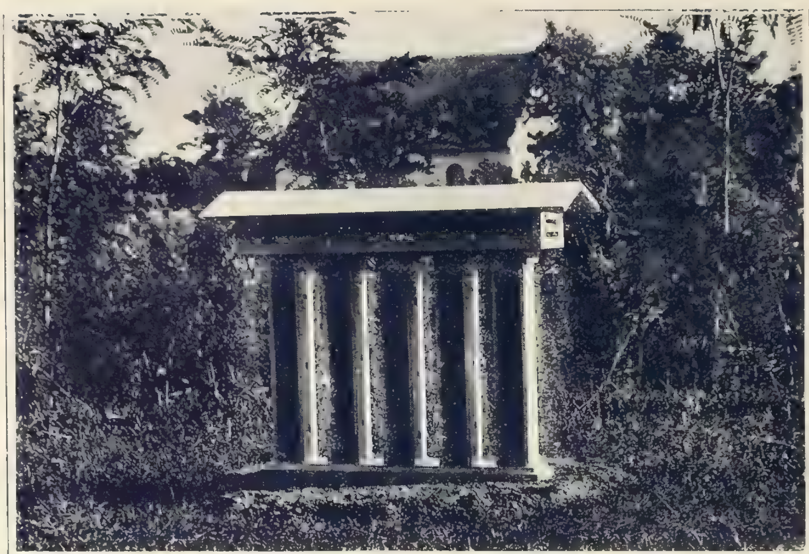
A m. kir. meteorologiai és földmágnességi observatorium.

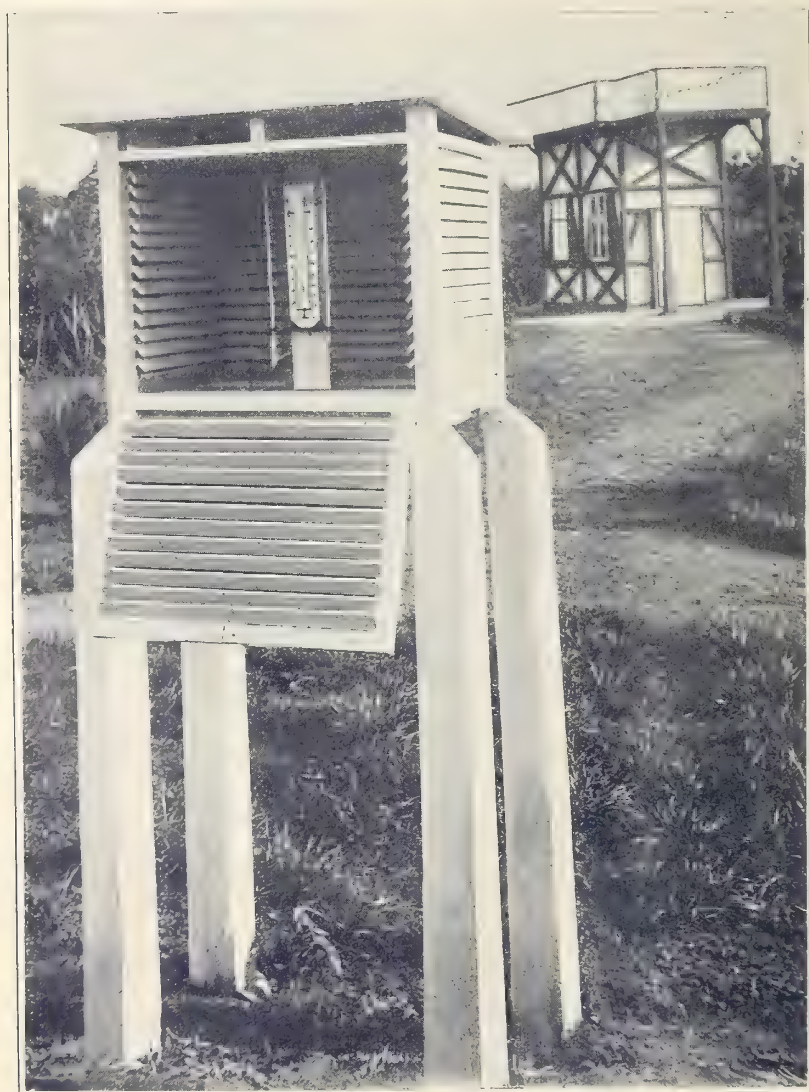
Az observatorium toronyszobája.

A Konkoly-féle nagy »Universal«.

Talajhőmérők.

Léghőmérő az u. n. angol bódéban.

méter széles, a horizonttól a zenithig terjed és a csukója hét tized tonna, s mégis oly könnyen jár, hogy állandóan be kell kapcsolni, mert különben a szél is kinyitja. Ez a kupola a 254 mm. nyilású s 4 méter 24 cm. gyútávú refractort védi az idő viszontagságai ellen. A hatalmas műszer, melyet 1882-ben az igazgató maga konstruált és ógyallai műhelyében, három műszerész segítségével készített, a legjobb szolgálatokat tette a magyar csillagászatnak. A távcsövet azonban akkor csak visuális czélokra építették, mert ekkor a fotografálás még csak embriójában lappangott. 1905-ben tehát átépítették, s még egy 160 mm. nyílású és 2 méter 25 cm. gyútávú Zeiss-féle fotografáló objektívlencsét szereltek reá. A nagy objektívet és a 100 és 80 milliméteres kereső objektíveket G. & S. Merz készítette Münchenben. A nagy műszer a karcsú oszlop fölé, mely a padló alatt, 800 kilogramm súlyú vasháromlábban végződik, egy kapocsra van felépítve, mely a poláris tengelyt tartja, s a melyet bárhonnan is kézzel lehet forgatni, de az oszlop északi oldalán levő óragép is hajthatja, ha a megfigyelő azt így kivánja. A nagy műszer oculár-végén jelenleg egy Knorre-féle declinograf van alkalmazva, az alsó nagy keresőn pedig a pointerocular. A conikus távcső alsó vége felett látjuk végre a hatalmas fotografáló távcsövet. Az osztott körök leolvasása és az összes finom mozgások s rögzítések a távcső oculárvégétől, kulcsok, illetőleg hosszú mikroscopok segítségével történnek. A távcsőhöz kb. 22 különféle nagyítású oculár tartozik, a melyek 42-től 942-ig nagyítanak. A műszerhez még különféle astrometriai mellékeszközök is hozzá vannak adva, ú. m. egy nagyobb pozicziό-mikrométer, egy Knorre-féle declinograf, körmikrometer stb. A kupolában még egy ingaóra is van, mely az igazgató saját készítménye. Ez elektromos másodpercz-contacttal van ellátva, a mely a mellette levő chronográfot hajtja.

Két fontos és értékes műszer, két kupolában, a főépülettől elszigetelten vannak felállítva. Az egyikben a Steinheil-Konkoly-féle fotografáló távcső van felállítva, parallactikus vella-felállításon, óragéppel, melynek az a czélja, hogy vele Terkán Lajos dr. vagy Czuczy Emil minden tiszta napon, a napot fényképezze, s a rajta levő foltokat a nagy csillagdának egyik földszinti helyiségében elhelyezett comparátorral lemérje. A fotografáló távcsövet, bár az exponálási idő ritkán haladja meg a század másodperczet, mégis óragép vezeti, melynek szabályozóját Konkoly igazgató szerkesztette. A fotografált nap-képek 6 cm. átmérőjűek s a felvételek a Schleussner dr.-féle érzéketlen lemezekre történnek.

A másik kupolában a Töpfer-féle (Potsdam) nagy fotométer van elhelyezve, a milyen ma még az egész földön legfeljebb 6 darab van. Ennek czélja az, hogy a megfigyelő a csillagok fényerősségét (nagyságát) határozza meg, a melyeket mindig egy normál csillaggal köt össze. Az abszolut meghatározás egy petroleumlámpával történik, bár Czuczy Emil, a csillagda II. adjunktusa, a kis Zöllnerfotométerhez sajátkezüleg egy Nerz-féle lámpát készített, a mely kitünően bevált, úgy hogy ha a kitűzött sorozat csillagot a nagy fotométerrel végigészlelik, akkor a nagy petroleumlámpát valószínűleg onnan is lebontják s egy nálánál sokkal tisztább Nerz-lámpát szerelnek helyébe. Ez a műszer is állandó használatban van.

Az amerikai csillagda.

A parkban délfelé áll a kis amerikai csillagda két kupolával és a kétnyílású passage-szobával. A kis épülethez 1905 nyarán még két kupola épült, melyekben két nagyobb theodolith van elhelyezve. Ez a didactikai csillagda, melyben a budapesti tudományegyetem hallgatói gyakorolják magukat a csillagászati megfigyelésekben. A keleti kupolában egy 120 mm. nyílású és 180 cm. gyútávú parallactikus refractor van felállítva, melynek objektivlencséje szintén G. S. Merztől származik. A refractor mellé szintén még egy jó óragép van adva, mely azt a földforgással ellenkező irányban vezeti. Hozzá van még adva egy körmikrométer, asztrometriai megfigyelésekhez s egy ék-fotométer, egy helioscopikus oculár és vagy 10 közönséges oculár 40-től 250-szeres nagyításig, melyekkel Massányi Ernő, a meteorologiai observatorium assistense egy időben igen szép Jupiter-rajzokat készített.

A nyugati kupolában egy nagy napfotografáló távcső van parallactikus felállításon s szintén vella-szerkezettel ellátva, melyet egy Villerceau-féle szabályozós óragép vezet. A műszer azonban időközben vizuális czélokra át lett építve, hogy rajta a tanulók a napfoltokat megfigyelhessék. A középső

traktusban két, a délvonalban felállított műszer van elhelyezve, ú. m. a passage-szoba nyugati végén egy 65 mm. nyílású délkör, melynek köre 50 cm. és 4 microscop segítségével egyes másodperczeket enged leolvasni. A műszer az öreg Christian Starke műhelyéből származik Bécsből. A keleti oszlopon egy 40 mm. nyílású gyors átfordítóval felszerelt passage-cső van felállítva. A kis meridionális műszer között, kőpilléren, higanynyal compensált ingaóra csüng, vele szemben a chronográf-asztal és a telefon, mely az egyes helyiségeket és Budapestet köti össze.

A főépület két kupoláján kívül, didactikai czélokra, még három kupola található. A nyugatiban a szép Breithaupt-féle nagy »Universal« műszer van felállítva. A műszer körei 25 cm. átmérőjűek s két microscop segítségével, egyes másodperczeket engednek leolvasni. Az oculár egy oculárszálas microméterrel van ellátva, melyeket elektromos lámpával világítanak meg, míg a körök leolvasása kézilámpással történik. A tengelyre alkalmazott nívó a megfigyelések alatt is állandóan rajta marad a műszeren. A keleti kupolában az igazgatótól 1876-ban készített és 1905-ben teljesen felújított nagyobb »Universal« műszer van, melynek méretei nem sokkal kisebbek az előbbinél, mely azonban a kevésbbé gyakorlott tanulóknak van szánva. Ez Heusoldt-féle mikroscopokkal van ellátva, a melyekben a skála üvegre van osztva. Ezt a műszert a készítő benzinlámpával látta el, melyet ma már izzólámpa helyettesít, a mely egyszerre megvilágítja mind a négy microscopot, mind a két libellát, a látmérőt és a két noniust. Végre a régi legkisebb kupolában egy régebbi, bár négy microscoppal ellátott Mayerstein-féle kisebb »Universale« van felállítva, kezdők számára, a melyet az igazgató szintén elektromos világítással látott el. A kupolák között még két kőpillér van felállítva, a melyen még egy negyedik Lamont-féle theodolith állítható fel, vagy egy tükörquadráns s esetleg még sextánssal is dolgozhatnak a tanulók.

Munkakör. A csillagda jelenlegi munkaköre főképpen az astrophotometria, spectroscopia, a nap felületének vizsgálása, a nap chromospherájának a tanulmányozása, hullócsillagok megfigyelése, csillaghalmazok és ködfoltok fotografálása, spektroskopikus és spektrálfotometrikus megfigyelés a kabinetben, s minden, a fizikai csillagászat keretébe vágó megfigyelés. Végre időmeghatározások a passage-csöveken, az observatorium saját czéljaira és az országos czélok kielégítésére.

Személyzet. Az intézet jelenlegi személyzete: Igazgató: Konkoly-Thege Miklós dr., miniszteri tanácsos. Aligazgató: Kövesligethy Radó dr., kir. egyetemi rendes tanár. Observator: Tass Antal, tanár. I. adjunctus: Terkán Lajos dr. II. adjunctus: Czuczy Emil, okleveles mérnök. Laborans: Tóth János.

Az observatorium földrajzi coordinatái a következők: földrajzi hossza Greenwich-től: 1 h. 12 m. 46 s. (18° 11′ 24″); földrajzi szélessége 47° 52′ 30″; tengerszín fölött magassága 111 méter.

Az ógyallai astrophysikai observatorium a következő évkönyveket adta ki, míg magántulajdon volt:

1. Beobachtungen, angestellt am astrophysikalischen Observatorium in O-Gyalla in Ungarn, herausgegeben von Nicolaus von Konkoly, I—XV. Bd.

Az I. kötet 1872—1879. években, a II. 1879-ben, a III. 1880-ban, a IV. 1881-ban, az V. 1882-ben, a VI. 1883-ban, a VII. 1884-ben, a VIII. 1885-ben, a IX. 1886-ban, a X. 1887-ben, a XI. 1888-ban, a XII. 1889-ben, a XIII. 1890-ben, a XIV. 1891-ben, a XV. 1892-ben végzett megfigyeléseket tartalmazza. E megfigyelések astrophysikaiak és astrometriaiak. Számos üstökös, állócsillag, hullócsillag spektrumának részletes megfigyelését, Jupiter és Mars bolygó topographiai tanulmányozását, a napfelület folytonos észlelését és a napfoltok helyzetének mikrometrikus meghatározását tartalmazzák; az astrometriaiak pedig csillagászati hely- és időmeghatározásokat bolygó-átvonulások, csillagfödések, meridian-észlelések alapján, hullócsillag-észleléseket radiansuk meghatározása végett, kettős és többszörös rendszerek mikrometrikus kimérését.

2. Az ógyallai astrophysikai és meteorologiai observatoriumon végzett megfigyelések. A régi sorozat XVI—XXI. kötetei, az új sorozat I. és II. kötetei magyar és német nyelven. Napfelület- és hullócsillagmegfigyeléseket tartalmaznak 1893—1898-ig.

3. »Az ógyallai m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatoriumon végzett megfigyelések« azon része, mely a nap felületével és hullócsillagok pályájának meghatározásával foglalkozik. Az új sorozat III. kötete magyarul és németül. A 3. számú már az állami tulajdont képező intézet megfigyeléseit is felöleli, de csak részben. A Konkoly vezetése alatt álló állami csillagda fő munkaprogrammja volt eddig a vizuális photometria. Ujabban igen kiváló csillagászok figyelme fordul az astrophysikának ez ágára. Az ógyallai intézet is igyekezett a nemzetközi felhívásnak két irányban eleget tenni, ú. m.

a változó csillagok fényváltozását pontos mérések alapján megállapítani, a változókat szigorú preczizirozással katalogusba foglalni és a déli éggömbnek nálunk látható zónáiról fényességi katalogust szerkeszteni.

Az állami csillagda eddig 6 kisebb kiadványt bocsátott ki »A m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatorium kisebb kiadványai« czímen : 1. A Nova (3. 1901) Persei photometriai megfigyelései az ógyallai observatoriumon. Báró Harkányi Béla. E munka a Természettudományi Értesítő XIX. k. 3. füzetében jelent meg először. — 2. A refractio és extinctio elmélete. Terkán Lajos dr. — 3. S. Sagittae és T. Vulpeculae photometriai észlelései. Tass Antal. Magyarul és németül. — 4. Egy helyen végzett hulló-észlelések. 251 radians levezetése az Ó-Gyallán észlelt 1641 hullócsillagból. Terkán Lajos dr. Magyar és német nyelven. — 5. Adalékok Jupiter megfigyelésének történetéhez. Massány Ernő. Magyarul és németül. — 6. Az állócsillagok hőmérsékletének meghatározása a Zöllner-féle calorimeterrel. Terkán Lajos dr. Magyar és német nyelven.

II. A M. KIR. METEOROLOGIAI ÉS FÖLDMÁGNESSÉGI OBSERVATORIUM.

Meteorologiai megfigyelések.

A meteorologiai megfigyelések Ógyallán a csillagászati observatorium alapításánál régibb keletűek. Kezdetben, 1869-ben, az ógyallai megfigyeléseket még a Bécs, Favoritenstrassei K. Meteorologische Centralanstaltba küldte a megfigyelő, mivel akkor Magyarországon még nem volt meteorologiai intézet.

A megfigyelő eszközök akkor egy Sattler (Bécs)-féle Fortin-barométerből, egy August-psychrométerből, egy eső- és hőmérőből s egy szélzászlóból állottak, melyek mind Konkolyéi voltak. A csillagda fejlődésével a meteorologiai állomás is gyarapodott s midőn 1870-ben a »M. kir. Meteorologiai központi intézet« keletkezett, annak igazgatója, Schenzl Guidó dr. csakhamar barátságba lépett Konkolyval, minek következtében a hetvenes évek közepén a meteorologiai intézetnek már Ógyallán földmágnességi fiókja volt.

Midőn Konkoly-Thege Miklós 1890 szeptember havában a m. kir. országos meteorologiai intézet igazgatóságát Budapesten átvette, kihelyezte a földmágnességi variácziós műszereket Ógyallára. A következő évben ellátta az állomást egy önjelző légsúlymérővel, egy thermográffal, egy szélirány- és szélsebesség-jelzővel. Mindezeknek a műszereknek hely is kellett, s különösen nehéz volt a szél-zászlókat a 80—90 éves fák szomszédságában elhelyezni. Ezek számára 9 méter magas faterraszt építtetett a park délnyugati szélén. Mikor ez korhadásnak indult, az igazgató lakóházával szemben, a hol ma az observatorium palotája áll, 16 m. magas fatornyot emeltetett.

Ekkor vette át a földmívelési m. kir. miniszterium az intézetet, a hová ezután négy tisztviselő került. Az akkori megfigyelések a következő elemekre terjedtek ki : barométer, — normál hőmérő, — száraz és nedves hőmérő (psychrometer), — három talajhőmérő, — szélirány és szélsebesség megfigyelése, — felhők és húzamuknak megfigyelése, — két földmágnességi componens megfigyelése, — esőmérő megfigyelése, — radiatio és insolatio hőmérők.

Ezek a megfigyelések naponta reggel 7 órakor, délután 2 órakor és este 9 órakor történtek.

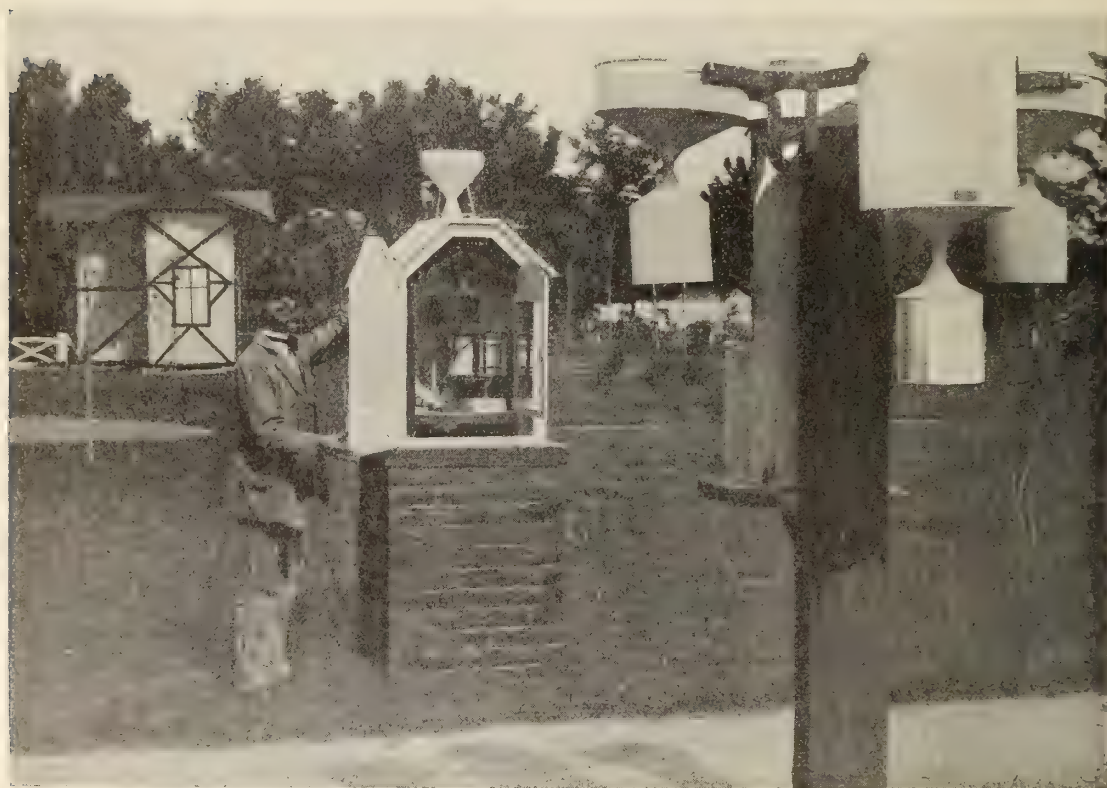
Műszerek.

Ezekhez a következő regisztráló-műszerek csatlakoznak : barograf, — thermograf, — actinograf, — higrograf, — szélsebesség-regisztráló, — szélirány-regisztráló, — ombrograf, — napsütési autograf.

E műszerek egy részén hetenként, másik részén naponként kell szalagot váltani, de az órajeleket minden műszerre naponként délben kell reávezetni.

1899-ben tették le a meteorologiai intézet alapkövét és az ünnepélyes felavatás 1900 szeptember 30-án történt meg. Az observatoriumhoz szükséges 2½ magyar hold telek egy részét az igazgató ajándékozta az államnak, a többit a községtől vásárolták. Az épület egy része emeletes, északkeleti szárnya két-emeletes, a torony négyemeletes és a legfelső platója 22 méter magas. Konkolyt többen hibáztatták, hogy az observatoriumot Ógyallára helyeztette ; a bécs-hohewartei »Meteorologische und Geodynamische Anstalt« nagytudományú igazgatója, J. M. Pernter dr. tanár, udvari tanácsos azonban, látva az ógyallai viszonyokat, oda nyilatkozott, hogy : »Dieser Ort ist mehr als ein Ideal für Meteorologische Beobachtungen«. Az épület földszintjén van a gép- és akkumulátorszoba, két tisztviselő és egy hivatalszolga lakása és egy kis megfigyelőszoba dél felé. Az első emeleten ismét egy tisztviselőszoba, a nagy iroda, két kisebb iroda, az intézet főnökének irodája, vendégszoba, mechanikai műhely, vegytani laboratorium, műszertár és egy sötétszoba. A második emeleten van a nagy múzeum-

szoba, számos meteorologiai, csillagászati, stb. régiséggel, a melyeket az igazgató ajándékozások útján szerzett be, egy raktár és csomagoló, a nagy fizikai terem, ennek közepén a nagy experimentáló-asztal s a falak mentén a nagy műszerszekrények. A fizikai teremből a toronyszobába jutunk; itt van a könyvtár s két chronograf a contact-órával s az ezekhez szükséges dugasz-váltóval, melyek a szél sebességének regisztrálására szolgálnak. Egy vas csigalépcső a torony harmadik emeletére vezet, a mely szintén könyvtárnak van berendezve. Innen a torony negyedik emeletére jutunk, a hol középen az Aedie-Munroo-féle szélregisztráló műszer van felállítva, a mely a szél sebességét és irányát jegyzi fel a papirral bevont hengerre. A szoba keleti sarkában áll a Dines-féle »Air-tube-compressor« felfogója, a mely a szél nyomását regisztrálja egy papirral bevont hengerre, míg a szoba északkeleti oldalán egy fix-Robinson és egy szélirány-regisztrálónak a felfogója van felállítva. Mind az »Air-tube-compressort«, mind a »fix-Robinsont« és az Aedie-Munroo műszert, de a második emeleten levő egyik chronografot is az intézet a saját mechanikai műhelyében, az igazgató rajzai szerint, Klassohn János, a mechanikai osztály vezetője és segédei készítették. Végre a torony terraszára jutunk, a hol a szélregisztráló műszerek szélzászlói, a forgó Robinsonok és a »fix-Robinson« s az »Air-tube-compressor« felfogója van elhelyezve. A torony ballusztrádján van továbbá elhelyezve a napsütési autograf, a napsugározási maximum-hőmérő és az insolatió-autográf. A torony terrasszán hatalmas villámhárító van, melylyel az összes szélzászlók metallikus összeköttetésben állanak. Villámhárítókkal különben az egész épület gazdagon el van látva.

Az esőmérők.

A meteorologiai kert.

A meteorologiai kertben, az intézeti főépülettől dél felé, kis domb van összehordva, melynek földjébe a talajhőmérők vannak besülyesztve. A hőmérők a föld temperaturáját mutatják, még pedig a föld színén, 10, 50, 100, és 200 centiméter mélységben. Magától értetődik, hogy a hőmérők skálája már a föld színe fölött van, hogy azokat leolvashassák. A napsugárzás és eső ellen a

hőmérőket kis deszka-ernyő védi. A levegő temperaturáját két hőmérő-házikóban mérik, az egyik az úgynevezett angol bódé. A házikó a napsugarak ellen körül van zsalúzva, de azért a légáramlat szabadon járhat át a bódén. A másik ennél sokkal nagyobb, mert abban a rendes napi leolvasásra szánt pszichrométeren és maximum-minimum-hőmérőn kívül, még két garnitura thermográf és higrográf és a Lambrecht-féle polyméter van ; az egyik nagy modell napi papirváltással (s ezt dolgozzák fel), a másik a normális modell, a melynek czélja, hogy az egyik óra gépe megállása esetén, a regisztrálás folytonossága meg ne akadjon. E regisztráló-műszerek állandóan ventillálva vannak. A ventillátort elektromos áram hajtja, áramveszteség nélkül, mert a lámpák 100 voltosak ; az elektrométer lámpáját egy 50 voltos lámpával pótolták s a ventillátor motorján vezették át. Az egész szerkezetet Czuczy Emil, az astrophysikai observatorium adjunktusa, maga készítette.

Az elektrometer-pavillon.

Az esőmérésre is nagy gondot fordítanak. Egy oszlopra három esőmérő van felállítva ; két rendes alakú és egy Anderkó-féle. Kívülök állandóan még két önjelző esőmérő is működik : egy Hellmann-féle és egy Anderkó-féle, a mely utóbbi a hómennyiséget is regisztrálja.

A meteorologiai kert déli szélén van a nyolczszegletű »Camera obscura«-pavillon, mely a felhővonulások vizsgálatára szolgál s egy közönséges nephoscopot pótol, tökéletesebb kiadásban. A sötétszobában egy forgatható kerek asztal van felállítva, s széle 360 fokra van osztva ; lapjára kétczentiméteres kocz-

kák vannak felrajzolva. Az egyik coordinatát a felhő mozgásával párhuzamosan állítják s a másodpercz-órával lemérik a sebességét, a körosztás pedig a világtájakra lévén orientálva, a legpontosabban megadja a felhőhuzam irányát.

Földrengés-jelzők.

A kert közepén nyolczszegletes, előszobás pavillon áll, melyben a földrengés-jelzők állanak a padlótól elszigetelt óriási betontömbön. A pavillonban egy pár Bosch-féle műszer van, úgynevezett »Strassburger Schwerependel«, melyekből két egyenlő példány áll működésben, és pedig az egyik észak-dél, a másik kelet-nyugat irányban. Ezek inkább microseismikus czélt szolgálnak. A másik, az óriási ingájú Vicentini-Konkoly-féle műszer, a mely tulajdonképpen két részből áll. Az egyik a horizontális hullámzást jelzi, a másik pedig a vertikális lökéseket írja fel a bekormozott papirszalagra. Mellettük egy contact-óra csüng a falon, a mely perczenként, egy külön jelzővel, a kormozott papirszalagokra jelet ad. A Vicentini-Konkoly-féle műszer horizontális ingája oly érzékeny, hogy, ha két méter távolságból csak reáfújunk, akkor a tűk óriási kiütést mutatnak, habár a rajta lógó súly 110 kilogramm.

A földmágnességi observatorium.

A kert keleti oldalán ismét egy körülzsalúzott bódét találunk, a melyben a párolgásmérő van elhelyezve. Ez egy közönséges levélmérleg, nagy kiadásban, de azzal a különbséggel, hogy a levelet hordozó síma lap helyett vízzel megtöltött nagy tálcza van rajta. A mutató grammokban mutatja az elpárolgott víz mennyiségét.

Tovább haladva, síneken eltolható házikóhoz érünk, melyben fotografálógép van elhelyezve, azimuthális mozgással, sőt finommozgásokkal ellátva, két camerával. Az egyik kisebb objektivvel van felszerelve, 9×12 cm. lemezekre, míg a másik nagyobb, Steinheil-féle Orthostigmáttal, 16×21 cm. lemezekhez. Ez már az érdekesebb tünemények fotografálására szolgál.

Elektrométer-pavillon.

Előttünk áll most az elektrométer-pavillon, a melyben a légköri elektromosságot regisztrálják állandóan. Az olaszos stílusban épült, tetőnélküli házikó fedele aszfalttal van terrasszírozva s arról szabad kilátás nyílik mindenfelé. Az épületben előszoba és két tágas szoba van ; a keletiben az elektrográf van elhelyezve, mely fotografiai úton állandóan regisztrálja a légköri elektromosság

változásait. Az elektromos potencziát egy Mascart-Thomson-féle quadrans elektrométerrel mérik, s felfogó gyanánt az observatoriumon már több, mint négy éve radiumot használnak. A másik szobában különféle műszerek állanak.

Az elektrométer-háztól délre ismét egy terraszos faépület áll, a melynek terrasza szabad kilátást enged s a hullócsillagok megfigyelésére szolgál, a mit a csillagda alapítása óta mindig a legnagyobb buzgósággal végeznek, sőt az igazgató Tata melletti nagytagyosi birtokán, mely Ógyallához légvonalban 35 kilométer, correspondeáló megfigyeléseket is végez. Az ilyen correspondeáló megfigyeléseknél a legfőbb súlyt az egymással szemközt felvillanó hullócsillagokra helyezik. A megfigyelések a modifikált Littrow-féle meteoroscopokkal történnek. Az igazgató, nagytagyosi kertjében, e czélra szintén egy terraszt állíttatott fel, a mely kiváltképpen Ógyalla felé szabad kilátást enged.

A kert délkeleti végén még két érdekes műszer van. Az egyik egy kis polariskop, melylyel ifj. Konkoly-Thege Miklós a kék ég poláris fényét szokta vizsgálni, a másik egy stereoskopikus felhőmagasságmérő Zeisstől (Jena), melylyel a felhő magasságát 3000 méter magasságig 20—30 méter pontossággal meg lehet határozni. Az intézet mechanikai műhelyében készült egy ily nagyobb műszer is, melylyel a felhők magasságát 20 kilométerig le lehet mérni.

Van a kertben még két kis pavillon : a benzin-raktár és a gazdasági épület. A benzinnel egy 3 HP. Ganz-féle benzin-mótort hajtanak, a mely az akkumulátorok töltésére dinamogépet mozgat.

A földmágnességi observatorium.

A földmágnességi observatorium, berendezés tekintetében, az egész osztrák-magyar birodalomban, sőt a mi az inclinatiós coordinatát illeti, az egész világon a legtökéletesebb. Felsőbüki Büky Aurél okl. mérnök, asszistens t. i. kidobta innen a régi Lloyd-mérleget s helyébe oly kitünő műszert konstruált, mely még temperaturaváltozások ellen is teljesen compensálva van. A földmágnességi observatorium a Konkoly-parkban egy dombba van beleépítve. Az observatorium nagytermében két sorozat műszer van felállítva : az egyik a napi leolvasásokra, a másik pedig az állandó regisztrálásra, a mi szintén fotográfiai úton történik.

Ennek az observatoriumnak a Konkoly-parkban appendixe még egy másik pavillon, a hol a földmágnességi abszolut megfigyelések történnek, a főobservatorium mágneseitől távol. Ez egy nyolczszögletes körülablakozott s felsővilágítású pavillon, a hol két oszlopon a declinatoriumot és az inclinatoriumot állítják fel. Ebből a pavillonból szabad kilátás nyílik az ógyallai róm. kath. templom tornyára, a melyen egy párkánynak az azimutja egyszersmindenkorra míra gyanánt van meghatározva. A műszerek megvilágítása mindkét intézetben elektromos lámpákkal történik. Az intézetek a budapesti országos meteorologiai intézettel kizárólag e czélra szolgáló telefon-huzallal vannak összekötve.

Befejezésül még közöljük az ógyallai megfigyelésekből számított normális éghajlati állandókat :

1. A légnyomás 30 évi közepei, vonatkoztatva 113·3 m. tengerszínfölötti magasságra :

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	évi
mm.	755·4,	754·3,	750·2,	749·7,	760·7,	750·8,	751·0,	751·3,	753·0,	752·9,	752·7,	753·9,	752·2,

2. A hőmérséklet 30 évi közepei (nagy Wild-féle házikó) :

C°.	—2·5,	—0·5,	4·2,	10·4,	15·1,	18·7,	21·1,	19·9,	15·9,	10·4,	4·2,	—1·1,	9·65

3. A csapadék 30 évi közepei :

mm.	32·1,	30·0,	39·5,	49·2,	69·8,	62·6,	49·9,	51·0,	47·8,	60·1,	43·0,	45·2,	580·2

4. A relatív nedvesség 10 évi közepei :

%	87,	83,	75,	72,	78,	77,	76,	76,	79,	85,	86,	89,	80·0

5. Az uralkodó szél az északnyugati és a délkeleti, az első a hideg, az utóbbi a meleg évszakban. A szél átlagos sebessége 3 m/sec, a legnagyobb sebesség (óraközép) 19 m/sec, egyes rohamok 30 m/sec.-re emelkednek.

6. Az átlagos évi napfénytartam 1958 óra ; az átlagos évi elpárolgás 367 mm.

7. A földmágnességi declinatió 1905 évi szeptember havában 7° 2′ nyugaton, az inklináczió 62° 26′.

KOMÁROM VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Komárom vármegye 2825·61 négyzetkilométer területet foglal el. Északról Nyitra és Bars vármegye, délről Veszprém és Fejér vármegye határolja, nyugat felől Győr és Pozsony vármegyék, kelet felől pedig Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye teszik határát. Lakosainak száma 160.028, Komárom r. t. városé pedig 19.996.

A vármegyében összesen 91 község van, melyek négy szolgabírói járás alá tartozó, 10 körjegyzőség és 8 nagyközség jegyzőségei alá vannak beosztva. A vármegye járásai a következők:

I. *Csallóközi* járás, három körjegyzőség és egy nagyközség alá tartozó kilencz kisközséggel és Apáczaszakállas, Aranyos, Csicsó, Dunaújfalu, Ekecs, Ekel, Füss, Guta, Kamocsa, Keszegfalva, Kolozsnéma, Megyercs, Nagymegyer, Nemesócsa és Szimő nagyközségekkel.

II. *Gesztesi* járás, két nagyközség alá beosztott három kisközséggel és Ács, Ászár, Bana, Bokod, Császár, Dad, Ete, Kethely, Kisbér, Kocs, Kömlőd, Mocsa, Nagyigmánd, Ószőny, Szend és Tárkány nagyközségekkel.

III. *Tatai* járás, négy körjegyzőség és két nagyközség alá tartozó 11 kisközséggel és Baj, Bánhida, Dunaalmás, Héreg, Környe, Naszály, Neszmély, Oroszlány, Szomód, Szőlős, Tarján, Tata és Tóváros nagyközségekkel.

IV. *Udvardi* járás, két nagyközség és három körjegyzőség alá tartozó 10 kisközséggel és Csuz, Dunaradvány, Für, Hetény, Imely, Izsa, Kürt, Madar, Martos, Naszvad, Ógyalla, Perbete, Szentpéter és Udvard nagyközségekkel.

A vármegye községei, betüsoros rendben, a következők:

Ács. *Ács*, magyar nagyközség, Komárom és Győr között, az ú. n. bécsi országút mentén, 715 házzal és 8444, nagyobb részben ref. és róm. kath. vallású lakossal. A községnek saját postája, távírója és vasúti állomása van. Területén már a rómaiak idejében nevezetes helység állott, a mit számos római lelet bizonyít. Első okleveles említését 1260—70 között Iwan de As nevében találjuk. 1346-ban *Alchy* alakban említik és *Nagymartoni* Simon fia az egyik birtokosa. 1434-ben Pál és Vilmos fraknói grófok, *Molnári* Kelemen győri püspöknek és osztályos testvéreiknek, Istvánnak és Domonkosnak adják át. 1540-ben *Alcsi* néven szerepel az akkori okiratokban. A török dúlások alatt elpusztult és 1565-ben már a néptelen községek között van említve. 1628-ban *Szecze* György kezdte a községet betelepíteni. 1635-ben Hathalmy György és *Pogrányi* István osztozkodnak rajta. 1643-ban *Gadács* néven is szerepel. 1662-ben a Kolosok jogutódai: a *Lengyel* családbeliek osztják fel maguk között. 1675-ben *Lengyeltóti* vagy másként Tóthi Lengyel János, itteni részbirtokát elzálogosítja *Gencsy* főapátnak; de ugyanekkor ifjabb *Zichy* István is egyik birtokosa volt. 1689-ben Tóthi Lengyel János a maga részét eladja gróf *Esterházy* Jánosnak, 1694-ben pedig a Lengyel-örökösök adnak el némely részeket gróf *Esterházy* Ferencznek. 1695-ben a *Bucsányiak* is birtokosai; ezek örökségüket *Somogyi* Györgygyel, más birtokért, elcserélik. Lassanként csaknem az egész birtok az Esterházyak kezére jutott, kik azt 1824-ben herczeg *Lichtenstein* Alajosnak adták el. 1848 előtt, e családon kívül, még a báró *Szopek, Bartakovics, Hőgyészy, Baranyay* családok és a pannonhalmi főapátság voltak a birtokosai, azután még a *Vrana, Uhlarik, Brogyányi, Ghyczy, Ulmann*,

Apáczaszakállas. – A Lóránd-féle urilak.

Bajcs.
Az érseki nyaraló.

Lampért, Vargha és *Pócsér* családok, most pedig gróf *Zichy* Ernőnek, *Paulovics* Dezsőnek, gróf *Degenfeld* Ottónak és *Auspitz* Pálnak van itt nagyobb birtokuk. 1707-ben Rabutin öt lovas ezrede táborozott itt, érzékeny kárt okozván a községnek. 1809-ben, a győri ütközet után, a nemes felkelő sereg a franczia csapatokat Ács határában visszaverte. A szabadságharcz alatt szintén nagyobb ütközet volt itt, melyről más helyen bővebben irunk. 1854-ben a község legnagyobb része leégett. Van itt egy régi, kastélyszerű épület, melyet még az Esterházyak építtettek és ez ma a gróf Zichy Ernőé. Kertjében azelőtt váromladékszerű romok voltak láthatók. A község a múlt század eleje óta majdnem nyolczszáz lélekkel szaporodott, mert akkor 4073 lakosa volt. A *Patzenhoffer Berg és Társa* czégnek itt nagyszabású czukorgyára van. Van itt továbbá hitelszövetkezet, kaszinó, Kossuth Lajos-asztaltársaság, iparos dalkör, s református és katholikus énekkör. A községben fennálló két templom közül a róm. katholikus 1844-ben, a református 1644-ben épült. Ez utóbbinak egy 1644-ből és egy 1675-ből való úrasztali kelyhe van. Ácshoz tartoznak Alszter, Boros, Felsőlovad, Plebános, Rostakuti, Schrikker és Ref. lelkész tanyák, Csilla, Czonczóhát, Jeges, Likócs, Lovad és Vas puszták, továbbá Czonczó és Pál majorok. *Likócs* puszta 1221-ben possessio *Zent-Gyd,* vagy *Vid,* 1395-ben *Gyud Zenpetur,* 1404-ben pedig már *Gyid-Zentpéter* néven fordul elő. Határában, túl a Dunán, azelőtt régi templomomladékok voltak láthatók. Likócs állítólag onnan vette nevét, mert a török dúlások idején menekülő lakosok, itt földbe ásott lyukakban húzódtak meg. *Lovad* puszta nevével is már 1297-ben találkozunk, a mikor a Koppán nembeli Jakab comes, unokaöcscseivel, *Luoul* birtokán osztozkodik. 1346-ban már *Nagymartoni* Mihály van említve birtokosaként. Később a *Kolos* nembeliek lesznek az urai ; Kolos Jánosnak azonban magva szakadván, 1567-ben *Thury* György lett az ura. Azután az Ocskayak lettek a birtokosai, a kiktől 1700-ban *Ordódy* Klára és Katalin, s *Pongrácz* Katalin a birtok egy részét elcserélik. Közben, 1675-ben, *Lengyeltóti* János is egyik résztulajdonosa, a ki a maga részét *Gencsy* főapátnak zálogosítja el. *Vas* puszta már 1229-ben említve van. Ez is ősidők óta megült hely ; határában ugyanis római erőd állott. 1273-ban a királyi szekeresek faluja volt. 1284-ben *Was* falut IV. László király Miklós (másként Fatra) és Mihály comeseknek adományozza. 1290-ben a *Katapán* nembeli Miklós fia János özvegye: Aglenth asszony és fia Miklós, eladják *Banai* Imre fiainak, 1289-ben azonban *Sydói* Mihály is kap egy részére adományt, melyben két évvel később testvéreit erősítik meg. 1295-ben a Katapán nembeliek, a maguk részét eladják Banai Imre három fiának. Két évvel később *Wes* néven jelentkezik egy oklevélben. 1380-ban Ponya de Vas van említve birtokosaként. 1386-ban *Wos* falu *Kolos* fia Jakabé. 1489-ben Némai Kolos Lászlót uralja. A török dúlások alatt elpusztult, s 1635-ben a Kolos családbeliek újra benépesítették ; de a lakosok másodszor is menekülni voltak kénytelenek a törökök zaklatásai elől. 1675-ben ismét népesnek mutatkozik, és ekkor Lengyeltóti János a maga részét *Gencsy* pannonhalmi főapátnak zálogosítja el. 1809-ben a francziák dúlták fel. *Czonczóhát* puszta az 1863-iki tagosításkor keletkezett és *Forster* Géza tulajdona volt ; tőle vette meg 1900-ban gróf *Degenfeld* Ottó, a kinek itt csinos úrilaka van. *Csilla* puszta *Ghyczy* Kálmán tulajdona volt és az 1863-iki tagosztály után keletkezett. A mostani tulajdonos nejének keresztneve után nevezték el Csilla pusztának. Jelenleg *Paulovics* Dezső tulajdonában van. A Tatárút nevű dűlő a tatár-, vagy inkább a törökjárás emlékét tartja fenn. Pénzásás nevű dűlőjén a lakosok azelőtt pénz után szoktak kutatni és találtak is, de csak római pénzeket.

Agostyán, a Vértes alján fekvő kisközség, melynek 532 róm. kath. vallású, németajkú lakosa van. Házainak száma 97. Postája, távírója és vasúti állomása Tata. E községről a XIV. században Abustian alakban emlékeznek meg az okiratok. 1383-ban possessio *Abostyan* alakban szerepel és az *Abustyáni* család birtoka. 1446-ban a *Rozgonyiak* az urai. A török világban elpusztult és egész 1731-ig néptelen volt, a mikor az *Esterházyak* kezére került ; gróf Esterházy József 1733-ban németeket telepített ide. Később *Augusztin* német elnevezéssel is felbukkan. Maig is az Esterházyak kezén van. 1889-ben a község nagyobb részét tűz pusztította el. Róm. kath. temploma 1809-ben épült. Agostyán közelében hajdan három, most már elpusztult hely feküdt. Agostyán.

Ezek egyike volt *Bodolófölde*, mely 1349-ben possessio Bodolowfeuldu alakban szerepel, de azután nyoma vész. A másik elpusztult falut egy 1366-iki oklevél említi itt *Vadath* néven. Ennek is nyoma veszett. 1366-ban szerepel e tájon még *Kovácsi (Chovachy)* falu is, melynek 1388-ban *Kováchi* Máté nevű lakosáról van szó. Egy 1446-iki oklevélben possessio seu villa *Kowachy*, a *Rozgonyiak* zálogbirtokaként említtetik.

Alsógalla. *Alsógalla*, a Vértes-hegység tövében fekvő kisközség, 119 házzal és 935, túlnyomóan németajkú, róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Tatabánya. A többi Esterházy-uradalmak és Felsőgalla sorsában osztozott. A török világban elpusztult és 1735-ig néptelen maradt, a mikor azután gróf *Esterházy* József németeket telepített ide. Most gróf Esterházy Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A község határában kőszénbánya van. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Régi róm. kath. temploma a török világban elpusztult, a mostani 1833-ban épült.

Alsógellér. *Alsógellér*, magyar kisközség, a komárom-dunaszerdahelyi vasútvonal mentén, 103 házzal és 432 ref. vallású lakossal. Postája Bogya, távírója és vasúti állomása Bogya-Gellér. E község első írott nyomára 1258-ban bukkanunk, a mikor *Pethő* és rokonai győri várjobbágyoknak a lakóhelye. 1268-ban két ily nevű helységet említenek. Az egyik : villa *Gyuller*, a komáromi vár tartozéka volt, a másik : villa *Guller*, a szolgagyőri várhoz tartozott. 1405-ben a gelléri nemesek faluja. 1520-ban Márk Gergelyt és *Alsógelléri* Pongráczot iktatják itteni örökölt birtokukba. Időközben a pannonhalmi főapátság is szerez itt némely részeket, melyeket 1539-ben elzálogosít, de 1576-ban viszont más részeket a főapátság vesz zálogba. 1627-ben a község egy boszorkányperben is szerepel, és itt ez ügyben tanúkihallgatást tartanak. 1654-ben *Vásárhelyi* Mihály és *Halászy* István kapnak ide királyi adományt. 1658-ban *Szente* Bálint, 1728-ban pedig *Varga* János több udvartelekre nádori adományt nyernek. A mult század első felében a *Csepy, Komáromy, Szabó, Király, Szücs, Buzás* és *Pázmány* családok voltak a nagyobb nemesi közbirtokosai. Most nagyobb közbirtokosa nincsen. A török világban elpusztult és később újra települt. Dűlői között van egy *Tatárhányás* nevezetű, melyet azonban nem a tatárok, hanem a kuruczok emeltek. A községet az árvíz gyakran sujtotta, legutóbb 1899-ben is.

Apáczaszakállas. *Apáczaszakállas*, magyar nagyközség, a csallóközi síkságon fekszik. Első okleveles említésével már 1221-ben találkozunk. 1267-ben *Zalánk-Szakállas* néven, komáromi várbirtok volt, melyet Erzsébet királyné a nyulszigeti apáczáknak adományoz. Ez időtájt két villa *Zakalus* van, az előbbin kívül a mai *Bálványszakállas*. Volt még harmadik ilyen nevű község is, *Egyházas* jelzővel, mely a mai *Túriszakállasnak* felel meg. Apáczaszakállas az 1268-iki oklevélben villa superior *Zakalus*, vagyis *Felsőszakállas* alakban van említve, IV. Lászlónak egyik oklevelében pedig *Zalonta-Zakalos* néven fordul elő. 1347-ben már vámos hely. Ez időtájt *Danch* fiai tartanak igényt némely részeire. 1553-ban *Felpéczy* Ferencz és *Szentpétery* János a birtokosai. Nagyobb része később az *Esterházyak* kezére került és a mult század első felében, az Esterházyakon kívül, még a *Végh* és az *Ollós* családok is birtokosai voltak. Most *Lóránt* Leónak van itt nagyobb birtoka és újabban épített kényelmes, szép kastélya. A községbeli református templom 1770 körül épült. Ide tartoznak Nagyszeg puszta, Bibiczvár, Gólyás és Nyestek majorok. A *hajóútháti* dűlő onnan vette nevét, hogy mielőtt a védtöltéseket emelték volna, áradások alkalmával arrafelé jártak hajón a községbeliek. E község szomszédságában feküdt hajdan *Berény* elpusztult falu, mely 1268-ban *Beryn* alakban van említve. Ugyancsak itt volt valahol az 1249-ben említett *Istál*, vagy *Staul* helység is. Apáczaszakállas házainak száma 173, nagyobb részben ev. ref. vallású lakosaié pedig 974. Postája, távírója és vasúti állomása Ekecs.

Aranyos. *Aranyos*, dunamenti magyar nagyközség, 286 házzal és 928 ev. ref. és 709 róm. kath. vallású lakossal. Van postája, távírója és vasúti állomása. Ősidők óta megült hely, melynek kőkori leletei nevezetesek ; a szomszédos, de e községhez tartozó Nagylél pusztán pedig számos római leletre bukkannak és egy hajdani római hídnak az alapépítménye ma is látható. Okleveles említése is már 1094-ben történik, *Aureus locus* néven, a mikor itt Dávid herczeg a tihanyi apátságnak birtokot adományoz. *Framatiának* is nevezték.

Nevét tulajdonképpen a Duna aranyt hordó fövenyéről vette és lakosai aranymosással foglalkoztak. 1267-ben IV. Béla is megfordult itt és ez alkalommal Zolut fia Sebestyént, a szolgagyőri várszolgák közűl, nemesi rangra emelte. Ebben az időben egy másik *Oronos* nevű falu is felmerül ; ez a mai *Felaranyos* puszta, Ekel határában. 1277-ben IV. László is járt Aranyoson és innen keltezte egyik oklevelét. 1356-ban Aranyosi *Koncha* Miklós, majd Cylewan nevű nemes özvegye vannak említve birtokosokként, 1437-ben Kistanyi *Lewkes* Mátyás, 1485-ben Aranyosi Konthia Mihály fia Péter, 1511-ben pedig *Csóka* Albert és Aranyosi *Gáspár* diák. Egy részére 1581-ben *Sigmondics* Péter, fia Gáspár, ennek mostohája, *Nagy* István és *Maizin* György királyi adományt nyernek. 1615 előtt *Pázmány* Ferencz, 1615-ben pedig *Csabay* György neje *Csóka* Erzsébet, alsóaranyosi birtokukat *Pál* Jánosnak zálogosítják el. 1700-ban *Sándor* Istvánt iktatják több nemes telekbe. 1848-ban huszonöt nemes közbirtokosa volt. Most *Karcsay* Lászlónak, *Uray* Imrének, *Brokes* Istvánnénak és *Erdélyi* Istvánnak van itt nagyobb birtokuk. Említésre méltó négy urilaka, melyek közül az egyiket *Magyary Kossa* József építtette s ez most *Beniczky* Lajosnéé, a másikat *Szathmáry* Dániel építtette, s ez most *Brokes* Istvánnéé, a harmadikat *Erdélyi* Pál építtette, ez *Parall* Ferencznéé, a negyedik *Karcsay* Lászlóé, melyet ő maga építtetett. A község egyházát Pázmány érsek is már a régiek között említi, de ez nem a mai református templom, mely csak 1794-ben épült. A református egyház több, XVII. és XVIII. századbeli érdekes ötvösművet őriz. A község mellett sánczolta el magát 1849-ben az osztrák sereg egy része. A mult század folyamán hat ízben pusztította az árvíz. Az utolsó árvízveszedelem 1899 szeptember havában volt, 1890-ben pedig nagy tűzvész pusztított a községben. Ide tartoznak Bökk, Nagyléh, Osztopa, Thebehát és *Újtelek* puszták. Ez utóbbi 1449-ben már a mai néven, az akkori írásmód szerint *Wythelek* alakban szerepel. *Bökk* puszta helyén hajdan *Alsó* és *Felső-Bökk* községek feküdtek. 1387-ben *Alsou Buk*, 1422-ben egyszerűen *Bwk* alakban a komáromi vár tartozékai. 1519-ben Felsőböki *Markházy* György és Alsóböki Jakab deák bírják. Úgy látszik, a török időkben pusztult el és szünt meg község lenni ; 1700-ban egyik részére *Sándor* István kap királyi adományt. A mai *Osztopa* puszta nevében a hajdani *Ontopa* elpusztult község neve rejlik. Már 1449-ben szerepel. 1700-ig Aranyos sorsában osztozott s szintén a török dúlások alatt pusztult el. 1700-ban *Sándor* Istvánt iktatják itt egy részbirtokba, 1729-ben pedig a *Jankovich* és a *Fejérváry* családok voltak a földesurai. A mult század elején *Ghyczy* Mátyásnak volt itt birtoka és kastélya, mely most is a Ghyczy családé. Hajdan az érseki nemes székhez tartozott. A mostani *Nagylél* puszta *Kis- és Nagylél* helységek maradványa. 1434-ben találjuk első nyomát, a mikor Pál és Vilmos, fraknói grófok *Molnári* Kelemen győri püspöknek és testvéreinek, Istvánnak és Domonkosnak adományozzák. 1659-ben *Körcsy* Ferencz és Ilona bírják. 1697-ben *Sembery* Imre a maga itteni birtokát *Szalay* Istvánnak zálogosítja el. Később a *Ruttkay*, *Karcsay*, *Szathmáry*, *Csajághy* és a *Justh* családok voltak az urai. Ősi templomával együtt a török világban pusztult el. Az aranyosi határba olvadt *Vidaháza* puszta is, mely 1449-ben *Wydhaza* alakban van említve. A hajdani *Felső-Örke* falut ma csak egy útcza választja el Aranyostól. Már 1268-ban mint terra *Vrkey* a komáromi vár tartozéka volt. 1387-ben *Ó* és *Új-Urke*, 1449-ben pedig *Ewrke* fordul elő. 1460-ban *Eörken* még mindig komáromi várbirtok. A mai *Asszonytelek* nevű legelő is már 1268-ban van említve, *Oxunteluke* alakban. Aranyos község a XVII. században a Dunához közelebb feküdt, de a víz alámosta és nagy részét elpusztította. Ekkor telepedtek át a lakosok a mai helyre. A török világban elpusztult és sokáig néptelen volt. Újabb települését nagyban elősegítette a határában elpusztult községek lakosainak hajléktalansága, minthogy ezek a Dunától távolabb eső, mai helyére történt települése alkalmával, lakosságát jelentékenyen szaporították.

Ászár, Kisbér szomszédságában fekvő magyar nagyközség, 295 házzal és 1524 róm. kath., ref. és ág. ev. vallású lakossal, a kik között azonban a katholikusok túlsúlyban vannak. Saját postája van, ellenben távírója és vasúti állomása Kisbér. A történelem előtti korban is már megült hely volt, mert határa az e korból való leletekben gazdag. Később a kelták és a rómaiak lakták és ezekről is számos emlék tanúskodik. Az itt talált római katonai diplomá- Ászár.

val, mely Londonba került, Hampel az »Adalékok Pannonia történetéhez« czímű értekezésében foglalkozik. Már 1239-ben találjuk okleveles említését, a mikor a *Zách* nembeli *Leustách* fia Péter a hantai prépostságnak azokból a szőlőkből ad néhány részt, melyek előbb a mosoni várjobbágyokéi voltak. 1403-ban Zsigmond király is megfordult Ászáron és innen keltezte egyik oklevelét. 1489-ben *Rozgonyi* István volt az ura, a ki itteni birtokát szintén a hantai prépostnak adományozta. Ebben az adományozó levélben *Azar* néven van említve. 1526-ban a pannonhalmi főapátság és *Szolgagyőri* György özvegye bírják. Később a *Meszlényi* család, majd az *Esterházyak* kezére került és most gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. A mult század elején serfőzőháza is volt. A török világban elpusztult és a defterekben *Ászáp* néven van említve. Idővel újra megtelepült. Van itt a kisbér-füzitői részvénytársaságnak keményítő-gyára és *Hérics* Márton plébánosnak téglagyára. E községben, a mostani uradalmi épületben született *Jászai* Mari, a hires tragika. A községházán őrzik az 1848-iki ászári nemzetőrök lobogóját. Három temploma közül a róm. katholikus 1777-ben, a református 1792-ben és az evangelikus 1836-ban épült. A község lakosai pinczeszövetkezetet és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Bagota. *Bagota,* zsitvamenti magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 161 házzal és 1155 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Ógyalla, vasúti állomása Udvard. A *Dészházyak* ősi fészke, mely családnak Dészházy István komárommegyei főispánban magva szakadván, 1534-ben *Ordódy* György és János kapnak rá királyi adományt. Ettől fogva az Ordódyak az urai és ma is nekik van itt nagyobb birtokuk. A község a török dúlások alatt elpusztult. 1552-ben mindössze 10, egy évvel később már csak három ház volt a faluban. Hogy a törökök zaklatásait mily nehezen tudta kiheverni, bizonyítja az 1576-iki összeírás, a mikor itt még mindig csak 12 ház állott épen. A törökök kiűzetése után azonban gyorsan népesült és virágzó állapotba jutott, úgy hogy a mult század közepén majdnem kétszázzal több lakosa volt, mint most. A községben hat régi nemesi kuria van és három újabb úrilak. Mindezeket az Ordódyak építették és háromnak a kivételével ma is az Ordódyak kezén vannak. Az egyik régi kuria jelenleg *Baranyay* Máriáé, a másik pedig *Udvarnoky* Kálmánné, szül. *Sebestyén* Vilma örököse : *Justh* Józsefné, szül. *Sebestyén* Margit tulajdona. Az itteni katholikus templomot és iskolát 1739-ben az Ordódy család építtette és máig is ez tartja fenn. A községhez tartoznak az Ordódy Pál-, Kálmán- és Udvarnoky-féle puszták.

Baj. *Baj,* nagyközség a Vértes-hegy alatt. 173 háza és 890 lakosa van, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Tata. 1408-ban már possessio, *Bay* alakban, a mikor is Zsigmond király *Garai* Miklós nádornak és testvérének, Jánosnak új adományt ad reá ; de Garai Jób, az atyjától, Miklóstól Budán épített Garai-kápolnának adományozza. A török világban elpusztult és egész 1745-ig néptelen volt. Ekkor már az *Esterházyak* birtoka és gróf Esterházy József mosonmegyei németeket telepített ide. Ma gróf Esterházy Ferencznek van itt nagyobb birtoka és az övé az itteni gőztéglagyár is. Az uradalomnak itt nevezetes pinczéje van, 14 ággal és 40.000 akó befogadóképességgel. E pinczében egy 2150 akós hordó áll, mely 1832-ben Pesten készült. Katholikus temploma 1784-ben épült. A közel fekvő erdőben régi templom alapkövei és kővel kirakott halastó maradványai láthatók. Némelyek szerint itt hajdan kolostor volt ; erre nézve azonban hiányoznak az okleveles adatok. Valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy itt feküdt hajdan *Halap* elpusztult község, mely 1355-ben *Halapi* Gergely birtokaként, mint Baj községgel határos falu van említve. 1408-ban ez is a Garai Miklósé. 1461-ben még említik *Halaap* alakban, de azután nyoma vész. Úgy látszik, ezt is a törökök pusztították el a föld színéről.

Bajcs. *Bajcs,* magyar kisközség, az esztergomi érsekség egyik legrégibb birtoka. 1312-ben bizonyos *Chellus* erőszakkal elfoglalta, de azután ismét visszakerült az érsekség birtokába. 1326-ban egy másik birtokosa is felbukkan *Bajcsy* István személyében, a ki a maga részét *Szalay* Tamásnak adja el. Később azután ez a rész is az érseksége lett és az egész község és határa ma is az érsekség tulajdona. A török világban pusztult el és hosszú ideig, még a mult

század első felében is pusztaként szerepelt. Az elpusztult régi templom romjaiból 1790-ben Batthyány érsek itt emeletes házat építtetett a maga számára, melyet azonban Rudnay érsek 1827-ben ismét templommá alakíttatott át. Az érsekségnek itt kényelmes emeletes nyaralója van, melyet tiszti lakásból Simor érsek alakíttatott át. A község a Zsitva mellett fekszik, 53 házzal és 1272 róm. kath. vallású lakossal. A posta helyben van, távírója Ógyallán, vasúti állomása Érsekujvárott. Ide tartoznak: Ellető, Farkasd, Haraszt, Kigyós, Szélhalom, Mihályvár és Szentmihály puszták. A község határában keltakori leletek fordulnak elő.

Bana, Győr vármegye határa mellett fekvő magyar nagyközség, 298 házzal és 3178 róm. kath., ref. és ág. ev. vallású lakossal, a kik között azonban a római katholikusok vannak túlsúlyban. Posta van a faluban, távírója Bábolna puszta, vasúti állomása pedig Nagyigmánd és Szentjános. Hajdan királyi várbirtok, s várát már a Névtelen Jegyző említi. Ez a ma is *Várdombnak* nevezett dűlőn feküdt. A banai várispánság egyike volt a fontosabb hadi állomásoknak; várispánjai a legelőkelőbb családok tagjai voltak, a kik főhivatalokat viseltek. 1241-ben királyi vámját említik, de akkoriban nem a mai helyén, hanem a mostani közös temető területén feküdt, a mit számos jel és egyebek között az is bizonyít, hogy itt hajdani templomának alapfalai még most is megvannak. A szent kereszt tiszteletére szentelt templomát már 1249-ben említik. 1248-ban villa Bana néven van említve, de ugyanakkor egy másik, azóta elpusztult Bana helység is szerepel. 1379-ben Nagy Lajos király possessio seu terra Bana néven *Kolos* fia Jakab mesternek adományozza, de hogy ez melyik Bana volt, meg nem állapítható. Ez időtájt vámjövedelme a komáromi várhoz tartozott. Bana vára a tatárjárás alatt pusztulhatott el, mert noha árpádkori oklevelek elég sűrün emlegetik, már a Hunyadiak korában megszünt szerepelni. Sánczait a tagosítás után széthordták, széthányták, vagy töltésekül használták fel, de a nyomuk maig is megvan. A község a XVI. század második felében települt újra. 1631-ben a *Szilágyi*-családnak még csak pusztája volt, melyet *Szapáry* Andrásnak és Mihálynak zálogosította el. 1666-ban már a Szapáry családbeliek osztozkodnak az egész birtokon. Később azután a *Milkovich, Komáromi, Pulay, Somogyi, Sebő, Zámory, Rudasich, Jankovich, Modrovich* családok, a vallásalap és a bábolnai ménesbirtok voltak az urai, most pedig Zámory Györgynek és Imrének van itt nagyobb birtokuk. A községben két templom van. A róm. kath. 1784-ben épült és 1897-ben újraépítették, a református pedig 1620-ban épült, de elpusztult. 1680-ban ugyanazon a helyen ismét felépítették és egy újabb katasztrófa után, 1788-ban ugyanazon a helyen harmadszor épült. Ez utóbbi egyháznak XVII. és XVIII. századbeli érdekes ötvösművei vannak. Banához tartozik Bábolna puszta, Csemerhát, Farkaskút, Istvánháza, Jaeger major, Kis- és Nagy-Bábolna és Kajánd majorokkal, Karabuka és Lobkovitz erdőrészekkel, továbbá a Milkovics, a Pulay, Szakáll és Zámory tagok. *Bábolnapuszta* hajdan falu volt és már 1268-ban a *Babunai* család birtoka, melyet ekkor Babunai Miklós özvegye: Annis birtokolt. 1297-ben említve van az a nagy országút is, mely Ácsról *Babunára* visz. 1328-ban Szent György tiszteletére szentelt temploma és Péter papja is említve van. 1526-ban Zerdahelyi *Imrefi* Mihály szerepel birtokosaként. 1263-ban *Biay* János, *Sárközy* Gáspár és János, *Siesy* János és *Dallos* János kapnak reá királyi adományt. 1635-ben, *Bőny* Péter és Siesy János kihaltával, *Valticher* Márk és *Szapáry* András kapnak ide donácziót. 1662-ben *Csajághy* Gergelyt és nejét, *Konkoly* Borbálát iktatják némely részeibe. Báró Szapáry Péter 1696-ban, *Iványos* Miklós és érdektársai ellen birtokpert folytat. Azután egészben a Szapáryaké lett, a kiktől 1789-ben az állam 450.000 arany forintért az állami ménesbirtok czéljaira megvásárolta. Itt van a m. kir. ménesbirtok igazgatósága, a ménesparancsnokság és a méntelep osztályparancsnoksága. Van itt még gőzmalom, burgonyalisztgyár és téglaégető. Magának e pusztának 1382 lakosa van, a kik nagyobb részben róm. kath. vallásúak. Katholikus templomát az 1724-iki canonica visitatio említi ugyan, de építési ideje ismeretlen. A templom sekrestyéjében régi féldombormívű kőkép látható, melyet némelyek a hajdani Babuna községben fennállott templom maradványának tartanak. E puszta határában 1809-ben és 1848-ban ütközet volt.

Bana.

Bánhida. *Bánhida*, a Gerecse hegycsoport alatt fekvő nagyközség. Nevezetes hely, mert Kézai krónikája szerint itt verte meg Árpád hada Szvatopluk seregeit. A Névtelen szerint is itt semmisültek meg Szvatopluk seregei, Thuróczy pedig azt állítja, hogy az ő idejében Bánhida romjai még láthatók voltak. Ősidők óta megült hely, a hol számos bronzkori lelet kerül elő. Első okleveles említése 1288-ban történik; Szapolyay János idejében pedig két Bánhida is szerepel, mert Szapolyay egyik oklevelében altera *Banyhyda* van említve. A XVI. század elején *Hédervárg* Ferencz volt az ura, de 1526-ban *Bakith* Pál, testvére, leánya és neje kapnak reá kir. adományt. Később az *Esterházyak* kezére jutott és most is gróf Esterházy Ferencznek és gróf Esterházy Móricz örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A török világban elpusztult. Határában, a Gerecsehegyen, a millennium alkalmából felállított hatalmas Turul-szobor közelében van a *Szelim-lyuknak* nevezett barlang, mely arról nevezetes, hogy a hagyomány szerint a török dúlások alatt hét község népe menekült ide a törökök elől, a kik azonban e rejtekhelyet felfedezvén, a barlangnyilás előtt felhalmozott és meggyújtott rőzsével, a barlang összes menekültjeit megfojtották. Tény, hogy e barlangban még az újabb időben is sok embercsontot találtak. A mult század elején több liszt- és fűrészmalma volt. Most *Szvoboda* Gyulának van itt mészégető körkemenczéje. 1894-ben a községnek több mint harmadrésze leégett. A községben 353 ház van. Lakosainak száma 2220 s így a lakosság a mult század eleje óta, a mikor csak 1185 lakosa volt, majdnem ezer lélekkel szaporodott. A török dúlás után történt telepítés óta a tótajkúak száma lett túlnyomó. Vallásuk róm. katholikus és templomuk 1885-ben épült. Ide tartoznak Körtvélyes és Síkvölgy puszták, Bánhida és Rigó majorok és a Lapatári malom. *Körtvélyes* és *Síkvölgy* puszták szintén az Esterházy-féle uradalomhoz tartoznak. Ez utóbbi puszta határában állott hajdan *Szent-Bertalan* kolostora. Hogy mikor és mily körülmények között pusztult el, arra nézve hiányzanak a megbízható adatok. Közel ide fekszik *Vitány* vára is, és 1216-ban *Vitán* falu is említve van. 1410-ben István fia János de Vythan szerepel. 1417-ben *Silstrangot* ismerjük vitányi várkapitányként. 1438-ban Albert király és neje Erzsébet Vithan várát *Rozgonyi* Istvánnak zálogosítja el, a mit 1459-ben Mátyás király Rozgonyi István fia javára megerősít. 1450-ben *Kálnay* Péter a vitányi várnagy. 1492-ben még a Rozgonyiak kezén van. Később azután a gesztesi vár sorsában osztozva, elpusztult. Bánhidának saját postája, távíró- és vasúti állomása van.

Baromlak. *Baromlak*, Bars vármegye felől, a határszélen fekszik. E kisközség házainak száma mindössze 42 és lakosaié, a kik nagyobbrészt tótajkúak és mindannyian róm. kath. vallásúak, 422. Postája, távírója és legközelebbi vasúti állomása Udvard, vagy Érsekújvár. Némelyek szerint hajdan királyi marhaállás, vagyis, mint neve is mondja: baromlak volt. Azelőtt a ma *Öregfalu* néven ismeretes dűlőn állott, a honnan azonban, vízhiány miatt, át kellett telepednie. Első okleveles nyoma nem nyúlik vissza tovább, mint 1529-ig, a mikor e birtok fölött *Szentmihályi* Tamás és *Kürthy* Miklós pörösködnek. 1562-ben *Ujfalussy* Miklós kapott reá királyi adományt. 1576-ban már a török dúlásoknak esett áldozatúl és mindössze öt háza állott fenn, 1669-ben pedig szintén a törököktől teljesen elpusztított helységek között szerepel. 1599-ben *Nagyváthy* Menyhért és Boldizsár is birtokosaiként vannak említve, 1603-ban pedig az *Izdenczy* családbeliek osztozkodtak rajta. 1619-ben *Csery* Mihályt, 1636-ban pedig *Bogyó* Pál özvegyét: *Borne* Katalint is a birtokosai között találjuk. Ez időtájt pusztult el másodszor. 1692-ben *Akács* Imre új adományt kap az egész Baromlakra. 1750-ben ismét más birtokosával ismerkedünk meg Borfői *Bory* László személyében, a ki itteni részét, úgy látszik, Barinay Teréznek és Bajcsy Józsefnek adta el, mert három évvel később már ezek a földesurai. A mult század elején *Platthy* Mihály, *Reinprecht* Ignácz, *Rozsos* László és a *Bajcsyak* voltak a közbirtokosai, majd e családokon kívül még *Illés* György és *Pyber* Ignácz. Katholikus temploma a XIV. században már fennállott.

Bogya. *Bogya*, csallóközi magyar kisközség, az ú. n. Zsemlékes tó mellett. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 137, lakosaié, a kik kevés kivétellel ref. vallásúak, 654. Posta van a faluban, távírója és vasúti állomása pedig Bogya-Gellér. *Nemes-* és *Várbogya* községek egyesítéséből keletkezett. 1268-ban

találjuk első okleveles említését, és ekkor már vára is szerepel. Ugyanaz az oklevél már említi a mai *Zsemlyékes tavat, Semlekus* néven. 1387-ben a komáromi vár tartozékaként van említve és ilyenül szerepel még 1592-ben is. II. Lajos idejében Literáti, alias Bogyai *Kócz* János fiait: Domonkost, Imrét és Bálintot iktatják itt némely részekbe. 1654-ben *Vásárhelyi* Mihály és *Halasy* István Nemes-Bogyán királyi adományt nyernek, négy évvel később pedig *Szente* Bálint nádori adományt kap ide. 1668-ban a *Vas* családbeliek osztozkodnak rajta. 1755-ben *Baros* Ádám is birtokosaként van említve. Később azután gróf *Zichy* István és *Kürthy* Antal, a *Csepy, Pázmány, Fitos, Király, Antal, Csóka, Császár, Füssy, Szücs* és *Bereczk* családok voltak a közbirtokosai, azután gróf *Waldstein* János, majd herczeg *Sabran* és most herczeg Sabranné, szül. *Kálnoky* grófnő örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A községet több ízben sújtották árvízek, 1895-ben pedig majdnem egészen leégett. Ide tartozik Zsemlékes puszta és a bogyai rét, a hol eddig 44 ház és 1897-ben kápolna épült.

Bokod, a Vérteshegy aljában fekvő magyar nagyközség. *Csák* Miklós testvére, *Ugrin* esztergomi érsek végrendeletében szerepel 1237-ben, a mikor e *Boukoud* nevű ősi birtokát, 25 szabadossal együtt, Lőrincznek és Jánosnak hagyományozza. 1326-ban *Bokodi* György nevű királyi jegyző nevében is felmerül. A község levelesládájában őrzött egyik, 1689-iki oklevél, betűcserével *Bodoknak* is nevezi. Idők multán a báró *Jeszenák* családé lett, majd az *Esterházyaké* és most gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. A község a török dúlások alatt elpusztult; az Esterházyak a törökök kiűzése után tótokat telepítettek ide, kiknek utódai már teljesen megmagyarosodtak. A községbeliek önsegélyző egyesületet és gazdakört tartanak fenn. 1885-ben a kolera pusztította a lakosokat. A községben három templom van, melyek közül a római katholikus 1779-ben, az ág. hitv. evangélikus 1780-ban és a református 1800-ban épült. A község házainak száma 351, lakosaié 1758. Vallásuk róm. kath., ág. ev. és ref., de közöttük az ág. hitv. evangelikusok vannak a legtöbben. Van itt posta és Bokod-Dad néven vasúti állomás is. Ide tartozik *Szentgyörgyvár* puszta, mely hasonlóképp az Esterházyaké. Nem messze e községtől fekszik *Kereki* puszta, melynek határában a hajdani vérteskereszturi benczés barátok templomának és monostorának a romjai láthatók; itt állott hajdan a falu is. Nem messze innen fekszenek a *gerencséri várromok,* melyek körül hajdan szintén népes helység terült el. Erzsébet királyné birtoka volt, ki azt *Rozgonyi* Istvánnak adta zálogba. 1446-ban Rozgonyi Jánosé lett, és ekkor, *Gerencher* név alatt megerősített kastélya is említve van, melynek romjai a ma is látható falmaradványok. Itt feküdt még valahol a bokodi határban *Szent Erzsébet* falu is, mely azonban a török világban teljesen elpusztult. Ma már csak egy dűlőnév tartja fenn az emlékét. Bokod.

Császár, magyar nagyközség a Vértes alján, 455 házzal és 2400 róm. kath., ref. és ág. ev. vallású lakossal, a kik között a reformátusok túlsúlyban vannak. Van saját postája, távíró- és vasúti állomása. Már a rómaiak korában megült hely volt, a mit az itt talált gazdag római lelet bizonyít. Első írott nyomával csak 1416-ban találkozunk, de minthogy ekkor már Mihály nevű papját említik, bizonyos, hogy ez időben már egyházas, tehát régóta fennálló helység volt. 1418-ban *Chazar* alakban van említve, Losonczi *Bánffy* László birtokaként. Később *Török* Imre lett az ura, ettől kapta *Hédervàry* Ferencz, a ki *Battyán* Benedeknek adta zálogba. 1526-ban *Bakith* Pál, testvére, leánya és neje bírták. 1706 deczember végén vak *Bottyán* táborozott itt és a Győr felől jövő császári csapatokat megtámadva, közülök ötszáznál többet levágott. Az *Esterházyak* 1698 táján lettek az urai és most is gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. A plebánia anyakönyveibe e község Caesarea Pannonia néven van bevezetve. Van itt egy 43 méter mély ártézi kút, erdészeti hivatal, polgári olvasókör és hitelszövetkezet. A török világban, 1529-ben a falu elpusztult és ekkor dőlt romba ősi temploma is. 1843-ban és 1861-ben a község nagyobb része leégett. Mostani két temploma közül a római katholikus 1772-ben, a református pedig 1784-ben épült. Ide tartoznak Kárpatus, Kurcsi és *Makk* puszták. Ez utóbbi 1368-ban Gergely de *Mok* nevében tűnik föl. 1407-ben possessio Mok. *Gara* László birtoka volt, a ki azt a porvai kolostornak adományozza, a mihez Ulászló 1441-ben királyi bele- Császár.

egyezését adja. 1514-ben Nagy Makki Uriel és *Nagy* Albert *Kis-Makkon* birtokosok és a kastélyuk is említve van. Később ez is az *Esterházyaké* lett. A község egyik dűlőjének *Apostagi rét* a neve. Határában feküdt hajdan Apostag falu, melyet V. László 1453-ban *Kerekes* Pál tatai várnagynak adományozott. A hajdani falu helyén még ma is sok faragott követ találnak.

Csehi. *Csehi*, Bars vármegye határán fekvő, magyar és tót vegyes kisközség. Házainak száma 89, lakosaié, a kik nagyobb részben római katolikusok, 560. Postája Kolta, távírója és vasúti állomása pedig Udvard. Első nyomára 1419-ben bukkanunk, a mikor Zsigmond király *Felső-Csehit Nagyőredy* Istvánnak adományozza. Ugyanekkor *Kis-Csehi* is említve van. 1419-ben *Csehy* Ágoston Alsó- és Felső-Csehi negyedrészét, mely előbb *Gyöpös* Lászlóé volt, zálogba adja. Ugyanekkor még birtokosokként említve vannak *Kürthy* István és Magdolna, Nebojszai *Balogh* János özvegye, és *Megyery* Pál, a kik részeiket 1633-ban *Zádory* Andrásnak zálogosítják el. 1659-ben *Baranyay* István győri várkapitány kap ide donácziót. 1716-ban Baranyay György egyedül bírja. Azután a *Mátéfy, Lipovniczky, Jaross* és *Dióssy* családok lettek a birtokosai és most Jaross Istvánnak van itt nagyobb birtoka, melyet 1902-ben szüleitől: Jaross Móricz és neje Lipovniczky Nepomucénától örökölt. A törökök ezt a községet sem kímélték és 1552-ben 12, 1576-ban pedig mindössze négy házat találtak itt az összeírók. 1669-ben is az elpusztult falvak között van említve. 1849-ben a nagysallói csatából menekülő német vasasok és a magyar huszárság között itt kisebb ütközet volt, mely az osztrákok vereségével végződött. A falu katholikus templomát Baranyay István és neje, Ebeczky Rozália 1790-ben építtették. Ide tartoznak Hasztergán és Jaross-puszták.

Csep. *Csep*, magyar kisközség a Czonczó-patak mellett, 97 házzal és 571 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Nagyigmánd. Szintén egyike az ősidők óta megült helyeknek, mert határában bronzkori és ősmagyar sírleletekre bukkannak. A XIII. század elején Csep személynévként fordul elő. 1427-ben a királynénak és *Wygmáni* Endrének a birtoka volt. Ettől fogva 1513-ig birtokosai ismeretlenek; ez évben *Gallyay* László özvegye: *Nemes* Márta van említve, a ki itteni birtokát a zsámbéki kolostorra hagyja. 1517-ben Vasdénynyei *Vas* Mátét, fiait és leányait iktatják abba a birtokba, mely előbb *Csepy* Mátéé, Jánosé és *Pálcsay* Györgyé volt. 1675-ben *Pázmándy* Erzsébet és *Káposztás* Mihály özvegye is a birtokosok között szerepelnek. Később e nemesi praediális helynek számos közbirtokosát ismerjük; ezek a következők; a *Thaly, Huszár, Miskey, Szathmáry, Csajághy, Konkolyi, Balogh, Nyáry, Gáthy, Bereczky, Buzás, Szabó, Pomotyi, Vörösmarthy, Bajza, Csapó, Kiss, Nagy, Halász* és *Mátéfy* családok. Most *Pálffy* Eleknek, *Mihályi* Ignácznak és *Göbel* Lajosnak van itt nagyobb birtokuk. A községben kb. 16 oly régi nemesi kuria van, a melyek mind az itt felsorolt családok után maradtak fenn. A falu két temploma közül a katholikus 1896-ban, a református 1797-ben épült. Ez utóbbi templom építése alkalmával, a templom környékén, temető és sírbolt maradványaira találtak. A református templomot azokból a kövekből építették, melyeket a községhez tartozó ú. n. *Faluhely dűlőn* még 1788-ban látható volt nagyobb templomromokból vettek. A *Sánczra dűlő* 1809-ből való és a francziák ellen emelték. A török világban Csep is elpusztult, de csakhamar újra települt. Ide tartoznak Bojsza, Karika, Parragh puszták és Békavár major.

Csicsó. *Csicsó*, a Duna közelében fekvő magyar nagyközség, 236 házzal és 1491 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között az utóbbiak vannak többségben. Posta van a községben, de a távírója és a vasúti állomása Tany és Nemesócsa. Egyike a vármegye legrégibb községeinek, s már 1172-ben szerepel, a mikor Konrád, II. Géza király jobbágya, a pannonhalmi apátságnak hagyományozza. Ez oklevélben neve *Sysou* alakban van írva. III. Incze 1216 évi összeírása nem említi ugyan, de III. Honorius pápa 1225-iki jegyzékében ismét előfordul: villa de *Chichou* alakban. Albaeus jegyzéke nem említi az apátság birtokai között, csak azt jegyzi meg róla, hogy Füssel határos., 1268-ban, az akkori okiratokban Csicsó már a komáromi vár tartozékaként jelentkezik, és ilyenül szerepel 1387-ben és 1422-ben is, az első alkalommal *Alsou Chychov*, a másodikban *Chycho* et alia Chycho alakban. 1460-ban is két Csicsó szerepel, Alsó és Felső jelzőkkel. I. Ferdinánd 1547-ben ideiglenesen *Ugrinovics* Vidnek

Csicsó.
Sabran herczegné örökösei kastélya.

Dunaradvány.
Farkas Ferencz urilaka Virt pusztán.

Dunaradvány.
A Pyber-féle urilak Virt pusztán.

Für.
Steiger Gyula urilaka.

adományozza. 1562-ben már nem Alsó- és Felső-, hanem *Nagy- és Kis-Csicsó* vannak említve, melyeknek *Paxy* János komáromi várkapitány az ura. Később báró *Iller* János győri várkapitányé lett, a ki 1715-ben gróf *Zichy* Péternek adja zálogba. Azután a Zichyeken kívül még a *Nagy* és a *Pálffy* családot is a birtokosai között találjuk. A mult század közepe táján gróf *Waldstein* János a birtokosa, utána özvegye : gróf *Kálnoky* Adél, a későbbi *Sabran* herczegné, kinek jogutódai ma is birtokolják. Van itt egy régibb, nagy kastély is, mely szintén az uradalomhoz tartozik. E községnél lép a Duna Komárom vármegyébe. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A közeli Duna árvízei azelőtt sok kárt okoztak a lakosoknak, 1861-ben pedig és két évvel később nagy tűzvész pusztított a községben. Néhai Sabran herczegné 1889-ben a községben apáczakolostort építtetett, mely leányiskolával és kisdedóvóval kapcsolatos. A község két temploma közül a református 1788-ban épült, a katholikus templomot pedig 1660-ban a Zichyek építtették. Ide tartoznak Kécs és Odolló puszták, Kereszt és Szunyogszállás major, Remészi erdészlak és Méhesház. *Kécs*-puszta hajdan szintén komáromi várbirtok volt és később a *Zichy*eké lett. Csicsóval volt határos *Erecs* puszta, mely II. Endrének és IV. Bélának 1234 és 1270-iki oklevelében *Erecu* néven szerepel. 1250-ben *Erechtu* alakban is említtetik, az apátsági aratók részbirtokaként. Nevét a körülötte fekvő erektől kapta. Ugyancsak Csicsó határában említi egy 1592-iki oklevél *Böcs* helységet is, mely szintén komáromi várbirtok volt.

Csúz, magyar nagyközség, a Páris patak mellett, 252 házzal és 1984 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között a róm. katholikusok vannak a legtöbben. Posta van a községben, a távírója és a vasúti állomása pedig Perbete. E községet 1236-ban *Chuz* alakban említik. 1339-ben a *Szemere* nembeliek az urai; 1416-ban már *Csúzy* Mihály van említve birtokosaként. 1537-ben több közbirtokos kezén van. 1537-ben *Várday* Borbálát iktatják némely részeibe. 1540-ben a Csúzyak és osztályos társaik új adományt nyernek bizonyos birtokrészekre. 1553-ban *Felpéczy* Ferencz, *Kapocsy* Imre és *Szentpétery* János szerepelnek birtokosaiként. 1584-ben *Sárkány* György és neje, 1636-ban Várkonyi *Amade* Judit, 1644-ben Gersei *Pethő* Lászlóné, 1646-ban Csúzy Tamás zálogosítják el itteni birtokaikat. 1659-ben *Rudnay* István és Csúzy Zsuzsa gyermekei osztozkodnak részeiken. A török világban ez a község is elpusztult és 1669-ben néptelen, puszta faluként van említve. Később ismét megtelepült és 1718-ban már Csúzy Ádámot említik az oklevelek egyik birtokosaként, a ki a maga részét *Fekete* Györgynek adja el. 1746-ban *Hunyadi* László lesz báró *Amade* László révén a zálogbirtokosa, de ezt a zálogjogot az Amade-örökösök megtámadják. 1755-ben a *Sembery* örökösöket és *Zmeskál* Jóbot, 1756-ban pedig az *Ocskay* családot is itt találjuk. Birtokosai voltak még az újabb korban a *Halassy, Csúzy, Petrics, Szalacsy, Held, Kürthy, Bozó, Wodiáner, Peredi, Szegedy, Léhner, Szigethy,* báró *Riedl,* báró *Babarczy,* gróf *Erlach* és *Végh* családok, most pedig az esztergomi főkáptalannak, *Kálmán* Rudolfnak, báró *Hammerstein* Richárdnak, *Bathó* Aladárnak és társainak, *Steiner* Mihálynak és özv. *Balogh* Kálmánnénak van itt nagyobb birtokuk és mindegyiknek egy-egy csinosabb úrilaka, vagy régi kúriája. A mult század elején különösen a Csúzy Zsigmondné háza és angolkertje volt híres. Csúzon vonult át Apafi Mihály fejedelem a török hadakkal Érsekújvár ostromára. A községben két templom van. Ősi katholikus temploma, melyről már 1397-ben találunk feljegyzést, a török világban pusztult el, a mostani pedig 1754-ben épült. A református templom 1793-ban épült. Ide tartoznak Bathó, Kisszentmiklós, Pusztaszentmiklós, Kopánkut, Liget, Ölveczky, Örömhegy, Péterház, Szilley és Vaskapu puszták, Weiszberger major és Vadászlak. Határában feküdt *Louth* elpusztult falu is, mely 1260—1270 körül birtokosa, Iwan de Louth nevében merül fel és még 1339-ben is Csúz szomszédjaként van említve. Csúz.

Dad, magyar nagyközség a Vértesek között. Van 196 háza és 1152 róm. kath. és ref. vallású lakosa, a kik között azonban a reformátusok vannak nagyobb számban. Helyben van a posta, távíró és vasúti állomás. Régi nemes község. A dadi nemesek hajdan a palotai várhoz tartoztak és annak teljesítettek katonai és egyéb hadi szolgálatokat. Később azután az *Esterházyak* kezére jutott és most is nekik van itt a legnagyobb birtokuk. Az uradalom a bérlőnek itt a községen kivül csinos, kényelmes úrilakot építtetett. Azelőtt Dad.

híres júhtenyésztése volt. Halastavak is voltak itt, de most már nyomuk is alig van. Két temploma közül a róm. katholikusoké 1748-ban, a reformátusoké pedig 1735-ben épült. Az utóbbinak 1653-ból, 1701-ből és 1787-ből származó érdekes szent-edényei vannak. Az Esterházyaknak itt nagy kavicsbányájuk van, mely a vármegyei útak egy részét kavicscsal látja el. A lakosok hitelszövetkezetet, róm. kath. ifjúsági egyesületet, katholikus és református ifjúsági könyvtárt és ref. énekkart tartanak fenn. Dűlői közül figyelmet érdemelnek az *Álomhegyi*, a *Bírósági* és a *Sínai-hegy* nevezetűek. 1860-ban a község házainak háromnegyed része leégett. Alig heverték ki a lakosok e csapást, a mikor 1873-ban ismét tűz támadt, mely a község felét hamvasztotta el. Ide tartoznak Alsó- és Kisharaszt puszták, továbbá a Belső major.

Dunaalmás. *Dunaalmás*, dunamenti magyar nagyközség, melynek területe már az ősidők óta megült hely, a hol bronzkori, római, népvándorláskori és a vezérek korából származó leletekre akadnak. Már Szent László összeírásában szerepel; III. Incze pápa pedig 1216-ban Szent László tiszteletére épült templomát is említi. A szentmártoni apátság ősi birtokai közé tartozott és 1223-ban Endre király megerősíti Szent László adományát. 1342-ben Róbert Károly király is megfordult Almáson és innen keltezte egyik oklevelét. A tatárjárás alkalmával néptelenné vált, de 1367-ben Nagy Lajos újra benépesítette és visszavette a benczésektől. 1369-ben Ferencz nevű királyi orvos van említve bérlőjeként; 1405-ben azonban ismét az apátság birtoka és *Almási* Miklós a bérlője. 1422—1462 közt, villa Almas néven, a komáromi vár tartozéka. 1500 körül a birtokot már a *Porkoláb* család kezén találjuk. 1529-ben a törökök elpusztították. 1540-ben *Erdőhegyi* Benedek és társainak zálogbirtoka. 1570-ben népesült újra és ekkor *Rév-Almás* a neve. A török világban a község a zsámbéki basától egy malmot kapott adományban. 1651-ben és 73-ban a pannonhalmi főapát tiltakozik az ellen, hogy a király *Puchaim* Jánosnak adományozza. 1749-ben *Takács* János, Ferencz és Judit, *Király* Kata, *Varga* János, *Mészáros* István, Zsuzsánna és Éva szerepelnek a birtokosok között. Később a *Zichyek* lettek az urai, egész 1853-ig, a mikor a klosterneuburgi kanonok-rend vette meg tőlük. 1815-ben erős földrengés döntötte romba a község egy részét. 1848-ban Klapka seregei itt ütköztek meg a császáriakkal, miközben a községben heves utczai harcz fejlődött ki. A lakosok gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Hajdan is, ma is kiváló boráról ismeretes. Említést érdemel a Tata felé vonuló, 956 öl hosszú római töltés. A községben gyógyerejű meleg források vannak. Kőbányája arról nevezetes, hogy a komáromi várat ennek a köveiből építették. A községben két templom van, melyek közül a református templom alapja és egy része átmeneti, csúcsíves modorban épült. Hajdan a benczéseké volt és már Istvánffy említést tesz róla, a barátok kolostorával együtt, mely ekkor már romokban hevert. A zsitvatoroki békét is tulajdonképpen e kolostor romjai között írták alá. A református anyaegyház itt már 1570 óta áll fönn. 1894-ben a templomot megújították. A római katholikus templom 1754-ben épült. A református egyháznak 1600-ból való érdekes úrasztali edényei vannak, a róm. kath. egyháznak pedig 1750-ből kelyhe és szentségtartója van. A község dűlőnevei közül némelyek figyelmet érdemelnek. Ilyen a *Baráthegy* nevű, mely bizonyára a benczések hajdani birtoklásának emlékét örökíti meg, a *Kuruczhányás*, mely a kurucz világból maradt fenn, és a *Vöröskőalja*, melyhez azt a hagyományt fűzik, hogy ezen a részen hajdan nagy almafaerdő volt, melynek piros gyümölcse után nevezték el e részt, és a mely almafaerdőtől vette állítólag Almás is a nevét. A községgel határos volt hajdan *Sár* elpusztult község is. Az Almáshoz tartozó ú. n. *Akasztóhegy* a község régi földesurainak bíráskodási jogáról tesz tanúságot; a néprege azzal hozza összeköttetésbe, hogy Mátyás király egy ízben álruhában járván Almáson, mikor a révészek kompon a Dunán átvitték, gorombáskodtak vele, s midőn ő még erősebben vágott nekik vissza, megkötözték és egy kamrába zárták; de hívei kiszabadították, mire a király a durva révészeket a mostani akasztóhegyen végeztette ki. Ide tartoznak Ádám és Mihály majorok, Homoki, Kőrösi és Parti malmok és a kőbányatelep. Dunaalmás házainak száma 169, lakosaié 1134. Vallásuk róm. katholikus és református, azonban ez utóbbiak vannak többségben. Van postája és vasútja, távírója pedig Neszmély.

Dunaradvány, dunamenti magyar nagyközség, 188 házzal és 1268 róm. kath., ág. ev. és ref. vallású lakossal, a kik között a reformátusok túlsúlyban vannak. Postája helyben van, távírója Bátorkeszin és Neszmélyen, a vasúti állomása is Neszmélyen. E község területe szintén őstelep volt, a mit az itt néha felszínre kerülő bronz- és római korbeli leletek bizonyítanak. Első okleveles említése 1267-ben történik, a mikor IV. Béla *Radowan* falut, a királyi lovászok és gyümölcskertészek lakóhelyét, *Sixtus* esztergomi olvasókanonoknak adományozza. 1303-ban Péter nádor fia, *Csák* mester megtámadja *Wech* unokái Raduan faluját, lerombolja és a lakosokat kirabolja. 1341-ben ismét Wech unokáját : Miklós comest találjuk a birtokban. 1447-ben a község nevéről nevezi magát Radványi László komáromi követ. A török világban elpusztult és 1553-ban mindössze csak három háza, 23 évvel később is csak öt állott fenn. Csak 1615-ben találkozunk ismét egyik akkori birtokosával : *Pázmándy* Ferenczczel, a ki itteni birtokából *Step* Mártonnak zálogosít el részeket. Példáját követte 1631-ben *Apponyi* Balázs, kitől *Koháry* Péter vett zálogba bizonyos részeket. 1659-ben *Szeghy* János is egyik birtokosa, a kitől azonban *Körcsy* Ferencz és Ilona követelik vissza a maguk részét. 1727-ben a *Huszár* családbeliek osztozkodnak rajta. Később a *Nedeczky*, *Balogh, Pyber, Kruplanics, Maurovics, Trsztyánszky, Király, Lieszkovszky* és *Bakay* családok lettek a birtokosai. E községnél lép ki a Duna Komárom vármegyéből. A Dunán számos malma van és annyi molnár lakja, hogy külön egyesületet alakítottak. A községben fennálló két templom közül a róm. katholikus 1832-ben épült. A református hajdan csak kisebb kápolna volt, melyet 1697-ben és 1834-ben alakítottak át és nagyobbítottak meg. A református egyháznak a XVII. és XVIII. századból származó több érdekes egyházi edénye van. Ide tartoznak Balog, Csóri, Domány, Földváry, Pusztavirt és Zsitvatő puszták, továbbá Zsitvatő tanya. *Zsitvatő* szintén az őskorban megült helyek közé tartozik, mert határában számos bronzkori lelet kerül elő. Már 1075-ben a garamszentbenedeki apátság itt 11 halászt kap házastul együtt. Ebben az oklevélben *Sitoutui* alakban van a neve feljegyezve. 1158-ban már vámos hely, melynek jövedelme a nyitrai püspököt illeti. 1373-ban révje is említve van. 1291-ben possessio *Sytuatw*, 1373-ban pedig *Portus de Sytwathew* alakban van említve. Hajdani templomának romjai a zsitvatői temető és a radványi felső malomrév között, a Duna partján még a közel multban láthatók voltak, köveit azonban széthordták. A török világban elpusztulván, nem támadt fel többé. Történelmi nevezetességet kölcsönöz e pusztának, hogy 1606-ban itt kötötte meg II. Rudolf a török szultánnal az innen elnevezett zsitvatoroki békét. A béketárgyalások helyéül a hagyomány egy régi tölgyfát jelölt meg, mely még ma is fennáll, és habár körülötte az erdőt már több ízben írtották, ezt a fát a kegyelet maiglan fentartotta. *Virt* puszta a Zsitva mellett, emelkedett helyen fekszik. A Zsitva vagy a Duna felől nézve, a Zsitva partján elterülő számos úrilakával szép látványt nyújt és rendezett kisebb község benyomását kelti. Szintén ősi telep, mely már a rómaiak korában lakott volt, sőt határában egy római erődnek a nyomai is láthatók voltak. 1256-ban találkozunk első okleveles említésével, a mikor IV. Béla *Werth* banai várföldnek egy részét Szefrid lovagnak adományozza, a ki négy ekealja földjét Fülöp esztergomi érseknek adja el. Legelső birtokosai kúnok voltak és mivel IV. Béla 1260-ban egy részét *Macharias* testvérének Istvánnak adományozta, nyilvánvaló, hogy az első adományozás is csak a birtok egy részére vonatkozott. 1265-ben még csak Virt földjéről van említés. Az egykorú oklevél terra *Wert ad castrum Bana* alakban szerepelteti. 1268-ban, a mikor a banai vár jelentősége már hanyatlott, a komáromi vár tartozéka lett. Később a *Vérthy* család merül fel birtokosaként, mely innen vette a nevét is. E családnak 1598-ban magva szakadván, a *Bélyek* lettek az urai. 1662-ben Bély Andrásnak szintén magva szakadt, minek következtében az egész puszta *Csajághy* György és neje, *Konkoly* Borbála kezére jut. Később a *Huszár* család is birtokosa lett és 1723-ban Huszár Imre a maga részét *Gyulay* Ferencznek zálogosítja el. 1733-ban báró Gyulay Ferencz és a *Nedeczky* család között e puszta birtoka fölött peralkú köttetett. Később e két család osztályos atyafiai lettek a birtokosok, így a *Pyber, Balogh, Marton* és a

Dunaradvány.

Nedeczky családbeliek; most pedig a Pyber testvéreknek és *Farkas* Ferencznek van itt nagyobb birtokuk és szép, kényelmes úrilakuk.

Dunaszentmiklós. *Dunaszentmiklós*, a Vértesek között, ezeknek a Duna felé terjedő részén fekvő kisközség, 98 házzal és 565 németajkú és róm. kath. vallású lakossal. Postája Szomód, távírója és vasúti állomása Tata. E községről nagyon kevés feljegyzés maradt fenn. 1382-ben találjuk először írott nyomát, a mikor *Zentmyklósi* Mihály az ura, a kinek a neje Abustiani, vagyis *Agostyáni* Anna volt; hat évvel később azonban a tatai benczés apátság is birtokosaként van említve. Úgy látszik, hogy az apátság birtoka maradt egész a török időkig, a mikor a község elpusztult. A törökök kitakarodása után az *Esterházyak* kezére jutott és gróf Esterházy József 1739-ben németeket telepített ide Vesztfáliából. Most nincs nagyobb birtokosa. Az itteni róm. kath. templom a falun kívül, hegytetőn áll. A hagyomány szerint egy remete kezdte meg az építését és hosszú időn át kápolna volt, mígnem a hívek templommá nagyobbították.

Dunaújfalu. *Dunaújfalu*, magyar nagyközség, közel a Dunához. A mult század elején a Duna partján feküdt, de a gyakori árvízek elől mostani helyére volt kénytelen telepedni. Hajdan *Alsó-Örs* volt a neve, melyet Kézai és más krónikások szerint Örs kún kapitánytól nyert. 1260 körül már mind a két Örs említve van, (a másik a mai Dunaörs puszta). Hajdan a komáromi várjobbágyok földje volt, kiktől 1218-ban Sámuel comes itt három ekényi földet vásárolt. 1260 és 70 között az egyik Örs villa *Vrs* alakban van említve. 1256-ban IV. Béla a két Örsöt *Szefrid* lovagnak adományozza, ki 1264-ben birtokának egy részét *Fülöp* esztergomi érseknek adja el. Közben Szent Lázár szerzetesei is szereznek itt birtokot, melyet szintén az esztergomi érsek vesz meg. Az érsekség itteni birtokát 1305-ben újabb hagyatékkal gyarapította *Mykó* mester, ki itteni részeit hagyományozta neki s ezt később »Örs káptalani puszta« néven nevezték. 1387-ben, mikor a komáromi vár birtoka, már az *Ujfalu* elnevezés is felmerül, de még mindig Örs jelzővel, *Vrs-ujfalu* alakban. A török világban elpusztult, de 1659-ben már ismét szerepel, a mikor *Izdenczy* András az ura, kinek magva szakadván, *Sigray* János és örökösei birtokába kerül. 1729-ben *Jankovich* Miklós kap itt érseki adományt. Később a gróf *Nádasdy*, a *Halasy*, *Sárközy*, *Vellesz* és a gróf *Zichy* családok voltak a birtokosai, most pedig *Darányi* Ignácznak, *Ruttkay* Bélának és *Ocsovszky* Oszkár Aurélnak van itt nagyobb birtokuk. A község házainak száma 106, lakosaié 1026, a kik mind róm. kath. vallásúak, de templomuk nincsen. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn. 1848-ban a magyar és az osztrák csapatok között itt ütközet volt. Az árvíz is gyakran sújtotta a községet. A községhez tartozó *Vadas* puszta Mátyás király hajdani vadaskertjétől vette a nevét. Ide tartoznak Cserhát, Duna-Örs, Kis- és Nagy-Gadócz, Szentpál, Tamási és Vadas puszták és Czikeháza és Losonczy tanyák. *Cserhát* puszta azelőtt a gróf *Zichyeké* volt. Később *Ruttkay* Mártoné, majd *Vestermayer* Károlyé lett, azután *Jokl* Vilmos, majd az *Ocsovszkyak* birtokába került és most is az övék. *Szent Pál puszta* már 1268-ban megjelenik, a mikor is Szent Pálnak szentelt egyházát említik. Az a domb, melyen ez az ősi egyház állott, ma is a »puszta templom« néven ismeretes. A szentpáli templom romjainak köveit a szentpéteri templom építésére használták fel. Innen származik a szentpéterieknek az a mondása, hogy Szentpéter megette Szent Pált. 1260—70 között *Szentpáli* Jób is vármegyei birtokosként szerepel és egy 1268-iki oklevél szerint ez időtájt e pusztát a győri egyház népei lakták. Újabban itt is a *Zichyek* lettek a birtokosok. 1860-ban *Ruttkay* Márton vette meg és most a Ruttkay Béla birtoka. *Dunaörs* puszta az újabb korban a gróf *Nádasdyaké* volt, most pedig *Darányi* Ignácz dr. földmivelésügyi miniszteré, kinek itt mintagazdasága van. *Gadócz puszta* 1247-ben *Gothue* alakban szerepel és ekkor *Eklyi* Olthman fia András birtoka. 1260—70 között *Gothouch* néven, már faluként van említve. 1268-ban, a mikor a majki egyház birtoka, *Kothouch* alakban írják a nevét. 1483-ban az érseki papnemeseké, és ekkor possessio *Gadowc* nevet visel. 1624-ben a pannonhalmi főapát tiltakozik az ellen, hogy a Koppánmonostorhoz tartozó gadóczi jobbágyok a földadót a komáromi vár tisztjének fizessék. 1659-ben praedium, melynek *Tatay* Máté is egyik birtokosa. A mult század elején gróf *Nádasdy* Lipót, *Ghiczy* Mátyás és *Sárkány* Ferencz birtoka volt, ma *Darányi* Ignácz tulajdona.

Ekecs, magyar nagyközség a csallóközi síkságon. Házainak száma 240, lakosaié 1485. Vallásuk róm. kath., ref. és ág. ev., azonban a róm. katholikusok vannak közöttük a legtöbben, s nemcsak nekik, hanem a reformátusoknak is van itt templomuk, mely 1822-ben épült, a katholikus templomot pedig 1789-ben építették. E község 1268-ban a komáromi vár tartozéka volt, de 1349-ben (possessio Eketh) az esztergomi érsekségnek is volt benne része. 1422-ben már a mai alakjában csendül meg a neve, az akkori írásmód szerint *Ekech* alakban. 1460-ban a nyulszigeti apáczák is birtokosai és 1576-ban az apáczák az ekecsiekkel némely részek hovatartozandósága fölött perlekednek. Később a *Zichyeké* lett, de a nemes lakosok az urbért nem akarván elvállalni, elhagyták a községet, minek következtében a Zichyek tótokat telepítettek ide, kiknek utódai azonban ma már teljesen magyarok. Most a csicsói uradalomhoz tartozik, melynek birtokosa ifj. gróf *Kálnoky* Hugó. A község határában 1848-ban a császáriak és a magyarok között ütközet volt. Tűzvész is gyakran pusztította a községet. Az utolsó nagyobb tűzeset 1904-ben volt. Lakosai hitelszövetkezetet és katholikus olvasókört alakítottak. Van postája, távíró- és vasúti állomása. Ide tartoznak Aszód, Búcsuházi és Túzok puszták. *Aszód* puszta 1268-ban Ozu néven már szerepel. 1460-ban vámos hely és neve *Alsó-Azolcznak* hangzik. 1595-ben komáromi várbirtok és már mai nevét viseli. Később szintén a Zichyek lettek az urai. Ekecs határában feküdt hajdan *Bolár* elpusztult falu is, mely 1268-ban még említve van, de azután nyoma vész. Ekecs.

Ekel, csallóközi magyar nagyközség, 197 házzal és 997, egyenlő számú róm. kath. és ref. vallású lakossal. Vasúti állomása van, postája Nemesócsa, távírója Nagytany. Népvándorláskori telep volt, a mit több itt felszínre került lelet bizonyít. 1229-ben találjuk első írott nyomát. Ez idő szerinti birtokosa *Eklyi* Althumon özvegye, majd Eklyi Farkas is, 1261-ben pedig Eklyi Endre fiai osztozkodnak rajta. 1268-ban villa *Ekl* rengeteg mocsarak közepén fekszik. Úgy látszik, hogy ebből az időből valók azok a hajófenék-darabok is, melyeket a Dorottya ér és a Szántó ér közepén, négy lábnyi mélységben találtak. 1326-ban Ekli Lőrincz Guleri *(Gelléri)* Páltól vett meg itt egy zálogbirtokot. 1553-ban *Kolos* Jánost is a birtokosai között találjuk, kinek a birtokára azonban 1567-ben *Thury* György kap királyi adományt. 1607-ben *Somlay* Györgyné, *Szentgyörgyi* Györgyné és *Ivány* Boldizsár részeiket elzálogosítják. 1609-ben *Páthy* Katalint is birtokosaként találjuk említve, de 1618-ban a pannonhalmi apátság is birtokosa lehetett, mert egy akkori oklevél az apátság ekli jobbágyait emlegeti. 1634-ben Tóthi *Lengyel* János is birtokosa, ki a maga részét *Gencsy* főapátnak zálogosítja el. Később az *Esterházyaknak* is van itt birtokuk, a kiktől ezt 1700-ban az *Ordódyak* igénylik. 1723-ban birtokosa *Csák* János is, a ki a maga részét átruházza a *Csehyekre* és *Keller* Ádámra. 1726-ban *Mórocz* Krisztina a maga részét *Ujlaky* Ferencznek adja el. 1728-ban *Füssy* János, *Csorba* Ferencz és János és *Hajnal* Ádám, egy évvel később pedig Vörös *Vendég* György is a birtokosai közé tartoznak, de az utóbbi a maga részét *Ujlaky* Ferencznek adja el. 1781-ben özvegy *Csécsy* Istvánné szül. *Muray* Anna, 1804-ben pedig a *Milkovics* család is birtokosa, majd pedig a *Zámory, Csorba, Pázmány, Csontos, Csepy, Gerdenics, Nagy, Szigethy, Sárközy, Hollósy, Domonkos, Lély, Somody, Kovácsy, Bese, Baranyay, Ghiczy, Hetényi, Magyary, Balásy, Jezerniczky, Horváth* és *Végh* családok. Itt lelkészkedett 1668-ban Szenczi Izsáki János superintendens, ki »vádolásba esvén«, Komáromban, a mostani szentháromságszobor helyén máglyán hamvadt el. Itt lelkészkedett továbbá 1848-ban a híres tudós *Hetényi* János református pap, akadémiai tag és író is. Most *Fejérváry* Gézának, *Beniczky* Lajosnénak, *Mocsáry* Lajosnak, *Ráth* Károlyné és *Milkovics* Imre örököseinek, *Kánia* Vilmosnak, *Krámer* Mórnak és *Kalicza* Gézának van itt nagyobb birtokuk. A községben két templom van; ezek közül a róm. katholikus 1827—30-ban, a református pedig 1801-ben épült. Ez utóbbinak egy 1613-ból való érdekes urasztali pohara van. Ide tartoznak Felaranyos és Róczháza puszták és Viharos nyaraló. *Róczháza* régi telep. Egy 1741. évben kelt irat Ekelt a róczházi és dérhidjai szállásokkal említi. Külön praedium s az érsekléli székhez tartozott. 1780-ban a *Hajnal* család birtoka, 1810 körül háromnegyed részben *Balázsi* Ágostoné, egynegyed részben az esztergomi érsekségé, mely azt Ekel.

1832-ben *Milkovich* Antalnak és Zsigmondnak adományozza. Balázsi a maga háromnegyed részét az 1840-es évek elején *Külkey* Henriknek eladja; most az ekeli és ócsai lakosok bírják. *Felaranyos* puszta már 1268-ban szerepel és ekkor a szolgagyőri vár tartozéka. 1578-ban találjuk azután ismét nyomát, a mikor praedium és a komáromi vár tartozéka, de *Nagy* István özvegyének is van benne része. Később a gróf *Zichyek* és más közbirtokosok kezére jutott. *Viharos* nyaraló fensíkon fekvő, szép úrilak, mely *Erdélyi* Zoltán tulajdona, kinek itt mintaszerű szőlőtelepe van. Ekel határába olvadt *Andrásháza*, hajdan *Andráshida*, melynek nevét ma már csak az Andrásháza nevezetű dűlő tartja fenn. Már Albeus jegyzékének egyik határleírásában van említve és azonosnak látszik azzal az *Andrásfalvával*, a hol a pannonhalmi apátságnak még 1618-ban birtoka volt. De nemcsak az apátságnak, hanem 1576-ban *Kis-Györgyffy* Farkas fia Lászlónak is volt itt birtoka, ki a maga részét *Hathalmy* Imrének adja el. Ugyanekkor, *Kolos* János magvaszakadtával, birtokrészébe *Thury* Györgyöt iktatják be. 1675-ben *Lengyeltóti* János is birtokosa, a ki itteni részét *Gencsy* főapátnak zálogosítja el. 1682-ben az apátsági birtokot Ekli *Hencz* János bitorolja. 1725-ben *Csorba* Ferenczet és Jánost iktatják némely részekbe, három évvel később pedig *Füssy* János és Márton, *Hajnal* Ádámnak adják el birtokaikat. E község határába olvadt *Szántó* elpusztult falu határa, mely 1258-ban vétel útján került a pannonhalmi apátság birtokába. 1380-ban a garamszentbenedeki apátság és hat évvel később Szántói *Kolos* fia Jakab mester is birtokosaiként szerepelnek. Később az esztergomi káptalané lett.

Ete. *Ete*, magyar nagyközség, nevét némelyek szerint a Névtelentől is említett hét kún vezér egyikétől, Etétől vette, a kitől az *Ethey* nemzetség is származik. 1277-ben akadunk az oklevelekben első írott nyomaira. IV. László *Ethey* földet, a hol azelőtt a szolgagyőri várjobbágyok és a királyi hírvivők laktak, *Csepeli* Benedek hantai prépostnak adományozza. 1335-ben Ethey János és Péter birtoka, kiknek elődeit az itteni királyi hírnökök sorából, a szabadosok osztályába vették fel. Ugyanez az oklevél már a minden szentek tiszteletére emelt kőtemplomát is említi. 1348-ban a királyné megengedi, hogy az egy évvel előbb fej- és jószágvesztésre ítélt Jakab fia Jánosnak *Ette* nevü birtokát, a kivégzett fia és özvegye tíz márkáért visszaválthassák. 1450-ben is említik. 1500-ban *Lewkes* Ferencz és *Koromlay* István erőszakkal elfoglalják a *Jakabfyak* itteni birtokát, a mi ellen az érdekeltek tiltakoznak. 1520-ban az Etheyeken és a Koromlayakon kívül még Vasdinnyei *Vas* János, *Csepy* Benedek, *Biró* János, az *Eörkényi* és az *Akay* családok is birtokosai. A török világban elpusztult és mostani lakosait akkori birtokosa, gróf *Zichy* István 1648-ban telepítette ide. 1659-ben *Tatay* Máténak és nővérének négy nemesi kuriájok volt itt. 1698-ban az *Esterházyak* is birtokosai lesznek. Most a m. kir. állami ménesbirtok uradalmához tartozik. A község lakosai valamennyien reformátusok; templomuk 1645-ben épült, de csak 1817-ben kapott tornyot. A községházán kegyelettel őrzik az 1848-iki szabadságharcz alkalmával, az itteni önkéntes csapat számára készült nemzeti lobogót. A lakosok községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. Az ú. n. *Döbönkúti* forrás vize kéntartalmú és gyógyító hatása van. A község házainak száma 241, lakosaié 1219. Helyben van postája, távírója és vasúti állomása. Ide tartozik *Apáti* puszta, mely 1334 előtt a pannonhalmi apátság birtoka, a hol 1334-ben *Pousa* János és *Chyzer* Pál némely birtokrészekre királyi adományt nyernek. 1520-ban a főapátságot iktatják itt birtokba. 1615-ben ismét más birtokosaival találkozunk; ekkor ugyanis *Iványi* Anna a maga részét, 10 évre, *Gyárfás* Mihálynak adja át. Ugyanezt teszik 1616-ban, birtokuk felével, *Kulcsár* Imre és osztályos atyafiai is. 1663-ban a pannonhalmi apátság a maga birtokát *Csepy* Jánosnak adja bérbe. 1673-ban Gyárfás István és Miklós itteni zálogjogukat *Pázmándy* Györgynek adják el. Később a Némai *Tárczay* család lett az ura; de e család fiágban kihalván, a leányági örökösök tették rá kezüket a birtokra, melyet azonban a királyi fiskus visszakövetelt. További sorsa Kisbérével, mely ide közel fekszik, azonos.

Felsőgalla. *Felsőgalla*, kisközség a Vértes tövében, 264 házzal és 1621 róm. kath. vallású, nagyobb részben német ajkú lakossal. Postája, távírója és vasúti megállója helyben van. Itt van a körjegyzőség székhelye és a tatabányai kőszénbányának egyik telepe. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Ősidők óta megült hely, a hol rézkori leletekre bukkantak. Hajdan az *Altes Dorfnak*, vagyis régi falunak nevezett dűlő helyén feküdt és mostani lakosait, a török pusztítások után, csak 1735-ben telepítette ide gróf *Esterházy* József, 1251-ben már nyoma van. 1450-ben *Rozgonyi* Rajnáld és Ozsvát birtoka, melyet Rozgonyi János fia István erőszakkal elfoglalt. A többi Esterházy-féle birtokok sorsában osztozott és most gróf Esterházy Pálnak van itt nagyobb birtoka. Róm. kath. templomának építési ideje ismeretlen.

Felsőgellér, csallóközi magyar kisközség, Alsógellér szomszédságában. Házainak száma mindössze 35, lakosaié pedig 178, és ezek mindannyian református vallásúak. Templomuk is van, mely 1786-ban épült. Postája Bogya, távírója és vasúti állomása Bogya-Gellér. Régi nemesi község, melynek birtokviszonyai Alsógellérével azonosak s állandóan e szomszédjának sorsában osztozott. A mult század elején a *Csepy, Kürthy, Külkey, Antal, Vas* és *Király* családok voltak a nagyobb nemesi közbirtokosai, most azonban itt nagyobb birtoktest nincsen. A *Millérhát* és *Likócs* nevű dűlői némi figyelmet érdemelnek. Úgy látszik, hogy az úgynevezett likócsok mesterségesen a földbe vájt lyukak voltak, a hova a lakosok veszedelem esetén menekültek. 1862-ben, 76-ban és 99-ben nagy árvízveszély tartotta rettegésben lakosait, a kik mind a három árvíz alatt roppant károkat szenvedtek. Felsőgellér.

Für, magyar nagyközség, a Páris patak mellett. Van 167 háza és 1079, nagyobb részben róm. kath. vallású lakosa. Postája, távírója és vasúti megállója helyben. Első nyomára 1505-ben Füri Balogh János komáromi követ nevében találunk, a mikor is *Fywr* alakban van említve. 1538-ban *Senye* Gáspár és Boldizsár, 1549-ben *Palásthy* János vannak említve birtokosaiként, a kik közül az elsők a *Csúzyaknak*, az utóbbi pedig *Nagyváthy* Mártonnak zálogosítják el itteni részeiket. A török dúlásoknak ez a község is áldozatul esett és 1552-ben mindössze 12 lakható házat találtak itt, sőt 24 évvel később is csak 15 háza volt. 1562-ben az *Ujfalussy* család új adományt kap az egészre, de úgy-látszik, újra elpusztult, mert 1669-ben is a törököktől elpusztított falvak között van említve. A török portyázások idejében a füri lakosok az erdőbe, a mostani pusztafüri határba rejtőzködtek. Csak 1692-ben találkozunk újabb birtokosával : *Akács* Imrével, a ki az egész birtokra a nádortól új adományt nyer. 1734-ben *Fekete* Györgyöt, *Csúzy* Imrét és *Király* Mihályt is birtokosaiként említik. 1750-ben a *Ramocsaházyak* a maguk itteni részét *Csery* Sándornak adják át. 1754-ben a *Hunyadiak* is birtokban ülnek itt, de ezt a birtokot *Ocskay* Juliánna, férjezett *Balogh* Pálné igényli. 1755-ben *Zsembery* Gábor örökösei és *Zmeskál* Jób is birtokosai. 1778 körül a *Disznóssy* család volt Fürön földesúr, utána pedig örököse : a Disznósi Horváth család, mely azonban elszegényedvén, innen elköltözött. Azután a *Bólya, Pócs, Kómár, Tóth, Katona, Vas, Vig, Nagy, Jankovich, Pálffy, Szalay* és *Ordódy* családok kezén volt, most pedig Danóczi *Steiger* Gyulának és *Varga* József örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Ez utóbbiak a régi Szalay-féle kuriában laknak. Steiger Gyulának kényelmes szép úrilaka is van. Van itt gőzmalom is. A községbeli róm. kath. templom építési ideje ismeretlen. Egyik kelyhe az 1695. évszámot viseli. Ide tartozik Pusztafür. Für.

Füss, magyar nagyközség, a Duna közelében, III. Incze pápa 1216-iki összeírásában tűnik fel először *Fys* néven, a pannonhalmi apátság birtokaként. Volt azonban még egy másik Füss is, mely 1268-ban villa *Fyuz* és *Fyus* alakban komáromi várföldként jelentkezik. Később Nagy és Kis jelzőkkel merül fel; *Kisfüss* idővel elpusztult és a mai község határába olvadt. 1383-ban István pannonhalmi apát *Nagy-* és *Kis-Füst* praediális nemeseknek adományozza, a kik előbb az apátság jobbágyai voltak. 1604-ben Nagy-Füss pusztaként van említve, melynek részeit *Füssy* István *Tóth* Istvánnak és *Akay* Istvánnak zálogosítja el. 1700-ban *Ányos* Teréz, Galánthai *Balogh* István özvegye, fiával Jánossal és leányával Magdolnával, új adományt nyernek e birtokra. Később a főapátságon kívül még a *Ghyczy, Szabó, Matkovich, Kajdacsy, Orbán, Pázmány, Priviczer, Markovich*, gróf *Somogyi, Pach* és *Tara* családok voltak a közbirtokosai, most pedig a pannonhalmi főapátságnak, özv. *Balogh* Kálmánnénak és *Hriastélyi* Károlynak van itt nagyobb birtokuk. 1867-ben az egész község leégett. A község házainak száma 78, 571 lakossal. Vallásuk róm. kath. és templomuk a XVIII. század építési modorát viseli ugyan magán, de azért Füss.

sokkal régibbnek látszik. 1762-ben átalakították, a mikor *Schaller* István festő szép freskókkal díszítette fel. Ide tartoznak Almás, Erecs, Karom, Kisfüss és Ronka puszták, az ásványtői csárda és a bezdányi erdőőrlak. Az *ásványtői csárda* helyén hajdan népes helység volt, melynek temploma a ma is puszta templom néven ismert helyen állott. 1226-ban találjuk már okleveles említését praedium *Assuantheu* alakban, a mikor a pannonhalmi apátság birtoka; később a komáromi váré volt. 1538-ban *Komáromy* Mihály zálogbirtoka. 1546-ban *Nyilkai* Mihályé, ki az apátságnak visszabocsátja. *Almás* puszta nem lehet régibb telep, mert korábbi adatai ismeretlenek. A mult század elején gróf *Zichy* Miklós birtoka volt. *Erecs* pusztának már a tatárjárás előtt a pannonhalmi apátság volt az ura. Szent László összeírásában *Erecu* néven van feljegyezve, de Albeus már *Erechtu*, vagyis *Erecstő* néven említi, a hol a véneki halászoknak tavuk és legelőjük volt. *Karom* puszta szintén régi főapátsági birtok. *Ronka* puszta már 1216-ban villa *Runka* néven van említve, a mikor harmadát Antal fia János comes a pannonhalmi főapátnak eladja. III. Incze pápa jegyzékében már a mai nevén van feljegyezve, de jó ideig *Renka* néven is ismeretes volt. 1254-ben egész *Runka* az apátság birtokába került. *Kisfüss* elpusztult község emlékét ma már csak a hasonló nevű puszta tartja fenn. Füssel volt hajdan határos *Haraszti* is, mely 1250-ben villa *Harozty* alakban szerepel. Ma már csak dűlő tartja fenn a nevét.

Gúta. *Gúta*, magyar nagyközség, a Kisduna és a Vág összefolyásánál, 1200 házzal és 7723 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távbeszélője és távírója helyben van, legközelebbi vasúti állomásai pedig Ekecs, Érsekújvár, vagy Komárom. Mind lélekszám, mind pedig terület tekintetében a vármegye legnagyobb községe. Határa 22.000 hold termékeny rónaság, mely azonban alacsony fekvése következtében a vízektől sokat szenved. Most már három ármentesítő társaság védőgátjai oltalmazzák határát a vízek betörése ellen. Mind a három társulat szivattyutelepeket tart fenn, hogy a tavaszi magas vízállás következtében átszivárgó és évenként óriási területeket elöntő talajvízeket sikerrel levezethesse, miáltal sok föld válik mívelhetővé. A község ma már a harmadik helyen fekszik. *Nagygúta* és *Ógúta* nevű dűlői e régi községhelyek emlékét őrzik. A község levelestárában őrzött régi oklevelek azt sejtetik, hogy Gútát, az Árpádok idejében, tiszamelléki jászokkal telepítették be; erre mutat a lakosság szokása, életmódja, építkezése, stb. is. Gúta régi épületei czölöpökön állanak. A czölöpök rőzsével vannak befonva, felül pedig szalmával gyúrt sárral megtapasztva. Az ősi telepítés után Gúta több ízben népesült újabb bevándorlókkal, rendesen oly vidékekről, melyeket a török-tatár pusztított, hogy itt a vízek és sűrű nádasok között elszigetelt s így nagyobb biztonságot nyujtó helyen keressenek menedéket. A beköltözöttek azután megtartották azt a nevüket, melyet előbbeni községükből magukkal hoztak. Így voltak és vannak itt Fűri, Madari, Kürthi, Lévai, Marosi, Komáromi, Kéri, Csábi és más községbeli lakosok. 1268-ban villa Guta néven már az esztergomi érsekség birtokaként van említve, de ugyanekkor a *Szemere* nembeli Bertalan comesnek is volt benne része, mert 1281-ben itteni birtokát ő is az esztergomi érsekségnek hagyományozza. 1349-ben I. Mária királynő itt, a Duna és a Vág összefolyásánál, négyszögű földvárat emeltetett, melyet előbb *Békevárnak*, majd később *Békavárnak* neveztek. 1527-ben *Martonosi Pesthényi* Gergely volt a gútai várkapitány. 1664-ben ezt a várat újra megerősítették. 1669-ben Gúta maga is jól megerősített város, a vár helyőrsége pedig, *Fruhwurth* Mátyás parancsnoksága alatt, 130 harczosból állott. 1707-ben *Stahremberg* Guidó ismét megerősítteti a várat és megfelelő számú őrséggel látja el. Később a vár helye, nagyobb árvizek idejében a gútaiak temetkező helyéül szolgált. E község régi szabadalmas hely, és 1551-ben már város, különféle privilégiumokkal, melyek négy országos vásár tartására jogosították. E különféle kiváltságok adtak okot a gútaiaknak arra a feltevésre, mintha a lakosok a jobbágyi kötelékek alól is fel voltak volna mentve. Ez évszázados perekre és zavargásokra adott okot és ennek köszönheti Gúta azt is, hogy határa még maig sincs tagosítva. Hozzá lévén szokva a városházán való gyülekezésekhez, a hol mindig az volt a jelszó, hogy »a város jogait és privilégiumait nem engedjük«, ebből valami parasztköztársaságféle fejlődött ki, mely sem földesurat, sem más hatalmat maga fölött ismerni nem akart és a legfőbb bíróságok ítéleteiben sem nyugodott

Gyermely.
Herczeg Metternich Sándor Paula vadászkastélya Pa. Gyarmaton.

Kisigmánd.
Ghyczy Dénes urilaka.

Kisigmánd. — Ghyczy József urilaka Puszta-Szentmihályon

Kisigmánd. — Thaly Ferencz urilaka Puszta-Szentmihályon.

meg, hanem azok ellen is a királyhoz fellebbezett. Azelőtt a bécsi udvarnál is annyit alkalmatlankodtak ily peres ügyekben, hogy a gútait az előjegyzési irodába már be sem akarták bocsátani. Egy ízben még azt is megcselekedték, hogy I. Ferencznek egy, szerintük reájuk nézve sérelmes határozatát, I. Napoleon franczia császárhoz fellebbezték meg. A két Gúta község a török világban pusztult el. Akkoriban a Vág balpartján feküdtek. A pusztulás után áttelepedtek a Vágon és Kisdunán túl, a csallóközi oldalra. *Nagygútán* 1552-ben az összeírók mindössze 33, *Kisgútán* pedig csak 7 lakható házat találtak. A lakosság főfoglalkozása hajdan a halászat és a vadászat volt. Akárkány régi feljegyzést találunk, melyek szerint a vármegye több ízben felszólította az elöljáróságot, hogy ennyi vagy annyi mennyiségű vagy súlyú halat szállítson Pozsonyba, valószínűleg az érseki udvar számára. Ezenkívül főfoglalkozásuk a ló-, szarvasmarha- és a sertéstenyésztés volt. Míg a vizek nem voltak töltések közé szorítva, addig a határban nem voltak posványok sem, s így a mételytől félni nem kellett. A gulyák és csordák egyik magaslatról a másikra usztattak, mindenütt bő legelőre találva. Mindenki annyi állatot tartott, a mennyit tudott, és ott legeltetett, a hol neki tetszett. A teleltetés is majdnem szabad ég alatt történt, a mitől az állat rendkívül edzett lett. Ma a lakosság főjövedelmét a széna szolgáltatja, melyből évenként 50—60.000 mmázsa kerül forgalomba. A Dunán Budapest felé úszó szénás-hajók mind gútaiak. A gyümölcstermelés is fontos gazdálkodási ága a gútai polgárnak, a ki azt nagy kedvvel űzi. A gútai vállalkozók összevásárolják még fáján a gyümölcsöt, szekérszámra viszik a gyümölcsben szűkölködő Csallóközbe és a pozsonymegyei Mátyusföldre, a hol gabonafélével cserélik el, ugyanannyi szekér gabonát hozván vissza, mint a hány szekér gyümölcsöt elvittek. Mocsaras vidéke ellenére, Gúta lakossága az 1880-iki népszámlálástól a következőig majdnem ezer főnyi gyarapodást mutat, míg a mult század elejétől a lakosság száma az utolsó népszámlálásig 3000-ről 7723-ra emelkedett. 1715-ben az egész község, a templommal és a községházával együtt leégett, de a gútaiak ezt a bajt is csakhamar kiheverték. 1899-ben ismét nagy tűz pusztított a községben, a mikor házainak fele hamvadt el. A község plébániája az esztergomi főkáptalan statutumaiban már 1397-ben említve van. Régi temploma az 1715-iki tűzvész alkalmával elpusztulván, a mostani katholikus templom 1724-ben épült, az 1721-ben elhalt Keresztély Ágost szász herczeg, bibornok, esztergomi érsek hagyatéka terhére, a kincstár gondozása mellett. Ugyancsak a kincstár rendeletéből, Mária Terézia uralkodása alatt, az esztergomi érsekség költségén, 1772-ben megnagyobbították, mint ezt a templom homlokzatán látható felírat bizonyítja. E templom a község közepén emelkedik, lőrésekkel ellátott bástyafalakkal körülvéve. Van a községben fogyasztási, értékesítő és hitelszövetkezet, négy temetkezési egyesület, mindegyik kb. 600—600 taggal, és egy gőzmalom. Ide tartoznak Császtamellék, Kissziget, Nagysziget, Örtény, Seregakol, Nagygútai, Vágbalparti és Vágjobbparti tanyák.

Gyermely, a Vértesek között fekvő magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 250 házzal és 1597 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között a róm. katholikusok vannak nagyobb számmal. Postája helyben van, távírója Zsámbékon, vasúti állomása Bicskén vagy Herczeghalmon. Határában római leletek kerülnek elő, a mi azt bizonyítja, hogy már a rómaiak korában is lakott hely volt. »*Német halála*« nevű dűlőjén egy előkelő rómainak a sírkövét találták. Ez a dűlő állítólag onnan veszi a nevét, mert a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt menekülő császáriakat, üldözőik itt verték agyon. Régibb története ismeretlen és csak azt tudjuk róla, hogy református anyaközsége 1645-ből való. A török világban elpusztult és mostani lakosait Szomorról és Zsámbékról telepítették ide. A gróf *Sándor* család volt a földesura és most gróf Sándor Móricz leányának, *Metternich* Paula herczegasszonynak van itt nagyobb birtoka. Említést érdemel az itteni takarékmagtár, hitelszövetkezet, gazdakör és mezőgazdasági szeszgyár. A faluban két templom van, melyek közül a róm. katholikus 1749-ben, a református pedig 1786-ban épült. A községnek három dűlőneve érdemel figyelmet. Ezek a *Pénzásás* nevű, a hol hajdan, a hagyomány szerint, kincseket leltek, a *Jancsári* dűlő, mely a török világban itt garázdálkodott janicsárok emlékét tartja fenn, a *Benczevár* dűlőn pedig állítólag hajdan, az árpádházbeli első királyok idejében valami kis vár állott. Említést érdemel, hogy Bencze várával szemben a Vörös-hegy délkeleti részén,

Gyermely.

a Károlyhegyen *Osváth* Imre budapesti kir. törvényszéki biró kutató-tárna segítségével eredményes kőszénkutatást végeztetett és a dorogihoz hasonló, kiváló minőségű kőszenet tárt fel. Elismert szaktudósok a gyermelyi határ területének medenczéit eoczénkori településnek találták. Ez a megállapítás arra enged következtetni, hogy itt nagyobbszerű kőszénbányászatra lehet kilátás. Ide tartoznak Pusztagyarmat, Jancsár, Kisjancsár és Kablás majorok, Küllőd erdészlak, sötétvölgyi téglaház és szeszgyártelep. *Pusztagyarmat* már 1268-ban falu. 1485-ben a Marczelházi *Posár* család új királyi adományt nyer reá. A török világban ez is elpusztult és lakosait később a szomszédos községekből telepítették ide. A gróf *Sándor* család kezére jutott és ma a *Metternich* Paula herczegasszony birtoka. Nagyterjedelmű vadaskert, csinos kápolna és szép vadászkastély van itt; ez utóbbit még a gr. Sándor család építtette. E kastélyban sok relikviát őriznek a híres gróf Sándor Móricz idejéből. Van itt számos érdekes festmény és metszet, gróf Sándor Móricz gazdag vadászfegyvergyüjteménye, egyéb reá vonatkozó és tőle származó emlékek, stb. A herczegasszony és vendégei itt szokták tölteni évente a szarvasbőgés idejét. A gyarmati erdőnek *Küllődi homlok* nevű részén hajdan falu állott, melynek maradványaira néhol még ma is rábukkannak.

Héreg. *Héreg,* magyar nagyközség, a Gerecse hegy alatt fekszik. A tatárjárás előtt az ú. n. *faluhelyi dűlőn* állott, de a tatároktól elpusztíttatván, mostani helyére települt. A rómaiak idejében Héreg területe is lakott volt. Az ú. n. *Újhegyi szőlő* dűlőjének tetején egy sáncz látható, a hol még most is gyakran találnak Neró idejebeli római pénzeket. A török világban *Zereg* néven van említve. 1552-ben mindössze négy lakható házat találtak itt. 1690-ben újra települt. Katholikus lakosai Imelyről, a reformátusok pedig Ágóról származtak ide. 1326-ban már az esztergomi érsekség falujaként szerepel és ma is az érsekségnek van itt nagyobb birtoka. Az itteni *Királykúthoz* az a hagyomány fűződik, hogy Mátyás király vadászatai közben gyakran pihent meg e kútnál. 1849-ben az osztrákok az egész falut fel akarták égetni, mert a héregiek egy őrjáratukra lövöldöztek, és csak a plébános könyörgésére állottak el e szándékuktól, megelégedvén azzal, hogy a bíró házát kirabolták és félig lerombolták. A község határában állítólag a domonkosrendi barátoknak klastromuk volt, ennek azonban ma már nyoma sincsen. A községbeli két templom közül a róm. katholikus 1737-ben, a református pedig 1787-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Héreg határában, a jásti hegy tövében, a jásti tó délnyugati partja fölött terült el hajdan *Fyast* elpusztult falu, melyet 1326-ban még a fyasti egyház földjeként említenek. Úgy látszik, még a tatárjárás alatt szünt meg falu lenni. A község házainak száma 209, lakosaié 1522. Vallásuk róm. katholikus és református, de a katholikus vallásúak nagyobb számmal vannak. Postája Tardos, távírója Tatabánya, vasúti állomása Tata.

Hetény. *Hetény,* magyar nagyközség a mátyusföldi síkságon, 314 házzal és 1847, nagyobbára ref. vallású lakossal. Posta van a faluban, távírója Ógyalla, vasúti állomása pedig Komárom. E község területe a rómaiak idejében lakott hely volt, a mit az itt talált leletek igazolnak. Podhraczky állítása szerint, e község a Névtelennél is említett Hetény vitéztől vette volna nevét. Első okleveles említése már 1075-ben történik, a mikor *Vaghetum* néven szerepel. 1223-ban már az esztergomi érsekség birtoka, a hol az érsek itteni házához tartozó földjeit *Hogel* esztergomi főesperesnek adja el. 1240-ben a komáromi és a banai vár tartozékaként van említve. 1245-ben, a mikor Villa *Heten* alakban bukkan fel, IV. Béla itt öt ekényi földet adományoz *Folwyne,* vagyis falu véne hívének, a mi akkor hivatalos czím volt és úgy látszik, a falusi bírót jelentette. 1264-ben a komáromi és a banai várbirtokokon kívül még *Mikó* comesnek, *Sixtus* mesternek, a királyi lovászoknak, a királyi hírnököknek és a királyné népeinek is birtokaik voltak itt, melyeket IV. Béla 1264-ben Sixtus mesternek adományozott, ki római követi minőségében a királynak kiváló szolgálatokat teljesített. Sixtus azután a királyné népeinek földjeit Mikó comesnek adta el, a többit pedig 1272-ben az esztergomi érsekségnek adományozta. 1285-ben Myko comes birtokának felét eladja *Móricz* comesnek, a többit pedig 1305-ben szintén az esztergomi érsekségnek hagyományozza, mely oklevélben possessio *Hetyn* alakban van említve. 1345-ben a Heténytől északkeletre fekvő egykori várjobbágyok földjeinek birtokába szintén az esztergomi érseket

és kívüle még *Apor* fia Pétert iktatják be. Ebben az időben a Boldogságos Szűznek szentelt egyháza is említve van. 1517-ben *Illméry* Pál nyitrai kanonok itteni részét, melyet *Parucza* Kristóftól vett zálogba, újra elzálogosítja *Ujhelyi* Mártonnak. A török dúlások alatt ez a község is elpusztult és 1552-ben mindössze négy háza állott fenn. Nevét ebben a korban *Hethyn* alakban találjuk írva. Új lakosai a Garam és a Vág vidékéről telepedtek ide. Ezután az esztergomi érsekségen kívül, még csak 1734-ben találkozunk egyik birtokosával, *Sándor* Mihálylyal, a ki a maga részét *Gyulay* Ferencznek adja át. Később ez a rész is az érsekség tulajdonába került, mely itt ma is birtokos. 1856-ban és 1882-ben óriási tűz pusztított a községben és nagy részét elhamvasztotta. Csak a reformátusoknak van itt templomuk, mely a XVIII. század második felében épült. Ez az egyház több érdekes és becses szent-edényt őriz a XVII. és XVIII. századból. Ide tartozik Pusztalándor és Hosszúnyilas tanya. *Pusztalándor* már 1250 körül szerepel és 1291-ben két ilyen nevű helység említtetik, *duae villae Nandur* alakban. E két Nandurt, mely egymással szomszédos volt, az esztergomi érsek népei és a királyi udvarnokok lakták, míg azután III. Endre király, 1291-ben, mind a két Nándur falut *Ladomér* esztergomi érseknek adományozta. 1487-ben az érseki halászoknak egyik fontos állomása volt ez. 1554—63 között *Nandor* néven van említve, de ekkor néptelen, puszta hely, melyet a törökök dúltak fel. Ekkor megszünt falu lenni és *Belső-* és *Külső-Landor* puszta elnevezés alatt szerepelt tovább. Belsőlándoron van a vágbalparti ármentesítő társulat szivattyútelepe. A közeli *Örs* puszta az esztergomi káptalan régi birtoka, mely 1305-ben possessio *Vrs* alakban van említve. — A hetényi asszonyok és leányok a hímzést háziiparként űzik és ebben, különösen az ú. n. azsur-munkában megérdemlett hírességre tettek szert.

Imely, magyar nagyközség, a Nyitra folyó mellett. Házainak száma 264, lakosaié 1478. Vallásuk róm. kath. és ref., azonban a katholikusok a lakosságnak körülbelül háromnegyed részét teszik. Postája Naszvad, távírója Ógyalla, vasúti állomása Érsekújvár. Van itt két templom, melyek közül a katholikus 1802-ben, a református pedig 1888-ban épült. Legrégibb földesura az esztergomi érsekség, mely itt mindvégig birtokos volt. Első elnevezése *Inő* alakot tűntet föl. 1408-ban *Eme,* 1438-ban pedig *Imee* néven van említve. Határában kelta leleteket találnak, a mi a község területének ősi települését bizonyítja. Újabb telepesei tótok voltak, a kiknek az utódai azonban teljesen megmagyarosodtak. *Szállás* nevű dűlője hajdan csata színhelye, vagy táborozó hely lehetett, mert itt ma is sok csontot, fegyverrészeket és más hasonló tárgyakat találnak. Tény, hogy a török világban ez a község is elpusztult és ennek az emlékezetét is érdekesen örökíti meg három dűlőnév, melyek közül a *Kemenczeháti* rétségen a törökök elől menekülő lakosok kemenczéket raktak és ott sütöttek-főztek. Akkortájt természetesen nagykiterjedésű ingovány vette körül ezt a helyet, s így kellő menedéket nyújtott. Közelében van a *Hordóhát,* a melyen át a bujdosók élelmüket hordták és a *Szénáshát* dűlő, a honnan marháik számára szénát kaszáltak. Ide tartozik Udvarnoky puszta is. Imely.

Izsa, nagyközség, Komáromon alul mintegy 8 kilométernyire, a Duna mentén fekszik. Határa egész a Vág torkolati szögéig fölnyúlik s alább a Duna és Zsitva közét tölti be. 367 háza és 2056 róm. kath. magyar lakosa van. Postája helyben, vasúti és távíróállomása Almásfüzitő vagy Komárom. Hozzá tartozik a Hetény község melletti *Örs* és a Zsitva melletti *Bokros* puszta, az esztergomi főkáptalan birtokai, továbbá *Harcsás* puszta a Duna mellett, báró *Solymossy* örököseinek a birtoka. Itt van a régente híres harcsási malomrév, melynek napja azóta, hogy gőzmalmok vannak, majdnem végleg leáldozott. Izsa községet már V. Incze pápának egy 1276. évi bullája említi. IV. Béla király a község halászati jogát a nyulszigeti apáczazárdának adja ; a pápa az adományt megerősíti és a szerzetet továbbra is különös pártfogásába ajánlja. Ez okmány említi az itteni vizafogást is, melyről a község később is mindig híres volt. Határában római castrum állott, melyről gróf Marsigli nyomán, Rómer tesz említést az Arch. Értesítőben. A castrum helye Brigetióval szemben, a Dunaparton van s emberemlékezet óta »Leányvár« nevet visel. Ez elnevezéshez az a hagyomány fűződik, hogy a rómaiak korában Valentin itt tartotta kedveseit. A brigetiói Legio I. Adiutrix egy része lakta s a felső Limest védte a quadok betörései ellen. Körfalromjainak alapja annyi Izsa.

követ szolgáltatott, hogy Izsán minden háznak a fundamentuma abból épült és azonfelül még mintegy 100 kőkút. Jelenlegi birtokosa a Vágbalparti Ármentesitő Társulat, mely kisajátítás útján szerezte meg. A közepén húzódik végig a dunai védőgát. A török világban a község nagyobb része elpusztult és az összeirók csak húsz házát találták lakható állapotban. A törökök zaklatásai elől elmenekült lakosság az ú. n. *kormoslapi dűlő* földalatti üregeiben vonta meg magát. 1593-tól már közbirtokosok lakják és ekkor *Somogyi* Gáspár a maga részét is Novák Mihály esztergomi szenttamási prépostnak adja el. Később Bokros pusztának az esztergomi nagyprépost, majd a főkáptalan lett az ura és most is ennek van itt nagyobb birtoka. E községet az utolsó századokban háromszor sujtotta földrengés. Az első 1763-ban volt, a második 1773-ban, a harmadik 1822-ben, a mikor két temploma rongálódott meg és az egész faluban mindössze 16 ház maradt ép állapotban. Az árvíz és a tűz is többször pusztította. 1899 szeptember 11-én a községnek majdnem a fele leégett, egy héttel később pedig az őszi áradásoktól megdagadt Duna öntötte el. 1848-ban a község határában kisebb ütközet volt. Házainak száma 369, lakosaié, a kik nagyobbára róm. kath. vallásúak, 2056. A két templom közül a református 1871-ben épült; a katholikus templom alapjában régi, mert már 1599-ben fennállott, a mikor Bocskay hajdúi felégették. 1721-ben épült fel. 1763-ban a földrengés erősen megrongálta, 1772-ig fejezték be újraépítését, egy évvel utóbb megint földrengés következtében a boltozata szakadt be, a melyet 1774-ben ismét helyreállítottak. Ide tartoznak a már említett Bokros, Harcsás és Örsi puszták és a leányvári tanya. Ez utóbbiról már szólottunk; *Harcsás* puszta pedig egynek látszik lenni azzal a *Halas* községgel, mely 1387-ben Komáromvár tartozékaként van említve. *Örsi* pusztáról már Heténynél volt szó, mert ahhoz sokkal közelebb fekszik.

Izsap. *Izsap,* csallóközi magyar kisközség. Van 64 háza és 342, nagyobbára ref. vallású lakosa. Postája, távírója és vasúti állomása Nagymegyer. E község első telepesei halászok voltak. Itt érinti a Csiliz a vármegye határát és választja el a Csilizközt Komárom vármegyétől. 1297-ben már említve van, a mikor a *Koppán* nembeliek osztozkodnak rajta. Ekkor már Szent Kelemennek szentelt egyháza is fennáll. 1422-ben *Izsop* néven komáromi várbirtok. A török pusztítást ez sem kerülhette el, és akkor pusztult el ősi temploma is, melynek helyén, a XVI. század végén, a mai református templom épült. 1632-ben már az *Esterházyak* az urai és gróf Esterházy Miklós nádor, *Amade* Ilonának, özvegy *Nagymihályi* Ferencznének zálogosítja el, a ki azonban csak négy évig volt birtokosa, mert ekkor *Szapáry* András és neje *Csat* Anna vették zálogba. Az újabb korban a gróf *Zichyek*, gróf *Waldstein*, az *Ábrahám*, *Kiss*, *György*, *László*, *Füssy*, *Bozóky*, *Tamásy*, *Nagy*, *Czine*, *Györgyi* és *Kolmár* családok voltak a nagyobb közbirtokosai, most pedig *Hikisch* Károlynak van az izsapi pusztán nagyobb birtoka és csínos úrilaka, melynek egy részét a *Brokesch* család építtette, a mostani tulajdonos pedig kibővíttette, úri kényelemmel rendezvén be helyiségeit. 1873-ban a kolera pusztította a község lakosait. *Koppánsúgó* nevű dűlője még a Koppán nembeliek hajdani birtoklásának az emléke.

Jászfalu. *Jászfalu,* kisközség a Páris patak mellett, 178 házzal és 1077 róm. kath. vallású, nagyobbára tótajkú lakossal. Posta van a faluban, a távírója és a vasúti állomása pedig Perbete. E község alapítását a szájhagyomány a tatárjáráskor idemenekült jászoknak tulajdonítja. A török világban elpusztulván, tótokat telepítettek ide. 1552-ben 10 házát írták össze, 1576-ban már 30-at, de úgy látszik, hogy ez időtájt másodszor is elpusztult, mert 1669-ben még mindig a néptelen, puszta helyek között van említve. 1529-ben a *Csúzy* családbeliek osztozkodnak rajta. 1533-ban Bedegi *Nyáry* Ferenczet iktatják némely részeibe. 1537-ben özv. *Abafy* Ferenczné is birtokosa, a ki a maga részeit a *Szentmihályi* és a Csúzy családoknak adja el. 1540-ben a Csúzyak új adományt nyernek itt. 1584-ben *Sárkány* György és neje *Ujfalussy* Dorottya: *Tessényi* Ádámnak: 1613-ban *Palugyay* Anna: *Draskovich* Jánosnak; 1636-ban *Amade* Judith: *Kerekes* Andrásnak; 1639-ben *Zsembery* Katalin és fia Boldizsár: *Nagy* Jánosnak; 1647-ben Csúzy Pál: *Erdélyi* Pálnak; 1718-ban Csúzy Ádám: *Fekete* Györgynek, végre 1746-ban báró *Amade* László: *Hunyadi* Lászlónak zálogosítják el birtokrészeiket. Később azután gróf *Batthyány* Károly, gróf *Beckers*

Alfréd, a Csúzy, *Halasy, Jármy, Jaross, Rozsos, Kovács* és *Barta* családok voltak a közbirtokosai. A gróf Beckers-féle birtok jelenleg *Barta* Béla utódaié, a Rozsos-féle birtok pedig *Andrássy* János és neje Barta Anna, továbbá Rozsos Anna, férj. Mészárosné és Rozsos Artur tulajdona. A községben róm. kath. templom van, melynek építési ideje ismeretlen. Ide tartoznak Barta, Gergye, Ilonka, Kaszás, Kecskeméthy, Üzbég, Polka, Rozsos, Schwarcz és Weisz puszták és a szőlőtelep. *Üzbég* nevű dűlője és hasonló hangzású pusztája a török hódoltságra látszanak utalni.

Kamocsa, vágmenti magyar nagyközség, 404 házzal és 1918, nagyobbára ref. vallású lakossal. Körjegyzőségi székhely. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Érsekújvár. Első okleveles említése 1468-ban merül fel, és ekkor a *Csúzyak* az urai. 1540-ben már több birtokosa ismeretes, mert ebben az évben Csúzy János, a *Dévayak*, a *Szentmihályiak* és *Szentpéteryek* új adományt nyernek e birtokra, melyben ez időtájt *Felpéczy* Ferencznek és *Kapocsy* Imrének is részük volt. 1658-ban, nem tudjuk mi okból, nyitramegyei pusztaként szerepel és *Kisrécse* a neve. 1705-ben *Rétey* György kurucz ezredes táborozott Kamocsán. 1756-ban *Ocskay* Mihály cseréli el itteni birtokát, miután már előbb Csúzy László adta el a maga részét, és hasonlóan cselekedett 1760-ban *Ordódy* Antal is. Később a gróf *Hunyady*, gróf *Amade*, a *Balogh*, Csúzy, *Rozsos, Tajnay, Kollár, Naszvady, Végh, Pyber, Halassy, Lieszkovszky, Ghyczy* és *Petrics* családok voltak a birtokosai. A török világban elpusztult és úgy-látszik, ennek következtében szerepel egy ideig nyitramegyei pusztaként. A Rákóczi-féle szabadságharcz idejéből a következő feljegyzést találjuk az itteni egyházi jegyzőkönyvekben : »A sok háborúkban vették ugyan némely pápisták ide be ideig való szállásra magukat, mint bátorságosabb helyre, de lecsendesedvén az háború, kiki régi helyére visszament.« 1856-ban oly veszedelmes tűz pusztított a községben, hogy a falu nagy része, az egyházi épületekkel és templommal együtt, leégett és a harangok a toronyból lehullottak. Ez a templom a hajdani *Sövény* nevű elpusztult helység helyén állott. 1787-ig csak kezdetleges alkotású, fából készült temploma volt és csak az említett évben építették a mostani kőtemplomot. Ide tartoznak a Pethes, Rácz és Szabó tanyák. Kamocsa.

Kecskéd, vértesaljai kisközség, az Által-ér völgyében. Házainak száma 157, róm. kath. vallású és németajkú lakosaié 901. Körjegyzőségi székhely. A postája és vasúti megállóhelye helyben van, a távírója pedig Környén. Előbb a királyi pásztorok lakóhelye volt, később Oroszlán és Dad sorsában osztozott. A török világban elpusztult és hosszú ideig elhagyott puszta volt, mindaddig, míg az *Esterházyak* birtokába került ; József gróf németeket telepített ide. Nevét is annak tulajdonítja a hagyomány, hogy a német telepesek sok kecskét hoztak magukkal és tartottak itt. Ez azonban tévedés, mert a község neve sokkal régibb. Területe már a rómaiak korában is lakott volt, mert határában gyakran találnak római régiségeket. Azelőtt híres gyümölcstermelése volt. A mult század elejéről azt a feljegyzést találjuk, hogy több mint tizezer kiváló gyümölcsfája és híres juhtenyésztése van. Voltak és vannak itt halastavak is, melyek szintén nagyon régiek. Mostani róm. kath. temploma 1764-ben épült. Az egyház két érdekes ereklyetartót őriz, melyek még a kamalduli barátok majki kolostorából valók. Ide tartozik Újkecskéd tanya is. Kecskéd.

Keszegfalva, vágmenti magyar nagyközség, melynek első írott emlékét csak 1482-ben találjuk, de a határához tartozó *Lábám nádasér* és *Misnyáló*, mely utóbbi azelőtt mocsár volt, már 1261-ben említve vannak. A község ma már nem ott fekszik, a hol azelőtt, mert a Vágduna folyton alámosta és elszakította a község területének partjait, házainak nagy részét romba döntötte, minek következtében a lakosok odébb telepedni voltak kénytelenek, úgy, hogy összeomlott régi templomának helye most a Vág túlsó partján van. Hajdan a *Posár* család birtoka volt és mezővárosi szabadalmakkal dicsekedett. A Posár családnak fiágban magva szakadván, a királyi fiskus tette rá a kezét, de azután *Gyulay* Ferencz kapott rá királyi adományt. A Gyulayak azonban nem soká birtokolták, mert 1655-ben a Posárok részeibe és Posár Lukács kastélyába *Sibrik* Dánielt iktatják be. A törökök ezt a községet sem kímélték meg. 1669-ben néptelen, puszta faluként van említve. Később új telepesek foglalták el, és 1719-ben *Huszár* Éva és Juliánna, és *Disznósi* Horváth György a birtokosai. Keszegfalva.

Majd a *Balogh, Majthényi, Missich, Csúzy, Kürthy, Horváthy* és a *Malovecz* családok lettek a nagyobb közbirtokosai, most pedig az esztergomi érsekségnek és *Pulay* Gézának van itt nagyobb birtokuk. Határában azelőtt kiváló dohányt termeltek. 1848-ban itt a magyar és az osztrák csapatok között ütközet volt. 1898-ban és 1903-ban az árvíz okozott a községben és határában nagy károkat. A község házainak száma 153, lakosaié 1431, a kik mind róm. katholikusok. Templomuk 1872-ben épült. Ide tartoznak Bálványszakállas, Homok, Kava, Királyné, Rakóhát és Vízvár puszták, Lohot és Szőlős dűlők, végre a nagyszigeti házcsoport. *Kava* puszta okleveles említése már 1075-ben történik. 1260—1270 között *Coa* alakban szerepel és ekkor *Tamás, Balyan* és *Opour* osztozkodnak e birtokon. 1420-ban Pozsár vagy Posár Domokos a Kavai előnevet használja. *Bálványszakállas*nak már a rómaiak alatt nagyobb szerepe lehetett, mert a római erődnek még látható nyomai arra engednek következtetést, hogy ez a castrum a Komárom és Ószőny közötti dunai átkelést biztosította. A hagyomány a nevét is onnan származtatja, hogy itt egy szakállas római szobrot, vagyis bálványt találtak. Első írott nyomára 1229-ben bukkanunk. 1268-ban *Zakalus* néven szerepel és ekkor már egyházas hely, Szent Györgynek szentelt templommal. Komáromi várbirtok volt és a királyi udvarnokok, várszolgák és lovászok lakóhelye. 1285-ben IV. László az esztergomi érseknek adományozott itt részeket. 1308-ban Posár György a Zakalusi előnevet használta. 1530-ban még nagy, népes községként van említve, azonban a török dúlások alatt elpusztult és még 1669-ben is puszta, elhagyatott hely. Mindvégig az esztergomi érsekség maradt az ura. *Szőlős* helyén hajdan *Szovát* nevű elpusztult község feküdt. 1224-ben a győri püspökség birtokaként van említve, 1425-ben azonban már Némai *Kolos* Jeromos az ura és ekkor *Zavath* a neve, 1482-ben pedig *Zuath*-nak írják. 1485-ben Mátyás király Marczelházi Posár Mihálynak és Györgynek, Miklós fiának és Gáspárnak, és Demeter fiának *Zauad*-ra új donácziót ad. 1650-ben még *Zovad* alakban van említve, de 1691-ben, mikor a török pusztítások után újra települt, már Szőlősnek is nevezik. 1700-ban *Sándor* István kapott reá királyi adományt. *Vízvár* már 1485-ben említve van. 1659-ben, *Rudnay* István és *Csúzy* Zsuzsánna gyermekei osztozkodnak rajta. 1681-ben I. Lipót itt váracsot emeltetett, melynek parancsnokává ifj. gróf *Zichy* Istvánt nevezte ki. 1734-ben *Fekete* György, *Csúzy* Imre és *Király* Mihály voltak a birtokosai. 1747-ben báró *Amade* Tádé tart rá igényt, 1754-ben pedig *Ocskay* Júlia követeli *Hunyady* Jánossal szemben. Később a Csúzyakon kívül a *Nedeczky, Pyber, Halassy, Korniss, Bossányi, Molnár* és a *Kotz* családok lettek a birtokosai. *Tormás* nevű dűlője azelőtt puszta és még a mult század elején is 93 lakosa volt. Az ú. n. *Puszta templomdombon* egy elpusztult templomnak a maradványai láthatók. Hogy hajdan az említettek közül melyik helységnek a temploma volt, azt nehéz biztosan megállapitani.

Kethely. *Kethely*, Fehér vármegye határának közelében fekszik. Magyar nagyközség, 145 házzal, és 921 róm. kath., ág. ev. és ref. vallású lakossal, a kik között azonban a róm. katholikusok vannak a legtöbben. Postája és távírója Kisbér, legközelebbi vasúti állomása Ete. Már a rómaiak korában megült hely volt, mert határában római temetőre bukkantak, a honnan gyakran kerülnek felszínre római sírmaradványok. A község, Pesty Frigyes szerint, *Kedd-helytől* vette a nevét, Podhraczky szerint pedig *Ketel* kún vezértől. Az előbbi valószínűbb, mert tudvalevő, hogy hasonló helynevek, mint Kedd-hely, Csütörtökhely, stb. elég gyakoriak. Ezt igazolni látszik az a körülmény is, hogy a községnek 1419-ben még *Csete* volt a neve, és az említett időből kelt oklevél szerint possessio *Chete* a vérteskereszturi apáté volt. Keddhely nevét tehát bizonyára csak később, akkor kapta, a mikor a keddi napra vásártartási jogot nyert. Később, a vérteskereszturi apát után, az Enyingi *Törökök* kezére jutott, és Enyingi Török Imre *Hédervári* Ferencznek adta, a ki 1506-ban *Batthyány* Benedeknek zálogosította el. 1526-ban *Bakith* Pál, testvérei, neje és leánya kaptak reá királyi adományt. 1529-ben a törökök elpusztították. Alig települt újra, 1543-ban 1549-ben ismét rajta ütöttek a törökök, felégették, kirabolták és számos lakosát rabságba hurczolták. Majdnem száz évig maradt puszta, elhagyott hely, és csak 1642-ben kezdett újra települni. Ekkor már az *Esterházyak* voltak az urai és most is gróf Esterházy Miklós

Móricznak van itt nagyobb birtoka. A Bakonynak ú. n. *halmoki erdő*-részében, földvár nyoma látható, melyről némelyek azt tartják, hogy a török világban az erdőkbe menekült lakosok a saját védelmükre emelték. Mások szerint a földvár régibb, de a törökök hányták szét. Az itteni *Apostagi* dűlőről már Császár község leírásánál megemlékeztünk. A községben három templom áll fenn, melyek közül a katholikus 1766-ban, az ág. ev. 1789-ben és a református 1856-ban épült.

Kisbér, virágzó magyar nagyközség, a bakonyi völgyben. Házainak száma 397, lakosaié 3837. Vallásuk róm. kath., ág. ev. és ref., azonban a katholikusok vannak közöttük a legtöbben és csak ezeknek van itt templomuk, mely 1780-ban épült, de most is csonka két tornyát 1828-ban ragasztották hozzá. Van itt posta, távíró és vasúti állomás. 1277-ben szerepel először, a mikor IV. László a *Beyr* nevezetű három major földjét a hantai prépostságnak adományozza. 1612-ben a fehérvári őrkanonok birtoka, melyet *Jankovich* Endre őrkanonok gróf Enyingi *Török* Istvánnak ad bérbe; ekkor azonban már népes helység és *Nagybér* pusztája is említve van. A török dúlások után báró *Jousseinet* József lett az ura, a ki 1755-ben *Horváth* Józsefnek és nejének, *Petrovszky* Teréziának adta el, azonban a birtok, mivel azt Jousseinet József a gróf Batthyány Lajostól kölcsönzött 100.000 forint biztosítására, egyéb birtokaival együtt lekötötte, a *Batthyányak* tulajdonába került. Ebben az időben Kisbér már virágzó iparral dicsekedhetett, mert kartonfestő-, posztó- és edénygyára volt, melyeket gróf Batthyány Tivadar alapított és ő építtette azt a szép, nagyszabású kastélyt is, mely ma a magyar kir. ménesintézet lakó- és hivatalos helyiségeül szolgál. Az e kastély körül elterülő angolkert is híres volt és itt áll ma gr. Wenckheim Béla lovasszobra és Kozma Sándor bronz mellszobra. Évente négyszer országos vásárt tart. 1849-ig a Batthyányak voltak a birtokosai, a mikor elkoboztatván, az állam birtokába került, mely azután 1,800.000 forint kárpótlási összeget fizetett a családnak. 1853-ban vetette meg az állam az itteni ménesintézet alapját, mely tovább fejlesztetvén, most a ménesparancsnokság vezetése alatt álló híres kisbéri ménesből, és az állami ménesbirtok igazgatóságának vezetése alatt álló gőzmalommal, vaj- és sajtgyárral, stb. felszerelt gazdaságból áll. A község élénk társadalmi életéről tanúságot tesznek az itt fennálló egyesületek és testületek. Ezek az ipartestület, az iparosok betegsegélyző pénztára, a katholikus olvasókör, az ifjúsági kör, a »Vizcsöpp« jótékony egyesület, az izraelita nőegyesület, az izr. szentegylet, a dalegyesület, és két takarékpénztár. A ménesintézet tiszti- és tisztviselői kara ezenfelül zártkörű intézeti kaszinót is tart fenn. Az államkincstár kegyurasága alá tartozó róm. kath. hitközség ódon plébánia-épülete hajdan kolostor volt. 1849. évi január havában *Perczel* Mór a községben táborozott 4000 honvéddel, a róla elnevezett utcza helyén és innen nyomult Mór felé, hogy Jellasich-csal megütközzék. 1836-ban a kolera pusztította lakosait, 1862-ben pedig oly nagy tűz volt itt, hogy az egész Deák Ferencz-utcza leégett. A községhez tartoznak közigazgatásilag Battyán, Nagybér és Pula nevű puszták. Az állami ménesintézet kezelése szempontjából Kisbérhez, mint rendelkezési és kezelési központhoz, tartoznak e pusztákon kívül: az *Ete* községhez tartozó Apáti puszta, a Hánta községhez tartozó Nádasd és Ágazat nevű puszták, továbbá a Teleki községhez tartozó Ó-Tarcs, Új-Tarcs, Nagy-Tarcs és Losonczy-telep nevű puszták, végre a Tárkány községhez tartozó Alsó-Vasdinnye, Középmajor, Felsőmajor, Ürgemajor, Parragh és Egyháza nevű puszták. Itt volt hajdanában *Ó-* és *Új-Battyán* és *Ivánka*-puszta is, mely utóbbinak a templomromjai még a közelmultban is láthatók voltak. A két Battyán-falu már 1250-ben említve van. A *Vasdinnyey* család birtoka volt és 1446-ban Dinnyei *Vas* Lászlót iktatják egy itteni zálogbirtokba. 1517-ben *Kisbattyán* is szerepel, a mikor Vas Máté és *Csepi* Józsa az urai. 1613-ban Battyán fele *Kulcsár* Orsolyáé. 1615—1616-ban Iványi Annát és *Platthy* Miklóst találjuk itt, a kik részeiket *Gyárfás* Mihálynak zálogosítják el. 1673-ban Gyárfás István és Miklós fia, Csapó György örököseinek és *Pázmándy* Gergelynek adják el itteni birtokaikat. Később a Némai *Tárczayak* lesznek az urai, de e családnak fiágban magva szakadván, a leányág kezére jut, melytől azonban a kir. ügyész visszaköveteli. Később ez is a Battyányak birtoka lett. Kisbér.

Kisigmánd, a Czonczó patak és Nagyigmánd közelében fekvő magyar kisközség, 84 házzal, és 684, nagyobbára református vallású lakossal. Kisigmánd.

A katholikusoknak kápolnájuk van itt; a református templom 1880-ban épült. A község postája, távírója és vasúti állomása Nagyigmánd. Már 1291-ben az *Igmándi* nemesek birtokaként van említve, *terra nobilium de Wygman* alakban. 1309-ben villa *Bygnan*, 1453-ban pedig possessio *Kiss-Vigman* néven, a mikor *Zichy* Lukács tartja elfoglalva, de ekkor V. László, *Rozgonyi* Jánosnak, Rajnáldnak és Ozsvátnak adományozza. Később *Both* András is egyik birtokosa lesz, de az ő részébe *Tamás érseket* iktatják be 1511-ben. A török világban Igmánd is elpusztult, de azután újra települt. 1715-ben a *Mészáros* család is egyik birtokosa, a mely itt bizonyos birtokrészeket *Molnár* Erzsébettel elcserél. Ezenközben és utána a *Ghyczy* és a *Boday* családok is birtokosai lettek és ma Ghyczy Dénesnek és Bélának, továbbá *Lózert* Kálmánnak van itt nagyobb birtokuk. Egyebekben Nagyigmándnak a sorsában osztozott. Itt és az ide tartozó Szentmihály-pusztán több csinos úrilak és régi nemesi kúria van. Az egyik Ghyczy Dénesé, és ezt Ghyczy Ignácz 1846-ban építtette. Egy másik Ghyczy Józsefé és ezt Milkovich Zsigmond 1840 körül emelte. Egy harmadikat, a Ghyczy Elemérét, Ghyczy Pál építtette 1867-ben, egy negyedik pedig *Thaly* Ferenczé és ezt 1876-ban Thaly Zsigmond építtette. Néhai Ghyczy Kálmán volt pénzügyminiszter is itt született és lakott a Ghyczy Béla-féle házban. Ide tartoznak Szentmihály és Újpuszta. *Szentmihály* puszta egyike volt a vármegye legrégibb falvainak. Már 1292-ben villa *Schentmihal* alakban van említve. 1435-ben, egy okirat nehány lakosát is megismerteti ; ezek : *Fekete* János, *Imre* diák, *Dul* István és *Zeure* István. Ebben az időben már Szent Mihálynak szentelt temploma is szerepel, melynek romjai a közelmultban még láthatók voltak. 1453-ban V. László a Rozgonyiaknak adományozta, és 1511-ben ezt is Tamás érsek kapta. A török világban elpusztult és megszünt falu lenni. Hosszú ideig teljesen kietlen pusztaság volt, azután lassanként, szórványosan ismét települni kezdett és 1715-ben a *Mészáros, Molnár* és a *Fördős* családok voltak a birtokosai, az *Esterházyakkal* együtt.

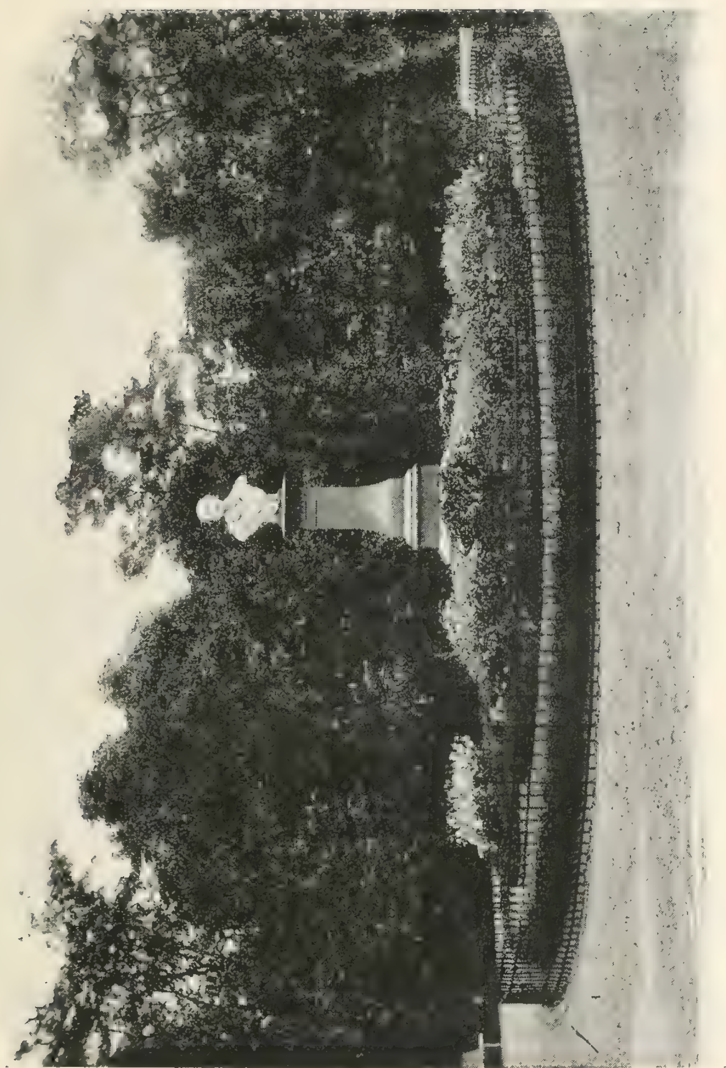
Kocs. *Kocs*, magyar nagyközség, a tatai hegysor alatt fekszik. Házainak száma 539, lakosaié 2987. Vallásuk róm. kath. és ref., azonban az utóbbiak túlsúlyban vannak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Tatatóváros. Első írott nyomát 1217-ben találjuk, a mikor személynévként fordul elő. 1398-ban plébánosa is említve van, tehát ekkor már egyházas hely volt. 1437-ben vámos hely. 1372-ben *Kos* néven van említve és ekkor a *Pokiaknak* van benne részük. Később az Enyingi *Török* család kezére került, majd a *Héderváryaké* lett, a kik *Battyáni* Benedeknek zálogosították el. 1526-ban *Bakith* Pál és testvérei, neje és leánya kaptak reá királyi adományt. A török világban Kara Mustafa hordái a községet meglepték, kirabolták és porrá égették. Jó ideig pusztultan hevert, mígnem 1612-ben Enyingi Török István újra telepítette. A Török család után az *Esterházyak* lettek az urai és most is gróf Esterházy Ferencznek van itt nagyobb birtoka. Jerney szerint a kocsi szó innen vette eredetét. *Herberstein* követ is, a ki 1517-ben Bécsből kiindulva, Győrt is érintette, megjegyzi hátrahagyott emlékirataiban, hogy Győrtől hat mérföldnyi távolságban fekszik *Cotzi falva*, melytől a szekerek és vezetőik is nevüket vették. Érdekes, hogy a XVIII. századi angol Johnson, etymologiai szótárában is e helység nevétől származtatja a *kocsi* (ang. coach) szót. A mult század elején lovaskaszárnyája is volt. 1818-ban egyik hegyén nagyobb mérvű földcsuszamlás történt, mely alkalommal a hegynek több, mint negyedrésze összeomlott, de emberben kárt nem okozott. Határában, a *Kápolna-tónál* ma is látható romok vannak. Valószínű, hogy e romok az elpusztult *Csicsó* falu törmelékei s nagyobb templom vagy kolostorszerű épület maradványai. Csicsó a XIII. században a királyi tárnokok faluja volt, és *Chichov* néven is említve van. 1500-ban *Igmánd-Csicsó (Wygman-Chythow)* néven is szerepel, melyet *Hédervári* Ferencz, nővérének, *Rozgonyi* Istvánnénak zálogosít el. 1526-ban a *Bakith* család kap reá királyi adományt. Ma már csak egy dűlő és egy tanya neve tartja fenn az emlékét. A *Berek* nevű völgy fölött van a török világból való *Tekevár* nevű földhányás, melyet azonban némelyek korábbi eredetűnek tartanak. 1705-ben, a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt, itt a kuruczok és a labanczok között ütközet volt. E község határában láthatók az »Igmándi Keserűvíz« néven forgalomban levő ásványvíz dús forrásai, melyek *Schmiedhauer* Lajos, *Lozert* Kálmán és *Grossinger* tulajdonában vannak. Van itt téglagyár is.

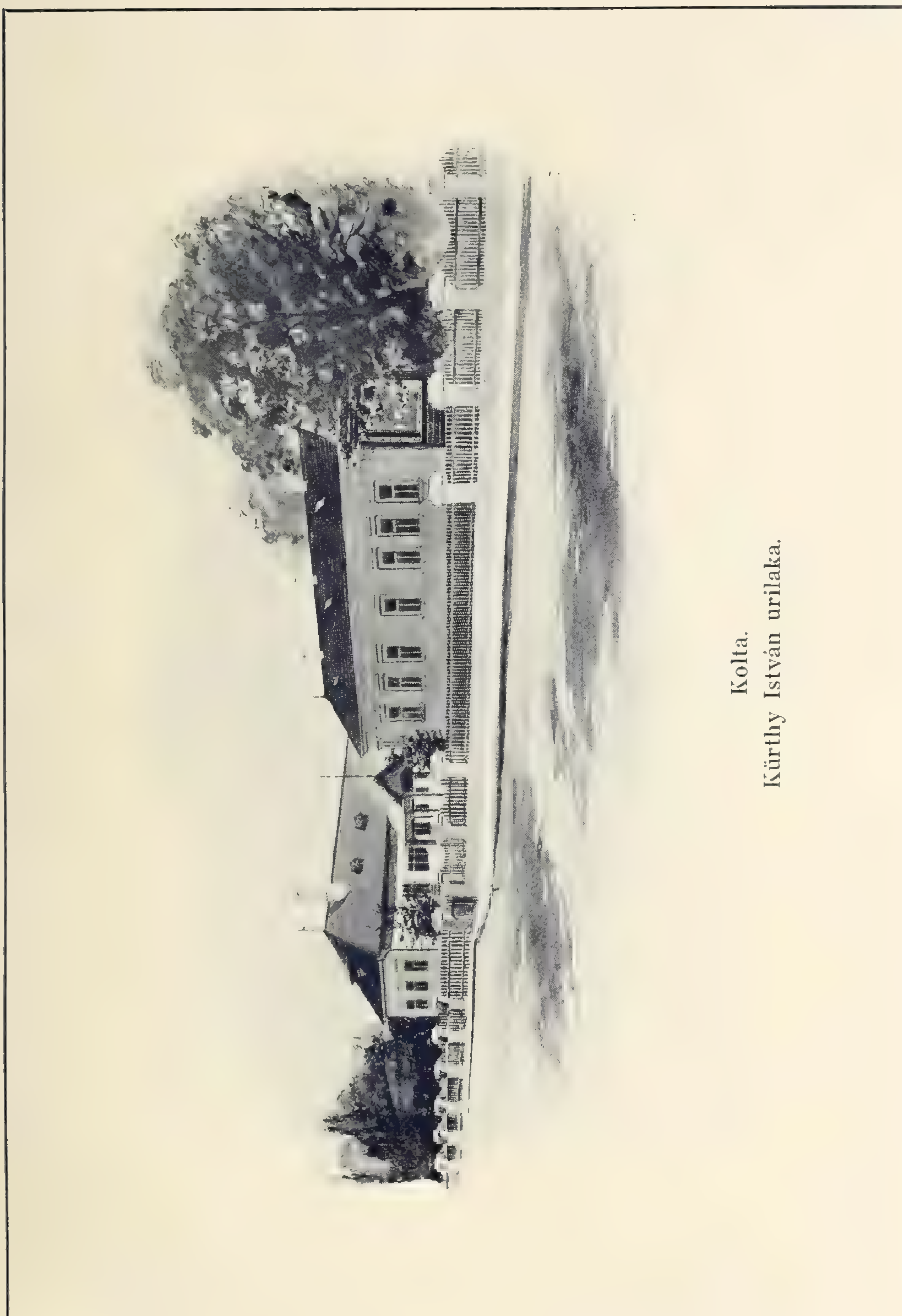
Kisbér.
A méntelepi kastély és az istállóépület.

Erzsébet királyné szobra a kisbéri parkban.

Kozma-emlék a kisbéri parkban.

Kolta.
Kürthy István urilaka.

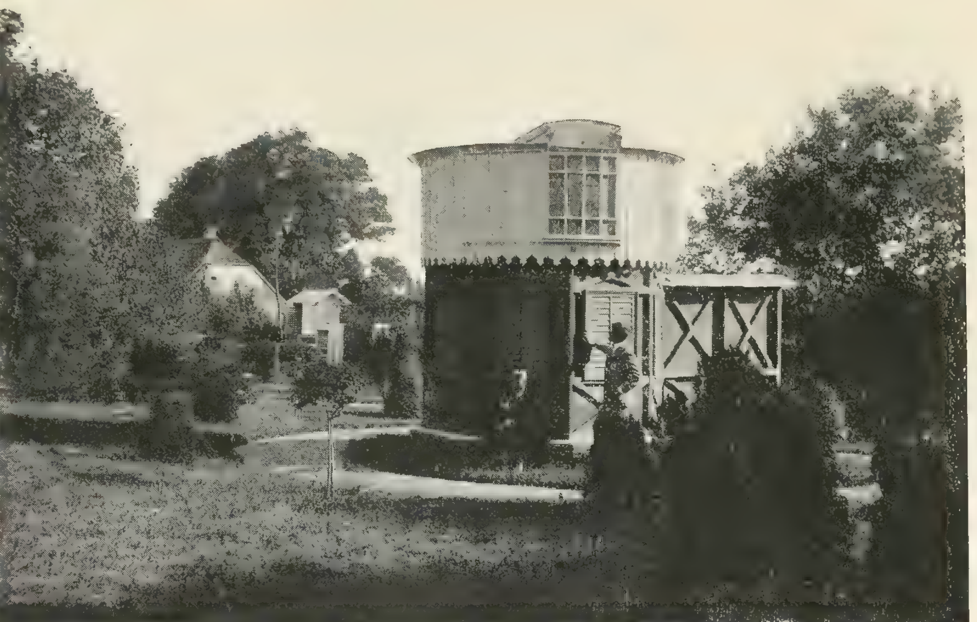
A koltai templom főoltárképe a Kürthy család tagjaival.

Kocs.
A kisbéri ménesbirtok tarcsi kastélya.

Kömlöd.
Gróf Hugonnay Béla kastélya.

Környe.

Konkoly-Thege Miklós dr. nagy-tagyosi parkja és observatoriuma.

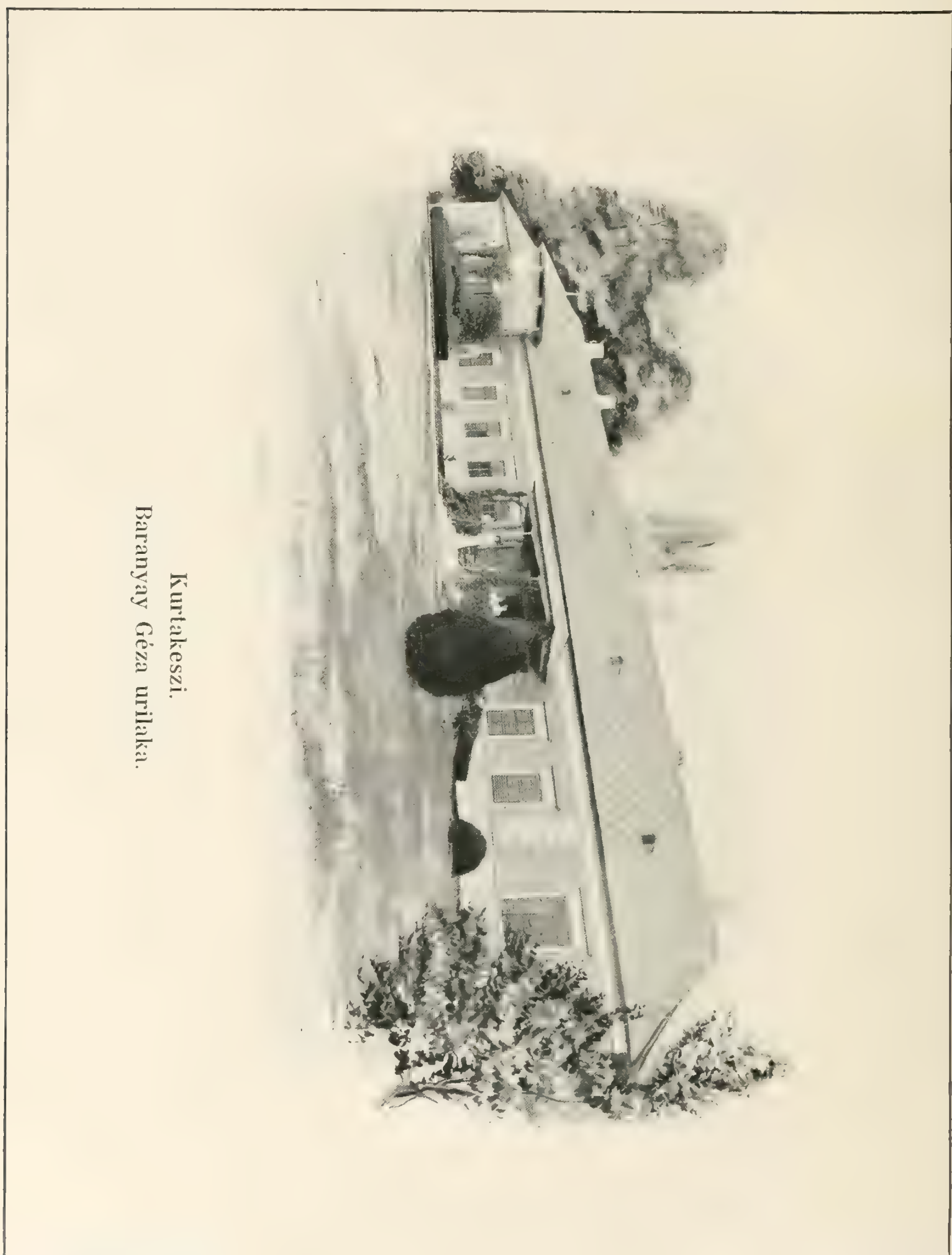

Környe.

Posztóczky Károly urilaka Erdő-Tagyos pusztán.

Környe.
Özv. Szokoly Gyuláné urilaka Kis-Tagyos pusztán.

Kurtakeszi.
Baranyay Géza urilaka.

mely a református egyház tulajdona. A községbeli két templom közül a református újabb építmény, 1868-ból, a katholikus azonban már a XVI. században fennállott és 1880-ban megújíttatott. Ide tartoznak Görényvár, Haraszt és Paradicsom puszták, Csicsó, Ducz, Horváth, Nagy, Sebestyén tanyák, Esterházy major, Plébános, Pőcze és Tarcsy-tagok és a már említett keserűvíztelep.

Kolozsnéma, dunamenti magyar nagyközség neve már 1168-ban villa *Nema* alakban fordul elő, a mikor egy része a komáromi vár tartozéka. 1216-ban már a Némai *Kolosok* nevében jelenik meg. 1260—70 között Konrad comes de villa Nema is említve van, és ekkor negyedrésze komáromi várbirtok, a többi pedig Konrád comesé. 1435-ben Némai Kolos Jakab fia Jeromost iktatják birtokába, a mikor azonban *Losonczy* István bán fia László e beiktatás ellen tiltakozik. 1492-ben Némai *Ethey* Tamás és neje egy birtokrészt adnak el Némay György deáknak. 1522-ben a *Vas* családbeliek erőszakkal elfoglalják és ekkor *Egyházas-Néma* néven van említve. Fényes szerint a Kolosyak kastélya a mostani templomdombon állott. 1553-ban a Kolosyakon kívül *Désy* Boldizsár is birtokosa. A törökök ezt a községet sem kímélték meg, sőt annyira zaklatták, hogy lakosai szétfutottak és a községet pusztán hagyták. 1662-ben új birtokosa a *Lengyel* család, mely ez időtájt osztozkodik rajta ; hat évvel később azonban már *Káldy* Pétert találjuk itt, a ki itteni kastélyát *Egyed* főapátnak zálogosítja el, 1675-ben pedig *Lengyeltóti* János zálogosítja el itteni részbirtokát *Gencsy* pannonhalmi főapátnak. Később a főapátságon kívül a gróf *Lamberg, Zámory, Vigyázó, Csorba* és a *Somody* családok lettek az urai, most pedig *Losonczy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka és régi nemesi kúriája, melyet még *Zámory* György építtetett. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a község határában ütközet volt. 1859-ben nagy tűz pusztított a községben és nagy részét elhamvasztotta, 1876-ban és 1899-ben pedig az árvíz okozott a lakosoknak nagy károkat. A községben fennálló két templom közül a római katholikus 1884-ben épült, a református pedig már a XVI. század végén fennállott. Itt van a Kolosyak sírboltja is. A katholikus templom építése alkalmával egy régi, kolostorszerű nagyobb épület alapfalaira bukkantak. Kolozsnéma lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község házainak száma 144, róm. kath. és ref. vallású lakosaié pedig 979. Posta van a faluban, a távírója és a vasúti állomása pedig Nagytany vagy Nemesócsa. Ide tartozik Magasteleki puszta. A falu fölött, a Kisduna partján régi templom alapkövei voltak láthatók, melyekben néhai Ipolyi Arnold, a tudós püspök, néma barátok, vagyis Karthauziak kolostorát gyanítja. Kolozsnéma közelében állottak még a tatárjárás előtt *Csepánfalva* és *Simándfalva* községek, melyek Albeus jegyzékében egy határleírásnál szerepelnek, de azután nyomuk vész. Fessler és Gyulai szerint e község 1806-ig a máshol említett Ásványtő helyén feküdt és annak nevét viselte. Mikor azután az 1806-iki árvíz Ásványtőt romba döntötte, telepedtek át lakosai a mostani falu helyére. Kolozsnéma.

Kolta, kisközség, a Páris patak mellett és a cserháti dombok alatt fekszik. Házainak száma 212, vegyes magyar-tót ajkú és róm. kath. vallású lakosaié 1500. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Perbete. E község legelső okleveles nyomára már 1307-ben találunk, a mikor azt Lőrincz fiai: Lukács és György tulajdonaként említik az egykorú oklevelek. 1390-ben a fiusított Borbáláé, utána fiáé Balázsé, 1469-ben a szintén Kacsics nembeli Oswaldé, ki már állandóan Kürtinek (»de Kywrth«) neveztetik. Azóta is folyton a *Kürthy* család kezén volt a szomszédos Faykürttel és több községgel, leszámítva egyes részeket, melyeket közben a *Parlaghyaknak* és *Mutnoky* Mihálynak zálogosítottak el. A török világban ez a község is annyira elpusztult, hogy 1552-ben mindössze öt lakható háza volt. Nagyon lassan települt ismét, mert 1576-ban is még csak nyolcz lakóháza állott fenn. Újratelepüléskor a Kürthyek földesurasága alatt tótok kerültek ide. 1656-ban a Kürthyek bizonyos birtokrészeket a *Gelléri családnak* zálogosítanak el. 1741-ben Kürthy Katalin itteni birtokát bevallja Kürthy Lászlónak, Mihálynak és Miklósnak, a minek Lévay Sámuel és Mátéffy Sámuel ellentmondanak. 1709-ben Kürthy János II. Rákóczi Ferenczhez pártolván, nota infidelitatisba esett, miért is birtokait, közöttük Kolta nagy részét is, báró *Szluha* Ferencz kapta, ennek halála után azonban Kürthy János, a ki magát időközben Mária Terézia alatt a porosz hadjáratban mint főstrázsamester kitüntette, újra visszanyerte. A XVIII. Kolta.

század végén a Kürthy családba való beházasodás útján részbirtokokat nyertek a Nemesmiticzi Jaross, a Szombathelyi, Horváth, Czeczei Mátéffy és Soóvári Soós családok. Jelenleg Kürthy Lajosnak és Istvánnak, valamint Jaross Vilmosnak van itt nagyobb birtokuk és mindegyiknek csínos, kényelmes úrilaka, Máriássy Bélának és Mészáros Károlynénak pedig nyaralója. A Kürthy-féle kettős kúria arról nevezetes, hogy azt a Kürthyek, a török világban elpusztított kastély helyett, a XVIII. század elején a kerekszállási templomrom köveiből állíttatták. A község lakosai önsegélyző egyesületet tartanak fenn. Az itteni katholikus templomot a mult század elején építették; de sekrestyéje a XVI. században épült. Családi kápolnája volt és jelenleg is sírboltja a Kürthy családnak; a Kürthyek áldozatkészségéből igen szép és művészi kivitelű oltárképpel van díszítve, melynek alakjai e család egyes tagjait ábrázolják. Az egyháznak értékes kelyhe van, melynek az kölcsönöz különös érdekességet, hogy ama fegyverek nemes vereteiből és köveiből készült, melyeket a Kürthyek elei a franczia háborúkban zsákmányoltak. Ide tartoznak Halász, Hyross, Jaross, Klein, Lestyina, Lucsko, Milesz, Ófalu, Rózsa, Schrank, Styepinka, Trotzer és Vadalmás puszták és a Mária major. Az *Ófalu* puszta némelyek szerint onnan veszi a nevét, mert a török dúlások alatt Kolta állítólag ott feküdt. Erre nézve azonban az okleveles adatok nem adnak felvilágosítást. A *Tatárhányás* nevű dombhoz az a hagyomány fűződik, hogy a tatárjárás alatt ott tanyáztak a tatárok, mások ellenben azt vélik, hogy a lakosok emeltek ott sánczokat a saját védelmükre. A *Harangozó* nevű dűlő egy elpusztult egyházas helység emlékét tartja fenn. Ez a Harangozó még 1636 körül fennállott és lakott hely volt, mert akkortájt a jászfalusi egyház fiókjai között van említve. Kolta közelében állott hajdan *Kerekszállás* elpusztult falu is, mely szintén a törököknek esett áldozatul. 1669-ben még fennállott. Határdombjai maig is látszanak és szintén egyházas hely volt. 1790 körül Konstantinápolyból egy előkelő török úr jött Komáromba és onnan Kerekszállásra ment, hogy egyik ősétől, egy érsekújvári pasától menekülés közben Kerekszállás határában elásott régi irományokat és értéktárgyakat keressen; kutatásai azonban eredmény nélkül végződtek.

Kömlőd. *Kömlőd*, magyar nagyközség a tatai hegysor alatt. Házainak száma 139, nagyobb részben református vallású lakosaié pedig 788. Posta van a községben, távírója és vasúti állomása pedig Dad. Neve *Kemlew* alakban, 1450-ben bukkan fel először. Ekkoriban még csak puszta és még Szapolyay alatt is az, a mikor *Kemleü* alakban szerepel. 1638-ban egy részének a *Pázmándyak*, egy másik részének, a *Szemereiek* leányága révén, a Butkai *Wiczmándyak* is birtokosai, de *Farkas* Pál és Ilona ekkor ellentmondanak *Blasy* Katalin, özv. Pázmándyné birtokba iktatásának. 1659-ben a fele Farkas Pál nógrádi viczekapitányé, a másik fele pedig *Tathay* Máté sajkás vajdáé és nővéréé, Ilonáé, de ezek részeiket Pázmándy Jánosnak, *Kalmár* Gergelynek és *Káposztás* Mihálynak zálogosítják el. 1743-ban *Cseh* József és neje Farkas Ágnes, *Berthóthi* Farkas István özvegye, *Lipthay* Zsigmond, Sándor és Gáspár, *Beniczky* Mária és Júlia itteni részeiket báró *Sándor* Mihálynak adják el. Később még a Pázmándy, *Sárközy*, báró *Saffaliczky*, *Badicz*, *Pálffy*, *Jókuthy*, *Szabó* és a Szemere leányágbeliek voltak a közbirtokosai, most pedig Pázmándy Géza örököseinek és *Mihályi* Ignácznak van itt nagyobb birtokuk és gróf *Hugonnay* Bélának, a Pázmándyak révén, szép, kényelmes kastélya. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak Kis- és Nagyparnak, Mihály és Prokop puszták. A *parnaki* pusztáról csak 1671-ben találunk először említést, a mikor *Enyeghy* János és osztályos társai Pázmándy Györgynek és nejének, Csapó Zsuzsánnának adják el. A falu fölött mesterségesen hányt halom látható, melyet Fényes hun halomnak mond, holott az beigazolhatólag a török időkből származik. Református temploma 1742-ben épült.

Környe. *Környe*, a Vértesek mentén fekszik. Nagyközség 211 házzal és 1772 németajkú, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Van postája, távírója és vasúti állomása is. Katholikus temploma 1866-ban épült. E község területe már az őskorban lakott volt, mert határában elég sűrűn bronzkori leletek kerülnek felszínre. Később a rómaiak is elfoglalták és ide Quirinum név alatt váracsot is építettek, melynek rengeteg faltömegéből idővel a majki camalduli zárdát és templomot építették. Első okleveles említése *Kernye* alakban 1283-ban

történik. Máskülönben a közeli Bánhida sorsában osztozott. A török világban elpusztult és az *Esterházyak* 1746-ban telepítették be újra, a mikor mosonmegyei németeket hoztak ide, a kiknek utódai részben már megmagyarosodtak, az ide tartozó pusztákon azonban egészen magyar a lakosság. Most az Esterházyakon kívül, a környékbeli pusztákon, még özv. *Szokoly* Gyuláné, *Posztóczky* Károly és *Konkoly Thege* Miklós a nagyobb birtokosok, a kiknek itt csinos, kényelmes úrilakaik vannak, melyek közül a kistagyos-pusztai özv. Szokoly Gyulánéé és ezt a mostani tulajdonos férje, egy Huszár-féle kúria helyén, 1889-ben építtette. Az erdőtagyosi úrilakot, mely most Posztóczky Károlyé, *Huszár* Ferencz országbíró-helyettes építtette 1835-ben és vétel útján, 1878-ban került a mostani tulajdonos atyjának a birtokába. A Konkoly-Thege Miklós-féle úrilakot 1856-ban Konkoly-Thege Elek építtette. A község lakosai önsegélyző egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak Erdőtagyos, Kis- és Nagytagyos, Kis- és Nagypatár, és Szentgyörgy puszták, Erdőmajor, Rákosmalom és Fáczánkert. *Szentgyörgy* puszta 1389-ben, *Zenthgyurgteleke* alakban, a király népeinek lakóhelyeként van említve. Különben Környe sorsában osztozott és ez is az Esterházyaké lett. Még a mult század elején 105 lakosa volt. A *Tagyos* puszták közül *Kistagyos* a *Huszár* családé volt, *Nagytagyos* pedig a *Konkoly* és a *Csejtey* családoké. 1635-ben Tagyos pusztára, *Pajor* János halála után, *Laky* István és *Mórocz* István nyernek királyi adományt, melynek azonban *Vida* Simon és *Csúzy* Gáspár ellentmondanak. Nagytagyosnak a mult század elején 190, Kistagyosnak pedig 72 lakosa volt.

Kurtakeszi, magyar kisközség, 1256-ban tűnik föl. Ebben az évben ugyanis IV. Béla a *Questeu* vagy *Kezu* nevű földet, mely előbb a banai és a szolgagyőri várak birtoka volt, *Szefrid* comesnek adományozta, a ki azt királyi engedélylyel Marczel, Illés, Simon és Simuna komáromi várjobbágyoknak adta el. 1349-ben *Kurtakeszi* Lőrinczczel találkozunk és ettől kezdve ez a családnév mind sűrűbben fordul elő. Ez időtájt földesurai a *Baranyayak*, a kik már 1377-ben új adományt nyernek rá. 1526-ban újabb birtokosa, *Gara* Mátyás, itteni birtokrészét *Posár* Vitállal elcseréli. A török világban elpusztult és 1576-ban mindössze hat lakható házat találtak itt az összeírók. Ekkortájt *Zsitvakeszi* néven is említik. 1584-ben *Markházy* János, Imre és György és *Sólyom* Bertalanné a birtokosai. 1632-ben *Bolgár* László a maga részbirtokát *Demjén* Mihálynak és *Fráter* Jakabnak zálogosítja el. 1655-ben a Posár-féle birtokot, Posár Lukács magvaszakadtával, Szarvaskendi *Sibrik* Dániel kapja. 1699-ben puszta és ekkor ismét a Bodorfalvi Baranyayak kapják adományban, de ugyanekkor a *Pesthy* családnak is van benne része, melyet *Konkolyi* Lászlónak és nejének, szül. *Hatvany* Teréznek ad el. 1714-ben Baranyay Gáspár örökösei újabb nádori adományt nyernek itteni birtokaikra. 1706-ban *Bottyán* János katonái a falut majdnem egészen elpusztították, de a Baranyayak újra megtelepítették Trencsén és Nyitra vármegyékből hozott tótokkal, kiknek utódai már teljesen megmagyarosodtak. A mult század elején a Baranyayakon kívül a *Högyészyek* is birtokosai voltak, most azonban csak Baranyay Gézának van itt nagyobb birtoka s az övé a falu mellett lévő csinos kastély is, melyet Baranyay József táblabíró 1769-ben építtetett, míg az alsó kastélyt Baranyay János, lovassági tábornok építtette 1760 körül. A községben hitelszövetkezet van. Róm. kath. temploma 1731-ben épült. Házainak száma 140, lakosaié 893. Postája Marczelháza, távírója és vasúti állomása pedig Komárom. 1770-ben földrengés sújtotta e községet. Ide tartoznak Szedmerőcz puszta, Alsó- és Kopaszhegy majorok. Kurtakeszi.

Kürt, magyar nagyközség, a Páris patak mellett. Házainak száma 529, róm. kath. vallású lakosaié 2643. Posta, távíró és vasúti állomás helyben. Ősrégi község, mely már 1075-ben előfordul. Ekkor már falu és *Kurth* a neve. 1156-ban egyházas hely és az esztergomi érsekmegyéhez tartozó plébánia. 1345-ben *Tamás vajda* és fia *Konya* e birtokukat az esztergomi érseknek adományozzák, de 1360-ban *Madary* Marczel királyi solymár rokonai is részesek a kürti birtokban. 1485-ben említtetnek *Kürthy László* és Dénes, a kik királyi emberekként szerepelnek. A török világban ez a község is elpusztult és az 1552-ben eszközölt összeírás szerint, ekkor mindössze 10 lakható háza volt, melyeknek száma 1576-ban már harminczra emelkedett. Úgy látszik, másodszor is elpusztult, mert 1669-ben is néptelen faluként van említve. Ezután Kürt.

újra települt és mindvégig az esztergomi érsekségé volt, most pedig az érsekségen kívül még *Csillag* Joachimnak van itt nagyobb birtoka. 1733-ban és 1755-ben nagy tűzvész pusztított a községben, elhamvasztván nagy részét. A lakosok hitelszövetkezeten és fogyasztási szövetkezeten kívül negyvennyolczas kört és ifjúsági egyesületet tartanak fenn. A mostani katholikus templom, a török világban elpusztult templom helyén, 1755-ben épült. Ide tartoznak *Szent István* puszta, Plebánia major és Czeglédi tanya. Az elsőt az érsekség nevezte így el, a szent király emlékére. *Királyszállás* nevű dűlője történelmi jelentőségűnek látszik. A *Sósok* nevű dűlőben néha bronzkori leletekre bukkannak, a *Papföldje* dűlőn pedig a török háborúkból származó golyókat és fegyvertöredékeket találnak.

Lak. *Lak*, csallóközi magyar kisközség, 146 házzal és 750, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája Lakszakállas, távírója és vasúti állomása Bogyagellér. Temploma nincsen. A *Laki* nembeliek ősi fészke és névadó községe, de őket megelőzőleg, 1332-ben, Zemurfia Miklósé volt, a ki ez időtájt e birtokát eladta. 1385-ben már Laki Miklós fiai az urai. A török világban és ezt követőleg már több nemesi közbirtokosa merül fel. 1598-ban *Pázmán* Péter és Piroska is birtokosai, a kik itteni részüket *Molnár* Mihálynak zálogosítják el. 1612-ben *Czender* Anna *Bay* Jánosnak és Czender Erzsébet *Nagy* Györgynek zálogosítják el birtokrészeiket. 1613-ban ismét találkozunk a Lakyakkal és ekkor Laky János is egyik birtokosa. Később a Pázmán családon kívül még a *Csepy, Végh, Szücs, Farkas, Bartalos, Csiba, Bajcsy, Laky, Nagy* és *Halászy* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. Most nagyobb birtokosa nincsen. E község az idők folyamán háromféle néven is szerepelt, ú. m. *Alsó-* és *Felső-Lak* és *Lakszakállas* néven. Mindegyik külön község volt ugyan, de közvetetlen egymás mellett, és végre is Lak néven egyesültek. 1861-ben, néhány ház kivételével, az egész község leégett. Ide tartozik Lakiréti tanya.

Madar. *Madar*, Esztergom vármegye határán fekvő magyar nagyközség, 350 házzal és 1911 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között a reformátusok vannak a legtöbben és csak nekik van itt templomuk, mely 1691-ben, egy török mecset helyén és falai felhasználásával épült. Postája és távírója az esztergommegyei Bátorkeszi, vasúti állomása pedig Köbölkút. E község hajdan a királyi madarászok lakóhelye volt és innen vette a nevét is. 1252-ben Marczel és Illyés szolgagyőri várjobbágyok szerepelnek itt, a kiket ekkor a várjobbágyok sorából kivettek és nemességre emeltek. 1360-ban Nagy Lajos *Madari* Marczel királyi solymár rokonait is nemesekké teszi. 1377-ben egész Madarra, mely előbb Keszi Péter fia Marczelé volt, Marczel fia János kap új adományt. 1485-ben a Marczelházi *Posár* család, Mátyás királytól, új adományt nyer e birtokra. Ez időben possessio *Madarr* néven írják. A török világban csak részben pusztult el, mert 1552-ben még 22 lakható házat találtak itt az összeírók, mely szám 1576-ban már ötvenre emelkedett. Ez időtájt Posár, vagy Pozsár Menyhért is birtokosa volt. 1655-ben Pozsár Lukácsnak magva szakadván, *Sibrik* Dániel kap reá adományt. 1659-ben *Maszlik* Pálnak is van itt részbirtoka, 1716-ban pedig *Gyulay* Ferencz kapja királyi adományban, de három évvel később *Huszár* Éva és Juliánna tartanak igényt e birtokra. Később azután a herczeg *Pálffyak* és a gróf *Czirákyak* lettek az urai és ma herczeg Pálffy Miklósnak van itt nagyobb birtoka. Madar község sok ideig artikuláris hely volt, a hová a komárommegyei Czúz, Csehi, Jászfalu, Szentpéter, Martos, Ógyalla, Perbete, D.-Radvány és az esztergommegyei Kisújfalu, Búcs és D.-Mócs községekből a ref. hívek istentiszteletre jártak. A község, egy 1763. január 28-iki feljegyzés szerint, csaknem egészen elpusztult, a mint a jegyzőkönyv írja : »Négy ízben ment által rajtunk az Istennek földindulásbéli ítéletje, melyek közül a második ízben oly nagy volt, hogy a házak egyetemben összedűlének s a templom boltozatja ketté szakada, kő falai megrepedtenek és az egész alkotmány oly erőszakot szenvede, hogy a dél felé való szegeletnek még a fundamentum kövei is megrepedtenek, a 72 esztendős templom karai leroskadtanak. A föld sok helyeken meghasadozván, fövénynyel egyvelges vizet okáda ki. Ugyanezen esztendőben akkor uralkodó felséges királyasszony, a felséges Mária Therezia engedelmet és szabadságot publikálván a földindulás által lett templombéli romlások építésekre — mi is a fentebb említett romlásokat megépítettük.« 1886-ban és 1904-ben a községnek nagyobb része leégett. Ide tartozik

Újpuszta. Az ú. n. *Szentkirálykúti dűlőn* állott hajdan *Mercse* falu, mely 1279-ben *Merchey* alakban van említve és 1387-ben még komáromi várbirtokként szerepel. Az itteni ú. n. *Várhegyen* sánczok nyomai láthatók, de hogy mely korból valók, azt megállapítani nem lehet.

Marczelháza, zsitvamenti magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Határában elég sűrűn fordulnak elő bronzkori leletek, a mi azt bizonyítja, hogy már a történelem előtti korban is lakott terület volt; első írott nyomaival azonban csak a XV. században találkozunk, a mennyiben 1429-ben említik első birtokosát, Marczelházi *Pozsár,* vagy Posár Miklóst. 1447-ben is a Posárok osztozkodnak rajta, 1485-ben pedig ugyanezeknek Mátyás király új adományt ad a birtokra. 1546-ban Pozsár Miklós a község melletti zsitvai halászattól eltiltja *Kakas* és *Pathi* Dömötör fiait, *Kürthy* Mihály fiát és *Wajkay* Mihályt. 1552-ben ez a község is a törököktől részben elpusztított helyek között szerepel, a hol azonban még 19 ház lakható állapotban maradt. A török világ után a *Pálffyak* kezére került, a kik a községet újra betelepítették. Most is a Pálffyak herczegi ágának van itt nagyobb birtoka, melyen azelőtt messze földön híres juhtenyésztést űztek. A község házainak száma 307, lakosaié 1830. Vallásuk ref. és róm. kath., s habár az utóbbiak vannak többen, mégis a reformátusoknak van itt templomuk, mely 1787-ben épült; tornyát 1834-ben építették. A község egyik dűlőneve, a *Basahegy,* még a török idők emlékét tartja fenn. Ide tartoznak Path, Szilas és Patkányos puszták és Pálffy major. *Path* puszta 1268-ban terra *Poth* alakban egy komáromi várjobbágy birtokaként van említve, 1368-ban pedig terra *Potth* és *Polth,* 1444-ben possessio Path, 1485-ben praedium Path alakban. 1396-ban Pathi Pozsár László nejének a birtoka, a ki negyed részét Deák Mihálynak és örököseinek engedi át. Mint Marczelházára, úgy erre is, a Pozsár család 1485-ben Mátyás királytól új adományt nyer. A török világban ez is elpusztult. 1559-től újabb birtokosai merülnek fel. Igy *Pathy* János és *Banky* Illés magvaszakadtával, Szentiványi *Babits* István kap reá nádori adományt. 1616-ban Pathy Miklós *Markházy* Mártonnak, 1634-ben pedig *Zichy* Katalin *Pajor* Jánosnak zálogosítják el itteni részeiket; de Pajor János halálával, e birtokba *Laky* Istvánt és *Mórocz* Istvánt iktatják be. 1655-ben Pozsár Lukács is elhalálozván, az ő birtokát *Sibrik* Dániel nyeri. 1662-ben *Csajághy* György kap itt nádori, 1716-ban pedig *Gyulay* Ferencz királyi adományt némely részekre. Azután ezek a birtokok is a Pálffyaké lettek. Itt hajdan, a rómaiak korában, római fürdő állott fenn, melynek meleg forrásai maig is megvannak. Marczelházán van posta; távírója Komárom, vasúti állomása pedig Újszőny.

Marczelháza.

Martos, magyar nagyközség, a Nyitra és a Zsitva összefolyásától alkotott félszigeten. Házainak száma 239, nagyobbára ref. vallású lakosaié 1115. Postája és távírója Ógyalla, vasúti állomása pedig Komárom, vagy Érsekújvár. Az esztergomi érsekség ősi birtoka. Első írott nyomát 1487-ben találjuk, a mikor már a mai nevén van említve. A török világban elpusztult és 1576-ban mindössze 10 lakható háza volt. Érsekújvár ostromakor innen, a Nyitra folyótól, futóárkot vontak az újvári vár alá, melynek nyomai még láthatók; emlékét ezenkívül az ú. n. Futóárok dűlő tartja fenn. Hajdan az árvízektől sokat szenvedett, annyira, hogy alig volt év, melyben nagyobb árvízveszély ne fenyegette volna. Rudnay érsek át is akarta a lakosokat telepíteni biztosabb helyre; de a martosiak ebbe nem egyeztek bele, azt mondván, hogy ők csak itt maradnak, a hol víz van és a hol halászhatnak. A halászat volt a lakosok főkeresetforrása és egy-egy árvíz több hasznot hajtott nekik halbőségével, mint a mennyi kárt okozott. Most már ez a keresetforrásuk majdnem teljesen megszünt, mert az ármentesítés és a belvízlevezetés megszüntette az árvízveszélyt és a határbeli állóvízeket, bőven kárpótolván a lakosokat a felszabadult és mívelhetővé vált földterülettel. Itt van a vágbalparti ármentesítő társulat nagy szivattyútelepe, egy-egy 130 lóerejű gőzgéppel. 1901-ben a község nagy része leégett. A martosi református templom 1898-ban épült. Az egyház két, XVII. századbeli érdekes urvacsorai poharat őriz. Ide tartoznak Agyagos, Gyótva és Kinges puszták, melyek közül *Agyagos* már 1386-ban említve van. 1439-ben possessio *Agyagas* az esztergomi érsekség birtoka. A községtől kb. 3/4 órányira fekvő egyik homokhegyét *Abának* nevezik és az itteni szájhagyomány azt tartja, hogy itt

Martos.

telepedett meg Aba vezérrel néhány száz honfoglaló vitéz. E hagyományt támogatni látszik az a tény, hogy e homokdomb keleti részén 1899-ben, szőlőforgatás alkalmával ősmagyar sírokra akadtak. A lakosok állítólag a tatárok elől menekültek a falu mostani helyére, mely akkoriban majdnem hozzáférhetetlen ingovány volt.

Megyercs. *Megyercs*, magyar nagyközség a csallóközi síkságon, 168 házzal és 896, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Aranyos. Az ártérben fekszik és így gyakran volt kitéve az árvizeknek. Bronzkori és népvándorláskori leletei után ítélve, már az ősidők óta megült területek közé tartozik. 1268-ban a komáromi vár birtoka. 1387-ben *Megyerk* a neve, 1422-ben pedig *Megyerch* alakban van írva. Még 1592-ben is komáromi várbirtokként szerepel, de 1600-ban *Demjén* Antal és *Dancsy* János is birtokosaiként vannak említve, a kik egy-egy nemes udvart adnak el. Később azután a *Zichyek* lettek a birtokosai, kívülök azonban részük volt benne a *Magyary, Szabadhegyi, Szabó, Csontos, Csémey* és *Jókay* családoknak is. Most *Boschán* Samunak és *Glück* Lipótnak van itt nagyobb birtokuk. Református temploma a XVIII. század közepe táján épült, és itt egy nagyon régi és kiváló műbecsű ezüstkelyhet őriznek. Ide tartozik Vidini puszta, Koczor major és Megyercsi rét, mely utóbbinak 147 lakosa van.

Mocsa. *Mocsa*, magyar nagyközség, Nagyigmánd és Őszőny között, az ú. n. Kerektó, másként mocsai tó mellett. 447 háza és 3107 lakosa van, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Két temploma közül a református 1783-ban, a katholikus pedig 1756-ban épült ; de ez utóbbi az 1903-iki tűzvész alkalmával leégett és harangjai is elolvadtak ; a tűzvész után azonban a herczegprimás újraépíttette. A katholikus egyház még a trinitáriusoktól származó, értékes aranyozott ezüstkelyhet őriz, mely ékkövekkel is ki van rakva. A pannonhalmi apátság és az esztergomi érsekség ősi birtokai közé tartozik, mely már Albeus jegyzékében is említve van, *Macha* néven. Az idők folyamán neve többféleképpen hangzik, sőt Kis- és Nagy- jelzőkkel két községként is szerepel. 1274-ben Erzsébet királynő adománylevelében *terra nostra reginalis Mooch*, vagyis a királyné földje, 1293-ban possessio *Moch*, 1388-ban *Moth*, 1393-ban *Tyuodormoch*, vagyis *Tivadarmocs*, 1425-ben Zsigmond király oklevelében már *Kysmoch* és *Nagymoch*. 1291-ben Fenenna királynő, az előbb *Finta Mochaja* nevű királynői falut, Ladomér esztergomi érseknek adományozza. Mindvégig az érsekség és a főapátság birtoka maradt és ma is az. A török világ emlékét itt az a török feliratú kő örökíti meg, mely a *Haraszt* nevű legelőn látható. Van a községben róm. kath. ifjusági egyesület is. 1861-ben és 1903-ban óriási tűzvész pusztította. Van itt posta, de a távírója Komárom-Újváros, a vasúti állomása pedig Komárom. Ide tartoznak Boldogasszony, Kis- és Öregcsém és Tömörd puszták, Újmajor és a csémi csárda. *Tömörd* hajdan népes, egyházas helység volt, melyet már Szent István pannonhalmi oklevele *Temirdi* néven említ. Szent László királynak a pannonhalmi apátság birtokaira vonatkozó összeírásában *Tumurdi* néven fordul elő, III. Incze pápa jegyzékében pedig *Temerd* néven, míg Albeus jegyzéke három ily nevű helységről is megemlékezik. Nevét első telepesétől Tömörd vagy Temerd colonustól nyerte. 1226-ban már Mindenszentekről nevezett temploma is említve van. 1537-ben possessio *Themurd* alakban van említve. 1656-ban a pannonhalmi főapát *Farkas* Andrásnak adja zálogba, a ki 1660-ban *Eölbey* Mártonnak és *Tarchy* Jánosnak adja át, de ezektől kilencz évvel később ismét visszaveszi. Idővel azután a főapátság ismét magához váltja és az esztergomi érsekséggel tovább is közösen bírja. Tömörd szomszédságában három elpusztult falunak a nyomait találjuk. Ezek közül az egyik, *Gyorok*, kún telep volt, a hol IV. Béla 1264-ben bizonyos kihágások miatt a kúnok négy szállását és földjeit elkobozta. 1317-ben Róbert Károly *Dyruk* birtokot a Csák Mátéhoz pártolt *Pethő* comes halála után *Ladomér* esztergomi érseknek adományozta. 1332-ben *Gyruk* és *Gyrough*, majd *Ruch* és *Guruch* alakban van említve. Ugyancsak Tömörd határában szerepel 1234 és 70 között *Gergelyfalva* is, mely, úgy látszik, a tatárjárás alatt pusztult el. Itt valahol volt végre *Halas* vagy *Halász* elpusztult falu is, melyről már megemlékeztünk. *Csém* puszta is már 1209 előtt szerepel *Cemen* néven, a hol — Tagányi szerint, — a galgóczi várnépek laktak, a mit azonban Pesty Frigyes (Magyar Várispánságok) tagad. 1485-ben szerepel egy *Csémi* János nevű királyi ember.

Szintén az esztergomi érsek birtoka. Ugyancsak Mocsa szomszédja volt az az elpusztult *Belyd* vagy *Beled* nevű helység, melyet már 1235-ben a főapátság bírt. 1281-ben Erzsébet királyné Ladomér esztergomi érseknek adományozza. 1381-ben Vasi *Kolos* fia Jakab mesteré, ki azt a pannonhalmi apátságnak adja vissza. Talán itt volt valahol az a *Machala* nevű helység is, mely 1294-ben már szerepel, és melynek neve 1353-ban még Machalai Miklós nevében hangzik. Némelyek szerint azonban Machala és Mocsa egy.

Nagyigmánd magyar nagyközség első írott nyomát egy 1235-ből való határjáró levélben találjuk, a hol *Wygman* alakban van említve. Már a rómaiak korában lakott hely volt, a mit az itteni gyakori és gazdag leletek bizonyítanak. Nevét a Wigman nemzetségtől vette, mely itt már 1291-ben birtokos. 1309-ben a Wigman nembeli Miklós *Bygman* falut Lőrente mesternek hagyományozza. 1450-ben *Hédervári* Imre és Miklós is szerepelnek itt. 1526-ban *Bakith* Pál és testvérei, neje és leánya kapnak reá királyi adományt. Előbb azonban *Török* Imréé volt, ki azt *Hédervári* Ferencznek adta vissza, a ki viszont 1506-ban *Battyán* Benedeknek zálogosította el. A török világban ez is elpusztult, de azután újra települt és 1676-ban már ismét népes helyként jelentkezik, a hol a *Cseh, Géczy, Sándor* és *Madocsay* családok *Csapó* Györgynek zálogosítják el részeiket. 1717-ben a *Pázmándyak* tartanak igényt némely itteni részekre. A franczia háború alatt, 1809-ben, a Hosszú-tábla nevű dűlőn sánczolta el magát a francziák támadása ellen a Sztáray-féle gyalogezred. A XVIII. században az *Esterházyak* lettek az urai és ma gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. Van itt szolgabirói hivatal, járásbiróság, gazdakör és népbank. Határában keserűvízforrások bugyognak, melyeknek vize »Igmándi keserűvíz« néven kerül forgalomba. A községben a reformátusoknak és a katholikusoknak van templomuk. A reformátusok régi templomát Esterházy József 1746-ban elvette és a róm. katholikusoknak adta át, kik azt máig is bírják. A reformátusok új templomot építettek, mely azonban elpusztult és helyén épült 1889-ben a mostani templom. A református egyház XVII. és XVIII. századbeli szent-edényeket őriz. A község házainak száma 373, lakosaié, a kiknek nagyobb része református, 2254. Ide tartoznak Csanaki, Ördöghegyi, Páholy és Somogyi majorok. *Csanak* major már 1235-ben említve van, *terra nomine Chonuk, prope Wigman* körülírással. A tatárjáráskor elpusztult falu területén a Wigmán nembeli Endre kapott királyi adományt a királyné hírnökeinek földjére, a királyi lovászok földje mellett, mert Roró (Ráró) váránál kitüntette magát. 1257-ben IV. Béla király, Endre comes és a királyi lovászok között rendezi Chonuk birtokviszonyait. 1340-ben már *Kiscsanak* is szerepel, 1430-ban pedig *Kápolna* néven is említve van. Szent Mária tiszteletére szentelt kápolnája után; ebben az időben azonban már a pannonhalmi apátság birtoka, és az maradt mindvégig. Csanak szomszédságában feküdt hajdan *Lybyn* elpusztult falu is. 1235-ben még említve van, de azután nyoma vész. Minden valószínűség szerint a tatárjárás alatt enyészett el. Nagyigmándon van posta, távíró és vasúti állomás. Nagyigmánd.

Nagykeszi, Kis- és Nagykeszi falvakból alakult magyar kisközség, a csallóközi síkságon, a Duna közelében. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 105, ref. és róm. kath. vallású lakosaié 823. Postája Nemesócsa, távírója Aranyos, vasúti állomása Ekel. 1234 és 1270 között *Kezu* néven, Füss helység szomszédjaként van említve. 1268-ban már két Kezu nevű község szerepel és az egyiket, a másiktól való megkülönböztetésül, *Bertalan falujának* is nevezik. 1272-ben Bálint kanonok *Kis-Keszü* nevű birtokát a Szent Margit-oltárnak hagyományozza. 1277-ben IV. László, *Chepán* fia Pál és *Vothk* fia Bodon, szolgagyőri várjobbágyokat megnemesítvén, itt földeket adományoz nekik. 1352-ben Banai *Sydou* fiai János és Ponya *Kis-Kesző* birtoka fölött *Nagymartoni* Miklóssal perlekednek, a ki *Felkeszeu* birtok használatától is eltiltja őket. 1501-ben Kiskeszi *Ravaszkeszi* elnevezés alatt is szerepel. 1521-ben Ravaszkeszit *Báthory* István nádor a pécsi püspöknek adja zálogba. 1540-ben a *Csúzy* családbelieket iktatják be némely részeibe. 1553-ban *Kolos* János és *Désy* Boldizsár is a birtokosai között említtetnek, és 1567-ben *Thúry* György is. A török világban mind a két Keszi elpusztult. Kiskeszit *Vigyázó* Pál veszprémi főispán, Nagykeszit pedig *Rába* Balázs telepítették újra. 1632-ben már az *Esterházyak* is birtokosai és gróf Esterházy Miklós nádor itteni birtokát *Amade* Ilona Nagykeszi.

özv. *Nagymihályi* Ferencznének zálogosítja el, négy évvel később pedig *Szapáry* Andrásnak és ennek nejének, *Csat* Annának. 1673-ban *Szeghy* Mihály özvegye Nagykeszin 12 hold földet ad el. 1675-ben *Lengyeltóti* János zálogosítja el itteni birtokát *Gencsy* főapátnak. 1700-ban gróf Esterházy János özvegye, szül. *Ocskay* Magdolna az egyik birtokosa, kitől az *Ordódyak* és *Pongrácz* Katalin igénylik. Azután a főapátságon kívül a *Zámory, Csorba, Vigyázó, Illés, Horváth, Baranyay, Mihálykó, Rainprecht* és *Lehoczky* családok lettek az urai, most pedig a pannonhalmi főapátságnak, *Fejérváry* Gézánénak és Zámory Béla örököseinek van itt nagyobb birtokuk, és Fejérváryéknak szép, kényelmes, emeletes kastélyuk, melyet Zámory Károly a mult század első felében építtetett, és a mely női ágon, örökösödés útján került a mai tulajdonosok birtokába. A községet 1888-ban nagy tűzvész pusztította, de az árvíz is gyakran tetemes károkat okozott benne. A községben csak a reformátusoknak van templomuk, mely 1819-ben épült. Van egy érdekes kelyhe, mely úrvacsora osztására szolgál és 1717-ből való. Hajdan katholikus temploma is volt, mely a Pázmány-féle ismert összeírásban is már a régiek között szerepel, de ez rég elpusztult. A katholikus hívek most a községhez tartozó Érseklél templomába járnak, mely a XVIII. század végén még kápolna volt. Kegyura, a vallásalap, 1865-ben kibővítette. Nagykeszi határában, a *Csatahegy* nevű dűlőn, sok embercsontot találnak, melyek valószínűleg a török dúlások maradványai. Ide tartoznak Dérhidja és Érseklél puszták és Borsos major. *Derhida,* másként *Terchel* birtokot, 1576-ban a pannonhalmi főapátság elzálogosítja *Simondics* Péternek és *Nagy* Istvánnak, később azután ismét visszaváltja. *Érseklél* hajdan az érsekléli érseki nemesi szék főhelye volt. Pesty Frigyes a Lehel névtől származtatja a Lél nevet. Bartal György szerint *Leél* Szent István korabeli helység, melyet a szent király az esztergomi érsekség fegyveres szabadosai között szétosztott. 1450-ben már a mai nevén van említve. 1554 és 1563 között nagy részben elpusztult helységként van említve. 1729-ben *Fegyváry* János az esztergomi érsektől itt némely részekre adományt nyer. Később még a *Zámory, Illyés, Rédl, Bujna, Ghiczy* és *Rakovszky* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. Kiskeszi határában feküdt még a tatárjárás előtt *Szántó,* vagy *Scamto* helység, melyről más helyen már megemlékeztünk.

Nagymegyer. *Nagymegyer,* csallóközi magyar nagyközség, 621 házzal és 3483 róm. katholikus és református vallású lakossal, de a katholikusok száma túlnyomó. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Némelyek a hét vezérek egyikétől, Megyertől származtatják a nevét. IV. Béla 1268-iki oklevelében komáromi várföldként van említve, melyet azután István ifjabb király *Parabuch* comesnek adományoz. Ebben az oklevélben villa *Meger* alakban szerepel. 1421-ben Zsigmond király elcseréli más birtokokért *Kanizsay* Istvánnal és Jánossal. 1460-ban újra komáromi várbirtok. 1466-ban I. Mátyás királyi mezővárosi rangra emeli, és három országos vásár tartására ad jogot lakosainak. 1532. évi november havában a Szapolyay-pártiak itt találkoztak, hogy a Katziánerrel kötendő fegyverszünet ügyében tanácskozzanak. 1578-ban *Hiers* János erőszakkal elfoglalja *Eördögh* István itteni nemesi kúriáját, melyet ő *Németh* János özvegye (később neje) révén kapott. 1547-ben *Nagy* László, Vitány vár kapitánya, egy évvel később *Horváth* Péter, 1550-ben *Bajusz* András, 1553-ban *Zsemlyésy* István és társai, 1559-ben gróf *Zichy* István, 1561-ben *Nagy* Lázár és *Zakal* András, 1573-ban *Kovács* János fia Lőrincz és két nővére, 1579-ben *Hundert* János, a komáromi vár alparancsnoka, 1582-ben *Kapornaky* Ferencz, 1585-ben *Keresztes* Bálint, 1599-ben *Patak* Tamás, János, Ferencz és György, 1609-ben *Dénes* György, 1616-ban *Hermann* Márton, 1619-ben *Bereczky* Pál, 1633-ban ifjabb *Szigethy* Gáspár, 1617-ben *Pálffy* Krisztina, 1640-ben *Vér* Zsuzsánna és *Bokor* Gáspár, 1651-ben *Bartal* István és *Spáczay* Katalin, 1654-ben *Vásárhelyi* Mihály és *Halácsy* István, 1657-ben *Varga* Jakab, Mátyás és István, ugyanakkor *Patak* István és Lőrincz, 1662-ben *Csajághy* György és fia Mihály jutnak itt kir. adomány, vétel és örökösödés útján nemesi kúriákhoz és birtokokhoz. 1635-ben még Nagy Mihálynénak is van itt zálogbirtoka, melyre a királyi kamara teszi a kezét, de azután a *Császáry* család kapja, melytől azonban id. Zichy István elperelte. Az 1559-iki adórovás szerint hetven jobbágy- és 17 féljobbágy-telke volt. 1632-ben gróf *Esterházy* Miklós nádor is egyik nagyobb birtokosa, a ki Nagymegyer várost özv. *Nagymihályi*

Neszmély.
A református és a róm. katholikus templom.

Nagykeszi.
Fejérváry Géza kastélya.

Oroszlány.
A kamalduliak hajdani kolostora Majk pusztán. Gróf Esterházy Miklós Móricz kastélya.

Oroszlány.
Részlet a kamalduliak refectoriumából.

Ferenczné, szül. *Amade* Ilonának zálogosítja el, de négy évvel később ugyanezt *Szapáry* András és neje *Csat* Annának adja zálogba. Később a gr. *Waldstein* család is birtokosa lett. A községnek régi privilegiumai vannak és levéltárában számos érdekes, régi oklevelet őriz; oltalomleveleket Bocskay Istvántól, II. Mátyás királynak a község régi szabadalmait megerősítő levelét, Bethlen Gábor oltalomleveleit, stb. Hogy Nagymegyert sem kímélték meg a törökök, bizonyítja *Hofkirchen* Lőrincznek, Komárom várparancsnokának 1683 nov. 6-án kelt oltalomlevele, melylyel a törököktől elpusztított községet oltalmába veszi és megparancsolja, hogy tekintettel a lakosok nyomorára, oda katonák ne szálljanak, se semmiféle tekintetben a lakosokat ne zaklassák és tőlük élelmet, fuvart, stb. ne követeljenek. Az 1701-ben ez iránt megtartott vizsgálat folyamán kitünt, hogy Nagymegyernek nemcsak régi városi szabadalmai vannak, hanem jus gladiuma is volt, melyet egyízben egy megszentencziázott emberrel és egy »Boszorkány asszonynyal« szemben alkalmazott is, mind a kettőt tűzhalálra itélvén. 1702-ben majdnem az egész község leégett. 1710-ben a nagymegyeriek II. Rákóczi Ferencztől is oltalomlevelet kaptak. Ugyanebben az évben a pestis ütött ki a községben és 362 lakosát ölte meg, 1831-ben pedig 218-an haltak el az akkor dúlt kolerában. 1848-ban a nagymegyeriek a nemzeti őrsereghez 183 vitéz kiállításával járultak hozzá. 1849 január havában 1400 horvát határőr táborozott itt 13 napon át. Ez időben a nagymegyerieket gyakran sarczolták meg az átvonuló mindenféle csapatok. 1849 május havában Kazinczy Lajos alezredes táborozott itt, mely alkalommal az itteni akasztóhegyen egy elfogott szökött honvédet főbe lövetett. 1849-ben másodszor ütött ki a kolera, melynek 229-en estek áldozatul. 1852-ben ismét tűz támadt a városban, mely alkalommal 96 épület pusztult el. A Millér vízén átvezető itteni hidat 1853-ban építették, a már 1846-ban hozott határozat alapján. 1867-ben alakult meg a nagymegyeri olvasó- és társaskör. Most már kaszinóján kívül takarékpénztára, hitelszövetkezete és téglagyára is van. Mostani nagyobb birtokosai gróf *Kálnoky* Hugó és *Eggenhoffer* József örökösei. Van itt még egy Szent Vincze-rendű apáczazárda, mely leányiskolával van összekötve. A községben két templom van. A katholikus templom már Pázmány jegyzékében a régi egyházak között van említve. Úgy látszik, hogy a XV. században épült, de gyakran átalakították. 1900-ban építették újra. Itt volt a Vásonkői Zichy grófok sirboltja is. A református templom 1785-ben épült. Ide tartoznak Nagydürlak, Sárkány, Tájlok, Tiszota és Újmajor puszták s a Bubics és Bucsuház majorok.

Nagytany, magyar kisközség a csallóközi síkságon. Hajdan két Tany volt, Kis- és Nagy- jelzőkkel, de a legrégibb időkben csak egy Tany szerepelt, *villa Than castrensium* (a várbelik faluja, Than) körülírással. A hagyomány szerint e község tulajdonképpen ott feküdt, a hol azelőtt Kistany puszta terült el, és ennek e hagyományon kívül nagy valószínűséget kölcsönöz az a körülmény, hogy Kistany emelkedettebb helyen feküdt, a hova az árvíz nem ért, Nagytany pedig most is oly mélyen fekszik, hogy a mai árvízvédelmi művek mellett is sokat szenved az árvizektől; hajdan meg éppen mocsaras, ingoványos terület volt, olyan, a hova csak azért telepedtek a lakosok, mert az ellenség ellen nagyobb biztonságot nyujtott. E szerint a mostani Nagytany ifjabb település, mely, úgy látszik, a török dúlások után keletkezett, noha némelyek azt állítják, hogy már a tatárjárás után települtek ide a lakosok. A régi Tany egyházas hely volt, s templomát a Pázmány-féle jegyzék is felsorolja. Ez a templom a kistanyi dombon állott, a hol rommaradványai még a mult század közepén láthatók voltak. Ez is azt bizonyítja, hogy nem a tatárjárás, hanem a török dúlások alatt pusztulhatott el, mert különben e templomnak már a török világban sem lett volna nyoma, mert köveit és tégláit e kőszegény vidéken már előbb széthordták volna. Nevét némelyek a halásztanyából eredőnek mondják. Hogy első telepesei halászok lehettek, az abból következtethető, hogy hajdan mocsarakkal, erekkel és álló vizekkel volt körülvéve, annyira, hogy itt messze földön földmívelésre alkalmas terület nem kinálkozott. Első okleveles említése a már jelzett alakban 1168-ban történik. IV. Béla 1268-iki oklevelében *Thon* néven, komáromi várbirtokként fordul elő és így szerepel a XV. században is, sőt 1460-ban már *oppidum Thany,* tehát város; ugyanekkor egyszersmind vámos hely is. Hogy Nagytany a mostani helyén és e néven csak a török világban keletkezhetett, azt bizonyítani látszik az is, hogy e néven

Nagytany.

csak 1592-ben bukkan fel először, a komáromi vár tartozékaként. 1615-ben már a Tanyi nemesek birtoka ; ekkor *Tanyi* Ferencz kap itt nádori adományt két egész nemes telekre. 1649-ben Tanyi János birtokának egy részét *Szabó* Tamásnak és *Laky* Mihálynak zálogosítja el. 1657-ben *Szegedy* Gáspárt is a birtokosai között találjuk. Később azután még a gróf *Zichy*, *Laky*, *Fekete*, *Csepy*, *Csorba*, *Fehér* és *Keszeg* családok lettek a nagyobb közbirtokosai, majd a mult század elején gróf *Waldstein* János is ; most *Sabran* herczegnő örököseinek, a Kőröspataki Kálnoky grófoknak van itt nagyobb birtokuk. Van itt *Fiedler* Jánosnak nagyszabású lenkikészítő gyára. Azelőtt itt volt az ország egyik legnagyobb czukorgyára, mely 1855-ben épült, de 1873-ban megszünt. Említést érdemel még téglaégetője. A lakosok gazdakört és ifjúsági egyesületet s könyvtárt tartanak fenn. Itt van a »Csallóközi Lapok« szerkesztősége is. Mostani református temploma 1833-ban épült. A község házainak száma 83, nagyobbára ref. vallású lakosaié 594. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tany-Nemesócsa. Ide tartoznak Rakottyás és Töröm puszták és Marokháza major. *Marokháza* hajdan a *Márkházi* család fészke és névadó birtoka volt. 1692-ben már a Márkházyak osztályos társai szerepelnek birtokosaiként ; ezek : *Pesty* András és Katalin s *Kovacsics* György és Anna. Még ekkor *Márkháza* néven van említve. Később ez is a *Zichyeké* lett. A határbeli *Haraszti* dűlő, elpusztult, régi falu emlékét tartja fenn. 1268-ban *Horozt* alakban van említve és szintén komáromi várföld. 1234-től 1270-ig találjuk az egykorú oklevelekben, de azután megszünt falu lenni.

Naszály. *Naszály*, Komárom és Tata között fekvő magyar nagyközség, 174 házzal és 1387, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Füzitő. Hajdan *Ladomér* volt a neve és az 1234. és 1270. évek közötti oklevelek is e néven említik. A török világban elpusztult és a *Csákyak* telepítették újra. Ők voltak a földesurai is, de 1700-ban *Péchy* Menyhért tart igényt a Csákyak és osztályos társaik itteni birtokaira. Úgy látszik, hogy ezt az igényét sikerült érvényesítenie, mert három évvel később már őt is itt találjuk, és ekkor a maga részét *Krapf* Ferencz Józsefre iratja át. Azután az *Esterházyak* lettek az urai és ma gróf Esterházy Ferencznek és a klosterneuburgi kanonokrendnek van itt nagyobb birtokuk. Az Esterházyaknak az ide tartozó Grébics pusztán mezőgazdasági szeszgyáruk is van. A községben fennálló református templom 1859-ben épült. Ide tartoznak Pusztaalmás, Billeg és Nagygrébics puszták, a Naszályi major és a vinczellérház. *Grébics* puszta Albeus jegyzékében, a XIII. század elején már *Grebuch* néven van említve. 1234. és 1270. között azonban két ilynevű hely szerepel, melyeket Alsó- és Felső-jelzőkkel különböztetnek meg egymástól. 1446-ban már falu és a *Rozgonyiak* zálogbirtoka. 1459-ben *Gerebech* néven a tatai vár tartozéka. Később ez is az *Esterházyak* tulajdonába került, de az esztergomi érsekségnek is volt benne része. *Billeg* puszta szintén ősrégi telep, melyet II. Géza 1151-ben a pannonhalmi főapátságnak adományozott. Az 1240 táján készült Liber Ruber másolat rubruma ekkor *Belyd* néven említi. Úgy látszik azonban, hogy a szolgagyőri várnak is volt itt birtoka, mert 1231-ben II. Endre a szolgagyőri várhoz tartozó *Bylla* nevű földet szintén a pannonhalmi főapátságnak adományozza. 1268-ban negyedrésze még mindig a komáromi vár tartozéka. Ez időtájt *János bán* és testvérei is birtokosokként szerepelnek és 1284-ben *Bylle* vagy *Boyle* nevű földjüket az esztergomi érseknek adják. Albeus jegyzékében még apátsági birtokként van említve ; e szerint *Beled* faluban az apátságnak a tatárjárás előtt 22 ház udvarnoka volt. 1291-ben Mocsa határleírásában *Billem* alakban szerepel. 1393-ban népes helység, a hol a főapátságot újabb részekbe iktatják. 1425-ben possessio *Bylie* alakban van említve, és Zsigmond király az esztergomi érsek itteni birtokáért Kismocsot adja cserébe. Később azután ennek is az *Esterházyak* lettek az urai. E pusztán, melyet *Csetke* Béla bérel, kényelmes, emeletes kastély áll, mely a hagyomány szerint eredetileg kolostornak épült. Ez a kastély az Esterházyak Galántai *Balogh* nevű uradalmi igazgatójáé volt, a ki azonban magtalanul halván el, az Esterházyaknak hagyományozta.

Naszvad. *Naszvad*, nyitramenti magyar nagyközség. Házainak száma 630, róm. kath. vallású lakosaié 3852. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Érsekújvár. Ősidők óta megült terület, a hol kovakőleletre bukkantak, határában pedig pogánykori halom van. Az esztergomi érsekség

ősi birtoka, melyet Csák Máté vezére : Chellus, a XIV. század legelején elpusztította, a mi ellen az érsekség tiltakozott. 1438-ban érseki mezei birtokként van említve. 1554 körül a törököktől elpusztított helyként szerepel, a hova később tótokat telepítettek, kiknek az utódai azonban teljesen megmagyarosodtak. 1568-ban *Domokos* György és Mihály egy szabaddá tett ősi udvartelekbe iktattatnak. 1627-ben *Szondy* Jakab itteni birtokának felét *Boka* Jánosnak adta el. Később a de *Pauli* család is birtokosa lett, s itt kastélyt is építtetett. Most csak az esztergomi érsekségnek van itt nagyobb birtoka. A lakosok katholikus népkört, temetkezési egyesületet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község a mult század elején teljesen leégett. Ősi katholikus temploma a Nyitra partján állott, de a török világban elpusztult. Mostani temploma 1781-ben épült. Ide tartoznak Anyala, Csalavár, Csörgő, Hamusad, Leveles és Óguta puszták. *Anyala* puszta 1239-ben már falu, s határában szolgagyőri, banai és komáromi várföldek voltak. A török világban ez is elpusztult és megszünt falu lenni. 1576-ban még hét háza állott fenn, de 1669-ben már ismét a törököktől elpusztított falvak között van említve. *Óguta* pusztáról már Gutánál megemlékeztünk. *Csalavár-* és *Hamusad* puszta nevei is történeti jelentőséggel látszanak birni.

Nemesócsa, magyar nagyközség, a csallóközi síkságon. Határában ősmagyar temető van, a mi igen régi megtelepülésére mutat. 1260—70 között *Oucha* néven van említve ; IV. Béla 1268-iki oklevele két ilyen nevű községről emlékezik meg. A királyi udvarnokok birtoka volt, melyet IV. Béla a csuthi prépostságnak adományoz. A két Ócsa közül az oklevélben az egyik *Voncha falujának* mondatik s ez valószínüleg a későbbi *Puszta-Ócsa*. 1274-ben *Kozma* banai főispán özvegye itteni birtokát *Cene* comesnek zálogosítja el. Ez után csak 1550-ben találkozunk ismét e községgel, a mikor *Gyallay* János leánya Krisztina, itteni részbirtokára új adományt nyer. 1570-ben a Gyallay és a *Bodroghy* családokat iktatják be *Puszta-Ócsán* Enyedy Farkas előbbi birtokába. 1700-ban *Sándor* István is egyik nemesi birtokosa; 1719-ben a *Laky* Bálint beiktatásának többen ellentmondanak. Később Nemesócsán a *Laky, Bankó, Galambos, Szelle, Szarka, Csorba, Végh, Nagy, Vas, Baranyay, Csepy, Gerdenics, Pázmány, Magyary* és a *Szüllő* családok lettek a nagyobb közbirtokosok, most pedig Nagy Antalnak és *Pálffy* Károlynénak van itt nagyobb birtokuk. 1894-ben majdnem egészen leégett. Van itt szolgabirói hivatal, továbbá hitelszövetkezet és tejszövetkezet. A község azelőtt sokat szenvedett a Duna áradásaitól. Református temploma, hol egy 1527-ből való, színaranyból vert kelyhet őríznek, 1786-ban épült. Ez az épp oly érdekes, mint értékes kehely brassói ötvösmunka, és az elpusztult füssi templomból került ide. A község házainak száma 299, nagyobbára ref. vallású lakosaié pedig 1567. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Ide tartoznak Pusztalőgör és *Marokháza* puszták. Ez utóbbiról már Nagytanynál megemlékeztünk, itt csak azt jegyezzük meg, hogy Pesty Frigyes szerint *Lencsés* Márktól, a Márkháziak ősétől vette volna a nevét. *Pusztalőgör* 1297-ben szerepel először oklevélileg, a mikor is Miklós győri főispán a *Lugur* nevű halászót visszaadja Gergely esztergomi kanonoknak és testvérének. 1387-ben a komáromi vár tartozéka és ekkor már vámszedőhely, melynek vámja is a komáromi várat illeti. Később *Leventér*, azután *Lögri* néven is felbukkan. Újabbkori nemesi közbirtokosai csak 1676 óta, vagyis azóta ismeretesek, mióta a törököktől elpusztíttatván, újra települt és pusztaként szerepelt tovább. Az említett időben *Hölgyi* Ferencz és Gáspár birtoka volt, kik azt *Mohy* Istvánnak adták el, a Mohyak pedig 1696-ban *Boda* Istvánra ruházták át. Későbbi közbirtokosai a *Jezerniczky, Ghiczy, Csorba, Végh* és *Jókay* családok voltak. Dűlőnevei közül is figyelemre méltó némelyik. Igy a *Kistanyi dűlő*, melynek nevével már Nagytanynál találkoztunk. Ez elpusztult község határának egy része ugyanis Nemesócsába olvadt. Továbbá a *Vöstüi dűlő*, mely a török világban elpusztult *Vösthü* helység emlékét tartja fenn. 1581-ben még négy birtokosáról tesznek említést ; ugyanis ekkor iktatták Vösthü birtokába *Sigmondics* Pétert és Gáspárt, valamint *Nagy* Istvánt és *Maizin* Györgyöt. Ugyancsak Nemesócsa tájékán, valószínüleg a *Faluhely* nevű dűlőn feküdt hajdan *Samud* is, mely IV. Bélának 1268-iki oklevelében még előfordul, de azután teljesen elenyészett. Némelyek szerint azonban a Faluhely nevű dűlőn nem Samud feküdt, hanem

Nemesócsa.

Ócsa község, mely csak a török pusztítás után telepedett mai helyére; ez azonban nem zárja ki azt, hogy Samud helység, mely már 1268 után többé nem szerepel, ne fekhetett volna szintén ott.

Neszmély. *Neszmély*, dunamenti magyar nagyközség, 235 házzal és 1357 lakossal, kiknek kétharmada református, a többi pedig róm. kath. vallású. Van saját postája és távírója, legközelebbi vasúti állomása Füzítő, hajóállomása pedig Dunaradvány. Szintén őstelep, a hol a vaskorszaktól kezdve, minden korbeli lelet képviselve van, de leggazdagabb a rómaiak kora. Első írott nyomát már 1216-ban találjuk, a mikor mai nevét *Nezmel* alakban írják. 1341-ben *Neezmel* birtokosa *Weech* unokája Miklós comes; ez oklevél szerint egy része Komárom, másik része meg Esztergom vármegyéhez tartozott. 1342-ben Vitus nyitrai püspök és Miklós, a Lajos herczeg nevelője, a füzítői vámot elfoglalják és Neszmélyre helyezik át, a mi ellen Vilmos pannonhalmi apát tiltakozott. 1364-ben a neszmélyi vámjövedelem harmada Jakus pozsonyi bírót illeti. 1422-ben már oppidum, tehát város, és vámja a komáromi váré. Ez időtájt *Hosszufalu* sőt németül *Langendorf* néven is szerepel. Egy 1471-iki oklevél latin néven *Longa villa* alakban említi. 1500 körül a *Porkoláb* család zálogos birtoka. A törökök Neszmélyt sem kímélték és 1552-ben a pusztult helyek között szerepel, a hol az összeírók összesen hat lakható házat találtak és 24 évvel később is csak tizenkettőt vehettek számba. Később újra települt és 1749-ben egy birtokperben 18 nemes udvartelkes birtokosa szerepel. Idővel a gróf *Zichyek* lettek az urai, most pedig a klosterneuburgi kanonokrendnek van itt nagyobb birtoka. E község lakosainak száma a mult század eleje óta jelentékenyen csökkent. Akkoriban 2000 lakosa volt, most pedig csak 1357. Sokan ezt a filloxera pusztításának tulajdonítják, mely a lakosok legnagyobb részét főkeresetforrásától fosztotta meg. A neszmélyi bor hajdan világhírű volt; most is híres. Az egyik hegyen faragott kövekkel kirakott, kitünő vízű kút van, melyet *Albert kútjának* neveznek. A hagyomány szerint, bőséges dinnye-lakmározás után, e kút vízéből ivott Albert király, ettől betegedett és halt meg Neszmélyen. Belső részeit itt őrizték, holttestét azonban Fejérvárra szállították. Mikor a tudós Pray erre járt, felfedezte azt a réztáblát, melynek felirata ezt a körülményt bizonyította. Ennek nyomán jelentést tett Mária Terézia királynőnek, a ki Albert király itteni maradványait Bécsbe szállíttatta és a Szent István-templom falába falaztatta. A községben két templom van, melyek közül a református fölötte érdekes. Részletei, különösen szentélye gotikus és falai lőrésekkel vannak ellátva. Az idők folyamán sokat szenvedett különféle ellenségtől, sokat is veszített eredeti alakjából a gyakran szükségessé vált tatarozások következtében, de azért ma is magán viseli az érdekes régiség összes jeleit. A református egyház értékes ezüstkelyhet őriz a XVII. századból és egy még sokkal régibb keresztelő tálczát, mely a templommal egykorunak látszik, mert ma már nehezen olvasható felirata gótikus betüket mutat. A róm. kath. templom 1890-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község határában az 1848—1849-iki szabadságharcz alatt ütközet volt. Ide tartozik Sártvány puszta, Xavér major, Akasztóhegyalja, Kásáshegyalja, Várhegyalja és Sertésvölgy. Az Akasztóhegyről, melynek egy része Dunaalmás határába esik, ott már megemlékeztünk. A *Várhegyen* vármaradványok láthatók, melyeket némelyek a törököknek tulajdonítanak. E várról korábbi oklevelek nem emlékeznek meg és így e hagyományt valószínűnek kell elfogadnunk, annál inkább, mert a török világ után már nem szerepel.

Ógyalla. *Ógyalla*, zsitvamenti nagyközség, 374 házzal és 2441 magyar és tótajkú lakossal, a kik között azonban az előbbiek többen vannak. Vallásuk róm. kath. és ref., s a katholikusok vannak többségben. Posta és távíró van a faluban, vasúti állomása pedig Udvard. Szolgabirósági székhely. Első írott nyomát 1357-ben, possessio *Gylla* alakban találjuk, 1485-ben pedig Paulus Hendy de Gyalla nevében is említve van, a ki megyebeli királyi iktatóember volt. 1570-ben még csak pusztaként szerepel, a mikor *Gyallai* István és Piroska gyalapusztai birtokukat elzálogosítják. 1582-ben *Thasy* Czirill és *Zsigmondics* Pétert iktatják a Gyallay család birtokába. 1604-ben *Apponyi* Zsuzsa a maga részét *Zendy* Miklósnak adja el, a ki azonban hat évvel később ezt a részt elzálogosítja. 1612-ben a *Sánta* család is birtokosa, s ez a maga részeit *Fakó* Péternek zálogosítja el, a mely rész 1647-ben *Fekete* Mihály és Jakab zálogbirtoka lesz.

1662-ben Gyalla puszta felére *Csajághy* György kap királyi adományt. 1697-ben már *Konkoly* László, Mihály és István is szerepelnek birtokosaiként. 1728-ban *Szluha* Ferencz és neje *Konkoly-Thege* Júlia mind a két Gyalla birtokába iktattatnak. Azután a Konkoly-Thege családon kívül még a *Baranyay*, *Csúzy* és a *Ghyczy* családok is birtokosai, most pedig a magyar kir. államkincstárnak, Baranyay Máriának, Majnik Bélának, Steiner Mihálynak és *Ehrenfeld* Antalnak van itt nagyobb birtokuk és mindegyiknek csinos úrilaka. A m. kir. államkincstár itteni birtoka azelőtt Konkoly-Thege Miklós, európai hírű csillagászé volt, ki azt csillagvizsgálójával együtt az államnak engedte át. E csillagvizsgálón kívül itt van még a m. kir. meteorologiai intézet nagyszabású telepe, melyről más helyen bővebben írunk. Ezzel szemben áll, szép park elején, a Konkoly-Thege család csinos, kényelmes úrilaka, lejebb a *Jankovics*-féle úrilak, az intézet mellett Péterházi *Steiner* Mihály szép, modern úrilaka, beljebb a községben pedig a Csúzy-féle régi nemesi kuria, mely most Ehrenfeld Antalé, a község másik végén van *Balogh* Imre főszolgabíró csinos háza. Ógyalla az átutazóra igen kellemesen hat, mert egyetlen széles és hosszú utczája ragyog a tisztaságtól, házai rendesek, csinosak, nyáron az egész hosszú utczát, melyen az országút vonul végig, naponta többször öntözik, úgy, hogy ott a legnagyobb szárazságban sincs por. Van itt kaszinó, azonkívül járásbíróság, pénzügyőrség és takarékpénztár is. A mult század elején már szivargyára is volt, melyet a Csúzy család tartott fenn és abban, mint azt az akkori források megjegyzik, 16 egyént foglalkoztatott. A községben fennálló két templom közül a római katholikus 1773-ban, a református meg 1796-ban épült. Ide tartoznak Álomszeg, Ghiczy, Ham, Kis- és Nagybalázstag, Kis- és Nagykonkoly, Kovács, Kiss, Puszta-Vék, Révay, Szeszélyes, Tokaji, és Zöldállás puszták és Abai szőlőhegy. *Konkoly* puszta már akkor rég népes falu volt, mikor mellette még Ógyalla pusztaként volt említve. Fényes szerint Thege kumai vezér ősi birtoka, kitől a Konkoly-Thegék származnak. Már 1193-ban népes helység, 1247-ben Paulus de *Concol* nevében is említve van. 1344-ben *Kemey* Miklós és fia is birtokosaként szerepelnek, kiknek e birtokát azonban *Thege* István ősi jusson elfoglalja. 1356-ban már Konkolyi-Thege Miklós és Péter szerepelnek uraiként. Úgy látszik, a török világban pusztult el és szünt meg falu lenni. *Vék* puszta már 1247-ben van említve, villa *Weyk* alakban. 1308-ban *Apor*, véki nemes itteni birtokát Zakalusi *Pozsár* Györgynek adja el. Ez is a török világban pusztulhatott el, mert azután csak 1655-ben találkozunk ismét vele, a mikor Pozsár Lukács magvaszakadtával, *Sibrik* Dániel kap reá királyi adományt. 1659-ben *Maszlik* Pál is adomány útján jut itt birtokhoz, úgyszintén 1719-ben *Huszár* Éva és Júliánna is. Itt termelték hajdan a híres véki dohányt. Az *Abai* nevű szőlőhegy szintén régi népes hely emlékét őrzi. *Aba* már 1247-ben *Weytich* és *Ádám mesterek* birtoka. 1438-ban Albert király egyik oklevelében szintén említi Aba praediumot. Ez is a Pozsár családé volt, de 1655-ben a Sibrik Dánielé lett, a minek azonban *Csajághy* György ellentmondván, ő nyerte a birtoknak azt a felét, a mely azelőtt a *Konkolyiaké* volt. 1769-ben *Zádory* András is egyik birtokosa, ki birtokának egy részét *Hollósy* Jánosnak engedi át. *Szeszélyes* puszta eredetileg *Baranyay*-féle birtok volt, melyet Baranyay Ilona, férjezett Tahyné örökölt és itt érdekes, fantasztikus kastélyt építtetett, tisztán szeszélye szerint való beosztással, sülyesztőkkel, titkos bejárókkal, csapóajtókkal és bizarr berendezéssel, a pusztát magát is Szeszélyes pusztának nevezvén el. Tőle vásárolta meg e birtokot a kastélylyal együtt báró *Hirsch* Móricz, a híres emberbarát, lebontatta a szeszélyes kastélyt és helyébe több százezer forint költséggel, nagyszabású, párját ritkító vadászkastélyt szándékozott emeltetni. Építkezés közben azonban itt érte a halál és a birtok a befejezetlen kastélylyal ismét eladásra került. Igy vette meg *Majnik* Béla, m. kir. honvéd-vezérhadbiztos és neje Konkoly-Thege Juliska. Az új tulajdonosok a félig kész kastélynak reájuk nézve fölösleges részeit lebontatták, a többit megfelelően átalakították és abból kényelmes, csinos kastélyt hoztak létre. A régi, Tahyné idejéből való épületekből azonban egy rész és egy torony még ma is fennáll és ezek külsejükkel is elárulják egykori gazdájok bizarr ízlését. Ógyalla határában feküdt hajdan villa *Tholdwar* komáromi várbirtok is, mely szintén a török világban pusztult el.

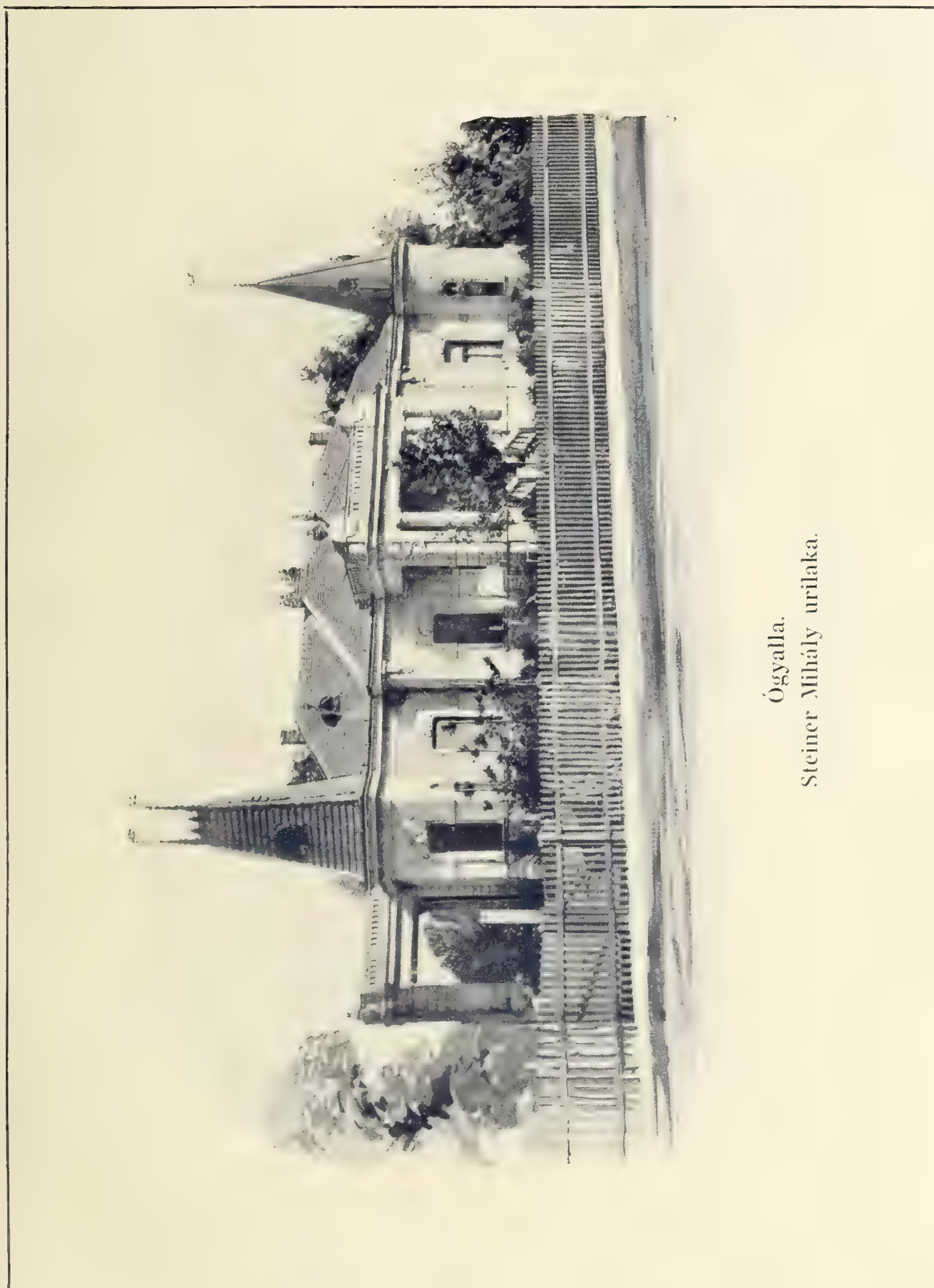
Oroszlány, nagyközség, a Vértes hegyek alatt. Házainak száma 269, Oroszlány. lakosaié, kiknek nagyobb része tótajkú és ág. evangelikus vallású, 1663.

Postája helyben van, távírója és legközelebbi vasúti állomása pedig Bokod, Dad vagy Környe. Hajdan valószínűleg a *Csákyak* birtoka volt. Oláh Miklós 1536-ban említi várát, melynek ma már csak a helye látszik, mert köveit 1733-ban a majki zárda építésénél használták fel. Az itteni Rajcsányi-féle ház szintén e várfalak maradványaiból, illetőleg a falak egy részének felhasználásával épült, és ezért nevezik ezt a házsort várdombnak. Rajcsányi házáról különben azt is állítják, hogy a mult század negyvenes éveiben az akkor élő Rajcsányi csizmadiamester, pinczeépítés alkalmával sirboltra akadt, a hol az ott talált holttesten kívül, kincsre is bukkant. A hagyomány pedig azt tartja, hogy a Rajcsányi-féle háztól alagút vezetett a johannita-lovagok hajdani kolostorához. A község a török dúlások alatt elpusztult, és midőn az *Esterházyak* lettek az urai, tótokat telepítettek ide. Ebben az időben *Puszta Oroszlánkő* volt a neve. Most is gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. Lakosai a mult század elején nevezetes mészégetést és hamuzsírfőzést űztek, az uradalomnak pedig itt olajgyára volt. A *Labánszky, Svandorszky* és *Pénzes* elnevezésű dűlőihez, újabb településével összefüggőleg, az a hagyomány fűződik, hogy ott három ilynevű telepes nagyobb földterületet kapott. E családok közül ma már csak a Svanda nevű él. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Az evangelikusok temploma 1787-ben épült. A katholikusoknak csak kápolnájuk van itt, melyet 1876-ban építettek. Ide tartoznak Majk és Mindszent puszták, Haraszthegy és Majk szőlőhegy. *Majk* puszta egyike a vármegye legérdekesebb pontjainak, a hol már a XIII. század elején a majki prépostság fennállott. Egy 1252-iki oklevélben *Moyk* alakban van megnevezve, 1349-ben pedig *Mayathk* alakban. 1388 november 4-ikén Zsigmond király itt tartózkodott és innen keltezte egyik levelét is. Területe és határa a premontreiek birtoka volt. A török világban pusztult el és később az *Esterházyak* kezére került. Az Esterházyak a kamalduli szerzeteseket telepítették ide és gróf Esterházy József, 1733-ban, nagyszabású kolostort és templomot építtetvén számukra, nekik ajándékozta a pusztát is. A kamalduliak első remetelakát is gróf Esterházy József építtette 1748-ban, a másodikat gróf Cziráky József és neje, Barkóczy Borbála, a harmadikat gróf Gyulay Ferencz és neje Falussy Borbála, a negyediket Baranyay János és Imre, az ötödiket gróf Esterházy Imre esztergomi érsek, a hatodikat gróf Perényi Zsigmond pécsi püspök, egyet Hartwig József, egy másikat gróf Hunyady János, a kilenczediket gróf Erdődy de Berény, stb. A remetelakok száma összesen húsz volt. II. József alatt a kamalduliak rendje eltöröltetvén, 1782-ben a királyi kamara kezelte a birtokot, de azután több birtokos kezén ment át, mígnem végre csere útján ismét visszakerült az Esterházyak kezére. Az időközben erősen megrongálódott, érdekes kolostorból pokróczgyár lett, melyet egy Österreicher nevű pesti kereskedő bérelt, a kamalduliak remetelakait pedig a gyár munkásai foglalták el. Ebben az időben a kolostor szép templomának már csak a tornya állott, mert egyéb részeit építkezésre használták fel és még a császári fiskus adogatta el legnagyobb részét, a templom berendezésével együtt. Az oroszlányi templomnak jutott belőle a márványból épült és a mennyezetig érő oltár, melynek két oldalán korinthusi márványoszlopon egy feliratos fekete márványtábla nyugszik, továbbá a díszes szószék, a mennyezet alatt elhelyezett kapitellek, a kórus márványoszlopai és az orgona alatti oszlopdíszítés. A mult század második felében azután a jelenlegi tulajdonos atyja, fiának, gróf Esterházy Miklós Móricznak, nősülése előtt, megfelelő lakást óhajtván biztosítani, a kolostort 250.000 forint költséggel kitataroztatta, a szükséghez képest átalakíttatta, nagy kényelemmel berendezte és így lett belőle a mai kényelmes, szép kastély, a hol, különösen a vadászati évszakban, a gróf számos vendége szokott megfordulni. A magaslaton fekvő épületcsoport egyik oldalát maga a kastély foglalja el, ezzel szemben van az eredetiségében meghagyott bejárat, latin feliratú faragott köveivel; a házcsoport mindkét oldalán a kamalduliak hajdani remetelakai terülnek el, csupa egyforma, apró épület, melyeknek mindegyike a remetelakot alapító család czimerét és nevét viseli homlokzatán. E négyszög közepén áll a kamalduliak templomának tornya, melyet fel, egész a harangtorony ablakáig, sűrű, zöld repkény fut be. A kastélyban a refektorium a maga eredetiségében áll fenn érdekes freskóival és az utolsó vacsorát ábrázoló, szép falfestménynyel. A kastély alatt három nagyterjedelmű halastó

terül el, mely szintén még a kamalduliak korából maradt fenn. Közülök ma már csak az egyik tavat halászszák. A majki uradalmi ispán lakása még a mult század második felében vendégfogadó volt. E vendéglő ivójában lőtte meg magát Milfay, a híres haramiavezér, a ki Österreicher pokróczgyárost ki akarta rabolni és a vendéglőst akarta kalauzul használni. Az ivóban iddogált két társával öreg Grnya Márton oroszlányi szűcsmester. Milfay egy kanna bort állíttatott eléjök, hogy igyanak, de ki ne mozduljanak. Azután felszólítá a vendéglőst a kalauzolásra, s mivel nem akart engedelmeskedni, őt és nejét holtra verve s minden értékes holmiját elrabolva, távozni készült. Grnya kedélyesen odaszólt : »Már elmennek ? pedig én még ihatnám !« Ez a kedélyeskedés annyira dühbe hozta a rablóvezért, hogy puskájával a fal mellett ülő Grnya fejének sújtott. Grnya félrekapta a fejét s a puskaagy a falat érve, eltörött. Milfay az eltört agyat leszakítani akarván, rálépett ; rántás közben a puska elsült s a golyó, Milfay czombján át, a falba fúródott. A súlyosan sebesültet társai felszedték s a Kisbér melletti Kethelyre, egy özvegy Gerhardné nevű távoli rokona házába szállították. Több hétig feküdt itt, de az özvegy, a büntetéstől való félelmében, feljelentette. A pandurok itt fogták el Milfayt, Veszprémbe szállították, a hol statárium lévén, harmadnap felakasztották.

Ószőny, dunamenti magyar nagyközség, egyike a vármegye legrégibb telepeinek. Már a történelem előtti korban, a kő- és bronzkorszakban is megült hely volt, a mit az e korokból származó leletei bizonyítanak, a rómaiak korában pedig itt feküdt a rómaiak híres *Brigetio* városa. 375-ben itt halt meg és temettetett el Valentinianus római császár. Határa az itt eszközölt ásatások és leletek révén, európai hírre tett szert. Alig van itt és a környéken ház, kert, vagy szántóföld, a hol római emlékekre és leletekre ne bukkannának. Az utak szélén, a szántóföldeken, kertekben, rakásra hányva hevernek a rómaiak korából származó faragott kövek. Az itt talált tárgyak közül sok a komáromi és győri múzeumokba került, a legtöbb azonban magántulajdonban van, vagy, a mi a legrosszabb, mert ez a leggyakoribb, élelmes közvetítők és kereskedők révén a külföldre vándorolt. Szabó Károly (Új Magyar Muzeum) azt állítja, hogy itt állott Attila lakóhelye is. 1211-ben *Sun*, 1249-ben *Sceun* néven van említve, és ekkor az esztergomi érsek faluja, melyet IV. Béla királylyal más faluért elcserél. 1269-ben terra *Sceun*, 1397-ben possessio *Zyun* és 1422-ben villa *Zwn* alakban, komáromi várbirtokként van említve. 1460-ban már *oppidum Zwny*, tehát város, melynek vámja is van, és ennek a jövedelme a komáromi várat illeti. 1592-ben a török pusztította el. 1627 szept. 12-én itt kötötték meg az ú. n. szőnyi békét II. Ferdinánd és a török szultán. A község csak a XVII. század első felében települt újra és ekkor a gróf Zichyek lettek az urai. 1875-ben egyik fele *Vásonkeőy* Imréé lett, a másik felét pedig már 1847-ben a klosterneuburgi kanonokrend vette meg. 1894-ben a Vásonkeőy része báró *Solymosy* Lászlóé lett, a kinek a leánya, gróf *Gyürky* Viktorné maig is birtokosa. Rajta kívül még a klosterneuburgi kanonokrendnek, *Vilá̧ghy* Gyulának, *Mocsáry* Antalné örököseinek, a katonai kincstárnak és dr. *Lővinger* Vilmosnak van itt nagyobb birtokuk. Az itt fennálló kastélyt, mely most gróf Gyürky Viktornéé, még a gróf Zichyek építtették. A mult század elején serfőző háza és szeszgyára is volt, ma pedig itt van Füzitő-pusztán a kisbér-füzitői részvénytársaság keményítő- és enyvgyára és a »Vacuum« részvénytársaság olaj- és petroleumfinomító gyára, azonkívül pedig Ószőnyben a Lővinger-féle szeszgyár. A lakosok róm. kath. ifjusági egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt is sokat szenvedett e község, és határában több nagyobb ütközet is volt. A Komárom ostromakor működött ágyúk tűzvonalába esett és az ez alkalommal ide hullott ágyúgolyók közül ma is több darab látható a katholikus templom falában. A komáromi várnak itt is vannak elősánczai. Az egyik 1850, a másik pedig 1870 körül épült és e kettőben katonai őrség tartózkodik. 1876-ban a Duna áradása a községben sok házat romba döntött. Mostani templomai közül a róm. katholikus 1777-ben, a református 1787-ben épült. A református egyház több érdekes, régi szent-edényt őriz. A község határában látható ú. n. *Töröklesi dombot* a hagyomány szerint a törökök hányták. Ószőny házainak száma 410, lakosaié 3528. Vallásuk róm. katholikus és református, de az utóbbiak vannak többségben. Van postája és vasúti állomása, távírója Komárom. Ide tartoznak Kisszőny, Bartuschek,

Béla, Füzitő, Göbölkút, Hathalom, Kis- és Nagyherkály, Kiss, Körmendy, Pernyés, Soós, Steiner, Thaly és Újszállás puszták, Csillagvár erőd, a füzitői gyártelep, győri tanya, Herkályi vadászlak, Igmándi vár, Kiss és Kosztolányi tanyák, lőporraktárak, Nagy, Neubrand és Palla tanyák, Plebánia telek, Várföld cselédlak, Végh tanya és Veszely téglatelep. *Béla* puszta hajdan a szolgagyőri vár tartozéka volt, melyet II. Endre 1231-ben kelt oklevelében *Billa* néven említ és a pannonhalmi apátságnak adományoz. 1232-ben, Gergely pápa megerősítő oklevelében már faluként van említve. *Füzitő* puszta már Szent Istvánnak a pannonhalmi apátságot alapító oklevelében van említve, a mikor az itteni halászok *piscatores Fizeg* alakban vannak említve. II. Pascal pápa, 1102-iki oklevelében *Fizic* néven sorolja fel. III. Incze pápa 1216-ban már *Fuzigteu*, Albeus pedig *Fyzegtu* alakban írja. Nevét a Fizeg nevű folyótól, vagy pataktól nyerte, melynek torkolatánál feküdt. 1001-ben Szent István a fizegi halászokat a pannonhalmi apátságnak adományozza. 1071-ben I. Geiza a garamszentbenedeki apátságnak a fizegi folyó mellett egy birtokot adományoz. Ez az oklevél egy régi temetőt is említ, a hol Gunreid sírja volt. Valószínű, hogy ez alatt a mai Almás pusztán ma is látható dombot értette, mely ősmagyar temető. 1093-ban ismét szerepel praedium *Fizegh*, a Duna partján. 1223-ban András király átírja Szent László oklevelét. 1225-ben Honorius pápa már Szűz Máriának szentelt templomát is említi. 1234—70 között, IV. Béla királynak egyik oklevele szerint, *Fyzegtu* praediumon akkoriban két falu állott fenn. 1263-ban az itteni gyarmatosok különféle kiváltságokat nyertek. IV. Béla 1265-ben, 67-ben és 70-ben itt tartózkodott és innen keltezte több oklevelét. Ezen kívül még három ízben volt itt, de itt tartózkodásának ideje ez utóbbi három esetben pontosan meg nem állapítható. Némelyek szerint az 1263-iki kiváltságokat, IV. Béla *Henel* nevű zsidó comes tanácsára adta a füzitői gyarmatosoknak, mert Henel meggyőzte a királyt arról, hogy ő e helységből híres kereskedelmi középpontot tud teremteni. IV. Béla 1269-iki oklevele az itteni vendégeknek és azután az itteni ispotálynak adja és ekkor *hospites nostri de Füzegh Thu* alakban említi. 1422-ben villa *Fyzeghthw* a komáromi vár tartozéka volt. 1393-ban azonban még a pannonhalmi főapátot vezették be az itteni vámok és négy malom jövedelmébe. Még 1592-ben is komáromi várbirtok, de ekkor *Fészek* néven a törököktől kipusztított helyként van említve. 1695-ben *Fiszekfalu* és *Fiszeki puszta* alakban fordul elő. Közben azonban, 1642-ben, *Raiffenburg* Theodorik, a komáromi várbirtokok bérlője, erőszakkal elfoglalta a főapátság itteni birtokát. 1651-ben ezt a részt gróf *Puchaim* János Kristóf kapja királyi adományban, a mi ellen azonban a főapátság tiltakozik. A birtoknak egy másik része 1500 körül a *Porkoláb* családé lett, de 1540 körül csupa zálogos birtokosokat találunk itt ; ezek a következők : *Erdőhegyi* Benedek, *Fogas* Ambrus, *Porkoláb* János, *Nagy* Péter, *Othácz* János, *Vass* Mihály, *Tóth* János, *Kovács* Lőrincz, *Nyalabicz* András, *Balogh* Miklós, *Vajda* György és Farkas. Később azután ennek is a gróf *Zichyek* lettek az urai. Most *Világhy* Gyulának van itt nagyobb birtoka és két csinos úrilaka. Ez a birtok a mult század hatvanas éveiben *Feige (Tuzsla)* Tivadar birtokába került és ő építtette e házakat is. Azután *Kálmán* Mihály vette meg és 1895-ben került a mai tulajdonos kezére, ki a házakat megfelelően átalakíttatta. Füzitő határába olvadt részben a hajdani *Astanc* falu határa, mely 1234—70 között már szerepel, de azután nyoma vész. Ugyancsak Füzitőnél és vele együtt van említve *terra Saar*, vagyis Sár földje, mely előbb Urbazi *Chak* comesé volt, de IV. Béla ennek hat ekényi földjét a füzitői vendégeknek adományozta. Füzitő közelében említtetik még a tatárjárás előtt *Jenő* falu, mely *Ynev* és *Inő* alakban szerepel és a tatárjáráskor pusztult el. Az Őszönyhöz tartozó *Herkály* puszta temetőjében fekszenek az 1848/49-iki szabadságharczban, a község alatt elesett honvédek és osztrák katonák, és itt van felállítva az Ács és Őszőny között lefolyt csata emlékére emelt honvédemlék. Herkály a török dúlásokig a szomszédságban fekvő monostori benczés apátság tulajdona volt és nevét Herke András apáttól kapta 1385-ben. Később Herkály puszta is a Zichyeké lett, kiknek itt a mult század elején messze földön híres juhtenyésztésök és tejgazdaságuk volt. Itt írták alá Komárom kapitulációját 1849 szept. 27-én. *Újszállás* puszta csak 1842-ben keletkezett és földesuraik szintén a gróf Zichyek voltak.

Ógyalla.
Steiner Mihály urilaka.

Ógyalla.
Konkoly-Thege Miklós urilaka.

Ógyalla.
Majnik Béla kastélya Szeszélyes pusztán.

Ószőny.
Világhy Gyula urilaka Fűzitő pusztán.

Szemere.
Gróf Zichy Frigyes urilaka.

Szentpéter. — Gróf Zichy Miklós kastélya.

Szomor. — Kézdi-Vásárhelyi Imre urilaka.

Perbete, a régi hajcsárút mentén, Esztergom vármegye határához közel fekvő magyar nagyközség, 708 házzal és 3534 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között azonban a katholikusok vannak a legtöbben. Van postája, távírója és vasúti állomása. Az esztergomi érsekség ősi birtoka, melyet már 1297-ben említenek. 1312-ben Csák Máté hadai foglalták el erőszakkal. 1337-ben már villa Perbethe alakban van említve. A török világban szintén elpusztult és 1552-ben csak 10 lakható házat találtak itt az összeírók. Később újra települt és mindvégig az esztergomi érsekség maradt a földesura. Hajdan vára is volt, mely 1487-ben még szóban forog, de azután elenyészett. Emlékét a *Mihály vára* nevű domb tartja fenn, mely az 1863-ik évi tagosításig a perbetei határhoz tartozott. Ősi temploma a török világban pusztult el. E templomáról egy 1499-iki oklevél is szól. Herczeg *Esterházy* Imre érsek az új templomot 1733-ban az érsekújvári vár romjaiból építtette, de ezt az 1763-iki földrengés romba döntötte. A mostani katholikus templomot azután a királyi kamara 1766-ban építtette és Vaszary Kolos herczegprimás alaposan restauráltatta. A XVII. században, az egyházi okiratok szerint, a perbetei erdőben remeték tanyáztak. Az utolsó remete Sebők Pál volt, a ki 1762-ben elhalván, a lakosok lakóhelyére kápolnát emeltettek. Annak emlékére pedig, hogy az 1763-iki földrengés e kápolnát nem rongálta meg, Ordódy György kapitány, bagotai földbirtokos, a kápolnát művészi kivitelű, Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló festménynyel ajándékozta meg, melyen Szűz Mária és Jézus fejét, vert ezüstből készült, dúsan aranyozott korona fedi. A ref. templom a XVIII. században épült. A katholikus templom előtt szép millenáris kőkereszt áll, a következő felirattal: »E jelben győztünk a multban és e jelben győzünk a jövőben.« A község lakosai gazdakört, hitel-, fogyasztási és tejszövetkezetet tartanak fenn. A »Faluhely« és »Puszta-templom« dűlőelnevezések is a régi történelmi korra emlékeztetnek. Perbete.

Szák, magyar kisközség, a Vértesek alatt elterülő hullámos síkságon. Házainak száma 133, nagyobbára ág. evangelikus vallású lakosaié 713. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Szend községével közös és Szák-Szend a neve. Szintén régi, római telep, a hol gyakran kerülnek elő e korból való leletek. Némely történetíró a *Záchok* ősi birtokának tartja és azoktól származtatja mai elváltozott nevét is. A török világ előtti szereplése valószínűleg egy a szomszédos Szend községével. A törökök kiűzetése után az *Esterházyak* nyitramegyei tótokat telepítettek ide, kiknek utódai azután teljesen megmagyarosodtak. Az Esterházyak maradtak mindvégig az urai és most is gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. 1892-ben a község nagyobb része leégett. A községben két templom van, melyek közül a katholikus 1776-ban épült egy régi kolostorszerű épület maradványaiból, mely a templom közelében állott és alapfalainak nyomai még ma is láthatók. Az ág. h. ev. templom egyike volt a vármegye ú. n. artikuláris templomainak; 1610-ben épült és 1848-ban megújíttatott. Az uradalomnak itt azelőtt gőzfűrésze és gőzmalma volt, melyek azonban 1875-ben leégtek. Most az uradalomnak téglaégető telepe van itt. Szák.

Szemere, a Cserhát végső nyúlványainál fekvő kisközség, körjegyzőségi székhely, 130 házzal és 1041 lakossal, a kik nagyobbára tótajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Udvard. Első okleveles említését 1210-ben találjuk, a mikor János esztergomi érsek az itteni, Szent Mihály tiszteletére szentelt templomot az esztergomi káptalannak adja át. 1270 táján Leustachius de *Scemera* nevében is említve van. 1416-ban, a mikor *Csúzy* Mihály birtoka, possessio *Zemele* alakban merül föl. 1532-ben az egész Szemere *Várday* Borbáláé, a ki azt *Szentmihályi* Tamásnak és Andrásnak adja el. A török világban elpusztult és az 1552-ik évi összeírás szerint csupán hét lakható házat találtak itt; de egy évvel később már három új birtokosát ismerjük meg *Felpéczy* Ferencz, *Kaposy* Imre és *Szentpétery* János személyében. 1584-ben ismét más közbirtokosaival találkozunk; ezek *Sárkány* György és neje, *Ujfalussy* Dorottya, a kik részüket *Teszényi* Ádámnak zálogosítják el. 1592-ben a *Csúzy* családbeliek osztozkodnak rajta. 1613-ban *Palugyay* Anna, gróf *Draskovich* Jánosnak; 1639-ben *Berzeviczy* Márton, Nagy Jánosnak; 1644-ben *Pethő* László, *Bucsányi* Zsuzsának; 1654-ben *Nadányi* Miklós, *Tánczos* Péternek zálogosítanak el itteni birtokrészeket. Szemere.

1659-ben *Rudnay* Istvánnak Csúzy Zsuzsánnától származó gyermekei osztozkodnak a Csúzy-féle birtokrészeken. 1665-ben *Somlay* György örökösei részüket eladják *Szemerey* Györgynek. 1704-ben Heister császári vezér a kuruczok fölött az ú. n. Pirty síkságon győzelmet aratott, és seregei a csata után a községet feldúlták s felégették. 1716-ban Ikladi *Szluha* Ferencz is egyik közbirtokosa. 1718-ban Csúzy Ádám a maga részbirtokát *Fekete* Györgynek adja el, 1756-ban pedig *Ocskay* Juliánna cseréli el birtokát az Ocskay Mihályéval. Azután a *Balogh, Jankovics, Petrics, Rozsos, Barlanghy, Jármy, Halasy* s a gróf *Lichtenberg* családok lettek a nagyobb közbirtokosai, most pedig gróf *Zichy* Frigyesnek, *Szombathelyi* Győzőnek és Antalnak, *Paál* Dénesnek, *Nagy* Mihálynak és *Klein* Lipótnak és Nándornak van itt nagyobb birtokuk. A faluban lévő két úrilak közül az egyik Nagy Mihályé, a másik gróf Zichy Frigyesé. A mostani katholikus templom újabbkori építmény. A török dúlás után Miaváról telepítettek ide tótokat. Egy határbeli dombnak *Város* a neve; ennek helyén hajdan ily nevű község állott. Ide tartoznak Szárczó, Bachl, Emánuel, Közép, Lapos, Szemereharaszt és Szombathelyi puszták, a Neumann és a Vörös majorok.

Szend. *Szend*, magyar nagyközség, Szák szomszédságában, a Vértesek alatt, 192 házzal és 1110 lakossal. Vallásuk róm. kath., ref. és ág. ev., azonban a katholikusok és evangelikusok vannak közöttük a legtöbben, noha mind a három felekezetnek van itt temploma, melyek közül a katholikus 1790-ben, a református 1791-ben és az ág. evangelikus 1793-ban épült. A községben van posta, távírója és vasúti állomása pedig Szák-Szend. Régi nemes község. Első írott nyomára 1434-ben bukkanunk possessio *Zend* alakban, a mikor Gordovai *Fancs* fia László és osztályos rokonai, itteni részbirtokukra Zsigmond királytól új adományt nyernek. 1516-ban *Battyán* Benedek budai várnagy is a birtokosa, a ki *Sárkány* Ambrusnak zálogosítja el. Időközben azonban a *Bán* család, majd az Enyingi *Török* család is jogczímet szerez reá, mig később az *Esterházyak* lettek az urai és ma is az övék. A török világban ez a község sem kerülte el a pusztulást, de később az Esterházyak újra telepítették. 1856 augusztus 30-án, néhány ház kivételével, az egész község leégett. A lakosok gabonaraktár-szövetkezetet, hitelszövetkezetet, polgári olvasókört és róm. kath. ifjúsági egyesületet tartanak fenn. Az ide tartozó felsőtói kápolna alapfalának szétbontásakor, 1788-ban, »Bonae Fortunae M. Septimius Valentinus Dec. Brig. Ex Voto« feliratú kőre bukkantak, az ú. n. ingóréten pedig ásás közben három mázsás harangot találtak, melyet a katholikus templom tornyában helyeztek el, a hol az 1856-iki nagy tűzvész alkalmával elolvadt. A község lakosai egész az újabb időkig híres lótenyésztést űztek. Az uradalom itt, 1902-től, okszerűen kezelt halastavat tart fenn.

Szentpéter. *Szentpéter*, magyar nagyközség, 508 házzal és 2655 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Ógyallán, vasúti állomása pedig Perbetén. E község a török uralom előtti időkben Ó- és Újgyalla, valamint Madar sorsában osztozott. Népes helység volt, melyet a törökök annyira elpusztítottak, hogy az 1576-iki összeíráskor mindössze kilencz lakható házat találtak benne. A török dúlások után a királyi kincstár új telepeseket hozott ide, de később a Vásonkeői *Zichyek* lettek az urai és most is gróf Zichy Miklósnak van itt nagyobb birtoka és régi úrilaka, mely arról is nevezetes, hogy hajdan a vármegye háza volt, a hol a zavaros és háborús időkben megyegyűléseket tartottak. A nagysallói csata után *Klapka* és *Damjanich* ide szálltak. 1849-ben kórházzá alakították át. E birtok 1720 körül került a Zichyek tulajdonába, melyet ú. n. budai uradalmukért cseréltek el a kincstárral. Van itt egy cserép- és téglagyár is. 1763-ban erős földrengés ejtette rémületbe a lakosokat. A földrengésnek számos ház esett áldozatul, a katholikus templom mennyezete pedig leszakadt és a falak is megrongálódtak. Ez a katholikus templom 1730-ban, a református pedig 1784-ben épült. Ide tartoznak Erdői, Lapos és Várföld puszták, Becsalicsárda és az urasági major. *Várföld* puszta helyén állott, Ipolyi Arnold és Pesty Frigyes tudósok állítása szerint, a hajdani *Várkeszi* falu, mely 1243-ban már előfordul, a mikor IV. Béla király *Kesew* komáromi várföldet Simon és Bertrand spanyol comeseknek adományozza. 1260—70 körül *Kesceu* alakban van említve. 1355-ben *Faber* Péter a birtokosa és ekkor *Varjobbaghkezeu*, vagyis *Várjobbágykeszi* néven említtetik. 1460-ban

még mindig e néven szerepel és a komáromi vár tartozéka. 1489-ben Mátyás király Várkeszi falut Komárom városának adományozza. Csere útján azután később ez is a *Zichyeké* lett. Szentpéter határában van a *Harsányi* nevű dűlő, a hol hajdan az elpusztult *Harsány* nevű falu állott. 1239-ben már *Harsan* néven van említve és *Weytek* az ura. 1316-ban *Harchan* alakban írják és ekkor István mester a birtokosa. 1592-ben már komáromi elpusztult várbirtokként szerepel. A törökök dúlásainak esett áldozatul ez is.

Szilas, a csallóközi síkságon fekvő magyar kisközség, melyet már IV. László említ egyik oklevelében. Az érsekléli papnemesi székhez tartozott és a török világban pusztult el. Mostani lakosainak az elődei, szintén a török dúlások után, Apáczaszakállasról és Lakszakállasról telepedtek ide. 1585-ben *Bajcsy* János az egyik birtokosa. 1614-ben Bajcsy István birtokának egy részét *Kálmán* Istvánnak, 1624-ben pedig *Pázmán* Ferencz szintén egy részt *Lőrincz* Györgynek zálogosítanak el, egy részt pedig 1625-ben *Dancsy* Gáspárnak, míg *Pázmán* Ferencz és Péter a maguk birtokukat *Laky* Mihálynak adják zálogba. 1643-ban *Fodoróczky* Mihályné, szül. Bajcsy Katalin a maga birtokát Istvánnak adja el. Azután a Pázmán, *Kósa, Poda, Végh, Pálffy, Csóka* és a *Kasza* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. Most itt nagyobb birtoktest nincsen. 1875 előtt szolgabírói székhely volt. A községben nincs templom. Házainak száma is mindössze 55, és nagyobbára róm. kath. vallású lakosaié 251. Postája Lakszakállas, távírója és vasúti állomása Bogya-Gellér. Szilas.

Szimő, vágmenti magyar nagyközség, már 1113-ban Kálmán király oklevelében említve van *Zemej* néven. 1249-ben villa *Zemay*. Egészen Nyitra vármegye határán fekszik és hajdan oda is tartozott, mert 1291-ben, mikor *Lipolnoki* Mikus és Dénes ezt a *Scemey* nevű birtokukat a nyitrai püspöknek adományozzák, ez oklevél Nyitra vármegyéhez tartozó falunak mondja. 1554-től 63-ig *Zimew* alakban szerepel. 1693-ban *Széchenyi* György érsek *Gug* pusztát adományozza a szimőieknek. Földesura az esztergomi érsek volt és ma is ezé a birtok. Itt jön be a Vág Nyitra vármegyéből Komárom vármegyébe. 1882-ben és 1887-ben két ízben majdnem teljesen leégett. A lakosok két temetkezési egyesületet és egy községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. Katholikus temploma 1397-ben épült, de a gyakori rongálások és átalakítások eredeti jellegét megváltoztatták. Ide tartozik a már említett Gug puszta és a vágontúli szőlőtelep. *Gugh* puszta 1217-ben falu volt. 1238-ban, mint praediumot, IV. Béla király a nyitrai vár köteléke alól kiveszi és a fehérvári keresztes vitézeknek adományozza. 1245-ben István esztergomi érsek megvásárolta és ekkor terra Gug alakban van említve, a mi arra enged következtetést, hogy a tatárjárás alatt elpusztulván, megszünt falu lenni. 1312-ben Csák Máté foglalta el, a mi ellen Tamás érsek tiltakozott és nem eredmény nélkül, mert ismét visszakerült az érsekség tulajdonába. Gróf *Széchenyi* György esztergomi érsek a pusztát a szimőieknek adományozta, a mit I. Lipót is megerősített. 1833-ban az érsekség inspektora erőszakkal foglalta el e birtokot, a mi ellen a szimőiek óvást emeltek. *Csillagvár, Szent Gyulai* és *Szent Györgyi* dűlőnevei is figyelmet érdemelnek. A szentgyörgyi dűlőn hajdan falu volt, mert gyakran találtak ott épületnyomokat, melyek ezt kétségtelenné teszik. Szimő.

Szomód, nagyközség a Vértesek alján, 270 házzal és 1506, nagyobbára róm. kath. vallású, magyar lakossal, a kik között még néhány németajkú is akad. Postája helyben van, távírója Tata, vasúti állomása pedig Tata-Tóváros. Az itt-ott néha felbukkanó ókori leletek a mellett tanúskodnak, hogy már a rómaiak korában megült hely volt. 1216-ban találjuk első írott nyomát, a mikor *Sumuld* néven van említve. 1349-ben villa *Zomold* alakban szerepel, a tatai vár tartozékaként. 1446-ban a *Rozgonyiak* az urai. Az idők folyamán ez is a többi tatai várbirtok sorsában osztozott, mígnem végre az *Esterházyak* kezére került s most gróf Esterházy Ferencz a birtokosa. A községben két templom emelkedik. Az egyik, a róm. katholikus, 1775-ben, a református pedig 1889-ben épült. Az utóbbi egyháznak 1620-ból származó érdekes úrasztali kelyhe van. Ide tartoznak Mária Magdolna és Szilánvölgy puszták, Ferencz major és *Leshegy* tanya. Ez utóbbin, a hagyomány szerint, a török világban őrház volt. Egy közeli hegynek a neve pedig *Mikola* vagy *Várhegy* s ehhez az a hagyomány fűződik, hogy ott hajdan valami város állott. A már Szomód.

említett tatárjárás előtti *Astanc* nevű falu határának egy része e község határába olvadt. Szomód azelőtt jó boráról is ismeretes volt.

Szomor. *Szomor*, a Gerecse hegycsoportban fekvő kisközség, 129 házzal és 866 róm. kath. vallású, németajkú lakossal. Posta van a faluban, távírója Zsámbék, vasúti állomása pedig Bicske vagy Herczeghalom. Szintén már a történelem előtti korban megült helyek közé tartozik, a hol a kőkorszaktól kezdve egész a rómaiak koráig minden kor visszahagyta emlékeit. Hajdan Pilis, majd Esztergom vármegyéhez tartozott. *Zomodor* néven már 1270-ben említik és némelyek szerint akkor nem a mai helyén feküdt, hanem a mai *Pusztasomodor* helyén, a hol néhány évvel ezelőtt érdekes bronz-tripost és majdnem teljes, négykerekű római kocsit találtak, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek. A *Pázmándy* családbeliek voltak az urai, de a török dúlások alatt teljesen elpusztult és később németeket telepítettek ide. Ebben az időben a Pázmándyakon kívül a *Sándor* család is birta. Most is gróf Sándor Móricz leánya, férjezett *Metternich* herczegnének és *Kézdi-Vásárhelyi* Imrének van itt nagyobb birtokuk és az utóbbinak szép, kényelmes úrilaka, melynek alapját 1800 körül *Szily* őrnagy építkezése vetette meg, mostani alakját azonban jelenlegi tulajdonosa adta meg neki. Az 1848—49-iki szabadságharcz előtt Guyon Richárd is itt lakott. *Kézdi-Vásárhelyi* Imrének itt rendkívül érdekes régészeti gyűjteménye van, melynek tárgyait mind itt és a környéken találták. E leletek közül a tulajdonos egy egész bronz-kovácsműhelyt, több domborműves és feliratos római sírkövet adományozott a Nemzeti Múzeumnak; e sírkövek egyikéről a nagy Mommsen érdemesnek tartotta külön értekezést írni. Van még azonkívül gazdag könyvtára is. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A falu határában még a közelmultban az ősi templom romjai is láthatók voltak, köveit azonban már széthordták. Mostani katholikus temploma azelőtt a reformátusoké volt. 1759-ben vették át az ide telepített német katholikusok és akkor meg is újították. Ide tartozik a már említett Pusztasomodor, a Fehér és Laczi majorok és a Károlyhegy. Említést érdemel, hogy Szomor és a szomszéd Gyermely határa között Vásárhelyi felfedezte ama római katonai országút nyomait, mely Aquincumot Brigetioval kötötte össze.

Szőlős. *Szőlős*, a Gerecse hegycsoport alatt fekvő nagyközség, 214 házzal és 1391 róm. kath. vallású, tótajkú lakossal. Postája és távírója Tata, legközelebbi vasúti megállóhelye Szőlős-Remeteség. Hajdan a királyi szőlőmívelők faluja volt, mely már 1244-ben villa *Sceleus* alakban van említve. 1446-ban és 1458-ban a *Rozgonyiak* birtoka, de egy évvel később már a tatai vár tartozéka. 1655-ben *Sibrik* Dánielt iktatják egy itteni rész birtokába. A török világban ez a község sem menekült meg a pusztulástól és 1669-ben is a törököktől elpusztított falvak között van említve. A törökök kiűzetése után tótokat telepítettek ide. Ekkor a tatai uradalommal együtt már az *Esterházyaké* volt és ma is gróf Esterházy Ferencznek van itt nagyobb birtoka. 1878-ban 72 ház égett le a községben, a melléképületekkel és a már betakarított gabonával és takarmánynyal együtt. E katasztrófának az 1792-ben épült katholikus templom is áldozatul esett, melynek tornyából a harangok is lezuhantak. Ide tartozik Tócsősz tanya és *Remeteség* puszta, a hol a gróf Esterházyaknak gyönyörű fekvésű, szép vadászkastélyuk van.

Tardos. *Tardos*, kisközség, körjegyzőségi székhely a Gerecse hegycsoportban. Van 301 háza és 1715 róm. kath. vallású, tótajkú lakosa. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Tata. Hajdan a karakói vár tartozéka volt, melyet Imre király e vár birtokai közül kivett és az esztergomi érsekségnek adományozott. II. Endre azonban e birtokot az érsekségtől elvette és Paulinus comesnek és testvérének, Jakabnak adományozta, de később, mikor az esztergomi érsek ismét kegybe jutott, visszaadta neki. 1244-ben már a *Turdos* nembeli *Pousa* fiai nevében is megjelenik a neve, 1366-ban pedig *Tordas* nevet visel. A török világban ez sem kerülte el a pusztulást. Mikor aztán újra települt, tótok kerültek ide, a kik azonban nem a régi helyen telepedtek meg. A hajdani falu helye ma már csak az *Öregfalu* dűlő nevében él. Ma is az esztergomi érseknek van itt nagyobb birtoka. 1870-ben és 1904-ben a községben nagy tűzvész pusztított. Az itteni katholikus templom 1775-ben épült. A község határában ősrégi vörös-márványbányák vannak, melyek már a XII. század-

ban kiaknázás alatt állottak, a mennyiben feljegyezték, hogy Imre király innen szállíttatott köveket, 1487 és 1489-ben pedig Beatrix királyné a budai építkezésekhez 42 hajórakomány márványt indíttatott innen Budára.

Tarján. *Tarján*, a Gerecse hegycsoportban fekvő nagyközség, már a rómaiak korában megült hely; határában ugyanis elég sűrűn kerülnek felszínre római épületek alapfalai és egyéb leletek, közelében pedig a hajdani római útnak maradványai láthatók. Első okleveles említése 1326-ban történik, a mikor terra *Taryan* alakban, a Pál mester birtoka. Tarján is a törökök pusztításainak lett az áldozata és akkor pusztulhatott el az a váracs is, mely a közeli Somlyóhegyen állott, és melynek alapfalai még a közelmultban láthatók voltak. Később a tatai uradalommal együtt, ez is az *Esterházyak* kezébe kerülvén, németeket telepítettek ide. Lakosai a mult század elején jól jövedelmező és jóhírű tehenészetet folytattak. Most nagyobb birtokosa nincsen. Van hitelszövetkezete és temetkezési egyesülete. A községben fennálló két templom közül a róm. kath. templom 1779—83 között épült, a református pedig 1785-ben. A községhez tartozik Esterházy tanya is. Tarján házainak száma 365, nagyobbára németajkú lakosaié 1980. Vallásuk róm. kath. és ref., de az előbbiek vannak közöttük többségben. Postája helyben van, távírója és legközelebbi vasúti állomása pedig Felsőgalla.

Tárkány. *Tárkány*, magyar nagyközség, Győr vármegye határának közelében. Házainak száma 349, róm. kath. és ref. vallású lakosaié 2988, de közöttük a katholikusok vannak többségben. Postája helyben van, távírója Bábolna puszta, vasúti állomása Nagyigmánd. Első nyomát, *Tarcan* alakban, 1221-ben, egy határjáró levélben találjuk. 1275-ben már villa *Tarkan* alakban említik. 1363-ban *Tárkányi* Finta özvegye, *Ethei* Péter leánya, tárkányi jószágát és vagyonát unokájának, *Moki* Gergelynek hagyományozza. 1492-ben Tárkányi András itteni birtokát eladja *Tarch* Mártonnak. A török világban ez is elpusztult és még 1672-ben is néptelen hely, de ez időtájt *Gencsy* pannonhalmi főapát veszi zálogba és 1684-ben újból megtelepíti, 1693-ban pedig bérbeadja *Komáromy* Istvánnak. Ezután mindvégig a főapátság maradt az ura és ma is ennek van itt nagyobb birtoka. Megjegyzésre méltó, hogy a lakosok száma itt a mult század első fele óta majdnem 1200-al gyarapodott. A községben fennálló két templom közül a róm. katholikusoké 1734-ben, a reformátusoké pedig 1800-ban épült. A tárkányiak katholikus ifjúsági egyesületet és önsegélyző szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak Major, Mihályháza, Ölbő, Parragh és Vasdinnye puszták. *Ölbő* puszta neve már 1171-ben, *Elbeo* alakban, személynévként van említve. Első birtokosaként *Opuch*, vagyis *Apos* szerepel, a ki 1210-ben 18 jobbágyát a pannonhalmi apátságra hagyta. Ekkor már villa *Ilbew* alakban szerepel. 1213-ban egy másik birtokosával találkozunk, s ez *Catlu*, a ki a maga birtokát szintén a pannonhalmi főapátságnak adományozza. III. Incze pápa jegyzékében *Helbeu* néven van feljegyezve. II. Endre 1221-iki oklevelében *Elbu*, majd *Ilbeu* alakban van írva. 1221-ben Apos testvérei újabb adományban részesítik a főapátságot. 1245-ben Opuch neje ismét négy ölbői szolgáját adja oda az apátságnak. 1288-ban Henrik bán fia, János nádor más birtokért cseréli el itteni részét a *Zách* és *Jáki* családbeliekkel. Később a Vasdinnyei *Vass* család is ura lesz s 1517-ben Vass Mátyás és *Csepy* Józsa kapnak itt új adományt. 1538-ban a főapát a maga részét *Tarcsi* Albertnek zálogosítja el. A török világot megelőzőleg a község a puszta templomi dűlőn feküdt, s mikor pusztává lett, a lakosok a mostani község helyére telepedtek. Ősi templomának romjai a régi faluhelyen még a közelmultban is láthatók voltak. 1693-ban a főapátság Tarcsitól visszaváltotta és *Komáromy* Istvánnak adta bérbe. *Vasdinnye* puszta hajdan szintén népes hely volt. Ilynevű hely régente kettő is szerepelt, mindegyik más jelzővel. Az apátság ősi birtoka, mely már Szent László összeírásában is *Dinna* néven van említve, míg III. Sándor pápa 1175-ben, tehát ugyancsak Szent László korában *Digna* alakban említi. Vasdinnye elnevezését a Dinnyei *Vas* családtól vette, mely 1435-ben már birtokosaként van említve. Ugyanekkor szerepel Szent Márton tiszteletére épült temploma is. A török világban ez a helység is elpusztult és határán a törökök kiűzetése után két puszta keletkezett, *Vasdinnye* és *Nagydinnye* néven, melyek később Vasdinnye néven egyesültek. 1616-ban új birtokosai bukkannak fel, *Kulcsár* Imre és osztályos társai személyében, a kik

e birtokukat *Gyárfás* Mihálynak zálogosítják el. Kívülök ugyanakkor *Iványi* Anna is részbirtokosa volt és ő is Gyárfásnak zálogosította el a maga részét. 1694-ben Bükki *Nagy* István ül az egyik birtokban, melyet tőle *Tárczay* József és *Némai* Kata utódai igényelnek. Az apátság a maga részét 1755-ig birtokolta, a mikor azután az egész *Batthyány* Lajos nádor kezére került. A Batthyányaktól később a kincstár vette meg és most a m. kir. állami ménesbirtok uradalmaihoz tartozik.

Tata. *Tata*, a vármegyének Komárom után a legfontosabb és legforgalmasabb községe. Hajdan város, szabadalmas hely, majd mezőváros, sőt czímeres város is, számos kiváltsággal; ma nagyközség. Házainak száma 860, magyar lakosaié 7547. Vallásuk róm. kath., ref., izraelita és ág. ev. s ez utóbbiak vannak a legkevesebben, a katholikusok pedig a legtöbben. Van postája, távírója és vasúti állomása. Területe ősrégi telep. Már a bronzkorszakban is megült hely lehetett, mert területén elég sűrűn találnak e korból való leleteket. A rómaiak korában nagyobb középpont volt és az e korbeli emlékek »*ad lacum felicis*« alakban szólnak róla. Ősi egyházas hely, melynek Szent Péter és Pál apostolról nevezett benczés apátsága Szent István korába vihető vissza. Abban az oklevélben, melyet IV. Béla király 1263-ban a tatai monostor számára állított ki, találjuk első magyarázatát annak a hagyománynak, mely Tata elnevezéséhez fűződik. Ez az oklevél felemlíti ugyanis, hogy a város nevét az Apuliából beköltözött San Severinói gróf Deodatustól, Szent István keresztatyjától nyerte, a kit Szent István tiszteletből Tatának nevezett. Ez az oklevél villa Tata néven, IV. Bélának öt évvel később kelt oklevele pedig *Thota* alakban említi. 1234-től 1270-ig a benczés apátságnak itt számos malma volt. 1249-ben a veszprémi káptalan vesz meg Tatán egy malmot. 1305-ben már két Tata szerepel. Az egyik possessio, falu, a másik oppidum, vagyis város. 1305-ben Mikó mester végrendeletében possessio mea Thata megjelöléssel szól róla. 1419-ben ismét oppidum és civitas Thata és ekkor, *Garay* Miklós nádor elnöklete alatt, itt tartották Győr és Komárom vármegye a gyűléseiket. Ez időben vámja is említve van, melynek jövedelmét a benczések húzzák, de a vérteskereszturi apát, Nagy Lajos adományára hivatkozva, e vámjövedelem felét a maga részére követeli. Ekkortájt épült fel híres várkastélya, mely ez időtől kezdve gyakran látja falai között a magyar királyokat, sőt az egész királyi udvart is. 1426-ban Zsigmond király itt tartózkodott és innen keltezte két levelét a következő módon: *Datum in nostra civitate Tata* és *Datum in oppido nostro Tata.* 1446-ban találjuk először említve *Ótatát*, a mikor az ótatai apátságot a négy *Rozgonyi* testvér, kegyúri joguknál fogva, Balázs testvérnek adományozza. 1460-ban már világosan fel van említve, hogy Tata két részből áll, vagyis magyar és tót részből. Ez utóbbi a mai Tóváros. 1460-ban Mátyás király Rozgonyi Jánost, Ozsvátot és Rajnáldot ismét megajándékozza a Szent Péter apátság kegyuri jogával. 1480-ban Mátyás király maga is itt volt és innen írt Ottó bajor herczegnek. Három évvel később Mátyás király ismét itt töltötte a bőjt legnagyobb részét. Ezenkívül több esetben igazolható, hogy Tata Mátyás királynak kedvencz tartózkodó helye volt. 1510-ben II. Ulászló is itt járt, innen keltezte egyik levelét és itt tartották meg az 1510-iki országgyűlést is. Egy 1585-iki leírás azt állítja, hogy hajdan Mária királynő lakóhelye volt. Tata fénykorában, 1432—1542 között, állott a Szent Iván hegyen Szent János tiszteletére épült temploma, azonkívül egy másik is a mostani piaczon, mely Szent Balázs tiszteletére épült, továbbá a mai Tóváros területén a ferenczrendiek kolostora. 1691-ben és 1693-ban a pestis tizedelte meg Tata lakosait. 1695-ben gróf *Csáky* László volt az ura, ki az uradalmat *Baráth* Ádámnak zálogosította el. Azután *Krapff* Ferencz József haditanácsos és fia, Ferencz József Gáspár kaptak rá királyi adományt. 1706-ban II. *Rákóczi* Ferencz báró *Andrássy* Istvánnak adományozza a tatai uradalmat. 1711-ről az van feljegyezve Tatáról, hogy itt akkor már 150 szűr-csapó lakott, és hogy akkor nyitottak a Szent István hegyen egy kőbányát, melyből szép vörös és szürke márványt bányásztak. Ez időtájt már 10—12 virágzó czéhe volt, melyek közül egyiknek-másiknak az eredete a középkorba nyúlik vissza. 1727-ben vette meg a báró Krapff családtól a tatai uradalmat gróf *Esterházy* József országbíró. 1737-ben a tatai apátság perel némely részeket a grófi családtól. 1754-ben *Kapuváry* József igényel per útján

bizonyos nemesi udvartelket a *Pázmándyaktól*. 1751-ben kezdik építeni a tatai nagytemplomot, melyet csak 1784-ben fejeznek be. 1816-ban *Lissay* Dávid formál jogot egy nemesi udvartelekre, a gróf Esterházy család ellenében. 1841-ben épül a kegyesrendiek temploma, kiknek zárdáját gróf Esterházy Miklós 1764-ben alapította. 1783-ban épült a reformátusok temploma. 1809-ben I. Ferencz király hosszasabban időzött Tatán és itt a mostani grófi kastély keleti kis toronyszobájában írta alá a bécsi békekötést. Tata várának keletkezését homály borítja. Már a legrégibb időkben emlegetik; de hogy ki építtette, arra nézve hiányzanak az okleveles bizonyítékok. Bonfin ismert munkájában úgy rajzolja le, mint az ország legjelesebb erődjeinek egyikét. A XV. század elején királyi vár volt, melyet Albert király és neje, Erzsébet 1438-ban 9000 arany forintért Rozgonyi Istvánnak zálogosították el, mely zálogjogban 1459-ben Rozgonyi István fiait, Jánost, Rajnáldot és Osvátot Mátyás király is megerősítette. Később, midőn a királyra visszaszállott, Mátyás király az akkor már romladozó várat nagy áldozatok árán újraépíttette, és mint Bonfinius mondja, dúsan aranyozott és faragványokkal díszített épületekkel és termekkel ékesítette. Környékét mulatóhelylyé alakította át, óriási kiterjedésű halastóval és ritka vadakban bővelkedő vadaskerttel, a hol gyakran és nagy szeretettel tartózkodott. Uralkodásának vége felé e várat fiának, Corvin Jánosnak engedte át. Oláh Miklós (Hungaria, VIII. 15. l.) még megemlékezik e mulatóhelyről, de Istvánffy (XV. könyv 266. l.) a maga idejében már elpusztultnak mondja. A török világban és a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt, e várnak fontos szerep jutott. 1526-ban *Endrédi* Somogyi Ferencz várnagy a várat *Ráskay* Gábor kezére játszotta. 1529-ben *Pohár* Kristóf, 1537-ben Eicheni *Baronyay* Mátyás, a vár kapitányai. 1543. augusztus 19-én Achmet pasa kezére került, ki a várat romba döntötte és a várost felgyújtotta. 1551-ben *Garai* János volt a vár kapitánya. 1552-ben II. Ferdinánd elrendeli a tatai vár lerombolását, a mi csak kis részben történt meg. 1553-ban *Ally* Máté a vár kapitánya. Ezután a törökök elfoglalták, de 1556-ban gróf *Eck* ismét visszafoglalta és ekkor *Nagy* János lett a várkapitány. 1594-ben *Szinán* pasa vette be erős ostrom után, de ekkor nem sokáig tarthatta megszállva. 1597. okt. 8-án ismét bevette és 13-án egyik oldalát a levegőbe röpítette. 1598-ban *Schwarzenberg* és *Pálffy* Miklós vették be. 1605-ben *Bocskaynak* hódolt meg. II. Rákóczi Ferencz is elfoglalta, de a császáriak 1707-ben visszafoglalták és lerombolták. 1815-ben gróf *Esterházy* Miklós ismét használható állapotba helyezte. 1832-ben a villám csapott a restaurált várkastélyba, de az ez által okozott kárt ismét kijavították. E várkastélyban őrzik az Esterházy család gazdag és nagybecsű levéltárát. Tata vidéke, a város és a vár közvetetlen környéke is, az itteni számos forrás következtében, valamikor beláthatatlan mocsár volt. 1747-ben gróf Esterházy József és a királyi kincstár, *Mikovinyi* mérnök tervei szerint, a forrásvíz nagy részét egy 600 holdas tóban gyűjtötték össze, melyet erős töltéssel biztosították, azután a fölösleges vizet egy 2000 ölnél hosszabb szárító és egy másik vízvezető csatornával lecsapoltatták és elvezették, miáltal több ezer hold földet tettek mívelhetővé. A töltéssel ellátott tóból évenként 1000—1200 mázsa halat halásznak ki. Gyógyerejű meleg forrásait szintén ismerték már a régmultban és a mult század kilenczvenes éveiben, mikor a budapesti vízvezeték rekonstruálásának kérdése került sorra, komolyan foglalkoztak a szakkörök azzal az eszmével, hogy a tatai rendkívül vízdús források egészséges vizét vezetik a fővárosba. A mult század elején márványbányáin kívül volt 11 malma, nyolcz kallója, híres majolika- és kőedénygyára, nagy ser- és pálinkafőzője, élesztőgyára, bőrgyára és ezernél több kézmíves iparosa. A város mai élénk közgazdasági és társadalmi életéről tanúskodnak következő hivatalai, intézetei és társadalmi intézményei: Van itt főszolgabiróság, királyi közjegyzőség, járásbiróság, telekkönyvi hivatal, kir. adóhivatal, pénzügyőri szakasz, a tatai és tóvárosi gróf Esterházy-féle hitbizomány középponti hivatala, kaszinó, polgári olvasókör, ref. énekkar, katholikus legényegylet, korcsolya-egyesület, lawn-tennis-kör, önkéntes tűzoltó-egyesület, jótékony nőegylet, izraelita nőegylet, izraelita krajczár-egyesület és szent egyesület, kereskedők és kereskedő ifjak köre, ipartestület, iparos segédek segélypénztára, a vörös kereszt egyesület fiókja, iparos ifjak önképzőköre, polgári dalkör, függetlenségi kör, róm. kath. templomi énekkar, több jótékonyczélú asztaltársaság, több temetkezési egye-

sület, két takarékpénztár, egy segélyegylet mint szövetkezet, egy bank- és váltóüzlet és egy téglagyár. A kapuczinus barátoknak is van itt emeletes zárdájuk. Tata a budapestieknek nemcsak kedvelt kiránduló-, hanem szivesen kultivált nyaralóhelye is, a hol a nyarat igen sok család tölti, a Budapestről induló vonatok pedig vasárnaponként százával szállítják a kirándulókat Tata kies, szép vidékére. Van itt e czélra szolgáló külön megállóhely is, közvetetlen a grófi park mellett, mely az ország legszebb és legnagyobb parkjainak egyike, és nemcsak szép részletekben bővelkedik, hanem régi emlékekben is, mert lépten-nyomon találunk maradványokat a rómaiak korából és a török világból, melyeket gondos kezek gyűjtöttek össze, óvtak meg és helyeztek el stílszerű környezetben. Mindjárt a park elején kényelmes vendéglő fogadja az érkező vendégeket. Közel ide van a grófi családtól fentartott versenypálya is és a tatai lófuttatások rendszerint nagyon látogatottak. A tó partján fürdőház van kényelmes fürdőkabinokkal a kirándulók és ottlakók használatára. Tatához tartoznak Diós, Látóhegy, Mária és Miklós puszták, Grébics szőlőtelep, Komlóskert, Téglagyártelep. Dűlőnevei közül figyelmet érdemelnek a Szentgyörgyi, Mikes, Hadnagykúti, Büdöskúti, Agostyánúti és Sánczi dűlők. Ezek közül a *Büdöskúti* egy kénesszagú gyógyforrástól vette a nevét, az *Agostyánúti* és a *Sánczi* dűlőkön pedig a mult század elején a francziák ellen emelt sánczok maradványai láthatók.

Tatabánya. *Tatabánya*, a Vértesek nyúlványai alatt fekvő kisközség, mely csak a legújabban alakult. Az egész község tulajdonképpen nem más, mint a magyar általános kőszénbánya-részvénytársaság hatalmas telepe, melynek nagyarányú és gyors növekedését legjobban bizonyítja, hogy míg a legutóbbi népszámláláskor 4881 lakosa volt, most több, mint 10.000 lelket számlál, kiknek nagyobb része róm. kath. vallású. Nyelvre nézve a magyar korona területén használatos majdnem minden nyelv képviselve van, de azért mégis a legtöbb közöttük a magyar. A kőszénbánya hatalmas épületein kívül van itt még e társaságnak brikett- és téglagyára is. A telep mindennel el van látva, a mire egy rendezett községnek szüksége van. Van róm. kath. kápolnája, iskolája, kórháza, gyógytára, szállója, altiszti köre, élelmezési raktára, stb., s e mellett postája, távírója és vasúti állomása. Házainak száma napról-napra növekszik; míg ugyanis az utolsó népszámlálás csak 210 házat talált itt, addig e szám a mai napig már megkétszereződött. E rendkívül érdekes, nagyszabású telep leírásával különben más helyen részletesebben foglalkozunk.

Tolna. *Tolna*, kisközség a Gerecse hegycsoportban. Házainak száma 113, lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak és németajkúak, 561. Postája Tardos, távírója Tata, vasúti állomása pedig Tata, Bánhida vagy Felsőgyalla. Habár a község határában, különösen az ú. n. Malomföldeken elég sűrűn kerülnek elő a vas- és bronzkorszakból való tárgyak és emlékek, maga a község, legalább a mostani helyén, mégis újabbkori telepítés. Területe a tatai uradalomhoz tartozott, s 1733-ban gróf *Esterházy* József németeket telepített rá; ugyanide csinos úrilakot és vadászlakot építtetett. 1875-ben a községnek háromnegyed része leégett, és három évvel később ismét tűz ütött ki a faluban, mely házainak több, mint negyed részét elhamvasztotta. Újabban a község jómódú lakosai erősen magyarosodnak és a fiatalabbak már folyékonyan beszélnek magyarul. Plébániája 1742-ben keletkezett. A község festői szép vidékét nagy előszeretettel látogatják a budapesti és komáromi turisták.

Tóváros. *Tóváros*, magyar nagyközség, úgyszólván össze van építve Tatával. Történetök is közös, s fejlődésük ugyanazon tényezők befolyása alatt ment végbe. Házainak száma az utolsó népszámláláskor 610 volt. Lakosainak száma a következőképpen oszlik meg: róm. kath. 3638, ref. 585, izrael. 442. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van és ez utóbbi Tata-Tóváros néven ismeretes. Van itt egy róm. kath. templom, mely a kapuczinus atyáké, és 1744-ben épült zárdájukkal kapcsolatos. A mult század elején polgári és katonai kórháza volt, majolika- és edénygyára, 2—3 márványbányája, nyolcz vizimalma és deszkametsző malma. Itt van *Fischer* Arthur kályha- és terrakotta-gyára, *Melschmidt* Gy. örököseinek fehértimár-telepe, *Vessel* Sámuel és fia, Pál flanel- és daróczposztógyára, *Szarvas* Gyula eczetgyára, *Leopold* Sándor fiai bőrgyára, *Pollák* Sándor pokrócz-, szőnyeg- és tarisznyagyára, a gróf *Esterházy* uradalom pezsgőgyára, falborító és hornyolt cserép- göztégla-

A tatai kastély.

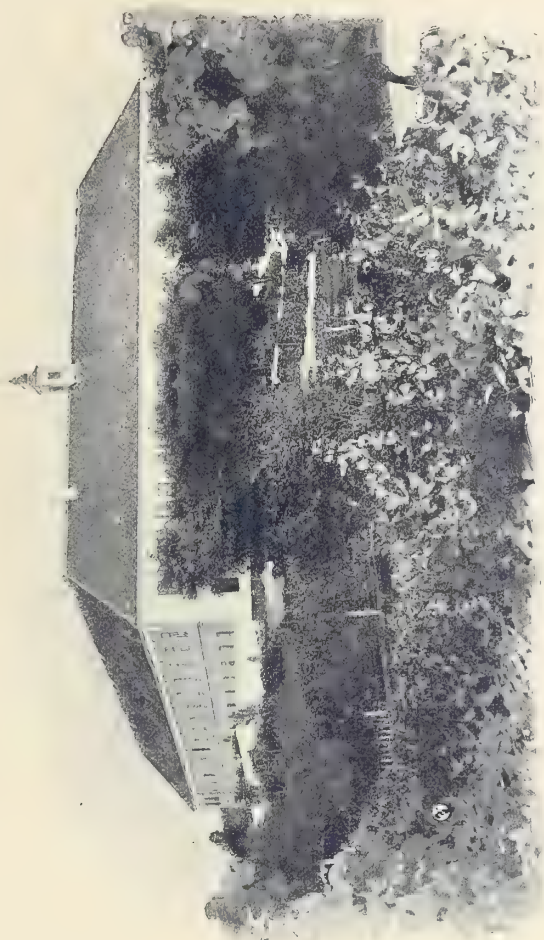
Részletek a tatai parkból.

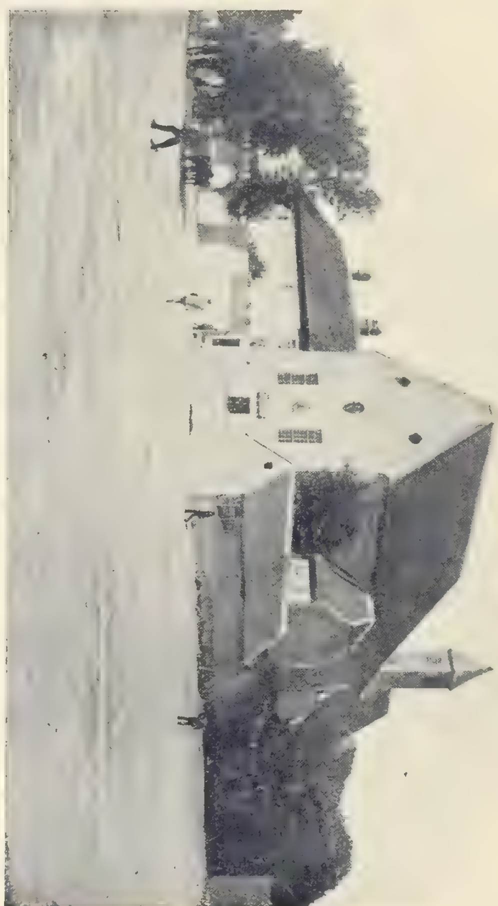
A tatai régi várkastély.

Tata.
A róm. kath. templom.

Tatatóváros.
A piaristák zárdája.

Tatatóváros.
A kapuczinusok temploma.

gyára. Egyéb intézményei az önkéntes tűzoltó-egyesület, a nőegylet, a lovászegyesület, az építő- és famunkások szakegyesülete, nyaralótelepi bizottság, vasúti osztálymérnökség, polgári kör. Ujabb időben különösen a nyaralók keresik fel szivesen. Állandóan 16° R hideg fürdője van, lóverseny-idomító futópálya, lóversenytér, a hol a lovaregylet évenként, gróf Esterházy Ferencz védnöksége alatt, lóversenyeket rendez, 10 versenyistálló, 300—400 darab lóval, és 1871 óta honvédlaktanya. Kavicsos, homokos és agyagos talaja jó minőségű asztali bort szolgáltat. Nagykiterjedésű angolpark, 45 holdnyi halastóval és ugyancsak egy nagyobb, 600 holdnyi halastó, mely a két várost egymástól elválasztja.

Túriszakállas, csallóközi magyar kisközség, mindössze 37 házzal és 342, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Postája Lakszakállas, távírója és vasúti állomása Bogya-Gellér. E községet IV. Béla 1268-iki oklevele várföldnek mondja és már ekkor említi Szent Mihály tiszteletére épült templomát. Nevét a *Thúry* családtól vette. 1460-ban *Egyházas-Szakállas* néven, a komáromi vár tartozékaként van említve, azután a Thúry család kapott reá adományt. 1631-ben, Thúry István magvaszakadtával, Egyházas-Szakállast *Püspöky* Jakab kapta nádori adományban. Később az *Amade* családé lett és ezektől a *Ghiczyek* vették zálogba; később tulajdonukba ment át és itt kastélyt is építettek. Most *Ordódy* Pálné, szül. Ghiczy Teréziának és dr. *Nagy* Vilmosnak van itt nagyobb birtokuk. A katholikusoknak csak kápolnájuk van, melyet *Ghyczy* Rafael építtetett és 12,000 forintos alapítványt tett le az ugyancsak általa épített iskola és a kápolna fentartására, továbbá a tanító és káplán fizetésére. A mostani református templom volt a már említett ősi templom, melynek idomai ma is elárulják régiségét. A török világban erősen megrongálódott és akkor építették hozzá hátulsó részét. Ide tartozik *Amaderét* puszta, mely még az Amade család birtoklásának az emléke. Túriszakállas.

Udvard, zsitvamenti magyar nagyközség, 680 házzal és 4198 lakossal, a kik vallásra nézve, kevés kivétellel, róm. katholikusok. Van postája, távírója és vasúti állomása. Ősrégi, nevezetes község, hajdan bessenyő telep, kir. udvarnokok földje, kiktől a falu is nevét kapta. Itt magának I. Gejza királynak is 40 ekényi földje, 20 házhelye, saját kúriája volt, a mely még Szent László király idejében épült, és Szent Mártonról nevezett kápolnája. Ezeket 1075-ben az általa alapított garamszentbenedeki apátságnak adományozta. Ez a kúria és kápolna a falun kívül feküdt s körülötte idővel kisebb település is keletkezett. Ez utóbbit egy 1512-iki oklevél Szent Márton falunak nevezi. Az apátságnak ezt a birtokát, II. Endre király idejében, az apátság szolgái maguk részére foglalták el, de a király ezt és a szolgákat az apátnak itélte vissza és a hűtlen szolgák fejeit büntetésből félig leborotváltatta. Ez a Szent Márton kápolna utóbb, az érsekséggel folytatott viszályok alatt, elpusztult és 1512-ben már romjaiban állott. Csakhamar azonban a király ismét kegyeibe fogadja az udvardiakat és 1229-ben minden vám fizetése alól felmenti őket. A tatárjárás alatt az udvarnokok kipusztultak, földjüket pedig IV. Béla király *Ressel* német lovagnak adományozta. Ez azonban nem sokáig bírta, mert egy nagyszombati polgár megölése miatt perbe keveredett, utóbb ki is vándorolt és a király udvardi birtokát a nevezett polgár özvegyének adta. Ez a királynénak, emez pedig Fülöp esztergomi érseknek engedte át. Az itteni vámot IV. Béla 1256-ban Sefrid lovagnak adományozta, ki azt 1264-ben szintén Fülöp esztergomi érseknek adta el. 1274-ben az udvardi királyi halászok is említve vannak és ugyanakkor az udvardi szolgákat szabadokká teszik. A garamszentbenedeki apátság nem szivesen látta az esztergomi érsekség birtokszerzéseit, tiltakozott az adományozások és a birtokbavétel ellen, a minek azonban nem sok foganatja lehetett, mert az érsekség mégis belehelyezkedett a birtokba. Hogy azt nem élvezhette nyugodtan, arról egy 1312-iki oklevél tesz tanúságot, mely szerint az esztergomi érsekség és káptalan *Odvarth* birtokát ebben az évben erőszakkal elfoglalta az apátságtól, a miből nyilvánvaló, hogy közben mégis az apátság került fölül és visszajutott birtokainak tulajdonába, de mint láttuk, csak 1312-ig. 1307-ben Tamás esztergomi érsek itt tartotta azt a nevezetes tartományi zsinatot, melyen, az Úr megtestesülésének emlékére, az estéli harangozást rendelték el. 1382-ben Nagy Lajos átírja és megerősíti az esztergomi érsek számára IV. Béla adománylevelét. 1421-ben Zsigmond király itt tartózkodott. Udvard.

1429-ben a községet possessio *Nagvdvard* alakban találjuk említve. 1441-ben *Simonyi* Istvánt találjuk itt, kinek Ulászló király pallosjogot adományozott. A török dúlások alatt Udvardnak csak egy része pusztult el, mert az 1552-iki összeírásban még 50 lakható házat találtak itt az összeírók. Ennek az a magyarázata, hogy Érsekújvárhoz közel esvén, gyakran volt ugyan kitéve a kirohanó és portyázó csapatok sanyargattatásainak, de másrészt ez volt a szerencséje is, mert a törököknek szükségük volt erre a várhoz közel eső tanyára, a hol szükség esetén közel találtak élelmi szereket és egyebeket. Később, mikor már az országból kitakarodni voltak kénytelenek, Udvardot sem kímélték meg, hanem teljesen feldúlták és felégették, a mit az is bizonyít, hogy az 1669-iki összeírásban a község már az elpusztult helységek között szerepel. Nem sokáig lehetett azonban néptelen, mert 1695-ben már rendezettebb viszonyok között találjuk és ekkor *Márky* János és Mária itteni nemes udvartelküket elzálogosítják *Molnár* Györgynek. 1699-ben, a Tánczos család magvaszakadtával visszaháramlott nemesi udvartelket *Boncz* András kapja adományba hadiszolgálataiért, nevezetesen azért, hogy Érsekújvár ostroma idején a törököktől szorongatott és életveszedelemben forgott garamszentbenedeki apátot megvédte és kiszabadította. 1729-ben *Jankovich* Miklós és fiörökösei kapnak egy nemesi udvartelekre nádori adományt. A török világban megtörtént az is, hogy 1572-ben az esztergomi bég az összes itteni érseki jobbágyokat egyszerűen elfogatta, Esztergomba hajtatta és csak akkor bocsátotta őket szabadon, mikor 4000 aranyforint váltságdíjat kapott. Ennek az időnek az emlékét tartja fenn a *lévai strázsa* nevű dűlője is, mely a török világban őrhelyül szolgált. Némelyek török őrhelynek tartják, holott tulajdonképpen az udvardiak őrhelye volt, a honnan veszedelem esetén a kirendelt őr a törökök közeledését jelezte. A Zsitva partján emelkedő *Szent Márton halmán* még a mult század elején valami nagyobb épületnek a maradványai voltak láthatók. Noha erre okleveles adat nincsen, nem valószínűtlen annak a hagyománynak a hihetősége, hogy hajdan itt állott az a monostor, a hol Tamás érsek azt a nevezetes zsinatot tartotta. Hogy itt emelkedett a már a legrégibb iratokban is említett és Szt. Márton tiszteletére épült kápolna, azt e hely elnevezése is mutatja. Az említett épületromok pedig nem kápolna, hanem inkább kolostorszerű épület maradványai lehettek. Az esztergomi érsekségen kívül később még a *Fogarassy*, *Jankovich*, *Boncz* és *Timanótzy* családok voltak a nagyobb nemesi közbirtokosai. Most az érsekségnek van itt kiterjedt uradalma, továbbá *Boncz* Ödön miniszteri tanácsosnak, valamint *Steiger* Aladár londoni cs. és kir. alkonzulnak nagyobb birtoka. E régi szabadalmas községet egy régi oklevél *Végudvardnak* is nevezi. Udvardnál lép a Zsitva Komárom vármegyébe. 1869-ben óriási tűzvész volt a községben, mely tűznek 169 lakóház esett áldozatul. Az itteni két templom közül a katholikus a XVIII. század első felében épült, a református pedig 1880-ban. A katholikus templomban több érdekes, régi szent-edényt őriznek. A lakosok önsegélyző egyesületet, Szent Anna temetkezési egyesületet és katholikus olvasókört tartanak fenn. Ide tartoznak Bachl, Faiskola, Istenes, Paxy, Polifka, Steiger, Vadkerti puszta és Lebotag major. Udvard határában említi egy XVI. századbeli oklevél *Szárszó* (Zarzou) pusztát is, melyet az esztergomi érsek elfoglalt. Ugyancsak Udvard határában feküdt hajdan terra *Aaz*, melynek nevét ma az *ácsi rét* tartja fenn. 1354-ben van említve, az esztergomi érsek és a káptalan között történt birtokcsere kapcsán. A *Koppánkút*-hegy elnevezés az e vidéken a mai Agostyán község környékén egykor birtokos Koppán (Katapán) nemzetségre emlékeztet.

Újgyalla. *Újgyalla*, kisközség, házainak száma 177, vegyesen tót és magyar s katholikus vallású lakosaié 1144. Postája Komárom-Szentpéter, távírója Ógyalla és vasúti állomása Perbete vagy Komárom. Ez a község 1356-ban possessio *Gylla* alakban van említve, 1412-ben pedig már Gyalla néven, a mikor *Bnesáni* Zsigmond e pusztáját *Gyallai* Sándor Ozsvátnak adja zálogba. 1457-ben Gyallay Miklóst és fiait iktatják e puszta birtokába. A török dúlások alatt ez is elpusztult és 1669-ben még mindig néptelen. Később a *Csúzy* család telepített ide tótokat, a kiknek az utódai már magyarosodtak. Későbbi nemesi közbirtokosai voltak, a Csúzyakon kívül, a *Konkolyi*, a *Ghiczy*, *Baranyay*, *Tajnay*, *Tahy*, *Kukányi* és *Petrovics* családok. Most itt nagyobb birtok nincsen. Egye-

bekben Ógyalla sorsában osztozott. Az itteni róm. kath. templom 1872-ben épült. Ide tartoznak Kiskővágó, Kővágó és Rókalyuk puszták.

Vértessomló, német kisközség a Nagysomlóhegy alján. Búcsújáróhely, 198 házzal és 1253 róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Környén. Már a rómaiak korában megült telep volt, s gyakran kerülnek itt felszínre e korból való leletek. Találtak itt ú. n. fűtőpinczéket is, melyeket a rómaiak a szobáik alatt alkalmaztak. A tatai uradalomhoz tartozott, s gróf *Esterházy* József németeket telepített ide. A telepítési szerződésben, mely 1737-ből való, *Puszta-Somló* néven van említve. E Somló nevet német telepesei, a maguk kiejtése szerint, *Semle* hangzással ejtették, a minek az lett a következménye, hogy 1769-ben a helytartótanács e hibás kiejtés alapján *Zsemlyére* torzította el a nevét, a mi azután rajta is ragadt, egész a mult század végéig, a mikor nevét végre Vértessomlóra helyesbítették. Határában, 1790-től kezdve száz éven át kőszénbánya volt. Lakosai kőfejtéssel, mészégetéssel, faszénégetéssel és bányászattal foglalkoznak. 1736 előtt itt erdőszéli kápolna állott, melynek szomszédságában remete lakott. 1736-ban Esterházy József a düledező kápolnát megnagyobbította és szép szentélylyel látta el; Fahrer Juliánna, egy bécsi kereskedő hitbuzgó neje pedig a bécsi kapuczinusok templomában őrzött Mária-kegykép másolatát készíttette el e kápolna számára, melyhez a vidék népe csakhamar sűrűn kezdett zarándokolni. Ez vetette meg alapját annak, hogy a község búcsújáróhely lett, hova különösen Sarlós-Boldogasszony napján ma is sokan zarándokolnak. 1875-ben a kápolnát templommá alakították át. Van itt ezenkívül egy kápolna is, mely 1836-ban épült. Ide tartoznak Gesztes és Kapberek-puszták. *Gesztes* hajdan erős vár volt. A Gesztes név, személynévként, *Gesthus* alakban, már 1138-ban felmerül. 1333-ban ismerjük meg a gesztesi vár első várnagyát *Csór* Tamás személyében. 1388-ban Zsigmond király és Mária királyné tartózkodnak itt és innen kelteznek több levelet is. 1417-ben *Silstrang* a várkapitány. 1435-ben deczember 15-én Albert herczeg fordult meg Gesztes várában. 1438-ban Albert király és neje, Erzsébet *Rozgonyi* Istvánnak zálogosítják el a várat és a gesztesi uradalmat. 1459-ben Mátyás király megerősíti e zálogbirtoklást Rozgonyi István fiai javára. 1492-ig a Rozgonyiak kezén van, de 1494-ben már *Ujlaky* Lőrincz az ura. 1495 október 4-én II. Ulászló tartózkodott itt. 1517-ben már Enyingi *Török* Imre birja. 1544—1549-ben Török Bálint özvegye, *Pemflinger* Kata birtokában volt. A törökök ezt a várat is elfoglalták és a községet feldúlták. 1632-ben azután gróf *Esterházy* Miklós nádor kapott a birtokra királyi adományt. A gesztesi járás is e vártól és e vár uradalmától vette a nevét. *Kapberek* puszta hajdan szintén a tatai uradalomhoz tartozott és oda tartozik ma is.

Vértessomló.

Források: *Wenzel:* Árpádkori új okmánytár. — *Pesty* Frigyes: Magyarország helynevei. — *Pesty* Frigyes: Magyarországi Várispánságok. — *Teleki:* Hunyadiak kora. — *Ráth* K.: A magyar királyok tartózkodási helyei. — *Ipolyi* Arnold: Új Magyar Muzeum. — *Bartal* Gy.: Csallóköz tört. vázlata. — *Villányi* Szaniszló: Győr megye és Város. — *Gyulai* Rudolf: Török világ Komárom megyében. — *Gyulai* Rudolf: Komárom-megye és Komárom város története. — *Gyulai* Rudolf: A komáromi tört. és rég. egylet jelentései. — *Fényes* Elek: A magyar birodalom. — *Komlóssy* F.: Az Esztergom egyházmegyei róm. kath. iskolák. — *Vályi* András: Magyarország leírása. — *Fraknói* Vilmos: Monumenta Hungariae Vaticana. — *Csánki* Dezső dr.: Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában. — *Erdélyi* László dr., *Sörös* Pongrácz és *Füssy* Tamás: A pannonhalmi szent benedekrend története. — Anjoukori okmánytár. — Hazai okmánytár. — Századok. — Vármegyei levéltári adatok. — A helyszínen gyűjtött adatok.

KOMÁROM.

Történelmi visszapillantás.

Komárom, szabad királyi város, a Csallóköz alsó végében, a Duna mellett, a Vág vizének és a Kis-Dunának a Nagy-Dunába folyásánál fekszik. Béla király névtelen jegyzője a magyarok tetteiről írt könyvében (XV. fejezet) azt írja, hogy miután Árpád az egész Pannóniát meghódította, Ketelnek (vagy Retelnek) hűséges szolgálataiért nagy földet adott a Duna mellett, ott, a hol abba a Vág vize ömlik. Ketel fia, Alup-Tolma (Aluptulma) azután e helyen várat épített s azt *Komárom*-nak nevezte. Ketel nemzetsége nem sokáig bírta Komáromot, mert az már a királyok korában királyi birtok volt, egész a tatárjárásig, a mikor IV. Béla király, ki alatt a tatárjárás után, a kincstár kimerülésével, a közjövedelmek a bérlők kezére kerültek, a várat *Henel* (vagy *Hanul)* zsidó származású kamarai ispánnak eladta. Henel halála után a vár birtoka fiaira: *Welven* (Velvelin), *Nekkul* (Neklin) és *Oltman*-ra maradt, a kik a királynétól (Laskaris Mária, a görög császár leányától) a harminczad jövedelmét is bérben bírták; de mivel e bérletből kifolyó kötelezettségeiknek eleget nem tettek, felszaporodott tartozásaik fejében a várat a királynénak átadták, a ki megint a király beleegyezésével *Walter*-nek, a királyi kamara egyik ispánjának adta el a komáromi várat. A király a maga részéről, a királyi család irányában szerzett érdemeiért, főképpen azért, mert a várat saját költségén helyreállította, ugyancsak Walternak adományozta Komáromot is. Komáromban akkor *udvarnokok* laktak, kik a királyi jószágok szolgái voltak, és a kiket azután a király máshová telepített.

A XIII. században Komárom város mai területén még *Szent-Andrásfalva* és *Keszi* községek is állottak, úgy, hogy Komárom közvetetlenül a vár mellett, Szent-Andrásfalva, a mai Szent-András templom környékén, Keszi pedig valószínüleg a Vág-Duna felé eső részén állott. A három község később egybeolvadt.

Nem követhetjük a város történetét a lefolyt századok folyamán, mert arról más helyen bővebben írunk. A mi e fejezet keretébe beilleszthető, az multjának csak rövid ismertetése, közállapotainak főbb vonásokban való leírása lehet. Kiterjeszkedünk ezenfelül a város kulturális és társadalmi intézményeinek ismertetésére és végül a város középületeinek felsorolására és ismertetésére.

Komárom multja a sors csapásainak lánczolatából fűződik egybe és lakosai szívós kitartásáról tesz tanúságot, hogy mindig újból és újból felépítették annyiszor rombadőlt városukat. Szomorú e fejezet, mert pusztító tüzek, árvizek, földrengés és háború szolgáltatják tárgyát.

A mohácsi vész után, 1526 november havában, a vár Szapolyai János király birtokába jutott; de I. Ferdinánd hadai már 1527. évi augusztus 9-én félnapi heves ostrom után elfoglalták. Az ostromot megelőzőleg a várost, maga a várőrség, védelmi szempontból felégette.

1529-ben Szulejman szultán az üres várat ostromolta. Gortschacher német várkapitány u. i. a várost előbb megint felperzseltetvén, a törököktől észre nem véve, a várőrséggel együtt, az éj homályában kiszökött belőle és a Csallóközbe vonult. E háborúsdinak tréfás epizódja is volt. A dolog ugyanis úgy történt, hogy a város bírája a várost az ostrom veszedelmétől megóvni

Országos Monografia-Társaság.

akarván, elment a török táborba, s biztosította az ostromhoz készülődő török vezért, hogy a komáromiak mindnyájan Szapolyai királynak és nem Ferdinándnak a hívei. Ezután meg a vár kapuja elé állván, a szultán nevében felhívta Gortschachert, hogy adja fel a várat a töröknek. A várparancsnok azonban a török követül szolgáló bírót vasra verette s a nagy toronyba csukatta. Ezzel azután a várparancsnok vitézsége ki is merült, mert mint fennebb írtuk, a várból elszökött; de a vár kapuját maga után bezáratta s a lőréseket kanóczokkal rakatta meg. Alig hogy az őrség kivonult, mintegy 20 ezer török a Dunán átkelvén, abban a hiszemben, hogy az őrség a várban van, vagy három óráig lövöldözte azt, azután a réseken a várba vonulva, nagyot bámult, hogy csak a vasra vert városbíróra pazarolta a puskaport.

Ez ostromok alatt nemcsak a város lett kétszer a lángok martalékává, de a vár is sokat szenvedett. A második ostrom tönkre tette Mátyás királyunk alkotását, a vár nagy termét is, melyet az első ostrom megkímélt.

A várat Ferdinánd kijavíttatta. Az ó-vár kapuja fölött olvasható felírásból tudjuk, hogy a munkálatot még csak 1550-ben fejezték be.

Az 1594. évi ostromot, melyet Szinán nagyvezér Győr megvétele után intézett a vár ellen, s melynek alkalmával a várost az őrség megint felégette, a magyar katonaságnak, a magyar naszádosoknak és maguknak a város polgárainak hős védelme mindaddig feltartóztatta, míg a törökök, sikertelen igyekezetükbe belefáradván, Pálffy Miklós dunáninneni generális-kapitány hadai közeledtének hírére az ostrommal felhagytak és sebesültjeik és hadiszereik jó részének visszahagyásával nagy sietve eltávoztak Komárom alól.

A kurucz háborúkban Komárom a labanczok fészke volt. Alig hogy Rákóczi csillaga lehanyatlott, még gonoszabb ellenség fészkelte meg magát benne, mely ellen kard, magyar vitézség mitsem használt, s a mely ágyú nélkül söpörte a népet: a pestis.

A járvány már az 1709. év tavaszán föllépett; de nagyobb mértékben csak 1710 júniusában kezdett pusztítani. A pestis idejében hajnali 3, vagy délután 4 óra után kellett a halottakat a temetőhelyre kivitetni, s ott minden pompa nélkül eltemetni. A megholtak ruháit, ágyaikkal együtt, megégették. A betegek körül való szolgálatért jó fizetést kaptak az arra jelentkezők. A borbélyoknak havonként 10 forint volt a fizetésük; volt pedig a városban ez időben 3 borbély, a kiknél a megbetegedési eseteket be kellett jelenteni. A borbély azután a doktorral közölte a dolgot, a ki ingyen adott orvosságot. A pestis ellen gyógyszerül a »trux vericát« (hólyagfát) használták, melynek magvát porrá törték, és jó boreczettel bevették; a héjával pedig füstöltek. A betegekhez csak a borbélyoknak és e czélra rendelt embereknek volt szabad járniok és senki másnak, a városból való kitiltás terhe alatt. A hol nem volt a beteg számára alkalmas, elkülönített helyiség, onnan a beteget a »betegek házába« vitték, hol őket »az *Isten után adandó orvossággal*« gondosan gyógykezelték. A ki betegét eltitkolta, a városból kiküldték. Volt példa rá, hogy oly embert, a ki a ragályos beteget a »Lazarétumból« elhozta, »*100 pálczaütéssel publice a piaczon megcsapatta*« a magisztrátus.

Az 1710-iki pestis.

A vár és város közötti közlekedést a várkapitány a járvány idejére megszüntette és csak 1711. évi február 2-án engedte meg, mikor a vész annyira csökkent, hogy az érintkezést a város és a vészmentes vidék között is szabaddá tehette. Hogy mennyi áldozatot szedett a pestis, arról nincsenek részletes adatok; de a komáromi gimnáziumban ez időben tanárkodott jezsuiták egykorú följegyzései szerint »voltak napok, a melyeken 30-an, 50-en, 80-an, sőt ennél nagyobb számmal voltak a betegek«; a várkommendáns pedig azt írta a városhoz intézett egyik levelében, hogy *sok ezer ember* veszett el a járványban. A halottakat vermekben ásták el, »*hat-hét veremmel is belehányták az embereket, sok erővel is ki akart mászni, de visszataszították*«, vallotta hit alatt egy tanú, kit a magisztrátus bizonyos eljárás folyamán kihallgatott. E pestises temető a város mai legszebb terén, a Kossuth-téren volt, melynek megbolygatását az akkori helytartótanács örök időkre eltiltotta.

1763. évi június hó 28-án reggeli ½6 órakor rémes földrengés döntötte romba a várost. Hét kisebb-nagyobb templom tornyai ledőltek, több templom omladékká lett, s valamennyi erősen megsérült. Ily sorsban részesültek a jezsuiták új templomának tornyai, melyeket a földnek perczekig tartó ingása

Az 1763-iki földrengés.

a templom kupoláival együtt ledobott és magát a templom kriptáját, mely kelheimi márványnyal volt kirakva, áttörte és az egész épület főfalát szétszakította. Ugyanez a sors érte a Szent János plébánia-templomot is, melynek erős, magas tornya ledőlt, a szentély boltozatát átszakította és Venczel János jezsuita-atyát, ki éppen misézett, az omladék alá temette; János atya azonban sebekkel borítva bár, de életben maradt. A szent ferencz-rendiek templomának beszakadt bolthajtása több embert eltemetett, tornya düledékenynyé vált. E szerzetesek kolostorai is annyira megrepedeztek, hogy lakhatatlanokká váltak. Az isteni szolgálatot deszkákból összetákolt kápolnában végezték. Nagyon megrepedeztek a még épülőfélben volt városi kórház, továbbá a Szent Anna- és József-ápolóházak is. A városház tornya, órájával együtt a piaczra dőlvén le, többeket agyonütött. A belső s külső vár épületei és templomai is nagyon megrongálódtak. A föld a város több utczáján megnyilt, leginkább a Dunához közel. A Vág-Dunánál kénköves vizet, azután hamuszínű barna homokot hányt ki a föld belsejében forrongó vulkanikus erő. A várban karvastagságban sárgaszínű, kénkő-szagú láng tört ki, utána pedig zavaros víz és kénes homok vegyest, oly nagy mennyiségben, hogy rövid idő alatt három-négy láb magasra betöltötte az ú. n. Infant-Schantz árkot. A katonákat sátrakban helyezték el. Sokan félelmökben a Duna hajóira menekültek, hogy megszabaduljanak; de a földindulás itt is víz-hullámzás alakjában rettegtette őket. A városi levéltár adatai szerint, 279 nagyobb ház rommá lett, 785 pedig tetemesen megsérült, 63 ember, köztük vidékiek is, mert éppen a péter-pálnapi vásár volt, romok alá temettetve, életöket vesztették, 102 ember pedig kisebb-nagyobb sérülést szenvedett. Mikor a város népe és a hatóság emberei a csapás lesujtó hatása alól némiképpen felocsudtak, megkezdődött a nagy temetés. A vármegyétől e czélra kirendelt emberek segítségével a romok alól a kőművesek keresték ki a holttesteket, az asztalosok pedig 20 gödröt ástak s a szerencsétlenül jártakat azokba temették.

A földrengés, erős morajtól kísérve, majdnem mindennap, de már csak kisebb mértékben megismétlődött s még szeptemberben is tartott. Az előbb virágzó város lakosai koldusokká lettek s életöket igyekeztek megmenteni. Felsegélyezésökre országszerte könyöradományokat gyűjtöttek.

Mária Terézia királynő kormánya e katasztrófa után a várost a Duna jobbpartjára akarta áttelepíttetni; a város azonban e különben kedvező királyi ajánlatot, az akkor igen virágzott fakereskedésre való tekintetből, nem fogadta el. A lakosság újból hozzáfogott az építkezéshez, melyre nézve az akkori helytartótanács úgy intézkedett, hogy az építendő házak csak földszintesek legyenek és ne szilárd anyagból, hanem fából emelendők, a bolthajtások mellőzendők; a mennyezetek gerendákból készítendők; bekövetkezhető tűzveszély tekintetéből pedig a házak között közök hagyandók. Ez az intézkedés magyarázza meg, hogy még ma is oly kevés emeletes ház van Komáromban.

Az 1783-iki földrengés.

Az 1783. évi április hó 22. napján, reggel ¼4 órakor, ködös, sötét, esős időben, ismét szörnyű földrengés rázta meg a várost, a mely borzasztóságában az 1763. évivel csaknem egyenlő volt. Emberélet nem esett áldozatul, de több mint 500 ház dőlt össze, vagy sérült meg. E földrengés után a tanács a zenét egy évre nemcsak nyilvános mulatóhelyeken, de a magánházakban is eltiltotta. Ugyanennek emlékére huzzák meg a Szent-András templom nagy harangját mindennap délután 3 órakor, és Péter és Pál nap utáni vasárnapon ma is fogadalmi körmenetet tart a város róm. kath. lakossága, s e napon a más vallásúak is könyörögnek templomaikban az ég sujtoló haragjának megengeszteléséért.

Földrengések 1822-ben.

Az 1822. év folyamán ujra több földrengés rémítette meg a lakosságot. Az egyik február 6-án volt s több másodperczig tartott. Ugyane hó 18-án oly erős volt a rengés, hogy a falak ismét megrepedeztek és sok köz- és magánépületben esett kár. Megismétlődtek a rengések február 19-én, 20-án, 22-én-28-án és márczius 1-én.

1823. évi április 17-én rövid idő alatt 52 házat hamvasztott el a tűz és 100.000 frtnál több kárt okozott.

Az 1831-iki kolera.

Az 1831. évben a kolera látogatta meg a várost. Annak hírére, hogy a kolera hazánk felé közeledik, vesztegzárakat állítottak fel és a járókelőket ellenőrizték, van-e útlevelük, fertőzetlen helyről jöttek-e? A katonaság részére az előfogatok kiszolgáltatását és a katonai átkeléseket megszüntették; a kol-

dusok kóborlását, valamint az éjjeli tivornyázást kemény büntetés mellett eltiltották, a korcsmákat és kávéházakat esti 10 órakor becsukták. A város minden utczájára 1 vagy 2 egyént rendeltek ki, hogy a tisztaságra fölügyeljenek és a betegeket fölírják. Mindennek ellenére a kolera augusztus 3-án kiütött, még pedig oly mértékben, hogy két hónap alatt 1682 betegedési eset fordult elő, mely 692 esetben halállal végződött. Augusztus 14-én, melyen a járvány tetőfokát érte el, 62 halott volt. A lakosság már-már az orvosokat kezdte bántalmazni, kikről azt híresztelték, hogy méregkeverők és a kolerát ők terjesztik ; de a hatóság felvilágosítására ismét megnyugodtak.

1848. évi szeptember 17-én megint óriási tűz támadt. A dühöngő szél majd az egész várost lángba borította, úgy, hogy oltásról szó sem lehetett ; mindenki csak a saját megmentéséről gondoskodott. Leégett 389 számjegyes ház, 5 templom, a vármegye- és városháza, plébánia, iskola, a dunai állóhíd, a Duna hátán 19, gabonával terhelt nagy tölgyhajó ; a templomok harangjai megolvadva zuhantak az utczákra. Magában a Szent-András templomban 300.000 forint kárt okozott a tűz ; egyéb templomok kára 60.000 forint, magánosok 800.000 forint kárt szenvedtek. Az 1848-iki tűzvész.

A következő év megint új csapással sújtotta a várost. A szabadságharcz alatt, 1849 márczius 19-én a császáriak a Duna jobbpartján fölállított ütegekkel megkezdték a város bombázását. A lakosok a város erődítéseibe húzódtak, vagy az úgynevezett Czigánymezőn rögtönzött sátrak alá menekültek. A bombák a városban tetemes kárt okoztak és sokakat meg is öltek ; tűz is támadt, melynek a reformátusok temploma is martaléka lett. Ez alkalommal ismét 108,503 p. forint kárt szenvedett a város.

1849 április 21-én a várnak Vág felőli része felszabadult a zár alól s Guyon Richard tábornok szerencsésen bejutott Komáromba. Április 26-án a várőrség éjjel kirohanást intézett a Dunán rögtönzött talp-hídon, meglepte s megfutamította a Duna jobbpartján végighúzódó osztrák ostromló sereget, miáltal a vár és a város a Duna túlsó feléről is felszabadult az ostromzár alól. Június 29-én az osztrák sereg ismét Komárom felé tartott, s Ácsot, Igmándot és Kisbért megszállván, július 2-án megtámadta a monostori tábort ; de Görgei, hosszú, véres harcz után, támogatva a monostori sánczok, a nádorvonali erősség s a Duna-sziget lövegeitől, visszaverte a császáriakat. Július 11-én és augusztus 3-án, mely utóbbi napon Klapka kirohanást tett, ismét véres harczok folytak, s ez utóbbi alkalomkor tömérdek zsákmány jutott a várőrségnek. A világosi katasztrófa után, 1849. évi szeptember 27-én a komáromi vár is kapitulált. A fegyverletétel október első napjaiban történt.

A 48/49-iki események következtében, beleértve a tűzkárt és a térparancsnoksághoz beadott magyar pénzjegyeket, több mint negyedfél millió kárt szenvedett a város.

A csapások közül, melyek a városra nehezedtek, a legsúlyosabbak közé tartoztak az árvizek. Hogy csak a XIX. század árvizeit említsük, mellőzve a kisebb károkat okozott vízáradásokat, az alábbi eseteket jegyezzük fel. A XIX. század árvizei.

1809 február 2-án virradóra jeges árvíz öntötte el, leginkább a vágmelléki utczákat. A nép a legmagasabb helyre, a mai Kossuth-térre menekült. Ez árvíz alkalmával 319 ház omlott össze, vagy vált lakhatatlanná, és az amúgy is igen szegény lakosság 288.383 forint kárt szenvedett.

A szabadságharcz lezajlása után is árvíz növelte a város szenvedéseit. Február 11. és 12. napjain jeges árvíz borította el a város jelentékeny részét. 379 ház került víz alá, melyek közül 177 egészen bedőlt, 120 pedig megsérült és 1516 egyén lett lakástalanná. A kár 156,130 pengő forint volt.

Az 1876. év február havában az isteni gondviselés megmentette ugyan a várost attól, hogy a Duna és a Vág óriásilag megnövekedett árjai végpusztulásra juttassák ; de az árvíz mégis sok kárt okozott. A Vág-Duna hídját a rohanó ár egészen semmivé tette, a Nagy-Duna mindkét hídfőjét, a Kis-Duna jármait és jégtörőit erősen megrongálta ; a Duna töltéseit több helyütt átszakította és a zsilipeket is összeroncsolta. A víz több dunamelléki házba s a város Vág felőli részének több utczájába beömlött s lakóit menekülésre kényszerítette.

1880 január 3-án a Duna jege, magas vízállás mellett megindulván, elsodorta a dunai hajóhídfőnél levő jármokat s az újszőnyi és szigeti részen

levő hidfőket és jégtörőket megrongálta. A Duna vize a Vág medrébe ömlött, s a Vág fölfelé vette folyását. Másnap az ár az 1876-iki árvíz után teljesen újonnan épült Vág-hidat is elsodorta, óriási kárt okozván a szegény városnak.

Miután ama csapások nagy részét elmondottuk, melyek a sokra és nagyra hivatott város rendszeres és békés fejlődését megakasztották és gátolták, áttérünk a város régi szervezetére, megismertetve ezzel ama tényezőket is, melyeknek a város fenmaradását és gyarapodását köszönheti.

A város régi szervezete.

Komárom régi lakosai a vár jobbágyai voltak és házaikat, földjeiket bizonyos szolgálatok teljesítése mellett bírták. Az urbariumot 1592. évben királyi biztosok készítették. E szerint abban az időben Komáromban polgári házak voltak, a melyek mindegyikéhez *régi időktől fogva egy egész telek tartozott.* Egy egész jobbágytelek 21 szántóföldből állott. Mind a belsőséget, mind a kültelket pénz- és munkabeli tartozás terhelte és a város mindenestől a várhoz, az akkor ú. n. komáromi uradalomhoz tartozott. Minden egyes egész telektől egy »fertó« pénzt, v. i. 25 »magyar dénárt« fizettek, még pedig 12 és felet Szent-György napján és ugyanannyit Szent-Mihálykor.

Az »óbester« úrnak (a vár vicze-kapitánya) két szabad nemesi telke volt. Az urbarium készítése idejében azonban az »óbester« a komáromi várban lakott és engedelméből a két udvartelken 46 házacska épült, a melyektől a lakók neki fizetni és szolgálni tartoztak. Az udvartelkekhez tartozó 42 hold szántóföldet az »óbester« a maga számára tartotta fenn.

A Komárom városban lakó polgárok és nemzeti (magyar) katonák, a kiknek házaik és telkeik is voltak és polgárjoggal éltek, minden egész ház, illetőleg egész telek után egy »fertály pénzt«, t. i. 25 dénárt fizettek, két részletben, minden év Szent-György és Szent-Mihály napján. A *nemes* udvartelkeket leszámítva, 56 egész telek volt a városban.

A konyhára a városiak semmi szolgálmánynyal nem tartoztak ; azonban minden évben Szent-György napkor, midőn a bírót megválasztották és az uraságnak (vicze-kapitánynak) bemutatták, *tiszteleti ajándékot* vittek magukkal. A földesúri és jobbágyi viszonyoknak ezen egyoldalú és törvényen kivüli szabályozása ellen a város lakosai óvásokat tettek ; mindamellett az urbarium egész I. Lipót királyig tényleg érvényben volt. Az urbariumnak éppen századik évfordulóján jutott a város abba a helyzetbe, hogy az 1691. évi október 2-án kelt királyi kiváltságlevél értelmében, magát mindazoktól a terhektől, a melyekkel odáig a várkormánynak tartozott, évi 418 forinttal megváltotta.

A legrégibb adóösszeírás 1715-ről van meg a városi levéltárban. Ebben az adóalap, vagyis minden egyes polgár évi jövedelme fel van tüntetve s ez együttvéve 7985 frtot tett. Legtöbb jövedelmük volt a kereskedőknek, szabóknak, molnároknak, csizmadiáknak és timároknak. Az összes adófizetők 7 osztályba voltak sorozva és az I. osztályban 2 frt, a II-ban 1 frt 50 kr., a III-ban 1 frt 25 kr. ; a IV-ben 1 frt ; az V-ben 85 kr. ; a VI-ban 60 kr., végre a VII-ben 40 kr. adót fizettek. Akkor 449 polgári ház volt Komáromban, melyekben ugyanannyi polgárcsalád és 270 zsellércsalád lakott.

Ez időben, egész a városnak a szabad királyi városok közé történt felvételéig, az ú. n. »*három státusbeli bírák*«, a városi tanácscsal együtt vezették a város közigazgatását. A három státus a nemesi, katonai és polgári rend volt, melyeket egy szolgabíró, a »seregbíró« és a városi főbíró képviseltek.

Mária Terézia diplomája.

Mária Terézia királynő Komáromot 1745. évi márczius hó 16. napján kelt diplomájával a többi szabad királyi város sorába emelte. E jog adományozása a városnak 71.510 forintjába került, nem számítva a sok értékes ajándékot, mely a szabadalom elnyerése érdekében Bécsbe és Pozsonyba vándorolt. Mindezeken felül a város a királyi kegyet az ú. n. »Várföld« pusztával is megfizette, melyet Mátyás királytól ajándékba kapván, 256 évig tulajdonul bírt, s a mely a szabadalomlevél szerint várjavadalommá vált.

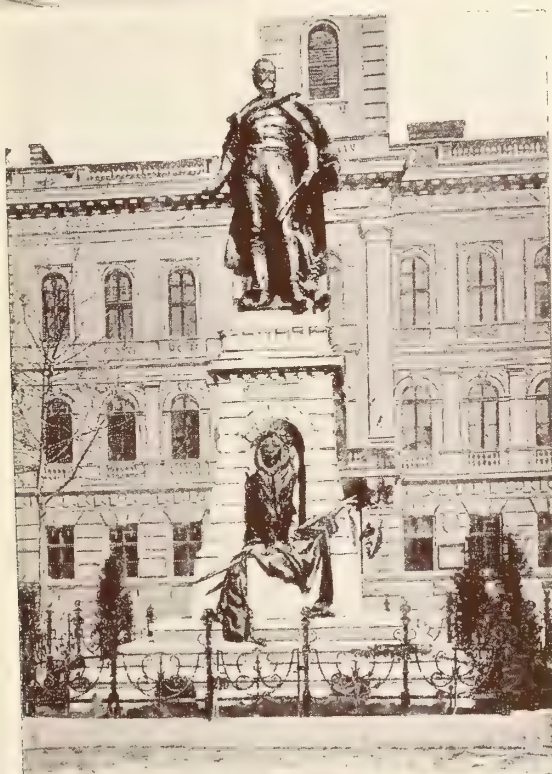
Népesedési viszonyok.

A polgárháborúk és a pestis a XVIII. században országszerte megapasztották a török háborúk alatt már amúgy is megfogyott népességet. Komárom mégis sok más városnál népesebb volt. 1715-ben 8321 lakosa volt és nálánál csak Brassó, az ország akkor legnépesebb, 16.816 lelket számláló városa, továbbá Buda, Kolozsvár és Nagyszeben voltak népesebbek. Komárom azonban népesebb volt Győrnél, Pozsonynál, Sopronnál, Szegednél, Székesfehérvárnál, Pestnél, Pécsnél és Kassánál.

1.

2.

3.

Komárom.
1. A vármegyeház. — 2. A Klapka-szobor. — 3. A városház.

1.

3.

2.

4.

Komárom.

1. Tiszti pavillon. — 2. Közkórház. — 3. A régi ev. ref. kollégium. — 4. Törvényszéki palota.

2

1. 3.

4. 5. 6.

Komárom.

1. Szent-András templom. — 2. Evangelikus templom. — 3. Református templom. — 4. Filigrán-művű aranykereszt a XVI. századból. (Görög keletiek temploma.) — 5. A görög keletiek templomának főoltára. — 6. Mátyás korabeli aranykehely a görög keleti templomban.

Öt évvel később Komárom népessége már 10.420 lakossal szerepel az országos összeírásban, mert ez évben az összeírás a nemességre és katonaságra is kiterjesztetett. Ez összeírás szerint nemesek birtokában 67 ház, 105 házikó (domuncula), 345 köblös föld és $1^1/_4$ malom volt, 26 forint jövedelemmel. A megtelepedett magyar katonaság (militia nationalis) között volt 58 lovas és 114 gyalogos. E számban az idegen várőrség nem foglaltatik benne. Birtokukban volt 13 polgári ház, 96 házikó, 72 köblös föld és egy malom, 20 forint jövedelemmel. A város külső képe igen szegényes volt s a tanács az 1720-iki összeírást kísérő fölterjesztésében azt mondja, hogy a házak nem hasonlók a szabad királyi városok házaihoz. Nagyrészt apró házikók, még a nagyobbak is csekély értékűek és más szabad királyi városban egy jobbkarban levő ház annyit ér, mint Komáromban 40, vagy még több, a nagyobbakat is számítva. A házak, még a nagyobbak is, többnyire nádból és sövényből készítvék s igen silányak. Az egész városban 1725-ben 492 házat írtak össze, a miből polgárok kezén 226 ház, 285 házikó volt, nemesekén 67 ház, 105 házikó, katonákén 13 ház, 96 házikó.

Az 1715. évben 449 polgár, 209 zsellér és 719 háztartás, — 1720-ban 197 nemes, 52 zsellér, 172 katona és 937 háztartás volt. Nemzetiség szerint 1715-ben 657 magyar, 45 német és 17 tót, — 1720-ban 777 magyar, 93 német, 43 tót, 17 szerb-horvát és 2 olasz volt. 1715-ben az iparosoknak 5883 forint, kereskedőknek 2090 forint jövedelmük volt. A szántóföld, a lakosság számához mérten, csekély. Egy része a Csallóközben volt, más része a Duna mentén terült el s ez a rész ki volt téve az áradásoknak. A mívelésre alkalmas földterület csekély volta, különösen pedig a kedvező földrajzi fekvés, szükségképpen előkelő helyre juttatták az ipart és kereskedést. Az összeírt iparosok és kereskedők száma nagy és az egyeseknél fölvett jövedelem arra vall, hogy tisztességesen megélhettek.

Az 1775. évi névösszeírás szerint 9745 főre rúgott az összes polgári lakosság száma, melyben sem a nemesi és katona-osztály, sem a kuriákon lakók nem foglaltatnak benn. Vallás szerint 5550 katholikus és 4195 nemkatholikus volt. Mesterember volt 1051.

Legtöbben voltak a csizmadiák, fazekasok, molnárok, szűcsök, magyar szabók, takácsok, kertészek, mészárosok, gombkötők és szűrszabók. Voltak oly iparágak, a melyeknek itt ma már nyomuk sincs, mint a tű- és kapocs-csinálók, zubbonycsinálók, csapók, harisnyakötők és szitakötők.

Az 1785. évi összeírás fogalmat nyújt az ezen korbeli ipar terjedelméről és forgalmáról. Volt számos magyar varga, a ki 24 segéddel dolgozott, s a kik 18-an 5511 forint értékű és 621 mázsa nyersanyagból a jelzett évben 1747 pár bocskort (párját 18 krajczárjával) állítottak elő; csizmadiáknak és német vargáknak eladtak 400 darab 40 mázsa lóbőrt, darabját 2 forint 30 krajczárjával; 438 darab lóbőrből és 1063 darab tehénbőrből pedig készítettek 1400 pár nagyobb csizmát, párját 2 forintjával, 260 pár középszerű nagyságú csizmát, 1 forint 30 krajczárjával párját, és 524 pár kis csizmát, párját 1 forintjával; 1600 pár nagyobb ú. n. topánkát, párját 45 krajczárjával és 884 pár kisebb topánkát, 30 krajczárjával párját, 7326 forint 12 krajczár összes értékben, a mi akkor az árak olcsóságából következtetve, óriási összeg volt.

Voltak tímárok, kalaposok, fésűsök, szappanosok, kötélverő mesterek, harisnyaszövők, a kik szinte gyárilag dolgoztak, sok nyers anyagot elhasználtak és meglepő értékű árúkat állítottak elő.

Komárom városának az 1850. évi általános országos összeírás szerint népessége volt 11.214 egyén; ebből vallás szerint: kath. 5788, ágostai h. ev. 377, ref. 3849, gör. keleti 51, izraelita 1149, — nemzetiség szerint pedig 10.817 magyar, 299 német, 93 szláv, 3 olasz, 1 franczia és 1 spanyol.

Az 1900. évi utolsó népszámlálás szerint volt Komáromnak 16.816 polgári, 3180 katonai állású, összesen tehát 19.996 lakosa, a kik közül 17.092 magyar, 1234 német, 1309 tót, 11 oláh, 10 ruthén, 60 horvát, 16 szerb és 248 egyéb anyanyelvű. A nem magyar anyanyelvű lakosság a katonák sorából került ki. A város területe 5554 katasztrális hold. Vallás szerint volt 12.226 római katholikus, 88 görög-katholikus, 41 görög-keleti, 728 ág. h. ev., 4488 ev. ref., 2 unitárius, 2296 izraelita és 17 egyéb vallású. A város lakóházainak összes száma 1856.

Foglalkozás szerint őstermeléssel 598, iparral 2844, kereskedelemmel 689 egyén foglalkozott.

A szekeres gazdák. Komárom város derék magyar őslakói a földmíveléssel foglalkozó néposztály, a kiket »*szekeres-gazdáknak*« neveznek.

Herman Ottó, a kitünő természettudós könyvet írt a magyar nép arczáról és jelleméről, melynek »*Az igazi magyarok*« czímű fejezetében a magyar típus kiváló példái gyanánt hozza fel a komáromi *szekeres-gazdákat*, kikről így ír: »A magyar arczra és tekintetre nézve a próbakövet ott találjuk meg legbiztosabban, a hol a viszonyok úgy alakulnak, mint pl. Révkomáromban, a hol a változó, áramló, könnyen engedő városi elemekkel szemben tömör elem áll fenn, mely hajlam és hivatás szerint egynemű, nem vegyül és csak kevés töredéke veszi fel a divat mázát. Ezt az ú. n. *szekeres-gazdák* alkotják. Megfelelő renden, bármely más nemzetnél, ehhez fogható tekintetet hiába keresünk s önkéntelenül is feltolul a gondolat azokra a döntő tulajdonságokra, a melyeket Vámbéry mint a magyarság államalkotó és államfentartó nemes és kiváló tulajdonságait, felállított és kimutatott.«

* * *

A város leírása. Komárom városát a Duna két részre, jobb- és balpartira osztja. A jobbparton fekszik *Komárom-Újváros*, a régi Újszőny, melyet 1900. évben a várossal törvényesen egyesítettek. A balparton a régi Komárom város terül el.

A város két felét a Dunán álló híd köti össze. Hajdan kompon és ladikokon szállottak át egyik partról a másikra, a városi repülő híd a magyar királyi udvari kamaráé volt, a melytől a város 1796 február 15-én vette át. A javadalomért tizenhatezer forintot, az átvett anyagokért és felszereléséért 11.187 forint 31½ krajczárt fizetett.

A téli átkelést kompok közvetítették; későbben ladikok is. A kamara idejében csak egy ladik volt készenlétben, melyet postaladiknak neveztek, mert a postát, stafétákat, ordonánczokat, orvosokat és magistratualis személyeket, ha annak szüksége fenforgott, sietve átszállította a tulsó partra. Idővel azonban, a város kezelése alatt, a ladikon való átkelés vált szokássá, minden ember csak ladikon akart átkelni, bár a kompon való átkelés biztosabb volt, kivált a városból boros fővel kimenő falusiak számára.

1837-ben engedte meg a kamara, hogy a város a Duna nagyobb ágán hajóhidat építhessen, mely 83.016 forint 28 krajczárba került. E hídon 1848. évi október 7. napján nagy szerencsétlenség esett. István főherczeg, Magyarország nádora meglátogatta a várost, s a bevonulás alkalmával a hídra tódult néptömeg alatt a gyalogjáró egy szakasza letört, 70 ember a Dunába zuhant, s közülök csak 48-at sikerült megmenteni.

A hajóhidat 1892. évben a kőből és vasból épített állandó híd váltotta fel, melyet ugyanazon év szeptember 1-ső és 2-ika közötti éjfélkor adtak át a közforgalomnak. A modern technikai tudomány e szép alkotását néhai Baross Gábor nagynevű kereskedelemügyi miniszter létesítette, a híd az állam tulajdona.

Az Újváros. A mint a bruck—budapesti vasút komáromi állomásán a vonatból kiszállunk és jobbra térünk, legelsőbben is az újvárosi *selyemfonó* tűnik szemünk elé. Ezt a selyemfonót a magyar kir. államkincstár a város által 14.000 koronáért megvásárolt és az államnak ingyen átengedett 4800 □-ölnyi területen, az 1889—1899. években építtette. Innen a főutczán át haladva, a *róm. kath. templomot* látjuk, melyet néhai *Zalka János* győri püspök építtetett, a maga költségén, a régi Ujszőny községnek, a mely mint ma is, a győri egyházmegyéhez tartozott. A templom mellett az *újvárosi rendőrség épülete* van, mely a belvárosi rendőrkapitányság kirendeltségének szolgál hivatalos helyiségül.

Az újvárostól délkeletre fekszik a híres *Csillag-sáncz*, szemben a várral, melyet 1849-ben talphíddal kötöttek össze a várral. E hídon át intézte a várőrség 1849 április 26-án éjjel a már említett híres kirohanást. Újvárostól délre van az *igmándi-erőd*, északnyugatra pedig a *monostori-erőd*, mind a kettő a modern hadászat igényei szerint felszerelve. A monostori-erőd mögött elterülő és Ácsig húzódó *monostori hegy* szőlővel van beültetve, jó bort terem és a város mulató és kiránduló helye. Itt állott hajdan a *monostori apátság*, melyet első szent

királyunk alapított, de a melynek ma már romjai sem láthatók. E dombos vidékre már a rómaiak ültettek szőlőt.

A Duna jobbpartján van a *lenfonógyár,* melyet az állam és a város támogatása mellett, *Fiedler János* gyáros állított fel. A gyár építése 1903-ban kezdődött és 1904 novemberében már üzembe helyeztetett. Van még a komárom-jobbparti részen egy *fűrész- és parkettgyár, egy spódiumgyár* és egy katonai *húskonzervgyár.*

Az Erzsébet-sziget.

Az Újvárosból az állami nagy *vashídon* az *Erzsébet-szigetre* érünk. A *dunai sziget,* mely *Erzsébet királyné* nevét viseli, ékessége, kellemes séta- és üdülőhelye a város lakosságának. Régebben a városé volt, 1819-ben azonban 213 hétszáz négyszögöles kertre osztották és közárverésen magánosoknak oly feltétel alatt adták el, hogy a kerttulajdonosok ott gyümölcsösöket telepítenek. A szigeti kertek jól jövedelmeznek, mert a bennök termő gyümölcs, különösen az alma, igen nemes fajú, s így maguk a kertek is értékesek. — Az Erzsébet-szigeten van a *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaságnak javítóműhelye,* mely sok mesterembert foglalkoztat. A műhely udvarában áll a híres *nagy-fa,* mely már több száz éves, a már másfél század óta megjelenő híres »Komáromi Kalendárium« czímlapján ugyanannyi idő óta díszeleg, s oly vastag, hogy csak öt-hat ember tudja átfogni a törzsét.

Ugyancsak a szigeten van a városi vízmű, mely 1901—1902-ben épült, s melyet 1902. évi augusztus hó 15-én adtak át a forgalomnak. A vízmű az egész városra kiterjed s minden háztulajdonosra kötelező. A telepen a szivattyúkat három 20 lóerejű gázmotor hajtja. A szivattyútelep az Erzsébet-szigeten van, mintegy 3·5 kilométernyire a várostól, illetőleg a víztoronytól. A városba a víz két főcsövön kerül a városi csőhálózatba s azután a toronyba, melyen 28 méter magasságban egy 500 köbméteres víztartány van építve a tartalékvíz befogadására. Villamos készülék jelzi a tartány megtelését vagy kiürülését. A nagyobb fogyasztók ellenőrzésére vízórák szolgálnak, magán-fogyasztók pedig szobánként és konyhánként 7 koronát fizetnek. Az ivóvíz kitűnőnek bizonyult s főzésre, mosásra, ipari vállalatok czéljaira egyformán alkalmazható.

Van még a szigeten, a városba vezető út mellett egy kis *kápolna,* melyet néhai *Sárkány János és István* testvérek 1815-ben Nep. Szent János tiszteletére emeltek, s ugyanők és néhai *Straiter* József komáromi plébános a fentartására szolgáló alapítványi tőkével ellátták; a kápolnát néhány évvel ezelőtt, az alapítványok felszaporodott kamataiból, az árvíz ellen jobban védett dombos helyen újból építették.

A szigetből, a *téli kikötővé* alakított Kisduna-ágon álló, szintén állami vashídon, a Ferencz József-rakodópartra érünk. Ez a város legforgalmasabb helye, melyen a hetivásárokat tartják. Itt van a *Dunagőzhajózási társulat állomási kikötője* is, mely mind a teher, mind a személyforgalmat közvetíti.

A Duna mellett, a város egész kiterjedésében, felülről az ú. n. *pozsonyi kaputól,* egészen le a Vágnak a Dunába folyásáig, árnyas fákkal szegélyezett szép sétaút van, mely mintegy négy kilométer hosszú, és melyhez foghatót másutt egyhamar alig találhatunk.

A Ferencz József rakodópart.

A Ferencz József-rakodópartot, mely nevet a Duna melletti szép hosszú házsor is viseli, melyen a város legtöbb vendéglője és kávéháza áll, a Baross Gábor-utcza köti össze a várossal, illetőleg közvetetlenül a *Nádor-utczával.* A Nádor-utcza a város legszebb és leghosszabb utczája, mely az egész városon végighuzódik. Ebben van a róm. katholikusok Szent-András plébánia-temploma, a görög-keletiek egyháza és a *Szent-József*-kápolna.

A Szt.-András templom.

A mai *Szent-András*-templom helyén már első árpádházi királyaink idejében állott templom. Van 1268-ból, IV. Béla idejéből, egy határjárási okmány, mely azt igazolja, hogy abban az időben a templom körül Szent-Andrásfalva község feküdt, mely azután később Komárommal egybeolvadt. A templom az 1594. évi török ostrom következtében sokáig romban hevert. A XVII. század elején csak tornyát állították helyre, mely őrtoronyul szolgált. Végre 1624-ben a templomot is felépítették. Az 1723—1733. években, közvetetlenül a régi templom mellett, egy nagyobbat építtetett a város, mert a régi szűknek bizonyult. Szerencse volt azonban, hogy a régi templomot le nem bontották, mert az új olyan gyarlóan épült, hogy falai csakhamar megrepedeztek, s midőn 1738. évi

deczember 29-én egy füssi parasztember kocsija rúdjával véletlenül falának nekiment, bedőlt s a szerencsétlen embert is romjai alá temette. A mai templomot a jezsuiták 1748—1756-ig építették, miután előbb szomszédságában székházat emeltek. Később a templommal együtt a benczések tulajdonába menvén át, ma a gimnáziumi benczés tanárok lakásául szolgál. Az 1848. szeptember 17-én dúlt nagy tűzvész a Szent-András-templomot is elpusztította s helyreállítása, mintegy félmillió frt költséggel, csak az 1860. évben nyert befejezést és ugyanez év október 28-án szentelte fel Scitovszky János biboros herczegprimás. E templom igen díszes épület; orgonája pedig ritkítja párját az országban.

A gör. keletiek temploma.

A *görög-keletiek temploma,* melyről hajdan a mai Nádor-utczát *Rácz-utczának* nevezték, korábban szintén plébánia-templom volt. Épült 1754-ben a vár területén állott lerombolt régi templom helyett, a melynek alapkövét 1511-ben tették le. Az 1849. évi nagy tűzvészben leégett, 1851-ben újra helyreállították, de a régi magas torony helyett csak csonka toronynyal. A mióta a gabonakereskedés, mely Komáromban igen virágzó és jobbadán a ráczok kezén volt, a Duna-gőzhajózás következtében, más góczpontokba vonult, a ráczok is vele mentek, s ma a hajdan népes görög-keleti egyházat alig nehány lélek képviseli Komáromban; papja nincs, csak fiókegyház. A görög-keletiek temetőjében, gyönyörű síremlék alatt aluszsza örök álmát Jókai »*Arany embere*«, néhai Domonkos János, a ki 1833-ban halt meg.

E templom oldalába van illesztve *Davidovics Pál* táborszernagynak, a napoleoni hadjáratok nagynevű tábornokának s az 1805. évi felkelés dunai hadosztálya parancsnokának díszes vasrácsozattal elkészített gyönyörű síremléke, mely alatt nyugszik a magyar törvényben is megörökített vezér.

A templom az udvarban van, az utczára nagyon szép, emeletes bérházat építtetett a hitközség.

A Szt.-József kápolna.

A *Szent-József-kápolnát* néhai báró *Zichy* Ádám udvari tanácsos és hétszemélyes táblai bíró építtette az 1741. évben és melléje elszegényedett vagy elnyomorodott nemesek számára *ispotályt* alapított, melyet a vármegye kezel. Az alapítványt a Nedeczky-család és még többen mások is gyarapították. A gyámházban öt szegény nyer lakást és részesül az alapítványok kamataiban. A régi alacsony épület helyén nehány évvel ezelőtt szép emeletes házat építettek, mely bérházként, az intézet jövedelmét gyarapítja.

A dalárda.

A Nádor-utcza felső végén van még a *dalos-egyletnek,* a régi ú. n. *dalárdának* a háza és kertje. Az 1864. évben alakult »dalárda« a város fennálló egyesületeinek egyik legrégebbike. Eredete a nemzeti elnyomatás korszakába esik, a mikor csak dalban fejezhette ki fájdalmát a magyar. Hosszú fennállása egész idejében mindig derekasan művelte a magyar dalművészetet, és nemcsak dalosainak nyújt hasznos és kellemes szórakozást, de mulatságain a város társadalmának szinét-javát gyűjti egybe. Nyilvános szereplése mindig becsületet szerzett az egyesületnek s a komáromi dalos-egyesület nem egyszer a győzelem pálmáját hozta el az országos dalos-versenyekről. Hangversenyek, műkedvelői szinielőadások jövedelméből otthont alapított magának. Első kerthelyiségét kisajátították a törvényszéki palotához. Ekkor költözött mostani helyiségébe, melyet saját czéljaira szépen és kényelmesen berendezett.

A Klapka-szobor.

A Nádor-utcza alsó része a *Klapka-térre* vezet, mely a szabadságharcz jeles tábornokától és Komárom hős védőjétől nyerte nevét, s melyen Klapka György szobra áll. A szobor *Róna* József szobrász terve szerint készült; a főalak magassága 3 méter, a talapzat 4·20 méter, úgy, hogy az egész szobor magassága, a föld szinétől számítva, 7·20 méter. Díszes vasrácscsal van bekerítve. Maga a szobor 56,000, a kerítés 984 koronába került, mely a budapesti Klapka-síremlék felállítására gyűjtött összegből fenmaradt feleslegből, Komárom város hozzájárulásából, az egyes törvényhatóságok területén eszközölt gyűjtésekből és a törvényhatóságok adományaiból nyert fedezetet. Az igen sikerült szobormű leleplezése 1896. évi november hó 10-ikén, nagy ünnepségek kiséretében ment végbe.

A városháza.

A Klapka-téren áll a kétemeletes *városháza.*

A tanács tagjainak és a hatvan-személyek közül meghívottaknak Csukás Imre városi bíró elnöklete alatt 1725. évi május 14. napján tartott közös ülésében elhatározták, hogy a városnak a nagypiaczon levő azt a házát, melyet korábban is városháznak használtak, ugyanerre a czélra jókarba helyezik. Hogy

mikor épült az a városháza, melyet 1725-ben átalakítottak, ismeretlen ; azonban Puchhaim János, mint a vár főparancsnoka, 1646. évi ápril 6-án Bécsben kelt levelével, a városi tanácsnak ugyanez évi április 2-án hozzáintézett folyamodására megengedte, hogy a városházához tornyot építtethessen. Ezt a városházat, mely a vár körzetén állott, 1663-ban az újvárhoz kisajátították és lerombolták. Becsértéke, tornyával együtt 700 forint volt. Az 1725. évi szeptember 30-án tartott tanácsülésben, melyhez a kültanács (communitas) is hozzájárult, elhatározták, hogy azt a városházat, melyet a nagypiaczon levő városháznak 1725-ben történt felépítése előtt használtak, eladják, s vételárából a katonai beszállásolás czéljaira egy kisebb házat vesznek és a város tartozásait törlesztik.

Az 1763. évi iszonyú földrengés a tanácsházat is rombadöntötte, s ily állapotban maradt három évig. Ez idő alatt a tanács üléseit a városi laktanyában tartotta. Az 1766. év február 22-én elhatározta a tanács, hogy a romokat tető alá véteti, s az építés engedélyezése végett a magy. kir. udvari kamarához felterjesztést intéz. A kormányszék azonban az építendő városház tervét és költségvetését kivánta látni. A tanács a tervet elkészítette ; de költségvetést nem terjesztett fel, hanem az építést házi kezelésben, a meglevő anyagokból, fizetésképtelen adóhátralékosok kézinapszám-szolgáltatásával, az adóhátralékok behajtásából, a könyöradományok gyűjtéséből a város középületeiben esett károkra arány szerint jutott 1600 frt készpénzből és a még befolyandó könyöradományokból a lakosok minden megterheltetése nélkül akarta véghezvinni. A kamara azonban nemcsak elégtelennek találta ezt a költségalapot, de különben is úgy vélekedett, hogy a teljesen még mindig meg nem szünt földrengések miatt állandóságra számított erős épületet emelni nem tanácsos. Miért is úgy határozott, hogy az építés tervétől ezúttal el kell állani ; kijelentette azonban, hogy nem zárkózik el attól, hogy a városházát a földrengés megszünte után fölépíthessék, de az építkezés megkezdése előtt, annak költségeire ne reménybeli jövedelmeket, hanem biztos és elegendő alapot jelöljön ki a város. Erre a városi tanács újból felterjesztéssel élt, melyben csak a sorok között állott elő vele, hogy az épület tulajdonképpen már áll is, csak tető alá kell venni. A kamara azután nem tehetett egyebet, mint hogy komolyan helytelenítette a városi tanács eljárását. A torony építésénél még egyszer meggyűlt a város baja a kamarával, mert az megengedte ugyan, hogy a városházát tető alá vegyék, de azt már nem engedte meg, hogy fölébe költséges tornyot is emeljenek. De azért a város mégis felépíttette a tornyot, tilalom ellenére rézzel boríttatta, sőt a »német tartományokból« begyült 848 frt összegből órával is ellátta. Ez a sok viszontagságot átélt városháza, az 1848. évi nagy tűzvész alkalmával, a város nagy részével együtt leégett.

Ez volt az a régi városháza, melyet az 1875. évben roskatag és a czélnak meg nem felelő volta miatt, lebontottak és 60.000 frt költséggel a régi, erős alapfalakon újra építettek, kétemeletre vettek és tűztoronynyal láttak el.

Ugyancsak a Klapka-téren, a Nádor- és Vármegye-utczák alsó végén áll a *Szent-Háromság-szobra*, melyet a kurucz háborúk és a pestis veszélyeitől való szabadulásért, 1715-ben fogadalomból emelt a város lakossága.

A Klapka-térről juthatunk a *Vármegye-utczába*, mely a Nádor-utczával párhuzamosan jön le a város felső végéről és szintén a Klapka-térre torkollik. Ez az utcza, épp úgy, mint a Baross Gábor-, a Nádor-utcza és a Klapka-tér, tele van üzletekkel, kávéházakkal és vendéglőkkel. Ebben van a tágas, kétemeletes *vármegyeháza*, melyet a vármegyebeli nemesség emelt a maga költségén. Van szép udvara, melyen a fogház áll. Ez hajdan a megye kezelése alatt volt, de a kir. törvényszékek felállítása után az állam birtokába ment át és ma kir. törvényszéki fogház. A vármegyeháza.

A Vármegye-utczában van *Jókai Mór szülőháza* is, mely jelenleg az izr. hitközség tulajdona, lelkészlakul, egyéb hitközségi alkalmazottak lakásául szolgál, s a melyben a rituális fürdő is el van helyezve. A ház falában emléktábla hirdeti a városnak nagy szülöttje iránti kegyeletét. Jókai Mór szülőháza.

A vármegyeháza mellett, attól csak a szűk Kórház-utczától elválasztva, van a *katonai kórház*. Ez a nagy épülettömb tágas telken van elhelyezve és hajdan a trinitáriusok klastroma és temploma volt. A kincstár birtokába jutván, a vármegye tiltakozása ellenére sem tudta kivinni, hogy a katonai kórházat a székház mellett, a város kellő közepében fel ne állítsák. A város is tett már A katonai kórház.

kisérletet, hogy ezt a kórházat a városból eltávolíttathassa, meg is akarta venni; de oly árat kértek érte, melyet megadni nem tudott.

A Nádor- és Vármegye-utczák meghosszabbított egyenes irányában a várba vezető főúton a *katonai tiszti pavillon* mellett elhaladva, a sétatérre érünk.

A katonai tiszti pavillon.

Az emeletes tiszti pavillon a mult század ötvenes évei végén és a hatvanas évek elején épült, s tiszti lakásul szolgál. Földszintjén a mérnökkari parancsnokság és a katonai kaszinó helyiségei vannak elhelyezve. Ez voltaképpen tudományos egyesület s a Komáromban állomásozó katonatisztek kellemes szórakozásáról, felolvasásokról és mulatságokról gondoskodik, melyeken meghívott polgári egyének is részt szoktak venni. Vendéglőjének a sétatérre nyiló kellemes nyári kerthelyisége is van.

A sétatér.

A sétatér páratlanul szép és nagy. Egész területe 36 kat. hold, a katonai kincstár tulajdona s nagy részben a vár czéljaira lerombolt régi házak helyén áll.

A komáromi újvár építéséhez, mint az 1655. évi 99. törvényczikkelyből kitünik, már az ez évet megelőző időben sok városi házat kisajátítottak, illetőleg egyelőre egyszerűen lerombolták és az erődítés czéljaira felhasználták; de becsértéküket csak országgyűlési sürgetésekre fizették ki. A legelsőbben lerombolt házak jegyzéke nincs meg a városi levéltárban; de az 1655. évi 91. t.-czikkben elrendelt újabb kisajátításokról, melyeket királyi rendelet alapján, 1663. évi június 6. napján foganatosítottak a kiküldöttek, pontos összeírások maradtak fenn. E becslés alkalmával a kisajátítandó házakat két osztályba sorozták. Az I. osztályba tartoztak a haladék nélkül lerombolandók, a II. osztályba pedig a további veszedelmesebb időkig (ad ulterius et magis periculosum tempus) meghagyhatók. Az I. osztályba a városházán, kálvinisták templomán és iskoláján, két parochiáján, ráczok templomán és parochiáján kívül 61 házat, a II. osztályba, a Jézus-társasági atyák házán kívül, melyet falai vastagsága és magassága miatt a mesteremberek munkájával, anyag nélkül, 1000 frtra becsültek, 182 házat soroltak. Ezeket a II. osztályba sorolt házakat, mivel a török háború I. Lipót alatt befejezést nyert, s a kuruczvilágban Komáromot nem támadták meg, csak a franczia-háborúkban bontották le, a mikor a lerombolás határidejéül kitűzött »veszedelmes idők« beállottak.

A gőzfürdő.

A Duna mellett a sétatérre vezető út szélén áll a városi *gőz- és kádfürdő*, mely a tervek és építkezés hiányos volta miatt a városnak tömérdek költségébe került, de ma már az ország e nemű bármelyik intézetével párhuzamba állítható, czélszerű, kényelmes berendezésű, s nem utolsó tényező a város közegészségügyének szolgálatában.

A szinkör.

A sétatéren van a városi szinkör, mely nyaranta, mikor a győri szintársulat idényét befejezte, néhány hétre, legfeljebb két hónapra, megnépesül. A szinkör magántulajdon. A város némi szubvencziót ad az igazgatónak.

A katonai lovagló.

A szinkörrel szemben, ugyancsak a sétatéren van a *katonai lovagló.* Tágas helyiség, melyet beszállásolásokra és ünnepségekre is fel szoktak használni.

A muzeum.

A katonai lovarda előtt van a megyei és városi *múzeum-egylet* kiállítási helyisége, melyben sok szép római és más régiség van felhalmozva és minden ünnepen ingyenesen megtekinthető. Az izléses épületet a gróf Esterházyak ajándékozták a városnak, a kik azt az 1891. évben volt kiállítás alkalmával, melynek védnökei voltak, saját kiállítási tárgyaik számára építtették.

A Klapka-térről juthatunk a *Jókai Mór-utczába* is, mely a Kossuth-térre vezet. Ez utczában van Jókai Mór szüleinek hajdani háza, az a ház, melyben a város nagy szülöttje gyermekéveit élte, s melyet szintén emléktáblával jelölt meg a kegyelet. Korábban Szombathy doktor nevéről, a ki szintén komáromi születésű volt, Szombathy-utcza volt a neve. Ebben van a *postahivatal* is, mely a városban lévő sok hivatal, katonaság és kereskedelem igényeihez mért óriási forgalmat bonyolít le.

A református templom.

A Jókai-utczában van továbbá a *ref. templom,* melyet parochiális házaival együtt, nagy költséggel és példás buzgósággal a vallásüldözés után II. József idejében felépítettek, s a melyen a következő felirat áll:

A Nagy Istennek Dicsőítésére

Fels. II. József Róm. Császár. és Ap. Király Uralkodása Alatt MDCCLXXXVIII-dik Eszt.	E Tornyot Fels. I. Ferencz Auszt. Császár. és Ap. Király Uralkodása Alatt MDCCCXXXII-dik Eszt.

Építette Emelte Szentelte
A Rév-Komáromi Reformáta Ekklesia.

Korábban a helvetica confessión levő protestánsoknak a temploma a vár kapuja előtt volt, de azt tőlük 1672. évi június 27-én karhatalommal elfoglalták. Ez idő óta a reformátusoknak nem volt állandó imaházuk, hanem hol itt, hol ott, magánházakban végezték imáikat. 1763-ban az úgynevezett régi kálvinista temetőn, a mai Kossuth-téren fenyőkből és deszkákból imaházat építettek, de Mária Terézia parancsára ezt is lebontották. Később sem adott nekik telket a város templomuk számára ott, a hol építeni kivántak, míg végre imaházukat, saját áldozatkészségükből és a maguk pénzén szerzett telken, díszesen felépítették. Ez a templomuk azonban, melyet az 1848. évi tűzvész megkímélt, az 1849. évi ostrom idejében, az osztrákok gyújtó golyói következtében, lángra gyúlt és elhamvadt.

A református templomnak éppen átellenében van az ú. n. *ref. kollégium*, mely szintén a ref. ekklézsia tagjainak és nemeslelkű jótevők áldozatkészségéből, királyi engedelemmel az 1796. évben épült, a Szombathy és Mórocz kúriákon, az utcza vonalán belül 30 ölnyire, a tágas udvaron. Az emeletes épület 18 öl hosszú, 9 öl széles, és teteje közepéből bádog tornyocska nyúlik ki, melyben két kis harang van. Utcza felőli részén van a főbejárata, mely fölött a falba erősített réztáblán a következő felirat olvasható: A ref. kollégium.

MUSIS
POSITUM
SUMPT. ECCL. REF. COMAROM.
MDCCXCVI.

A Jókai Mór-utczából nyílik a *Deák Ferencz-utcza*, melynek az elején áll a hatalmas kétemeletes *igazságügyi palota*, melybe a városban levő összes kir. biróságok, a törvényszék és ügyészség vannak elhelyezve. Ugyancsak ebben az utczában vannak a városnak példás berendezésű *elemi fiú- és leányiskolái* s államilag segélyezett *polgári fiú-iskolája*, mind gyönyörű és tágas, emeletes épületekben. Az igazságügyi palota.

A Jókai-utcza a Kossuth-térre torkollik, mely a város legnagyobb tere, hol az országos vásárokat tartják. E téren áll a *Rozália-kápolna*, mely a vár-erődítés czéljaira kisajátított *kálvária-templom* megváltási árából épült. Az 1848. évi tűzvész utáni időkben, mikor a katholikusoknak más templomuk nem volt, 1860-ig plébánia-templom volt; ma a katonaság használja. A Rozália-kápolna.

Egyik igen szép utczája Komáromnak a *Széchenyi-utcza*, melyen az *ágostai hitv. ev. templom* áll, újonnan épített csinos tornyával s régi ágyukból öntött harangjaival. A templom mellett van a csinos paplak, mely tágas udvarral ellátott épület. Az ág. h. ev. templom.

A ref. templommal összeköttetésben, ugyancsak a Széchenyi-utczában van a ref. paplak, melynek udvara a Jókai-utczára szolgál s a templommal van összeköttetésben.

A szerény lelkészlakon gyönyörű carrarai márványtáblába vésett reliefképek őrzik a város két nagy szülöttjének, *Tóth Lőrincznek*, a kiváló író, jogász és Komárom 1848. évi országgyűlési képviselőjének és *ifj. Péczely Józsefnek*, a híres debreczeni tanárnak és szintén jeles írónak emlékét, a kik mind a ketten e házban születtek. Az emlékmű *Istók* János szobrászművész alkotása. E házban élte le életének utolsó tíz évét *id. Péczely József* is, mint a város egyik prédikátora. Itt végezte azt a rendkívüli irodalmi munkát, a melylyel örök emléküvé tette nevét, mint a magyar irodalom egyik alapvető munkása.

A lelkészlakkal szemben áll a Komáromból már végképpen eltávozott *szent ferencz-rendiek temploma és nagy kolostor-épülete*. Mind a kettő a katonai kincstár birtokában van és élelmezési raktárul, illetőleg katonai hivatalok helyiségéül szolgál. A franczia háborúkban foglalták el a katonaság számára s azóta, csekély bérfizetés mellett, megmaradt a kincstár birtokában. Az épületek nagy terjedelmével járó fentartási költségekre való tekintetből, a szerzet ma már nem is követeli vissza.

A Széchenyi-utcza az ú. n. *kis-piaczban* végződik. Itt van a városi *Szegények-háza*, melyben elöregedett, vagyontalan polgárok nyernek elhelyezést.

A város nyugati végén van a városi gázmű. Épült 1901-ben, a forgalomnak ugyancsak 1901. évi deczember 1. napján adták át. Az első üzleti évben 15.000 lángot vezettek be középületekbe, üzletekbe és magánlakásokba, ezen- A városi gázmű.

kívül 300 utczai lámpát rendeztek be Auer-féle izzólánggal. A csőhálózat hossza 13—14 kilométer volt. Az első évben elhasználtak a gyárban 90 vasúti waggon osztraui szenet, melyből 280.000 köbméter gázt gyártottak és 45 waggon kokszot. A forgalom évről-évre úgy emelkedett, hogy ma már 4600 lángra van berendezve, és 180 waggon szenet használ föl.

A *Kossuth*-térről a *Rákóczi*-utcza a *Vág-hídra* vezet, melyen áthaladva, a túlsó parton áll a városi *vágóhíd*, mintaszerű berendezésével.

A közoktatásügyi intézményekről és iskolákról más helyen írunk.

Egyesületek, intézetek.

A közművelődés szolgálatában áll a városban székelő *Komárommegyei közművelődési egylet* s a *Komárom-városi és vármegyei Múzeum-egylet,* melyekről szintén más helyen emlékezünk meg.

A város közgazdasági életében fontos szerepük van a pénzintézeteknek. A város legrégibb pénzintézete a *Komáromi Első Takarékpénztár,* mely 1895. év óta áll fenn. A *Komáromvidéki Takarékpénztár* 1872. évben alakult, s az osztrák-magyar bank mellékhelye. A *Révkomáromi önsegélyző Egylet,* mint szövetkezet 1869. évben alakult. Legifjabb pénzintézete a városnak a *Komáromi Korona Takarékpénztár,* mely néhány évvel ezelőtt alakult s ma már szintén számottevő szövetkezet.

Társas egyesületei a városnak: a *Komáromi kaszinó, Függetlenségi* (előbb polgári) *kör,* a *Dalegyesület,* melyről más helyen már megemlékeztünk, s mely 1863. év óta áll fenn, a *Komárom városi és vármegyei sportegylet, Komáromi Football-klub* az *Iparos-ifjuság önképző egyesülete,* melynek társas összejövetelei, mulatságai gyakran összehozzák az érdeklődő közönséget, a *Kereskedelmi alkalmazottak egyesülete,* a *Kath. legényegylet,* a város agilis egyesülete, mely igen sok szép szórakozást szerez tagjai s ezek családjai számára, a *ref. ifjusági egylet,* mely szintén egyik megélénkítője a város társadalmi életének, az *újvárosi polgári és vasúti altiszti társaskör* és a *48-as honvéd-egylet.*

Emberbaráti egyesületei: az önkéntes tüzoltó-egylet, mely már három évtizeden át szolgál humánus czéljának s a város legnépszerűbb egyesülete, továbbá az 1869. évben alakult *komáromi nőegylet,* a *révkomáromi protestáns jótékony nőegylet,* melynek kóstolói a leglátogatottabb összejövetelek, *az izr. nőegylet,* mely szintén gyakrabban ad magáról életjelt, művész-estélyek rendezésével, a *komáromi I. polgári betegsegítő és temetkezési egylet,* a *komáromi I. betegsegélyző egylet,* a *komárom-újszőnyi betegsegélyző és temetkezési egylet,* a *Szent-Erzsébet jótékony nőegylet,* és az emberbaráti egyesületek legifjabbika: a kath. *nővédő egyesület.*

Vallásos egyesületei a városnak: a *komáromi kath. nők oltáregylete,* a *róm. kath. énekkar,* az *I. ref. énekkar,* a *földmívelők énekkara,* az *ág. hitv. ev. nők oltáregylete,* az *ág. hitv. ev. énekkar,* az izraelita *Chevra Kadischa, Cemilat Kaszodim, Bikur Kolim* és *Aharat Ahim* egyesületek.

Mint *önálló szövetkezet* megemlítendő: a *komáromi faiparosok hitel- és termelő-szövetkezete.*

Van a városban még egy másik önálló szövetkezet is: a *fogyasztási szövetkezet,* mely csak néhány év óta áll fenn, de már is szép eredményeket mutat fel tagjainak élelmiszerekkel való olcsó és jó ellátása körül.

Az ipar körébe tartozó testületek és társulatok közül felemlítjük a *komáromi ipartestületet, a kerületi betegsegélyző-pénztárt* s az *ipartársulatokat,* melyekben a komáromi *ácsok, csizmadiák, építők, fazekasok, halászok, kertészek, kőmívesek, molnárok, vendéglősök és kávésok, végre a gazdák* is csoportosulnak.

* * *

Közigazgatás.

Komárom sz. kir. város önálló törvényhatóság lévén, köz- és belügyeit önállóan intézi.

Hogy a város háztartását feltüntessük, közöljük az 1906. évi költségvetés előirányzatának következő adatait:

A költségvetési kiadások czímei: I. Valódi kiadások: *A)* rendes kiadások: I. Közigazgatás a számvevőség javaslata szerint 101.861 kor. II. Közbiztonság 54.699 Kor. 55 fillér. III. Közegészségügy 21.610 kor. IV. Gazdasági kiadások 25.400 kor. V. Ingatlanok, útak, terek fentartása és javadalmak kezelése 4880 kor. VI. Vallás- és közoktatás 98.621 kor. 12 fillér. VII. Jótékonyság és közművelődés 8150 kor. VIII. Katonai szükséglet 3020 kor. IX. Különféle kiadások 68.049 kor.

1.

3.

2.

4.

Komárom.

1. Dunaparti részlet. — 2. Kikötő. — 3. Ferencz József rakodópart. — 4. Tutajkikötő.

1.

2.

3.

Komárom.

1. A városi viztorony. — 2. Részlet a téli kikötőből. — 3. A Dunahid.

15 fillér. — *B)* Rendkívüli kiadások 104.470 kor. II. Hitel- és pénztári műveletek 1000 kor. — Mindössze 548.245 kor. 46 fillér.

Erre a fedezet: I. Valódi bevételek. *A)* rendes bevételek. Ingatlanok jövedelme 33.952 kor. 60 fillér. II. Jogok és javadalmak 76.641 kor. 36 fillér. III. Közbiztonsági bevételek 950 kor. IV. Közegészségügyi bevételek 22.400 K. V. Gazdasági bevételek 2940 kor. VI. Tanügyi bevételek 33.128 kor. 77 fillér. VII. Különféle bevételek 9037 kor. VIII. Közadókból 131.830 kor. *B)* Rendkívüli bevételek 156.700 kor. II. Hitel- és pénztári műveletek 225.712 kor. 44 fillér. Mindezek figyelembevételével a költségvetés mérlege olyképp alakul, hogy az összes szükségletek főösszegéből 548.245 kor. 46 fillérből levonván a fedezet főösszegét, 427.299 kor. 70 fillért, mutatkozik pótadóval fedezendő hiány 120.945 kor. 73 fillér, a mely hiánynak fedezetére az 1906. évi pótadó-kivetési kulcsot a számvevőség a következőképpen kérte megállapítani:

a balparti róm. kath. adózók 70.000 kor. állami adója után 50%	35.000 kor
a balparti más felek. 140.000 kor. állami adója után 50%	77.000 »
a jobbparti róm. kath. adózók 7000 kor. állami adója után 50%	3.500 »
a jobbparti más felek. 11.000 kor. állami adója után 55%	6.050 »
Összesen 228.000 kor. állami adó után	121.550 kor.

Komárom sz. kir. város jelenlegi tisztikara a következő:

Főispán: Kálmán Rudolf. Polgármester és árvaszéki elnök: Domány János kir. tan. Tanácsnokok, egyúttal árvaszéki ülnökök: Farkas Géza, Kacz Lajos. Főjegyző: dr. Gaál Gyula. Aljegyző: Mauler József, tb. főjegyző. Tiszti ügyész: dr. Vásárhelyi Domokos. Mérnök: Filó János. Segédmérnök: Techet Károly. Műszaki irnok: Ackermann Géza. Pénztáros: Hittrich József. Ellenőr: Ernyei Jakab. Főszámvevő: Follinus Árpád. Alszámvevő: Ipper Rezső. Adófőkönyvelő: Rózsa István, tb. számvevő. Számtisztek: Pap Endre, tb. számvevő, Sándor Ernő, Lengyel Jenő, Höltzl Gyula. T. főorvos: nincs betöltve. Rendőrorvos: dr. Gaál Zsigmond. Kórházi orvos: dr. Csukás István. Kórházi műtőfőorvos: dr. Lipscher Mór. Halottkém: dr. Mészáros Lajos. Levéltáros: Rovács Albin. Közgyám: Kacz Jenő. Iktató: Bodor Béla. Kiadó: Molnár József. Főkapitány: Sárkány Ferencz. Alkapitányok: I. Mihola János, II. Reviczky Béla. Rendőrbiztos: Szitár Mihály. Irnokok: Kiss Zsigmond, Penthe Gyula, Lechner József, Ströcker Károly. Magy. kir. állatorvos: Szabó Ignácz. Számvevő irnok.: Weiszenbacher Nándor. Kórházi gondnok: Ehmann Gyula. Végrehajtók: Gaál Mihály, Zimkay Antal, Puzsér Dezső. Tisztikar.

Jókai Mór szülőháza.

KOMÁROM VÁRMEGYE NÉPE.

Komárom vármegye néprajzi tekintetben, — hogy közhelylyel éljünk, — nem tartozik az ú. n. *»érdekes«* vagy *»színes«* vármegyék közé. A külső és leíró néprajzi jellegek szempontjából, minő az építkezés, a viselet, vagy a lakásberendezés, az általános dunántúli tipust mutatja; helyi érdekességei, a többi közül kiváló, speczialis helyi jellegű *»néprajzi szigetei«* nincsenek. Ennek oka jórészt földjének és népének (a túlnyomó többségben levő magyarságot tartva szem előtt,) egyöntetűségében rejlik. Földje nagyobbrészt sík, csak kis részben hullámos halomvidék, csekély részében dombos, mely egyforma létfeltételek mellett egyforma életmódot is fejleszt, lakossága is, — mindig nagy általánosságban szólva, — eredetre nézve meglehetősen homogén.

De van ennek egyébb oka is, mely jobára közös az egész Dunántúllal s ez az a magasabb kulturális élet, hogy röviden így fejezzük ki magunkat, mely ez országrészt a többiekkel szemben megkülönbözteti, s mely a kirívó néprajzi sajátosságok elmosódását eszközli és a népélet mindennemű megnyilatkozásának egyöntetűvé válását fokozatosan munkálja.

Nagymértékben hozzájárul ehhez az a körülmény, hogy lakosságának jó nyolczadrésze a volt nemesi rendhez tartozott, — egész községek vannak itt, melyek tisztán nemesekből állanak, — ez a rend pedig egész életmódjában, építkezésében, ruházkodásában, szokásaiban a nálánál magasabb osztályhoz, a földbirtokosokhoz húzott, azokat utánozta s a jobbágysorban élő néptől tőle telhetőleg külsőképpen is igyekezett magát megkülönböztetni.

Talán nem járunk rossz úton, ha még egy tényezőre rámutatunk állításunk támogatására s ez a megye közlekedési állapota s ebben a keretben a székvárosnak, Komáromnak a szerepe. Komárom vármegye az ú. n. nyilt vármegyékhez tartozik. Elsőrendű országos közlekedési útak szelik keresztül, — ezeknek menetét követik most a vasútak, — melyeken, különösen a túladunai részen, mindenha élénk forgalom bonyolódott le s ebben a vármegye lakosai is jelentős részt vettek, ennek pedig erős nivelláló hatása van. De ezt csak futólag említvén meg, vessünk egy pillantást Komárom földrajzi helyzetére s ebből kifolyó szerepére a mi esetünkben. A megye térképét magunk elé terítve, látjuk, hogy Komárom nemcsak politikai, hanem a legtermészetesebb földrajzi fővárosa is a megyének. A megye minden vize a Duna völgyébe törekszik, a megye minden közlekedő útja Komáromba torkollik. Ez az igazi természet kijelölte megyei középpont, melyhez hasonló helyzettel kevés megyei székhely dicsekedhetik. Sűrü érintkezése volt és van a megye minden részének Komárommal, — a túladunai részeknek meg Tatával is — s ez a sűrű érintkezés e magasabb műveltségű góczponttal bizonyára nem maradt hatástalanul a peremi részek művelődésére, külső életkörülményeire nézve sem.

De jóllehet, hogy e néprajzi egyöntetűséget ennyire hangsúlyoztuk, mégis el kell ismernünk, hogy jelentős eltérések vannak néprajzi tekintetben a vármegye egyes részei között.

A Duna a megyét éppen derékban vágja keresztül s ezzel egyszersmind két néprajzi félre is osztja azt. Más a Dunántúl, más a Dunáninnen. A Duna völgye szembetűnően néprajzi választó vonal, a két part lakossága nem érintkezik,

nem keveredik egymással, szórványos esetek kivételével. Míg azonban a túladunai rész nagyjában egységes területnek minősíthető, a dunáninneni részt ismét két félre osztja a Nyitra-Vág-Duna medenczéje, mert a Csallóköze ismét más, mint az udvardi járás területe. A vármegye nem kevesebb, mint 8 más megyével határos s ebből az udvardi járásra 3 vármegye esik. De míg amazok kivétel nélkül színtelenek s az általános dunántúli (beleértve a kisalföldit is) tipusba tartoznak, addig ezek színesek s a tót-palócz törzsek területébe esvén, színükből ennek is kölcsönöztek. Színes viseletet, — mert elsősorban ez van szemünk előtt, — csak itt találunk, a mit e befolyás mellett annak is tulajdoníthatunk, hogy ugyanitt tót települések is vannak. Milyen érdekes ezzel szemben, hogy a Vértesek közé került tótok, környezetükből kiszakítva, eredeti viseletüket is elhagyták!

Komárom vármegye területén van egy sz. kir. város és 91 község, számos pusztával. Lakóinak száma (polg. és katonai együtt) 180.024. Komárom megye a nagyközségek hazája, mind azok terjedelmét, mind lélekszámát illetőleg: egy-egy községre átlag 1780 lélek esik, (Komáromot nem számítva). Különösen népesek a községek a dunántúli részen a gesztesi járásban, egy-egy község átlag 2080 lakossal; legkisebbek a Csallóközben, átlag 1381 lélekkel. Az 1 km.²-re eső lélekszám 56·9, a dunántúli átlag 65·6. Megyénk tehát olyan sűrün lakott, mint Veszprém és Baranya, előtte van Fejérnek, Somogynak és Mosonnak. Népessége állandóan emelkedik, bár a kivándorlás, (nem Amerikába, hanem különösen Budapestre,) szintén nagymérvű, annyira, hogy némely községek (pl. a Csallóközben, vagy pl. Bokod, Császár, Kocs) stagnálnak s vissza is fejlődtek. A legutóbbi 10 év alatt (1890—1900) népszaporodás tekintetében csak Zala vármegye előzte meg a dunántúli vármegyék közül és Sopron járt hozzá közel. Nagy része van azonban a kedvező eredmény létrejöttében a gallai szénbánya-telepre tódult munkásságnak is. A lakosság száma volt, (csak a polgári elemet számítva,) 1869-ben 141.372; 1880-ban 151.699; 1890-ben 159.504; 1900-ban 175.782.

Anyanyelv szerint így oszlott meg 1900-ban: magyar 153.999, német 11.665, tót 8548. A maradékban apróbb nemzetiségek foglaltatnak. Az 1893-ik évi népszámlálás 2.437 czigányt talált a vármegye területén. A három nép százalékszámai sorban ezek: 90·8%, 10·3%, 3·0%. E vármegye tehát túlnyomólag magyar lakosságú. Hajdanában talán egészében az volt, csak a török dúlások után és még később telepítettek be földesúri birtokokra németeket és tótokat, miként azt a községek története el mondja, amazokat főként Svábországból és Frankóniából, emezeket Barsból, Nyitrából és Trencsénből, mindketten a Vértesek közé és aljába. Van még néhány tót község az udvardi járásban is. A községek leírásánál mindezek megtalálhatók. Mind a svábok, mind a tótok szívesen tanulnak magyarul, a telepesek nagy része már megmagyarosodott s a statisztikai kimutatás szerint felerészük beszéli nyelvünket; nemzetiségi torzsalkodás Komárom vármegyében ismeretlen. Ide iktatjuk még, hogy Tarjánon, Bajon és Agostyánon a svábság, Szőllősön és Bánhidán a tótság nyert tért a magyarsággal szemben.

Nyelvjárás tekintetében Komárom vármegye Balassa József felosztása szerint (A magyar nyelvjárások osztályozása) a dunántúli nyelvjárásterülethez s annak északi feléhez tartozik, melynek néhány jellegzetességét az alábbiakban közöljük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Duna két oldala ebben a tekintetben is különbözik egymástól, de ennek kifejtésére itt nincs módunk, valamint hogy a Csallóköz vágmelléki részei, a nyitrai, az udvardi járás keleti fele, az esztergom-honti, a gesztesi járás déli községei (Kisbér, Ászár, Kethely) pedig a veszprémmegyei tájszóláshoz hasonlítanak. Nyelvjárás.

Az eredeti »é« helyett »í«-t mondanak, pld. *vír, szíp, kík.* A szótagzáró »n« helyén orrhangú magánhangzót ejtenek, pld. »*legíⁿ*«, »*szëgíⁿ*«. Az »a«, ha előtte »á« van, zártabbá válik, pld. *lábo, házo, jáczczonak;* az »o« és »ő« is zártabb lesz, pld. *gondulok, pörülök, lűnyi.* Közép »ë« helyett »ö«-t mondanak, pld. *tisztölt.* A »ból«, »ből« rag alakja »bú«, »bű«, pld. *istállóbú, kertbű,* a »hoz«-é, »hó«, pld. *kazalhó.* Az igenév alakja »nyi« és »nya«, pld. *óvasnyi, írnya,* stb.

Egy érdekes nyelvjárás-szigete is van vármegyénknek s ez Kocs községe, melyről Pápay József kimutatta (M. Nyelvőr 25. k.), hogy nyelvjárásilag teljesen egyezik az »ő«-ző kiskunsági tájnyelvvel, s hogy mostani kálomista lakosai onnan származtak fel a XVII. század elején.

A nép külseje.

A mi a megye magyar lakosságának külső habitusát illeti, általában azt látjuk, hogy egy sötétebb és világosabb komplekszióju elem van itt, részint egymás mellett, részint egymással keveredve. A barna elem, úgy látszik, a törzsökösebb községekben van túlsúlyban, a szőkébb a dunántúli parasztszőke fajtához tartozik, mely eredetre nézve nagy valószínűséggel két ágra szakad, ú. m. a megmagyarosodott ősi dunántúli szlávfajtájú rétegre s a magyarság egyik világosabb árnyalatú fajtájára. A komárommegyei magyar faj a szép magyar fajták közé sorolandó ; Herman Ottó pld. a komáromi szekeres gazdák sorából szedte kiváló jellegzetes tipusai egy részét »A magyar faj arcza és jelleme« czímű munkája részére. Az asszonynép — mint csaknem mindenütt, — alacsonyabb termetű és világosabb arczbőrű, mint a férfinép, helylyel-közzel igen szép arczokat (Izsa, Martos) lehet találni. Hogy egymás mellett lévő községek tipus tekintetében egészen elütnek egymástól, sőt egyesek (pld. Ete) nagyon is kiválnak környezetükből, itt is, mint máshol is, ismétlődő jelenség.

Ide iktatunk néhány választ a szerkesztőséghez beérkezett kérdőívekből, melyek a termetre, haj- és bőrszínre vonatkoznak s némi általános tájékozódásra alkalmasak s a mi saját tapasztalatunkkal is megegyeznek. Ha a nőkről külön nem emlékezünk meg, akkor az adatok a férfiakra vonatkoznak.

Kethely, termet : magas, haj : gesztenyebarna, szem : világosbarna és kékes ; a nők magasak, többnyire szőkék. *Tárkány*, t. : inkább magas, h. : gesztenyeszínű, sz. : kék és világossárga. *Ács*, t. : magas és közép, köpczös, h. : gesztenyeszínű, sz. : fekete, kék és szürke ; a nők kisebbek, szőkébbek, szemük szine egyező a férfiakéval. *Ászár*, t. : közép, szikár, h. : barna, sz. : barna. *Ete*, t. : közép, szikár, h. : barna, sz. : barna. *Bana*, t. : középmagas, h. : gesztenyeszínű, sz. : sárgásbarna ; a nők csak kissé alacsonyabbak, mint a férfiak. *Naszály*, t. : közép és köpczös, h. : fekete, barna és szőke, sz. : fekete, barna, szőke, sárgás. *Kocs*, t. : közép, ösztövér, h. : gesztenyeszínű, sz. : világosbarna és kékes. *Mocsa*, t. : közép, ösztövér, h. : gesztenyebarna, sz. : sárgásfekete. *Szák*, t. : kövér és köpczös, h. : szőke és barna, sz. : kék és barna.

Füss, t. : magas, erős, nyulánk, h. : gesztenyebarna, sz. : szürke. *Aranyos*, t. : közép, inkább magas, szikár, h. : gesztenyebarna, sz. : barna. *Szimő*, t. : középmagas, h. : gesztenyebarna, sz. : világosbarna. *Apáczaszakállas*, t. : közép, ösztövér, h. : barna, sz. : barna ; a nők között több a szőke és kékszemű. *Ekel*, t. : közép, h. : barna, sz. : barna. *Kamocsa*, t. : közép, h. : barna, sz. : barna. *Martos*, t. : közép, h. : túlnyomóan gesztenye, sz. : barna és kék. *N.-Tany*, t. : kövér és ösztövér, h. gesztenyebarna, sz. : kék és barna. *Nemesócsa*, t. : közép, h. gesztenyebarna, sz. : a világoskék és sárgásbarna. *Megyercs*, t. : alacsony, h. : barna, sz. : barna.

Ebből a járásból magas termetet nem említenek a kérdőívek. *Kürt*, t. : közép, köpczös, h. : barna, sz. : barna ; nők barnák. *Für*, t. : közép, h. : barna, sz. : barna ; nők szőkések. *Szentpéter*, t. : közép, h. : barna, sz. : barna. *Udvard*, t. : közép és alacsony, h. : barna, sz. : barna és kék. *Csúz*, t. : közép, h. : barna, sz. : sárgásbarna ; nők vegyesen barnák és világosabb színűek, szemük szürke. *Hetény*, t. : közép, h. gesztenyebarna, sz. : barnás és kék. *Perbete*, t. : közép, h. : gesztenyebarna, sz. : szürke. *Radvány*, t. : közép, h. : sötétszőke, sz. : kék ; a nőké szintén kék. *Madar*, t. : alacsony, h. : gesztenyebarna, sz. : barna.

A németségről szóló adatok ezek : Szomor, t. : magas, h. : barna, sz. : barna ; a nők szőkék, szemük kék. *Kecskéd*, t. : magas és közép, h. : szőke, sz. : szürke. *Kõrnye*, t. : közép, h. : barna és szőke, sz. : szürke. *Alsógalla*, t. : közép, ösztövér, h. : gesztenyebarna, sz. : szürke. *Szomód*, t. : közép, ösztövér, h. : szőke, sz. : kék. *Somló*, t. : alacsony, köpczös, h. : gesztenyebarna, sz. : barna.

A tótság adatai a következők : Szőllős, t. : közép, ösztövér, h. : barna, sz. : szürke. *Tardos*, t. : közép, ösztövér, h. : gesztenyebarna, sz. : szürkés. *Oroszlány*, t. : közép, köpczös, h. : szőke, sz. : sárga és szürke ; a nők nyulánkabbak, szőkehajúak és kékszeműek. *Szemere*, t. : közép, nyulánk, h. : gesztenyebarna, sz. : barnás ; a nőket nagyon szépeknek mondják, nemkülönben a koltaiakat és jászfalusiakat is. *Bánhida*, t. : közép, köpczös, h. : szőke, sz. : kék. *Újgyalla*, t. : közép, h. : szőke, sz. : kék.

Életmód és foglalkozás.

A lakosságnak csaknem kizárólag a földmívelés s a vele kapcsolatos állattenyésztés szolgáltatja mindennapi kenyerét. A vármegye földjének csak 6·2%-a

terméketlen terület. A felsőgalla-vidéki szén- és almási kőbányák munkásai jórészben idegen beszármazottak. Erről, valamint a vármegye ipari állapotáról, úgy a multban, mint a jelenben, más fejezetben lesz szó. Itt csak a néprajzi szempontból is figyelmet kérő háziiparról emlékezünk meg néhány szóban. Ezek között elterjedtségénél fogva első helyen áll a kendertermelés és házi vászonszövés. Legtöbb kendert termelnek az udvardi járásban, azután a Csallóközben. Nagytanyon lengyár is van. Régebben az egész vármegyében általános volt a kendertermelés és fonás, a fonalat pedig falusi takácsok szőtték meg; ma azonban már rohamos visszaesés tapasztalható e téren. Naszvadon még szőnek a takácsok piros fonalas kendőket, vánkosfejeket, abroszokat, stb. A fehérnemű szükségletet, — különösen a nőkét, — a vásározó tótoktól és városi boltokból fedezik. Ezzel kapcsolatosan a női textilis kézimunka is erősen elhanyatlott s ma jóformán csak némely női ruhadarab — ing, kendő, zsebkeszkenyő — kivarrására és horgolására zsugorodott össze. A dunáninneni rész jobbmódú parasztházaiban a láda fenekén itt-ott még akad színes fonallal (piros színű) kivarrott vánkos, halotti lepedő, stb. Némi hírre tett szert a hetényi úgynevezett »varrottas,« házi használatra szánt áttört, vagy magyarosabban vagdalásos munka, mely azonban ízlés és kivitel dolgában jóval mögötte marad a már szintén mindinkább tömegárú szintjére sülyedt igazi varrottasnak, a kalotaszeginek. Népi foglalkozásból sarjadt Gútán, Martoson és Naszvadon a hálókötés, mely messze vidéken ismertté teszi különösen az első község nevét. Gyékényfonással Udvardon és Gútán, kosárkötéssel Hetényben, Naszályon s a Csallóközben foglalkoznak. Csekély jelentőségű fazekasipar van Neszmélyen, különben a vármegye dunáninneni részét Bars, a dunántúlit Fehér látja el cserépedénynyel. A népi foglalkozások közé tartozott régebben, mint érdekes specziálitás, a Csallóközben a Dunán űzött aranyászás (Fényes E.: Komárom vármegye, 1848.), melyet ma már csak a győrmegyei Ásványon folytat ősi jogon és soron néhány valódi »utolsó mohikán«.

Itt említjük meg, hogy a hagyma és zöldségtermeléséről híres Kamocsát már kétszáz év előtti írások [Acsády: Magyarország a pragmatica sanctio korában (1715-ben)] is ilyennek emlegették. Néprajzi, de közgazdasági szempontból is kiváló fontosságú volt — s részben ma is az, — Komárom vármegyében a halászat. Ezt bőségesen ismertette képekkel felékesítve Herman Ottó »A magyar halászat« czímű munkájában. Néhány komáromi halászati képet látunk az »Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben« czimű műben is. Terünk, sajnos, nem engedi meg, hogy az előbbi munka nyomán részletesebben kiterjeszkedjünk az érdekes népi foglalkozás ismertetésére, mely mint specialiter magyar ősfoglalkozás művelődésünk történetéhez egész sereg becses adalékot szolgáltatott, mind a halászó szerszámok formáiban, mind a halfogás sokféle módjában. A vizek szabályozása s a szigorú halászati törvények itt is derékon törték az annyira ősi ízű kishalászatot.

Komárom vármegye községei, — nemzetiségi különbség nélkül, — nem tartoznak a csinos vagy rendezett külsejű községek közé, a minek általános és speciális okai vannak.

Egyike ezeknek az építőanyag minéműsége. Ez Komárom vármegyében meglehetősen silány; a közvetetlen környezet nyujtotta természetes anyag, ú. m. nád, vessző, föld, — mint fecskerakású és vert fal, — meg vályog, csak újabban tégla v. kőbányás vidéken faragott kő. A tető túlnyomó részben szalma meg nád, itt-ott fa- vagy cserépzsindely, legújabban már bádog is. Építkezés.

Nádból ma már csak kerítéseket és gazdasági épületeket csinálnak a Csallóközben (Keszegfalva, Megyercs, Nagykeszi), de régebben sok pásztor- és halászkunyhó, sőt bizonyosan ház is épült nádból. Banáról azt írják, hogy ott régebben földben ásott házakban laktak, valószínűleg olyan putrikban, a milyeneket a Nagyalföldön és Dunántúlon imitt-amott most is építenek cselédlakásoknak. Régebbi korban a sövényfalú házak is mindenfelé el voltak terjedve a vármegyében; még templomok is voltak sövényből (Dunántúli Protestáns Lap, 1903. évf.). A Gazdaságtörténeti Szemlében (1898. évf.) olvassuk, hogy 1770 táján még Komáromban is sok sövényfalú ház volt, a melyek tűz alkalmával földig égtek; ezért a hatóság sárházak építését rendeli el a szegénységnek. Sövényházat sokfelé lehet találni, de legáltalánosabb az Martoson, a hol a házak a gyakori kiöntések miatt feltöltött kupaczokon állanak s a sövény-

falat is az áradások tették szükségessé. Bizony a csolnak régebben minden háznál ki volt itt kötve a szárazon. A vesszőfonást girbe-gurba ákácz-czölöpökre alkalmazzák, aztán sárral megtapasztják, de előbb, t. i. a czölöpök felállítása után, teljesen elkészítik a fedelet. Az udvardi járásban (Hetény, Naszvad, Marczelháza, Szentpéter) még nagyban dívik a fecskerakásos építkezés, nemkülönben (Udvard, Ujgyalla) a vert, vagy tömött falazat is. Újabban a vályog hódít nagy tért (Csallóköz), vagy a módosabb helyeken a tégla, esetleg a kő (Almás).

Az egyszerű építőanyag természetesen egyszerű építőmóddal is jár. Még igen sokfelé (Kisbér, Ete, Igmánd), de különösen a Csallóközben reábukkanunk olyan házakra, melyeknek homlokfalához az ablak mellett a hosszú ágas fa támaszkodik, a fedélszéket, illetve tetőt hordó szelemenfa alátámasztására. Az ilyen tetőszerkezetű házak minden tekintetben nagyon elmaradottak, alig mások föld fölé emelkedett putriknál.

A tetőzet, mint említettük, nagyobbrészt zsup és nád, ez mindenütt síma és díszítetlen, a kémények még sokfelé fűzvesszőből vannak fonva s különösen a Csallóközben igen érdekesek mind alakjukra, mind ferde állásukra nézve. Komárom előbb említett rendtartása még 1770-ben is megengedte, hogy a kinek téglakéményre nem telik, az fonott kéményt építtethet magának. A ház homlokfalának felső része, az ú. n. vértelek tapasztott nádból, vesszőfonásból, vagy deszkából és vályogból készül. Ez a rész már kiválóan alkalmas a díszítésre, különösen a deszkafal (kazettálás, deszkaborítás, csipkézés, áttörés, festés, vízvető deszkázat) s ebben a tekintetben különösen kiválik Kamocsa és Kürt vidéke. Festett díszítést különben csak az udvardi járásban alkalmaznak a házak falain. Színes meszelés ez, a ház homlokán vagy csak az ablakok környékén, itt-ott a folyosón vagy gádorban is. Erősen tótos hatás, más egyebek mellett. A régi házak kivétel nélkül tornácztalanok, csepegőjük is alig van, azért igen primitiv benyomást keltenek a szemlélőben, olyanok, mintha a földből nőttek volna ki ; az újabbak már tornáczosak. Ez a vályog és tégla terjedésével mindinkább általános lesz. Például Gútán a leégett városrészben is, sokféle formájával, egészen új külsőt kölcsönöz a mai házaknak. Az új házaknál a falazott orom is nagyban hozzájárul a modern szabáshoz.

A Csallóköz és az udvardi járás néhány községében (Bogya, Szilas, Ócsa, Ekecs, Apáczaszakállas, Szimő, Martos, stb.) a konyha ajtaja előtt, néhol igen csinosan felépített, falazott ívelt ereszt, ú. n. *ellenző*-t vagy *ámbitus*-t láthatni. Ez az ámbitus megtalálható Bars vármegyében is s felfelé Nyitrában és Pozsonyban a tótságnál s innen átmenve Morvaországban is, szintúgy kifestve, mint a tótoknál.

A házak az utcza két oldalán keresztben állanak az utczára, a hova egy, vagy újabban két — a módosabbak házai hosszant feküsznek — ablakkal tekintenek. A régiek egészen az utczára rúgnak ki, kis kert csak itt-ott, a jómódu helyeken van. A házak rendesen hosszúak, mert több család is lakik a telken s a gazdasági épületek is hozzá vannak ragasztva. A legegyszerűbbek két, illetve három helyiségből állanak, ú. m. szobából, konyhából és kamarából (Martos stb.). Ha a kamara helyén hátulsó ház van, akkor a másikat első háznak mondják. Ez a beosztás most már általános, nemcsak itt, de hazánk jórészében is. Ajtó egy van a házon, ez a konyhába, illetőleg pitvarba vezet, innen nyílik a két szoba. A konyhaajtó néhol léczes és dupla, mint a Dunántúl némely részén.

Berendezés. A ház berendezése olyan, mint a Dunántúl más vidékein. Bútorzata a népi, kisnemesi és városi elemnek keveródése. A hajdan híres, vésett és festett, félországban ismert komáromi tulipántos ládát teljesen elnyomja a fényezett sublót s a meghitt, öreg búbos, vagy testes, koporsó formájú fonott kemenczéket is kiszorítja a feszelgő cserépkályha. Különösen a dunántúli rész vetkőzött ki régi formájából.

A konyha rendesen két részre tagolódik, ú. m. pitarra és konyhára vagy tüzelőhelyre. Itt még a nyílt tűzhely járja, hatalmas boltozott tetővel s nagy nyitott kéménynyílással, mint a dunántúli síkabb vidékeken. Innen fűlik a két ház kemenczéje is. Ezek egyszersmint kenyérsütésre is valók ; az újabb házaknál ez a konyhában van, a nyilt tűzhely alatt. Az ú. n. haladó kor már ezeket is kezdi megtámadni s kiforgatni régi állapotukból. Berendezésükben különösebb felemlíteni valót nem találunk, nagyjában olyanok, mint a Dunántúl

jórészén. Népies jelleget csak az udvardi járásbeliek (Martos, Naszvad, stb,) mutatnak.

A gazdasági épületek elhelyezkedéséről már fentebb megemlékeztünk néhány szóban. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a kamara, istállók, szín, félszer, vagy féhaj a házzal egy végtében, ha nem is ugyanazon tető alatt vannak, a pajta a telek lábjában vagy a szérün, a sertésólak pedig a házzal szembe esnek (Martoson a ház előtt). Ez a rendszer főként a dunántúli részekre talál, míg az udvardi járásban a gazdasági épületek inkább külön épülnek, — a mi egyszerűbb életviszonyokra mutat. Részben így van ez a Csallóközben is. De Banán és Csepen általában külön állanak az istállók, Etén a kamara a házzal szembe épül, ugyanígy Szimőn. Környén a kamara és istálló közé tűzfalat húznak. Szögletre épült házakat Csallóközben találni leginkább. Ugyancsak a Csallóközben (Ócsa, Keszi) láthatni egy különös szénatartót ; egy rozzant szín ez, mely pelyvásnak használtatik s ennek tetejébe van rakva boglyamagasságra a széna. Telekbeosztás.

A sváb községek rendezettebb formát mutatnak, mint a magyarok, a házak téglából vannak, cserépzsindelyfedéllel vagy oromfallal, lépcsős, oszlopos, néha fedett tornáczczal (Kecskéd, Tarján, Tolna). Ennek megfelelő a berendezésök is. E felé a házforma felé törekednek fejlődésük menetén magyar parasztházaink is.

A dunántúli részen lakó tótság házatája szegényesebb, mint a környezetéé, a sváboké és magyaroké, a dunáninnenieké szintén, de sokkal elmaradottabb, mint emezeké. Ennek megfelelően a községek is szegényesebb és rendetlenebb külsejűek. A falakat színes festékekkel szeretik kimeszelni, házuk berendezésében is több a czifra, mint a magyarokéban.

A telkek a régebbi vagy elmaradottabb, szegényebb községekben az utcza felől nincsenek elrekesztve. A kerítés lehet nádból (Csallóköz), sövényből (Martos), sárból (Kocs), újabban deszkából és tömött vagy áttört kőfalból. Említésre érdemes vésett és faragott kis kaput a Győrrel határos részen, még inkább Bars és Esztergom felé (Perbete) találunk. Szentpéteren, Martoson, Naszvadon különös modor divatozik e téren, t. i. kavicsból virágokat, stb. raknak ki a ház homlokára.

Ha a népviseletet abban az értelemben veszszük, hogy az az általános polgári viselettől eltér, színekben inkább dúskálkodó, vidékenként változik, bizonyos konzervativizmus jellemzi s elkészítésénél a házi vagy a parasztiparnak nagy szerep jut, akkor népviseletet csak az udvardi járásban találunk. Ennek okára már fentebb rámutattunk. A vármegyének ezt a részét színesebb tótpalócz vidék határolja s az itt található viselettipusok ebbe a nagy viseletvidékbe tartoznak. A vármegyében itt van a legtöbb tót község, s a magyar községekben is jó nagy százalék a megmagyarosodott tót. A másik három járás közül egy vegyes lakosságú, s ebben a népesség egy harmada sváb ; ezek közül az ősi viseletet csak kevés tartotta meg, a tótság is jórészt elhagyta, a másik kettő csaknem tiszta magyar s ez jórészt a dunántúli polgári viseletben jár. Régebben bizonyára itt is színesebb volt a ruházat ; sajnos, erről csak kevés feljegyzés maradt ránk. Fényes Elek pl. azt írja (Komárom vármegye 1848-ban), hogy az ácsi nők viselete a pompáig csinos, a férfiak kék posztóöltönyben járnak, rajta ezüstgombokkal és lánczokkal, az ászáriak igen czifra szűrt hordanak, az eteieknek a többiektől eltérő viseletük van (kecskeméti kivarrott bunda), a férfiak fehér nyakkendőt hordanak, a kocsiak pedig kezdik elhagyogatni a fehér nyakkendőt. Ma már ez mind nincsen meg. Az általános férfiviselet kék, fekete vagy szürke posztómándli, pruszlik és nadrág, németes szabású ümög, fekete posztókalap és ránczos szárú csizma ; nyáron bő ránczos gatya. A csallóköziek és udvardiak gatyája (Szimő, stb.) durva sárgás színű rojtos házivászon, szűk, ránczozás nélkül, egészen tótos szabású. A csizmaszárba tűrve is viselik. Az ószőnyi reformátusok mándlijára még rákerülnek a lapos ezüstgombok is. A szűrt még mindenütt megtalálni, de már nem czifrázva s csak útra veszik fel. Különben a cselédség ruhája. Télen a bélelt dolmány, köpeny, (Csallóközben itt-ott kimustrált katonaköpeny Komáromból,) és posztó- vagy bőrbunda szintén czifra nélkül, vagy mérsékelt selyemkivarrással (Ászár). Télen a báránybőrsapka általános. A komáromi szekeresgazdák viselete : fekete báránybőrbéléses posztóbekecs sűrü ezüstgombokkal és kötőlánczczal, ezüstgombos mellény. Ezt a környezet, különösen a jobbmódú, nemes községek régebben átvették, — a Népviselet.

Csallóközben még sok háznál találunk szép áttört művű ezüstgombokat, mentekötőket — de a változott idő és elszegényedés lemarasztotta róluk. A komáromi szekeresgazdák daliás bandériumi viselete, a kócsag-tollas kucsmával, nyusztprémes dolmánynyal, stb. különben általánosan ismeretes.

A női viselet, szintúgy, mint a férfiaké, erősen városi hatás alatt áll és sok helyen alá van vetve a módinak. A selyem és bársony mindinkább terjed. Csizmát inkább csak az öregje húz, a fiatalok czúgos, fűzős vagy éppen gombos czipőt, télen bársonytopánt viselnek. Az alapszín általában barnás, de néhol még színes, leginkább égszinkék és piros. A fiatalság inkább a világos rózsaszínt kedveli, különösen nyáron. Fejkeszkenyőt a lányok is hordanak. A házi ruha általában kék-tarka festett karton. Az általános ruhatipus : fejkendő, rékli (blúz, derék, lipityő, röpülő, otthonka, majkó), pruszlik, télen kabát, szoknya, kötény, péntő és czipő. A szoknya, kendő és rékli sok helyen (Aranyos, Császár, stb.) selyem vagy atlasz, a pruszlik bársony. Gelléren és Banán még nem hordanak sem selymet, sem bársonyt, Kocson csak a kendő van selyemből, a pruszlik siffonból és vászonból. A szoknya színe Gútán piros és fehér, Gelléren fekete és kék, Héregen ünnepnap fehér és piros, Kamocsán fekete és sötétzöld, Szimőn vörös és kék, Ácson sötét és fehér, Mocsán sötétkék, Tárkányon mindenféle színű, Kethelyen szintén, a lányoké azonban fehér és így tovább. Kézimunka nincs rajtok. Csicsón a fiatalabbja czifra kivarrott papucsot hord. Az öregebb asszonyok itt-ott (Bana) még hordanak tutyit vagy fejkötőt. Régi kisbundát már nem találni. Ékszert, függőt és gyűrűt csak itt-ott viselnek.

Az udvardi járásban a férfi-felsőkabátot sok helyen dolmánynak mondják (Nyitrában is), másutt mándlinak ; színe csaknem mindenütt fekete vagy kék (Izsán, stb. nagy ezüst-gombokkal). Téli felöltő Fűrön a köpeny, Radványon a polgári kabát, máshol a bunda. Ez Imelyen, Naszvadon és Perbetén virágos. Szűrt mindenütt hordanak, de ez legtöbb helyen díszítetlen. Bagotán elvétve még bekecs is akad. Legczifrábban járnak a martosiak és szentpéteriek (l. a színes mellékleteket), kiknek viselete sok tekintetben megegyezik. A legények kalapjuknál csinált virágból bokrétákat hordanak, melyekről tarka pántlikák lógnak le. Pántlika van még fűzve sűrü, gülügombos pruszlikjuk felső gomblyukaiba is (Naszvadon is), sőt mellökre is tűznek belőlök. Érdekes, hogy nyáron a férfiak bőrpapucsban járnak, az öregebbek Martoson még báránybőrködment is hordanak.

A női viseletet e járásban a tótos-palóczos kaczkiásság és tarkaság jellemzi. Tarka bársonypruszlikok, sok szoknya, pántlikaözön, rózsás párták, hímzett ingujjak, czifrapillangós, magasszárú bársonytopánok, papucsok, piros csizmák a fiatalság örömei. Egész viseletkiállítást lehetne bemutatni innen. Ez falunként változik színben és gazdagságban. A legszebb viseletet Naszvadon, Szt-Péteren és Martoson találjuk, melyek közül az utóbbi a legmagyarosabb, az első a legtótosabb. A színes képek eléggé híven szemléltetvén a vármegyének e legszebb s azt hiszszük, ritka festői szépségű viseletét, legyen szabad csak két darabra felhívnunk a figyelmet. Egyik az ünnepi fejkendő, a *fidél* (Nyitrában is megvan), mely a fej hátuljába tűzött fésüre alkalmazott kontyra jön s elől a homlokig, hátul a hát közepéig ér, aztán a *tuszli*-ra vagy karmantyúra, melyet az idősebbek még nyáron is felöltenek templombamenetkor. Lányok nem hordják, de az esküvőre menő menyasszony kezében már ott van. Érdekesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy Martos csaknem tisztán kálvinista község.

A Vértesbe és Gerecsébe telepített svábok a dunántúli középhegységbeli fajrokonaiknak egyszerű, sötétszínű, magyaros szabású ruhájában járnak. Az ősiből kevés maradt fent közöttük, még a nőknél inkább és pedig a fej és hajviselet terén. Általános szín mindkét nemnél a sötét. A gyerekek gatyája is kék, czélszerűség szempontjából. A nők ezüst- és aranyfüggőket, nyakukban gyöngyöt hordanak s jellegzetes öltözetdarabjuk a kék vagy fekete harisnyára húzott, pamukból maguk kötötte lábbeli, a csoszogó. A kecskédiek *vattahibl* nevű háromujnyi vastag szoknyában járnak, mint a budavidéki svábasszonyok. Hordanak kék selyemszoknyát is sötét bársony lajbival. Télen fapapucsot is húznak. Különben divatos náluk az alacsonyszárú, fűzős bársonyczipő. A vértessomlói férfiak gyapjuharisnyában és fapapucsban, a nők szintén fapapucsban, bőrpapucsban és czipőben járnak.

1.

2.

3.

4.

1. Gútai népviselet. – 2. Szelemengerendás ház Kisbér vidékén. — 3. Hetényi himző asszony. — 4. Virt pusztai népviselet.

Martosi szoba.

Nemesócsai parasztház.

A megyebeli tótság a tatai és udvardi járásba tartozik. Már említettük, hogy népviselet dolgában ez utóbbiak az érdekesebbek, festőibbek. Viseletük sok tekintetben hasonlít az ottani magyarokéhoz. A férfiak különben kivétel nélkül fekete posztóruhában járnak, mint a magyarok, de a magyarok szerette subát még nem vették át, csak a szűrt s ez, is tót modor szerint: díszítetlen. A nők ezüst gyűrüt és kalárist hordanak, s inkább csizmában, mint czipőben járnak. A dunáninneni tót férfiak fekete posztóból készített magyar szabású ruhát viselnek. Az oroszlániak a fekete selyemmel kivarrott bundát is átvették. Asszonyaik szeretik a színes szoknyákat, pruszlikot és derekakat selyemből. Az oroszlániak pld. kék, fekete vagy piros szoknyában, kék, fekete vagy zöld derékban és még változatosabb színű pruszlikban járnak, a mihez kordováncsizma dukál. A lányok husvéttól ádventig 3 m. hosszú piros szalagot kötnek hajukba, tövébe pedig csokrot, azt ádventbe kékkel vagy zölddel, bőjtben feketével cserélik ki. Gyűrüt, fülbevalót, gyöngyöt, selyempántlikát, slingelt kendőket mind szeretnek hordani. A tardosiak a németektől átvették a pufándlis vattás szoknyát, a mit télen-nyáron hordanak, meg a szőllősiekkel együtt a fatalpú papucsot. A színes selyempruszlikok és bársonyréklik itt is divatosak, nemzeti női lábbelijök a csizma, de már a fűzős és czúgos czipő is hódít közöttük. Különben az ő viseletök is állandóan veszít népies jellegéből.

Az ú. n. folklore (népszokások, ünnepek, mithosz, babona, orvoslás, stb.) kutatójának nem háládatos terrénum Komárom vármegye. Az, a ki ezekből ősit keres, már jórészt későn jött, a mi még van, — pedig mindenesetre van, — nagyon csekély töredék a gazdagabb multból s ennek a kifürkészése is hosszadalmas. Túlságosan szintelen és józan vidéken járunk.

Születés és házasság nem megy akkora ünnepszámba, mint régen s a halált is kevesebb czeremóniával siratják el, mint hajdanta. A komatál és a betegágyból felkeltnek hálaadó könyörgésre való eljárása még csak megvannak, de a keresztelési örömünnep, — meg más egyebek, — már csak éppen, hogy meg vannak.

A lakodalom már nagyobb emócziót idéz elő. Rigmus van még bőven, a hivogatásnál, kikérésnél, kiadásnál, beköszöntőnél, ételek feladásánál, felköszöntőknél, tánczrahivásnál, menyasszony-avatásnál, stb. még ömlik a jórészt ponyván vagy tudálékos kántori és parasztfejekben termett czikornyás, sokszor értelmetlen vers, de ezek csaknem mind egy kaptafára készültek. Alakoskodók szereplése még divatos itt-ott. Különösebb lakodalmi szokást nem tudunk felemlíteni, hacsak azt nem, hogy Szentpéteren esküvő előtti vasárnap délután, az istentisztelet előtt a menyasszony pajtásai virágokból vagy télizöldből és fenyőágakból csokros koszorút kötnek, azt a fehérbe öltözött menyasszony fejére teszik, a pajtások pedig a csokrokból egyet-egyet feltűznek s úgy mennek a templomba.

A *halottvirrasztás* inkább csak a kálvinista községekben van meg helylyelközzel.

Az év ünnepei közül kath. községekben feltalálható a Bethlehemjárás, husvéti öntözés s itt-ott a sibálás (suprikálás) fűzfavesszővel piros tojásért (Oroszlán, Szák). Májusfát csak helyenként állítanak, Oroszlánon pld. az érdemesebb emberek háza elé, melyet május utolsó vasárnapján zene mellett kidöntenek. Az udvardi járás némely tót községében (Kolta, Jászfalu) szokásban van a *hamvazószerdai tőkehurczolás*, a mikor a legények muzsikaszó mellett a lányos házakhoz egy vágó tőkét hurczolnak. Gútán divatozik az ú. n. *vámkerék*, a mi abból áll, hogy pünkösd hétfőjén a legények egy felállított hosszú pózna végére kocsikereket erősítenek s azt boros üvegekkel és pántlikákkal díszítik fel. A táncz megkezdése előtt előbb minden legényt a kedvesének kell kiváltania pénzért. Az így összegyült pénzből fizetik a mulatság költségeit.

Jóleső érzéssel járhatjuk végig a vármegyét. Igaz magyar nép között vagyunk s e nép egyénisége, belső-külső jelleme a legrokonszenvesebb benyomást teszi. Élete eléggé jólétben folyik s ezért hangulata, tömeg-psychologiája a lehető legkedvezőbb. A komáromi magyarság typikus csoportja a magyar fajnak. Magasabb értelmiségi színvonalon áll; a mit a megye történelmi s földrajzi helyzete különösen megmagyaráz; de azért eredeti tiszta minden tulajdonsága, hiszen ősidőktől fogva faji tisztaságban él; alig több közötte egy tizedrésznél az idegen elem; ez is újabban vándorolt be, és napról-napra magyarosodik.

MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS ÉS ERDÉSZET.

A vármegye északi és déli részének más helyen bővebben ismertetett hegy- és vízrajzi viszonyainak szembetűnő eltérése szabja ki a két eltérő vidék mívelési ágainak arányát. A felszíni alakulás és vízrajzi viszonyok leginkább az erdő- és szőlő-, továbbá a rét- és legelő-mívelést befolyásolják. Ezeknek a viszonyoknak megfelelően e vármegye déli részében az erdő- és szőlőmívelés, az északi részében ellenben a rét- és legelőmívelés lép előtérbe:

Az összes területből	Szőlő és erdő	Rét és legelő
a gesztesi járásban	13·2 %	15·5 %
a tatai járásban	37·0 »	12·0 »
az udvardi járásban	7·0 »	20·6 »
a csallóközi járásban	2·8 »	34·8 »

Komárom vármegye *földje* általában nem tartozik az ideális talajnemek közé. A nagy magyar Alföld egy méteres televényes fekete talaját itt hiába keressük. Régente ugyan *Aranykert*-nek nevezték a Csallóközt; de hogy nem találóan, azt az a körülmény igazolja, hogy Komárom vármegyét, földminősége után, az 1844. évi országgyűlés rendeletéből készített összeírás csak a harmadik osztályú vármegyék közé sorolta.

A geológiai kialakulás tényezői fölötte változatossá tették e vármegyének mezőgazdasági termelés alá vont földjeit. Különösen a jobbparti részen, aránylag kis területen is, a felszántott talaj a színbeli eltérések változatos képét mutatja. E vármegye balparti részét majdnem egészen, a jobbpartinak pedig egy érdekes pontját, Bábolnát, a m. kir. földtani intézet közegei: Horusitzky Henrik, Timkó Imre, Liffa Aurél és dr. László Gábor agrogeológusok fölvették, a kik közül Timkó Imre a vármegye agrogeológiai viszonyait e kötetben máshelyütt leírta és ugyanott ismerteti az időjárási viszonyokat is.

Telkesítések.

A *telkesítésnek* Komárom vármegyében több mint másfélszázados multja van. A tatai gróf Esterházy József már 1747-ben, az *Öregtótól* és *Fényes-forrásoktól* elposványosított területből, lecsapolás útján, több ezer holdat tétetett mívelhetővé. A munkálatokat a híres Mikovinyi mérnök végezte; a tervei szerint alkotott 4 kilométer hosszú levezető csatorna még ma is az ő nevét viseli.

A tatai uradalom még azután is hosszú időn át jó példával járt elől a telkesítések terén. A XVIII. század végén a grébicsi puszta vizenyős rétjét, 1834-ben pedig a bánhidai tavat szárították ki. 1860-ban az ú. n. *városi-tó*, 1866-ban pedig a bánhidai ú. n. *Tükörtó* laposát csapolták le s ugyanez évben a szentgyörgyi-puszta egy rétségét is nyílt árokkal és alagcsövezéssel mentesítették a víztől. A példát követte a kömlődi közbirtokosság, mely 1861-ben egy 40 holdas tavat csapoltatott le.

Rétöntözés.

A *rétöntözés* terén a kisbéri állami ménesbirtok volt a kezdeményező. Vasdinnyei pusztáján 1856—59-ben, a Feketeér vizének felhasználásával, Dőhrmann Kristóf hannoveri rétmesterrel 400 hold rétet rendeztetett be elárasztás alá.

A *homokkötés* terén az ácsi uradalomé a kezdés dicsősége. Az ácsi és a vele összefüggő herkályi erdőt a XVIII. század végén József császár rendeletére telepítették. 1813 óta a herkályi erdőben az ákácz mellé fenyőt is ültettek. A bábolnai ménesbirtok is a mult század harmadik éveitől kezdve telepítette a futóhomokos részleteken és kavicsos magaslatokon azokat az ültetvényeket, melyek most e táj ékességei. Környe lakossága a mult század 60-as éveiben, közmunkával, mintegy 100 hold homokot kötött meg és Kecskéden is, az értelmes gazdák, az elszórtan mutatkozó homokos részeket, kiki a magáét, fával ülteti be. Homokkötés.

Homokkötés céljából véghezvitt ákácztelepítéssel találkozunk még Udvardon 120 holdon, Naszvadon mintegy 40 holdon, Szentpéteren 100 holdon, Marczelházán közerővel telepített, mintegy 340 holdon, Dunaradványon kb. 300 holdon; a gesztesi járásban: Ószőny, Bokod községekben és Kocson, hol a községi legelők vízmosásos partjait kötötték meg ákáczczal.

A talajjavítások iránt való igazi érdeklődés e vármegyében is a kir. kulturmérnökség megalkotása (1879) után jelentkezett. Közreműködésével nyílt árkokkal való *lecsapolást* végeztek a kisbéri ménesbirtokon, 1300 holdnyi vadvízes területen; a bábolnai ménesbirtokon, 110 holdnyi posványos nádason; a pannonhalmi főapátság ölbői pusztáján; Bana község területén 200 holdon; a martostardoskeddi érdekeltségnél közel 14.000 holdon; az esztergomi herczegprimás bálványszakálasi pusztáján 4000 holdon; az ószőny-dunaalmási érdekeltségnél 559 holdon; Izsapon, Madéréten stb. *Alagcsövezést* rendeztek be a tatai uradalomban gróf Esterházy Miklós Móricz császári birtokán 200 holdon; a kisbéri állami ménesbirtokon 1225 holdon. *Öntözést* rendeztek be a bábolnai ménesbirtokon 80 holdon; az esztergomi érseki uradalom bálványszakálasi pusztáján 400 holdon; a tatai uradalomban 300 holdon; Naszvadon és Bagotán ifj. Ordódy Pálnál; Bajcson 920 holdon; Ácson Forster Gézánál, stb. *Patakszabályozást* Csehiben Jaross Móricznál; Kürtön, Fürön, Csúzon, Neszmélyen stb.

Meg kell még emlékeznünk a Csallóköznek a *belvizek* és az *árvizek* ellen való megvédése érdekében tett intézkedésekről, mint szorosan véve szintén telkesítési befektetésekről.

A vármegye területén a Csallóközben elszórtan látható töltés-maradványok igazolják, hogy már az első települők védekeztek, úgy a hogy, a vizek ellen. Későbbi időben a vármegye hatósága vette kezébe az ügyet: az 1640. és 1657. évi közgyűlések intézkedtek a vízlevezető csatornák kitisztítása iránt. A XVIII. század vége felé több határban már mederrendezést is terveztek. 1828-ban védőtöltések emelése és zsilipek építése iránt intézkedik a vármegye. 1840-ben Pozsony vármegye küld ki bizottságot a Vág szabályozásának tanulmányozására. 1854-ben Böösön, gróf Waldstein János elnöklete alatt, megalakul a »Csallóközi vízszabályozó társulat«, mely a 60-as évek elejéig, birtokarány szerint, természetben kirótt munkával, már 26.287 folyó öl csatornát ásatott. 1862-ben gróf Károlyi Lajos megalapítja a »Szered-komáromi vágszabályozó-társulatot«, mely azonban az alapító halála után feloszlott. 1870-ben a magyar kormány készíttetett terveket a belvízlevezetés és az árvédelem tárgyában. 1876-ban végre megalakult, Komárom székhelylyel, az »Alsó-csallóközi belvízlevezető társulat«, mely társulat maig fennáll és működik. Belvíz- és árvízvédelem.

Az »Alsó-csallóközi belvízlevezető társulat« működési köre a belvíz levezetés dolgában, északon és keleten, a Kis-Dunától és Vág-Dunától délre, a nagy Dunáig terjed; töltéseinek hossza kb. 108 km., csatornáinak hossza kb. 366 km. Ugyane társulat működési köre az ármentesítési ügyeket illetőleg, »*Alsó-csallóközi és csilizközi ármentesítési társulat*« czímen, az említett területen kívül, még a győrmegyei Csilizközre is kiterjed.

E társulaton kívül a vármegye területén még két társulat teljesíti a víz ellen való védelmet. Az egyik: a »Vágjobbparti és alsódudvágvölgyi ármentesítő és belvízlevezető társulat«, székhelye: Vágsellye, területe a Vág, Dudvág és Kis-Duna között terül el; a másik: a »*Vágbalparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat*«, székhelye Érsekújvár, területe a Vág és Nyitra közé eső részlet.

A vármegye és Komárom szabad királyi város 490.381 kataszteri holdnyi *területét* a Duna folyam majdnem két egyenlő részre osztja. Az északi részen fekvő udvardi és csallóközi járás területe együttvéve 236.311 holdra, a déli részen fekvő gesztesi és tatai járásé 248.445 holdra, Komárom városé pedig Mívelési terület.

5325 holdra rúg. E területi megoszlás következtében épp oly joggal lehetne e vármegyét a Duna balparti, mint a Duna jobbparti vármegyék közé sorolni. Mivel azonban a statisztikai munkák Komárom vármegyét az utóbbi csoportba sorozzák: alantabb, a hol szükségesnek mutatkozik, a vármegye termelési viszonyszámait a Duna jobbparti országrész viszonyszámaival hasonlítjuk össze.

A vármegye és Komárom város összes területe, mívelési ágak szerint, a következőképpen oszlik meg: szántóföld 282.990 kat. hold, vagyis az összes területnek 57.71%-a (a Duna jobbparti országrészben: 51.62%; az országos átlag: 42.81%); kert 3725 hold; rét 52.811 hold, vagyis az összes területnek 10.77%-a (Duna jobbpart: 9.09%, országos átlag: 10.19%); beültetett és parlag szőlő 6630 hold; legelő 47.877 hold, vagyis az összes területnek 9.76%-a (Duna jobbpart: 10.53%, országos átlag: 13.03%); erdő 64.458 hold, vagyis az összes területnek 13.15%-a (Duna jobbpart: 18.07%, országos átlag: 26.60%); nádas 4679 hold; nem termő 27.211 hold, vagyis az összes területnek 5.55%-a (Duna jobbpart: 6.62%, országos átlag: 4.75%). Szántóföld, rét és nádas tekintetében tehát e vármegye kedvezőbb arányokat mutat, mint a Duna jobbparti országrész és az ország átlaga.

Birtokmegoszlás.

Birtokmegoszlás tekintetében Komárom vármegye földterülete összesen 20.571 önálló gazdaságra oszlik, a melyekből 17.121 gazdaság tulajdont alkot, 350 haszonélvezeti, 586 haszonbéres, 2514 pedig vegyes gazdaság. Birtokkategóriák szerint van:

11.347	törpe (1—5 holdas) gazdaság....	17.073	hold	területtel,
8.927	kis (5—100 holdas) gazdaság....	163.176	»	»
243	közép (100—1000 holdas) gazdaság	73.453	»	»
54	nagy (1000 holdon felül) gazdaság	188.184	»	»

A törpe birtok átlagos területe tehát 1·5 hold, a kisbirtoké 18, a középbirtoké 302, s a nagy birtoké 3337 hold.

A birtokmegoszlás ezek szerint Komárom vármegyében fölötte kedvezőtlen. A míg a 0·26%-nyi nagybirtok a vármegye területéből 42·59%-ot foglal el, addig az 55·16%-nyi törpe birtoknak meg kell elégednie 3·80%-nyi területtel. Az arány nem sokat javúl, ha a törpe és kisbirtokot összevéve hasonlítjuk is egybe: 98·56%, tehát a gazdaságok zöme esik ebbe a két kategóriába, melyek együttvéve a területnek csak 41·73%-val rendelkeznek. E vármegyében ez az arány rosszabb mint az országrész aránya (45·28%) és nagyon elmarad az országos arány (52·34%) mögött. Evvel szemben a nagybirtok aránya, az országos 32·29% arányszámhoz mérten, több mint 10%-al magasabb.

A nagy gazdaságok tekintélyes része le van kötve. E vármegyében a korlátolt forgalmú birtok területe 164.027 hold, a mi az összes terület 33.82%-ának felel meg. Ez az arány körülbelül megegyezik az országos átlaggal (33·54%), de magasabb a dunajobbparti országrész arányszámánál (30·52%).

A korlátolt forgalmú birtokokból 47.843 hold hitbizományi birtok (gróf Esterházy-féle tatai hitbizomány); 36.655 hold róm. kath. érseki birtok (esztergomi érsekség); 13.183 hold apátsági birtok (pannohalmi főapátságé); 15.362 hold kincstári (bábolnai, kisbéri ménesbirtokok, ó-gyallai Konkoly-Thege Miklóstelep); 16.378 hold községi, városi és törvényhatósági birtok; 18.961 hold pedig a közbirtokosságok és volt úrbéresek közös birtokai. A hátralévő rész a különféle vallásfelekezetek és társulatok birtoka.

A korlátolt forgalmú birtokok által a vármegye szántóföldi területéből 21·08% (Duna jobbparti részen 17·23, Magyarországban 10·88%); rét-területéből 30·13% (26·02—14·52%); legelő-területéből 66·20% (51·51—56·58%); erdőterületéből pedig 59·47% (53·18—62·94%) van lekötve. Az országos állapottal szemben e részben a vármegye rossz helyzetben van, melyet még fokoz az a körülmény, hogy annál a mívelési ágnál, melynél a lekötöttség még indokolható: az erdőterületnél, a vármegye az országos átlagon jóval alúl marad.

A középgazdaságok területéből 15.815 hold (21·5%), a nagygazdaságok területéből pedig 37.398 hold (19·9%) bérbe van adva.

Gazdálkodási mód.

A nagy- és középbirtokok *kezelése* a vármegye területén többnyire nemcsak okszerű, sőt több gazdaságban a legbelterjesebb irányú. A norfolki négyes vagy az ennek többszöröséből alkotott gabonaváltóforgón kívül, több urada-

lomban, különösen a hol nagyobbmérvű állattenyésztést űznek, a bőséges szénatermést nyújtó és e mellett a legeltetést is megengedő legelőfüves vetésforgók is alkalmazásban állanak, sőt egyik-másik uradalomban a földek minősége és fekvése szerint, a vetésforgók dolgában túlzásba esnek; így pl. Kisbéren, melynek 3620 hektárnyi szántóföldi területe összesen huszonnégy 5—10 nyomásos vetésforgóba van beosztva.

Már a vármegyei kis gazdaságokról nem mondhatjuk ezt a kedvező ítéletet. A vármegye sok községében az ú. n. *szabadgazdálkodás* dívik, a mely kifejezés alatt a vármegyében voltaképpen *rendszertelen gazdálkodást* kell érteni. Legrosszabb a helyzet a csallóközi járásban, hol a beszerzett tájékozódás szerint sok község, rendszeres vetőforgó híján, szabadon gazdálkodik. A gesztesi és tatai járás néhány községében szintén így van. Hogy mit kell az úgynevezett szabad gazdálkodás alatt érteni: arra egy-két példa nyújthat felvilágosítást. Kamocsán gabona, kapás; — gabona, kapás a sorrend; Szímőn pedig kapásra két-három évben egymásután gabonát vetnek.

Mint az ország nagy részében, úgy e vármegyében is a háromnyomásos (ugar, őszi, tavaszi) forgó a legelterjedtebb. Fentartását, különösen a hol közlegelő nincsen, az ugar- és tarló-legeltetési kényszer teszi szükségessé. A tiszta fekete ugartartás leginkább a Vértes mentén fekvő községek kötöttebb földjein tartotta fenn magát, de fentartása e talajokon bizonyos mértékig indokolt is. Az ugarnyomásnak okszerűbb kihasználásában különben az utolsó negyedszázad alatt megyeszerte örvendetes javulás észlelhető. A fokozatos javulást mutatja a következő összeállítás, mely szerint az ugarnak hagyott terület volt hektárokban:

1880-ban 28.040 (17·14%), 1885-ben 24.820 (14·94%), 1890-ben 20.722 (12·96%), 1895-ben 19.051 (11·73%), 1900-ban 16.307 (11·23%), 1903-ban 15.573 (10·48%).

Az ugarnyomást, zöld ugarként, kiválóan takarmánytermesztésre, főleg a Vértes mentén fekvő németajkú községek használják; kiválóan kapás növény (tengeri, répa, burgonya) termesztésre a jobbparti részen Ács, Kocs, Császár, stb. községekben, de főleg az udvardi járás községeiben használják; különben e vidéken a kapás mellett az ugarban takarmányt is szoktak termeszteni. Hármas nyomású forgót ugyan, de a rendestől eltérőt használnak Csúzon: takarmány, kalászos, kapás; és Bánhidán: őszi, kapás (részben tavaszival).

Elvétve, az udvardi és gesztesi járások egyes községeiben, négynyomású vetésforgóval is találkozunk. Ennek jellegzetes alakjai: Marczelházán, Mocsán, Naszályon, Dadon: 1. fekete és zöld ugar; 2. őszi; 3. kapás; 4. tavaszi; Udvardon, Bagotán, Szenden: 1. fekete és zöld ugar; 2. őszi; 3. tavaszi; 4. kapás.

A föld *megmívelése* tekintetében Komárom vármegye általában véve elismerésre méltó szorgalommal jár el. E tekintetben nemcsak a nagyobb gazdaságok példája, de a gazdasági vándortanárok ügybuzgósága és a népszerű gazdasági előadások hatása is szembetűnő. Az *istállótrágyát* mindenütt nagyon megbecsülik és gondosan gyűjtik. Istállótrágyát rendszerint az ugar (takarmány, kapás) nyomás kap. Némely helyütt (így Tárkányban) már a nyár folyamán, sürgősebb munkák szünetelésekor kifuvarozzák és a föld szélén kupaczba rakják a ganéjt; másutt (pl. Ácson) ősszel és télen hordják ki és terítik el a földön a trágyát. Sok helyütt látható még az a helytelen eljárás, hogy a kihordott trágyát a földön apróbb kupaczokba rakják s így ott hosszabb időn át át fekve hagyják. Örvendetes jelenség, hogy a *műtrágyázás,* melyet eddig csak nagyobb gazdaságok használtak szórványosan, most már a kisgazdák körében is majdnem az egész vármegyében rohamosan tért hódít. Az 1895. évi országos statisztikai fölvétel a csallóközi járásban még csak 5, a gesztesi és tatai járásban 12—12 s az udvardiban 17, összesen 46 műtrágyát használó gazdaságról tudott. Ma, tíz év múlva, a műtrágya használata már a kisgazdák körében is általánosan elterjedt. E tekintetben különösen a Csallóköz tűnik ki, hol a legtöbb községben, kivált a czukorrépát termelő kisgazdák zöme, egészen hozzászokott a műtrágyák alkalmazásához. A gesztesi járásban szintén elterjedt. A tatai és udvardi járásban még legkevésbbé használják.

Nagymegyeren, Lakon, Túriszakáloson, Szilason, Nemes-Ócsán, Kolosnémán a műtrágyázás ma már általánosan megszokott dolog; a többi község-

ben is többé-kevésbé elterjedt, vagy legalább kezdik használni. Szenden, Ácson, Banán, Ó-Szőnyben általában használják; Kocson, Dadon szórványosan, Kömlődön, Bokodon, Császáron most kezdik használni. A tatai és udvardi járásban még legkevésbé, amott 6, itt 2 községben találkozunk vele.

Műtrágyázásra a kisgazdák leginkább szuperfoszfátot használnak, első sorban czukorrépa, de kalászos (kivált rozs) alá is. Holdanként 75—100 kg.-ot szórnak el belőle. Nemesócsán szuperfoszfát mellett Thomas-salakot, Kamocsán meg már chilisalétromot is használnak; Gútán a kőbányai szárított sertéstrágyával is próbát tettek.

Gazdasági gépek és eszközök.

A *talaj előkészítésére* a nagy- és kisgazdaságokban egyaránt gondot fordítanak. Egyik-másik uradalomban gőzekével (Kisbér), gőzásóval (Bábolna), vagy fogatos ekével (Bajcs) végzett talajmélyítéssel is találkozunk. A belterjesebben kezelt nagyobb gazdaságok természetesen a legmodernebb talajmívelő gépekkel és eszközökkel vannak felszerelve. A vasgerendelyes és többvasú ekék már a törpe és kisgazdaságokban is terjednek, de a jobb boronák kevésbbé. A hengerek általában nagyon kezdetlegesek és tökéletlen munkát végeznek; igazán csak »gurgófák«, a hogy a vármegyében egyik-másik helyen nevezik.

Az utolsó összeírás szerint a kalászos növények vetésterületének több mint a felét (69—71 %-át) géppel vetették be; csak a kukoriczánál, melyet sok helyütt még kapa vagy eke után vetnek, maradt e szám kisebb (43%). Ez az összeírás különben a közép- és nagybirtokon 57 szórva- és 610 sorbavető, a kisbirtokon 13 szórva- és 572 sorbavető-gépet talált; de azóta ez a szám lényegesen emelkedett.

A *vetőmag* előkészítésére kellő gondot fordítanak; a kisgazdák kezén 170, nagybirtokokon 182 konkolyelválasztó gépet olvastak össze. Különben a vármegye területén fekvő állami birtokok (Kisbér, Bábolna) közérdekből évről-évre gondosan előkészített jó vetőmagot bocsátanak a kisgazdák rendelkezésére. Azonban, sajnos, a kulturnövények ápolására kevés hajlama van a népnek. Igy pl. a gyomirtással alig-alig törődnek.

Az *aratás*, elegendő munkáskéz állván rendelkezésre, rendszerint kézzel történik. Aratógép az utolsó összeíráskor mindössze csak 56 volt a vármegyében. A *cséplőgépek* már jobban elterjedtek; a közép- és nagy uradalmak kezén 140, a kisebb gazdák kezén 59 cséplőgépet olvastak össze; de ez a szám azóta tetemesen emelkedett. Gőzcséplőgépek a kisgazdáknál is vannak elvétve; de ezek legnagyobb részben most még járgányos gőzcséplőgépet használnak. A hol ilyen sincs, ott régi szokás szerint lovakkal nyomtatják, vagy hadaróval verik ki a szemet. Gőzmorzsoló 28 volt a vármegye területén.

A kicsépelt szemet még sok helyütt, pl. Kocson, földalatti vermekben tartják; a szalmát is legtöbb községben a lakóháznál rakják össze. A tűzveszedelem ezáltal természetesen rendkívül fokozódik. A falun kívül fekvő szérűskerteket, minők az Alföldön általánosak, e vármegyékben kevés helyen találunk.

Bevetett terület.

Komárom vármegye mezőgazdaságának fokozatos fejlődését a *szántóföldi termelés emelkedése* és a termesztett növények arányának kedvezőbb alakulása is igazolja. A vármegye szántóföldi területéből 1880-ban 135.536 hektárt (82.8%-ot) vetettek be; az 1895. évi statisztikai fölvétel 143.399 hektár (88.3%) bevetett területet mutat ki; a legújabb adatok szerint pedig a bevetett terület már 150.239 hektárra (90.5%-ra) emelkedett. Kétségtelen, hogy ebben az emelkedésben része van az itt-ott végbement gyeptöréseknek; legnagyobbrészt azonban mégis csak a telkesítéseknek köszönhetők, melyek sok parlagon heverő területet vontak kultura alá.

A termesztett növények *mívelési arányának* javulásáról a következő átnézet tájékoztat. Az összes bevetett terület százalékában volt:

	1895-ben	1903-ban
gabonanemű	66·99	64·10
kapásnövény	21·25	21·50
takarmánynövény	11·65	12·22

Az egyoldalú gabonatermesztés rovására tehát rövid időn belül lényegesen emelkedett a kapás- és takarmánynövények termesztése, a mi örvendetes

haladás bizonyítéka. Most már közel áll vármegyénk a dunajobbparti országrész 1895. évi átlagos állapotához, a hol t. i. a gabonaneműek 67·07%, a kapások 21·27% s a takarmánynövények 13·01%-át foglalták el az összes bevetett területnek.

E vármegyében is, mint az egész országban, a *búza* foglalja el a főhelyet 1895. évben 41.556 hektárral (28·98%), legutóbb 39.159 hektárral (26·06%). A mint látható, termesztése csökkent s máris alatta van a dunajobbparti országrész 1895. évi 27·40% arányának. Legjobban a *magyar (bánáti)* fajta van elterjedve; a Csallóközben néhol a diószegi s a rozsdának állítólag jobban ellentálló tarbúzát is vetik. Külföldi búzafajtákkal eddig csak kísérleteznek. A búza minősége, a talaj, a mívelés és az időjárás szerint itt is nagy változatosságot mutat s az eltérés gyakran kis körben is szembetűnő. Ötven-hatvan évvel-ezelőtt legjobb búzatermő helyeknek tartották: a Csallóközben Csicsó, az udvardi járásban Jászfalu, Csúz és Perbete, a gesztesiben Kocs, Szend és Kömlőd, a tataiban Tarján községeket. A hajdanta híres komáromi czipó tett tanúbizonyságot e búzák síkérességéről. A komáromi búzák minőségéről dr. *Kosutány* Tamás és *Cserháti* Sándor gazdasági akadémiai tanárok csémi, ácsi és tatai búzavizsgálatai a következő eredményt adják: Búza.

	Hl. súly	A szemek törési felülete aczélos	lisztes	vegyes	Protein-tartalom
Herczegprimási uradalom, Csém	77·4	83	9	8	15·06
Forster Géza, Czonczóhát (Ács)	78·6	85	—	15	14·69
Gróf Esterházy Ferencz uradalma, Tata	75·9	42	36	22	11·63
Országos átlag	*78·4*	*51·4*	*16·3*	*32·3*	*12·28*

A tatai búza őrlési eredménye: liszt 75·5% (orsz. átlag 75·8%), korpa 21·4% (20·5%,) süthetősége 70·5 (73·69), száraz sikértartalma 9·66% (10·53%); a belőle származott korpa 14·58% proteint (15·20%) és 3·33% nyerszsírt (3·71%) tartalmazott.

Cserháti a bábolnai ménesbirtokról és a komáromi földmíves-iskolából származó búzák négy évi termését vizsgálta meg 4 éven át. Az ő adatai szerint volt (az évek sorrendjében):

lisztesség %	Bábolna	31·72	17·87	42·37	67·62
	Komárom	25·80	24·87	15·99	34·74
protein %	Bábolna	13·75	16·27	12·03	15·19
	Komárom	15·34	15·76	13·87	15·75
száraz sikér %	Bábolna	7·87	11·50	9·95	9·95
	Komárom	10·45	10·95	12·40	9·22

A komárom-vármegyei búzák átlagos minőségét a mezőgazdasági statisztika 77·5 kg.-mal veszi föl. Az átlagos termés hektáronként szemben az 1896. évben 11·36 q-ra, az 1903. évben 11·69 q-ra rúgott, a mi a dunajobbparti országrész 13·31, illetőleg 13·24 q átlagos termése alatt marad. Az átlagos szalmatermés hektáronként az 1896. évben 13·77 métermázsát tett.

Kiterjedésre nézve a második helyet az *árpa* foglalja el: 1895-ben 21.079 hektárral, (14·70%), legutóbb pedig már 22.821 hektárral (15·18%). A mint látható, termesztése emelkedőben van s most már jóval meghaladja nemcsak az országos arányt (1895: 9·87%), de a dunajobbparti országrész arányát (12·53%) is. Hozama azonban alatta marad az országrész átlagos termésének. Hektáronként volt az átlagos szemtermés 1896. évben 11.67 q (az országrészben 14·01 q), legutóbb 12·52 q (13·61 q), a szalmatermés pedig 14·64 q. Átlagos minőségi súlya 65·5 kg. A vármegye legnagyobb része, időjárási és talajviszonyoknál fogva, csak takarmány-árpa termesztésére alkalmas. Sörárpát inkább az északi rész gazdaságaiban sikerül előállítani; kedvezőbb időjárás mellett (igaz, hogy ritkán) a jobbparti rész egyes gazdaságaiban (pl. Bábolnán) is annyira, a mennyire, sikerül. Korábbi időben, különösen a gesztesi járásban, az Oregon- és Chevalier-árpa volt meglehetősen elterjedve; az udvardi járásban a Golden-melonnal is találkozunk. Újabban mindjobban tért hódít, a kisgazdák körében is a bőtermő, kitünő minőségű Hanna-árpa; s az országos növénytermelési kisérleti állomás kezdésére nehány évvel ezelőtt egy-két gazda- Árpa.

ságban (Csúzon és Dunaőrsön) a jónak igérkező *Selchovi* árpával is tettek termesztési kísérletet. — A sörárpa értékét, magas hektolitersúly és lisztesség mellett, alacsony (10—12%) protein-tartalom szabják meg. Ebből a szempontból e vármegye árpái minőségének megítélésére nem érdektelenek a következő adatok, melyeket *Cserháti* Sándor, gazdasági akadémiai tanár állapított meg:

		Hl.-súly kg.	Lisztesség %	Protein %
Eredeti Hanna-árpa	Bagota	67·8	51·71	12·51
	Pa.-Szentpál	67·2	47·23	12·57
Eredeti Selchovi-árpa	Dunaörs	61·0	70·00	—
	Csúz	66·5	69·00	—
Utántermelt Hanna	Bagota	66·5	53·05	12·22
Utántermelt Oregon	Dunaörs	61·5	59·00	—
Utántermelt Golden-Melon	Pa.-Szentpál	64·8	54·75	11·71
	Csúz	63·5	54·00	—

Rozs és zab.

A gabonaneműek között sorrendben harmadik a *rozs*, negyedik a *zab*. Előbbiből az 1895. évben 16.538 ha (11·53%) és az 1903. évben 18.071 ha (12·02%) volt elvetve; utóbbi alá pedig ugyanez években 15.603 ha (10·88%), illetőleg 15.253 ha (10·15%) terület volt fordítva. A rozs termesztése tehát emelkedőben, a zabé ellenben csökkenőben van. Mindkét kalászos termesztési aránya meghaladja az országos átlagot (rozs: 10·20%, zab 9·38%); de már a dunajobbparti átlagtól (14·79%) a rozs elmarad, viszont a zab, ezét (8·42%) meghaladja. A rozs átlag-termése volt hektáronként szemben az 1896. évben 10·72 q (Dunajobbpart: 12·55 q), az 1903. évben 12·00 q (12·30 q); szalmatermése 20·54 q, átlagos minőségi súlya 71·4 kg. A zab átlag-szemtermelése pedig 1896-ban 11·68 q-ra (Dunajobbpart: 12·75 q) és 1903-ban 11·35 q-ra (13.47 q), szalmatermése 13·63 q-ra rúgott. Átlagos minőségi súlya a vármegye területén 43·7 kg. A vármegyei gazdaságokban leginkább a *közönséges magyar rozs* van elterjedve: a talaj iránt tanusított csekély igénye a homokosabb vidékeken ezt teszi a kisgazdák fő kenyérterményévé. *Szentiván*, *montagnei* és *imperiál* rozszsal szintén találkozunk. Zabból szintén leginkább a kevés igényű hazai *magyar zabféléket* vetik; csak nagyobb gazdaságokban találkozunk a külföldi, igényesebb fajtákkal, minő a hopetown, anderbeki, kanadai, stb. Néhány évvel ezelőtt az orsz. növénytermelési kísérleti állomástól nyert maggal Bajcson a duppaui zabot próbálták ki, Bábolnán pedig a sárga leutewitzi zabbal tettek kísérletet; ugyanott a barnhauseni őszi zabot is vetették, egy-két évi termelés után azonban felhagytak vele.

A gabonaneműekhez sorolt többi kulturnövény: a *kétszeres és köles* csak kis területen míveltetnek (az utóbbit inkább csak tarlóvetemény gyanánt). *Tönkölyt, tatárkát* Komárom vármegyében nem vetnek.

Hüvelyesek.

A *hüvelyes vetemények* (borsó, bab, lencse) a szántóföldön szintén csak alárendelt helyet foglalnak el. Mívelésük inkább a kertekre szorul. Ugyanez áll a kapásnövények közé sorozott *dinnyéről* és *tökről*, melyek alá a szántóföldi területből alig néhány hold jut.

Kapásnövények. Tengeri.

A kapásnövények csoportjában a *tengeri* az, melynek mívelése a legelterjedtebb, kiterjedésre majdnem a rozséval egyenlő. Országos átlagát (20·78%) tekintve, ez a kulturnövény jelentőségre a búza után következik és e vármegyében a búza, árpa és rozs után, tehát a negyedik helyre jutott. Tengerivel be volt vetve az 1895. évben 16.095 ha (11·22%), legutóbb 18.048 ha (közel 12%), termesztése tehát növekedőben van, de a dunajobbparti országrész átlagát (12·83%), még nem érte el. Ennek oka részben a többi kapásnövény (burgonya, répa) erős versenyében rejlik. Nagyobb gazdaságokban a cselédség konvenziós földjét rendszerint kukoricza alá adják ki; mívelése sok gazdaságban még most is harmados, vagy feles munkásokkal, részben történik. Hozama e vármegyében, különösen a gesztesi járásban, nagyon ingadozó; gyakran az aszály teszi tönkre, máskor meg nehezen (a Vértesben egyáltalán nem) érik be. 1896-ban hektáronként 22·67 q szesztermést adott (Dunajobbpart: 18·43 q), 1903-ban már csak 15·48 q-t (Dunajobbpart: 17·18 q). A szártermés 34·75 q-ra rúg; átlagos minőségi súlya 78·6 kg. Kisgazdák körében a bőtermő, nagycsövű, sárgaszemű parasztkukoricza (a gesztesi járásban *basa-kukoriczának* nevezik) van legjobban elterjedve; közép- és nagygazdaságokban a munkaerő czélirányos kihasználására korán és későn érő fajokat (pignolettet, cinquantinot,

Bábolnai siementhali tehén.

A bécsi élelmiszer-kiállításon első dijat nyert hízó-bika a bábolnai tenyészetből.
(Súlya 1185 kgr.)

Bábolnai méntelepi kaszárnya.

A kisbéri Wenckheim-szobor.

korai székelyt, kanadait, florentinit, páduait, sőt egyes helyeken az amerikai lófogú tengeriket: Yowa aranybányáját, Prairie királynőjét stb.) egyaránt vetik. A csöves termést, a morzsolásig, nagyobb gazdaságok góréban (kotárkában) helyezik el; kisebb gazdák, a csőfedő leveleknél összefonva, az eresz alatt vagy az udvaron álló fákra aggatják föl termésüket. A tengeriszár több vidéken még nem részesül a kellő megbecsülésben: télen át is díszteleníti a tarlót, bőséges áttelelő menhelyet nyújtva a kukoricza rovarellenségeinek.

Burgonya.

A *burgonya* termelése szintén tért hódít: az 1895. évi 6709 hektárról (4·68%-ról), termesztése legutóbb 8561 hektárra (közel 5·70%-ra) emelkedett; így most már termesztése nemcsak az országos (4·46%), de a dunajobbparti átlagot (5·14%) is meghaladja. A termesztés fokozásában nagy része van a kisbér-füzítői keményítőgyárnak, hol a burgonya, a homokos vidék legbiztosabb terménye, elég jövedelmezően értékesíthető. Hozama nem sokkal áll alatta a dunajobbparti országrész átlagos termésének. 1893-ban hektáronként 84·29 q (Dunajobbpart: 88·48 q), 1903-ban 99·43 q (Dunajobbpart: 103·93 q) termett. Egy hektoliter átlagos súlyát 70·6 kg-al veszik föl. A burgonya tömérdek fajtája közül, a vidék, ízlés és használati czél szerint e vármegyében is annyiféleséget vetnek, hogy ezek elősorolásától el kell tekintenünk. Csupán azt említjük még föl, hogy a legalkalmasabb burgonya-fajok kipuhatolására az országos növénytermelési kísérleti állomás közbenjöttével, Kisbéren és Bábolnán is tettek termesztési kísérleteket.

Czukorrépa.

Czukorrépa alá 1895-ben 1679 hektárt (1·18%), 1903-ban 2240 hektárt (1·49%) fordítottak. Aránya a Dunajobbpart arányát (1·01%), de különösen az országos arányt (0·72%) jóval meghaladja. Az 1905. évben, magánúton gyűjtött adatok, a czukorrépa-termesztés emelkedése mellett tanúskodnak, a mi a gazdasági üzem fejlődését tekintve, már azért is örvendetes jelenség, mert a népnek az egész munkaidőn át állandó keresetet nyújt. Termesztése a vármegyében közel háromnegyed százados multra tekinthet vissza. Az 1832-ben keletkezett bátorkeszi czukorgyár részére a szomszédos Komárom vármegye is termelt répát. 1845-ben Füzitőn, 1852-ben Tatán és 1871-ben Ácson keletkezett czukorgyár; a két első, idők multán megszűnt ugyan, de annak idején környékükön a czukorrépát ezek is meghonosították. A kisgazdák körében mai napság legjobban a csallóközi és udvardi járásban van elterjedve; amott Gúta, Ekel, Nemesócsa, emitt Udvard, Naszvad és Perbete tünnek ki czukorrépatermesztésükkel. A gesztesi járásban, az ácsi czukorgyár körzetében: Ács, Mocsa, Kocs, Ószőny termesztenek legtöbbet. A csallóköziek rendszerint a diószegi gyárnak, az udvardiak a surányinak, a gesztesiek az ácsinak adják át termésüket, kivéve Mocsát, mely a sárvárinak szállít. Átlagos gyöktermése az 1896. évben hektáronként 182·44 q. volt, a mi a dunajobbparti országrész átlagos termésén (227·44 q) jóval alul marad. A vetőmagot a gyárak adják a termelőnek; a gazdának tehát a fajta megválasztására befolyása nincsen. A répa minősége, a különféle befolyások szerint, nagyon változó; csak példaképen említjük, hogy az ácsi czukorgyár gazdaságában véghezvitt (1904) termelési kísérletnél (16 fajta közül), a legmagasabb czukortartalmat (17·95%) a Schreiber originálja mutat, legnagyobb gyöktermést (holdanként 137·89 q) s ehhez képest legnagyobb czukortermést (holdanként 24·61 q) a quedlinburgi Dippetől tenyésztett czukorrépa-faj szolgáltatott.

Kereskedelmi növények.

A kereskedelmi növények csoportjában a *repcze* korábbi jelentőségét itt is elveszítette. Mívelése azelőtt különösen a Csallóközben volt elterjedve, a mit az is igazol, hogy pl. 1848-ban Gútán 3, Nagymegyeren 4, Kamocsán 1, Apáczaszakállason 1, Szilason 1 olajütő volt működésben. *Mákot*, *paprikát* alig egy-két holdon (inkább csak kertekben) termesztenek. *Komló*-ültetvény az ötvenes években Bábolnán volt található; ma már nem áll fenn. Csupán a *dohány*, a *len* és a *kender* azok az ipari növények, melyek e vármegye területén fokozódó arányban termesztetnek.

Dohány.

A *dohánynak* nagyban való termelését 1772-ben Henry H. franczia vállalkozó kezdte meg Kisbéren; Kamocsát pedig Korabinsky már 1786-ban említi dohánytermesztő helyként. A negyvenes években a Vág és Nyitra mellékén, néhány dunamelléki helyen: Zsitvatőn, Virten s a gesztesi járásban Kisbéren volt elterjedve termesztése. Legjobb dohány Ógyallán terem, hol 1848-ban szivargyár is állott fenn; a szomszédságában fekvő Vék pusztáról nevezett

véki *dohány* pedig hajdan országos hírnévre tett szert (már 1829-ben dicsérettel emlegeti Csaplovits). 1903-ban 377 hektáron termesztették (1895-ben csak 295 ha-ron); Csallóközben főleg Ekel, az udvardi járásban főleg Ógyalla, Udvard, Csúz táján mívelik. Átlagos termése, 1896-ban, hektáronként 17·37 q-ra rúgott. A termést az érsekújvári beváltó-hivatal 40—44 korona átlagáron veszi át. Az érsekújvári kerületben *kerti (rétháti)* és *közönséges kerti* dohányt termelnek, melynek nikotintartalma Tóth Gyula kir. fővegyész vizsgálatai (1900) szerint a következő:

	Nikotin %		
	a nyers dohányban	a fermentált dohányban	országos közép érték
Kerti (rétháti) Bajcs	1·72	1·40	1·86
» közönséges » (Haraszt)	1·72	1·51	2·76
» » » (Farkasd)	1·40	1·08	—
» » Ó-Gyalla	0·32	0·43	—
» » Bagota	1·51	1·40	—
» » Csúz (Örömhegy)	1·72	2·05	—

Kender és len.

A *kendert* hajdanta nemcsak köztes veteményül, de önállóan is, kivált a Csallóközben termesztették nagyobb mértékben; ma már csupán Gúta környékén találkozunk kiterjedtebb mívelésével. Helyét a *len* foglalta el, melyet a Nagytanyon államsegélylyel felállított lengyár részére ez időszerint a csallóközi járás majdnem mindegyik községében mívelnek. Lent 1895-ben Komárom vármegyében 920 hektáron (0·64%), 1903-ban 972 hektáron (0·64%) vetettek; 1905-ben magánúton beszerzett adatok szerint mívelése a csallóközi járás tizenhét községében már 1758 hektárra terjedt. Csallóközben legtöbbet Gúta, Nagymegyer, Izsa és Nemes-Ócsa termesztenek. A nagytanyi gyár a termést q-ként 7—9 koronán váltja be. A vállalkozó újabban Komáromban is állított beváltótelepet s így a termesztés előreláthatólag a dunajobbparti részen is el fog terjedni. A szükséges *orosz* lenmagot a gyár szolgáltatja a termelőknek. A vármegyében kenderből 1896-ban hektáronként 7·62 q magtermést és 5·21 q fonáltermést (ez mintegy 36—37 q kórónak felel meg); lenből pedig 4·33 q magtermést és 3·47 fonáltermést számít az országos statisztika.

Takarmánynövények.

A *vetett takarmánynövények* is már régen otthont találtak e vármegyében, nemcsak a nagyobb, de a kisgazdaságokban is. Már Korabinsky dícsérettel említi 1768-ban Kisbér luczerna termesztését; s a múlt század negyvenes éveiben megjelent Statisztikai művek is följegyzik, hogy pl. Aranyoson alig volt gazda, kinek lóhere- vagy luczerna-vetése ne lett volna. Ezidőben különösen nagyon elterjedt volt a luczerna Ács és Kisbér vidékén; utóbbi helyen pedig a tengerit zöldtakarmányúl már a múlt század első felében vetették. Szántóföldi termesztésük is emelkedőben van. Az egyes takarmánynövények termesztését a következő átnézet részletezi:

	Be volt vetve, hektár	
	1895-ben	legutóbb
takarmányrépával	2916	3445
csalamádéval	2938	2813
zabosbükkönynyel	6331	8075
lóherével	2108	2359
luczernával	1870	2254
baltaczimmel	861	1525
moharral	893	1216

Legnagyobb emelkedést tehát a zabosbükköny, takarmányrépa és herefélék mutatnak. Az utóbbiak területe az 1895. évi 4839 hektárról (3·3%) 1903-ig 6138 hektárra (4·08%) szállott fel. Csökkenés csupán a csalamádénál mutatkozik. A felsorolt növények hektáronkénti átlagos hozama (szembeállítva zárójelben a dunajobbparti országrész terméseit) a következő volt: takarmányrépa-gyök 264·19 (271·50) q; csalamádé zölden 192 (188·05) q; zabosbükkönyszéna 29·57 (34·48) q; lóhere-széna 25·73 (35·58) q; luczerna-széna 44·53 (44·17) q; baltaczim-széna 25·21 (30·14) q; moharszéna 28·00 (27·78) q. Újabb takarmánynövények meghonosítására az utóbbi időben e vármegyében is történtek kísérletek: homoki borsóval Kisigmándon, szöszös bükkönynyel Kisbéren és Kisigmándon, borsós csalamádéval Csúzon, lóbabbal Szemerén és Bajcson,

bíborherével és keszthelyi keverékkel Bábolnán stb. A bíborherét különben egyes helyeken (Szimőn, Hetényben) a kisebb gazdák is vetik.

Rétség.

A *rétség* nagy része a csallóközi járásban terül el. Az utolsó statisztikai fölvétel e vármegyében 52.400 kat. holdnyi természetes kaszáló-területet állapított meg. Legtöbb rétterület a csallóközi járásban Gútán és Keszegfalván, az udvardiban Naszvadon, Hetényben és Udvardon, a gesztesiben Ácson és a tataiban Tatán van. Ebből 45·4% a törpe és kisgazdaságokra, 54·6% pedig a közép- és nagygazdaságokra esik; mintegy fele tulajdon-, másik fele haszonélvezeti, haszonbéres és vegyes birtok. A nagykiterjedésű rétekkel rendelkező községek, különösen jobb években, szénatermésüket helyben föltakarmányoztatni nem tudván, fölöslegüket eladás útján kénytelenek értékesíteni. Gúta körülbelül 200.000 q szénát ad el évente, egy részét Budapestre, másrészét Érsekújvárra, Nyitra vidékére és Bábolnára. Gútán kívül a Csallóközben még Kamocsa, Ekel, Dunaújfalu adnak el szénát; az udvardi járásban Imely és Hetény, a tatai járásban Naszály, Dunaalmás, Szomód, Gyermely és Szomor, mely utóbbi Budára szállítja le termését. A csallóközi széna nem a legjobb minőségű s hajdanta sem volt jó hírneve. Legalább azt írja róla Fényes Elek 1842-ben: »Mily különbség van a liptói, zólyomi zsíros legelők s rétek, és az *alsó-csallóközi*, tóközi és hansági *izetlen* széna közt!« Remélhető, hogy a jövő krónikása majd e téren is haladást jegyez föl: a telkesítés folytán a savanyú fűvek lassanként el-eltünedeznek rétjeinkről s ezek minősége, kivált ha műtrágyával is javíttatnak, előbb-utóbb javúlni fog. Réttrágyázási kísérleteket, műtrágyával, eddig Bábolnán, Kisbéren, Kömlődön tettek. Rétöntözés Kisbéren, Bábolnán, Czonczóháton, Tatán, Bagotán, Bajcson, Naszvadon, Bálványszakállason van berendezve. Az öntözés Kisbéren 2 q, Bábolnán 4·21 q, Bálványszakállason 7 q terméstöbbletet okozott holdanként; Kisbéren a széna minősége, öntözés által, 70%-al javult. Az országos növénytermesztési kísérleti állomás vizsgálata szerint, az e réteken termelt szénában édes füveket 79·79%, pillangósakat 0·61%, leveles és egyéb növényeket 14·19% arányban találtak, a savanyú füvekre tehát 5·41% esett, e szerint minőségre jobb a győrmegyeinél, melyben 28·99%, a fehérmegyeinél, melyben 47·58% s a veszprémmegyeinél, melyben 10·40% savanyú füvet állapított meg a botanikai elemzés, mely pedig feltétlenül megbizható.

Legelők.

A *legelők* összes területét az utolsó összeírás 46.522 kat. holddal vette föl. A legelő nagy része szintén a dunabalparti részre esik és pedig 8·56% a törpe- és kisgazdaságokra, 91·44% pedig a közép- és nagygazdaságokra; e legelőterületnek csak negyedrésze tulajdon, háromnegyedrésze haszonélvezeti, haszonbéres és vegyes birtok. A birtoknagyság szerint való tagosultság kedvezőtlen arányának hatását az enyhíti, hogy a legelőterületből 17.301 hold (37·2%) közös legelő, mely így mégis a kisebb birtokosság állattenyésztésének szolgál. Közös legelőre, mely alatt a községi legelőket és a közbirtokosság és volt úrbéresek legelőit kell érteni, e vármegyében az összes szarvasmarhák 37·68%-a és az összes sertések 35·19%-a járt; vagyis az arány csaknem egyenlő a közös legelők fent kimutatott arányával. A mi a legelők használatát illeti, sok községben már a régebbi időtől fogva némi legelőrendezést is találunk. Kocson pl. a legjobb legelőt az ökrök részére jelölik ki s ugyan így külön-külön osztályozzák a legelőt a lovak, a tehenek és a ridegbarom részére; sertéseknek a vizenyős, gödrös helyek jutnak. Ácson is el van különözve állatnemenkint a legelő; ezt először az igás barom részére szabadítják föl: juhoknak csak késő ősztől tavaszig szabad a füvelőn járniok.

Zöldségtermelés.

Zöldségtermelés tekintetében a mult század közepe táján a Vág mellékén fekvő községek tűntek ki. Gúta, Kamocsa, Szimő sok és jó zöldséget, hüvelyes veteményt és káposztát termesztettek. E czikkekkel némely község, pl. Kamocsa, a Dunán föl Bécsig és le Pestig jövedelmes kereskedést űzött. A gesztesi járásban Nagyigmánd tett szert jó névre zöldségtermelésével; a tataiban meg Gyermelynek volt hajdanta híres és keresett káposztája. A hüvelyesek közül a koltai és tardosi lencse arról voltak nevezetesek, hogy nem zsizsikesedtek. Kamocsának ma is egyik fő jövedelmi forrása a zöldségtermelés; káposztát, fog- és vöröshagymát, sárgarépát és egyéb zöldséggyökeret termeszt s ezt Bécsben és a dunamenti városokban (Komárom, Esztergom, Vácz, Budapest) értékesíti, részben pedig a vidékbeli községekben gabonáért cseréli el. Szímő főleg

káposztát. Gúta főleg babot termeszt. Udvardon a zöldségtermesztés most kezd föllendülni. A gesztesi járásban főleg Kömlőd és Dad, a tataiban pedig Kecskéd termelnek káposztát, melyet Budapesten, Tatán és a tatai bányatelepen értékesítenek. A káposzta ára, minősége szerint, százanként 4—6 korona, a babé métermázsánként 20 korona. Az utolsó statisztikai fölvétel szerint szántóföldön uborkát 35, vöröshagymát 21, foghagymát 31, káposztát 262, egyéb zöldségfélét 48 holdon termesztettek a vármegyében. Ezenkívül a házi kertekben is sokat termesztenek.

Díszkertek. *Díszkertek* vannak Tatán, Kisbéren és Csicsón. A tatai angolkertet, mely hazánkban a legszebb a maga nemében, 1783-ban alapította gróf Esterházy. Legnagyobb nevezetessége egy meleg forrás, mely régebben emberderéknyi vastagságban lövelte fel vizét, olyan bőségben, hogy eredése helyétől pár ölnyire már kétkerekű malmot hozott működésbe. Van a kertben egy 30 hold kiterjedésű tó, (Csesketó), melyen állandóan tartanak hattyukat; van azonkívül mesterséges omladék, törökfürdő, grották stb. A kisbéri park a gróf Batthyány családé volt, ma a kincstáré; fő nevezetességei a lótenyésztés emelése körül bokros érdemeket szerzett férfiak: báró Wenckheim Béla és leveldi Kozma Ferencz emlékszobrai. A csicsói angolkertet a gróf Zichy család teremtette meg.

Gyümölcs. A *gyümölcstermesztésnek* Komárom vármegyében tisztes multja van. *Takáts* Sándor írja, hogy a XIV. században az egész Csallóköz gyümölcsös kerthez hasonlított. Róbert Károly egyik oklevele szerint óriási fákból álló diófaerdők voltak ott. A hódító török, — az ellenség, — megkímélte ezeket az ültetvényeket, de a császári hadak a legszebb gyümölcsösöket feltüzelték vagy elpusztították. Igy tettek 1556-ban többek közt a Kiss Péter deák püspöki kúriáján; siránkozott is a szegény kárvallott: »Gyönyörű kertem, semmiért sem adtam volna.« Jó hírnevét a mult században is megtartotta; 1848-ban írja *Fényes* Elek, hogy »gyümölcs dolgában szinte áldott ezen megye«. Pedig a gyümölcstermesztésnek itt sok az akadálya. A balparti részen a talaj, a jobbpartin az időjárás. A Csallóközben a gyümölcsfa nem díszlik, hacsak az ú. n. *atkát* át nem törik, hogy az alatta fekvő földrétegben a gyökerek szétterjedhessenek; a gesztesi járásban pedig, kivált az észak felőli nyilt fekvésben, az erős szelek, levervén virágot, fejlődő gyümölcsöt, bizonytalanná teszik a termelő fáradságát.

A negyvenes években különösen Gúta tűnt ki szilva- és cseresnye-termésével; Keszegfalva a Vágduna, Komárom az öreg Duna szigetén szintén sok és szép gyümölcsöt termesztett. A Csallóközben még Szímő, Nemesócsa, Ekel vidéke, az udvardi járásban Jászfalu, Kolta tűntek ki jó gyümölcseikkel. Az ácsi sárgabaraczk és a kocsi nagyszemű cseresnye már akkor híres volt. A tatai járásban, a székhelyen kívül, a vértesalji községek tűntek ki e téren. A gyümölcstermelés minőségének fokozására nagy hatással volt egyes birtokosok példaadása: Ekelen Pázmány Zsigmond, Koltán Kürthy Lajos, Kisigmándon Ghyczy Ignácz, Kömlődön Sárközy József voltak kiváló gyümölcstermelők. Nagy lendületet adott a gyümölcstermesztésnek a Tatán évenként Miklós napján rendezett gyümölcskiállítás és az 1847-ben Sárközy József indítványára alakult »*Tatai gyümölcstenyésztő-társaság*«. Tatában az időtájt több jóhírű pomológus is élt: Ramszauer Ferencz, a kinek irodalmi működése is figyelemreméltó, Gremsperger, Kerner, stb. Az ötvenes években Ambrosz János megyefőnök mozdította elő az ügyet, elrendelvén, hogy minden község népiskolája mellett faiskola állíttassék fel, a hol a gyermekek a gyümölcsfa-ültetés és nemesítés iránt oktatást nyerjenek.

Az utolsó statisztikai fölvétel szerint legtöbb gyümölcsfa (171.343) a csallóközi, legkevesebb (67.716) az udvardi járásban találtatott; a tataiban 143.459 s a gesztesiben 113.711 gyümölcsfát olvastak össze. Gyümölcsnemek szerint legtöbb a szilva (168.128), az alma (84.894) és a körte (69.773); meggy és őszibaraczk majdnem egyenlő mennyiségben (55.043 és 56.000) fordult elő; ugyanígy a cseresnye és dió (22.853 és 21.925). Kajszinbaraczk aránylag kevés van (14.690); mandula és gesztenye csak elvétve (2146 és 777). A csallóközi járásban az almát, körtét és szilvát, a gesztesiben a meggyet és kajszinbaraczkot, a tataiban a cseresnyét, őszibaraczkot és diót termesztik nagyobb arányokban. Legnagyobb gyümölcstermelő községek a csallóközi járásban Gúta, hol összesen 112.664 gyümölcsfát olvastak össze és Szímő; a gesztesiben Ács és Őszőny;

a tataiban Neszmély és Tóváros ; az udvardiban Perbete és Naszvad. Az alma-, körte- és szilvatermesztésben Gútáé, a cseresnye-, meggy- és kajszínbaraczktermesztésben Ácsé, az őszibaraczkban Császáré, dióban Neszmélyé, mandulában Nagyigmándé az elsőség. A termelt gyümölcsöt leginkább helybejövő kofáknak vagy kereskedőknek adják el. Sok község a közelfekvő városok (Érsekújvár, Győr, Komárom, Tata) helyi piaczát keresi fel ; a vállalkozóbbak (pl. gútaiak) kocsikon távoli vidékekre is elfuvarozzák s pénzért adják, vagy gabonáért cserélik be gyümölcstermésüket. Az ácsiak jóhírnevű baraczkjukat rendszerint Bécsben értékesítik.

Az alma ára q-ként 15—16 korona, vagy százanként 5—6 korona ; a körtéé q-ként 10—12 korona (zsákja 4—6 korona) ; a szilváé q-ként, minőség szerint 8—16 korona ; a baraczké 24—36 korona ; a dióé hl.-ként 8—10 korona. Eladásra szánt szilva aszalásával csak Gútán foglalkoznak.

A vármegyei gyümölcstermesztés jövő fejlesztésére nagy hatással lesz a kisbéri ménesbirtokon fentartott állami faiskola, honnan a nemes gyümölcscsemeték jutányos beszerzése igen meg van könnyítve. Vármegyénk gyümölcsészeti állapotára a Kőszegen székelő fatenyésztési és gyümölcsészeti miniszteri biztos ügyel.

A Vértes hegységnek a Dunára dűlő promontoriumán fekszik Neszmély község, mely a rajnai borra emlékeztető, zöldbe játszó aranysárga boráról régi idők óta külföldön is híressé vált. Ez a falu adott nevet a *neszmélyi borvidéknek,* mely e vármegyén kívül Esztergom-, Fejér- és Győr vármegyékre és Veszprém vármegye pápai és zirczi járásaira terjed ki. Szőlő.

Komárom vármegye, a fillokszéra fellépte előtt, kiváló helyet foglalt el hazánk bortermesztésében. Szőlőterülete még 1886-ban is, a mikor a fillokszérafertőzés még nem érte el tetőpontját, 4322 hektárra rúgott. Ez a terület 1896-ig 3170 hektárra szállt le ; vagyis a csökkenés tíz év alatt 26%-ot tett. Ezen túl a föllendülés kora következik. 1903-ig a szőlőterület 3234 hektárra emelkedett, a mely területből 1661 hektár (1896-ban csak 1022 ha) volt teljes termésben. A rekonstrukcziót nem annyira a parlagon fekvő vagy kiirtott szőlőterületek újból való felhasználása, mint inkább új homokterületek kultura alá vonása jellemzi. 1896-ban még csak 709 hektár szőlő állott immunis talajon ; ez a szám újabban 1336 hektárra emelkedett. Különösen az udvardi és gesztesi járásokra áll ez ; amott Szentpéter, Hetény, Marczelháza, emitt Mocsa, Kocs, Bokod, Császár, régi kipusztult szőlőiket odahagyván, átmentek a homokba (a két utóbbi helyről 1905-ben már közel 1000 hold homoki szőlőről kaptunk értesítést). Fillokszéra-lepett, de még termő szőlő 1896-ban 841 ha, az újabb időben már csak 433 ha volt.

Beültetett szőlőterület 1896-ban a síkföldű Csallóközben volt legkevesebb (53 hold), a hegyvölgyes tatai járásban legtöbb (1769 hold) ; második helyre a gesztesi (1714 hold), harmadikra az udvardi járás (913 hold) kerül. A míg a Csallóközben csak elvétve találunk kiterjedtebb szőlőskertet (legnagyobb Szilason 18 hold), addig a tatai és gesztesi járásban nincsen falu, melynek szőleje ne volna. A községek között 327 holdnyi szőlővel Ács vezet ; Tatatóváros, Baj, Neszmély, Dunaalmás, Kocs és az udvardi járásban Ógyalla, Hetény, Szentpéter szintén nagyobb szőlőterületekkel szerepelnek. Komárom városának magának is 121 hold szőlőterülete van. Nagyobb szőlőbirtokok : a Csallóközben *Darányi* Ignáczé (Dunaörs), a tatai járásban gróf *Esterházy* tatai uradalmáé, *Michl* Istváné (Tatatóvároson), a gesztesi járásban a kisbéri és bábolnai *ménesbirtokoké,* s a mit legelőször kellett volna említenünk : a gróf *Esterházy* Miklós Móricz csákvári uradalmáé (Ászár).

Az ászári szőlőgazdaságot 1893-ban telepítették ; kiterjedése több, mint 100 k. hold, melyből 70% fehér bort adó fajtákkal (főleg ezerjó, olasz rizling és mézes fehér), 18½% vörös bort adó fajtákkal (főleg nagy burgundi), a többi csemegefajokkal van betelepítve. Talaja immunis homok, tengerszín fölötti magassága néhol a 210 métert is meghaladja. Mívelése fogatos erővel történik. Az állati ellenségek és növényi betegségek ellen való védekezés a lehető legintenzívebb. Ebben a szőlőgazdaságban és a szomszédos kisbéri uradalomban hajtották végre 1900-ban s következő években azokat a beható permetezési kísérleteket, melyeket az országos növényélet- és kórtani állomás a szőlőperonoszpóra és lisztharmat betegsége ellen foganatba vett.

A jobbparti részen a szőlőmívelés némely helyütt magasra fölhatol. A neszmélyi Meleges hegyen 274 m., a dunaszentmiklósi Öreghegyen 310 m., a szomori Kakukhegyen 330 m., a tatai Öreghegyen 340 m. magasságban találunk szőlőültetvényt. A neszmélyvidéki hegyek talaja az amerikai alanyokkal való telepítésnek nem kedvez ; ez az oka, hogy több helyütt történt meddő kísérletezés után, a szőlőkben a hazai fajták gyérítő ültetése dominál. Az összes szőlőterületből 1903-ban csak 155 hektár volt amerikai alanyokkal telepítve. Az állam, gyérítéshez szükséges szénkéneg beszerzésének megkönnyítésére, Tatán, a vármegyei gazdasági egylet titkárának felügyelete alatt, szénkénegbizományi raktárt tart fenn.

Inkább a fehér, mint a kék bogyójú fajták vannak elterjedve. De a fehérekben aztán bő a választék : juhfark, sárfehér, bálint, mézes fehér, olasz rizling, budai zöld, piros veltelini, zöld szilváni, dinka, ezerjó, szlankamenka vegyest feltalálhatók ; a kékek közül főleg a kadarkát és nagy burgundit, helylyel-közzel a merlot-t ültetik. Csemegeszőlőt nagyobb kiterjedésben csak egyes helyeken (Ászáron, Kisbéren, Bábolnán) találunk.

Borhozam tekintetében Komárom vármegye a dunajobbparti vármegyék között a nyolczadik helyen áll : újabban az átlagos bortermés hektáronként csak 4·45 hl.-re rúgott. Összes bortermése volt ez évben 14.635 hl., ezenkívül még 595 q szőlőt adott el.

A komárom-vármegyei hegyi borok minősége kielégítő. A neszmélyiről régente azt tartották, hogy csak 4—5 év alatt érik be tökéletesen, de azután mentül régibb, annál tisztább aranyszínbe játszik. Volt idő, a mikor akóját 30—40 aranynyal fizették. Különösen gróf *Zichy* Miklós neszmélyi pinczéje volt híres ; ennek drága készleteiben az 1848. évi forradalom sok kárt tett. A neszmélyi bor minőségét (Palugyay-féle termelés) a következő elemzési adatok mutatják : alkohol-térfogat 12·50% ; 100 cm³-ben foglaltatik : alkohol 9·92, összes szabad sav 0·95, vonatanyag 6·71, czukor 3·02, hamu 0·25 gr. ; polározás (260 mm.) Wo.—2. ol.

A neszmélyihez közel, de már alatta állanak a dunaalmási, dunaszentmiklósi, szomódi, baji és grébicsi borok. Az udvardi járásban a madari bornak volt jobb híre. A gesztesiben a kisbéri, ászári és bábolnai uradalmaktól termelt bor minősége emelendő ki.

* * *

Állattenyésztés.

A vármegye *állatlétszámát*, a dunajobbparti országrész és az ország állatlétszámával összehasonlítva, azt látjuk, hogy a lótenyésztés terén a vármegye első helyen áll : területi viszonylatban itt 100 km²-re 968 ló esik, holott a Dunajobbparton csak 820 s az országban csak 706 ; népességi viszonylatban pedig itt 1000 lélekre 179 ló esik, a Dunajobbparton s az országban pedig csak 129, illetőleg 130. A többi állatnemnél azonban jóval mögötte marad a vármegye az országrész és az ország átlagának : szarvasmarha 100 km²-re Komáromban 1952, a Dunajobbparton 2960, sertés amott 1481, itt 3231 és juh amott 2965, itt 3385 db esik 100 km²-re. Ennek az utóbbi három csoportnak a kedvezőtlen aránya okozza, hogy a vármegyében az állattenyésztés jelenleg elég alantos fokon áll. A mívelés alatt álló terület (szántó, rét, legelő) egy-egy holdjára a szarvasmarha, sertés, juh és kecske együttes súlyából Komárom vármegyében csak 64 kg esik akkor, mikor a dunajobbparti országrészben 89 kg és az egész országban 69 kg.

Az állattenyésztés ágazatai egymás közt való viszonyának és értékének megítélésére még a következő adatok szolgálnak :

	Esik a házi állatok			
	összes súlyából %		összes értékéből %	
	Komárom	Dunajobbpart	Komárom	Dunajobbpart
szarvasmarhákra	53.54	57.78	51.50	55.77
lovakra	33.19	25.07	36.19	27.76
sertésekre	4.51	9.91	6.84	11.64
juhokra	8.69	7.17	5.33	4.75
egyéb állatokra	0.07	0.07	0.14	0.08

A népies állattenyésztés a komáromi V. állattenyésztési felügyelőségi kerületbe van beosztva. Ennek közvetítésével legutóbb kiosztatott a községekbe 6 magyar fajta és 65 pirostarka bika, továbbá 26 zsírkan 32.770 korona értékben. A kormány a kiosztott tenyészállatok vételárából 6052 korona kedvezményt nyújtott, tenyészállatvásárok díjazására 1065 korona államdíjat és ezenkívül az állattenyésztés emelésére 7117 korona államsegélyt engedélyezett, összesen tehát az állam a vármegye állattenyésztését 14.234 koronával támogatta.

Az 1900. évi rendezéskor a vármegyében egy törvényhatósági, egy városi és négy járási m. kir. állatorvosi állást rendszeresítettek. Az öt állami állatorvos közül egyre-egyre átlagosan tehát 589 km² terület, 18 község, 17.192 db nagy- és 24.799 kis állat esik. Az állami állatorvosokon kívül van még egy törvényhatósági (Komárom, vágóhídi felügyelő), egy községi (Ács), egy kör- (Csúz), három ménesintézeti (Kisbér, Bábolna) és hét magán-állatorvos. Közvágóhíd összesen 31 van ; az évi vágatás kb. 10.000 mindenkorú és nemű szarvasmarhára, ugyanannyi sertésre és mintegy félannyi juhra tehető. Állatrakodó vasúti állomás 17 (ezek közül kettő kizárólag gyárak részére), állatrakodó hajóállomás egy van a vármegye területén. Állatvásárok tartására 14 község van jogosítva. Az állatvásárok összes száma 52. A kiállított különféle marhalevelek száma a 71.000-et meghaladja. Gyepmesteri telep egy van a vármegyében. Hullaértékesítő digesztor felállítását Bábolnán tervezik. A vármegye ragadós állati betegségektől aránylag keveset szenved ; legtöbb kárt itt is a sertésvész okoz. A marhavész Magyarországon legutoljára (1881), Komárom vármegyében fordult elő.

Hazánk *lótenyésztésének* Mekkája, hova az igazhívő hippológusok az egész világról áhitattal zarándokolnak : Komárom vármegye területén fekszik. *Kisbér* és *Bábolna*, ez a két állami ménesintézet, Komárom vármegyét a magyar lótenyésztés klasszikus helyévé avatta. Nemcsak Európa legjobb nevű lóismerői látogatják folyton ez intézeteket és ismertetik odahaza czikkekben és könyvekben, hanem a távol Keletről is, különösen a japánok keresik fel és tanulmányozzák e világhírű lótenyésztő-intézeteket. De nemcsak ezek az állami ménesek adnak értéket a vármegye lótenyésztésének. Részt kér ebből a nagyobb birtokosok és a kisbirtokosok lótenyésztése egyaránt. Az utóbbiról már régebbi íróink dícsérettel emlékeznek. *Korabinsky* írja (1786) az ácsiakról, hogy könnyű fuvarban egy nap alatt Budára hajtattak ; *Fényes* pedig (1848) különösen a csallóközi nemes urak lótenyésztését dicséri, de megemlékezik a szőnyi és almási híres kocsisokról is, a kik magas, erős, serény lovakat tartottak. Kisbér és Bábolna.

A vármegye lótenyésztésére nagyon káros hatással volt a magyar szabadságharcz, mely Komárom várának folytonos ostromzár alatt tartásával vidékünk mezőgazdaságát nagyon sújtotta.

Az 1850. évi összeírás Komárom vármegyében csak 17.031 db. lovat talált, holott 1895-ben a lovak száma 28,501 darabra rugott. Járások szerint legkevesebb ló (5196) esett a tatai, legtöbb (8595) a gesztesi járásra. Ebben a járásban van a legtöbb magánménes, s ebben fekszik a két állami ménesintézet, a bábolnai arabsvérű és a kisbéri angolvérű tenyészet. *Bábolna* sajátságos körülménynek köszöni megalapítását. A XVIII. század nyolczvanas éveiben II. József császár megbízta Csekonics kapitányt, a mezőhegyesi ménes szervezőjét, hogy a hadsereg és Bécs székváros élelmezésére szükséges vágómarha szállítását közvetítse. Csekonics megfelelt a megbízatásnak : Erdélyben és az Alföldön sok ökröt szedett össze és küldött lábon Bécs felé. A beszerzési helyek távolsága következtében, szükségessé vált a birodalmi székvároshoz közelebb eső országrészben olyan gyüjtőhelyről gondoskodni, honnan a szükségletet esetről-esetre könnyen fedezni lehetett. Erre a czélra a buda—bécsi forgalmas országút (»Mészáros-út«) mentén fekvő és jó legelőjű Bábolna látszott legalkalmasabbnak. Megvették tehát 1789-ben ezt a pusztát gróf Szapáry Józseftől s itt helyezték el a Bécsbe szánt ökrök egy részét.

A háborús évek elmultával megszünt az ökörszállítás. Bábolnára ekkor a békelétszámra leszállított hadsereg fölösleges lovai kerültek. Ekkor Bábolna még mindig Mezőhegyes fiókjaként szerepelt s csak 1806-ban önállósították. A rendszeres tenyésztés 1816-ban kezdődött : ez évben állapította meg a bécsi ménes-felügyelőség a tenyésziranyt : a *keleti vérben való tenyésztést.*

Kezdetben a ménes javítására szükséges telivér arabs tenyészanyagot hazai tenyésztőktől vásárolták. Importeurök útján egy-két eredeti arabshoz is hozzájutottak, ilyen volt pl. a *Gidran senior* mén, mely a most Mezőhegyesen tenyésztett Gidrán-törzs megalapítója lett. Később azután eredeti importokkal emelték a ménes minőségét. Ilyen importok voltak: 1836-ban Aleppo és Damaskus vidékéről 9 mén, 5 kancza, közöttük a később kiváló jónak bizonyult *Shagya*, 1843-ban Egyiptomból 8 mén, 2 kancza; 1852-ben Szíriából 6 mén, 4 kancza; 1857-ben Szíriából 14 mén, 32 kancza.

A magyar állam 1868-ban vette át kezelésébe az állami lótenyésztő-intézeteket. A tenyészanyagot egy országos bizottság osztályozta, a meg nem felelőt kisorolta, a visszatartott állománynyal pedig a tenyésztést, szorosan keleti vérben, a legnagyobb gonddal folytatta. Vérfrissítés czéljából e korszak alatt is többször importáltak Arábiából eredeti tenyésztő-anyagot; így 1876-ban 9 mént; 1885-ben 4 mént és 4 kanczát, köztük *O'Bajan* fekete mént, mely magas kora ellenére még ma is fedező ménül szolgál; *Kohailan* mént, melynek félvér ivadékát: *(Kohailan I.)* az 1900. évi párisi kiállításon a grand championattal tüntették ki; 1897-ben 7 mént; végül 1901-ben a tenyészetben ma is használt 9 kanczát és 4 mént: *Kohailan-Rashid, Siglavi-Bagdadi, Mersuch* és *Shechan-Shammar* szerezték be.

A ménest katonailag kezelik. Alaplétszáma: 14 törzsmén és 200 kancza. A törzsmének magánkanczákat is fedeznek. Országos tenyésztési czélokra évenként 35—40 mén adatik át, a számfölöttieket pedig az évenként Budapesten a Tattersaalban tartott árverésen értékesítik.

Kisbért jóval később, 1853-ban alapították. Czélja kezdettől fogva az *angol telivér* és a *magyarvérű félvér angol ló* tenyésztése volt.

Kisbér, a hozzá tartozó terjedelmes pusztákkal, a Batthyány családé volt. Szabadságharczunk lezajlása után az osztrák kormány akkori birtokosától, gróf *Batthyány* Kázmértól elkobozta és állami ménesintézetté alakította át. A szervezéssel Ritter Ferencz altábornagyot bízták meg.

Az angol telivér-anyag behozatala Angliából 1854-ben vette kezdetét, 17 telivér anyakanczával és 6 telivér ménnel, melyek 1855-től kezdve, meghatározott díjért, magántenyésztők kanczáit is fedezhették, mely intézkedés ma is fennáll. További importok 1857-, 1860-, 1863-, 1864-, 1865-ben történtek. Ez évben vették a híres *Buccaneert* is, mely 19 futásban 11-szer volt első; Kisbéren 1866-tól 1886-ig, tehát 21 éven át fedezett; ivadékai közül 9 nyerte meg a bécsi derbyt, *Kisbér* nevű csikója pedig az angol derbyt és a grand prix de Parist. Ivadékai a kontinens versenypályáin összesen 4,819.186 koronát nyertek.

Kisbért is 1868-ban vette át a magyar kormány s ez idő óta majdnem évről-évre telivér lovakat szereztek be a külföldről és a hazai jobb tenyészetekből. A kisbéri ménes és az országos lótenyésztés emelése körül hervadhatatlan érdemeket szereztek maguknak báró Wenckheim Béla és Kozma Ferencz, a kiknek emlékszobraik a kisbéri parkot díszítik. Nevezetesebb importok: 1872 *(Cambuscan)*, 1879 *(Verneuil)*, 1885 *(Doncaster)*, 1892 *(Gaga)*, 1893 *(Dunure)*, 1894 *(Fenék)*, 1896 *(Kozma)*, 1897 *(Bonavista)*, 1898 *(Ganache)* történtek.

Ezt a ménest is katonailag kezelik. Lóállománya: 16 törzsmén, 14 angol telivér kancza, 182 angol félvér kancza. Országos tenyésztési czélra évenként 25—30 mént adnak el. A telivér csikók 1867 óta évenként Kisbéren, a félvér ménes számfeletti anyaga évenként Budapesten kerül eladásra. A telivér csikók átlag-ára 4430 korona, a félvér 4 éves kanczáké 1690 korona volt.

Egyéb ménesek.

A nagy- és középbirtokosság a gesztesi járásban 6, az udvardiban és csallóköziben 3—3, a tataiban 2 ménest tart fönn. Legrégibb ezek között a pannonhalmi *főapátság* füssi ménese (kancza-létszáma 25—30), melyet 1802-ben erdélyi kanczákkal alapítottak. 1804-ben pedig gróf *Sándor* Vincze az Alföldön vett szilaj lovakból alapította meg pusztagyarmati ménesét (70 db), mely ma özv. *Metternich* Paulináé. A pannonhalmi főapátság ölbői ménese (40 db) 1816-ban keletkezett, főleg tárkányi jobbágyoktól vett jobb anyagból. *Mihályi* Ignácz makki ménese (25 db) 1836 óta áll fenn. Nevezetes volt a negyvenes években herczeg *Lichtenstein* kisebb arányú, de szép ácsi ménese, mely azonban később feloszlott. Gróf *Esterházy* Ferencz tata-remeteségi ménesét (14 db) 1850 körül alapította gróf Esterházy Miklós Ferencz s körülbelül erre az időre nyúlik vissza

KISBÉR.

Saintly.

Angol telivér mén.

KISBÉR.

Dumure.

Fenék.

KISBÉR.

Bonavista.

Balzsam.

KISBÉR.

Laboureur Ardeuni mén.

Kozma.

a báró *Solymossy* László ménesének (15 db) az eredete is, melyet volt tulajdonosa, gróf *Zichy*, a lángi ménesből alapított. A hatvanas években több ménes keletkezett: 1868-ban Kolosnémán *Lossonczy* Eleméré (9 db), melyet 1888-ban angol telivértenyésztéssel egészített ki (45 db); 1869-ben pedig Pusztaszentmihályon *Ghyczy* Józsefé, mely Nagylélen *Kánia* Vilmos birtokába ment át (22 db). 1872-ben állíttatott föl Koltán *Kürthy* István ménese (14 db), 1880-ban Bagotán *Ordódy* Pál ménese (25 db) s 1895-ben Ászáron herczeg *Schwarzenberg* Alajos ménese (4 db).

A tata-remeteségi, kolosnémai és ászári ménesekben angol telivér, a többiben angol félvér-tenyésztést űznek. Nehéz igásló-tenyésztés Pusztagyarmaton van, Percheron-ménekkel, továbbá a kisbéri és bábolnai ménesbirtokok gazdaságában, amott 66 db nóripercheron és eredeti ardenni kanczákkal, emitt 50 db muraközi kanczával. Apaállatul mindkét helyen eredeti importált ardenni méneket *(Laboureur, Catalan, Champagne, Professeur Leyder)* használnak.

E vármegyében a törpe és kisgazdaságra 21.499 db ló, vagyis az összes lóállománynak 81·84%-a esett (Magyarországon 86·40%). A népies lótenyésztés a székesfehérvári állami méntelep bábolnai osztályának irányítása alá tartozik; a fedeztető méneket innen osztják szét a vármegye községeibe. 1905-ben 30 fedeztető állomáson 79 mén volt, ezek közül esett:

a csallóközi járásra	6	állomás	21	ménnel,
az udvardi »	9	»	23	»
a gesztesi »	2	»	28	»
a tatai »	2	»	5	»
Komárom városra	1	»	2	»

Ezen állomásokon az 1900—1904. évek átlagában 3245, — 1905-ben már csak 2871 kancza fedeztetett; a szaporaság a legutóbbi 5 év átlagában közel 60%-ra rúgott.

A múlt század első felében Nagykeszi, Csicsó, Aranyos, Udvard, Perbete, Szemere, Ács, Bana, Tárkány, Nagyigmánd, Szend, Kecskéd, Galla és Környe vívtak ki maguknak elismerést lótenyésztésükkel. A népies lótenyésztés ma is emelkedést mutat, különösen a csallóközi és udvardi járások egyes községeiben; másutt azonban hanyatlásról panaszkodnak. A hanyatlást egyes helyeken az árcsökkenésre és nehéz értékesítésre vezetik vissza (Ekecs, Bogya, Gellért, Csicsó, Szőny, Ács, Szend stb.); másutt a fuvarkeresetnek a vasútak okozta megszüntére (Szilas, Füss, Dunaalmás stb.); ismét másutt a legelőhiányra (Ekel, Perbete, Kocs, Dad, Tarján stb.), leginkább azonban a szarvasmarhatenyésztés nagyobb mérvű térfoglalására (Füss, Kolta, Csúz, Mocsa, Kömlőd, Császár, Bokod, Naszály, Környe stb.).

Birtok-kategóriák szerint a lovak átlagos értékét a következő adatok mutatják koronákban:

	Mén	Kancza	Herélt
kisbirtokon	454	321	300
középbirtokon	639	466	446
nagybirtokon	935	632	584

Megemlítjük még végül a tatai idomító-telepeket, melyeken egész angol trainer-kolónia él; a Tatán évenként augusztusban tartott országos lóversenyeket s végül a Kisbéren és Bábolnán a tenyésztésre beosztandó fiatal kanczák kipróbálására évenként tavaszszal tartatni szokott versenyeket.

Komárom vármegye *szarvasmarhatenyésztése* azelőtt is elég virágzó volt. Szarvasmarhatenyésztés. Tágas mezőin jeles magyar fajtájú gulyák legeltek. Különösen a gesztesi járás községei tüntek ki e téren s az Ácson nevelt tinók mindenfelé keresettek voltak. A hetényiek is élénk kereskedést űztek marhával. Az uradalmakban szintén nagy gondot fordítottak erre a tenyésztési ágra; az esztergomi érsekség bálványszakállasi gulyája messze földön híres volt. A svájczi marha is tért hódított; gróf Batthyány Vasdinnyén, gróf Esterházy Vinczéné Apáczaszakállason, gróf Sándor Pusztagyarmaton, a tatai uradalom, nyugati teheneket tartottak, s a középbirtokosság is (Kömlődön, Makkon) szép svájczi tehenészettel rendelkezett.

Az utolsó statisztikai fölvétel szerint e vármegyében összesen 57.460 szarvasmarhát olvastak össze; legtöbbet az udvardi, legkevesebbet a tatai járásban. A 10 év előtt történt felvétel alkalmával az állománynak 60%-a még magyar erdélyi s csak 40%-a volt pirostarka. Ma már ez az arány fordítva áll, mert körülbelül 60% esik a nyugati fajtájú szarvasmarhára. A magyar marha itt is mindinkább tért veszít; még Gúta, Imely, Hetény, Ács, Mocsa, Dad, Császár, Tárkány, stb. környékén találjuk nagyobb arányokban. A lótenyésztés rovására a marhatenyésztés mennyiségileg is tetemes előrehaladást tett, az állattenyésztési felügyelőség közvetítésével szétosztott jobb apaállatok után pedig minősége is határozottan emelkedett. 10 évvel ezelőtt ugyanis a vármegye népies szarvasmarhatenyésztése a dunajobbparti országrész tenyésztése mögött maradt. Akkor a vármegyei kisbirtokon a magyarerdélyi tehén átlagos súlya 294 kg volt, 124 korona értékben, a pirostarkáé pedig 345 kg, 161 korona értékben; a dunajobbparti részen pedig a magyar tehén, 326 kg súly mellett, 134 korona és a pirostarka, 375 kg súly mellett, 219 korona értékben szerepelt. Tejelés tekintetében is elmaradt a kisgazda tenyészete; átlagos fejés volt a magyar-erdélyi tehénnél 795 l. (a Dunajobbparton 884 l.) és a pirostarkánál 1100 l. (a Dunajobbparton 1221 l.).

Ugyanilyen arány észlelhető a középbirtokosság szarvasmarhatenyésztésénél; ellenben a nagybirtokok tenyésztése a pirostarkánál, érték és tejelés tekintetében, nemcsak eléri, de az erdélyi magyar marhánál jóval meg is haladja a dunajobbparti országrész hasonló csoportjának arányszámait, a minek a magyarázata a nagy uradalmak tenyészeteinek kiváló minőségében rejlik. Az *erdélyi magyar* fajtából régtől elismert minőségű gulyákat tart fenn az *esztergomi érsekség* Bajcson, Lándoron, Bálványszakállason, a melyeket részben a gróf *Csáky*-féle biharmegyei szilajgulyákból, részben a gróf Festetich-féle somogymegyei, a veszprémi püspökségi és esztergomi főkáptalani uradalmakból származott állatokkal alapították. A tehenek száma e gulyákban összesen körülbelül 250 dbra rúg.

A *borzderesekből* a mult század 80-as éveiben a kisbéri ménesbirtokon állott fenn egy tehenészet, de ez megszünt; most mind itt, mind a bábolnai ménesbirtokon, pirostarkákat tenyésztenek.

A *bábolnai simmenthali* tenyészetet, főleg Svájczból, több ízben is importált eredeti állatokkal, 1880-ban alapították és gondos tenyésztési eljárással az ország elsőrangú törzsnyájává fejlesztették, melyből hazánk legjobb nevű tenyészetei kerültek ki. A nyáj minőségének fentartására évről-évre a legjobb minőségű eredeti bikákat importálják Svájczból. E kiváló bikák között is kiváló, a tenyészetben most is használt *Czézár* nevű bika, melytől remek utódok származtak. A tenyészet jelenleg 150 tehénből áll, létszámát azonban 200 dbra emelik; az évi tejelés átlaga 3000 l., egyes kiválóbb teheneké 3500—4000 l.; a tej zsírtartalma 3·5—4·5%, eddig észlelt maximum 7%. A számfölötti kiváló minőségű ivadékot évenként kétszer (tavaszszal és őszszel) nyilvános árverésen bocsátják a tenyésztő közönség rendelkezésére; eladnak évenként 40—50 db másfél éves bikát és 25—30 db üszőt, amazokat 1000 korona, emezeket 5—600 korona átlag-áron.

A *kisbéri bonyhád-simmenthali* tehenészetet, a Bonyhád vidékén vásárolt tájfajtából és a Bábolnáról átvett, Simmenthalból importált anyagból alapították. Létszáma 180 tehénből áll. A számfölötti növendékbikákat országos tenyésztési czélokra a községeknek adják el, üszőit pedig szabad kézből vagy árverésen értékesítik.

Jeles simmenthali tenyészetet tart fenn *Forster* Géza Czonczóháton, gróf *Esterházy* Ferencz Tatán, *Darányi* Ignácz Dunaörsön. Jónevű és többszörösen díjazott tenyészet volt ifj. *Ordódy* Pálé Bagotán, mely azonban a tulajdonos halálával a vármegyéből elkerült. Jó tenyészetek vannak még a komáromi földmíves-iskolánál, Füssön *Pozsgay* Lajosnál és az apátsági birtokon, Kolosnémán *Lossonczy* Elemérnél, Izsapon *Hickisch* Károlynál, Csúzon *Kálmán* Rudolfnál, Kocson *Mihályi* Ignácznál, Naszályon *Barcza* Gézánál, stb.

Vaj- és sajttermelés.

A *vajtermelésre* berendezett falusi szövetkezetek száma négy, 176 taggal és 287 üzletrészszel (tehénnel). A tagoktól beszállított tej körülbelül 222.500 liter, melyből körülbelül 7800 kg vaj készült. A szövetkezetek bevétele kb. 21.900 koronára rúg. A kisbéri uradalom vasdinnyei tejháza naponként átlag

1000 l. tejet dolgoz fel; évi termelése vajból 14.000 kg, sajtból 7000 kg, ezenkívül tejszín, túró, stb. A vaj többnyire Bécsben értékesíttetik. A kisbéri *Romadour*, *Csemege*, *Kincsem*, stb. nevezetű csemegesajtok, kiváló minőségük következtében, nagy keresletnek örvendenek.

Juhtenyésztés. A magyar *juhtenyésztés* fénykorában, a mult század elején, a vármegyének különösen jobbparti részén nem egy értékes nyáj volt található. A Németországból és Sziléziából nyájaikkal együtt, különösen a Dunántúlra települt czéhbeli birkások, a gesztesi és tatai járás mezőit is kiárendálták. A változott mező- és közgazdasági viszonyok hatása alatt azonban a juhtenyésztés itt is pangásnak indult. Az utolsó összeíráskor mindössze 79.348 juhot olvastak össze; legtöbbet a gesztesi járásban (30.238), legkevesebbet a tataiban(8776). Ma már csak egyes közép- és nagybirtokon űzik a juhtenyésztést nagyobb mértékben, de itt is csupán a tarlók s a rosszabb minőségű takarmányféleségek értékesítése szempontjából. A köznép tenyésztésében még ritkábban találkozunk birkával; ennek a minősége azonban határozottan jó. A közönséges, gyapjas, fejős anya átlagos élősúlya 40 kg., országos átlagban e súly csak 25 kg.-ra rúg. A gyapjúárak hanyatlásával az uradalmi tenyésztésben a hústermelő irány lépett előtérbe; a negretti-nyájak, nagytestű, főleg Rambouillettkosok alkalmazásával, fokozatosan fésűs gyapjas, nagytestű nyájakká alakíttattak át. Több helyütt az angol húsjuhok tenyésztésével is megpróbálkoztak; így Bábolnán southdown és oxfordshiredown, Kisbéren Cotswold birkával. Figyelemreméltó tenyészetek vannak jelenleg *Lózert* Kálmánnál Kisigmándon, a kisbéri és bábolnai *ménesbirtokokon*, a pannonhalmi *főapátság* és az esztergomi *érsekség* uradalmaiban, báró *Solymossy* László ószőnyi gazdaságában, stb.

Sertéstenyésztés. »*Sertéseket* nagyobb mennyiségben tenyésztenek, mint a szomszéd Pozsony és Nyitra vármegyék, nevezetesen a Vág és Nyitra melletti bozótokban, továbbá a tatai és gesztesi járásbeli rengeteg erdőségekben egész nyájankint tartatnak. A kisbéri uradalom erdőségei igen sok makkot adván, itt évenként 3—400 sertés javíttatik; a tatai uradalomban Császár és Kethely fordítanak legtöbb figyelmet a sertéstenyésztésre.« Igy írta le a híres bakonyi kanászok fénykorában, 1848 táján, *Fényes* Elek Komárom vármegye sertéstenyésztését. Azóta a kép megváltozott: ez a tenyésztési ág is nagyon aláhanyatlott. 1895-ben, jóllehet, hogy a sertésvész még csak akkor indult pusztító útjára, e vármegyében már csak 43.613 darab sertést számláltak össze. Ebből a számból 100 km²-re 1481 és 1000 lélekre 273 darab sertés jutott, holott a dunajobbparti országrészben ugyanakkor 100 km²-re 3231 (tehát több, mint kétszer annyi) és 1000 lélekre 510 darab sertés esett. A sertésvész pusztításai által az arány most még kedvezőtlenebb, de minőség tekintetében is az. A koczák átlagos súlya itt a kisbirtokon 45, a középbirtokon 58 kg; a Dunajobbparton ellenben 59, illetve 67 kg. A minőség hanyatlását a legelőhiány és rossz tartás mellett, főleg az apaállatok gondatlan megválasztása okozza. Több helyütt még ma is a községi kondás kötelessége kant tartani; hogy ez milyen apaállat lehet, könnyű elképzelni. Az állattenyésztési felügyelőség buzdításának hatása azonban már e téren is kezd érvényesülni: a községek a kanok kiválasztására most már nagyobb súlyt helyeznek. A nagyobb birtokosság sertéstenyésztése is csökkent ugyan számbelileg, de minőség dolgában fentartotta magát. A jobb tenyészetek közé tartoznak: a pannonhalmi *főapátságé* Füssön és az esztergomi *érsekségé* Bálványszakállason, *Darányi* Ignáczé Dunaörsön, gróf *Esterházy* Ferenczé Tatán (poland china), a komáromi *földmíves-iskoláé*, a bábolnai és kisbéri *ménesbirtokoké* (berkshirei, újabban tamworth is), stb. Hazánknak egy régente híres és keresett sertésfajtája, a *vörösszőrű szalontai disznó* utolsó mohikánjait egy ideig a vármegye területén, Kisbéren tenyésztették s a sikertelen fentartási kísérletek után ez a fajta a vármegye területén tűnt le örökre a mezőgazdasági üzem színteréről.

Baromfitenyésztés. A *baromfitenyésztésre*, különösen a vízi szárnyasokéra, a vármegye területén azelőtt a sok víz és tó bőséges alkalmat nyújtott. A csallóköziek ki is használták ezt a kedvező helyzetet; sok és jó baromfit neveltek s ezekkel Bécs felé élénk kereskedést űztek. A baromfitenyésztés ma is eléggé virágzó állapotban van a vármegyében, sőt az állattenyésztési felügyelőség közvetítésével ma már a nemesebb külföldi fajták is kezdenek a köznép kezén terjedni. Az utolsó összeírás a vármegyében közel 400 ezer baromfit talált. Azóta a tenyész-

tés haladást mutat. A nagyobb szárnyasok közül a lúd, különösen a Csallóközben van elterjedve; pulykát már kevésbé találunk. A baromfit és tojást a közeli nagyobb városokban (Érsekújvár, Komárom, Győr, Tata) értékesítik, legnagyobbrészt azonban a faluról falura járó ú. n. *tyukászok* szedik össze s űznek vele élénk kereskedést.

Halászat. Hajdan a dunai és tavi *halászat* e vármegyében szervezett kereseti ággá fejlődött. *Herman* Ottó »A magyar halászat könyve« czímű munkája Komárom vármegye halászatának multját is vonzó módon ismerteti. A vármegye halászata folyami és tavi halászatra oszlik. Amaz főleg a Duna partjain és a Csallóközben van elterjedve; emezt a tatai és gesztesi járások tavaiban gyakorolják. E vidéken a haltenyésztésben, különösen a tatai uradalom, már a multban is jó példával járt elől. Az *Esterházy*-féle tatai és csákvári uradalmak sok községében (Mocsán, Szenden, Bánhidán, Környén, Kecskéden, Oroszlányon, Majkon, Ászáron, stb.) is voltak s részben ma is vannak halastavak, melyek az országos halászati felügyelőség közbenjárására, ma már többé-kevésbbé szakszerű kezelés és kihasználás alatt állanak. A folyóvízekben süllő, ponty, csuka, márna, dévér, harcsa, halin, keszeg, kárász, stb., a tavakban főleg ponty, süllő, harcsa fordulnak elő. Elvétve (pl. Környén) angolna is találkozik; a majki tó pedig hajdan szép rákjairól volt híres. A dunamenti és csallóközi halászok helyben, odaérkező kereskedőknél, vagy a szomszédos városokban értékesítik zsákmányukat; az uradalmak haltermelése pedig Budapesten és Bécsben talál piaczra.

Méhészet. A *méhtenyésztést* a vármegyében főleg a gesztesi és tatai járásban, a papok és tanítók példáján régebben kivált a szőlőművesek űzték. Nevezetes volt a Batthyány-féle kisbéri uradalom méhtenyésztése, melyet 1777-ben 19 törzszsel kezdték, s mely rövid pár év alatt 130 törzsre szaporodott. A méhészet ma emelkedőben van; 1895 ben 7301, újabban már 8570 méhcsaládról ad számot a statisztika. Ez idő szerint az udvardi és csallóközi járásokban van legjobban elterjedve. A községek közül Gúta, Keszegfalva, Mocsa, Ószőny, Galla, Környe, Bajcs és Ógyalla tűnnek ki méhtenyésztésükkel. 1903 ban mozgó, leginkább Dzierzon-féle kaptárban 3217, közönséges köpüben 5353 méhcsalád volt elhelyezve. Méz 622·4 q, viasz 16·9 q termeltetett 56.656 korona értékben. Újabban különösen a vértesaljai községekben terjed. A mézterményeket a csallóköziek Érsekujvárott és Komáromban, a gesztesiek helybe jövő kereskedőknél vagy az országos méhészeti egyesület közvetítésével értékesítik. Árak: kg.-onként sonkolyostól 60—80 fillér; csurgatott méz 100—120 fillér; viasz 250—300 fillér.

Selyemtenyésztés. A *selyemtenyésztés* előmozdítására a mult század első felében Bokodon, Madaron és Jászfalun megyei epreskerteket állítottak s a negyvenes években a kisbéri uradalomhoz tartozó Vasdinnye pusztán is megkezdték a szederfatenyésztést; de azért csak újabban, az országos selyemtenyésztési felügyelőség buzgólkodásával sikerült ezt a tenyésztést meghonosítani. Miután Komáromban selyemfonógyárat és 1904-ben gubóbeváltó állomást állítottak fel, kilátás van arra, hogy a legszegényebb néposztályon segíteni hivatott selyemtenyésztés a vármegyében ezentúl jobban elterjed. A selyemtenyésztés itt tulajdonképpen csak 1881-ben vette kezdetét, 2 községben 5 családdal. Összes keresetük akkor 103 korona volt; 1897-ben már 36 községben 300 család folytatta, öszszesen 4582 korona keresettel. Legjobban a tatai és udvardi járásban van elterjedve; 1904-ben amott 57, itt 34 volt a selyemtenyésztők száma. Különösen kitűnnek e téren Bajcs, Dunaalmás, Neszmély lakói. Községi epreskert van Kocson, Bokodon; állami epreskert Banán, Kisbéren. Komárom vármegyében összesen 40.654 eperfát olvastak össze; legtöbbet, 14.794 darabot a tatai járásban.

Gazdasági ipar. A mezőgazdaság nyersterményeit feldolgozó *iparüzemek* e vármegyében eléggé elterjedtek. Az iparnak ez az ága különben is figyelemre méltó múltra tekinthet vissza. A komáromvármegyei pataki és dunai malmok valamikor jövedelmes keresetet nyújtottak; a tatatóvárosi csapók gyapjúkészítményeit messze földön szívesen vásárolták. Ma vannak nemcsak önállóan működő gazdasági ipartelepek, hanem a gazdasági üzemmel kapcsolatos iparvállalatok tekintetében is. 1895-ben 49 gazdasági ipart űző gazdaságot írtak össze; ebből 27 a gesztesi, 17 a tatai járásra esett. Ez idő szerint a következő telepekről adhatunk számot:

A földmívelés nyers terményeit földolgozó iparvállalatok : *gőzmalom* sok helyütt, így Gútán, Nemesócsán, Udvardon, Kisbéren, Bábolnán, stb. ; *szeszgyárak* Bélapusztán, Vaspusztán, Grébicsen, Dunaalmáson, Gyermelyen ; *gyümölcsszesz-főzés* kisüstben a legtöbb községben ; *burgonyalisztgyár* Bábolnán ; *burgonyakeményítőgyár* Ászáron ; *czukorgyár* Ácson (évi munkateljesítmény kb. 700.000 q) ; *lenkikészítőgyár* Nagytanyon, Komáromban.

Az állattenyésztés nyers terményeit feldolgozó telepek : *vajgyár* Kisbéren ; *gyapjumosó* Tatatóvároson ; *selyemfonó* Komárom-újvárosban ; *enyvgyár* Füzitőn. Erdei termények feldolgozása : *faszénégetés* a vértesmenti községekben ; *deszkavágó* Tatán, stb. Egyéb, az őstermeléssel kapcsolatos ipartelepek : *téglaégetés* sok helyütt, leginkább az uradalmakban (legnagyobb és legjobban berendezett telep a gróf Esterházy-féle tatai uradalomé) ; *mészégetés* Galla, Gesztes, Oroszlán vidékén, stb. ; *kőszénbánya* Gallán ; *márvány- és kőbányák* Tata, Almás, Neszmély, Tardos, stb. községekben. A házi ipar ellenben még kevéssé van elterjedve. Sok helyütt dívik ugyan még a saját termesztette kender és len kikészítése és feldolgozása, de a szövő-gyáripar fejlettsége folytán a házi ipar ez ősi ága általában csökkenőben van. Kosárfonással, seprűkötéssel még legtöbben foglalkoznak. Gútán hálót kötnek ; Koltán szalmából kötelet és palaczk-hüvelyeket készítenek ; Hetényben sok kosarat fonnak.

Komárom vármegye és város 1900. évi 180.024 főnyi népességéből az őstermelésre 117.379 esett, tehát a népesség zöme, 65%, a földből él. Az őstermelő népességből kereső *gazdasági cseléd* 7371 (eltartott : 13.196), kereső gazdasági munkás : szakmányos és napszámos 17.389 (eltartott : 21.772) volt ; a többi birtokos, bérlő és gazdasági tisztviselő. Munkás-viszonyok.

A gazdasági éves cselédek bére és konvencziója fölötte változatos a vármegye egyes gazdaságaiban, de végeredményében, értékét tekintve, nagy eltéréseket nem mutat. Készpénz mellett terményeket is kapnak, melyek búzából, rozsból, helyenként árpából és hüvelyesből állanak ; e mellett húst vagy szalonnát és sót is kapnak, tüzelőt szintén s $1/2$—$3/4$ hold kapás földben, kis zöldséges kertben is részesűlnek. Tehéntartás ma már ritka helyen van, e helyett tejet kapnak ; de sertéstartásuk van. Orvossal, gyógyszerrel a legtöbb helyen ingyen ellátják őket, gyermekeik iskoláztatásáról a legtöbb nagy uradalom gondoskodik ; s újabban sok helyütt a lakásviszonyokban is haladás jelezhető. A cselédek átlagban véve, megbízhatók, szorgalmasak ; a szocziálisták felforgató törekvései józan felfogásukat még nem mételyezték meg.

A szakmány-munkások díjazása e vármegyében oly változatos, hogy részletezésébe itt nem bocsátkozhatunk. A legtöbb mezei munkánál (aratás, cséplés, kukoriczatörés) még a terménydíjazás (rész) dívik ; e munkákat ritka helyen fizetik készpénzzel. Ellenben az ápolási munkálatok (tengeri-, répakapálás stb.) készpénzfizetés mellett, néhol konvenczió-pótlással történik.

A napszámosok átlagos bére, ellátás nélkül, az utolsó években kb. a következő volt, fillérekben :

	Férfi	Nő
tavaszszal	95	77
nyáron	154	114
őszszel	118	92
télen	83	71
évi átlag	112	88

Vándormunkást más vármegyéből csak néhány nagyobb gazdaság szerződtet. A vármegyében általában elég munkáskéz áll a mezőgazdaság rendelkezésére ; sőt a vármegyei munkásközvetítés útján, fölöslegének egy részét másutt kénytelen elhelyezni. A munkások nyáron kapálásra, aratásra, cséplésre, télen földmunkára (Szimő) és gyárakba (Ács, Nagytany) szegődnek el. Némely község lakói előszeretettel vállalkoznak bizonyos speciális munkára ; így Kolosnéma gőzhajókon, Kürt távírdai munkáknál, Őszöny és Perbete vasúti munkáknál, Neszmély és Almás kőbányákban, Bánhida és Galla kőszénbányában értékesíti munkásfölöslegét.

A kivándorlás e vármegyéből még kisarányú. A csallóközi és udvardi járást nem érintette ; a gesztesiben megindult (Szend, Tárkány, Bana) ; de a

tataiban, honnan már 15 évvel ezelőtt többen Szlavóniába telepedtek (Szomorról), különösen a bakonyvidéki községekből már nagyobb arányt öltött.

Munkásjóléti intézmények.

A *munkásjóléti intézmények* a vármegye területén még nem eléggé terjedtek el. Az országos munkás- és cselédsegélypénztárnál még a nagyobb uradalmak közül is kevesen biztosítják munkásaikat. A balesetek száma 1903-ban 161-re rúgott ; ebből súlyos és halálos 155 volt. Viszont az itteni földmívelő nép már átérezte a *társulásban* rejlő erőt és Komárom vármegye 90 községéből immár 40 községben van a nép takarékossági hajlamát előmozdító és hiteligényeit gyorsan és olcsón kielégítő hitelszövetkezet. Ezekből 33 az országos központi hitelszövetkezet kötelékében áll ; 7 pedig önálló alapítás. Legtöbb hitelszövetkezet van a tatai járásban ; ennek 23 községéből már 17 községben van szövetkezet (3—3 község t. i. körzetté egyesülve alapított szövetkezetet). Egyéb szövetkezet 10 van a vármegyében és pedig : fogyasztási és értékesítési szövetkezet 6 (Gúta, Nagymegyer, Naszvad, Kürt, Ógyalla, Kisbér ; tejszövetkezet 2 (Nemesócsa, Perbete ; az ácsi megszünt) ; pinczeszövetkezet 1 (Ászár) és gabonaraktárszövetkezet 1 (Szák). Különösen ki kell emelnünk a komáromvármegyei gazdasági egyesület kebelében, *Baranyay* Géza nagybirtokos buzgólkodásával, 1904-ben keletkezett szövetkezeti középpontot, mely a vármegyei szövetkezetek működését nagyban elősegíti és helyesen irányítja.

Szakoktatás.

A gazdasági *szakoktatásnak* a vármegyében közel másfélszázados multja van. A gróf *Esterházy* Miklóstól Tatán 1765-ben alapított és a piaristák vezetésére bízott *lovagiskolában* a gazdasági tudományt is előadták. A gazdasági szakoktatás ügyét jelenleg két állami és egy magánintézet szolgálja a vármegyében. Az 1898-ban alapított és 1900-ban megnyílt *Komáromi állami földmíves-iskola* czélja kisbirtokosokat okszerű gazdálkodásra tanítani és nagyobb birtokosok részére felügyelő munkavezetőket nevelni. Tanfolyama két évre terjed, tantestülete 5 tagból áll. Az iskolának a gyakorlati oktatás czéljaira 272 holdas gazdasága s megfelelő élő és holt instrukcziója van. A tanulók száma a megnyitás évében 15, 1904-ben már 32 volt. Az iskolán, 8 heti időtartamon át, téli tanfolyam is áll fenn, melyre 20 földmíves ifjút vesznek föl, kik az intézetben ingyenes ellátásban részesülnek. Ezen a tanfolyamon a házi ipar tanítására is nagy gondot fordítanak. — A *kisbéri állami tejmunkás-képző iskola* 1902-ben nyílt meg ; czélja tejgazdaságok számára előmunkásokat, tejkezelőket és vajmestereket nevelni. Az iskola felügyeletével a kisbéri birtok igazgatósága van megbízva. Tanfolyama egy évre terjed, a tanulók ingyenes ellátásban részesülnek, számuk 8. A *tatai szőlőmunkás-képző iskolát,* megfelelő államsegélylyel, a vármegyei gazdasági egyesület tartja fenn, vezetője a gazdasági egylet titkára. A házi ipar egyes ágazataiban (kosárfonás, seprőkötés, stb.) a növendékek itt is oktatást nyernek.

Gyakorlati példaadással szolgál vidéke kisgazdáinak, az államtól alapított *mintaparasztgazdaság* Nagymegyeren, az iskolakötelezettségen átesett mindkét nembeli serdültebb paraszt-ifjúság részére. A *gazdasági ismétlő-tanfolyamot* pedig a vármegye legtöbb községében megtartják.

Tágabb körű gyakorlati gazda-képzés ügyét szolgálja még a vármegyében a két állami ménesbirtok : Bábolna és Kisbér, mely birtokokra évenként gazdasági egyesületek és tanintézetek, sőt külföldi testületek is *társas kirándulásokat* szoktak rendezni az ottani állatosztályok és üzemberendezés szemléleti tanulmányozására. Végül elismeréssel kell megemlékezni a vármegye gazdaközönségének a gazdasági tudományok előmozdítására irányuló *gazdatársadalmi tevékenységéről.* Az országos növénytermelési kísérleti állomás különféle kísérleteit az itteni gazdák nagy ügyszeretettel támogatják.

Gazdasági egyesület.

Komárom vármegye *gazdasági egyesülete* 1869-ben alakult s 1883-ban újraszervezték ; 1898-ban az egyesület igazgató-választmányát, vármegyei szabályrendelet alapján, a vármegyei mezőgazdasági bizottság teendőinek ellátásával is megbízták. Az egyesület elismerésre méltó tevékenységet fejt ki. Három különálló, de az egyesülettel szoros kapcsolatba hozott szakosztálya van : a méhészeti, a szövetkezeti és 1906 óta az állattenyésztési, melyeknek működési irányát már nevük jelzi. Az egyesület a *községi gazdakörök* alakítását is előmozdítja. Eddigelé 15 községben keletkezett gazdakör ; ezek a tagok részére gépek, vetőmag, erőtakarmány, műtrágya és egyéb gazdasági szükségletek beszerzésénél segédkeznek.

A vármegyei hatóság a mezőgazdasági érdekeket állandóan figyelmére méltatja, miről a mezőgazdaság egyes ágazataira vonatkozó szabályrendeletei tesznek tanúságot. A *földmívelés* tárgyában kiadott szabályrendeletei : a hernyók és kártékony rovarok írtásáról ; a szerbtövis írtásáról ; a birtok-határ megjelöléséről ; a kerti rendtartásról ; faiskolák felállításáról ; — *az állattenyésztés és állategészségügy* érdekében : a tenyész-állatok megvizsgálásáról ; ebtartásról ; húsvágásról ; baromfiak fertőző betegségeiről ; a szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztésről ; a pásztorokról ; körállatorvosi állásokról ; — *a szőlőmívelés* érdekében : szőlőhegyi rendszabályok ; a fillokszéra, peronospora és blackrot elleni védekezésről ; a borellenőrző bizottságok szervezéséről, stb.

* * *

Az alábbiakban adjuk az egyes vidékek nagyobb gazdaságai egy részének leírását. Nagyobb gazdaságok.

Baranyay Géza gazdasága Kurtakeszin. Összterület 2350 m. h. Ebből kert és beltelek 24, szántóföld 1500, kaszáló 300, legelő 300, erdő 200 és szőlő 18 m. h. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Dohány 25 k. holdon. Lóállomány 20 angol félvér, marhaállomány 210, ezek közül 86 jármos ökör, 68 gulyabeli, és 52 tehén, nyugati faj. Merino-juhtenyésztés, állomány 1200 darab. Sertéstenyésztés kicsiben, kisjenői faj. Tejtermelés napi 350 liter, Komárom számára. Méhészet : 120 család, Dzierzon- és Mayer-kaptárakkal, Németország számára. A szőlőtelepen túlnyomó a rizling és a burgundi. Gyümölcstermelés 8 m. holdon, vegyes gyümölcs. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—240 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 kor.

Bathó Bálint örökösei birtoka Csúzon. Összterület 586 k. h. Ebből kert és beltelek $4^{3}/_{4}$, szántóföld 482, kaszáló 20, legelő $28^{1}/_{4}$, erdő $40^{1}/_{3}$, szőlő 1, használhatatlan $10\frac{1}{2}$ k. h. A gazdasági és üzemrendszer nyolczas, hatos és négyes vetőforgó. Lóállomány 15 félvér, marhaállomány 92 darab, ebből igás 44, gulyabeli 21, tehén 11, hizlalás 16 darabbal és egy bika, faj : simmenthali. Merino-juhtenyésztés 388 drb., mangalicza-sertéstenyésztés 35 drb. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 80—200 fillér, nőknél 80—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdankint 16—20 korona.

Özv. Burány Jánosné birtoka Virt pusztán. Ide tartozik a kavai birtokrész is. Összterület 590 m. h. Ebből kert és beltelek 10, kaszáló 40, szőlő 8 m. h., a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Különleges termelési ág a spárga, mely két kat. holdon termeltetik és Bécs és Budapest piaczaira kerül. Kiváló minőségű dohány, 16 kat. holdon, mely az itteni Pyber-félével együtt az egész körzetben a legszebb és a legmagasabb árban fizettetik. Lóállomány 9 arabs. Marhaállomány 72 drb. nyugati faj, a jármos ökrök kétharmada erdélyi faj. A hg. Pálffy-féle hitbizomány, Pyber Valéria és Baranyay Géza birtokosokkal együtt 130 kat. holdnyi tógazdaság, ponty- és süllő-tenyésztéssel, melyet a tatai Eszterházy-uradalom bérel. A szőlőtelepen a kadarka, az olasz rizling, oporto, kövidinka és egyéb csemegefajok vannak leginkább képviselve. Gyümölcskertészet kb. 1200 különféle nemes gyümölcsfával. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—180 fil., nőknél 60—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 14—18 kor.

Darányi Ignácz gazdasága Duna-Újfalun. A birtok Dunaujfalu és Keszegfalva határában van. Összes területe 2654 kat. hold. Azelőtt a gróf Nádasdy Ferenczé volt. Ezen kívül Pest és Fejérvármegyében van körülbelül 2000 holdnyi birtoka. Kert és beltelek 14 hold ; szántóföld $1547^{1}/_{4}$ hold ; kaszáló $492^{1}/_{3}$; legelő $314^{1}/_{3}$; erdő $59^{1}/_{3}$; szőlő $16^{1}/_{2}$; nádas 51 ; használhatatlan 159 hold. A birtokon szabad gazdálkodás folyik. Főként gabonát és takarmányt termel ; különleges termény a repcze kb. 50 holdon. Lóállomány összesen 26 drb : igás 17, muraközi kancza ; urasági és tiszti kocsiló 9 drb, magas angol vérű ; mén 1 drb. Shyre, importált angol hidegvérű, neve Minotaurus. Szarvasmarhaállomány 560 drb, jármos ökör 112 drb, magyar és nyugati faj ; tehén 100 drb, bonyhádi, simmenthali ; tinó 165 drb, üsző 80 drb, gulyabeli 85 drb, mind nyugati ; 3 tenyészbika, simmenthali faj. Juh összesen 610 drb van ; hús merinó ; s 10 drb rambouillet tenyészkos. Sertés 102 drb, 28 kocza, 4 kan. Tejgazdaság 600 liter ; Komáromba szállítják. A halászat bérbe van adva. Erdőiben főleg jegenye, fűz- és akáczfa van ; a házi és gazdasági szükségletekre használják ; 16 holdas szőlejében fehér bakar, olasz rizling, slankamenka, mustos fehér, borszőlőt és Chasselas, muskatály csemegeszőlőket termel. Konyhakertészet eladásra nincs ; gyümölcsöt kb. 50 holdon termel, almát, körtét stb. A fiatal gyümölcsös idei (1907. évi) első termését 1000 koronáért adták el. Téglát a maga használatára éget. Két drb 8 lóerejű gőzcséplőgépje van. A munkaerőt a környékbeli falvakban szerzi. Napszámár férfiaknál 1 kor.-tól 3-ig, nőknél 80 fill.-től 1·80 fillérig. Földhaszonbér a vidéken kicsiben átlag 30 kor., nagyban 22 kor.

Gróf Esterházy Ferencz birtoka Naszályon. Ide tartozik a billegi, grébicsi és miklóspusztai birtok is. Bérlő : Csetke Béla. Összterület 4000 m. h. Ebből kert és beltelek 30 m. h., kaszáló 400, legelő 400, erdő 60, szőlő 2 m. h. a többi szántó. A bérlő ötös vetőforgóban gazdálkodik. Kereskedelmi magvakat is termel, de csak a saját szükségletére. 240—250 holdon burgonyát termel a saját szeszgyára számára, mely napi hét hl. kontingensre van felszerelve. A lóállomány 50 félvér, szarvasmarha-tenyésztés magyar, továbbá simmenthali és bonyhádi keresztezés. Állomány : 144 magyar jármos ökör, 50 nyugati fajú tehén, 80 gulyabeli magyar tinó, 160 tarka tinó, évi hizlalás 200 drb. Sertéstenyésztés : mangalicza,

50 kocza és szaporulata. Tejgazdaság, napi termelés kb. 200 liter, melynek feleslegét helyben adják el. A munkaerőt Mocsáról s Liptó és Trencsén vármegyékből szerzi. Napszámárak: férfiaknál 100—240 fil., nőknél 80—160 fil., az átlagos földhaszonbér e vidéken magyar holdanként 14 kor.

Gróf Esterházy Ferencz kocsi uradalma. Bérlő: Mihályi Ignácz. Összterület 5500 m. h. a makki pusztával együtt, mely gróf Esterházy Miklós Móricz tulajdona. Ezenkívül saját birtoka van Kömlődön és Csepen 1800 m. hold. Kert és beltelek 24, kaszáló 360, legelő 900, erdő 27, szőlő 9 m. h., a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Nagy lótenyésztés Furioso-Nonius keverék, állomány 70 drb. Nagy marhatenyésztés, állomány 500-on felül. Ebből jármos, nagyrészt magyar faj: 250, gulyabeli 300, simmenthali tehén 30 darab, növendékmarha 35, Rambouillette-juhtenyésztés, állomány 2500 darab. Mangalicza sertéstenyésztés 250 drb koczával. Méhészet 30 kaptárral. A szőlőtelep leginkább mézes, sárfehér, ezerjó- és csemegefajokból áll. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—200 fil., nőknél 60—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 kor. m. holdanként.

Gróf Esterházy Miklós Móricz ászári gazdasága. Itteni összterület $1254\frac{1}{2}$ m. h. Ebből kert és beltelek $3\frac{1}{2}$, szántóföld 897, kaszáló $76\frac{3}{4}$, legelő 155, erdő $83\frac{1}{4}$, szőlő 100 és használhatatlan $26\frac{3}{4}$ m. h. Haszonbérbe adva. A gazdasági és üzemrendszer hármas vetőforgó. Angol telivér lótenyésztés, állomány 70—100 darab és azonkívül 18 igás, muraközi és ardennei keresztezés. Marhaállomány 16 magyar jármos ökör és 240 simmenthali tehén és szaporulata. A napi tejtermelés 100 liter, Kisbér piacza számára. A 100 holdas szőlőtelepen vörös és fehér hazai bor- és csemegefajok. Gazdasági ipar két vizi malom, hengerszékkel; az egyik motorral is be van rendezve. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak férfiaknál 120—200 fil., nőknél 80—120 fil., az átlagos földhaszonbér e vidéken 12 kor. m. holdanként.

Gróf Esterházy Miklós Móricz gesztesi uradalma, melyhez az Ászár, Bokod, Császár, Gesztes, Kethely, Nagyigmánd, Oroszlány, Szák és Szend községek határában fekvő birtokrészek tartoznak. Összterület e vármegyében 25.493 k. h. Ebből kert 36, kaszáló 1058, legelő 1514, erdő 15.327, szőlő 58, nádas 110, adómentes 282 k. h. és a többi 7108 k. h. szántóföld. A tulajdonos négyes rendszerű váltógazdaságot folytat. Angol félvér lótenyésztés. Van itt egy angol telivérmén, két pónimén, nyolcz igás, 75 ménesbeli és ebben 22 anyakancza. Szarvasmarhatenyésztés megszünt. Az igásökrök pótlására magyar tinók vásároltatnak évenként, melyekből a selejtesek — évenként kb. 30 db. — meghizlalva eladatnak. Állandó létszám kb. 150 db, melyek gulyán neveltetnek. Erdészeti üzem: 100 éves forda, termékek: tüzi-, épület- és szerszámfa. Az erdő Puszta-Majkon és a császári síkföldön házi kezelésben van. A borászat kizárólag jó fajtájú borszőlőkre terjed ki. A gazdaság ipart két kőre járó vizimalom képviseli. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak: férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—150 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként kb. 15 kor.

Gróf Esterházy Móricz örökösei uradalma, Dadon. Ide tartoznak a kecskédi és környei részek is. Bérlő Szántó Lajos. Összterület 5000 m. h. Ebből kert és beltelek 52, szántóföld 3700, kaszáló 400, legelő 900 és erdő 25 m. h. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Kereskedelmi magvakat is termel, nevezetesen lóherét 150, és baltaczimet is 150 m. holdon. Burgonyatermelés 250 m. holdon, a burgonyakeményítő gyárak és a budapesti piacz számára. Lóállomány 30 angol félvér, marhaállomány 760 db, ebből igás 250, tinó, melynek fele magyar, fele pedig bonyhádi faj: 300, és 10 tehén. Ezenkívül hizlalás alatt áll 200 darab. Rambouillette-keresztezésű juhtenyésztés, állomány 3000, mangalicza sertéstenyésztés 1000 darab. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 180—300 fil., nőknél 80—200 fil. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 15—18 kor. m. holdanként.

Fejérváry Géza uradalma Nagykeszin. Ide tartoznak még a nemesócsai és ekeli birtokok is. Összterület 3400 m. h. Ebből kert és beltelek 23, kaszáló 400, legelő 160, erdő 35 m. h., szőlő Somlyón 18, Ekelen 4 k. h., nádas 36 k. h., melynek termékét a pozsonyi nádgyárban értékesíti. A tulajdonos okszerű szabad gazdálkodást folytat. Van czukorrépatermelés 150 m. holdon az ácsi, és len 50 m. holdon a tanyi gyár számára. Lóállomány 24 vegyes faj, marhaállomány kb. 400, ebből jármos ökör 160, gulyabeli 180, tehén 60, bika 5, simmenthali keverék. Juhállomány 800 rambouillette, húskosokkal keresztezve, sertésállomány 500 szalontai kondor. A tejgazdaság napi 350 liter tejét részben borjunevelésre használják fel és csak a fenmaradót értékesítik. Az ekeli szőlőben leginkább csemegeszőlőt termel. A munkaerőt helyben és Felsőmagyarországon szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., nőknél 70—160 fil.

Gróf Gyürky Viktorné uradalma Ószőnyben. Ide tartoznak még az izsai, neszmélyi és a komáromi határbeli birtokok. Összterület e vármegyében 7200 m. h. Ebből kert és beltelek $20\frac{2}{3}$, szántó 5919, kaszáló 253, legelő $1236\frac{2}{3}$, erdő 701, szőlő 25, nádas és használhatatlan, melynek legnagyobb részét azonban a Duna teszi, 963 k. h. A birtokot nagyrészt hatos vetőforgóban kezelik. Különleges termelési ágként a czukorrépa szerepel, az ácsi gyár számára, 250 m. holdon. A lótenyésztés félvér angol, és lipiczai-arabs keverék, a ménes 50 darabból áll, 16 anyakanczával. Jármos ökör 260 magyar faj. A tenyésztés telivér és félvér simmenthali és inthali, de van 160 darabból álló fehér gulya is. A tehénállomány 125 és annak szaporulata. Évenként 70—80 darab kerül hizlalásra. Merino-juhtenyésztés, állomány 6000 drb. Van tejgazdaság, mely napi 700 litert produkál Budapest és Komárom számára. Az erdészet nagyobb része 25 éves akáczos, termékei: szerszámfa. A szőlő főfajai az ezerjó, mézes fehér, piros dinka, rizling, szlankamenka, nagy burgundi. Van gyümölcstermelés is, kb. 600 alma és körtefa. A gyümölcsöt Komáromban értékesítik. A gazdasági ipart téglagyár képviseli. A munkaerőt a vidékről szerzik. Napszámárak férfiaknál 120—260 fil., nőknél 80—180 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—20 kor.

BÁBOLNA.

Hadban I.

Hamdani Semry I.

BÁBOLNA.

Kohailan III.

Siglavy V.

BÁBOLNA.

O'Bayan törzsmén.

O'Bayan V.

BÁBOLNA.

Shagya XIV.

Shagya XV.

Hikisch Károly birtoka Izsapon. Ide tartozik még a nagymegyeri rész is. Összterület 935 m. h. Ebből kert és beltelek 20, szántóföld 760, kaszáló 80, erdő 10, szőlő 15, legelő 30, Csilizpatak és csatornák 20 m. h. A birtok egy része hatos vetőforgóban kezeltetik, a többinél a trágyásba jön a takarmány, utána az őszi, azután a kapás és a tavaszi. Lent is termel, 50 holdon, a tanyi gyár számára. Lóállomány 12 drb vegyes. Marhaállomány 130, ebből igás ökör 40, gulyabeli 60 és tehén 30, pinzgaui és simmenthali keresztezés. Napi tejtermelés 100—150 liter között, mely vajnak feldolgozva, a budapesti piaczra kerül. A szőlőtelepen főfajok: szlankamenka, fehér bakar, szerémi zöld, olasz rizling, sárga muskotály, furmint, mézes fehér és ezerjó. A munkaerőt a környéken szerzi, a kisegítő munkásokat azonban Felsőmagyarországból. Napszámárak a férfiaknál 60—200 fil., nőknél 80—120 fil. Télen női munkást nem használ. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 12—14 kor.

Jaross István birtoka Csehin. Összterület 772 k. h. Ebből szántóföld 402, kaszáló 27, erdő 284, szőlő 1¼ k. h., a többi befásított legelőterület. A gazdasági és üzemrendszer 12-es és hetes vetőforgó. Lóállomány 12 angol félvér és 18 csikó. A marhaállomány mürzthali borzderes, mely 60—70 között változik. Finom posztógyapjas juhtenyésztés, a hires Jaross Károly-féle tenyészetnek a továbbfejlesztésével. Állomány 600. Sertéstenyésztés kicsiben. Erdészet 30 éves fordával, termék tüzifa. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 80—200 fill., nőknél 60—100 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 14 koronától feljebb.

Jaross Vilmos birtoka Koltán. Ide tartoznak még puszta Károlyhalom és Gyüki is. Összterület 1303 m. h. Ebből kert és beltelek 17, kaszáló és legelő 60, erdő 200, szőlő 18 m. h., a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes és hatos vetőforgó. A gazdaság marhatenyésztésre, tehenészetre, borjunevelésre, bikanevelésre és tejgazdaságra és marhahizlalásra van alapítva, a lótenyésztés nagyobb hintós és hátaslovakra. Faj: angol félvér, állomány 16 kancza és 18 csikó. Marhatenyésztés bonyhádi—simmenthali keresztezés, 60 tehén és szaporulata és 56 nyugati és magyar jármos ökör. A tejtermelés napi 120—200 liter, Budapest számára. Az erdészeti üzem 30 éves fordára van osztva, a termékek szerszám- és tüzifa. A szőlőtelepen túlnyomó a százszorszép és a rizling. A gazdasági ipart egy 30 lóerejű benzinmotoros műmalom képviseli. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., nőknél 60—130 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16—20 kor. és az adók.

Karcsay László birtoka Nagylélen. Összterület 560 m. h. Ebből kert és beltelek 12, kaszáló és legelő 82, erdő 37, szőlő 8, a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Czukorrépát 50 m. holdon termel, a diószegi czukorgyár számára, lent pedig 35 m. holdon, a nagytanyai lengyár számára. Lóállomány 9 félvér. Marhatenyésztés, simmenthali félvér, állomány 24 jármos ökör, 65 gulyabeli, 20 tehén. Juhtenyésztés electoral negretti, állomány 250 anya és szaporulata. Sertéstenyésztés mangalicza-faj, állomány 12 kocza és szaporulata. A szőlőtelepen olasz rizling, ezerjó, mézes fehér és csemegefajok. A munkaerőt Gútáról és Aranyosról szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., nőknél 60—130 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 kor. m. holdanként.

Kézdi-Vásárhelyi Imre birtoka Szomoron. Összterület 600 k. h. Ebből kert és beltelek 10 m. h. kaszáló 20, legelő 30, erdő 20, szőlő 2 m. h., a többi szántóföld. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Félvér lótenyésztése van, a saját szükségletére. Marhaállománya 20 igásökör, 12 tehén és annak szaporulata, mindannyi vöröstarka. 200 angol húsjuh. A sertésállomány 12 yorkshirei és berkshirei keresztezésű anyasertés és szaporulata. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak: férfiaknál 100—240 fil., nőknél 80—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken k. holdanként 28 kor.

A klosterneuburgi ágostonos kanonokrend dunaalmási gazdasága. Ide tartoznak még a neszmélyi, ószőnyi és naszályi részek is. Összterület 4000 k. h. Ebből szántóföld 2470, kaszáló 47, erdő 1200, szőlő 36, a többi pedig kert és beltelek, legelő és használhatatlan. A gazdasági és üzemrendszer négyes és ötes vetőforgó. Kereskedelmi magvak: luczerna 23 és baltaczím 174 k. holdon. Lóállomány 50 félvér, marhaállomány közel 400 darab, ebből magyar bika 1, simmenthali 4, fehér igás ökör 153, nyugati fajtehén 27, borjú 181, magyar fajú tehén 62. Negretti juhtenyésztés: 2086 darab. Dunai halászat Őszőnytől le egész Radványig. A tejgazdaság csak most kezdődött. A szőlőn kívül kb. 60 k. h. gyümölcsös. A gazdasági ipart egy vizi műmalom képviseli, négy aczél- és két kőhengerre. A munkaerőt Neszmélyen szerzik. Napszámárak: férfiaknál 100—200 fil., nőknél 70—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 14 kor.

Kürthy István gazdasága Koltán. Összterület 750 m. h. Ebből kert és beltelek 11, kaszáló és legelő 20, erdő 100, szőlő 2 m. h. a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemrendszer hatos vetőforgó. Lóállomány 34; angol félvér tenyésztés. Marhaállomány: jármos ökör 28, igásló 10, tehén 30 és szaporulata, vasmegyei tájfajta, simmenthalival keresztezve. Napi 200 liter tejtermelés Budapest számára. Erdészet 30 éves fordával. 7 holdon vegyes gyümölcs. A munkaerőt helyben szerzi.

Lóránt Leo utódai apáczaszakállasi uradalma. Összterület 3570 m. h. Ebből kert és beltelek 17, kaszáló 70, mesterséges legelő 160, szőlő 2 m. h., a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Lóállomány 55 darab muraközi keverék. Marhaállomány 500, ebből jármos ökör 160, gulyabeli 250, hizlalás alatt 90, az irány nyugati faj. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—160 fil., nőknél 60—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—24 kor.

Majnik Béla és neje Konkoly-Thege Juliska birtoka Ógyallán, Szeszélyes pusztán. Összterület 650 m. h. Ebből kert és beltelek 10 m. h., mely nagyrészt fenyves; szántó 490, kaszáló és legelő 140, szőlő 10 m. h. Az üzemrendszer négyes vetőforgó. Dohánytermelés 20 k. holdon. Lóállomány 8 félvér, szarvasmarha-állomány 85 darab, ebből igás 32, a többi tehén és növendékmarha. Faj: magyar és nyugati. Sertésállomány 150 kisjenői. Tejgazdaság napi 120 liter termeléssel, Budapest számára. Méhészet 60 kaptárral. A szőlőben túlnyomó

a rizling és a csemege-szőlő. 600 gyümölcsfa, melyeknek a száma ezerre emeltetik fel. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—300 fil., nőknél 70—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 koronára tehető.

Metternich-Sándor herczegasszony uradalma Puszta-Gyarmaton. Ide tartozik a gyermelyi rész is. Összterület e vármegyében 6200 k. h. Ebből kert és beltelek 53 k. h., szántóföld 1672, kaszáló 28, erdő 4500 és szőlő 17 k. h. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Kereskedelmi magként 20 k. holdon bükkönyt termelnek. 180 k. holdon burgonyát és 110 k. holdon tengerit termelnek a hét hl. napi termelésre berendezett szeszgyáruk számára. Kiváló lótenyésztés, mely angol félvérre és Percheron-keresztezésre terjed ki. A ménes 180 darabból áll és ebből 38 anyakancza. A marhaállomány magyar és vöröstarka vegyesen, 154 darab, melyből 84 jármos ökör, 70 pedig hizlalás alatt áll. Merino negretti juhtenyésztés, állomány 1100 drb. 580 k. holdnyi vadaskert. Erdészet 60 éves fordával, termékek tüzi-, szerszám- és épületfa. A szőlőtelepen a mézes, olasz rizling, sárfehér és vörös dinka túlnyomó. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. Napszámárak férfiaknál 90—280 fil., a nőknél 60—220 fil. Érdekes újításként felemlítjük, hogy az uradalom a nagyobb és a cséplési munkákat nem napszámban, hanem óraszám fizeti és ez a rendszer itt nagyon jól bevált. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 kor. m. holdanként.

Nagy Antal birtoka Nemesócsán. Ide tartozik az ekeli birtok is. Összterület 650 k. h. Ebből kert és beltelek 8, kaszáló 80, legelő 40, erdő 2, szőlő 1. m. h., a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes és hatos vetőforgó. A birtokos 18 k. holdon czukorrépát és 20 k. holdon kendernek való orosz lent termeszt. Lóállomány 6 vegyes, jármos ökör 28, tehén 8 és 25 növendékmarha, magyar faj. 450 darab merino-juh, sertéstenyésztés 25 mangalicza kocza és szaporulata. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak : férfiaknál 120—200 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken k. holdanként 20 kor.

A pannonhalmi főapátság füssi gazdasága. Ide tartoznak a kolosnémai, a kis- és nagykeszi birtokrészek is. Összterület 2742 k. h. és a Nagydunából 404 k. h. Kert és beltelek $15\frac{1}{2}$, szántóföld $1050\frac{1}{3}$, kaszáló 525, legelő 372, erdő 566, szőlő 2, Duna 404, nádas $41\frac{1}{4}$ és használhatatlan $146\frac{1}{3}$ k. h. A gazdasági és üzemrendszer az egyes birtokrészeken a következőleg váltakozik : a füss-némai birtokon egy hármas, két négyes és egy ötös vetőforgó, egyesítve 652 m. holdon. A ronkai tagbirtokon hatos vetőforgó. Kiskeszin szintén hatos, Nagykeszin pedig ötös. Kulcsodon nyolczas vetőforgó, kilenczessel váltakozva, másutt a norfolki négyes vetőforgó. Kereskedelmi magvak bükköny és lóheremag, melyek azonban nem mindig kerülnek eladásra. Len 40 hold körül a tanyi gyár számára. Lótenyésztés angol félvér, az állomány 1 mén, 16 anyakancza és szaporulata továbbá 14 igás ló. Marhatenyésztés berni és bonyhádi. Állomány 2 bika, 70 tehén és szaporulata, 90 jármosökör és 60 hízómarha. Juhtenyésztés merino, rambouillette-kosokkal keresztezve, állomány 1000 darab. Sertéstenyésztés mangalicza, melyben azonban még berkshieri vér is van, 50 anyakocza és szaporulata. A napi tejtermelés 200 liter, melynek feléből a közeli piaczok számára vaj készül. Erdészet 40 éves fordával, termékek puha hasábfa, épületfa és haszonfa. Gyümölcskertészet is van és pedig a karomi gyümölcsös 7 k. h., a ronkai faiskola egy k. h.-nál nagyobb, a töltésnél szintén egy k. h. faiskola. Túlnyomóan ranette-almák, őszi és téli körte. Évenként kb. 800 kor. értékű kerül eladásra. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárak : férfiaknál 80—160 fil., nőknél 60—100 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 12 kor.

A pannonhalmi főapátság birtoka Mocsán. Ide tartozik a tömörd-pusztai birtok is. Összterület 3168 m. h. Ebből kert és beltelek 23, kaszáló és legelő 180, erdő 80, szőlő 9 m. h. és a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer nyolczas és tizenkettes vetőforgó. A lóállomány 11 angol félvér. A marhaállomány kb. 550, ebből magyar jármos ökör 140, magyar és félvér simmenthali növendékmarha 400, tehén 10 és egy bika. Juhállomány 1000 drb angol húsjuh. Sertésállomány 100 drb. mangalicza. A szőlőtelepen a rizling és a csemege-chasselas fajok dominálnak. A munkaerőt a vidékről szerzik. Napszámárak : férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér 16—20 kor. m. holdanként.

Péterházi Steiner Mihály birtoka. Ide tartozik Ógyalla és a csúzi Péterháza pusztai birtok is. Összterület 1800 m. h. Ebből kert és beltelek 7 m. h., kaszáló 30, erdő 50 m. h., a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Angol félvér lótenyésztés. Állomány 40 darab. 80 vegyes igásökör, 12 nyugati fajú tehén, kb. 100 nyugati fajú növendékmarha. Évenként kb. 70 darab kerül hizlalás alá. 800 darab rambouillette juh. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—140 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20 kor.

Posztóczky Károly erdőtagyosi birtoka. Összterület 700 m. h. Ebből kert és beltelek 30, szántó 600, erdő 20, szőlő 4 m. h., a többi kaszáló. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. A lóállomány 12 drb. félvér, marhaállomány 93 drb, ebből jármos ökör 30, tehén 13 és növendékmarha 50 darab, vöröstarka. A tejtermékből naponta 50—60 litert tejszín és vaj alakban értékesítenek Tatán. A szőlő mellett egy hold fiatal gyümölcsös is van. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak : férfiaknál 80—200 fil., nőknél 60—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 24 kor.

Özv. Szokoly Gyuláné birtoka Kistagyoson. Összterület 666 m. h. Ebből kert és beltelek 30 m. h., a többi pedig szántóföld. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. A lóállomány 10 félvér. A marhaállomány kb. 135, ebből 100 gulyabeli, simmenthali és bonyhádi keresztezés, a többi magyar jármos ökör. Az uradalom istállói mintaszerű berendezésűek. A munkaerőt Környéről szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—200 fil., a nőknél 100—140 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20—24 kor.

Virághy Gyula birtoka Ószöny, Füzitő pusztán. Összterület 800 m. h. Ebből kert és beltelek 16, kaszáló és legelő 25, szőlő 8 m. h., a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Magtermelés, kereskedelmi magként : lóhere 70 holdon. Czukorrépa az ácsi gyár számára 50 holdon. A lóállomány 20 drb, ezek között három

angol telivér, a többi félvér. Magyar fajú igás ökrök. Száz félvér simmenthali tehén és szaporulata. Tejtermelés napi 150 liter, egy ószőnyi tejkereskedő számára. Szőlőfajok: ezerjó, olasz rizling, mézes, szlankamenka, muscat lunel, kék kadarka, nagy burgundi, oporto és csemegeszőlő. A munkaerőt a környékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—240 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken nem állapítható meg, mert a föld nagyon különféle és m. holdanként 16 és 30 kor. között váltakozik.

ERDÉSZET, VADÁSZAT.

Komárom vármegyében mindazok a fák és cserjék tenyésznek, melyek Közép-Európa felszínén általában honosak. A bükkfa és ezzel egyjelentőségű lombos fanemek aránylag igen nagy területet foglalnak el.

Komárom sz. kir. város területén a nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 14·20 kat. hold, mely fanemek szerint: bükk- és más lomberdő. Az erdőterület aránya a Komárom város határát tevő 5282 kat. hold összes földterülethez 0·27%; összes kataszteri tiszta jövedelme 54 korona, melyből egy-egy holdra 5 kor. 36 fillér esik.

Komárom vármegye törvényhatósága területén: véderdő 866·94 kat. hold; futóhomokon álló erdő 2304·92 kat. hold; feltétlen erdőtalajon álló erdő 45673·09; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 10830·24; ezekből fanemek szerint: tölgyerdő 44362·62 kat. hold; bükk- és más lomberdő 14622·77; fenyőerdő 689·80; a vármegye összes földterülete 486·137 kat. hold; összes erdőterülete 59675·19 kat. hold. Erdőterületének évi fatermése 84.816 köbméter. Az erdőterület aránya az összes területhez 12·27%. Az erdők összes kataszteri tiszta jövedelme 154·994 korona; ebből esik egy-egy holdra 3 korona 10 fillér.

Komárom vármegye és Komárom város erdészete a győri kir. erdőfelügyelőség kerületébe van beosztva.

A törvényhatóság összes erdőterületéből az 1879: XXXI. t.-cz. 17. §-a alapján:

1. Komárom sz. kir. városra nézve: törvényhatósági és községi erdő: 14·20 kat. hold.

2. Komárom vármegyére nézve:

Állami erdő	2617·95	kat.	hold
Törvényhatósági és községi erdő	488·45	»	»
Egyházi testületek erdeje	8087·80	»	»
Hitbizományi erdő	23094·87	»	»
Közbirtokossági erdő	2878·03	»	»
Részvénytársulati erdő	1·50	»	»
Összesen	37168·60	kat.	hold.

Az 1879. évi idézett törvény alá nem tartozó terület 22506·57 kat. hold.

A vármegye területén levő összes erdőségek fatermése fanem és üzemmód szerint:

Kocsányos és kocsánytalan tölgy, és pedig: szálerdő 7267 hold, 1163 tömörköbméter fatermessel; sarjerdő 11.214 hold, 14.758 tkm. fatermessel. *Csertölgy*, szálerdő 10.989 hold, 16.758 tkm; sarjerdő 15.385 hold, 19.385 tkm. *Bükk- és gyertyánfa*, szálerdő 5775 hold, 8684 tkm; sarjerdő 5681 hold, 2794 tkm. *Nyírfa*, szálerdő, 61 hold, 49 tkm; sarjerdő 145 hold, 311 tkm. *Füz- és nyárfa*, sarjerdő 206 hold, 360 tkm. *Égerfa*, szálerdő 46 hold, 37 tkm., sarjerdő 822 hold, 1763 tkm. *Kőris-, szil- és juarfa*, sarjerdő 169 hold, 242 tkm. *Ákáczfa*, sarjerdő 1551 hold, 1967 tkm. *Erdei és fekete fenyőfa*, szálerdő 715 hold, 1297 tkm. fatermessel.

Megjegyezzük, hogy az erdőségek II-től V. termőhelyi osztályba tartoznak és hogy a holdankénti átlagfatermés tömköbméterekben 0·80-tól 2·14 között változik.

Az *erdőmívelési gazdálkodás* külterjes. Ehhez képest a természetes úton való felújítást, a fokozatosan mindinkább terjedő mesterséges erdősítés mellett, még jelentékeny mérvben alkalmazzák. Egyébként az erdőmívelési munkálatok mellőzhetetlen teljesítését, a birtokos közvetetlen érdekén kívül, az erdőtörvény is megkivánja, melynek kedvező eredménye Komárom vármegye erdőgazdaságánál máris jelentékeny.

Az *erdőhasználat*ra nézve meg kell különböztetnünk az erdőtörvény megalkotása előtti időt, az azután következőtől. Amabban egész 1848-ig, illetőleg

az úrbéri viszony megszüntéig, az erdők használata igen korlátolt volt, s főleg a legeltetés, makkoltatás útján nyerhető jövedelemre, a nem nagy kivitellel szemben, inkább csak a helyi tüzelésre és építkezésre szükséges fa vágatására szorítkozott. A fával való kereskedés a vizi utak fővonalain is, nem annyira jövedelmet, mint tatárosan letarolt erdők újból való erdősítésének gondját és költségét eredményezte. A mióta azonban az erdők használatát országszerte ellenőrzik: csakis a tartamosság elve és oly gazdasági üzem szerint kezelhetők az erdők, a mint azt a törvény előírja. Ma már csak azoknak az erdőknek a fenmaradása kétes, a melyek egyes kisebb magánbirtokosok kezén vannak, s talajuk másnemű gazdasági mívelésre is állandóan alkalmas.

Az erdőgazdaságra befolyással levő csapadékmennyiség a komáromi észlelési helynél több évi észlelési átlagban 485 mm. A maximális léghőmérsék 32·7; minimális 14·5; átlagos 10 Celsius fokot tesz.

A törvényhatóság erdőségei a nyugati csoportba tartoznak, s *magassági viszonyaik* ezek: Az összes erdőterület 80%-a középhegységen (200—600 méter magasságban) tenyészik és 47751·51 kat. holdra rúg. Síkságra, dombos vidékre és előhegységre (200 méter magasságig) az összes erdőterület 20%-a jut és ez 11937·88 kat. hold.

Komárom vármegyénél az erdőmívelési és kezelési költségek, melyek a kataszteri tiszta jövedelem kiszámításánál, az erdők bruttójövedelméből levonattak, legalsó és legmagasabb tétele, évenként és holdanként, minden holdra számítva 8 fillértől 34 fillérig, az erdészeti személyzet fizetésénekelegalsó és legmagasabb tétele pedig, ugyancsak évenként és holdanként számítva, 2 kor. 10 fillértől, 3 kor. 28 fillérig váltakozik.

Állatnemek szerint átszámítva, esik Komárom vármegyében az összes 59689·39 kat. hold területű erdőre, valamint az 53·042 kat. hold legelőre szarvasmarha 44.860; ló 25.730; szamár és öszvér 585; sertés 39.497; juh és birka 60.317; kecske 803; összesen 171.822 állat. Átszámított marhaállomány összesen 71.354. Egy kat. holdra esik tehát 1·35 darab marha.

Habár a faárak nagyon váltakozók, a középárat, a hivatalos statisztika, Komárom városára nézve, ekként mutatja ki. Egy űrköbméter tüzi fenyőhasábfa piaczi ára 5 koronától 6 K 30 f.; a cser- vagy nyir tüzi hasábfa 7 K 30 f.-től 8 K 30 f.; a bükk vagy gyertyán tüzi hasábfa 7 K 30 f.-től 8 K 10 f.; a tölgy, kőris, juhar, szíl tüzi hasábfa 5 K 4 f.-től 6 K 40 f.; a lágy lomblevelű tüzi hasábfa 4 K-tól 6 K; egy tömörköbméter gömbölyű épületi és műszer fenyőfa 18 K-tól 28 K; egy tkm. tölgy, kőris, szíl vagy juhar, gömbölyű épületi és műszerfa 32 K-tól 36 K; egy tkm. bükk, gömbölyű épületi és műszerfa 24 K-tól 30 K; egy tkm. fűrészelt fenyőfaárú 30 K-tól 44 K; egy tkm. tölgy, kőris, szíl vagy juhar, fűrészelt faárú 64 K-tól 90 K-ig; egy tkm. fűrészelt bükk faárú 48 K-tól 60 K-ig váltakozik.

Komárom vármegyében az erdőgazdaság értékesitésére nagyfontosságu tényező a közlekedési viszonyok szerfölött kedvező volta. A vármegyét átszeli a m. kir. államvasutak budapest—győr—bécsi fővonala, melybe Újszőnynél a déli vasut komárom—székesfehérvári vonala, Almás-Füzítőnél az esztergomi h. é. vasút torkollik. Ezenkívül metszi a vármegye északkeleti részét a m. kir. államvasutak budapest—pozsony—bécsi fővonala is. A közlekedés természetes főerei, a folyóvizek, víziutak. A Duna mintegy 60 km. hosszuságban hasítja a vármegyét nyugatkeleti irányban s Komáromnál magába veszi az érsekújvári, vagy Kisdunát, mely Gútától kezdve, a hol a Vág ömlik bele, a Vág-Duna nevet viseli. Közvetetlenül Komárom városa fölött ömlik a Dunába a Nyitra folyó; ez ismét a Zsitvát veszi magába, melynek egyik ága azonban közvetlenül a Dunába ömlik.

A vármegye területén levő 59.675·19 kat. hold erdőterület, járások szerint így oszlik meg:

1. A *tatai járásban*, talajminőség szerint, véderdő 856·94; futóhomokon álló erdő 714·00; feltétlen erdőtalajon álló erdő 30.010·11; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 3723·48; összesen 35.304·53 kat. hold. Fanemek szerint: tölgyerdő 29.222·64; bükk- és más lomberdő 5803·89; fenyőerdő 278·00 k. h. az 1879: XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 22.479·93; a 17. §. alá nem tartozó erdő 12 827·60; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 176·15; terméketlen terület 261·53 k. h.

2. A *gesztesi járásban*, talajminőség szerint : véderdő 10·00 ; futóhomokon álló erdő 1485·62 ; feltétlen erdőtalajon álló erdő 10.520·99 ; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 2480·86 ; összesen 14.497·47 k. h. Fanemek szerint : tölgyerdő 10 815·45 ; bükk- és más lomberdő 3326·02 ; fenyőerdő 356·00 ; az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 9779·97 ; a 17. §. alá nem tartozó erdő 4717·50 ; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 127·88 ; terméketlen terület 97·31 k. h.

3. A *csallóközi járásban*, talajminőség szerint : feltétlen erdőtalajon álló erdő 1530·93 ; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 1238·78 ; összesen 2769·77 k. h. Fanemek szerint : tölgyerdő 75·00 ; bükk- és más lomberdő 2694·77 k. h ; az 1879 : XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 978·97 ; a 17. §. alá nem tartozó erdő 1790·80 ; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 0·30 ; terméketlen terület 0.70 k. h.

4. Az *udvardi járásban*, talajminőség szerint : futóhomokon álló erdő 105·30 ; feltétlen erdőtalajon álló erdő 3611.00 ; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 3387·12 ; összesen 7103·42 k. h. Fanemek szerint : tölgyerdő 4249·53 ; bükk- és más lomberdő 2798·09 ; fenyőerdő 55·80 k. h. ; az 1879 : XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 3929·75 ; a 17. §. alá nem tartozó erdő 3173·67 ; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 23·24 ; terméketlen terület 81·69 k. h.

Ama községek száma, melyeknek határterületén erdő terül el, és melyeknek határában erdő nem fekszik, az erdőterület nagysága, a szolgalmak fennállása és a tulajdonos jogi minősége szerint csoportosítva, a következő : A vármegyében 93 község van ; ezeknek a területén 80 községnél van erdő, 13 községnél nincs erdő. 5001-től 10.000 kat. holdig terjedő erdő 1 község határán van. 1001-től 5000 holdig terjedő erdő 17 község határán ; 1-től 1000 k. h.-ig terjedő erdő 4 község határán. Ezek közül állami erdő 3 község határában ; községi 6 község határában ; egyházi testületek tulajdona 18 község határában ; hitbizományi erdő 18 község határában ; közbirtokossági erdő 16 község határában ; részvénytársulati erdő 1 község határában ; az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó erdő 46 község határában van, magántulajdont képező erdő pedig 52 község határában.

A kimutatott erdőterületekből rendszeres üzemtervek szerint kezelnek 63 erdőbirtokot 26137·56 k. holdon. Ebből az erdőbirtokból a tulajdonos jogi minősége szerint állami 2617·64 k. h. ; törvényhatósági és községi erdő 60·66 k. h. ; egyházi testületek és személyeké 7902·23 k. h. ; hitbizományi 12621·14 k. h. ; közbirtokossági 2866·83 k. h. Az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó összes erdő 26068·50 k. h. ; a 17. §. alá nem tartozó magánerdő 69·06 k. h. Van ezenkívül jóváhagyott ideigl. gazdasági tervek szerint kezelt erdőterület 11, mely 13249·76 k. holdat tesz. Ezekből törvényhatósági és községi erdő 4·62 k. h. ; egyházi 4.92 k. h. ; hitbizományi 12819·62 k. h. ; közbirtokossági 420·60 ; az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó összes erdő 13249·76 k. h.

Az erdőtörvény 23. §-a alapján a győri m. kir. erdőfelügyelőséghez beosztott Komárom vármegye területén az állami erdőknél egy hivatalból kinevezett erdőtiszt gyakorolja a felügyeletet. Van ezen kívül a vármegye területén alkalmazva az egyházi jellegű erdőknél 2, a hitbizományiaknál 12, a törvény 17. §-a alá nem tartozó erdőknél 2 erdőtiszt. A felesketett erdőtisztek száma összesen 17. A felesketett erdőőrök száma az állami erdőknél nyolcz, a törvényhatósági és községi erdőknél kettő, egyházi területek erdeinél 18, hitbizományi erdőknél 53, közbirtokossági erdőknél 11, összesen 92. A 17. §. alá nem tartozó erdőknél 53 erdőőr.

A vármegye területén két 10.000 holdon felüli erdőbirtokos van. 5000 holdon felüli erdőbirtokos egy, 1000 holdon felüli erdőbirtokos négy.

Komárom vármegyében az utolsó évben teritékre került 189 szarvas, 115 dámvad, 101 őz, 78 vaddisznó, 9309 mezei nyúl, 23 üregi nyúl, 1 császármadár, 485 fáczán, 6779 fogoly, 2911 fürj, 145 haris, 162 vadlúd, 1157 vadkacsa, 186 szárcsa, 422 túzok és darú, 217 vadgalamb, 80 rigó, 143 különféle szárnyas, összesen tehát 22.838 darab. Ezenkívül 11 borz, 9 vidra, 11 vadmacska, 355 róka, 21 nyest, 125 görény, 202 menyét, 118 különféle emlős, 131 sas és keselyű, 1113 sólyom, kánya, ölyv és vércse, 306 bagoly, 5871 varjú és szarka, 192 különféle szárnyas, 378 kóbor eb és macska. Összesen tehát 8843 darab.

IPAR, KERESKEDELEM, KÖZLEKEDÉS, BÁNYÁSZAT.

Komárom vármegye az elmult évszázadokban, az ország közgazdasági életében jelentékeny szerepet játszott. Vízi útai, a Duna folyam, továbbá a Vág és a Nyitra, tutajozásra alkalmasak lévén, a vármegyében a fa- és gabonakereskedés virágzó kereseti forrás volt. A kereskedelem mellett Komárom városának ipara is jelentékeny fejlettséget ért el a XVII. és XVIII. századokban; később azonban a komáromi erőd körül lefolyt harczok a város nyugalmát megzavarták és ipara hanyatlásnak indult.

Az 1775-iki állapot.

Komárom régi iparát az 1775-iki népszámlálás adataiból olvashatjuk ki. A városnak ekkor 9745 lakosa volt, a kik közül 1051-en mesterséggel foglalkoztak, vagyis 11%. Ezek között volt: 504 mester mellett 419 segéd és 128 inas. Iparágak szerint: 58 csizmadia, 23 fazekas, 19 molnár, 32 szücs, 27 magyar szabó, 10 német szabó, 15 tót varga, 12 német varga, 19 takács, 29 asztalos, 9 szűrszabó, 26 kertész, 9 mészáros, 11 gombkötő, 2 tűcsináló, 2 zubbonycsináló mester, 1 kapocscsináló, 5 csapó mester, 3 harisnyakötő.

A czéhek.

A czéh-rendszer idejében a czéhek székhelye Révkomárom, Tata, Nagymegyer és Érsekújvár volt, mely város ez időben szintén Komárom vármegyéhez tartozott.

Mint a czéhlevelekből, melyek Komárom vármegye levéltárában őriztetnek, láthatjuk, a czéh-rendszer a czéh tagjainak magánéletére is nagy erkölcsi befolyást gyakorolt. Erre nézve a komárommegyei czéhlevelek nagyon érdekes fölvilágosításokat adnak. Egész külön világot teremtettek maguknak a czéhek, s ebben megvolt az a szerencséjük, hogy maguk szabhatták meg, kit vesznek föl a becsületes iparos mesterek sorába. Tisztességes, előéletű, becsületes, szorgalmas, hazafias és vallásos embereknek volt jussuk csak a czéhbe való fölvételre. S a ki ez erények útjáról letért, azt bizony könnyen és gyorsan kirekesztették a czéhből. Előbb azonban büntetéseken ment át. A pénzbüntetések a czéh ládájába kerültek, sőt gyakran vallási czélra fordították; így leggyakoribb volt, hogy a Szt-András templomnak kellett 1 font viaszt adományozni és misét mondatni. A czéh tagjai közt való szoros összetartozás érzetének kifejlesztésére is nagy gondot fordítottak, így pl. a tatai szabó czéh czéhlevelében a következőket találjuk: Ha valaki önálló mester akart lenni, a többi feltétel között 2 évig inas tartozott lenni valamely czéhmesternél; ha azonban a czéhhez tartozó mester leányát vagy özvegyét vette feleségül, egy évet az inaskodásból elengedtek neki. A tatai fazekas czéh tagja lehetett, a ki a czéhhez tartozó mester katholikus özvegyét vagy leányát elvette. Hasonló intencziójú szabálya volt a komáromi gombkötő czéhnek az, hogy a felszabaduló, ha nem tudta megcsinálni a remekművet (egy ruhára való színes rózsás vagy völgyes gombfelszerelés), a büntetése 25 font viasz volt, melynek felét elengedték, ha a czéh valamelyik tagjának családjából nősült. A főczéhmesterek a város és a vármegye földesurai voltak. A Mária Terézia-féle 1745-iki diploma előtt, mely Komárom városát a sz. kir. városok közé iktatja, a várkapitányok gyakoroltak földesuri jogokat és a czéheket fenyegetéssel arra kényszerítették, hogy a vár kormányzóit főczéhmesterükül ismerjék el. Hildburghausen herczeg, a vár kormányzója 1739-ben karácsonykor Komáromban tartózkodván, a czéheket magá-

hoz hivatta, privilégiumaikat előkérette és a piaczon tartott úriszékben azokat, mint a város földesura, jó pénzért megerősítette. A zászlókat a várba vitette, a városi tanácsnak pedig meghagyta, hogy a czéhek dolgaiba ne avatkozzék. Az említett királyi szabadságlevél azonban a czéhek életében kedvezőbb fordulatot idézett elő, mely a czéheket ezentúl a városi hatóságnak rendeli alá. Ezek részéről kevesebb zaklatásnak voltak kitéve mint a katonai fenhatóság alatt a várkormányzók részéről. A czéhek zászlait ekkor a várból a város plébánia templomába, a Szt-András templomba vitték át, és a czéh tagjait kötelezték, hogy az úrnapi körmenetben és egyéb ájtatosságokban a más városokban szokásos mód szerint megjelenjenek. A vármegye levéltárában megőrzött czéhlevelek szerint a következő czéhek nyertek privilégiumot. *Komáromban :* gesztesi takácsok (1726), mészárosok (1625), gombkötők (1728), sebészek (1715), serfőzők (1696), csizmadiák (1715). — *Tatán :* szabók (1715), fazekasok (1718), bognárok (1748), molnárok (1714), mészárosok (1767), borbély-sebészek (1715), szücsök (1643), vargák (1650), szíjgyártók(1678), takácsok (VI. Károly alatt), csizmadiák (1714), szabók (1714), német takácsok (1770), kovácsok (1774), kerékgyártók (1774), gombkötők (ismeretlen év), asztalosok (1799), lakatosok (1799), puskamívesek (1799). — *Nagymegyeren :* csizmadiák (1681), takácsok (1681). — *Érsekújvárott :* kovácsok (1651).

Mikor a nagyipar a kisipar előtt tért kezdett hódítani, Komárom vármegye kézipara hanyatlásnak indult. Újabban ugyan ismét lendületet vett, de az azért országos nagyiparnak ma sem jelentékeny tényezője. Van ugyan nehány jelentékeny ipartelepe, de ahhoz képest igen kevés, hogy Komárom vármegyét a természet valósággal óriási ipartelep megteremtésére teszi képessé. Vasúti hálózata, vízi útjai elsőrangúak, földje termékeny, a föld belsejében kincsek rejlenek s a nagyipar egyik legfontosabb kelléke, még kitünő kőszénbányája is van. A nagyipar fejlesztésének egyik főakadálya Győr város versenye. Győr nagyobb vasúti góczpont, fejlettebb város s így a külföldi iparosokra nagyobb vonzó erővel hat, mint Komárom és a vármegye, melynek ipara leginkább mezőgazdasággal kapcsolatos.

Komárom város és vármegye területén a következő ipartelepek vannak : Ipartelepek.

KOMÁROM SZ. KIR. VÁROS.

Gyár jellege	Gyárak száma	Lóerők száma	Munkások száma
Dunai vízi malom	12	—	---
Faárugyár	1	40	40
Gazd. gépgyár	1	6	10
Gázgyár	1	8	10
Gőzfürész	3	100	130
Gőzmalom	1	60	15
Hajógyár	1	80	150
Könyvnyomda	5	—	30
Lenfonógyár	1		
Műlakatos-gyár	1	3	10
Selyemfonó	1	30	350
Szikvízgyár	1	2	4
Vágóhíd	1	10	6
Vízvezeték	1	32	4

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Gyár jellege	Gyárak száma	Lóerők száma	Munkások száma
Agyagedénygyár	1	—	30
Briquettgyár	1	250	200
Burgonyaliszt-gyár	1	—	—
Bőrgyár	2	32	30
Cserépégető-telep	1	—	20
Czukorgyár	1	340	400
Flanel- és szűrposztó-gyár	2	42	30
Gazd. szeszgyár	4	59	24
Gépműhely	3	24	70
Gőzfűrész	1	6	10
Gőzmalom	5	284	60
Keményítőgyár	2	640	550
Kőfaragó-telep	2	—	150
Kőbánya	2	—	150
Kőolajfinomító	1	berendezés alatt	
Lenkikészítőgyár	1	25	200
Mészégető-telep	2	—	80
Porczellángyár	1	6	20
Szénbánya	1	1900	3000
Téglagyár	6	—	220
Vajgyár	1	7	12
Vízimalom	31	—	—

Vas- és fémipar.

A vas- és fémipar Komárom vármegye területén nincs ipartelеppel képviselve. Van ugyan Komáromban néhány kisebb műhely, ezek azonban jelentéktelenek. Gépgyár sincs, csak egy nagyobb javítóműhely. Ezenkívül több kisebb gazdasági gépjavító műhely a nagyobb uradalmakban.

A gépgyártás terén az egyedüli jelentékenyebb ipartelep a »*Magyar folyam- és tengerhajózási r. t.*« hajóműhelye, mely 1898-ban Komáromban a várostól a részvénytársaságnak bérbeadott területen, az Erzsébet-sziget híd alatti részén épült. A műhely a Társaság számára dolgozik; a hajóállomány, (a gőzösök, uszályhajók, kikötőhajók) berendezését, fölszerelését végzi, a hajók számára bizonyos gépрészeket maga gyárt s az összes javításokat végzi. Átlag 150 munkást foglalkoztat, kiknek évente 150.000 korona bért fizet ki.

Bányászat.

Komárom vármegye tatai járásában vannak a híres vörös márvány-, bazalt- és mészkő-bányák és a *tatai szénbánya*, melynek jóminőségű barnaszene nemcsak hazánkban, hanem Ausztriában is ismeretes, s a melyről külön fejezetben szólunk.

Komárom vármegye keleti részén, a Gerecse hegycsoport nyugati oldalán levő márvány- és mészkőbányák évszázadok óta ismeretesek. *Tardos* és *Héreg* községek határában, az esztergomi érseki uradalmak területén, jó minőségű márványt fejtenek. A bányák bérlői *Aprili testvérek*, esztergomi kőfaragó-czég. A vörös márványon kívül még bazaltot és mészkövet is fejtenek, az utóbbit *Dunaalmás* körül. A mészkő anyaga édesvízi, tömör, kemény mészkő és így kőfaragómunkára nagyon alkalmas. A mészkőbányák tulajdonosa *Barcza* Adolf. Több jel arra mutat, hogy már a rómaiak aknázták ezeket a bányákat. 1850 körül a komáromi vár erődítési munkálataihoz is innen szállították a kőanyagot; később pedig a bécsi császári palotához is, a hol az egész alapzat és lábazat, a magas földszintig, az e vidéken faragott kövekből áll. Hazánk több állami épületéhez a márvány- és mészkőanyagot szintén innen szállították; nevezetesen a budapesti Szt. István templomhoz, az új országházhoz, az eskütéri hídhoz, a budai kir. várpalotához és a pénzügyminiszterium palotájához. A Tardos és Dunaalmás vidékén fekvő kőbányákban átlag 200 munkás foglalkozik és a kifejtett márvány- és mészkövek évi termelése 1500—1800 köbméter.

A Vértes hegyek nyúlványaiban sok oly mészkő van, mely nagyon jó meszet szolgáltat. *Felsőgalla* és *Bánhida* vidékén a mészégetés már régóta virágzó kereseti forrás volt. 1903-ban a régi mészégető kemenczék helyébe a körkemenczék lépnek. Az előbb említett évben épült Bánhidán *Svoboda* Gyula mészégetőkemenczéje és Felsőgallán a *Magyar általános kőszénbánya rt.* mészégető telepe. Ez utóbbi, habár leginkább a bányából kiszállított tisztátalan szén okszerű kihasználása és a bányatelep szükségletének fedezésére épült, Komárom vármegye mészszükségletét, a bánhidai mészégető-kemenczével együtt, teljesen fedezi. A mészkövet a felsőgallai trias-kőbányából fejtik és egy 1200 méter hosszú sodronypályán a mészégető telephez szállítják.

Agyagipar.

Tata vidékén az agyagipar mindenkor virágzott. A czéhben remekmű volt egy rakott pozsonyi kályha. A czéh tagjain kívül Tatán és vidékén senkinek sem volt szabad fazekasmesterséget űzni s vásárra agyagárút hozni. A XVIII. században a tatai fazekasok külön czéhet alkottak. Szabadalmaikat 1718-ban VI. Károly császártól kapták. A komáromi múzeumban számos lelet van a római korból, a mi arra mutat, hogy a megyebeli kitünő agyagot már a rómaiak, vagy még ősibb lakosok is felhasználták. A honfoglalás óta szakadatlanul virágzott az agyagipar. Említést tesz róla Korabinsky 1786-ban, és számos községet felsorol, hol foglalkoznak vele. A XVII. században hazánkban is meghonosul az új, fehér ónmázas fayence-áru gyártása. A mult század első felében már nagyobb gyárak is keletkeznek, így *Tatán* a Schlögel János György gyára, kitől örökségképpen Pasteiner Józsefre szállott. Ettől megvette *Fischer* M., kinek fia, Károly, Nobellel egyesülvén, megalakult a mostani *Fischer és Nobel* czég porczellángyára. A tatai fayence-árú nagyon hasonlított a holicsi gyártmányokhoz, úgy hogy csak a védjegy után lehetett azoktól megkülönböztetni.

E gyár mellett az agyagáru-gyártás Tatán mint kisipar is jelentékeny. A tatai ipartestület területén a fazekas-iparosok száma a 40-et meghaladja. A tatatóvárosi agyagáruégető mesterek legutóbb szövetkezetbe léptek és állami segélylyel kemenczét építettek, a hol az otthon elkészített agyag-

1.

3.

2.

4.

5.

1. A komáromi takarékpénztár háza. — 2. A komáromvidéki takarékpénztár háza. — 3. A selyemfonógyár. — 4. A hajógyár. — 5. A lenfonógyár.

Gróf Esterházy Ferencz gőztéglagyára Tatán

Az ácsi czukorgyár.

A Kisbér-füzitői egyesült gyári r.-t. füzitői gyártelepe.

A Kisbér-füzitői egyesült, gyári r.-t. ászári gyártelepe.

A nagytanyi lengyár.

A bábolnai burgonyaélesztő- és burgonyalisztgyár.

edényeket kiégetik. A tatai zománczos edények a dunántúli vásárok piaczán nagyon keresettek.

A vármegye területén a következő hat téglagyár van: *Kis-Megyeren* Span Lázáré, *Komáromban* a Becsali táglagyár, *Ászáron* Hérics Mártoné, *Kisbéren* és *Bábolnán* a m. kir. ménesbirtoké és *Tatán* gróf Esterházy Ferenczé. Ezek között a legnagyobb a most említett tatai téglagyár, mely 1896-ban keletkezett és azóta olyannyira bővült, hogy most évi produktuma 15 millió tégla. A telep 5 körkemenczéből áll, mely a bécs—budapesti vasúti vonal mentén elhuzódó 60 holdnyi agyagbánya mellett épült. Az első minőségű bánya-agyagból a körkemenczében sajtolt falburkoló téglákat, piros, sárga és tarka színben, hornyolt, lapos és angol hullámos cserepet, bokázott téglát, talajcsöveket, stb. égetnek. Az itt említett téglagyárakon kívül, van még több kisebb tégla-égető és egy cserépégető, mely a klosterneuburgi apátság tulajdona.

Komárom városában a fa századokon át a kereskedelem főczikke volt. A tutajokon szállított faanyag egy részét az aldunai kereskedők az ország déli részeibe vitték, de nagy részét itt dolgozták fel. A komáromi *hajóácsok* hajdan híresek voltak és most is elég dereglyét, kompot és ladikot építenek és szállítanak mindenfelé.

Az asztalos-ipar is igen híres volt Komáromban. A budapesti piaczon azelőtt nagy kelendőségnek örvendtek a komáromi *tulipántos ládák*, melyek még manapság is közismertek. Az asztalos-ipar ma is igen kiterjedt iparág, de a nagy faáru-gyárak versenye már-már a tönk szélére juttatta ezt az ipart, s e súlyos helyzetből csak az újabban elterjedt szövetkezeti eszme szabadította ki. 1903-ban a komáromi asztalosok nagy része megalakította a »*Komáromi faiparosok szövetkezetét*«. Állami segélylyel beszerezték a legmodernebb munkagépeket és felállították Komárom-Újvárosban, a vasúti állomás mögött, az asztalosáru-gyárat. Kétévi fennállása óta igen szép eredményeket értek el. A modern gépekkel felszerelt asztalos-műhely segítségével oly vállalatokba is foghattak, a milyenekre eddig a nagyobb gépekkel nem rendelkező szakiparosok nem is gondolhattak. Izlésesen és jó faanyagból készített bútoraikkal kiváló hírnévre tettek szert és sok oly megrendelőt nyertek, a kik eddig Bécsből szerezték be bútorszükségletüket.

Komáromban a tutajokon leszállított faanyagot az ácsok számára jelenleg három gőzfűrész dolgozza fel, azonkívül a vármegye területén még hét gőzfűrész-telep van. Ezek között a legrégibb és legnagyobb az *özv. Milch E.-né* és *Milch N. czég* gőzfűrésztelepe, Komárom-Újvárosban. A telep 1880-ban keletkezett és fióküzlete Kisbéren van. A gőzfűrész-telep nemcsak az ácsok számára dolgoz fel faanyagot, hanem építési vállalatokkal, hidépítéssel és fahajók építésével is foglalkozik. 1892-ben a telep leégett, de újra felépült. A vasúttal iparvágány köti össze. A telepen gőzmalom is van, hogy a gőzfűrész gőzgépjének felesleges lóerejét kihasználja. Faipar

A bőrkikészítés Komárom vármegye területén a legrégibb időktől fogva Tatatóvárosban virágzik, és a bőr feldolgozásával is számos kisiparos foglalkozik. Már az 1775-ki népszámlálás adatai szerint is, 119 komárommegyei lakos a csizmadia-mesterséggel foglalkozott. Legutóbb a tatai lábbeli-készítő iparosok, szövetkezeti alapon, gyárat akartak állítani, a mi azonban a részvételi jegyek hiányos jegyzése következtében meghiusult. Bőripar.

Tatatóvárosban két bőrgyár van. A régebbi *Melschmidt* Gyula örökösei bőrgyára, melyben fehér keztyűhöz való glacé-bőrök készülnek; feldolgoznak még szarvas- és szőrmés bőröket. A másik gyár újabb keletű és gőzüzemre csak 1904-ben rendezték be. E gyárban, mely *Leopold* Gyula tulajdona, sima tehénbőrt és borjúbőrt, 1 és 2 zacczos talpbőrt és csizmabőrt készítenek. Textil-ipar.

A szövő-ipar Komárom vármegye egyik legrégebbi iparága. Az első czéh, mely a vármegye területén megalakult, a takácsok czéhe volt. A XVI. század elején ugyan még csak a pozsonyi czéh fiókja, de 1767-ben már önálló.

Mechanikus erővel dolgozó iparos nagy számmal volt már a mult század első felében is. A tatai járás vizimalmaiban sok helyen kalló-malmok voltak felállítva, a hol a hajdan oly híres csapómesterek szűrposztóikat gyártották, melyekből tarisznyákat és szűröket készítettek. Ez a mesterség már kihalt; az a néhány munkás, a ki e mesterséghez még ért, *Pollák* Sándor tatai szűrposztógyárában van foglalkoztatva. 1904-ben e gyárat gőzerőre rendezték be. Van

még egy kisebb műhely, mely szintén tarisznya-, pokrócz- és szőnyeggyártással foglalkozik, de ez hanyatlóban van.

Komárom vármegye talaja, különösen a Csallóközben, a lentermelésre nagyon alkalmas levén, a lenipar a mult század végén ismét fellendült. 1898-ban *Fiedler* János, kinek már Magyarország területén öt és Csehországban egy lengyára volt, a Csallóközben, *Nagytanyon*, 300.000 korona befektetéssel, lenkikészítő gyárat épített. A lent legnagyobbrészt Komárom vármegyéből szerzi be. A lent a gyár részére körülbelül 1000 holdnyi területen termesztik.

Fiedler 1905-ben Komáromban *lenfonógyárat* is épített, 200.000 korona költséggel. A két gyárban összesen 650 munkást foglalkoztat.

Az ország öt selyemfonója közül az egyik, a komáromi, 1901-ben épült. A gyár bérlője *Heuckell du Buisson Co.* londoni czég. A gyár 156 orsóval van felszerelve, melyeknek a hajtására 25 HP. gőzgép szolgál. Átlag 300 munkásnőt foglalkoztat, kiknek keresete évenként kb. 100.000 kor. A gyárban évenként 78—80.000 kg. száraz gubó kerül feldolgozás alá, melyből 20.000 kg. nyers selyemfonalat nyernek. A nyers selyemfonál innen az olaszországi, angol és amerikai piaczokra kerül.

Malomipar. A malomipar szintén a tatai járásban van legjobban elterjedve. Itt már a XIII. és XIV. században találunk okleveles említést 18 vízimalomról. Ezek azonban a török világban elpusztultak. A XVIII. század elején már csak 8 vízimalma volt. E század közepén megalakult a molnár-czéh és ekkor Tatán 11 vízimalom volt, 33 kerékre. Jelenleg a vármegyében 31 vízimalom dolgozik és Komáromban 12 dunai malom.

A vízi malmokon kívül van még 5 nagyobb gőzmalom, melyek közül a legrégibb a *m. kir. ménesbirtok gőzmalma Kisbéren.* A többiek: *Vághi* Jakab gőzmalma Komáromban, a *gútai* gőzmalom és *Holczer* Adolf gőzmalma Nemesócsán.

Ezeken kívül a nagyobb uradalmakban kisebb gazdasági gőzmalmok vannak.

Szeszipar. A szeszipar a vármegye területén 4 gazdasági szeszgyárral és egy pezsgőgyárral van képviselve. A gazdasági szeszgyárak a következők; *Grébics pusztán* gróf Esterházy Ferenczé, bérlő *Csetke* Béla; *Béla pusztán* dr. Lőwinger Móré, *Vas pusztán* herczeg Lichtensteiné, bérlő *Auspitz* Pál; és *Gyarmat pusztán* özv. *Metternich* herczegné uradalmán.

A mult század első felében gróf *Esterházy Tatán* szesz- és sörgyárat épített, mely élesztőgyártással is foglalkozott. Ez utóbbi iparczikk oly nagy hírnévre tett szert, hogy egész Budapestet a tatai gyár látta el. A hetvenes években a gróf a gyárak üzemét beszüntette, mert a kastély átellenében épített gyár sok kellemetlenséget okozott. 1904-ben, ugyanezen a helyen keletkezett a gróf *Esterházy*-féle *pezsgőgyár.* Az itt franczia módszer szerint készült pezsgő, legnagyobbrészt az uradalomhoz tartozó neszmélyi és somlai szőlők terméséből készül.

Élelmezési ipar. Az élelmezési iparnak még két gyára van a vármegyében. Mindkettő a *m. kir. ménesbirtoké.* Az egyik a kisbéri *vaj- és sajtgyár,* mely az uradalom tehenészetéből nyert tejből, gőzerőre berendezett gépekkel, vajat és sajtot gyárt, a másikat az uradalom *Bábolnán,* a leégett gőzmalom épületében rendezte be *burgonyaliszt-gyárnak.* Ez hazánkban az első burgonyaliszt-gyár.

Az ácsi czukorgyár a vármegye legnagyobb és legrégibb gyártelepe. Ezt a czukorgyárat a *Patzenhoffer és Berg* czég a mult század hatvanas éveiben alapította. Répaszükségletét Komárom, Győr és Veszprém vármegyék gazdaközönsége szállítja. Az egyik alapító: Patzenhoffer, 1904-ben elhalálozván, a gyár vezetését fiai vették át, azt újjáépíttették és megnagyobbították, miáltal üzemképességét megkétszerezték. Jelenleg a gyár hajtóerejét egy 340 HP. gőzgép szolgáltatja. A gyár a budapest—bécsi vonal mentén, Ács község határában épült. Külön iparvágánya van. A campagne alatt 400 munkást foglalkoztat.

Vegyészeti ipar. A két legrégibb gyár a vármegyében a vegyészeti ipart szolgálja. Ezek az almásfüzitői és az ászári keményítőgyárak. A füzitői gyár 1848-ban épült és eredetileg czukorgyár volt. A 70-es években üzeme megszünt és a gyárból tűzérkaszárnya lett. A később Orth János név alatt ismeretessé vált János Salvator főherczeg is ebben a kaszárnyában állomásozott. 1886-ban a Brössler

és társai czég vette meg a kaszárnyát gyári czélokra és megalapította a mostani búzakeményítő- és dextrin-gyárat, melyhez 1899-ben még egy burgonyakeményítő-gyárat csatolt. A reá következő évben a czég részvénytársasággá alakult át. 1900-ban a gyár nagy részét tűz pusztította el és jelenleg csak az 1894-ben épült kukoriczakeményítő-gyár és a dextringyár van üzemben.

A *kisbér-füzitői egyesült gyári részvénytársaság* 1900-ban Kisbér mellett, *Ászár község* területén, egy burgonyakeményítő-, szörp- és szőlőczukor-gyárat alapított, mely ezidőszerint a monarchia ily gyárai között a legnagyobb. A két gyárban a foglalkoztatott munkások száma 550 ; a lóerők száma 640.

A két gyár évenként 400.000 q burgonyát, 52.000 q kukoriczát dolgoz fel. E terményeket majdnem kizárólag a megyebeli gazdaközönségtől szerzik be. A vármegyében évenként 8000 holdat vetnek be burgonyával a gyárak részére.

Almásfüzitőn a keményítő- és dextringyár szomszédságában épült még egy nagy vegyészeti gyár, az amerikai »*Vacuum Oil Company rt.*« nagyarányú *ásványolaj- és zsiradéktelepe.*

Komárom vármegye háziiparának legjelentékenyebb ága a »*hetényi subrikálás*«. Hetény községben körülbelül huszonöt évvel ezelőtt új és szépen jövedelmező kézimunka-ipar keletkezett, a mely még most is fejlődésben van, s helyesen irányítva és terjesztve, szép jövőt igér. E háziipar fellendítésében az oroszlánrész Baranyay Géza, komárommegyei nagybirtokost illeti, ki nejével karöltve, már évek hosszú során át fáradozik annak megszilárdításán. Az ő érdeme, hogy ez iparág a szomszédos községekben, Kurtakeszin, Marczellházán és Szentpéteren is elterjedt. Háziipar.

Hetény faluban régi szokás volt, hogy a leányok udvarlóik zsebkendői, ingujjaik és vászonnadrágszáraik szegélyeit különféle öltésekkel diszítették. Erre különösen felhasználták a régi magyar divatú subrikálást, a mi abból áll, hogy a kelmének a szálait kihúzzák és a keresztszálakat, a melyek ez által szabaddá lesznek, többet összefogva, czérnával sokszorosan körülcsavarják és így likacsos minták keletkeznek.

Leleményességük és ügyességük következtében többféle mintát tudtak előállítani, melyeknek különféle népies elnevezést adtak. Ilyenek: apró mesterkés, hamis varrás, hamis búzaszem, búzaszemes koczkás, tyúkláb, egypókos koczkás, négypókos, ablakos koczkás, iksos czipós, stb. Lassanként a hölgyek, de a kereskedők is, a vidéken, különösen Komáromban, női fehérneműre, asztal- és ágyneműre alkalmazták, és mivel nemcsak szép és eredeti, de tartós is, még a szomszédos vármegyékben is alig készül kelengye, a melynél nem volna képviselve.

Akadt azután a faluban élelmesebb asszony, a ki felkereste a távolabbi városokat is, különösen Budapestet, a hol a hetényi kézimunka általánosan ismert és keresett czikk.

Néhány évvel ezelőtt *Gútán* még nagyon elterjedt háziipar volt *a haj- és halászhálókészítés.* Ezt a két háziiparágat *Haar K. és fiai* gútai czég honosította meg. Mielőtt a gyárakban készült halászhálók a kézi fonást a piaczról leszorították, az összes balatonvidéki és dunamenti községeket innen látták el halászhálókkal. A gyári készítmények azonban a kézimunkát kiszorítják és mivel a Haar K. és fiai czég is feloszlik, a gútai halászháló-készítők elvesztik benne árúczikkeik közvetítőjét.

Háziiparként említhető még *a kosárfonás,* mely a dunamenti községek lakosainak téli foglalkozása. A dunamenti partokon a kosár-füz nagyon jól díszlik, és ennek hajtásait használják fel kosárfonásra.

Komárom vármegyét 1850-ben a pozsonyi iparkamara területéhez kapcsolták és ehhez tartozott 1891-ig. Ebben az évben alakult *a győri kereskedelmi és iparkamara,* melyhez Győr vármegyén kívül, Komárom, Veszprém és Esztergom vármegyék tartoznak. A győri kereskedelmi és iparkamarába Komárom vármegye 12 beltagot küld. A vármegye területén három *ipartestület* alakult, *Komáromban, Tatán* és *Kisbéren.* Ez utóbbinak betegsegélyző pénztára is van. Kerületi betegsegélyző pénztár még Komáromban alakult. Azelőtt a tatai ipartestületnek is volt betegsegélyző pénztára, de ezt 1902-ben a kereskedelmi miniszter feloszlatta és a komáromi kerületi betegsegélyző pénztárhoz csatolta. A keresk. és iparkamara.

Az iparfelügyelői intézmény keletkezésekor Komárom vármegye is a budapesti kir. iparfelügyelő hatáskörébe tartozott. 1898-ban osztatott be a győri Iparfelügyelőség.

kir. iparfelügyelőséghez. Az iparfelügyelőségeknek 1905 nov. 1-én történt nagyfokú deczentralizácziója alkalmával, Komárom vármegyéből, Esztergom vármegyével együtt, külön kerületet alakítottak. A kerületi kir. iparfelügyelő Zeke Imre, székhelye Komárom.

Kereskedelem. Komárom vármegye kereskedelme, mely a XVII. és XVIII. században virágzó volt, a mult század ötvenes éveitől kezdve hanyatlásnak indult.

A kereskedelem Komáromban a XVIII. században volt a legvirágzóbb, mikor az ország minden részéből a gabona- és fakereskedők a komáromi piaczot keresték fel.

Fakereskedés. Fapiaczának jelentőségét Komárom vízi közlekedési útainak köszönheti. Komáromnál torkol a Vág a Dunába. Itt kellett megállapodnia a felvidéki tutajosnak, mert a Duna vizén már nem utazhatott azzal a készlettel, melylyel a Vágon úsztatott le. A felvidéki tutajos Komáromban rendesen hosszabb ideig vesztegelt, mert itt osztotta el áruit vidékek szerint, mivel más fát és minőséget keres a budapesti, mást a tolnamegyei és mást a bácskai vevő. Viszont a vevő is itt válogatta össze a különféle faárut a liptói, a trencséni és az árvai tutajosoktól. Komáromban jöttek össze az ország legtöbb vidékéről a fakereskedők. A komáromi fapiaczot kereste fel a pesti, közép- és aldunai, szerb, sőt bolgár fakereskedő is. Levéltári adatok szerint a komáromi fakereskedők a XVIII. században élénk forgalomban állottak Törökországgal is, hova sok talpat, azokon pedig deszkát, zsindelyt és talpfát szállítottak.

Hogy a fakereskedés Komáromban hajdan milyen fontos volt, igazolja az, hogy midőn az 1763-iki nagy földrengés a várost romba döntötte és Mária Terézia királynő a várost a Duna balpartjára akarta áthelyezni, ez a terv azért nem volt kivihető, mert a város a túlsó partot a fakereskedés czéljaira területileg kevésnek és alkalmatlannak találta. A fakereskedésnek nagy hátrányára szolgált az erődítményeknek a Vág partján való kiépítése. 1867-ben a komáromi épületfakereskedők pert indítottak a pozsonyi m. kir. kincstári ügyészség, mint a komáromi kincstár jogi képviselője ellen, a Vág partján levő épület kisajátítása iránt, mert a fatelepek és a Vág folyam között felállított erődítési művek a kereskedés folytatását lehetetlenné tették. A per egyességgel ért véget. A fakereskedés az erődítések felépítése után sem szűnt meg, csak a telepek nyertek a várfalakon kívül elhelyezést; a kereskedők száma azonban megcsappant, a minek főoka vasúti szállításnak a vízi szállítást elnyomó versenye volt. Ma a felvidéki fűrészárut leginkább Ausztriába és Németországba exportálják és e külföldi piaczra az áru csakis vasúton szállítható. A hazai vevők is inkább vasúton rendelik meg szállítmányukat, mert gyorsabban kapják meg. A vasúton a faáru nincs is annyira kitéve a romlásnak és a szállítás sem talál oly akadályokra, mint a tutajozásnál, a hol a vízállás kedvezőtlen volta gyakran leküzdhetetlen akadálya a szállításnak.

Mindezeknek sajnálatos eredménye Komárom fakereskedésének hanyatlása. Míg tíz évvel ezelőtt a Komáromban kikötött tutajok száma meghaladta a húszezret, ma alig éri el a tízezret.

Az utolsó 6 évben a vizeken Komáromban érkezett tutajok száma a következő:

1900-ik	évben	érkezett	8600	tutaj
1901	»	»	9604	»
1902	»	»	9876	»
1903	»	»	10339	»
1904	»	»	11896	»
1905	»	»	10890	»

A tutajokon érkezett faanyag évi átlagos értéke 7 millió kor. körül váltakozik. Hozzászámítandó ehhez az az 1—1½ millió korona értékű 2000—2500 tutaj, mely a komáromi partok érintése nélkül továbbíttatik ugyan, de mégis a komáromi fakereskedelem elszámolásának tárgyát képezi.

Gabonakereskedés. Komáromban a XVIII. század második felében öltött a gabonakereskedés nagy arányokat, midőn az itt megtelepedett és nagy üzleti tőkével rendelkező ráczok a bánáti búzát Komáromban raktározták és innen szállították feljebb Ausztriába és a külföldi piaczra. A jól jövedelmező gabonaüzletet a vagyonosabb

városi polgárok is gyakorolták és a Duna mentén százakra menő tölgyfahajókkal vontatták a gabonát a piaczokra.

Hogy Komárom városa a gabonakereskedés góczpontjává lett, legjobban bizonyítja az 1807-ben itt megalakult első hazai biztosítási szövetkezet, melynek czélja a gabonaszállítmányok biztosítása volt. Ezt a társaságot Ferencz császár és király a »*Császári királyi szabadítékos rév-komáromi biztosító-társaság*« czímmel ruházta fel. A biztosító társaság 200.000 frt alaptőkéjét 400 drb 500 frtos részvény útján szerezte be. A társaság dolgai oly kedvezően folytak, hogy a részvények értéke több mint két millió forintra rúgott, mígnem 1811-ben a devalváczió ezt a virágzó üzletet is tönkre tette. A társaság alaptőkéje 200.000 p. forintról ugyanannyi váltóforintra szállott le. E veszteséghez járult a kereskedelmi pangás, a külföldi biztosító társaságok térfoglalása, a Győrben keletkezett társaság versenye, melyben Győr Komáromot legyőzte. A forradalmi események és az 1848-iki tűzvész után a társaság már a végromláshoz közeledett, míg végre 1854-ben feloszlott és a gabonakereskedők Komáromból tömegesen elköltöztek.

Közútak.

Az állami és törvényhatósági közútak Komárom vármegye területén általában jókarban vannak, de mivel legnagyobb részben kőalap nélkül szűkölködnek, ki vannak téve az idők viszontagságainak. Országútjai közül egyesek az ország legrégibb útjai közé tartoznak. Ilyen a *Mészáros-út,* melyen a régebbi időben a hízott vágó-marhát hajtották Bécsbe ; de ezt a forgalmat a vasút foglalta le. Újabban ezen az úton találkozunk leginkább az úgynevezett »burslisokkal«, kik a rossz gebéket hajtják a bécsi lóvágóhidra. A Mészáros-út a vármegyei községek közül Bánhidán, Kocson, Nagyigmándon, Bábolnán és Banán halad át és a vármegyét 41·0 km. hosszban szeli.

Komárom vármegye régebbi országútjai még : a *budapest—bécsi,* mely Neszmély, Dunaalmás, Őszőny, Újszőny, Ács községeken vonul keresztül ; hossza 44·03 km., a *komárom—érsekújvári,* mely Szentpéter, Újgyalla, Perbete, Jászfalu, Kolta községeken vonul át, hossza 34·60 km. A *komárom—kisbér-pápai vonal,* mely Kisigmánd, Nagyigmánd, Csep, Ete és Kisbér községeken vonul át, hossza 33·6 km. A *bajcs—perbete—kisújfalusi út,* mely Bajcs és Perbete községeken halad át, hossza 17·00 km.

Újabb útak a *komárom—gútai* és *udvard—bajcsi út,* melyek 1904—905-ben épültek.

A Komárom vármegye területén végighúzódó állami útak hossza 719·52 km., melyeknek a fentartása évenként 43.124 korona terhet ró az államra. A törvényhatósági útak hossza 428·93 km. s ezek fentartási költségei 130.304 koronára rúgnak, melynek fedezésére 9% évi útadó van kivetve, a mi évenként 95.000 korona.

Vízi-útak

A *Duna* a vármegyét 51·2 km. hosszban szeli át. A vármegye kereskedelmét ez a víziút nagyban előmozdította, de gyakori kiöntésével rengeteg károkat okozott a vármegye gazdaközönségének. Ezen a bajon segített a Duna folyam szabályozása, melyet az 1885. évi VIII. t.-cz. alapján a dévény—dunaradványi folyamszakaszon 1885—1897. években végeztek. Jelenleg csak a fentartási és kiegészítési munkálatok és a kis vízmedernek fenék-sarkantyúkkal való szabályozása vannak folyamatban. Komárom városánál az öreg vár sarkán ömlik a Dunába a *Kis-Duna,* melynek felfelé, Gútáig terjedő részét *Vág-Dunának* nevezik, mivel *Gútán* a *Vággal* egyesülve, folyik le Komáromig ; e folyamszakasz hossza 26·7 km.

A Vág-Duna, valamint a Vágnak Komárom vármegye területén elhúzódó 9·4 km. hosszú része (Gútától Szímőig), kedvező vízállás mellett hajózható, a mi azonban Gútán mérve + 1·50 m., illetőleg Komáromnál mérve + 2·50 m. vízállást követel. A Vág-Duna rendszeres hajózásának egyik főakadálya a komáromi vágdunai jármos fahíd alacsonysága és a hídjármok közelsége. A Vág-Duna folytatása felfelé az érsekújvári Duna, mely a vármegye területén 14·00 km. hosszban folyik. Ez azonban nem hajózható és tutajozásra sem használják. A tutajozásra legalkalmasabb a Vág ; ezen bocsátják le a nagymennyiségű fát az ország északi részéből Komáromba. A Vág szabályozása a tornócz-komáromi szakaszon, az 1885. évi VIII. t.-cz. alapján, szintén folyamatban van. Komárom vármegye területén folyik végül a *Nyitra* folyó 22·9 km. hosszúságban, mely azonban hajózásra nem alkalmas.

A vármegye területén az összes víziútak hossza 124·2 km.

A hajóközlekedés előmozdításának egyik tényezője a Komáromban épült *téli kikötő*, melynek építését 1900-ban kezdték meg és 1903-ban fejezték be. A téli kikötő építésének költségei 1,185.542 korona 22 fillérre rúgtak. A téli kikötő használható medenczéje 20 hektár, mélysége 1·5 m., használható parthossza 4·5 m. 300 nagy és 100 kisebb vízi jármű található benne téli menedéket. A jobb parton az árvíz színe fölé érő vontató út, a bal parton 20 m. széles rakpart határolja a téli kikötőt.

A *dunai Erzsébet-híd*, mely Komárom városát Újszőnynyel köti össze (most Komárom-Újváros) 1891-ben épült. Ez a híd bonyolítja le a forgalmat a Dunántúl és a Csallóköz között. Azelőtt itt csak repülő híd volt, melyen a közlekedés jégzajlás idején szünetelt.

Hidak, révek és kompok.

Komárom városában a hidak és révek 1796-ig a kincstár tulajdonában voltak. Ettől kezdve a Duna nagy ágán átvezető repülő híd és a kis ág jármos hídja, valamint a vág-dunai húzó-komp, 27.830 forint 31½ kr vételárban, az összes szerelvényekkel együtt, a város tulajdonába mentek át. Ebbe az összegbe belefoglaltatott a haszonélvezetért járó örökváltság díja is. 1837-ben a Duna nagyobbik ágán a repülő hidat a város kicserélte hajó-híddal, melynek építési költségei 30.881 frt 57½ krajczárra rúgtak.

A jelenlegi állandó Duna-hidat az állam építtette, a régi győrdunai hajóhíd helyén. Komárom városa a hajóhíd után járó jövedelem elvesztéseért az államtól kártalanítást nyert.

A dunai híd két részből áll : a hosszabbik a régi Újszőnyt a Duna-szigettel köti össze, a Duna nagy ágán épült vashíd, mely folytatásképpen a vasút pályatestét is áthidalja és a rövidebbik, mely a dunai szigetet a várossal köti össze. A komáromi Erzsébet-dunahíd 416 méter hosszú és a kocsipálya szélessége 6 méter. A híd vasfelszerkezetű, s három meder- és két parti pilléren nyugszik. Az egyes pillérek légnyomású, ú. n. Caison alapozási módszerrel, a Duna »0« vízsíkja alá, 13·0 méter mélységig vannak alapozva. A híd két oldalán a gyalogközlekedés számára készített járó, a főtartókhoz erősített consolokon nyugszik. A híd építési költsége 2,330.000 korona volt. A fentartás évenként 12.000 koronába kerül. A hídvámból befolyó évenkénti 23.000 korona jövedelem, a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium tárczájának a javára fordíttatik.

A vármegye területén még a *Vág-Dunán* van dunai híd, mely a várost az udvardi járással köti össze. Ez azonban csak jármos fahíd.

E hidakon kívül a vármegye folyóin több hídösszeköttetés nincsen. A forgalmat több helyen komp-közlekedés bonyolítja le. A Dunán *kompon* a vármegye területén két helyen lehet átkelni. Az egyik — kocsiközlekedésre alkalmas — kompjárat *Gönyő* és *Kolosnéma* községek között van, a másik *Dunaalmás* község határában.

A Vág folyón Keszegfalun, Gútán, Kamocsán, és Szímőnél van kompjárat a vármegye területén.

A gőzhajózás Komárom vármegye területén a Cs. és Szab. Kir. Első Dunagőzhajózási Társaság kezében van. Az első gőzhajó, a »Franz I.,« 1830 szeptember 4-én tette meg első próba-útját Komárom érintésével Budapestre, 14 óra és 15 percz alatt.

Naponként egy személyszállító hajó közlekedik Budapest és Bécs felé. Különösen a teherforgalom nagy a komáromi hajóállomáson. A hajón szállított áruk leginkább fa, gabonaneműek és zöldségáruk, melyeket nagyszámú uszályhajók szállítanak a budapesti piaczra. A teherforgalmat a fenti hajózási vállalat nem egyedül bonyolítja le, hanem mellette sok magánvállalat tart fenn hajójáratot.

Vasút.

Komárom vármegye az elsők között volt, melyek mind Budapesttel, mind Bécscsel vasúti összeköttetést nyertek. Ekkor azonban még Komáromot sem Bécsből, sem Budapestről nem lehetett vasúttal megközelíteni. Ez csak 1856-ban következett be, midőn a Szab. Osztrák Államvasút Társaság vasútvonalát Győrtől Újszőnyig kiépítette. Ekkor ugyan még csak kompjárat volt Újszőny és Komárom között, de azért Komárom kereskedelmére és közlekedésére ez az új vasúti vonalszakasz előnyös hatással volt.

Öt évvel a győr—újszőnyi vonalszakasz megnyitása után, vagyis 1861-ben, Komárom-Újszőny állomás összeköttetést nyer Budával. 1860-ban a Szab. Cs.

Kir. Délivasút Társaság felépíti az újszőny—székesfehérvári vonalrészt és a reákövetkező évben a buda—kanizsai vonalat. Ezzel Komárom-Újszőny vasúti összeköttetést kapott Budapest és Pragerhof felé is. Azonban Székesfehérváron át Budapestre nagyon hosszú volt az út. Sokkal előnyösebb lett a közlekedés Újszőny és Budapest között, midőn 1884-ben a Magyar Államvasút Társaság, mely 1883-ban a bruck—újszőnyi vonalat átvette, az egyenes vonalat egész Budapestig kiépítette, miáltal Tatatóváros is vasúthoz jutott.

Az esztergom—almásfüzitői helyiérdekű vasút 1891-ben épült. Ezt követte 1896-ban a csallóközi vasút és ez az első vasút, mely Komárom városát érinti. A pozsony—újváros—dunaszerdahely—újkomáromi vonal igen nagy előnyt biztosított a Csallóköznek, mely eddigelé csakis a víziútra támaszkodhatott. Legutoljára épült a pápa—bánhídi vonalrész.

Már rég tervezik a komárom—újszőny—érsekújvári vonal kiépítését, mely Komárom város kereskedelmét nagy mértékben fellendítené. Ennek a vonalnak nemcsak helyiérdekű jelentősége volna, hanem a legegyenesebb irányban összekötné Dunántúl vidékét Felsőmagyarországgal és az északi államokkal. Ez a vasút Komáromban a budapest—bécsi fővonalból ágaznék ki és az újonnan építendő vasúti hídon a Dunát átszelve, Érsekújvárig vezetne. A vonal hivatalos bejárása már 1894-ben megtörtént, de kivitelét a közbejött akadályok feltartóztatták.

A vármegye területén a vasúti vonalak hossza 210 km.

* * *

A vármegye fontosabb ipartelepeinek adatait itt adjuk.

Gróf Esterházy Ferencz gőztéglagyára Tatán. Alapította gróf Esterházy Miklós 1886-ban. A gyár épülettéglát és tetőcserepet állít elő; különlegessége a különféle tornyolt cserép. A gyár területe 180.000 m², s áll öt körkemenczéből, két közönséges kemenczéből és 55 különféle üzemépületből. Hajtóerő két gőzgép, az egyik 120, a másik 20 lóerőre. A munkások száma 450, ezekből mintegy 80 nő. Az évi termelési képesség 20 millió darab. Kiviteli piacz Ausztria, hazai piacz az egész ország. A gyár igazgatója Kuglmayr Ede.

Gróf Esterházy Ferencz uradalmi pezsgőgyára Tatán. Alapította a jelenlegi tulajdonos 1904. január 1-én. A pezsgő egyelőre három minőségben (»Lakodalmas«, »Áldomás« és »Bilikom«) kerül forgalomba. Gyártás franczia rendszer szerint az uradalom sajáttermésű boraiból. A gyár területe 2000 m², a pinczéké 1800 m²; áll egy épületcsoportból díszes nyári vendéglővel. A munkások száma 25, közöttük 8 nő. Az évi termelési képesség mintegy félmillió palaczk. A gyár most kezdi terjeszteni gyártmányait és Ausztriába is szállít. Igazgatója Kuglmayr Ede.

Fiedler János lenkikészítő gyára Nagytanyban. Alapította Fiedler János 1898-ban. A gyár 13 magyar holdnyi területen épült és öt épületből áll. Gyártási ág a lenkikészítés. A hajtóerő egy 25 lóerejű gőz- és egy 6 lóerejű dinamógép. A munkások száma 220, közöttük 80 nő. Az évi termelőképesség 20,000 métermázsa. A gyár külföldre is szállít, de főpiacza a komáromi lenfonógyár.

Leopold Adolf bőrgyára Tatán. Alapította a tulajdonos 1881-ben. A gyár területe 600 m² és három épületből áll. Hajtóereje egy 16 lóerejű gőzgép, munkásainak száma 12. Az évi termelőképesség átlagos értéke 70,000 korona. A gyár piacza Magyarország, kivitele Lengyelországba, Csehországba és Ausztriába van.

Leopold Sándor fiai szappangyára Tatán. Alapította Leopold Sándor 1851-ben. A gyár területe 600 m². Négy épületből áll és kézierőre van berendezve. Munkásainak száma 15. Az évi termelési képesség pénzértékben mintegy 125.000 korona. Főpiacza Magyarország, de szállít Horvátországba és Ausztriába is.

Mehlschmidt Gyula örökösei bőr- és bőrfestőgyára Tatán. Alapította Mehlschmidt Ferencz. A gyár területe 1683 m². Áll három épületből; hajtóereje egy 24 lóerejű gőzgép. A munkások száma 25, valamennyi férfi. A gyár évenként 300,000 korona értékű kész árut termel. Különlegessége finom keztyűbőr. Piacza az egész ország, kiviteli piacza Ausztria Csehország és Németország.

Patzenhofer fiai czukorgyára Ácson. Alapította Patzenhofer Konrád 1871-ben. Gyártási ágak: homok- és nyers czukor. A gyár területe 97,000 m² és hét épületből áll; hajtóereje: 640 lóerejű gőzgépek. A munkások száma 440, ezek közül nő 40. Az évi termelőképesség 100,000 métermázsa. Magyarországi piaczai a hazai finomítók, kiviteli piaczai Anglia, Kelet-India és Japán.

Pollák Sándor pokrócz-, tarisznya- és szőnyeggyára, Tóváros. Alapította a jelenlegi tulajdonos 1875-ben. Gyártási ágak még durva szövetek, u. m. olajpréskendő, etetőzacskó, stb. előállítása. Különlegessége gyapjuból készült s a német gyártmányoknál tartósabb futószőnyegek. A gyár területe 1900 négyszögöl; áll egy gyár- és egy raktárépületből. Munkásainak száma 25, ezekből nő 12. Az évi termelés értéke 50,000 korona. Piacza az egész ország. A gyár az első, mely a textilipar terén kizárólag magyar munkásokat alkalmaz.

TATABÁNYA.

Komárom vármegye a tatai szénbányászattal foglalta el helyét a nyugateurópai értelemben vett nagyipari vállalkozásokat magukba fogadó vármegyék között, és ha visszapillantunk ez iparvállalat szédületesen gyors fejlődésére, ha megállapítjuk, hogy rövid tíz év alatt mind a foglalkoztatott munkások számát, mind a termelés mennyiségét tekintve, az ország első széntermelő telepévé küzdötte fel magát: méltán elmondhatjuk, hogy a vármegye e téren is nagy történelmi jelentőségéhez és a neki eddig hazánk mezőgazdaságában kijutott előkelő szerephez méltón foglalta el helyét.

A sors különös kegyét kell látnunk abban, hogy e nagyszabású ipari vállalkozás éppen szén termelésében áll, amaz anyagében, mely minden más ipari vállalkozásnak nemcsak létfeltétele, de valóságban szülőanyja, és hogy felfedezésének és kifejlődésének időpontja összeesik azzal az idővel, midőn a nemzet teljes tudatára látszik ébredni annak, hogy Magyarországnak ipari állammá kell válnia, s midőn ez az óhaj az ország vezető körei előtt minden eddigi megnyilatkozásánál hangosabban és sürgetőbben követel meghallgatást.

Az évezredes agrár államból új évezredeket igérő modern iparállammá való átváltozás, melynek előjeleit most véljük észlelhetni, fogja csak megadni a tatai bányászatnak és ezzel Komárom vármegyének hazánk ipargazdasági haladásában teljes jelentőségét.

A telep története.

Már évtizedekkel ezelőtt, a negyvenes évek elején ismertek Komárom vármegye délkeleti, Fehér megyével határos részén szénelőjövetelt, sőt az Esterházy grófi uradalom itt — Zsemlye község határában — többszörös, megszakítással, jelentéktelen bányászatot is folytatott, melyet azonban utóbb végleg beszüntetett. E szénelőjövetelre lett figyelmessé 1894-ben a tatai bányászat megalapítója, Királdi Hercz Zsigmond. Az általa kiküldött kitünő hazai szakférfiak a zsemlyei ismert szénelőjövetelt, gyenge minőségénél fogva, nem tartották alkalmas alapnak nagyobbszerű és életképes vállalkozáshoz. Beható földtani tanulmányaik azonban arra indították őket, hogy kiküldőjüknek mély fúrások eszközlését a legmelegebben ajánlják. A vidék alapos bejárásánál jellegzetes kövületekre akadtak, melyek remélni engedték, hogy a minőségileg ki nem elégítő, az oligoczén képződményhez tartozó zsemlyei szén alatt a régibb képződményű eoczén rétegek és ezek között jobb minőségű széntelepek lesznek feltalálhatók.

Az első fúrások.

A szénbányászati jogok bérlete a földtulajdonosoktól, nevezetesen az Esterházy grófi uradalomtól és a körülfekvő községek birtokosaitól szerződésileg feltételesen megszereztetvén, megkezdődtek a mélyfúrási munkálatok a régi Zsemlye, most Vértessomlyó község határában. Az eredmény az első fúrólyukakkal teljességgel meddő maradt, mert ezek 110, 206 illetőleg 128 méter mélységekben az itt az alapkőzetet alkotó triasz-korbeli mészkövet elérték, anélkül, hogy eoczén rétegekre bukkantak volna. A fúrásokkal kapcsolatos és meddőnek bizonyult nagy kiadások már-már kedvét szegték a vállalkozó csoportnak. A szakférfiak benső meggyőződésből eredő erős rábeszélésére volt szükség, hogy még egy negyedik, egy utolsó fúrólyuk mélyíttessék. Az előző fúrólyukakból merített tanulságok nyomán, e fúrás helyét jóval nyugat felé Bánhida község határában tűzték ki. Lázas izgatottsággal követték szakemberek és vállalkozók e fúrás haladását. Előbb jellemző kövületekben bővelkedő eoczén rétegeket fúrtak át, 116 méter mélységben pedig egy 5·80 méter vastagságú széntelepet. A fúróval kihozott szén szurokfekete színű, kagylós törésű volt, minősége, vegyi vizsgálat alapján, körülbelül 5500 hőegység hőhatálylyal bírónak bizonyult.

E minden várakozást felülmuló eredmény után gyors egymásutánban következett a többi fúrólyuk. — 1906 végéig már nem kevesebb, mint 180 ilyen fúrólyukat mélyítettek, melyekkel 5—10—14, sőt egy helyen, a hol a szén feltornyosulása tételezhető fel, 30 méter vastag rétegben, összesen mintegy 200 millió tonna szénnek előjövetelét állapították meg. E szénterület, mely nagyobb számú község alatt terjed el és melynek szíve Felsőgalla, Bánhida és Alsógalla községek, megszokás következtében általánosságban »tatai szénmedencze« gyűjtőnév alá foglaltatik.

Munkástelep.

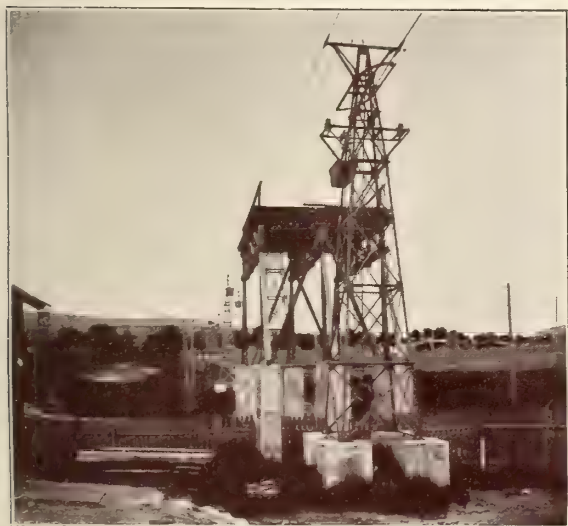
Kazánház és szénosztályozó.

Középponti gépház.

Tömedék termelése és tömedékakna.

Sodronykötél-pálya.

Függő sínpálya.

TATABÁNYA.

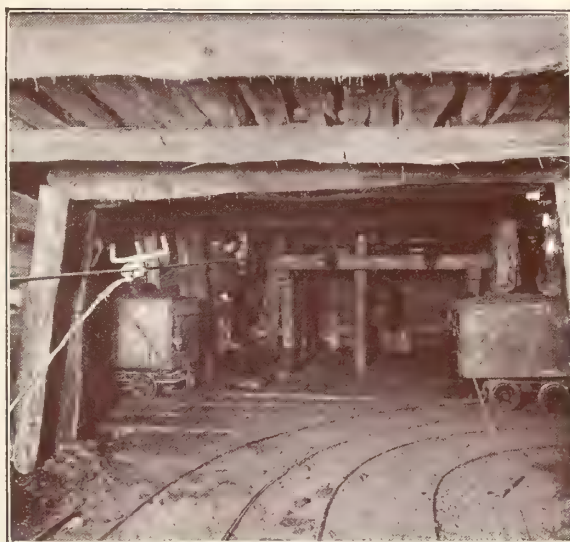
Gróf Teleki Géza-akna.

Gróf Esterházy Ferencz-akna.

Királdi Hercz Zsigmond-akna.

Sikló-állomás.

Kötélpálya-állomás az aknában.

Szivattyú az aknában.

TATABÁNYA.

A telep látóképe.

Külfejtés képe robbantás után.

Kórház.

Iskola, élelemtár és vendéglő.

Szénosztályozó.

A gépház belseje.

TATABÁNYA.

Az ősi természet ilyképp egy nagyszabású bányászat alapját vetette meg. A vállalkozás feladata volt immár a természet kincseit, aknák mélyítésével hozzáférhetővé tenni, nagyszámú munkásnéppel, hatalmas gépek segélyével mozgásba hozni és számukra, a modern nagyipar igényeinek megfelelő közlekedési eszközök útján, a nagy forgalmi útakat megnyitni.

A »tatai szénmedencze.«

A tatai bányászat történetében mindenkor emlékezetes marad az 1896. év karácsony estéje. Ez időben érte el az első, Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida községek hármas határpontján telepített akna a széntelepet és midőn országszerte kigyultak a karácsonyfák gyertyái : egy kis csoport visszafojtott lélekzettel leste az első csille szén kihozatalát egy eddig szűz területről ; az első csillét, hogy utána annak ezrei, százezrei, milliói következzenek, munkát adva munkások ezreinek, alapot a haza gazdasági fejlődésének.

Külső berendezés.

A tatai szénbányászat külső berendezéseinek műszaki alapterve abban állott, hogy Alsógalla község határában, a magyar királyi államvasútak budapest—brucki vasútvonalának mentén, középponti rakodóállomás építtessék, melylyel a köröskörül telepítendő aknák, sugárszerűleg kiinduló sodronykötélpályákkal kapcsoltassanak össze. Ehhez képest első sorban egy $4\frac{1}{2}$ kilométer hosszú, a magyar királyi államvasútak szabványainak megfelelő normálvágányú vasúti pálya építtetett meg, mely a szénmedenczét Bánhida állomással köti össze, egy nagyszabású rakodó állomással és napi 400 vaggonrakomány-teljesítményű szénosztályozóval. Ez utóbbival kötötték össze — sodronypályák segélyével — előbb az első, gróf Esterházy Ferenczről, azután a második, Királdi Hercz Zsigmondról és utóbb a harmadik, gróf Teleky Gézáról elnevezett aknát.

Merész újítást jelentett a hazai bányászat terén az a körülmény is, hogy a tatai bányászatot, noha a széntelep a föld felszíne alatt 100 és 200 méter közötti mélységben fekszik, nem függélyes, hanem lejtős aknákkal tárták fel. Ez aknák az eddig szokatlan 300—400 méter lejtős hosszban mélyíttettek le és lehetővé teszik, hogy a föld felszínén levő sodronypályák az aknák mélyéig nyúljanak és a nekik a föld gyomrában átadott szénnel telt csille, minden megszakítás nélkül menjen az osztályozón át, a vasúti kocsiig.

Az aknák berendezésével párhuzamosan járt természetszerűleg az erőforrás : egy középponti villanyos telep megalkotása.

Míg annakelőtte minden gép hajtásához külön kazántelepen fejlesztették a szükséges gőzt és egy-egy bányánál nem ritkán több tuczatra rugott a kazánházak száma : addig ma a tatai bányászat összes gépeit egyetlen középponti telepen fejlesztett villanyos erővel mozgatják. Tizenkét hatalmas, összesen 1800 négyszögméter fűtőfelületü kazánban fejlesztik a gőzt, három darab, egyenként háromszáz és egy darab ezer lóerős gőzgép, továbbá egy 2300 lóerős gőzturbina számára. Ez utóbbi a legnagyobb ilynemű gép, mely 1906 végén hazánkban üzemben van. A gőzgépekkel és turbinával közvetetlenül kapcsolt villanyfejlesztő gépek (dinamók) összesen 4000 lóerőt adnak át vörösréz huzaloknak, melyek az erőt a több kilométernyi körzetben levő egyes fogyasztási helyeken felállított motorok között osztják szét.

Csak a gépészeti technikának meseszerű fejlődése, melynek a XIX. század második felében tanúi voltunk, és mely e századot az emberi művelődés történetében kimagasló jelentőségre emeli, tette lehetővé a jelenkori bányászatot. Csak a csoda, mely vékony drótokon a lóerők százait, ezreit viszi a bányák legfélreesőbb helyeire, képesít arra, hogy a föld mélyében, aránylag kis helyen, munkások ezrei munkálkodhassanak és termelhessék ama rengeteg mennyiségű fűtőanyagot, mely a modern iparnak nélkülözhetetlen alapja. A szénipar gépészet nélkül ma épp oly kevéssé lehet meg, mint a nagyipar szén nélkül.

A nagyméretű üzemekben való bányászkodás manap magas szinvonalon álló tudomány, melyet hazánk kitünő bányamérnöki kara a selmeczbányai m. kir. bányászati főiskolán sajátított és sajátít el.

Nehéz és felelősségteljes az üzemvezető bányamérnök feladata és kétszeresen az új bányaműveknél, mint a tatainál, hol a szakerők többé-kevésbbé ismeretlen alakulásokkal állottak szemben. A bányamérnöknek működésében három, fontosságuk sorrendjében felsorolt szempontot kell törhetetlenül szem előtt tartania : a munkások biztonságát, a bányamű biztonságát és az észszerű, versenyképes üzemet. E szempontok figyelembe vételével állapítja meg az

üzemtervet és ennek legfontosabb részét: a fejtési módszert, melynek helyes megválasztásától függ egy bányamű felvirágzása vagy tönkje. Laikus ember alig tudja elképzelni, hogy mennyi körülményre kell tekintettel lennie az üzemvezetőnek a fejtési módszer megválasztásánál. A telep csapására és dőlésére, a szén, valamint a fedő- és fekü-kőzet anyagának minőségére, a szénréteg vastagságára, a szállító, légvezető és tömedék-folyosók kedvező elhelyezésére, stb. stb.

Tatabányán a bányászat kiváló képességű vezetője, Ranzinger Vincze, m. kir. bányatanácsos-bányaigazgató a talp-oldalpászta fejtési módszerét honosította meg, mely immár tíz év óta kitünően bevált.

A mai nagy tudományos apparátussal és gépóriásokkal dolgozó bányászatnál természetesen a bányamunkás munkaviszonyai is mások, mint régebben voltak.

Sokan még ma is borzongással gondolnak a bányász munkájára. Képzeletükben ott áll az ős, a mint titokzatosan leszáll a föld mélyébe, görnyedve hasogatja gyenge szerszámaival a sziklát, küzdve ezer veszedelemmel és végre roskadozva czipeli terhét a bánya kijárata felé.

A tatai és hasonló, a jelenkori technika magaslatán álló bányászat látása, mindenesetre nagy meglepetéssel járna az ilyképpen képzelődőkre.

Tatabányán a munkások reggelenként, illetőleg esténként az egyes aknák közelében levő tágas »felolvasó-termekben« gyűlnek össze, hol névsor olvasása útján megállapítják jelenlétüket. Egy idősebb munkás hangosan elmondja a napi imát, melyet ájtatosan ismételnek a jelenlévők.

Ezek után a munkás, csákánynyal vállán, kis biztonsági lámpával kezében, az úgynevezett személyszállító aknához megy, mely a munkások közlekedésére szánt felvonóval — lifttel — van felszerelve. E felvonók néhány pillanat alatt az akna fenekére szállítják, honnan sugárszerűleg, több irányba kiinduló, villamossággal világított, széles, magas vágatok vezetnek a munkahelyekre.

Biztonsági intézkedések.

A bánya látogatóinak elsősorban az üde levegő fog feltünni, mely mind a vágatokban, mind a legtávolabb eső munkahelyeken körülveszi. A modern bányamérnöki tudomány egyik legnehezebb, de eredményében legáldásosabb ága: a légvezetés tette ezt lehetővé. A külszínen elhelyezett hatalmas szellőztetők — ventillátorok — perczenként több ezer köbméter levegőt szívnak a bányákon keresztül. E légáram oly módon vezettetik, hogy annak minden egyes munkahelyet érintenie kell, hogy minden egyes munkásnak a szükséges friss, üde levegőt meg kell kapnia.

A munkás, a munkahelyre érkezvén, rendszerint a »réselés« munkájába fog, azaz csákányával a még érintetlen szénfalba 100—120 centiméter mély, változó szélességű és 30—50 centiméter magas rést vág. Mikor a rés készen van, mind a rés felett, mind a rés alatt megmaradt szénfalba, a réshez hasonló mélységű lyukakat fúr, ezekbe biztonsági robbantószert helyez el és e robbantószert, villanyos gyújtógépek segélyével, jó távolból meggyújtja. A »lövések« eldördülése után megvárja, míg a szellőztető a gázokkal telt levegőt frissel pótolta, azután újból a munkahelyre megy és a »lelőtt« szenet csillébe — négykerekű kis kocsiba — rakja, melyet a bányásznyelv »kutyának« nevezett el és ezt továbbszállítás végett a »csillésnek« adja át.

Nagyfontosságú feladata ezután a munkásnak: a munkahely biztosítása bedőlés ellen; e czélból oly távolságban, mint ezt a fedőkőzet többé vagy kevésbbé szilárd volta megköveteli, faoszlopokat állít fel.

Szállítás.

Közben a csillés a síneken mozgó szeneskocsikat az akna felé tolja. Mi sem természetesebb, mint az, hogy e téren is már legnagyobbrészt géperő pótolja az emberi munkát. Oly modern felszerelésű bánya, mint a tatai, keresztül-kasul van hálózva a legkülönfélébb szállítási berendezésekkel. A siklókon fékek segélyével eresztik le a telt csilléket és ezek önsúlyukkal vonják fel az üreseket; meredek emelkedésű folyosókon vitlák hozzák fel őket, míg csekély emelkedésű és szintes vágatokban végnélküli kötelek mozognak állandóan, magukkal vivén a telt csilléket és hozva az üreseket.

Az 1906. év vége felé egy angol mérnök kért és nyert engedélyt a tatai bányászat megtekintésére. Előzetes beszélgetés közben a vendég az angol bányák tökéletes szállítási berendezéseit magasztalta és azok tanulmányozását kötötte a vezetőség lelkére. A bányák bejárása után azonban kijelentette, hogy ez irányban a tatai berendezések jobban már nem tökéletesíthetők.

A tataihoz hasonló vastag széntelepek kitermelésénél, a visszamaradó nagy üregek állandóan veszélyeztették a bányászatokat, főleg két irányban: elsősorban az üregekben lévő levegő behatása alatt, a csaknem minden bányában található széndús, égvényes palák vegyileg bomlani kezdettek, meggyulladtak, állandó tűzveszélylyel fenyegetve az üzemben levő bányákat; másik nagy hátránya ez üregeknek, hogy lassan-lassan a felszíni talaj süppedését idézik elő. E jelentős hátrányok elkerülése végett a kivett szén helyét földdel tömik be, a mi mind a meggyulladást, mind a süppedést megakadályozza. A tatai bányászatot már megalapításakor ily módon rendezte be vezetője. A kitermelt szén helyébe földet tömtek, mely földet ugyanazokon a csilléken hordották a bányába, melyek a szenet hozták ki. Három éve, hogy Németországon keresztül egy jelentős amerikai találmány híre, az úgynevezett iszaptömedékelésé, érkezett hozzánk. A tatai bányászat e tömedékelési eljárást hazánkban elsőül tette magáévá; e szerint a tömedék anyaga, vízzel keverve, mint iszap, kilométernyi távolságokra csöveken át vezettetik a földalatti folyosókon és e csövekből hull ki a kiszedett szén helyére, hol a víz lefolyván, a homok szilárd falként marad vissza. Hogy laikusoknak e találmány fontosságát némileg jellemezzük, felemlítjük, hogy a minden iránt érdeklődő német császár kihallgatásra rendelte ez eljárás németországi első bevezetőjét, hogy jelentőségét és mibenlétét magának megmagyaráztassa. Ez új eljárás sok száz munkás nehéz munkáját pótolja. Tömedékelés.

A vállalkozók anyagi érdeke, de a folyton növekedő fogyasztás is, melylyel nem áll arányban a munkáskéz szaporodása, arra ösztökéli a modern technikus világot, hogy az emberi munkát minden lehetőség szerint gépek munkájával pótolni igyekezzék. Ez irányban az »iszaptömedékelés« már óriási haladást jelent, melyet nyomon követ a másik: a géppel való réselés, vagyis az általunk már előbb említett, az érintetlen szénfalba vésendő első bevágásnak géppel való elkészítése. Hazánkban eddig e munkát a bányász kézzel végezte, ő vájta a szénbe csákányával a rést; e legnehezebb és a legtöbb szakértelmet igénylő, egyúttal legveszélyesebb munkája után nyerte a tulajdonképpeni kiképzett szakbányamunkás a »vájár« nevet. Az előrehaladott külföld, különösen Északamerika és Anglia nyomán indulva, a mely két állam együtt a világ széntermelésének felét produkálja, a réselésnek sürített levegővel hajtott gépekkel való elvégzése van e pillanatban, az 1906. év végén a tatai bányászatnál berendezés alatt. E nagy anyagi befektetéseket igénylő gépészeti berendezés a bányásznak, — mint fent említettük, — legnehezebb és legveszélyesebb munkáját van hivatva végezni.

Kétségtelen, hogy a bányászat ma is sokféle veszélylyel egybekötött foglalkozás és sajnos, az 1906-ban a francziaországi Courrièresben előfordult elrémítő szerencsétlenség mutatja, hogy nagy katasztrófák ma sincsenek kizárva. A bányákban manapság előforduló ily nagy szerencsétlenségek rendszerint sokféle természeti esély összejátszásának eredményei; ezek teljesen kizárva soha sem lesznek oly helyeken, hol emberek nagy tömegekben vannak együtt, hol az emberi ész által teljesen sohasem ellenőrizhető természeti erők behatásával, pillanatnyi romboló féktelenségével állunk szemben, de nem hiszszük, hogy ily módon manap a bányászat több áldozatot szedne, mint tegyük fel a szinházégések. Bízvást elmondhatjuk, hogy a tatai bányászat minden berendezésénél, költségkímélés nélkül, megtörtént és megtörténik minden, a mi alkalmas a munkával járó veszély csökkentésére, a munkások testi jólétének, egészségének megóvására, konzerválására. S ha magában a napi munkában — bár hála az égnek, elvétve — előfordulnak balesetek, ezek nem számosabbak, bármely más, hasonló, nagyszámú munkáskezet foglalkoztató iparnál és az esetek legnagyobb része bebizonyíthatólag arra vezethető vissza, hogy a munkások elfásulnak a mindennapi veszedelmek iránt, mint például a kőmíves vagy cserepes a leesés veszedelme iránt, és a fennálló biztonsági intézkedések legelemibb előírásait is nem ritkán határtalan könnyelműséggel mellőzik.

Mily rövidlátó az, ki a huszadik század elején a munkaadóban még a munkásnép ellenségét keresi. A kapocs a tőke és a munka között napról-napra szorosabb, az egymásra utaltság érzése erősebb és tán egy iparnál sem oly mértékben, mint a bányászatnál.

A bányászok.

A tatai bányászat megalapítói az első percztől kezdve teljesen át voltak hatva az érdekek kölcsönösségének, párhuzamos voltának ez érzésétől, és minden ténykedésükben ez vezette őket. Kétszeres fontossággal birt a munkáskérdés éppen a tatai bányászatnál. A környék amúgy is csekélyszámú munkásnépe csak az évek folyamán, lassanként szokott bele a bányamunkába. A munkásnépet messzeföldről kellett összetoborzani és minden egyes munkás elhelyezésére lakásról gondoskodni. A tatai bányászat ez irányban, a tekintetbe jövő egyéb bányászatokkal szemben, kedvezőtlen helyzetben van. Míg az osztrák bányák a környező népes falvakban megfelelő számban találnak munkáskezet, míg a hazai, nagyobb jelentőségű nógrádi bányák, lassúbb fejlődésükben, ugyancsak leginkább a környékben tudtak munkástörzsre szert tenni, addig a tatai bányászatnak, rohamos fejlődése következtében, tíz év alatt egész várost kellett felépítenie és benépesítenie. Tíz évi üzem után az 5000 főnyi munkásságnak már harmadrésze kerül ki a környékbeli falvakból, míg kétharmad része még mindig telepített, kolonizált munkás. Minden munkás elhelyezése átlagban 1000 korona befektetéssel jár. Ezért kellett a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulatnak egész várost felépítenie, mely ma hatszázötven épületet és 10.000 léleknyi lakosságot számlál, külön vasúti, posta-, távíró- és telefonállomással, és Tatabánya önálló község néven szerepel a községek országos törzskönyvében. A fejlődés e gyorsasága páratlan hazánkban és a külföldön sem talál sok analogiára.

Tatabánya község.

Tatabánya község több kilométernyi hosszban a vasút mentén terül el ; újabb részei már a volt bánhidai uradalmi erdőben épültek. A szabályosan egymás mellé sorakozó házak egyenes utczákat alkotnak, melyek fákkal vannak szegélyezve. Minden munkásház hat családnak nyújt egy-egy szobából, konyhából és kamarából álló lakást, melyhez kis házikert is tartozik.

A nőtlen munkások számára czélszerűen berendezett munkáskaszárnyákat épített a társulat.

A tiszti lakok kis kertektől körülvéve, festői látványt nyújtanak.

Legfőbb kötelességének ismerte a társulat nagyrészt saját költségén, kisrészben a munkástársládával egyetemben, mindazoknak az intézményeknek megteremtését, melyek a munkások szellemi és testi jóvoltát szolgálni hivatvák.

A társulat iskolájában immár tizenhat tanerő oktat 1500 gyermeket és a nevelés hazafias iránya mind a megye, mind a tanügyi kormány részéről többször részesült dicsérő méltatásban. A német, tót, vend, lengyel ajkú munkás-gyermek, félévi iskoláztatás után meglepő, módon sajátítja el hazánk nyelvét. A kisdedek, — nem kevesebb, mint 300, — két szakképzett óvónő és megfelelő számú segédszemélyzet felügyelete alatt játszanak és játszva tanulnak.

A munkások testi jóvoltának ápolása és megvédése a legbehatóbb gondoskodás tárgya. Jól felszerelt és czélszerűen berendezett modern kórház áll a betegek rendelkezésére, külön pavillonnal ragályos betegek részére és jól felszerelt gyógyszertárral. Egy főorvos, egy műtőorvos és egy belgyógyász nagy lelkiismeretességgel igyekeznek a munkásokat betegség esetén gyógyítani és előrelátó gondoskodásuk, jó tanácsaik következtében, az új község egészségi állapota igen kielégítő. Ebbeli fáradozásaikat támogatja a társulattól berendezett egészséges ivóvizet szolgáltató vízvezeték, valamint a díjtalanul a munkások rendelkezésére álló kád- és zuhanyfürdő.

Tüzoltóság, gyakorlott mentőszemélyzet egészítik ki a közjónak szolgáló intézményeket.

Az új község lakossága túlnyomó részben róm. katholikus hitvallású lévén, a társulat kuratiát létesített és a lelkipásztori teendőket egy kurátus osztja meg két káplánnal.

A tisztviselők szórakoztatására kaszinó, az altisztek részére társas olvasókör áll rendelkezésre, míg a munkások nyáron a társulat által külön e czélból megvásárolt, a községgel határos erdőben, télen pedig az e czélra szolgáló termekben, a munkás-zenekar hangjainál szórakoznak.

Megélhetési viszonyok.

Nagy és fontos feladat háramlott a társulatra a munkások olcsó megélhetésének biztosítása körül. Az évről-évre szaporodott munkáslétszámot a környék nem tudván élelmiszerrel ellátni az árak rendkívüli mértékben emelkedtek. A társulat élelmiszertárt állított fel, három vendéglőt, egy nagy,

a katonai pékműhelyekhez hasonlóan felszerelt pékműhelyt, tejüzletet, mészárszékeket, stb. A vezérelv mindenben az volt, a munkást a lehető legjobb áruval, a lehető legolcsóbb, nagyban való bevásárlási árban ellátni és a mellett különös ügyet vetni arra, hogy a szükséges egészséges élelmiczikkek : hús, kenyér, liszt, sör, zsír, szalonna, a lehető legjutányosabban kerüljön a munkás kezéhez, míg az erős alkoholtartalmú italok ne legyenek olcsóbbak a környékbeli falvak árainál, nehogy az olcsó árakkal a sajnos, úgyis eléggé elharapódzott iszákosság istápoltassék. A telepen lakó önálló kézművesek megszabott jutányos árban tartoznak a munkásság igényeit szolgálni. Mindez üzletekről külön mérleg készül és terjesztetik a bányakapitányság jóváhagyása alá, mely a mutatkozó nyereséget a munkások társládájának utalja ki.

A nőtlen munkások jó és olcsó ellátására munkás népkonyha áll fenn, ahol 90 fillérért reggeliből, ebédből és vacsorából álló egészséges napi élelmet nyújtanak a jelentkezőknek.

Az eredményeket tekintve, joggal mondhatjuk, hogy a munkások jó és olcsó ellátását czélzó intézmények kiválóképpen beváltak és elsősorban ezeknek köszönhető, hogy aránylag rövid idő alatt sikerült ily nagyszámú munkásnépet összegyűjteni.

Széntermelési statisztika.

A tatai bányászat megalapítói, bár egész vállalkozásuk nagyszabású voltát tagadni bizonyára senki sem fogja, még legvérmesebb reményeikben sem merték a bányászat olymérvű fejlődését remélni, mint azt a következő számok feltüntetik :

1897.	évben	a	termelés	379.066	mm.,	a	munkások létszáma	450
1898.	»	»	»	1,215.383	»	»	» »	1.259
1899.	»	»	»	3,039.858	»	»	» »	1.829
1900.	»	»	»	4,806.600	»	»	» »	2.794
1901.	»	»	»	6,547.800	»	»	» »	3.467
1902.	»	»	»	8,119.000	»	»	» »	3.555
1903.	»	»	»	8,193.500	»	»	» »	3.488
1904.	»	»	»	9,372.000	»	»	» »	4.642
1905.	»	»	»	11,106.000	»	»	» »	4.803
1906.	»	»	»	12,750.000	»	»	» »	5.000

E jelentős mennyiségek kitermelésében az 1900.—1903. években átmenetileg szerepet játszott a külszíni fejtés is. Több millió métermázsa szén oly csekély mélységben találtatott a föld felszíne alatt, hogy a földréteg eltávolítható volt és a széntelep a nap fényénél fejtetett le.

A tág keretekben megszabott Tatabánya állomás lassan-lassan elégtelennek bizonyult a növekvő forgalom lebonyolítására, annyival is inkább, miután az 1906. évben már 13 millió métermázsa szállítása irányoztatott elő. Ez tette szükségessé, hogy a magyar királyi államvasútak Felsőgalla állomásának kapcsán, új szénrakodó állomást nyisson, mely 1906. év végén adatott át a forgalomnak. Az új állomás 1200 méter hosszú vashíddal van összekötve, a nagyérdemű Ranzinger Vincze bányatanácsos-bányaigazgatóról elnevezett VI. számú és VII. számú aknával. Modern berendezésű és nagy teljesítő képességü osztályozóján a szén tetszésszerinti nagyságú darabokra választható.

A tatai bányászat rohamos fejlődését jórészt kereskedelmi szempontból is igen kedvező fekvésének köszöni. A m. kir. államvasútak fővonalán, két oly nagyjelentőségű ipari góczpont között fekve, mint Budapest és Bécs fő- és székvárosok ; előnyös vasúti kapcsolatban Komárom, Győr, Pozsony és a Dunántúl egyéb ipari jelentőségű városaival, kitünő széntermékére, busás fogyasztási piaczot talált. Ma már nemcsak a Dunántúl iparát szolgálja, de hazánk dunáninneni részeiben, a Duna-Tisza közén, a Nagy Magyar Alföldön és a bánsági vármegyékben talál készséges vevőkre.

A tatai bányászat teremtette meg a szénkivitelt Ausztria felé és 1906-ban már több mint 35.000 kocsirakomány talált elhelyezést a szomszéd országban, 4,000.000 koronával javítva meg hazánk gazdasági mérlegét.

Brikett-gyártás.

A tatai bányászatnál honosították meg először nagyobb mértékben a brikettgyártást. A szénpor, szurok segélyével tojás, vagy tégla alakú darabokba sajtolva, ma már kedvelt fűtőanyaga a hazai közönségnek.

Mészégető és téglagyár.

Ugyancsak a tatai bányászattal kapcsolatos a felsőgallai mészégető-telep, mely ma hazánk legnagyobb ily telepei között foglal helyet és 1906-ban 2500 kocsirakomány meszet adott át a forgalomnak.

A bányatelepen levő géptéglagyár évi két millió tömör tégla termelésével, a fűrészmalom, a nagy kőbánya és gépműhely kizárólag a telep szükségletét szolgálják.

Ez volna dióhéjban a tatai bányászat rövid, tíz esztendős multjának és jelenének ismertetése. A kiindulási pont 1896-ban Alsó- és Felsőgalla testvérközségek, Bánhida, stb. szántóin az ismert »szőke kalászszal rengő térség«, melyen 1906-ban tízezer lelket számláló, virágzó község, 24 millió korona tőkével, 5000 munkást foglalkoztató, 12 millió korona értéket produkáló iparvállalat áll, mely óriási anyag, élelmi- és ruházkodási czikk fogyasztásával, közvetve még további ezreknek ad kenyeret, megélhetést, nagy mértékben hozzájárult a közjólét emeléséhez a környékbeli falvakban és számottevő tényező hazánk iparában.

A kiindulási pont és a mai állapot között mérhetetlenül sok érdemes munka és gond, sok jó barát támogatása, sok nehézség és kishitűség leküzdése fekszik.

Komárom vármegye közönsége és hivatott vezetői mindenkor felismerték e nagy ipartelep fontosságát a vármegye gazdasági életében. A rideg formalitásokat mellőző előzékenység sokban egyengette útját Tatabánya fényes fejlődésének.

KÖZOKTATÁSÜGY.

I. NÉPOKTATÁS.

Komárom vármegye nevelésének és oktatásának történeti multjáról sok a töredékes följegyzés, de egységes képét megörökíteni mégis vajmi nehéz. Országútja volt e vármegye, ezer év óta, hol Kelet pusztító csordáinak, hol Nyugat kiméletlen zsoldosainak; elannyira, hogy még az úgynevezett canonica visitatiók is hézagosan emlékeznek meg róla. Inkább az egyházak Memoriale Historicumain és Matriculáin elindulva igyekszünk bevilágítani a mult homályába.

A régi jobbágyvilágban ugyanis a népnevelés és népoktatás még majdnem fényűzés számba ment s alig volt több az egyház veteményes kertjénél. Valamelyes oktatásban csak a köznemesek és a városi polgárok csemetéi részesültek, ezt pedig, egészen a reformáczióig, szerzetesek és apáczarendek végezték. Éppen ezért a népoktatás czentrumai akkoron a rendházak, monostorok és a nagyobb kúriák valának, a hol állandó, vagy peregrinuskodó szerzetesek oktatgattak.

Ilyen iskola volt e vármegye területén a *koppánmonostori*, Komárom tőszomszédságában. Ez az apátsági iskola 1222-től 1411-ig a cziszterczíták vezetése alatt állott, azontúl pedig a pannonhalmi benczések látták el. Hasonló iskolájok volt a benczéseknek, az alsó-csallóközi köznemesség és megváltott jobbágyaik számára *Füssön*. A mai tatai járásnak hajdani iskolája a Tata melletti kálvária magaslatán, az úgynevezett *Ó-Tatán* volt, a melyet Szent István keresztapja: Deodatus, sanseverinói gróf alapított. Híres szerzetesiskola volt a *majki;* az Általér partján és az *udvardi* kálvária táján pedig a pálosok hazafias szellemben vezetett iskolája. A gesztesi járásban *Vérteskeresztúron* szintén a pannonhalmiaknak volt jóhírű iskolájuk. A régi szerzetesi iskolák.

E vármegye területén általában elég nyoma van a hajdani népnevelésnek és népoktatásnak, mert három helyről is irányították azt: Esztergomból, Győrből és Pannonhalmáról.

És ha mindezekhez hozzá vetjük azt is, hogy alig volt jelesebb uralkodója hazánknak, a ki e vármegye területén meg ne fordult volna, valószinű, hogy a nép nevelése és oktatása nem lehetett és nem is volt olyan elárvult, mint az ország sok más vidékein.

A népnevelés és népoktatás ügyét azonban a reformáczió előbbre vitte. Igaz ugyan, hogy a hirtelen elszaporodott felekezeti iskolák azután is inkább a vallást szolgálták, de a protestánsok Németországból behozott trivium tantárgybeosztása (írás, olvasás és számolás) csakhamar divatba jött a szerzetesrendek alsófokú iskoláin is. A reformáczió.

A protestánsok ugyanis a pápai és révkomáromi főiskolákból a falvakba úgynevezett »promócziós tógátusokat« küldöttek ki késő őszszel, a kiket a gyülekezet házról-házra kosztolt és a kik kora tavaszszal, salláriumaikat zsebrevágva, visszatértek tanulmányaik folytatására. Voltak, a kik állandó kóstának és praeceptornak is künn maradtak. Ezeken kívül voltak az úgynevezett három évre kimenő tógátusok, vagyis rektorok, a kik főiskolai tanulmányaikat bevégezve, mentek ki, hogy három év leforgása alatt egy kis

útravalót gyűjtsenek maguknak külföldi tanulmányútjaikhoz: Jénába, Dorpátba, Heidelbergába és Wittenbergába.

A katholikusok is majdnem erre a mintára küldték ki, Pannonhalmáról, Bakonybélből, Malaczkáról novicziusaikat, úgynevezett instruktoroknak és magistereknek.

A vármegye területén a dícséretes versengés Komáromban és Tatán volt a legnagyobb, továbbá Udvardon, Aranyoson, Ácson, Kömlődön, de különösen a Mátyusföldön.

Komárom.

Komárom, ez az ősi kulturváros és a vármegye székhelye, rendkívüli hatással volt a vidékre.

Komáromot már Szent István, királyi birtokként a garam-szentbenedeki apátságnak adományozta, hogy ennek fejében az oktatást ellássák. IV. Béla, a tatárdúlás után, innen szervezte újra az országot s több itt keltezett oklevele tanúskodik arról, hogy Komáromot a kultura első állomásául rendezte be. Hollós Mátyás, kinek gyakori hajléka: a tatai lovagvár és híres vadaskertje, közvetetlen Komárom alatt volt, bizonyossá teszik, hogy a tudomány e nagy maecenása, kedvelt Komároma iskoláiról sem feledkezett meg.

A jezsuiták.

A mohácsi vész után a jezsuiták telepedtek le Komáromban (1624 táján), a kik az oktatás minden fokozatán munkálkodtak. Ezt megelőzőleg azonban már a protestantizmus mindkét felekezete letarolta a kultura mezejét (1562—1606.), elannyira, hogy a mikor Althán gróf várparancsnok a jezsuitákat 70.000 rhénusi forintos fejedelmi alapítványával állandósítá, a város már teljesen a protestantizmus hatalmában volt. A vallási versengésből az iskoláknak volt a legtöbb hasznuk, mert ekkorára a protestánsok már főiskolájukat is teljesen szervezték, népiskolájuk pedig a trivium-tantárgybeosztáson (írás, olvasás, számoláson) kívül, a vallás, biblia és egyházi éneklésre is mintaszerűen volt berendezve; míg a jezsuiták csak az 1693—94. tanévben jutottak annyira, hogy a tanítást a felső fokozatokon is rendszeresen megkezdhessék.

Jött azután az elnyomatás kora, a mikor a protestánsok napról-napra hanyatlottak. 1672-ben a protestánsok krónikása már többek között ezeket írja: »Tornyainkat, harangjainkat, parochiánkat, prédikáló helyünket, oskolánkat elfoglalták. Prédikátorainkat, Veresmarty Mihály és Csúzi Jakab uraimékat, oskolamesterünket, Muraközi uramat, a deákokkal (főiskolai hallgatók) és gyermekekkel (elemi hallgatók) együtt városunkból kiküldötték.«

A jezsuitáknak különben nemcsak magyar, hanem német elemi iskolájuk is volt Komáromban (a vár melletti katonanegyedben) s oda járatta a nagyszámú német iparososztály is gyermekeit. Didaktikai tekintetben a jezsuita elemi iskolákban is megvolt a trivium rendszer, t. i. parvistae minores, parvistae majores et declinistae.

II. József pátense.

A világ aztán újra fordult egyet s II. József a protestánsoknak pátenst adott, a jezsuitákat pedig száműzte. Itt kezdődik a komáromi protestáns iskolák új aranykora. Az 1763-iki földrengéskor emelt fatemplomok és iskolák helyett, mindkét protestáns egyház nyomban állandó hajlékokat épített 1795—96-ban, s ugyanakkor épült a kollégium is; a katholikusok elárvult iskoláit pedig, a jezsuiták távozása után, a benczések vették át. Ekkor indult ki Komáromból egy országos reform, az úgynevezett »nemzeti oskola«, a mely szerint az elemi oktatás mindinkább elvált a gimnáziumtól; kivált 1851 óta, a mikor az »Entwurf« zaklatásai következtében, a protestánsok főiskolája végleg megszünt és a kollégiumban csak az ev. ref. népiskola hat osztályú fiú s négy osztályú leányiskolája helyezkedett el. Volt azonkívül a katholikusoknak is egy — a várostól fentartott, — elemi főtanodájok, a melyben a fiuiskola csak két osztályú volt. Érdekes följegyeznünk tantárgyait: hittan, magyar- és németolvasás; írás, számvetés, magyar és német nyelvtan, mértan, rajz, latin olvasás és olvasókönyvek alapján: földrajz, történet, alkotmánytan, természettan és természetrajz. Az evangélikusoknak, nem szerint elosztva, két osztályú iskolájuk volt, az izraelitáké azonban négy osztályból állott. Ezeken kívül volt négy engedélyezett és egy zug-magániskola.

Igy érte az 1868-iki országos mozgalom a komáromi népiskolákat. Báró Eötvös József kultuszminiszter még be sem nyújtotta a képviselőháznak híres alapvető törvényét, a mikor Komáromban *Nagyvasváry* Sándor indítványára már ki is mondatott, hogy az összes felekezeti iskolák egybeolvasztassanak.

1

2.

3.

1. A tóvárosi állami elemi népiskola. — 2. A komáromi régi ref. kollégium, most a községi polgári fiuiskola. — 3. A komáromi állami polgári leányiskola.

A megvalósítást azonban nagy harczok előzték meg; de az állam oly embert küldött a hullámok lecsendesítésére, mint *Környei* János, az országos tekintélyű tanügyi író. A róm. katholikusok később mégis csak elszakadtak és az 1869 nov. 3-án megnyílt községi iskolát, alig egy év múlva, nyomon követte a katholikus elemi iskola megnyitása is.

A községi iskola első hajléka, a szabadságharcz óta árván maradt kollégiumi épület lett, a hol huszonöt esztendeig meg is maradt, mígnem 1896-ban, a millennium nagy évében, a mai új és állandó otthont kapta. Elemi iskolák.

Hazánk e legelső községi iskolájának istápolói voltak, Nagyvasváry Sándor első búzgó apostolán és Környein kívül, ez utóbbinak hivatalbeli utódja, *Nemessányi* János, a komárom-vármegyei önállóan szervezett tankerület első tanfelügyelője, a kit még Eötvös miniszter fedezett föl a Felvidék egyik szerény eklézsiájában, a hol merész és hazafiasságtól áradozó röpirataival tűnt föl, közvetetlen a szabadságharcz után. A legújabb idők reformjait pedig *Lőrinczy* György jelenlegi kir. tanfelügyelő, a kiváló író irányítja.

A katholikus elemi iskola szintén párhuzamban fejlődött a községi iskolával, sőt *Simor* érsek a leánynevelést külön is választotta s az általa letelepített apáczákra bízta. A fiuiskolát pedig, néhány évvel a millennium után, gróf *Majláth* Gusztáv adminisztrátor (a jelenlegi erdélyi püspök), díszes és költséges új palotával ajándékozta meg.

A vármegye területén összesen 179 iskola van. Fokozat szerint: 3 polgári, 176 pedig elemi, beleértve a komáromi, tatai, megyeri, csicsói és naszvadi apáczák vezetése alatti iskolákat is.

A polgári iskolák jelleg szerint: 1 állami, 1 községi és 1 egyesületi; az elemi iskolák pedig jelleg szerint: 5 állami, 9 községi, felekezeti (róm. kath. 93; ref. 51; ág. ev. 6; izr. 10) társulati 1, magániskola 1; tehát az apáczaiskolákat külön iskoláknak számítva, összesen 176 elemi iskola.

Egy tanítós: állami 1, községi 7, róm. kath. 43, ref. 31, ág. ev. 4, izr. 7, magán 1, összesen 94; két tanítós: állami 1, községi 1, róm. kath. 27, ref. 13, ág. ev. 1, izr. 1, összesen 48; három tanítós: róm. kath. 8, ref. 5, ág. ev. 1, izr. 1, összesen 15; négy és több tanítós: állami 2, községi 1, róm. kath. 10, ref. 2, társulati 1, összesen 16 iskola. Osztatlan 102, osztott 74.

A tanítók száma: polg. iskoláknál 14; elemi iskoláknál pedig: 15 állami, 28 községi, 290 felekezeti, 14 társulati, 1 magániskolán összesen 348 tanító, s ezek közül a 290 felekezeti tanerő így oszlik meg: 186 róm. kath., 81 ref., 9 ág. ev., és 14 izraelita. A rendes óvodák száma: 26 s ugyanannyi a rendes óvónők száma is. Menedékház: 7 állandó, 23 nyári. Az összes óvóintézetek száma tehát 56.

Elemi iskolával kapcsolatban van gazdasági ismétlőiskola a vármegye területén: 90. Külön szaktanítós gazdasági ismétlőiskola azonban csak egy van (Tóvárosban) és az is állami.

Iparostanoncz-iskola van 3, ú. m. Komáromban, Tata-Tóvárosban és Kisbéren. Kereskedőtanoncz-iskola pedig csak két helyen: Komáromban és Tata-Tóvárosban.

A vármegye népoktatásának egyetlen felsőbb tagozata a komáromi *községi polgári fiuiskola,* a mely a városnak millenniumi alkotása. Az iskolaszék ugyanis 1896 tavaszán, a magisztrátussal egyetértőleg, az érsekújvári államilag segélyezett magán polgári fiuiskola tulajdonosával: Sessler Dáviddal, megállapodott abban, hogy iskoláját még ugyanez év szünideje alatt, miniszteri engedélylyel áthelyezi Komáromba. Ennek megtörténte után a komáromi polgári fiuiskola, egyelőre városilag és államilag segélyezett magánintézetként, 1896 szept. 1-én, a községi iskola kiköltözködése után újra árván maradt kollégiumi épületben megkezdte munkálkodását. Három év mulva, 1899-ben, a város átvette, az állam pedig magasabb segélyben részesíti. Polgári fiuiskola.

A komáromi m. kir. állami *polgári leányiskola* kezdeményezői a komáromi hölgyek voltak, a kiknek élén *Papp* Gábor akkori dunántúli ref. püspök hitvese állott. 1882-ben megnyilt a »nőipariskola«, a mely a polgári leányiskola megvalósításáig, tíz évig (1892-ig) állott fenn. Végre a magasabb nőnevelést szolgáló iskola 1892-ben három osztálylyal megnyílt és az addig fennállott nőipariskola is beleolvadt. A következő tanévben már a IV. osztály is megnyílt. A város a fentartó államot, a dologi kiadásokon kívül, erejéhez mérten, mindenben támogatja. Egyik igazgatója, Geöcze Sarolta, a kiváló író volt. Polgári leányiskola.

Egyéb iskolák. A komáromi polg. leányiskola mintájára teremtették és tartják fenn a tatai hölgyek is néhány évvel ezelőtt megnyílt polgári leányiskolájukat, a mely szintén államosításra vár.

Komáromban már a tizenkilenczedik század első éveiben volt egy híres szakiskola, az *Orbán-féle rajziskola,* a mely művészetre és műiparra készített elő s melyet Jókai Mór is szorgalmasan látogatott.

A polgári fiuiskola kezdeményezésére széleskörű mozgalom indult meg, egy »iparos-továbbképző«, de állandó téli tanfolyam felállítására. A minisztérium e tervet már jóvá is hagyta és kellő segélylyel való állandó támogatását is megigérte.

A vármegye tanítóságának, a felekezeti körökön kívül, négy járásköre van (csallóközi, udvardi, gesztesi és tatai), valamint a megyei általános tanítótestület. Ennek általános kulturközlönye a »Tanügyi Értesítő«, melyet *Szendrey* Imre, a vármegyei egyesület főjegyzője szerkeszt.

II. A RÉVKOMÁROMI REF. FŐISKOLA.

»Az én időmben — írja világhírre jutott diákja : Jókai Mór, — a komáromi kollégium volt a Felvidék Mekkája, a hova nemcsak a megyebeli fiatalság, de a szomszéd Pozsonymegye és az akkor még erősen német Fő-Pozsony városának ifjú nemzedéke is begyülekezett. A komáromi kollégiumból kerültek elő sok nevezetes tudósok és írók, a kiknek sorában fölemlíthetem : Katonát, Péczelit, Hetényit (a hétszer pályadíjazott akademikust), Tóth Lőrinczet, Beőthy Zsigmondot, Kalmár híres prédikátort. (Magam se húzom le a fejemet az asztal alá.) A »musis positum« épület szellemfénye szétragyogott az egész Felvidéken.«

A főiskola alapítása 1606-ra tehető s 1672-ig a város különböző pontjain ütött vándorsátort ; 1672-től pedig egész 1796-ig bujdosóban volt, mígnem a türelmi pátens neki is meghozta a szabadságot s akkor épült állandó otthona, a melynek homlokán a : »Musis positum sumpt. eccl. Comarom MDCCXCVI.« — felirata már alig olvasható.

E főiskola eredete és megalapítása különben azonos a protestánsok valamennyi hazai főiskolájával. Az iskola az egyház leánya és a hitközség veteményes kertje lévén, tehát a hitközség és a tractus fejlődésével arányban alakúlt ki. Igy pl. midőn 1562-ben Huszár Gál vándorprédikátor Komáromban fellépett, itt még csak azon protestánsokat találta, a kik mint zsoldosok a komáromi várba egyenesen Németországból vonúltak be s Luther tanait hozták magukkal útravaló gyanánt. Komárom első magyar protestánsai azonban a dunai naszádosok voltak, a kiket Huszár Gál térített meg, még pedig olyan sikerrel, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek személyesen kért Ferdinándtól felhatalmazást arra, hogy a nagy buzgalommal működő »vándor-reformátort« a várőrséggel elűzesse Komáromból. Elkésett vele, mert már az új gyülekezet olyan erős volt, hogy első templomáúl magát az ódon Szt-András egyházat foglalta le s első iskolamestere Márkus Boldizsár is megkezdte munkáját, mint praeceptor. Pár évtized mulva aztán a komáromi egyházmegye (Tractus) megalakultakor, középponti iskolájának rektora a tudós hírben álló : Péczeli *Király* Imre lett, 1609-ig, a mikor Heidelbergába küldték ki, hogy ott Pareus európai hírű ref. hittudort hallgassa. Az alatt a komáromi főiskola rektora a Somorjáról hozott Kanizsai *Pálfy* János volt. 1615-ben Péczeli újra hazajött és a komáromi iskolát a Trotzendorf-féle német minta szerint, nyolcz osztályra (classis) rendezték be : collectorok, lectorok, declinisták, conjugisták, etymologisták, sintaxisták, poéták és logikusok classisára.

Négy év mulva a Magyar-Soókon tartott zsinat kimondotta, hogy a révkomáromi főiskolában theologiai fakultás is állíttassék fel, még pedig rhetorikai alapon, dogmatikai vitákra berendezve. Igy született meg Komáromban a Dunántúl első főiskolája.

A főiskola békés fejlődése azonban 1672-ben hirtelen megszakadt. I. Lipót alatt ugyanis megindultak a sérelmek és üldözések, nemzeti és vallási tekintetben egyaránt. A német lovagrend nagymesteréből lett nádor a komáromi főiskolát

is becsukta s háromszázon felül fogdostatott össze protestáns lelkészeket, a kiknek nagy részét gályarabságra vitette ; huszat pedig a pozsonyi vérbíróság a máglyáról Komáromba küldött, s ezek a boldogtalanok, itteni híveik szemeláttára, söpörték naponta Komárom utczáit.

A becsukott főiskola titokban azonban mégis továbbműködött és Literáti Hunyadi, egy vak iskolamester és Patai János rektorok, ennek ellenére is tovább tanítottak és a Debreczenből évről-évre kiküldött tógátus diákok is tovább munkálkodtak, egész 1737-ig, a mikor rövid időre interregnum állott be. Az elelárvult főiskolát aztán újra talpraállítá *Hatvani* István rektor, a ki nagy tudománya révén Debreczenbe került. Az ő idejében (1753-ban) történt az a nagy diák-ribillió, a melyet a komáromi diákok (protestánsok és katholikusok) egyesülten intéztek a várbeli muskétások ellen. A további rektorok már mindinkább nyilvánosan vezették a főiskolát, egész 1795-ig, a mikor Meszlényi Mihálylyal bezárul az üldözött rektorok sorozata.

Az 1796-ik év nemcsak az elnyomatás korának megszűnését és a régi főiskola visszaállítását hozta meg, hanem az állandó hajlékot is megteremtette. Ekkor épült a mai kollégium-épület, melyet 1797 jan. 2-án nyitottak meg. A megújhodás első rektora, a külföldről hozott nagytudományú *Katona* Mihály volt. Itt kezdődik a főiskola második aranykora. A régi alapítványok sorozatát új alapítványok gazdagítják ; egyesek pedig a főiskola hiányos fölszerelésének kiegészítésében vetekedtek. Az 1801. évben aztán a kollégiumi alumneum is megnyílt.

Ekkor történt, hogy a hazai protestánsok szervezték a szuperintendesi vagyis kerületi intézményt s vita indult meg a fölött, hogy a dunántúli egyházkerület főiskolája, a megnyílása (1531) óta mostoha viszonyok közt vergődő pápai főiskola, vagy pedig a gazdag hírben álló komáromi főiskola legyen-e. A kerület ilyetén mozgalmából aztán nagy harcz fejlődött, kivált a mikor maguk a pápai tanárok is Komárom érdekében kardoskodtak : Torkos Jakab kerületi püspök és pápai lelkészszel szemben. Mikor aztán a Bőnyben (1804. máj. 8-án) megtartott kerületi gyűlés is kimondta az áthelyezést, illetőleg a pápai főiskola beolvadását a komáromiba, Torkos püspök egyenesen a császárhoz sietett, hol ügyesen apellált Komárom katonavárosi mivoltjára és ezen az alapon sikerült is a császár eltiltó parancsát kieszközölnie.

A felülről jövő áramlatnak engedve, e főiskola is germanizálni volt kénytelen. Szakított Debreczennel, a honnan rektorait és preceptorait már kétszáz év óta kapta. A germanizálás azonban nem sokáig tartott, mert Skolka Sámuel lutheránus rektort újra visszaküldte Pozsonyba és helyébe ecsedi *Tisza* Jánost hívta meg Debreczenből. Ennek rektorsága alatt történt 1808-ban, hogy Ferencz császár, Napoleon elől, udvarával együtt, Komáromba menekült és a várat éjjel-nappal húszezer munkással jókarba sietett hozni. A munkások azonban halomra betegedtek, mire a császár a kollégiumot foglalta le kórházul, de az 1808—1809-ik tanév kezdetére az épületet ismét visszaadta rendeltetésének.

Ettől kezdve a főiskola egészen 1842-ig zajtalanul munkálkodott, a mikor aztán újra kitört Pápa és Komárom harcza. Most azonban már Veszprém és Győr is versenyezett. Az 1845. jan. 16-án Kömlődön tartott kerületi gyűlés aztán újból kimondta a Komáromba való átköltözködést, de a Helytartótanács 1847. máj. 4-én megint úgy rendelkezett, hogy Komárom katonai garnizon háborúban és békében egyaránt. A kerületi székhely azonban Nagy Mihály akkori szuperintendens óta állandóan Komárom, noha tudvalévően a protestánsoknál a püspöki székhely nincsen helyhez kötve, csak ususon alapszik.

Az 1848—49-iki szabadságharcz a főiskolát már megbénulva találta.

Nagy Mihály püspök és senior, Tüdős József junior lelkészek, Vályi Ferencz gazgató rektor, Kossár Ferencz és utóda, Beőthy Zsigmond főkurátorok, mindent elkövettek ugyan, hogy ha már kerületi főiskolává nem tehették a komáromit, legalább lyceumi rangra emeljék ; a kitört szabadságharcz azonban minden számítást áthúzott és a kollégium katonai kórház lett. A szabadságharcz lezajlása után, 1849 decz. 13-án, a mikor újra megnyílt a »musis positum« kapuja, csak az apraja jött vissza, mert a nagyja értesült Simunics várparancsnok szándékáról, a ki névsorukat készenlétben tartotta. Nem is tértek többé vissza. Jött aztán, 1851 jún. 5-én, az úgynevezett »Entwurf«, a mely képtelen követe-

lésekkel állott elő. Nehogy a kerületi (pápai) főiskola is áldozata legyen, a komáromi főiskola beadta a kulcsot.

Az ódon kollégium-épület, a községi iskola kialakulásáig, a ref. egyház elemi iskolájának és a régi főiskola felszereléseiből megalapított városi muzeumnak lett a kulturhajléka. Mikor azután (1869-ben) a felekezeti iskolák egybeolvadtak, az első községi iskola otthona lett, egész a millennium évéig, a mikor a községi iskola új palotát kapott; azóta pedig a polgári fiuiskola hajléka.

III. A KOMÁROMI KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUM.

A reformácziót nyomon követte az ellenreformáczió s ennek a szüleménye a komáromi katholikus gimnázium is. Alapítása körülbelül 1624-re tehető, noha maradandó mivolta jóval későbbi.

II. Ferdinánd király ugyanis, de legkivált *Pázmány* Péter bíboros, azt tapasztalván, hogy Komáromban a reformáczió, az 1562. őszén fellépett s néhány év mulva elűzött *Huszár* Gál vándorprédikátor óta annyira megtörzsökösödött, hogy immáron traktusi főiskolájuk is van, itt is elérkezettnek vélték az időt arra, hogy az ellenreformácziót sürgősen megkezdjék és erélyesen istápolják.

A jezsuiták. Az ellenreformáczió alapkövét *Gaál* Péter, a helybeli nemzeti sereg kapitánya tette le, a ki 1624-ben a Szt. András-templomot helyreállította. Mikor aztán *Fodor* János jezsuita atya, II. Ferdinánd király parancsából, missziონáriusi minőségben a városba érkezett, a Szt. András-templomot, fiókegyházként szintén átvette. Azonban a két rendbeli protestáns nagygyülekezettel szemben Fodor páter gyöngének bizonyult és elhagyta Komáromot. Hasonlóképpen jártak az utána jövő világi papok is, a kik nyolcz év alatt háromszor váltakoztak.

Ekkor az öreg, hitbuzgó gróf *Althán* várparancsnok, hitvesével, nagyszerű alapítványt tett. Kötelezvényben hetvenezer, készpénzben hatezer rajnai forintot tett le arra, hogy a Jézus-társaság Komáromban állandóan megtelepüljön, hogy továbbá az óvárban menedékház állíttassék fel, hol »a törökhódoltsági területeken működő jezsuita atyák a támadható veszélyek idején magukat megvonhassák«, a városban pedig harminczhárom rendtag befogadására alkalmas, templommal és gimnáziummal kapcsolatos, valamint szemináriummal is ellátott kollégium állíttassék fel. Egyúttal a Gaál-örökösöktől a Szt. András-templomot is megváltatta és azt a rendnek adta át plebániatemplomul. Vett továbbá a szigeten és a város különféle pontjain kerteket és telkeket a rend számára; valamint megigérte, hogy az ő felségétől a várbeli magyar és német hitszónokok számára járó kétszáz birodalmi tallért is a rendnek állandó segélyül megszerzi. Az alapítólevelet, 1635 szept. 26-án, gróf Althán várkormányzó a hitvesével és Lamormaini Vilmos, a király gyóntató-atyja kölcsönösen alá is írták. 1636-ban azonban az alapító váratlanul elhúnyt s így a már megérkezett Buswe Gottfried és Gosztonyi István rendtagok is abban a veszélyben forogtak, hogy Komáromot ismét el kell hagyniok. Akadt azonban egy másik nagy alapító is, névszerint Orbovai *Jakusich* György veszprémi, később egri püspök, a ki már a következő 1637. évben Vereb és Pazman ősi családi birtokait a komáromi jezsuita-rendháznak örök időkre átadta.

E birtokon kívül még más adományokban is részesültek. 1672-ben, Szelepcsényi primás révén a lutheránusoktól elvett templomot kapták meg, 1739-ben pedig a város adta át nekik szerződésileg a mai gimnáziumi fundust, a templom körüli telkekkel.

Az intézet története. A város ez adományát azonban áldatlan czivódás előzte meg, a melyet a hitközség vívott a társasággal a patronátusi jogokért. Mikor azután a hitközség nem boldogult a jezsuita atyákkal, a ferenczrendieket hozta ide s attól kezdve azok czivakodtak a társrenddel.

A mi magának a komáromi jezsuita gimnáziumnak a fejlődését illeti. az a fentiek előre bocsátása nélkül nem érthető meg. Igy pld. az Althán-féle alapítvány Komáromban jezsuita kollégiumot akart szemináriummal; de mint

láttuk : 1624-től 1649-ig csak misszióház volt s azontúl rezidenczia és kisgimnázium. Az 1649. évben azután az »érseki kath. gimnázium« nevet vette fel, noha csak négy osztálya volt, t. i. parvisták, principisták, grammatisták és syntaxisták osztálya. De mert 1698-ban a humán osztály megnyitásával, a továbbfejlesztés is megkezdődött, 1701-ben már hatosztályú érseki Jézus-társasági gimnáziummá lőn. Az 1732. évben pedig az elemi osztályok elválasztattak a latin klasszisoktól és az elemisták a III. Ferdinándtól kapott várgróf-házban (a várba vezető út jobboldalán lévő angliai kincstári épületcsoportban) maradtak, a latin klasszisok pedig az újjáépült rendház földszinti helyiségeiben rendezkedtek be, a hol teljes száz évig folyt az oktatás, több-kevesebb ideig tartó megszakítással, azaz 1649-től 1749-ig. Ebben az évben azután díszes, új, emeletes főgimnáziumot épített a rend, szemben a Szt. András templommal, a melynek az emelete azonban az 1763-iki földrengéskor szintén leomlott, noha megmaradt mai földszinti helyisége gyorsan tető alá került és az 1763—64. tanévet folytathatták, a két felső osztály (retorika és poetika) elhagyásával; a következő tanévben azonban ezeket is pótolták. Az 1773. évben azután a Jézus-társaságot tudvalevőleg a császári kormány feloszlatta, noha a komáromi gimnáziumot még az exjezsuiták 1776-ig tovább vezették, a mikor a pannonhalmi Szt. Benedek rend vette át tőlük.

Alkalmaztak a jezsuita atyák világi tanítókat (docens) is az alsó osztályokban, de csak nőtlen és benlakó pedagógust; míg a felső osztályokban fölszentelés előtti atyákra (magister) bízták az oktatást, kivéve a két felső osztályt, a melyben fölszentelt atyák (professor) oktattak. A mi pedig a gimnázium igazgatását illeti, azt 1660-tól 1716-ig a házfőnökök intézték, 1773-ig pedig külön igazgatók (prefektus) irányították, kik között több országos nevű tudós is volt, mint pl. *Pray* György (1766—1767-ben). Az első házfőnök volt Rukel v. *Rupp* J. Zsigmond (1660) és az utolsó *Buzás* Nep. János (1766—73.). 1660-tól 1773-ig összesen huszonnégy házfőnök volt. Az első prefektus Ambler Tamás volt (1716—17-ben) és az utolsó *Peringer* András (1773.). 1716-tól 1773-ig összesen negyven prefektus volt. A rend feloszlatása után, 1773-tól 1776-ig, a gimnázium prefektus-direktora *Jósa* István volt.

A tanuló ifjúság átlagos létszáma 200 volt, a kik közül, internátus hiányában, 12 járt naponta a rendház konyhájára; évente pedig a nagy szünidő folyamán mendikáns vagyis kolduló diákok küldettek körútra; ezt azonban később a helytartótanács előbb a katholikus, azután a protestáns iskolákban is eltiltotta. A komáromi jezsuita gimnáziumnak díszes színpada is volt, melyen többnyire latinul, de évente legalább egyszer, leginkább az évzáró ünnepélykor, magyarul is játszottak. Ez ifjúsági színdarabok között gyakori volt a magyar történelemből, sőt még a helyi életből vett tárgyú színdarab is.

El kell ismerni, hogy a jezsuiták oktatási módszere magas színvonalon állott, egyöntetű és állandó vala. Tanévük november elején kezdődött és szeptember elején zárult s híres tantervüket a »Ratio Studiorum« szabályozta. Vizsgájuk két részből állott: írásbeli és szóbeli, és a ki az elsőt (pro ascensu) nem állta ki, azt a másodikra nem is bocsátották, hanem ismételt. Az iskolai naplók (Diarium Scholasticum) pedig azt mutatják, hogy még az órarendek is évszakonkint változtak. A valláserkölcsi nevelést és fegyelmet természetesen még az oktatásnak is föléje helyezték.

Mária Terézia a Jézus-társaság feloszlatása után nyomban összeiratta vagyonukat s annak egy részéből országos tanulmányi alapot teremtett. Az 1776—77-iki tanévben az oktatás országszerte zavartalanul folyt tovább. Igy tehát a komáromi volt *érseki* jezsuita gimnázium 1776. okt. 27-én királyi gimnáziumként adatott át a pannonhalmi Szent Benedek rendnek. Négy év mulva (1786. nov. 27-én) azonban a benczések is a jezsuiták sorsára jutottak, s eltörlésük után a komáromi gimnázium állami vezetés alá került és ott is maradt 1812-ig, a mikor Ferencz császár ismét a szerzet rendelkezésére bocsátotta. Azóta a rend a közoktatás terén kiérdemelte a közbizalmat és közszeretetet egyaránt.

Az intézet érdemes igazgatóinak sorozata a következő: 1812—14-ben Raczkó Ferencz, 1814—15-ben Nagy Gáspár, 1815—17-ben Horváth Pál, 1817—66-ban Fenix Volfgang, 1866—77-ben Vagács Czézár, 1877—79-ben Halbik

Czeiprián, 1879—95-ben Németh Vilmos, 1895—1901-ben Gallik Oszvald, 1901 óta Horváth Kristóf. Időközi igazgatók pedig a következők voltak: 1819—24. és 1826—46-ban Körmendy Krizolog, 1846—51-ben Molnár Titusz, 1824—26-ban Szeder Fábián, 1818—19-ben pedig Széchenyi Kristóf.

Nagynevű tanárok és tanítványok.

A komáromi kis gimnáziumot tehát, a nagyhírű jezsuiták után, a nem kisebb hírű pannonhalmi benczések nemcsak elődeikhez méltóan vezették, hanem országos hírnévre emelték mind oktatóik, mind nagynevű tanítványaik révén. Az oktatók sorából megörökítendők: *Vaszary* Kolos herczegprimás, *Czuczor* Gergely a nagy magyar költő, *Nyulassy* Antal népies író, *Vagács* Czézár latin költő, *Halbik* Ciprián tihanyi apát, a rend krónikása, *Sárkány* Miklós bakonybéli apát, *Németh* Vilmos, *Magyary* Sulpicz és *Gyulai* Rudolf monografisták. A tanítványok sorából pedig a következők örökítendők meg: *Beöthy* Zsolt irodalomtörténetíró, *Szinnyei* József irodalomtörténetíró, *Erdélyi* Pál egyetemi könyvtárőr, *Takáts* Sándor történetíró, *Hidassy* Kornél és *Lipovniczky* István megyés püspökök, *Kisfaludy* Árpád egyetemi tanár, *Konkoly-Thege* Miklós csillagász, *Ghiczy* Kálmán, *Polónyi* Géza és *Ordódy* Pál miniszterek, *Kollányi* Ferencz jaáki apát, *Boncz* Ödön miniszteri tanácsos, *Dalmady* Győző költő, *Feszty* Árpád festőművész, *Nemes* Dezső hegedűművész, *Simay* Kristóf színműíró, *Kultsár* István író, *Ányos* Pál költő, *Ányos* Lajos műfordító, stb. A régi úttörő írók közül pedig: *Pray* György, *Baróti Szabó* Dávid, *Katona* István, *Révay* Miklós és *Szentmiklóssy* Alajos.

Még egy nagy, mondhatni fejedelmi alapítványról kell megemlékezni a gimnázium története kapcsán. Ugyanis néhai *Király* József pécsi püspök, a ki a jezsuita atyák idejében maga is e gimnázium egyik növendéke volt, 1814-ben 62.000 váltóforintot tett le, alapítólevél kíséretében; ugyanezt 207.000 váltóforintra egészíté ki 1819-ben; a két alapítólevelet azután 1900-ban Wlassics miniszter egyesíté. Az alapítványt ez időszerint 48 növendék élvezi és pedig a gimnázium első osztályától kezdve, közép- és felső tanulmányainak teljes bevégzéséig. Az alapítványra jogosult családok: a Király, Zámory, Nedeczky, Pyber, Konkoly és Jókai családok katholikus tagjai első sorban, továbbá az ezekkel rokon, vagy elszegényedett komárommegyei nemes családok, esetleg Győr és Pozsony vármegye ilyen családjai. Az alapítványt Komárom vármegye alispánja és a pannonhalmi főapát együttesen és vagyoni felelősség mellett kezelik.

Éppen ez a fejedelmi alapítvány ösztönözte Komárom várost és a vármegyét arra, hogy a régi algimnáziumot főgimnáziummá fejleszszék. Ez a vágy és terv éppen megvalósulóban van, állami segélylyel tényleg főgimnáziummá lesz az iskola.

Források: A komáromi kath. gymnázium története a Jézus-Társaság vezetése alatt, továbbá a szt. Benedekrend vezetése alatt 1812-ig. Irta Németh Vilmos. A komáromi kath. gymnázium története 1812-től. Irta Gyulai Rudolf. Évkönyvek.

IV. A TATAI GIMNÁZIUM.

A magyarországi kegyes-tanítórend tatai kisgimnáziumának érdekes története ott kezdődik, a hol a révkomáromi főiskola aranykora végződik. Az összefüggés talán első pillanatra fonákul hangzik, pedig valójában megvolt.

Tudvalevő ugyanis, hogy a protestáns egyházakra és iskolákra 1672-től 1796-ig az elnyomatás siralmas korszaka nehezedett, legkivált a komáromi protestáns nagygyülekezetre és főiskolájára. Az uralkodó parancsára a várparancsnok, az esztergomi érsek és az általa betelepített jezsuiták egyaránt szorongatták őket. Ekkor települt Ács, Kömlőd, Tata és több nagygyülekezet, a Komáromból részint kiüldözött, részint önként kivonuló protestáns rajokból. Maga a városban ide-oda bujkáló főiskola is Tatán vonta meg magát néhány évig. A vallásháborúk újabb sikerei alapján azután, 1730 táján, a révkomáromi ref. főiskola is hazatért s a tatai alsótagozat is végleg beléje olvadt.

Az intézet története.

Tata és vidéke urai s polgárai ettől fogva egyaránt szükségét érezték oly iskolának, a mely fiaik magasabb nevelését és oktatását szolgálja. Meg-

indult tehát a mozgalom, melynek hatása alatt gróf Esterházy Miklós elhatározta, hogy megveti egy intézetnek az alapját és annak vezetését a kegyesrendiekre bízza. Az időközben meghalt nemes gróf megkezdett művét, testvére, Ferencz gróf fejezte be, a ki átadta a tanítórendnek erre a czélra a várkastélylyal szomszédos és akkor üresen álló kamalduli rezidencziát, kiegészítve azt 3528 négyszögöl portával és egy különfekvő gyümölcsössel. A kegyesrendiek ünnepélyes beiktatása 1765 jún. 23-án történt meg.

A rezidenczia szűk és rozoga épülete azonban alkalmatlan lévén, azt ideiglenesen átalakították. Végre a díszes és állandó új társház építése is dülőre jutott, a mikor az 1766/67. tanévben Valero Jakab lett a házfőnök, a ki a rendnek az építészetben is járatos tagja volt. A mai szép és regényes fekvésű társház Valero tervei és rajzai alapján épült 1767-től 1806-ig. E hosszú építkezésnek a gyakran ismétlődő földrengés volt az oka. Különösen az 1806. szept. 22-iki és a befejezés után, az 1822 febr. 18-iki rengések viselték meg, a miért azután a nyugati szárny csak 1840-ben készült el teljesen, Faisz József házfőnök idejében; a megrongált állapotban maradt torony renoválása pedig 1885-ben történt, tehát a jelenlegi házfőnök: Pintér Elek alatt. A társháznak díszes házi képtára és 9000 kötetes házi könyvtára van.

A közoktatás szempontjából érdekes följegyeznünk az alapítólevélben kikötött tanterv főbb pontjait:

1. Előkészítő osztályban: kezdők és haladók; azok *olvasást* és *szépírást*, ezek *név-* és *igeragozást* tanultak. Továbbá a számtanból az *összeadást, vallástanból* pedig az Isten és a szülőkre vonatkozó fejezeteket.

2. Az első és második osztályban: *latin* mondattan. Phaedrus meséinek és Cicero epistoláinak fordítása, nemcsak magyarra, hanem németre is. *Történetből* az asszirok és perzsák. *Számtanból* az összeadásról átmenet a kivonásra, továbbá a szorzás és osztás. *Irásból:* latin, magyar és német kalligrafia és ortographia. *Vallástanból:* a hit, ima, ifjúkori vétkek magyarázata, Krisztus élete, valamint a Birák és Királyok könyveiből vett tanulságok.

3. A harmadik és negyedik osztályban: a kulináris latinról *átmenet a klasszikus latinságra;* Cicero nagyobb levelei és Cornelius Nepos. *Földrajzból:* Magyarország és szomszédos országai; az *ég és a föld* ismertetése. *Történetből* a görögök és rómaiak. *Számtanból* a törtek és a hármasszabály. *Vallásból:* a tízparancsolat, a szentségek és a történettel kapcsolatos egyházi események.

4. Az ötödik és hatodik osztályban: a *költészet és szónoklat;* Virgilius, Ovidius és Cicero olvasása, fejtegetése. *Magyarország* egyetemes *története.* Kereskedelmi és gazdasági *könyvvitel; algebra,* gyakorlati *mértan, építéstan. Műének.* Aristoteles *ethikája; dialektika, logika* és *metafizika. Egyháztörténet* és *dogmatika.*

1771—73-ban még magasabb architektura-tanára is volt az intézetnek: Schindler József, a ki az építéstant és a stíltant is olyan terjedelemben tanította, hogy hallgatói mint kész építőmesterek kerültek ki. A tatai gimnázium ifjúsága is adott elő latin és magyar nyelvű, vallásos és hazafias színdarabokat, még pedig nagyobbára a grófi család kastélyában, valamint a városban.

Ez a nevelési és oktatási rendszer 1777-ig változatlanul megmaradt, a mikor Mária Terézia királynő kiadta a híres »Ratio Educationis«-t, a mely azonban a lényegen keveset változtatott. II. József császár aztán az iskolák nevelési és oktatási rendszerét is megváltoztatta s az elemit teljesen elkülönítette a gimnáziumtól. Ferencz császár azonban újra visszaállította a régi rendet. Az 1848—49-iki szabadságharcz után beállott második, vagy már harmadik német világban azután az úgynevezett »Entwurf« megint felforgatott mindent és behozta az osztálytanítás helyett a szaktanítást, a mit Thun még József császáron is túltevő germanizálással tetézett. Erre azonban már a piaristák nem voltak kaphatók. Végre Eötvös miniszter az 1867—68. tanévben életbe léptette híres és maradandó tantervét.

A magyarországi kegyes-tanítórend tatai gimnáziuma 1865-ben ünnepelte százéves fennállását; a millennium nagy évéig pedig majdnem négyszáz hazafias szerzetes tanár vonult el katedráin, s igazgatóinak száma az alapítástól, (1765) és első igazgatójától (Modrovszky Volfgangtól) kezdve, a jelenig huszonnégy, a kik között a jelenlegi (Pintér Elek, 1879 óta) sorrendben az utolsó,

de az intézet teljes felvirágoztatásában talán a legelsőnek mondható. Csak a növendékek számában volt időnként visszaesés. Igy például a megalapításkor és egészen a germanizáló, sőt a felső osztályokat is eltörlő rendeletekig, növendékei majdnem mindig négyszázon fölül voltak ; a szabadságharcz és a szomszédos vármegyékben gombamódra szaporodó gimnáziumok megnyilása óta azonban az átlagos szám kétszáz. Mivel pedig a régi építkezések már ennek a létszámnak sem feleltek meg, az 1891/92-ik évben a tornaterem, a rajzterem, valamint a miniszteriumtól megkivánt összes pótló építkezések elkészültek.

A konviktus. Meg kell emlékeznünk az intézet régi, jóhírű konviktusáról is, a mely majdnem egy idős az iskolával. Országos, sőt az ország határain is túlterjedő jóhírét a konviktus pátriarkális mivoltának és annak a magas színvonalnak köszönhette, mely szerint az ifjúságot a hazafias, tudományos és az életnek nevelő gyakorlati módszeren kívül, a magasabb és a korral lépést tartó nevelésben részesítette. A hetvenes években e nagyhírű konviktus megszünt. Az intézet mai igazgatója : Pintér Elek azonban a konviktust is újra felvirágoztatta s országos hírre emelte.

Forrás : Cserhalmy József és Ambruszter Sándor »A tatai kegyesrendi ház és gimnázium története«.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Komárom vármegye törvénykezésének multjánál első sorban azt a korszakot kell megemlítenünk, midőn nemzeti fejedelmeink egy-egy vármegye területén megjelentek s ott ama vármegye, vagy a szomszédos vármegyék birtokosai között felmerült vitás jogi kérdések fölött az országbíró s a vidék előkelőségeinek kíséretében személyesen törvényt ültek.

E korszakból történelmileg ismeretes, hogy IV. Béla király 1263-ban Komárom vármegye területén az Almás, Naszály és Füzítő között fekvő, ma is »*Királyszék*« nevű dombokon személyesen osztotta ki az igazságot; Füzitőn hét okmányt alá is írt. Királyszékek.

Nemzeti fejedelmeink közül már III. Béla király, ki a görög császári udvarban az ottani törvénykezési fejlettebb viszonyokkal megismerkedett, rendszeresítette idehaza az írásbeli eljárást. Fontosabb bonyolódott ügyekben az írásbeli instancziára elrendelték a panasz és tényállás vizsgálatát. E vizsgálattal királyaink rendszerint a káptalanokat és konventeket bízták meg, kiknek a tollforgatáshoz és a törvényes alakiságokhoz értő jártasabb tagjai, mint káptalani kiküldöttek foganatosították a vizsgálatot s eljárásukról és annak eredményéről a konvent pecséte alatt kiállították a bizonyítékul szolgáló okiratot. Ezen bizonyítékokra következett aztán a király itélőszéke előtt a panaszos és panaszlott felek kölcsönös szóbeli meghallgatása, s mindezekre nyomban a királyi itéletnek kimondása.

Ez volt a törvénykezés módja, mikor IV. Béla, az ország második megalapítója, itéleteit a »királyszék« dombján meghozta.

Önként értetik, hogy a biráskodás okmányainak megszerkesztésénél az udvarbiró, később országbiró és a kir. kanczellár (kezdetben kir. nótárius) íródeákjaiknak is a megillető szerepkör jutott.

Később, midőn az ily panaszos ügyek száma mindinkább szaporodott, az írni-olvasni tudás pedig lassanként a világi elem előkelőbb részénél is tért hódított, a király elé tartozott fontosabb ügyekben a panaszok megvizsgálására az illető vármegyék főispánjai is nyertek megbízást.

Ilyen vizsgálat volt az is, melyet Mátyás király parancsolatára Komárom vármegye Pécz nevezetű főispánja 1481-ben az Apácza-Szakállas és Gúta helységek közt folyt határvillongási perben tanúk kihallgatásával foganatosított, s melynek eredménye az volt, hogy a két helység között a határvonal a Sártva vizének folyása legyen.

Az országlakosok a XVI-ik évszázad derekán már keservesen kezdték érezni, mi nagy baj az, ha magánjogi vonatkozású fontosabb dolgaik is az országon kívülről nyerhetnek eldöntést. Ez és más egyéb közjogi és politikai szempontok számbavétele lassankint mindinkább kitágította a vármegyék törvénykezési és politikai hatáskörét.

A szükség kifejlesztette az alispáni bíróságnak s vele párhuzamosan a megyei táblabíróságnak intézményét, törvényszéki igazságszolgáltatásunk első szervezeteit. A vármegyei kongregáczióknak, vagyis közgyűléseknek a törvényszéki ülés (sedes) szerves alkotórésze lett, a melyen a főispán vagy az alispán elnöklete mellett tényezőleg, de nyilvánosság előtt, csak a táblabírák s az ülésre berendelt úgynevezett törvényes bizonyság, egyik vagy másik járás

szolgabírája és esküdtje, vehettek részt. Ugyancsak az utóbbiak voltak az alispáni bíráskodásban az alispánnak bírótársai, — magukban véve pedig együttesen a nemesek fölött való bíráskodásnak kisebb ügyekben első fórumai.

Törvénykezésünk e fejlődési korszakának elején találkozunk a vármegye területéről egy érdekes *violentialis peresettel.*

Itt azonban, hogy az alispán által foganatosított helyszíni vizsgálat panasztárgyát kellőképen megérthessük, történeti visszapillantást kell előre bocsátanunk.

Nemzeti és vegyesházbeli királyaink az úgynevezett Csallóközszigetén méneseik számára nagyterjedelmű rétségeket tartottak. A lovak téli szálláshelyei, az istállói telepek a rétség felső szélein épültek, s közvetlen környékük lassankint megnépesedvén, idők jártával Alistál és Felistál néven rendes helységekké alakultak. Megvolt a királynak is, meg a királynénak is a saját külön rétsége, ménese és istállója. A néphagyomány beszédes ajka három királynő lovas alakjáról még ma is beszél. Nevezet nélkül hagyja ugyan őket: de kilétőket Erzsébet, Borbála, Beatrix királynék személyében talán így is kitalálhatjuk.

A Habsburg-dinasztia nem volt soha lovas nemzetség: tehát nem is törődött a Dobzse László királysága idején már különben is zülledező méneseknek felélesztésével. A ménesek s istállók lovászait, kit nemesi diplomával, kit más egyébbel végkielégítve, szélnek eresztette.

Violentia. A csallóközi feloszlatott királyi és királynéi ménesek lovászainak egy része Apácza-Szakállason telepedett meg, a hol mint censualis nemesek, köznevezet szerint nemes árendások, az uradalomtól haszonélvezetre nyert telkek és birtokokért évenként bizonyos mennyiségű haszonbért készpénzben vagy terményben tartoztak fizetni. Kezdetben nem volt semmi baj. De midőn az 1550-es években *Korláth* Mihály uram, az egykor hatalmas, de most már züllő Korláth-nemzetség sarja foglalta el a földesuraság helyi provisorságának tisztjét, egyszerre megváltozott minden.

Az alispán által vizsgálat alá vett panaszlevél szerint ugyanis, a nemes árendásoktól nemcsak készpénzt s terményeket szedett be fölösen, nemcsak roboti szolgálatokra is hajtotta, kényszerítette őket, hanem ezek mellett »Korláth Mihály provisor uram, ki az vendégeskedést, ivást, mulatozást nagyon szivesen frekventálja, mostanság még azt is megcselekvé vala, miképen minket, nemes árendásokat barátságos beszélgetésre uri hajlékába beédesgetne, a hun és mikoron az vendégeskedésnek estvétől verradásig nagy kelete, de az bor megromlott, peniszes vala, s a vendégségnek azt mégis mindet meginnia kellett vala. És senki ez peniszes bornak ivása elől nem menekedheték vala, mivelhogy az porta csukva, az kerités vas vellás zselléréktől őriztetve vala. Mikoron penighlen ablakon az nap már besütne, az irgalmatlan ital mind elfogyna és nékünk otthun való dolgainkra mennünk köllene, ekkoron az hatalmaskodó Korláth Mihál kimondja ránk az keserves szentencziát, hogy az vendégség, főképen az bor árát, ki két, ki három huszas pénzeket ezüstben, nékie füzessük meg. Az mikoron penigh mi ez nagy violentián fölháborodnánk s az füzetés ellen protestálnánk, akkor az provisor uram az ő nagy hatalmas bika erejével egynihányunkat kegyetlenül el is dönget vala, — sőt az mi több, utóbbad még azt is megcselekedé, hogy rajtunk az vendégség árát, barmaink elhajtatásával, bé is exekváltatta vala.«

Mi lett a tanúvallomásokkal igazolt panaszra az itélet, erre nézve, sajnos, adattal nem rendelkezünk. Az elkövetett hatalmaskodás nagysága azonban föltételezni engedi, miképen Korláth Mihály uram ő kigyelme a trónbitorlástól megfosztatott vagy jövendő magatartására nézve legalább az alkotmányosság illő korlátai közé szoríttatott.

Boszorkányperek. Nézzünk most egy *boszorkányper-vizsgálati* ügyet. Fülöp Mihály Császár községi biró, az ottani elöljáróság nevében, egy leány vallomására alapítva, 1714. évi máj. hó 10-ikéről jelenti, hogy Harangozó Mihály házánál Mocsáról egy vén asszony kapott szállást, a ki megbetegedvén, ezt a leányzót fogadta maga mellé s őt a boszorkánymesterségre iparkodott kitanítani.

Lássuk, miből állott a vén asszony mestersége, meg talán a leányzónak is a fantáziája?

— Te pila, menj ki a kertbe, ott tekints jól körül, hogy mit látsz, s aztán jelentsd meg nekem!

Erre a leány kiment a kertbe s onnan visszajövén, válaszolta, hogy ott egy nyíves ebet látott.

— Neked hát, hogy tanulhass, először is olyannak kell lenned!

— Te pila, ha egy asszonynak gyermeke akar lenni, én meg tudom tenni, hogy férfigyermeke legyen. Eredj, keress meg egy asszonyt. A két első ujjaddal húzd meg jól háromszor a lábát s minden csontja a kezedben marad. Azt aztán add nekem és én száz forintot adok neked érte.

— Te pila, ha valakit meg akarsz veszteni, elsőben is valamely atyádfiát kell megvesztened. Én is az öcsémmel kezdtem meg.

— Te pila, mi oly sokan vagyunk, hogy az idei búzából csináltunk egy mérő csikmákot, de abból csak egy-egy szál jut egyikünkre. Azonban bor sem leszen bőven, mert az idei bort megitták.

— Te pila, én már tizennégyet vesztettem meg a mocsai gazdák közül. Egyet azon való haragomból, hogy kértemre se pénzt, se ételt nem adott.

Vallotta a leány, a biró jelentése szerint, hogy egy alkalommal éjtszaka annyian jöttenek a házhoz, hogy alig fértenek el. A vén asszony közibök ült s tiz szál gyertya égett a kezében. A többiek is mind boszorkányok voltak, de hogy kik, nem tudja. Egy más alkalommal — folytatja a vallomás, — a vén asszony el akarta őt magával ragadni. Egy csigás kantárral neki ment, de sok küzködés után sem tudott vele boldogulni. Majd egy mézes cserepet veregetett a fejéhez, mire ő a házból kiszaladt s a vén asszonyt onnét szidalmazta. Ez pedig akkor megfenyegette őt, hogy ha elárulná, úgy fél lapoczka nélkül fog maradni. S ezzel szemei elől, kantárostul együtt, egyszerre eltünt.

Ugyanaz a leány, t. i. Mórott lakozó Kovács Jánosnak Császáron Szabó Gergelynél lakozó Mona nevű leánya vallotta még azt is, hogy Soos Erzsébet, a vén asszony, egy alkalommal így szólott hozzá:

— Te pila, ha azt akarod, hogy az a leányzó, a kire te haragszol, ne mehessen férjhez, csak háromszor kerüld meg őtet, mess el a hajából s a hajat vessed valamely folyó vízbe. Ha ezt megcselekszed, akkor az a leányzó mindaddig nem megy férjhez, mig csak te nem akarod. — Ha penig te azt akarod, hogy a leányzó férjhez mehessen, akkor gólyafészekből csinálj lúgzót, azzal a fejét mosd meg, s az olyan leány aztán férjhez mehet.

Kovács Ilona eme vallomásait ugyane hó 16-án a vizsgálatra kiküldött törvényes bizonyság előtt megerősítette, azzal a hozzáadással, hogy akkor, midőn Soos Erzsébet a többi boszorkányok között mindegyik ujján egy-egy égő gyertyát tartott, más egyebet nem vett észre, mivel nagy nehéz álom ereszkedett a szemeire.

A törvényes bizonyság, névszerint Kazay András és Bokor László vármegyei esküdtek Mocsán, »az Fölséges saxoniai Herczegh Cardinal és Esztergomi Érsek kegyelmes urnak, Ő Eminencziájának falujában« máj. hó 26-án folytatólagos vizsgálatra megjelenvén, ott a már előző napon letartóztatott, bilincsbe és tömlöczbe helyezett, 72 esztendős és calvini valláson levő Soos Erzsébetet, Tóth Mártonnét, examinatió alá vették, ki is ezenképen nyilatkozott: »Az mocsai Plebánus Szombáth Miklósnak édes Anyját, Tengöl Falu Zsuskát, Tankánét és Haj Szücsnét, Mocsán lakozó asszonyokat vallja Boszorkányoknak lenni, a kik is ez napon éjjel az Aristom Háznak vas rostélyos Ablakán hozzája bujtak, ottan az Pap Anyja és Tengöl Falu Zsuska keményen dömöcskölték, fejét szorongatták, hogy rájok vallomást ne mondjon, mert megölik. Tengöl Zsuska arra is késztette a Pap Anyját és Haj Szücsnét, tekerjék ki az egyik lábát, ha nem akar velünk járni. Haj Szücsné erre azt mondotta az Társainak, ördögh néki, ha nem akar velünk járni, csak ne áruljon el bennünket és ellenünk ne valljon. Erre ő az három boszorkány asszonynak azt mondotta, csak ne bántsatok, nem szólok ellenetek és el nem árullak. — Haj Szücsné egyszer, az 1711-ik esztendőben az ő balogh kezét csak azért vesztette meg, mert szemére hányta, hogy Török János árváját tisztátalanul tartja. Utóbb penigh ezen Haj Szücsné ő neki tizenhét pénzért füvet vizet készített s azzal a kezét meggyógyította. Ugyan ez időben történt egy alkalommal, hogy midőn Tengöl Falu Zsuska, ki Nagy Mártonnál lakott, de szállásán odahaza nem volt, azon győri leánynyal, a kit, tiz esztendőset, magánál tartott, ő neki három fazék ördöngös zsirt mutatott meg, mondván, ha valakinek rosszul van az lába, ezekkel a zsirokkal keni Tengöl Zsuska. — Közmondásból hallotta, hogy az

igmándi tavalyi bírónak a boszorkányok zászlója a ládája fenekén találtatott volna. Ugyanazon esztendőben, 1711-ben, Karácson előtti napon éjjel az mocsai faluvégi pinczében ő a Pap édes anyjának, Tengöli Falu Zsuskának, Haj Szücsnének, az igmándi tavali bírónak társaságában vala, a hol is sok boszorkányok jelen voltanak. Tizenkét személyre volt egy ruhán teritve. Volt bőven disznó- és báránypecsenye, az kenyér helyett penigh kődarabok voltanak és azokból fakéssel vágtanak. Az nyirfa-abroncsos hordókhoz nem nyúltak. Egy Hegedős is volt velök és tánczoltanak éjfél után két óráig, miközben a tánczmester a tavali igmándi biró volt. Ezután egyszerre eltüntek. Karácson után két héttel reá ugyan azon pinczében egy éjjel megint össze gyülekeztek, a mikor az vendégségre az igmándi tavali biró öt sült tyukot és tizenkét darab követ hozott s a pincze ajtajának lakatját Tengöl Falu Zsuska nyitotta és csukta el. Ez alkalommal nem evett velök, hanem csak egy tőkén ülve nézte őket. — Ennek előtte hat esztendővel az boszorkányok T. N. Fehérvármegyében bizonyos falunak határján összegyülekezvén, ott ettek, ittak, tánczolgattak. Ők maguk vörös bort ittak, de nékie csak egy pénz árára való égett bort adtak innia. Majdan paráználkodtak s utóbb részölni mentenek. Ezekre őtet is késztették, de ő nem tartott velök. Ezen alkalmatossággal az Plébánus édes anyja nem volt jelen, hanem ott voltak az igmándi tavalyi biró, Tengöl Falu Zsuska, Haj Szücsné, ezeken kivül még ott látta Győrött lakozó Gyógyitó Katát, hajdu feleségét, ki az ezelőtt tiz esztendővel megvesztett győri Kis Baráth István kovács feleségét meggyógyította.«

Fönt megnevezett vármegyei esküdtek a következett napon, máj. 27-én, a vizsgálatot Lábodi Ádám érseki urad. tiszttartó, Freihlik Ferencz perceptor és Takácsy Ferencz igmándi nótárius jelenlétében folytatván, az Igmándról Mocsára behozatott Szalai Ferencz volt biró, »az méltóságos gróf Esterházy József és Ferencz ur ő Nagyságaik igmándi possessiojában jobbágy« és a vizsgálati fogságban tartott Soos Erzsébet egymással szembesittettek. Soos Erzsébet rögtön ráösmert Szalai Ferenczre, mondván, ő az, a ki a mocsai pinczebeli vendégségre a sült bárányt és öt tyukot magával hozta, a pecsenyéket legelsőben is a Tengöl Falu Zsuska elejbe tette és a ki a követ fakéssel metszette. Szalai Ferencz azonban tagadta határozottan, hogy ott lett volna.

Eddig szól az aktaszerűleg ismert vizsgálat. Sajnálható, hogy az ügynek birói eldöntését nem ismerhetjük.

Franyó Remigiusz pere.

Olvasható a vármegye levéltárában, ugyancsak a XVIII. század végéről egy terjedelmes aktacsomó, mely a szerencsétlen *Franyó Remigiusz* piarista tanár *felségsértési s hűtlenségi perét* tárgyalja.

Franyó Remigiusz, születési keresztnevén János, született 1762-ben Tatán. Iskolai tanulmányait Komáromban folytatván, majd odahaza Tatán bevégezvén, a kegyesrendi atyák rendjébe lépett, hol felavatták s tanárságra bocsátották. Mikor Nagykárolyban tanároskodott, történt vele, hogy 1787-ben, július hó 4-én, estve, szerzetesi czellájában, Pesthy Adolf koadjutor kiséretében, őt Perczel Imre budai császári csend- és rendőrfőnök, a titkárával együtt meglepte, a nála talált iratokat nyomban lefoglalta, személyét letartóztatta, fogolylyá nyilvánította, ennek megtörténtével pedig az egyházi öltönyéből kivetkőztette, rabruhába öltöztette és Nagykárolyból Budára, onnan Bécsbe kisérték.

Franyó Remigiusz ábrándos lélek volt, ki hazáját rajongó odaadással szerette. Elszánt a vallott czél kitűzésében, követésében : de hihetetlenül naiv az eszköz megválasztásában.

Magyarországot akarta a zsarnokság alól fölszabadítani ; és ha nagyon is korán, zajtalanul és ügyesen el nem fojtják legelső csirájában az eszmét, egy másik Martinovits-féle ügy nőhetett volna ki belőle. Annyit mindenesetre bizonyít az ő esete, hogy Magyarország azidőtájt tele volt forradalmi hangulattal, a mely a kövekből s az ábrándos piarista tanárból is forradalmárt csinált.

Az ő eszméje, mint fennmaradt leveleiből kivehetjük, az volt, hogy Magyarország külső segítséggel igyekezzék szabadulni lánczaiból. A Hohenzollernekre számítottak akkor titokban Franyó Remigiuson kívül mások is ; mert egy bizonyos történelmi genealógia kisütötte, hagy Árpád véréből van egy csöpp leányágon e dinasztiában. Frigyes Vilmos azonban meglehetős kevés hajlamot mutatott rá, hogy csak gondoljon is azokra a tervekre, a melyekbe őt Magyarországból egypárszor be akarták vonni. Igaz, hogy az ország előkelősége s számottevő

része nem is tudott vagy nem akart tudni e tervekről, a melyek mint határozatlan sugallatok röpködtek a levegőben.

Hogy Franyó Remigius hol vette a szövetkezés eszméjét s rajta kívül mások is dolgoztak-e annak kialakításán, nem tudjuk. Leveleket írt az esztergomi érsekhez, Battyhány Ignácz erdélyi és Esterházy Károly egri püspökökhöz, gróf Károlyi Józsefhez, Kárász István csongrádi volt alispánhoz és Dózsa János szatmárvármegyei táblabiróhoz. Bizonyára másokhoz is. A levelekben a terv végrehajtásának alapjául a fegyveres porosz segítséget jelöli meg ; akként, hogy Frigyes Vilmos Magyarország felszabadítására segítségül Szilézián keresztül az országba 30 ezer főből álló lovas hadi erőt küld s azzal a fölkelő országnagyok és nemesség fegyveres ereje egyesülvén, az összes haderő egyenesen Bécsnek tart, azt megostromolja, a császárt a magyar királyságtól megfosztja, Magyarország koronáját Frigyes Vilmos fejére juttatja, a ki kész a katolikus vallásra térni s az országot alkotmányosan kormányozni.

Találtak Remigius tanárnál még egy jegyzéket is, melyen rajta volt titkos írása és a megfejtéséhez szükséges kulcs.

Franyó Remigiust, midőn Budáról Bécsbe szállították, a bécsi rendőrség és császári törvényszék tüstént vallatóra fogta. Körülményes részletességgel kérdezték ki, hol s mikor született, kik a szülei és testvérei, hol tanult, hol s miféle tudományokat tanított, társalogni kikkel s miféle dolgokról szokott ; faggatták, hogy a 40 egyén közül, a kikhez az eddigi nyomozások adatai szerint leveleket intézett, s velök a rebellió tervét közölte, személyesen kiket ismer, ismeri-e különösen Esterházy herczeget, Illésházy grófot stb. ?

Fölötte kiváncsi volt a rendőrség és törvényszéki vizsgáló küldöttség arra, kitől eredt a rebellió tervének eszméje, s hogy választ kiktől kapott leveleire ? De Remigius állhatatosan megmaradt nyilatkozata mellett, hogy személyesen csak az érseket, a két püspököt, Károlyi grófot és Dózsa János táblabirót ismeri ; hogy a fölkelés eszméje és terve nem mástól, csakis ő tőle származott ; végül hogy levelére választ egyáltalán senkitől nem kapott.

A császári törvényszék a Bécsben 1787. aug. 2-án megtartott s a következett 1788. év márcz. hava 28-án befejezett vizsgálatok eredményei nyomán Franyó Remigius tanárt a felségsértés és lázítás tettének elkövetésében bűnösnek nyilvánította, s őt Spielberga várában elszenvedendő hatvan esztendei börtönfogságra itélte el.

József császárnak 1790. év február havában bekövetkezett halálával Magyarországban helyreállott az alkotmányosság uralma. A jogfolytonosság alkotmányos elve meg nem engedhette, hogy magyar állampolgár, különösen főbenjáró ügyben, idegen biróság itéletével marasztaltassék és sujtassék : II. Lipót király tehát még az évi április hó 29-én 5468. sz. alatt kiadott egy fejedelmi parancsot, melyben, a vizsgálati iratok beküldése mellett, Komárom vármegye rendeinek meghagyja, hogy Franyó Remigiuszszal szemben törvényszékük által foganatosítsanak új vizsgálatot, a hazai törvényekkel és törvényes rendszabályokkal megegyezőleg hozzanak itéletet, s azt kihirdetés után hozzá (a kir. it. táblához) felülvizsgálat végett terjesszék fel.

Igy került a szerencsétlen piarista tanár Spielberga várbörtönéből Komáromba, a vármegye törvényszékéhez, mint első fokban illetékes hazai biróságához.

Remigiusz itt, az alkotmány védőpajzsa alatt, már szabadabban nyilatkozhatott. A törvényszék kiküldöttjei, Csejthey István szolgabíró és Arady László esküdt által eszközölt vizsgálaton a felségsértés és hűtlenség vádjára nézve saját mentségéül a következőket hozza fel :

Tettének alapforrása a hazának szeretete. Ez unszolta őt folytonosan, keresni az eszközöket, hogyan lehetne szerencsétlen hazáját a fenyegető veszedelemtől megszabadítani. Ez sugallta neki a tervet is, hogy az ország kormányzása egy más hatalmasságra bizassék, a ki Magyarországot annak az alkotmánynak értelmében igazgassa, melyet a császár erőszaka elkobzott. Ő úgy volt meggyőződve, hogy II. József császár ez országnak nem valódi királya, mert Magyarország valódi királyának csak az a fejedelem ismerhető el, a ki ilyennek tényleg megkoronáztatott, s a ki királyi esküje szerint a hazai törvényeket, alkotmányt, a rendek szabadságait megoltalmazza. Nyilvánvaló lévén pedig, hogy József császár magát Magyarország királyának meg nem koronáztatta, sőt az országot jogaiból és szabadságaiból rosszakaratúlag kiforgatta, követ-

kezésképp reá a rebellis neve és fogalma, melylyel őt az osztrák biróság oly sokszor illette, nem alkalmazható. Hivatkozik a Hármaskönyv alkotmányi alapelvére, mely szerint lázadónak nem tekinthető, a ki koronázatlan uralkodó uralma ellenében tervezget, tervet sző. Ő azért, hogy Magyarország némely nagyjaihoz a burkus királyra vonatkozólag bizonyos leveleket írt, még rebellisnek nem minősíthető, mert a levelek írásának czélja nem a lázítás, hanem ellenkezőleg a hazafiui lelkiismeretükben fölbolygatott kedélyeknek arra való ösztönzése volt, hogy az ország előkelőségei a hazát fenyegető veszély elhárításáról tanácskozzanak és gondoskodjanak. Hiszen, ha lázadást akart volna szítani, akkor nem az ország nagyjaihoz fordul, hanem egyenesen magához a néphez, melyet mikönnyen lehetett volna felizgatni, kedélyét nyilt lázadásra ösztökélni, ha értésére adja az erőszakos kormányzat anyagi és erkölcsi veszedelmeit, ha megmutatja neki azt, hogy a német nyelven való iskolai oktatás elrendelésének egyedüli czélja az, hogy a magyar nép az ő nemzetiségéből kivetkőztessék.

A bíboros érsekhez intézett levélben arról is volt szó, hogy a burkus királylyal való szövetkezés a szövetség czéljaira három millió forintnyi összegnek egybegyűjtését kivánja. S minthogy Remigiusz az elégedetlen országnagyok részéről a porosz udvarnál küldött képében is megfordult, a vizsgálaton kérdésül intéztetett hozzá, melyik országnagytól mennyi összeg folyt be, s hova fordíttattak és helyeztettek el ezek az összegek? Erre kijelentette, hogy ő ez országnagyoktól valamint semmi írást, úgy semmi pénzt sem kapott.

A vádindítványt felségsértés és hűtlenség czímén írásban maga a koronaügyész, Lányi József tette meg. Komárom vármegye rendeinek törvényszéke pedig 1791. évi január hó 10. és következő napjain tartott nyilvános ülésében az előterjesztett vád és védelem meghallgatása után itéletét meghozta, melynél fogva a vádlottnak szabadon bocsáttatását kimondta és elrendelte.

A törvényszék ez itéletében a védelemnek a koronázatlan fejedelemre vonatkozólag felhozott kifogásait szemben az osztrák ház koronaöröklési jogait biztosító 1687. évi 2-ik, és 1723. évi 2-ik törvényczikkelyekkel, nem fogadta el; ellenben döntő súlyt helyezett arra a ténykörülményre, hogy vádlott az alkotmányától megfosztott haza bajainak orvoslását az ország egyházi és világi nagyjainak közbelépésében kereste, tehát az országlakosok ama rendi elemének közreműködésében, mely rendi állásának, társadalmi helyzetének természeténél fogva politikai forradalmak előidézésére avagy támasztására legkevésbbé hajlandó, s a mely, mint ilyen, arra is hivatott, hogy az ország bajai orvoslása körül a módok és eszközök megválasztása tekintetében a mérséklet, a nyugodtabb megfontolás és a tekintély erkölcsi erejével hasson; másfelől arra a ténykörülményre, mely szerint a vádlott ténykedésének a dologban semmi foganatja, külső következése nem lett.

Volt egyébiránt a bíbornok-érsekhez szólott levélnek egy pontja is, mely a szabadonbocsátás elhatározására szintén igen erős védelmi alapnak bizonyult; az a pont ugyanis, melyben Remigiusz így szólott: »Hozzád, főmagasságodhoz, a te érett megfontolásodhoz fordulok tanácsért, ha vajjon helyesek-e gondolataim, vagy ha nem, úgy, a miért lelkem régóta sóvárog, mutasd meg én nekem a helyesebb útat«.

Az itélet egyéb mentségi okai voltak: vádlott fiatalsága, melynél fogva tettének elhatározását s annak esetleges nagy horderejét érett elmével egész valójában meg nem ítélhette; egyéniségének különös lelki érzékenysége, mely nála a haza szeretetét egész a rajongásig, a haza állapotán való aggódást súlyos búskomorságig fokozta, s mely végre is fátyolt vont a dolgok megítélésénél lelki szemeire; az egyház tekintélyének, s kartársai becsülésének megőrzése, melyek vádlott fogságának fentartása által rövidséget szenvedhetnének; vádlott gyötrelmes szenvedései, melyeket több mint három évi nehéz rabsága alatt kiállott, már is kiengesztelék vala a tettet, a mit ő elkövetett.

* * *

Gyujtogatások.

Álljon még itt befejezésül egy érdekes gyujtogatási eset is a vármegye régi világából.

Ekel közbirtokosi helységet a tűzi veszedelem 1719-ben és 1823-ban, tehát rövid idő alatt egymásután elpusztította, mely alkalommal a szélviharban

olthatatlan lángoknak emberek is estek áldozatul, az okozott kár pedig sok családot koldusbotra juttatott.

A tüzek gerjesztésével Szigethy Gábor közbirtokos volt vádolva. Házsártos, veszekedő, irígy, bosszuálló ember, ki dologtalansága s dorbézolásai miatt maga vagyonilag pusztulván, irígyen nézte közbirtokos társainak vagyoni gyarapodását. Az egyhangúlag nyilatkozott gyanú és vád következtében a vármegye törvényszéke őt letartóztatta, vizsgálat alá vetette : de, bár a vizsgálat körülményes, hosszas időn tartó volt, a szolgabíró, esküdt, meg a törvényszék examinatora nem tudtak ellene teljes, a törvény szigorú követelményei szerint is megállható bizonyítékokat kisütni, s e miatt végre is haza kellett őt bocsátani.

Az ekeliek azonban óvatosságból és félelemből, hogy Szigethy Gábor a gyújtásokat megismételhetné, ha köztük marad, falujokba többé be sem eresztették, s e miatt ő kénytelen volt magának másutt lakóhelyet keresni. A szomszédos Aranyos helységben, a hova való felesége volt, telepedett meg családostul együtt. Itt azután csendesen, jámborul viselkedett ; elannyira, hogy az aranyosiak, mint szánakozásra méltó üldözött egyént, még meg is kedvelték.

Történt az 1827. év nyarán, hogy Ekelen egy napon Dombi Szigethyné asszony kazlai gyuladtak ki. A tüzi riadalmat közvetetlen megelőzött pillanatokban többen Szigethy Gábort a falumenti kertek mögött sietve futni látták. Mondották, hogy mezitláb volt s alsó öltözéke a bokánál valami feketeszínű zsineggel átkötve.

Nosza, az első szóra, Gábort nyomban üldözőbe vették, többen tüstént kocsi elé fogtak, s hajtattak egyenesen Aranyos felé. Mikorra azonban odaértek, Gábor már a lakásán volt, s úgy viselkedett, mintha semmit sem tudna a dolog felől. Üldözői hatalmukba akarták kerítni, de a házánál összesereglett aranyosiak a helységük hadnagya közbelépésére védelmükbe fogták. Ez alatt azonban Ekelből többen is megérkezvén, a két helység jelen volt népe között fokosviadal fejlődött, mely a már-már menekülő üldözöttnek kézrekerítésével végződött.

A diadalmas félnek elhatározott szándéka volt Szigethy Gábort ugyancsak tűz által elemészteni. Mindazonáltal az utolsó pillanatok alatt mégis felülkerekedett elméjükben a nyugodtabb megfontolás, s arra tökélték el magukat, hogy foglyukat a szolgabírónak, lakó- és birtokostársuknak szolgáltatják ki. Igy is történt volna. Ámde a feldühödött nép Szigethy Gábort a szolgabíró lakása előtt lekapja a kocsiról, agyonveri és úgy holtan dobja egy égő nádpetrencze zsarátnokai közé.

Az eset nagy izgalmat támasztott a közönségben. A beavatottak látták, hogy az első halálos csapást, mely Szigethy fejét kettészelte, a vármegye egyik előkelő családjának katonaviselt tagja ejtette, de árulója nem akadt.

A törvényszék részéről elnöke, maga a másodalispán vezette a helyszínén a bűnvizsgálatot, melynél a szolgabíró és esküdt, meg a tiszti főorvos segédkezett.

Szigethyre vonatkozólag megállapították, hogy ő a tűz kiütését megelőzött és követett negyedórákban, összesen legalább ötven, de legföljebb hatvan perczn yi időn át odahaza Aranyoson nem tartózkodott, a kérdés az volt tehát, vajjon ennyi idő alatt az útat Aranyostól Ekelbe és vissza gyalogosan meg lehet-e járni ? Ennek kiderítésére az ekeliek közül többen vállalkoztak, kik közül a bizottság egy Szigethy Gáborral hasonlókorú, de kisebb termetű embert, Somody István közbirtokost választotta ki. Elül ment a Kürthy Lajos alispán négyese, benne az alispánnal és mellette a tiszti főorvossal, azután a Végh Pál szolgabíró fogata, ő vele és az esküdttel, s a harmadik, közönséges fogat a helység hadnagyával és nótáriusával, Somody István uram pedig mezítláb és gyalog. Jó darabig hol a fogatok mellett, hol utánuk futott : azután előlre került, s ettől fogva, a czélpontig fel sem adta többé az elsőbbséget és visszafelé is csak így történt. Visszaérkezéskor a próbaszemlét végzett urak összeigazított órái nyomban összenézettek, s Kürthy alispán megállapította, hogy Somody István az útat Aranyosra s vissza *42 percz alatt* tette meg, s így a törvényszék sem kételkedett többé, hogy az eskű alatt kihallgatott tanúk, a kik Szigethy Gábort a tűz kiütésekor a faluból kifelé futni látták, igazat vallottak. Igy azután a fenforgott előzmények után és körülmények között a Szigethy Gábor személyén véghez vitt, annak élete kioltásával is tetőzött erőszak büne és büntetése is a tettesek szabadságvesztésének kiszabásánál enyhébb megítélés alá vétetett.

A vármegye régi törvénykezésére vonatkozó iratokat olvasva, a régi magyar törvénytevők eljárásáról igen kedvező benyomást nyerünk. A bűnügyi s még inkább a birtokjogi pörök aktáinak ma már sárguló lapjain nem egyszer lep meg bennünket a jogi s törvénytudói képzettségnek, a józan, egészséges, logikus gondolkodásnak nagy ereje, az éles jogérzékre valló felfogásnak magas mértéke, mit érveléseikben a biróságok itéletei, az ügyészek és ügyvédek perbeszédei elárulnak. Minden kérkedés nélkül hangoztathatjuk, hogy a magyar az igazságszolgáltatásra kiválóan rátermett nemzetek egyike. Csak őrizkednie kell, hogy agya, tudása holmi kivülről válogatás nélkül importált, idegen légkörben s viszonyok között csirázott elméletekkel meg ne tömessék.

Verbőczi populusának — mely fogalom jelentősége alatt itt méltán a magyar faj egyetemességét érthetjük, — az igazságszolgáltatásra való e rátermettsége adja meg annak a magyarázatát, hogy hazánkban a köz- és magánélet fejlődésének igényeivel párhuzamban, ez ország összes intézményei között legtökéletesebben az igazságszolgáltatás szervezetének formái alakultak ki. Az idők folyamán így alakult ki az ispáni (t. i. főispáni) biráskodásból az alispáni biróság és a vármegyei törvényszék; az udvarbirósági, illetve országbirói itélőszékből az országbiró s majd utóbb a kir. személynök elnöklete alatt a kir. itélőtábla, a nádori itélőszékből a nádor, majd utóbb az országbiró elnöklete alatt a hétszemélyes tábla stb.

Birtokperekben a perbeli tényállás gondos megállapítására s a bizonyítás eszközeinek mind tartalom, mind alakiság tekintetében kifogásolhatlan hitelességére a legszorgosabb figyelmet fordították, s e czélból és e tekintetben régi igazságszolgáltatásunk szervezetének az úgynevezett hiteles helyek, ú. m. a káptalanok és konventek, tényleges alkatrészei voltak. Komárom vármegye törvénykezésében ez oldalról főképen az esztergomi, győri, pozsonyi és nyitrai káptalanok vettek részt közreműködésükkel.

Betyárvilág.

Kijutott az 1830-as években a vármegye törvényszékének a régi *betyárvilággal* való kelletlen érintkezésből is. Sobrinak, főképp a Bakony erdőségeiben uralkodott rablóvezérnek kalandjaiban, Milfay, a vármegye szülöttje volt a jobb keze, a ki társaival együtt a szülőföldjének vidékét is gyakran látogatta. Milfay sokáig vezette orruknál fogva az őt üldöző pandurokat, kik csak akkor tudták végre elfogni, mikor saját fegyvere véletlenül elsült és ő megsebesülve 1836-ban társaival együtt a vármegye bakonyszéli erdőségeiben tanyázott, a hol a panduroknak sikerült őt meglepni, félholtra sebezni, elfogni s személyét a banda fölött való biráskodásra felsőbb helyről delegált vármegyei törvényszéknek átszolgáltatni. Ettől fogva a vármegyének a betyár-romantika hőseivel nem akadt többé dolga.

A táblabirák.

A *helyhatósági törvénykezés* jelentősebb vonatkozású ágazatában, mint általában a vármegyéknél, úgy itt is a főszerepkör a *táblabiráknak* jutott. Ők voltak az évnegyedenként tanácskozásra egybegyülő megyei rendek törvényszékének e czélra választott, s esetről esetre sorban beosztott birái. A másodalispán elnöklete alatt a törvényszék biráskodása, itélkezése ilyenkor rendesen egy egész héten át tartott, mindenkor egy-egy járási szolgabiró és esküdt, mint törvényes bizonyság közreműködésével, vármegyei jegyző és jurátusok, patvaristák alkalmazásával. Az ülés nyilvános volt. Azért a törvényszék, mint a nyilvános biráskodás foruma egyrészről nagy biztosítéka volt az igazságszolgáltatás helyességének és lehető pártatlanságának, másrészről jó iskola volt ügyészek és ügyvédek részére.

Mondjuk, ez a széleskörű nyilvánosság nagy biztosítékot nyújtott a biráskodás pártatlanságára, de még sem annyit, a mennyit emberileg el lehet érni. A vármegye táblabirái, mint többnyire jómódú birtokos urak, a felső törvényszékek felülről kinevezett, rendes kincstári javadalmazással ellátott biráihoz képest egyénileg függetlenek ugyan, de a vármegyei közélet sokszor forrongó párti hevében a dolog természeténél fogva föl-fölbukkanó párttekintetnek befolyásától ők sem lehettek teljesen megvédve. Törvényhozásunk naplóinak bizonyságai szerint jobbjaink a birói függetlenség biztosításáért sóvárognak folyton, de annak elvi kijelentésére, az elvnek külön törvényben szentesítésére még akkor nem érkezett el az idő. Azóta már ez is megtörtént, s csak a próba van hátra, érvényesül-e e részben és feltétlenül, politikailag is, a törvény szelleme és akarata.

Tény azonban, hogy a nemzeti hagyományos közérzés a hajdani táblabírák emlékezetéhez mindmáig kegyelettel fűződik: mi nyilván mutatja, hogy koruk közönsége az ő közszolgálati működésüknek elismeréssel, tisztelettel adózott. A vármegye utolsó táblabírái, a hogy neveiket az aktákból összeszednünk sikerült, a következők voltak: Adamovics János, Asztalos István, Badicz László, Bargya Miklós, Balogh Ferencz, Baranyay Gáspár, Besse János, Boday Dénes, Csajághy Károly, Csúzy János, Czike Károly, Domonkos Mihály, Fogthüy Zsigmond, Ghyczy Ignácz, Ghyczy Rafael, Hajóssy István, Held Ignácz, Hetényi János, Huszár Ferencz, Huszár László, Konkoly Thege László, Konkoly Thege Dénes, Kürthy Lajos, Kürthy Alajos, Lipovniczky István, Losonczy István, Micsky Lajos, Milkovics Antal, Milkovics Zsigmond, Missich Elek, Nagy Mihály, Ordódy Vincze, Ordódy István, Pázmándy Dénes, Perczel Mór, Pyber Ignácz, Rozsos József, Sárközy József, Thaly Dénes, Zámory Károly, Zámory György, stb.

Abszolut uralom.

Az *abszolut uralom alatti törvénykezés* viszonyaiból röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a kényurasági hatalom a régi törvénykezésnek kereteit, formáit fenekestül felforgatta. Személyzet, bíráskodás, törvény, törvénykezési nyelv, forma és keret — mind osztrák földről vétetett. A császári-királyivá formált megyétől, több évi kisérletezések után, a törvényszéket is elvették, s Pozsonyba, a fölöttes kerületi hatóság székhelyére helyezték.

Az úgynevezett Bach-rendszernek bukására 1860 telén bekövetkezett, de csak néhány hónapon át tartott vármegyei önkormányzat megszüntével beköszöntött, az ország sorsát bár valamivel szelidebb s enyhébb eszközökkel, de továbbra is önkényesen intézett »ideiglenes kormányzat« a magyar törvénykezésnek régi formáit, kereteit ebben a vármegyében is visszaállította, illetőleg meghagyta s a helyzetet annyiban is javítni engedte, hogy a törvénykezés nyelve ismét a magyar lett s a bíráskodás alapjává a gyűlölt osztrák polgári törvénykönyv s peres eljárás helyébe az úgynevezett »országbirói értekezlet« megállapodásának rendszabályai tétettek.

A mai törvényszék.

Az ország alkotmánya 1867-ben helyreállíttatván, Komárom vármegye is visszanyerte elkobzott jogait s még az év ápril havában tisztújításilag is szervezkedvén, a közbejött viszonyok és változások követelményének megfelelően a *törvényszéki bíráskodás* szervéül, a régi táblabíróság helyébe ugyancsak *választás útján*, de már rendes évi javadalmazással ellátva, rendes és állandó törvényszéket alkotott.

E törvényszék tagjai voltak, és pedig elnök: Pázmándy Lajos, másodalispán; bírák, ülnöki czímmel: Ordódy István, Szombathelyi Győző, Illyés József, Szarka Zsigmond, Csorba János, Pulay Géza, Tergovcsits István, Kalmár István, Asztalos Mór; jegyzők: Thaly Géza és Balogh Géza; ügyész: Nagy Albert főügyész.

A törvényszék látta el a bíráskodás mellett, természetesen, még akkor a gyámsági ügyeket is. Künn, a járásokban, a törvénykezést, a közigazgatási ügyek elintézése mellett, az addigi mód szerint a járási fő- és alszolgabírák, esküdt bírótársaikkal végezték, kerületenkint és külön-külön joghatósággal, felebbvitel tekintetében alárendelve a törvényszéknek.

Miután alkotmányos törvényhozásunk időközben a polgári peres eljárás szabályozására törvényt alkotott, a mai bíráskodás rendszere és szervezetének megalapozását pedig a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV-ik, a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII-ik, az első folyamodási bíróságok rendezéséről, továbbá az első folyamodási kir. törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről, nemkülönben a királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXI., XXXII. és XXXIII-ik törvényczikkek megalkotásával előkészítette: a közigazgatástól a törvénykezés teljesen szétválasztatott.

A kir. bíróságok szervezése.

1872-ben azután Komárom vármegyében is életbelépett a *kinevezési rendszeren alapuló bírósági szervezet*. Az akkor megalakult kir. törvényszék tisztikara ez volt: elnök: Madarassy Mór, korábban alispán, országgyülési képviselő; bírák: Pulay Géza (később elnök), Tergovcsits István (később táblai, majd curiai bíró) jogtudor, Karika Zsigmond, Maller József, Asztalos Aba (utóbb itélőtáblai, majd curiai bíró); jegyzők: Ghyczy Mátyás (utóbb törvsz. bíró) és Pázmándy Károly; ügyészek: Molnár Ádám ügyész, Kossár Dezső alügyész (utóbb ügyész).

A járásbíróságok tisztikara pedig ez volt: Komáromban: Keszler János járásbíró, Thaly Géza albíró (utóbb itélőtáblai rangjelleges törvényszéki bíró); Perbetén: Emanuel József járásbíró, Csajághy Károly aljárásbíró; Tatán: Fittler Imre járásbíró (utóbb itélőtáblai, majd curiai bíró), Kisfaludy Sándor aljárásbíró (utóbb kir. közjegyző) és Mihályi Jenő aljárásbíró; Nagy-Igmándon: Dömjén Béla járásbíró, Schmoll Imre aljárásbíró (utóbb törvényszéki bíró). Nemsokára, 1874-ben, a törvénykezés mellé a kir. közjegyzőségek is szerveztetvén, a vármegye területére nézve két közjegyzőség rendszeresíttetett, ú. m. Komáromban, hol Nagy Vilmos jogtudor, és Tatán, hol Kisfaludy Sándor ma is a közjegyzők.

Komárom vármegyével Komárom sz. kir. várost törvénykezésileg már az első szervezéskor egyesítették. Törvényhozási intézkedés következtében utóbb, 1875-ben, még Esztergom vármegye és Esztergom város területe is besoroztatott a komáromi kir. törvényszék joghatósága körébe, mely ezzel a kibővüléssel azóta hat járásbíróság területére, ú. m. a komáromira, az ógyallaira (korábban perbeteire), továbbá az esztergomira és a muzslaira terjed ki. Az azóta lefolyt harmad évszázad leforgása alatt a bíróság személyzetének állományában sok változás állott be. A törvényszék élén álló elnök is már a harmadik.[1])

A törvénykezési tisztikar személyállománya ez időszerint (1906) a következő. A kir. törvényszéknél elnök: Nárai Szabó Elek jogtudor; bírák: Hegymeghy László, Konkoly-Thege Béla, Borcsiczky Béla, Zsindely Ferencz, Pap Elemér, Strászka György, Strausz Sándor jogtudor, Kéri Miklós jogtudor, Kövér Lajos; törvényszéki albírák: Deutsch Frigyes és Kamarás József; jegyző: Pázmándy Károly; aljegyzők: Pertó Zsigmond, Vétek Zoltán, Stojanovits Sándor és Nagy Béla jogtudor; ügyészek: Theöffy Zoltán ügyész, Eckensberger Károly és Csajághy Károly alügyészek. A járásokban, és pedig Komáromban: Gombos Kálmán járásbíró, Veszelovszky János és Geffes Ede aljbírák; Tatában: Gábel Ferencz járásbíró, kir. táblabírói rangjelleggel, Galambos Lajos és Benes Sándor albírák; Ógyallán: Szarka György járásbíró, Cvenits Antal aljbíró; Nagyigmándon: László Dávid járásbíró, Danilovics Gyula és Kathora Sándor aljbírák.

A kir. törvényszék a győri kir. itélőtábla kerületéhez tartozik.

Az állam a kir. törvényszék részére 1896-ban díszes kétemeletű palotát emeltetett, mely palota telkével közvetetlen szomszédos a vármegye székháztelkének ama része, melyet, az 1860-as években kezdődött reformmozgalmaknak a börtönviszonyok javítására is kiterjedt hatása alatt fölállított emeletes börtönépülettel együtt, a vármegye 1872-ben a törvénykezés használatára a vonatkozó törvény alapján átadott.

A *büntető törvény* súlya alá eső vétségek különböző fajainál, azok elkövetőinél, a vizsgálatuk s megtartásuk módjánál, sőt még az üldözésükre hivatott hatósági személyek felfogásánál is érvényesül az azonkori társadalmi, politikai és gazdasági élet fejlődésének alkalmazkodási törvénye. A magyar törvénykezésben is, mint bármely nyugati államban, hosszú századokon át uralkodott az arisztokratizmus szelleme, míg végre lassú fejlődményképpen itt is kialakult s érvényesült az egyenlőség nagy elve. Ugrást a természeti törvény a bűnügyi élet mezején sem ismer.

Komárom vármegye területén az egész Bach-, meg Schmerling-féle igazgatási korszak alatt a népnél a vétségi fajok között kettő vitte a domináló szerepet. Egyfelől a ló- és ökörlopás nagyban, másfelől a búcsui tömeges verekedés. A ló- vagy ökörorzó szörnyen lenézte a birkatolvajt vagy a veremtörőt,

---

[1]) Az első elnök, *Madarassy* Mór, tisztségének tizenkét évi viselése után, 1884-ben, a második elnök *Pulay* Géza, az elnöki tisztség huszonegy évi viselése után, miközben curiai bírói rang- és jelleggel is felruháztatott, 1905 utólján, nyugalomba vonult.

A harmadik a jelenlegi elnök, Nárai *Szabó* Elek jogtudor. Született 1859-ben, Alsó-Puszta-Koveczen, Zala megyében. Közszolgálati pályáját, miután közép- és főiskolai tanulmányait Budapesten végezé, 1882-ben, mint joggyakornok a nagykanizsai kir. törvényszéknél kezdte meg. Ugyanott 1883-ban aljegyző, az ottani kir. járásbíróságnál pedig 1888-ban albíró. Majd Pécsett a kir. táblánál 1893-ban tanácsjegyző, s utóbb, 1894-ben, a szombathelyi kir. törvényszéknél rendes bíró. Míg végre eddigi közszolgálati érdemeinek méltatásául s hogy a törvénykezési igazgatás körül is szerzett szélesebbkörű szakismereteit önállóan érvényesíthesse, 1905. év novemberében a komáromi kir. törvényszékhez elnökké kinevezték.

a búcsúünnepi verekedő a közönséges korcsmai huzakodót. Az osztrák tartományokból vagy a hazai felső hegyvidékekről importált, paragrafusokhoz nőtt beamterek, az ő rezes sisakkúpos zsandáraikkal és protokollumaikkal sehogysem tudtak az efajta vétségi esetek kiderítése körül boldogulni. Büntetőügyi összes működésük a politikai vétségek üldözése mellett az apróbb vétségek megtorlásában merült ki. Azt meg, hogy a búcsúünnepeken félholtra vert magyarnak vagy hozzátartozóinak eszébe sem jutott közbelépésért és megtorlásért a hatósághoz fordulni, egyenesen érthetetlennek találta a nép gondolkozásával, jellemével teljesen ismeretlen beamteri ész.

Igy történt aztán, hogy a mikor, 1861-ben, a vármegye legtipikusabb magyar jellegű járásában, a gesztesiben, *Pázmándy* Lajos, a régi táblabírák vérbeli utódja lett a főszolgabíró, ő a rendelkezésére állott rövid tíz hónap alatt az 1849-től 1861-ig előfordult ló- és ökörorzási bűneseteknek majdnem valamennyiét kiderítette. Sokszor megesett, hogy az illető delikvensre, a ki az időszerint már csak négy darab ökör eltolvajlásával volt terhelve, tíznél is több darabnak elorzását sütötte ki s így állíttatta a bűnöst az igazságszolgáltatás fóruma elé. Főszolgabírói tisztsége megszüntével, a Schmerling-kormányzati idő alatt a ló- és ökörlopások a vármegyében ismét elburjánoztak ; de ez a visszaesés is elenyészett, a mikor ő 1867-ben a másodalispáni széket elfoglalta. Ekkor, mint a megye törvényszékének elnöke, a szolgabírákkal a vizsgálatokat s nyomozásokat megint elejétől, 1861-től kezdődőleg folytatta, s nehány év alatt oly sikeresen végzett, hogy a vármegyében ló- vagy ökörtolvajnak írmagja is alig akadt. Ő az ő táblabírói szemüvegén át a nem halállal végződött bármily súlyos verekedési esetet nem hivatalból üldözendő vétségi cselekménynek, hanem egyszerűen csak a népélet bizonyos fejlődési fokát jelző olyan tünetnek tekintette, mely a fejlődés további rendjén amúgy is megszünik önmagától. Ezért erkölcsi, jellembeli hitványságnak tartotta, ha a duhajkodásban vertes fél a bírósághoz fordul panaszszal, árulkodással.

Külön korszak volt a jogi felfogás terén az abszolut kormány beamtereinek eljárása. Ők mindent rendőri szemüvegen át néztek s legkisebb tetteikből ép úgy, mint a legnagyobbakból teljesen hiányzott a magyar lélek ismerete s a magyar ész és magyar szív sugallata. Azóta a magyar társadalmi és gazdasági élet nagyot változott. Az erkölcsök a közművelődés emelkedése, terjeszkedése következtében szelídültek is, de nem egy nyilvánulásban satnyultak is. Sokban a vétségek nemei s azok elkövetésének módjai is ehhez képest változtak. Nem egy tekintetben a törvényhozás és a bíró felfogása, megitélése is módosult.

Régi törvénykezésünkben a botbüntetés jelentékenyen szerepelt. Kisebb vétségeknél s rendőri kihágásoknál, önálló, nagyobb vétségeknél mellékbüntetésképp alkalmaztatott. Utóbbi minőségében a büntetésre nézve olykor sulyosító, de máskor mérséklő irányban is használtatott. Például, a többek között, Komárom vármegye törvényszéke egy juhászbojtárt, a ki bojtártársát egy lakadalmazás alkalmával szíven szúrta, halálbüntetés kimondásával sújtotta, ellenben a kir. itélőtábla, hova az ügy hivatalból fölkerült, tekintettel az ittasság fokára, melyen a büntett elkövettetett s a tiszti főorvosnak ehhez képest adott véleményére, a bojtár büntetését leszállította három esztendei fogságra, azzal sulyosbítva, hogy két hetenként 12 botütést kapjon a bűnös.

Mostani büntető törvényeink az emberi méltóság méltánylása és más egyebek tekintetében is a kor színvolán állanak, de némely rendelkezésükben eredendő hibákat sem nélkülöznek, melyek megigazításra szorulnak.

Rendes, normális politikai viszonyok közt alkottattak s ennek bélyegét is viselik magukon. De a mi sajátságos közjogi s politikai helyzetünkben már is intenek az idő jelenségei, hogy a törvény ama részei, melyek politikai vonatkozással jöhetnek kapcsolatba, értelmezésük tekintetében tisztáztassanak.

A törvénykezési ügyek nagyobb számát, terjedelmét természetesen az úgynevezett *polgári és a telekkönyvi ügyek* teszik. De mivel a törvénykezésnek ez a nagyfontosságú ágazata nem vet a vármegye köznépének erkölcsi életére valamelyes áttetszőbb világosságot, ezért az idevonatkozó szokásos ügyforgalmi adatoknak közlését mellőzzük. Ellenben hadd álljanak itt e czélra a komáromi kir. ügyészség bűnügyi statisztikájának tükréből némi világító adatok.

A kir. törvényszék fogházában, 1880-ban, tehát ezelőtt negyedszázaddal, az elitéltek összes száma volt 443. E létszámból nemre nézve : férfi 88%, nő 12% ;

életkorra nézve és pedig 16 éven alóli : 3 férfi és 2 nő ; 16—20 év közötti : 49 férfi és 4 nő ; 20—24 év közötti : 48 férfi és 7 nő ; 24—30 év közötti : 111 férfi és 17 nő ; 30—40 év közötti : 81 férfi és 9 nő ; 40—50 év közötti : 63 férfi és 9 nő ; 50—60 év közötti : 25 férfi és 8 nő ; 60 éven felüli : 10 férfi. Ugyanakkor az elítéltek fenti száma az egyes bűncselekményi és vétségi nemek között így oszlott meg, és pedig az emberélet ellenieknél : 10 férfi és 8 nő ; a testi sértésieknél : 81 férfi és 4 nő ; a vagyon ellenieknél : 191 férfi és 20 nő ; hatóság elleni erőszaknál : 16 férfi és 3 nő ; magánosok elleni erőszaknál : 16 férfi és 3 nő ; az egyéb többieknél : 88 férfi és 23 nő.

Ma, negyedszázad multán (illetve 1905-ben) az elitéltek összes száma 599. Ebből nemre nézve : férfi 85%, nő 15% ; életkorra nézve : és pedig 16 éven aluli : 17 férfi és 4 nő ; 16—20 év közötti : 120 férfi és 17 nő ; 20—24 év közötti : 86 férfi és 10 nő ; 24—30 év közti : 101 férfi és 11 nő ; 30—40 év közti : 89 férfi és 23 nő ; 40—50 év közötti : 61 férfi és 19 nő ; 50—60 év közötti : 26 férfi és 6 nő ; 60 éven felül : 7 férfi és 2 nő. Létszám-megosztás pedig az egyes bűncselekmény és vétségnemek között, és pedig az emberélet ellenieknél : 23 férfi és 5 nő ; testi sértésieknél : 110 férfi és 7 nő ; vagyon ellenieknél : 244 férfi és 55 nő ; hatóság elleni erőszaknál : 35 férfi és 3 nő ; magánosok elleni erőszaknál : 4 férfi egyéb többieknél : 84 férfi és 22 nő.

A foglyok létszáma nem folyton emelkedő, mert, például, a létszám az új büntető perrendtartás hatályát közvetetlenül megelőzött 1899-ik évben 569 volt, s ugyancsak hatályba lépése évében, 1900-ban, már 422-re, tehát a negyedszázad előtti létszámon is alábbra csökkent.

A bűnügyek és vétségek számának nagyságát tekintve, a kir. törvényszék joghatósága körébe tartozó két vármegye, ú. m. Komárom megye és Esztergom megye népessége között az arány az előbbinél $^{5}/_{10}$-ed és $^{6}/_{10}$-ed, utóbbinál $^{4}/_{10}$-ed és $^{5}/_{10}$-ed között ingadozik.

Ugyancsak ez ügyek számának nagysága tekintetében a vármegye egyes járásbírósági területei között, Komárom sz. kir. városát is beleértve, a sorrendi fokozat felülről lefelé eddig a következő volt ; és pedig : az emberélet elleni bűntettek és vétségeknél : Ógyalla—Tata—Nagyigmánd—Komárom ; a testi sértésieknél : Ógyalla—Tata—Nagyigmánd—Komárom ; a vagyon ellenieknél : Komárom—Tata—Ógyalla—Nagyigmánd ; a többieknél : Komárom—Nagyigmánd—Tata—Ógyalla.

Végül ide jegyezzük még a törvénykezés külső elemének, a vármegye területén működő ügyvédeknek ez időszerinti létszámát is. Ez a létszám Komáromban 24, Tatán : 8, Nagyigmándon : 4, Kisbéren : 2, Ógyallán : 3.

KOMÁROM VÁRMEGYE EGÉSZSÉGÜGYE.

Történelmi visszapillantás.

Az egészségügyi intézkedések első nyomával, Komárom vármegyét illetőleg, az ország nagy részében uralkodott pestis alkalmával találkozunk, nevezetesen III. Károly alatt, ki az 1712. évi november hó 25-én kelt rendeletével, védekezési szempontból, e város körülzárását elrendelte. Ugyanakkor Komárom város tanácsa rendeletben kiadta, hogy: »ha valaki külföldi helyről a városba be akar jönni, passust hozzon magával, hogy egészséges helyről jön; pozsonyiak és kisbériek pedig passussal is absolute nem admittáltatnak« — 1713. évi július hó 19-én pedig »a nemes status egyenlő consensussából és akarattyából elvégződött, minthogy bizonyosan hallatik, hogy Óvár táján, Pozsonyban és nemes Pozsony vármegye csallóközi járásában némely helyeken Isten ő szent Felsége látogatása által a pestis grassál, ezután ide a városba Óvárról, Pozsonyból és kiváltképen Pozsony vármegye csallóközi járásából senki se admittáltassék, se correspondentia velök itt valóknak ne engedtessék.«

Egy 1739. május 15-én kelt rendelet így szól: »Mivel az ur Isten mérges és dögleletes halállal különféle környékbeli helységeket meglátogatni hallatik, hogy azon ur Isten ostorát egész Komárom városa anynyival is inkább jó dispositiókkal Isten kegyelméből eltávoztathassa, jónak találta a három status mai celebrált sessiójában, hogy legelsőbben is a sokféle utasemberek bejövetelének eltávoztatására a sánczok köröskörül renováltassanak.«

Minthogy egyes járványos területekre teljhatalmú királyi biztosok küldettek ki, a helytartótanács Komárom városára és vidékére, 1739-ben a pestis tartama alatt királyi biztosokul Balassa János Pált és Esterházy Jánost nevezte ki.

A pestisen kívül nagy mértékben uralkodott e vidéken, kivált a nyári hónapokban, az epeláz és dyssenteria.

A franczia háborúk alkalmával, 1809-ben, Komárom városa alatt táborozó hadseregek nagy veszteséget szenvedtek a váltóláztól (posványláz), mely nem ritkán tífuszba ment át.

Részletesebbek ama jelentések, melyek az 1831. évben itt uralkodott *kolerára* vonatkoznak. E jelentések hangsúlyozzák, hogy a koleraévet megelőző három évben a járványos epés-hideglelés sem volt kevésbbé veszélyes, a mennyiben egy-egy háznál 4—5 beteg is előfordult.

Az 1831-iki kolera kíméletlenül pusztította a lakosokat. — »3-ik augusztustól kezdve 15-ik napjáig napról-napra többet gyilkolván le, úgy vélte már a megrémült emberiség az említett napon, a melyen 56 ember végeztetett ki, hogy a gyilkoló nyavalya meg nem fárad öldöklő erejében, mire mégis napról-napra erőtlenebbé lett, mígnem szeptember 26-án egészen megszünt. Voltak, a kik baráttyaik, attyafiaik, szülőik holtok után általa 3—4 óra mulva megfojtattak, néhány házakkal több napokig oly mérgessen és sebessen bánt, hogy azokat egyűlegyig kiirtotta.«

A város lakosságának száma akkor 15.000 volt, a megbetegülteké 1862; abban az évben meghalt 1218 ember.

Az előrebocsátottakból kiderül, hogy a mult évszázadok orvosi és egészségügyi igazgatása leginkább a népbetegségek és járványok elleni szórványos intézkedésekre szorítkozott. A közegészségügy rendezésének első lépéseit az alkotmányos újabb korszak törvényhozó testületének alkotásai vezetik. A közegészségi tudomány haladásának tudható be annak az elvnek az érvényesítése, hogy az egyes ember tehetetlen az egészséget fenyegető számos veszélylyel szemben s így az állam közbelépése nélkülözhetetlen a betegségek elleni oltalmazásra, a felmerülő kórok minél szűkebb körre való szorítására. Ez eszme megvalósulása révén keletkeztek az egészségügyi intézmények, vízlevezetési munkálatok, talajjavítások a vármegye területén, mely területnek felerésze évszázadokon át az árvizek rombolásának kitéve, tetemes kárt szenvedett és a mellett a hirhedt malária-láznak, epeláznak és tifózus lázaknak volt színhelye. Az elemi csapások okozta anyagi kárnak tudható be, hogy kórházak, csatornázások, vízvezetékek nem keletkeztek. A vármegye közegészségügye azonban, az adott viszonyokhoz képest, fokozatosan javult és lakosságának száma az utóbb lefolyt három évtized alatt szaporodott.,

A talaj befolyása.

Az a befolyás, melyet az éghajlati és talajviszonyok a közegészségi állapot alakulására gyakorolnak, világosan látható a vármegye két járásában. Az udvardi járásban túlnyomó a fekete, homokos, részben agyagos talaj; széthordott homokhátak terülnek el Hetény községtől északra Kurtakesz, Marczelháza és Virt felé a zsitvatői dunapartig.

A Duna balpartján fekvő csallóközi járás évszázadokkal ezelőtt mélyebben fekvő árvíztér volt. A belvizek a multban itt 36.000 holdnyi legelőt és rétet borították el. Felső-Csallóközben, Alsó-Csallóközben 60.000 holdat öntött el a víz, mely árterületből 12.000 hold mocsárrá vált. A folyóvizektől átszeldelt és mocsarakban bővelkedő területnek nagy csapása volt a mult századokban a malária-láz, melyről a ránk maradt jelentések tesznek tanúságot. Kedvezőtlen területi viszonyai miatt a Csallóköz ősidőktől fogva védgátak segélyével védekezett a Duna és a Vág folyók áradásai ellen. Ilyenek építését a vármegye közönsége már 1657-ben elrendelte. A védgátak és levezető-csatornák a mezőgazdaságnak mind nagyobb területet biztosítván, egyben a váltóláz csökkenését is előmozdították.

A vármegye hatósága 1826-ban az idő folyamán alacsonyaknak bizonyult védgátaknak oly magasságra való emelését határozta el, hogy azok a legnagyobb árvíz esetén is védelmet nyújtsanak. Biztosabb védelmet nyújtott a Csallóköznek 1856-ban megkezdett ármentesítése, mely a csatornákat megfelelő helyen épült zsilipekkel hozta kapcsolatba, mind a meggyült belvízek levezetésére, mind az árvízek beömlésének meggátlására, s míg ezzel a gazdaságnak jelentékeny területet biztosítottak, egyúttal a malária-lázak csökkenését is eredményezték.

Halálozási statisztika.

A halálozási arány az utóbb lefolyt három évtizedben fokozatosan és jelentékeny módon csökkent. 1880-ban született 6450 egyén, meghalt 6047, vagyis minden ezer közül 43·6%. Az anyakönyvi kivonatok szerint meghalt 1880—1890 évtizedében 52,492 egyén (évenként tízévi átlagban 5249·2) vagyis ezerből 37. Az utána következő (1890—1900) évtizedben meghalt 47·410 ember (tíz évi átlagban évenként 4741), vagyis 31·3 ezerből. Az 1900—1905-ig terjedő öt évben a meghaltak száma 21.853 (öt évi átlagban évenként 4370), vagyis ezerből 26·3. Az előrebocsátott évtizedek eredményének egymással való összehasonlításából kiderül, hogy a halálozási arány leszállításával hány emberéletet takarított meg évenként.

Ennek megfelelőleg a vármegye lakossága a 80-as évek elején mintegy 6%-kal szaporodott és volt 138·591. Az 1891. évi népszámlálás szerint szaporodott 7707 fővel, vagyis 5·4%-kal és kitett: 146.298-at. Még kedvezőbb az 1901. évi népszámlálás eredménye 14.002 főnyi, vagyis 9·91 százalékos szaporodással; a lakosság száma 158.961. Itt azonban tekintetbe jön a tatai járás, Tatabányának a szénbányamunkások (Alsógallán) telepítése révén való szaporodásával. Ezzel szemben áll viszont az Amerikába történt kivándorlással okozott fogyás.

Kivándorolt 1904-ben 142 vármegyei lakos
» 1905-ben 345 » »
» 1906. évi november 15-ig 400.

Gyermek-egészségügyi viszonyok.

Az a megbecsülhetetlen kár, melyet a halálozás még a nyolczvanas évek elején okozott, legfőképpen a gyermekpusztulásnak tulajdonítható. Utána következnek a járványok, végre különösen pusztít a tüdővész. Lássuk e tényezőket egyenként. Közegészségügyünk orvoslást igénylő legfontosabb mozzanata: a nagymérvű *gyermekhalandóság*, mely mint kóros tünet, mélyen belevág a nemzeti élet fejlődésébe. A vármegyében az 1883—1892. évtizedben az összesen élve szülöttekből (66.282) elhalt 26.855 öt éven alóli gyermek, vagyis az összes szülöttek 40·5 százaléka. Ez eredményt összehasonlítva más vármegye, például Pozsony vármegye gyermekhalandósági arányával, azt találjuk, hogy ott a legalacsonyabb halálozási százalék 44·11 volt, a legmagasabb pedig: 62·3 (1872. évben).

E nagymérvű halandóság méltatásánál tekintetbe jönnek a gyermek fejlődésével kapcsolatos veszélyek és betegségek, a gyermek külső viszonyaiban rejlő egészségi ártalmak: a nyomor, melynek a gyermek gyenge szervezete áldozatul esik. Itt az öt éves korig elhalt gyermekek csoportját korszerinti csoportosítással veszszük szemügyre és pedig az *egy éves koron belüli* gyermekek viszonyaira való tekintettel.

A gyermekhalandóság az összes halálesetek számához viszonyítva tíz évi átlagban (1883—1892).

Évben	Az összes halálesetek száma	Egyéves korig elhaltak		1—5 éves korig elhaltak		0—5 éves korig elhaltak		Négyhetes korig elhaltak	
		száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
1883	4986	1619	32·4	981	19·6	2600	52·1	674	13·5
1884	4493	1537	34·1	625	13·9	2162	48·1	672	14·9
1885	4902	1610	32·8	900	18·3	2510	51·2	694	14·0
1886	5532	1562	28·2	1228	22·1	2790	50·4	624	11·2
1887	6351	1862	29·3	1755	27·6	3617	56·9	697	10·3
1888	5183	1611	31·1	907	17·5	2518	48·6	676	13·0
1889	4077	1288	31·5	707	17·3	1995	48·9	620	15·1
1890	5376	1545	28·7	1246	22·2	2791	51·9	662	12·3
1891	5651	1651	29·2	1482	26·2	3133	55·4	767	13·5
1892	4933	1582	32·7	1157	23·4	2739	55·5	689	13·9
Összesen	51484	15867	30·5	10988	21·01	26855	52·16	6775	13·2

Az itt bemutatott táblázatból kitűnik, hogy az élve szülöttekből (66.282) elhalt: 15.867 egy éves korig való gyermek, vagyis ezer újszülött közül 239; közel negyedrésze pusztul el tehát az élet első évében. A gyermekek ama csoportjából, kik első évüket már meghaladták, az egytől öt éves korig való gyermek halálozási aránya már kedvezőbb, ugyanis az összes szülöttekből meghalt 10.988, vagyis azoknak 16·6%-a.

Sokkal nagyobb ennél az élet első négy hete folyamán a gyermekhalandóság és jelentékeny helyet foglal el az összes halálozás arányában. Az említett 66.282 szülöttből: 6775, vagyis azoknak 13·2%-a nem élte túl négyhetes korát. Ama tényezők közül, melyek a gyermekhalandóságot legfőképpen előmozdítják, említendő a hiányos táplálkozás és a gondozás hiánya. Sok esetben meg van akasztva a kisded fejlődése, ha az anya idegenre, másra bízza újszülöttét, mikor a csecsemő száraz dajkálásra szorul és nem neki való táplálékkal tartják; innen a sok gyomor- és bélbaj, melyektől a gyermek a »gyermekaszály« sorvasztó nyavalyájába esik. Idetartoznak továbbá a kedvezőtlen lakási viszonyok, melyek mitsem javultak az utolsó évtizedek folyamán.

Az időjárásnak, a zord időnek a gyermekhalandóságra való befolyása is kétségtelen. A vármegye területén az 1892. év téli hónapjaiban (első negyedében) meghalt 933 hét éves korig való gyermek, beleértve 280-at, a kik heveny-fertőző kórokban hunytak el, s a kik a lakóházak zsúfoltsága következtében elkülöníthetők nem voltak. Ugyanazon év második negyedében az enyhébb idő

beálltával alábbhagyott a gyermekhalandóság és 933-ról 688-ra csökkent; a harmadik évnegyedben pedig, még kedvezőbb időjárás mellett, mikor a gyermeksereg és a háznép a szabadban mozog, a gyermekhalandóság 633-ra szállt alá; a negyedik negyedben azonban ismét 716-ra emelkedett. Kitetszik ebből, hogy a gyermekhalandóság legfőbb forrásai a kedvezőtlen lakásokban, a hevenyfertőző betegségekben, valamint a gondatlan ápolásban, rossz táplálkozásban és a rossz ivóvízben egyaránt és együttvéve keresendők.

A gyermekhalandóságot növelik még egyéb egészségügyi fogyatkozások, bizonyos helyi szokások. Ilyen a vármegye néhány községében dívó *ruházkodási mód*. Ez abból áll, hogy a nők gyapjúkelmékkel domborítják csípőiket; a ruházat súlya 7—8 kilót nyom és átlagos számításban megfelel a testsúly *kilenczedrészének*! Ily ruházat, visszafojtott melegével, gátolja a bőrnek a működését, a hő elvezetését és hátráltatja a szervek, az izomzat kifejlődését. Nem csoda, hogy ily körülmények között az anyák satnyulnak, elgyengülnek; gyenge az ivadék is, a mi szintén növeli a gyermekhalandóságot.

Járványos betegségek.

A halálozásnak egyik bő forrását a hevenyfertőző betegségek teszik. A *difteritisz* az 1895-től 1905-ig terjedő évtizedben 693 áldozatot követelt a vármegye területén. Ott, a hol a körülmények engedték, s a hol a szerum alkalmazása ellentállásra nem talált, a betegek szerummal kezeltettek és pedig jó sikerrel. *Kanyaróban* az említett évtizedben 451 gyermek halt el, a megbetegedettek 4 százaléka. Voltak azonban évek, ilyen volt az 1886-iki és kivált az 1887-iki, mikor a betegség nagyobb pusztítással járt, nagyobb halálozást okozott, mint a vörheny és difteritisz együttvéve. A *vörheny* ritkábban lépett fel. Minden fellépése esetén azonban nagy veszedelemmel járt, a megbetegedettek közül 23—30 is elpusztult. *Tifuszban* történt halálozás 302 van kimutatva. A rossz táplálkozáson, a nedves, túlzsúfolt, rosszul szellőzött lakásokon kívül, része van e kór előidézésében a szennyezett, rossz ivóvíznek is, melyet a szennyezett talaj számos községben szolgáltat. A *szamárhurut* több ízben merült fel, kivált a csallóközi járás Gúta mezővárosában, a hová a fővárosból többízben vittek ily betegségben szenvedő gyermeket.

Tuberkulózis.

A gümőkór a vármegye területének egyes községeiben fordul elő gyakrabban. Noha a betegség a hevenyfertőző kóroktól fellépésében és terjedésében nagyban eltér, mégis a fertőző betegségek sorában foglal helyet. E kórnak fertőző volta és természete ma már ismeretes, miért is feladatunk, hogy ellene síkra szálljunk. Az egészségügyi hatóságok elsősorban a tüdőbeteg köpetének, s a benne rejlő baczillusoknak a megsemmisítését tűzték ki feladatul, abból a szempontból indulva ki, hogy az elporlott köpet, ha a levegőbe jut, belélegezve, fertőzést okoz. Nemkülönben közvetítője, vivője a fertőzésnek: ruházata, fehér- és ágyneműje a tüdővészes betegnek és minden, a mi vele huzamosabb időn át érintkezésben volt. Figyelemreméltó a szülők egészségi állapota is. Vannak községek, melyekben a betegséggel ritkábban találkozunk, míg másokban nagyobb az elterjedése, ugyanazon vármegye községeinek, hasonló körülmények között élő lakossága között. A betegség oly községekben, a hol a lakosság közötti összeházasodás szokásos, nagyobb mérvben van elterjedve. A védkötelesek állításánál tapasztaljuk, hogy egy-egy község előállított legénységének 50—60 százaléka is beválik, míg annak szomszédos legénységéből alig egyharmada alkalmatos a katonai szolgálatra. Minthogy semmiféle törvény nem tiltja az ilyen betegeknek a házasságkötését, ezek terjesztik a kórt, mely a kedvezőtlen körülmények között termékeny talajra talál.

A tuberkulózis pusztításaitól a vármegye sem maradt menten; az általa okozott halálesetek száma évenként mintegy 636-ra tehető.

Az 1900. évben a fertőző betegségekben elhaltak száma 914-et, vagyis az összes halottak 21·9%-át tette, beleértve a tuberkulózis halottjait, 565-öt, vagyis 13·5%-ot.

1902-ben 1201 halt meg fertőző betegségben: az összes halálesetek 25·3 százaléka, beleértve a gümőkórban elhaltakat is.[1])

---

[1]) 1902. évben a gümőkór az egész országra nézve az összes halottaknak (75.145) 14·6 százalékát tette, az összes fertőző betegségben elhúnytaknak pedig 62·9%-át.

Kiderül az előrebocsátott adatokból, hogy a gümőkór az összes fertőző bajokban való elhalálozásnak 61 százalékát teszi, az összes halálozási eseteknek pedig 14·5 százalékát.

Az eddigiekből kitetszik, hogy a tuberkulózis terjedését nem egy körülmény, hanem a körülmények egész lánczolata okozza; mindenekelőtt a kedvezőtlen lakásviszonyok, a lakások falainak nyirkossága, a lakások zsúfoltsága, a hiányos szellőztetés, a rossz és helytelen táplálkozás, stb. Nem csoda, hogy az ily házak lakója otthonában nem érzi magát jól, mind inkább kerüli azt és nem ritkán azon az úton találjuk, mely a korcsmába vezet, a hol vígasztalást keres, melyet a szeszes ital, a pálinka, habár egészsége megrontása árán, nyújt neki. Ilyen módon támogatják egymást az *alkoholizmus* és a *tuberkulózis* a népesség egészségét aláásva, rombolva, a nemzet és a haza kárára.

A betegség pusztításaira való tekintettel nagy fontosságú az az országszerte megindult mozgalom, mely a tüdővész ellen való küzdelmet és védekezést tűzte ki czéljául. Ebből a védekezési munkából a vármegye közönsége is kivette a maga részét, midőn az említett czélból 1904-ben egyesületet alakított és alapot gyűjtött. Az időközben beállt politikai viszonyok az egyesület tevékenységét egyelőre megakasztották; biztat azonban a remény, hogy megújult erővel áldásos működését újból megkezdeni és folytatni fogja.

A vármegyében uralkodó tájkórok közül első sorban említendő a *kretinizmus*, mely a tatai járás néhány községében fordul elő, bár nem nagy számban. A *maláriának*, mely hajdanában a csallóközi járásban uralkodott, nagy híre volt; elterjedésének viszonyai azonban napjainkban nagyon megváltoztak. A vízlevezetés és ármentesítés e terület talajviszonyainak oly változását idézték elő, hogy ott, a hol mocsarak és pangó vizek terültek el, most búzakalászok és dús növényzet díszlik. Ezzel a malária-lázak uralma meg van törve. A ránk maradt egészségügyi jelentések szerint e vidéken az epeláz és a tífusz nagyon el volt terjedve, kivált a nyári hónapokban.[1] Az 1850. és 1853. évi veszedelmes járványok a vízmentesítési munkálatok megkezdése előtt léptek fel, még mielőtt a laposokban meggyült víz a zsilipek és csatornák segélyével, levezethető volt. Két hatalmas zsilip működésének megkezdésével azonban, 1857-ben a féléven túl bezárt belvizeknek természetes medrükbe (Dunába és Vágba) való bocsátása után a váltóláz annyira csökkent, hogy a katonai állományban a váltólázasok száma 53 százalékról 8·9 százalékra szállt alá. E kedvező állapot egy évtizednél tovább tartott. A hatvanas évek vége felé a csatornáknak az idő folyamán bekövetkezett eliszaposodását 1868-ban egy szerfölött veszedelmes járvány követte: a katonák létszámának 85 százaléka váltólázban szenvedett. A hetvenes évek elején a váltóláz csekély terjedelmű volt egészen 1876-ig. Ez év február havában a Duna vize 667 cm.-re áradván, az egész víz- és jégtömeg a Vág medrébe tereltetvén, azzal egyesülve *felfelé* vette folyását. A Duna és Vág töltései több helyen átszakíttattak. Ez évben a katonai létszám 50%-a, az utána következőben pedig 73%-a esett váltólázba. Tájkórok.

Az 1880. évben ismét bekövetkezett áradás a vidéket sokáig veszélyeztette. Márczius havában a víz 679 cm-re emelkedett és a Csallóköz nagy részét elborította. Az utána következő 1883. évben a Csallóköz ármentesítési ügyét kormánybiztos vette át. Az előrebocsátottakból kiderül, hogy *a folyók vizének a meleg hónapokban, vagy azokat megelőzőleg kiáradt és visszamaradt mennyiségétől függ a járvány terjedelme, míg a kiáradt víznek akadálytalanul végbemenő lefolyása maláriát nem okoz.*

Üdülőhelyek a vármegye területén leginkább a tatai járásban, ennek kies fekvésű községeiben találhatók és nemzetgazdasági szempontból az eddiginél nagyobb felkarolásra várnak. Ily üdülőhelyül leginkább kínálkozik Tata-Tóváros, Üdülőhelyek.

---

[1]) Az 1778. évi augusztus havi jelentés szerint: »Weihselfieber nahmen zu«.

Az 1783. év júliushavi jelentés: »Hoc mense fere integro febres biliosae remittentes és quaedam Diarrhoeae et disenteria epidemice grassabantur.«

Az 1788. évi augusztus hóra vonatkozó jelentés: »Die in vorigen Monaten anhaltenden (besonders von hitziger Art) Weichsel — wie auch Breihfieber vermehrten sich auf eine sehr beträchtliche Zahl.«

melyet a fővárosból közelsége következtében kirándulási és nyaralási helyként már régóta felkeresnek. A természet e várost pazar módon ajándékozta meg; híres e város tavairól, forrásairól és vízbőségéről, minden oldalról növényzetdús halmoktól és hegyektől környezve, melyek azt tiszta levegővel árasztják el; nyári hónapokban vizeinek és tavainak párái enyhítik a forróságot, a téli szeleket szelidítik.

Tata-Tóváros tiszta ivóvize egyike a legjobbaknak az országban. Egy időben már felmerült az eszme, hogy az uradalmi angolkertben fakadó fényes források vizével lehetne ellátni a fővárost.

A város körül elterülő vizek és mesterséges vízesések mintegy 90 malom-fűrész és kalló kereket hajtanak s a bőrgyári iparnak nélkülözhetetlen erőforrásai.[1])

Ásványvizek.

Közgazdasági szempontból fontosak a vármegye területén előforduló ásványvizek. A Duna jobbpartján, a gesztesi járásbeli Nagyigmánd község határában vannak az igmándi keserűvízforrások, mintegy háromnegyed órányi távolságban a községtől. Az első forrást néhai Schmidthauer Antal komáromi gyógyszerész fedezte fel 1862-ben, ki ez ásványvíz értékét már akkor felismerte. Fia, Schmidthauer Lajos, szakszerű kutatások alapján megtalálta a főforrás ereit. Hankó Vilmos vegyésztanár és balneológus vegyelemzésének tanúsága szerint, a telep kútjainak nagy része magnéziumszulfátban oly gazdag, hogy nemcsak hazánkban, hanem az egész világon egyedüli a maga nemében.[2]) Vannak a telepen oly kútak, a melyek 85—87, sőt 93 gramm forrássót is tartalmaznak egy liter vízben; ily konczentrált természetes gyógyvizek eddig egyáltalán nem voltak ismeretesek az egy spanyol eredetű Llorash Rubinat hashajtó ásványvíz kivételével, mely forrás magnéziumszulfátban igen szegény ugyan, de rendkívül gazdag a Glaubersó-(nátriumszulfát-)tartalma. Hatásosság tekintetében az igmándi erős forrás a spanyol vizet is jóval felülmúlja, mert magnéziumszulfát, e keserűvíznek legértékesebb hatékony alkatrésze, az igmándi vízben körülbelül tizenhétszeres mennyiségben van jelen. A szilárd részek nagy mennyisége mellett a víz rendkívül tiszta; a kutak a községektől távol lévén, a talaj felső rétegeiben képződő ásványvizek mentek a beszennyezéstől.

Kórházak.

A kórházak ügye csak lassan haladt előre a vármegye területén. A magyar általános kőszénbányatársulat alapította 1899-ben a *tatabányai* kórházat abból a czélból, hogy a társulatnál alkalmazott munkások és azok családja, megbetegedés esetén, orvosi kezelésben és gondos ápolásban részesülhessenek. A bányakórház a munkáskolónia közepe táján, a munkás lakásoktól elkülönítve, nagy, szabad téren fekszik; mögötte kies erdő terül el; a kórház ötven ágyra van berendezve, főépületből és két szárnyépületből áll, valamint egy teljesen elkülönített pavillonból, fertőző betegek részére. A főépületben vannak elhelyezve: a váróterem, a rendelőszoba, a laboratórium, a sterilizáló- és a kor igényeinek megfelelő műtőszoba, valamint az ápoló személyzet (szentferenczrendi nővérek) lakóosztálya. Az épület jobb szárnyán van a belgyógyászati osztály két kór-

---

[1]) A tatai víz 3 fokkal keményebb mint a kellően lágynak ismert ivóvíz, minthogy egy pohár víz 8 milligramm szénsavas mészszel többet tartalmaz a lágy víznél; a mellett a lágy és kemény víz között a középen áll és gyári czélokra kiváló tisztaságánál fogva a Duna vizénél alkalmasabb; a keménysége miatt támasztott aggályoknak nincs semmi jelentőségük. (Közegészség. melléklet 1887. 5. szám.)

[2]) Budapesti Orvosi Ujság 1906. évi szeptember 27., 39. szám 1000 gramm vízben:

Magnesium sulfát	55·1838	gm.
Natrium sulfát	14·9194	»
Chlornatrium	2·1257	»
Calciumsulfát	1·5436	»
Calcium hydrocarbonat	0·5706	»
Natriumhydrocarbonat	0·5514	»
Chlorcalcium	0·0303	»
Chlorkalium	0·0086	»
Vashydrocarbonat	0·0098	»
Manganhydrocarbonat	0·0022	»
Siliciumdyoxyd	0·0480	»
A szilárd részek összege	74·9934	gm.

teremmel (15 ágygyal), megfelelő mellékhelyiségekkel és fürdőszobával; a balszárnyon a sebészeti osztály két kórteremmel és három kórszobával (20 ágygyal) és megfelelő mellékhelyiségekkel, két fürdőszobával. A fertőző-pavillonban van két, egymástól elkülönített kórterem, külön fürdőszobákkal (15 ágygyal) és lakószobával az ápolószemélyzet számára. A kórház villanyvilágítással és vízvezetékkel van ellátva. A kórház építési és felszerelési költségei meghaladják a 80.000 koronát. Közegészségügyi intézményei (munkásfürdő, vízvezeték) dícséretére szolgálnak a vállalatnak és vezetőségének. A kórháznak évi forgalma az 1905. évben meghaladta már a 452-őt, az ápolási napok száma 11.065. Bevétele a társpénztártól 17.017 korona; kiadása ugyanannyi.

2. A *tatai uradalmi* (hitb.) magánkórház. E 8 ágyra berendezett »Mária« czímű kórházat néhai gróf Esterházy Miklós Ferencz 1875-ben alapította, 25.700 korona költséggel. A kórház két egymástól elkülönített, jól szellőztethető, világos nagy teremmel és megfelelő mellékhelyiségekkel bír. Az ápolás a Szent Vincze-rendi irgalmas nővérekre van bízva; fentartását 160.000 korona alapítványi tőke kamatai biztosítják. Ápolás alatt volt 1904-ben 48 beteg; az ápolási napok száma 1940. 1905-ben volt 56 beteg; az ápolási napok száma 2080.

Egészségügyi közegek.

Az egészségügy élén áll a megyei főorvos; van még 4 járási, 6 községi, 15 körorvos és 5 magánorvos. A megye főorvosának és a járási orvosok javadalma csak az 1904. évi költségvetési fizetés rendezése által emelkedett.[1])

[1]) A főorvosnak van 4000 korona törzsfizetése. A járásorvosok javadalma 2400 korona törzsfizetés; a körorvosoké 800-tól 1600 koronáig.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Komárom vármegyének, de különösen Komárom városnak jelentékeny hely jutott az irodalomtörténetben, melynek nem egy fejezetében találkozunk komáromi származású írókkal és tudósokkal.

Régi nyelvemlékeink, kódexeink hiányzanak, hiszen Komárom vármegye a török hódoltság idején állandóan a tűzvonalba esett, majd végigsepert rajta kurucz, labancz, s a mit a török meghagyott, elpusztította a német.

A XVIII. század végén, mikor a testőrök új életre keltették a magyar irodalmat, nevezetes szerep jut Komáromnak. *Péczely* József lángbuzgalma megalakítja a »*Komáromi Tudós Társaságot*«, a *Mindenes Gyüjtemény* révén Komárom valóságos irodalmi csomópont lesz, a melylyel az országnak úgyszólván minden számottevő írója érintkezett.

A »Komáromi Tudós Társaság.«

Az irodalom igen sok jelesének bölcsője ringott e vármegyében.

Irók.

Itt született legfőbb büszkeségünk, a magyar regényírás koszorús fejedelme: *Jókai Mór,* itt szívta magába azokat a hangulatokat, melyek egész írói működése alatt bearanyozták költészetét és méltán keltették fel a világ csodálatát. Jókai neve oly fényt áraszt Komárom városára, melylyel csak kevés magyar város dicsekedhetik.

Jeles írókat adott a hazának a komáromi *Beöthy* család, melynek minden tagja maradandó emléket emelt nevének az irodalomban.

Tudósok.

Tudósokat is nevelt e vármegye és város a hazának; csak a *Péczelyeket* kell említenünk, a kik dicsőségesen vezetnek a hosszú sor élén; *Kulcsár* István, a komoly magyar újságírás megteremtője, *Jedlik* Ányos, a kiváló természettudós, *Szinnyei* József, a magyar irodalomtörténet e csodás szorgalmú mívelője, *Thaly* Kálmán, a kurucz-idők ihletett tollú krónikása, *Konkoly Thege* Miklós, az európai hirű tudós csillagász Komárom vármegye és város szülöttei. *Pálóczi Horváth* Ádám, *Baróti Szabó* Dávid, *Tóth* Lőrincz, *Obernyik* Károly, *Dalmady* Győző költők nevei az irodalomtörténet lapjairól eléggé ismeretesek.

Művészek.

Művészeket is nevelt szűkebb hazánk az országnak; *Jászai* Mari, az ország első színpadának, a Nemzeti Színháznak egyik büszkesége, a legnagyobb művésznők sorában biztosított magának helyet, *Feszty* Árpád ecsetje pedig becsületet szerzett a magyar névnek messze idegenben is.

Politikusok.

Politikusok is kerültek ki e vármegyéből: *Pázmándy* Dénes, a magyar képviselőház első elnöke, *Ghyczy* Kálmán, Magyarország volt pénzügyminisztere és szintén a képviselőház elnöke, a mi fiaink voltak.

Az alábbiakban megkiséreljük összeállítani azoknak az íróknak, tudósoknak és művészeknek gárdáját, a kiket a mienknek tartunk, s a kiknek működése a magyar kultura terén maradandó nyomokat hagyott.

Ács Benjamin.

Ács Benjámin, ferenczes áldozópap, szül. 1806-ban Komáromban. Jeles egyházi szónok volt és több imádságos könyvet írt magyarul és tótul. Ezek közül a »A hét fájdalmú Boldogságos szűz Mária nyomát követőnek mennybe vezető arany koronája« cz. könyve 7. kiadást ért. Meghalt 1858-ban Andocson.

Ács Ferencz.

Ács Ferencz, jelenleg kürti esperes-plébános, szül. Tatán 1846-ban. 1866-ban Esztergomban növendékpap lett. Az egyházi irodalom terén, a különféle folyóiratokban fejtett ki tevékeny munkásságot. Gimnáziumi tanár is volt

az esztergomi szemináriumban és mint egyházi szónok igen jó nevet szerzett. Lefordította Bossuet, világhírű franczia szónok 32 egyházi beszédét.

Ágoston Miklós, a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesület titkára, szerkeszti a »Gazdasági Értesítő« czímű folyóiratot, az egyesület hivatalos lapját, 1903-tól kezdve. Munkája : A filokszéra által elpusztított szőlőterületek felújításának módjai. Komárom. Ágoston Miklós.

Alapi Gyula, Komárom vármegye levéltárosa és a vármegyei könyvtár őre. Szül. 1872-ben Komáromban. 1890 óta több vidéki lapnak, köztük a Komáromi Lapoknak és Komáromi Hirlapnak volt dolgozótársa, verseket és novellákat írt az ismertebb budapesti szépirodalmi lapokba és folyóiratokba. 1901—1905-ig a Komáromi Ujságot, a vármegye hivatalos lapját szerkesztette. Jelenleg a vármegye nemesi családjainak történetével foglalkozik és a Kulcsár István és Ghyczy Kálmán-féle könyvtárakat rendezi. A Múzeum-Egyesület titkára. E kötetben ő írta az Irodalom, Tudomány, Művészet cz. fejezetet. Alapi Gyula.

Munkái : Költemények. Budapest, 1894. — Asszonyok. Budapest, 1898. — Államszámviteltan compendiuma. Budapest, 1898. — Komárom vármegye közigazgatási naptára (a vármegye és város czímtára). 1904—1906. — A Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület értesítője. 1904—1905. — Komárom vármegye könyvtárának czímjegyzéke. Komárom, 1906.

Angyalffy Mátyás, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a keszthelyi Georgikon tanára, szül. Naszályon 1776-ban. A nyelvek tanulására feltünő tehetséget árult el. Festetich György 1828-ban hívta meg a Georgikon egyik tanszékére, hol öt évig működött. Az Akadémia 1832-ben tagjául választotta. Gazdasági folyóiratot is adott ki. Meghalt Pozsonyban 1839-ben. Angyalffy Mátyás.

Munkái : Grundsätze der Schafkultur. Oedenburg, 1817. — Ökonomie der Landwirtschaft. 2. Theile. Pest, 1823—24. — Grundsätze der Feldkultur. 4 Theile. Pest, 1823—24. — Juhász káté. Pest, 1830. — Közönséges baromorvosi könyv. Kassa, 1836.

Angyal Kálmán dr., kath. áldozópap, szül. Komáromban 1862 május 22-én. Középiskoláit Komáromban és Esztergomban végezte. Pappá 1885 aug. 7-én szentelték. Káplán volt Dorogon (Esztergom megye), 1893 óta Budapest-Terézvárosban működik. Számos czikket és tanulmányt írt az egyházi folyóiratokba. Dolgozótársa a Pallas Lexikonnak is. Angyal Kálmán.

Antal Gábor, a dunántúli református egyházkerület püspöke, főrendiházi tag, Komárom vármegye bizottsági tagja. A pápai ev. ref. főiskola tanára volt 1869—1888-ig. 1888-ban a népes ácsi gyülekezet lelkésze lett, hol 1895 végéig működött. Pap Gábor püspök halála után komáromi lelkész és a dunántúli kerület püsköke lett. 1905-től kezdve a főrendiház tagja és a legkiválóbb egyházi szónokok egyike. Előkelő szerepet visz a vármegyei közéletben is, és a vármegyei közgyűléseken sokszor hallatta szavát politikai és vármegyei érdekű kérdésekben. 1873—1888-ig főmunkatársa volt a Pápai Lapoknak, melynek alapításában is résztvett. 1888—1896-ig a Dunántúli Protestáns Lapba írt leginkább az egyházi élet köréből merített tárgyú czikkeket. Kiadta az ácsi gyülekezettől való megválásakor tartott templomi ima és egyházi beszédét (Pápa 1896.), továbbá »Erzsébet magyar királyné emlékezete« (Komárom 1898.) czímű imáját és gyászbeszédét. A magyar állam ezeréves fennállása emlékére Komárom vármegye ünnepi közgyűlésén mondott beszéde nyomtatásban is megjelent. Nagyszabású beszédei a néhai Pap Gábor ref. püspök, Tisza Kálmán, Szász Domokos ref. püspök koporsói fölött mondott beszédek, melyeket az egyházi folyóiratok annak idején közöltek. Antal Gábor.

Antal Géza, a pápai ref. főiskola igazgatója, szül. 1866-ban Tatán. 1885-ben az utrechti egyetemet látogatta, majd a tübingeni, heidelbergi és berlini egyetemeken tanult. 1885-ben a pápai főiskola meghívására hazajött és azóta tanárkodik. Neje Opzoomer Adél, a ki egyike a hollandok legjelesebb költőnőinek, Opzoomer K. Vilmos utrechti egyetemi tanár leánya, szintén szép írói tevékenységet fejt ki, holland nyelvre lefordította »Az ember tragédiájá«-t és Petőfi költeményeit. Sokat ír egyházi folyóiratokba. Antal Géza.

Munkái : Die holländische Philosophie im XIX. Jahrhundert. Utrecht, 1888. — Koloman von Tisza. Utrecht, 1889.

Ányos Lajos, pénzintézeti tisztviselő, szül. Komáromban 1851-ben. Verseket írt és szép műfordításokat végzett. A Komárom-, később pedig a Komáromi Lapoknak 1899-ig, haláláig, szorgalmas dolgozótársa volt. Lefordította Mantegazza virágregéit. Szép könyvtárat hagyott hátra. Ányos Lajos.

Munkái: 5% kamatot mutató tábla. Komárom. — 4½% kamatot mutató tábla.

Arányi (Losteiner) Lajos György.

Arányi (Losteiner) Lajos György, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, szül. 1812-ben Komáromban. Hajlamai az orvosi pályára vonzották, egyetemi tanulmányait Páduában és Bécsben végezte. 1844-ben a pesti egyetemen elfoglalta a kórboncztani tanszéket. A szabadságharczban részt vett és tábori főorvos lett. Az Akadémia 1858-ban választotta tagjává. A hetvenes évek végéig viselte tanári tisztét, mely mellett időt szakított archeologiai tanulmányokra is. Ezekkel kiváló előszeretettel foglalkozott és az ő buzgólkodásának eredménye, hogy a vajdahunyadi várat az állam restauráltatta. 1887-ben halt meg Nagymaroson.

Művei : Orvostudori értekezés a pokolvarról. Buda, 1837. — Rudnó és lelkésze. Pest, 1846. — Memoranda der pathologische Anatomie. Pest, 1855. — A kórboncztan elemei. Buda, 1864. — Orvosgyakorlati tanulmányok. Pest, 1865. — Vajdahunyad vára szóban és képben. Pozsony, 1867. — Rójuk le 800 éves adósságunkat. Pest, 1870.

Baerenkopf Ignácz.

Baerenkopf Ignácz, czímzetes püspök, szül. 1741 július 13-án Komáromban. Tizenhét éves volt, midőn a jezsuitarendbe lépett, hol nem mindennapi tehetségei révén csakhamar díszes polczra emelkedett. Még fiatalon lett a nemes ifjak nagyszombati kollégiumának igazgatója. Ez állásában találta József császár rendelete, melylyel a szerzetesrendeket eltörölte. A fiatal tanár gróf Illésházy Istvánhoz ment nevelőnek. Előkelő összeköttetései révén csakhamar pozsonyi kanonok, majd apát, végül az esztergomi káptalan tagja és prépost lett. 1805-ben a pesti egyetemen visszaállított teológiai karnak rendes tanára és a papnevelő intézet igazgatója lett s a rizanói cz. püspökséget nyerte érdemei elismeréseül. 1809-ben halt meg Nagyszombatban. Komárommegyének emberbaráti czélokra, (siketnémák gyámolítására,) jelentékeny összeget hagyott.

Művei : Vindiciae coelibatus. Viennae, 1871. (Flaminius Cephalus név alatt.) — De dominio nobilium Hungariae Posonii et Comaromii 1790. — De jure coronandarum reginarum Hungariae disquisitio. Posonii, 1792. — Methodus recte gubernandi parochia Tyrnaviae 1803. — De tolerantia cz. műve az esztergomi főegyházmegye könyvtárában.

Bajtsy János.

Bajtsy János, Komárom megye első alispánja, az 1772—1794 évek között szolgálta Komárom vármegyét. Meghalt 1798-ban Komáromban. Jókai Mór »Az elátkozott család« czímű regényének ő a főhőse. Latin nyelven több alkalmi költeményt és epigrammát írt, melyek 1791-től sűrűen jelentek meg.

Baranyay Géza.

Baranyay Géza (Bodorfalvi és Sákosfalvi), nagybirtokos, vármegyei bizottsági tag, szül. 1858 április 25-én Budapesten, Baranyay Gáspár és Gosztonyi Anna szülőktől, a kik nagy gondot fordítottak nevelésére. Gimnáziumi tanulmányait Tatán és Budapesten végezte, egyetemi tanulmányait pedig a lipcsei és budapesti egyetemeken. Ezek befejezése után a gazdasági pályára lépett, melyre ismereteit Halle és Berlin egyetemein szerezte meg. A Baranyay család hosszú idők óta előkelő szerepet vitt a vármegyei közéletben. Baranyay Géza atyjától örökölte a közügyek iránt való fejlett érzéket és a vármegye gazdasági ügyei terén csakhamar vezetőszerephez jutott. Mint a szövetkezeti eszme lelkes apostola, 1904-ben megalapította a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesület szövetkezeti központját, melyhez 35 szövetkezet és 15 gazdakör tartozik. Elnöke a Gazdasági Egyesület méhészeti szakosztályának, mely az ország legtevékenyebb szakegyesületei közé tartozik. Gazdasági tevékenységén kívül nagyszabású kulturális működést fejtett ki, mint a Komáromvármegyei és Városi Múzeum-Egyesület igazgatója és mint a vármegyei törvényhatóság könyvtári bizottságának elnöke. Az 1905. és 1906. években lezajlott nemzeti küzdelem egyik vezére és a megye ellenállását irányító jóléti bizottság elnöke volt.

Baranyay József.

Baranyay József dr., szerkesztő, szül. 1876-ban Kamocsán. Keszthelyen és Debreczenben végezte a középiskoláit és Budapesten jogot hallgatott. 1903-ban a Dunaszerdahelyen megjelenő Csallóközi Lapok főmunkatársa, a következő évtől kezdve felelős szerkesztője. Számos vidéki lapnak munkatársa. Munkája : Miczi, Giza meg a Böske és egyéb elbeszélések. Győr, 1902.

Bátky Zsigmond.

Bátky Zsigmond dr., a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának őre, szül. 1874-ben Kocson. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Budapesten végezvén, a Nemzeti Múzeumhoz került. Néprajzi tanulmányokkal foglalkozott s ez irányú dolgozatai az Ethnographiában láttak napvilágot. Földrajzi czikkei a Földrajzi Közlönyben jelentek meg. György Aladár »Föld és népe« czímű vállalatában megírta Magyarország néprajzát. Egyike legjelesebb ethnographusainknak, ki mint kutató és gyüjtő is kiváló szolgálatokat tett a néprajzi múzeumnak. Munkája : Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Budapest, 1906. (Kiadja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége).

Bausznern Guidó volt főispán és országgyűlési képviselő, szül. 1839 augusztus 25-én Komáromban, hol atyja ezredes volt. A katonai pályára indult, de hajlamai a politikai pályára vitték. A képviselőháznak 1872—1902 között tagja volt. Politikai műveit német nyelven írta. Bausznern Guidó.

Beliczay Gyula, okleveles mérnök, zeneakadémiai tanár és zeneszerző, szül. Komáromban 1835 augusztus 10-én. Már a középiskolában, melyet Pozsonyban végzett, de még inkább Bécsben, hol a műegyetemet látogatta, alapos zenei műveltségre tett szert és a zenei művészet minden ágában otthonos volt. 1871-ben Pestre jött és az államvasútak műhelyében nyert főmérnöki állást, majd hosszabb külföldi tanulmányútat tett. 1888-ban a Zeneakadémia tanára lett, hol a zeneszerzést adta elő. Zeneelméleti és kritikai munkái jobbára külföldi szaklapokban jelentek meg. Közel száz szerzeményével nagy sikereket aratott és országszerte ismertté tette nevét. 1902 szept.-ben halt meg Budapesten. Beliczay Gyula.

Benyák Bernát, kegyesrendi tanár, szül. 1745-ben Komáromban. 1764-ben lépett a rendbe, melynek nyitrai és pesti gimnáziumaiban tanárkodott. 1817-ben Selmeczbányára ment, hol a magyar nyelvet tanította. Nagy műveltségű férfiú volt, számos nyelven beszélt és korának legkiválóbb íróival állott összeköttetésben. 1829-ben halt meg Selmeczbányán. Benyák Bernát.

Főbb művei: Grammatica Hungarica. Selmeczbánya, 1816. — Opuscula poetica. Vienna, 1819. — Magyar versei. Bécs, 1820. — Üdvösséges énekei. Selmeczbánya, 1821.

Beőthy László, humorista író, szül. 1826 május 1-én Komáromban. A komáromi ref. kollégiumban, majd Pápán és Kecskeméten végezte iskoláit és ez utóbbi helyen jogi tanulmányait. Kezdetben ügyvédet akartak belőle faragni és Komáromban patvariára fogták, de a fiatal költő ehhez nem sok kedvet érzett. 1848-ban az erdélyi unió tárgyalásaira küldte ki a vármegye. A szabadságharcz őt is fegyverbe szólította; honvédnek állt és a schwechati csatában is résztvett. A szabadságharcz vége Komáromban érte, hol mint hadbiró kapitulált. Ezután egy darabig vándorszinész volt, majd végleg az írói pályára lépett, melyre tehetsége és kedve egyaránt utalta. Pesten telepedett le, hol ebben az időben egész kis írói kör verődött össze, melynek a középpontja Beőthy volt, a kit egész Pest, később az egész ország csak »Beőthy Laczi«-nak nevezett. Pestről gyakran rándult fel Komáromba, rajongásig szeretett édes anyjához, kinek körében hányatott, zajos életmódjának fáradalmait kipihente. Alig volt 31 éves, midőn elragadta a halál a nagytehetségű fiatal írót, a ki ha kiforr, a magyar irodalom egyik büszkeségévé válhatik. Műveiben gazdag humoros véna nyilatkozik meg. Éles szeme megfigyelte az élet fonák helyzeteit és az emberek gyarlóságait, melyet nem közönséges elmével tett gúny tárgyává. Irói tevékenységét jobbára az akkor elterjedt divatlapokban fejtette ki és az ötvenes évek legnépszerűbb írójának tartották. Halála után bátyja, Beőthy Zsigmond rendezte sajtó alá és adta ki válogatott műveit. Emléktábláját 1895 okt. 15. leplezték le szülőházán, szép irodalmi ünnep keretében. Beőthy László.

Munkái: Hajnalka. Kecskemét, 1846. — Natalie. Pest, 1852. — Puncs. Komárom, 1853—1855. — Nesze semmi fogd meg jól. Pest, 1854. — Beszélyek. Pest, 1855. — Laczikonyha. Pest, 1855. — Ördög naplója. Pest, 1856. — Cholera-csepp. Pest, 1856. — Beőthy László mint pesti arszlán. Pest, 1856. — A ki vesz, annak lesz. Pest, 1857. — Comoedia és tragoedia. Pest, 1857. — Puszták fia. Pest, 1857. — Novellák. Pest, 1857. — A kék macskához (Goldbach et Comp.). Pest, 1858. — Özvegy és proletár czímű vígjátékát először adták elő a Nemzeti Színházban 1856 július 28-án.

Beőthy Zsigmond, a humorista B. László testvérbátyja, B. Zsolt édes atyja, született 1819 febr. 17-én Komáromban. A jogi pályára lépett és 1840-ben Komárommegye aljegyzője, majd szolgabirája lett. A megye és város társas életében ifjú korától kezdve jelentékeny szerepet vitt. 1848-ban a közoktatásügyi minisztériumba lépett fogalmazónak és a titkárságig emelkedett. Budavár ostroma alkalmával távozott Pestről és Komáromba vonult vissza, hol ügyvédkedett. 1861-ben Komárom követéül választotta; 1862-ben pedig a pesti váltótörvényszék bírája lett. A birói pályán szép előmenetelt tett: 1864-ben táblai biró, 1870-ben kuriai biró és 1883-ban tanácselnök lett. 1886-ban vonult nyugalomba Komáromba. Ez alkalommal a király főrendiházi taggá nevezte ki, később pedig a titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki. 1884-ben ülte 50 éves Beőthy Zsigmond.

írói jubileumát Komáromban, hol 1896 januárjában hunyt el. Beőthy Zsigmond nagy mukásságot fejtett ki különösen szépirodalmi téren. 1836 és 1886 közt majdnem minden számottevő szépirodalmi lapba dolgozott. A jogi irodalom terén is tett kisérletet (Elemi magyar közjog. Pest, 1846.).

Művei: Koszorú. Pozsony, 1837. — Beszélytár. Pozsony, 1839. — Csáb. Dráma. Pest, 1839. — Jurista és a kis leány. Vígjáték. — Kóbor Istók. Bohózat. Pozsony, 1840. — Követválasztás. Vígjáték. Pápa, 1844. — Elemi magyar közjog. Pest, 1846. — Összes költeményei. Pest, 1851. — Az evang. házasságügyi új törvények. Pest, 1853. — Beszélyei. Pest, 1855. — A magyarországi prot. egyházra vonatkozó összes országos törvények. Budapest, 1876. — Újabb költeményei. Budapest, 1880.

Beöthy Zsolt. *Beöthy Zsolt* (Szlováni), miniszteri tanácsos, egyetemi tanár, főrendiházi tag és a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke, régi tősgyökeres komáromi család sarja, szül. Budapesten 1848 szept. 4-én, hol atyja, Beöthy Zsigmond, később Komárom követe, akkor a közoktatásügyi miniszterium titkára volt. Beöthy Zsolt gyermek- és ifjúkorát Komáromban töltötte, melyet mindig otthonának tekintett és iskoláit is az ottani benczés-gimnáziumban végezte. Pesten befejezvén középiskoláit, a jogi pályára lépett és 1871-ben fogalmazó lett a pénzügyminiszteriumban. Miután beutazta Európát, a közigazgatási pályához nem érzett magában hajlamot és átlépett a tanári pályára, melyen gyors előmenetelt tett. 1877-ben a bölcseleti tudományok doktora, a következő évben pedig a budapesti egyetemen az irodalomtörténet magántanára lett. 1886-tól kezdve az esztétika tanszékének rendes tanára a budapesti egyetemen. Mint író 1861-ben lépett fel, ekkor jelent meg egy komáromi levele a Nefelejtsben, azóta szakadatlanul írt verseket, elbeszéléseket, regényt, majd történeti, irodalomtörténeti és esztétikai dolgozatokat. 1864 óta a Fővárosi Lapok munkatársa. Mint elbeszélő, csakhamar hírnévre tett szert és ez érdemei elismeréseül 1876-ban a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába választotta, később pedig a Társaság titkára lett. 1877 óta szerkesztette a Kisfaludy-Társaság évlapjait. A Magyar Tudományos Akadémia 1877-ben levelező-, 1884-ben rendes tagjává választotta. Az irodalomtörténet terén új iskolát alapított, mint a biografikus módszer híve; munkáit vonzó előadás, magyaros, e mellett művészi stilus, nemzeti lelkesedés és előkelő ízlés jellemzi. Mint esztétikus is kiváló dolgokat alkotott; a Tragikumról írt tanulmányát eredeti felfogás jellemzi; híresek a nyolczvanas években írott színikritikái, melyek őt a szinpad kiváló ismerőjeként mutatják be és nagy dramaturgiai készültségéről tanúskodnak. Beöthy Zsolt a magyar szellemi élet egyik vezére, a ki mind tudományos működése, mind nagy és ritka írói kvalitásai, valamint közéleti szereplése révén irányadó alakja irodalmunknak. 1890 óta a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke, 1893 óta elnöke ezenkívül a középiskolai tanáregyesületnek, az országos közoktatásügyi tanácsnak; választmányi és igazgatósági tagja összes tudományos egyesületeinknek és társulatainknak. 1895-ben az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumát szervezte, mely az első ilyen intézet az országban. Beutazta egész Európát, különösen Olaszországot; újabban több ízben időzött Egyiptomban. 1899-ben a király a pro litteris et artibus érdemrenddel tüntette ki. Irodalmi munkássága oly széles kört ölel fel, hogy azt ebben a keretben méltatni lehetetlen. Esztetikai, irodalomtörténeti és művészi tanulmányai a Budapesti Szemle, Athenaeum, Budapesti Hirlap, Nemzet, Hazánk, Nemzeti Hirlap, Pesti Napló és más lapokban jelentek meg. Mint szónok a legkiválóbbak egyike; alkalmi beszédei mindig eseményszámba mennek és azokat nemcsak a ritka szónoki előadás, de művészi gond, férfias erő és választékos nyelvezet jellemzi.

Munkái: Elbeszélések az ifjúság számára. Pest, 1865. — Elbeszélések. Budapest, 1871. Biró Márton. U. o. 1871. — Kálozdy Béla. U. o. 1875. — A névtelenek. U. o. 1875. — Rajzok. U. o. 1879. — Ráskai Lea. U. o. 1881. — A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. 2 k. Budapest, 1878. — A széppprózai elbeszélés a magyar irodalomban. 2 k. Bpest, 1886., 1888. (100 arany pályadíjat nyert a Kisfaludy Társaságnál.) — Színműírók és művészek. Budapest, 1882. — A tragikum. Bpest, 1885. (Karátsonyi-féle 200 arany pályadíjat nyert a M. T. Akadémiánál). — Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Széchenyi és a magyar költészet. U. o. 1893. — Szinházi esték. Budapest, 1895. — A magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1896. — A magyar irodalom története. Képes díszmunka. Szerk. Budapest, 1893—1896. A magyar szellemi élet fejlődése (az Ezredéves Magyar Állam cz. munkában). — Jókai Mór. Budapest, 1904. — Báró Wesselényi Miklós. Bpest, 1905. — Mikes leveles könyvéről. Bpest, 1906. — A művészetek története. I. kötet. Szerk. Budapest, 1906.

Beöthy László.
(Az Országos Képtárból.)

Boncz Ferencz.
(A család tulajdonában levő festmény után.)

Czuczor Gergely.
(Az Országos Képtárból.)

Csokonai Vitéz Mihály.
(Az Országos Képtárból.)

Lilla sirja Dunaalmáson.

Lilla szülőháza Dunaalmáson.

Berinkey Bálint, lapszerkesztő, szül. Ógyallán 1858 febr. 14-én. 1878—1898-ig Komárom megyénél viselt hivatalt. Szerkesztette a Komárommegyei Közlönyt az 1891—1896 években (Fittler Jenővel), a Komáromi Hirlapot 1897—1904 években. Jelenleg a Komárom és Vidéke szerkesztője 1904 óta. Főmunkatársa volt a Birósági Végrehajtók Lapjának 1892—1893 években, 1902-ben pedig a Törvényhatósági Tisztviselők Lapját szerkesztette. 1897-től jegyzője a komáromi függetlenségi körnek és több egyesület titkára. Berinkey Bálint.

Berkovich Miklós dr., felső kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1882 júl. 6-án Alsógallán. Az 1904. évben megszerezte a tanári oklevelet és a bölcsészet doktori czímet. Az 1905. évet jórészben Párisban töltötte tanulmányai kiegészítése czéljából. Költeményeket írt a Magyar Szemlébe, Komáromi Ujságba és az Új Időkbe. Nagy sikert aratott a »Dióbarna leány« czímű ó-angol elbeszélő költemény fordítása, mely a Philologiai Közlönyben jelent meg. Kritikai tanulmányai a Budapesti Szemlében jelentek meg. Több napilapnak dolgozótársa. Berkovich Miklós.

Művei: Báró Eötvös József és a franczia irodalom. Budapest, 1904. — A görög szobrászat. Budapest, 1904. (Olcsó könyvtár 1360—1361.) — Shakespeare. Ten Brink B. után. Budapest, 1906. (Olcsó könyvtár 1413—1416.) — Versek. Budapest. 1907. (Berki Miklós néven.)

Bertha Sándor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és ügyésze, szül. 1796 április 17-én Etén. Iskoláit Pápán, a jogot pedig Pozsonyban végezte, hol az 1825—27-diki országgyülésen is résztvett. Mint ügyvéd Fáy Andrással együtt indítottak mozgalmat takarékpénztárak felállítása érdekében. A negyvenes évek elején keletkezett Országos Magyar Gazdasági Egylet egyik lelkes tagja volt, a Széchenyi alapította Lovar Egyletnek pedig titkára. Az Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta, később pedig ügyésze és pénztári ellenőre lett, mely tisztét hosszú időn át viselte. Szoros barátság fűzte az irodalom és tudomány számos kitünőségéhez. A nagy Széchenyi is bizalmával tüntette ki. Résztvett az Akadémiától kezdeményezett Tripartitum-fordításban; e műve kéziratban maradt. Irt költeményeket és értekezéseket az egykorú folyóiratokba. — Fia, Bertha Sándor Párisban él, kiváló zeneszerző. Bertha Sándor.

Besnyei György, nagymegyeri származású református predikátor, igen tudományosan képzett férfiú, 1737-től Madaron lelkészkedett. Hitéért üldözést is szenvedett. Az 1763-i nagy földindulás Komáromban érte. Nagyszabású bibliafordítása a zsidó, káld és görög nyelvekből kéziratban maradt. Besnyei György.

Művei: Kis biblia. Miapolis, 1740. — Keresztényi közönséges könyörgések. 1743. — Háborúi könyörgések. (Hely nélkül.) 1745.

Besse János Károly, utazó és orientalista, szül. Ógyallán 1765 aug. 31-én. A nádor közbenjárására keleti útjára a vármegyéktől segélyt szerzett. Humboldttal bejárta a Kaukázust. 1790-től 1824-ig külföldön élt. Számos nyelvet beszélt; beutazta Keletindiát. A nádorhoz öt jelentést küldött útjáról, melyek a Tudományos Gyüjteményben meg is jelentek. Munkáit franczia nyelven írta. Besse János Károly.

Bogdányi Mór, hirlapiró, szül. 1854-ben Lakszakálloson. Mint joghallgató Budapesten több lapba dolgozott. 1874—1881-ig a Neues Pester Journal dolgozótársa volt. 1882-ben ő alapította az Egyenlőség czímű lapot, melyet négy évig szerkesztett. Szerkesztette a Budapesti Ujságot és a Vasárnapi Estilapot. Több regényt írt a napilapokba. Bogdányi Mór.

Munkái: Törpe nagyságok. Parlamenti életképek. Budapest, 1882. — Tisza—Janszki. Budapest, 1886. — Leánybaka. Regény. Budapest, 1886. — A Margitsziget tündére. Budapest 1889.

Bokor Ferencz, tanár, szül. 1823-ban Tatán. Piarista tanárnak készült, de 1848-ban kilépett és nemzetőrnek állott. A független kormány a hadügyi minisztériumba nevezte ki irnokká. 1857-ben Szentesre került tanítónak, 1862-ben pedig főgimnáziumi tanár lett Pécsett. 1871-ben főreáliskolai tanárrá nevezte ki a kormány. Munkája: Hármas tankönyv. Pécs, 1870. Bokor Ferencz.

Boncz Ferencz, miniszteri tanácsos, közalapítványi kir. ügyigazgató, szül. Udvardon 1829 decz. 2-án. Iskoláit Komáromban és Pozsonyban végezte. Papnak készült és az esztergomi főegyházmegyébe vétette fel magát; a szabadságharcz azonban a szeminárium falainak elhagyására ösztönözte. Honvéd lett a komáromi 101-ik zászlóaljnál s mint hadnagy jelen volt Komárom vár feladásánál. A szabadságharcz lezajlása után jogi tanulmányokat végzett és 1861-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Az alkotmány visszaállítása után előbb a budapesti kir. itélőtáblán, majd a közalapítv. ügyigazgatóságnál és utóbb a Boncz Ferencz.

vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban működött mint osztálytanácsos, 1876-ban pedig miniszteri tanácsosi ranggal közalapítv. kir. ügyigazgatóvá neveztetett ki, s ezt az állást 1892-ben, 41 évi betöltött hivataloskodás után kérelmezett nyugdíjaztatásáig, viselte. Teljhatalmú miniszteri biztosa volt a kir. jogakadémiáknak és püspöki liczeumoknak is. Ő és Ordódy Kálmán osztálytanácsos vették át a bécsi kormánytól a Ludovika Akadémiát, s Hegedüs miniszt. tanácsossal együtt a teréziánumi magyar alapokat. A kath. alpapság kongruájának rendezését is ő indította meg a Jogtudományi Közlönyben megjelent »Emlékiratnak« közlésével s e téren, mint a kongrua-bizottság által megválasztott előadó is nagy tevékenységet fejtett ki. »A kath. főpapi hagyatékok körüli eljárás és az erre vonatkozó főbb rendeletek (1878)« czímű műve szolgált alapul a vallásügyi és igazságügyi miniszterek által a főpapok után maradt törzsvagyon elkülönítése és a hagyaték rendezése tárgyában kibocsátott rendeletnek, továbbá amaz 1890-iki vallásügyi miniszteri szabályrendeletnek, a mely a főbb kath. egyházi javadalmak feletti legfelsőbb felügyelet és a vagyonkezelés ellenőrzése dolgában intézkedik. Komárom vármegye közéletében mint a törvényhatósági-bizottság tagja tevékeny résztvett. Meghalt 1901 április 2-án. Jeles egyházjogász volt és ez irányú czikkei élénk figyelmet keltettek.

Munkái: A magyar közigazgatás kézikönyve. Budapest, 1876. 3 kiadás. — Magyar államjog. Budapest, 1877. — A lelkészi kongrua. Budapest, 1888. — Előadmány a kongrua-ügyben. Budapest, 1888. — A vallás körüli felségjogok. Budapest, 1894. — Ezeken fölül számos czikk jelent meg tőle a Közigazgatási Lapokban, a Jogtudományi Közlönyben, a Nemzetben, a Pesti Naplóban, az Egyetértésben, részint névtelenül, részint B. F. jelzéssel, nevezetesen a kath. önkormányzatról és annak szervezetéről, a kath. papnöveldék reformjáról, az alapokról és alapítványokról írt. A Dárday Sándor által harmadik kiadásban rendezett Zlinszky József-féle »Magyar Magánjog« átdolgozásában is részt vett s végre írt a Pallas által kiadott »Közgazdasági ismeretek tárá«-ba, írt Egyházi javak és javadalmak, a kötött vagyon és kegyuraság czíme alatt czikkeket.

Boncz Ödön.

Boncz Ödön dr., vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos, B. Ferencz közalapítv. kir. ügyigazgató fia, szül. 1858 decz. 19-én Komáromban. Iskoláit Komáromban és Budapesten végezte, hol jogot hallgatott. Korán lépett a hivatalos pályára. 1879-ben segédfogalmazó lett a közoktatásügyi minisztériumban, hol ez időszerint miniszteri tanácsos. Hosszú ideig működött a középiskolai ügyosztályban és nagy érdemei vannák a középiskolák és a testnevelés fejlesztése körül. Most a közalapítványi gazdasági ügyosztálynak a főnöke. Irodalmi téren művelődéstörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Beutazta egész Európát. A Magyar Történelmi Társulatnak, Az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak, továbbá az Orsz. Heraldikai és Genealogai Társaságnak igazgató-választmányi tagja. Czikkei a Századok, Turul, Arch. Értesítő s Művészi Ipar czímű folyóiratokban jelentek meg.

Munkái: A Haller-család. Budapest, 1886. — Vázlatok a magyar viselet történetéből. Budapest, 1887. — A szentgyörgyvölgyi Bakacs család. Budapest, 1899.

Borbély Kálmán Kornél.

Borbély Kálmán Kornél, benczés áldozópap, főapáti helyettes, szül. 1835 nov. 26-án Komáromban. 1852-ben lépett a rendbe és 1858—1872 közt tanárkodott, majd a pannonhalmi főiskola igazgatója lett. E tisztét 1885-ig viselte. Az egyházi irodalom terén tünt ki, szocziális kérdésekkel is foglalkozott.

Munkái: Nyilvános istentisztelet alatt követendő szertartási szabályok. Komárom, 1870. — Egyházi énekek. Komárom, 1873. — Az iszákosság ellen. U. o. 1878. — Az uzsoráról. U. o. 1879. — Szent Benedek élete. U. o. 1880. — A vasárnapok megszenteléséről. U. o. 1880. — Ezen kívül több munkát írt név nélkül.

Boross Mihály.

Boross Mihály, a hatvanas évek kiváló szorgalmú népies írója. Őszőnyben született 1815 jan. 5-én. 1842-ben az ügyvédi czenzurát kiállotta és Tatára ment ügyvédnek, honnan a következő évben Székesfehérvárra költözött. Itt élt a szabadságharcz kitöréséig és több politikai röpiratot írt, a miért 1849 januárjában a császáriak elfogták. Márcziusban kiszabadult és 1849 májusában Fejérmegye másodalispánja, később a megyei vésztörvényszék elnöke lett. Augusztusban Komáromba menekült, hol hadbiró lett és mint százados távozott a kapituláczió alkalmával. Az üldöztetést ő sem kerülte ki. Két évi várfogságot szenvedett Josefstadtban. 1855-ben Pestre költözött, hol az irodalomnak élt. 1860-ban Fejérmegye alispánja, majd ügyvéd és 1872-ben a biróságok szervezésekor járásbiró lett Székesfehérvárott, e tisztét 1876-ig viselte, mikor nyugalomba vonult. Nagy érdemei vannak a népies irányú irodalom terén. Munkái széles körben voltak elterjedve. Meghalt Sárbogárdon 1899 márczius 5.

Művei: Béthel. Székesfehérvár, 1844. — Népszerű tolmács. Pest, 1847. — Politikai labdacsok. — Szabadság, egyenlőség, testvériség. — Eke, kard és könyv. — Szabad föld. — Kamarilla. — Istennek új szövetsége a magyar ügygyel. (Röpirat. Székesfehérvár, 1848.) — Istennek új szövetsége a magyar nemzettel. Szekszárd, 1848. — Boldogháza. Pest, 1856. — András, a szolgalegény. U. o. 1857. — Egy nyomorult története. U. o. 1856. — Boldogházi esték. U. o. 1857—1858. — A szomszéd, vagy a falu birája. Pest, 1858. — Nyugalom órái. Pest, 1858. — Kegyeletek órái. Pest, 1858. — A dicsőült gróf Széchenyi István életrajza. U. o. 1860. — Szent István, az első magyar király. U. o. 1860. — Magyar krónika. Pozsony, 1862. — A volt jobbágyság hármas könyve. Székesfehérvár, 1866. — Magyarország közjoga 1848-ig és 1848-ban. Pest, 1867. — Házi ügyvéd. Budapest, 1867. — Válogatott kisebb munkái. Bpest, 1874. — Gyászlapok a szabadságharcz történetéből. Székesfehérvár, 1880. — Élményeim. U. o. 1881—1882. — Fejérmegye 1861-ben. U. o. 1885. — A kuruczháború. U. o. 1887.

Bricht Lipót. Ácson, 1857 deczember 17-én született. A chémiából és fizikából tanári képesítést szerzett és a fővárosi statisztikai hivatalban szakdíjnoki állást vállalt, melylyel főképen a franczia nyelven megjelenő nemzetközi statisztikai munkálatok végzése volt egybekötve. Innen 1885-ben a budapesti kereskedelmi akadémiához és a vele kapcsolatos alsófokú szakiskolához titkárnak választották, mely állása mellett 1888 óta az alsófokú iskolában árúismét és 1895 óta a kereskede. akadémiában chémiát, újabban fizikát tanít. 1902 óta az alsófokú szakiskola igazgatója. Szakszerű czikkeket közölt a Természettudományi Közlönyben, a kereskedelmi akadémia Évi Jelentéseiben és a Kereskedelmi Szakoktatásban, azonkívül Kőrösi Józseffel együtt szerkesztette a »Bulletin annuel des grandes villes« több évfolyamát és 1895-ben megírta a budapesti kereskedelmi akadémia tantervének történetét. 1896-ban a vezérlő bizottság megbizásából a budapesti kereskedelmi akadémia történetét adta ki. Bricht Lipót.

Csallóközi (Holczer) Ferencz, festőművész, szül. Nemesócsán 1885-ben. Korán feltünt a rajzban való nem mindennapi tehetsége. A reáliskolát 17 éves korában elhagyta és Münchenbe ment, hol Wagner Sándor buzdítására gyakorolta magát a festészetben. 1902 óta a művészeti akadémián Raup, majd Löftz tanárok növendéke volt és az akadémia kiállításain több kitüntetést nyert. Főbb munkái, melyekről a kritika is elismeréssel szólt: Pihenő, Öreg hollandusnő, A gond. Csallóközi (Holczer) Ferencz.

Csengery Antalné (König Róza) szül. 1825 márczius 9-én Komáromban. 1842-ben ment először férjhez Egressy Bénihez, kinek halála után 1851-ben a nagy politikai iró neje lett. Csengeryné a hatvanas években több színdarabot fordított a Nemzeti Színház számára. Lefordította Andersen meséit is. Csengery Antalné.

Csépán István, ügyvéd és táblabíró, szül. 1758-ban Komáromban. Meghalt 72 éves korában a somogymegyei Jákón. Csépán István.

Munkái: Zrinyi Miklós avagy Szigetvárnak veszedelme. Németből ford. Györgyfalvi Csépán István. Komárom, 1790. — Szerencsét kivánó versek a magyarokhoz. Komárom 1790. — Szomorú beszéd II. József császár sírja fölött. 1790.

Csepy Dani, ügyvéd, a Komáromi Első Takarékpénztár ügyésze, szül. Komáromban, 1846 máj. 24-én. Jogi tanulmányait Pápán és Budapesten elvégezvén, az ügyvédi pályára lépett; 1880-ban a Komáromi Első Takarékpénztár ügyésze, mely intézet 1843-ban létesült s a legrégibb hazai pénzintézetek egyike. Csepy Dani Komárom város tiszteletbeli főügyésze és az ügyvédi kar tekintélyes tagja. A Komáromi Lapoknak a nyolczvanas években szorgalmas dolgozótársa volt és oda humoros czikkeket írt. Munkája: Emléklapok a Komáromi Első Takarékpénztár ötvenéves történetéből. Komárom, 1893. Csepy Dani.

Csepy Pál, ügyvéd, szül. 1829-ben Füssön. A szabadságharczot vitézül küzdvén végig, besorozták a császári hadseregbe, honnan a hatvanas években került vissza. Győrött ügyvédkedett, hol a Hazánk czímű lapot is szerkesztette. 1887-ben fordította le Fortis Leó »Szív és művészet« czímű színművét, melyet a Nemzeti Színházban adtak elő. Csepy Pál.

Csergő Kocsi Bálint, református tanár, szül. 1647-ben. Vallása miatt üldözést és 1674—1676-ig gályarabságot szenvedett. Thaly Kálmán szerint Cs. Bálint az a kurucz diák, a ki Bottyán generális hadi rendeleteit és tudósításait fogalmazta. Munkáját 1866-ban adta ki Szilágyi Sándor »Kősziklára épült ház« czímen. Csergő Kocsi Bálint.

Csipkés Komáromi György, theológiai tanár, a XVII. század hírneves hitvitázója, szül. 1628-ban Komáromban. Itt és Sárospatakon iskolázott, majd 1750-ben az utrechti egyetemre ment a keleti nyelvek tanulmányozására és főleg a sémi nyelvekben tett szert nagy jártasságra. Hazatérve, a debreczeni Csipkés Komáromi György.

főiskola tanára lett, hol a keleti nyelvekre és a bölcseleti tudományokra oktatta az ifjúságot. 1657-ben a tanári katedrát a papi hivatallal cserélte fel, s e tisztében, 1678-ban bekövetkezett haláláig, működött. Számos teológiai és vitázó munkát írt.

Művei : A Keresztény Isteni Tudománynak Jeles móddal úgy elkészíttetett rövid Summaia. Ultrajektom, 1653. — Speculum poeticum. Varadini, 1653. — Hungaria illustrata. Debreceni, 1654. (Latin nyelven írt magyar nyelvtan.) — Concionum sacrarum miscellanearum centuria. I—V. Debrecini et Cassoviae. — Pestis Pestise. Debreczen, 1664. — Igaz Hit. Szeben, 1661. (241 beszéd). — Keseredet Lélek tiszt. Sárospatak, 1666. — Pápistaság Ujsága. Kolozsvár, 1671. (Sámbár Mátyás ellen.) — Molimen Sisiphium. Claudiopoli, 1672. (Bársony György ellen.) — Magyar Biblia (Közönségesen Komáromi Biblia). Leuda, 1719.

Csirke Tatai Ferencz.

Csirke Tatai Ferencz, református püspök, szül. Tatán 1707-ben. Eredetileg a lelkészi pályára indult, de elhagyta. Később azonban mégis pap lett s 1742-ben külföldi akadémiákra ment. Hazatérve, szoboszlói lelkész lett, majd 1748-ban Debreczenbe hívták meg. 1763-ban lett püspök és e hivatalából két év mulva ragadta el a halál.

Művei : Kegyelem szövetségének titkába való bevezetés. Debreczen, 1744. — A Szent Irás olvasására való tanácsadás. U. o. 1741. — Katechismusi drága kincs. Kolozsvár, 1752. — Egy hétre való elmélkedések és könyörgések. Debreczen, 1758. — Az igaz kegyességnek kezdete és előmenetele. Debreczen, 1761. — Nebo hegye. U. o. 1764. (Munkáit Tatai név alatt írta).

Csokonai Vitéz Mihály.

Csokonai Vitéz Mihály, első nemzeti költőnk, a Lilla-dalok boldogtalan szerzője, nem komáromi születésű ugyan, de az a szerelmi regény, melyet Komáromban átélt, s a melynek hatása líráján új hangokat fakasztott, irodalmunk történetében örökre emlékezetes marad. Csokonai, miután a debreczeni kollégiumnak búcsút mondott, Pozsonyba tartott, hol akkor az országgyűlés együtt ült. Itt az országgyűlés végeig szerkesztette a Diétai Magyar Músa cz. lapot. Az országgyűlés az általános felkelést határozván el a francziák ellen, költőnk Komáromba siet és itt verseiben buzdítja a nemességet. Komáromi tartózkodása alatt megismerkedik Fábián Juliánna költőnővel, a kinek házához járatos lett. Nála találkozott *Vajda* Juliánnával, Vajda Pál komáromi gabonakereskedő és szenátor gyönyörű leányával, a ki iránt a gyorsan hevülő költő szíve csakhamar lángra gyúlt. Ekkor írta a Lilla-dalokat, melyek mind a választékos forma, mind az igaz érzésben megnyilatkozó erős költői egyéniség és a magyaros stilus szempontjából irodalmunk értékes kincsei. Az elegikus dalok legszebbje A Tihanyi Ekhóhoz írt elégia, melyet akkor írt, mikor a közel egy évig tartott és viszonzott boldog szerelem Lilla házasságával véget ért. A nyárspolgár szülék nem akarták gyermeküket a bizonytalan jövőbe bocsátani, a költőnek nem volt állása, fogta tehát ismét vándorbotját és sajgó fájdalmával 1798-ban Somogynak vette útját. A szép Vajda Juliánna egy nem éppen fiatal, de jómódú molnármester felesége lett Dunaalmáson. Másodszor is férjhez ment Végh Mihály hetényi paphoz. Lilla a dunaalmási temetőben aluszsza örök álmát, sírját a Vármegyei Múzeum Egyesület 1905-ben díszesen restauráltatta. Komáromban szerzett munkája a Lilla-dalokon kívül, melyben poétai románt akart nyújtani : A nemes magyarságnak felülésére 1797 április 26. Komárom. Itt jelent meg 1802-ben Kleist Tavaszának fordítása is.

Csorba Géza.

Csorba Géza, ügyvéd, született Ekelben 1849-ben. 1873-ban Budapesten nőül vette Táncsics Mihály leányát, a kivel 1881-ig élt együtt. Munkatársa volt több budapesti politikai lapnak. Szerkesztette a Népszavát 1879 október 12-től 1881 márczius 6-ig, a Komárom és Vidékét 1884 szeptembertől 1884 végeig. *Munkája :* A demokráczia. Budapest, 1877—1880.

Csúzi Cseh Jakab.

Csúzi Cseh Jakab, református püspök, egyike volt a hitvallásukért gályarabságra itélt protestáns papoknak. 1680-ban Kocson lelkészkedett. Itt írt művei : Kincses Tár-Ház. Magyar élő s elevenítő Igaz Hitnek Idvességes Gyakorlása. Franekera 1668. Lelki Böltseségre tanító Oskola. U. o. 1980.

Csúzi Cseh János.

Csúzi Cseh János, Cs. Cseh Jakab püspök fia, hírneves orvos, 1702-ben nyerte oklevelét a franekerai egyetemen. Ácson, később Győrött volt orvos és egyúttal lelkész. Orvosi munkákat írt.

Czibor Ferencz.

Czibor Ferencz, kömlődi ref. lelkész, korábban pápai teológiai tanár. 90 éves korában halt meg Kömlődön 1886-ban. *Műve :* A philosophia szükségessége.

Czike János, dunaradványi ref. pap, 1847—1902-ig itt működött, haláláig. A szabadságharcz alatt Komáromban volt tábori lelkész. Jeles szőlőtermelő volt s ez irányú czikkeit szaklapokban tette közzé. Czike János.

Czimer György, nyug. huszárszázados, szül. 1813-ban Komáromban. Piarista tanárnak készült és egy évig tanított is. 1836-ban átlépett a katonai pályára, de már 1852-ben, egy csatában kapott fülbaja miatt, nyugdíjazták. 1854-től 1899-ben bekövetkezett ¦haláláigT atán élt teljes visszavonultságban. 30 kötet munkát írt össze latin, magyar, német nyelven, költői és történeti műveket. Egy munkája a hatvanas években akadémiai pályadíjat is nyert. Czimer György.

Czuczor Gergely, költő, benczés tanár, kinek életrajzát és írói működésének méltatását Nyitra és Győr vármegye íróinak sorában találja az olvasó, 1830—1835 között működött a komáromi gimnáziumban, a szónoklat és költészettan tanáraként. Itt élt, mikor az Akadémia 1831-ben tagjai sorába választotta a fiatal tanárt. Itt írta : Hunyadi János viselt dolgait, Engel és Feszler után. Buda, 1832. Czuczor Gergely.

Dalmady Győző, Pest vármegye árvaszéki elnöke, a Kisfaludy Társaság tagja, szül. 1836 február 11-én Koltán. Iskoláit Komáromban, Tatán és Esztergomban végezte és Pesten fejezte be. A pesti piaristáknál Horváth Cyrill volt a tanára, a ki az ifjú fogékony lelkében felébresztette a költői hajlamot, mely Győry Vilmossal és Szokoly Viktorral kötött barátsága révén, erősen fejlődött benne. 1854—1857 között jogi tanulmányokat végzett Pesten és dolgozgatni kezdett a szépirodalmi lapokba. Versei a Hölgyfutár-, Divatlapok-, Családi Lapok-, és Vasárnapi Ujságban sűrüen jelentek meg és nevét hamarosan ismertté tették. 1861-ben lépett Pest vármegye szolgálatába, aljegyzőként. A provizcrium alatt atyjának csehi birtokára vonult vissza és 1862-ben ügyvédi vizsgát tett. Az alkotmány visszaállítása után, 1867-ben, Pest vármegye első aljegyzőjévé választotta meg az akkor már hírneves költőt, 1870-ben főjegyző lett és ilyenül került 1872-ben az árvaszék élére elnöknek. A Kisfaludy Társaság 1867-ben választotta tagjai sorába. Költeményeit gyöngéd érzés és műgond jellemzik. A műfordítások terén is sikerrel tett kisérleteket. Irt jogi és politikai czikkeket is a politikai és szaklapokba. Tagja volt annak az értekezletnek, melyet gr. Szapáry Gyula belügyminiszter az árvaügyek országos törvénynyel való szabályozása végett 1875-ben összehívott és javaslatot készített az értekezlet megbízásából a szabályozás irányelveire nézve. Ez irányelvek az 1878. évi új gyámsági törvénybe is átmentek. Később is többször volt tagja a belügyi és az igazságügyi miniszter által egyes szakkérdésekben összehívott tanácskozmányoknak. A vármegye megbízásából emlékbeszédet tartott Nyáry Pál síremlékének leleplezése alkalmából a nyáregyházi temetőben 1876-ban. Az emlékbeszédet a vármegye kinyomatta. Árvaszéki elnöksége 25 éves fordulóján 1897-ben a vármegye tisztikara és bizottsági tagjai a vármegyeház nagytermében ünnepet rendeztek, ezüst babérkoszorúval és életnagyságú arczképpel ajándékozva meg költői és tisztviselői működését, a vármegye pedig jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését negyedszázados elnöki munkásságáért. Dalmady Győző.

Művei: Költemények. Pest, 1862. — Szerelem-Költemények. Pest, 1863. — Dalmady összes költeményei. 1856—1876. Budapest, 1876. — Nyáry Pál emlékezete. Budapest, 1876. — Hazafias költemények. Budapest, 1894. Két kiadás.

Darányi Ignácz dr. (Pusztaszentgyörgyi és Tetétleni), Magyarország földmívelésügyi minisztere, Komárom vármegye egyik nagybirtokosa és Komárom szab. kir. város díszpolgára, szül. Budapesten 1849 január 15-én. A jogi pályára készült s az ügyvédi vizsgát 1873-ban tette le. Már mint fiatal ügyvéd, csakhamar ismertté tette nevét czikkeivel és rövid idő mulva (1875) az ügyvédvizsgáló bizottság tagja lett. A budapesti ügyvédi kamara a következő évben választmányába hívta meg. 1876-ban a székesfőváros törvényhatósági bizottsági tagjául választották meg a II. kerületben, melynek egyik vezető embere lett és azóta 30 évig volt tagja a főváros közgyűlésének. Élénk és tevékeny részt vett a Tiszavölgyi Társulat újjáalakításában, mely titkárául nyerte meg és e minőségében különösen vízjogi kérdésekkel foglalkozott. Lónyay Menyhért, Andrássy Gyula és Károlyi Sándor grófokkal, e társulat elnökeivel együtt működött a Tisza-szabályozás körül. 1881 óta tagja a képviselőháznak szabadelvű programmal. Nagy tudása és munkabírása a Házban is feltünt és csakhamar Darányi Ignácz.

egyik tekintélyes tagja lett a szabadelvűpártnak, a közlekedési tárczának pedig állandó előadója. Tevékeny részt vett a tiszai és a vízjogi törvények előkészítésében és megalkotásában. Több ízben felajánlották neki az államtitkári állást, de nem vállalkozott. 1892-ben az ügyvédi gyakorlattal felhagyott, a következő évben a szabadelvűpárt alelnöke lett, majd 1895 április 2-án a képviselőház választotta alelnökévé. A király bizalma 1895 november 2-án a földmívelésügyi tárcza élére hívta meg, mely tisztét 1903 november 3-ig, tehát éppen nyolcz évig viselte az egész ország megelégedésére, s el lehet róla mondani, hogy a legnépszerűbb miniszterek egyike volt Magyarországon. Nyolcz évi működéséhez sok és nevezetes reform fűződik. Darányi Ignácz volt Magyarország első földmívelésügyi minisztere, a ki nagyszabású szocziális politikát kezdeményezett. Előtte e téren úgyszólván semmi sem történt a kisgazda és a gazdasági munkások helyzetének javítása érdekében. Darányi egész sorozatát kezdte meg a munkásjóléti intézkedéseknek. Megalkotta a szövetkezeti törvényt, a gazdasági munkás- és cselédbetegsegítő-pénztárt, a ruthén nép felsegítése az ő nevéhez fűződik, legújabban pedig a székely akczió. Hatalmas folyamszabályozási konczepcziókba kezdett és nem kerülte ki figyelmét semmi sem, a mivel a magyar gazda helyzetén segíthetett. Az ország gazdaközönségének osztatlan rokonszenve és tisztelete kísérte, midőn 1903 végén tárczájától visszalépett. Az Országos Gazdaszövetség nagy érdemei elismeréseül csakhamar elnökévé választotta s ezzel a legnagyobb kitüntetésben részesítette. Tisza István gróf politikájától az 1904 nov. 18-iki képviselőházi ülés után elfordult és a szabadelvűpártot elhagyta, majd Andrássy Gyula gróffal megalakították az alkotmánypártot, melynek első elnöke lett. A nemzeti ellenállást irányító vezérlőbizottságnak egyik tevékeny tagja volt. 1906 tavaszán, mikor a béke a nemzet és királya közt helyreállt, ismét tárczát vállalt Wekerle minisztériumában. Darányi nemcsak politikai, hanem egyházi téren is jelentős munkásságot fejtett ki. A pesti ref. egyház 1892-ben gondnokává választotta, majd a pápai ref. főiskola és 1896-ban a komáromi ref. egyházmegye gondnoka lett. 1903 óta pedig a dunamelléki egyházkerület főgondnoki tisztét tölti be. Ennek az egyházmegyének ma is tiszteletbeli gondnoka. A mi különösen Komárommegyét illeti, az általános természetű intézkedésekről nem szólva: a Duna folyót szabályozta, a Csallóköz árvédelmét és belvizszabályozását eszközölte; a Vág balparti ármentesítő társulat ügyeit rendezte, Tanyon lenkikészítő telepet állitott és az ó-gyallai observatoriumot kiépítette, fejlesztette. Komárom városában a rakpartokat kiépitette, téli kikötőt teremtett, földmivesiskolát, méntelepet, stb. állitott fel és az érsekujvári vasut megalkotását támogatta és elősegitette. Mint Komárom vármegye egyik nagybirtokosa, dunaörsi gazdaságában, Komárom tőszomszédságában, mintaszerű gazdálkodást folytat és e birtokán pihen legszivesebben. — Czikkeket írt a Jogtudományi Közlönybe és a Nemzetgazdasági Szemlébe.

Döme Károly.

Döme Károly, pozsonyi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, szül. Komáromban 1768 január 26-án. Iskoláit szülővárosában és Pozsonyban végezvén, 1786-ban növendékpap lett és theológiát hallgatott. Felszentelése után Szombathelyen és Pozsonyban működött. 1800-ban Komárom vármegyébe, Izsára került plébánosnak, hol a szomszédos Virt pusztán lakó Baróti Szabó Dáviddal és Pyber Benedekkel benső barátságot kötött. 1816-ban Gyulafehérvárra ment Rudnay püspök, a későbbi herczegprímás mellé kanonoknak, két év mulva pedig a pozsonyi társaskáptalan kanonokja lett s e tisztét 1854-ben bekövetkezett haláláig viselte. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteleti tagjai sorába választotta. Benső viszony fűzte Kazinczyhoz is; az ő buzdítására lépett fel műveivel a nyilvánosság előtt.

Művei: Kesergő versek. Pozsony, 1788. — Jajgató alagya. Pozsony, 1788. — Könyvező Musa. U. o. 1789. — A világ nagyjai. Nagyszombat, 1792. — A katholika hittudomány. U. o. 1793. — Metastasiusnak egynéhány játékdarabjai. Ford. Komárom, 1802. — A keresztény katholika tudomány igazsága. Németből ford. Nagyszombat, 1814. — Ismét két játék Metastasiusból. Pozsony, 1815. — Bonaparte Napoleon megbukása. U o. 1826. — Néhány kivonatok G. R. L. munkáiból. U. o. 1838.

Édes Gergely.

Édes Gergely, református lelkész, szül. Madaron 1763 január 24-én. Iskoláit Sárospatakon és Debreczenben végezte. 1791-ben Hetényben volt akadémikus rektor. Innen Magyar-Szántóra került, de nem tudott annyi költséget megtakarítani keresetéből, hogy külföldi egyetemet látogathatott volna. 1797-ig

segédlelkész volt különféle helyeken, majd Nagyvázsonyban pap lett. Később Csóron, Litéren, Balaton-Henyén, Kupon és Derecskén volt lelkész s e szegény ekklézsiában a költészetnek élt és ez feledtette vele szegénységén felül a sok csapást is, melyet szenvednie kellett. Lelke a mostoha sorsban is erős maradt és a költészet kárpótolta szenvedéseiért. Kazinczyt tekintette mesterének és verseit bírálata alá bocsátotta ; Kazinczy el is ismerte költői tehetségét. Öreg napjaira Tiszatarjánba költözött fiához és ott halt meg 1847-ben. Igen termékeny író volt s a klasszikus formákat nagyon otthonosan kezelte.

Munkái : Természet könyve. Kassa, 1793. — Édes Gergely enyelgései. Pozsony, 1793. — A Theosi Anacreon versei. Kétféle fordításban. Vácz, 1803. — Iratai és danái. U. o. 1803. — Keservei és nyájaskodásai. U. o. 1803. — Q. Horatii Flacci opera. Vagyis Horácz munkái hasonló versekkel megmagyarázva. Pest, 1819. 2 köt.

Édes István, nemes komáromi lakos. Munkája : A fölkelő sereghez intézett nógatások. Komárom, 1809. Édes István.

Enessey György, győrmegyei földbirtokos. *Műve :* A czigány nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei. Komárom, 1798. Enessey György.

Engelbrecht Károly, gazdasági tanintézeti tanár, szül. Tatán 1837-ben. Az állatorvosi pályára lépett és e tanulmányait Bécsben végezte. A kisbéri és bábolnai ménesbirtokoknál huzamos ideig működött és mint kiváló lóismerőt Arábiába is kiküldte a kormány arabs mének vásárlására. 1868-ban a keszthelyi gazdasági tanintézet tanára lett. Meghalt 1875-ben Keszthelyen. Gazdasági czikkeit a szaklapok közölték. Engelbrecht Károly.

Művei : Az állatbocz- és élettan. Pest, 1817. — Mily tenyészirányt kövessen jövőre a kisebb juhtenyésztő. Pest, 1872. — A szarvasmarha, ennek tenyésztése, betegségei és gyógyításuk. Pest, 1872. — A gazda mint állatorvos. Keszthely, 1874. — A gazdasági állatbocz- és élettan. Budapest, 1875.

Engelbrecht Károly, szőlészeti és borászati főfelügyelő, szül. 1860-ban Bábolnán. Az érdiószegi vinczelleriskolánál kezdte pályáját. 1884-ben a pozsonyi vinczellérképző igazgatója lett. Majd a földmívelésügyi miniszterium borászati osztályánál működött és tevékeny részt vett a filloxerától elpusztított szőlők felújítási munkálataiban. Több éven át igazgatója volt a felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyamoknak. Úttörő munkát végzett a szakirodalom terén is és 1886 óta a Borászati Lapok főmunkatársa volt. Meghalt 1904-ben. *Munkája :* A szőlőojtványok metszéséről. Budapest 1895. Engelbrecht Károly.

Esterházy Ferencz gróf (Galánthai és Fraknói), cs. és kir. kamarás, belső titkos tanácsos, a tatai és tóvárosi hitbizományi uradalmak és a tatai vár ura, szül. Trouville-ben (Francziaország) 1859 június 10-én, hol atyja, a ki a szabadságharczot mint ezredes küzdötte végig, emigránskodott. Iskoláit Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, a katonai pályára lépett és a 4. sz. huszárezredben hadnagy lett. Mint főhadnagy hagyta el a katonai pályát és devecseri birtokán gazdálkodott. Esterházy Miklós grófnak, a nagy sportférfiúnak halála után örökölte jelenlegi uradalmait, a tatai majorátust. Ismert könyv- és régiséggyüjtő és ezekből szép gyüjteményt szerzett. Érdeklődéssel kiséri a vármegyei kulturális mozgalmakat és 1904 óta elnöke a Komáromvármegyei Múzeum-Egyesületnek. A vármegyei Gazdasági Egyesületnek 1905—1906. években szintén elnöke volt. Esterházy Ferencz.

Esterházy Miklós Móricz gróf, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos, a csákvár-gesztesi hitbizományi uradalom birtokosa, szül. 1855 szeptember 20-án Rómában, hol atyja, Esterházy Móricz gróf vatikáni nagykövet volt. 1893-ban heves küzdelmet folytatott az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen és résztvett az országgyűlési néppárt szervezésében is, melynek Zichy Nándor gróffal együtt egyik vezére volt. Nagy feltünést keltett, mikor a néppárttal szakított és álláspontját nyilt levélben fejtette ki. Az 1896—1901-iki országgyűlésen a függő államadósságokat ellenőrző bizottság elnöke volt. Az utóbbi időben egészsége miatt visszavonult életet él. Esterházy Miklós Móricz.

Esterházy Móricz gróf, cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő, szül. 1881 április 27-én Majk pusztán (Komárom megye), Esterházy Miklós Móricz gróf és Schwarzenberg Francziska herczegnő szülőktől, a kik gondos nevelésben részesítették. Iskoláit a komáromi és győri benczés gimnáziumokban végezte, míg jogi ismereteit az oxfordi egyetemen szerezte meg. Közben beutazta Olaszországot és a budapesti egyetemen jogtudományi államvizsgát tett. A 9. sz. huszárezredben tartalékos hadnagy. Az 1906. évben alkotmány- Esterházy Móricz.

párti programmal képviselővé választották. Élénk és tevékeny részt vesz a politikai életben és a kulturális mozgalmak lelkes barátja.

Fábián Juliánna. *Fábián Juliánna*, költőnő, szül. 1765-ben Komáromban. Bédy János csizmadiamesterhez ment nőül s hogy csekély keresményüket pótolja, az akkor különösen divatos főkötővarrással foglalkozott. A város gazdag hölgyei hozzá jártak varrni tanulni és Csokonai is Bédy Jánosné házánál ismerkedett meg Lillájával. Bédyné Fábián Juliánna levelezett gróf Gvadányi József lovas generálissal, korának divatos költőjével, a ki buzdította a költészetre és a ki verses leveleit ki is adta (Verses levelezés. Pozsony, 1798).

Fábry Emil. *Fábry Emil,* premontrei tanár, szül. 1846-ban Komáromban. 1867-ben lépett a tanári pályára. 1876-tól kezdve a kassai főgimnáziumnál működött. *Műve :* A melegvezetés. Kassa, 1881.

Fadlallah el Hedad Mihály. *Fadlallah el Hedad Mihály,* méneskari ezredes, a bábolnai m. kir. ménes parancsnoka, származására nézve Arábiába való, a honnan kis gyermekkorában szakadt ide. Debreczenben nevelkedett fel és a katonai ménesintézeteknél szolgál serdült kora óta, hol az ezredesi rangig vitte. Mint kiváló lóismerő, a magyar kormány megbizásából többször volt hazájában, Arábiában, telivérlóanyag beszerzése czéljából. Utazásairól a Vadász- és Versenylapban közölt útleírásokat.

Farkas Benő. *Farkas Benő* dr., Komárom vármegye tiszti főorvosa, általános érdekű czikkeket írt az Orvosi Hetilapban és az Egészségben ; a helyi lapokban pedig Komárom vármegye és város közegészségügyi viszonyairól jelentek meg dolgozatai. E munkában ő írta a vármegye közegészségügyéről szóló fejezetet.

Munkái : Védekezés a fertőző járványos betegségek ellen. Komárom, 1883. — A fertőző és járványos betegségek. Komárom, 1883. — A malária láz viszonyai Komáromban és annak vidékén. Orvosi Hetilap. A Markusovszky-pályázaton dicséretet nyert mű. Budapest, 1884. — Gúta mezőváros egészségügyi vizsonyai. Jutalmazott mű. (Egészség, 1890. 3. füzet.) — Komárom városának köztisztasága. (Egészség 1893., 5. füzet. Budapest). Az Orsz. Közegészségi Egyesület megdicsért pályaműve. — A malária láz viszonyai a multban és jelenben. A nyolczadik nemzetközi hyg. és demogr. kongresszuson tartott felolvasás ide vonatkozó évkönyvében. Budapest, 1894. — A gyermekegészségügyi viszonyok Komárommegyében. Az Orsz. Közegészségi Egyesület kitüntetett pályaműve. (Egészség, Budapest, 1902.) — Levelek a komámasszonyhoz. Komárom, 1896. — Tata-Tóváros és annak egészségügyi viszonyai. Komárom 1894. — Komárom vízvezetéki művének és csatornázásának ismertetése. Komárom, 1903. — A hosszú élet némely föltételei. U. o. 1903.

Farkas Ferencz. *Farkas Ferencz* (Alsó-Eőri), herczegprimási urad. intéző, szül. 1852-ben Bálványszakállason. 1872-ben lépett az érsekség szolgálatába. 1882—1886-ban, mint az Esztergomvidéki Gazdasági Egyesület titkára, szerkesztette a Gazdasági Értesítőt. A Gazdasági Lapokba és a Mezőgazdasági Szemlébe több szakczikket írt.

Fái Nándor. *Fái Nándor,* hírlapíró, szül. 1875 június 8-án Komáromban. Iskoláit itt és Esztergomban végezte. Orvosnak készült és Grácz, Heidelberg, Göttinga egyetemeit látogatta. Tanulmányait Budapesten fejezte be. 1899-ben a Budapesti Napló dolgozótársa lett. Itt jelentek meg hindu mese-fordításai. 1903 óta a Független Magyarország belső dolgozótársa, melynek Színház rovatát vezeti. Irt verseket, tárczanovellákat, kritikákat. Novellakötete és színházi essay-i most vannak sajtó alatt.

Fektor Gáspár. *Fektor Gáspár,* benczésrendi áldozópap és tanár, szül. Komáromban 1816-ban. A rendbe 1838-ban lépett be, melynek 1890-ig, haláláig, tagja volt. Tanár volt Komáromban és Esztergomban ; 1869-től a pannonhalmi főiskolánál. *Munkája :* Illedelmi szabályok. Német kútfők nyomán. Komárom, 1872.

Feszty Árpád. *Feszty Árpád*, festőművész, szül. Ógyallán 1856 deczember 25-én. Tehetségének korán adta jeleit. Atyja Komáromban, Pozsonyban, majd Budán iskoláztatta, innen azonban távozni volt kénytelen, mert több társával politikai és irodalmi kört alapított. A tizenhatéves ifjú nem akart hazamenni a szülői házhoz, hanem vándorszínésznek állt. Ezt azonban csakhamar megunta és 1874-ben Münchenbe ment, a hol főleg a képtárak tanulmányozásába merült el. Müncheni tartózkodása alatt ismerkedett meg Kubinski lengyel festővel. a ki maga mellé vette és önállóan foglalkoztatta. A tehetséges fiatal festő a müncheni Kunstverein kiállításán feltünést keltett egy tájképével és csakhamar állami ösztöndíjat nyert. Később, tanulmányait folytatandó, Párisba ment és 1878-ban a nemzetközi világtárlaton sikert aratott *Delelő* czímű képével, mely hamarosan elkelt. Ugyanebben az évben Velenczébe ment, hol

Darányi Ignácz.
(Az Országos Képtárból.)

Ghyczy Kálmán.
(Az Országos Képtárból.)

laguna-képeket festett; velenczei tartózkodása igen jó hatással volt művészetének fejlődésére s amúgy is eleven színérzéke még jobban kifejlődött. Egy évvel utóbb festette ógyallai műtermében *Pusztai találkozás télen* czímű nagy vásznát, mely felkeltette iránta a művészi körök komoly érdeklődését. 1880-ban ösztöndíjat nyerve, három évig Bécsben tartózkodott, hol Lichtenfels iskolájában tanult. Itt festette *Golgotha* czímű híres képét, melyet csakhamar követett a *Keresztről levétel* és *Szent Gellért*. Jellemző ereje különösen zsánerképekben domborodott ki (*Kárvallottak, Bányaszerencsétlenség*). Mint freskó-festő történelmi tudását és ízlését érvényesítette a budapesti kir. Operaház és a törvénykezési palota falképein. 1896-ban a millennáris kiállításra festette *A magyarok bejövetele* czímű hatalmas diorámáját. Az ezredéves ünnepre Komárom vármegye számára megfestette a *Bánhidai csatát*, Bihar vármegyének pedig *Zsolt vezér eljegyzését*. Ezután több ideig tartózkodott Firenzében, nejével, Jókai Rózával, Jókai Mór leányával, a ki szintén rajzol és fest. Itt festette *Krisztus temetése* czímű triptichonját, melyet 1903-ban Budapesten állított ki, majd nemzetközi körútra indította. Nagy szerepet játszik minden művészeti kérdésben és legújabban a magyar művészi ipar megteremtésén fáradozik. Az irodalom terén is működött. *Könyve:* Az én parasztjaim. Budapest, 1897.

Feszty Adolf, műépítész, Feszty Árpád bátyja, szül. 1846 augusztus 17-én Ógyallán. Tanulmányait Pozsonyban és Zürichben végezte. 1871-ben Budapesten építési irodát nyitott és egyike lett a legkeresettebb és legismertebb műépítőknek. Tervei szerint épültek az Andrássy-úti Foncière-palota és a Dessewffy-palota, a Haris-bazár, a budapesti és bécsi lóversenytér épületei és számos köz- és magánépület. 1887-ben a tatai kerület képviselőjévé választotta. 1892-ben visszavonult az építészettől és bérbevette a herczeg Esterházy-féle kapuvári uradalmat, de nehány év mulva meghalt. Feszty Adolf.

Fischer Jenő (Tóvárosi), tatai majolika- és porczellángyáros. Tanulmányait Bécsben és Párisban végezte és különösen iparművészettel foglalkozott. Sürűen írt kritikákat és ismertetéseket folyóiratokba. *Műve:* Palissy élete és művei. Fischer Jenő.

Fittler Jenő, újságíró, Komárom vármegye volt árvaszéki ülnöke, szerkesztette a Komárommegyei Közlönyt az 1891—1896. években. Később Debreczenbe költözött, hol hírlapíró volt. 1905-ben halt meg Tatán. Fittler Jenő.

Fittler Kamill, az iparművészeti iskola igazgatója, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet titkára, szül. 1853-ban Tatán. Iskoláit Tatán és Budán, majd Zürichben végezte, hol 1847-ben építészeti oklevelet nyert. A következő évben Párizsba ment építészeti gyakorlatra. Dolgozott az École des Beaux Arts-ban is, hol terveivel több ízben kitüntetést nyert. 1886-ban Budapestre jött és széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1883-ban az iparművészeti múzeum őre, 1896-ban pedig az iparművészeti iskola igazgatója és a Ferencz József rend lovagja lett. Dolgozatai, aktuális művészi kérdésekről, gyakran jelentek meg a napilapokban. A képzőművészet minden ágával, de főleg iparművészettel foglalkozik. Czikkei a Művészi Iparban, a Mérnök- és Építész-Egylet heti Értesítőjében és más szaklapokban jelentek meg. 1898 óta szerkeszti a Magyar Iparművészet c. folyóiratot. Fittler Kamill.

Fogassy Kázmér, ügyvéd és lapszerkesztő, szül. Tatán 1870-ben. Budapesten végezte a jogot, utána ügyvédjelöltként működött Tatán. 1898 óta szerkeszti a Tata és Tóváros czímű társadalmi lapot. Fogassy Kázmér.

Frank Ferencz, kegyesrendi tanár, szül. 1842-ben Tatán. 1866-ban szentelték föl és tanárkodott Magyaróvárott, Nyitrán, Temesvárott, Tatán és Léván. 1890 óta Budapesten működött a rend kormánytanácsosaként. Programmértekezéseket (Tata vidéke flórájának rövid ismertetése. 1870. A rajztanítás feladatai. 1871. Az iskola és a szülői ház. 1877.) és czikkeket írt. Frank Ferencz.

Fuchs-Faludi János, budapesti tanító, szül. 1836-ban Agostyánban. 1856-ban tett tanítóképesítő vizsgát és Székesfehérváron tanított. 1861-től kezdve Pesten működött és számos tankönyvet írt. Fuchs-Faludi János.

Munkái közül a nevezetesebbek: Az általános földrajz elemei. Pest, 1865. — Az egyetemes földirat elemei. Pest, 1867. — A természetrajz elemei. Pest, 1872. — A természettan elemei. Pest, 1872. — Kereskedelmi irálytan. Budapest, 1874. — Kereskedelmi levelezőkönyv. Budapest, 1878. — Számvetési példatár. (8 kiadást ért.) Bpest, 1878. — Vezérkönyv a számvetés tanításában. Budapest, 1879. — Magyar Olvasókönyv. Bpest, 1881. — Német olvasókönyv. U. o. 1881. — Földrajz. U. o. 1882. — Magyarok története. U. o. 1891.

Fülöp Zsigmond. *Fülöp Zsigmond*, a Komáromi Népbank könyvelője, szül. Komáromban 1878-ban. A Komáromi Hirlapnál kezdte írói pályafutását. Szerkesztette a Komáromi Friss Ujságot 1902-ben. Dolgozótársa a komáromi, győri és esztergomi lapoknak. Műve: Asszonyok és leányok. Komárom—Budapest, 1899.

Futó Ferencz. *Futó Ferencz*, törvényszéki pertárnok, szül. 1852-ben Tatán. 1877 óta a budapesti törvényszéknél működik. Számos hírlapi czikket és humoros apróságot írt, a fővárosi napilapokba és a vidéki lapokba. A tatai sajtónak állandó munkatársa volt és számottevő monografusa a történelmileg híres Tatának, melynek multját a Vasárnapi Ujság, Ország Világ, s más lapokban terjedelmesen ismertette. Élénken résztvett a budapesti állami tisztviselők mozgalmaiban.

Művei: A budapesti központi kézbesítő hivatal tervezete. Budapest, 1878. — A zöld asztal mellől. Budapest, 1865. — Justitia asszonyságnál. Budapest, 1890. — Szép asszonyok kocsisa. Regény. Budapest, 1894. — A felebbezési eljárás. Jogi kézikönyv.

Füsi Pius. *Füsi Pius*, dömés szerzetes, szül. 1703-ban Komáromban. Eredetileg református papnak készült, de később katholizált és a dömés rendbe lépett. Váczott halt meg 1769-ben, mint hitszónok.

Művei: Turris robusta . . . azaz A szentséges rosáriomnak . . . egy erős és égig érő toronyhoz való hasonlítása. Győr, 1739. — Szent Domonkos szerzetbeli Ferrarius Szent Vincze élete és csodatételi. Sopron, 1749. — A jó erkölcsre oktató Kátónak bölcs versei. Eger, 1756. — Irt és kiadott ezen kívül három latin munkát, alkalmi költeményeket és beszédeket.

Gajáry Ödön. *Gajáry Ödön*, lapszerkesztő, szül. 1852 szeptember 10-én Komáromban, hol atyja 1849-ben honvédhuszárszázados volt. A szabadságharcz után nőül vette Száky Zsigmond tekintélyes fakereskedő leányát, mely házasságból született G. Ödön. 1862-ben szülei Kalocsára költöztek, a hol a jezsuitáknál középiskoláit befejezte. Jogi tanulmányainak bevégzése után letette a községi jegyzői vizsgát és 1873-ban Kalocsa nagyközség főjegyzője lett. Ebben az állásában sokat tett a község felvirágozása érdekében, megalakította a dunai védgát társulatot és a lecsapolási munkálatokat lehetővé tette. A dunapataji kerület 1884-ben képviselőjévé választotta és azóta rövid megszakításokkal, tagja volt a képviselőháznak. Politikai pártállására nézve mindig a szabadelvű párt híve és a szabadelvű kormányok benső embere volt. Az 1889. évi híres véderővita alkalmával, a 25. §. tárgyalásainál, a képviselőház az ő határozati javaslatát fogadta el az egyévi önkéntesek ügyében. A delegácziónak több éven át tagja volt. 1889-ben felszólalt az »és« szócska érdekében és követelte a közös hadsereg elnevezésében a magyar közjog érvényesítését. Korán kezdte hírlapírói munkásságát. 1872-ben a Kalocsai Lapokat szerkesztette, 1884-től a Nemzet és Pester Lloyd hasábjain jelentek meg czikkei. 1890 óta a Nemzet czímű félhivatalos lapot szerkesztette. A Nemzet szerkesztőségétől azonban 1899-ben Bánffy bukásakor visszalépett. Az 1903. évben új lapot alapított, Az Ujságot, a mely rövid idő alatt nagy tekintélyre és elterjedésre tett szert. Jelenleg Az Ujság napilap szerekesztője.

Művei: A takarékpénztárak egyesítése. Kalocsa, 1876. — A Duna-balparti vasútakról. Budapest, 1877. — A pestmegyei sárközi dunavédgát-társulat működése. Kalocsa, 1878—1885. és 1889—1890. — Kalocsa város szállásainak elválása. Kalocsa, 1884. — Országgyűlési beszédei 1884—1887. Kalocsa, 1887. — Nagyszámú czikkeit és beszédeit nem foglalta gyűjteménybe. Tisza Kálmánról írt tanulmányából: Tisza Kálmán és a jogállam czímen egy részletet 1902-ben tett közzé.

Gáty István. *Gáty István*, mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, szül. 1780-ban Őszőnyben. Három évig volt akadémikus rektor. 1808-ban a tatai Esterházy grófok szolgálatába lépett, előbb Pápán, 1830-tól kezdve azonban Tatán élt uradalmi főerdőmesterként. Fáy Andrással együtt fáradoztak az első takarékpénztár felállításán. Fényes Elekkel, a nagy közgazdasági íróval életbiztosító társaság létesítését tervezték. Számos találmánya volt, melyek azidőtájt nagy feltünést keltettek. Az Akadémia 1836-ban választotta tagjává. A Magyar Gazdasági Egyesület 1848-ban erdészeti osztályának vezetésével bizta meg. 1859-ben halt meg Tatán.

Művei: A kótából való klavirozás mestersége. Buda, 1802. — Földmérési legújabb rend s műszer felfedezés. 1835. — Vízszabályozási eszméletek. Pest, 1839. — Gyakorlati földmérés tükrökkel. Pápa, 1845. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról. Pest, 1845.

Geöbel (Pogány) Béla. *Geőbel (Pogány) Béla*, hírlapíró, 1882-ben született Mocsán. Mint középiskolai tanuló két éven át segédkezett Munkácsy Kálmánnak az Esztergom és Vidéke szerkesztésénél. Dolgozott az Egyetértésnél s jelenleg a Független Magyarország

munkatársa, hol politikai és társadalmi czikkeket ír. Levelezője azonkívül a miniszterelnöki sajtóirodának. Szépirodalmi munkásságát versírással kezdte, majd a prózára tért át. Tárczákat írt több fővárosi napi és hetilapnak. A Komáromi Ujságnak is dolgozótársa.

Geőcze Sarolta, ismert nevű társadalomtudományi nőíró, kinek életrajzi adatait Zemplén vármegye írói sorában közöljük, 1892—1897 közt Komáromban volt az állami polg. leányiskola igazgatója. Itt tartózkodása alatt számos szocziologiai és paedagogiai czikket írt és a következő művei jelentek meg: A hegyek története. Reclus után ford. Budapest, 1892. — Az Északi sarktól az egyenlítőig. Brehm után ford. Budapest, 1892. — Cherbuliez: Művészet és természet. Ford. Budapest, 1893. — Számtani ismeretek a nőnevelés szolgálatában. Budapest, 1893. Geőcze Sarolta.

Ghyczy Béla (Assa- és Ablanczkürthi), nyug. honvédaltábornagy, főrendiházi tag, szül. Pesten, 1827-ben. Iskoláit Tatán végezvén, 1841-ben a katonai pályára lépett. 1847-ben a mérnökkarhoz került, hol 1868-ig szolgált és a hadmérnökkari igazgatói rangig emelkedett. Az 1866-iki porosz háborúban az északi hadseregnél működött és résztvett annak hadműveleteiben. Buzgó tevékenységeért a szász Albert-rendet és az érdemkeresztet nyerte. 1868-ban a közös hadügyministerium mérnökkari osztályához került és a delegácziók egyik előadójaként működött. A honvédség szervezésében tevékeny része volt és annak kötelékébe átlépve, a katonai szakosztály főnöke lett a minisztériumban. Majd Erdélybe helyeztetett át kerületi parancsnoknak és e minőségében tért vissza Budapestre. 1882-ben altábornagy lett, 1888-ban vonult nyugalomba s a király érdemei elismeréseül a főrendiház tagjává nevezte ki. Ez idő óta Budapesten és komárommegyei, kisigmándi birtokán él. Elnöke a Magyar Fegyvergyár Részvénytársaságnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak pedig alelnöke. Ghyczy Béla.

Ghyczy Géza, a budapesti kereskedelmi akadémia igazgatója, szül. Tatán 1837-ben. A budapesti egyetemen bölcsészeti tanulmányokat végzett, de kiváló előszeretettel foglalkozott a mennyiségtani tudományokkal és ez irányú ismereteit a bécsi műegyetemen egészítette ki, a hol mérnöki oklevelet nyert. 1876-ban, miután a gazdasági pályát elhagyta, a József-műegyetemen foglalt el katedrát, hol a könyvviteltan és kereskedelmi számtan tanára és a kereskedelmi szaktárgyakra a tanárvizsgáló bizottság tagja lett. 1885-ben a budapesti kereskedelmi akadémia vezetésével bízták meg és ez állásában országos hírnévre tett szert. 1891-ben az újjászervezett országos közoktatási tanács egyik alelnöke lett. 1896 augusztus 15-én halt meg Daróczon, Sáros vármegyében. Ghyczy Géza.

Munkái: Táblázatok a kamatos kamat és járadék számításához. Budapest, 1888. — A kamatláb meghatározása a járadékszámításban. Budapest, 1890. — Politikai számtan, saját tanulói részére, kézirat gyanánt.

Ghyczy Ignácz, uradalmi jószágigazgató, országgy. képviselő, Ghyczy Kálmán testvérbátyja, szül. Tatán 1799-ben. Az ügyvédi pályára készült és 1822-ben tett czenzurát. Később az Esterházy-féle tatai, gesztesi és mezőlaki uradalmak igazgatója lett s e tisztét 1848-ig viselte, mikor a tatai nemzetőrök kapitánya lett és mint ilyen résztvett a schwechati csatában. 1849-ben István és József királyi herczegek uradalmainak igazgatását vette át, melyet 1864-ig látott el. Ez évben nyugalomba vonult. 1865 és 1869-ben a tatai kerület országos képviselőjévé választotta. Nagy része volt a Magyar Gazdasági Egylet felvirágoztatása körül. Meghalt 1870 május 4-én Tatán. 14.000 kötetet számláló könyvtárát a magyar képviselőház könyvtárának hagyta, melynek ez a magva. Ghyczy Ignácz.

Ghyczy Kálmán, val. belső titkos tanácsos, volt pénzügyminiszter s a képviselőház elnöke, született Komáromban 1808 február 12-én. Szülei: Ghyczy Ferencz és Szent-Iványi Thekla voltak. Atyja Komárom vármegye első alispánja volt és gondos nevelésben részesítette fiát. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Győrött bevégezvén, Pesten jogot hallgatott és 1828-ban, húsz éves korában, megszerezte az ügyvédi oklevelet. 1831-ig Pesten szerzett ügyvédi gyakorlatot; ekkor Komáromba vonult vissza, hol különösen közjogi tanulmányokkal foglalkozott. Komárom vármegye 1833-ban aljegyzőjévé választotta a kiválóan képzett ifjút, a ki a vármegyénél gyors és szép pályát futott meg. 1839-ben a vármegye közönsége a főjegyzői tollat adta a kezébe, 1843-ban pedig abban a kitüntető megbízásban részesíté fiatal és máris nagytudású főjegyzőjét, hogy egyik követéül küldte az 1843—44-iki pozsonyi országgyűlésre. Ghyczy Kálmán.

Az országgyűlésen kerületi jegyző lett ; nagy és élénk tevékenységével magára vonta a közfigyelmet s a szőnyegen levő nagy feladatok körül kifejtett eredményes működése méltán alapította meg hírnevét. A következő 1844. évben, a vármegye közönségének bizalmából, Komárom vármegye alispáni székét foglalta el, de e tisztét csak három évig viselte, mert 1847 novemberében a hétszemélyes tábla itélőmestereül hivatott meg és még ez évben nádori itélőmester lett. Az első magyar felelős miniszteriumban, Deák Ferencz oldalán, az igazságügyi tárcza államtitkáraként vett részt. Az 1848-iki országgyűlésre ismét szülővármegyéje küldte fel követéül, de ez év végével, családi körülményei miatt, a közéletben elfoglalt minden állásától visszavonult és minden idejét rajongásig szeretett neje : Baranyay Bora ápolásának szentelte, kit 1858-ban veszített el. Az 1861-iki országgyűlésen Komárom vármegye udvardi járását képviselte és a képviselőház egyhangúlag elnökéül választotta meg. A határozati pártnak volt híve. Az 1865-iki országgyűlésen a már kialakult ellenzék : a balközép egyik vezére lett és Tisza Kálmánnal együtt küzdött Deák Ferencz és Andrássy Gyula politikája és többségre jutott pártja ellen. Résztvett az 1867-ben megalakult delegáczióban, hol formás beszédeivel tünt fel. Beszédeit általában a nagy műgond, a szőnyegen levő tárgyak és kérdések teljes ismerete jellemezte s így a legkiválóbbak sorába tartozott. A képviselőházban az 1869. évben Komárom városát képviselte és ritka szónoki talentuma, fényes dialektikája, széleskörű közjogi tudása a képviselőház nagy alakjai sorába sorozták. 1873 végéig volt a balközép vezére, mikor a közjogi viták meddő voltáról meggyőződvén, a középpártot alakította meg ; 1874-ben, Kerkápolyi minisztersége után, a kinek rövid és szerencsétlen kísérletei által az ország pénzügyi helyzete válságosra fordult, a pénzügyminiszteri tárczát vállalta el a Bittó kabinetben. Különféle új adónemek és fogyasztási adók behozása révén vélt segíteni a súlyos pénzügyi helyzeten, de ez megingatta népszerűségét. 1875 februárjában vált meg a pénzügyi tárczától, a fuzió alkalmával, és a képviselőház elnöke lett. E tisztéről 1879-ben lemondott s ekkor végleg visszavonult a magányba. 1885-ben a főrendiház tagjai sorába nevezte ki a király. 1886 február 28-án halt meg Budapesten. Ghyczy Kálmán a magyar parlamenti élet kitünőségeinek egyike, nemes jellemű, jeles képzettségű, becsületes politikus volt és nagystilű szónok. Fényes tehetségének sokak előtt egyetlen hiányossága volt, hogy a fontos és életbevágó ügyekben inkább hazafiúi aggodalmaira hallgatott és sohasem volt a hirtelen cselekvés embere. Beszédei, a képviselőház 1866 február 16. üléséből Pest, 1866-ban, — beszéde választóihoz, Komárom 1869-ben, és javaslata a czukor-, kávé-, és sörfogyasztási adó kezeléséről Pesten, 1867-ben jelentek meg.

Ghyczy Ráfael. *Ghyczy Ráfael,* Komárom vármegye alispánja és országgyűlési követe, Ghyczy József szeptemvir fia, 1823-ban lett Komárom vármegye főjegyzője, 1832-ben pedig alispánja. A vármegye 1830-ban, majd 1832-ben és 1840-ben követéül küldé. Ez utóbbi évben Pázmándy Dénes volt követtársa. Megírta a komáromvármegyei 1839—1840. évi követi jelentéseket.

Giesswein Sándor. *Giesswein Sándor dr.*, győri kanonok, a Szent István társulat alelnöke, szül. Tatán, 1856 febr. 4-én, hol elvégezvén a középiskola alsó osztályait, a győri egyházmegye növendékpapjai közé vették fel. A teológiát Bécsben és Budapesten hallgatta. 1878-ban szentelték áldozópappá és 1880-ban a teológiai tudományok doktora lett. Segédlelkészképen Kismartonban működött, majd a győri tanítóképzőben tanárkodott az 1881—1883. években. Pályáján gyorsan emelkedett, rövid idő alatt püspöki szertartó, szentszéki jegyző, 1892-ben pedig püspöki titkár lett. Jelenleg a győri székeskáptalan kanonokja. Beutazta egész Európát és nagy nyelvismeretei révén széleskörű műveltségre tett szert. Irói munkásságát korán kezdte teológiai és bölcseleti czikkekkel. Komolyan foglalkozott egyptológiával és az összehasonlító nyelvészettel. Mint szocziológus egyike ma az ország első szaktekintélyeinek, és nincsen olyan társadalomtudományi mozgalom, melynek lelkes harczosa ne volna. 1905 január havában a mosoni kerület hava óta pedig felelős szerkesztője és társtulajdonosa. Titkárja az Orsz. Magyar néppárti programmal a képviselőházba küldte, hol több figyelemreméltó beszédet mondott, különösen munkásjóléti ügyekben.

Munkái : Causae et evolutio Schismatis Graecorum. Sopronii, 1880. — Mizraim és Assur tanusága. Győr, 1887—88. — Buddhizmus és kereszténység. Esztergom, 1889. — Az ó-egyptomi halottak könyve. Budapest, 1890. — Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890. — Az urali nyelvek helyhatározói demonstrativ elemei. Bpest, 1894.

Gidró Bonifácz, benczéstanár, szül. 1869 aug. 20. Csíkkarczfalván. 1888-ban belépett a sz. benedekrendbe. 1893 óta tanárkodott Győrött és Esztergomban, 1900 óta Komáromban működik. Gidró Bonifácz.

Munkája : Számtan a középiskolák alsó osztályai számára. Budapest, 1905.

Goda Géza, hírlapíró, szül. Komáromban 1877-ben. Budapesten jogot hallgatott és a Budapesti Napló szerkesztőségének tagja lett. E lap belső dolgozótársaként politikai czikkeket és tárczákat írt ; szépirodalmi lapokban is sűrűen jelentek meg novellái, melyeket eredetiség jellemez a felfogásban és a tárgyak megválasztásában. Goda Géza.

Gózon Antal, a Nemzeti Színház tagja, 1811-ben született Ógyallán. Ügyvédi oklevelet is szerzett, de már 1834-ben Kilényi színtársulatának tagja lett. A Nemzeti Színháznak 1840—1861-ig tagja volt. Gózon Antal.

Gózon Imre, tanító, született 1826-ban Ógyallán. A szabadságharczban honvédnek állt és az usdini ütközetben sebet kapott. 1850—1853 között színész volt Latabár társulatánál. 1854-ben megszerezte a tanítói képesítést és Szentgyörgyvölgyön (Zalamegye) tanító lett. Itt főleg a régészettel foglalkozott és Rómer Flóris ajánlatára a Műemlékek Országos Bizottsága tagja lett. Hasznos tevékenységet fejtett ki az irodalom terén. Gózon Imre.

Gregorics Gábor, Komárom város levéltárnoka, szül. Komáromban 1830-ban. Mint piaristanövendék a szabadságharczban honvédnek csapott fel és résztvett Komárom védelmében. 1853-ban elemi-iskolai tanító, 1875-ben városi levéltárnok lett s e tisztét 1893-ig viselte, a mikor meghalt. Czikkeket írt a helyi lapokba, melyekben a városi levéltár több ismeretlen adatát dolgozta fel és ez alapon Komárom történetét világította meg. Gregorics Gábor.

Győry Sándor, mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, országos kir. építészeti igazgató, szül. 1795-ben Tarjánban. 1825-ben nyert mérnöki oklevelet. 1832-ben az Akadémia levelező-, később rendes tagjává választotta. A matematikai tudományoknak szentelte életét és egyike volt hazánkban e tudományszak legbuzgóbb művelőinek. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe és az Akadémiai Értesítőbe. Szerkesztette a Magyar Akadémiai Értesítőt 1860—1865-ben. Meghalt 1870 márcz. 9-én. Győry Sándor.

Művei : A Buda és Pest közt építendő állandó hídról. Pest, 1832. — A felsőbb Analysis elemei. Buda, 1836—1840. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról. Pest, 1845. — A hangszer kiszámításáról. Pest, 1858. — A hangrendszerről. Pest, 1864.

Gyulai Rezső, benczés tanár, a zalavári apátság konventjének alperjele 1877—1896-ig Komáromban a kath. algimnázium tanára volt és tevékeny részt vett a város kulturügyei körül. Megalapította a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egyletet, melynek 1887—1897-ig titkára és őre volt. A helyi levéltáraknak szorgalmas búvára volt és rengeteg adatot gyűjtött össze a vármegye és város történetéhez. Értekezéseket írt az Arch. Értesítőbe, gyűjtött adatait a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet értesítőiben adta ki. Mint plébános Füssön és Győrszentmártonban működött utóbb a pannonhalmi könyvtár őre volt. Meghalt Budapesten, 1906 október 12-én. Gyulay Rezső.

Munkái : Adalékok Komárom vármegye és város történetéhez. Komárom, 1890. 1892. 2 k. — Törökvilág Komárommegyében. Komárom, 1894. — A cs. kir. szabaditékos révkomáromi Biztosító Társaság története. Komárom, 1869. — Az alsócsallóközi ármentesítő társulat története. Budapest 1896. — A Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet jelentése. Komárom, 1887—1892.

Haber Samu, hírlapíró és szerkesztő, szül. 1865-ben Komáromban. Munkatársa volt számos vidéki lapnak, az Egyenlőségnek pedig ez időszerint segédszerkesztője. Komáromi Sándor név alatt egyideig a Mészárosok és Hentesek Lapjának lapvezetője volt, a volt szerkesztő halála, vagyis 1903. évi május hava óta pedig felelős szerkesztője és társtulajdonosa. Titkárja az Orsz. Magyar Állatkereskedelmi Egyesületnek és szerkeszti az *Állatkereskedelmi Ujságot.* Haber Samu.

Munkái: A mi ünnepeink. Budapest, 1893. — Zsidó történetek. Budapest, 1894. — A zsidók egyetemes története. 6 kötetes, most megjelenő nagy műnek munkatársa.

Hajóssy György Krizánt, tizennégy éven át ferenczrendi hitszónok, később nagyabonyi, majd alistáli plébános, szül. 1851-ben Őszőnyben. 1868-ban lépett a rendbe és hitszónoknak készült. E minőségben működött Simontornyán, Komáromban, Budapesten és mint nevelő Nagy-Czenken. Szerkesztette A Jó Pásztor czímű folyóiratot 1880—1891-ig. 1886-ban megindította a Remény czímű szépirodalmi lapot, de ez kevés ideig állott fenn. 1885—86-ban szerkesz- Hajóssy György.

tette az Összetartás czímű szépirodalmi lapot. Különféle lapokban számos tárczája és elbeszélése jelent meg.

Művei: Szerény vélemény a magyarországi Szent Ferencz-rend bölcsészeti osztályainak átalakítása ügyében. 1877. — Szent beszéde Szent István király napjára — mondotta Bécsben. 1884. aug. 20. Komárom. 1884.

Hamary Béla. *Hamary Béla dr.*, államvasúti tisztviselő, szül. Tatán 1860-ban. Budapesten jogot hallgatott. Számos szépirodalmi dolgozata jelent meg. Megírta A magyar labdajáték kézikönyvét, mely Székesfehérvárott 1878-ban jelent meg.

Hamary Dániel. *Hamary Dániel* dr., honvéd törzsorvos, szül. Tatán 1826-ban. Pápán jogot hallgatott, 1874-ben pedig orvosnövendék lett. Az 1848-as márcziusi mozgalmakban tevékeny részt vett és az elsők között volt, a kik a haza védelmére fegyvert fogtak. Tatán állt be a nemzetőrségbe, később Komáromban vártüzér lett és a hadnagyságig vitte. Az abszolutizmus alatt sok zaklatást szenvedett. Élénk szerepet vitt Tata társaséletében, hol 1870-ben a kaszinót alapította. 1867-ben Komárom vármegye t. főorvosa lett. 1869-ben a honvédséghez lépett át ezredorvosi rangban. 1892 február 21-én halt meg Budapesten. Szakczikkei, esztétikai és szépirodalmi dolgozatai különféle lapokban láttak napvilágot.

Művei: Nem kell szerzetesrend. Pest, 1848. — Orvosi vénytan. Pest, 1852. — Tüskés dalok (Borongó névvel.) Győr, 1863. — A szívbetegségek. Komárom, 1865. — Komáromi napok 1849-ben. Pest, 1869. — Soprontól Mehádiáig és vissza. Sopron, 1873. — Apró életképek. Székesfehérvár, 1879.

Havas Károly. *Havas Károly*, izr. vallástanító Komáromban. Számos tanügyi és pedagógiai czikke jelent meg a szaklapokban. *Munkája:* Hit- és erkölcstan kézikönyve.

Hetényi János. *Hetényi János*, református lelkész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Ekelben, 1786 július 26-án. Atyja református lelkész volt. Iskoláit Komáromban és Pozsonyban végezvén, 1802-ben a debreczeni kollégium hallgatója lett. Külföldi egyetemeket is akart látogatni, de e tervében az akkor folyó napoleoni háborúk megakadályozták és csak 1814-ben juthatott el a göttingai egyetemre. Hazajövet elfoglalta atyja örökét és ekeli lelkész lett. 1823-ban a bécsi protestáns intézet tanárává nevezték ki, de ez állását nem foglalhatta el. A keresztény hittudományt a saját filozófiai rendszere, a harmonistica alapján kidolgozta. Históriai kutatásokkal és műveltségtörténeti tanulmányokkal is foglalkozott. E munkái azonban kéziratban maradtak. Számos pályaművet nyert munkáival, melyek javarésze a Tudományos Akadémiai Évkönyvek, és Bajza Athenaeumában jelentek meg. Az Akadémia 1836-ban rendes tagjai sorába választotta. Komárom vármegye érdemei elismeréseül táblabírái sorába iktatta. Meghalt Ekelben 1856 július 26-án.

Munkái: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. Buda, 1841. — A Pesten felállítandó protestáns főiskolai tanítás rendtervezete. Kecskemét, 1843. — Sarolta és Adalbert. Budapest, 1844. — A lélektudománynak nevelési fontosságáról. Pest, 1844. — Robot és dézsma. Pest, 1845. — Erdélynek remélhető anyagi kifejlése. Kolozsvár, 1847. — A magyar Parthenon elő-csarnoka. Pest, 1853.

Hidassy Kornél. *Hidassy Kornél*, szombathelyi püspök, szül. 1828 június 23-án, Komáromban, hol atyja városi kamarás volt. 1843-ban lépett az esztergomi főegyházmegye kötelékébe. 1873-ban a nagyszombati érseki főgimnázium igazgatója, két évvel utóbb miniszteri osztálytanácsos lett, 1882-ben pedig szombathelyi püspökké nevezte ki a király. Meghalt 1904.

Hittrich József. *Hittrich József*, Komárom város pénztárosa, szül. Komáromban 1861-ben. Több évig a komáromi községi iskola tanítója volt és ez idő alatt a Komáromi Lapokba írt czikkeket. E lapot 1896-ban szerkesztette is.

Hittrich Ödön. *Hittrich Ödön* dr., főgimnáziumi tanár, szül. 1865-ben Komáromban. 1888 óta tanárkodik és jelenleg a budapesti ág. hitv. evangelikus főgimnázium tanára. Klasszika-filológiai tanulmányokkal foglalkozik és számos értekezése jelent meg az Egyetemes Filologiai Közlönyben. Önálló *munkája:* C. Sallustii Crispi Bellum Jugurthinum. Budapest, 1896. Szemelvények C. Julius Caesar: De Bello Gallico czímű művéből. 1898. Latin nyelvtan 1900.

Honfi I. Lajos. *Honfi I. Lajos*, naszvadi községi jegyző, 1869-től kezdve Komárom vármegyében működött mint tanító, de később a jegyzői pályára lépett át. Tanügyi czikkeket írt, de szépirodalommal is foglalkozott. Önálló *műve:* Részletes statisztikai kimutatások Komárom vármegye elemi iskoláiról. Esztergom, 1872.

Horváth Ádám. *Horváth Ádám* (Pálóczi), a XVIII. század egyik híres költője, szül. 1760 május 12-én Kömlődön. A gyenge szervezetű, beteges gyermek falusi iskolák-

ban tanult és 1773-ban került csak a debreczeni kollégiumba. Heves természetének azonban a szigorú, aszkétikus iskolai nevelés nem tetszett és távozott a debreczeni főiskolából, hol tanáraival sok összetűzése volt ; a hírneves Hatvani professzor ajánlatára mérnök lett ; majd patvariára ment és az ügyvédi oklevelet is megszerezte, egyidőben a mérnökivel. 1781-ben Pápára ment, hol mérnöki gyakorlatot folytatott, később pedig Tihany mellett földeket bérelt. 1782-ben nősült meg, de sem első, sem második házassága nem volt szerencsés, mert mind a kettő felbomlott. Balatonfüreden Péczely és Kazinczy is meglátogatták, a kikkel benső baráti viszonyt kötött. 1790-ben országgyűlési követ lett és ezóta, egyet kivéve, minden országgyűlésnek tagja volt ; nagy népszerűségre tett szert, több vármegye táblabírájává választotta az ekkor már széltében ismert költőt, a ki a közéletnek tevékeny munkása volt. Szorgalmasan gazdálkodott és egyháza ügyeinek intézésében is élénk részt vett. 1798-ban Nagybajomba (Somogy) költözött át és itt Csokonaival is megismerkedett. 1818-ban harmadszor is megnősült és 1820 január 28-án bekövetkezett haláláig boldog családi életet élt. Hányatott családi élete közepett, melyet tetézett kritikát nem szenvedő érzékeny lelke, a költészetben talált nyugvást. Lelkes apostola volt a nemzeti nyelvnek. Első költeményei 1782-ben jelentek meg a Magyar Múzsában. Nagy írói sikert Hunniás czímű hősköltemenyével aratott, melyet 1787-ben adott ki. Lirai verseit erős zenei és ritmikai érzék jellemzik és költői tehetségének a lira mezején kétségtelenebb jeleit adta, mint az akkor divatos époszírás terén. Igen nagy érdeme a régi kurucz költészet gyöngyeinek összegyűjtése. Gyűjtött közmondásokat és tudományos műveket is írt, ezeknek azonban irodalmi jelentősége csekély és csupán hazafiúi buzgalma méltányolható, melytől áthatva írta minden egyes művét.

Főbb munkái : Hunniás, vagy magyar Hunyadi. Győr, 1787. — A lélek halhatatlansága felől való gondolatok. Pápa, 1788. — Hol-mi külömb-külömbféle versek. Pest, 1788. — Holmi . . . versek. Győr, 1793. — Hol-mi . . . versek. III. darab. Pest, 1792. — Békesség angyala. Siófok, 1796. — A férjfiak felelete az asszonyokhoz. 1790. — A magyar asszonyok prókátora. 1790. — Két nagy hazafinak emlékezete. Buda, Pest és Kassa, 1790. — Mindenszentek napján. Pozsony, 1790. — A szalavármegyei nemes korona őrző seregnek Füredről 29. májusban hajnalban lett elindulásakor. 1790. — Legrövidebb nyári éjszaka. 1791. — Boronkay József diaetai oratiója a vallás dolgában. 1791. — A vallás dolga Zala vármegyében 1791. Psychologia. Pest, 1792. — Felfedezett titok. 1792. — A koronázandó felség bejövetelekor. Komárom, 1792. — Buzdítás az insurrectióra Pozsonyban. 1796. — Egy nemes biztatás az hív vitéz magyarokhoz. Pozsony, 1796. — Quadratura circuli. Budae, 1807. — A tétényi leány Mátyás királynál. Pest, 1816. — Rudolphias. Bécs, 1817. — A magyar Magog patriarkátul fogva I. István királyig. Pest, 1817. — Magyarországnak belső ismerete. Veszprém, 1817. — Hattyúi ének a keszthelyi Helikon ünnepére. 1819.

Horváth Ignácz, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, szül. 1851-ben Tatán. Eleinte egyházi pályára készült és a benczésrendbe lépett. Később világi papnövendék lett, de 1875-ben abbanhagyta a pályát. 1876-ban a Nemzeti Múzeumba került, hol azóta működik. Számos bibliografiai czikket írt a Magyar Könyvszemlébe. Horváth Ignácz.

Művei : Magyarországi könyvészet 1881—1891. Budapest. — Utmutató Budapest főváros tört. kiállításában. Budapest, 1886. (Három kiadás.) — A magyar Nemzeti Múzeum ősnyomtatványai 1465—1500. Budapest, 1895. — A budapesti kir. m. tud.-egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780—1895. Bpest, 1896. — A régi magyar nyelvű irodalomnak a M. N. Múzeum könyvtárában levő termékei 1531—1711. Könyvészeti leírás.

Horváth Mihály, jezsuita tanár, szül. Komáromban, 1728-ban. A rendbe 1744-ben öltözött be és annak tanára, sokoldalú tudományos tagjává lett. Tanárkodott Nagyszombat, Győr és Buda városokban. Pozsonyban halt meg 1810-ben. Horváth Mihály.

Munkái : Introductio ad historiam Hungariae. Viennae, 1770. — Marmontelii Belisarius. U. o. 1771. — Historia arcana belli Turcici Budae. 1776. — Theologia pastoralis. Viennae, 1780. — Crestomathia pastoralis. Budae, 1782—83. — Historia prudentiae pastoralis. Viennae, 1783. — Historia literaria theologiae pastoralis. U. o. 1783. — Poecile. Posonii, 1785. — Historia Ungariae publica. U. o. 1792. — Statistica Regni Hungariae. Pestini, 1794—95. — Otia poetica. Budae, 1794. — Memoria in comitis Nic. Pálffy ab Erdőd. U. o. 1800. — Notitiae commercialis rei praeliminares. U. o. 1806. — Hungariae et regnorum sacrae Coronae haereditariorum accomodatum. U. o. 1806.

Horváth Sándor, fővárosi tanító, festő, 1904-től szakrajztanító, született 1870-ben Dunaalmáson. 1892 óta a fővárosnál működik. Horváth Sándor.

Munkái : Innen-onnan. Tárczák. Budapest, 1895. — Mezei virágok. Ada, 1896. — Boru és derü. Budapest, 1897. — Akasztófavirág. Budapest 1897. — Több költeményét megzenésítette s azok a Zenélő Magyarországban, Magyar Daltárban (Deés), a Legújabb budapesti népdalokban (Nádor kiadás), Tanügyben stb. jelentek meg. A Nemzeti Szalon művészeti egyesület fővárosi és vidéki tárlatain festményeivel sűrűn résztvesz.

Huszár Imre. *Huszár Imre,* hírlapíró és műfordító, Huszár Ferencz alorszägbíró és Ghyczy Zsófia fia, szül. 1838 november 2-án Tatán. A jogot Pesten elvégezvén, 1861-ben Komárom vármegye aljegyzője lett, de az alkotmányos érzelmű vármegyei tisztikarral lemondott. 1863-ban vette nőül Karácson Vilmát, a ki szintén több műfordítást végzett. 1866-ban Torontálmegye törvényszéki ülnöke, később főjegyzője lett. 1869—1879 közt országos képviselő és a képviselőház egyik jegyzője. 1880-tól kezdve, öt éven át Párizsban tartózkodott, míg 1886-ban a külügyminiszterium sajtóosztályába meghívták. 1878-ban a Pesti Hirlap alapításában vett részt és e lapnak főmunkatársa volt. Dolgozott a Hon, Pesti Napló, Reform, Presse és Wiener Allg. Zeitung czímű lapokba és az összes szépirodalmi lapokba. A Nemzeti Színháznak évek hosszú során át műfordítója volt. 1876-ban a Középpárt czímű lapot szerkesztette. 1877-ben alapította a Budapest képes napilapot. Szerkesztette a Fürdői Albumot (1863), Hölgyek Naptárát (1878—1879), a Politikai Évkönyvet (1878), a Házi Naptárt (1879—1880). Műfordításaival igen jó hangzású nevet szerzett és e téren nagy buzgalmat fejtett ki. 1886 és 1894. évek között több mint 40 ismert regényt fordított németből, francziából, olaszból, oroszból és angolból magyarra. Verne Gyulának majdnem minden regényét lefordította.

Igmándi Mihály. *Igmándi Mihály,* biztosítási főhivatalnok, szül. 1865-ben Tatán. A Foncière biztosító-társaság főtisztviselője.

Munkái: Költeményei. Budapest, 1884. — Magyar szellemélet. Budapest, 1892.

Illei János. *Illei János,* bölcseleti doktor, Jézus-társasági tanár, szül. 1725-ben Komáromban. 1743-ban lépett a rendbe, mely a hitszónoki pályára képeztette ki. Mikor a szerzetesrendeket eltörölték, Budára ment, hol a hitszónoklatot tanította; később Komáromba vonult vissza, hol 1794-ben halt meg. Dolgozott a Komáromi Mindenes Gyűjteménybe.

Művei: Vindiciae Mariani conceptus. Tyrnaviae 1755. — A Manlius Torquatus könyvei a philosophiának vigasztalásáról. Kassa, 1766. — Salamon, Ptolomaeus és Titusz. Három szomorújáték. Kassa, 1767. — Tornyos Péter. Farsangi játék. Komárom és Pozsony, 1789. — Külömbféle válogatott elme-futtatások. Pozsony, 1790. — Ludi tragici. Comaromii, 1791.

Jallosics Endre. *Jallosics Endre,* kegyesrendi gimnáziumi igazgató, szül. 1791-ben Tatán. 1808-ban lépett a rendbe, hol tanár, kormánytanácsos, később kormánysegéd lett. Számos latin alkalmi költeményt és két latin munkát írt.

Jankó Pál. *Jankó Pál,* zeneszerző, banktisztviselő, szül. Tatán 1856-ban. Bécsben és Berlinben tanult és alapos zenei készültségre tett szert. Új zongora-klaviaturát talált fel, melynek az az előnye, hogy azon minden skála az újjak megfeszítése nélkül játszható. Találmányával Amerikában is megfordult és feltűnést keltett. Jelenleg Konstantinápolyban él, hol az Ottomán bank főtisztviselője.

Munkái: Mittheilungen über die Jankó-Claviatur. Wien, 1890. — Az ismétléssel képzett combinatiókról. Budapest, 1894.

Jászai Mari. *Jászai Mari,* a Magyar Nemzeti Színház örökös tagja, a legnagyobb magyar művésznők egyike, Ászáron született 1849-ben, szegénysorsú szülőktől. Édesanyját korán elveszítette és a kis leány Bécsbe került, hol 15 éves koráig tartózkodott, gyermekek mellett társalkodónőként. A színi pálya iránt már korán hajlamok ébredtek benne, bár atyja nem helyeselte a kis leány ábrándos terveit. Székesfehérvárott lépett fel először Hubai színtársulatánál, mint statiszta, a Peleskei nótáriusban. Innen Budára ment, hol kisebb szerepeket kapott, majd férjével, Kassai Vidorral Kolozsvárra került, hol nagy sikereket aratott. 1872-ben jutott be a Nemzeti Színházhoz, melynek ma is egyik büszkesége. Tragikai szerepekben utólérhetetlen az ő művészete. Legnagyobb sikereit a görög tragédiákban (Antigone, Elektra) aratta, mert e színművek zord és mély tragikumát megrázó erővel tudta kiaknázni. Az ember tragédiája Éváját is ő kreálta és ez alakítása is világhirűvé lett. A középfajú színművekben is nagy és tartós sikerei voltak. Művészetét a belső, csodálatos mélységű lélektani felfogás jellemzi; nála senki sem szállt mélyebbre a bonyolult shakesperei s az egy drámai vonást festő klasszikus jellemek ismeretében. Impozáns alakja és hatalmas organuma pedig erőt adott neki a legteljesebb művészi kifejezésre. A színművészet terén szerzett érdemeit méltányolta a kormány, midőn a Nemzeti Színház tiszteletbeli tagjául nevezte ki.

Jedlik Ányos. *Jedlik Ányos,* egyetemi tanár, szentbenedekrendi áldozópap, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és nesztora, született Szimőn 1800

Jászai Mari.

Jedlik Ányos.

Jókai Mór.
(Az Országos Képtárból.)

jan. 11-én. 1817-ben öltözött be a rendbe, melynek később egyik büszkesége lett. Tanári pályáját Győrött kezdte, majd Pozsonyban a jogakadémia bölcseleti karán folytatta, 1840-ben pedig a pesti egyetemen kapott katedrát, hol a természettan tudományát közel négy évtizeden át adta elő. 1858-ban az Akadémia tagjai sorába választotta, 1863-ban az egyetemi rektori méltóságot viselte. Résztvett a Természettudományi Társulat alapításában és annak kezdettől fogva lelkes tagja volt. 1879-ben vonult nyugalomba, de a nyugalom óráit is folytonos munkálkodásban töltötte. Szenzácziós felfedezése : a dinamógép elvének feltalálása. Igen nagy írói munkásságot fejtett ki a hazai és külföldi tudományos folyóiratokban, melylyel tiszteltté tette nevét. Meghalt Győrött 1895 decz. 15-én, hol a város egyik utczáját nevezték el a kitünő tudós nevéről.

Munkái : Tentamen publicum e physica. Pestini, 1845. — A súlyos testek természettana. Pest, 1850. — Hőtan. Pest, 1851.— Fénytan. Pest, 1851.— Székfoglaló beszéd. Pest, 1863. — A természettudomány fontosságáról. Pest, 1864. — A rektorság megszünésekor mondott beszéde, — Pest, 1865. stb.

Jeney Ernő, a Ferencz József-rend lovagja, szentbenedekrendi jószágkormányzó, 1869—1905-ig tartózkodott Komárom vármegye területén, hol nemcsak a gazdasági téren tünt fel, hanem a megyei közéletnek is egyik vezető embere volt. A füssi uradalom igazgatójaként messze földön híres gyümölcsfatenyésztést alapított. Komáromban halt meg 1905-ben. Jeney Ernő.

Munkái : Útmutató a gyümölcsfák tenyésztésére. Győr, 1896. — Tanköltemények. Győr, 1902. — Ünnepi, vasárnapi és alkalmi egyházi beszédek. Győr, 1902.

Jókay Eszter, Váli Ferenczné, szül. 1816-ban Komáromban. 1839-ben ment férjhez Váli Ferencz pápai tanárhoz. 1882-ben halt meg Pápán. Sok czikket írt az Üstökös, Hazánk és a Külföld, Igazmondó és Magyar Népvilág cz. lapokba. Jókay Eszter.

Jókay Etelka, Ihász Lajos főrendiházi tag és veszprémmegyei nagybirtokos neje, Jókai Mór unokahuga. *Műve :* Emlékek b. Vay Miklósné báróné leveleiből. Jókay Etelka.

Jókay József (Ásvai) ügyvéd, Jókai Mór édes atyja, szül. 1781-ben Ógyallán. Résztvett az inszurrekczióval a szerencsétlen kimentelű győri ütközetben. 1812-ben nőül vette Pulay Máriát és nagy kedvelője volt az irodalomnak. Maga is irogatott a Tudományos Gyűjteménybe. Kézirati munkái közül többet őriz a Nemzeti Múzeum. Jókay József.

Jókay Károly, Komárom város gyámpénztárosa, később pedig megyei szolgabiró, Jókai Mór testvérbátyja, szül. 1814-ben Komáromban. Meghalt 1899-ben és Komáromban temették el. Irt a Pesti Hirlapba és a Komáromi Lapokba 1849-ben. Jókay Károly.

Jókai Mór, Komárom város legnagyobb fia, a magyar regényírók koszorús fejedelme, született Komáromban, 1825 február 18-án, Ásvai Jókay József és Pulay Mária szülőktől, kiknek ötödik gyermeke volt a kis Móricz. Gyermekéveit a gondos szülők felügyelete alatt a megyeutczai szülői háznál töltötte, a melyből később a Szombathy utczai (a mai Jókai utcza) házukba költöztek. Ebben az utczában volt a kollégium is, itt szerezte meg első ismereteit a kis Jókai, a ki a Tóth Lőrincz figyelmét is magára vonta. Szülei nagyon hasznosnak látták, hogy fiuk németül jól megtanuljon, ezért cserébe adták Pozsonyba német szóra Zsigmondy professzor családjához. Itt egy évet töltött, mely után a komáromi református gimnázium tanulója lett. A gyermek Jókai lelkére és képzelőtehetségére nagy hatással voltak édes atyjának költői és művészi hajlamai, melyek első ösztönzésül szolgáltak Jókai Mórnak későbbi írói fejlődésénél. Szülővárosában megtanult rajzolni és festeni, azonkívül idegen nyelvekben is jártasságra tett szert. 1841—1842-ben Pápára került, hol az országos hírű Tarczy Lajos tanítványa lett Petőfi Sándor, Kerkapoly Károly, Kozma Sándor és Orlai Petrich Somával egyetemben. Pápán a képző-társulatban több versét és elbeszélését megdicsérték Petőfié mellett. Innen Kecskemétre került a jogra és itt ismerkedett meg a magyar népélettel. Ebben az időben szinészkedett Kecskeméten Petőfi, a ki letisztázta Jókai Mórnak első irodalmi művét, a Zsidó fiú czímű drámát, melyet 1843 márczius 8-án nyujtott be az Akadémiához ; ettől az időtől szokták Jókai irodalmi működését is számítani. A dráma dicséretet aratott, sőt két bírálója, Vörösmarty és Bajza, a díj kiadása mellett voltak. Kecskeméten kezdett bele első regényébe, a Hétköznapok-ba, melyet azonban már Komáromban fejezett be, hova jogi tanulmányai befejezése után költözött. Közel egy évig volt Asztalos István ügyvéd oldalán patvarista Jókai, 1845 Jókai Mór.

elején pedig Pestre ment, hogy megszerezze az ügyvédi oklevelet. Pesten Petőfi volt a mentora, a ki bevezette az írói körökbe. A Hétköznapok-at magával vitte Komáromból s abból az Életképek-ben, Frankenburg lapjában közölt részleteket. Első elbeszéléseivel, melyek új csapást jelöltek az irodalomban, nagy feltünést keltett. 1846-ban szerezte meg ügyvédi oklevelét és ugyanebben az évben jelent meg első regénye, a Hétköznapok, melylyel elindult ragyogó írói pályafutásán, ugyanekkor azonban búcsut mondott az ügyvédi pályának.

A fiatal írónak hírneve egyre nőtt és csakhamar több lap belső munkatársa lett, 1847-ben pedig az Életképek szerkesztője s mint ilyen az akkori irodalom kitünőségeit csoportosította lapja körül. Petőfivel benső baráti viszonyban élt s az 1848-iki márcziusi mozgalmak élén állottak. Ez év augusztusában kötött házasságot Laborfalvi Benke Rózával, melyet családja és legjobb barátja, Petőfi is ellenzett; ez okozta közöttük a teljes elhidegülést is. 1848 októberében Kossuth oldalán találjuk Jókait, a népfölkelés szervezésével elfoglalva. Ugyanekkor több politikai megbizást is kapott a kormánytól. Lapja, az Életképek, Petőfivel való meghasonlása után csakhamar megbukott; ekkor Jókait a Pesti Hirlap szerkesztőjéül hívták meg, de ezt az állását nem foglalhatta el, mert a szerencsétlen móri csata után Windischgrätz Pestre bevonult és Jókai nejével együtt Debreczenbe menekült. Itt a kormánynak tett sajtószolgálatokat, majd Nyáry Pál közbenjárására a Hivatalos Közlöny szerkesztője lett; e működése azonban csak rövid ideig tartott. Lap nélkül nem lehetett és 1849 február havában megindította az Esti Lapok-at, mely a mérsékelt irányt követte; április 14-ike, a detronizálási határozat után azonban a lap határozott köztársasági párti lett. Ez év május havában tért vissza Pestre és átvette a Pesti Hirlap szerkesztését. Júliusban a kormánynyal együtt Szegedre menekült az oroszok elől, majd Aradra ment és itt érte a világosi katasztrófa hire is. A kétségbeesés perczeiben elcsüggedett költő már -már az öngyilkosságra határozta el magát, mikor figyelmeztették, hogy neje Gyulán tartózkodik. Álruhában az orosz táboron keresztül sietett hozzá és felesége tanácsára Borsodmegye Tardona helységében vonta meg magát a Bükk rengetegeiben; itt rejtőzött négy hónapig, mikor neje egy komáromi menedéklevelet szerzett számára, a milyet Klapka honvédei kaptak Komárom vára átadása után. A menedéklevél oltalma alatt nejével Pestre ment 1849 utolsó napjaiban. A következő években kisebb elbeszéléseket, rajzokat írt, mígnem 1854-ben megindul a Vasárnapi Ujság, melyet Pákh Albert szerkesztett, és Jókai volt a főmunkatársa. Ebben az időben írta leghíresebb két regényét (Egy magyar nábob, 1853, Kárpáthy Zoltán, 1854) a Pesti Naplónak, melybe 1857-ig dolgozott. 1858-ban megindította az Üstökös-t, e kitűnő élczlapot, melynek néhány alakja (Kakas Márton, Tallérossy Zebulon, stb.) országszerte híresek lettek. Ebben az évben jelent meg a Dekameron is. A Pesti Naplótól megvált, mert kritikusai, Salamon Ferencz, Gyulai Pál, Csengery Antal, a Napló dolgozótársai, regényeit, de különösen színműveit kegyetlenül bírálták. Az alkotmányos korszak ébredésével 1861-ben a siklósi kerület választotta meg képviselőjéül. Jókai az ellenzék padjaiban foglalt helyet és a határozati párthoz csatlakozott. Első parlamenti beszéde 1861 május 22-én hangzott el. A rövid életű alkotmányosság után indította meg a Hon-t 1863-ban és mindjárt megjelenése után rövid időre le is tartóztatták Zichy Nándor gróf egy czikke miatt és egyesztendei börtönre itélték; ebből azonban csak pár hetet töltött az Újépületben. A hatvanas évek politikai küzdelmeiben az első sorokban harczolt és Tisza Kálmán egyik leglelkesebb követője és publiczistája lett. Ebben az időben minden évben egy-egy regényt írt a Hon hasábjain. 1867-ben indította meg az Igazmondó-t, a balközép néplapját, melyet 1879-ig szerkesztett. Jókai hírneve ezenközben mindegyre terjedt, neve a külföldön is ismertté lett és híre az udvarhoz is elhatott. A kiegyezés után gyakran megfordult ott és különösen Erzsébet királyné kegyelte a szellemes költőt. 1869-ben a Teréz- és Erzsébetvárosok választották meg képviselővé Gorove István kereskedelemügyi miniszterrel szemben. 1869—1875. időközben írta hírneves regényeit, ekkor jelentek meg: A kőszivű ember fiai, A fekete gyémántok, Eppur si muove, Az aranyember, A jövő század regénye, Enyém, tied, övé. A fúzió után 1875-ben követte Tiszát a szabadelvű pártba és a kiegyezés támogatóihoz csatlakozott, a mivel népszerűségének sokat ártott. 1875-ben még a Józsefváros adott mandátumot a költőnek, de 1878-ban megbukott, 1881—1892-ig az erzsébetvárosi,

kassai és oraviczai kerületeket képviselte a parlamentben. A Hon 1882-ben beolvadván a Nemzetbe, ennek 1899-ig, a Magyar Nemzetnek pedig 1899-től haláláig volt a főszerkesztője. 1885-ben indította meg Rudolf trónörökössel az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben cz. vállalatot, melynek magyar részét szerkesztette. 1886 november havában súlyos csapás látogatta meg a nagy írót, elveszítette hűséges élettársát, Laborfalvi Rózát. Az ősz költő ez idő óta leányánál, Feszty Árpádné, sz. Jókai Róza családjánál tartózkodott. A magyar nemzet 1894-ben fényes ünnepet ült: Jókai Mór írói működése ötvenéves jubileumát, melyet nemzeti jelentőségű ünneppé avatott az egész ország páratlan részvétele. Jókai műveinek 100 kötetes nemzeti díszkiadásából 100.000 forint nemzeti ajándékot nyújtottak át kiadói az ősz költőnek. Az ünnepen résztvett a kormány és az ország minden részéből összesereglett küldöttek hódoltak a magyar regényírók koszorús fejedelmének, kit a budapesti tudomány-egyetem tiszteleti doktorául választott meg. Ezerszámra érkeztek az üdvözlő iratok, albumok, alkalmi ajándékok és az ünnepből részt kért az első magyar ember: a király is. 1896-ban a karczagi kerületben szabadelvű programmjával megbukott és ekkor végleg visszavonult a politikai élettől. A király pár hó mulva a főrendiház tagjává nevezte ki Jókait és a Pro litteris et artibus érdemrenddel tüntette ki. A napilapok ebben az időben közölték újabb regényeit: De kár megvénülni, Öreg ember nem vén ember, stb., melyeket még mindig mohón olvastak. Az agg, 74 éves költő 1899 szeptember 16-án fontos lépésre határozta el magát: másodszor is megnősült és nőül vette Nagy Bella szinésznőt. Ezzel a lépésével sok keserűséget okozott magának, ismerőseinek és rokonságának, mely e miatt elfordult tőle. Nagy visszavonultságban élte le utolsó napjait az ősz költő ez idő óta. 1904 elején Nizzába ment felesége családjával, honnét hazatérve, április 25-én rosszul lett és május 5-én befejezte életét. Halála híre az egész országban a gyász érzetét keltette, temetése 1904 május 9-én a nemzet osztatlan részvétével ment végbe.

Jókai Mór mint elbeszélő és regényíró a romantikus iránynak volt a híve és maga is bevallja, hogy a franczia romantikusok voltak reá nagy hatással. A romanticzizmus békóit azonban kevés ideig tűrte magán és ehhez a politikai és a históriai alakulások is nagyban hozzájárultak. A nemzeti irány lett úrrá a politikában, feléledt a társaséletben és útat tört az irodalomba is. Irói működése e korszakában, férfikora delén alkotta legszebb munkáit. Egykori bírálói elfogultak voltak sikerei iránt és igazságtalanul ítélték meg, de azt kénytelenek voltak elismerni, hogy kitünő elbeszélő, meseszövése páratlanul leleményes; hogy a jellemzésre nem helyez nagy súlyt és csodálatosan színes fantáziája szertelen túlzásokba ragadja, ezek mind csak hatalmas írói kvalitásaiból folyó következmények. A magyar ember lelkét, szívverését, gondolatvilágát, jellemét, eszejárását magyar író nem értette meg jobban Jókainál. 1890-ben az Akadémia a Péczely-jutalomra érdemesítette Tengerszemű hölgy cz. regényét, melyben életrajzát vázolja, s a melynek cselekménye Komáromban játszik; épp így a Politikai divatok, Aranyember és Az elátkozott család cz. regényei is. Bámulatos írói tevékenysége felkeltette az egész művelt világ csodálatát. Szinte pihenés nélkül, fáradhatatlanul írt egész életén át és emellett humor, a természetes és szívből fakadt jókedv sugárzik elő írásaiból még élete alkonyán is. Jókainak mint elbeszélőnek legnagyobb írói érdeme mégis a magyar irodalmi nyelv megteremtése volt. A gazdagság, mely a magyar nyelvkincs összehalmozásával műveiben feltalálható, egyszerűen káprázatos. Sem előtte, sem utánna nem írtak oly egyszerű és zamatos nyelven, vonzó, természetes előadásban és a stílművészet oly hatalmas eszközeivel.

Mint színműíró is több művet alkotott, melyek azonban Az aranyember és a Szigetvári vértanúk kivételével nem voltak hosszú életűek. 1846 április 18-án adták a Magyar Nemzeti Szinházban Két gyám cz. színművét, 1852-ben sikerrel került szinre a Dalma, 1855-ben Könyves Kálmán cz. színműve. 1860 márczius 29-én adták elő nagy sikerrel a Szigetvári vértanúkat, 1884-ben pedig az Aranyember, legismertebb drámája aratott nagyobb és mélyebb sikert. Ezeken kívül még több színművet írt és adtak tőle elő.

Jókai verseket is írt, főleg az ötvenes és hatvanas években, a Kakas Márton-ba. Mint versköltő azonban maradandóbb költői alkotásokat nem hagyott hátra és inkább efemer sikerűek voltak költeményei.

Mint publiczista és ujságíró ebben az időben sokat dolgozott a Hon-ba, mely egész munkásságát lefoglalta egy ideig, később a Nemzet-ben jelentek meg ujságírói dolgozatai. A szabadságharcz alatti hirlapírói tevékenységét röviden ismertettük.

Jókai Mór munkáit a világnak összes művelt nyelvein olvassák, sőt a keleti népek is ismerik műveit. A kincs, melyet ezekben bírunk, nemcsak az egész nemzeté, de már az egész művelt világé, melyben a magyar névnek tiszteletet és becsülést szerzett, Komáromra pedig dicsőséget árasztott tollával a magyar írók e fejedelme.

Jókai Mór önállóan megjelent munkái időrendben : 1846. Hétköznapok. — 1848. Vadon virágai. — 1850. Forradalmi és csataképek. — 1851. Egy bujdosó naplója. — 1852. Hangok a vihar után. — Erdély aranykora. — A kétszarvú ember. — 1853. Törökvilág Magyarországon. — Egy magyar nábob. — 1854. Janicsárok végnapjai. — Erdélyi képek. — Kárpáthy Zoltán. — A magyar nemzet története. — Török mozgalmak 1733-ban. — 1855. Véres könyv. — A magyar előidőkből. — Tarka élet. — 1856. Oczeánia. — Délvirágok. — Árnyképek. — Szomorú napok. — A magyar nép adomái. — A legvitézebb huszár. — A régi jó táblabirák. — 1857. Novellák. — Népvilág. — 1858. Az elátkozott család. — Jókai Mór Dekameronja. — 1859. Kakas Márton naptára. — 1860. Kakas Márton naptára. — Kakas Márton tolltaraja. — Szegény gazdagok. — Színművek. — 1861. Kakas Márton naptára. — 1862. Kakas Márton naptára. — Az uj földesúr. — Szélcsend alatt. — Felfordúlt világ. — 1865. Milyenek a nők ? — Milyenek a férfiak ? — Mire megvénülünk. — Kakas Márton albuma. — 1867. A magyar nép adomái. — 1868. Virradóra. — Szerelem bolondjai. — 1869. A malom alatt. — A kőszívű ember fiai. — 1870. A fekete gyémántok. — 1871. Kakas Márton humorisztikus levelei. — 1872. Föld felett és víz alatt. — És mégis mozog a föld ! — A jövő század regénye. — Válogatott beszélyek. — A véres kenyér. — 1873. Kis dekameron. — Az aranyember. — Két menyegző. — Chinchilla herczeg. — A fránya hadnagy. — A fekete sereg. — 1874. A szegénység útja. — Egy ember, a ki mindent tud. — 1875. Enyim, tied, övé. — Emlékeim. — Forradalom alatt írt művei. — Elbeszélő költeményei és szatirái. — 1876. A debreczeni lunátikus. — Egész az északi pólusig. — Az élet komédiásai. — 1877. Egy az Isten. — Névtelen vár. — Szép Mikhál. — Milton. — 1878. Az életből ellesve. — Egy asszonyi hajszál. — Észak honából. — Görögtűz. — 1879. Egy hirhedett kalandor a XVII. századból. — Hős Pálffy. — Rab Ráby. — Szabadság a hó alatt. — A magyar világból. — 1880. A török világból. — Bacsó Tamás. — Egy bukott angyal. — 1881. A kik kétszer halnak meg. — Páter Péter. — 1882. Asszonyt kisér, Istent kisért. — Targallyak. — Szeretve mind a vérpadig. — Egy játékos, a ki nyer. — A »Ma.« — 1883. A pénz betegségei. — Bálványos vár. — A Domokosok. — 1884. Negyven év visszhangja. — Minden poklokon keresztül. — Magyarország története a népiskolák részére. — Magyar föld. — 1885. A lőcsei fehér asszony. — Az aranyember. Dráma. — A czigánybáró. — 1886. A kiskirályok. Fekete gyémántok. Dráma. Életemből. — Még egy csokrot. — 1887. A Maglay-család. A ki holta után áll bosszút. — Keresd a szivet. Dráma. — Három márványfej. — Gróf Benyovszky Móricz életrajza. — 1888. Jocus és Momus. — Lenczi fráter. — 1889. Utazás egy sírdomb körül. — A lélekidomár. — Szemelvények Jókai Mór műveiből. — 1890. A tengerszemű hölgy. — Gazdag szegények. — A ki a szivét a homlokán hordja. — Thespys kordéja. — 1891. Napraforgók. — Nincsen ördög. — 1892. A fekete vér.. — Rákóczi fia. — Meséskönyv. — Rozgonyi Czeczilia. Az ellenséges koponyák. — A cseregyermekek. — 1893. Házasság éhségből s egyéb elbeszélések. — Vén emberek nyara. — Kétszer kettő négy. — Sárga rózsa. — Fráter György. — A két Trenck. — Színművek. — 1894. A gyermek. — Magyar nemzeti vértanúk. — 1895. Magnéta. — Trenck Frigyes. — A Kráó. — Tégy jót ! — 1896. De kár megvénülni. — Kertészgazdászati jegyzetek. — Budapestnek emlékül. — 1897. Ne hagyd magad és egyéb elbeszélések. — Ezernyolczszáznegyvennyolcz. — 1898. Helvila. Dráma. — A fekete vér. Dráma. — 1894—1898. Nemzeti díszkiadás 100 kötetben. — 1900. Öreg ember nem vén ember. — 1901. Az én életem regénye. — Sirkő-album. — 1902. Egetvívó asszonyszív. — 1903. A mi lengyelünk. — 1904. A hol a pénz nem isten.

Irodalmi dolgozatai ezenkívül még a következő lapokban és folyóiratokban jelentek meg : Társalkodó, Regélő, Pesti Divatlap, Tavasz, Életképek (szerkesztette 1847-ben), Közlöny, Esti Lapok (szerk. 1849.), Remény, Magyar Hirlap, Pesti Napló, Értesítő, Hölgyfutár, Délibáb (szerk. 1853.), Vasárnapi Ujság (szerk. 1854.), Divatcsarnok, Nővilág, Magyar Sajtó (szerk. 1862.), Szépirodalmi Közlöny, Üstökös (szerk. 1855. óta), Szépirodalmi Figyelő, Kisfaludy-társaság évlapjai, Akadémiai Értesítő, Koszorú, Hon (szerk. 1863—1882.), Hazánk és a külföld, Igazmondó (szerk. 1867—1879.), Magyar Népvilág, Pesti Hirlap, Nemzet (főszerkesztője volt 1899-ig), Képes Családi Lapok, Budapesti Hirlap, Ország-Világ, Magyar Nemzet (főszerkesztője volt 1899—1904.), Budapesti Napló, Uj Idők.

Kábik József Géza.

Kábik József Géza, r. kath. plébános, szül. 1865-ben Nagyigmándon. 1891-ben, tatai káplán korában, alapította a Tatatóváros és Vidéke czímű hetilapot, melyet 1892-ig szerkesztett. Ez időszerint Szomódon plébános.

Kacz Lajos.

Kacz Lajos, Komárom szab. kir. város gazdasági tanácsnoka, szül. Komáromban 1844-ben. Pesten ev. ref. teológiát hallgatott és 1868-ban mint segédlelkész ott is működött. A következő évben Hollandiába ment az utrechti

egyetemre, később pedig meglátogatta Németország kiválóbb egyetemeit. A jogot Pápán végezte el és szülővárosánál vállalt hivatalt, melynek 1873-ban aljegyzője lett. Később főjegyzőnek, majd tanácsnoknak választották meg. A hetvenes és nyolczvanas években nagy hírlapirodalmi tevénységet fejtett ki. Egyideig szerkesztette a Komáromi Lapokat, melynek alapítása, 1880 óta főmunkatársa is volt. Mint felkért szónok sok nevezetes alkalommal mondott beszédet, melyekkel nagy sikereket aratott. A Komáromi Dalegyesületnek több éven át elnöke volt.

Művei : 25 év a komáromi dalárda történetéből. Komárom, 1889. — Emléklap a Komáromi Népbank 25 éves történetéből. Komárom, 1895.

Kacz Endre, l. Komáromy-Kacz Endre. Kacz Endre.

Kálmán Rudolf, Komárom vármegye és Komárom szabad kir. város főispánja, szül. 1861-ben Komáromban, hol édes atyja, Kálmán Rudolf, Komárom vármegye árvaszéki elnöke, majd a Komáromi Első Takarékpénztár igazgatója volt. Iskoláit Komáromban és Pápán elvégezvén, Budapesten jogot hallgatott. Fiatalon lépett Komárom vármegye szolgálatába és hivatali pályáján gyorsan emelkedett : aljegyző, árvaszéki ülnök, majd a vármegye főjegyzője lett. E tisztéről 1893-ban lemondott és csúzi birtokára vonult vissza, hol mintaszerű gazdálkodást folytatott. Az 1905. évben a nagyigmándi kerület országos képviselőjévé választotta. Ebben a nehéz időben nagy és derekas munkát végzett a vármegyei ellenzék szervezésével, a mi kizárólag az ő érdeme. A nemzeti ellenállást a törvénytelen és alkotmányellenes kormány kirendeltje ellen ő vezette. 1906 április havában főispánná nevezte ki a király és benne a vármegyei törvényhatóság a közigazgatás minden ágazatában otthonos és erélyes vezetőt nyert. A közügyek terén mindig élénk szerepet vitt. Az 1906 tavaszán a Komáromi Magyar Védő Egyesület elnökévé választotta. Kálmán Rudolf.

Kánter Károly, apát, budavári plébános, szül. 1853-ban Tatán. 1869-ben lett növendékpap Esztergomban ; a teológiát is itt és Bécsben hallgatta. 1882-től kezdve Budapesten működött hittanárként. Több katholikus egyesületnek tevékeny tagja volt. Majd budavári plébános lett és apáti czímet nyert. Kánter Károly.

Művei : A budapesti katholikus kör czélja. Budapest, 1889. — Van-e szükség és miért a kereskedelmi akadémiákban is hitoktatásra. Budapest, 1891. — A munkáskérdés. Budapest, 1892.

Karika Antal, tiszt. megyei főorvos, szül. Apáczaszakállason 1827-ben. Az orvosi gyakorlatot Győrben kezdte meg, majd Győrszentmártonban települt le, hol járási orvosként működött. Karika Antal.

Munkái : A magyar orvosok és természetvizsgálók törvényjavaslata. Budapest, 1875. — Eucalyptus a cholera ellenszere. Budapest, 1878. — A malária láz fokai. Budapest, 1882. — A phtisis és tuberculosis közti viszonyról. Budapest, 1893.

Karika János, ref. teológiai tanár, szül. Gyermelyen 1805-ben. 1835-ben Párisban tartózkodott, a következő évben meghivást kapott a kecskeméti főiskolához. 1848-ban Kecskemét követe volt. Meghalt ugyanott 1855-ben. Karika János.

Munkái : Keresztény egyesség. Kassa, 1846. — Imádság József nádor emlékezetében. Kecskemét, 1847. — A körét betöltő lelkipásztor képe. Kecskemét, 1847.

Keleti József, Komárom vármegye és város tör énységi kir. állatorvosa, az Országos Állatorvos Egyesület választmányi tagja, szül. Ászáron 1860-ban. Szakczikkei az állatorvosi és gazdasági szaklapokban jelentek meg. Keleti József.

Munkái : Néhány szó az állatok ragadós betegségeiről. Komárom. — A szarvasmarhák gümőkórja. Komárom.

Keleti (Kempner) Lajos, hirlapiró, szül. 1860-ban Tatán, hol 1887-ben halt meg. Több napilap munkatársa volt és naptárakat szerkesztett. Keleti (Kempner) Lajos.

Kempf (Kemenes) József, főgimnáziumi tanár, szül. 1854-bon Kocson. Tanulmányait Tatán, Győrött és a budapesti egyetemen végezte. 1881-ben nyert tanári oklevelet és ez idő óta a budapesti VII. ker. állami főgimnáziumnál működik, hol a klasszika filológia tanára. Jeles műfordító. Kempf (Kemenes) József.

Munkái : Homeros Iliása és Odysseiája; az eredeti versmértékben fordította s bevezetéssel és jegyzetekkel kisérte. Megjelent a Remekírók képes könyvtára vállalatban. M. Croiset : A görög Eposz. Francziából fordította. I—II. kötet ; kiadta az Akadémia. Lefordította Sophokles Antigoneját (Magyar Könyvtár), Euripides Iphigenia Taurisban czímű drámáját (Jelesírók iskolai tára), a Béka-egérharczot, fordított Cicero Leveleiből, Tacitus Annaleseiből, lefordította Xenophon Emlékiratait Sokratesről, kiadta Homeros Iliását s Odysseiáját görög szemelvényekben (Franklin, második kiadás), ugyanezeket mint görögpótló szemelvényeket (Lampel-Wodiáner II-ik kiadás), kiadta C. J. Caesar de bello Gallicoját, Sallustius de Bello Jugurthino és de Coniuratione Catilinae műveit, megírta az ifjúság

számára a Trójai Háború, továbbá Odysseus Kalandozásai czímű munkáit, írt számos ismertetést a Philologiai Közlönyben, birálatokat a Hivatalos Közlönyben, az Ókori Lexikonban pedig ókori földrajzi czikkeket, a Lehmann-féle Babona és Varázslat czímű műben számos verses fordítást a Természettudományi Társulat megbízásából, közzétett egy latin magyar szótárt.

Kereskényi Ádám. *Kereskényi Ádám*, jezsuita, a bölcseleti tudományok doktora, szül. 1713-ban Komáromban. Tanított Esztergomban, Nagyszombatban, Győrött, Bécsben és Budán. A rend kassai, később kolozsvári nyomdáinak igazgatója volt és ez állásában érte utól a halál 1777-ben.

Művei : Philomusus. Tyrnaviae, 1737. — Epistolae Heroum. Tyrnaviae, 1747. — Ágostonnak megtérése (iskolai dráma), Kőszeg, 1758. — A Jézus Társaságból való Canisius Péter könyvecskéje. Győr, 1758. (Tizenkét kiadást ért.) — Applausus poeticus. Budae, 1761. — Cogitationes Christianae. Budae, 1763. — Mauritius császár. Metastasio szomorújátéka. Kassa, 1767. — Cyrus. Metastasio szomorújátéka. Kassa, 1767.

Kesztler Ede. *Kesztler Ede*, színművész, szül. 1875-ben Komáromban. Érettségit a pozsonyi liczeumban tett 1894-ben. A sziniakadémiát Budapesten végezte 1897-ben, a mellett jogot is hallgatott s a tudományegyetemen végbizonyítványt nyert. Hatalmas színpadi alakja és gyönyörű organuma már szininövendék korában feltünt és mindjárt Leszkay aradi színtársulatához került. Tragikai szerepekben egyike elsőrendű művészeinknek. A Nemzeti Színház színpadán is szép sikert aratott 1904 tavaszán, mint Arany ember s Othello. Kiváló Shakespeare tolmács, a természetes színpadi játék s beszéd híve. Jeles színpadi rendező. 1902-ben nőül vette Kápolnay P. Juliska kiváló színművésznőt. Játszottak az ország összes elsőrendű színpadán, mint egymás partnerei hős és szende, mindenütt dédelgetett kedvenczei a sajtó s közönségnek. Kesztler jelenleg az aradi nemzeti színház drámai hőse és főrendezője.

Király József. *Király József*, pécsi püspök, Ógyallai Király József és Ásvai Jókay Katalin (Jókai Mór nagyatyja nőtestvérének) fia, szül. 1737 április 4-én Komáromban, hol a gimnáziumot is végezte. 1756-ban lépett be az esztergomi főegyházmegye kötelékébe és Nagyszombatban végezte a teológiai tanulmányokat. 1761-ben szentelték pappá és a gróf Szunyogh-családhoz került nevelőnek. 1764-ben Dunamocson lett plébános, hol húsz éven át működött és nagy tekintélyre tett szert nemcsak paptársai körében, de a vármegyei közéletben is. Komárom vármegye 1790-ben táblabírájává választotta. 1794-ben a gazdag javadalmú udvardi plébániát nyerte el, 1802-ben pozsonyi, majd esztergomi kanonok és zebegényi czímzetes apát lett. Az esztergomi székes-főkáptalan 1807-ben követül küldte a budai országos gyűlésre. Ez év október 30-án nevezte ki I. Ferencz király pécsi püspökké és főpásztori székéből 1825 július 17-én szólította ki a halál. Mintaképe volt az egyszerű magyar nemesnek és díszes állásában is az maradt. A magyar nyelv buzgó apostolaként működött és a jótékonyságot bőkezűen gyakorolta. Legnagyobb alapítványát, 207.000 forintot, komárommegyei származású nemes ifjak számára tette. Ma ez alapitvány meghaladja az 1,000.000 koronát. Ez ösztöndíjat az I. gimnáziumi osztálytól kezdve, a jogi tanfolyam bevégzéséig élvezik az ösztöndíjasok. Király püspök e fejedelmi adományának történetét Vas Gereben irta meg »Dixi« czímű korrajzában.

Király Pál. *Király Pál*, főgimnáziumi igazgató, szül. 1853-ban Komáromban. A budapesti egyetemen a tanári pályára készült. Atyai nagynénje, Csengery Antalné házában tartózkodván, a legelőkelőbb írói körökkel kötött ismeretséget. 1877-ben a dévai főreáliskolához került tanárnak, itt Téglás Gáborral a hunyadmegyei római kori ásatásokat vezette. Ettől kezdve az archeológiai kutatásoknak élt. Első munkáinak tárgyait az újkori történelemből merítette és azokkal tudományos körökben figyelmet keltett. Ma a fehértemplomi főgimnázium igazgatója.

Munkái : A sarmizegethusai Mithreum. Bpest, 1886. — Ulpia Traiana, Dacia fővárosa. Bpest, 1891. — A markomann háborúk. Bpest, 1891. — Gyulafehérvár története. I. Apulum. 1892. — Dacia provincia Augusti. Nagybecskerek, 1893—1894. 2 k. — Forrásszemelvények a pelopponesusi háborúk történetéből. Fehértemplom, 1894. — Magyarország története. Budapest, 1896.

Kiss Gyula. *Kiss Gyula dr.*, ügyvéd, szül. 1864 április 18-án Komáromban. Iskoláit Komáromban és Pápán végezte, hol jogot is hallgatott. 1893-tól ügyvédi gyakorlatot folytat. Már Pápán jelét adta költői tehetségének, alkalmi és vallásos költeményeivel. Később fővárosi és vidéki lapokban sűrűen jelentek meg hangulatos versei, melyeket 1890-ben adott ki. (Költemények. Komárom,

1890.) Munkatársa volt a Bolond Istók és Urambátyám czímű élczlapoknak. 1897 óta szerkeszti Tuba Jánossal a Komáromi Lapokat.

Kiss Károly (Szentkuti) nagyigmándi ref. lelkész. Az egyházi irodalom terén nagy munkásságot fejtett ki. Kiss Károly.

Munkái: Nagyigmánd és vidéke multjából. Komárom, 1892. — Bibliai képek. 5 k. Komárom.

Kiss Péter, hegedűművész, szül. Komáromban, 1848 január 1-én. Midőn szülői 10 éves korában Modorra cserébe adták német szóra, a hegyekben sokszor hallgatta a pásztorok tilinkóját. Szerzett egyet és ez volt az első hangszer, a melyen zenei érzékének kifejezést adhatott. Hazatérve, hegedűhöz jutott, melylyel minden tanítás nélkül meglepő jártasságra vitte, úgy, hogy atvja az akkori híres komáromi czigányprímásokat fogadta melléje tanítónak. Egy év alatt a prímások repertoirját kimerítette és különösen Döme Józsi hírneves primástól Lavotta, Csermák, Rózsavölgyi, Bolla és Bihari régi magyar szerzeményeit. 14 éves korában hangversenyen lépett fel szülővárosában és Reményi Repülj fecském cz. szerzeményét adta elő nagy sikert aratva. Ez megpecsételte sorsát. Beőthy Zsigmond pártfogásával a pesti Nemzeti Zenede növendéke lett és Ridley-Cohne mester legkedvesebb tanítványa. Óriás zenei memóriája volt, a legnehezebb étude-öket egyszeri hallásra megtanulta és így alig volt kottára szüksége. A zenedén tanulmányait elvégezvén, Lipcsébe került, hol David Ferdinándnak, kora leghíresebb hegedűtanárának lett a tanítványa. Technikája ennek vezetése mellett fejlődött oly magasra, hogy fiatalon a legkitünőbb előadó-művészek sorába emelkedett. Lipcséből hazatérve, Reményi ajánlatára 1870-ben a Nemzeti Szinház zenekarához szerződött első hegedűsnek, 1875-ben a Nemzeti Zenede tanára lett. Kiss Péter művészetét a meleg színezés és a drámai erő jellemezték, játékában hév és tűz nyilatkozott meg, a melylyel elragadta a közönséget. Legkiválóbb volt a magyar dalok előadásában, Reményivel is ezen a réven kötött ismeretséget, később pedig szoros barátságot. Kiss adott először művészi formát a magyar dalnak, ezek előadásába nemes egyszerűség mellett mélységet vitt és oly megragadó bensőséggel játszotta a szomorú ábrándokat, hogy hallgatói szeméből mindig könnyeket fakasztott. Belekezdett sok unszolás után a régi magyar klasszikusoknak, melyek hangjegyekre írva még ma sincsenek, a leírásába, de már későn, mert 1893-ban, gyors tüdőbaja következtében, férfikora legszebb szakában érte utól a halál. Magyar dalainak töredéke maradt művészi hagyatékában. Kiss Péter.

Klapka György, 1848—49-iki honvédtábornok, a komáromi vár parancsnoka. A császári hadseregben eltöltött évei után a magyar hadügyi kormánynak ajánlotta fel szolgálatait. Batthyány miniszterelnök titkos megbizással Komáromba küldötte, hogy a várat a magyarok részére biztosítsa, ez a feladat sikerült is neki 1848 októberében. 1849 május 28-án lett Komárom várának parancsnoka és hősies védelmezője egész szeptember 27-éig; miután a nemzeti ügy bukásáról értesült, a várat tisztességes feltételek mellett feladta. Komárom 1896-ban szobrot állított hős védőjének. Komáromi vonatkozású munkái: Memoiren von Georg Klapka. Leipzig, 1850. Emlékeimből. Budapest, 1886. Klapka György.

Klein Mihály, orvosdoktor, Komárom vármegyének 39 éven át főorvosa. 1831-ben telepedett le Komáromban és ott tudományos kutatásoknak élt. Itt halt meg 1877-ben. Szakczikkei az orvosi szaklapokban jelentek meg. Klein Mihály.

Kocsi (Major) István, ev. ref. püspök, 1704—1722-ig őszőnyi pap volt. Ebben az évben avatták Naszályon püspökké. Ő volt a dunántúli református egyházkerület első szuperintendense Kiváló szónok és egyházi író volt. Kocsi (Major) István.

Kohn Salamon rabbi, szül. Komáromban 1828-ban. Pesten működött mint vallástanár és ott is halt meg 1886-ban. Kohn Salamon

Munkái: A biblia története. Pest, 1861. — Vallástan. Pest, 1862. — Bibliai történet. Pest, 1864. — Első oktatás a természetrajzban. Pest, 1870. — Első oktatás a bibliai történetben. Pest, 1871. — Mózes első könyve. Pest, 1868.

Kolbe Dezső dr., ügyvéd, szül. Győrött 1867-ben. 1897-ben indította meg az időközben megszünt Komáromi Hirlapot, melyet két évig szerkesztett. Komárom város közéletében vezető szerepet vitt. Fiatalon ragadta el a halál 1904-ben. Kolbe Dezső dr.

Kollányi Ferencz, jáki apát, a magyar Nemzeti Múzeum könyvtárőre, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, szül. 1863 április 29-én Szentpéteren. Tanulmányait Komáromban, majd Nagyszombatban és Eszergomban végezte. Kollányi Ferencz.

1885-ben szentelték fel áldozó pappá és mint káplán Rimóczon, Ipolyságon és Esztergomban működött. 1893-ban Rómában tartózkodott, hogy történeti kutatásaihoz adatokat gyűjtsön; ugyanez évben lett a Nemzeti Múzeum őre. 1897-ben ismét Rómába ment, majd az olasz könyvtárakat tanulmányozta. Irt egyházjogi és történeti czikkeket a katholikus egyházi folyóiratokba, történeti értekezései a Századokban és Történelmi Tárban jelentek meg. Igen érdemes történetírói tevékenységet fejtett ki; különösen a szerzetes rendeknek magyarországi működésével foglalkozik és buzgó levéltári kutatások alapján számos új adat birtokába jutott, melyekkel kulturtörténetünk nem egy ágára új világott vetett. Szerkeszti a Magyar Könyvszemlét. 1905-ben a jáki javadalmas apátságot nyerte az Erdődy grófi családtól.

Munkái: Az esztergomi érsekség picetum joga. Bpest, 1889. — A magyar kath. alsó-papság végrendelkezési joga. Esztergom, 1890. — Római levelek. Esztergom, 1893. — A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest, 1896. — Az olasz állami könyvtárak. Bpest, 1898. — Magyar Ferencz-rendiek a XVI. században első felében. Bpest, 1898. — A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása. Széchenyi országos könyvtára 1802—1202. I. Budapest 1905. — A magán kegyúri jog története. Az Akad. kiad. 1906.

Kollár Jánosné.

Kollár Jánosné, szül. Szentkirályi Klementina. Szül. 1835-ben Komáromban. 1854-ben ment férjhez Kollár János gazdag zalamegyei földbirtokoshoz. Beutazta egész Európát és erről könyvet írt. Ez a műve Naplójegyzetek czím alatt Zalaegerszegen 1894-ben 3 kötetben jelent meg.

Kolmár József.

Kolmár Józsej, hírneves komáromi református pap. 1823-ban komáromi lelkész lett. Kitünő szónokként ismerték messze földön. 1835-ben halt meg. Alkalmi beszédei többnyire nyomtatásban is megjelentek és igen sok maradt kéziratban.

Munkái: Próbatétel a magyar helyesírás philosophiájára. Pest, 1821. — Keresztyén kathedrai tanítások. Pest, 1830—1831. 2 k. — Újabb keresztyén tanítások. Szarvas, 1854—1855. 2 kötet.

Komáromy-Kacz Endre.

Komáromy-Kacz Endre, festőművész, szül. Komáromban 1880-ban. Iskoláit szülővárosában, Pozsonyban és Budapesten végezte, hol a mintarajziskola növendéke lett, nyaranta pedig Hollósy nagybányai iskolájában képezte magát tovább. 1900 őszén Münchenbe ment és két évig Hollósy növendéke volt, majd Budapestre jött a Benczur iskolába. A tárlatokon feltünt kiváló színérzékével és jellemző erejével. Elvégezte a Nemzeti Zenede hegedű tanszakát is és művészi hegedűjátékával több hangversenyen szép sikereket aratott. Kiválóbb munkái: Kis özvegy (állami tulajdon), Csend (állami tulajdon), Chopin, Utolsó éj, Krisztus a gyermekek között, Kossuth nóta.

Konkoly Thege Miklós.

Konkoly Thege Miklós dr., a Magyar Tudományos Akadémia és a Deutsche Meteorologische Gesellschaft tiszteleti tagja, stb., miniszteri tanácsos, az országos meteorológiai és földmágnességi intézet igazgatója, született 1842 január 20-án. Szülei, Konkoly Thege Elek és Földváry Klára gondos nevelésben részesítették. Középiskoláit szülői házánál és Pesten, az egyetemet ugyanott és Berlinben végezte és 1862. évben doktori oklevelet nyert. 1867-ben, szüleinek határozott kivánságára Komárom vármegye aljegyzője lett, de ez állásától csakhamar megvált és kizárólag tudományos kutatásoknak szentelte életét. A csillagászat volt a legkedvesebb foglalkozása és e téren európai hírnévre tett szert. Ógyallai parkjában, 1870-ben csillagvizsgálót épített, hol az asztrofizika terén nagy tevékenységet fejtett ki. A csillagvizsgálót, melyet 1904-ben ógyallai birtokával együtt az államnak ajándékozott, a tudomány mai szinvonalára emelte és mintaszerűen szerelte föl. Mint mechanikus több új pontos műszert szerkesztett, melyek a tudomány szolgálatában kitünően beváltak. Tudományos érdemei elismeréseül az Akadémia 1876-ban levelező tagjául választotta. Tagja számos külföldi tudós társaságnak is. Később az Akadémia tiszteleti tagja lett. A hazai csillagászat terén valóságos úttörő munkát végzett, mely érdemeit legfelsőbb helyen is elismerték és kitüntetésekkel halmozták el. Konkoly Thege Miklós a III. oszt. vaskorona-rend lovagja, a Szent István-rend kiskeresztese, a württenbergi korona-rend commandeurje, valamint a szerb Takova-rendnek is commandeurje a nagy tiszti csillaggal. 1890 óta igazgatója a meteorológiai és földmágnességi intézetnek, melyet európai szinvonalra emelt. 1896-ban Tatán szabadelvű programmal képviselővé választották. E kerületet képviselte 1905 január 26-ig. Komárom vármegye közéletében mindig vezető szerepet vitt. Nagy munkásságot fejtett ki a Vág folyó hajózhatóvá tétele

Konkoly Thege Miklós dr.

Kultsár István.
(Az Országos Képtárból.)

érdekében is. Mint zenész is kitünt és több zeneművet szerzett és adott ki. Konkoly Thege Miklós irodalmi működése, a hazai és külföldi szaklapokban, kötetekre megy és hazai tudományosságunknak a külföldön is tekintélyt szerzett.

Önálló művei : Az ógyallai csillagda leírása. Bpest, 1874. — Csillagászati megfigyeléseim. U. o. 1876. — Napfoltok megfigyelése. U. o. 1876. — A napfoltok és a nap felületének kinézése. 1876—1881. — A teljes holdfogyatkozás. U. o. 1877. — 160 álló csillag szinképe. U. o. 1877. — Hulló csillagok megfigyelése. 1871—1872. — Mercur átvonulása a nap előtt. U. o. 1878. — Mars felületének megfigyelése. U. o. 1879. — Állócsillagok szinképének mappirozása. U. o. 1879. — Beobachtungen am astrophysik. Observatorium in Ógyalla. Halle, 1879—1895. — Annalen der Sternwarte in Ógyalla. Halle, 8 k. — Spectroskópiai megfigyelések. Budapest, 1880. — Hulló csillagok raditió-pontjai. U. o. 1880. — Jupiter és Mars physikájához. U. o. 1880. — Astrophysikai megfigyelések 1880—1885. — Adatok Jupiter physikájához. U. o. 1881. — Napfoltok megfigyelése. U. o. 1881. — Csillagászati megfigyelések 1881—1883. — 102 hullócsillag kisugárzó-pont. U. o. 1881. — Új villamzáró készülék. U. o. 1881. — Adatok Jupiter és Mars physikájához. U. o. 1882. — Az üstökösök vegytani alkotása. U. o. 1882. — Egy új reverzió spectroskop. U. o. 1883. — Néhány szó az üstökösök vegytani alkotásáról. U. o. 1883. — Egy új szerkezetű spectroskop. U. o. 1883. — Anleitung zur Antellung astronomischer Beobachtungen, Braunschweig, 1883. — A nap felületének megfigyelése 1882—1883. — Hullócsillagok megfigyelése 1883-ban. Bpest, 1884. — 615 állócsillag spectruma. U. o. 1884—1885. — A napfoltok és a nap felületének megfigyelése. Bpest, 1885. — Hullócsillagok megfigyelése, 1884. évben. U. o. 1885. — A napfoltok gyorsasága 1872—1884. U. o. 1885. — Adatok Jupiter physikájához. U. o. 1885. — Hullócsillagok megfigyelése. U. o. 1886. — Az égitestek fizikai alkotásáról. U. o. 1886. — 855 állócsillag spectruma. U. o. 1887. — Praktische Anleitung der Himmels-photographie. Halle, 1887. — Handbuch für Spectroscopiker. U. o. 1890. — Bevezetés a fotografozásba. Bpest, 1891. — »Himmelsphotographie«. A Freund-féle nagy Lexicon egy része, stb.

Konkoly Thege Miklós ifj., az orsz. meteorológiai intézet asszisztense, szül. Tatán 1873-ban, Konkoly Th. Imre és Fáy Irma szülőktől. A katonai pályára lépett és a 7. honvédhuszárezred hadnagya volt. 1894-ben egészségi okokból tiszti rangjának megtartása mellett megvált a katonai pályától és miután a magyaróvári gazd. akadémiát elvégezte, 1899-ben az országos meteorológiai és földmágnességi intézetnél működött mint kalkulátor, utóbb mint asszisztens. Konkoly Thege Miklós ifj.

Munkái : A felhőfotográfozásról. 1900. — A felhőmagasságmérés módjai és eszközei. Budapest, 1902. — Tudományos dolgozatai az Atmosphaera, Meteorologische Zeitschrift, Időjárás és a Természettudományi Közlönyben jelentek meg.

Kósa Károly (Nemesnépi), orvosdoktor, szül. 1796-ban Komáromban. Eleinte piaristának készült, de a rendet elhagyta és az orvosi pályára tért át. 1826-ban nyert oklevelet ; 1833-ban Gömör vármegye főorvosa lett s ez állásában érte utól a halál 1847-ben, Rozsnyón. Kósa Károly.

Művei : A marha-pestisnek ismertető jelei. Rozsnyó, 1839. — Orvosi hivatalos jelentés a marhavésznek beoltásáról. Rozsnyó, 1840.

Kóssa Albert (Magyari), biztosító, szül. 1842-ben Komáromban. Fiatal éveiben a vármegyénél szolgált, majd Garibaldi csapatába állt önkéntesnek. Hazajövet a biztosítási ügynek szentelte tevékenységét, 1888-ban bekövetkezett haláláig. Humoros czikkeket írt élczlapokba. Kóssa Albert.

Munkái : A gőzhangya. Komárom, 1883. (Id. Szinnyei Józsefről). — Lelki atyák testi mundérja. Debreczen, 1885. — Talmi arany kincsek. Jankó János rajzaival. Bpest, 1886.

Kóssa Károly (Magyari), debreczeni gazdasági tanintézeti tanár, szül. 1837-ben Csepen. A magyaróvári gazd. akadémia sikeres elvégzése után a Károlyi-féle tótmegyeri uradalomhoz került, majd a debreczeni czukorgyárnál működött. A Debreczenben ez időtájt keletkezett gazdasági tanintézet tanára volt 1868-ban bekövetkezett haláláig. Kossa Károly.

Kovács József, református pap, született Lakszakállason 1807-ben. 1834-ben Bátorkeszire került lelkésznek, hol 1888-ban végezte be munkás életét. 1840-ben kezdett tudományosan foglalkozni gyümölcsfatenyésztéssel és a fajok nemesítésével, a miben országos hírnévre tett szert. Beutazta Nyugat-Európa minden gyümölcstermeléssel foglalkozó államát. Gyümölcskertészetének híre külföldre is elhatott. Érdemei elismeréseül az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tiszteleti tagjává választotta. Cikkeit a pomológia köréből, az egész ország figyelemmel olvasta. Kovács József.

Munkái : Kalauz a gyümölcsfaültetés és nyesés körül. Pest, 1861. — A bátorkeszi gyümölcs- és szőlőtelepek. U. o. 1868—1869. — A bátorkeszi gyümölcs- és szőlőiskola leíró névsora. Bpest, 1875.

Kovácsy János, ügyvéd, szül. 1823-ban Ekelben. 1842-ben lett ügyvéd, majd 1844-ben Ghyczy Kálmán mellett megyei írnok, később esküdt. A szabad- Kovácsy János.

sághareczban mint nemzetőr-kapitány vett részt. 1871-től ügyvédi gyakorlatot folytatott Komáromban. Szerkesztette a Komárom és Vidékét 1884 deczembertől 1885 márczius 1-ig.

Kováts György. *Kováts György*, orvos, szül. Tatán 1645-ben. Iskoláit Debreczenben végezte, majd Görgei Pál híres orvos és pap mellé került gyakorlatra. Leydában szerezte meg az orvosi diplomát 1670-ben. Több orvosi munkát írt latin nyelven.

Kováts Péter. *Kováts Péter,* hetényi ref. lelkész. *Munkái :* Új imádságos könyvecske. Pest, 1827. — Sanganelli XIV. Kelemen r. pápának életrajza. Pozsony, 1835.

Kováts Solanus. *Kováts Solanus,* komáromi származású ferenczes szerzetes, 1777-ben lett áldozó pappá. Mint hitszónok működött és Simontornyán halt meg 1822-ben.

Munkái : Hatalmas orvos. Pest, 1807. — Titkos látások könyvének magyarázása. Pápa, 1814.

Kőhalmi M. Béla. *Kőhalmi M. Béla,* csornapremontrei tanár, szül. Tatán 1867 márcz. 15-én. A győri egyházmegyében lett növendékpap ; pappá szenteltetvén Tatán, Győrött és Csornán volt káplán. 1897-ben átlépett a csornapremontrei kanonokrendbe. Élénk hírlapírói tevékenységet fejtett ki. 1892-ben alapította a Csorna-Kapuvár és Vidéke czímű lapot, mely időközben a Rábaközzel egybeolvadván, azt Rábaközi Hirlap czímen szerkesztette 1897 augusztusáig.

Könyöki József. *Könyöki József,* főreáliskolai tanár, szül. 1829-ben Mocsán, hol atyja primási számtartó volt. Ennek halála után, 1833-ban, Pozsonyba vitték hol korán feltünt a rajzhoz való tehetsége. 1846-ban Bécsben egyszerre látogatta a műegyetemet és festő-akadémiát. 1848-ban kadétként Olaszországban szolgált az osztrák hadseregben, de onnan csakhamar megvált és művészi hajlamainak engedve, Velencze, Firenze, Palermo és Messina városokban képezte magát tovább. 1855-ben tért haza és tanítóskodott, majd 1861-től kezdve a pozsonyi főreáliskola tanára lett. A pozsonyi múzeum őre volt és a jogakadémián az archeológia magántanára. Restaurálta a pozsonyi híres régi városházat és lefestett 100 középkorú várat és templomot. A pozsonyi lapokban, az Arch. Értesítőben és művészeti folyóiratokban jelentek meg dolgozatai. Halála után Nagy Géza rendezte sajtó alá »Magyarországi várak« czímű munkáját, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg.

Művei : Sík alakok. Pozsony, 1864. — Kleiner Wegweiser Pressburgs. Pozsony, 1873. — A színek alkalmazása a női kézimunkáknál. Pozsony, 1875. — A pozsonyvárosi régiségtár ismertetése. Pozsony, 1877.

Könyves Máté. *Könyves Máté,* szinész, egyike volt az első úttörőknek. Meghalt 1866-ban.

Munkája : Magyar játékszíni zsebkönyvecske. Komárom (év nélkül).

Kőrösi Sándor. *Kőrösi Sándor,* ref. főiskolai tanár, Kecskeméten született 1824-ben. A szabadságharcz eltiprása után kötél általi halálra itélték, de kegyelem útján hat évi várfogságra változtatták az itéletet. 1861-ben Komárom város főjegyzője lett, de a Schmerling-féle abszolutizmus alatt nem akart szolgálni és ügyvédkedett. Mint országgyűlési képviselőt ragadta el a halál 1895-ben.

Műve : Emléklapok a gróf Teleki család történetéből. Komárom, 1860.

Kőváry György. *Kőváry György,* udvardi esperes-plébános. Meghalt 1835-ben. Több alkalmi beszéde jelent meg nyomtatásban.

Kövesdi Mihály. *Kövesdi Mihály,* komáromi származású iskolamester, Rákóczi tábori papja, a soproni ev. főiskola conrectora volt 1709—1734. Latin-magyar nyelvtanáról Czvittinger említést tesz, de a munka nem ismeretes.

Kratochwila Mihály. *Kratochwila Mihály,* theológiai doktor, apátkanonok, szül. Gyermelyen 1753-ban. 1777-ben szentelték pappá ; Budán, majd Pozsonyban volt tanár a papnevelő intézetekben. 1786-ban plébános lett Nagyölyveden, 1817-ben esztergomi kanonok. Meghalt 1829-ben. *Munkája :* Summi momenti succincta puncta. 1822.

Krivácsy József. *Krivácsy József,* nyug. államvasúti főmérnök, a komáromi vártüzérség parancsnoka 1848/49-ben, Komárom várát védelmi állapotba helyezte és 400 ágyút vontatott a sánczokra, melyekkel az 1849 márcz. 7—április 17-ig tartó ostrom alatt sikerrel védte a várat. Az aradi vár megadása után tüzérségi főparancsnok és alezredes lett, mely tisztet a vár átadásáig (1849 szept. 30.) viselte. Czikke : Komárom várának feladásáról 1849-ben. (Függetlenség 1880.) *Műve :* Görgey és Klapka. Bpest, 1881.

Kudora János. *Kudora János,* esperes-plébános, szül. 1849 május 14-én Tatán. Esztergomban hallgatta a teológiát, mely után 1872-ben felszentelték, azóta Hont

megyében lelkészkedett és egyházi folyóiratokban szorgalmas irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Munkái : Aranymise emlék. Bpest, 1887. — Kath. egyházi szónoklattan. Bpest, 1891. — Egyházi ékesszólástani tanulmányok. Bpest, 1892—1894. 5 k. — A kath. magyar egyházi ékesszólás jelenlegi állása. Bpest, 1894.

Kudora Károly.

Kudora Károly, egyetemi könyvtárőr Budapesten, szül. Tatán 1851 szept. 17-én. Középiskolai tanulmányait Tatán és Győrött, felsőbb tanulmányait a budapesti egyetem bölcseleti karán fejezte be. — 1875-ben az egyetemi könyvtárhoz neveztetvén ki, melynek ma is egyik őre, a régi magyar irodalom terén tett felfedezéseivel és főképen a nyomdászat első korszakából származó úgynevezett serét- és tésztanyomatok ritka felismerésével az egyetemi könyvtár ritkaságainak gyűjteményét eddig nem remélt fokban gazdagította. Bejárva a művelt nyugat nagy könyvtárait, megírta az első magyar könyvtártant, mely művével hazai könyvtárak szervezésére és rendezésére máig irányadóul szolgál. — Mint az ezredéves kiállítás irodalmi csoportjának volt előadója, nemzeti irodalmunkat oly fénynyel és teljességgel mutatta be a kiállításon, hogy ennek elismeréseül a koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. — Hazai nagyobb könyvtáraink közül rendezte : a vallás- és közoktatásügyi miniszterium-, a késmárki ev. liczeum-, a jászói premontrei rend- és az Országos Gazdasági Egyesület könyvtárát. Czikkei a Magyar Könyvszemlében jelentek meg.

Önálló művei : A késmárki ág. h. ev. lyceum könyvtára. Késmárk, 1884. — A budapesti kir. m. tud.-egyetem segédkönyvtárának czímjegyzéke. Bpest, 1884. — Az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület könyvtára. Bpest, 1891. — Könyvtártan. Bpest, 1892. — Nemzeti Irodalmunk az ezredéves kiállításon. U. o. 1897. — Könyvfestészetünk a párisi magyar kiállításon. U. o. 1899.

Kultsár István.

Kultsár István, gimnáziumi tanár, később szerkesztő, 1760 szept. 16-án született Komáromban. A szent Benedekrendbe lépett, melynek 1786-ig, a rend feloszlatásáig volt tagja. Ekkor tanári pályára ment és 1788—89-ben a komáromi katholikus gimnáziumnál működött. Tanárkodott Esztergomban, majd nevelő lett gróf Festetich György, utóbb pedig gróf Viczay családjánál. 1806-ban indította meg a Hazai Tudósításokat, az első rendszeres, hazai irányú, magyar nyelvű hírlapot, melynek irányát azonban csakhamar megváltoztatni volt kénytelen és 1808 második felében már Hazai és Külföldi Tudósítások czím alatt adta ki. Ebben a vállalkozásában Kazinczy is támogatta és sokoldalú ismeretsége révén az ország számos részében volt levelezője újságjának. 1817-ben lapjával Hasznos Mulatságok czímen melléklapot is adott ki és ebben kizárólag a magyar irodalom és színészet ügyeivel foglalkozott. Ebben megkezdette a magyar népdalok közlését és a figyelmet a népköltés összegyűjtésére irányította, a mi a lap elterjedését is biztosította. Lelkes barátja volt a színművészetnek ; 1813-ban elvállalta a pesti színésztársaság igazgatását és vagyona egy részét e vállalkozásba ölte bele. Háza az akkori magyar irodalomnak volt a középpontja. Az egyetlen magyar lap szerkesztőjeként nagy tekintélynek örvendett, és tudósító, lelkesítő írásaival nagy szolgálatokat tett a külföldi békókat lassanlassan levetkező nemzeti irodalom ügyének. Kultsár István több nagyszabású alapítványt is tett. Igy 1827-ben Komárom vármegyének felajánlotta közel 4000 kötetnyi gazdag könyvtárát, mely a vármegye könyvtárának az alapját alkotja. Ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása ténynyé vált és a nádor az alapszabályok megtekintésére kiküldött bizottság egyik tagjává Kultsárt nevezte ki. Meghalt 1828 márczius 30-án Pesten ; végrendeletében 10.000 forintot hagyományozott a »tudós társaságnak«, melynek nem volt ideje tagjai sorába beválasztani az érdemes írót. A Hazai és Külföldi Tudósítások, a későbbi Nemzeti Ujság kiadását özvegye 1848-ig folytatta, a mikor a lap megszünt.

Munkái : Bajnoknék levelei Ovidiusból. Komárom. — Törökországi levelek. Irta Mikes Kelemen. Kiadta . . . . Szombathely, 1794. — Magyarország históriája. Gebhardi Lajos Albert munkáiból. Megigazította . . . Szombathely, 1798—1803. 4 k. — Főtiszt. Práy György emlékezete. Pest, 1801. — Krónika. Pest, 1805. — Hazafiúi javallás magyar nemzeti teátrom építéséről. Pest, 1814. — Buzdítás a nemzeti theátrom építésére, Pest, 1815. — Szóllás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Marosvásárhely, 1818. stb.

Kuppis József, kir. főmérnök, a komáromi kir. államépítészeti hivatal főnöke, 1893 óta működik Komáromban ; korábban a Vaskapu szabályozási munkálatokban vett részt. Technikai találmányait a szaklapokban szépen méltányolták. Dolgozott a Gazdasági Mérnökbe és napilapokba. Kuppis József.

Munkái : A világforgalom. Budapest, 1889. (Csopey Lászlóval.) — A repülésről. Budapest, 1898.

Kuppis Vilmos. *Kuppis Vilmos*, Petőfi barátja és bajtársa a katonai pályán, gazdatiszt, később megyei hivatalnok. Petőfivel együtt álltak be katonának és hozzá írta Petőfi két versét. A szabadságharcz után Komárom megye iktatója lett és itt halt meg 1864-ben. Petőfivel levelezett és irogatott a lapokba.

Kuszka István. *Kuszka István* dr., a nemesócsai kerület orsz. képviselője, 1870-ben született Túrkevén. A jogot Budapesten és Lipcsén elvégezvén, a 13. sz. huszárezredben volt önkéntes és tart. hadnagy, de e rangjáról 1904 végén leköszönt. 1895 óta Jász-Nagykun-Szolnok megyénél szolgált, mint közigazgatási gyakornok, szolgabíró és legutóbb mint árvaszéki ülnök. 1905 januárja óta a nemesócsai kerületet képviseli és élénken részt vesz a járás közügyeiben.

Kutschera József. *Kutschera József*, komáromi plébános, 1865 július 28-án született. Komáromban működött mint plébános-helyettes, 1899 óta pedig mint plébános. Irt az Egyházi Közlöny czímű folyóiratba czikkeket, az Egyházi Zeneközlönynek pedig szerkesztője volt és a gregorián egyházi zenének csinált propagandát. *Munkája :* Castitas, a legszebb erény. Budapest, 1899—1902. (Aster név alatt.)

Kutrucz Rezső. *Kutrucz Rezső*, szentgotthárdi főgimnáziumi igazgató, szül. 1853 április 21-én Szimőn. A gimnázium elvégzése után katonáskodott és részt vett Bosznia okkupácziójában. 1881-től 1896-ig tanárkodott, azóta igazgató. Számos czikket írt a trencséni, pozsonyi, szentgotthárdi helyi lapokba, a Középiskolába és a Nemzeti Iskolába, programm-értekezéseket pedig a pozsonyi és szentgotthárdi gimnáziumok értesítőibe. Dolgozott Pirchala Imre Latin-Magyar szótárába ; felolvasásokat tartott a pozsonyi Toldi-körben. Szerkeszti a Tanárok Naptárát 1888 óta.

Kürthy István. *Kürthy István*, 1848—49-iki honvédezredes és országgyűlési képviselő, Kürthy Lajos komárommvármegyei alispán és Majthényi Borbála bárónő fia, szül. 1820-ban Lengyeltótin (Somogy vármegyében). 1839-ben a magyar testőrségbe vették föl, később pedig mint dragonyostiszt szolgált. 1848-ban századosi ranggal a magyar seregbe lépett át és 1849 tavaszán a Bocskay-huszárok ezredese lett. Ez állásában vitézül harczolta végig a szabadságharczot. 1850-ben elfogták és a haditörvényszék golyó általi halálra ítélte, melyet kegyelemből 14 évi várfogságra változtattak. Ebből 7 évet ki is töltött a komáromi és josefstadti börtönökben. 1858-ban kegyelmet kapván, Zomborba költözött, Bácsmegyében az apatini kerület országos képviselőjéül választotta meg. A hetvenes évek közepétől a család ősi, komáromvármegyei koltai birtokán gazdálkodott és előkelő szerepet vitt a megyei közéletben, honnét 1898-ban hivta el a halál. Atyja, Kürthy Lajos, az első alispán volt, ki a 20-as években megtagadta a törvénytelen császári parancsok végrehajtását.

Lakatos Károly. *Lakatos Károly*, komáromi községi elemi iskolai igazgató, szül. Komáromban. Hosszú időn át állott a megyei általános tanító-egyesület élén és szerkesztette a Tanügyi Értesítőt. Titkára a Komárommegyei Gazdasági Egyesület méhészeti szakosztályának és szerkesztette annak Értesítőjét az 1898—1903. években. Számos tanügyi czikke jelent meg szak- és helyi lapokban.

Láng József. *Láng József*, középiskolai tanár, szül. Tatán 1868-ban. *Munkája :* Derülborul. Selmeczbánya, 1896.

Lendvay Benő. *Lendvay Benő*, orvosdoktor, pozsonymegyei főorvos, az Orsz. Közegészségügyi Egyesület tiszteleti tagja, szül. Komáromban 1830 április 9-én. A szabadságharcz lezajlása után, mint hadnagy Komáromban kapitulált és 1849-ben az orvosi pályára lépett. 1872-ben Pozsony vármegye főorvosa lett.

Munkái : A részletes kór- és gyógytudomány tankönyve. (Niemeyer Félix.) Ford. Buda, 1865. — A gyógyszerek bőr alá fecskendezése. (Erlenmeyer Albert.) Ford. Buda, 1867. — A kórboncztan tankönyve. (Förster Ágoston.) Ford. Pest, 1863. — A villamosság alkalmazása. (Meyer Mór.) Ford. Pest, 1870. — A gyógytudomány rendszeres tankönyve. (Braun Gyula.) Pest, 1871. — A hallgatódzás és kopogtatás tankönyve. (Gerhardt Károly.) Ford. Bpest, 1873. — A női ivarszervek betegségeinek kézikönyve. (Schweder Károly.) Ford. U. o. 1876. — A hülyeség Csallóközben. U. o. 1887. — Huszonöt év Márkusfalva életéből. U. o. 1889. — Az ember. (Ebenhoch P. után.) Pozsony—Budapest, 1892. — Pozsony vármegye gyermekegészségügyi viszonyai. U. o. 1899.

Lőrincz Gyula. *Lőrincz Gyula dr.* (a teologia és bölcsészet doktora), főgimnáziumi okleveles tanár, szül. 1862 április 10-én Keszegfalván. 1886-ban szentelték pappá és azóta a nagyszombati érseki főgimnáziumnál mint tanár, újabban pedig a konviktusban mint kormányzó működik.

Művei : A vegyes házasságok. Esztergom, 1890. — A keresztes hadjáratok. Nagyszombat, 1894. — A magyar történet századai. Budapest, 1896. — A történelem bölcselete 1898. Nagyszombat. — Szerkeszti a Nagyszombati Hetilapot.

Lőrinczy György, kir. tanfelügyelő, kinek életrajzi adatait és írói működését Nyitra és Gömör vármegye írói sorában ismertettük, 1899 óta működik Komáromban, mikor a közoktatásügyi miniszter a komáromvármegyei tankerület vezetésével bízta meg. Szépirodalmi dolgozatait, melyek az Új Időkben és Budapesti Hirlapban jelennek meg, erős magyar érzés és választékos stil jellemzi ; az ifjúsági irodalom terén is sikerrel működik. Mint a Komáromvármegyei Közmivelődési-Egylet titkára, az idegen ajkú községek magyarosítása terén buzgón működött. Lőrinczy György.

Művei : Falusi potentátok. Budapest, 1900. — Megtépett fészkek. Bpest. — Gereblyém alól. Bpest, 1906.

Ludasi (Gansl) Mór, hírlapíró, sajtóirodai főnök, szül. Komáromban 1829-ben. Pesten jogot hallgatott. 1849-ben az Esti Lapokat szerkesztette ; a szabadságharcz után Bécsbe költözött és végleg az újságírói pályára lépett. Ott alapította a Feierabend czímű lapot. 1860-ban a konzervativ párt hivatalos lapjának, a Sürgönynek volt a tudósítója. 1866-ban a Magyar Világ czímű lapot szerkesztette. Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt a sajtóiroda főnöke lett. 1870—1871-ben Beust meghívására ismét Bécsbe költözött és a Tagespost czímű udvari párti lapot szerkesztette. Regényeket írt német nyelven, ezenkívül fordított Petőfi és Vörösmarty költeményeiből. Meghalt 1889-ben Reichenauban. Ludasi (Gans Mór.

Munkái : Das Bombardement der Stadt Pest. Pest, 1849. — Geschichte Tom Jones. U. o. — Onkel Tom's Hütte. U. o. — Peregrine Pickle. U. o. 1853. — Die Töchter der Karpathenhexe. Wien, 1854. — Elisabeth Báthory. U. o. 1854. — Die Rache der Todten. U. o. — Drei Jahre Verfassungsstreit. Leipzig, 1865.

Lukács Pál, nevelő és magántanító, szül. 1801 márczius 21-én Kamocsán. Előbb színész volt, de e pályát elhagyván, nevelő lett s mint ilyen félszázadon át az ország legelőkelőbb családainál működött. Tanítványai voltak többek között Péchy Tamás, Ráday Gedeon gróf, Kállay Béni. Élete alkonyán szülőföldére vonult vissza s az irodalomnak szentelte idejét. 36 könyvet írt az ifjúság számára, melyek a maguk idejében igen elterjedt olvasmányok voltak. Meghalt 1873 augusztus 15-én Kamocsán. Lukács Pál.

Művei : Földismertető. Kassa, 1833. — Kisded utazó. Buda, 1840. — Dalkönyvecske. Pest. 1840. — Kis verselgő, U. o. 1841. — Dunántúli kis magyar. Dunáninneni kis magyar. Dunántúli hölgyecske. Tiszáninneni kis magyar. Tiszántúli kis magyar. Erdélyi kis magyarka. Pest, 1844—1845. — Kis köszöntő. U. o. 1844. — Kis lant. U. o. 1846. — Kis kert. U. o. 1847. — Új Dalkönyvecske. U. o. 1848. — Kis természet. U. o. 1848. — — Lukács Pál kis hegedűje. U. o. 1858. — Kis furulya. U. o. 1861. — Béni kis naplója. U. o. 1860. — Virágcserép. U. o. 1860. — Kis mesélgető. U. o. 1860. — Hervadt bokréta. U. o. 1860. — Virágtárcza. U. o. 1860. — Kis dalos. U. o. 1860. — Gödöllői kis bokréta. U. o. 1861. — Kis kalitka. U. o. 1861. — Kis czitera. U. o. 1861. — Dalkönyvecske U. o. 1866. — Kis postás. U. o. 1876. — Erdélyi kis utazó. U. o. 1866. — Kis honvéd. U. o. 1866. — Kis méhes. U. o. 1870. — Kis madaras. U. o. 1871. — Kis verselgető. Budapest, 1873. — Gyermeköröm. U. o. 1875. — Kis utazó. U. o. 1874. — Kis állatkert. U. o. 1875.

Macher Ede, főreáliskolai tanár, szül. 1864 márczius 9-én Felsőgallán. Eleinte a papi pályára készült és teológiai hallgató is volt Győrött, de 1886-ban a budapesti egyetemen a bölcsészeti szak hallgatója lett. Majd állami ösztöndíjon Párisba ment és a Sorbonne-on és a College de France-on tanult. 1891 óta van a tanári pályán. Szerkeszti a Franczia Irók Iskolai Tárát 1898 óta. Macher Ede.

Munkái : Baunard. A kétely. Ford. Pozsony, 1887. — A mese és Lafontaine. Pozsony, 1891. — Sandeau Mademoiselle de la Seiglière. Vígj. Pozsony, 1898. — Franczia olvasókönyv. U. o. 1901.

Magyary Szulpicz, esztergomi születésű benczés tanár, életrajzi adatait és írói működését Esztergom megye monografiájában ismertetjük. 1879—1886. közt a komáromi kath. gimnáziumnál tanárkodott és figyelemreméltó történetírói tevékenységet fejtett ki. Fiatalon esett ki kezéből az írói toll : 1887-ben meghalt Esztergomban. Komárom város társaséletében kiváló szerepet vitt. Magyary Szulpicz.

Művei : Rév-Komárom törekvései a szabad királyi városi jog elnyeréseért. Komárom, 1882. — Adatok a komáromi sz. András templom történetéhez. U. o. 1884.

Magyary Kossa Péter, református szuperintendens 1700 körül Ekelben, majd Aranyoson volt prédikátor. Az 1713. ápril 2-án Kocson tartott országos gyűlésen lett a dunamelléki kerület püspöke. Működéséhez több jelentős mozzanat fűződik ; rendbehozta az egyházakat, behozta az anyakönyvek rendszeres Magyary Kossa Péter.

vezetését. Meghalt 1720-ban Aranyoson. Papi működése alatt kánonokat készített, melyeket a kocsi országos gyűlésen kihirdettek.

Munkája : Dissertatio Theologica . . . execratione legis. Debrecini, 1696.

Mahler Miksa. *Mahler Miksa dr.*, főgimnáziumi tanár, szül. 1846 október 15-én Szimőn. 18 évig állt a vágújhelyi izr. alreáliskola élén. 1895-ben nevezték ki állami tanárnak. Műve : A sík görbe vonalok nevezetes pontjairól. Budapest, 1877.

Marcsa György. *Marcsa György,* komáromi községi iskolai tanító, a vármegyei tanítótestület elnöke, szül. 1856-ban Őszőnyben. 1887 óta a komáromi községi iskolánál működik, melynek igazgatója is volt. Számos tanügyi és társadalmi czikket írt. A megyei »Tanügyi Értesítőt« alapította és szerkesztette is. Önálló műve : Komárom szab. kir. város községi népiskolájának XXV. évi története. Komárom, 1896.

Mártonffy Frigyes. *Mártonffy Frigyes,* ipartestületi titkár, szül. 1825-ben Komáromban. Pozsonyban tanult, hol a negyvenes években az ifjúság egyik vezére volt. 1848-ban honvéd lett és mint főhadnagy tette le a fegyvert Világosnál. A szabadságharcz után egy darabig színész volt és a Nemzeti Színháznál is működött hat évig. 1883-ban az újpesti ipartestület titkárja lett, itt halt meg 1895-ben. Nyelvismereteit hasznosan értékesítette és a hatvanas években rengeteg sok regényt fordított francziából Ponson du Terrail, Féval Pál, Gaboriau, Kock Pál, Montepin, id. Dumas és más íróktól, melyeket abban az időben széltében olvastak. Irt néhány füzetes ponyvaregényt is és egy franczia nyelvtant.

Matovits József. *Matovits József,* jómódú komáromi polgár, ki az irodalom serény munkása volt, az idősb Péczely idejében írta műveit.

Munkái : Mindenkori emlékezetünkben tartandó, fövényel folyó poróra. Komárom. 1797. — Tizenkét levelű rózsa. U. o. 1798. — Kellemetesen zengő lelki hárfa. U. o. 1799.

Matusik János. *Matusik János,* kegyesrendi tanár, szül. Tatán 1815-ben. 1834-ben lépett a rendbe és negyven évig működött a tanári pályán. Több tankönyvet írt.

Munkái : Az egyetemes földrajz alapvonalai. Kolozsvár, 1853. — Erdély földrajza. U. o. 1854. — Ájtatos elmélkedések. U. o. 1855. — Az ausztriai birodalom honisméje. Pest, 1857. — A selyemhernyó tenyésztés alapvonalai. Kolzsvár, 1860. — Erdély külön történelme. U. o. 1868.

Meszlényi Gyula. *Meszlényi Gyula,* belső titkos tanácsos, szatmári püspök, Fejérvármegye szülötte, 1866—1881-ig működött Komáromban mint plébános, hol emléke felejthetlen marad. Magyar szívű, szilárd jellemű pap volt, előítéletektől és elfogultságtól ment. Távozása a más vallású lakosoknak, a kiknek tiszteletét és ragaszkodását kivívta, épp oly nehezére esett, mint híveinek. Komáromi működése alatt a következő műveket írta :

La Salette. 1877. — IX. Pius pápa halálakor. Komárom, 1878.

Mikola István. *Mikola István,* református iskolai rektor volt Komáromban.

Munkái : Orbis novus delectus. Komárom, 1791. — Az hazafiakhoz. Komárom, 1800.

Miksó István. *Miksó István dr.*, szomori esperes-plébános, a római arkádiai tudós társaság tagja, szül. 1835-ben. A teológiát a budapesti és bécsi egyetemeken hallgatta. 1874-ben lett szomori plébános, mely állásában ma is működik. Nagy érdemeket szerzett kulturális téren kifejtett tevékenységével. Községében óvoda létesült kezdeményezésére. Irt számos alkalmi költeményt és czikket.

Munkái : Theses ex universa theologia. Tirnaviae, 1861. — Költelmi zsengék. U. o. 1862. — Mária Nagyboldogasszony. Esztergom, 1893. — Das Armen-Seelen Lied.

Mindszenthy Antal. *Mindszenthy Antal,* Komárom vármegye táblabírája, szül. 1786-ban Komáromban. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe. Kiadta atyja, Mindszenthy Sámuel hátrahagyott munkáit és ebben megírta életrajzát. Munkája : Új históriai dictionarium 1., 2. kötet. Pozsony, 1808—1809.

Mindszenthy Sámuel. *Mindszenthy Sámuel,* püspökladányi születésű református lelkész, 1783-ban került Komáromba, hol Péczely József lelkésztársa s a komáromi tudós társaság tagja volt. 1805-ben halt meg Komáromban.

Művei : Broughtonnak a religiórul való historiai lexicona. Komárom, 1792—93. 3 kötet. — Ladvocat apáturnak . . . historiai dictionariuma. U. o. 1796—1797. 6 kötet.

Mladoniczky Ferencz. *Mladoniczky Ferencz,* jezsuita áldozópap, született Tardoson 1836-ban. 1866-ban lépett a Jézus-társaságba és ez idő óta mint tanár és szónok működött.

Művei : Minek a pápa ? Baja, 1862. — Miért vagyok katholikus ? Pest, 1863.

Mladoniczky Ignácz. *Mladoniczky Ignácz,* győri prépost-kanonok, szül. 1840 július 19-én Tardoson. 1863-ban szentelték áldozópappá. 1872-ig a győri egyházmegye kötelékében a komáromvármegyei Bánhida, Kocs és Dunaalmás községekben lel-

készkedett; ekkor a győri szeminárium viczerektora, majd rektora lett. 1892 óta kanonok és 1897-ben czímzetes prépost lett.

Munkái: Mieczyslawska Makrina. Ford. Kalocsa, 1864. — A Jézus társasága ellen intézett vádak. Győr, 1867. — Lateau Lujza. Budapest, 1875.

Moháry Gyula, perbetei plébános, szül. 1827 november 16-án Pesten, hol jogot végzett. 1848-ban fogalmazó lett az első magyar miniszteriumban, majd nemzetőrnek állt és a századosi rangig emelkedett. 1860-ig a közigazgatási pályán működött, ekkor Scitovszky herczegprimás felvette növendékpapnak. 1888 óta működött Komárom vármegyében a perbetei plebánián. Több egyházi beszéde jelent meg külön kiadásban. Moháry Gyula.

Mohl Adolf, tatai esperes-plébános, a Szent-István-Társulat igazgatósági tagja, szül. 1855-ben. 1878-ban szentelték pappá. 1884-ben lett lorettói (Sopronmegye) plébános, 1902-től kezdve áll a tatai plébánia élén. Jobbára történeti kutatásokkal foglalkozik, e mellett szenvedélyesen gyűjt régiségeket. Igen értékes gyűjteménye van régi bútorokból. Sikerrel munkálkodott az ifjúsági irodalom terén is. Megírta a tatai középkori templomok és kolostorok történetét. (Komárom várm. Múzeum Értesítője 1905.) Pap bácsi álnév alatt sok népies olvasmányt és verset írt, melyeket a Szent István Társulat adott ki. Mohl Adolf.

Mokos Károly, felső kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1851-ben Komáromban. 1873—1885-ig tanított a czeglédi polgári iskolánál, később Nagyrőczén. 1896-ban a pancsovai felső kereskedelmi iskola tanára lett; meghalt 1897 deczember 15-én Budapesten. Mokos Károly.

Munkái: A takarékpénztárakról. Bpest, 1881. — A háromtornyú vár. U. o. 1882. — Eredeti mesék. Czegléd, 1884.

Molnár Nep. János, apát, esztergomi kanonok és orsz. képviselő, szül. Esztergom megyében, Tóthon 1805. máj. 5. 1881—1898-ig volt komáromi plébános. Nevéhez fűződik az úgynevezett elkeresztelési rendelet be nem tartása miatt országszerte megindult kulturharcz, melyből később a néppárt keletkezett. Ennek kezdettől fogva egyik vezére volt és a párt szervezésében nagy része van. Jeles szónok és európai látókörű politikus. Molnár Nep. János.

Komáromban írt *művei:* Jézus szent szívének diadala. Esztergom 1885. — Miért él az ember a világon? Komárom 1889. — Nem mese a kétfejű sárkányról. U. o. 1893.

Molnár Lajos, gazdasági író, szül. Rétiben (Győrmegye), 1876—1878. közt Komárom vármegye gazdasági vándortanára volt és itt szerkesztette a Haladó gazda cz. lapot 1877—1878-ban. Molnár Lajos.

Molecz Tivadar zeneszerző, a komáromi r. kath. egyház karnagya 1881 óta működik Komáromban. Több zenés misét és férfikart szerzett. Mint a Komáromi Dalegyesület és a r. kath. egyházi énekkar karnagya nagy sikereket aratott az országos dalversenyeken. Választmányi tagja az Országos Magyar Dalár-Egyesületnek és a Szent Czeczilia egyházi zene-egyesületeknek. Molecz Tivadar.

Nádasdy Lipót gróf, v. b. t. tanácsos, Komárom vármegye örökös főispánja, szül. 1802 július 8-án. 1822-ben Vas vármegye aljegyzője lett, 1832-ben kir. táblai bíró, majd 1835-ben hétszemélynök. Időközben 1833-tól kezdve Komárom vármegye főispáni helyettese volt. Ez állásába véglegesen 1837-ben iktatták be. Neje sz. Forray Júlia grófnő nemes szívű úri hölgy volt, a kinek buzgalma folytán létesült a vármegyeháza telkén a komáromi fogház és dologház, mely ma is mintaszerű és egyike az ország enemű elsőrendű intézményeinek. Nádasdy Lipót 1848-ban a nemzeti ügy mellett foglalt állást, a miért börtönt is szenvedett. 1860-ban ismét elfoglalta Komárom vármegye főispáni székét, melyet 1873 július 18-án Budapesten bekövetkezett haláláig viselt. Megalapította a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesületet és 20,000 forintos alapítványt tett, melynek kamataiból a vármegye gazdasági vándortanárt alkalmaz a gazdasági ismeretek terjesztésére. Előkelő házánál a negyvenes években, a nemzeti felbuzdulás idején, az írók és művészek szíves fogadtatásra találtak. Nádasdy Lipót.

Nádasdy Mihály gróf, belső titkos tanácsos, Komárom vármegye örökös és valóságos főispánja volt 1761—1822-ig. 1826-ban halt meg Budán. Nádasdy Mihály gróf.

Munkái: 1 Allocutio ad Status comitatus Comaromiensis. Budae 1761. — Beszéde. Révkomárom 1817.

Nádasdy Mihály gróf, belső titkos tanácsos, államminiszter, Komárom vármegye főispánja volt 1822—1827. közt. Meghalt 1854-ben. Költeményt adott ki a nemzeti felkelő sereg széjjeloszlása alkalmával (Komárom, 1797.). Nádasdy Mihály gróf.

Nagy Antal.

Nagy Antal, győri kanonok, 1776—1896. közt ószőnyi plébános, életrajzi adatait Győrmegye írói sorában közöljük. Sokat fáradott az ószőnyi iskola érdekében. Mint egyházi író figyelemreméltó működést fejtett ki. Ószőnyi állásában írta a következő műveket:

Hitelemzés példákban. Budapest és Komárom. I. Az ember rendeltetéséről. A hitről. Budapest 1884. II. A parancsolatokról. U. o. 1881—1882. III. A malaszt eszközökről. U. o. 1886. A kath. hitoktatók kézikönyve. 3 kötet Győr 1896—1899. — Égi ösvény. Budapest 1895.

Nagy Elek.

Nagy Elek (Alsószopori), ügyvéd, szül. 1820-ban Komáromban. Pozsonyban folytatott ügyvédi gyakorlatot, a hol 1875-ben meghalt. Irt novellákat és színdarabokat az egykorú szépirodalmi lapokba. Több színdarabot fordított, melyeket a Nemzeti Szinházban adtak elő.

Nagy János.

Nagy János református esperes, szül. Mocsán 1806-ban. 1836-ban nagysallói lelkész lett, a hol a barsi egyházmegye espereseként halt meg 1880-ban. Műve: Magyar egyháztörténet. Pápa, 1874. Kéziratban maradt Rousseau Emil és Fenelon: Telemakjának fordítása.

Nagy József.

Nagy József (Szotyori), állami tanítóképző-intézeti zenetanár, szül. 1832-ben Komáromban. Családja Debreczenbe költözvén, itt tanult. A szabadságharczból főhadnagyként került ki. Hajlamai a zenei pályára vonzották és 1852-ben a czeglédi ref. egyház orgonistája, 1855-ben pedig Nagykőrösön kántor lett. 1869-ben nevezte ki a miniszterium a sárospataki tanítóképzőhöz zenetanárrá. Számos zeneművet és zeneelméleti czikket írt.

Művei: Vezérkönyv a hallás utáni énektanításban. Buda, 1872. — Gyakorlókönyv az énektanításra. Buda, 1872. — Énektár. Sárospatak, 1897.

Nagy Károly.

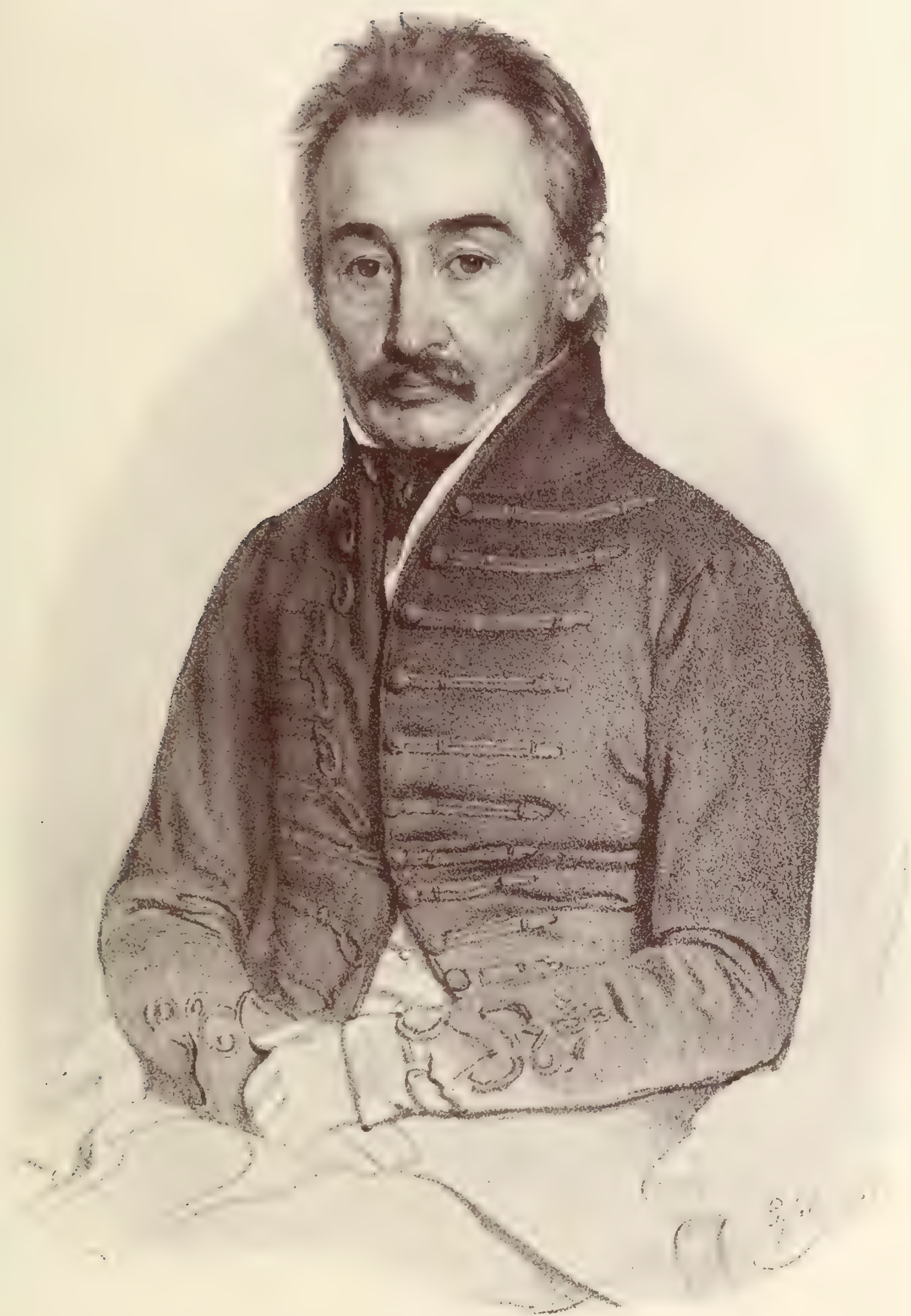
Nagy Károly, vegyész és csillagász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Komáromban 1797 deczember 6-án. Atyja gyógyszerész volt Komáromban és fiát is erre a pályára szánta. Hogy alapos kiképzését biztosítsa, 1819-ben Bécsbe küldte, hol csakhamar a chemiai tudományok doktora lett. Bécsben kötött ismeretséget Litrow János tudós csillagászszal, a ki e tudományág művelésére buzdította a tudományszomjas ifjút. Klauzál Imrével is Bécsben ismerkedett meg, a ki a kanczelláriánál viselt hivatalt; később Lenauval is baráti viszonyt kötött. Klauzál révén jutott gróf Károlyi Lajoshoz, majd Kaunitz herczeghez, Károlyi gróf apósához, a kiknek gazdasági tanácsadója lett. E hivatalában alkalma nyílott bejárni a külföldet és ismereteit gyarapítani. Eljutott Párisba, Angliába, sőt az Egyesült-Államokba is, hol egy évet töltött. Az Akadémia 1832-ben választotta tagjai közé. 1838-ban gróf Batthyány Kázmérral kötött ismeretséget, a kinek teljhatalmú megbizottja lett. Batthyány bőkezűsége révén Bicskén obszervatóriumot rendezett be, de az a közbejött szabadságharcz miatt nem volt megnyitható. 1849-ben feladták és fogságba került, de ártatlansága kiderült. Később bicskei birtokát, értékes könyvtárát és csillagvizsgálóját Ferencz József királynak adományozta, oly kéréssel, hogy a Batthyánynál maradt s a fiskus javára lefoglalt 60.000 forintját adja vissza. A kérés teljesíttetvén, 1853-ban Párisba ment, hol a tudományoknak szentelte tevékenységét; de súlyos szembajt kapott, melyből nagynehezen kigyógyult ugyan, de 1868 márczius 2-án Párisban meghalt. Igen sokat dolgozott a tudományos folyóiratokba és magyar, német, franczia nyelven írt.

Művei: A természetes számok logarithmai. London, 1834. — Elemi arithmologia. Bécs, 1835. — A kis számító. U. o. 1837. — A kis geometra. U. o. 1838. — Első magyar földteke. U. o. 1840. — Az égi és földtekéknek használata. U. o. 1840. — Daguérrotyp. Pozsony, 1841. — Considerations sur les cométes ou élements d'une cometologie. Paris, 1862. — Memoire sur le systéme solaire. U. o. 1862. — Die Sonne und die Astronomie. Lepzig, 1866.

Nagy Károly (Szotyori).

Nagy Károly (Szotyori), főiskolai zenetanár, szül. Komáromban 1821-ben, hol első oktatását a zenében Ströcker József ottani hírneves kántortól nyerte. Később Bécsben képezte magát tovább. Atyja halála után 1844-ben kántornak választották meg. Később külföldre ment és Drezda, Lipcse, Berlin konzervatóriumain egészítette ki zenei ismereteit és főleg a protestáns zeneirodalmat tanulmányozta. Debreczenben a zeneiskola igazgatója volt, hol ötven évig tanított és 1897 április 2-án halt meg.

Munkái: Énekhangzatos könyv. Debreczen, 1846. — Templomi karénekes könyv. Pest, 1848. — Templomi és halotti karénekes könyv. Debreczen, 1859. — 755 dallamos közjáték. Debreczen, 1887.

Pázmándy Dénes.
(Az Országos Képtárból.)

Nagy Lajos, tanító, szül. 1867-ben Perbetén. 1890-ben Csehiben lett tanító, honnét 1896-ban Magyarrégenbe került állami iskolához. Sokat dolgozott a helyi, budapesti és tanügyi lapokba. Nagy Lajos.

Művei: Mult idők. Marosvásárhely, 1894. — Versek. U. o. 1900. — Újabb versek. U. o. 1902.

Nagy Mihály, komáromi lelkész, a dunántúli ref. egyházkerület szuperintendense, szül. Rétalapon 1788-ban. Életrajzi adatait Győr vármegye írói sorában közöljük. 1821-ben a népes kocsi gyülekezet hívta meg papjának, 1845-ben komáromi lelkész és püspök lett. 90 éves korában halt meg Komáromban 1878. évben. Nagy Mihály.

Munkái: Birodalom szava. Komárom, 1845. — Emlékoszlop. Pápa, 1845. — Fejedelmi nagyság. Komárom, 1847.

Nagy Sámuel (Pathi), komáromi származású orvosdoktor, Csokonai és Kazinczy barátja, külföldön szerzett orvosi oklevelet és Komáromban települt le. 1810-ben halt meg Komáromban. Nagy Sámuel.

Munkái: Psychologia. Pozsony és Komárom, 1794. — Az Istennek jósága és bölcsesége a természetben. Ford. U. o. 1794. — Dafnis és az első hajós. Ford. U. o. 1797. — Az oltalmazó himlőről. Komárom, 1801. — Catalogus librorum experimentissimi quondam medicinae doctoris. Comaromii, 1810.

Nagy Vilmos dr. (Alsószopori), kir. tanácsos, közjegyző, szül. 1848 január 29-én Komáromban. 1871-ben szerezte meg az ügyvédi oklevelet; a következő évben már Komárom főjegyzője lett, a közjegyzői törvény életbeléptetése óta pedig komáromi kir. közjegyző. Élénk részt vett a közügyekben és a szabadelvűpártnak hosszú időn át elnöke volt. Irt a Komáromi Lapokba tárczákat és külföldi útjáról útirajzokat. Nagy Vilmos.

Nagyváthy Kálmán, ekeli származású ügyvéd, Pozsonyban folytatott ügyvédi gyakorlatot. Nagyváthy Kálmán.

Munkái: Krisztina. Regény. Pest, 1873. — Nagyváthy János élete. Pozsony, év n.

Nedeczky Gáspár, plébános, szül. 1822-ben Virten. Eleinte jogásznak készült, de 1840-ben növendékpap lett. 1854-ben lett dömösi plébános és itt is halt meg 1893 szeptember 6-án. Nedeczky Gáspár.

Munkái: Vasár- és ünnepnapi egyházi beszédek. Pest, 1860. — Dömös története. Esztergom, 1880. — A Nedeczky-család. Budapest, 1891.

Nemes Dezső, hegedűművész, szül. 1866-ban Komáromban, hol tanulmányait is megkezdette. Budapesten a piaristák főgimnáziumában végezte középiskolai tanulmányait és a Nemzeti Zenede növendéke lett, hol Kiss Péter, Gobbi Alajos és Huber Károly vezetése alatt folytatta tanulmányait, melyeket kitűnő eredménynyel végzett. Jókai Mór ajánlataival Párisba ment, hol Munkácsy Mihály támogatásával végezte a Conservatoire-t, Massart vezetése alatt, a kinek tanítványai közé tartoztak Winiavsky és Tua Teresina hegedűművészek. A fiatal művészt Liszt, Thomas, Delibes, Massenet buzdították és tanácsaikkal támogatták. Tanulmányai végeztével Párisban, Bécsben és Budapesten adott önálló hangversenyeket nagy sikerrel, majd *Esterházy* Miklós gróf, a dúsgazdag tatai főúr kastélyában rendezett hangversenyeket az arisztokráczia előtt. Később Londonba ment Esterházy gróf ajánlólevelével és ott Deym gróf nagykövet révén bejutott a londoni high life köreibe, melynek szalónjaiban csakhamar szívesen látott vendég lett. Önálló hangversenyeket adott a királyi család tagjai előtt is. Londonban, mint a Royal College of Music és a School of art tanára és a Royal Haymarket Theatre zeneigazgatója, évekig működött. Neje is, Heimlicher Melitta, Rubinstein és Moskovszky kitűnő tanítványa, jeles zongoraművésznő volt, osztozott sikereiben; amerikai útján is elkisérte és mindenütt tiszteletet szereztek a magyar névnek. Nemes Dezső

Nemes Soma, komáromi községi tanító és pedagógiai író, szül. 1835-ben. Önszorgalmából képezte ki magát és Gyöngyösön és Vágújhelyen működött a német tannyelvű zsidó iskoláknál, melyekbe magyar szellemet vitt be. 1869-ben, mikor a Néptanítók Lapjából neve országosan ismertté lett, meghívást kapott Komáromba, hol ez évben nyilt meg az ország legelső községi iskolája. Ennél az iskolánál működött az 1904. évig, mikor nyugalomba vonult. Tanítói működése alatt állandóan írt a tanügyi lapokba neveléstani czikkeket és munkatársa volt a Komáromi Lapoknak. A megyei tanítótestületnek majdnem minden ülésén felolvasással vett részt. E testület, nyugalomba vonulása alkalmával, tiszteletbeli tagjává választotta és aranytollal tüntette ki. 1884-ben létrehozta Nemes Soma.

a Kereskedelmi Iskola-Egyesületet, melynek iskoláját, mint igazgató, a korszínvonalára emelte.

Munkái: A világtörténelem tankönyve. Budapest, 1875. — A magyarok története. U. o. 1879.

Nemessányi János. *Nemessányi János*, kir. tanfelügyelő, szül. 1832-ben. Hazafias érzésű magyar ember volt, a ki a felvidéki pánszláv üzelmeknek Liptóban gátat vetett. 1877—1899 közt volt Komárom vármegye tanfelügyelője s a vármegye tanügyi viszonyainak javulása, az iskolák fejlesztése, az ő nevéhez fűződik. A vármegyében, hol egyetlen kisdedóvó sem volt, működése alatt 17 keletkezett. Népoktatási czikkeket írt a szaklapokba és a napilapokba. Tót nyelvre fordított több jeles tankönyvet.

Nemesszeghy Endre. *Nemesszeghy Endre*, államrendőrségi fogalmazó, szül. 1868-ban Komáromban. 1891 óta áll a budapesti államrendőrség szolgálatában. Számos szakczikket írt a Rendőri Lapokba.

Művei: A közrendőrségről. Budapest, 1892. — A rendőri nyomozásról. U. o. 1892.

Nemesszeghy István. *Nemesszeghy István*, zeneszerző és zenetanár, szül. 1863-ban Komáromban. 1886-tól 1903-ig Kecskeméten működött, hol hét évig Szabados Géza zenedéjében volt tanár. Ez időre esik a Zichy-hangversenyen való művészi szereplése. Később az áll. főreáliskola ének- és zenetanára lett és önálló zenekonzervatóriumot nyitott, melyet tizenhárom évig tartott fenn. Ő alapította a Kecskeméti Polgári Dalkört és a Műkedvelő Ifjak Zenekarát. Jelenleg az esztergomi érseki tanítóképző ének- és zenetanára. Sok ideig a Pestmegyei Hírlap színi és zenebírálója volt és számos kritikai czikket írt; majd a Függetlenség cz. politikai hetilapot szerkesztette egy évig. Több népszínműhöz és énekes vígjátékhoz írt zenét, melyek Kecskeméten és Kolozsváron kerültek színre. Nyomtatásban megjelent művei: Tornaverseny-induló. Jubileumi induló, Budapest.

Nemesszeghy Kálmán. *Nemesszeghy Kálmán*, nyug. városi alkapitány és méhész, szül. 1853-ban Komáromban. Méhészeti szakkönyvet írt. Jelenleg Keszthelyen él és méhészkedik.

Munkái: Beschreibung der. pat. Rahmen Einführungsbahn für Bienenstöcke. Komorn, 1895. — Bienenstock-Zug an Bienenstöcken. U. o. 1896. Méz a háztartásban. Komárom. 1902.

Német Alfréd. *Német Alfréd* dr., hírlapíró, miniszterelnökségi segédfogalmazó, szül. Komáromban 1877-ben. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. Nyolcz évig volt a *Nemzet* főmunkatársa, melynek politikai vezérczikkeket írt. 1905 június havában a miniszterelnökséghez s. fogalmazóvá neveztetett ki.

Munkája: Magyarország és Ausztria gazdasági viszonya az 1899: XXX. t.-cz. alapján. Budapest, 1905.

Nérei Ödön. *Nérei Ödön*, a Gazdák Biztosító Szövetkezete főtisztviselője, szül. 1852-ben Komáromban. 1866 óta működik a biztosítói pályán, melyen eredményes tevékenységet fejtett ki. A spiritizmussal foglalkozik és ily irányú műveket írt.

Művei: Tájékoztató a spiritizmus történetéből. Budapest, 1898. — A szellemvilág közleményei. U. o. 1899. — Levelek az ódról és delejről. U. o. 1900. — A médiumokról. U. o. 1901. — Mi a halál, hol a túlvilág? U. o. 1902. — (A három utóbbi Bata Mór név alatt.)

Neszmély Artur. *Neszmély Artur*, szül. 1873-ban Komáromban. Budapesten jogot hallgatott és belépett a Magyar Hirlap szerkesztőségébe; később az Egyetértésnek volt politikai és képviselőházi tudósítója. Éles elméjét és eleven tollát általánosan ismerték és újságíró-körökben nagy tekintélye volt. Fiatal volt még, midőn 1899 november 9-én örökre kiesett kezéből az írói toll. Az Esti Hirlapot szerkesztette 1897 október 19—1898 május 23-ig.

Netoliczka Oszkár. *Netoliczka Oszkár*, főgimnáziumi tanár, szül. 1865-ben Komáromban. Brassóban, Jénában, majd Berlinben tanult; 1890 óta a brassói ág. h. ev. főgimnázium tanára.

Munkái: Lehrbuch der Kirchengeschichte. Göttingen, 1893. — Gotthold Ephraim Lessing: Nathan der Weise. Wien, 1893. — Deutsches Lesebuch. Hermanstadt, 1896. — Johannes Honterus. Kronstadt, 1898. — Zum Honterus Drama von Traugott Teutsch. U. o. 1897. — Johannes Honterus. U. o. 1898. — Johannes Honterus' ausgewählte Schriften. Hermannstadt, 1898. — J. F. Trausch Handschriften. Katalog. Kronstadt, 1900. — Kronstädter Kalender. U. o. 1900, 1902. — Deutsches Lesebuch. Hermannstadt, 1902. — Breve Chronicon Danae. Kronstadt, 1902.

Nyulassy Antal. *Nyulassy Antal*, sz. Benedek-rendi áldozópap és tanár, szül. Székesfehérvárott 1820. jan. 19. Komáromban működött mint tanár 1856—1862., majd tárkányi plébános lett, hol egy évtizednél tovább valódi atyja volt híveinek.

A híres Komáromi Kalendáriumot, mely abban az időben az ország legnépszerűbb és legelterjedtebb naptára volt, szerkesztette 1865—1880-ig. Népies verseket és adomákat írt, több alkalmi verse és köszöntős könyve is jelent meg.

Obernyik Károly, református főgimnáziumi tanár, szül. 1815-ben Kömlődön. Már 1826-ban árvaságra jutott és özvegy édesanyjával Hajdunánásra költözött. A felsőbb iskolákat Debreczenben végezte a kollégiumban, melynek egyik dísze volt. Jó hírneve Kölcsey Ferencz környezetébe juttatta, a ki unokaöcscsének, a korán elhunyt Kölcsey Kálmánnak a nevelését rábízta. 1837-ben ment Csekére, Kölcsey birtokára, hol bő alkalma nyilt önművelését folytatni. Midőn Kölcsey 1838-ban meghalt, Obernyik a családdal Pestre költözött; itt megismerkedett Czuczorral és Vahot Imrével is és a Pesti Divatlapba dolgozott. Vahotéknál szoros barátságot kötött Petőfivel, ki Obernyik szállásán gyakran szavalta új verseit. Pesten a jogot elvégezvén, 1841-ben ügyvéd lett, de inkább az irodalomnak élt. A szabadságharcz elől félrevonult. Tanítványa, Kölcsey Kálmán, honvédhadnagy, 1849-ben Komáromban halt meg és ezért Obernyik 1850-ben megvált a családtól. Ekkor a Nemzeti Színházhoz dramaturgnak hívták meg. Az akkor már neves írót a debreczeni főiskola is meghívta tanárnak, de ő inkább a nagykőrösi főiskola meghívását fogadta el, hol 1855-ig működött. Ez évben kolerajárvány pusztított az országban és ez elől menekült Pestre, hol 1855 augusztus 17-én meghalt kolerában. A kerepesi temetőben levő sírjára Tomori Anasztáz buzgalmából a nagykőrösi ref. tanári kar emléket emelt. Obernyik egyike volt a magyar drámaírás úttörőinek. Hírnevét a »Főúr és pór« czímű drámája alapította meg, mely 1843-ban az Akadémia 100 arany jutalmát nyerte el. Zajos sikert aratott »Örökség« czímű drámája is. Az elbeszélő irodalom terén is voltak sikerei. Irt jogi munkákat is. Obernyik Károly.

Munkái: Főúr és pór. Dráma. Buda, 1844. — Örökség. Dráma. Pest, 1845. — Nőtelen férj. Vígjáték. U. o. 1846. — Ausztriai polgári törvénykönyv. Pest, 1853. — Beszélyek. U. o. — Összes szépirodalmi munkái. Budapest, 1878. 4 kötet.

Ordódy Béla, a budapesti állami felső építőipariskola tanára, szül. Bagotán 1856-ban. Tanulmányait Budapesten a piaristák gimnáziumában és a József-műegyetemen végezte, hol mérnöki oklevelet szerzett. 1881-ben, az akkor fennállott m. kir. vasuti főfelügyelőséghez, majd az államvasútakhoz került és vasútépítéseknél működött. 1886-ban a budapesti állami középipariskolához nevezték ki tanárnak. 1898 óta az állami felső építőipariskola tanára. 1906 június hóban az iparoktatás terén tanusított kiváló szolgálatáért a királytól a felső ipariskolai igazgatói czímet és jelleget kapta. Tagja az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottságnak és Komárom vármegye törvényhatósági bizottságának is. A technológiai irodalom terén működött. Ordódy Béla.

Munkái: Építő anyagok tana. Budapest. — Alapozások. U. o. — Vasszerkezetek. U. o. — Földmértan. U. o. — Út és hídépítéstan. U. o. — Építési erőműtan. U. o.

Ordódy Pál, közmunka- és közlekedésügyi miniszter, országgyűlési képviselő, szül. 1822-ben, Ordódy Vincze és Ghyczy Mária szülőktől. Tanulmányait elvégezvén, 1848-ban a közlekedési miniszterium fogalmazója lett és Szalay László társaságában, mint annak titkára, résztvett a frankfurti birodalmi gyűlésen. Világos után Teleki László gróf oldalán Párisba ment. 1861-ben Komárom vármegye főjegyzőjévé választotta meg, 1868-ban alispán lett és a következő évben az udvardi kerület képviselőjévé választotta. Mint képviselő a Deák-párthoz csatlakozott és itt a bizottságokban nagy tevékenységgel vett részt és csakhamar magára vonta a közfigyelmet. Tisza Kálmán 1880-ban közlekedésügyi miniszternek hívta meg; ez állásában, melyet 1882-ig, két évnél tovább viselt, sokat dolgozott az államvasútak hálózatának fejlesztésén és az idegen vasútak államosítása érdekében. Lemondása után a főrendiház tagja lett és 1885 augusztus 26-án halt meg Bagotán. Ordódy Pál.

Ordódy Pál, országgyűlési képviselő, szül. 1853-ban. Technikusnak készült és Zürichben tanult, majd Bécsben a Hochschule hallgatója lett, de emellett elvégezte a jogot is. Eleinte családja bagotai birtokán gazdálkodott, majd a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium fogalmazója lett. 1884-től 1892-ig az udvardi kerületet képviselte szabadelvű programmal. Ekkor a választáson kisebbségben maradván, birtokán gazdálkodott és tevékeny részt vett a vármegyei közéletben. 1903 április 2-án Budapesten léghajóra szállt és ez alkalommal a vihar következtében beállt katasztrófa áldozata lett. Ordódy Pál.

Paal Gyula.

Paal Gyula, állami tanító, szül. 1852 augusztus 29-én Tatán. Eleinte a színi tanodába iratkozott be, de azután a tanítói pályára lépett. 1885 óta Rimaszombatban tanító. Dolgozott a fővárosi szépirodalmi lapokba és számos vidéki lapba. Több színdarabot írt, melyeket Komáromban, Rimaszombatban s a vidék több városában és a kolozsvári Nemzeti Színházban adtak elő.

Művei: Téli estékre. Komárom, 1881. — Elbeszélések. Rimaszombat, 1890. — Kandalló mellett. U. o. 1892. — Vaskeresztesek. U. o. 1896—1897. 3 kötet. — Tarka képek. U. o. 1899. — Őszi rózsák. U. o. 1900.

Palkovich Viktor.

Palkovich Viktor, gútai esperes-plébános, szül. 1850-ben. 1886 óta Komárommegyében Gútán működik. Mint a vármegyei közélet egyik tevékeny tagja, előkelő szerepkört tölt be. Jeles szónok és a szövetkezeti eszmének egyik előharczosa. Gútán a nagyforgalmú hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, gőzmalom és a modern iskola neki köszöni felvirágzását. Nagyszabású szocziális tevékenysége mellett a pedagógiai irodalommal is foglalkozik.

Munkái: Részletes tan- és óratervek. Esztergom, 1893. — Részletes tantervek a népiskolák számára. U. o. 1893.

Pálffy Sámuel.

Pálffy Sámuel, komárommegyei, hihetőleg kömlődi születésű földbirtokos, nagy szerepet vitt a vármegyei életben a XIX. század első éveiben. A napoleoni háborúkat végig harczolta. Ügyvédi gyakorlatot folytatott és táblabiró is volt. Később vagyona romjaival Biharmegyébe, Tótiba vonult és ott is halt meg 1835-ben.

Munkái: Erbia vagy Abules és Agetás szívreható története. Pest, 1811. — Zomilla. Pest, 1824.

Pajor István.

Pajor István, ügyvéd és váltójegyző, szül. Komáromban 1798. körül. Győrött folytatott ügyvédi gyakorlatot. A szabadságharczban résztvett és utána fogságot szenvedett.

Munkái: Titkos szerelem vagy napkeleti virágnyelv. Győr, 1833. — A magyar váltótörvény hiányai. Buda, 1846.

Pap-Kovách Gábor.

Pap-Kovách Gábor (Vönöczki), református püspök, szül. 1827-ben. 1875 és 1878 között ószőnyi lelkész, 1878—1895-ig a komáromi ref. egyház papja és egyúttal a dunántúli egyházkerület püspöke volt. Komáromi működése alatt alakult meg a Honvédegylet, melynek elnöke lett. Mint a főrendiház tagja, résztvett az egyházpolitikai vitákban és a polgári házasság mellett heves küzdelmet fejtett ki. A kulturharczot, mely a Csáky-féle elkeresztelési rendelet miatt Komáromból indult ki, Tisza Kálmánnal együtt kezdették meg az emlékezetes egyházkerületi gyűlésen. Nagytudományú pap és kiváló szónok volt. Mint könyvgyűjtő gyönyörű könyvtárat szerzett, melyben nem egy ősnyomtatvány akadt. Értékes éremgyűjteményét halála után a pápai főgimnáziumra hagyta. Élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki a protestáns egyházi lapokban. Több alkalmi beszéde jelent meg nyomtatásban.

Pap Kálmán.

Pap Kálmán, honvédezredes-hadbíró, szül. 1856-ban Kamocsán. 1876-ban lépett a hadbírói pályára, melyen 1899-ig az ezredesi rangig emelkedett. A honvéd főparancsnokság igazságügyi előadója és a honvéd főtörvényszék elnöke. Költeményei sűrűen jelentek meg 1874-től kezdve szépirodalmi lapjainkban. Mint katonai szakíró is sikerrel működött. Szerkesztette a Zsebkönyv a m. kir. csendőrség számára I. évfolyamát 1886-ban.

Munkái: Költemények. Pápa, 1875. — Pásztortüzek. Budapest, 1880. — A szerelem népdalainkban. Szeged, 1882. — A katonai büntetőjog kézikönyve. Budapest, 1884. — A katonai büntető igazságszolgáltatás más államokban. Budapest, 1890. — Adatok a katonai büntető igazságszolgáltatás reformjához. Budapest, 1890. — A katonai behivó parancs iránti engedetlenség. U. o. 1891.

Pápay József.

Pápay József, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tisztviselője, szül. Nagyigmándon 1873-ban. Mint egyetemi hallgató Szarvas Gábor mellé került és ez fejlődésére nagy hatással volt. Résztvett 1897-ben Zichy Jenő harmadik ázsiai expedícziójában. Ezt megelőzőleg Pétervárott időzött és átment Helsingforsba, a finn-ugor nyelvészetet tanulmányozandó. Kazánban csuvas, tatár, baskir, mordvin, votják és cseremisz nyelvemlékeket gyűjtött, később pedig a csuvas nyelv tanulmányozásába fogott. Tobolszkból 1898 július 1-én indult el az osztjákok közé és sok nélkülözés közepett köztük töltött egy esztendőt. Gazdag tapasztalatait rendszeresen feldolgozta.

Önálló munkái: Reguly Antal emlékezete. Bpest. 1905. — Nyelvészeti tanulmányútam az északi osztjákok földjén. Bpest. 1905. — Osztják népköltési gyüjtemény. (Magyarul és németül.) Bpest. 1905. — Az osztjákok földjén. Bpest. 1906. — Im Lande der Nord Ostjaken. Budapest. 1906. — Reguly Antal urali térképe (magyarul és németül). Budapest. 1906. — Osztják nyelvtanulmányok (sajtó alatt).

Pasteiner Gyula, egyetemi nyilv. rendes tanár, művészettörténeti író a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. 1846 márczius 7-én Tatán. Tanulmányait a pesti és bécsi egyetemeken végezte. 1868-tól négy évig tanár a budai gimnáziumban. 1872-ben állami ösztöndíjjal művészettörténeti tanulmányútra indult és négy év alatt bejárta csaknem egész Európát. 1876 óta a budapesti egyetemen előbb magántanári minőségben, utóbb mint ny. rk., 1890 óta mint ny. r. tanár tanítja a művészet történetét. Ez idő alatt megalapította az egyetemi tanszékkel kapcsolatos művészettörténeti gyűjteményt, mely a szemléltetésnek gazdag készletét foglalja magában s a külföldön újabb időben keletkezett hasonló intézmények mellett is megállja helyét. A művészettörténet leghivatottabb hazai művelőinek ifjabb nemzedéke tanítványai sorából került ki. Az Akadémia 1896-ban választotta levelező, 1907-ben rendes tagjává. Székfoglaló értekezése: Az építészet I. Mátyás király alatt (Budapesti Szemle, 1893). 1898 óta a művészettörténeti nemzetközi kongresszusok állandó bizottságának tagja. Ifjabb éveiben a hírlapirodalom terén is működött; fölváltva több napilapnak volt külföldi levelezője, majd szerkesztőségi tagja. Később azonban kizárólag művészeti kérdésekkel foglalkozott. Dolgozatai a régi Pesti Napló, az Athenaeum, Fővárosi Lapok, Kelet Népe, Pester Lloyd, Egyet. Phil. Közlöny, Képzőművészeti Szemle, Budapesti Szemle, az Akadémiai Értesítőben és a Művészi Iparban jelentek meg, mely utóbbit 1885—1894 között szerkesztette is. Közreműködött a Pallas Nagy Lexikona művészettörténeti részének szerkesztésében; az idevágó czikkek javarészét maga írta. Középiskolai tanároknak 1893-ban Görögországban, 1894-ben Olaszországban az oktatásügyi kormány megbízásából vezetése alatt tett szünidei tanulmányút eredményeként szerkesztette Görögföldön (1895) és Római világ (1899) czímű könyveket. Résztvett továbbá az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben czímű népismei nagy kiadvány szerkesztésében s annak III., IV., V. és VII. kötetében megírta a hazai építészet történetét a királyság megalapításától kezdve. Ez legértékesebb irodalmi terméke. Több ismeretterjesztő előadást tartott a művészetek történetéből: a Mária Dorottya-Egyesületben a festészetről (Athenaeum, 1892), az Országos Képtárban Mantegnáról (Budapesti Szemle, 1901) és Van Eyck testvérekről, továbbá a Népszerű Főiskolai Tanfolyamban 1903-ban Az építészet művészeti fejlődése, 1904-ben Az építészet története Magyarországon, 1905-ben A szobrászat, 1906-ban Ezerötszáz év a szobrászat történetéből czím alatt. Egyéb munkái: A régi művészetek történetének mai tudományos állása. Budapest, 1875. — A művészeti és nem művészeti utánzásról. U. o. 1879. — A művészetek története. U. o. 1885. Pasteiner Gyula.

Paur Ödön, a Gazdák Biztosító Szövetkezetének osztályfőnöke, szül. 1873 júl. 8-án Tatán. Győrött és Esztergomban tanult, majd az Eszterházy grófi uradalom tisztviselője lett Tatán. Itt szerkesztette a Tata-Tóvárosi Hiradót 1893—1898. években. Veszprémbe költözvén, a Veszprémvármegye czímű lapot szerkesztette 1900—1905 közt és szocziális irányban működött, e tevékenységeért a Veszprémi Gazdasági Egyesület titkárává választotta. Szerkesztette az 1901—1902. években a Dunántúli Közgazdasági Szemlét. Az 1904-ben rendezett veszprémi ipar- és gazdasági kiállitás titkára volt, tevékeny részt vett a veszprémvármegyei múzeum megalapítása körül, melynek első titkára volt. Dolgozott a Budapesti Hirlap, Magyarország, Nemzet, Az Ország, Köztelek, Szövetkezés lapokban. Paur Ödön.

Művei: Jelentés a Veszprémvármegyei múzeum alapításáról. Veszprém. 1904. — Arató- és cselédsztrájkok. Ugyanott. 1904. — A Veszprémmegyei Gazdasági Egyesület Évkönyve (Gazdasági monografia). Ugyanott. 1905. — Mezőgazdasági problémák. Bpest. 1906.

Pávai Antal, r. kath. plébános, szül. Őszőnyben. 1874-ben szentelték pappá, azóta a lelkészi pályán működik. Jelenleg Kálnokon (Moson m.) plébános. Még mint papnövendék számos egyházi és társadalmi lapba írt czikkeket és elbeszéléseket. Munkája: A kálnoki csodatevő Mária-szobor, kegykápolna és szent kút története. Budapest, 1903. Pávai Antal.

Pázmándy Dénes (Szomori és Somodori), főispán, főrendiházi tag, szül. 1781-ben Kömlődön. 1802-ben ügyvédi czenzurát tett és Komárom vármegye szolgálatába állott alügyészként. Az 1825/27-iki országgyűlésen mint Komárom vármegye követe vett részt és tekintélyre tett szert alapos közjogi tudása és szónoki talentuma révén. 1828-ban Komárom vármegye alispánjává válasz- Pázmándy Dénes.

totta s a következő országgyűlésre ismét követül küldte. 1837-ben a dunántúli ref. egyházkerület főgondnoka, 1848-ban pedig Fejér megye főispánja, főrendiházi tag, majd a honvédelmi bizottmány tagja lett. A forradalmi eszmékkel nem rokonszenvezvén, visszavonult baracskai birtokára és ott halt meg 1854-ben.

Pázmándy Dénes. *Pázmándy Dénes*, az 1848/49-iki magyar képviselőház elnöke, szül. Kömlődön 1816 április 7-én. Pázmándy Dénes, a későbbi főispán, és Peély Nagy Judit szülőktől. Pozsonyban tanult, majd a pesti egyetemen folytatta és fejezte be tanulmányait. 1843-ban Komárom vármegye atyja helyett őt küldte követül az országgyűlésre. 1844-ben a vármegye másodalispánjává választotta, 1847-ben pedig első alispánja lett Komárommegyének. Az 1847-iki országgyűlésen ismét mint Komárom vármegye követét találjuk, a kit az országgyűlés legkiválóbb szónokai sorában emlegetnek. 1848 májusában a frankfurti gyűlésre Szalay Lászlóval követekül küldettek ki, de a gyűlés eredmény nélkül oszolván szét, július 5-én hazajött, hogy az első népképviseleti országgyűlés elnöki székét elfoglalja. Elnöki állásában féltékeny gonddal őrizte meg a képviselőház szuverénitását. Küldöttséget vezet a királyhoz, hogy a horvát lázadást csendesítse le, majd a nádorhoz, a kit felszólít, hogy a horvát lázadók ellen vezessen sereget és annak álljon élére. Élénken résztvett a kormányt helyettesítő honvédelmi bizottmány megalakításában. 1848 deczember 30-án elnökölt utoljára és nem követte az országgyűlést Debreczenbe, hanem az ország jövőjébe vetett hitében megingatva, a nemzet jövő sorsa iránti bizalmát elveszítve és öreg szülei aggodalmainak engedve, visszavonult és ezzel fényesnek igérkező politikai pályafutása véget ért. Később az osztrákok elfogták, de kiszabadult; majd a magyarok fogatták el és a vésztörvényszék itéletétől Kossuth mentette meg. Baracskai magányában gazdálkodva élt. Meghalt 1856 január 24-én.

Pázmándy Dénes. *Pázmándy Dénes,* volt országgyűlési képviselő, hírlapíró, Pázmándy Dénes 1848-iki képviselőházi elnök és Domonkos Lidia fia, szül. 1848 július 10-én Kömlődön. 1864-ben a berlini egyetemre ment, majd Párizsban irodalmi és művészeti tanulmányait egészítette ki. 1872-ben a külügyminiszterium szolgálatába lépett, de ez állását csakhamar otthagyta. 1878-ban a körmendi kerület képviselője lett. E kerületet 1884-ig képviselte; ekkor a zalaegerszegi kerület küldte a képviselőházba függetlenségi programmal. Pázmándy Dénes mint hírlapíró és publiczista korán kezdte működését. Mint európai látókörű ember, eleven tolla és humoros, ötletes stílusa révén bizonyos népszerűségre tett szert. Szerkesztette a Delejtű és Haladás czímű lapokat 1881—1872-ben. A kilenczvenes évek elejétől kezdve az országon kívül, Párisban és utóbb Szentpétervâron tartózkodott.

Pázmány Zoltán. *Pázmány Zoltán* dr. (Szilasi és Laki), pozsonyi kir. akadémiai jogtanár, egyetemi magántanár, a magas német lovagrend Mária-keresztese, a római Arkádia-akadémia tagja, szül. 1869-ben Komáromban. Győrött és Esztergomban végezte középiskolai tanulmányait, az egyetemet pedig Rómában és Budapesten. Megszerezve a bölcseleti és jogi doktori oklevelet, a bírósághoz ment, majd 1896-ban a kecskeméti ref. jogakadémia tanára lett. 1903 óta a pozsonyi kir. akadémián a római jog tanára. Látogatta a párisi, londoni és lipcsei egyetemeket európai körútjaiban. Szépirodalmi és jogi dolgozatai különféle lapokban jelentek meg. Fordított idegen költőkből is.

Munkái: Rosmini Serbati tana. Budapest, 1890. — Hipnotizmus. Győr, 1892. — A haszonélvezet a római jogban. Kecskemét, 1901. — Követelések fölötti zálogjog. U. o. 1903. — A szilasi és laki Pázmány-nemzetség. Pozsony, 1904.

Péczeli József. *Péczeli József* (idősb), komáromi ref. lelkész, szül. 1750-ben. 1767-ben lett a debreczeni főiskola növendéke és már ebben az időben több nyelvet értett. Csakhamar a főiskola egyik kitünősége lett és mint szénior 1778-ban végezte iskoláit. Hogy ismereteit gazdagítsa, Lipcsében, Jenában, Bernben és Genfben látogatta az egyetemeket, később pedig Utrechtbe ment. 1783-ban szentelték pappá, a mikor neve, mint híres szónoké, széltében ismeretes volt. A debreczeni főiskola ajánlatára 1783-ban a komáromi gyülekezet hívta meg lelkészéül és papi hivatalát ez év október 5-én foglalta el. Kilencz évig működött Péczeli Komáromban és e rövid idő alatt szinte példátlan irodalmi tevékenységet fejtett ki. Működéséhez fűződik az üldözött református egyház újjászervezése. Az addigi imaház helyett hatalmas kőtemplomot építtetett, mely 1788-ban készült el. Péczeli életczélja a nemzeti nyelv és irodalom művelése

volt, ebben merítette ki tevékenységét, mely a XVIII. század első írói sorába emelte. Az irodalomban a franczia iskola híve volt és a franczia irodalom számos termékét ültette át magyar nyelvre. A bécsi testőrök után Komárom lett ez iskola középpontja. Péczeli nagy buzdító tehetség volt, az íróknak egész gárdáját gyűjtötte maga köré. 1789—1792 között a Mindenes Gyűjteményt szerkesztette ; munkatársainak körét »Komáromi tudós társaság«-nak nevezték az országban. Lázas munkássága több művel gazdagította irodalmunkat, melyeket abban az időben széltében olvastak. Péczeli a magyar nyelv és művelődés buzgó apostola, irodalmunk egyik legtiszteletreméltóbb alakja 1792 deczember 4-én halt meg Komáromban. Lakóházát a Komáromi Múzeum-Egyesület művészi kivitelű, karrarai márványból készült emléktáblával jelölte meg, mely Istók János szobrász vésője alól került ki.

Munkái: Zayr (Voltaire). Győr, 1784. — Neuriás (Voltaire). U. o. 1786. — Young éjtzakái. Pozsony, 1787. 3 kötet. — Haszonnal mulattató mesék. Győr, 1788. — A haza szeretetéről. Ford. Győr, 1788. — Szomorújátékok. (Voltaire). Komárom, 1789. — II. József életének rövid leírása. U. o. 1790. — A magyar koronának rövid históriája. U. o. 1790. — Hervey siralmai és elmélkedései. Ford. Pozsony, 1790. — Erkölcsi prédikácziók. Győr, 1790. 2 kötet. — Álzir (Voltaire). Komárom, 1790. — Az ótestámentumi ekklézsiának históriája. (Maisonnet.) U. o. 1791. — A szentírás theológiája. U. o. 1792—1793. 2 kötet.

Péczely József ifj.

Péczely József (ifjabb), debreczeni főiskolai igazgató-tanár, a Magyar Tudós Társaság tagja, 1789 deczember 25-én született Komáromban, Péczeli József és Varjas Katalin szülőktől. Nagynevű atyját korán elveszítvén, édes anyjával Debreczenbe költözött, hol iskoláit végezte és Budai Ézsaiással kötött ismeretséget. 1811-ben Mezőtúrra ment rektornak, két évvel utóbb azonban külföldi egyetemek látogatására Bécsbe és Göttingába távozott, honnan 1815-ben tért vissza. Ez évben foglalta el a debreczeni főiskolánál tanári állását, hol élete végeig működött. Négy izben viselte a rektori tisztet és tanári működése alatt sokat buzgólkodott a tanítás menetének megváltoztatása érdekében. 1832-ben az Akadémia levelező, 1837-ben pedig rendes tagjává választotta. Tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak is. 1849 május 23-án halt meg Debreczenben. Az Akadémia alaptőkéjét 5000 forinttal gyarapította, ennek kamataira regények és történeti művek felváltva pályáznak. Szülőházát a Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület emléktáblával jelelte meg.

Munkái: Erkölcsi prédikácziók, készítette Péczely József révkomáromi prédikátor. Kiadta . . . Debreczen, 1831, 1833. (III. IV. kötet). — Lant. U. o. 1832—1835. 4 kötet. — A magyarok történetei. U. o. 1837. 2 kötet. — Epigrammák. U. o. 1832. — Ezenkívül több beszéde jelent meg nyomtatásban.

Perlaky Mihály.

Perlaky Mihály, bölcseleti doktor, az állami számvevőszék tisztviselője, szül. 1814-ben Tatán. 1832-ben lépett a piarista, rendbe és Trencsén, Szeged, Léva, Nagykanizsa, Buda és Kolozsvár városokban tanárkodott. Itt 1849-ben elfogták az ifjúság izgatása miatt és 8 évi várfogságra ítélték, miből 17 hónapot ki is töltött. 1856-ban kilépett a rendből és Zürichbe ment, hol borkereskedést folytatott. Hazatérve hírlapíró, majd az állami számvevőszék tisztviselője lett, ez állásában érte utól a halál 1889-ben. Szerkesztette a Magyar Tisztviselő czímű lapot 1875. és 1880. években.

Munkái: Bevezetés a klasszikusok ismeretéhez. Buda, 1848. — Gondolkodástan és izléstan. U. o. 1849. — A bornemesítés és kezdés módja. Genf, 1860. — A sajtószabadság lényege. Kolozsvár, 1861. — Népszerű borászati kézikönyv. Buda, 1873. — Népszerű szőlészeti és borászati kézikönyv. Budapest, 1874. — A szőlőmívelés kátéja. U. o. 1874. — Borászati vagyis pinczegazdászati káté. U. o. 1875.

Pethes János

Pethes János, állami tanítóképző-intézeti igazgató, szül. 1857 február 25-én Kamocsán. Tanulmányait Pápán, Modorban és Budapesten végezvén, tanító, később polgári iskolai tanár lett Kőszegen és Budapesten. 1885-ben a csurgói tanítóképző segédtanára, 1893-ban rendes tanár, 1903-ban pedig a lévai tanítóképző igazgatója lett. Ez időszerint a pápai állami tanítóképző élén áll. Nagy tevékenységet fejtett ki a pedagógiai szakirodalom, különösen a pedagógiai történelem és a psychologia terén. Irt a protestáns egyházi lapokba is.

Munkái: Hangya-könyvecske. Ford. Csurgó, 1889. — Kazinczy Ferencz mint pedagógus. U. o. 1890. — Arany-kalászok. (Báró Eötvös József műveiből.) U. o. 1894. — Melanchton Fülöp élete. Budapest, 1897. — Tapasztalatok a gyermekek szellemképességeinek fejlődéséről. Ford. Sopron, 1898. — Vezérkönyv a számtanításhoz. Nagy-Kanizsa, 1901. — Gyermekpsychologia. Budapest, 1901. — Számtani példatár. Nagy Kanizsa, 1902.

Petrovics László.

Petrovics László, ügyvéd, szül. Ógyallán 1849-ben. A jogot elvégezvén, 1869-ben Komárom vármegye esküdtje lett. 1871-ben ügyvédi vizsgát tett és irodát nyitott, melyet 1873-ban Budapestre tett át. Egyideig a fővárosi rendőrség tisztviselője is volt, de 1881-ben ismét az ügyvédi pályára tért vissza. 1904 óta Ógyallán él. Szerkesztette a Rendészeti Közlönyt 1878—1879-ben és a Közigazgatás czímű lapot 1883-ban, alapította a Kneipp Ujság czímű lapot 1889-ben.

Munkái : A kisebb polgári peres ügyekben követendő eljárás. Budapest, 1878. — A fővárosi rendőrség szolgálati szabályzata. U. o. 1878. — Közrendészeti tudomány. U. o. 1884. — Kihágási ügyekben követendő eljárás. U. o. 1886. — A tüdővész gyógyítása. U. o. 1903.

Pintér Elek.

Pintér Elek, kegyesrendi áldozópap, a tatai gimnázium igazgatója, tiszteletbeli kormánytanácsos, szül. 1841-ben. Kolozsvár, Selmeczbánya és Nagy-Kanizsa városokban volt tanár. A tanügyi téren szerzett kiváló érdemei elismeréseül 1900-ban a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. Tata város társas életében nagy tiszteletnek örvend. A tatai kegyesrendi házi könyvtár őre.

Podhradszky József.

Podhradszky József, udvari kamarai számvevőtiszt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Udvardon 1795 január 18-án. 1813-ban beöltözött a szent Benedek-rendbe, de egy év múlva kilépett. 1816-ban a kir. udvari kamara hivatalnoka lett és itt bő alkalma nyilt történelmi tanulmányokra. Az Akadémia 1834-ben levelező, 1858-ban rendes tagjává választotta. Meghalt Budán 1870 augusztus 14-én. Buzgó történetírói munkásságot fejtett ki és főleg az adatgyűjtés terén nagy szolgálatokat tett. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe, Akadémiai Értesítőbe és a Századokba.

Munkái : Buda és Pest városának régi állapotjáról. Pest, 1833. — Eredeti két magyar krónika. U. o. 1833. — Magistri Simoni de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo. Budae, 1833. — Pázmány Péter élete. U. o. 1836. — Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. U. o. 1836. — Hartvicus de Ortenburg : Vita S. Stephani Hung. proto-regis. U. o. 1836. — Szlavóniáról, mint Magyarországnak alkotmányos részéről. U. o. 1837. — Chronicon Budense. U. o. 1838. — A lutheranusok ellen 1525. évben iktatott törvényhozásba be nem folyt a r. k. papság. Buda, 1847. — Néhai Verancsics Antal élete. Pest, 1857. — Béla király névtelen jegyzőjének ideje és hitelessége. U. o. 1861. — A pannonhalmi apátság alapító levele. U. o. 1868. — Felelet a nemzetiségek izgatói kihívására. U. o. 1869.

Pogrányi József.

Pogrányi József, Komárom vármegye tiszti főügyésze, volt orsz. képviselő, szül. 1845-ben. 1867-ben megszerezte az ügyvédi oklevelet és mint alügyész Komárom vármegye szolgálatába lépett. Később főszolgabíró, majd árvaszéki elnök lett s ez állásában 1887-ig működött. 1888—1891-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1892-ben a nemesócsai kerület függetlenségi programmal képviselőjévé választotta ; képviselői működése 1896-ig tartott. Az 1899. és 1900. években az Egyetértés szerkesztője volt Budapesten. 1901-ben Komárom vármegye tiszti főügyészévé választotta meg. E munka számára két fejezetet írt. A »Törvénykezés« czíműt és a történeti rész legújabb korát. Önálló munkája : Tudós Hetényi János és kora. Budapest, 1907.

Prikkel Marián.

Prikkel Marián dr. (Réthei), benczés tanár, szül. 1871 aug. 19-én Csémen. Iskoláit Nyitrán és Esztergomban végezvén, 1890-ben a szentbenedekrendbe lépett. 1896-ban szentelték áldozópappá, és ez időtől kezdve a tanári pályán működik. A magyar nyelvészet és etnografia terén szorgalmas írói munkásságot fejtett ki. Ez érdemei elismeréseül a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Filológiai Társaság választmányi tagja lett. Tartott több felolvasást az Akadémiában és több tudományos társaságban. Dolgozatai a Magyar Nyelvőr, Ethnografia, Magyar Nyelv folyóiratokban, czikkei a Komáromi Ujság, Pápai Hirlap és több más lapban jelentek meg.

Munkái : A Pray kodex. Budapest, 1903. — A nyelvészet. Pápa, 1904. — A magyar táncznyelvről. Budapest, 1905.

Pulay Kornél.

Pulay Kornél, volt orsz. képviselő, szül. 1834-ben Banán. 1855-ben ügyvédi oklevelet nyert és 1867-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1867-ben Komárom vármegye főügyésze lett, de e tisztet csak pár hónapig viselte, mert Komárom város polgármesterévé választotta. Nyolcz évig viselte a polgármesteri tisztséget és 1875-ben a nemesócsai kerület képviselője lett. 1878—1887-ig Komárom városát képviselte mint képviselő, Tisza Kálmán pártjához tartozott. Szerkesztette a Vadász- és Versenylapot. 1893 aug. 30. halt meg Budapesten.

Ráskai Ferencz.

Ráskai Ferencz, hírlapíró és szerkesztő, szül. 1880-ban Komáromban. A jogot Budapesten hallgatta és 1903-ban belépett a Pesti Hírlap szerkesztő-

Baróti Szabó Dávid. (Az Orsz. Képtárból.)

Baróti Szabó Dávid siremléke Virth pusztán.

Id. Szinnyei József.

ségébe. Segédszerkesztője a Magyar Közélet czímű politikai hetilapnak. Szerkeszti a Mesemondó czímű gyermekújságot. Verseket írt, melyek ötletes és fordulatos tartalmukkal és formai szépségükkel tüntek ki. Dolgozott a Komáromi Ujságba és Lapokba.

Munkái: Ötlet és ansix versek. Komárom, 1901. — A zongora dalai. Bpest, 1901. — Szilveszteréj. Komárom, 1902. — Élni tovább. Budapest, 1903. — Hét esztendő. Versek. Budapest, 1907.

Rédei Miklós.

Rédei Miklós, budapesti államrendőrségi kapitány, szül. 1868 decz. 7-én Tatán. Iskoláit Tatán és Győrött végezvén, a budapesti egyetemen jogot hallgatott. 1891-ben a győri rendőrség szolgálatába lépett. Rendészeti czikkei figyelmet keltettek és meghívták a fővárosi rendőrséghez, hol 1893 óta működik. Irodalmi működése révén rendőri körökben megbecsülik. A Rendőri Lapoknak főmunkatársa volt és több száz czikke jelent meg benne.

Munkái: Tata története 1887. Magyarország városi rendőrsége. Győr, 1891. — Cselédügy rendezése. U. o. 1891. — Rendőri rendeletgyűjtemény. VII. évf. Budapest, 1895—1902. — A budapesti államrendőrség évi jelentései. 1895—1905. 11 k. — Nyomozási eljárás bűnügyekben. U. o. 1900. — Jelentési minták rendőrközegek részére. U. o. 1900. — A nyomozási eljárás nehézségei. U. o. 1901. — Rendőrségi iratminták. 1902. — Magyar gyülekezeti jog. 1902. — Rendőrségi Lexikon. 1903. — Szinházi rendtartás. (Sajtó alatt.)

Rendek József.

Rendek József, esztergomi kanonok, szül. 1810-ben Tatán. 1836-ban szentelték pappá és huzamos ideig Gután (1846—1859.) lelkészkedett, utóbb érsekújvári plébános lett. 1869-ben esztergomi kanonokká nevezték ki, ez állásában halt meg 1875-ben. Több alkalmi versen és szentbeszéden kívül, melyeket kiadott, a paedagógiai irodalom terén működött.

Munkái: Szent ének. Buda, 1842., Komárom, 1855. — Tanításmód. Buda, 1845. — Kalauz az elemi tanodákban tanuló gyermekek számára. Pest, 1847. — A nyilvános első és másodrendű oktatásnak igaz elvei. Ford. Veszprém, 1847. — Ünnepélyes hálaadás. Pest, 1849.

Ribáry Ferencz.

Ribáry Ferencz történetíró, szül. Koltán 1827 okt. 6-án. Iskoláit Esztergomban és Budán elvégezvén, a helytartó-tanácshoz került gyakornoknak. A szabadságharczban is résztvett és osztrák fogságba esvén, büntetésből besorozták közbakának. 1851-ben szabadult meg a katonaságtól. Hosszabb nevelői működés után 1861-ben a budai főgimnázium tanára lett. Mint historikus és nyelvész maradandó becsű műveket alkotott. Nagy világtörténeti művéből csak az ókort fejezhette be, mert ebben megakadályozta 1881-ben bekövetkezett halála.

Munkái: Magyarország oknyomozó történelme. Pest, 1868. — Világtörténelem. 1869—1870. — Magyarország története. U. o. 1872. — Babylonia és Asszyria őskori története. — A pelasg kérdés. U. o. — Egy lap Egyptom őskori történetéből. Bpest, 1875. — A magyar királyság földirata. Pest, 1872. — Egyetemes földirat. Bpest, 1874. — Földrajzi kis atlasz. Budapest, 1873.

Rostaházy Kálmán.

Rostaházy Kálmán, budapesti krisztinavárosi plébános, szül. 1836 ápril 1-én Tatában. Tanulmányait Tatában és Nagyszombatban végezvén, 10 évig káplánkodott jórészben Budán. 1869-ben választották meg krisztinavárosi plébánossá. A tatai kerületet két cikluson át 1881—1886 közt képviselte. A székesfőváros közéletében tevékeny szerepet játszott. Irodalmi működést az egyházi folyóiratokban fejtett ki.

Rózsafi Mátyás.

Rózsafi Mátyás, újságíró, szül. Komáromban 1828-ban. A papi pályára készült, de a 48-as mozgalmak őt is magukkal sodorták. Honvédnek állt és Komáromban, Mack tüzérezredessel együtt, a Komáromi Értesítőt szerkesztette. Résztvett Thaly Zsigmonddal a Klapka elleni összeesküvésben. A kapituláczió után Törökországba, majd Londonba menekült, később pedig Északamerikába költözött. Mint ezredes küzdött a déliek ellen indított háborúban. Dolgozótársa volt az Amerikai Nemzetőr czímű lapnak és egy nagy angol munka írásába is belefogott, mely a 48-as eseményeket tárgyalta. Meghalt 1893-ban New-Yorkban.

Rovács Albin.

Rovács Albin, Komárom szab. kir. város levéltárosa, szül. Komáromban 1843-ban. Megszerezvén az ügyvédi oklevelet, Komárom vármegye esküdtje, majd szolgabírája lett. Később ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1871. évben főmunkatársa volt az ez évben megjelent Komáromi Lapoknak, mely az első hírlapkiadási kisérlet volt Komáromban, a Friebeisz István szerkesztése mellett 1849 július 1-től, a vár feladásáig kiadott Komáromi Lapok rövid pályafutása után. Az 1877—1880. években a Komáromot szerkesztette és adta ki saját költségén, miután már korábban is főmunkatársi minőségben dolgozott a lapnál. Az 1891—1892. években pedig megalapította és szerkesztette a

Komárommegyei Értesítőt. 1893 óta Komárom város levéltárnoka. A város multjának számos eseményét világította meg a helyi lapok hasábjain és sok becses adatot dolgozott fel. E monografiának Komárom czímű fejezetét ő írta.

Rudnay Béla. *Rudnay Béla*, volt budapesti rendőrfőkapitány, 1892—1894. közt Komárom vármegye főispánja és a csallóközi ármentesítő társulat kormánybiztosa volt. Megalapította a vármegyei közművelődési egyesületet.

Műve : Ismertetése az alsó Csallóköz ármentesítésére vonatkozó terveknek és munkálatoknak. Budapest, 1894.

Ruisz Gyula. *Ruisz Gyula*, a kisbéri ménesbirtok igazgatója, szül. 1857. febr, 10. Bakony-Sárkányban. Iskoláit Tatán és Szegeden elvégezvén, a kolozsmonostori gazd. tanintézet hallgatója lett és 1878-ban kitünő eredménynyel végzett. Ez évben a mezőhegyesi ménesbirtokon gazdasági gyakornokká nevezték ki, hol 18 éven át eredményesen működvén, mint gazdasági intéző 1896-ban a földmívelésügyi miniszteriumba került szolgálattételre az állategészségügyi osztályba. Itt bő alkalma nyílott gazdag szakismereteinek gyümölcsöztetésére. Hasznos szolgálatai elismeréseül 1899-ben gazdasági felügyelővé lépett elő, 1900-ban pedig a bábolnai ménesbirtok vezetésével bizták meg. 1906 júliusa óta a kisbéri ménesbirtok élén áll. Nagy külföldi tanulmányútakat tett ; 1900-ban a párisi világkiállításon a magyar lótenyésztő intézetek csoportos kiállítását rendezte, mely általános feltünést keltett. Ezért a Mérité d'Agricole tiszti keresztjével tüntette ki a franczia kormány. Az új vámtarifa előkészítő munkálataiban is tevékeny részt vett és ezért a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte. Sokoldalú irodalmi munkásságot fejtett ki a szaklapokban. Jelenleg a ménesbirtokok monografiáján dolgozik. E munka Mezőgazdaság és állattenyésztés czímű fejezetét ő írta.

Munkái : A mezőhegyesi m. kir. állami ménesbirtok rövid leírása az 1885. évben. Budapest, 1885. (Ugyanez németül és francziául.) — A mezőhegyesi ménesintézet alapításának története. Temesvár, 1888. — A kukoricza műveléséről. Kolozsvár, 1890. (Azóta már 5 kiadásban, magyaron kívül német és román nyelven is.) — A kendertermesztésről. Budapest, 1905. — A kenderkikészítés, mint gazdasági mellékipar. Magyaróvár, 1897. — Bábolna az 1848/49. szabadságharcz idején. Komárom, 1906.

Samarjay Károly. *Samarjay Károly*, ügyvéd és író, szül. Komáromban 1821-ben. A jogot Pozsonyban elvégezvén, 1843-ban ügyvédi oklevelet szerzett. 1844—1854 közt Torontál megyében volt uradalmi ügyész és főispáni titkár. Ez évben Pozsonyba költözött, hol tekintélyes ügyvéd lett, 1875-ben pedig az ügyvédi kamara elnöke. 1880-ban a kir. tanácsosi czímet nyerte el és a Toldy-kör tiszteleti elnökévé választotta. Meghalt Pozsonyban 1864 ápr. 27. — Fiatalabb éveiben költeményeket írt ; e mellett híres munkája német nyelven írt magyar nyelvtana (Praktische Anleitung zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Pest, 1846.), mely mintegy 30 kiadást ért.

Munkái : Költemények. Buda, 1845. — Dalok az Alföldről. Pest, 1847. — Kelet gyöngyei. Pest, 1847. — Szabadság és csatadalok. Temesvár, 1848. — Az aesztethika fő tárgyai. Komárom, 1853. — Magyar nyelvtan. Pest, 1847. — Német nyelvtan. Pest, 1851. — Gyermekbarát (olvasmányok). U. o. 1851., 1857.

Sándor Miklós. *Sándor Miklós*, Komárom vármegye tiszti főügyésze, szül. 1839-ben Aranyoson. Iskoláit és a jogot Pápán elvégezvén, Komárom vármegye esküdtje, később aljegyzője lett. 1873-ban ügyvédi irodát nyitott. Később a vármegye tiszti ügyésze lett s e tisztét 1901-ig viselte, mely évben önkezével oltotta ki életét. Komárom városában nagy társadalmi szerepet vitt. Sok czikket írt a helyi lapokba. Munkája : Az élet versekben. Komárom, 1901.

Sarlay Károly. *Sarlay Károly*, komáromvármegyei gazdasági vándortanár, szül. Koltán 1853 jún. 29. Iskoláit Érsekújvárott, Esztergomban és Budapesten végezte, majd a magyaróvári akadémián, a budapesti egyetemen és az állatorvosi akadémián tanult. Egy ideig az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnél dolgozott és czikkeket írt a *Magyar Föld*, *Földmívelési Érdekeink* és az *Egyetértés* gazdasági rovatába. 1883-ban Komárom vármegye gazdasági vándortanára lett és a gazdasági egyesületeknek 15 éven át titkára. Szerkesztette a Gazdasági Közlönyt 1881—1903-ig. A Nemzetgazdasági Szemlében, de önállólag is több tanulmánya jelent meg.

Sárkány Miklós. *Sárkány Miklós*, bakonybéli apát, szül. Komáromban 1802 jan. 25-én. A szent benedekrend kötelékébe 1816-ban lépett be és a teológiát Pesten hallgatta. 1825—1835 közt a tanári pályán működött, majd főapáti titkár,

1845-ben pedig bakonybéli apát lett. A történelemben való nagy jártasságáról tanuskodnak czikkei. *Munkája :* A világ általános történetének középkora.

Sárközy Aurél, nyug. főispán, Sárközy Kázmér alnádor fia, szül. Pettenden 1845 jún. 12-én. 1869-ben lépett Fejérmegye szolgálatába, 1878—1885. évig képviselő volt, majd 1885-ben Fejér vármegye alispánja lett. E tisztét 1894-ig viselte, mely év augusztusában Komárom vármegye és város főispánjává neveztetett ki. 11 évig állott a törvényhatóságok élén, köztisztelettől és szeretettől környezve. Mint a vármegyei »Közmivelődési Egylet« elnöke, sokat tett a nemmagyar ajkú községek megmagyarosítására. Megalapította a »Szanatórium Egylet«-et. Közgazdasági téren is nagy érdemei vannak. A »Gazdasági Egyesület« elnöke és a »Csallóközi Ármentesítő Társulat« kormánybiztosa. Sárközy Aurél.

Simai Kristóf, piarista szerzetes, szótáriró, szül. Komáromban 1742-ben. Ifjú korában lépett a kegyesrendbe, melynek hosszú időn át buzgó tagjaként működött. Mint tanár Kanizsa, Pest, Kassa és Körmöczbánya városokban fordult meg, ez utóbbi helyen 38 évig tanárkodott. Kassán Bacsányi, Baróti Szabó Dávid és Kazinczyval szövetkeztek a magyar nyelv művelésére. Ugyanitt számos színművet is írt (Mesterséges ravaszság, A váratlan vendég, Zsugori, Házi orvosság, Igazházi és Gyapay Márton, A feleségféltő), melyek abban a korban a nemzeti nyelv mívelése és terjesztése körül becses szolgálatokat tettek. 1790 okt. 25-én a budai játékszínben Az Igazházival nyitották meg az előadások sorozatát. Körmöczbányán az eddig elhanyagolt szótárírás terén tett kisérletet és óriási anyagot gyűjtött össze. Ez irányú művét (Végtagokra szedett szótára) 1809-ben adta ki. Másik nagy munkája, melyet szótárnak nevezett el, az N betűig készült el és az Akadémia tulajdona. Emlékét kegyelettel őrzi meg az irodalomtörténet. Meghalt 1833 július 14-én Selmeczen. Simai Kristóf.

Sörös Pongrácz (Pál), benczés tanár és történetiró, szül. Komáromban régi nemes, egyébként iparos családból 1873 aug. 24-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban, Budapesten, Esztergomban és mint benczésnövendék, magántanuló Győrött végezte, hol érettségit is tett. Papi és tanári pályára Pannonhalmán készült. 1896 június 28-án pappá szenteltetvén, 1896—98-ban Pápán volt tanár és itteni működése alatt a történelemből, latin nyelvből és irodalomból tanári oklevelet szerzett. 1898—99-ben itthon és Olaszországban tanulmányúton volt. 1899 óta a pannonhalmi tanárképző-intézetben a történelem tanára. Beható levéltári kutatásokat folytatott itthon, Ausztriában, Német- és Olaszországban. Tudományos működése elismeréseül a Szent István Társulat tud. és irod. osztálya 1906 márczius havában tagjának választotta meg. Száznál több hosszabb-rövidebb tanulmánya, értekezése, bírálata, útleírása, vallásos tárgyú dolgozata, politikai czikke a szakfolyóiratokban, helyi és napilapokban jelent meg. Sörös Pongrácz (Pál).

Önálló művei : Forgách Ferencz élete. Bpest, 1896. — Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898. — Ghimesi Forgách Simon báró. Bpest, 1899. — Nullius terület volt-e a bakonybéli apátság ? Esztergom, 1900.— Forgách Ferencz biboros nagyszombati zsinata és előzményei. Bpest, 1900. — Forgách Ferencz, esztergomi biboros. Budapest, 1901. — A kath. klérus törekvései az 1843/44-i országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. Bpest, 1901. — A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. II., III., VIII. és IX. kötete (a II—III-at szerkesztette és részben írta). Bpest, 1903—1906. — Guzmics Izidor apáti naplója. Bpest, 1903. — Komárommegyei benczés apátságok. Komárom, 1905. — A pécsváradi benczés apátság. Bpest, 1905.

Simor Jenő, hegedűművész, szül. 1887 ápr. 22-én Komáromban, hol középiskoláit végezvén, a zenéhez való ellenálhatatlan hajlamai Budapestre vitték, hol a Nemzeti Zenede hegedűtanszakán tanult Gobbi tanárnál, egy év mulva pedig az Országos Zeneakadémia növendéke lett. Itt a kiművelési tanfolyamot végezte, Bloch és Kemény tanárok voltak mesterei. Fellépett néhány jótékonyczélú hangversenyen Komáromban, hol nagy sikereket aratott. Kritikusai a jövő egyik technikai virtuózát sejtik benne, kiről tanárai is nagy elismeréssel nyilatkoztak. Simor Jenő.

Schmidthauer Lajos, orgonaművész, szül. 1882 márcz. 3-án. Itt kezdte középiskoláit, melyeket Kalocsán végzett be. 1902-ben az Országos Magy. Kir. zeneakadémia orgona és zeneszerzési tanszakára iratkozott be, hol Kössler János tanítványa volt. Zeneakadémiai tanulmányait 1906-ban fejezte be kitünő sikerrel. Tanárai és a zeneértők kiváló kontrapunktistának tartják, technikai készsége pedig bámulatosan fejlett. Az orgonán feltünő tehetséget árult el Schmidthauer Lajos.

thematicus improvizácioival és a zenebirálók magasztalva emelték ki ez említett tulajdonságait. Játszott a Szt. István-templom megnyitásán, hol Beethoven Missa sollemnisét adták elő a budapesti zenekedvelők. Budapesten több hangversenyen lépett fel a Vigadóban a filharmonikusokkal. Mozart Requiemében és Bossi Elvesztett paradicsomában játszotta az orgona-részeket és szólókat. Jelenleg Párisban képezi magát. Több önálló kompoziczíója van kéziratban.

Singer Ödön. *Singer Ödön*, hegedűművész, szül. Tatán 1831-ben. A zenei pályára Pesten készült és a bécsi konzervatóriumban fejezte be zenei kiképzését. Az ötvenes években Weimarban működött Liszt Ferencz oldalán, hol kora legnagyobb mestereivel találkozott. A weimari udvari színház hangversenymesteréül nyerte meg. Később a württembergi király meghívására Stuttgartban telepedett le, hol a hatvanas évektől kezdve udvari hegedűvirtuóz volt és a konzervatórium tanáraként működött. Mint hegedűművész az elsők közé tartozott és mint zeneszerző is maradandó becsű dolgokat alkotott.

Somogyi Alajos. *Somogyi Alajos*, misszionárius, szül. 1816-ban Komáromban. Teológiai tanulmányait Bécsben bevégezvén, 1841—1843 közt a Religió- és nevelés czímű lapot szerkesztette, majd az esztergomi káptalan könyvtárőre lett. 1850-ben mint missziónárius Északamerikába ment. 1855-ben a Szent-István-Társulat aligazgatójává választotta és ez állásában működött 1865. évben bekövetkezett haláláig. *Munkája :* A keresztény vándor naplója. Pest, 1846. Négy év az amerikai missiókban. U. o. 1854.

Szabó Dávid. *Szabó Dávid (Baróti)*, a klasszikai iskola kiváló költője. A Jézus társasági atyák rendjébe lépett, a rend feloszlatása után azonban az esztergomi főegyházmegye papja lett s mint ilyen Komáromba került professzornak. Itt működött 1773—1777-ig. Derült öregségének éveit Gyerkényi *Pyber* Benedek táblabiró virti udvarházában töltötte és ott élt múzsájának. Csendes magányában fordítgatta Milton Elveszett paradicsomá-t. (Az elvesztett paradicsom hat énekben. Megjobbított és bővített kiadás. Komárom 1802.) Virten szerzette »Magyarság virági« czímű művét (Komárom 1803.). Komáromban jelent meg : Orthographia és grammatikabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt. Komárom 1800. Élete alkonyán fordította Virgilius Éneiszét, melynek I—V. könyve Bécsben (1810.), VI—XII. pedig Pesten jelent meg (1813.). Köztisztelettől és szeretettől környezve halt meg e magyar úri család vendégszerető házánál 1819 november 22-én és ott van eltemetve a virti temetőnek a Dunára néző lankás oldalán.

Szabó János. *Szabó János*, udvardi főtanító és kántor. Az érsekújvárvidéki r.-kath. népnevelők egyesületének és az udvardi kerületi tanítói körnek elnöke. Igen eredményes szocziális tevékenységet fejt ki községében és tanítói egyesületében. Több alkalmi színmű és pásztorjáték szerzője.

Művei : Betlehemi bakter, karácsonyi pásztorjáték. Budapest, 1901. — Megkerült gyermek, karácsonyi pásztorjáték. U. o. 1903. — Béke, pásztorjáték. U. o. 1905. — Több pedagógiai czikk és tárcza egyes lapokban szétszórtan.

Szabados Sándor. *Szabados Sándor*, hírlapíró, szül. Komáromban 1873-ban. Iskoláit szülővárosában és Debreczenben végezte. Mint egyetemi hallgató résztvett a nemzetközi szocziáldemokrata mozgalmakban, később a pártvezetőség tagja lett. Egy időben szocziálista tevékenysége miatt politikai tekintetekből Budapestről ki volt utasítva. A Népszava szerkesztőségének tagja és politikai munkatársa. Több franczia regényt is fordított.

Szakáll Gyula. *Szakáll Gyula* dr., a budapesti állatorvosi főiskola tanára, szül. 1872-ben Banán. 1891-ben nyert oklevelet. Öt éven át a boncztani tanszék tanársegéde volt. 1897-ben hosszabb külföldi tanulmányútra indult és Giessenben 1899-ben nyert doktori oklevelet. 1901-ben kir. állatorvossá nevezték ki és kis idő mulva az állatorvosi főiskola magántanára lett. Már fiatalon jó hangzású nevet vívott ki magának tudományos kutatásaival, melyeket minden állásában szakadatlanul folytatott. 1903-ban súlyos agybajt kapott és ez év augusztus 3-án Magyarrégenben meghalt. Számos czikke jelent meg az állatorvosi szaklapokban.

Munkái : Házi szárnyasok boncztana. Bpest, 1897. — Über den Bau des Urogenitolsystemes der Krokodile. Bpest, 1899.

Szalay Pál. *Szalay Pál*, dadi plébános, szül. Keczölben 1840-ben. Számos társadalmi, művelődéstörténeti, nemzetgazdasági czikket írt politikai és egyházi lapokba. Meghalt 1895 február 22-én Dadon.

Munkái : Azért nem kell halasztani. 1874. — Gyakorlati ethnologia. Tata, 1887. (Nyelv-, vallás- és művelődéstört. tanulmányok.)

Szász József, hírlapíró, országgyűlési képviselő, szül. 1871-ben Orosházán. Gimnáziumi tanulmányait Szarvason elvégezvén, a budapesti egyetemen jogot hallgatott, de már korán a hírlapírói pályára lépett és több politikai lap munkatársa lett. Önkéntesi évét leszolgálván, itt szerzett impresszióit megírta egy novellakötetben. Mint a függetlenségi párt tagja 1905-ben fellépett Komáromban és Tuba Jánossal szemben megválasztották. 1906-ban ismét a komáromi mandátummal jutott a Házba, hol a közlekedésügyi bizottság tagja. Több temperamentumos beszédet mondott rövid képviselői működése alatt. A Komáromi Függetlenségi Kör díszelnöke. 1894 óta újságíró és ez idő óta a Magyar Újság és Hazánk dolgozótársa volt, 1898-ban az Egyetértés segédszerkesztője, 1902-ben pedig felelős szerkesztője lett. E laptól 1905-ben vált meg. Ez idő szerint a Magyarország publiczistája. *Munkája:* Komorovcsák kapitány, Budapest. 1902. Szász József.

Szekér Joakim Alajos, író és pap, szül. 1759-ben, Komáromban. Mint ifjú a szerzetesi pályára lépett és a ferenczes szerzet tagja lett, 1795-ben azonban a czisztercziek rendjébe lépett át. Itt sem volt sokáig, mert hajlamai a tábori életre hívták és tábori pap lett a Splényi-gyalogezredben, melylyel a franczia háborút végigküzdötte. A lunevillei béke után tért vissza hazájába. Mint ember felvilágosult, mint politikus tüzes magyar hazafi volt, bár konzervativ elveket vallott. A sok csapás közt, melyekben része volt, a tudomány művelésében talált vigaszt. Történeti munkájának liberális szelleme miatt sok keserűséget okozott neki a klérus, melylyel emiatt összetüzött. Legnevezetesebb munkája a Magyar Robinson, mely a XVIII. század divatos Robinsonai nyomán egy komáromi születésű kapitánynak és káplárjának kalandos sorsát, Ázsiában és Afrikában szerzett élményeit beszéli el. Szekér Joakim Alajos.

Munkái: Magyarok eredete. Pozsony és Komárom. 1791. — A marengoi csata. Pest. 1807. — Hadi tudomány. Pest, 1807. — Magyar Robinson. I., II. Pest. 1810.

Szendrey Imre közs. iskolai tanító, szül. 1866-ban. Eleinte festőnek készült, később azonban a tanári pályára lépett és kilencz éven át a komáromi polgári iskolánál, egy év óta pedig a községi elemi iskolánál működik. Sokoldalú irodalmi munkássága van, szépirodalmi, történeti és művészettörténeti dolgozatokat írt, melyek a Vasárnapi Ujság, Országvilág, Fővárosi Lapok, Képes Családi Lapok, Művészet és a Budapesti Hirlapban jelentek meg. Szerkesztette különböző időkben a következő lapokat: Nagy-Kunság, Bohó Miska, Szabadkai Közlöny, Félegyházi Hirlap, Újvári Hiradó és Komáromi Lapok. Jelenleg a Tanügyi Értesítőt szerkeszti, mint a Komárom vármegyei Általános Tanítótestület főjegyzője. Szendrey Imre.

Önálló munkái: Csokonai Lillája. — A magyar ház és stilus története. — Jászkún redempció. — A jászkúnok története. — Zádor és Ágota. — Ezeréves Komárom. — A révkomáromi ref. főiskola története. E kötet számára a közoktatásügyi részt írta.

Szentmiklóssy Zoltán, festőművész, szül. 1878-ban Komáromban. Budapesten a mintarajziskola növendéke lett s csakhamar gyors előmenetelt tett a művészetben. 1898-ban Münchenben Hollósy tanítványa és a nagybányai kolónia tagja. A Nemzeti Szalonban az 1903. évben kiállított képe (Női arczkép) feltűnést keltett és csakhamar vevőre talált. Művészi iránya a zsáner- és az arczképfestés felé vonzza, melyben figyelemreméltó dolgokat fog alkotni. Szentmiklóssy Zoltán.

Művei: Vasárnap délután. — Fiakker-állomáson. Kofák a vásárcsarnokban. — Csellista. — Öreg park csősze. — Balatoni tájképek és számos tájkép. — 1904-ben a budai királyi palota freskóján Feszty Árpád mellett dolgozott. — 1906-ban »Vihar« czímű képe a Műcsarnok tavaszi tárlatán elismerést nyert s br. Feilitzsch Arthur vette meg. — Ez év nyarán Tusnád-Fürdőről s remek vidékéről szép tájképeket festett és különös sikert ért el a »Szent Anna tó regéje« czímű óriási vásznával.

Szinnyei József id., kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárának igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, szül. Komáromban 1830 márczius 18-án, hol rokonainál nevelkedett. Iskoláit szülővárosában és Nyitrán végezte, Pesten és Győrött pedig bölcseleti és jogi tanulmányokra készült. Eleinte ügyvéd akart lenni, de tanulmányait félbeszakította s a haza hívó szavára annak védelmére sietett. 1849 július havában hadnagy lett és augusztus 29-én főhadnagy. A szabadságharcz eseményeit Komáromból, e fontos szerepre jutott várból szemlélve, annak napról-napra feljegyezte minden mozzanatát. E művét később ki is adta, mely, mint elsőrangú forrásmunka, a szabadságharcz történetére nézve megbecsülhetetlen szolgálatot tesz e kor Szinnyei József id.

történetírójának. Az október 5-iki kapituláczió után sógorához, Beőthy Zsigmondhoz állt be, a ki ekkor ügyvédkedett, 1853-ban megnősült és Pozsonyba került Samarjay Károly tekintélyes ügyvédhez, a ki szintén lelkes híve volt az irodalomnak. Szinnyei itt kezdte irodalomtörténeti kutatásait és adatgyűjtését. Az ügyvédi pálya nem felelvén meg egyéniségének, 1864-ben biztosítótársasági hivatalnok lett, végre 1872-ben egy, az ő élethivatásának és hajlamainak mindenben megfelelő állásra hívta meg őt a kormány: az egyetemi könyvtárhoz. Itt igazi elemében mozgott és méltó tere nyilt szorgalmas tevékenységének és gyűjtő, megfigyelő egyéniségének. Be is váltotta a munkásságához fűzött reményeket. Az egyetemi könyvtár rendezését befejezvén, repertorikus kutatásai és szinte példátlan szorgalma, az aprólékos részletekig terjedő lelkiismeretes pontosság és figyelme egyenesen hivatottá tették a hírlapkönyvtár szervezésére, mely az ő tervei és eszméi szerint is oldatott meg. 1888 novemberében a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtára szervezésével bízatván meg, oroszlánrésze van annak a kor színvonalára emelésében. 1890-ben indította meg nagyszabású irodalomtörténeti és bibliografiai szempontból páratlanul álló művét, a Magyar írók élete és munkái czímű hatalmas vállalatot, melynek eleddig 100-nál több füzete (XI. kötet) jelent meg. E művében az adatok hangyaszorgalommal végzett felkutatásával és csoportosításával eddig 21.000 írót ismertetett. Az 1899. évben a Magyar Tud. Akadémia levelezőtagjául választotta az érdemes tudóst, a ki a hazai hírlapirodalom feldolgozása terén magának maradandó emléket emelt az irodalomtörténetben. Tudományos érdemeiért a király 1897-ben királyi tanácsosi czímmel tüntette ki; a múzeumok és könyvtárak országostanácsa pedig 1905-ben tagjául választotta. A Komárommegyei Múzeum-Egyesület 1905. évben tiszteleti tagjául választotta amaz érdemeiért, melyet Komárom multja ismertetésével és művelődéstörténeti adatainak feldolgozásával szerzett.

Munkái: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. I. kötet. Bpest, 1876. U. o. 1885. II. U. o. 1876. — Magyarország természettudományi és mathematikai könyvészete. Bpest, 1878. — A komáromi magyar szinészet története 1811—1835. Komárom, 1881—82. — Hirlapirodalmunk és hirlapkönyvtár. Bpest, 1884. — Egy polgártemetés. Komárom, 1886. — A jó Gésztl bácsi. Komárom, 1885. — Könyvtári emlékek. Bpest, 1887. — Fazekas Mihály és Ludas Matyija. Budapest, 1881. — Timárház. Naplójegyzetek 1835—1846. Komárom, 1889. — Magyar irók élete és munkái. Bpest, 1891—1906. I—XI. kötet. Csokonai és Lillája. (Egyet. Philol. Közlöny.) 1892. Az első magyar bibliographus. Budapest, 1901. (Székfoglaló.)

Szüry Dénes. *Szüry Dénes*, nyug. miniszteri tanácsos és író, a Kisfaludy-Társaság tagja, Rétalapon született 1849 július 2-án. Iskoláit Komáromban és Győrött végezvén, jogot Budapesten hallgatott. 1869-ben lépett be a vallás- és közokt. miniszteriumhoz s ott 1894-ig működött és a miniszteri tanácsosi rangig emelkedett. Szolgálata utolsó tizenegy évében Trefort Ágost és gróf Csáky Albin minisztersége alatt az elnöki osztályt vezette. Irói működését 1879. évben kezdte. A Fővárosi Lapoknak tizenhat éven át volt tárczaírója. 1891-től kezdve tizennégy éven át a »Vasárnapi Ujság«-nak volt állandó munkatársa s eszthetikai és politikai czikkeket írt bele. A Kisfaludy-Társaság 1893-ban tagjai sorába választotta.

Munkái: Emlékek. Bpest, 1886. — Öt év a szerb egyház életéből. Budapest. (Kézirat gyanánt.) 1887. — Mosolygó ég. Bpest, 1888. — Rajzok. Bpest, 1893. — A Zemganno fivérek. (Goncourt). Ford. Bpest, 1900. Drámai impressziók. Budapest, 1899.

Takáts Sándor. *Takáts Sándor* dr., történetíró, kegyesrendi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, szül. Komáromban 1860 deczember 7-én. A középiskolákat elvégezvén, 1881-ben a kegyesrendbe lépett és a budapesti egyetemen végezte be tanulmányait. 1886-tól kezdve Nyitrán tanított, majd történeti munkáival feltűnést keltvén, három év mulva Budapestre került tanárnak. Itt számos értekezést, ismertetést írt a folyóiratokba és hírlapokba s több pedagógiai és történeti munkát adott ki, melyekkel jó írói nevet szerzett a legszélesebb körökben. Szülővárosa a kilenczvenes években megbízta Komárom története megírásával, a mikor temérdek adatot is gyűjtött és egyes fejezeteket meg is írt. Irodalmi működésének egyik legkiemelkedőbb vonása az, hogy a tudomány népszerűsítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett. A Budapesti Hirlapnak évek óta rendes tárczaírója és ott régi zamatos magyar nyelven írja meg a XVI. század eseményeit, melyeknek kutatására szenteli minden idejét. Tárgyai a nélkül, hogy a tudományos alaposság rovására bármit is vétenének, mindvégig érdekesek, művészi gonddal vannak

megírva és belső tartalmukkal, valamint az elbeszélő stílus szépségével hatnak az olvasóra. 1898-ban tanári állásától felmentették, mert a m. kir. kormány kiküldte őt Bécsbe, a volt udvari kamarai levéltár szétosztási munkálatainak végzésére. Öt évig dolgozott itt a magyar anyag kiválasztásán. Az 1903. évben a képviselőház meghívására elfogadta az 1791—1865-ig terjedő országgyűlési emlékek szerkesztését s jelenleg az 1847/48-iki országgyűlési emlékeket rendezi sajtó alá. A Magyar Tudományos Akadémia 1906-ban levelező tagjául választotta, a Komárommegyei Múzeum-Egyesület pedig ugyanez évben, Komárom város multjának eredményes kutatásával szerzett érdemei elismeréseül, tiszteleti tagjává. Számos czikke a Századok, Archaeologiai Értesítő, Kath. Szemle, Könyvszemle, Figyelő, Nyelvőr, Magyar Nyelv, Magyar Gazdaságtört. Szemle, Pallas Lexikon, stb.-ben látott napvilágot.

Önálló művei: Komárom IV. Béla alatt. Budapest, 1885. — Lapok egy királyi város multjából. 1886. — Péczeli József élete. 1887. — A pedagógiai büntetések filozófiája. I. II. 1888—95. — Péteri Takáts József élete. 1890. — Bennyák Bernát és a magyar okatásügy. 1891. — Luther Nándor emlékezete. 1852. — Pállya István élete. 1854.— Részletek a nyelvújítási harcz történetéből. — A főváros alapította piarista kollégium története. 1895. — A dohány elterjedése hazánkban és az első (1702.) dohánymonopólium. 1898. — A dunai hajózás a XVI. és a XVII. században. 1900.

Tarczy Lajos, főiskolai tanár és író, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Hetényen 1807 deczember 6-án. Középiskoláit Komáromban végezte, honnan Pápára ment. Ott, mint végzett tanuló, már előadásokat tartott a matézisből. 1831—1834 közt Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait és 1835-ben Pápán elfoglalta tanszékét. A filozófia tanításával kezdte működését, de mint Hegelnek merész követője, a tanári kar maradi felfogásával merőben ellenkezett, e tárgy tanítását elvették tőle és a mathematikát hagyták neki. A pápai főiskola újjászervezésében és jó hírnevének megalapításában hervadhatatlan érdemei vannak. Előadásai országos hírre emelkedtek ; ambicziója volt, hogy az iskolát a külföldi tanintézetek színvonalára emelje, ezért elkövetett mindent felszerelése és fejlesztése érdekében. Híve volt a testi nevelésnek és a tornászatot ő honosította meg. Az iskolai életben képző társaságot alapított, melynek sok éven át elnöke volt. Jókai, Kerkápoly, Ballagi, Kozma, kik tanítványai sorában foglaltak helyet, magasztalva emlegették. 1838-ban az Akadémia tagjává választotta. Általános tisztelettől környezve halt meg Pápán 1881 május 20-án. Tarczy Lajos.

Munkái: Természettan. 2. köt. Pápa, 1838. — Népszerű égrajz. U. o. 1838. — Elemi ismeretek a természettudományból. U. o. 1839. — Elemi számtudomány. U. o. 1841. — Tiszta mértan elemei. U. o. 1841. — Népszerű természettan. U. o. 1843. — Természettan elemei. U. o. 1844. — A dráma hatása s irodalmunk dráma-szegénysége. (Koszorúzott pályamű.)

Térfi Gyula, igazságügyminiszteri osztálytanácsos, a magyar jogászvilág egyik kiváló szorgalmú és tudású tagja, szül. Komáromban 1864-ben. Középiskoláit Komáromban, Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, itt jogot hallgatott és eleinte a közalapítványi kir. ügyigazgatóságnál lépett hivatalba. 1886-ban azonban a birósági pályára lépett, melyen tehetsége révén gyorsan emelkedett. Dolgozataival, melyek sűrűen jelentek meg a Jogtudományi Közlöny, Jogállam, Magy. Jogász-Ujság szaklapokban, magára vonta a jogászközönség figyelmét. Budapestre került törvényszéki birónak és 1900-ban az igazságügyminiszteriumba osztották be szolgálattételre. 1902. június havában miniszteri osztálytanácsossá nevezte ki a király. Tevékeny részt vett a Jogi Lexicon szerkesztésében, melyben több száz czikke jelent meg, főleg a perjog és a perrendtartás köréből. 1903 óta az ügyvédvizsgáló-bizottság tagja. Térfi Gyula.

Munkái: A kir. itélőtáblák felülvizsgálati tanácsainak elvi jelentőségű határozatai. Budapest, Franklin. I—X. kötet. 1898—1907. — Grill-féle Döntvénytár: Polgári törvénykezés I., II. (szerkesztette Pap Józseffel és dr. Gaár Vilmossal). — Polgári perrendtartás és jogsegély. IV. kiadás. Budapest 1906. — A polgári perrendtartás zsebkönyve. Budapest, 1906.

Thaly Ferencz, országgyűlési képviselő, Thaly Zsigmond 1848/49-iki honvédezredes emigránsnak a fia, szül. 1862 augusztus 4-én Jersey szigetén, hol édesatyja a számkivetés keserű napjait élte át. 1866-ban került vissza atyja komárommegyei birtokára és itt iskoláit Komáromban, majd Budapesten végezte, hol jogot is hallgatott. Tanulmányai végeztével gazdálkodni kezdett, de közjogi tanulmányokkal is behatóan foglalkozott. A vármegyei törvényhatóságnak Thaly Ferencz.

már fiatalon neves tagja lett, a ki gyakran hallatta szavát a vármegyei gyűléseken; úgy is mint kitűnő szónok és mint politikus megalkuvást nem ismerő jellemével és független meggyőződésével az egész törvényhatóság osztatlan tiszteletét biztosította magának. A közpályán szerzett érdemei elismeréseül 1896-ban a nagyigmándi kerület képviselőjeül választotta, melyet két cziklusón át, 1905-ig képviselt. 1906-ban ismét e kerület egyhangú bizalma küldte a képviselőházba. Az országgyűlésen is feltünt közjogi tudásával és több nagyobb beszédet mondott, melyek közül három nyomtatásban is megjelent.

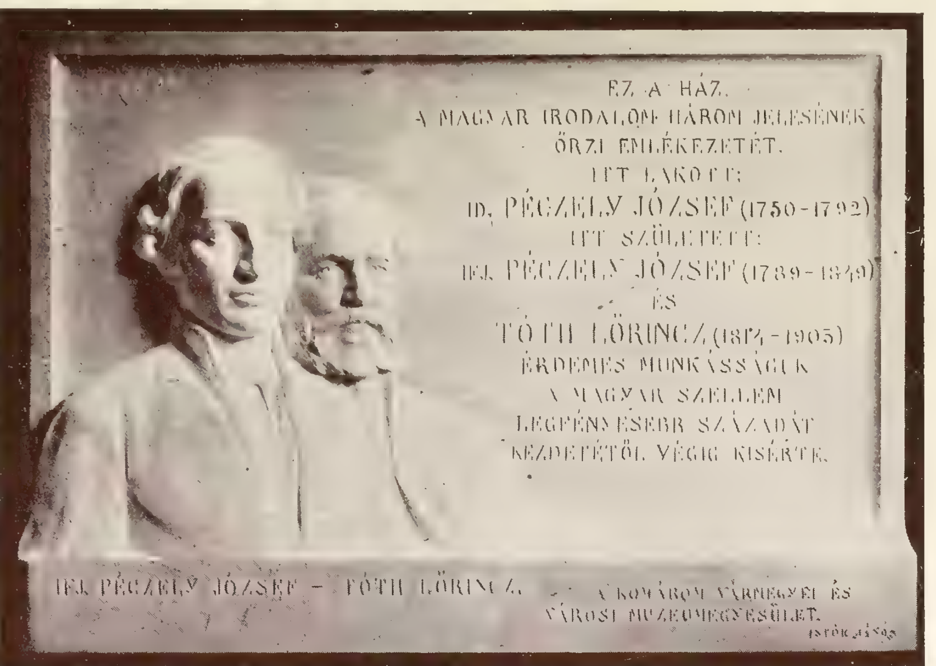
Thaly Kálmán. *Thaly Kálmán* dr., történetíró és politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és osztályelnöke, Csepen született 1839 január 3-án, régi nemes földbirtokos családból. Gondos nevelésben részesült a szülői háznál, hol tanulni kezdett. Tanulmányait Pozsonyban és Pápán folytatta, később pedig a pesti egyetemen fejezte be, hol jogi és bölcseleti előadásokat hallgatott. 1860—1864 között a Pesti Naplóhoz került publiczista újságírónak, hol akkor az írói gárda színe-java csoportosult. Ez állását az 1865. évben a tanári katedrával cserélte fel, melyet a pesti református főgimnáziumnál foglalt el. 1869-ben a honvédelmi minisztériumhoz nyert meghívást, hol osztálytanácsosi rangban működött és nagy stílű tevékenységet fejtett ki a honvédség szervezése és a magyar katonai műnyelv megállapítása körül; ez állását 1875 őszéig viselte, a mikor politikai okokból megvált a minisztériumtól. Ettől az időtől kezdve kizárólag történeti kutatásokkal foglalkozott. 1878-tól kezdve a budapesti ferenczvárosi kerület tisztelte meg mandátumával, 1881-től kezdve pedig állandóan (immár egy negyedszázad óta) a debreczeni I. kerületet képviseli a parlamentben. A politikában a függetlenségi eszméknek volt mindig tántoríthatatlan híve és a pártnak hosszú időn át másod-, majd tiszteletbeli elnöke. Az ő indítványára határozta el a képviselőház, hogy az ezredév emlékére az ország hét pontján emlékművet állíttat, és ezek kijelölésével és felállításával, mint kormánybiztos, ő bizatott meg. Az ezredéves országos kiállítás történelmi csoportjának egyik buzgó rendezője s alelnöke volt és a kiállítási nagy arany éremmel tiszteltetett meg. Tudományos érdemei elismeréseül a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorává választotta. Tiszteleti tagja a Komárom-vármegyei Múzeum-Egyesületnek, a pozsonyi Toldy Körnek pedig régóta elnöke. A nagy obstrukczió idején, mely gróf Tisza István kormánya ellen irányult, 1904-ben, az ellenzék az ő kérésére kötött fegyverszünetet s e működése elismeréseül az országgyűlési pártok emlékérmet verettek tiszteletére, ő Felsége pedig az ő kérésére ekkor rendelte el II. Rákóczi Ferencz, Thököly, Bercsényi és a többi bujdosók hamvainak hazaszállítását, melyet Thaly már 30 év óta folyton sürgetett és a törvényhatóságokkal sürgettetett. Tudományos működését méltánylandó, az Akadémia már 1864-ben levelező-, 1880-ban rendes, 1907-ben pedig tiszteleti tagjává, majd II. osztálya elnökévé választotta. Az Akadémia állandó történelmi bizottságának is már évek óta ő az elnöke. Thaly Kálmán mint író a Vas Gereben által szerkesztett Visszhangban lépett fel először, Bujdosó lélek czímű művével 1855-ben. Ezt számos költeménye követte; 1861-ig csaknem kizárólag a szépirodalomnak élt. Költői működése alatt ragadta meg figyelmét a kuruczvilág történeti adatainak gazdagsága, melylyel addig vajmi kevesen foglalkoztak. Ez okozta, hogy a költészet múzsájától bucsút vett. A hatvanas évek elejétől kezdve már egészen a történelmi kutatásoknak él. Munkásságát Rákóczi korának, a kuruczvilág eseményeinek ismertetésére fordította és e téren páratlan sikerei voltak. Történetírói búvárkodásának köszönhető, hogy történelmünk e fényes fejezetét igazi világításban ismerhette meg a közönség. Gazdag forrását nyitotta meg e kor történeti irodalmának az eredeti oklevelek, naplók, feljegyzések kiadásával és feldolgozásával. Az irodalomtörténetnek is megbecsülhetetlen szolgálatot tett az azelőtt ismeretlen Vitézi Énekek és a kuruczköltészet gyöngyeinek összegyüjtésével. Lankadatlan küzdelmet vívott II. Rákóczi Ferencz és az idegenben nyugvó kurucz bujdosók hamvainak hazaszállítása érdekében, mely fáradozásai, mint tudjuk, végre sikerre is vezettek. Mint tudós és politikus, a nemzeti irány leglelkesebb hívei közé tartozik és történelmi irodalmunknak minden időkben egyik legkiválóbb művelője marad. Tevékeny részt vett a Magyar Történelmi Társulat alapításában és annak kilencz évig első titkára volt, jelenleg pedig első alelnöke. A Mú-

Thaly Kálmán.

Tóth Lőrincz.
(Az Országos Képtárból.)

Péczely és Tóth emléktáblája Komáromban.

zeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának is alelnöke, minden kulturális és tudományos mozgalom előharczosa és a magyar szellemi élet egyik vezére. Tudományos működésével nemcsak országosan tisztelt nevet vívott ki magának, de elismerte azt a külföld is, hol számos tudóstársaság választotta tagjává és kitüntetésekkel halmozta el. A király ő Felsége a Szent-István-renddel, a török szultán és olasz király is előkelő érdemrendekkel díszítették őt. Debreczen, Kassa, Pozsony, Érsekújvár s más városok díszpolgárukká, a képviselőház pedig már másodízben a véderőbizottság elnökévé választotta.

Munkái: Bujdosó lélek. Budapesti Visszhang. 1855. — Ne bántsd a magyart! Pest, 1857. — Zengő liget. Pest, 1859. — Kárpáti kürt. Pest, 1860. — Az óbudai Fejéregyház, mint Árpád temetkezési helye. Pest, 1860. — Székely kürt. Pest, 1861. — Szabadság hajnala. Pest, 1861. — Történelmi kalászok 1603—1711. szerk. Pest, 1862. — II. Rákóczi Ferencz emlékiratai a magyarországi háborúról 1701—1711. 2. kiadása. Pest, 1866., 3. kiadás 1868., 4. kiadás 1872. — Rákóczi Tár. I. II. Pest, 1866—68. — Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Pest, 1867., Tört. Ért. I. 3. — Késmárki Thököly Imre naplói és leveleskönyvei. I., II. Pest, 1868—1873. — II. Rákóczi Ferencz levéltára. I—X. Budapest 1873—89. — Történelmi naplók. M. Tud. Akad. Monum. XXVII. — Bocskay leveleskönyve. Magy. Tört. Tár. — Thököly Imre fejedelem 1691—92-ki leveleskönyve. Budapest, 1896., Magy. Tört. Eml. II. oszt. 34. — Bottyán János. Pest, 1865. — A nagyszombati harcz. Pest, 1869. — Ocskay László. Budapest, 1880. s bővített, új, illusztrált kiadása 1905-ben a Franklin Társulatnál két nagy kötetben. — Dunántúli hadjárat 1707-ben. Pest, 1880. — Az 1683-iki táborozás történetéhez. Pest, 1883. Tört. Ért. XI. 4. — II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága. 1676—1701. Pozsony, 1881. — A székesi gróf Bercsényi család 1525—1835. I—III. Budapest, 1885—92. — Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes. Budapest, 1888. — Rodostó és a bujdosók sírjai. Budapest, 1889. — Rákóczi emlékek Törökországban. I. kiad. 1893. — Irodalomtörténeti kiadványok: Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok I—II. Pest, 1864. — Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I., II. Pest, 1872. — Az első hazai hirlap 1705—10. Budapest, 1879., Tört. Ért. VI., VIII. 4. — Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. — Bercsényi házassága. Tört. ének 1695-ből. Irta Kőszegi Pál, Budapest, 1894. — Rendkívül sok közleménye jelent meg a következő folyóiratokban: Akadémiai Értesítő, Archeológiai Értesítő, Századok, Turul, Hadtörténeti Közlemények, Könyvszemle és majd minden szakfolyóiratban. Szerkesztette még a Századok I—IX. évfolyamát 1867—1875.

Thaly Zsigmond, 1848/49-iki honvédezredes és erődítési igazgató, szül. Csepen 1814-ben. A mérnöki pályára lépett és azon működött is, mikor az 1848-as események őt is a cselekvés mezejére hívták. Mint százados belépett Komárom vármegye önkéntes zászlóaljába, melyben a horvátok ellen harczolt és Mórnál sebet is kapott. 1849-ben Komáromba került és csakhamar őrnagy lett. Birván Kossuth bizalmát, állandóan figyelemmel kisérte Klapka magatartását, a kiben nem bízott. A vár feladását hevesen ellenezte és a Klapka elleni összeesküvésnek egyik részese volt; a kapituláczíót sem írta alá. Komárom feladása után Erdélybe ment, de itt elfogták; fogságából azonban szerencsésen megszabadult és külföldre menekült. Egy ideig a belga fővárosban, Brüsszelben vonta meg magát, majd Londonban és Párizsban tartózkodott, később pedig Jersey szigetén települt meg, hol 1866-ig élt. Ez évben amnesztia nélkül hazatért pusztaszentmihályi birtokára. Losonczon halt meg 1886 május 14-én. Mint emigráns könyvet írt Komárom várának a szabadságharczban való szerepéről. Thaly Zsigmond.

Munkája: The fortress of Komárom in the war of independence in Hungary in 1848—1849. London, 1852.

Thury Etele, a pápai ev.-ref. főiskola theologiai tanára. 1882—1884 közt Thury Etele. Ácson volt akadémikus rektor. Egyik műve: A révkomáromi református egyház története a XVI. és XVII. századokban. Pápa.

Tihanyi Gál, benczés tanár, szül. Pápán 1875 június 26-án. 1893-ban Tihanyi Gál. lépett a szent benedekrendbe és 1900-ban szentelték áldozópappá. Ez idő óta Pápán és Komáromban tanárkodott; jelenleg Sopronban működik. Számos czikket írt a Komáromi Ujságba és az Egyetemes Phil. Közlönybe. A Múzeum-Egyesület könyvtárőrévé választotta; mint kiváló szónok több alkalmi beszédével feltűnt. *Munkája:* Helyesírásunk küzdelmei. Komárom, 1906.

Torma János, a bábolnai ménesintézet állatorvosa, szül. Tihanyban Torma János. 1855-ben. 1883-ban nyert oklevelet és Székesfehérvárott, majd Sepsiszentgyörgyön a méntelepeknél szerzett gyakorlatot. 1888 óta mint állami állatorvos működött több ménesbirtokon, 1896 óta Bábolnán. *Munkája:* Az egészséges és beteg lovak ápolása. Budapest, 1890.

Tóth Lőrincz.

Tóth Lőrincz, kuriai tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi-Társaság tagja, jogi és szépirodalmi író, szül. Komáromban 1814 deczember 17-én. Édes atyja komáromi ref. lelkész volt, a ki fiának gondos nevelést adott. Tanulmányait a komáromi ref. gimnáziumban kezdte, majd Pozsonyban folytatta és a pesti egyetemen fejezte be, hol a jogot hallgatta. 1838-ban tett ügyvédi czenzurát és a következő évben Gorove Istvánnal, a későbbi miniszterrel hosszabb külföldi útra indult. Útjáról 1840-ben tért vissza és úti élményeit megírta egy nagyobb munkában. Az 1840—1841 és 1843—1845-iki pozsonyi országgyűlésen, mint Batthyány Kázmér gróf jogtanácsosa és a távollevő főrendek képviselője vett részt. Itt kezdte meg hírlapírói tevékenységét a Jelenkorban és dolgozott Kossuth Pesti Hirlapjába is. A negyvenes évek reformküzdelmeinek egyik lelkes tényezője volt és minden nemzeti mozgalom a küzdők csatasorában találta. 1847-ben mint Breznóbánya követe jelent meg az országgyűlésen, 1848-ban tagja lett az V. Ferdinándhoz küldött országos követségnek. A felelős miniszterium megalakulása után szülővárosa küldte a parlamentbe követeül, hol Deák legbizalmasabb környezetéhez tartozott és később oldalán az elnöki titkári tisztet viselte. A Debreczenbe költöző kormányt és országgyűlést követte és később tagja lett a honvédelmi bizottmánynak. A világosi katasztrófa után a Tiszamellékén bújdosott, de Pesten családjánál tett titkos látogatása alkalmával elfogták és a haditörvényszék halálra itélte. A golyótól Haynaunak a bécsi kamarillával való viszálya mentette meg, mikor bosszuból az összes elitélteknek megkegyelmezett. Szabadulása után Pestre internálták. Miután az ügyvédi gyakorlattól el volt tiltva, a Magyar Tudományos Akadémiánál kapott állást, ez intézet pénztárosa lett és Dessewffy Emil oldalán működött. Tagja volt az Apponyi György által összehívott országbírói értekezletnek, 1855-ben pedig a Rómában tartott nemzetközi börtönügyi kongresszuson vett részt Magyarország képviseletében. Rövid ideig viselte Pest vármegyénél az árvaszéki elnöki állást, azonban 1861-ben a hazafias tisztikarral ő is lemondott. Az 1865—1868-iki országgyűlésen a csákvári kerületet képviselte. 1867-ben Horvát Boldizsár igazságügyminiszter meghívta miniszteri tanácsosnak és a kodifikáló osztály élére állította. 1869-ben a semmitőszék bírája lett, ennek megszünése után pedig mint kuriai bíró működött ; 1883-ban tanácselnökké lépett elő és e tisztét 1894-ig viselte, mikor nyugalomba vonult. 1895-ben a király a főrendiház tagjává nevezte ki. — Az Akadémia 1836-ban választotta tagjai sorába, mikor még 22 éves volt. A Kisfaludy-Társaság alapításában is részt vett és legelső titkára volt. A Petőfi-Társaság tiszteleti elnökévé választotta Tóth Lőrinczet, a ki úgyis, mint jogtudományi író egyike volt e tudomány irodalma legkiválóbb képviselőinek. Szépirodalmi működését, mint drámaíró kezdte meg és a romantikus iskola hívének mutatta magát. Útirajzait és elbeszéléseit mély erkölcsi fölfogás, költészetét bölcs életfelfogás, derült világnézet jellemzik, melyek a maga korában kedvelt írójává avatták fejlődő irodalmunknak. Általános tisztelet vette körül őt, a magas életkort ért aggastyánt, ki tiszteletreméltó ősz fejével hosszú időn át az irodalom nesztora volt. A Komárom-vármegyei Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjává választotta és halála után, mely 1901-ben következett be, díszes emléktáblával jelölte meg szülői házát.

Munkái : Kisebb dolgozatok 1833. a Regélőben és Társalkodóban. — Átok. Buda, 1835. — Ekebontó Borbála. Buda, 1837. — Atyátlan. Buda, 1839. — Hunyadi László. 1839. — Olympia: Ronow Ágnes és Alkonyatkor. Pest, 1849. — Szívhangok. 1838. — Úti tárcza I—VI. Pest, 1844. — Úti novellák. 1851. — Méhek. Bpest, 1882. — Sötét idők. Magyar írók arczképei és életrajzai. Pest, 1858. — Társadalomtudományi művei : Az ősiségi és egyéb birtokviszonyokat rendező 1852 nov. 29-iki nyilt parancs ismertetése. Pest, 1853. — Az ausztriai polgári perrendtartás. Pest, 1853. — Példánytár. Pest, 1853. — Az örökjog szövege jegyzetekkel. Pest, 1853. — Örökösödés az ausztriai polgári törvénykönyv szerint. Pest, 1854. — Elméleti és gyakorlati útmutató urbéri ügyekben. Pest, 1856. — Ügyvédreform. Pest, 1856. — A párbaj. Akad. Ért. Pest, 1865. — Ügyvédi állapotok. Pozsony 1848. — A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben. Akad. Ért. Pest, 1876. — A magyar felsőház reformja. Akad. Ért. Pest, 1882. — Fegyházi tanulmányok. Akad. Ért. Pest, 1885—1887. — Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában. A. É. Pest, 1885. — A visszaesés okairól és óvszereiről. A. É. Pest, 1888. — A feltételes itéletekről. A. É. Pest, 1890. — Szózat a választó néphez. Pest, 1865. — A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal hasonlítva. Akad. Ért. Pest, 1860., 1863. — Szerkesztette A Jogtudományi és Törvénykezési Tárt 1855—56., a Jogtudományi Szemlét 1869—70., Az Új Törvénytárt, az Újabbkori ismeretek tárának

két első kötetét, a Jelenkort. Részt vett Werbőczi Hármas könyvének 1844, a Corpus Jurisnak 1895. fordításában. Fordította még: Lavaley, Kormányformák. Akad. 1881. — Gide Pál, A nők joga. I—II. Akad. 1886. — Beryer válogatott törvényszéki beszédei, Akad. 1887. — Irt még számtalan jogi czikket szaklapokban és a Pallas Lexikonba több mint 100 czikket.

Tuba János, takarékpénztári igazgató, volt országgyűlési képviselő, szül. Komáromban 1855 deczember 5-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Pápán végezte, hol jogot is hallgatott. Jogi tanulmányainak a budapesti egyetemen történt befejezése után Komárom városa aljegyzőjévé, majd 1884-ben főjegyzőül választotta meg, mely tisztét hét éven át töltötte be. 1891-ben a Komáromvidéki Takarékpénztár vezérigazgatója lett. Ez állásában működik ma is és nagy érdemei vannak e virágzó pénzintézet újjászervezése körül. 1880-ban megalapította a Komáromi Lapokat, melynek jelenleg is főszerkesztője. 1892-ben szülővárosa képviselője lett György Elekkel szemben és 1905-ig képviselte Komáromot a parlamentben, hol a szabadelvű párt híveihez tartozott. Komáromban mindig élénk részt vett a közügyek terén és érdemeket szerzett a város fejlesztése körül. Az 1891-ben rendezett szép sikerű helyi iparkiállítás rendezésében mint a végrehajtó-bizottság elnöke vett részt. Mint szerkesztő számos czikket írt lapjába. Tuba János.

Tuba Károly, tanító, szül. Komáromban 1879-ben. A lévai állami tanítóképzőt végezte. Jelenleg a komáromi községi elemi iskolánál tanító. Szorgalmas munkatársa a komáromi helyi lapoknak és több vidéki lapnak. Tuba Károly.

Munkái: Szívek harcza. Elbeszélések. Komárom, 1902. — Hallgassatok meg. Költemények. Komárom, 1905.

Turcsányi József dr., ügyvéd Kisbéren. 1905 óta szerkeszti a *Kisbér és Vidéke* czímű hetilapot. Turcsányi József.

Végh Adorján, nemesócsai földbirtokos, jeles régész, a ki élénken részt vett a Komáromi Történeti és Régészeti-Egylet megalapításában. Halála után a komáromi múzeumra hagyta régiségeit. Igen szép legyezőgyűjteményt szerzett, mely Molnár Ákos orsz. képviselő birtokában van. *Munkája:* Az Árpádkori királyok pénzei. Budapest, 1861. Végh Adorján.

Veninger Ernő, ószőnyi esperes, plébános, szül. 1854-ben. Mint teológus az Egri Ujság munkatársa volt. Szerkesztette az Őrangyal czímű gyermekújságot az 1889—1891. években. Számos egyházi beszéde jelent meg az egyházi folyóiratokban, melyeknek tevékeny munkatársa. Mint megyebizottsági tag a vármegyei közélet egyik szerepvivő tagja. Veninger Ernő.

Vértesi Dezső hirlapíró, szül. 1873-ban, Tóvároson. Iskoláit Tatán és Esztergomban végezte, majd Budapesten orvostanhallgató lett. Hajlamai az írói pályára vonzották. Dolgozott a Fővárosi Lapoknál, később a Nemzet dolgozótársa lett. Egy ideig az Ország-Világ segédszerkesztője volt. Jelenleg Berlinben él és a Budapesti Hirlap levelezője. Irt tárczákat és elbeszéléseket az ismertebb szépirodalmi lapokba, ezenkívül politikai czikkeket. Vértesi Dezső.

Világhy Gyula (Palotási) országgyűlési képviselő, szül. Körtvélyes pusztán, Komárom megyében, 1857. febr. 14-én. Iskoláit Tatán és Budapesten, a jogot itt és Bécsben végezte. Eleinte atyjának terjedelmes birtokain kezdett gazdálkodni Füzitőn és részt vett a gazdatársadalmi mozgalmakban. Majd hosszabb időt töltött külföldi tanulmányúton Franczia-, Német- és Olaszországban. Füzitői birtokán egy időben jóhírű versenyistállót tartott fenn. Komárom vármegye közéletében élénk részt vesz. Szolgálaton kívüli huszárfőhadnagy. 1905 óta a tatai kerület képviselője. Világhy Gyula.

Vincze Paulin, szent benedekrendi áldozópap, szül. 1814-ben Komáromban. 1833-ban lépett a rendbe és 1842—1868-ig tanár volt Győrött, Esztergomban, Pápán és Sopronban. 1870-től kezdve a lelkészi pályán működött és mint a bakonybéli apátság alperjele és a rend legidősebb tagja 1906 márczius 2-án hunyt el. A tankönyvirodalom terén működött és több földrajzi munkát írt. Vincze Paulin.

Művei: Az ó-, közép- és újkorbeli földirat. Pütz Vilmos után. Esztergom, 1850. 3 k. — Európai Törökhon földrajza és történelme. Esztergom, 1852. — A nevelésről. Esztergom, 1852. — Első franczia olvasmányok. Esztergom, 1852—1853. 2 k. — Az osztrák-magyar birodalom tana Busch után. 1854. — Magyarország földrajza. Pest, 1863. — Magyarország kapcsolt részeinek földrajza. Pest, 1862. — Egyetemes földrajz. Pest, 1863. 3 kötet.

Vizkelety Sándor, a győri kerületi betegsegélyző pénztár hivatalfőnöke, szerkesztő, szül. 1867-ben Komáromban. Tanulmányait a komáromi és győri főgimnáziumban végezte és utána Komárom vármegye szolgálatába lépett, Vizkelety Sándor.

de ez állását politikai okok miatt felcserélte a komáromi betegsegélyző pénztár titkári állásával, hol öt évig működött. 1899-ben a győri pénztár titkárává választotta meg; a vidéki kerületi betegsegítő pénztárak Országos Szövetségének jegyzője. Megalapította és hat év óta szerkeszti a Betegsegélyző czímű munkásvédelmi szaklapot, e mellett munkatársa a Győri Hirlapnak, Győri Naplónak és Dunántúli Hirlapnak, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület választmányi tagja. A betegsegélyzési ügyekben tekintélyes névre tett szert.

Vörös Sándor. *K. Vörös Sándor*, udvari és kir. tanácsos, a magyaróvári gazdasági akadémia igazgatója, gazdasági szakíró, szül. Tatán 1847 február 28-án. Gimnáziumi tanulmányai végeztével a keszthelyi felsőbb gazdasági és erdészeti tanintézet hallgatója lett. Oklevelét megszerezvén, József kir. herczeg kisjenői uradalmában volt gyakorlaton. Három év mulva pedig a kolozsvári egyetemen folytatta felsőbb tanulmányait. 1870-ben a kolozsmonostori gazdasági tanintézet tanárává nevezték ki. 1875-ben pedig e tanintézet igazgatója lett. 1898 óta a magyaróvári gazdasági akadémia élén működik. Sokat tett általában a gazdasági szakoktatás és e főiskola fejlesztése érdekében és szakirodalmi és közgazdasági működése révén országos névnek örvend. Több hosszabb tanulmányútat tett Nyugat- és Kelet-Európában és ismereteit hasznosan gyümölcsöztette. Élénken részt vett minden gazdatársadalmi mozgalomban és nagy irodalmi munkásságot fejtett ki önálló munkákban és a szaklapokban is. Kolozsvár szab. kir. városának közgazdasági előadója s Kolozs megyének bizottsági tagja volt. Jelenleg Moson megye törvh. bizottságának tagja. A mosonvármegyei gazdasági egyesületnek elnöke és sok más egyesületnek, társulatnak tiszteleti s rendes tagja. Érdemeinek elismeréseül 1894. évben a királyi tanácsosi, 1905. évben 30 éves igazgatósága alkalmából az udvari tanácsosi czímmel tüntette ki őt a király.

Munkái: A mezei gazdaságtan rövid foglalata. 1878—1900. III-ik kiadás. — A gazdasági tanügy történetének vázlata. 1880. — A kálozi uradalom gazdasági arányai. 1881. — A szocziális kérdés ethikai oldala. 1881. — Eszközök és gépek használata a középbirtokban. 1883. — A társulásról. A földmíves gazdák szakoktatásának szükséges voltáról. 1884. — Magasabb szempontok a gazd. szakoktatás szervezésénél. 1891. — Gróf Széchenyi István emlékezete. 1891. — A dohánytermelésről. 1893—1901. V-ik kiadás. — A gazdaságok berendezéséről. 1893—1905. V-ik kiadás. — A gazda számvitele. 1897—1905. V-ik kiadás. — Megalapítója és főszerkesztője volt a Mezőgazda hetilapnak 1904—5. — A gazd. tanintézet s az akadémia évkönyveiben 1875—1905. évek alatt megnyitó beszédek. — A hazai felsőbb fokú gazdasági szakoktatás szervezéséről. 1900. stb., stb.

Wagner János. *Wagner János* dr., egyetemi orvostanár, szül. 1811-ben Komáromban. Az orvosi tudományokra a bécsi egyetemen készült, hol 1835-ben nyert orvosi oklevelet. Tevékeny része volt a kir. magyar orvos egylet alapításában és ennek 1846—1862-ig elnöke volt. 1848-ban helyettestanár lett a pesti egyetemen az általános kór- és gyógyszertan tanszékén, 1861-ben pedig rendes tanárrá nevezték ki. 1873-ban a kir. tanácsosi czímet nyerte el. Egyetemi tanári állásában 1887-ig működött és 1889 jan. 2-án meghalt. Orvosi szaklapokban számos czikke jelent meg, Magyarországon s a külföldön.

Művei: Az idült baloldali májlobról. 1841. — A kisded-aszályról. 1841. — A hörgöcs lobról. 1841.

Wenninger Mátyás id. *Wenninger Mátyás id.*, uradalmi főtiszt, az arany érdemkereszt tulajdonosa, Feketeváros díszpolgára, a komárommegyei tanítóegyesület tiszteletbeli tagja, a komárommegyei gazdasági egyesület alelnöke, született Feketevárosban 1823-ban. Félszázadnál tovább működött a klosterneuburgi kanonokrend dunaalmási uradalmában mint főtiszt. Kiváló gyámolítója volt a szegény és munkás népnek. Szorgalmas munkása volt a vármegyei közéletnek, mind társadalmi, mind gazdasági kérdésekben mindig hallatta szavát. Meghalt 1904-ben Tatán. Sokat írt a gazdasági szaklapokba és több politikai lapba.

Munkái: A filloxera által elpusztított szőlők helyes kezelése. Tata, 1901. — Memorandum az almási uradalomra vonatkozólag. Tata, 1903. — Római katholikus templomok és iskolák történeti leírása Dunaalmáson és Neszmélyen. Tata, 1903. — A szőlőszet jövedelmezésének kérdése. Magyarország hírneves hegységein. Tata, 1904.

Wenninger Mátyás ifj. *Wenninger Mátyás ifj.*, a szent benedekrend tihanyi birtokainak jószágfelügyelője, szül. Dunaalmáson 1856-ban. A gazdasági pályára lépve, először a vallásalap máriacsaládi uradalmában működött. 1881-ben a szent benedekrend uradalmainak gazdatisztje lett és azóta különböző állomásokon működött. Nagy tevékenységet fejtett ki a gazdasági szakirodalom terén. Czikkei a gazdasági szaklapokon kívül, a Budapesti Hirlap, Magyarország, Komáromi Ujság és több lapban jelentek meg.

Munkái: A gazdatiszt. Veszprém. 1890. — Mezőgazdaságunk. 1892. Budapest. — Divat a mezőgazdaságban. Keszthely, 1895. — Hogyan gazdálkodjunk? Budapest, 1897. — Útmutatás az észszerű és természetszerű gazdálkodásra. Győr, 1899. — Szarvasmarhatenyésztésünk. Komárom, 1903. — Szoczializmus és a mezőgazdasági alkalmazottak.

Witausek Károly, Komárom vármegye tb. főjegyzője, szül. Tóvárosban 1867 szept. 1-én. 1893-ban Komárom vármegye II. aljegyzőjévé választotta, 1897-ben pedig első aljegyző lett. A vármegye egyik nagytevékenységű tisztviselője, ki 1903 óta szerkeszti Komárom vármegye Hivatalos Lapját. Witausek Károly.

Zichy Miklós gróf nagybirtokos, országgyűlési képviselő, szül. Szentpéteren, Komárom megyében 1856-ban. Középiskoláit és a jogot Pozsonyban elvégezvén, Morvafehértemplomban a lovassági hadapródiskolába vétette fel magát, melynek sikeres elvégzése után a 11. sz. cs. és kir. huszárezredben hadnagy lett. Egy ideig Frigyes kir. herczeg segédtisztje volt Pozsonyban. Az 1894. évben tiszti állásától megvált és gazdálkodni kezdett. 1905-ben Feszty Bélával szemben képviselővé választották az udvardi kerületben, melyet azóta képvisel. Vezető szerepet játszik a vármegye közéletében, elnöke a vármegyei szövetkezett pártoknak és a nemzeti ellenállás egyik vezetője volt. Zichy Miklós.

Zuber József, Komárom vármegye volt főispánja, főrendiházi tag, szül. 1824-ben. A szabadságharczban részt vett és Komárom várából mint honvéd főhadnagy távozott a kapituláczió után, 1867-ben főszolgabiró. 1869-ben pedig Fejér vármegye alispánja lett. 1875-ben nevezték ki Komárom vármegye főispánjává és ez állásában 1894-ig működött. Pártatlan igazságérzetével mindenki osztatlan tiszteletét kivívta. A kulturális ügyek iránt melegen érzett és a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet alapításában tevékenyen közreműködött s annak hosszú ideig elnöki tisztét viselte. Zuber József.

Zsoldos Benő, főiskolai tanár, szül. 1847 okt. 27-én Dunaalmáson. Tanulmányait a sárospataki főiskolán végezte, melynek 1873-ban tanára lett. 1873—1874-ben a budapesti egyetemen bölcsészeti és klasszika filologiai tanulmányokat végzett és visszatért a főiskolához, hol a klasszikai nyelvek tanára. Irodalmi munkásságát a Sárospataki Lapokban, önállóan az Egyetemes Phil. Közlönyben, Sárospataki Ref. Lapokban és Numizmatikai Közlönyben fejtette ki. A főiskola numizmatikai gyűjteményét és a főiskola s a tiszáninneni egyházkerület levéltárát rendezte. Az Akadémia megkoszoruzta Thukydides fordítását. Zsoldos Benő.

Munkái: Thukydides. Budapest, 1887—1888. 3 kötet. — Magyarázó jegyzetek C. Sallustius Crispus Catilina és Jugurtha cz. műveihez. Sárospatak, 1896. 2 kötet.

KÖZMŰVELŐDÉS.

A közművelődés terén a vármegye és város értelmiségének körében a mult század nyolczvanas éveiben indultak meg erősebb áramlatok, minek első nevezetes eredménye a *Komáromvármegyei és Komárom városi Történeti és Régészeti Egylet*-nek az 1886. év végével történt megalapítása volt. *Gyulai* Rudolf komáromi benczés tanár és író volt az ifjú egyesületnek hat éven át lelkes és fáradhatatlan titkára, a ki páratlan tevékenységet fejtett ki a vármegye és város történetére vonatkozó emlékek és adatok felkutatása és közzététele körül. Neki, az ő lelkesítő munkájának köszöni létét a mai múzeum is, a mely már igen szép és teljes képét mutatja a vármegye és város multjának. Az egyesület élén, mint elnökök Zuber József, Rudnay Béla és Sárközy Aurél főispánok állottak. Az 1900. évtől ez egyesület *Komáromvármegyei és városi Múzeum-Egyesület* név alatt folytatja tovább nagyszabású kulturális tevékenységét, mely különösen a vármegye és város multjára vonatkozó emlékek és régiségek nagyarányú és sikeres gyűjtése terén nyilvánul meg. Élén ez idő óta Szombathelyi Győző udvari tanácsos, Komárom vármegye nyug. alispánja, majd Esterházy Ferencz gróf belső titkos tanácsos, nagybirtokos állottak, míg a múzeum belső igazgatása és vezetése *Baranyay* Géza nagybirtokos fáradhatatlan kezeibe van letéve. A gyűjtemények közül a leggazdagabb a régiségtár és éremgyűjtemény, van ezenkívül történelmi csoportja, csekélyebb néprajzi és természetrajzi gyűjteménye. Titkár 1903 óta *Alapi* Gyula vármegyei levéltárnok. A régészeti egylet. A múzeum-egylet.

A *Komáromvármegyei és városi Közművelődési Egyesület* 1892-ben alakult Rudnay Béla főispán kezdeményezésére, ki rövid ideig állott az élén. A megkezdett művet *Sárközy* Aurél főispán lankadatlan buzgalommal folytatta s A közművelődési egylet.

vezetése alatt a magyar nyelv terjesztése terén valóban szép eredményeket ért el az egyesület, mely a Dunántúli Közművelődési Egyesület fiókjaként működik. Számos népkönyvtárat és irodát létesített a vármegye nem magyarajkú községeiben, megjutalmazza a magyar nyelv sikeres tanításában kitünt tanítókat és felismerve a magyar kultura terjesztésében rejlő közkincset, számottevő tényezőjévé vált a nemzeti közművelődésnek. 1900 óta *Lőrinczy* György kir. tanfelügyelő, a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület volt titkára, ismert nevű írónk tölti be az egyesület titkári tisztét, kiváló érzékkel és tudással vezetve annak ügyeit.

Komárom vármegye könyvtára.

A közművelődés terén jelentékeny tényezővé lett *Komárom vármegye könyvtára,* melyről a könyvtárak sorában esik szó. Ez egyetlen nyilvános közkönyvtára a vármegyének s a városnak, 1905 óta állami felügyelet alatt működik.

E három tényező tulajdonképen közös czélt szolgál és egyesülve vezető szerepet töltene be a szellemi élet és a közművelődés irányítása terén. Ebben az irányban már megtörténtek a megfelelő lépések.

A Komáromi Dalegyesület.

Komárom város társadalmának egy régi egyesületéről kell még említést tennünk, mely 43 év óta működik nagy sikerrel, ez a: *Komáromi Dalegyesület.* 1863-ban létesült, abban az időben, mikor az alkotmánytalan korszakban a magyar dal kultuszában olvadt egybe a társadalom. Később is hosszú időkön keresztül egyesítette kebelében Komárom és környéke művelt társadalmát s mind a társas élet élénkítése, mind a művészi zene és a magyar dal népszerűsítése merítették ki feladatait, a mivel minden időben nemes és hazafias szolgálatokat tett. Ma elnöke *Hevesi* Bernát benczés tanár, karnagya *Molecz* Tivadar.

1906 őszén a vármegye közönsége a Múzeum-Egyesület kezdeményezésére elhatározta, hogy a vármegyei könyvtárral kapcsolatban képzőművészeti gyűjteményt létesít. Erre a czélra átengedte Feszty Árpádnak: A bánhidai csata czímű nagy történelmi festményét, mely jelenleg a vármegyeházán, a közgyűlési teremben van elhelyezve, de a kedvezőtlen világítás miatt ott művészi hatása nem érvényesülhet. A képzőművészeti gyűjtemény gyarapítását az állam is kilátásba helyezte és a komáromi művészek is gazdagítani fogják műveikkel.

Az ógyallai obszervatórium.

A vármegye területén, Ógyallán nevezetes tudományos intézet, a *Konkoly-alapítványú m. kir. asztrofizikai obszervatórium* működik, melyet dr. *Konkoly-Thege Miklós,* az európai hírű tudós alapított 1870-ben ógyallai parkjában és 1904-ben nagylelkűen az állam tulajdonába bocsátott át. A kor és a tudomány mai színvonalán álló intézményt e kötet más helyén ismertetjük.

Nagyobb községeinknek mind megvannak közművelődési intézményeik. Olvasókörök, kaszinók, ifjúsági egyesületek, dalos egyesületek nagy számmal működnek vármegyénkben.

Magyarosító népakadémiák.

Legújabban a »Magyarosító Népakadémia« foglal rést; az első Felsőgalla községben alakul, melynek fölötte nevezetes és fontos czélja a népnek szellemi vezetése, művelése és különösen szocziális irányban való felvilágosítása.

KÖNYVTÁRAK.

Vármegyei könyvtár.

A közművelődésnek e fontos tényezői közül első helyen szerepel a nyilvános könyvtárak sorában: *Komárom vármegye könyvtára.*

E könyvtár ez időszerint mintegy 12,000 kötetet számlál és három gyűjteményből áll. — *Kultsár* István, az első magyar ujságíró vetette meg az alapját e könyvtárnak 1827-ben, mikor 4000 kötetnyi gyűjteményét nagylelkűen felajánlotta a vármegyének, melyet Kultsár halála után özvegye, Perger Anna is gyarapított. A harminczas évek elején a vármegyei karok és rendek gyűjtést rendeztek a könyvtár érdekében, de ez nem vezetett a kivánt eredményre. A szabadságharcz után siralmasra vált e gyűjtemény sorsa, mely ide-oda vándorolt hajléktalanul, többnyire ládákba csomagolva. Végre az alkotmányos korszak felvirradván, a könyvtárra is jobb idők köszöntöttek be. A hetvenes évek elejétől állandó őrizet alatt áll. 1885-ben pedig állandó helyre, a vármegye levéltárába került és azóta ott kezeli a vármegye levéltárosa. Nincs a méltó helyén a könyvtár itt sem. — 1889. évben *Ghyczy* Kálmán, volt pénzügyminiszter 2000 kötetből álló könyvtára került a vármegye tulajdonába a megboldogult politikus végrendeleti intézkedése következtében, melyben becses és ritka művek

is akadnak. A szorosan vett *vármegyei könyvtár* 1876 óta keletkezett, ez időtől kezdve gyűjti a vármegye hatósága könyvtárában a könyveket, melyet 1905 óta rendezve a modern követelményeknek megfelelően kezeltet. E gyűjtemény újabban rohamosan gyarapodik. Az 1905. év óta állami felügyelet alatt áll és rendszeres államsegélyt élvez. Nagylelkű adományokkal gazdagodik (egyik jótevője id. *Szinnyei* József kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum hirlapkönyvtárának igazgatója); 5000 kötetre tehető a 30 év óta gyűjtött könyvek száma. A könyvtárt 1906-ban közel 500 olvasó látogatta állandóan, kik mintegy 6000 kötet munkát vettek kölcsön a könyvtárból, mely hetenként két napon díjmentesen rendelkezésére áll az olvasóközönségnek. A könyvtár ez időszerinti őre *Alapi* Gyula vármegyei levéltáros. Az 1907. év folyamán a könyvtár új otthonba költözik; 25.000 korona állami segélylyel külön könyvtári helyiséget emel a vármegye közönsége.

A *szent benedekrend* komáromi székházának könyvtára 1649 óta áll fenn. Jelenleg 11.500 kötetet számlál. Őre *Vidóczy* Asztrik tanár, ki a gazdag gyűjtemény végleges rendezésével foglalkozik. A benczések könyvtára.

A komáromi *népkönyvtár* 1870-ben létesült a tanítók buzgalmából és 1886 óta van nyitva a közönség számára. Állománya 2600 kötet. A komáromi népkönyvtár.

Megemlítendő könyvtárak még Komáromban: a gimnázium ifjúsági könyvtára (1300 kötet), a kaszinó könyvtára (700 kötet), a Múzeum-Egyesület könyvtára (1000 kötet), a református egyház könyvtára 3000 kötet és az iskolák könyvtárai.

A vármegyében Tatán a *kegyes tanítórend* házi könyvtára 1770 óta áll fenn. A becses és gazdag gyüjtemény őre *Pintér* Elek. Állománya 8000 kötet. Kegyesrendiek könyvtára.

Nevezetesebb könyvtárak még Tatán: a kegyesrendi kisgimnázium könyvtára (1865-ben keletkezett, jelenleg 2500 kötet), a Polgári Olvasókör könyvtára (1000 kötet), *Esterházy* Ferencz gróf könyvtára. Esterházy-könyvtár.

A magánkönyvtárak sorából kiemelkedik *Vásárhelyi* Imre dr. földbirtokosnak gyönyörű gyűjteménye, mely szomori kastélyában van elhelyezve. Vásárhelyi könyvtár

Figyelemreméltó könyvtár a bábolnai ménesbirtok könyvtára.

Népkönyvtár 42 működik a vármegye területén, melyek közül 36 *Darányi* Ignácz földmívelésügyi miniszternek köszöni létét, hat népkönyvtárt pedig a Közművelődési Egyesület alkotott. Népkönyvtárak.

A SAJTÓ.

Komárom vármegye és Komárom szab. kir. város közvéleményét korán kezdte irányítani a sajtó. 1849-ben a vár ostroma alatt lelkesítő és buzdító szolgálatot tettek az akkor kiadott hirlapok. Az abszolutizmus kora nem volt kedvező lapok alapítására. Később, a hetvenes évek elejétől fogva mindig volt Komáromnak egy, sőt több hetilapja is. Jelenleg három hetilap jelenik meg Komáromban.

A komáromi sajtó időrendi áttekintését a következőkben állítottuk össze: Komáromi hirlapok.

Komáromi Értesítő, megjelent Komáromban 1849 jan. 9-től márcz. 15-ig Mack József szerkesztésében, márcz. 15-től jul. 6-ig Rózsafi Mátyás szerkesztette.

Komáromi Lapok, szerkesztette Friebeisz István 1849 július 11-től október 1-ig.

Komáromi Lapok, szerkesztette Pázmány Kornél 1871 április 1-től. Még ez évben megszünt.

Komárom, megindította Jókay (Szivanyó) Lajos 1875 febr. 1-én 1876—1877-ben Adamovich Ádám, 1878—1880 közt Rovács Albin szerkesztette. Ez évben megszünt.

Komáromi Lapok, XXVII. évfolyam. Alapították Tuba János akkor városi aljegyző és Ányos Lajos takarékpénztári tisztviselő. 1880 január 1-én indult meg, első szerkesztője Tuba János volt, a ki Ányos Lajos, majd Bolkai Adolf főmunkatárssal 1884 április 1-ig szerkesztette. Szerkesztői voltak Kacz Lajos (hidvégi) 1884—1885, Zámbó Gyula 1886—1888, Kenézy Csatár és Tuba János 1889, Gaál Gyula dr. 1889—1892, Tuba János 1892—1895, 1896-tól Tuba János főszerkesztő mellett Hittrich József (1896), Fittler Jenő, Szendrey Imre (1897) és Kiss Gyula dr. (1897 ápril 1 óta). 1901-ben politikai lap volt.

Komárom és Vidéke, megindult 1883 szept. 1-én Csorba Géza szerkesztésében, társszerkesztője volt Rakits Vladimir, majd M. Kiss Gyula ; 1884—1885-ben Kovácsy János és Csorba Géza, végül 1885 július—október hónapjaiban Lengyel Gyula szerkesztette. Ekkor a lap megszünt.

Komárommegyei Közlöny. Micsky Imre és Décsi Jakab indították meg 1885 nov. 1-én, ez utóbbi 1885—1890 között szerkesztette, 1890—1891-ben Kovács Albin, 1891—1892-ben Bátor Mór dr., 1892—1896 végeig Fittler Jenő ; ekkor beleolvadt a Komáromi Lapokba.

Komáromi Hirlap, megindította Kolbe Dezső dr., ki 1897—1899 évben szerkesztette. 1900-ban Kolbe Dezső dr. főszerkesztővel Berinkey Bálint, a ki 1901—1902 években önálló szerkesztője volt. Ez év végével megszünt.

Komáromi Ujság, Komárom vármegye törvényhatósága és a Komárom-vármegyei Gazdasági Egyesület hivatalos lapja. VI. évfolyam. Alapították Ágoston Miklós, a Gazdasági Egyesület titkára és Alapi Gyula vármegyei árvaszéki számvevő 1901 novemberében. Szerkesztője volt Ágoston Miklós és Alapi Gyula 1901—1902, Alapi Gyula 1903—1905, Alapi Gáspár 1905—1906, 1906 okt. 1. óta Nagy Ferencz dr. (V. évfolyam) és a Gazdasági Értesítő, szerkeszti Ágoston Miklós, a Gazdasági Egyesület titkára (IV. évf.). Melléklete Komárom vármegye Hivatalos Lapja, szerkeszti Witausek Károly vármegyei I. aljegyző.

Komárom és Vidéke, III. évfolyam, 1904-ben indult meg, ez idő óta szerkeszti Berinkey Bálint.

Történtek kisérletek különösen az utczai kolportázs óta krajczáros napilapok szerkesztésével (Komáromi Friss Ujság 1902—1904, Komáromi Napló 1905, A Népért 1906), de ezek igen rövid életűek voltak és mind megszüntek.

Vármegyei hirlapok.

Kisbér és Vidéke társadalmi hetilap, alapította Döme Péter 1892 decz. 24-én. Szerkesztették Döme Péter 1893 végeig, Kokas János 1894—1895 (1895-ben Kisbér czímű lótenyésztési és sport-ügyekkel foglalkozó melléklettel jelent meg), 1895—1897 között Semper Idem, 1897—1901 Döme Péter, 1901—1905 Haftl Kálmán, 1905 óta dr. Turcsányi József.

Tata-Tóváros és Vidéke hetilap 1880 jún. 13-án indult meg Riess Lajos Jenő szerkesztésében, kitől Szekeres Ferencz vette át. A lap ez év végén megszünt.

Tatatóvárosi Hiradó hetilap, megindult 1881 január elején. Szerkesztették Szekeres Ferencz (1881), Danilovics és Bátorfi F. (1881—1889), Rohrbacher (Rédei) Miklós, Seress Imre, Gara Jenő, Szabó Béla, Engländer Jakab, Surányi Lajos (1889—1890), Dávidházy János (1890—1891), Gárdonyi Antal, Kálmán Imre (1891—1893), Kábik J. Géza (1893), (Bárándi) Baur Ödön (1893—1898), Szomori (Seregélyesi) Ferencz (1898—1900), Egyedi J., Balogh Ferencz (1900) és Egyedi J. (1901-től).

Tatatóváros és Vidéke hetilap, alapította 1890 okt. 5. Kábik J. Géza. Fennállott 1892 szeptemberéig.

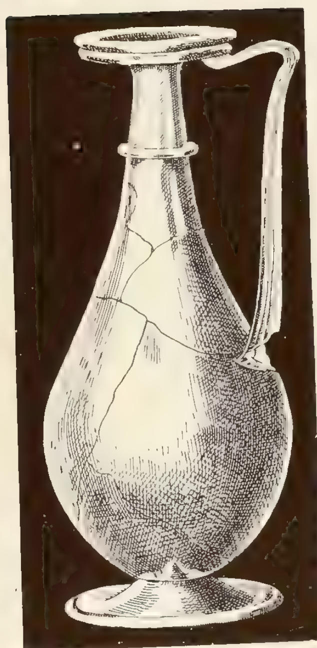
Tata és Tóváros, alapította Mártonfy Emil 1897-ben, a ki ez évben megvált a laptól. Szerkesztette Kertész J. Márton (1897), 1898 óta Fogassy Kázmér szerkeszti.

Szaklapok.

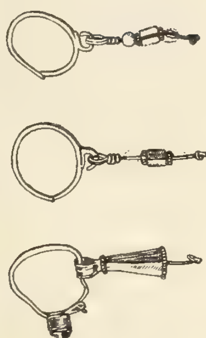
Különféle szaklapok és folyóiratok is jelentek meg Komáromban, melyek közül ma is fennállanak : *Komáromvármegye Hivatalos Lapja,* V. évf. Szerkeszti Witausek Károly, *Gazdasági Értesítő,* IV. évf. Szerkeszti Ágoston Miklós, *Tanügyi Értesítő,* VII. évf. Szerkeszti Szendrey Imre.

Időközben megszüntek: Gazdasági Közlöny (XX. évfolyam), Bírósági Végrehajtók Lapja, Közérdek, Vármegyei Tisztviselők Lapja.

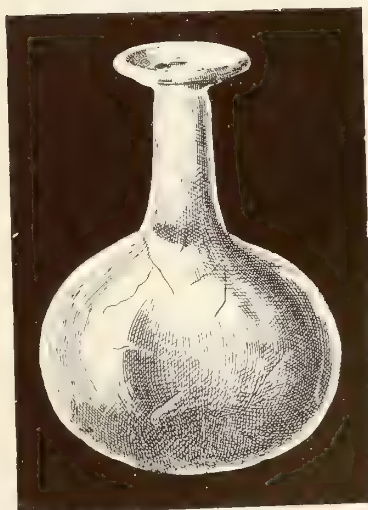

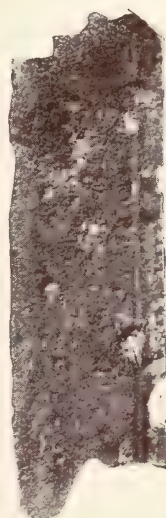

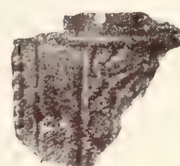
Komárom-megyei római sirleletek. (A Nemzeti Muzeumból.)

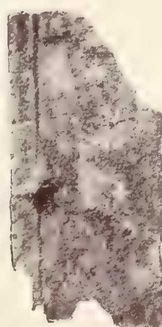

Római sírkő és sírleletek. (A Nemzeti Muzeumból.)

Római sirkő és sirleletek. (A Nemzeti Muzeumból.)

Római sirlelet. (A Nemzeti Muzeumból.)

KOMÁROM VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I.

1. AZ ŐSKOR. A NÉPVÁNDORLÁS ÉS A HONFOGLALÁS KORA.

A mai Komárom vármegye területének legnagyobb részét, az ember megjelenése előtt évezredekkel, miként általában a Kis-Magyar Alföldet, szárazföldi tenger borította. A németországi nagy Duna, vagy másként szármát tenger, melynek árja Passaunál és Dévénynél útat tört, elárasztotta a mai Komárom vármegye területét is. Csak később, midőn a tenger árja továbbtovább vonult kelet felé, léphetett fel az őskori állatvilág. A vármegye őstörténete.

A harmadkorban, melyben e nagy átalakulás végbement, már az óriási kérődzők nagyszámú csordái legeltek a Cserhát rengetegeiben, honnan útat találtak maguknak a Duna mocsaras vidékére is. Ez őskori állatvilág emlékei közül említést érdemel egy agyaras mastodon-koponya (az elephantideák családjába tartozó óriási állat), melyet a komáromi halászok nehány évvel ezelőtt halásztak ki a Dunából. Ugyancsak a Duna hullámai gyakran mosnak ki mammuth-zápfogakat, melyek közül több példány van a Komáromvármegyei és Városi Muzeumban. Az Őszőny alatti »Pannonia-téren« Tuzla Tivadar 1881-ben egy ős mikrokephal-koponyát talált, melyet Lenhossék József egyet. tanár mutatott be a tudományos világnak.

A negyedkorban (diluvium) fellépő ember nem találhatott állandó otthonra e földön, mely nem volt mindenütt elég szilárd ahhoz, hogy czéljaira felhasználhatta volna. Csak a dunántúli rész volt alkalmas gyér számú, a műveltség alacsony fokán álló, vadászattal és halászattal foglalkozó népesség befogadására. A vármegye területének többi része nem kinálkozott állandó letelepedésre, sőt a Csallóköz még a Kr. u. XIII. században is szigetcsoport volt, mely csak lassanként alakult át az iszap folytonos leüllepedése és felszaporodása következtében egységes szigetté.

A legrégibb emberi nyomok, a mint azokra a rendelkezésünkre álló leletekből következtethetünk, az újabb kőkorszakokból, az u. n. neolithkorból valók. E korszak emberei már a fejlődés magasabb fokán állottak, szerszámaikat, házieszközeiket csíszolt kövekből készítették, már ismerték az agyagedények gyártását, sőt már a háziállatok tenyésztésének s a földmívelésnek is némi nyomaira akadunk náluk.

A mai Komárom vármegye területe rendkivül gazdag kőleletekben; de ezeket nem sorozhatjuk valamennyit a szoros értelemben vett kőkorszakbeli leletek közé s e tekintetben felette nehéz megvonni a határt ép e vármegye területén, mert míg a vármegye dunántúli részén a kelták beözönlésével (Kr. e. 350.) a vaskor veszi kezdetét, addig a dunáninneni részben tanyázó barbár népek, miként azt többek közt a hontvármegyei leletek is bizonyítják, még a római uralom idejében is inkább kőből és bronzból készült házieszközökkel éltek. (Századok, 1869, 642.) Kőkorszak.

Csiszolt kőeszközökből legtöbbet Ebenhöch Ferencz győri kanonok gyüjtött, még pedig 50 komáromvármegyei lelőhelyről 380 darabot. A Csallóközben

Végh Adorján gyüjtött kőeszközöket Nemesócsáról, Ekelről, Nagykesziről, Nagytanyból, Kistanyból és Nagylélről. Az Ebenhöch Ferencz által gyüjtött koeszközök közül azonban csak 24 esik az Alsó-Csallóközre, u. m. : Aranyosra 4, Csicsóra 2, Füssre 2, Kiskeszire 3, Kolozsnémára 1, Komáromra 2, Bálványszakállasra 3.

A történet előtti ember némi nyomai mégis fenmaradtak a Csallóközben is. Végh Adoján a nagykeszii határban a Sáros-ér melletti halomdombon ásatásokat rendeztetett, mely alkalommal nyolcz embercsontvázat talált, továbbá csiszolt kőcsákányokat quarcitból, lyditből (serpentin), kigylakőből és csillámpalából ; Rómer Flóris pedig Bálványszakállasnál jelez egy őskori halmot.

A Vág-Duna túlsó partján, Naszvadon, 1873-ban Lehoczky Tivadar bukkant a helység Bacs felé néző keleti szélén egy kis magaslaton őskori tanyára.

E területen, mely szigetként emelkedik ki az ingoványból, teknősök és kagylók maradványaira akadtak. A naszvadi lelet tulajdonképen konyhahulladékokból áll. A halom keletkezése akként magyarázható meg, hogy az ősember a czölöpökre épített háza alatt kiöntött s idővel a gunyhó felszínéig emelkedett szemetet, konyhahulladékokat felgyujtotta, ekként igyekezvén az egészségre káros hatásukat megszüntetn. Naszvad északi oldalán a kápolna körül pedigr kőeszközöket és régi cserepekiet találtak.

A vármegye dunántúli felében talált leletek közül említést érdemel az az almási hasábalakú kőék, melyet Ebenhöch Ferencz gyüjteményében őriznek. A Csillagvárnál 1876-ban fehér kőbuzogányt, Kethelyen csíszolt kigylakőszekerczét és vésőt, Kisbéren obsidián-ny lhegyeket találtak, ez utóbbiakat Marossy János tatai gyógyszerész 1870-ben a Magyar Nemzeti Muzeumnak adományozta. Szomorról 1877-ben Emán Antal két helyen átfúrt őskori osztrigahéjat küldött be a M. N. Muzeumnak. Ószőnyről szintén két csiszolt kőszerszám került vétel útján a Magyar Nemzeti Muzeum birtokába.

Az újabb leletek közé tartozik az a három kilogramm súlyú kőbalta, melyet Tatán találtak. (Gyulai Rudolf : Komárommegye őskora. A Komárom Vármegyei és Városi Muzeum-Egylet 1901—1902. évi értesítőjében. — Komárom Vármegyei és Városi Muzeum-Egylet 1889. évi ért. — Archeolog. Ért. 1896, 380.)

Rézkorszak. Az újabbkori kőkorszakot követő rézkorszakból, melyből általában nagyon csekély számú emlékünk van hazánk területén, csak néhány lelet került felszínre. E leletek közé tartozik a Felsőgallán 1877-ben talált rézvéső, melyet Marossy János a Magyar Nemzeti Muzeumnak ajándékozott, továbbá egy újszőnyi lándzsacsúcs, egy két pengéjű csákány és egy tőr, egy Tatáról való balta és tőrhegy, végre a gyermeli véső, mely Vásárhelyi dr. gyüjteményében van. (Gyulai Rudolf i. h.)

Bronzkor. Mintegy 13 vagy 12 századdal Kr. e., midőn az emberiség a réznek ónnal való keverékét már feltalálta, terjedtek el hazánkban is a bronz-eszközök. A bronzkori lelőhelyek közül különösen gazdagok a marczelházi, dunaalmási, nagyléli és zsitvatői urnatemetők. A bronzkori ember már nemcsak a földet mívelte, miként ezt az újszőnyi öntőműhely maradványai köz¨tt előforduló sarlótöredék is bizonyítja, hanem már műhelyszerű ipart is űzött.

Halottaikat rendesen elégették, de azért találunk néha bronzkori sírokra is, mint Csepen és Környén. Csepen az 1869. évben a Thaly-család birtokán, a szőlők alatti dülőben szántásközben egy sírra akadtak, melyben csontvázat találtak ülő helyzetben, minden ékszer vagy házieszköz nélkül. A sír feneke ellenben kővel volt kirakva.

Az urnatemetők közül a marczelházi a Zsitva folyó közelében terült el, míg az almási viszont a Duna partján feküdt. E két temető némi tájékozást nyujt a bronzkori ember temetési szokásait illetőleg. Almáson 1880-ban mintegy ötven cserépedényt szedtek össze, melyekből rendesen égetett csontmaradvány és hamu, azonfelül bronz gombostű, egy bronz tőr pengéje és sok apró, hengerded bronz tekercs került elő. E leletből láthatjuk, hogy a halottakat felöltöztetve égették el s hamvaikat nem gerencsér-korongon készült urnákba tették. Udvard vidékén is óriási bronzkori urnákra akadtak, melyek az esztergomi primási muzeumba kerültek.

A bronzkori emlékeket, a vármegye területén, Gyulai Rudolf nyomán, a következőleg állíthatjuk egybe:

A gyermelyi kincs, melyet az Archeologiai Értesítő (1889., 62.) ismertetett. Komárom vidékéről való díszes fokos. A Csillagsáncznál a komáromi halászok 1881-ben egy bronz kardpengét fogtak ki a Dunából, mely jelenleg a Magyar Nemzeti M zeumban van. Környéről való két karperecz és egy tokos véső. Ugyanott csontváz alkarján 1886-ban két vastag tekercset találtak. Kürthről két véső, Tatáról négy tokos véső, csonka ürvéső, díszes karperecz, Újszőnyről tokos véső. Ezeket Hampel ismertette a »Bronzkor Emlékei« czímű művében. Szomódról bronztű, Ószőnyből bronz-kardpenge töredéke, Kisbérről tőr került a Magyar Nemzeti Múzeumba, mely utóbbinak pengéje és markolata egy darabból van öntve.

Marossy János Bánhidáról szerzett egy tokos vésőt. Piszkén a márványbányában 1859-ben füles bronz-vésőt találtak. Remeteségen gróf Esterházy Miksa akadt különféle bronztárgyakra és cserépedényekre, melyeket 1879-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott. Ászáron 1868-ban — valószínűleg kenőcsnek való — kis csuprot találtak. A vármegyei múzeumban egy Udvardról való kardpengét, egy Szentpéteren talált tokos vésőt és egy Hetényben talált bronzcsákányt őriznek.

A kelták.

Hogy micsoda népfaj lakta e vidéket a bronzkorban, az közelebbi adatok hiányában nem állapítható meg, csak a IV. században, midőn a vas használata is elterjedt, a kelták beözönlésével oszlik el némileg a homály, mely e tekintetben a vármegye multját takarja. A kelták voltak az őskor legműveltebb népei. Műveltségük örökösei a rómaiak lettek, a kik rendesen azokat a pontokat szállották meg, hol a kelták az úttörők fáradságos munkáját már elvégezték. A kelták általában a nagy folyók mentén telepedtek le, a Duna folyamnév is abból a korból ered, mikor még a kelták tanyáztak a vidékén.

Eredetileg kelta telepítés Brigetio (a mai Ószőny), mely később a rómaiak uralma idejében mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett.

Brigetio a kelta nyelvben erődöt vagy menedéket jelentett, miből következtethetőleg itt a keltáknak megerősített táborhelyük állott, mely idővel a kelták egyik törzsének, az azaloknak középpontja lett.

A dákok és quádok.

A római írók közül Strabo, Augustus kortársa, az ókori földrajzi íróknak egyik legnagyobbika, csak nagyon hiányos tudósításokat közöl a Dunán túl lakott népeket illetőleg. Szerinte a Duna és a Tisza közt lakó dákok hatalma kiterjedt a dunántúli részekre, illetőleg az ott lakó népekre is, így nincs kizárva a lehetőség, hogy a dákok a Duna balpartját is birták, ekként a mai Komárom vármegye udvardi járása is birtokukba került, a római uralom idejében ugyanis a Dunától északra tanyázó quádok, Strabo felfogása szerint, ekkor még a hercyniai erdőben laktak.

A mai Komárom vármegye dunántúli részében lakó népekről azonban csak a II. század római írói emlékeznek meg. Ptolemaeus Claudius, a ki a II. század közepe táján élt, már ismeri Brigetiot; de térképein a Duna kanyarulata erősen hajlik észak felé s a Rába (Arabo) torkolatát ez a geográfus Brigetio mellett keresi.

Azalok.

Ptolomaeus szerint Pannonia superiorban laktak az azalok, a kikről már a Vezuv kitörése alkalmával (Kr. u. 79.) életét vesztett Plinius is megemlékezik, s tőlük keletre, a mai Komárom vármegye területén a cyndusok, míg Pannonia inferior népei a nyugati részen az araviskok (eraviskusok). Ezek az adatok azonban korántsem megbízhatók, mert miként a britaniai Lucconak 105. január 12-éről keltezett katonai elbocsátó leveléből is kitünik, Brigetio az azalok területén állott. az Ászáron talált és 148-ból való, továbbá az őskü (Veszprém vármegye). 154-ből származó elbocsátó levél pedig közelebbi adatot nyujt, hogy hol kell keresni e néptörzs területének határait. (Gyulai Rudolf i. h.)

Araviskok.

Szomor és Gyermely táján már a szomszéd araviskok laktak. Az araviskok, nevük után itélve, szintén keltáknak tarthatók, nevüket a Rába (Arabo) folyó nevével hozzák kapcsolatba s úgy magyarázzák, hogy e nép a Rába körül lakott: a mennnyiben csakugyan itt laktak, úgy innen délkelet felé kellett vándorolniok, mert a III. században már a mai Fejér, illetőleg Tolna vármegye területén találjuk őket, s ilyképp jöhettek helyükbe más törzsek — az azalok. (Millenn. Tört. LII. l.)

Brigetion kivül még egy helynév őrizte meg a kelták emlékét a vármegye területén. Ez a mai Dunaalmás és Süttő tájékán állott Azao állomás, melyről egy III. századbeli utazási zsebkönyv emlékezik meg. Az első század végén a mai Komárom vármegye dunántúli része is a római uralom alá került, de hogy mikor hódították meg a rómaiak e területet, azt nem állapíthatjuk meg.

A romaiak uralma.

Domitianus római császár, a ki a dákok ellen harczolt, a legiókkal a Dunáig nyomult, de nem valószínű, hogy az ő uralkodása alatt (81—96.) szállották meg Brigetiot, mert akkor a Morva mellékén lakó svévek nem rontottak volna be Pannonia területére Nerva uralkodása alatt. Bizonyos azonban, hogy Nerva utóda, Traján alatt, a ki 98—99 telét a Dunántúl töltötte, már megszállották a római legiók Brigetiot. (Mill. Tört. LXXIX. 1.)

A Balaton és a Duna között lakó törzsek — úgy látszik — ellenállás nélkül adták meg magukat, mert mint a rómaiak szövetségesei, adót fizettek, sőt némi önkormányzattal is birtak. Az azalok azonban már a III. században beleolvadtak a rómaiságba, mert a feliratok ekkor már nem emlékeznek meg róluk.

Traianus Brigetioban új táborhelyet épített, hol az I. segédlegiót helyezte el.

Az I. segédlegió Nero uralkodása alatt a hajóhad legénységéből keletkezett, előbb Germániában harczolt, majd Domitianus alatt Pannoniába került. Traianus uralkodása alatt a segédlegió Brigetioba került s ott a dák háború befejezése után állandóan letelepíttetett. Az I. segédlegió tehát e vidéknek nemcsak őrzője, hanem Brigetio vidékének állandó lakosa lett s legénysége volt hivatva a római műveltséget terjeszteni az azalok földjén. Az I. segédlegió mindvégig Brigetioban maradt, mindaddig, míg a nyugatrómai birodalom fennállott. Kívüle még a XI., XIII. és XIV. ikerlegió és a XXX. Culpia (Victrix) tartózkodott ideiglenesen Brigetioban, melynek bélyeges tégláira gyakran akadni Ó-Szőnyben. (Gyulai Rudolf i. h.)

A teljes I. legió azonban nem feküdt Brigetioban, mert Győrött, Billegen, Környén, Tatán, Almáson, Bajnán s másutt is találták e legió bélyeges tégláit.

Traján császár uralkodása alatt (98—117.) a Dunavonal védelmére a brigetioi megerődített táborhelyen kívül még számos erőd épült. Igy a vasi puszta Dunára eső részén ma is láthatók az öles római falak. Az ácsi szőlőkben »Ad mures« nevű erőd emelkedett, a Czonczó torkolata alatti sziget környékén Gyulai Rudolf római őrtorony nyomaira akadt, Monostoron is találtak római alapfalakat s a füzitői pusztán is volt római vár, mely a Dunáig nyult. Tuzla Tódor itt igen sok feliratos és domborúműves emlékre akadt. (Arch. Közl. II. 281. Arch. Ért. VIII., 126.) Az erődítvények szükségesebbekké váltak, mióta a germán quádok mindjobban fenyegették a Dunavonalat.

A quád nép a vele rokon ozokkal és cotinokkal a Morva folyótól a Garam forrásvidékéig terjeszkedett s már a Kr. u. I. században Vannius fejedelmük alatt (19—51.) összeköttetésben állott a szármatákkal. Ez időtől kezdve szinte észrevétlenül terjeszkedett a Duna felé, úgy, hogy a mai Komárom vármegyének dunáninneni részét még Tiberius uralkodásának idejében (Kr. u. 14—37.) szállották meg a quádok. A quád nép azonban ekkor még békében élt Pannonia szomszédságában s valószínűleg ez a körülmény indította Hadrián császárt a Traján által alkotott védőrendszer megváltoztatására, a mennyiben a középdunai védővonal középpontjává Flexumot (Magyaróvár) tette.

Hadrián és utóda, Antoninus Pius uralkodása alatt még ment volt Pannonia a barbárok támadásaitól, Marcus Aurelius alatt azonban, a mint a gótok a Visztula mellékéről megindulva, a római birodalom határain lakó barbárokat dél felé szorították, a quádok áttörték a dunai védővonalat s 167-ben Brigetiot is megtámadták, melyet be is vettek. Marcus Aurelius 168-ban seregével a barbárok ellen indult s ez alkalommal a Dunáig juthatott, de onnan csakhamar visszafordult.

169-ben a császár újra háborút visel a germánok ellen a Duna vidékén, a kik rövid ideig tartó távolléte alatt ezrével hurczolták magukkal a foglyokat. 171-ben a Legió I. adiutrix legátusát, Helvius Pertinaxot küldte ellenük, a ki a Dunánál fényes győzelmet aratott a barbárok felett. 173-ban, miként a császár

feljegyzéseiből értesülünk, a Garam mellékén táborozott seregével, mely táborozás emlékéhez a Legio fulminatrix hagyománya is fűződik.

A quádok ekkor terhes békét kötöttek a rómaiakkal, a mennyiben egy mérföldnyire vissza kellett vonulniok a Dunától, melynek balpartját is megerősítették és őrségekkel látták el. Ez időből valók többek között a Nagylél alatti és az Izsa feletti Leányvárnak nevezett erődök. (Gyulai Rudolf czikke a Történeti és Régészeti Egyesület 1887. évi jelentésében.) A barbároktól feldúlt Brigetiót a rómaiak csakhamar újra felépítették s a romokat földdel eltakarván, föléje építkeztek, miáltal a talaj jelentékenyen emelkedett.

Marcus Aurelius utóda, Commodus (180—192.) mindjárt uralkodása kezdetén visszavonta a dunáninneni részen épült erődökből a katonaságot és a barbárokkal békét kötvén, visszatért Rómába.

Septimius Severusra, a ki 185-ben Pannonia főparancsnokságát átvette, hárult a feladat, hogy a quádok támadásai ellen a tartományt megvédelmezze.

A dunamenti erődök az ő uralkodása alatt érték el a tökély legnagyobb fokát, úgyszintén a legiók is, melyek őt 192-ben császárrá kiáltották ki, alatta voltak a legfegyelmezettebbek. Caracalla uralkodása alatt Pannonia területi beosztásában lényeges változás állott be ; Brigetio és vele együtt a Csévig húzódó terület, mely azelőtt Felső-Pannoniához tartozott, Alsó-Pannoniához csatoltatott, az ott állomásozó legióval egyetemben. A Brigetioban állomásozó legió befogadására készült az a táborhely, melynek nyomaira Ószőny keleti határában, a budapest—újszőnyi vasút építése alkalmával akadtak. E római táborhelyen 1886-ban Berkovics Borota végzett ásatásokat. (Arch. Ért. 1886. 392.) Ez a táborhely, mely Ószőny keleti végétől ezer lépésnyire a magyar államvasút mindkét oldalán terül el, azonos a Legió I. adiutrix Brigetio nevű castrumával. Ezenkívül Brigetiotól egész Aquincumig számos kisebb táborhely nyomaira akadunk. Az egyes táborhelyek között a rómaiak az összeköttetést az általuk épített útakkal tartották fenn.

A római császárok rendkívül sokat tettek az útak építése és jókarban tartása érdekében. A fenmaradt emlékek élénk világot vetnek arra a páratlan úthálózatra, mely egész Pannoniára kiterjedt. Brigetiot, a Duna mentén húzódó útvonal kötötte össze Arrabonával és másfelől Azaon (Almás) és Crumerumon át Aquincummal. Brigetioból még egy harmadik útvonal is indult ki, mely a mai Csákváron és Székesfehérváron át Pécsre vezetett.

A távolságot a rómaiak mértföldmutatókkal jelezték, melyek egyszersmind az útak javításáról is megemlékeznek. A monostori várerődnél, hol az Újszőnyből jövő út elágazik, szintén találunk ily három öl magas mérföldmutatót, melynek felirata szerint ez ezer lépésnyire állott az egykori Brigetio városának felső kapujától. Ószőny alatt, az egykori római várhelytől mintegy kétezer lépésnyire ugyanily mértföldmutató állott, mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban látható. E mértföldmutató, felirata szerint, kétezer lépésnyire állott Brigetio alsó kapujától.

Az útak hatalmas kőlapokkal voltak kirakva, melyeket a késő utókor is felhasznált. Komáromban és Ószőny alsó végén különösen a házak udvarán gyakran találunk ily burkolatköveket.

Czonczón a római út a szőlőhegyek között vonul s a szőlők felett egyesül az ácsi úttal. E két szőlőhegyen egy római állomás volt. Ily állomás alapfalaira Gyulai Rudolf a páli és a décsi szőlőkben is ráakadt. Az állomások között gyalogposta, később kocsiposta tartotta fenn a közlekedést.

Marcus Aurelius császár Brigetiot ujraépítvén, hogy kitüntesse a sokat szenvedett várost, 179 táján municzipiális szervezetet adott neki. Mint municipium azonban csak korlátolt községi szervezetet nyert, melyben a római katonaság és a benszülöttek egyaránt résztvettek.

Brigetioban, mely már az I. században római táborhely volt, a római katonák terjesztették a műveltséget és ők fejlesztették a községi közigazgatást is. Brigetioban mindazonáltal csak a III. században fejlődött ki a római élet teljes virágjában. (Történeti és Régészeti Egylet 1887. évi jelentése.) A legtöbb feliratos emlék ebből az időből való.

A későbbi korból mindegyre gyérülnek az adatok. A virágzás e korszakából számos emlék maradt fenn. Ilyen az a fürdő, melynek alapfalait köz-

vetetlenül a vasúti erőd előtt ásták ki s melynek stuccojából egy töredék a Történeti s Régészeti Egyesület múzeumába került. E korszakból való a vízvezeték is, mely a fürdőket tiszta forrásvízzel látta el.

A fürdőkön kívül a rómaiak felhasználták a gyógyforrásokat is, így a kisigmándi gyógyvíz sem volt előttük ismeretlen. Az e helyen felszínre került feliratok ugyanis magasztalólag emlékeznek meg e gyógyvíz jótékony hatásáról. A mai Tata melletti tó vizét is kihasználták. Az itteni tavat »Lacus felix« néven ismerték, míg a partján épült helység »Ad lacum felicem«-nek neveztetett. (Wenzel G.: Tata fénykora.)

Diocletián uralkodása alatt újabb támadás éri Pannoniát. 286-ban a szármáták törtek be, valószínűleg ekkor pusztult el Brigetio másodízben. A betörés hírére Diocletián odahagyta Ázsiát, Pannoniában termett s csakhamar kiverte a betörő barbárokat.

Brigetio újból felépült, de hosszabb időn át nincsenek róla adataink. Az egyedüli emlék e korból Maximianus arany medaillonja, melyet Ószőnyben találtak. Maximianust ugyanis a császár tudvalevőleg uralkodótársának fogadta.

II. Constantin uralkodása alatt, midőn a császár Rómát harminczkét évi távollét után felkereste, a quádok 357-ben hirtelen betörtek Pannoniának Valeria nevű részébe (a Rába, Duna és a Dráva által határolt terület) tűzzel-vassal elpusztították. A császár 358-ban kora tavaszszal hajóhidat veretett a Dunán s megtámadta a Valeriával szomszédos törzseket, melyeket a Kárpátok erdős bérczeibe szorított vissza, majd Brigetioba tette át táborát, hogy a Garam és a Vág között tanyázó quád törzseket is megfékezze, de erre már nem került a sor, mert a megrettent barbárok hűséget esküdtek. (Millenn. Tört. CCLXXXIX.)

A IV. század második felében (369.) a mindegyre nagyobb arányokat öltő germán népvándorlás Valentinianus császárt a pannoniai határok megerősítésére késztetik. Valentinianus azonban nem elégedett meg a dunai védőművek helyreállításával, hanem a quádok földjén is létesített erődöket. E miatt a barbárok 374-ben áttörték a határt s Pannóniát kezdték pusztítani.

Valentinianus a 375. év tavaszán hatalmas sereggel vonult a quádok ellen, a diadalmas hadjárat után pedig ez év őszén Brigetioba vonult, hol huzamosabb ideig tartózkodott. Itt keresték fel a quádok békekövetei, a kiknek szavain annyira felháborodott, hogy november 17-én, beszédközben szélütés érte az ingerlékeny embert. (Millenniumi Tört. CCXLVI. és CCXCIII.)

Népvándorlás.

Ekkor Róma világuralma már mindegyre jobban hanyatlásnak indult s kezdetét veszi a nagy népvándorlás, mely csakhamar megsemmisíti Pannoniában a római uralmat. A hunnok által nyugat felé űzött gótok 378 után elözönlik Pannoniát s valószínűleg ekkor pusztult el Brigetio is, mely a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött falkarczolat tanúsága szerint még Valentinianus halálát kegyelettel megülte, de a honnan a Valentinianus utáni időből már nem akadunk feliratos emlékekre. Brigetiot a IV. század vége felé végkép megszállották a barbárok. Tanúsítják ezt azok a több száz darabból álló csontfaragványok, melyek Ószőny területén, egy épület római alapfalai között kerültek felszínre.

A római kultura helyén tehát a barbárok ütöttek tanyát. Közel öt századon át egyik népelem a másik után jelenik meg a vármegye területén, melyek gyors lezajlású uralmuk után részint nyom nélkül tüntek el, részint más népekbe olvadtak, állandó uralmat teremteni azonban egyik sem volt képes. Csak a honfoglaló magyar nemzet talált állandó otthonra e földön a IX. század végén.

Hunnok.

A római birodalom felosztásakor (395,) Pannoniát a nyugatrómai birodalomhoz csatolták, de a római uralom már csak névleges lehetett, mert — bár egyelőre csak a rómaiság keretében — mindegyre több germán, majd szármata népelem telepszik le itt, de ezeket is elsöpri, illetőleg leigázza a hunn néparadat, mely az V. század elején förgetegként tör nyugat felé. — Priscus Rhetor szerint 448-ban Attila már ura volt egész Pannoniának, de 453-ban bekövetkezett halálával hatalmas világbirodalma összeomlott, s Pannonia

a keleti gótok birtokába került. A hunn uralom idejében a vármegye területén letelepedett származtákról az Ószőnyön talált s rézből való áldozati üst tesz tanúságot. (Millenn. Tört. CCLXIII.)

Népvándorláskori emlékek még a Régészeti Egylet múzeumában őrzött kengyelvas és lándzsák, melyek Imelyből valók, továbbá a Környén talált női csontváz, melynek alsókarcsontját vastag bronztekercs övezte; Kürtről Mayer István két vésőt, öt karikás tekercset, hat gombot, két dárdacsúcsot és két kardtöredéket küldött a Magyar Nemzeti Múzeumba. Almáson 1880-ban Wenninger Mátyás népvándorláskori temetőre akadt. Az ekeli határban Végh Adorján szintén a népvándorlás korából való telepet fedezett fel. Germánok.

A hunn uralmat a germánoké váltotta fel. A germánok és a velük egyesült származták a hunn uralom megdőltével megtartották azt a területet, melyet a római uralom idejében elfoglaltak s a gótok átvették a még megmaradt római városok védelmét. Brigetio ekkor már aligha állott fenn, mert Jordanes sem említi az akkor még létező pannoniai városok között.

A gótok azonban elhagyták Pannoniát s helyükbe a longobárdok telepedtek, a kiknek királyát, Audoint 546-ban maga Justinianus császár szólította fel Pannonia megszállására. Avarok.

De azért maradtak itt gótok is, sőt még a hunn uralom idejéből hunnok is. Audoin utóda Alboin (563—572.) 568-ban a longobardokat Itáliába vezette, mire Pannonia az 567-ben kötött szövetség értelmében az avarok birtokába jutott, a kik ekként a későbbi Magyarország területének uraivá lettek. Nagy khagánjuk, Baján, Magyarországban tartotta székhelyét, de uralmának súlypontja inkább a Tiszántúlra esett, míg a dunántúli részekben inkább a mindegyre jobban beszivárgó szláv elem játszotta a főszerepet.

A szláv elem megtartotta helyét akkor is, midőn Nagy Károly császár (791.) s utóbb fia, Pipin 796-ban megtörték az avarok uralmát, mert a szlávok tulajdonképen csak urat cseréltek: az avarok helyett a frankokat.

Az avarok már ismerték a várépítés kezdetleges módját, lakóhelyüket fölül sűrűn befásított és palánkokkal, földsánczokkal övezték, melyeket a frankok hring-nek vagy ringh-nek neveztek. E kortanyájukba hordták össze a külföldi rablóhadjáratokból szerzett prédájukat is. Példájukat követték a szlávok, a kik családjuk és barmaik védelmére szintén földsánczokat építettek.

Ily földvár nyomaira akadunk a Kethely melletti erdőszélen, mely helyet most is Várhegynek neveznek. Nagygerecsét is egy jó karban levő sáncz veszi körül, hol a monda szerint a tatárpusztítás alatt a vidék népe talált menedékhelyet. Bonfin szerint a Nagy Károly császár által megvert avarok a Csallóközben kerestek menedéket; Bél Mátyás szerint (Notitia Hung. T. II. 318.) e feltevést támogatják a Csallóköz őskori földalkotmányai is, melyeket a nép tatárülésnek nevez. Szerinte ezek avargyürű-maradványok. Ipolyi Arnold a csallóközi *Gurev*, *Gyrew*, *gyreu bukur* elnevezéseket, melyek a XIII. századbeli oklevelekben előfordulnak, az egykor itt létezett avargyürűkkel hozza kapcsolatba. (Új Magyar Múzeum, 1858., 337. 538., 540.) Szlávok.

A frankok irtó háborújában elpusztult avarok helyébe mindegyre nagyobb számban szlávok telepedtek, a kik a megmaradt avar népelemet lassanként magukba olvasztották. A vármegye területén élt szlávok emlékét a helynevek őrizték meg számunkra. Erre utal a Béla király névtelen jegyzője által említett Komárom várának szláv neve, *Szúnyoghely* is, mely felfogást a hely vízrajza is támogatja. (Történeti és Rég. Egylet 1889. évi jelentése, 8. lap.) Udvard szintén a szláv *dvorecz, dvornik* tőből származik, mely a királyi udvarnokok lakhelyét jelölte. Fenmaradt okleveles emlékeinek szerint Bánhidán, Majkon és Tatán szlávok laktak. Majkon, Tatához közel, 1852-ben, régi őskeresztény rézkeresztet ástak ki a földből, melyre tisztán látható cyrill betük vannak vésve. Sasinek szerint e kereszt az itt működött Cyrill és Methód-féle szerzetesektől ered. A mai Tóvárosnak a XIII—XIV. századbeli oklevelek szerint Villa sclavonicalis volt a neve.

A IX. század közepén (855.) az itt tanyázó szlávok némileg függetlenítették magokat. A Rábától a Dunáig és Balatonig terjedő területet, melybe a mai Komárom vármegye is beleesik, Nagy-Morvaországhoz csatolták. Az itt lakó szlávok felett Rasztiszláv morva fejedelem unokaöcscse, Szvatopluk parancsolt, kinek szintén része volt a függetlenség kivívásában.

Szvatopluk.

Miután Szvatopluk elfogatta nagybátyját, Rasztiszlávot, véres harczok árán 874-ben kivívta önállóságát, melyet elismerni a frank király is kényszerült. Vastag Károly azonban 884-ben ismét egyesítvén a frank birodalmat, Pannonia herczegévé Arnulfot tette, mire Szvatopluk áttört a Dunán s Pannoniát tűzzel-vassal pusztította. A közel három évig tartó hadjárat alatt (883—885.) Pannonia, mint a háború színtere, legtöbbet szenvedett; nemcsak elpusztult, hanem majdnem egészen elnéptelenedett.

Szvatopluk, noha Nagy-Morvaországot Arnulf király (887.) iránt való hűségi kötelezettséggel birta, mindegyre folytatta rablókalandjait a frankok ellen. Frank és szláv, halálos gyűlölettel eltelve egymás iránt, folyton harczban állott egymással. A nagyravágyó Szvatopluk megtörésére Arnulf német király hasztalan keresett szövetségeseket, Szvatopluk megtartotta hatalmát 894-ben bekövetkezett haláláig. Halála után hatalmas szláv birodalma szétfoszlott, s a testvérharczban elgyengült népet könnyű szerrel igázta le a 895. év őszén a vereczkei szoroson át beköltözködő magyar nemzet.

A honfoglalás.

Hogy minő harczok árán jutott a mai Komárom vármegye területe a magyarok birtokába, erre nézve nincsenek közvetetlen adataink, miért is a krónikák előadására vagyunk utalva. Anonymusnak, Béla király névtelen jegyzőjének tudósítása szerint Árpád a Tárnok völgyén át Székesfehérvárra vonult seregével, innen Bodajkon át a Vértes-hegyláncznak tartott, s miután azon átkelt, Bánhidánál megsemmisítette Szvatopluk morva-szláv seregét, innen Szent-Márton hegye alá mentek, majd fölmenvén a hegyre, az egész vidéket áttekintették.

Thuróczy krónikája szerint Bánhida várának romjai még az ő korában megvoltak. Kézai szerint Bánhida a Rákos folyó mellett fekszik, mely nem más, mint a mai Általér. Rák tudvalevőleg szláv eredetű szó, s Kézai ez adata kétségtelen bizonyíték arra nézve, hogy a XIII. században, vagyis az ő korában az egykor itt lakott szlávok emléke még élt e vidéken. (Történeti és Régészeti Egylet 1890. évi jelentése, 19. l. — Győrmegye és város leírása, 470—72.) A külföldi, jelesül a német forrásokat figyelembe véve, kétségtelen, hogy a magyarok 896 és 900 közt döntötték meg a morva birodalmat, vagyis ekkor került birtokukba a mai Komárom vármegye. A dunántúli rész azonban nagyobb harczok nélkül kerülhetett birtokukba, mert gyéren volt lakva, minthogy Esztergomtól és Visegrádtól délnyugatra a Balatonig hatalmas erdőség terült el. Az itt lakó szláv törzsek, ha próbáltak is ellenállni, az ellenállás nagyobb mérvű nem lehetett, (Pauler Gyula: A magyar nemzet tört. I. 6.), egyedül a mai Bánhidánál vívott ütközet hagyott mélyebb nyomokat. Erről még századok multán is regélt a nép.

Hogy a honfoglaló magyarok azonnal birtokukba vették e földet, azt igazolják nem csupán az ősmagyar helynevek, hanem a nagyszámú honfoglaláskori leletek is. Az itt talált szlávokat azonban nem irtották ki, hanem szolgaságba vetették. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy még a XIII. században is élénk emlékezetben voltak a szláv őslakók. A helynevek közül különösen becsesek azok, a melyek az ősi nemzetségek neveit őrízték meg, mint Néma, Igmánd, Koppány, Szemere, továbbá az egyes halászóhelyek nevei, mint pl. Örvény, mely hajdan Örem-nek hangzott, s az oklevelek Eurem alakban említik.

Honfoglaláskori leletek.

A honfoglaláskori leletek közül különösen becses az az ősmagyar temető, melyre Végh Adorján Nemesócsán, saját kertjében akadt. Az itt talált tárgyak közül legbecsesebb az a kard, melynek bronz-markolata védőkoronggal van ellátva s hüvelye csontlemezből való.

Neszmélyen Wenninger M. 1877-ben sírhelyet talált, mely Pulszky Ferencz szerint a vezérek korából való. A neszmélyi leletnél az emberi csontvázak mellett lócsontok, kengyelvas, zabla, pitykegombok és két ezüst Berengár-denár került felszínre.

Mind a nemesócsai, mind a neszmélyi leletek határozottan pogány magyar temetők maradványai. Csepen is ősmagyar sírokra akadtak.

A füzitői ősmagyar temetőről I. Géza király által 1075-ben a garamszentbenedeki apátság részére kiállított adománylevél is megemlékezik.

Miként azt a nemesócsai lelet is igazolja, a Csallóköz, illetőleg ennek az a része, melynek megközelítését természeti akadályok nem gátolták, már a vezérek korában, alighanem a X. században, meg volt szállva.

Római sírkő és sírlelet. (A Nemzeti Muzeumból.)

Római sírkő és sírlelet. (A Nemzeti Muzeumból.)

Komáromnak és környékének népe mindenkor halászattal foglalkozott, s e város környékén az ősrégi halászatra vonatkozó emlékeket is megőrízték a helynevek. Ilyenek Keszegfalva, továbbá Tany község, mely az ősrégi Thona szóból alakult ; e vidéken fekszik Gadócz és Harcsás puszta is.

Ha figyelembe veszszük a komáromi halászok szerszámait, melyek sajátságos jellegüket mindmáig megőrízték, elfogadhatjuk Anonymus állítását, mely szerint a Csallóköz alsó részén a kumai (egykor a Kaspi-tó mellékén lakott) magyarság telepedett le. (Tört. és Rég. Egylet 1889. évi jel. 10—11.) Szerinte ugyanis Ketel kun vezér, a ki a Sátorhalmától a Tolcsva vizéig terjedő területet szállotta meg, utóbb a Duna és a Vág egybefolyásánál nyert nagy területet Árpádtól. Fia, Oluptulma e helyen építette Komárom várát. Anonymus ez utóbbi adata már csak azért sem hiteles, mert az Európában első ízben csak 1061-ben feltünő kunokat már szerepelteti, valószínűbb azonban, hogy a kumai magyarság törzsfőnökének emlékét akarta megörökíteni.

Anonymuson kívül még csak Márk krónikájában van némi adatunk (II. 14—19.) a vármegye megszállásáról.

Szabolcs.

Szabolcs vezér, a ki Csákvár táján szállott meg népével, valószínűleg a mai Komárom vármegye egy részét is birtokába vette. A vármegye területének jó részét azonban (leginkább a Dunántúlt) nem szállták meg a honfoglaló nemzetségek. Erre engednek következtetni a nagykiterjedésű királyi, királynői és várbirtokok, valamint az egyházi birtokok, melyeket Szent István, I. Géza, sőt Szent László királyok adományoztak a törzsbeli kötelékhez nem tartozó, tehát királyi területből.

Igmánd nemzetség.

Az Igmánd nemzetség kétségtelenül azok közé tartozik, melyek még az első foglalás jogán telepedtek le a vármegye területén. Igmánd helység nem csupán a nevét őrízte meg e nemzetségnek, hanem ősi, még szállásként birt jószága volt. De már a XIII. század elején szerfelett szétágazódott a nemzetség, s midőn 1233-ban Vata-Csanakát megszerzi a Csolt nemzetségtől, akkor már tizenhat felnőtt férfi-tagot számlál. Ősi birtoka, mint Csep is, (Wenzel VII. 456.), Nagy- és Kis-Igmánd közelében fekszik.

Csák nemzetség.

A Csák nemzetség, melynek ősi birtokai a Vértes alján terültek el, Anonymus szerint Előd honfoglaló vezértől származik, kinek Árpád a Vérteserdőt adta. Ennek Szabolcs nevű fiától származó unokája, Csák, a róla elnevezett várat építette. Kézai krónikája szerint azonban a honfoglaló vezért Szabolcsnak hívták. Bármiként áll is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a nemzetség szintén az első foglalás jogán szerzett birtokokat a vármegye területén. Csák fia, György az 1038—46. években Béla herczegnek, a későbbi I. Béla királynak, Lengyelországban kísérője és szolgája volt. Ősi birtokai a vármegye délkeleti sarkában Csákvár közelében terülnek el, itt volt a nemzetség ősi monostora Vértes-Szent-Kereszt, Oroszlánytól délfelé, a mai szentkereszti puszta helyén, melynek kegyura 1146-ban az e nemzetségből származó Ugrin comes, a Kisfaludy és a Mihályi családok őse volt. Ősi jószágai közé tartoztak az itt emelkedő hegyeken épült Gesztes és Vitám várak is, melyek a XIV. század elején Trencsényi Csák Mátét uralták, továbbá Bokod és Ecser, mely utóbbi I. Miklós 1237-ben kelt végrendelete szerint megmaradt a nemzetség Kisfaludy-ága közös birtokának. (Fejér IV. 178. Hazai Okmt. I. 16.)

Koppán (Katapán) nemzetség.

A Koppán (Katapán) nemzetség, ha ugyan nem tartozik az első foglalók közé, kétségtelen, hogy már nemzeti királyságunk első századában itt lakott. Karácsonyi János szerint (Magyar Nemzetségek, II. 328.) e nemzetség közös őse legalább is a XIII. század elején élt. A nemzetségi monostor, melyet vagy Merkúr fia, Katapán (1138.), székesfehérvári prépost, vagy az a másik Katapán épített, a ki 1198-ig székesfehérvári prépost, majd egri püspök volt, a Duna jobb partján emelkedett, közel Komáromhoz, a mai Ó-Szőnytől nyugatra. E nemzetség a Csallóközben telepedett le, ősi birtokai is leginkább a Csallóközben feküdtek, mint Ekel, Lak, Szakállas, Keszegfalva, Millértő, Iszap, Bálványszakállas (helyesen Bályán, ma puszta), Gadócz (ma puszta), vagy pedig a Duna partján, mint Lovad (elpusztult falu Ács fölött), Vas (jelenleg puszta) és Káva (ez utóbbi a Vágduna balpartján). Ha figyelembe veszszük, hogy e nemzetség ősi birtokai kivétel nélkül a nagy folyóvizek mellett terültek el, valószínűnek kell tartanunk, hogy a Koppánok ősei a Csallóközben letelepedett kumai magyarságból származnak. Támogatja e fel-

tevésünket az a körülmény, hogy a nemzetség Bályán és György (1260.) nevű tagjaitól származó családok Keszeg, Posár (Ponty) és Harcsa nevet viseltek.

Szemere nemzetség.

A vármegye északkeleti sarkában a Szemere nemzetség telepedett meg. Itt van Szemere falu, itt állott Hoba falu is, mely az Anonymus által honfoglaló vezérnek mondott Huba emlékét tartotta fenn. Anonymus szerint Hubát Árpád nyitrai ispánná tette és neki a Zsitva vizétől a Türsok (Törzsök) erdőig terjedő földet adta. Anonymus előadását nem ellenőrizhetjük, mert e nemzetség birtokviszonyairól csak a tatárjárás utáni időből, 1247-től kezdve vannak okleveles adataink. Kétségtelen azonban, hogy Anonymus korában (XII. század) e nemzetség az ország előkelői között foglalt helyet, s valószínűleg ennek a nemzetségnek sarja az a Szemere semptei ispán is, a ki 1175 táján szerepel. (Karácsonyi, III. 57—60.) Végül, ha tekintetbe veszszük, hogy a nemzetség ősi birtokai Kürt, Nyék (ma Jászfalu), Csúz, Szemere, Tajd, Hoba és Lót (ma Bars várm.) egymás mellett feküsznek s szinte összefüggő területet alkotnak, beigazoltnak kell tartanunk, hogy e nemzetség szintén az első foglalás jogán jutott azoknak birtokába.

A Duna mentén fekvő Kolozsnéma helység szintén ősi nemzetség nevét őrizte meg, melyről azonban igen csekély adat áll rendelkezésünkre. Néma 1216-ban előfordul mint személynév. A helység 1226-ban említtetik a pannonhalmi apátság oklevelében (Győrmegye és város leírása, 481.). Az e nemzetségből származó Némai Kolos család 1268—1379 közt birtokos Némán.

A tatárjárás előtti korszakból még a Szák, a Csolt és a Miskolcz nemzetség letelepüléséről vannak adataink.

A Szák nemzetség, mely Tolnából Veszprém vármegyén át költözött Komáromba, s melynek emlékét a Kisbértől keletre eső hasonnevű helység őrizte meg, a Kisbér határába olvadt Esztár faluban és Berén (1221.) volt birtokos.

A Miskolcz nemzetség borsmonostori ágából Domonkos bán fia, Bors bán (1194—1237.) a Tata környékén fekvő Szomod, Usztincs és Dunaszél falvakat bírta. (Fejér, III., 1., 362.)

Végül a Csolt nemzetségnek Vata-Csanaka volt ősi birtoka, melyet 1233-ban az Igmánd-nembelieknek eladván, a nemzetség többé nem szerepelt a vármegyében.

A honfoglaló magyarok és az itt talált avar-szláv népeken kivül még a következő nemzetségek telepedtek le a vármegye területén:

Bessenyők.

1. *Bessenyők.* A garamszentbenedeki apátság alapítólevele (1075.) szerint Udvardon laktak, de ezek a tatárjárás alkalmával kipusztultak. (Knauz: Mon. Strig. 53—60.) Bessenyő telep még Vas helység is, mely 1229-ben említtetik a pannonhalmi apátság egyik perében. (Fejér, V., 1., 305.)

Kunok.

2. *Kunok.* Ezeket IV. Béla király a tatárjárás után a Zsitva vidékére telepítette, a hol ezelőtt bessenyők laktak, így többek között Udvardra. Kun telepek még Gyorok, hol IV. Béla király 1264-ben a kunok iszonyú kihágásai miatt négy szállást és hat földbirtokot elkoboztatott (Fejér, IV., 3., 184.), továbbá Mócsa, mely a kun Alpra birtoka volt, de fiaitól, hűtlenségük miatt. IV. László király 1284-ben elkobozván, Rafain comesnek adományozta. (Fejér, V., 3., 258.) V. István király 1268-ban Megyert Parabuch kun származású comesnek adományozta s így valószínű, hogy a Tata szomszédságában feküdt Grébics, Gurucs és Rucs helységeket is kunok lakták, mert nagyon emlékeztetnek Parabuch nevére. (Történeti és Régészeti Egylet 1890. évi jelentése, 34. l.) Gyulai Rudolf szerint Madar is kun település, mert itt sok a Kun nevű földmives.

Palóczok.

3. *Palóczok.* Ezek Szent László király uralkodása idejében kezdtek a Mátra hegység ágai között letelepülni, honnan az Ipoly völgyébe is átköltözködtek; valószínűleg ezek közül telepedtek le egyes családok a mai Kürt tájékára, mely helység neve palócz eredetre vall.

Németek.

4. *Németek.* A német településeket két csoportba oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak az Árpád-házi királyaink idejéből való települések, a másodikba azok, a melyek a törökök kiűzetése után létesültek. A tatárjárás után IV. Béla király Örs, Kurtakeszi, Virth (a Zsitva partján) és Udvard helységekbe németeket telepített. E helységeket a király Ressul, Sebret és Sigfried német lovagoknak adományozta, a kik itt fegyvereseiket és szolgáikat helyezték el. (Knauz: I., 548., 435.)

Komáromban is találunk németeket. Mikor Károly király 1317-ben Tamás mester esztergomi érseket Komárom birtokában megerősíti, a város magyar és német lakosairól esik említés. Voltak ezeken kívül egyéb német telepek is, melyek a századok folyamán teljesen elpusztultak, mint pl. Pruster (Prinstorf), vagyis Prinzdorf, melynek emlékét a pápai tizedjegyzék őrizte meg számunkra; ennek hol fekvését sem tudjuk megállapítani, csupán annyi bizonyos, hogy a vármegye dunáninneni részében feküdt. (Ortvay Tiv. Magyarorsz. Egyh. földleírása, I., 17—18.) Szerbek.

A későbbi német települések közé tartoznak Tolna és Vértessomló. Tolna helységbe 1733-ban települtek németek Würzburgból és Elsassból. A mai Vértessomlóra, melynek neve 1890-ig Zsemlye volt, 1737-ben svábokat telepített a tatai uradalom. (Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jelentése.)

5. *Szerbek.* A szerbek a XVI. század elején Nándorfehérvár eleste, illetőleg a mohácsi vész után kezdtek letelepedni kisebb-nagyobb csapatokban a Duna jobb partján. De már előzőleg is találunk szerb telepeket a Duna mentén; így 1428 után Szentendrén és a Csepel-szigeten, Kevén. Fényes szerint Komáromban már 1518-ban is laktak ráczok, noha a görög nem egyesültek birtokában levő, 1511-ből való pecsétnyomó e tekintetben elfogadható támasztékul nem szolgálhat.

A Komáromban megtelepedett ráczokról az első biztos adat Gerlach István, a báró Ungnad Dávid kiséretében levő protestáns pap tudósítása, mely szerint az itt lakó ráczoknak a városon kívül külön templomuk és temetőjük volt. Ezek a ráczok ekkor leginkább a komáromi naszádosok és ezek családtagjai sorából kerültek ki, a kiknek kiváltságait 1609-ben hirdeti ki Komárom vármegye. Sokkal nagyobb arányú volt a XVII. század utolsó éveiben végbement település, midőn Lipót király 1690. deczember 11-én kelt szabadalomlevele értelmében a Csernovics Arzén patriarcha érsek vezetése alatt álló szerbek egy része az ország belsejében levő katonai erősségekbe és a városokba telepíttetett; így került egy nagyobb csapat Komáromba is, de ezek idővel elmagyarosodtak. (Századok 1868., 537. Hornyik János czikke.)

2. KOMÁROM VÁRMEGYE ALAKULÁSA ÉS A VÁRMEGYEI ÉLET A KÖZÉPKORBAN.

A honfoglalás befejezésétől közel egy századon át a törzsszerkezet volt a társadalmi élet alapja. Törzsszerkezet.

Az egyes törzsek, nemzetségek székhelyén épült várak a törzsfőnököket uralták, a keresztény magyar királyság megalapításával azonban a régi szállásrendszer megszünt, de másfelől a külfölddel való sűrűbb érintkezés új, erőteljesebb szervezettel ismertette meg a nemzetet, melynek meghonosításától az ország jövője függött. Új intézményekre volt szükség, melyek szent István alkotásainak maradandóságot biztosítani voltak hivatva.

Szent István a már létező várakat királyiaknak jelentette ki s azokat a körülöttük fekvő vidék központjává tette. Ez intézkedésével akkor Európaszerte fennálló gyakorlatnak tett eleget. Várak.

Ilyen vár volt Komárom is, melyet, a krónikák szerint, Ketel fia, Oluptulma épített s melynek szolgálatára mind a magával hozott, mind a vezértől szerzett népből két részt ajándékozott. A krónikák előadását nem ellenőrizhetjük, tény azonban, hogy a komáromi várszerkezet is a legrégibbek, vagyis azok közé tartozott, melyek szent István által alapíttattak. Tartozékai, a várföldek a Duna mindkét partján terültek el. A Bakonytól fel a Dunán át, egész a Tuzsok erdőig terjedtek, vagyis addig, a hol a honfoglalás után a Szemere nemzetség telepedett le. A várszerkezet alapeszméje a földesuri viszony volt, a királyi vár és a szolgálmányosok között.

A várszerkezet élén állott az ispán (comes). Ő vezette hadba a várjobbágyokat, ő itélt s biráskodott felettük is. Alatta állott az udvarbíró, a későbbi korban alispán. A megyei ispán végrehajtó közegei a pristaldok voltak. A büntetések végrehajtásában a bakók (praeco-k, »börtönök«) segédkeztek a pristaldoknak, ezek tehát alsóbbrendű segédekként szerepeltek. (Pauler Gyula, I. 58. 346.) Ily alsóbbrendű végrehajtó közegeknek Kis-Csanak pusztán volt birtokuk, melyet 1235-ben Igmánd nembeli Endre nyert adományul.

Várszerkezet. A várszerkezethez tartozó osztályok közül a legtöbb kiváltságot élvezték a szent király jobbágyai, a kik a fegyveres várjobbágyság legelőkelőbbjei közé tartoztak. Hozzájuk csatlakoztak a király jobbágyainak fiai, ezek már kevesebb kiváltságot élveztek. Voltak ezeken kívül még felmentett várszolgák és közönséges várszolgák. Szent István a rabszolgákat, a kik az ő hatalmába kerültek, vagy a megyei ispán alá rendelte, vagy pedig a királyi uradalmakban saját udvarának szolgálatára tartotta meg. Ez utóbbiak voltak a dvornikok, udvarnokok (Pauler Gyula i. m. I., 29.), kiknek emlékét Udvard helység neve őrizte meg az utókorra. Ily királyi szolgálmányosokat találunk Belyd (Beled) táján két ismeretlen nevű faluban 1235 és 1270 között, továbbá Komáromban, hol 1268 előtt, Nemesócsán, hol 1264-ben és Bálványszakállason, hol 1285-ben szintén udvarnokok laktak. A többi szolgálmányosok közül Csicsón (1291.), Csanakon (1257.), Megyeren (Orsz. Lev. Dl. 5667.), Tárnokon, Etén (1257., 1271.) és Hetényben (1264.) hírnökök, ugyancsak Hetényben (1264.), Radványban (1267.) és Bálványszakállason lovászok, a két Lándoron (1291.) és Udvardon (1274.) halászok, Madaron (1360.) és Mercsén (1279.) sólymárok, Radványban (1267.) gyümölcskertészek, Vasban és Zelebegen (1273—1283.) szekeresek. Hasonló szolgálmányosokat találunk a királynői birtokokon is, így a két Árpa (Árpád, 1248.) egyikében, valamint Karván (1245.) és Mócsán fegyveresek és pohárnokok (1291.) laktak.

A komáromi várszerkezet, bár kétségen kívül egyike a legrégibbeknek, elsőízben csak 1214-ben fordul elő az oklevelekben. Régisége mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a komáromi várföldek még fogyatékos okleveles emlékeinkből kivehetőleg is összefüggő egészet alkotnak, s csakis a jelenlegi vármegye területén feküdtek, az tehát abban az időben keletkezett, mikor a királynak még összefüggő terület állott rendelkezésére, hova a várjobbágyokat és az egyéb szolgálmányosokat letelepíthette. Egybevetve az okleveles adatokat, a komáromi várszerkezethez a következő birtokok tartoztak:

Anyala, 1239. (A komáromi várhoz öt eke föld tartozott. — Fejér, IV. 1. 156. Knauz, I. 330.) Aranyos, 1268. (Fel-Aranyos.) Walter grófnak eladatott. Árpa, 1248., 1379. (Fejér, VII. 3. 31. 145.) A Csilizközben, Bős felé. Bana, 1379. (Fejér, VII. 3. 139.) Billeg, 1268. (Füzitő szomszédságában feküdt.) Bogya, 1268. (Vár-Bogya.) Walter grófnak eladatott. Alsó-Bök, 1387. Aranyos déli szomszédja. (Gyulai Rudolf i. h.) Csicsó, 1268. Walter grófnak eladatott. (Knauz, I. 550—560.) Alsó-Csicsó, 1387. (Teleki: Hunyadiak Kora, VI. 166.) Ekecs, 1268., 1283. Walter grófnak eladatott. Für (Füz, Füss), 1270. A Csiliz patak mellett feküdt Patacs és Radvány körül (Wenzel, VIII. 295.) Halas, 1387. (Teleki i. m. VI. 167.) Haraszti, 1268. Tany faluval volt határos, ma már nincs meg. Hetény, 1245. Folwyne-nek adományoztatott. (Fejér, VII. 3. 144.) Keső, 1243. (Fejér, IV. 1. 275.) Keszi (Vár-Keszi), 1268. Ipolyi Arnold szerint azonos Várközével. Komárom helység, hol királyi udvarnokok laktak. (Fejér IV. 3. 283.) Kulcsod, 1268. Gellér, Bogya, Ekel táján. Megyer, 1268. (Nagy-Megyer.) Walter grófnak eladatott. Megyercs, 1268. Walter grófnak eladatott. Mocs, 1284. Rofoynak adományoztatott. (Fejér V. 3. 258.) Néma, 1268. (Kolos-Néma.) Csak részben volt várföld. Ócsa, 1268. (Nemes-Ócsa). Walter grófnak eladatott. Örke, 1268. (Ma Felső- és Alsó-Örkény puszta.) Ó- és Uj-Örkény, 1387. Örs, 1218., 1256. Örs-Újfalu, ma egyszerűen Újfalu. Path, 1360. (Fejér, IX. 6. 106.) Pocsa, 1284., valószínűleg Nemes-Bogya. (Fejér, V. 3. 219.) Szent-András, 1268. (Valószínűleg Andrásháza Ekel mellett.) Szakállas, 1267. Apácza-Szakállas. (Bartal: A Csallóköz Tört.) Szakállas, 1268. (Bálvány-, helyesebben Bályán-Szakállos.) 1285-ben az esztergomi érseknek adományoztatott. (Fejér, V. 3. 292.) Szakállas, 1268. (Thuri-Szakállas.) Ó-Szőny, 1397. Gyulai Rudolf szerint várbirtok volt. Tany, 1268. Walter grófnak eladatott. Toldvár, 1387. (L. Ó-Szőnynél.) Udvard, 1274. Részben várbirtok. (Fejér, V. 2. 229.) Virt, 1268. A Zsitvánál, hozzátartozott Meenkyri nevű tó, vagy mocsár, mely felében az aranyosi várszolgáké volt.

Várközét 1489-ben Mátyás király Komárom városának adományozta. Ez valószínűleg a mai Várföld puszta. (L. Pesty Frigyes: A Várisp. Tört. 301.)

Imre király uralkodása, még inkább II. Endre zavarteljes kormánya alatt a komáromi várszerkezet is bomlásnak indult. Már Imre király is bőkezűen

osztogatta a várjavakat. II. Endre pedig főleg szentföldi hadjárata után egyremásra jutalmazta híveit várjavak adományozásával.

Példáját csakhamar követték a várszolgák is, eleinte királyi jóváhagyás mellett, gyakran azonban e nélkül is túladtak a várszolgálati kötelezettségük fejében nyert birtokokon. Már a komáromi várbirtokokra vonatkozó egyik legrégibb emlék, mely szerint Sámuel comes 1218-ban a várjobbágyoktól Örsön három eke földet vásárolt, e prédálásról tesz tanúságot. IV. Béla király uralkodása kezdetén ugyan erélyes kezekkel látott hozzá az elidegenített várföldek visszaszerzéséhez, így Anyalafaluban, hol ekkor már a komáromi váron kívül a szolgagyőrinek és a banainak is voltak tartozékai, megjelentek a királyi bírák s azokat a földeket, melyeket Mátyásnak, az esztergomi érsek udvarbírájának kezén találtak, visszavették a várjobbágyok részére, de 1239-ben IV. Béla király a visszavett földből mégis másfél ekét adott Mátyásnak, melybe ezt még ebben az évben be is iktatták. (Fejér, IV. 1. 156. — Pesty Frigyes i. m. 165.)

Az elidegenített várjavak visszavétele gyakran sok nehézséggel járt s számos panasznak, elégületlenségnek lett szülőoka. Ezért IV. Béla király főleg a tatárjárás után már kisebb hévvel fogott a várjavak visszavételéhez, sőt István ifjabb királylyal folytatott küzdelmei alatt és után maga is bőkezűen osztogatta a várjószágokat. 1243-ban a király a Kesö nevű három eke földet feloldja a várbeli kötelék alól és azt Simon meg Bertrand spanyol nemeseknek adja. (Fejér, IV. 1. 275.) 1256-ban Sebrid comes nyeri az Örs nevű várföldet (Örs-Újfalu). 1268-ban, midőn a királyné Komárom várát tartozékaival 800 ezüst márkáért Walter grófnak eladta, tömérdek várbirtok került idegen kézre, közöttük Csicsó, Keszi, Aranyos (Fel-Aranyos puszta), Ócsa, Ekecs, Megyer, (Nagy-Megyer), Tany, Szakállos, Bogya (Nemes- és Vár-Bogya), Néma (Kolozs-Néma), Örke (Felső- és Alsó-Örkény puszta) és Szent-András (talán Andrásháza). Utódai már csak az egykori komáromi várbirtokok foszlányait osztogatták szét híveik között.

A komáromi várszerkezet mindazonáltal még fennállott a XIV. század közepén. E várszerkezet utolsó emlékei közé tartozik az az adománylevél, melyben Nagy Lajos király Madari Marczel nevű sólymárának kérelmére, ennek rokonait bizonyos pathi földterület átengedéseért Path és Kürth nevű birtokokkal együtt, 1360-ban a nemes várjobbágyság köteléke alól fölmentette s az országos nemesek sorába emelte. (Fejér, IX. 6. 106—108.) Tiz évvel utóbb Bana és Árpa komáromi várföldeket, miután a rajtuk lakott várjobbágyok kihaltak, a hazai jogszokás értelmében a király a maga számára foglalta le, utóbb, 1370-ben azonban Némai Kolos fiának, Jakabnak, allovászmesterének adományozta, melyre 1379-ben új adománylevelet állított ki. (Fejér, VII. 3. 152.) Árpádházi királyaink korában a komáromi váron kívül még más, nevezetesen a banai, galgóczi, szolgagyőri, karakói, mosoni és nyitrai királyi váraknak is voltak tartozékai a mai Komárom vármegye területén.

Az északról és nyugatról fenyegető veszély hazánk északnyugati részén a védelemnek nagyobb arányú kifejlesztését tették szükségessé.

Igy lettek azután királyi várak a honfoglaláskor is már ismert Bolondócz, Bana, Galgócz és később Szolgagyőr.

De ily szűk területen a várszerkezethez tartozó nép nem találhatott elegendő földterületet, ezért azt a távolabb vidékre telepítették le. Idővel, a népesség szaporodásával, e területi szétszórtság még inkább érezhetővé vált, de egyszersmind jelentékenyen elősegítette az illető várszerkezet felbomlását.

Jelentékeny területtel bírt a banai vár, minek alapján sokan, köztük Pesty Frigyes is az egykori Bana várat a hasonnevű helység környékén keresték, hol azonban, a mint már fentebb is láttuk, a komáromi várnak is voltak tartozékai. Pauler Gyula kutatásai szerint mindazonáltal kétségtelen, hogy Bana, vagyis Bánya a Nyitra vármegyében, Pöstyénnel szemben fekvő Banka helyén emelkedett, mely még 1395-ben is Bánya nevet viselt. (Nyitra Várm. Monogr. 486. l.) Tartozékai közül a következők feküdtek a vármegye területén: Anyala (1239.), Hetény (1245.), Kurta-Keszi (1256.), Nyék (Nyékfölde, 1332.), Örs (1264.) és Virt (1256. és 1264.)

Anyalán, hol a banai váron kívül a szolgagyőrinek és a komárominak is voltak tartozékai, 1239-ben vették vissza a kiküldött bírák az elidegenített várföldeket Mátyástól, az esztergomi érsek udvarbírájától. Hetényben, mely

szintén a komáromi és a banai vár közt volt megosztva, három eke (egy eke 120—150 hold közt váltakozott) a banai várhoz tartozott. Ez utóbbi földet a király, mert lakatlan volt, 1245-ben Folwyne nevű hívének adományozta. (Fejér, VII. 3. 26. és 144.) Kesziben (Kurtakeszi) három várnak voltak tartozékai. A tatárjárás utáni időben, midőn a király Kesziből egy részt Sefrid medliki német grófnak adományozott, Marcel és Illés comesek, valamint a komáromi várjobbágyok 1256-ban panaszt emeltek a királynál, hogy ha a német gróf közéjük jön, ők nem tudnak megélni, mire a király megengedte Sefrid grófnak, hogy a neki adományozott földeket eladhassa. Sefrid ekkor a Keszi nevű földből a szolgagyőri és a banai várhoz tartozó részt, a Zsitva mellett fekvő részekkel eladta. (Pesty Frigyes i. m. 166. l.) Örs és V rt a tatárjárás után szintén Sefrid medliki német gróf birtokába jutott, a ki Örsből tizenkét ekét és Virtből négy ekét a király engedelmével 1264-ben eladott Fülöp esztergomi érseknek, a ki ez alkalommal e földeket felmentette a banai vár köteléke alól. (Magyar Sion, I. 705.) Volt még a banai várnak egy névtelen földje a vármegyében, ezt IV. László király 1279-ben Merthey Kéza sólymárnak adományozta, mely alkalommal őt meg is nemesítette. E földről csak annyit tudunk, hogy a megnemesítettnek Merthey nevű birtokával volt határos. (Hazai Okmt., VI. 249.) A banai vár tartozékai közül egyesek, mint Nyék (Nyékfölde) és Hetény még a XIV. század közepéig fenmaradtak.

Mikor a győri káptalan 1345-ben Hetény helység birtokába beiktatta az esztergomi érseket és Apor fiát, Pétert, a Hetény területén lakó birtokosok közt a banai várnépbeliek is említtetnek. Még nehány tartozéka volt a galgóczi és a szolgagyőri várnak is.

Galgócz területén, a mai Nyitra vármegyében idővel egy Szolgagyőr nevű második vár is keletkezett, mely azzal sokféleképen összefüggött, úgy hogy e várat hol Galgócznak, hol Szolgagyőrnek nevezik az oklevelek. Mindkét vár, mely a német becsapások ellen épült, még az Árpádok kihalta előtt elpusztult s tartozékaik a területi szétszórtság miatt csakhamar veszendőbe mentek. A galgóczi várbirtokok közül e vármegye egykori területéhez tartoztak Kulcsod és Negedem (Negyven) falvak, melyeket IV. Béla 1252-ben a túróczi prépostságnak adományozott. (Hazai Okmt. VI., 52.) A szolgagyőri vár eddig ismeretes, mintegy hetven-nyolczvan tartozéka közül pedig tizenhárom esett Komárom vármegyére, u. m. Anyala, melyet 1239-ben közösen laktak a szolgagyőri és a komáromi várjobbágyok, Aranyos (a Csallóközben), 1268-ban kelt határjáró levél szerint e birtok vége szolgagyőri várföld volt, Billa vagy Bille, Béla (1231. Pannonh. Bened. Oklt., I. 276.), Csém, hol 1209 előtt a galgóczi vár népei laktak (Knauz, I. 194.), Csicsó egy 1270-ben kiadott oklevélben fordul elő (Pannonh. Benedekr. Tört., II. 276.), Gellér (Gellyérd) a Csallóközben, 1258-ban említtetik, Káva szintén a Csallóközben ; e birtok szomszédául 1247-ben több szolgagyőri várjobbágy említtetik, Keszi (Kis-Keszi), szintén a Csallóközben, az itt lakó várjobbágyok 1277-ben megnemesíttettek ; Keszi (Kurtakeszi) 1256-ban a banai és a szolgagyőri várhoz tartozott, Madar földjén szolgagyőri várjobbágyok laktak, a kik közül egyet IV. Béla 1252-ben megnemesített, Olcsa (Nemesócsa) a Csallóközben, egyik szomszédjaként Álmos nevű várjobbágy fordul elő egy 1268-ban kelt oklevélben, Örs határában 1268-ban szintén egy szolgagyőri várjobbágy említtetik, végül Szántó (a Csallóközben), mely 1258-tól kezdve tartozott Szolgagyőrhöz, melyet ekkor vásároltak a gelléri várjobbágyok. (Tagányi Károly czikke Századok, 1882. 389.)

A komáromi, banai és szolgagyőri várakon kívül még a nyitrai, karakói és mosoni váraknak voltak tartozékai a mai Komárom vármegye területén. A nyitrai várhoz tartozott Gug (Felső-Gug), melyet IV. Béla király 1238-ban a János lovagrendnek adományozott. (Fejér, IV. 1., 108.) A mosoni várszerkezethez egy névtelen föld tartozott, mely egy 1210-ben kelt oklevél szerint a Duna mellett, Tenkere és Bodros közelében feküdt, továbbá Ászár, hol a mosoni várjobbágyok szőlőkkel bírtak, melyek 1239 előtt a Zách-nemzetség birtokába jutottak. (Gyulai Rudolf : Múz. Egyl. 1890. évi ért.) A karakói várnak Tardoson voltak tartozékai ; de ezeket még Imre király az esztergomi érseknek adományozta. (Knauz, I. 216.)

A várszerkezet bomlása.

A várszerkezet bomlásával, a XIII. század közepén, főleg azonban a tatárjárás után a magukra hagyott várjobbágyok és az elszegényedett nemes-

-ség, az elhatalmasodó főurakkal szemben mindegyre jobban érezte a tömörülés szükségét. A nemesség azonban még mindegyre idegenkedett a főispán hatáskörétől, féltékenyen őrizvén régi kiváltságait. IV. Béláé az érdem, hogy legyőzte a nemesség ellenszenvét s egy testületbe egyesítette a várjobbágyokkal.

Ezzel lerakta a vármegye alapját, mely elsősorban a jogvédelemre és az igazságszolgáltatásra volt hivatva. A vármegye.

Még a tatárjárás előtti időből találunk adatokat a békebíróság intézményét illetőleg ; így egy 1233—1236 közt kiadott oklevél (A Pannonhalmi Szt. Benedek-rend Tört., I. 748. l. 148. okl.) szerint a berencsi, banai, igmándi, alapi és gugi nemesek, mint választott bírák megkisérlik a Szőlős birtok felosztását a királyné népei, a szentmártoni apátság és a templomos lovagok közt, de sikertelenül.

A tatárjárás után még szorosabbá fűződik a viszony a királyi várjobbágyok és a nemesség közt. Különösen érdekes adatot szolgáltat az alábbi eset, mely élénken megvilágítja, miként alakult át a vármegye a várjobbágyok közönségéből a nemesek collegiumává.

1248-ban győr- és komárommegyei egyesült képviselők a szentmártoni apát és a templomosok közt támadt peres ügyben, a jog rendje és a hazai jogszokások szerint eljárván, miután a felek magukat száz ezüst font lekötése alatt a békebíróságnak alávetették, a peres föld mikénti elosztása iránt végzést hoztak, melynek végrehajtására maguk közül négy tagot küldtek ki. De midőn ezek a helyszinére kimentek, csak az egyik fél képviselőjét találták ott (t. i. az apátságét), miért is a nemesek collegiuma »Consilium collegii nobilium et assensu« — a nagymestert személyes megjelenésre idézte, de mivel ekkor másodszor sem jelent meg, hanem maga helyett egy rendtársat küldött, a ki a hívás ellenére a helyszinén megjelenni vonakodott, — a vármegye kiküldöttei végrehajtást nem eszközölhettek. (Századok, 1872. évf. 77. l. — Wenzel, VII. 278.)

IV. László király uralkodása alatt 1283-ban már Kozma alispán jár el a nyulszigeti apáczák tulajdonát tevő apáczaszakállasi földek visszavétele ügyében, melyet az ekecsi várjobbágyok bitoroltak. (Wenzel, IX. 370.)

A XIII. század végével már megalakultnak tekinthető a vármegye, melynek területe nagyjában megegyezett Komárom vármegye jelenlegi területével. Csak a határszéleken találunk kisebb-nagyobb eltéréseket, így a mai Bars vármegyéből Lót és Cseke, továbbá Esztergom vármegyéből Bátorkeszi, valamint Mócs (Dunamócs) a XV. században Komárom vármegyéhez tartoztak, viszont a vármegye keleti nyúlványát, Tolna, Héreg, Tardos és Tarján vidékét Esztergom vármegyéhez számították. A vármegye déli zugában fekvő Gerencsér pusztát inkább Fejér vármegyéhez, a veszprémi határszélen fekvő Kis- és Nagy-Bér, valamint Ászár helységeket pedig gyakran Veszprém vármegyéhez tartozóknak tekintették. Nyugat felé a határ kevés változást mutat, északon a mai Érsekújvár vidékén Szimő helység inkább Nyitra vármegyéhez tartozott. (Csánki Dezső : Magyarorsz. Tört. Földr. a Hunyadiak korában, II. 482. l.)

Az egykori várszerkezet élén állott ispánokról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A legrégibb eddig ismert okleveles adatok a tatárjárás előtti korszakból csak mintegy öt ispán (comes) nevét őrizték meg számunkra. A legelső, a ki egy 1214-ben kelt oklevélben előfordul, a Csák nembeli Miklós, a Kisfaludy család őse. Őt követi Orbász, a kiről 1216-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Pauler Gyula i. m., I. 279.) Mórt, a ki 1218-ban a komáromi várjobbágyokat az esztergomi káptalan előtt képviselte, Pesty Frigyes szintén várispánnak tartja (Pesty i. m. 293.), valószínűbb azonban, hogy ez oklevélben udvarbírákról volt szó. 1230-ban Moys nádor állott a komáromi várszerkezet élén, a ki megelőzőleg Biharban működött. 1236-ban Sándor viselte a várispánsági tisztséget. (Fejér, IV. 1., 67.) A tatárjárás után, a vármegye megalakulásával a várispánból fejlődött főispáni tisztség mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedik. A vármegyei főispánok előkelő nemzetségek sarjai közül kerültek ki, s gyakran más vármegyéket is kormányoztak, sőt országos méltóságokat töltöttek be. Detrik fia, Péter, a Balassák őse, a ki 1243-ban állott a vármegye élén, egyszersmint honti főispán is volt, a Huntpázmán nembeli Achilles fiát, Tamás bánt 1277-ben egyúttal pozsonyi és nyitrai főispánnak is mondják, a Széch nembeli Komáromi Pál (1298—1301.) mosoni, soproni. pozsonyi és győri főispán is volt. Várispánok

Az Anjouk korában még többször van országos nevű férfi a vármegye élén.

Főispánok. Treutel Miklós, a ki 1310-től 1315-ig viselte a főispáni méltóságot, utóbb (1322—48.) Pozsony vármegye élén állott és temesi főispán is volt. Őt követte a Guth-Keled nembeli Amadé fia, Miklós (1320—25.) szlavóniai bán és soproni főispán, Zólyomi Dancs mester, Domonkos fia, egyúttal zólyomi (1330—1344.), Csór János (1360—1373.) királyi főajtónálló, egyúttal győri és Zámbó Miklós királyi tárnokmester (1383.), egyúttal pozsonyi (1382—1384,) főispánok. A XV. század elején a vármegyei főispánok, mint Laak fia, Jakab (1402.), Kristóf és Marsalf (1405,), valószínüleg Benedek és Imre (1406.) is, Hohenhain Henrik (1407.) Besenyő István (1411.) a komáromi várnagyok közül kerültek ki.

Zsigmond uralkodásának utolsó évében (1437.) Rozgonyi György állott a vármegye élén, a ki testvérével, Istvánnal egyetemben kétízben is (1384 és 1421—1450.) viselte a pozsonyi főispáni méltóságot.

A Hunyadiak korában közel három évtizeden át a felső-lindvai Széchy-család tagjai állottak a vármegye élén.

E hatalmas nemzetség sarjai közül Tamás, a ki a rigómezei csatában esett el, viselte elsőízben a főispáni méltóságot (1439—1448.), őt követték e családból Miklós (1450.), János (1451—1452.), majd János és Miklós (1453.), azután ismét János (1454—1456.), utóbb zalai főispán, végül Dénes esztergomi érsek és bibornok (1456—1465.).

1469-ben már Kosztka (Koczka) Albertet találjuk a főispáni méltóságban, a kit Mátyás király több ízben követül küldött Podjebrádhoz. 1478 után Kosztka Péter viselte a komáromi főispánságot. Mátyás király uralkodásának végszakában a trónt természetes fia, Corvin János számára óhajtván biztositani, 1490. január 8-án, midőn elhagyta a magyar fővárost, Komárom és Tata várakat átadván Corvin Jánosnak, őt egyúttal komáromi és pozsonyi főispánná tette meg. (Schönherr Gyula : Corvin János, 97. l. Millenn. Tört. IV. 316.) Mátyás király halála után azonban Corvin János elüttetett a tróntól. 1490 őszén még Komáromban és Tatán találjuk, de Ulászló és tanácsosai rábeszélésének engedve, kárpótlás nélkül átadta e fontos várakat a királynak s valószínűleg ekkor vált meg a komáromi főispánságtól is. A Jagellók alatt a két Korláthkőit találjuk a vármegye főispáni székében. Osvát (Oswald), a ki 1500—1514-ig viselte a főispáni méltóságot, egyúttal komáromi és tatai kapitány is volt (1502-től 1510-ig). Utóda Péter (1514—1526.), a ki 1514-ben szintén tatai és komáromi kapitány volt, Mohácsnál esett el. (Komárom Várm. és Városi Múz. Egyl. értesítője, IV., V. évfolyam.)

Alispánok. A vármegyei alispánok közül a mohácsi vész előtti korszakból csak nagyon kevésnek nevét őrizték meg az oklevelek. A vármegyei szolgabirák száma kezdettől fogva négy volt. Egy 1355-ben kelt oklevél szerint Halapi Gergely, Batthyáni Pető, Vésztői Márton és Kurtakeszi István viselték e tisztséget. 1449-ben Pornoki János, Dinyei Vas Márton, Felső-Örsi Kenyeres Bálint és Pathy László. 1512-ben Vasdinnyei Bakan Jakab, Makki Pyskei Benedek és Ferencz, Csepy Jósa és Ásványtői Mihály deák, tehát öten voltak szolgabirák. Közülök Vasdinnyei Bakan Jakabot még 1519-ben is hivatalában találjuk.

Közgyűlések. A vármegye közgyűléseit a XIV—XV. században leginkább Győr vármegyével együttesen szabad ég alatt tartotta. A XIV. században a közgyűlések többnyire Győr vármegye nemességével együttesen Győr mellett tartattak.

Nevezetesen 1341. november 5-én Drugeth Vilmos nádor elnöklete alatt Győr és Komárom vármegyék nemessége Győr mellett tartott közgyűlést, ugyancsak Győr mellett gyűlésezett a két vármegye nemessége 1347. április 30-án Gilétfi Miklós nádor, 1351. május 9-én, 1358. június 30-án és 1366. május 25-én Kont Miklós nádor elnöklete alatt, ez utóbbi közgyűlés még június 3-án is folyt. 1349-ben a két vármegye nemessége Győr közelében Dezső mester alnádor elnöklete alatt gyűlésezett, mikor is a többi közt Vilmos pannonhalmi apátnak Péter fia Tamás ellen Gönyü birtoka miatt indított pere került tárgyalásra.

A XIV. század második felében Komárom vármegye már gyakran egymagában tartott közgyűlést, így 1369-ban Koppánymonostora mellett, 1382. május 12-én Garai Miklós nádor viczegerensének, Nyssai Tamás fia, Miklósnak

A bánhidai turul.
(Wessel Jenő tusrajza.)

elnöklete alatt gyűlésezett a vármegye nemessége. (A Pannonhalmi Szt. Benedek-r. Tört. II. 124., 399., 410., 540., 567. VIII. 76., 80., 95. Orsz. Lev. Dl. 5773. Hazai Okmt. I—VIII.)

A XV. század első felében a két vármegye nemessége ismét együttesen tartotta közgyűlését, ezúttal azonban nem Győr mellett, hanem Tatán, mely város attól kezdve, hogy Zsigmond király birtokába jutott (1411.), mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett. Itt gyűlésezett a két vármegye nemessége többek közt 1419. május 15-én Garai Miklós nádor elnöklete alatt (Wenzel: Tata fénykora.), s 1421. június 9-én (Pannonhalm. Benedek-r. Tört. VIII. 489.) Kevéssel azután, hogy Zsigmond király hosszabb távollét után ismét Tatára jött (1429.) a két vármegye nemessége június havában Tatán tartott közgyűlést, de ezen a király már nem vett részt, hanem egyik udvari emberével képviseltette magát. (Wenzel: Tata fénykora.)

A közgyűléseken egyúttal nádori törvényszékeket is tartottak, il etőleg azokon mind magánjogi, mind bűnvádi ügyeket tárgyaltak. Mátyás király azonban 1481-ben a nádori törvényszékeket az egész országra kiterjedőleg megszüntette, mely intézkedést az 1486. évi országgyűlés (I. t.-czikk) törvénybe is iktatta. A vármegye törvénytevő gyűléseit ez időtől kezdve, a mohácsi vészig leginkább Komáromban tartotta. (Csánki Dezső i. m. III.)

A vármegye legjelentékenyebb helye már az egész középkoron át kétségen kívül Komárom volt.

Komáromot elsőízben a bakonybéli apátság 1037. évi oklevelében említi, de előfordul a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító levelében is. (Fejér, I. 328. — Knauz, I. 55.) Legrégibb lakosai királyi udvarnokok voltak, (Knauz, I. 559.) a kik 1265-ben IV. Béla királytól ugyanazokat a kiváltságokat nyerték, melyekkel Buda város polgárai bírtak. E kiváltságlevél volt Komárom jövő fejlődésének alapja. Komárom.

Egy évtized elmultával a város polgárai újabb szabadalomlevelet nyernek akkori földesuroktól, a Hunt-Pázmán-nemzetségből származott Tamás bántól, Pozsony, Nyitra és Komárom vármegyék ez időbeli főispánjától, még pedig a várnagy hatósága alóli mentességet és szabad bíróválasztási jogot. Ez a kiváltságlevél a városi levéltár legrégibb okmánya.

A XIII. század végével a város a Csák nemzetség birtokába kerülvén, új uraitól ismét kiváltságlevelet nyert. E két szabadalomlevél közül csak Trencséni Csák Máté 1307. évi kivá tságlevele maradt fenn, melyben nagybátyja, Mátyás nádor kiváltságlevelére hivatkozik. Ez oklevélben Komárom városa »Civitas« néven fordul elő. (Fejér, VI. 2., 402.) I. Károly király 1331-ben megerősítvén a Tamás bán által adott szabadalmakat, megtoldotta még azokkal a kiváltságokkal, hogy a áros polgárai vámot sehol sem tartoznak fizetni és pereikben egyenesen a tárnokmesterhez és a királyhoz felebbezhetnek. Ez az oklevél sincs meg eredetiben, csupán annak a szentmártoni konvent által 1388-ban eszközölt átírása maradt fenn az utókorra. Nagy Lajos király uralkodása alatt a város hatalmasan fejlődött; a nagy király halála után Mária királynő 1382-ben újabb kiváltságokkal ruházta fel a várost. Sajnos, ez az oklevél is elveszett, s csupán Zsigmond király 1401. évi megerősítő leveléből van felőle tudomásunk. Zsigmond király háromízben állított ki a város részére szabadalomlevelet: 1401-ben, 1411-ben és 1422-ben; az utóbbit, melyben a város polgárait minden teher alól felmentette, 1465-ben erősítette meg Mátyás király Patkó János főbíró, Literáti Sebestyén és Mihály, komáromi polgárok kérelmére.

V. László, a kinek Komárom szülőföldje volt, (itt született 1440. február 22-én), több kiváltságlevéllel fejezte ki ragaszkodását a város iránt.

Még 1446-ban Hunyadi János kormányzó, az ő nevében is megerősítette a városnak Mária és Károly királyok által adományozott szabadalmait. 1453-ból négy kiváltságlevelet találunk a városi levéltárban V. Lászlótól. Az egyikben megerősítvén a város szabadalmait, megparancsolja Szécsi Tamás komáromi várkapitánynak, hogy a város polgárainak szabadalmai felett őrködve, ne engedje őket a vásárokra és a vámokra vonatkozó szabadalmaikban háborgatni. A másikban megtiltja az adó- és vámszedőknek, hogy a város polgárait kiváltságaik ellenére ne terheljék, a harmadikban megerősíti a város régibb szabadalmait, a negyedikben pedig megtiltja a törvényhatóságoknak és a királyi

tisztviselőknek, hogy a város polgárait befogják, vagy más úton-módon háborgassák, s megengedi a város polgárainak, hogy peres ügyeiket saját biráikkal intéztessék el. Utóbb még 1456-ban és 1457-ben állított ki szabadalomleveleket.

Mátyás király szintén gyakran tüntette ki e várost, melyben szívesen időzött, különösen attól az időtől kezdve, mikor Tata a király vadászkastélya és pihenő-helye lőn. Komáromot, hol gyümölcsöse, vadaskertje és Bonfini szerint a révben állandó hajója volt, nagyarányú építkezésekkel emelte, sőt 1465-ben e várost szemelte ki, a csehek és a lengyelek ellen irányuló hadműveletek kiindulási pontjául.

A városi levéltár mintegy hat kiváltságlevelet őríz Mátyás királytól E kiváltságlevelekben részint a már előzőleg nyert szabadalmakat újítja meg, részint pedig a komáromi polgárok vámmentességi jogát biztosítja. Egy 1465-ben Budán kelt levelében Mátyás eltiltotta az esztergomi és az óbudai vámosokat attól, hogy a város lakóitól adót és vámot szedjenek. 1489-ben pedig a Várköze nevű birtokot, mely azelőtt a vár tartozéka volt, a városnak adományozza. Ez utóbbi adományát Ulászló király 1492-ben átírta, mely évben különben a város régibb kiváltságleveleit is megerősítette.

A Mátyás halálát követő korszak nem volt kedvező Komárom fejlődésére. A túlsúlyra emelkedett nemesség, az elhatalmasodott főurak részéről a polgárok szüntelen támadásoknak voltak kitéve. II. Ulászló király még 1513-ban meghagyta Podmaniczky István nyitrai püspöknek, hasson oda, hogy tisztjei, vámosai és adószedői Komárom kiváltságos város polgárait vámokkal és adókkal ne terheljék. II. Lajos király 1518-ban megismételte ez előbbi rendeletet, a vám- és adószedőket eltiltotta a város sarczolásától, majd még ebben a évben megerősítette a város régebbi kiváltságleveleit. (Városi levéltár):

Komáromon kívül még a következő helységek birtak városi kiváltságokkal.

Megyer. *Megyer.* Egykor várbirtok, 1268-ban még a komáromi vár tartozéka. Azután hosszabb ideig a Beledfi nemesek birták. Zsigmond király 1421. szeptember 27-én Kanizsai Istvánnak és Jánosnak adta cserébe. (Sopron várm. oklt. II. 60.) Valószínűleg a Kanizsaiaknak köszönheti kiváltságait, melyeket Mátyás király 1466-ban adott. Utóbb II. Ulászló királytól is nyert szabadalmakat, melyeket I. Ferdinánd 1534. november 14-én megerősített. (Kir. könyvek, I. 235., 236.)

Neszmély. *Neszmély.* Mint helység és birtok 1235 táján említtetik. 1341-ben részben Esztergom, részben Komárom vármegyéhez tartozik, ekkor a Miklós comes birtoka. 1359-ben és 1364-ben Miklós pécsi püspök testvérei, Hanczkó és Simon mesterek birták. 1420 táján a Poroszlai Hanczkófiak birtoka. 1422-ben mint oppidum (város) szerepel. Az Albert király haláláról (1439.) megemlékező német források Langdorfnak írják. 1460-ban is e néven szerepel. Városi jellegét, miként az az 1471. és 1505. évi oklevelekből kitűnik, a középkor végeig megtartotta. (Csánki Dezső i. m. III. 491.)

Szőny. *Szőny* (Ószőny). Az esztergomi érsek birtoka, melyet IV. Béla király 1249-ben Örsfaluért elcserélt. IV. László király korában is csupán mint birtok fordul elő. (Wenzel, IX. 577.) 1337-ben és 1422-ben vámjával és révjével együtt, a komáromi várhoz tartozott. 1460-ban oppidum, de vámja a komáromi váré volt.

Tany. *Tany.* Régi halászó hely, a nevét is a (halász-) tanya szóból vette. 1268-ban, mint várbirtok, a komáromi vár tartozéka. (Knauz i. m. I. 556.) 1360-ban az esztergomi érsek jobbágyai és nemesei laktak benne. 1460-ban mint oppidum szerepel. Vámjával együtt a komáromi várhoz tartozott.

Tata. *Tata.* Már a rómaiak idejében virágzó helység volt. A magyarok bejövetelével itt előkelő nemzetség telepedett le. Ebből származhatott az a Tata nevű úr, a ki Szent Péter tiszteletére, valószínűleg a XI. század első felében, mindenesetre azonban még Szent László király uralkodása idejében itt monostort alapított. (Pauler Gyula i. m. I. 47. l.) Az 1268. évi oklevélben még csupán mint villa szerepel, de 1305-ben a Possessio Tata az Oppidum Tatától meg van különböztetve. (Fejér, VIII. 1., 195.) Városi szabadalmait tehát a XIII. század második felében nyerhette. 1391—92-ben Simontornyai Laczkfi István nádoré s valószínűleg a család hűtlensége következtében került Zsigmond király birtokába.

E király uralkodása alatt a város nagy lendületet vett. A XV. század elejétől két ilynevű városról emlékeznek meg az oklevelek. Az egyik Ó-Tata, mely magyar város volt, de sok zsidó lakott benne, a másik Új-Tata, mely egy 1413-ban kelt oklevélben oppidum regis (a király városa) néven szerepel. (Orsz. levélt. Dl. 10.071.) Zsigmond király 1415-ben erősítette meg régi szabadalmait.

Egy 1426-ban kelt oklevél mindkét Tata városról megemlékezik, 1439-ben pedig Új-Tatát (Nova Tata) civitas-nak nevezik. A XV. századbeli oklevelek a két várost Magyar-Tata és Tót-Tata elnevezéssel jelölték meg (Oppidum Tata hungaricale et slavonicale), egy 1472-ben kelt oklevélben az utóbbi oppidum regis Tóth-Tatha néven fordul elő. Tót-Tatából alakult idők folyamán a mai Tóváros. 1465 után a város Mátyás király birtokába került, a ki a várban pompás palotát építtetett s a város végén egész a Dunáig kiterjedő, nagy vadaskertet létesített. Tehát a Dunával jókarban tartott út kötötte össze, hol a király díszhajója horgonyzott, mely az udvar dunai kirándulásaira szolgált. Mátyás király halála után Corvin Jánosra szállott a város, a ki ellen az ó-tatai nagyszámú zsidók 1490-ben panaszt emeltek Ulászló királynál, mivel a városi lakosság kérelmére, őket, zsarolásaik miatt, a városból és környékéről ki akarta űzetni. Rövid idő mulva a város a várral együtt II. Ulászló, majd ennek fia, Lajos király birtokába került.

Némi kiváltságokkal birt még *Csep* helység is, mely földesurai, az Apátiak, és a Rátonyiak kérésére Zsigmond királytól 1404-ben hetivásár tartására nyert jogot.

Komárom nem csupán a vármegye legjelentékenyebb helye, hanem egyik legfontosabb erődítménye is volt. Anonymus előadása szerint a várat még az Árpáddal beköltözött Ketel fia Alap-Tolma építette a Vág és Duna egybefolyásánál. Tehát már Anonymus idejében (XII. század) jelentékeny erősség volt; okleveles adatok azonban csak 1218-tól kezdve (Knauz — M. S. I. 219.) vannak e várról. A tatárjárás alatt bevehetetlennek bizonyult. A tatárjárás után a vár erődítési munkálatai egyre nagyobb arányokat öltöttek, különösen akkor, midőn IV. Béla király a várat Walter comes gondjaira bízta, a ki azt egy 1265. évi oklevél szavai szerint : »saját költségén, a királyi felség tiszteletére és az ország díszére, nagy mértékben gyarapította«. (Fejér, IV. 3., 283.) 1277-ben a Hunt-Pázmán nembeli Tamás bán, mint a vármegye főispánja rendelkezett a vár felett. A XIII. század végén a Csák nemzetség birtokába jutott, a mely nemzetségből származó hatalmas kényúrtól, Trencséni Csák Mátyustól 1317-ben foglalta vissza Róbert Károly király, s a várat tartozékaival együtt Tamás mester esztergomi érseknek adományozta.

1320-ban a vár visszakerült Károly király birtokába, a ki azután 1333-ban cserében Strigó- és Csáktornyáért Zólyomi Doncs mesternek adományozta. Az ő utódai 1366-ban is birták. 1372-től 1387-ig ismét királyi birtok. 1387-ben Zsigmond király Laczkfi István nádornak, továbbá Dénes volt vajda fiának és Miklós volt vajda fiának, Andrásnak adta zálogba 8000 frtért, mint a mely összegben a várat tartozandóságaival Mária királynő már előbb átírta volt.

A Laczkfiak hűtlensége következtében a vár ismét a király kezére került. 1422-ben azonban Zsigmond király 6840 forintért Garai Miklós nádornak zálogosította el.

1435-ben a vár ismét Zsigmond királyé, kinek halálával Albertre és ennek nejére, Erzsébet királynőre szállott. 1439-től 1441-ig Erzsébet királynő birtokában találjuk, a ki 1441-ben Rozgonyi István pozsonyi főispánnak igérte, de 1453-ban már ismét királyi birtok gyanánt szerepel.

V. László 1456-ban 8000 forintért Széchy Dénes esztergomi érseknek zálogosította el, a mit, úgy látszik, Mátyás király is megerősített, mert 1460-ban Széchi Dénest beiktatták a vár és tartozékainak birtokába. 1465-ben a vár a király birtokába került, a ki azt, Bonfini előadása szerint, nagy költséggel újjáépíttette.

Mátyás király Komárom várát Corvin Jánosnak adta, a ki 1490-ben azt a farkashidi egyezség értelmében megtartotta birtokában s 1491 elején még itt tartózkodott. (Csánki Dezső i. m. III. k. 487.)

Tartozékai : 1268-ban Szent-András, Kesző, Őrs, Őrkej, Aranyos, Ócsa, Kulcsod, Bogya, Szakállas, Ekecs, Für, Megyer, Tany, Haraszt, Csicsó, Néma,

Megyercs, Árpa, Kürt (Vért), Hetény, Bille, Komárom város és a tatai malom. 1397-ben: Komárom város, Toldvár, Halas, Kesző, Örs-Újfalu, Alsó-Bök, Alsó-Csicsó, Haraszt, Ekecs, Egyházas-Szakállas, Bogya, Ó- és Új-Örke, Megyercs, Rév-Komárom, Szőny, Mercse, továbbá a lögöri vám, végül Ásványtő, Felső-Szakállas, Bogya, Bana és Szőny helységek vámja. — 1422-ben: Komárom város, Neszmély, Almás, Füzegtő (Füzitő), Szőny, Rév-Komárom, Újfalu, Bök, Örke, Tany, Csicsó, Megyer, Izsop, Bogya, Szakállas, Ekecs, Megyercs, Kesző, Toldvár, Várkeszi és Halas.

Komárom vára mellett a középkorban számbavehető erősség nem volt a vármegye területén.

Tata inkább várkastély jellegével birt, csupán a vármegye délkeleti sarkában, a Vértes-hegység északi lejtőinél emelkedett három vár: Gesztes, Oroszlánkő, és Vitám, míg a vármegye dunáninneni felében egyedül a perbetei vár létezéséről van tudomásunk.

Gesztes. *Gesztes* várának létezéséről csak a XIV. század első feléből vannak adataink. Várnagyát 1332-ben említik első ízben az oklevelek. (Anjouk. Okmt. II. 581.) 1333-tól 1360-ig Csór Tamás volt a várnagya (Hazai Okmt. VII. 435. II. 68. Anjouk. Okmt. II. 1. III. 426. IV. 10.) 1379-től kimutathatólag a király birtokában találjuk. 1387-ben Zsigmond egyik tartozékát, Barátit (Győr vm.) Kanizsai Istvánnak adományozta. 1388. október havában Zsigmond és Mária királynő tartózkodtak falai között. (Fejér X. 1. 449. 418.) Gesztes Zsigmond uralkodása alatt megmaradt a király birtokában. 1417-ben Silstrang volt a várnagya. 1435-ben deczember 15-én Zsigmond veje, Albert osztrák herczeg is megfordult falai között. (Ráth Károly: A magyar királyok utazásai.) Albert király 1438-ban Gesztes várát Rozgonyi Istvánnak adta zálogba, s ez ügylet érvényét 1458-ban Mátyás király is elismerte. Mindamellett 1444-ben és 1446-ban Ujlaki Miklós mondja magáénak, sőt az utóbbi évben tényleg birtokában találjuk. 1460-ban Rozgonyi János kir. tárnokmester és fia, János, valamint testvérei, Rajnáld és Ozsvát Ujlaki Miklósra ruházzák e várban és tartozékaiban szerzett összes örök- és zálogjogaikat. 1464-ben a Rozgonyiak tartanak hozzá jogot. 1464-ben Veszprém, 1492-ben pedig Fejér vármegyéhez tartozott. 1494-ben Ujlaki Lőrinczé, a következő évben (1495.) II. Ulászló király, a ki szeptember havában Tata és Gesztes közt vadászott, október 4-én Gesztest is meglátogatta. 1517-ben Török Imre nándorfehérvári bán birtokában találjuk.

Tartozékai: Csákvára, Árki, Dabos, (Fejér vm.), Gerencsér, Hosszú és Egyházas-Váma (ma Ondód), Oroszlánkő, Bokod, Dad, Szacska, Kömlő, Kernye (Komárom vm.), Oz-Sáp és Sári-Sáp (Esztergom várm.). (Csánki Dezső i. m. III. 486. Komárom várm. Tört. s Rég. Egylet 1890. évi jelentése. 33. l.)

Oroszlánkő. *Oroszlánkő.* E vár középkori szerepléséről csak nagyon hiányos adataink vannak. 1440—1446-ban, sőt még 1460-ban is mint possessio, Gesztes várának tartozéka. (Orsz. Levélt. Dl. 15498.)

Várát Oláh Miklós említi elsőízben 1536-ban »Hungaria et Attila« czímű művében. Tehát az 1460. és 1536 közti években épülhetett. Az egykori vár romjai még a XVIII. század elején is fennállottak, köveit 1733-ban a majki zárda építésekor hordták szét. (Fényes, 186. l.)

Perbete. *Perbete.* Az esztergomi érsek ősi birtoka. Várának létezéséről csupán a modenai Hyppolit-codexek emlékeznek meg. A perbetei várnagy az 1487—1489. években tizenhét dukát (arany) bért s szolgájával együtt szabad élelmezést kapott. A várőrök havonként ötven denár fizetésben részesültek. (Századok, 1870. 281—283.)

Tata. *Tata.* Váráról csak a XV. század elejétől kezdve vannak adataink. 1426-ban Zsigmond király Rozgonyi István temesi főispánnak és nejének, a kik 5000 forintért már előbb is birták, zálogba vetette. Ez a zálogbaadás csak ideiglenes lehetett, mert 1438-ban Rozgonyi Simon is magáénak mondja. 1440-ben, továbbá 1444—1458 közt szintén a Rozgonyiak birtokában találjuk. 1464—1465-ben Mátyás király a várat visszaváltván, újjáépítette. Ranzani és Bonfini nem győztek csodálkozni Tata nagyszerűségén. Bonfini szerint fényre minden más vár elé teendő. Mátyás király alatt a vár négyszög alakra épült, kettős kőfallal s tornyokkal, és árkokkal volt megerősítve. Körülötte hatalmas tó terült el. Mátyás király gyakran időzött falai között, így 1480. május 17-én innen keltezi Ottó bajor herczeghez intézett levelét. 1483-ban a böjt nagyobb részét a

tatai várban töltötte s csak tíz nappal husvét előtt ment Budára. (Komárom Várm. Tört. és Rég. Egylet 1891. évi jelentése, 99—100. l.) Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak adta a várat, a ki 1490-ben a farkashidi egyesség értelmében és 1492-ben kelt egyesség szerint is megmaradt annak birtokában. 1494-ben azonban már II. Ulászló királyé, a ki 1510. julius 2-án itt keltezi egyik oklevelét, melyben a Szent-Benedek-rend kiváltságait megerősíti. (Csánki D. i. m. — Századok 1889. évf. 8. füzet. A Pannonhalmi Szent-Benedek-r. Tört. III. 631.) Tartozékai : (1426-ban) a két Tata mezőváros, Bánhida, Galya, Somolya, Gerebecs, Sárás, Tarján, Bikcse, Csapol és Szent-László (Komárom vm.), továbbá Dinyés, Méd és Pátka (Fejér vm.).

Vitám. (Vitány, Vitán.) Eredetileg szintén a királyé volt. Elsőízben. 1379-ben említik. 1417-ben Silstrang volt a várnagya. 1440. deczember 23-án I. Ulászló király Rozgonyi Jánosnak adta élete tartamára, a ki már előzőleg birta zálogban Albert királytól. Mindamellett 1440. május 1-én Erzsébet királynő iktattatott be a vár és tartozékainak birtokába. 1445-ben Ujlaki Miklós foglalta el s meg is tartotta az országnagyok rendelkezései ellenére. Utóbb, 1448-ban, zálogban birta. 1453-ban Rozgonyi Rajnáld, Osvát és János nyerik adományul V. László királytól, mely adományt 1458-ban, 1459-ben és 1460-ban Mátyás király is megerősített. 1493-ban Egervári László horvát bán nyeri Vitám várát Csókakő várával együtt 16.000 forint fejében zálog czímén. Egervári László halálával (1495 vége) a vár Egervári István, majd ennek magvaszakadtával (1512.) Kanizsai György birtokába került (Orsz. Levélt. Dl. 21,725. és 22,271.), a ki után Egervári László özvegyétől született fia, Kanizsai László örökölte. Tartozékai : Bánhida, Szár, Szenttamás puszta (Fejér vm.), Bicske, Csapol, Szentlászló, Garda puszta és Kürt puszta (Pest vm.), Tarjány, Sárás, Németegyház puszta, Múr puszta, Baroczülése puszta, Zalácsta puszta (Esztergom várm.), Galla és Bánhida (Komárom vármegye). Vitám.

3. EGYHÁZI VISZONYOK A KÖZÉPKORBAN.

A mai Komárom vármegye területe kétségen kívül azok közé tartozott hazánkban, hol a kereszténység legelőször vert gyökeret, de nincsenek határozott adataink arra nézve, hogy e területen a kereszténység még a római uralom idejében elterjedt volna. Történetíróink felette eltérnek egymástól e tekintetben, mert míg Balics Lajos szerint (A Kereszténység Története. 1901.) a brigetioi táborhely területén talált nehány felirattöredék (sit tibi terra levis) bizonyítéka a brigetioi keresztény egyház létezésének, addig Ortvay Tivadar szerint az őskereszténység az ókorban legfeljebb csak a Rábáig és a Balatonig terjedhetett és azok a feliratos emlékek, melyek Brigetioból előkerültek, csak a pogányság létezése mellett bizonyítanak. (Magyarország Egyh. földleírása, I. 309—311.) Ortvay szerint az a »Vivas in Deo« feliratú síremlék, melyet Aurelia Hernilia készített volt férjének, Maximiusnak, nem tekinthető őskeresztény emléknek. Ó-keresztény emlékek.

Kétségen kívül áll, hogy a II. és a III. század folyamán a legiók állomáshelyeinek változtatása következtében egyes katonák kerültek Brigetioba, a kiknek alkalmuk volt az egyes provincziák vallásával, így a kereszténységgel is megismerkedni. De ha egyes legiókban szolgáltak is keresztény katonák, ezek mélyebb nyomot nem hagytak maguk után.

A népvándorlás korából is inkább csak szórványosan vannak oly adataink, a melyekből a vármegye területén tanyázó népek keresztény voltára következtethetnénk ; mert noha a hunn uralom idejében a legnagyobb vallási türelmesség uralkodott s így a térítésnek mi sem állhatott volna útjában, mindazáltal a keleti gótok és a longobárdok által terjesztett kereszténység is inkább csak a dunántúli részek déli vidékein talált talajra, mert a Dunától délre s a Bakony vidékén tanyázó avarok és szlávok még a VII. században is bálványimádók voltak. Az avarokat Nagy Károly császár (768—814.) térítette meg, de a szlávok még egy későbbi feljegyzés szerint is »utálatos pogányok« voltak. (Balics i. m. 199.) Térítés.

A szlávok közt a IX. század közepén Cyrill és Method terjesztették a kereszténységet, az ő buzgalmuk következtében a Duna balpartjáig lakó népek keresztényekké lettek, valószínűleg e térítés idejéből való a Majkon talált rézkereszt is.

Szent István.

Ekként tehát a talaj a kereszténység számára a magyarok bejövetelekor már elő volt készítve. Géza vezér uralma alatt (972—997.) már a német térítők is bejöhettek az országba s eleinte a Duna mentén lakó rabszolgákat és gyermekeiket térítették meg, de ekkor már a magyarok közül is sokan felvették a keresztséget. A keresztény magyar királyság megalapításával, Szent István király lángbuzgalommal fogott hozzá az új hit megszilárdításához. Az ő intézkedései következtében csakhamar számos egyházi intézmény létesült, különösen ott, a hol még az új hit nem volt eléggé szilárd s a hol az ősi hithez való ragaszkodás szükségessé tette az őrszemek felállítását. Ez az oka annak, hogy a vármegye területén nem találunk oly egyházi intézményeket, melyeket Szent István király alapított volna, de a vármegyének dunáninneni részében egyetlen apátság, prépostság vagy monostor létezéséről sincs tudomásunk. Erre nem is volt szükség, mert a keresztény hit már szent István király uralkodásának elején meg volt szilárdulva a mai vármegye területén.

Az esztergomi érsekség.

Az esztergomi egyházmegye, mely már első kiterjedésében magába foglalta a Vág és a Duna által szelt rónaságot, már Szent István király szervezése óta kiterjedt a vármegye dunáninneni felére s a vármegye dunáninneni része, mint az esztergomi egyházmegye kiegészítő része szerepel az egész középkoron át s az maradt napjainkig. Az esztergomi egyházmegyétől nyugatra és délre esett a győri egyházmegye, melyet szintén Szent István király alapított. Alapítási évét 1000—1033. közé teszik s így a vármegye dunántúli része — némi kivétellel — már az első szervezés idejében a győri püspökség területéhez tartozott. A győri püspökség kelet felé egész Neszmélyig terjedt, mely helység a XIV. században már a veszprémi püspökség budai főesperességéhez tartozott. Innen délkelet felé lenyuló hatalmas erdőség választotta el egymástól a győri és a veszprémi püspökségeket ; az ez erdőségekben emelkedett Vérteskeresztúr már a veszprémi püspökség területéhez tartozott. Vérteskeresztúrtól a határ erős nyugati hullámzásban a Marczal felé terjedt. (Ortvay i. m. I. 316—317.)

A győri püspökség.

A veszprémi püspökség.

Láthatjuk tehát, hogy a vármegye területe a középkorban három egyházmegye közt volt megosztva, de a veszprémi püspökség egyházhatósága csak a vármegye délkeleti sarkára szorítkozott. Az esztergomi érsek, egyházi hatóságából folyólag, egyházmegyéjében egyes kerületeket létesített, melyeknek igazgatását egyes fontosabb helyek lelkészeire bízta.

A vármegye területén Komárom már Szent István király alatt előkelő szerepet játszott s így természetesnek találjuk, ha a Duna és a Vág összefolyásánál elterülő síkságon alapított egyházak feletti felügyeletet a komáromi lelkészre bízta az érsek. Az ekként alakult komáromi főesperesség a középkorban magába foglalta a mai Komárom vármegye dunáninneni részét, de északon a régi főesperesség határa nagyon meg volt szorítva, míg nyugat felé a Csiliz-köz egészen, a Szigetköznek pedig a mai győr- és pozsonyvármegyei része szintén hozzátartozott. Ez utóbbi ma is a komáromi főesperesség hédervári kerületét alkotja. (Ortvay i. m. 18.)

Okleveles adataink csak 1223-, illetőleg 1233-tól kezdve vannak ez esperességről. (Fejér, III. 1., 428. Knauz, I. 241.) A XIV. századbeli pápai tizedjegyzékek már részletes adatokat nyújtanak az e főesperesség területén létező egyházakról.

A komáromi esperesség.

Ortvay művét véve alapul, a komáromi esperesség területén a következő plébániák állottak fenn : 1. Anka (Anyalapuszta, jelenleg Naszvadhoz tartozik). 2. Cacalas (Szakállas, Apácza- vagy Bálvány- és Túri-Szakállas). 3. Con, valószínűleg hibásan leírt név Tany helyett, mely 1268-ban már fennállott. 1450-ben Egyházas-Tany néven fordul elő. 4. Hemeu = Imöl, vagy Imely, jelenleg is plébánia. 5. Hotvort, a mai Udvard. 6. Isa, a mai Izsa. 7. Kamara, a mai Komárom. 8. Lahal, vagyis Lél, a mai Érseklél. 9. Lak, ma Lak-Szakállas, jelenleg fiókegyház. 10. Pruster (Prinstorfi = Prinzdorf) elpusztult, fekvése nem határozható meg. 11. Sacalas. A három Szakállas egyike, valószínűleg Bálvány-Szakállas lesz, melynek román modorban épített templomáról egy 1268-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Fejér, IV. 3., 448.) 12. Eccl. Sancti Viti a győrmegyei Szigetközben, Bácsától délre feküdt, jelenleg már nem áll fenn. 1221-ben említtetik elsőízben. 13. Touere, Cemere a mai Szemere. 14. Túrdos, Ortvay nem tartja valószínűnek, hogy a mai Tardos lenne. 15. Vaskau (Naswati), a mai Naszvad. 16. Villa Petri, vagyis Szent-Péter. Wamus vagyis Vámos, a

győrvármegyei Szigetközben 1268-ban előfordul. A győri egyházmegye szervezésekor, a vármegye dunántúli részében alapított plébániák feletti felügyeletet a győri káptalan egyik tagjára bízta, mely felügyelet a komáromi várszerkezetből alakult vármegye dunántúli részére szorítkozván, az ekként alakult esperesség szinte komáromi nevet nyert, s ma is fennáll a győri egyházmegyében.

Sajnos azonban, a győri egyházmegyéhez tartozó komáromi főesperességről nagyon hiányos adataink vannak, de az 1317—1375. évi pápai tizedjegyzékek sem nyújtanak e tekintetben felvilágosítást. A komáromi főesperes egy ízben 1346-ban Hechce nevű győrvármegyei birtok határjárásánál említtetik. (Anjouk. Okmt. IV. 626. Ortvay i. m. 317—18.)

Egybevetve egymással az okleveles adatokat, a komáromi főesperességben a következő egyházak állottak fenn a középkorban : 1. A mai kisbéri alesperességben Ászár, 1489-ben a hantai prépostság birtoka. Bana, plébánosa, Reginald 1254-ben fordul elő. (Fejér, II. 244.) Bábolna temploma Szent György tiszteletére volt szentelve ; plébánosa, Péter 1328-ban fordul elő. (Komár. Rég. és Tört. Egylet 1890. évi értesítője, 17. lap.) Császár, Mihály nevű plébánosa 1416-ban említtetik. (Fejér, X. 8., 582.) Dad 1283-ban a győri és a veszprémi püspökség közt a tizedügyben kötött egyességlevélben említtetik. (Fejér, VII. 5., 459.) Ete egyházát egy 1335-ben kelt oklevél említi. (Ortvay i. m. 787.) Kocs plébánosát egy 1398-ban kelt oklevél említi. (Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jel. 44. l.) Lovad (Loval) Szent Jakab tiszteletére emelt templomát 1297-ben kelt oklevél említi. (Hazai Okmt. VI. 424.) Ma hasonnevű puszta Ács fölött. Majk prépostságáról alább emlékezünk meg. Mocsa 1291-ben került az esztergomi érsek birtokába s jelenleg is plébánia. Szent-Pál (Dunaújfaluval határos puszta) 1268-ban említtetik egyházával együtt, hol a győri püspök népei laktak. (Ortvay II. 788.) 2. A mai tatai alesperességben : Bánhida, mely egy 1461-ben kelt oklevélben Egyházas-Bánhida néven fordul elő. (Csánki D. i. m.) A jelenlegi temploma helyén fennállott templom románkori oldalajtóval birt. (Győri Tört. és Rég. Füz. I. 188.) Dunaalmás, Szent László tiszteletére emelt temploma, melyről 1216-ban történik említés, átmeneti csúcsíves ízlésben épült. Ennek maradványa a jelenlegi református templom. Koppánmonostora benedekrendi apátságáról alább lesz szó. Tata benedekrendű apátságát szintén alább ismertetjük. Szent János tiszteletére emelt templomát egy 1387-ben kelt oklevél említi. (Rupp J. Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 2. 529.)

A térítés nagy művében Szent Istvánnak hatalmas segítségére voltak a Szent Benedek-rend tagjai, kiket ő telepített le e hazában. A mint Szent István Pannonhalma után megalapította a bakonybéli, zalavári, stb. apátságokat, példája követőkre talált a vármegyében birtokos ősi nemzetségek sarjaiban, s így a vármegye dunántúli részében már Árpádházi királyaink uralkodása idejében három benedekrendi monostor lakói hirdették Isten igéjét és mozdították elő a polgárosodást és a közművelődést. A szentbenedek-rendiek.

A Szent István király által alapított pannonhalmi apátságnak a középkorban jelentékeny birtokai voltak a vármegye területén. Füzitőt és Tömördöt már az első szent király adományából bírta az apátság. Az előbbit az alapítólevél is megnevezi »piscatores Fizeg« alakjában, az utóbbit megtaláljuk az alapítólevél utóirataban. A tatárjárás előtti korszakban számos birtokot szerzett az apátság részint adomány, részint vétel vagy csere útján. Billeg pusztát 1151-ben II. Géza király adományozta az apátságnak. Almás Szent László király levele szerint egészen az apátságé volt, ép úgy övé volt a mai Tárkány délkeleti határában levő három Vasdinye-puszta egyike, mely azonban a tatárjárás után (1334.) Apáti néven szerepel, továbbá Kis-Csanak még a tatárjárás előtt birtoka az apátságnak. Billát (Béla), mely a szolgagyőri vár tartozéka volt, 1231-ben, II. Endre királytól nyerte az apátság. Ölbön Apos 1210. évi végrendelete szerint tizennyolcz szabados került az apátság birtokába. Ez adományt Incze pápa 1216-ban, II. András király pedig 1221-ben megerősítette. Ronkát 1216-ban nyerte cserébe Uros szentmártoni apát a Millértő (mélyértő) nevű helyen levő rétekért és a dunai halászatért, melynek birtokában a rendet Honorius pápa 1225-ben megerősítette. Némát (Kolozsnéma) Honorius pápa 1225. évi összeíró levele említi elsőízben, az apátság birtokaként, melynek birtokában IX. Gergely pápa 1232-ben megerősítette. Csicsó birtokot 1172-ben A pannonhalmi apátság.

Konrád, II. Géza király jobbágya ajándékozta a rendnek, mely szerzeményt IX. Gergely pápa 1232-ben megerősítette. Füss elsőízben III. Incze pápa 1216. évi összeírásában fordul elő. Ásványtő 1226-ban Uros apát új szerzeményei közt szerepel. Szántó és Erecstő először az Albeus mester esztergomi kanonok által 1240 táján eszközölt összeírásban fordul elő az apátság birtokai között. Az előbbit Uros utóda, Salamon apát (1244—1252.) eladta a szolgagyőri vár gelléri jobbágyainak, de IV. Béla király 1257-ben a birtok visszaadását rendelte el. Ugyancsak Albeus mester összeírása szerint Tatán négy jó malma volt az apátságnak. (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Tört. I. 266—283.)

A tatárjárás utáni korszakban nagy változás áll be az apátság birtokviszonyai tekintetében. Az apátság dunáninneni birtokai közül *Szántó* 1258-ban IV. Béla király rendeletéből visszakerült az apátság kezébe.

Füss 1268-ban az apátság birtokaként említtetik, 1383-ban István apát a füssi jobbágyoknak jutalmazása végett e birtokot Miklós fia Andrásnak és társainak adományozza katonai szolgálat kötelezettségével. Ronka, mint az apátság Füssel határos birtoka 1266-ban fordul elő. Csicsó két részből állott, egyik részét, Vaguz-Csicsót 1270-ben az apátság elzálogosította, másik része Lak-Csicsó 1332-ben szintén az apátság birtokába került. Erecs 1252-ben az apátság birtoka. Ásványtő 1266—1400. az apátságé ; birtokában Nagy Lajos király is 1378-ban megerősítette. Az apátság dunántúli birtokai közül Almást 1363 előtt Hanthkó mester neszmélyi birtokos elfoglalta az apáttól, de az apát panaszára Bubek István országbíró 1364-ben a lefolytatott tárgyalás alapján az apátnak ítélte oda. Füzitőn IV. Béla király 1263-ban vendégeket telepített le, a kiket nagy kiváltságokkal ruházott fel. Vámja miatt az apátnak a XIV. század folyamán gyakran volt pere. 1342-ben Vilmos apát tiltakozott is a király előtt a vám elfoglalása miatt, míg végre 1393-ban a füzitői vám jövedelmeibe újból bevezettetett.

Mind Füzitőn, mind Almáson a benedekrend támogatásával kórház, illetőleg ápolóház állott fenn. A füzitői ápolóházról IV. Béla király 1269. évi oklevele emlékezik meg. (Századok, 1874., 484.) Almáson Nagy Lajos király, Ferencz orvos figyelmeztetésére akart ispotályt felállítani, miért is tárgyalásba bocsátkozott az apátsággal. De ha fel is épült az ispotály, nem sokáig teljesíthetett szolgálatot, mert a birtok idegen kézre került.

Billeg, mely a királynő Grébics mellett fekvő jószágához csatoltatott, 1381-ben visszakerült az apátság birtokába.

Belát, melyet IV. Béla király elfoglalt, az apátság IV. Incze pápa felszólalására 1244 után visszanyerte, de később idegen kézre került, 1393-ban pedig Füzitővel egyetemben ismét az apátság birtoka.

Tömörd 1382-ben még az apátságé.

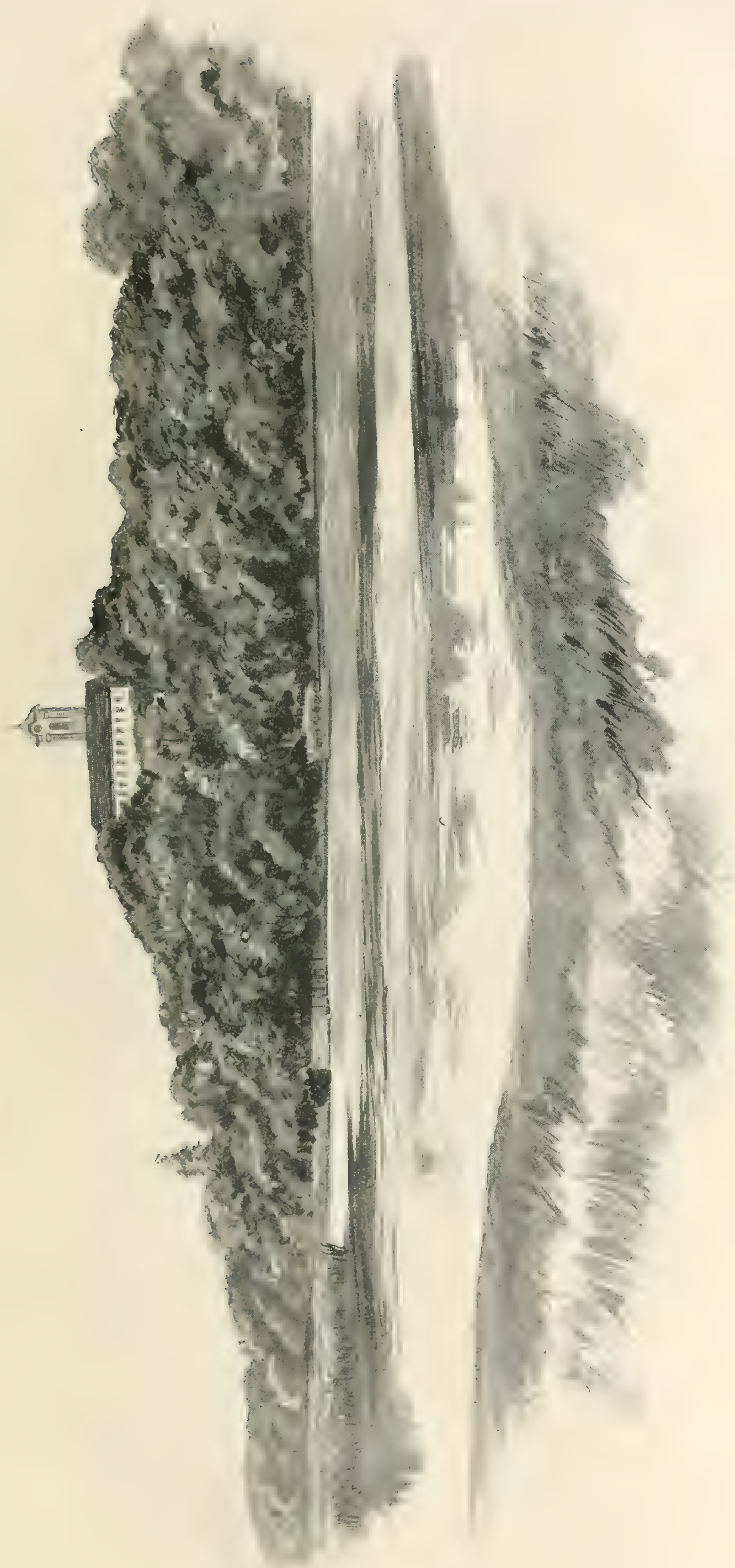
Ölbő 1245-ben hagyomány útján kerül az apátság birtokába.

Dinnye birtok *Apáti* nevű részét 1334-ben Vilmos apát átengedte a gugi nemeseknek.

Tatán malma és háza volt az apátságnak, miről egy 1398. évi oklevél tesz említést. (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Tört. II. 132—137.)

A bakonybéli apátság.

A Szent István által alapított bakonybéli apátság még az alapító adományából birta a komáromi vámot, melynek békés birtokában az apátság egész a XIII. század második feléig megmaradt. Ekkor azonban Komáromi Pál és Miklós azt a maguk részére foglalták el. A bakonybéli apát ugyan 1286-ban tiltakozott a vám elfoglalása ellen, de egyelőre nem sokat ért el, mert Pál és Miklós IV. László parancsainak is elleneszegültek. Az ország akkori közállapotai mellett az apát nem tudta jogait érvényesíteni, sőt Komáromi Pál mester, a ki akkortájt (1298—1301.) Komárom vármegye főispánja is volt, 1305-ben Komáromban monostort építtetett a Domonkos-rendűek részére s őket a lefoglalt vámjövedelemből javadalmazta, ekként az apátságnak a Domonkosrenddel is meggyűlt a baja. Minthogy ez időtájt Komárom Csák Mátyus hatalmában volt, mely alól csak 1317-ben szabadult fel, az apátnak jó ideig várnia kellett jogai érvényesítésével. 1341-ben Miklós apát Komárom és Győr vármegyék közgyűlése elé vitte az ügyet. Az e közgyűlés által kiküldött bíróság 1343-ban az apátság javára döntött, de az ítélet nem volt foganatosítható. Végre 1367-ben Bubek István országbíró az apátság és a domonkosok közt fenforgó perben olykép döntött, hogy a piacz és a hídvám az apátság birtoka

A kamalduliak majki kolostorának látóképe.
(Wessel Jenő tusrajza.)

lett, míg a domonkosoknak csupán az Esztergom és Buda felé szállított halakhoz volt joguk. A következő (1368.) évben Zólyomi Dancs mester unokájával is kiegyezett az apát. Utóbb, 1373-ban a domonkosok vámszedőhelyét is megállapítván, a közel egy évszázadig tartó per befejezést nyert. (A Pannonhalmi Szent Benedek-r. Tört. VIII. 353—355.)

A XIV. század végén azonban az apátság már nom maga kezelte a vámjövedelmeket, hanem bérbe adta Komárom urainak. Erre vall István szlavon bánnak 1394-ben kelt levele, melyben meghagyta a komáromi várnagynak, hogy a bérben birt rév- és piaczvámért a bakonybéli apátnak évenként 8 márkát fizessen.

Az I. Géza király által alapított garammelléki szentbenedeki apátság az 1075-ben kelt alapító levélben Gég, Szántó és Udvard birtokokat kapta. E birtokok közül Komárom vármegyében kétségen kívül legbecsesebb volt Udvard, az egykori bessenyő falu, hol az apátságnak a fejedelmi alapító húsz háztartási szolgát, 40 eke földterületet és egy udvarházat kápolnával bocsátott rendelkezésére. Udvardhoz tartozott Naszály erdeje mellett egy ötvös testvéreivel és öt eke birtokkal (Pauler i. m. I. 134.), később Szárszópuszta, mely az 1489-től 1512-ig terjedő időben volt az apátság birtoka.

Az 1307. évi zsinat alkalmával a zsinaton megjelent főpapokat a benedekrend udvardi kúriájában szállásolták el. (Knauz : Mon. Strig. II. 570. l.)

Gég helyégben, I. Géza király húsz halászházat és szabad halászati jogot adományozott a apátságnak. Az alapítólevél szerint e birtok a Vág mellett feküdt, helyét közelebbről megállapítja az 1353. évi oklevél, mely szerint Bálvány-Szakállas szomszédságában terült el. 1429-ben még az apátság birtoka, mely akkor Kávai Posár Dömével állott perben.

Szántó jelenleg puszta, Kolozsnéma és Nemesócsa között. A rend szintén I. Géza király adományából birta. Kiterjedése jelentékeny volt. Az alapítólevél szerint hatvanhét eke földet nyert itt az apátság, azonfelül negyven házban lovászok laktak, a kik az apátság szolgálatában állottak. Az 1354—74. közötti években bérbe adták, de a bérlet veszélyes volt az apátságra, mert Némai Kolos Jakab mindegyre nagyobb területet foglalt el a birtokból. Ezenkívül még az apátságé volt Ás puszta, mely eredetileg a barsvármegyei Bessenyő helységhez tartozott, s a mely az 1489-től 1512-ig terjedő években szerepel az apátság birtokaként. (Knauz Nándor : A Garam melletti Szent Benedeki Apátság Tört. 154. 202. 215.)

Az a vallásos buzgóság, mely árpádházi királyainkat jellemezte, követőkre talált az ősi nemzetségek tagjaiban is. Komárom vármegye dunántúli részében három benedekrendű apátság emlékét őrízték meg az oklevelek, s bár azok részben még a középkor folyamán megszüntek, mégis rövid ideig tartó fennállásuk alatt maradandó emléket hagytak az utókorra.

Koppán monostora.

A Duna mentén, az egykori komáromi várszerkezet székhelye közelében, a mai monostori puszta helyén, emelkedett Koppán monostora, melynek alapfalai a monostori szőlők felső végén néha ma is felszínre kerülnek. E monostor az Árpádok alatt virágzó Koppán (Katapán) nemzetség székhelyén, valószínűleg az e nemzetségből származott Katapán (1138.) fehérvári prépost, vagy a nemzetség másik hasonnevű tagja által alapíttatott, a ki 1190—1198. közt szintén a fehérvári prépostságot birta. E monostorról legkorábban 1222-ben értesülünk, 1233-ban említik a monostor népeit, 1247-ben a katapáni apát egyik tisztje tanúskodik az apát helyett, valamely birtokügyben. 1259-ben a Koppán nembeli János fiát Miklóst, mint a monostor kegyurát említik, a ki Márton apáttal együtt jelenik meg egy peres ügyben.

Az apátság birtokai közül csak nagyon kevésnek emlékét őrízték meg az oklevelek. Az 1268. évi oklevél szerint az apátság birtoka volt az előtte elfolyó Duna-ág fele, továbbá Örs mellett és Szakállasnál voltak földjei. Az Igmánd faluval szomszédos Csanakon az apátság népei laktak. 1383-ban az Örs melletti földön kívül Keszőben is birtokos volt az apátság.

Mária királynő 1383-ban Herke Andrást nevezte ki apáttá, de a kegyurak tiltakozása következtében e kinevezést visszavonta. A XV. század elején Lajos volt az apát, a ki 1407-ben az esztergomi érsek egyháznemeseivel, az apátság tulajdonában levő halfogók megrongálása miatt perlekedett. 1411-ben az eddig független apátság Tatával egyetemben a pannonhalmi apát fenhatósága alá

került. A szerzetesek valószínűleg a huszita támadások hírére megerősítették a monostort, hogy esetleges támadások ellen könnyebben védekezhessenek. 1413-ban, midőn András apát Rozgonyi Simon s több léli nemes ellen pert indított, Koppánmonostora, mint megerősített hely említtetik. (Orsz. Lev. Dl. 10.078.) Ez időtájt Gergely volt a monostor várnagya, a kivel azonban a kegyurak örökös viszálykodásban állottak. A XV. század közepén Fegyverneki Dénes áldozópap volt a monostor kormányzója. Hogy miként jutott e tisztséghez, nem tudjuk, de csak a század vége felé állott helyre a törvényes kormányzat, mikor Miklós apát állott a monostor élén.

A XV. század elején Balázs lett a monostor főnöke, a ki jelentékeny munkásságot fejtett ki a rend beléletében, s gyakran megfordult Pannonhalmán is, hogy a rendben keresztülviendő újítások érdekében tanácskozzék. Bár az 1508-ban Koppán monostorában megtartott vizsgálat alkalmával ellene is vádak hangzottak, mégis, mivel azokat nem bizonyították be, továbbra is megmaradt az apátság birtokában. A mohácsi vész előtti apátok sorát Pesthy János zárja be, a kit II. Lajos király rendeletére 1519-ben Czonczó (Zomzó) jószág birtokába iktattak.

Koppán monostori apátok.

Az apátok névsorát, a rendelkezésünkre álló adatok alapján, a következőleg állíthatjuk egybe: Márton 1259. Herke Endre 1385. Gál 1395. Lajos 1407. András 1413—1438. Gergely 1449. Fegyverneki Dénes kormányzó 1452. Miklós 1480. Balázs 1500—1511. Pesthy János 1519. (Sörös Pongrácz: Komárommegyei benczés-apátságok. Tört. és Rég. Egylet 1905. évi ért. — Ortvay i. m. II. 788.)

Szent Péter-monostora.

Közel Bánhidához, mely helyhez a honfoglaláskori véres harczok emléke fűződik, egy Tata nevű úr Szent Péter tiszteletére monostort alapított, mely róla Tatának nevezetetett el. Csak ez lehet a Szent Péter monostora, melyről Szent László király is megemlékezik. (Pauler Gyula i. m. I. 47. Wenzel VI. 362.)

Szent László király a Pannonhalma számára készült birtokok összeírásánál megemlíti, hogy a Füzitő előtt fekvő sziget kétharmada a Szent Péter monostorának törvényes birtoka. 1221-ből való az apátság és a konventjének működéséről az első adatunk, midőn bizonyos szőlő-ügyben hozott ítéletre ráütik pecsétjüket. Egy 1225-ben kelt oklevélben említés tétetik a tatai apát majorságáról Szomola közelében, melyben egy-két szerzetes szokott lakni. A tatárjárás utáni korszakban az apát hosszú ideig pert volt kénytelen folytatni Máté fia István ellen, a ki az apátság jószágait hatalmasul elfoglalta. De csak 1263-ban nyerte vissza birtokait az apátság, mely alkalommal a király az alapító levelet is átírta és megerősítette.

Az apátság hiteles helyi kiadványai közül legrégibb az 1260. évi, melyben az egy Virten történt birtokbeiktatásról jelentést tett a királynak. Az apátság birtokviszonyairól csak a XIV. század végéről vannak adataink.

1388-ban Alsó- és Felsőfalu, az itteni hegyjog, hat tatai malom, Mesterrétesziget és az Érkecseréte-kaszálók birtokába iktattatott Péter apát, majd Szentmiklósfölde, Szentmargitasszonyfölde és Mesterréte birtokok is kezébe jutottak. Utóda, Egyed apát 1398-ban az apátságtól elfoglalt malom visszaszerzése ügyében lépett fel, utóbb a somogyvári apátság kormányzását bízták rája. 1411-ben Tata is a pannonhalmi apátság fenhatósága alá került, ez időtájt Lajos volt az apát (1419.), a ki után egy ideig István következett († 1446 körül). Noha az apátság alárendeltségi viszonyba került, ideiglenes kegyurai a Rozgonyiak voltak, a kik 1446-ban Balázs szerzetesnek adták az apátságot. 1460. szeptember 21-én a Rozgonyiak kieszközölték Mátyás királytól életfogytiglan az apátság kegyuraságát, míg Balázs apát, Tatát odahagyván, a telki apátságot szerezte meg. László nevű utódát sok hányatás érte az életben; rövid tatai apátsága után 1467-ben a telki, majd a bakonybéli apátság élére kerül, de sehol sem lévén maradása, alkalmasint visszakerült Tatára. A XVI. század elején Imre (1500—1501.) tatai apátról emlékeznek meg adataink. Egy 1508-ban történt vizsgálat alkalmával már Gergely volt az apát, a kit János, majd Nagyszombati Márton (1518.) követtek. (Sörös Pongrácz i. műve nyomán.)

Vérteskeresztúr.

A mai Oroszlánytól délre, a szentkereszti, helyesebben kereki puszta helyén, nem messze az ősi, hatalmas Csák nemzetség főfészkéhez, Csákvárához, emelkedett a Csákok törzsmonostora: Vérteskeresztur. Az apátság alapítási

idejét nem határozhatjuk meg. 1146-ban a Csák-nembeli Ugrin volt kegyura. Ősi birtokai közé tartozott Csetke, a somogyvármegyei Kás egy része és egy tatai malom. Háromhajós bazilikájának romjai hatalmas építkezésről tesznek tanúságot, mely Mátyás király figyelmét is felköltötte. A monostor apátjának működéséről 1226-ban van adatunk, midőn III. Honorius pápa az itteni apátot is megbízza a pannonhalmi apát és a zágrábi püspök közt támadt tizedperben való intézkedésre és ítélethozatalra. Ily megbízásokat 1236-ban és 1239-ben is nyert az apát.

A tatárjárás utáni időből kevés adatunk maradt az apátságról, csupán arról értesülünk, hogy IV. László király 1276-ban a monostor mellett keltezi egyik oklevelét. Nagy Lajos király a tatai vámjövedelem felét adta az apátságnak, mely miatt azonban viszály támadt a vérteskeresztúri és a tatai apátság között. 1419-ben Mihály apát az apátság csetkei jószágán elkövetett hatalmaskodás miatt tiltakozott Losonczi Dénes bán fia, Miklós ellen, mely ügyben a nádor a Tatán tartott nádori gyűlésen a hatalmaskodókat elégtételadásra kötelezte. Utóda, Péter (1424.) apátsága alatt a kási birtok került felosztás alá.

A mint az apátság a Rozgonyiak kegyurasága alá került, kezdetét vette a pusztulás.

Ferencz apát, a ki 1450-ben említtetik, s a ki már a Rozgonyiaktól nyerte az apátságot, még itt tartózkodott, utóda azonban a monostor düledező állapota miatt már nem mert Szentkereszten lakni, miért is Ujlaki Miklós 1475. márczius havában a pápához intézett kérelmében az iránt folyamodott, hogy pálosokat telepíthessen le Szentkereszten. De Mátyás király nem engedte meg a pálosok letelepítését, hanem 1478. július havában a pápához intézett levelében az apátságnak Székesfehérvár elővárosába leendő áttelepítését kérelmezte.

A pápa teljesítvén a király kérelmét, Szentkereszt megszünt a benczések monostora lenni, hova többé sohasem tértek vissza. (Sörös Pongrácz id. műve nyomán.)

A majki prépostság.

Vértesszentkereszttől északkeletre emelkedett a premontrei rend Boldogságos Szűz Máriáról czimzett majki prépostsága. Elsőízben a túróczi prépostság 1252. évi alapító levele említi a prépostságot, mint a csilizközi kétKulcsod és Negyven birtok szomszédát. (Hazai Okmt. VI. 72.) Egy 1268-ban kelt oklevél szerint Gadócz birtok a majki préposté volt. Egy másik, 1279-ben kelt oklevél szerint a prépostság a premontrei rendé. 1277-ben Csege falu mellett, 1278-ban Esztergomban a Kis-Duna mellett bizonyos terület szintén a prépostságé, mely, egy 1279. évi oklevél szerint, az esztergomi vásártér mellett is birt egy telket. 1281-ből maradt fenn hiteles helyi működésének legrégibb emléke. Ekkor János volt a prépost, a kit Ambrus követett. Az 1291. évi oklevél szerint a prépostság a veszprémi egyházmegyéhez tartozott. 1349-ben Szomold említtetik, mint a prépostság birtoka, 1383-ban a prépost Gadóczon földesúr. Zsigmond király alkalmasint akkor, mikor Mária királynővel együtt Gesztesen tartózkodott, Majkra is átrándult, hol 1388. november 4-én egyik okevelét keltezi.

Kétségen kívül fennállott a XV. és XVI. századokban is, és csak a török hódoltság alatt szünt meg. (Ortvay i. m. II. 787. — Csánki Dezső i. m. III. 485. — Knauz i. m. I. 553. — Anj. Okmt. V. 290. — Rupp Magyarorsz. Helyr. Tört. II. 2. 495. — Balics Lajos : A Róm. Kath. Egyh. Tört. II. 2., 269.)

A domonkosok.

A három benedekrendi apátságon és a majki prépostságon kívül csupán két középkori monostor emléke maradt fenn az utókorra, az egyik a komáromi domonkosoké, a másik a tóvárosi ferenczrendieké volt. A domonkosrendieket Komáromi Pál mester telepítette le Komáromban, hol részükre 1305-ben zárdát építtetett, s részükre jövedelmi forrásul az általa a bakonybéli apátságtól elfoglalt rév- és piaczvámokat kötötte le. E miatt hosszas per támadt a domonkosok és az apátság között, mely per csak 1367-ben nyert befejezést Szepesi Pál országbíró 1373. évi ítélete szerint a domonkosoknak csak a Vág torkolatánál volt szabad vámot szedni, Czudar Péter országbíró azonban még ebben az évben megváltoztatván hivatali elődjének ítéletét, az Esztergom és Buda felé való vámot a domonkosoknak ítélte oda. A domonkosok az egész középkoron át megmaradtak Komáromban. Az utolsó emlékek egyike Keőröshegyi Benedek komáromi perjel 1524-ben kelt bizonyságlevele, melyben Benedek

pátemek Barátiba és a szomszéd falvakba gyóntatás czéljából leendő kiküldetését igazolja. (Komárom Várm. Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jelentése.)

A szentferencz-rendiek.

A tóvárosi ferenczrendiek házáról csak a XV. század közepétől kezdve vannak adataink. Elsőizben 1462-ben találkozunk e rendházzal, midőn Varsányi István, tartományi főnök, a kit a király anyja, Hunyadi János özvegye Tatára szállíttatott, a rendházban ez év tavaszán elhalálozott. Templomukról 1486-ban Bonfinius tesz említést. Az 1510. évi június hó végétől szeptember hó közepéig tartott híres tatai országgyűlés folyamán megjelent tudósítások is megemlékeznek a tóvárosi ferenczrendiek házáról. Az egykorú adatok szerint, mivel az országgyűlésre egybegyűlt nemesség sehol sem fért el, nyilt helyen folytak a tanácskozások. A velenczei követ jelentése szerint a július 2-án tartott első ülés a ferenczrendiek háza előtti térségen folyt le. A tóvárosi ferenczesek a mohácsi vész előtti korszakban az esztergomi kusztodiához tartoztak (Századok, 1898.)

Rohrbacher szerint az országgyűlést a jelenlegi kapuczinus rendház előtt tartották. Ide tereli figyelmünket az az ősrégi temető, mely a XVIII. század elejéig használatban volt. A mohácsi vész előtti időből bővebb adataink nincsenek a rendházról. Tudjuk, hogy a Ferencz-rendiek 1524-ben hozott határozata szerint, tekintettel a közelgő török veszedelemre, a rend kincseit és egyházi drágaságait a Báthoriak ecsedi várába szállították. E határozatnak a tóvárosi rendház is eleget tevén, a rend kincsei a XVI. század közepén idegen kézre jutottak. (Komár. Várm. Tört. és Rég. Egylet 1905. évi jelentése.)

Az esztergomi érseken és a győri püspökön, valamint a már tárgyalt benedekrendi apátságokon kívül, az ország távoli vidékéről is számos egyházi intézmény volt birtokos a vármegye területén.

Az esztergomi érsekség birtokai.

Az *esztergomi érsek* nagykiterjedésű birtokainak tekintélyes részét első szent királyunk adományából bírta, utóbb mindegyre gyarapodtak az érseki birtokok, részint új királyi adományok, részint hagyomány vagy vétel útján. A XV. században az esztergomi érsek mintegy husz-huszonkét helységben volt birtokos. Az érsekség birtokai voltak: Anyala 1239—1532, egykor várbirtok. Bajcs 1312—1404. Belyd (Beled), ezt Erzsébet királynő adományozta az érseknek 1284-ben. Billét 1425-ben az érsek elcserélte Zsigmond királylyal. Kis-Mócs helységért. Cseke (ma Bars vármegyében) 1416. Emely (Imely) 1404—1554. Födémes, IV. Béla király adománya, 1239. Gadócz 1383-ban már az érsek birtoka, 1438-ban az érseki egyháznemesek birtokaként említtetik. Gug, István esztergomi érsek szerzeménye, 1245. Guta 1268—1312., a modenai Hyppolit-codexek szerint az érseki halászati állomások egyike. Gyorok, Róbert Károly király adománya, 1317—1335. Héreg 1326. Hetény 1223—1305. A XVI. században egyháznemesekkel. A két Lándor (Nándor), III. Endre király adománya, 1291—1554. Érseklél, Szent István király adománya, 1360—1449. Egyháznemesekkel. Kövesd 1339. Kürt, Tamás vajda adománya, 1445. Lék, Róbert Károly király adománya, 1317—1541. Lüki, Róbert Károly király adománya, 1317—1335. Martos 1438—1554. A modenai Hyppolit-codexek szerint 1487-ben a martosi uradalom rendkivül elhanyagolt állapotban volt. Martos 63 hajó szénát szolgáltatott. Az érseknek Martoson is volt kertje, de ez is elhanyagolt állapotban lehetett. Mócs 1208—1393. János esztergomi érsek 1208-ban a káptalannak adta. 1388-ban Zsigmond király Nagymócsot koronázási ajándék fejében adományozta az érseknek. 1391-ben azonban az érsek Mócs és Süttő helységeket az esztergomi Szent István prépostságnak adományozta. Kismócsot 1425-ben nyerte az érsek cserében Zsigmond királytól. Mocsát 1291-ben III. Endre király első neje, Fennena királyné adományozta az érseknek. Naszvad 1312—1554. Örsöt (Komárom mellett) Szefrid medleki comestől vette Fülöp érsek, 1256—1268. Örs (Hetény mellett). Ezt 1305-ben Mikó mester hagyományozta Heténynyel egyetemben az érsekségnek. Perbete 1297—1489. A XV. században vára is volt, 1554-ben itt egyháznemesek laktak. Ravasz-Kesző, zálogbirtok, 1452. Bálvány-Szakállas, IV. László király adománya 1285—1383. Egyházas-Szakállas 1452-ben zálogban. Szelecsény, Róbert Károly király adománya 1317—1335. Szilas 1383—1398. Szőlős 1316—1419. Szőnyt az érsek 1249-ben elcserélte a királynak Örs falujáért. Süttő Zsigmond király adománya 1388—1391. Tardost II. Endre király 1218. évi oklevele szerint még Imre király adományozta az

érsekségnek. Tany 1360. Tivadar-Mócs 1394. Ez Zsigmond király adománya. Udvard 1265—1554. IV. Béla király adománya, melyet Nagy Lajos király 1382-ben megerősített. Vámját Szefrid lovagtól szerezte az érsek vétel útján. Virth, Fülöp érsek 1264-ben vétel útján szerezte. Zsidtő 1388.

Ezeken kívül még birta az érsek a zsitvatői vámot is. Az 1532—1533. évi adólajstrom szerint az érsek Farkasd és Szimő helységekben is birtokos volt. (Csánki Dezső i. m. III. 484. stb. l. — Gyulai Rudolf dolgozata a Komárom Várm. Tört. és Rég. Egylet 1890. évi értesítőjében.)

Az esztergomi érsek gazdasági viszonyaira nézve rendkívül érdekes adatokat szolgáltatnak a modenai Hyppolit-codexek, melyek az esztergomi érsekség 1487—1489. évi számadásait tartalmazzák. E számadások szerint Naszvadról 1489-ben egy szekér bárányt hoztak be az érseki konyhára. Az udvardiak szénakaszálás czímén évenként tizenkét aranyon váltották meg magokat. Az érsek birtokainak halászati állomása Naszvad volt. A halak közül azonban csak a besózott vizák kerültek eladásra. Naszvadon fáczánost is említenek a számadások. (Századok 1870. 282—283.)

Az esztergomi káptalan.

Az esztergomi káptalan 1208-ban Mócsot nyeri ajándékba János esztergomi érsektől, hol 1282-ben is birtokos volt. Ezenkívül Kis-Kesziben is birt, melyet Bálint kanonok hagyott a felállítandó Szent István vértanú káptalanának, mely adományt IV. László király 1272-ben megerősített. 1439-ben az Agyagos nevű halastavat nyerte új adományul. (Fejér, III. 168. V. 3. 131. — Knauz, Mon. Strig. I. 606. — Fejér XI. 267.)

A Szent Tamás prépostság.

Az esztergomi Szent Tamás prépostság Izsa helységben volt birtokos, melyet a nyúlszigeti apáczáktól nyert cserében, a budai vám fele részeért. 1532-ből is van adat, hogy ottani birtokos.

A győri püspökség és káptalan.

A *győri püspökségnek* és káptalannak nem voltak nagyobb birtokai a vármegye területén. A püspökségnek 1268-ban Szent Pálon voltak népei, ezenkívül 1224-ben a mai Szőlős puszta területén (Keszeg falu és Guta között) a hajdani Szovát falu az övé volt.

A káptalan 1422-ben Megyer helységben volt birtokos.

A nyitrai püspökség.

A *nyitrai püspökség* legbecsesebb birtoka volt a vármegye területén, a dunamenti Zsitvató, a révvámmal együtt (1158—1527.), továbbá Szémő, melyet 1291-ben a Lipovnok nemzetségből származó Mikustól és testvérétől Dénestől nyert adományul, azután Szőlős (1316.), végül Nyárasd (1291—1395.), de az utóbbi 1416-ban, már a Csuzi-családé volt. (Fejér, X. 2. 330. — Knauz i. m. II. 282.)

A nyitrai káptalan.

A nyitrai káptalan rövid ideig Nyárasd helység felét és az udvardi vám egy tizedrészét birta, melynek birtokában Róbert Károly király a káptalant 1326-ban megerősítette.

A fehérvári káptalan.

A fehérvári káptalannak a XIII. században Battyánban voltak részei. (1250. — Hazai Oklt. 17.) A veszprémi káptalannak 1249-ben Tatán egy malma volt.

A Szent János lovagrend.

A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend székesfehérvári rendháza 1238-ban a valamikor a nyitraivárhoz tartozott Gug pusztát nyerte adományul IV. Béla királytól.

A hantai prépostság.

Nagyobb birtokosok közé tartozott a hantai világi prépostság (Veszprém vármegye), mely 1277-ben Ethey (Etej) birtokába jutott, hol szolgagyőri várnépek laktak. 1435-ben Etej pusztára új királyi adományt nyert. 1239-ben az ászári határban nehány szőlőt nyert a Zách-nembeli Leusták fia, Péter comestől adományba. 1277-ben a Bér szomszédságában levő három majorság földjét nyerte IV. László királytól. 1358-ban a prépostságnak Battyánban voltak részei. (Rupp i. m. I. 2., 465. — Csánki D. i. m. — Gyulai Rudolf i. h.)

A nyúlszigeti apáczák.

A nyúlszigeti apáczák 1267-ben Erzsébet királynétól Szalonta-Szakállast (ma Apácza-Szakállas) nyerték adományul, mely azelőtt komáromi várbirtok volt. Voltak ezenkívül Patason is földjeik, melyeknek birtokában 1270-ben megerősíttettek. (Fejér I. 196.) Izsán is volt birtokuk, hol vizahalászati jogot nyertek. V. Incze pápa 1276-ban megerősítvén az apáczákat birtokaikban, ez alkalommal a falu melletti szigetet és a Zsitva egy részét nyerik. 1291-ben Izsát az apáczák a szenttamási prépostságnak engedték át. (Gyulai Rudolf i. h.)

Egyházak.

A két budai egyház (Nagy-Boldogasszony- és Szent-György-egyház) plébánosáé volt vámjával együtt Bárk helység. (1439—1466.)

A többi egyházi javakat a következőleg csoportosíthatjuk : A lekéri benczés apátságnak 1268-ban Aranyos határában volt birtoka. A túróczi premontrei prépostság 1252-ben Kulcsod és Negyven helységeket nyerte adományul IV. Béla királytól. A zobori Benedek-rendi apátság Kálmán király 1113. évi oklevele szerint, melyben az apátság birtokait felsorolja, Szémőt birta. (Hazai Okmt. VIII. 3.) A csatkai pálosok (Veszprém vármegye) 1421-ben és 1422-ben a Técsi-családtól Técs részeit nyerték. (Csánki Dezső III. 520.)

4. KOMÁROM VÁRMEGYE SZEREPE A NEMZETI TÖRTÉNETBEN. 997—1526.

I. István. Géza fejedelem halálával (997.) az örökébe lépő Istvánt a vezérek és a nép uroknak elismerték, de a mindegyre nagyobb arányokat öltő térítés, főleg pedig az idegen elem térfoglalása a fejedelem környezetében csakhamar felkeltette a nemzeti visszahatást. Az ősi hithez és intézményekhez ragaszkodók megtalálták vezérüket Tar Zerind fiában, Kupában, a ki mindjárt az ifjú fejedelem uralkodásának első évében kitűzte a lázadás zászlaját.

Kupa lázadása. A lázadók ellen István személyesen szállott síkra, még pedig teljes eredménynyel. Kupa leveretésével, a térítés művét egyelőre nem fenyegette veszély, de a kültámadások gyakran megzavarták az első berendezkedés nagy művét.

Boleszló, a lengyelek uralomra törő fejedelme, 1010. és 1018. között Trencsén felől betört az országba, sőt hatalmát kiterjesztette Komáromig. István király azonban 1018-ban kiverte az országból, sőt utóbb békét is kötött vele. (Pauler Gy. i. m. 69.) Alig egy évtized multán, Konrád császár tört be Magyarországba, de csak a Rábáig juthatott.

Sokkal veszedelmesebb volt a németekkel szövetséges csehek beütése, a kik Bretislaw herczeg vezérlete alatt a Duna bal partján, Esztergomig jutottak, útközben a vármegyének a Vágdunán túl eső részét is elpusztították.

Péter. Szent István után a trónt Péter foglalta el, de attól az idegen uralom ellen támadt nemzeti visszahatás csakhamar megfosztotta. Utóda Péter, Aba Sámuel, a kit a nemzet többsége emelt a trónra, dölyfös magatartásával csakhamar felkeltette az ellentállást.

A ménfői csata után (1044. július 5.) az egész ország szinte akadálytalanul került vissza Péter uralma alá. De Pétert a mult nem tette okosabbá ; hogy a német császár pártfogását biztosítsa, Magyarországot hűbérül ajánlotta fel III. Henriknek, mire a Duna melléke, valamint a Tiszavidék elpártolt tőle. Az elégületlenek 1046. nyarán Szár László fiait, Endrét és Leventét behívták az országba, mire a szorongatott király kevés számú híveivel a Duna bal partjára vonult, hol a Garam, Nyitra és Vágduna közötti területen táborozott. Endre bejövetelével a felkelés mindegyre nagyobb arányokat öltött. Sőt a felkelők közül három harczos éjnek idején behatolt a király táborába is, merész fellépésével megingatva hűségükben a Péter hadában levő magyarokat. Péter ekkor Zsitvatőnél sietve átkelt a Dunán s Székesfehérvár felé igyekezett, de mivel ott a kapukat zárva találta, Moson felé vette útját. Moson azonban szintén a felkelők kezében volt, mire a király Fehérvár felé igyekezett. Útközben Zámor (a mai Zámoly) falunál Endre katonái körülfogták és kíséretét levágták, míg ő maga fogságba került, hol nemsokára meg is halt.

I. Endre. Endre ilykép megszabadulván Pétertől, a belnyugalom helyreállításához fogott. Hogy pedig a kültámadások ellen is kellően szervezve legyen az ország, behívta Béla herczeget, kire az ország hadseregének vezérletét bízta.

III. Henrik, Péter elűzetését megbosszulandó, 1051-ben a Zala forrásvidékén betört az országba. A magyar sereg a közelgő német had elől mindent elpusztított s folytonos oldaltámadásokkal nyugtalanította a németeket. III. Henrik felhagyván a sikertelen előnyomulással, a Vértes hegységen át a győri útra fordult s Bodajk, Mór és Igmánd irányában ment Győr felé, de útközben nagy vereséget szenvedett. A Bakony-ér medrében még századok mulva talált kard és patkó hirdették a németek veszteségeit. (Pauler Gyula i. m. I. 101. — Millenn. Tört. II. 55.) A sikeres hadjárat azonban nem hozott békét az országnak. Endrének fia született, Salamon, kinek számára a trónt biztosítani igyekezett. A testvérek közt támadt viszály hadjárattá fajult, mely hadjáratban a király életét veszítette.

A kivívott győzelem Bélának juttatta az ország kormányát, de 1063-ban bekövetkezett halálával a trónt IV. Henrik segélyével Salamon foglalta el, kivel az elhalt Béla király fia, Géza herczeg 1064. január 20-án Győrött kibékült. A béke azonban nem volt tartós, mert a 1072. évtől kezdve mind Salamon király, mind Géza herczeg egyaránt támadásra készült. A harcz Géza herczeg győzelmével végződött, a ki a mogyoródi ütközet után (1074.) a korona birtokába jutott, míg Salamon IV. Henrikhez fordult segítségért. A császár még ez évben betört Magyarországba, ez alkalommal Pozsony felől. Géza hadával a Csallóközbe vonult, hova a németek az árvizek miatt nem követhették. Henrik hada Váczig jutott, de a seregében kitört egyenetlenség miatt még szeptember havában visszatért. (Pauler Gyula i. m. I. 130.) I. Béla. Salamon. Géza.

Géza halálával (1077.) a nemzet László herczeget választotta királylyá. A gyakori betörések következtében László király 1079. elején Dömöst útbaejtve, Komárom megyén át a határszélre vonult. Ez a hadjárat meggyőzte Salamont, hogy többé mitsem remélhet Henrik császártól, s így a vármegye területe egy időre megmenekült a német betörésektől. I. László.

Kálmán király uralkodása alatt kezdetüket vették a keresztes hadak átvonulásai. Könyves Kálmán.

Az első átvonulók közé tartozott a Sansavoir Valter franczia vitéz vezetése alatt álló 15,000 főnyi keresztes had, mely 1096. tavaszán (május hó) Győr felől Székesfehérvárra mentében minden baj nélkül átvonult a vármegye területén. Ép ily rendben vonult át a Bouillon Gottfried vezérlete alatt álló, fegyelmezett keresztes had, de már a többi fegyelmezetlen csapat nem jutott el Komárom vármegye területére, mert azokat Kálmán király a határszéleken elkövetett garázdálkodásaik miatt szétszórta. (Millenn. Tört. II. 192—199.) Keresztes hadak.

Kálmán király és testvére Álmos közt kitört viszály következtében V. Henrik 1108. szeptember havában már Pozsonynál állott, melyet csakhamar ostrom alá fogott. Míg V. Henrik Pozsonyt ostromolta, a Szvatopluk vezérlete alatt hozzácsatlakozott csehek Trencséntől Komáromig elpusztították a vidéket.

II. Géza uralkodása főleg a második keresztes hadjárat és a telepítések miatt érdekli közelebbről a vármegye történetét. 1147-ben III. Konrád német császár vezérlete alatt álló 70,000 főnyi német kereszteshad vonult át a vármegye területén. De a császár gőgös fellépésével nem volt szívesen látott vendég; annál nagyobb vendégszeretettel fogadta Géza VII. Lajos franczia király vitézeit, a kik hajókon utaztak Esztergomba, honnan a Géza királylyal történt találkozás után tovább folytatták útjokat Görögországba. (Pauler Gy. i. m. I. 265. Mill. Tört. II. 282.) Ugyancsak II. Géza király uralkodása alatt németek és flamandok települtek le hazánk területén, de ezeken kívül még számos jövevény talált nálunk otthonra. Ily jövevény volt Forco is, a ki 1146-ban Ugrin monostorának legelőt és szántóföldet adományoz Vérteskereszturon. (Wenzel I. 58.)

II. Gézának 1162-ben bekövetkezett halálával a trón fiára, III. Istvánra szállott volna, de Manuel görög császár fondorlatai következtében a magyarok II. Géza testvéröcscsét, Lászlót választották királylyá. Ám László alig fél évi uralkodás után (1163.) elhalt, mire az Ausztriába menekült III. István Pozsonyba jött, majd a Vértes-hegység alján letelepedett s a Komáromban is birtokos Csák nemzetségnél keresett menedéket. III. István.

A nemzet többsége II. László öcscsét, IV. Istvánt ismerte el királynak, a ki a Csákokat leverte. 1163. nyarán azonban III. István német segélylyel diadalmasan megtörte IV. István uralmát. IV. István.

III. István uralkodásának végszakában ismét keresztes hadjárat vonult át a vármegyén; Welf Oroszlán Henrik szász herczeg ipjával, Henrik osztrák herczeggel 1172. február közepén Bécsből hajókon indult el szentföldi útjára, míg lovait és szolgáit a Duna jobb partján Esztergomba küldte.

III. István időközben bekövetkezett halálával a trón III. Bélára szállott, kinek uralkodása alatt ismét keresztes hadjárat átvonulásáról vannak adataink. 1189. tavaszán ugyanis Frigyes német császár keresztes hada részben hajón, részben szárazföldön átvonult a vármegyén. Útközben hozzácsatlakozott Ugrin győri püspök 2000 vitézével és seregének kalauzául szolgált. (Fejér Ipoly: Győrmegye és város egyet. leír. 494.) III. Béla.

II. Endre. III. Béla király ifjabb fiának nagymennyiségű pénzt hagyott egy szentföldi hadjáratra. De Endre e kötelezettségének csak a pápa ismételt sürgetései után 1217-ben, midőn már a trónon ült, tett eleget. E hadjáratban a vármegyében letelepedett Szák nembeli Barcz fia, Miklós is részt vett. (Pauler Gyula i. m. II. 59.) Tudjuk, hogy II. Endre keresztes hadjárata semmi eredménynyel sem járt, sőt jelentékenyen növelte az ország belzavarát, mely már uralkodásának kezdetétől fogva fennállott. A Jeruzsálemből visszatérő király János esztergomi érsektől elvette Tardos falut (Tata közelében), de utóbb 1218-ban visszaadta. (Knauz, Mon. Strig. I. 216.) A király példája követőkre akadt a királyi várjobbágyokban is, a kik szintén elidegenítették a kezükön levő várbirtokokat, mint például 1218-ban a komáromi várjobbágyok Örsön, a kiktől Sámuel comes három ekealja földet vett meg. (Wenzel, VI. 396.) IV. Béla király trónra léptével (1235.) még nagyobb arányokat öltött a vármegyében az elidegenített javak visszaszerzése, a mi sok zavart okozott.

A kunok letelepítése. Alig csendesültek le a kedélyek, újabb zavarok támadtak az országban a kunok befogadása következtében. A vándorláshoz szokott nomád népnek a Tisza vidékén nem volt maradása, mire a király a kunoknak egyes megyék közt leendő szétosztását rendelte el. Igy kerültek kunok Komárom vármegye területére, hol Megyeren, Gurucson, Grebicsen és Rucson lehettek első telepeik. A viszály magva ezzel el volt hintve, pedig ekkor már vészfelhők tornyosultak a nemzet egén.

A tatárjárás. A tatár-betörés hírére a király a komárommegyei zászlóaljat is a pesti táborba rendelte, hova az esztergomi érsek és a győri püspök is megérkeztek fegyvereseik élén. A szerencsétlen végű muhi csata (1241. április 11.) után a tatároknak nyitva állott az út a Dunáig, sőt ugyanez időtájt (április végével) Baidár hadoszlopa, mely a lengyel sereget megsemmisítette, Trencsénnél betört az országba, s a Vág völgyét egész a Dunáig elpusztította. (Pauler Gyula i. m. II. 170.) Ekkor pusztulhatott el Udvard is, miről IV. Béla királynak egy adománylevele is megemlékezik. (Knauz, Mon. Strig. I. 548.)

A tatár betörés hírére a mai udvardi járás népe még márczius havában szekérre rakta családját és a zsitvatői, csenkei vagy karvai ősrégi révekhez menekült. Még távol Erdélyből is találkozunk menekültekkel a Csallóközben. A Koppán nembeli Andrásnál, a ki Ekelben lakott, egyik Erdélyben lakó rokonának neje talált menedéket. (Wenzel VII. 145.) A csallóköziek szintén Komáromban találtak menedéket, melyet Folwyne, a király híve, a mongolok betörésének első hírére megerősített. De Komáromnak természetes védelmet nyújtott a két nagy folyó összeömlése, mely többet ért minden emberalkotta védműnél, így azután a komárommegyei Csallóköz is bántatlan maradt a tatároktól. (Fejér, VII. 3., 144.) Folwyne valószínűleg felhasználta azt a vízárkot, mely a Vág-Dunát a Dunával összekötötte s melyen belül húzódhattak a czölöpsorok; de nem lehetetlen, hogy a túlparti Brigetio romjainak épületanyagát is felhasználta s ebből készítette a várfalakat. (Gyulai Rudolf czikke a Komárom vármegyei és városi »Történeti és Régészeti Egylet« 1889. évi jelentésében.)

A Duna természetes gátat emelt 1241-ben a pusztításnak, de karácsony táján befagyván, a tatárok átkeltek a jégen s ekkor Esztergom városának elfoglalása után a vármegye dunántúli része is megsínylette a tatár pusztítást.

IV. Béla. Okleveles adataink csupán Csanak és Igmánd (Nagy-Igmánd) pusztulásáról vannak (Wenzel, VII. 456—457.), de általában a dunántúli részen a pusztítás már kevesebb áldozatot követelt, azonfelül a Vértes-hegység rengetegei is biztos menedéket nyújtottak a menekülőknek. A tatárok kitakarodása után IV. Béla király az ország helyreállításához fogott. A helyreállítási munkálatokban nagy segítségére volt egy Henu, vagy kicsinyítve Henel Enok, nevű zsidó, a ki Ausztriából jött be az országba, s a kit a király 1245-ben, mint kamaraispánt a királyi jövedelmek kezelésével bízott meg, s utóbb valószínűleg pénzösszeget is kapott tőle, Komárom várát a hozzá tartozó husz faluval, s egy tatai malommal együtt a nevezett zsidónak adta zálogba. Henel vagy Henuk még 1265 előtt elhalván, mivel fiai az atyjuk által kibérelt harminczad után hátralékos 800 márkát nem tudták lefizetni, Komáromot a király tartozékaival elvette tőlük.

E helyreállítási munkálkodásai közepett nagy gondot fordított az erődítésekre, ezért a Komárommal Folwyne által megkezdett erődítést foly-

tatta, mely körülmény sok embert csődített Komáromba, különösen azok közül, a kik a tatárpusztítás alatt a Vértes-hegységben találtak menedéket. IV. Béla király az erődítési munkálatok intézését és a város felépítését Walter comesre, az új budai vár bírájára és kamaraispánra bízta, kinek 1265. április 1-én Komárom helységet adta tartozékaival és Komárom-Udvarnok faluval együtt, de Komárom felvirágoztatásáról sem feledkezett meg, mert az ottlakóknak és a megtelepülőknek ugyanazokat a szabadalmakat adta, a melyeket a budai várhegy lakói élveztek.

1265-ben a király meglátogatta az épülő várost, a hol királyi palotája is volt (Szalay József : Városaink a XIII. században) s ott november 30-án egy peres ügyet intézett el. (Gyulai Rudolf i. h.) 1268-ban pedig megerősítvén Walter comest a komáromi vár és várjavak birtokában, neki Komárom városát adományozza. (Knauz, I. 550.)

Ressl vagy Ressul német lovag, a ki a király hívására bejött az országba, Udvard helységet nyerte, melynek bessenyő lakosai a tatárjárás alatt kipusztultak, míg az udvardi vámot Sebret lovagnak, adományozta, Sigfried lovagnak pedig 1256-ban a két Örsöt, Kurtakeszit és Vért helységet. (Knauz, I. 435.,548.) Ressul lovag azonban, miután egyideig békében megvolt, agyonütött egy nagyszombati polgárt, mire a megölt ember polgártársai panaszára bajvívásra ítéltetett. Ressul meghatározott vérdíjban kiegyezett a meggyilkolt özvegyével, de mert fizetni nem tudott, jószága az özvegyé lett, maga pedig királyi engedélylyel elhagyta az országot. (Pauler Gyula i. m. II. 201.)

A füzitői szabadsorsú gyarmatosoknak a király 1263-ban adott szabadalomlevelet a szentmártoni apáttal történt megállapodása alapján, hol az apátságnak már régebb időből voltak kiváltságai. (Gyulai Rudolf i. h.) Majd a Sár nevű birtokot adta a füzitői vendégeknek, hogy őt élelmiszerekkel lássák el, a hányszor a mai Almási puszta és Naszály közt elterülő Királyszéknek nevezett dombon ítélőszéket jön tartani.

A mint évek munkája árán az ország kiheverte a tatárjárás okozta pusztítást, Béla király ismét az elidegenített várjavak visszaszerzésére törekedett. Igy többek között a banai vár elidegenített tartozékainak visszaszerzésére 1258-ban Vincze nyitrai püspök küldetett ki. (Fejér, V. 1., 318. — VII. 1., 306.) De már a várjavak visszavétele sokkal nagyobb kímélettel történt, mint a tatárjárás előtti korszakban.

Maga IV. Béla is sűrűn jutalmazta híveit a várjószágokból. Igy Folwyne, Komárom erődítési műveinek megkezdője a Hetény határában fekvő várföldekből nyert adományt 1245-ben. (Fejér, VIII. 3., 144.) Várföldekre, illetőleg az egykori királyi szolgálmányosok földjeire, telepedtek Ressul, Sebret és Sigfried német jövevény lovagok is. Az Igmánd nembeli Endre comes a kir. lovászok csanaki birtokát nyerte, a kik a tatárjárás alatt szétfutottak, de mivel utóbb közülök többen jelentkeztek, 1257-ben a király a birtok két harmadát meghagyta Endre comes kezében, egy harmadát pedig a megkerült lovászoknak adta.

IV. Béla halála után a trónt fia, V. István foglalta el, a ki mindjárt uralkodása kezdetén II. Ottokárral egyezségre igyekezett lépni, kivel is fegyverszünetet kötött, azután Komáromba utazott, hol október 29-én és november 5-én okleveleket állított ki, majd innen Pannonhalmára ment, mely alkalommal az apátság népeit minden vármegyei hatóság alól kivette. (1270. november 7. Pauler Gyula i. m. II. 283.) V. István.

1271-ben mégis kitört a háború. Ottokár elfoglalván Pozsonyt, a csehek a Garamig száguldozva, elpusztították a vármegyének vágdunántúli részét. V. István halálával a trónt kiskorú fia, Kun László foglalta el, kinek uralkodása kezdetén előtérbe lépnek a Csákok, a kik közül Mátyus 1272-ben Szlavónia bánja lett. IV. (Kun) László.

Lászlónak Ottokár elleni küzdelmeiben tevékeny részt vett Walter comes, komáromi ispán, a ki érdemei elismeréséül 1273. október 17-én a királytól nagyobb adományban részesült. (Pauler Gyula i. m. II. 314.)

A székesfehérvári országgyűlés után (1275.) mindenütt felütötte fejét a pártoskodás, melynek lecsendesítésére a király az 1275. év végén és az 1276. év elején hónapokon át tartózkodott a túladunai országrészekben. 1276 január havában még Zalában találjuk a királyt, míg február havában a Dráva

mellett táborozott. Márczius 21-én Vértes-Szent-Kereszten tartózkodott, másnap már Táton, Esztergom vármegyében állított ki oklevelet. (Szabó Károly : Kun László, 35. l.) A következő évben László király ismét megfordult a vármegyében s ez alkalommal Aranyosról keltezi egyik oklevelét (Ráth Károly i. m. 36. lap.) 1278-ban az ifjú király az Ottokárral kitört háborúban segélyére sietett szövetségesének, Habsburgi Rudolfnak. A Székesfehérvárt kibontott királyi zászlók alá Komáromból és Szolgagyőrből is sorakoztak a királyi várjobbágyok. Székesfehérvárról a királyi sereg Győrré, majd Pozsony felé vonult. E sereg döntötte el az augusztus 26-án vívott morvamezei csatát, mely a Habsburg-ház jövő nagyságának alapját vetette meg. A hadjáratban többek közt a Koppán nemzetségből származott Péter fia, Miklós és Imre fia, Mihály a királyi lovászok és hajósnépek comesei tüntették ki magukat, a kik közül Miklós arczán lándzsa ment keresztül, míg Mihályt lándzsával taszították le lováról, úgy, hogy sebeibe majdnem belehalt. E hadjáratban szerzett érdemeik elismeréseül 1284-ben Vas falut nyerték adományul. (Wenzel, IX. 380.)

Habsburgi Rudolf.

E fényes győzelem azonban nem hozott áldást a hazára. A kunok befolyása az ifjú királyra csak növelte a zavart, melyet a folytonos kormányváltozások és ebből kifolyólag a hatalomból kibukott főurak lázadásai és pártoskodásai idéztek elő. László király csakhamar kénytelen volt személyesen hadat vezetni kedvelt kunjai ellen, mely hadjáratban az Igmánd nembeli Miklós fia András is életét vesztette. (Pauler Gyula i. m. II. 371.) Ugyancsak az e hadjáratban szerzett érdemeiért nyerte a Káta-nembeli Rafain ispán Mócs helységet, melyet eredetileg a kun származású Alprának adományozott a király, s a mely birtok a lázadásban részes Alpra fiaktól elkoboztatott. (Fejér, V. 3., 258.) Kitüntették még magokat a Koppán nembeli Miklós és Mihály, a királyi lovászok és hajósnépek comesei is. 1282-ben Csák Mátyus lett ismét a nádor s mellette Ladomér esztergomi érsek nyer nagy befolyást az ország ügyeiben, kinek a király 1285-ben Szakállas udvarnok-, várnép- és királyi lovászbirtokot adta kárpótlásul az anyakirályné által az érsekségnek okozott 400 márka kárért. (Pauler i. m. II. 382—383.) A Németújváriak egyesülvén a hűtlen Tamásfiakkal, a Barsákkal, köztük Lóránt volt vajdával, 1287. márczius közepén a Zsitva körül megtámadták a királyi hadat, melyet szétvertek. László király közbocsánatot hirdetett ugyan, de a Németújváriakkal folyton éreztette haragját és ezért tétlenül szemlélte azt a küzdelmet, mely az 1289. év őszén Albert osztrák herczeg és a Németújváriak közt lefolyt, s melynek az ország határszéli vármegyéi is áldozatul estek. IV. László e magatartása csak növelte ellene az elkeseredést, míg végre elérte a végzete, s kedvelt kunjai 1290. július 10-én Körösszegen orozva meggyilkolták.

III. Endre.

Halálának hírére az Árpád-ház utolsó sarja, III. Endre, a kit az elégületlenek már előbb behívtak az országba, titkon odahagyta Bécset és hajón Budáig jött, hol az egybegyült urak királyuknak elismervén, Székesfehérvárt megkoronáztatott. III. Endre trónralépte után, Albert osztrák herczeg ellen fordult, a ki IV. László uralkodásának végszakában a határszéli várakat és vármegyéket elfoglalta. 1291 nyarán kibontván Székesfehérvárt a zászlókat, Győrön és Komáromon át Ausztriába tört.

A békekötés után Ladomér esztergomi érseknek, a kinek legnagyobb érdeme volt Endre trónrajutásában, a két Nándor falut (ma Lándorpuszta) és Mocsát adta jutalmul, melyet felében a királyné jobbágyai, felerészben pedig a pohárnokok laktak. (Pauler Gyula i. m. II. 433—434.) Ez időtájt különösen az egyházi vagyon volt kitéve a pusztításnak. A pannonhalmi apátság javait a Dunán túl a Németújváriak, a Dunán innen Csák Máté pusztította, míg az érsekség birtokait a Hunt-Pázmánok. Trencsényi Csák Máté, a ki nagybátyja, a Csák nembeli II. Máté nádor († 1284.) után Komáromot örökölte, ekkor már félelmetes hatalommá lett, de egyelőre inkább kisebb rablásokban mutatta ki erejét.

1296. nyarán III. Endre király a Németújváriak ellen vonult, de megfékezésükkel korántsem értek véget a pusztítások a vármegyében, mert 1297-ben Hunt-Pázmán Lampert mester, az esztergomi érsek jobbágyaitól 18 barmot és lovat rabolt el. (Knauz, Mon. Strig. II. 356.)

Kevesen voltak az urak közül, a kik e nehéz viszonyok közt a királyt önzetlenül támogatták. Ezek közé tartozott a Csák nembeli Pósa fia, Ugrin, az újlaki ágból, a kit egy 1298. évi oklevél III. Endre leghívebb bárójának mond (Wenzel,

XII. 617.) és Szécs Pál mester, komáromi főispán, a ki állandóan a király környezetében tartózkodott, de ő sem volt ment az erőszakoskodástól, mert legalább a pannonhalmi apátság javainak fosztogatásával vádolták. (Pauler Gyula i. m. II. 461.) Súlyos csapás volt III. Endre ügyére Ladomér esztergomi érseknek 1297-ben bekövetkezett halála, kinek utóda, a Koppán nemzetségből származó Gergely, nyiltan az Anjou trónkövetelőhöz csatlakozott.

Róbert Károly, számítva az elégületlenek támogatására, már 1300. nyarán kikötött Dalmácziában. Ekkor azonban még az ország főurait III. Endre király táborában találjuk, míg a hazája ügyétől elszakadt Gergely érsek, a ki az 1299. évi rákosi országgyűlésen már meg sem jelent, a szentkereszti erdőségbe húzódott vissza.

III. Endrének 1301. január 14-én bekövetkezett halálával a helyzet lényegesen megváltozott. A haláleset hírére Róbert Károly Esztergomba jött, hol Bikcsei Gergely érsek őt ez alkalomra készült koronával királylyá koronázta. De a koronázás szertartása még nem biztosította Róbert Károlynak az uralmat. Az ország főurai, közöttük a Csákok, a Hunt-Pázmánok, tehát azok, a kik a vármegyében is befolyással birtak, Venczel cseh király jelöltségében állapodtak meg. Róbert Károly.

Venczel cseh király maga helyett kiskorú, hasonnevű fiát ajánlotta, a ki a trónt még ebben az évben elfogalta, de mivel Róbert Károly pártja, melyhez a vármegyében birtokos Becse Gergely, az Igmánd nemzetség tagjai, továbbá a Csák nembeli Márk fia, István is csatlakoztak, mindegyre gyarapodott, nem érezte többé biztonságban fiát a magyar trónon, miért is 1303. őszén Nagyszombat felől Nyárhidán és Udvardon át előbb Esztergomba, majd Budára tartott, hol a szent koronát kézrekerítvén, fiastól együtt visszatért Csehországba.

Csák Máté a csehek ellen indítandó hadjárat esetén 8000 ember kiállítására kötelezte magát. (Pór Antal, Millenn. Tört. III. 21.) Erre a szerződésre ráütötte a pecsétjét az Igmánd nembeli Lőrincz, 1294—1296. közt erdélyi vajda, tehát korának egyik befolyásos embere, kinek fia, Lőkös résztvett 1302-ben Buda ostromában. (Karácsonyi : Magyar nemzetségek, II. 242.) Továbbá a Csák nembeli Márk fia, István (u. ott, I. 328.), a Csák nembeli Ugron az újlaki ágból, a ki Füzilő szomszédbirtokosa és Károly király egyik legodaadóbb híve volt.

Venczel 1305-ben lemondott ugyan a magyar koronáról, de a koronázási jelvényeket Ottó bajor herczegnek adta át, a kit a Németújváriak, az Ákos és a Barcsa nemzetség tagjai, sőt Rádi Benedek veszprémi püspök is elismertek uruknak.

Róbert Károly ügye éppen ez időtájt állott legválságosabban, mindenkitől elhagyatva, egyedül Tamás mester esztergomi érsekbe vetette bizalmát, ki az 1307. évi május hó második felében Udvardra tartományi zsinatot hívott egybe, melyen a nyitrai, pécsi és az egri püspökök jelentek meg. Az udvardi zsinat főleg az utolsó évtizedek belháborúi alatt meglazult egyházi fegyelem visszaállítását, az egyházi javak birtoklásának megakadályozását és Károly király érdekeinek megvédését tűzte ki feladatául. (Pór Antal : Tamás mester eszterg. érs.) A zsinat alkalmasint a helység belterületén kívül, a mai Kálvária-hegyen emelkedett Szent Márton-kápolnában tartatott, míg a főpapok I. Géza király egykori kúriájában voltak elszállásolva. (Knauz, II. 570.)

Az udvardi zsinat következményei Buda városának elfoglalása, majd az 1307. október 10-én Pesten tartott országgyűlés voltak. Ezen az országgyűlésen megjelentek a vármegyében birtokos Csák nembeli Ugron az újlaki ágból, továbbá az ugyanez nembeli István fiai, Péter és Márk is ; atyjok, a kinek tevékeny rész jutott Károly király trónküzdelmeiből, ekkor már aligha élt, mert 1307-ben szerepel utoljára. (Karácsonyi : Magyar nemzetségek, I. 328.) Csák Máté nem volt jelen ezen az országgyűlésen s később nemcsak hogy távol tartotta magát a királyi udvartól, hanem féktelen rablókalandjait tovább folytatta. Hasztalan figyelmeztette Gentile pápai követ a kékesi egyezményre, midőn többszöri figyelmeztetése kárba veszett, 1311. június 11-én kimondták felette a kiközösítő ítéletet.

Csák Máté haragját elsősorban az esztergomi érsekség birtokain és jobbágyain éreztette. Egyik híve és pártosa Csellei (Chelleus) Naszvadot, Gutát, Bajcsot, Szémöt (Szímő) és Petődöt pusztította el, a Csák nembeli Móricz bán fiai, Mihály és András Bulchu, Szegi és Kürt helységekben kegyetlenkedtek Csák Máté.

és kifosztották a jobbágyokat, úgy hogy az egész falu pusztán maradt. Igy bántak el Gug és Perbete helységekkel is. A hatalmas ellenféllel szemben senki sem mert erélyesen fellépni, sőt az érsek és káptalan, hogy a további pusztításoknak elejét vegyék, ráálltak egy csúfos alkúra. (Pór Antal i. h.)

A rozgonyi véres nap, (1312. június 15.) ha Csák Máté hatalmát nem is törte meg, mégis jelentékenyen korlátozta féktelenkedését. Közbejött azonban a Barsák lázadása, mely a királyi sereg erejét a Tiszavidékén egy időre lekötötte. Később a hadat Komárom vára alá rendelte a király, ki már az 1317. évi szeptember hó első hetében Komárom közelében tartózkodott. Komárom ostroma körülbelül két hónapig tartott. Külföldi források szerint Frigyes római király, osztrák herczeg szintén részt vett Komárom ostromában, sőt Szentkláray szerint Frigyes hajóhada jelentékenyen közreműködött a vár bevételénél. (A dunai hajóhadak tört.) A vár ostromáról kevés részlet maradt az utókorra.

Komárom vára november 3-án kerülhetett a király kezébe, a mely napon Károly király ugyanis így keltez : Datum in Komarum, — míg az előző napokban, jelesül november 2-án is még csak Komáromhoz közel keltezi levelét. Komárom elfoglalásával a vármegye megmenekült Csák Máté zsarnoki uralmától, maga Komárom vára azonban nem sokáig maradt Tamás mester esztergomi érsek birtokában, mert 1320-ban a várról, melyet az 1317. évi ostrom annyira megrongált, hogy újra kellett építtetni és a vármegyéről lemondván, kárpótlásul Bars várát, továbbá a hontvármegyei Bát helységet nyerte adományul. (Knauz, II. 781.)

Komárom ekként a király birtokába jutván, Róbert Károly király 1331-ben Komárom városának szabadalomlevelet adott, melylyel a város a tárnoki városok sorába emelkedett. Utóbb azonban Komárom várát 1333-ban Docs mester zólyomi főispánnak adta, a hozzátartozó várbirtokokkal egyetemben, kárpótlásul az Árva váráért elcserélt Strido és Csáktornya várakért, mely utóbbiakat a király tőle visszaváltotta. (Anjouk. okmt. III. 31.)

Róbert Károly uralmának megszilárdulásával, úgyszintén Nagy Lajos király dicsőségteljes uralkodása alatt a vármegye békét élvezett. Komárom városa fejlődését Róbert Károly király 1331. évi szabadalomlevelének köszönheti.

A Róbert Károly uralkodása alatt tartott visegrádi fejedelmi kongresszus (1335.) megállapodásaihoz képest a vármegye a nemzetközi kereskedelem terén is jelentékeny helyet foglalt el. A cseh és morva áruk behozatalára megállapított kereskedelmi vonal a vármegye területén vonult át. A cseh-morva kereskedők útja Semptén, Nyárhidon és Udvardon át Esztergomig, s innen Budáig terjedt. Udvard egyúttal vámszedő hely is volt. (Millenn. Tört. III. 148.) A XIV. század közepén szinte megszakítás nélkül a komáromi piaczi vám- és révjog képezi a vita tárgyát. 1343-ban Gilétfi Miklós nádor a komáromi vám- és révjog kétharmadát Docs főispán ellenében a bakonybéli apátnak ítélte oda, de ez a kérdés végleges megoldást még alig nyert, midőn a bakonybéli apátnak a komáromi domonkosok konventjével pere támadt a halak és más árúczikkek után járó vám kétharmad része felett, melyet a domonkosok ugyan maguknak igényeltek, de az országbíró 1366-ban az apátnak ítélt meg. 1373-ban Szepesi Jakab országbíró Pál apátnak ítélte oda a komáromi piacz- és révvámot, míg a domonkosoknak csak a vágdunai és a dunai halak után a Vág torkolatánál volt szabad vámot szedni. (Tört. és Rég. Egylet jelent. IV. 47.)

Nagy Lajos.

Nagy Lajos király uralkodásának első szakát a nápolyi hadjáratok foglalják el. E hadjáratokban a vármegyei urak közül részt vettek Treutel Miklós, akkoriban pozsonyi főispán, a ki még Róbert Károly uralkodása alatt kormányozta a vármegyét, s a ki már az 1347. év tavaszán olasz földön táborozó előhad egyik vezére volt, továbbá Csuzi János, alkalmasint a Szemere nemzetségből, a kire Lajos király Monte-Gargano védelmét bízta, s a ki több ízben vitézül megküzdött Tarenti Lajos hadával.

A nápolyi ügy befejeztével, a litvániai hadjáratokban vitézkedtek a vármegyei nemes családok sarjai, majd Dalmáczia visszahódítása következett (1356—1357.), mely utóbbi hadjáratban Csuzi János tüntette ki magát, a ki mint Dalmát-Horvátország bánja a bosnya ügyekben is előkelő szerepet játszott.

Mária és Erzsébet.

Nagy Lajos király halála (1382. szeptember 10.) után a trónt leánya, Mária örökölte, kinek nevében az ország kormányát az anyakirályné, Erzsébet vitte.

A nőuralom azonban csakhamar általános elégületlenséget támasztott az országban. Az elégületlenek között ott találjuk Zámbó Miklós tárnokmestert is, Komárom vármegye akkori főispánját (1383.), a kit azonban Garai Miklós nádor ismét a királynék pártjára térített, mely alkalommal (1385.) visszafoglalta a tárnokmesterséget. Az elégületlenek még ebben az évben Kis Károlyt, Sziczilia királyát hívták be az országba, mialatt a magukra hagyott királynők Zsigmondhoz, Mária királynő jegyeséhez fordultak, a ki Nyitráig és Pozsonyig hatolt, majd egybekelvén Máriával, Csehországba távozott, hogy hadat gyüjtsön Kis Károly ellen. (Millenn. Tört. III. 370.) Kis Károly uralma azonban rövid ideig tartott, az 1386. február 7-én ellene elkövetett merénylet következtében február 27-én elhúnyván, a hatalom ismét a királynők kezébe került.

Zsigmond.

Az uralomravágyó anyakirályné ekkor Mária férjével, Zsigmonddal igyekezett egyességre lépni ; miután május 12-én Zsigmonddal az egyesség létrejött, a királynők, Komáromot útba ejtvén, visszatértek Budára, honnan a délvidéki lázadás lecsendesítése végett Gyakovár felé indultak. A lázadók azonban a királynőket megtámadván, miután kíséretüket felkonczolták, őket Novigrad várába hurczolták. E rémhírre Zsigmond ismét az országban termett, s miután a rendek őt Magyarország királyává választották, 1387. július 4-én találkozott a fogságból megmenekült Máriával, kivel együtt a délvidéki lázadás lecsendesülése után Székesfehérvárott megjelent az ország rendei előtt, mely alkalommal Mária átengedte neki a királyi hatalom gyakorlását. 1388. őszén Mária királyné Zsigmonddal együtt Gesztesre jött, hol hosszabb ideig tartózkodott. Zsigmond egyik oklevele október 24-én, Mária királynéé pedig október 30-án szintén Gesztes várában kelt. Csak november negyedike táján indultak haza, útba ejtve a majki zárdát, honnan Visegrádon át Budára utaztak. (Márki Sándor : Mária, Magyarország királynéja. 132. l.)

A belnyugalom helyreálltával Zsigmond bőkezűen jutalmazta híveit. 1387-ben a komáromi várat minden tartozandóságával Simontornyai Laczkfi István nádornak és rokonainak, továbbá Laczkfi Dénes vajda fiának, Istvánnak 8000 arany forintért elzálogosította, mely összegben e várat már előbb Mária királynő átírta volt. Valószínűleg Zsigmond király adománya útján jutott Tata is Laczkfi István nádor birtokába, a ki Bebek (Bubek) Imre országbíró 1391. évi oklevelében már úgy szerepel, mint e város ura. (Wenzel: Tata fénykora.) Zsigmond könnyelmű, pazarló életmódja, de különösen az udvarában tartózkodó idegenek előtérbe helyezése mindegyre jobban szította az elégületlenséget. Az elégületlenek közül az a párt, mely Nápolyi Lászlót óhajtotta a magyar trónra, egyre háborgott. Nápolyi László hívei, kikhez II. János győri püspök is csatlakozott, Zsigmond távolléte alatt 1403. elején főleg az ország déli vidékén kitűzték a lázadás zászlaját. De a Zsigmondhoz hű Garaiak és Stibor vajda egész erejükkel hozzáláttak a lázadás elfojtásához.

Stibor vajda Győrt foglalta el, míg Szántói Laczkfi Jakab és testvére, Dávid Komárom várát szállották meg. (Millenn. Tört. IV. 458—460.) A Garaiaknak és Stibor vajdának sikerült rövid idő alatt a forradalmat elnyomniok, mire Zsigmond közbocsánatot hirdetett, majd 1404. husvét ünnepére Pozsonyba országgyűlésre hívta meg a rendeket. Ez országgyűlés törvénybe iktatta (A. 17. §. 1.) a városi polgárok vámmentességi jogát, de miután Zsigmond király előzőleg 1401-ben, majd újból 1411-ben már megerősítette Róbert Károly király 1331. évi szabadalomlevelét, Komárom polgárai e törvénynyel újabb kiváltságokat nem nyertek.

Az időtájt (1411.), midőn Zsigmondot a német birodalmi rendek királylyá választották, került Tata vára a király birtokába, mely ez időtől kezdve éveken át gyakran látta falai közt királyi urát. 1411-ben Zsigmondot már egy ízben, decz. 17-én és 18-án Tatán találjuk, mely alkalommal a pécsváradi konvent és Bátmonostori Tőttös László részére adott ki rendeleteket. (Zichy Oklt. VI., 162—168.) Valószínűleg már ekkor kezdetüket vették a nagyarányú építkezések, melyek alkalmassá tették a várat a fejedelmi udvartartás befogadására, mert midőn 1412-ben Zsigmond és Jagelló Ulászló lengyel király közt márczius 15-én Lublyón béke és szövetség jött létre, fejedelmi vendégével Budára jött, hol a német birodalmi fejedelmek részvételével fényes ünnepélyeket tartottak. Innen június és július havában Tatára és Neszmélyre is átrándultak.

1419. április 6-án a király ismét Tatán tartózkodott, hol ekkor több, a német birodalomra vonatkozó intézkedést tett.

Zsigmond 1419 őszén hosszabb időre elhagyta Magyarországot s csak 1422. április végén tért vissza. Ebben az évben adta zálogba Komárom várát és tartozékait 6840 arany forintért Garai Miklós nádornak, a ki németországi útjában hű kisérője volt.

Hosszas távollét után 1423 őszén találkozunk Zsigmonddal ismét Tatán, hol ez időtől kezdve 1426-ig gyakran tartózkodott.

Ez a néhány év volt Tata fénykora, hol ez időtájt nem csupán fejedelmi vendégek fordultak meg, hanem gyakran jöttek ide a német birodalomi főurak és más államférfiak, hazai előkelőségek és külföldi követek is, a kik országos, sőt néha nemzetközi ügyeket intéztek el.

Albert. Zsigmond uralkodásának későbbi éveiben, sőt Albert alatt is, Tata gyakran volt fontos tanácskozások színhelye. Az 1424. évben különösen mozgalmas élet uralkodott Tatán. Ez időtájt tartózkodtak Zsigmond udvarában Lajos, Henrik, Ernő és Vilmos bajor herczegek, a kik gyakran vadásztak a tatai erdőségekben. 1424. deczember 16-án Erik, az egyesült skandináviai országok királya látogatta meg Zsigmondot Tatán. Ugyancsak itt intézték el a gelderni herczegség örökösödésének kérdését is. Konrád mainzi választófejedelem és az egmondi ház egyik oldalrokona pedig Windeck Eberhardot küldte ide Zsigmondhoz követségbe, a ki 1423. október havától 1424 őszéig tartózkodott Magyarországon. A tárgyalások eredményekép Zsigmond 1424. augusztus 15-én Tatán János egmondi grófot az egmondi grófság rangjára emelte s fiainak a gelderni és a jülichi herczegségeket adományozta. 1424 nyarán még Palaeologus Manuel bizánczi császár is megfordult Tatán. Itt fogadta a király Traversari Ambrust is, a pápai követség vezetőjét, a ki a baseli zsinatról jött deczember 7-én. Zsigmond azonban Tatát nem találta alkalmasnak a fontos vallásügyi tárgyalások megtartására, miért is az értekezletet Székesfehérvárt tartotta meg. Traversari Ambrus több napon át tartózkodott Tatán, s az időt benyomásainak feljegyzésére fordította. Tudósításai rendkívül becses adatokat szolgáltatnak Zsigmond király tatai udvartartását illetőleg, így a többi közt feljegyezte, hogy ottléte alkalmával 5000 ló volt Tatán. 1436 nyarán rövid időre ismét Tatán találjuk Zsigmondot, ezúttal utóljára, mert innen a husziták megfékezése végett Csehországba ment, a hol meg is halt.

Halálának hirére (1437. deczember 9.) a rendek vejét, Albert osztrák herczeget választották királylyá, a ki Zsigmond uralomra vágyó nejét, Borbálát, Komárom várával kárpótolta. (Fejér XI. 141.) Albert uralkodása azonban csak rövid ideig tartott. A törökök elleni táborozás alatt szerzett gyilkos kórt magával hozta, azonban betegségének nem tulajdonítván nagyobb jelentőséget, Budáról, hol rövid ideig megpihent, Bécs felé vette útját, de már halálos betegen érkezett Neszmélyre, hol 1439. október 27-én elhalálozott. (Millenn. Tört. III. 624—625.) Váratlan halála nagy zavart okozott az országban. Erzsébet férje halála után kísérletet tett a korona elnyerésére, s várandós állapotban levén, elég jogczíme volt arra, hogy az uralmat magához ragadja. De Erzsébetnek elsősorban pénzre volt szüksége. Miután a kincstár nem nyujtott elég fedezetet, Tatát, Új-Tatát, Gesztest, Vitámot és Essegvárt Rozgonyi István, Fejér és Győr vármegyék főispánjának elzálogosította.

A rendek többsége azonban Ulászló lengyel királyt óhajtotta a magyar trónra, mely czélból az 1440. január 18-án tartott budai országgyűlés biztosokat küldött Krakkóba Ulászló királylyal való alkudozás végett, mibe Erzsébet özvegy királyné is kénytelen-kelletlen beleegyezett.

Erzsébet, hogy a trónt születendő gyermeke számára biztosítsa, február elején elhagyta a várat s február 8-án már Komáromban volt. Itt várta Czillei Ulrik, kivel a szent korona kézrekerítésének módja felől tanácskozott.

E kényes feladatra a királynő udvarhölgye, Kottanner Ilona vállalkozott, a ki a koronát február 20-án a visegrádi trónkamarából kicsempészve, másnap reggel (február 21-én) szánon útra kelt Komáromba, hova még aznap este érkezett meg. Erzsébetet azonban a következő nap reggelén (február 22.) elérte a vajudás.

Az újszülött László nevet nyert a keresztségben, mely szertartást a királynő által Esztergomból iderendelt Széchy Dénes érsek teljesítette.

Erzsébet fiának születéséről futárral értesítette a Krakkóban tartózkodó országgyűlési kiküldötteket, de e hír csak siettette az egyezkedések befejezését, melynek eredményekép Ulászlót magyar királylyá választották.

Erzsébet azonban nem tudott beletörődni az új helyzetbe és súlyosan éreztette haragját az előtte Komáromban megjelenő országos biztosokkal, Thallóczi Mátéval és Marczali Imrével, kiket, mert utasítása ellen cselekedtek, azonnal fogságba vettetett, sőt kijelentette, hogy Ulászló megválasztását érvénytelennek tekinti. Április 10-én Komáromban kelt levelével értesítette Bécs városát, hogy László fiának gyámságát tizenhat éves korának betöltéseig Albert osztrák herczegre bizza. (Tört. és Régészeti Egylet 1891. évi jel. 12—13. l. Millenn. Tört. IV. 13—17.)

Erzsébet magatartása megosztotta az országot. A vármegyében birtokos főurak közül Rozgonyi István és fia, János, Tata, Vitám és Gesztes zálogos urai, továbbá a Széchyek, köztük Tamás, Komárom vármegye főispánja a csecsemő László pártjára állottak, de Erzsébet pártja nem bírta megakadályozni Ulászló királylyá választását és megkoronáztatását, mely után Ulászló hívei léptek fel támadólag.

Erzsébet anyakirályné Ulászló pártjának felülkerekedésével nem érezte magát többé biztonságban Komáromban, hanem előbb Győrbe, majd onnan Pozsonyba menekült, mely várat Rozgonyi István és testvére, György, neki átadtak. Ulászló hívei azonban ostrom alá fogták Győrt, melyet bevenni ugyan nem tudtak, de a várból menekülő Czillei Ulrikot az ostromlók Öttevénynél elfogták. (Horváth Mihály : Magyarország Tört. II. 334.)

Az évekig tartó polgárháborúnak csak Cesarini Julián bibornok közbelépése vetett véget, a ki 1442. deczember 13-án hosszas alkudozások után Győrött békét hozott létre Erzsébet és Ulászló között.

A várnai csatavesztés mélyreható változást idézett elő az országban is. Hunyadi János.
Ulászló halálának hirére egyes főurak, közöttük a Rozgonyiak, a gyermek Lászlót kivánták a trónra ültetni, de a rendek előbb az ország kormányzását őt főkapitányra bízták, majd Hunyadi Jánost választották az ország kormányzójává. Hunyadinak rendkívül nehéz helyzete volt, az ősi főrangú családok megválasztása után rögtön megkezdték ellene az aknamunkát, de a vármegyei nemesség is, mely a nemzeti pártot támogatta, nehéz viszonyok közé került. Maga a főispán, Széchy Tamás ekkor még V. László pártjához szított, hasonlókép a Rozgonyiak is. (Millenn. Tört. IV. 68.)

Hunyadi János 1448 nyarán a törökök ellen indult. Csak kevesen voltak a főurak közül, a kik e veszélyes vállalatában támogatták. Ezek közé tartozott Rozgonyi Rajnáld (Rénolt), a ki a Hunyadiakhoz szított, továbbá Széchy Tamás, Komárom vármegye főispánja.

A rigómezei csata után Széchy Tamás helyett Széchy Miklós lett a vármegye főispánja, de az ő működésével a kormányzó aligha lehetett megelégedve, mert 1450. június 28-án kelt rendeletével meghagyta neki, hogy a pozsonyi polgárokat törvényhatósága területén, bárkinek panaszára, személyükben vagy javaikban háborgatni ne merészelje, hanem a panaszlókat Pozsony város birája és tanácsa elé utasítsa. (Gróf Teleki : A Hunyadiak Kora, X. 81.)

Hunyadi János önzetlen törekvéseinek végre 1452-ben sikerült László királyt Frigyes császár gyámsága alól kiszabadítania, de V. László nemzetietlen kormánya nem hozott áldást a hazára. A Hunyadi László kivégeztetésének hirére kitört polgárháború elől V. László előbb Bécsben, majd Prágában keresett menedéket, magával vivén a fogoly Hunyadi Mátyást, a kit az V. László halálának hirére 1458. január elsejére egybehivott országgyűlés királylyá kiáltott ki. I. Mátyás.

Mátyás trónraléptével ifj. Rozgonyi János még 1458. márczius 4-én kieszközölte a Tata, Gesztes, Essegvár és Gerencsér várakra nézve Erzsébet királyné által kiállított záloglevél megerősítését, mely ügyben alighanem Rozgonyi Sebestyén pártfogását vette igénybe, a ki Budán az ifjú Mátyással együtt volt elfogva, majd Szilágyi Mihály oldala mellett hathatósan közre-

működött a Hunyadiak ellenségei s az özvegy Hunyadi Jánosné közötti béke létesítésében.

Mátyás király hadait először a cseh rablók ellen indította, majd a törökök ellen fordult, győztes visszatérte után pedig 1464 virágvasárnapján Székesfehérvárott magát ünnepélyesen megkoronáztatta. Bár Giskra és népe meghódolt Mátyásnak, mindazonáltal a Pozsony és Nyitra vármegyék területén Svehla vezérlete alatt álló zsebrák had tovább űzte garázdálkodásait.

Mátyás király ezúttal ismét személyesen vezetett hadat a zsebrákok ellen és Komáromból előbb Pozsonyba ment, majd innen Kosztolány alá szállott, melyet csakhamar hatalmába kerített. (Nyitra várm. monogr. 572. — Pozsony várm. monogr. 558. — Wenzel: Tata fénykora 57.) Ez időtájt (1463.) került a király birtokába Tata is, melyet Mátyás Rozgonyi Jánostól visszaváltott.

A várat környező vadaskert ültetvényeit egész a Dunáig terjesztette ki Mátyás, a kinek jelleme Róma nagy alakjainak csodálásában képződött, s a ki a római emlékek iránt mindig nagy előszeretettel viseltetett.

Mikor Tatát birtokába vette, a mai Újszőny környékén a régi Brigetionak emlékét frissítette fel, sőt Szőnynél át akarta hidalni a Dunát is, de e tervében korai halála megakadályozta.

Mátyás király nagyon szerette Komáromot, hol ezidőtájt páratlan gyümölcsöskertje volt, melyet szépségeért *aranykert*-nek nevezte. Komárom városa iránti jóakaratát leginkább tanusítja 1489. évi adománya, midőn Várköz falut a városhoz csatolta. E falu helyén állott a rómaiak korában a *Virginaceum Castellum* nevű erőd, melynek romjai a Vágdunán túl még a XIX. század első felében is fennállottak. (Fényes Elek.)

Corvin János. Mátyás királynak nem lévén törvényes fiörököse, a trónt természetes fia, Corvin János részére igyekezett biztosítani. Mielőtt tehát 1490 elején Bécsbe ment, Komáromot és a tatai várat, úgyszintén Visegrádot is, hol a királyi koronát őrízték, Corvin Jánosnak adta át. Mátyást azonban megakadályozta törekvéseiben április 6-án bekövetkezett halála. Hült tetemeit Pozsony mellett helyezték fekete posztóval bevont hajóra, mely április 17-én érkezett Komáromba, hol rövid időre megállapodván, Beatrix özvegy királyné innen küldte szét a körében egybegyűlt főurak hozzájárulásával meghívó leveleit a Rákoson május 17-én megnyitandó királyválasztó országgyűlésre. Ezután a nagy király holttestét előbb Budára, majd innen kocsin Székesfehérvárra szállították. (Mill. Tört. IV. 316—318. — Komárom várm. Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jelentése.)

A rendek egy része megfeledkezvén Mátyásnak adott igéretéről, Ulászló cseh királyt óhajtotta a trónra, míg Corvin Jánosnak egyességet ajánlottak fel, melynek értelmében a megválasztandó királytól Pozsony, Komárom és Tata várakért 40.000 arany forint váltságdíjat kap, de egyszersmind magát a korona kiadására is kötelezi.

II. Ulászló. Az országgyűlés Ulászlót választotta királylyá, Corvin János pedig megtartotta Komáromot és Tatát.

Corvin Jánost 1491. elején Komáromban találjuk. Feledve az őt ért méltatlanságot, innen indult mintegy 500 lovassal Ulászló seregéhez, a ki trónkövetelő öcscsét, János Albert herczeget akarta kiverni az országból. Az 1492. évi szerződés értelmében Tata és Komárom megmaradt Corvin János birtokában, de már 1494-ben mindkét vár a hozzátartozó uradalmakkal együtt Ulászlóé volt. (Acsády Ignácz: Régi Magyar Birtokviszonyok. Akad. Ért. XVI. köt.) Ulászló ettől kezdve gyakran időzött Tatán, így 1510-ben is, a mely év tavaszán az országszerte dühöngő pestisragály elől a király Tatán keresett menedéket.

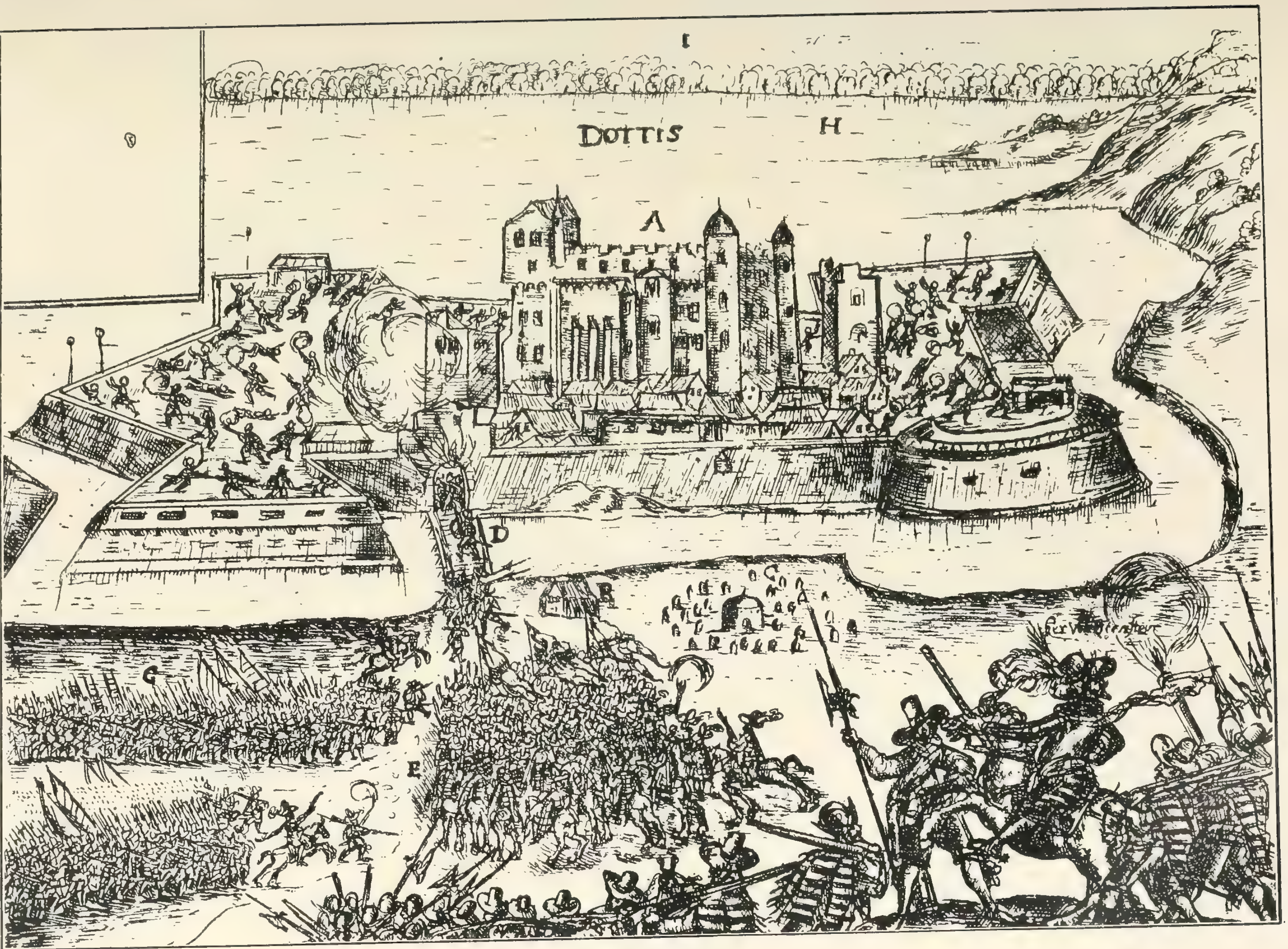
A tatai országgyűlés. A június 24-ére Székesfehérvárra összehívott országgyűlést a ragály miatt nem a városban, hanem a Tatára vezető országút mentén tartották meg egy erdő szélén, hol az urak és főpapok sátrak alatt tanyáztak. Ulászló, a ki az udvarral és a külállamok képviselőivel május 23-án érkezett Tatára, attól tartva, hogy a köznemesség nagy tömege könnyen leend terjesztője a ragálynak, azt óhajtotta, hogy megyénként két-három követet válaszszanak, s azután oszoljanak szét. E terv eleinte heves ellenzésre talált a köznemesség körében, de azután mégis belenyugodtak, mire a köznemesség képviselői, továbbá a főurak és főpapok, köztük Bakócz Tamás biboros érsek és Perényi Imre nádor, az utóbbi 200 lovas kíséretében, Tatára mentek, hol július 2-án, egy nyilt téren

A tatai vár romjai.

Albert király kútja Neszmélyen.

Tata ostroma.
(Az Országos Képtárból.)

Részlet a tatai várból.

A Mátyás-korabeli várkastély maradványa Tatán.

nagy nézőközönség előtt tartották első ülésüket. Az országgyűlésen a tárgyalások egy része nemzetközi ügyekre vonatkozott. A külállamok képviselői közül a pápai legátus, Miksa, XII. Lajos franczia király küldötte és a velenczei követ járultak az országgyűlés elé. Ez az országgyűlés, melyen a hatalmas európai államok követei jelentek meg, részint hogy uralkodóik szövetségét felajánlják, részint hogy a törökök elleni hadjáratra buzdítsák a keresztény fejedelmeket, a régi dicsőséges korszakot látszott felújítani. A köznemesség képviselőinek eltávoztával csak a királyi tanács maradt Tatán. Ez hét főpapból és kilencz főúrból állott. Mivel a járvány még mindegyre tartott, Ulászló augusztus 14-én Komáromban telepedett le, honnan augusztus 30-án Nyitrába költözött, s az év hátralevő részét ott töltötte. (Millenn. Tört. IV. 388—391. — Wenzel : Tata fénykora.)

II. Ulászló halála után (1516.) a trónt kiskorú fia, II. Lajos foglalta el. II. Lajos. Midőn II. Lajos trónra lépett, a vármegye kormánya élén Korlátkeői Péter állott, a ki egyúttal a komáromi és a tatai várak kapitánya volt.

Korlátkeői, mint az udvari párt egyik elszánt tagja, nem tudott megbarátkozni az 1518. évi országgyűlésen uralomra emelkedett köznemességgel, sőt ama kevesek közé tartozott, a kik nyilt ellentállást mertek tanúsítani. Az 1518. évi országgyűlés rendelkezései (XIV. t.-cz.) értelmében Tata és Komárom várak jövedelmeit a királyi udvar ellátására kellett volna fordítani. Korlátkeői Péter azonban a királyi tanács felszólítására sem bocsátotta ki kezei közül Tata és Komárom várát, arra hivatkozván, hogy Ulászló királynak tett esküjéhez híven, e várakat II. Lajos nagykorúságáig másnak nem adhatja át. (Millenn. Tört. IV. 422. l.)

Mialatt a főurak s a köznemesek közötti küzdelem mindegyre jobban kiélesedett, azalatt kelet felől egyre közelgett a török hódítás veszedelme. Szulejmán szultán elfoglalván a trónt, Berham csauszt küldte követül Budára, hol ekkor a bomladozó közállapotok között is felette harczias hangulat uralkodott. Berham fenhéjázó fellépése csak fokozta az ingerültséget, melynek hatása alatt Lajos király őt elfogatta és Tatára szállíttatta, hol tisztességes őrizet alatt tartották. (Wenzel : Tata fénykora.) A nemzetközi jog e meggondolatlan megsértésére Szulejmán Nándorfehérvár elfoglalásával válaszolt. A veszedelem már a küszöbön állott, de a két párt még egyre elkeseredetten folytatta küzdelmét a főhatalomért. Az 1525. július elején megnyílt hatvani országgyűlésen, melyre mintegy 14.000 nemes gyűlt egybe, a felbőszült köznemesség indulatosan követelte a király eddigi tanácsosainak elbocsátását. A támadásokból kijutott Korlátkeői Péternek is, a ki vármegyei főispánsága mellett a főudvarmesteri méltóságot töltötte be. Egy fehérvári köznemes, Korlátkeőit ez alkalommal a következő szavakkal támadta : »Minden jószágomat elfoglalta, feleségemet vízbe akarta fojtani, engem ártatlanul ítélt el.« (Millenn. Tört. IV. 469.)

A hatvani országgyűlés megdöntötte ugyan a főurak uralmát, de a közelgő vészt nem birta feltartóztatni.

Az 1526. év tavaszán tartott országgyűlésen ismét a főúri párt kerekedvén felül, Korlátkeői is visszanyerte eddigi befolyását az országtanácsban. Alig oszlott szét a budai országgyűlés, az eddigi pártküzdelmeket a hadikészülődés váltotta fel. Mikor II. Lajos hadba szólította a nemzetet, Komárom vármegye főispánjának vezetése alatt állott ki a síkra.

A szerencsétlen kimenetelű mohácsi csatában (1526. augusztus 29.) Korlátkeői a második csatarendben felállított egyik lovas-hadosztály parancsnoka lett. Korlátkeői is azok közé a kevesek közé tartozott, a kik a csatázók tömkelegéből kimenekült Lajos királyt menekülésében követték. A király azonban menekülése közben a Csele patakba fúlt. Holtteste mellett találták meg hűséges főudvarmesterének s Komárom vármegye főispánjának holttestét is, a ki, úgy látszik, a menekülő királyt üldöző törökök kardjától esett el. A mohácsi vész.

A mohácsi vészszel közel kétszázados küzdelemteljes korszak veszi kezdetét a vármegye történetében. A mohácsi vészig terjedő korszakot a vármegyei fő- és alispánok névsorával zárjuk, kezdve a rendelkezésünkre álló legrégibb adatoktól 1526-ig.

Főispánok : Csák nembeli Miklós, a Kisfaludy család őse. 1209—1214. Orbáz 1216. Mór 1218. Sándor 1236. Detrik fia, Péter, a Balassa-család őse, 1243. Tetus (Teutus, Tekes), később Sáros vármegye főispánja, a Szalonnai, Főispánok.

Jolsvafői, Tekes, Széni és Zsadányi családok őse, 1244. január 26-tól 1245. febr. 8-áig. Herman 1273. Walter, kir. kamarafőnök, 1273—1275. Hunt Pázmánnembeli Achilles fia, Tamás bán, egyúttal pozsonyi és nyitrai főispán, 1277. Kozma, komáromi várnagy, 1283. Széchnembeli Komáromi Pál, 1298—1301., egyúttal mosoni, pozsonyi, soproni és győri főispán. Treutel Miklós 1310—1315., pozsonyi és temesi főispán. Tamás mester, esztergomi érsek, 1315—1320. Guth Kelednembeli Amadé fia Miklós, egyúttal szlavóniai bán és soproni főispán, 1320—1325. Zólyomi Domonkos fia, Dancs mester, egyúttal zólyomi főispán 1330—1344. Benedek mester 1357. Csór János, kir. főajtónálló, győri főispán, 1360—1373. Zámbó Miklós, kir. tárnokmester, 1383. István bán 1394. Laczk fia, Jakab komáromi várnagy 1402. Kanizsai Miklós és István 1403. Kristóf és Marsalf, komáromi várnagyok 1405. Benedek és Imre 1406. Hohenhain Henrik 1407. Berencsi Gergely fia, Besenyő István 1411. Dubai Venczel 1417. Rozgonyi György 1430—1437. Felső-Lyndvai Széchy Tamás 1439—1448. Széchy Miklós 1450. Széchy János 1451—1452. Széchy Miklós és János 1453. Széchy János, egyúttal Vas vármegye főispánja 1454—1459. Széchy Dénes, esztergomi érsek 1456—1465. Koczka Albert 1469—1478. Kosztka Péter, az 1479—1490. közti időben. Corvin János 1490. Bucsányi Korlátkeői Ozsvát, tatai és komáromi várnagy 1500—1514. Bucsányi Korlátkeői Péter, tatai és komáromi várnagy 1514—1526. Elesett Mohácsnál. (Pauler Gyula i. m. I. 279. — Anjouk. Okmt. VI. 560. — Történelmi Tár, 1897. 479. — Hazai Okmánytár I.—VI. — Csánki Dezső i. m. III. 534. — Komárom vármegyei és városi. Tört. és Rég. Egylet 1890—1891. évi jelentése.)

Alispánok.

Alispánok: Pouka 1260—1270. Kozma, egyszersmint komáromi várnagy, 1283. Beke 1308—1309. Dénes, alvárnagy 1310. Vass János, Sideu (Zsidó) Mihály fia 1355. Léli William fia János, a Becse-Gergely nemzetségből, 1356. Nudi Lőrincz 1357. Körtvélyesi János 1404. Marsalf alvárnagy 1407. Imre 1406. Konkoli Orbán 1438. Radványi László 1448—1452. (1447-ben országgyűlési követ.) Konkoli Orbán 1460. Nagy György 1468. Cseri Miklós 1468. Gyellai Sándor Ozsvát deák 1515—1522. (Hazai Okmt. III. 8. — Wenzel i. m. IX. 370. — Hazai Okmt. VII. 325. — Orsz. Levéltár Dl. 8942. — Orsz. Levéltár. Pecsétek mutatója. — Karácsonyi János: Hamis, hibáskeltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzéke. — Komárom Várm. és Városi Tört. és Rég. Egylet 1890—1891. évi jelentése.)

II.

1. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE, AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSÁNAK IDEJÉN, A SZABADSÁG- ÉS A VALLÁSHARCZOK KORÁBAN.

A mohácsi csatavész híre annyira megbénította a nemzet erejét, hogy ellentállásra senki sem gondolt. Igy azután a török martalóczok Buda megszállása után szinte akadálytalanul kalandozták be a vármegye dunántúli részeit.

Szapolyai János.

A török had jóformán még el sem hagyta az országot, máris a királyválasztás foglalkoztatta a kedélyeket. Míg a nemzet nagy többsége Szapolyai János köré csoportosult, s benne látta a jövő királyát, addig a vajda személyes ellenségei és az udvarhoz tartozó főurak, Mária királynéval élükön, Ferdinánd osztrák főherczeg jelöltsége mellett foglaltak állást.

A hainburgi értekezlet után Mária özvegy királyné október közepén széttküldött meghivóiban, melyeket október 9-iki kelettel látott el, az országgyűlést november 26-ára Komáromba hívta egybe, de János vajda még október 27-én megszállotta a fővárost és mire a vajda Budára ért, Ráskai Gáspár fegyveres erővel előbb Tata alá vonult, melyet Csesznekу György alvárnagy önkényt feladott, maga pedig sietett segélyért Mária királynéhoz Pozsonyba. Ráskay csakhamar Komárom alatt termett, melyet Endrédi Somogyi Ferencz várnagy szintén kezére játszott, onnan pedig Gutát foglalta el. Ilyképp a János vajda pártja által november 5-ére egybehivott székesfehérvári országgyűlés megtartása biztosítva volt.

Az országgyűlés János vajdát választotta meg királylyá s a Pozsonyba húzódott urak egyidőre tétlenségre voltak kárhoztatva. De Mária királyné

nem csüggedt; mindenekelőtt az elveszett várakat igyekezett visszaszerezni. E végből Somogyi Ferencz komáromi várnagy tanácsára Varjasi Nagy Imrét Komárom és Tata visszafoglalására küldte, de Nagy Imrét Somogyi álnokul Ráskay kezére játszotta. (Millenn. Tört. V. 27. — Jászai Pál, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 227—28.) Mivel Komárom immár János király birtokában volt, a Ferdinánd-párti főurak Pozsonyba gyültek egybe, hol deczember 17-én Ferdinánd főherczeget királylyá kiáltották ki.

Az 1527. év eleje nagyrészt külföldi szövetségesek keresésével telt el, mindamellett azonban János király, hogy Ferdinándot az ország hangulatáról tájékoztassa, 1527. márczius 17-ére Budára országgyűlést hirdetett, melyen Komárom vármegye képviseletében Zenth Miklós és Kürthy Miklós jelentek meg. (Fraknói V. Magyar Országgyűl. Emlékek. I. 101.) Ferdinánd ezzel szemben elsősorban János király hiveit igyekezett eltántorítani, s miután a hónapokon át folytatott aknamunka sikerrel kecsegtetett, julius végén megkezdte az előnyomulást Buda felé.

Ferdinánd fellépését siker koronázta. Győr, Komárom és Tata, nemkülönben Esztergom szinte kardcsapás nélkül meghódoltak, ekként a vármegye területe Ferdinánd birtokába került, ki Komárom várát Branstein Ernőnek zálogosította el. Ferdinánd.

A magárahagyott János király ekkor Laszky Jeromos követét küldte Konstantinápolyba, kinek ügyes fellépése megszerezte számára a török szövetséget. Szulejmán 1529 nyarán hatalmas seregével megindult Ferdinánd ellen. Buda, majd Esztergom bevétele után a Komárom és Tata közt elterülő vidéken nyomult előre, de ámbár a német zsoldos had mindkét helyről gyáván megszökött, a törökök még sem foglalták el az elhagyott várakat. Csupán Tatát szállották meg János király katonái. Szulejmán szeptember 13-án érkezett Komárom alá, s itt átkelvén a Dunán, másnap már Bécs felé vette útját.

Szulejmán csakhamar bekövetkezett visszavonulása után Ferdinánd, felhasználván az alkalmat, az elfoglalt részek visszaszerzésére gróf Salm Miklós vezérlete alatt nagyobb hadat indított Magyarországba, mely Győrt, Komáromot és Esztergom városát is megszállotta, de Esztergom várának vitéz ellenállása következtében Salm kénytelen volt a további előrenyomulással felhagyni. A német hadak Tatát is ostrom alá akarták venni, de mivel a várat Szapolyai jól fegyelmezett gyalogsága már előbb megszállotta, a németek elvonultak a vár alól. (Századok 1872. 507.) Ferdinánd most arra törekedett, hogy az akkoriban egyre nagyobb szerepet játszó Komárom várát kipróbált parancsnokra bizza. Ez a férfiu Hardeck János volt, a ki 1529. november 24-én neveztetett ki e fontos állásra (Millenn. Tört. V. 61—79. Komárom Várm. és Városi Tört. és Rég. Egylet 1891. évi Értesítője), míg viszont Tata alkapitánya Pohár Kristóf lett.

A török támadásának eredménytelensége mély hatást keltett országszerte és egyre jobban megnehezítette János király helyzetét, jelentékenyen növelvén Ferdinánd hiveinek számát.

A következő év (1530.) őszén, midőn Ferdinánd vezére, Rogendorf Vilmos Esztergomot és Budát vette ostrom alá, Komárom volt a hadműveletek kiindulási pontja. Buda ostroma alkalmul szolgált Szulejmánnak, hogy hadait ismét Ferdinánd ellen vezesse.

Mialatt Szulejmán Kőszeg alól visszavonulófélben volt (1532.), János király hajóhada szeptember második hetében Komáromnál szétverte a németeknek 49 naszádból álló hajóraját, de Esztergomot nem birta visszaszerezni. (Millenn. Tört. V. 95.) Mivel fegyverrel egyik fél sem birt győzelmet aratni, Ferdinánd király most arra törekedett, hogy az ellenpárti főurak közül mennél többet megnyerjen a maga számára. Igy Maylád Istvánnak életfogytiglan Komárom várát igérte Ferdinánd, ha átpártol János királytól és Erdélyt megszerzi. De miután nem ért czélt, 1535. június 5-én Haetitsch Ditrik soproni kapitánynak zálogosította el Komáromot 14.897 forintért. (Gyulai Rudolf i. h.)

János király nősülése, majd halála után (1540. július 21.) a küzdelem Buda birtokáért folyt. Ferdinánd, nem hallgatván György barát, János király kincstartójának szavára, fegyverrel akarta megszerezni Izabella özvegy királynőtől Buda várát. Ferdinánd vezére, Fels Lénárd október havában Esztergom-

ból Buda alá indult, de az itt szenvedett kudarcz után Tata ellen fordult, melyet csakhamar kézre is kerített, honnan Székesfehérvár ellen indult. (Millenn. Tört. V. 218.)

Buda megtámadásával Ferdinánd magára vonta Szulejmán haragját, a ki a következő év (1541.) tavaszán hatalmas sereggel jött Magyarország elfoglalására.

A törökök hadikészületeinek hirére Ferdinánd is tekintélyes sereget gyűjtött egybe. A dunai hajóhad, valamint a szárazföldi sereg már április hó elején Komáromnál volt összpontosítva, hol ekkor 24 gálya, 80 naszád és 100 sajka állott rendekezésre.

E hajóhad rendeltetése az lett volna, hogy a pesti őrséget támogassa, míg viszont a szárazföldi sereg Rogendorf Vilmos vezérlete alatt Buda elfoglalását tűzte ki czélul. Rogendorf azonban hihetetlen lassusággal fogott czéljának keresztülviteléhez s egy hónapig tartott, míg seregét Komáromból Buda alá szállította. Rogendorf vállalkozása kudarczczal végződött, melyet csakhamar követett Buda várának Szulejmán által történt megszállása. Ezzel a törököknek Komárom vármegye területére is megnyílt az út.

Buda eleste.

A Buda elestének hírére támadt általános rémület hatása alatt először közeledett egymáshoz a két ellenpárt, minek eredménye a Ferdinánd és Izabella közt 1540 deczember 29-én kötött gyalui egyesség volt. Ferdinánd király az erdélyiek támogatásában bizva, 1542-ben kisérletet tett ugyan Buda visszavételére, de ez a kisérlet csúfos kudarczczal végződött, sőt a török bosszuját is fölkeltette. 1543 július havában Szulejmán már Budán tartózkodott, honnan először Esztergom ostromára ment. Komáromból ugyan negyven naszád sietett a várbeliek segélyére, s ezek a török hajóhadat szét is verték, sőt Horváth Bertalan, az esztergomi érsek hadainak vezére, 200 ökröt és ugyanannyi akó bort vitt be a törökök által körülzárolt Esztergomba, maga pedig ügyesen kijátszván a török hadat, Komáromba menekült. A vár elestét azonban mindez nem tudta megakadályozni ; augusztus 10-én Esztergom is a töröké lett, a mit csakhamar követett Tata elfoglalása, mely vár szintén még augusztus havában a törökök birtokába került. Tatát Haly basa lerombolтatta, s ez alkalommal semmisültek meg Mátyás király nagyszerű alkotásai. (Gyulai Rudolf : A Törökvilág Komárom vármegyében.)

Ezalatt Komáromban tekintélyes had gyűlt egybe, többek közt Ungnád János, Fotiscus Ottó és Tornielli Fülöp parancsnoksága alatt, de sem ez a had, sem a Győrnél szeptember közepén összeverődött 40.000 ember nem tudta a törököt feltartóztatni.

A győri tábor szétoszlása után még mintegy 10.000 idegen zsoldos maradt vissza Komárom vidékén, de ebben nem volt köszönet, mert a gyülevész had a népet sanyargatta.

Komárom várának megerősítése 1545-től kezdve serényen folyt. Ebben az évben 31 naszád állomásozott Komáromnál 900 főnyi legénységgel, mely havonként 2674 forintba került. A naszádosok főkapitánya Tarnóczy András volt, mellette Pozsgay Zsigmond működött, kinek Ferdinánd 1550-ben Szőnyt adományozta. Ezenkívül még egy zászlóalj német gyalogság is állomásozott Komáromban. Az 1547-ben öt évre kötött béke a nyilt háborunak egyidőre véget vetett, de a török portyázások ezután sem szüntek meg.

Törökvilág.

1549-ben a törökök Komárom mellől 25 lovat és 103 ökröt hajtottak el, 1551 nyarán pedig Tatáról, melyet időközben helyreállítottak és megszállottak, továbbá Gesztesről támadást intéztek Komárom ellen, de a naszádosok, kiket Tarnóczy lesbe állított és a vár ágyui visszaűzték őket. (Takáts Sándor : Thelekesy Imre mint komáromi naszádos kapitány. 1905.) 1551 őszén azonban már magyar kézen van Tata, hova Ferdinánd király Garai Jánost nevezte ki várkapitánynyá és őrségül 100 katonát rendelt. Garait Ally Máté követte a tatai kapitányságban, a ki gyakori kirohanásaival zavarta a budai basát. (Komárom Várm. T. Egyl. 1891. évi jel.) 1551-ben Castaldo jött Komáromba, hogy a város és a vár megerősítését ellenőrizze.

Pozsgay halálával (1551. augusztus) Thelekesy Imre lett a naszádosok kapitánya, de még ugyanez évben (szeptember 7-én) Alonso Contrares lett az olasz módra átalakított naszádcsapat parancsnoka. E dölyfös spanyol azonban fenhéjázó magatartásával csakhamar magára vonta a magyarok gyűlöletét.

Egyenetlenségek támadván, Ferdinánd király Contrarest Komáromból október 17-én visszarendelte s ekkor Csömöri Zay Ferencz lett a naszádosok főkapitánya, ki már 1553. július 13-án elindult követségbe Verancsics Antal püspökkel Konstantinápolyba, honnan csak 1557. október havában tért vissza Komáromba. (Thallóczy Lajos : Csömöri Zay Ferencz.)

Thelekesy Imre, a naszádosok kapitánya rövid ideig tartó komáromi tartózkodása alatt néhány vakmerő támadással örökítette meg nevét. Többek között 1551. november 23. és 24. közti éjjel Esztergomot támadta meg 629 naszádossal, 12 hajduval és 50 német puskással, a vállalat nem sikerült ugyan, de a király megdicsérte Thelekesyt bátor támadásáért. (Takáts S. i. h.) 1552-ben Paxy (Paksy) János lett a komáromi kapitány, kinek Ferdinánd király részletes utasítást adott. Nevezetesen meghagyta neki, hogy a Dunán és a Vágon éjjelnappal őrszemeket állítson, a lőréseken levő vasrácsok kulcsait a puskaművesektől elvétetvén, azokat a várkapitánynak rendeli átadni, továbbá intézkedik a vár tisztántartása, valamint a várban elszaporodott kutyák kiirtása iránt. Ugyszintén elrendeli, hogy a várban levő felesleges nőszemélyek onnan kiutasíttassanak, megtiltja továbbá, hogy bárminő katonaságot, kivéve az odarendeltet, a várba bebocsásson, végül a portyázások korlátozását is lelkére kötötte. (Komárom Vármegyei és Városi Muzeum-Egylet 1891. évi jelentése.)

1554-ben Ferdinánd Gall Ádámot küldte ki Komárom erődítványeinek és lőszerkészleteinek felülvizsgálására, a ki 1555-ben komáromi várparancsnok lett, míg Paxy János továbbra is megmaradt a vármegye főispánjának.

Az 1555. év nagyobbrészt az erődítési munkálatokkal telt el. Az óváron kívül a várost is megerősítették, s az e czélra szükséges rőzsét Sforzia átengedte Paxy Jánosnak.

Az 1555. év őszén a török támadást intézett Komárom ellen, de visszaverték, minek következtében a gyönge Tata elfoglalását sem kisérelte meg, pedig ekkor a vár összes őrsége 60 lovasból, 96 gyalogosból és 4 pattantyusból állott.

Az 1556. év elején Paxy egy kém jelentéséből arról értesülvén, hogy a török újabb támadásra készül Komárom ellen, négy teljesen fölszerelt hajót kért, mert ekkor a komáromi helyiőrség csupán 400 német zsoldosból, 528 naszádosból és 150 huszárból állott, s e helyőrségből is 100 naszádost Győrbe vittek, a német katonaságot pedig máshova helyezték át. Komárom megtámadása azonban ebben az évben elmaradt, de Nagy János tatai kapitány annál gyakrabban rontott ki az arra portyázó törökökre. Nagy János jól tudta, hogy folytonos támadásaival felingerelte a török dühét s aggodalma nem is volt alaptalan. 1558. október 21-én Komáromból kelt levelében írja, hogy a lábatlani biró előadása szerint a »budai passának ide fel Győr felé és mi reánk van szándéka« (Magyar Tört. Eml. II. Irók, III. 207.). Tata még ebben az évben csakugyan a törökök kezébe került. Tata eleste.

Tata eleste után a vármegyében egyedül Komárom volt számottevő erősség, hová a Buda és Esztergom közötti vidékről is egyre többen telepedtek le. A polgárság azonban örökös háboruságban élt Gall Ádám várparancsnokkal, a kit 1559-ben be is panaszolták a királynál, hogy az épületre való telkeiket kiváltságaik ellenére elveszi tőlük. Ferdinánd uralkodásának végszakában fiának, Miksa főherczegnek igyekezett biztosítani a trónt, miért is az urakat 1563-ban országgyűlésre hívta meg Pozsonyba, mely alkalommal a haditanács javaslatára a király kijelentette, hogy csak Komáromba és Győrbe szállíthat külföldről élelmiszereket.

Miksa trónraléptétől kezdve a törökkel szemben egyre jobban kiélesedett az ellentét, különösen a mióta az évi adó is elmaradt. A török hadikészülődéseinek hírére Miksa 1566 nyarán Győr közelében vonta össze hadait, mialatt Salm Gyula gróf Helfenstein gróffal együtt előbb Veszprémet (június 24.), majd Pápát (július 9.) megvevén, július végén Tata alá csapott, melynek őrsége megtagadván a vár feladását, heves ostrom után csakhamar kapitulálni volt kénytelen. Tata bevétele után a gesztesi vár őrsége Esztergomba futott, a mely vár szintén Salm birtokába jutott, míg Oroszlánkő és Vitám várakat, Tatának előerődeit, felgyujtották.

Szulejmán egész haderejével Sziget ellen fordult, melyet a hős Zrinyi Miklós védett. Szigetvár eleste után a budai basa a hős Zrinyi fejét Komáromba küldte, melyet a komáromi huszárok, a basa kivánságához képest Győrbe Zrinyi Miklós.

szállítottak Salm grófhoz. (Mi lenn. Tört. V. 363—380. Tört. Tár 1878. 495. Magyar Tört. Eml. XX. 198.)

Az 1566. évi hadjárat sikere csak fokozta a törökök harczi kedvét. A következő években is folytonos támadásokról értesülünk. Gesztes várát még 1566-ban visszaszerezték a törökök, az 1567. év pedig folytonos csete-patékkal telt el. Különösen az esztergomi törökök ingerelték folyton a komáromi őrséget, sőt augusztus havában Komárom és Győr között egy gabonás hajót is megtámadtak s a hajósokat foglyul ejtették. A télen át, mivel tartani lehetett attól, hogy a törökök a befagyott Dunán is átmennek, a csallóközi jobbágyságot a Duna jegének felvágására rendelték ki, majd a dunai töltéseket javították ki.

Az 1566. évi hadjárat szörnyű kudarcza Miksát békére késztette. A békekötés végett Verancsics Antal püspök és Teuffenbach Kristóf még 1567. július 15-ike után elindultak Komáromból Konstantinápolyba. A békekötést rendkívül megnehezítették a törökök túlzott követelései, a kik többek közt Tata várának lebontását is megjelölték a béke egyik előfeltételeként. Végre 1568 elején mégis létrejött a béke, mely 1592-ig tartott.

A békekötés után Göppingeni Kielmann ezredes lett Komárom főkapitánya, a kit Forgách István (1579.) követett. Forgách, hogy a török támadásait elkerülje, jó viszonyban igyekezett lenni az esztergomi béggel, kivel élénk levelezésben állott.

Az 1580. évi pozsonyi országgyűlés, a törökök gyakori támadásaira való tekintettel ismét Tata megerősítésével foglalkozik, mely czélra tizenkét napi ingyen munkát rendelt el minden huszonöt porta után kiállítandó egy szekérrel. Helyőrsége 200 katona volt ezidőtájt. (Fraknói i. m. VI. 366.)

Pálffy Miklós. Mióta Pálffy Miklós lett komáromi főkapitány (1584. szeptember 20.), gyakoriabbak lettek az összetüzések a komáromi őrség és az esztergomi törökök között. Az ő főkapitánysága alatt a komáromi őrséget is jelentékenyen szaporították. 1585-ben Komáromban 400 német zsoldos, 200 huszár, 4 darabant és 33 naszád volt, Tatán pedig 320 főre emelkedett a helyőrség. (Gyulai R. i. m. 59. l.)

Pálffy erélyes fellépése némi sikerrel járt, a török martalóczok támadásai is alábbhagytak, sőt a kereskedelem terén is némileg kedvezőbb helyzet állott be, a mióta Memy bég 1589-ben biztosította Pálffy főkapitányt, hogy a komáromi kereskedők akadálytalanul jöhetnek a kakati (párkányi) vásárra, mert a vásárra jövők portékáit nem fogják más komáromi kereskedők adósságai fejében lefoglalni. (Gyulai Rudolf i. m. 109.)

Időközben a szultán Perzsiával békét kötvén, a portán újabb magyarországi hadjáratra készültek, különösen mióta a harczias Szinán basa lett nagyvezérré. A küzdelem 1593 nyarán vette kezdetét. Október 6-án a török hatalmába kerítette Veszprémet, majd Vár-Palotát, melyet rövid idő alatt követett a császári és a magyar had által Székesfehérvár ellen intézett támadás, mely ugyan sikertelen maradt, de Pákozdnál a Székesfehérvár alól visszavonuló keresztény had fényes győzelmet aratott a budai pasa felett.

A következő évben az egész vonalon kitört a harcz. Mátyás főherczeg már kora tavaszszal Komárom mellett táborozott, honnan Drégely és Nyitra felé vonult. Nógrád megvétele után (1594. márczius 25.) a magyarok Esztergom elfoglalását tűzték ki czélul. Mátyás főherczeg, az alsómagyarországi had vezére, áprilisban csakugyan Esztergom alá nyomult, de késedelmes fellépése következtében az ostrommal nem igen boldogult, ezért a nagyvezér közeledtének hirére seregének ellenzése daczára Győrbe vonult vissza.

Jellemző a közhangulatra, hogy a magyarok gróf Braun Erazmus komáromi várparancsnok közbenjárásának tulajdonították az ostrom abbanhagyását.

Szinán basa már július 18-án megkezdte Tata ostromát. A várat Paxy György parancsnoksága alatt 60 lovas, 100 gyalogos és 50 német zsoldos védte. Paxy csak egy nappal az ostrom megkezdése előtt érkezett vissza a várba a császári táborból, a lőszert pedig, melyet Győrből küldtek, útközben elfogták a törökök.

Győr eleste. A magára hagyott vár negyednapra megadta magát. (Századok, 1870. 241. Gyulai Rudolf i. m.) Tata alól a nagyvezér Győr felé vonult, mely nagyfontosságú vár szeptember 29-én török kézbe kerülvén, Szinán Komáromot vette ostrom alá. Komárom nagy veszedelemben forgott, mert sem elég őrséggel,

sem élelme nem volt, de a hős Pálffy Miklós, noha az előző harczokban megsebesült, Mátyás főherczeg utasítására nagymennyiségű élelmet és más készletet szállított be a várba. A török lovasság már október 6-án Komárom alá ért, majd a pusztításai miatt oly félelmetes tatár lovasság, átusztatva a Dunát, a csallóközi partról fedezte a török had átvonulását. A nagyvezér, miután Braun főkapitány a vár feladására irányuló felhívást visszautasította, csakhamar sánczokat hányatott és megkezdte a vár lövetését. De az őrség vitézül ellenállott. Már több rohamot vertek vissza a várbeliek, midőn a kémek a felmentő sereg közeledését hozták hirül. Braun Erazmus e hírre, bár az ostrom folyamán lábán megsebesült, a vár piaczán lelkesítő beszédet intézett a katonáihoz, melynek hatása alatt a német zsoldosok másnap Starsich Farkas alkapitány vezérlete alatt kitörtek s az aknamunkásokat egy szálig levágva, gazdag zsákmánynyal tértek vissza a várba. A felmentő sereg ugyan nem mutatkozott, de október 24-én a törökök megkezdték a visszavonulást s 28-án három ágyú és töméntelen podgyász hátrahagyásával egy részük Győr, a másik részük Tata felé elvonult. A török visszavonulása közben Starsich alkapitány kitört a várból és katonái csakhamar hatalmukba kerítették a törökök által hátragyott tábort.

A felmentő had azonban nem mozdult Pozsony környékéről, pedig ha ekkor üldözőbe vették volna Szinán hadát, az egykorú források szerint Győrt is visszafoglalhatták volna. Valószinű különben, hogy a nagyvezért a seregében kiütött ragály késztette a visszavonulásra, mert egykorú írók szerint a nagyvezér elvonulása után 8000-nél több beteg törököt vágtak le Komáromnál. (Millenn. Tört. V. 512.—512. Komárom Várm. és Vár. Tört. és Rég. Egylet 1891. évi jelentése 68—83.

Komárom felszabadulását Pálffy még október 29-én hirül vitte Bécsbe, mire Mátyás főherczeg Komáromba jött, de csakhamar visszatért a pozsonyi táborba. Komáromot a király Pálffy gondjaira bízta, míg a német zsoldosokat a Csallóközben, a Püspökitől Komáromig elterülő falvakban helyezték el.

Rudolf király a következő év tavaszán gróf Mansfeld Károlyt nevezte ki a császári hadak fővezérévé, a ki 1595. július elsején Pálffyval egyetértve, Esztergomot vette ostrom alá, melynek folyamán súlyosan megbetegedvén, Komáromba hozták, hol augusztus 14-én meghalt. (Magyar Tört. Eml. Irók: VII. 23.)

1597. május havában Pálffy Miklós Bernstein Jánossal, Nádasdy Ferenczczel és Petz, Esztergomban állomásozó császári ezredessel egyesülvén, Tata visszafoglalását tűzte ki czélul. Bernstein és Nádasdy még május 20-án elindultak, petárdákkal és mozsarakkal felfegyverkezve Almásig nyomultak, hol bevárván az Esztergomból jövő segédcsapatokat, a melyek elé Pogrányi Benedek küldetett 500 hajduval, az ostromló sereg 3000-re szaporodott. Másnap legnagyobb csendben közeledtek Tata felé, a várat megrohanták és csakhamar hatalmukba kerítették. Tatán egyelőre Petz főkapitány maradt 450 katonájával, 300 hajdúval és 25 huszárral, de az őrség egyrészét csakhamar elrendelték a várból, így Tata ismét a szükséges fegyveres erő nélkül maradt. Sajnos, ezt az intézkedést a török a maga hasznára fordította s Tata csak rövid ideig maradt a magyarok birtokában.

Szatirdsi Mehemet basa ugyanis, Győr felé vonultában október 9-én ostrom alá vette Tatát, melyet Vajda Kristóf mintegy 150 főnyi őrséggel védett.

Az őrség azonban, miután a Komáromból várt segély nem érkezett meg, október 13-án éjnek idején rejtekúton kimenekült a várból, melyet a törökök még három órán át lövöldöztek, mikor egy török nő, a kit a magyarok visszahagytak, az ostromlókat a várbeliek eltávozásáról értesítette.

A törökök ekkor bevonultak a várba, de a mint azt elfoglalták, egy akna felrobbant s 500 törököt temetett maga alá. (Millenn. Tört. V. 522. Századok 1870. 241.

Győr visszavétele.

Pálffy, a ki 1597—1598 telén Győrt folyton szemmel tartotta, a vár visszavételét tüzte ki czélul. Schwarzenberg Adolf, a királyi hadak vezére, a ki hadával az 1597—98. év telét Komáromban töltötte, Pálffy Miklóssal márczius 27-én délután egy óra tájt indult Komáromból Győr felé, melyet rajtaütéssel kézrekerítettek.

Győr elfoglalása után Pálffy és Schwarzenberg folytatták a harczot, előbb Veszprémet, majd 14.000 főnyi gyalog és lovas had élén július 31-én Tatát vették ostrom alá, melyet másnap hajnaltól kezdve délután öt óráig 6 nagy és 10 kisebb ágyuval szakadatlanul lövettek, s miután a 300 főnyi török őrség a várat feladni vonakodott, délután rohammal bevették s az őrséget egy szálig felkonczolták. Tata visszafoglalásával a vármegye dunántúli része megszabadult a török martalóczoktól, Komáromot pedig az 1598. évi országgyűlés rendeletéből még ebben az évben kijavították.

A következő évek jobbára portyázásokkal teltek el. A komáromi szabad hajduk még 1597. június 24-én Székesfehérvár felé portyázva, 2500 birkával, szarvasmarhával és több jól megterhelt lóval tértek vissza a hódoltsági részekből.

1598 május 7-én 540 komáromi és esztergomi szabad hajdú Szekszárdig hatolt előre. 1599. június elején pedig Bicskéig hatoltak s ott is rengeteg zsákmányra tettek szert.

Székesfehérvár visszafoglalása után (1601 szeptember 20.) számos kisebb vár került ismét vissza a törököktől, de 1602. augusztus végén a törökök ismét hatalmukba kerítették, ugyancsak ez időtájt került Tata is újból török kézre, hogy a következő évben, 1603-ban ismét gazdát cseréljen, ezúttal újból a császáriak birtokába kerülvén.

Az ostrom alkalmával a császári hadak nagy hasznát vették a John Smith angol tiszttől feltalált, »tüzes sárkány« elnevezésű röppentyűknek, melyeknek készítési módját a feltaláló 1602-ben mutatta be Komáromban Sultz császári tüzérségi parancsnok előtt. (Turul VI. 166.)

Rudolf önkényes eljárása, a protestánsok vallási sérelmei, az üldözések következtében támadt elégületlenség 1604 őszén nyilt felkelésben tört ki, a melynek élére Bocskay István állott.

A dunántúli részek 1605 tavaszán csatlakoztak a felkeléshez. Tata vára is kaput nyitott Némethy Gergely hajduvezér előtt (Pethő Gergely Rövid Magyar Krónikája, 166.), de Komárom és Érsekujvár megmaradt a Rudolf iránti hűségben. Csallóköz elfoglalásával azonban a hajdúk elzárták a Pozsony-Komárom közti összeköttetést, s ezzel a komáromi őrség hónapokon át magára volt hagyatva.

Az eredményes felkelő hadjárat az 1606. június 23-án létrejött bécsi békekötéssel nyert befejezést, melynek értelmében Komárom vármegye visszakerült a magyar király birtokába. A bécsi békének mintegy kiegészítő része a zsitvatoroki, melyet Bocskay közvetített a török és a Habsburgok között. A tárgyalások Komárom alatt a Zsitva vizének a Dunába való torkolatánál elterülő nyilt mezőn felütött sátrakban folytak.

Bocskay István.

A szultán és a bécsi udvar követein (Molarth János és Althan Adolf tábornokok, továbbá Thurzó György, Istvánfi Miklós, Batthyány Ferencz és Erdődy Kristóf) kívül megjelentek Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György, Bocskay fejedelem küldöttei is, a kik igen jó közvetítőknek bizonyultak a nehézkesen megindult tárgyalások során.

A zsitvatoroki béke véget vetett az 1592 óta czéltalanul folyó háborúnak s egyúttal rendezte a területi viszonyokat is.

A zsitvatoroki béke.

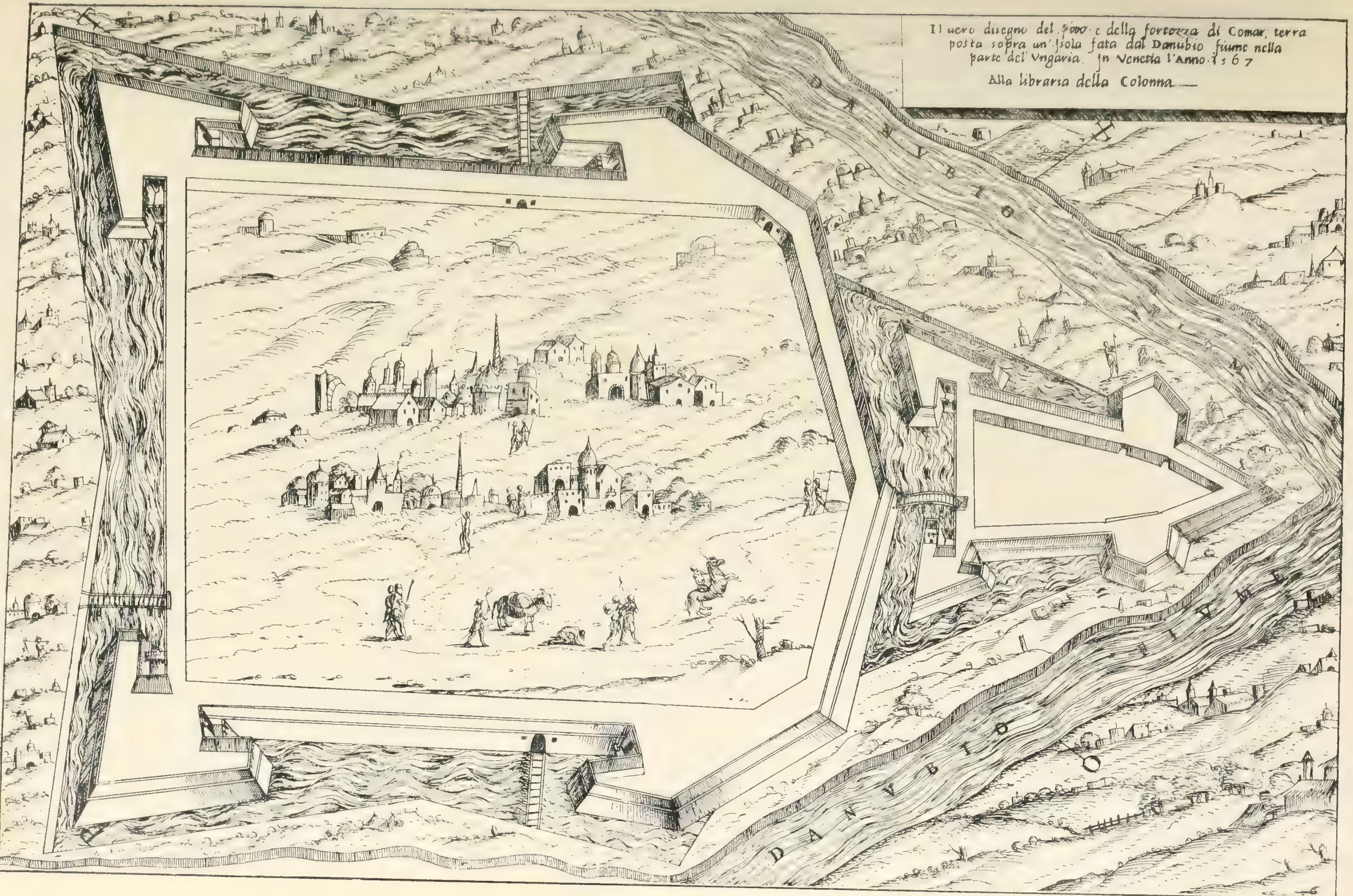
A békekötés értelmében csak 36 komáromvármegyei falu került török adó alá, 1610-ben már 51 behódolt és 51 a töröknek való szolgálattól ment szabados porta volt a vármegyében. De e porták is a vármegye dunáninneni részéből valók, mint Martos, Imő, Naszvad, Anyala, Baromlak, Udvard, Kótha (Kolta), Szemere, Kerekszállás, Jászfalu, Csúz, Fül, Kürt, Madar, Szent-Péter, Bagota.

Ez utóbbi összeírásban azonban a vármegye dunántúli járásáról említés sincsen, minélfogva e járás falvai vagy pusztán állottak, vagy a török hódoltsághoz tartoztak. (Századok 1877. 355. l.)

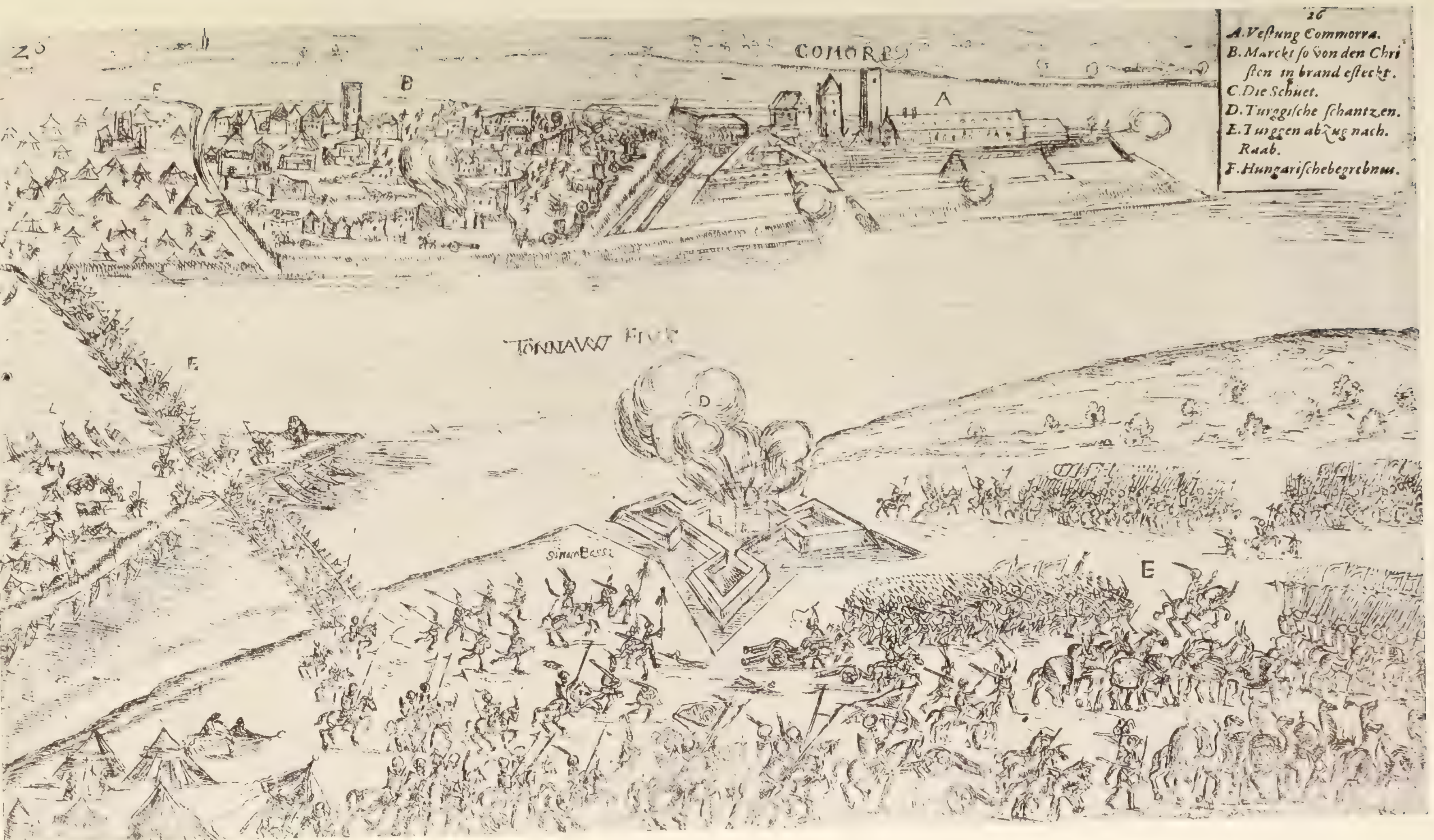
Az 1608. évi országgyűlés Mátyás főherczeget választotta királylyá, a bécsi és a zsitvatoroki békét pedig törvénybe iktatta.

II. Mátyás.

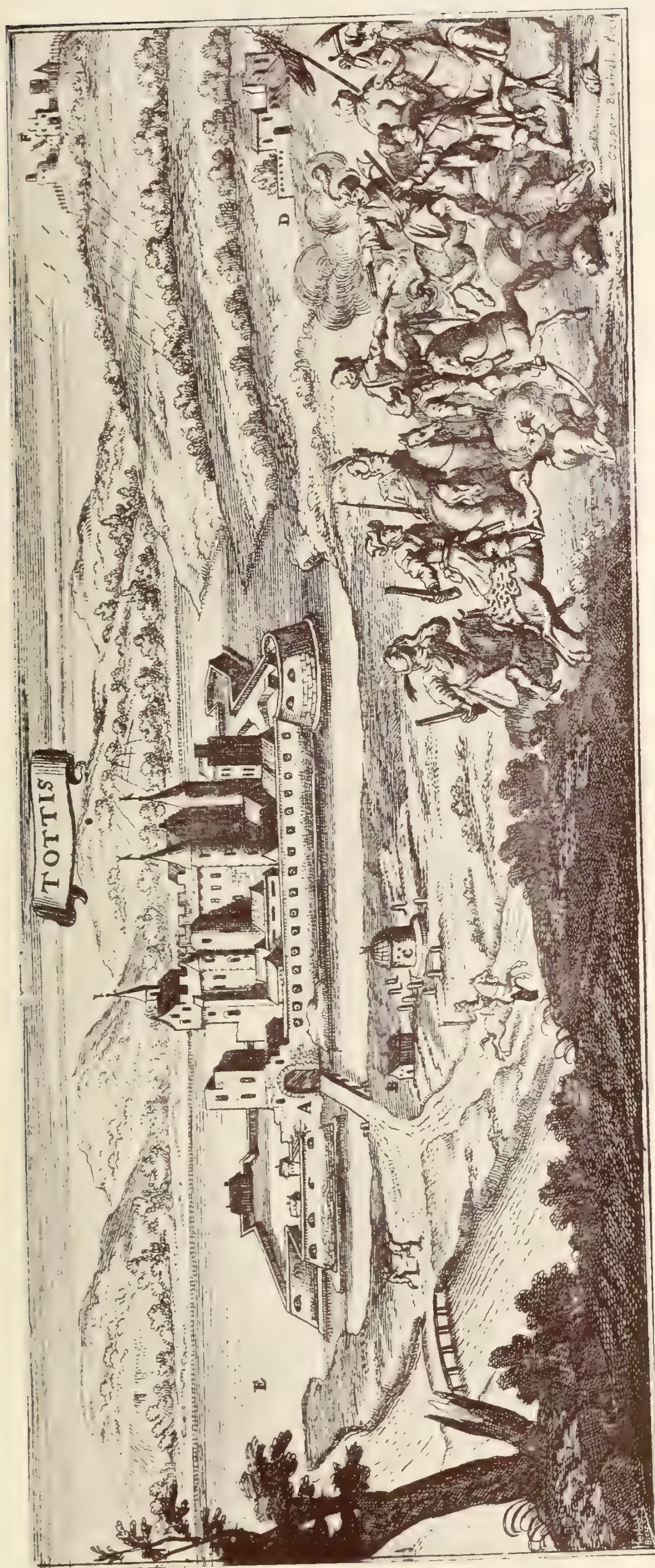
II. Mátyás Komáromot 1609-ben 1700 rénes forinton Khuen János Özsébnek s ez összeg visszafizetése után 1614-ben ugyanazon összeg erejéig Raiffenberg János Tódornak zálogosította el. (Rupp i. m. I. 1. 151.) Komárom elzálogosítását a magyarok nem szívesen fogadták, Hartwich von Stilten már 1613. október 9-én kelt levelével írja Pruckmannak, hogy e miatt igen nagy az

Komárom 1567-ben.
(Az Országos Képtárból.)

Komárom ostroma.
(Az Országos Képtárból.)

Tata a XVI. században.
(Az Országos Képtárból.)

elégületlenség a magyarok között. (Tört. Tár 1879. 366.) Raiffenberg halálával Komáromot Kolonich Imre nyerte királyi adományul.

1618 február 27-én Molard Lajos és Apponyi Pál Komáromban megkötötték Gratiani Gáspárral, a szultán főkövetével a szerződést, melynek értelmében Komárom, Nyitra, Bars és Hont vármegyékből 60 falut a töröknek engedtek át.

Az 1618. évi országgyűlésen ismét szóba került, hogy a komáromi kapitányság még mindig idegen kézen van, sőt Tatába is idegen származású kapitányt neveztek ki.

A rendek panasza különösen Raiffenberg komáromi kapitány ellen irányult, nem csupán az általa elkövetett hatalmaskodások miatt, hanem azért is, mert a vármegyei közgyűléseken megjelenő nemeseket is megtámadta. A komáromiak különben a miatt is panaszkodtak, hogy Raiffenberg megtiltotta a várfalakon kívül elpusztult házak felépítését, sőt több komáromi nemesi udvarház fedelét erőszakkal leromboltatta.

A tatai főkapitány viselkedése is sok panaszra adott okot. Pettinger Farkas, 1618 óta tatai főkapitány ugyanis, még komáromi alkapitánysága idejében, több rendbeli hatalmaskodást követett el az általa gyűlölt Pozsár Lukács ellen. 1613-ban kirendelte az egész komáromi helyőrséget Pozsár Lukács Bagota nevű falujának elpusztítására, utóbb pedig, mint tatai kapitány, gyakran megtámadta a közgyülésekre utazó nemeseket, a kikre egy vagy más okból neheztelt. A sérelmekre adott királyi válasz mentegetni igyekezett ugyan a főkapitányok eljárását a várfalak közelében való építkezés rendtartásának szabályaival, mégis a vizsgálatra kiküldött nádornak meghagyta a VI. t.-cz., hogy figyelme a leégett és az ujraépítendő házakra is kiterjedjen, a VII. t.-cz. pedig elrendeli, hogy a tatai kapitány helyét magyar tiszt foglalja el. (Millenn. Tört. VI. 203—204.) Ha mindezekhez hozzáveszszük a protestánsok vallási sérelmeit, melyeket Raiffenberg főkapitánytól el kellett szenvedniök, továbbá a zsoldhátralék miatt ingerült hajduság forrongó hangulatát, láthatjuk, hogy a talaj elő volt már készítve újabb felkelésre, melyet Hartwich von Stilten már 1613. október 9-én kelt levelében, a komáromiak hangulatára czélozva, előre megjósolt. (Tört. Tár. 1879. 366.)

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a cseh felkelés hírére, felismervén a pillanat fontosságát, a fenyegetett vallásszabadság védelmére 1619. szeptember havában kardot rántott. Bethlen még Kassára sem ért derékhadával, midőn alvezérei, Széchy György és Rhédey Ferencz a nyugati határ felé vonultak. Széchy majdnem akadály nélkül ért Érsekujvár alá, melyet az őrség feladott, az udvarhoz hű kapitányt, Koháry Pétert kiszolgáltatván Bethlen vezérének. (Millenn. Tört. VI. 233.) Bethlen Gábor.

Érsekujvár elfoglalásának hírére a komáromi hajdúk is mozogni kezdtek. Október elején 500 hajdú kijelentette, ha nem kap fizetést, a felkelőkhöz csatlakozik. (Tört. Tár 1879. 539.) A komáromi várban kiütött fejetlenség következtében Széchy hadának egy része akadálytalanul átjött a Csallóközbe, hol a révet őrző német gyalogságot támadták meg. (Tört. Tár, 1892. 328.)

A vármegye, melynek többsége ekkor protestáns volt, lelkesedéssel csatlakozott a felkeléshez. A vármegye rendei Markházy Márton alispánt és Laky János táblabirót küldték a szeptember havában tartott kassai országgyűlésre.

A beszterczebányai országgyűlésen a Magyarország királyává választott Bethlen szeptember végén Lakompak, majd Hainburg ostromára indult, mialatt Komárom és Győr között mintegy 3000 embert küldött át a dunántúli, még Ferdinánd hűségén levő várak elfoglalására, de Komáromot nem bántotta. A vár parancsnokának sikerült Chalauf Ibrahim esztergomi agától, természetesen jó pénzért, élelmiszert, bort és fát szereznie, s így megmenekült a kiéheztetés veszedelmétől, de midőn ez a fejedelem tudomására jutott, a portára írt levelében nem is késett a töröknek szemére hányni. (Török-Magyar Államokmt. I. 255.)

Az 1621. év elején a helyzet lényegesen megváltozott. Buquoy Longueval gróf, a császári sereg fővezére, egy kirohanása alkalmával Érsekujvár alatt életét veszítvén, Lichtenstein Miksa vette át a vezérletet, ki Gutánál erős sánczczal védelmezte táborát, de Bethlen hadai addig nyugtalanították, míg július 25-én serege romjaival átköltözött a Csallóközbe. Bethlen főtörekvése

most az volt, hogy Lichtenstein egyhamar ki ne jöhessen a Csallóközből, nehogy Pozsony védelmére mehessen. Ezt, noha Olgyánál csatát vesztett, el is érte. (Millenn. Tört. VI. 315.)

Komárom ostroma.

Bethlen hada eközben Komáromot vette ostrom alá, de sikertelenül, noha a város ez alkalommal a lángok martaléka lett. (Gyulai Rudolf i. m. 22.)

A felkelő hadjáratnak az 1622. év első napjaiban megkötött nikolsburgi béke vetett véget, melynek értelmében Komárom vármegye ismét visszakerült Ferdinánd birtokába.

Bethlen időközben külföldről tetemes segélyt nyervén, a nikolsburgi béke egyes pontjainak megsértését hozván fel okul, 1623 őszén újból fegyvert fogott. Jól szervezett hada már október 21-e körül elözönlötte a Csallóközt, mire Komárom várának parancsnoka sürgős segélyt kért Bécsből, mert ostrom esetén alig tarthatta volna magát.

A létrejött fegyverszünet alatt buzgón folytak a béketanácskozások, melyeknek eredményekép 1624. május 8-án megkötötték a békét, s ez megerősítette a nikolsburgi béke vivmányait.

A bécsi békével egyidejüleg Ferdinánd király a törökökkel is megkezdte a tárgyalásokat. 1624. szeptember közepén a magyar király biztosai már Komáromban voltak, mindazonáltal hónapok teltek el, míg a török biztosokkal találkoztak. A komáromi őrségből ugyanis egy csapat portyázó szeptember 1-je táján Ercsi és Pentele közt megtámadott egy pénzszállító török csapatot s a pénzt elragadta tőlük.

A budai basa ezért a Budán levő császári követet, gróf Althan Adolf kérésének ellenére, feltartóztatta s nem engedte Komáromba menni. (Török-Magyar Államokmt. I. 424.)

Igy azután gróf Althan kénytelen volt követtársaival hónapokon át Komáromban vesztegelni, s csak a következő év (1625.) április havában gyűlhettek össze a meghatalmazottak a hidasgyarmati határban tanácskozásra.

A külföldi protestáns fejedelmekkel kötött szövetség értelmében Bethlen 1626-ban harmadizben támadt Ferdinándra, de ez a felkelés nagyobb mozgalmat nem idézett elő a vármegyében.

A törökök bagdadi veresége után a porta is sietve megindította a béketárgyalásokat Ferdinánddal. Murtéza budai basa képviseletében a budai mufti, továbbá az egri basa, az esztergomi és a szolnoki bégek 1627. június 30-án Komárom és Szőny közt egy színben megkezdték a tanácskozásokat Ferdinánd biztosaival, Sennyev István váczi püspök, kanczellárral, Koháry Péterrel, Esterházy Dániellel és Questenberggel.

A szőnyi béke.

A béketárgyalások egész nyáron át elhúzódtak s csak szeptember 13-án nyertek befejezést. A szőnyi békének egyik pontja értelmében a ratifikált példányok kicserélése végett küldött követek egyike sem hagyhatja el hamarább császárja területét, mint a másik, hanem bizonyos napon találkozzanak Almás és Szőny között. (Millenn. Tört. VI. 397.)

A szőnyi béke huszonöt évre biztosította a békét a hadviselő felek között, de azért a végbeliek között napirenden voltak a kisebb csatározások.

1636 vége felé 4000 budai török Győrig portyázva, négy falut elhamvasztott, ötven embert leölt és hetvenet foglyul ejtett. 1641-ben Kisbérnél a törökök négy hajdút levágtak, ötöt és a velük volt két asszonyt foglyul ejtették. Az 1642-iki békealkudozások okmányai szerint Komárom vármegyéből harminczkét embert vittek rabul s rabváltságért 7582 forintot fizettek a töröknek. (Gyulai Rudolf i. m. Tört. Tár. 1885. 580.)

IV. Murád szultán halála után a béke megerősítése, valamint a végbeli zavarok elintézése végett a porta Oszmán aga kapucsi basát küldte Magyarországba, a ki a többi török kiküldöttel együtt 1642 január 12-én Szőnyben megkezdte az alkudozásokat Lippay György, Esterházy Dániel, Mikulich Tamás és Szunyogh Gáspár királyi biztosokkal. Az alkudozások csakhamar véget értek és 1642. márczius 19-én húsz évre újból megkötötték a békét.

De ez a második szőnyi béke a végbeli viszonyokon mitsem változtatott, mert a hódoltsági falvak ügyét újabb tárgyalásokra halasztották. (Millenn. Tört. VI. 476.)

Rákóczi György.

Bethlen utóda az erdélyi fejedelemségben, I. Rákóczi György, a svédek segélyére támaszkodva, 1644-ben fegyvert fogott, de e felkelés, mely az 1645

deczember 16-án kötött linzi békével befejezést nyert, nagyobb hullámokat nem vert a vármegyében. Annál több bajt okoztak a török portyázások, melyek szinte évről-évre szedték az áldozatokat. 1644-ben az esztergomi törökök a vármegye dunántúli részét verték fel, mely alkalommal 300 embert elraboltak. 1648-ban Tata környékén, tavaszszal is, aratáskor is sok embert fűztek rabszíjra. 1655 deczember vége felé Érsekújvár környékén három falut kiraboltak és a lakosokat részint leölték, részint fogságra vetették. 1661-ben és 1662-ben, valamint 1664-ben ismét Érsekújvár környékén garázdálkodtak, az előbbi évben kétszáz embert, 1662-ben egy behódolt faluból két nemest, egy czigányt és negyven jobbágyot, 1664-ben pedig kétszáz keresztényt vittek el rabul, sőt ebben az évben a törökök átjöttek a Vágdunán, s annak partján három csallóközi falut vertek fel, a negyven éven felüli lakosságot levágták, az ifjuságot pedig foglyul ejtették. (Gyulai Rudolf i. m. 15. l.)

A török veszedelmen kívül ez időtájt a ragály is sok áldozatot követelt. 1655-ben a komáromi jezsuita évkönyvek a pestis fellépéséről tesznek említést, azonfelül a császári sereg sem volt különb a töröknél. Des Souches császári tábornok 1664-ben az udvardi járásban harmincz embert felakasztatott, negyvennek pedig orrát-fülét levágatta, mert élelmiszert vittek Érsekújvárra a törököknek.

Komárom várának parancsnoka ez időtájt gróf Puchhaim Kristóf volt kinek III. Ferdinánd király 1650-ben Komáromot adományozta. A vár ekkor igen csekély számú őrséggel volt ellátva, sőt 1651-ben faltörő ágyúkat, mozsarakat és gránátokat szállítottak innen Kanizsa ostromára. (Magy. Tört. Eml. II. Irók VI. 34.)

A vár erődítési munkálatai azonban sohasem szüneteltek. A mai csillagsáncz helyén 1592—1649 közt palánkok épültek, 1654 táján létesült a Szent-Miklós kastély, 1662-ben pedig a Szent-Fülöp és Szent-Péter nevű palánkok.

I. Lipót uralkodásának első éveit az erdélyi viszonyok és a töröknek újabb hódításai kötötték le. I. Lipót.

A töröknek az erdélyi ügyekbe való beavatkozását a bécsi udvar aggodalommal fogadta s különösen arra a hírre, hogy a török Kassát megtámadni készül, csakhamar hozzáfogott a fegyverkezéshez. 1658 nyarán már tekintélyes sereg gyült egybe Komárom körül, mely Gonzaga parancsnoksága alatt Kassa felé indult. (Tört. Tár 1880. 6.)

Még mielőtt kardélre került a dolog, Lipót király 1659-ben, mellőzve a komáromi uradalomnak zálogbaadását, azt tartozékaival együtt gróf Zichy István győri főkapitánynak adományozta.

1662 szeptember havában a török aga megjelent Komáromban, panaszt emelni Zrinyi Miklós legutóbbi portyázásai miatt. (Tört. Tár 1881. 119.)

Hasztalan uralkodott békés hangulat az 1662. évi május elsejére egybehivott országgyűlésen, az itt elhangzott nyilatkozatok hatástalanok voltak a törökökre, a háború Konstantinápolyban 1663 elején már befejezett dolog volt.

A török hadikészülődéseinek hirére a bécsi kormány még egyre folytatta a békealkudozásokat, s csak midőn a török had már az Aldunánál táborozott, kezdték a császári hadat összpontosítani, valamint fegyverbe szólították, noha elkésve, a nemesi felkelést is.

1663 július elején Komáromban és Érsekújvárt mintegy 10.000 ember táborozott. Az egykorú tudósítás szerint ugyanannyi főből álló magyar hadat a Csallóközben helyeztek el, míg Nádasdy Ferencz, Batthyány Ádám és Esterházy Pál, Győr és Komárom között mintegy 30.000 embert vontak össze. (Tört. Tár, 1980. 126.)

A nagyvezér csak július hó végén kezdte meg a hadműveleteket, s nem, mint eredetileg tervezte, Győr vagy Bécs, hanem Érsekújvár ellen fordult. Mialatt a török had Esztergomnál megkezdte az átkelést a Dunán, Forgách Ádám érsekújvári főkapitány augusztus 6-án a törökök által már előbb megszállott Párkányt megtámadta, de a törökök már felkészülve várták s Forgách súlyos vereséggel hagyta el a küzdelem színhelyét.

Forgách vereségének híre nagy megdöbbenést okozott a vármegyében, a megfogyott érsekújvári őrség kiegészítésére Komáromból is küldtek katonaságot, de ez már nem sokat lendített a vár sorsán, mert Érsekújvár szeptember 26-án kaput nyitott. Érsekújvár eleste után egyedül Zrinyi Miklós vette fel a küzdelmet Érsekújvár eleste.

a törökökkel. Október havában ismét Komáromnál táborozott, honnan október 16-án csatlakozásra szólította fel a győrvármegyei nemességet. (Tört. Tár VII. 253.) Hadával az Érsekújvárról Esztergomba visszatérő törököket folytonos támadásokkal zavarta, sikerült is neki a tatárok által elfogott rabok egy részét kiszabadítani. (Millenn. Tört. VII. 175—181.)

Az 1664. évi hadjárat folyamán Des Souches császári fővezér Nyitra visszavétele, s a lévai, majd a szentbenedeki győzelem után Érsekújvárt vette ostrom alá, de Montecuccoli szentgotthárdi győzelme ellenére is csakhamar összeszedték magukat a török hadvezérek. Ahmed basa Esztergomon át sietve vonult Érsekújvár felmentésére, minek hírére a császári sereg abbanhagyta az ostromot.

A szégyenteljes vasvári béke (1664 aug. 14.) értelmében Érsekújvár továbbra is török kézben maradt, ezzel a vármegye dunáninneni része továbbra is ki volt szolgáltatva a török martalóczoknak. A vasvári béke ugyan egy időre a török háborunak véget vetett, de a békekötés következtében támadt általános elégületlenség újabb bonyodalmakba sodorta az országot.

Főleg az Érsekújvár vidékén lakó birtokosok voltak elkeseredve, mert előre látható volt, hogy a török folytatni fogja hódításait, de másrészt a török közelléte örökös rettegésben tartotta a csallóközieket. A bécsi udvar némi kísérleteket tett ugyan a kedélyek megnyugtatására, de a nemzetnek ellene táplált bizalmatlansága már sokkal mélyebb gyökeret vert, semhogy egykönnyen kiirtható lett volna. A kormány tehát mindenekelőtt az ország fékentartását tűzte ki czélul.

E végből a várakba csak katholikus vallású, leginkább császári főtiszteket neveztek ki kapitányokul, a városok szabadalmait megnyirbálták s a városi közigazgatás élére katholikus vallású elöljárókat tettek ; ezzel egyúttal megkezdődött a protestánsok üldözése és elnyomása, valamint a gyanusítottak ellen való hajsza is.

Teleki Mihály már 1665. január 3-án írja Szatmárról, hogy az érsekújvári főkapitányságot Komáromba helyezték át, melynek parancsnoka báró Zuza tábornok lesz.

Azonban ekkor még Des Souches volt a komáromi várkapitány, a ki a városi közigazgatás ügyeibe is minduntalan beleavatkozott. 1666-ban az ő erőszakos fellépése következtében alakult a városi tisztikar, hosszú idő óta első ízben, csupa katholikusokból. Utóda, báró Zuza a hitfelekezeti ügyekbe még jobban beleártotta magát. 1668-ban meghagyta az alispánnak, hogy a katholikus ünnepeket a nem katholikus vallásúakkal is tartassa meg. E miatt már április 23-án zavargások voltak a városban, de az ügy szóba kerülvén a vármegyei közgyűlésen, a főispán a protestáns nemességnek adott igazat.

Vallási sérelmek.

Rövid idő mulva a vallási sérelmek nagyobb arányokat öltöttek. 1670-ben Széchenyi György kalocsai érsek rendeletére, gróf Hoffkirchen Károly Lajos komáromi várkapitány katonai karhatalommal elfoglalta Komáromban mindkét protestáns hitfelekezet templomát, iskoláit és paplakát. A viszonyok Tatán sem voltak kedvezőbbek. Ennek várkapitánya, gróf Csáky László, nagy műveltsége ellenére is ugyanez időtájt szintén kezdte háborgatni a protestánsokat vallásgyakorlatukban, sőt a református templomot le is foglalta, melyet csak kilencz év mulva váltottak vissza 600 forintért. Addig kis fatemplomban tartották istentiszteletüket.

Az 1681. évi országgyűlésen a protestánsok által benyujtott sérelmek között a már említett kettőn, Komáromon és Tatán kívül még a következő helységeket találjuk megnevezve, hol a protestánsok templomai, paplakjai, iskolái vagy egyéb birtokai hasonló sorsban részesültek : Ekel, Túri-Szakállas, Apácza-Szakállas, Ekecs, Nagy-Megyer, Csicsó, Néma, Füss, Kis-Tany, Nagy-Keszi és Mocsa. (Gyulai Rudolf i. m. 33. l. — Török Magyar Államokmt. IV. 186.)

Szelepcsényi Györgyben, a kit a kormány Lippay halálával az esztergomi érseki székbe ültetett (1666—1685.), oly férfiút nyert, a kire feltétlenül számíthatott.

Kollonics Lipót.

Kívüle még egy másik férfiú tűnt ki e sötét korszakban, főleg a protestánsok elleni gyűlöletével. Ez gróf Kollonics Lipót, a ki ugyanekkor nyitrai püspökké neveztetett ki. Kollonics Komáromban született, s így pályája közelebbről érdekli a vármegye történetét. Atyja komáromi várparancsnok korában tért vissza

a kath. egyház kebelébe. Eredetileg katonai pályára szánták. A máltai lovagrendbe lépett, s hosszabb időn át vitézül harczolt a hitetlenek ellen. Midőn nyitrai püspökké lett, még fel sem volt szentelve, s ilyképp e püspökséget csak két év mulva foglalta el, míglen 1685-ben győri püspökké lett. Évtizedeken át tartó főpapi pályája alatt végzetes szerepet vitt hazánk történetében, s a protestánsok kíméletlen üldözésével, valamint a magyarok elleni kérlelhetlen gyűlöletével a későbbi felkelések egyik okozója lőn. Kollonics méltó társa Sinelli Imre bécsi püspök és 1674 után miniszter volt, a ki ugyancsak Komáromban született; mészáros fia volt s Lipót király egyik legbizalmasabb embere lett. (Millenn. Tört. VII. 296.)

A bécsi kormány alkotmányellenes magatartása a kath. főurak körében is visszahatást keltett. Összeesküvés támadt, melynek élére maga a nádor, Wesselényi Ferencz állott.

De Wesselényi váratlan halálával az összeesküvés más irányba terelődött, nemsokára fel is fedezték, és az egész mozgalmat vérbefojtották. Noha a nemzet nagy része távol állott a főurak ez összeesküvésétől, a bécsi kormány kapott az alkalmon, hogy a protestánsok üldözését mennél nagyobb mértékben kiterjeszthesse.

Az 1671-ben megnyilt pozsonyi vértörvényszék elé e megyebeli protestáns papokat is idéztek; ezek között volt Vigléb János, komáromi evang. lelkész is.

A komáromi protestánsok hosszú időn át lelkész nélkül maradtak. A reformátusok ugyan 1676-ban titokban lelkészt hívtak a városba, de a várparancsnokság erről tudomást szerezvén, a lelkészt elfogatta és Lipótvárba vitette. (Gyulai Rudolf i. m.)

Gróf Rottal János 1674-ben 7992 forintot vetett ki a vármegyére, de a jobbágyság sanyarú helyzete miatt ennek az összegnek csupán 30 százaléka folyt be. Már 1672-ben behozták a fogyasztási adót, melyet az előző évben Komárom vármegyében próbáltak ki. A sok inséghez járult még a pestis, melynek 1678-ban Kormárom vármegye területén 320, a városban 219 ember esett áldozatul.

A vasvári béke következtében a törökök elleni hadikészülődések is szüneteltek, sőt a sereg ellátásáról sem gondoskodtak. 1677-ben a tisztek nem kapván fizetést, kénytelenek voltak fegyvereiket és lovaikat eladni, hogy családjaikat eltarthassák.

Thököly Imre.

Thököly és a bujdosók sikerei némi engedékenységre bírták Lipót királyt. Az 1681. évi országgyűlésen első sorban a protestánsok vallási sérelmei nyertek elintézést, minek következtében Komáromban mindkét protestáns felekezet visszakapta elfoglalt épületeit.

A Thököly-féle felkelés hullámai csak 1683-ban csaptak át Komárom vármegye területére, mikor már a török Bécset fenyegette.

Komárom várában ekkor mintegy 600 ember volt. Midőn 1683 tavaszán Kara Musztafa 250.000 főnyi hadával Magyarország határát átlépte, az egész ország Thököly pártjához csatlakozott.

A nagyvezér Székesfehérvárról Győr alá vonult, majd Bécset ostromolta. Ezalatt Thököly, a ki ekkor már jóformán egész Felső-Magyarország ura volt, a magára hagyott Komáromot vette ostrom alá. A város ekkor szintén Thökölyhez pártolt, s lakosai, hogy a vár ostromát megkönnyítsék, a XVII. század végén ott járt Tollius tudósítása szerint, felgyujtották a várost.

A várbeli őrségből egy porkoláb fejtett ki nagy tevékenységet, hogy a várat a kuruczok kezére juttassa, és mikor Thököly hadainak el kellett hagyniok Komáromot, ő is hozzájuk csatlakozott, híven kitartott a kuruczok mellett, de végre 1685-ben Váradnál a császáriak elfogták. (Tört. Tár, VII. 39,)

Bécs felmentésével azonban a helyzet lényegesen megváltozott. Míg Kara Musztafa hada eszeveszett futásban keresett menedéket, addig Sobieski János lengyel király, a győztes felmentő sereggel Párkány felé vonult, hol a törökök október 9-én nagy vereséget szenvedtek. A párkányi csatában résztvett Komárom vármegye felkelt nemessége is Thaly Ferencz vezetése alatt, a ki a csatában életét vesztette. (Gyulai R. i. m. 69. l.)

Esztergom visszavételével a vármegyét a törökök részéről többé nem fenyegette veszedelem. Sajnos azonban a protestánsok nem örülhettek a törökök felett kivívott győzelemnek, mert a vallásüldözés csakhamar újból elkezdődött.

Száky János református lelkészt, a ki a szigorú tilalom ellenére visszatért Komáromba, a katonaság megölte (Beöthy : Romemlékek.), a protestáns iparosokat pedig 4 forint büntetés terhe alatt kényszerítették az egyházi körmenetekben és szertartásokban való részvételre.

Buda visszavétele.

Az 1683-ban kivívott siker hatása alatt az udvar Magyarország felszabadítását tűzte ki czélul.

1686-ban Budát foglalták vissza a törököktől. Az ostromban résztvett Fiáth János, a vármegye későbbi alispánja (1688—1690). A kivívott győzelmek azonban óriási terhet róttak a népre. Maga gróf Zichy István országbíró, Komárom vármegye főispánja, 1685-ben ezt írja Koháry Istvánnak : »szegény hazánk valóban nagy pusztulásra juta ; ha isten hamar békességet nem ad, éhenhaló elég lészen«. — E sorok élénken és híven ecsetelik az akkori helyzetet. 1685-ben már a Csallóköz is annyira elpusztult, hogy alig lehetett egy-két kunyhóban embert találni.

A katonaság eltartására kivetett adó roppant teherként nehezedett a lakosságra. 1687/88-ban hathavi téli katonai beszállásolás czímén 14.455 forint 41 dénárt, 1688/89-ben 14.898 forint 78 dénárt, 1689/90-ben pedig csak 7401 forint 94 dénárt fordítottak a katonaság eltartására szükséges portiókra. 1690 91-ben 5402 forint 18 dénárt adott ki a vármegye katonai porcziók czímén.

A lakosságra óriási teherként ránehezedő adó behajtása kíméletlen katonai segítséggel történt. 1688/89 telén Székesfehérvár és Komárom között egy hideg téli éjtszakán öt falu népe az erdőkben keresett menedéket az adóbehajtásra kiküldött katonaság elől, s kilencz gyermeket hagyott az úton, a kiket megfagyva találtak. (Millenn. Tört. VII. 523.)

A Kollonics-féle kormányrendszer nagyszabású gyarmatosítással akarta sarokba szorítani a magyar elemet. Az utolsó török háborúk alatt a Balkánról kiszorult ráczok mindegyre tömegesebben telepedtek le Magyarországon. Egyes rajok Komáromba húzódtak, melyet már a XVI. század elejétől kezdve különös előszeretettel kerestek fel. (Millenn. Tört. VII. 515.)

Időközben a hatalom üldözései elől menekülő nép itt-ott tömörülni kezdett. A Vértes hegység buvóhelyei alkalmas tanyául szolgáltak az üldözötteknek, csak vezérre volt szükség, hogy felvehessék a harczot elnyomóikkal.

II. Rákóczi Ferencz.

Mikor Rákóczi Ferencz kibontotta a szabadságharcz lobogóit, a bécsi kormány egyre-másra küldözgette a vármegyéhez rendeleteit, melyek legnagyobbrészt a bajor háborúban szükséges katonaság kiállítására vonatkoztak. Már a nyár folyamán számos szökött katona lehetett a vármegyében, a kik a bajor háborúba küldött ezredekből ezernyi veszély közepett vergődtek haza. Lipót király ugyan még június havában meghagyta a vármegyének, hogy a szökött huszárokat kutattassa és feltalálás esetén adja át a győri parancsnoknak, sőt július 16-án a vármegyére eső katonai létszám kiállítását sürgeti, de e rendeletek foganatosítása már nem ment könnyen, mert a felkelés híre villámgyorsan elterjedt a vármegyében.

Gróf Bercsényi Miklós hadainak közeledtére a Montecuccoli ezredből tíz század vasas katona Pestről Győrbe vonultában szinte akaratlanul is előhírnöke volt a kuruczhad közeledésének.

A bécsi kormány, mely a mozgalomnak eleinte nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, s melynek minden figyelmét a bajor háború kötötte le ez időtájt, csak 1703 nyarán kezdett gondoskodni a védelem szervezéséről.

Lipót király még augusztus 13-án kelt leiratával óva inti a vármegyét attól, hogy a szabadság visszaszerzésének ürügye alatt a lázadókhoz csatlakozzék. E válságos időkben halt meg gróf Zichy László, a vármegye főispánja, kinek helyébe Lipót király gróf Esterházy Antalt nevezte ki.

Esterházy Antal.

Gróf Esterházy Antal (született 1676. † 1722.) már kora ifjuságában a törökök ellen harczolván, fogságba esett, s szabadságát csak a karloviczi béke után nyerte vissza. Ezután számos kitüntetésben volt része. Többek között Pápa város kapitánya és egy császári ezred parancsnoka volt. Midőn főispáni székét elfoglalta (augusztus 29.), akkor már az egész vármegye telítve volt a kurucz támadás hírétől szított forradalmi hangulattal.

Lipót még augusztus 20-án meghagyta a vármegyének, hogy a Komáromból Árva és Likava várakba rendelt hadiszerek elszállításáról gondoskodjék. Alig néhány hét mulva újabb királyi rendelet érkezett a vármegyéhez, melyben

Érsekújvár és Komárom erődítési munkálataihoz közmunka kirendelését parancsolja. Szeptember 19-én személyes nemesi felkelést rendel el a felkelők ellen. A felkelt nemesség gyűlőhelyéül Komárom és Esztergom volt kijelölve. A felkelősereg azonban lassan készült fel, s ezért október 3-án a király újabb sürgető rendeletet intézett a vármegyéhez.

A kuruczhad e közben egyre jobban közeledett a vármegye határához. Hatástalanok maradtak Lipót király október 18-iki kiáltványai, melyekben közbocsánatot hirdetett, de egyúttal meghagyta a vármegyének, hogy a kuruczokat, a kik csatlakozásra szólítják fel a népet, fogják el és adják át Huyn és Pfeffershoven császári parancsnokoknak, kik a pártütőket irgalmatlanul ki fogják végeztetni.

A nemesi felkelés végre nagy nehezen felkészült és Forgách Simon tábornok vezérlete alatt a kuruczok ellen indult, de Zólyomnál ismételten megveretvén, Pozsonyig hátrált. Deczember 24-én Károlyi Sándor Dévénynél átkelt a Morván, Alsó-Ausztriát pusztította, mialatt a kuruczok a Csallóközben egész Komáromig portyáztak.

Lipót király rendelete, mely újból 102 lovas és gyalogos kiállítását követelte a vármegyétől, kissé megkésett, épp úgy feleslegesnek bizonyult Esterházy Antal főispán parancsa, mely a vármegyei lovasságot Gönyőhöz rendelte. Az új év (1704) lényeges fordulatot idézett elő a dolgok állásában. A kuruczok a Dunántúlra csaptak át, mely szintén a felkeléshez csatlakozott. A következő (1704.) év elején Esterházy Antal főispán is Rákóczi pártjára állott. Példáját követte az egész vármegye nemessége, egyedül a megvíhatatlan komáromi vár maradt meg a császáriak birtokában, honnan azonban a kuriális nemesek lassanként kiszökdöstek.

A bécsi kormány a kuruczok sikereinek hatása alatt gróf Heister Szigbertet nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává és herczeg Esterházy Pál nádor útján újból közbocsánatot hirdetett. Heister márczius havában megkezdvén az előnyomulást, miután a Dunántúl egy részét pusztítva bekalandozta, Komárom körül összpontosította a császári hadat, hogy a Csallóközt megtisztítsa a kuruczoktól. Bevárván a gróf Pálffy János vezérlete alatt álló horvátokat, a gróf Pekri Lőrincz és Ocskay László dandárnokok alatt álló kuruczok ellen indult, a kik az április 21-én Püspökinél kivívott siker óta folytonosan támadták a gutai sánczokat, melyeket időközben a császáriak foglaltak el. — Április 28-án Pekri, Ocskay és Somogyi Ferencz huszárezredes, mintegy 1000 lovassal és 500 gyaloggal elindultak Komárom felé és Nyárasdnál összeütköztek Heister táborával. Erős küzdelem támadt, melynek folyamán a kuruczok a túlerővel szemben hátrálni voltak kénytelenek. A császáriak a nagymagyari révig üldözték a hátrálókat és Pekri Lőrincz, a ki súlyosan megsebesült, csak a segélyére siető Bercsényi védelme alatt tudott elmenekülni. (Thaly Kálmán : Ocskay László. 40. old. Pozsony várm. monogr.)

Heister Szigbert.

Heister ezután Érsekújvárt mentette fel az ostromzár alól, majd Léva felé vonult, de arra a hírre, hogy a Dunántúl a kuruczok mindegyre nagyobb tért hódítanak, csakhamar visszafordult s Érsekújváron át május 16-án ismét Komáromba érkezett s innen a dunántúli vármegyékbe vonult.

Míg Heister a Dunántúl volt, a dunáninneni részen a kuruczok mindegyre nagyobb sikereket arattak. A szomolányi győzelem után (május 28.) Bercsényi Ebeczkyt és Szabó Mátét a Csallóközbe, Galánthai Balogh István ezredest pedig a gutai sáncz elfoglalására küldte. A megrettent haditanács egymásután küldözgette rendeleteit a vármegyére. Hogy a lakosságot megnyugtassák, május 12-én a király felszólította a vármegyét, tegye közhírré, hogy a császári sereg által okozott károkat a károsultak jelentsék be gróf Lamberg miniszternek. Ezt a csekély kedvezményt azonban csakhamar szigorúbb rendeletek követték.

A hadi tanács május 15-én szemére hányta a vármegyének, hogy Heister seregének ellátására semminemű intézkedést sem tett, egyben utasítja a vármegyét, hogy ebben az ügyben Friedberg hadibiztossal egyezkedjék. Csakhogy ekkor már nem volt senki, a ki ezeket a rendeleteket végrehajthatta volna, mert, mint a május 23-án kelt királyi rendelet is mondja, a vármegye legnagyobb része a felkelőkhöz állott.

A szeptember 12-én kötött fegyverszünet alatt Heister, a ki az engesztelhetetlenség képviselője volt, szigorú intézkedésekkel akarta meggátolni a fel-

kelés tovaterjedését. Már szeptember 23-án megtiltotta a vármegye lakosságának a fegyverviselést, majd október 16-án eltiltotta a Rákóczi által veretett rézpénz forgalmát, november 12-én pedig Lipót király megsürgette az általános lefegyverzés tárgyában kiadott rendelet végrehajtását s egyúttal 1350 köböl gabonát követelt a vármegyétől.

A fegyverszünet lejártával, november 16. és 17-ike közötti éjjel a kuruczok elfoglalták Érsekújvárt, mely a további harczok folyamán hatalmas támaszul szolgált a fölkelő csapatoknak. Érsekújvárt a Rákóczi-párti vármegye, mely Komáromból kiköltözködni kénytelenült, új otthonra talált, miután már előzőleg, 1704 elejétől Tatán és Udvardon tartotta üléseit. 1704 végétől vagy Érsekújvárt vagy Bottyán János várában, Bátorkeszin, folytak le Komárom vármegye közgyűlései. 1705 elején a Duna mentén Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz vitéz dandárnoka volt a helyzet ura. Bottyán, a ki Érsekújvár bevétele után Madart és Szent-Pétert nyerte adományul, a télen át erélyesen szervezte seregét. Nagyrészt komáromvármegyei legénységből alakította híres huszárezredét, mely a későbbi harczokban oly sokszor vitte győzelemre a kurucz zászlókat. Az 1705. év kisebb csatározásokkal telt el. Bercsényi lázas tevékenységet fejtett ki, hogy a nagyszombati vereség hatását ellensúlyozza. Körútjában ellátogatott a Csallóközbe is. Igy márczius végén Szent-Péteren találjuk, míg Kamocsánál Rétey György kuruczezredes tanyázott.

Bottyán János.

I. József.

Lipót király halálával (1705. május 5.) a trón fiára, Józsefre szállott, a ki május 15-én tudatta a vármegyével, hogy Heister helyébe gróf Herbevillet nevezte ki hadai fővezérévé.

Az új hadvezérnek természetesen megint pénz és katona kellett.

A király június 22-én 1687 köböl gabonát vagy annak árát, (egy köböl értéke 1 forint 15 krajczár) és 24 ökröt követelt a vármegyétől, de Friedberg élelmezési biztos semmire sem tudott menni a vármegyével és ezért a király meghagyja, hogy a még Heister seregének élelmezésére fordított 20.000 forint ügyében kitűzött tárgyalásra küldjön a vármegye követeket Bécsbe. Schlick császári tábornoknak azonban már nem volt türelme tárgyalni a vármegyével, s azért augusztus 4-én ráírt a vármegyére, hogy miután a kivetett adót sem természetben, sem készpénzben nem szolgáltatta be, azt mielőbb fizesse meg, mert különben irgalmatlanul behajtja a lakosságon.

A nyár folyamán kötött rövid fegyverszünet lejártával ismét megkezdődtek az ellenségeskedések. Bercsényi újból bejárta a Csallóközt. Az új főhadvezér az osztrák határszélek védelmét gróf Pálffy Jánosra bízván, maga szeptember elején Győrön, Komáromon és Budán át Erdélybe akart betörni. November elején Pálffy hada már Győr és Komárom között táborozott, mindennek daczára Bottyán gróf Csáky Mihálylyal ostrom alá vétette Tatát, s utóbb maga is oda sietett a derékhadával, mire a várbeliek közül a magyarok egyenként kiszökdöstek és a kuruczokhoz csatlakoztak. A várban maradt német had, miután hasztalan várt segítséget, november 22-én kegyelemre megadta magát.

Bottyán még aznap megszállotta Tatát s onnan Pápa felé tartott.

Starhemberg Guido.

A fegyverszünet lejártával a magyarországi császári hadak fővezérévé gróf Starhemberg Guidót, a császári sereg legjelesebb tábornokainak egyikét nevezték ki, a ki még a fegyverszünet alatt Komárom felé vonult, de Bottyán, Esterházy Antallal egyesülve, még szeptember első napjaiban Banánál állást foglalt, hogy Starhemberg előnyomulását megakadályozza. Mivel Starhemberg Esztergom felmentését tűzte ki czélul, ezért Bottyán előőrseit Komárommal szemközt helyezte el, maga pedig lovasezredével Nyergesújfalunál állt fel.

A dunántúli hadjárat.

Eközben Rákóczi szeptember 14-én véres harczok árán bevette Esztergomot, de a vár nem sokáig maradt a kuruczok birtokában, mert Starhemberg október 19-én visszafoglalta, tulajdonképpeni czélját azonban, hogy t. i. az előnyomulást folytassa, nem érte el, mert a kurucz hadak elől ismét kénytelen volt visszavonulni Komáromba, honnan a Csallóközön át Pozsony felé vette útját. Bottyán mindenütt a nyomában. Október végén Szent-Péternél táborozott, honnan egyfelől Komáromot szorongatta, másfelől a fürge kurucz lovasság egész Szeredig portyázott.

November 6-án Starhemberg már téli szállásra osztotta szét hadait és ezzel a hadjárat ebben az évben véget ért. Az apró csatározások mindazonáltal szünet nélkül tovább folytak. Bottyán, miután Starhemberg Somorjánál

Zsitvató.
A zsitvatoroki béke szinhelye.

elsánczolta magát, arra törekedett, hogy a császáriak összeköttetését Pozsony, Győr és Komárom között, mindjobban megnehezítse. Deczember elején Karvánál lesbe állott egy hadosztálylyal, de ekkor Rákóczi a Dunántúlra rendelte. Bottyán azonban egyre halasztotta eltávozását a karvai sánczokból, hogy Starhemberg mozdulatait megfigyelhesse. Később Nyergesújfalunál, majd Neszmély, Szőny és Tata környékén ütötte fel hadiszállását. A közép-dunai kurucz hadak feletti vezérletet ugyanekkor Esterházy Dániel vette át, kinek hadai folyton nyugtalanították a császáriakat.

Az 1706. év végével a vármegye legnagyobb része a kuruczok birtokában volt. Csupán Komárom és a Csallóköz uralta a császáriakat. De a nép híven kitartott a kuruczok mellett ; a császári hadak közeledtének hírére a falvak lakossága mindenütt elfutott vagy pedig az élelmet vermekbe rejtett. A komáromi királyi harminczados jelentése szerint a nép semmit sem fizetett ebben az évben.

Deczember 25-én Bottyán elhagyván Császárt, hol legutoljára táborozott, Rabutin Lajos. Pápa felé vonult, ezzel Starhemberget kizavarta téli nyugalmából, a ki lovasságát átküldte a Dunántúlra. Gróf Rabutin Lajos császári tábornagy, az erdélyi hadsereg vezére Pest felé közeledett. Bercsényi meghagyta Esterházynak, hogy Szent-Péternél annyi haderőt gyüjtsön egybe, a mennyi a komáromi helyőrség kicsapásainak megakadályozására szükséges, a többi hadával pedig vonuljon Esztergom felé.

Esterházy január derekán csakugyan elhagyta Szent-Pétert s Esztergomnál helyezkedett el, honnan szükség esetén a karvai révhez vonulhatott vissza.

Rabutin hada eközben fáradtan, rongyosan és éhségtől kimerülve csakugyan Pestre érkezett.

Bécsből Rabutin hada számára a Dunán 8000 akó lisztet küldtek, de a szállítmány a zajló jég miatt Komáromnál tovább nem juthatott, de itt rekedt még Starhemberg hadsegéde, Defigny is, a kit a fővezér Rabutin elé küldött.

Rabutin Bicskénél adott Starhembergnek találkozót, a ki Mosony vármegyéből 500 válogatott lovasának fedezete alatt, Tatán át vonult Bicskére, hol a haditanács február 8-án összeült.

A bicskei haditanácsból Tatán és Győrön át visszatérő Starhemberget azonban a kuruczok, (Kisfaludy László ezrede), Igmándnál megtámadták, de mivel a támadók ereje csekély lehetett, a fővezér akadály nélkül Bécsbe juthatott. (Thaly Kálmán : A Dunántúli Hadjárat. Századok, 1879.)

Bottyán hogy Rabutinnak Starhemberggel való egyesülését megakadályozza, Pápára tette át főhadiszállását és Török István huszárezredét rendelte ki a Karvával való közlekedés fentartására. Mielőtt a hadműveletek kezdetüket vették, Bottyán közbenjárására a dunántúli nemesség és az odavaló tisztek családtagjai a karvai réven át Lévára vagy Csábrágra költözködtek. A karvai rév volt az egész dunántúli hadjárat folyamán az összekötő kapocs egyrészt a bányavárosok és Érsekújvár, másrészt Bottyán hadteste között.

E réven át nyert a diadalmas kurucztábornok a hadserege számára élelmet és hadiszereket.

Bottyánnak Rabutin hadai felett kivívott sikerei lényegesen megváltoztatták a helyzetet. A császári had már márcziustól kezdve inkább csak a védelemre szorítkozott, ekként a vármegye dunántúli része egy időre megmenekült a háború borzalmaitól, de annál többet szenvedtek a csallóközi helységek, hol a császári had áttelelt vagy tavaszi szálláson volt.

A gutaiak márczius 26-án kelt levelükben panaszkodnak, hogy a Kronesfeld-ezred, mely egy hónapig volt náluk, csaknem mindenüket elpusztította.

A székhelyéről kiszorult vármegye május havában tartotta közgyűlését, melyen az emlékezetes ónodi országgyűlésre Konkoly-Thege László alispánt választották követül. Eközben a Komáromban rekedt és a császári kézen levő csallóközi nemesség, felsőbb parancsra, szintén közgyűléseket kezdett tartani, főképp, hogy a mindegyre sűrűbben érkező rendeletek végrehajtására a szükséges közegek rendelkezésre álljanak. A labancz vármegye 1707. június 8-án tartotta tisztújító közgyűlését, mely alkalommal alispánná Baranyay Györgyöt, központi szolgabíróvá Gyárfás Istvánt, esküdtekké Bokor Lászlót, Somody Györgyöt és Ander Istvánt, jegyzővé pedig Nedeczky Mihályt választották meg. Több szolgabíróra nem volt szükség, mert a vármegye dunántúli része, valamint az udvardi járás a kuruczokhoz csatlakozott.

Egy 1707-ből való, különben meglehetős hiányos kimutatás a következő helységeket sorolja fel, a melyek Rákóczihoz csatlakoztak: Mocsa, Almás, Szend, Kocs, Neszmély, Bánhida, Szőny, Igmánd, Tarján, Naszály, Császár, Dad, Szomód, Lábatlan, Szomor, Környe, Héreg, Ács, Bokod, Tárkány, Bana, Gyermely, Baj, Oroszlánkő, Szák, Ászár és Kisbér.

Starhemberg még mielőtt a vágmelléki hadműveleteit végrehajtotta, a karvai sánczok ellen intézett rohamot, de nagyobb kárt nem okozott a kuruczoknak. Rabutin tábornagy, ki Bottyánnal szemben semmire sem mehetett, seregének a dunántúli harcztérről való elszállítását kezdte meg. Tüzérségét és gyalogságát augusztus 18-án Gönyőnél hajókra rakva, Komárom és Esztergom felé szállíttatta, maga pedig öt lovasezredével a part mentén követte őket. Augusztus 19-én Ácsnál, 20-án Szőnynél állapodott meg, honnan egy különítményt Tata elpusztítására küldött, mely város, noha a vár újból a császáriak kezébe került, híven támogatta a kuruczokat. A császári had a kuruczokhoz hű Tata városát kirabolta és felégette.

Szekeres István ezredes, a kit Bottyán Rabutin szemmeltartására küldött, fürge kuruczlovasságával Esztergomtól folytonos támadásokkal Pestig nyugtalanította Rabutin utóhadát, s tömérdek zsákmányt vett el a császáriaktól. (Thaly Kálmán: Századok, 1880. 24.)

Az október havában beállott rendkívüli nagy esőzések és vízáradások a hadjárat folytatását lehetetlenné tevén, Bottyán három-négyszáz hajdút rendelt portyázásra a Vértes hegységbe. Az év végén Bottyán megvált a dunántúli hadak parancsnokságától, helyébe az érsekújvári tábornokságot foglalta el. Még mielőtt elhagyta Dunántúlt, Szekerest ezredével Komárom és Tata elé rendelte, az év vége felé pedig Szekeres és Goda István lovasezreit rendelte Komárom vármegye tatai és gesztesi járásaiba, melyek Győr, Komárom és Tata közt portyáztak. Bottyán csak 1708. január közepén kelt át Karvánál a Dunán, útközben bátorkeszi kastélyában nehány hétre megpihenvén; február elején átvette Nyitrán a vezérletet báró Andrássy Istvántól. (Thaly Kálmán: i. h. 156. l.)

Midőn Bottyán átvette az érsekújvári tábornokságot, a Vág melléke kurucz kézben volt, de a Csallóközben Szeredtől Komáromig császári had tanyázott, mely Gutánál és Szerednél erősen elsánczolta magát. A császári hadakkal szemben Újvár és Csenkevár, valamint a karvai rév között Berthóty István dandára táborozott.

A pozsonyi országgyűlés. Az 1708. február 29-ére hirdetett pozsonyi országgyűlésen, bár Rákóczi nem ellenezte, a kuruczpárti vármegye nem jelent meg, mert a rendek attól tartottak, hogy őket a kényuralom bosszújának fogják kiszolgáltatni, ellenben ott volt a Komáromba szorult labancz vármegye, melyet Labody Ádám, Hajnal Márton és Nedeczky Mihály képviseltek.

Ám ezeknek az országgyűlésen nem sok dolguk akadt, annál több teendőjük volt a császári hadvezetőséggel a vármegyére kirótt szolgálmányok ügyében. Május 17-én elismerték a követek, hogy Ebergényi László tábornok 1707. november 1-től 1708. április végéig a megyére kivetett szolgálmányokból csak 6495 font húst, 135 font sót, 7037 mérő zabot, 49 szekér szénát és 150 frt 40 krt kapott, míg a vármegye hátraléka 969 frtot tesz ki. Bottyán, hogy a császáriak Komárom és Esztergom közötti összeköttetését elvágja, a karvai sánczokat május havában megnagyobbíttatta. A komáromi őrség meg akarta ugyan akadályozni ebbeli munkájában, de Bottyán visszaverte a támadást.

A karvai sáncz csakhamar elkészülvén, valósággal elzárta a Dunát, úgy hogy maga az esztergomi várparancsnok is Komáromban rekedt. Alig erősítette meg a karvai sánczokat a fáradhatatlan kuruczvezér, csakhamar elvágta a Vág-Sellye és Gúta közti összeköttetést. Innen Nyitra vármegyébe tette át hadműveleteinek középpontját, majd Surányon át Érsekújvárba tért vissza. Mikor pedig az újonnan kinevezett fővezér, gróf Heister Szigbert a Dunántúlra csapott át, Bottyán Gútánál és Komáromnál figyelő zászlóaljakat hagyván hátra, egész Pozsonyig nyomult. A nyár folyamán a portyázások s a kisebb csete-paték szünet nélkül folytak. Bottyán július 12-én kémszemlére indult Gúta felé, hogy a császáriak állásáról tájékozva legyen, de a kuruczok előnyomulása következtében július 24-én Pálffy János a gutai őrséget jelentékenyen megerősítette.

Noha Bottyán csak 1000 emberrel rendelkezett, július végén az Érsekújvárról hozott réstörő ágyúkkal megtámadta a gutai sánczokat, míg lovasezredét Komárom felé állította fel, nehogy az ottani őrség segélyt hozhasson a gutaiaknak. A réstörő ágyúk fedezete alatt heves rohammal csakhamar hatalmába kerítette Gútát, melynek őrségét a kuruczok nagyrészt levágták, s csak nehányat fogtak el belőle, kiket Érsekújvárba szállítottak. Bottyán a kuruczok által »békavár«-nak gúnyolt gutai erősségeket lerontatván, hadaival a fejedelemhez csatlakozott.

Bottyán sikereit azonban csakhamar lerontotta a trencséni vereség, mely végzetes fordulópont a szabadságharcz történetében. A csatavesztés következtében az egész Vágvonal a császáriak kezébe került. Heister még augusztus közepén helyreállíttatta a lerombolt gutai erődítményeket és azokba dánokat helyezett el. Augusztus 18-án 4000 dán gyalogos indult Gútára, 2000 dán és ugyanannyi császári lovas pedig Királyfalva felé. Szeptemberben a császáriak a karvai sánczokat is hatalmukba kerítették, melyeket Bottyán Bercsényi utasítására lerontatott, s azokat helyreállítván, onnan egész Madarig pusztították a vidéket. Az áruló Ocskay még augusztus 28-án igéretet tett Pálffynak, hogy Bottyánt elfogja, de e tervét nem hajthatta végre, mert Bottyán ekkor betegen feküdt Visken, s nem Garam-Szent-Györgynél, mint Ocskay hitte.

Időközben Heister a Dunántúlról visszatérvén, átkelt a Vág-Dunán s szeptember 18-án Érsekújvárt fogta ostrom alá, de mert Bottyán még a nyár folyamán kinyittatta a zsilipeket, így a várhoz vezető útak annyira el voltak iszaposodva, hogy az ostromlók előnyomulása legnagyobb nehézségekbe ütközött.

Bár Heister a Gútáról hozott ágyúkkal a malom erődöt elfoglalta, az érsekújvári vár ostroma heteken át egy lépéssel sem haladt előbbre, ezért október 11-én abbanhagyva a meddő küzdelmet, a bányavárosok felé indult.

Alig hagyta el Heister Érsekújvár vidékét, Bottyán ismét előnyomult a Zsitva mellékéről s Ebeczky, valamint Balogh István hadait Jászfalu, Kürt, Csúz, Ölyved, Für, Bény és Zseliz falvakban helyezte el.

Illyképp az udvardi járás, bár kisebb küzdelmek árán, megmaradt a kuruczok kezében, de a vármegye dunántúli részében a császári had ütött tábort.

Heister már november 29-én ráparancsolt a vármegyére, hogy a Bareithféle dragonyosezred és a Tolletián-féle gyalogezred tizenkét századát, valamint a rácz katonaságot helyezze el a meghódított falvakban. A császári had, de különösen a ráczok beszállásolása szinte elviselhetetlen csapás volt a lakosságra.

Heister, miután Érsekújvárt fegyverrel nem bírta elfoglalni, a vár kiéheztetését tűzte ki czélul. Ezért október 5-én meghagyta az alispánnak, hirdesse ki a vár körüli falvak lakosai előtt, hogy mindazokat, a kik az érsekújvári kuruczoknak élelmet szállítanak, karóba fogja huzatni. Csakhogy az érsekújvári vár, Bottyán gondoskodásából, hosszú időre el volt látva élelemmel és lőszerrel, s a kuruczok a várra támaszkodva, gyakori kicsapásaikkal tömérdek kárt okoztak a császáriaknak.

A trencséni csata.

1709. február közepén Károlyi Sándor Jászfaluig hatolt, de mivel a hófuvás miatt nem mehetett előre, az udvardi járásban maradt. Hadát még márcziusban is itt találjuk, a nép rengeteg kárára.

Eközben a császári had is mindegyre nagyobb területet foglalt el a vármegyében. Február 15-én 3000 német vonult Füssre, hol Balogh István kuruczezredes birtokait prédálták fel. Egy másik csapat Fürt, Ölyvedet és Csúzt foglalta el s a Zsitva vizéig hatolt.

A császári had előnyomulásával megkezdődtek a kegyetlenkedések is. Jászfalun a bírót, mert nem adott nekik hírt a kuruczokról, a falu közepén lefejezték, Köbölkúton pedig az elfogott ifjabb Bottyánt lábánál fogva felakasztották.

A nyár folyamán a kuruczok több ízben intéztek támadást a császári had ellen. Május havában újra az egész Csallóköz birtokába jutottak, honnan gyakran fenyegették a Dunán leevező bárkákat, melyeket hatalmukba kerítvén a bennük talált lőszert és élelmiszereket az érsekújvári várba szállították.

Augusztus vége felé Szekeres kuruczezredes Győrből 300 németet kicsalt Pannohalma tájára, hol a kuruczok legnagyobb részüket levágták. Októberben az érsekújvári kuruczoknak még egy vitéz kirohanásáról van adatunk, midőn a Savoyai Eugén-féle dragonyosezredet tették tönkre, majd október végén egy

kuruczcsapat Komárom alá csapott, mely alkalommal gróf Zichy György alezredes, komáromi helyettes várparancsnok is fogságba esett.

Szeptember havában (24—25-én) a kuruczokat pótolhatatlan veszteség érte Bottyán János halálával, de ekkorra már az egész vármegye a császáriak birtokában volt, egyedül Érsekújvár állt még, hol a kurucz vármegye is otthonra talált. Érsekújvárt Károlyi Sándor még 1710 tavaszán rendkívül ügyesen kieszelt és végrehajtott terv szerint ellátta élelemmel. De ez intézkedések már nem akadályozhatták meg a magára hagyott város feladását. Heister 1710 augusztusában ismét körülzárta Érsekújvárt, melyet szeptember 24-én a kuruczok át is adtak a császáriaknak. Az átadási feltételek a várban levő nemességnek is fegyveres kivonulást biztosítottak. A kuruczpárti vármegyei tisztviselők is hazatértek házi tűzhelyeikhez, de sajnos, az iratokat a történetírás pótolhatatlan kárára nem szolgáltatták át a labancz vármegyének, melynek élén ekkor már az I. József által kinevezett gróf Esterházy József főispán állott.

Érsekújvár feladásával a kuruczvilág véget ért Komárom vármegyében is, melynek népe ettől kezdve csak tétlen szemlélője volt annak a nagy küzdelemnek, mely a szatmári békével ért véget.

Közel két századon át tartó küzdelem történetét zárjuk be e fejezettel. A török hódoltság, a szabadság- és vallásharczok alatt elpusztított, agyonsanyargatott vármegyének hosszú időre volt szüksége, hogy új életre kelve, a nemzeti törekvések korában újból vezérszerepre juthasson.

2. A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZAT FEJLŐDÉSE ÉS A VÁRMEGYEI ÉLET. (1526—1711.)

A mohácsi vész után, az ország három részre szakadásával, a rombadőlt államegység a vármegyei önkormányzat kifejlődésére vezetett. Az ellenkirályok korszakában a török hódítással szemben magára hagyott nemesség egyaránt érezte a tömörülés szükségét.

A mohácsi vészszel az elhatalmasodott főurak elveszítették befolyásukat, velük szemben a nemesség mindegyre nagyobb tért foglal el, átveszi az ügyek vezetését és a vármegye megbízása utján képviseli a nemzetet. A mohácsi vésztől kezdve a vármegye hatásköre lényegesen tágul. Ezentúl a vármegye alkotja az összekötő kapcsot nemzet és uralkodó között.

A foispán. A változott viszonyokhoz képest a főispáni állás is lényegesen átalakul. A vármegyei önkormányzat kifejlődésével a főispán a királyi hatalom képviselőjeként lép előtérbe. Feladata a király rendeleteinek végrehajtását ellenőrizni s az uralkodó érdekeit védeni a vármegye közönségével szemben. A főispánnal szemben a vármegye közönségének személyesítője és a vármegyei önkormányzat Az alispán. képviselője az alispán volt. Az alispán hatáskörét a törvények állapították meg, de a vármegyei helyhatósági szabályrendeletek is jelentékenyen kiterjesztették. A törvények értelmében az alispán hatáskörébe tartozott a vármegyei nemesi felkelés szervezése, minden rendű katona és önkéntes előállítása, a katonaság elszállásolása (1545 : XIV., XXVI., 1555 : IV., 1595 : XXVI. stb. törvényczikkek), a katonaság által okozott károk megtérítése, a károsultak kielégítése (1554 : IV. t.-cz.), a közmunkaügy (1556 : IV., 1557 : 6., 1563 : XIII., 1596 : XVIII. I. t.-cz.), a jobbágyok oltalmazása (1547 : XXXII., 1548 : XLIII., 1550 : XXVII. t.-cz.), a királyi adó kezelésére vonatkozó intézkedés (1550 : XXII.— XXVII. törvényczikkek).

A vármegye hatáskörébe tartozott továbbá a végvárak javításához szükséges rőzse, fa és fuvar beszerzésére, a várbeliek élelmezésére, tél idején a folyók lékelésére és őrzésére, 1569 óta a dunai töltések helyreállítására, 1640-ben a Csiliz-töltések elkészítésére vonatkozó intézkedések megtétele. Az alispán egyszersmind békebíró volt a felekezetek közötti viszályokban és ő intézte el azok panaszait és kérelmeit.

Hires főispánok. A mohácsi vész után I. Ferdinánd Szomszédvári Désházy Istvánt nevezte ki Komárom vármegye főispánjává, de ennek lemondása vagy halála után (1535-ben már nem élhetett,) 1535-ben Hartitsch Detrik nyerte el e méltóságot Komárom zálogbirtokával együtt. Ámde a vármegye megtagadta az idegen főispánnak

az engedelmességet és a vármegye követei ezt az 1538. évi pozsonyi országgyűlésen ki is jelentették, követelvén Hartitsch eltávolítását.

A vármegye fellépését utóbb siker koronázta, mert idegent többé nem neveztek ki főispánnak Komáromba, hol előzőleg (Paksy) Paxy János (1552—1562.), utóbb Gersei Pethő János (1562—67.), majd ismét Paxy János viselte e méltóságot. Mindketten hosszabb vagy rövidebb ideig a komáromi vár kapitányai is voltak. Pethő János előbb Sopron vármegye főispánja, majd zólyomi, lippai, kassai (1558.) kapitány 1562-ben foglalta el Paxy János helyét, 1566-ban a komáromi naszádosok parancsnoka lett, majd a dunamelléki hadak főkapitányaként megvált a komáromi főispánságtól, s utóbb a főpohárnoki és főkamarási méltóságokat is viselte.

1584-ben báró Pálffy Miklós, a győri hős lett Komárom vármegye főispánja és komáromi kapitány; ő már előbb (1580.) Pozsony vármegye főispánja volt, utóbb pedig (1589.) érsekújvári kapitány lett. 1600 április 23-án bekövetkezett halála után a főispáni állás egy ideig ismét betöltetlen maradt. Ez idő alatt, úgy látszik, a bécsi kormány ismét a várkapitányokat akarta felhasználni a főispáni teendők végzésére, csakhogy ebbeli törekvése az ősi alkotmányra féltékeny vármegye ellenállásán csakhamar hajótörést szenvedett. Egy 1622-ben tartott vármegyei közgyűlésen ki is jelentették a rendek Reiffenberg János várparancsnoknak, hogy neki ott nincsen szava. (Gyulai Rudolf i. m. 44. l.) A vármegye fellépése használt. Ettől kezdve az egész XVII. századon keresztül a vármegyei főispáni állást hosszabb ideig mindig betöltötték.

Az 1625-ben tartott országgyűlésen már báró Czobor Imre jelenik meg a vármegye főispánjaként, a ki utóbb 1630-ban főtárnokmesterré lett. 1636-ig terjedő hivataloskodása után, közel félszázadon át, a gróf Csáky-család adott a vármegyének főispánt.

A Csáky-családból származó főispánok sorát László, Léva örökös ura és ugyancsak Léva, Tata és Pápa örökös kapitánya nyitja meg, a ki egyúttal Zólyom vármegye főispánja, majd országbíró lett. 1655-ben bekövetkezett halálakor a főispáni méltóság a tatai főkapitánysággal együtt idősebb fiára, Péterre szállott, kinek 1671-ben bekövetkezett halála után Péter testvére, László lett Komárom vármegye főispánja (1682—90.).

A Csákyak után a Zichy grófok következtek a főispánságban. István (szül. 1616., † 1693.), koronaőr és tárnokmester, a ki grófi rangot nyert, rövid ideig Komárom vármegye főispánja volt, mely méltóságában másodszülött fia, István követte. Gróf Zichy Istvánt 1697-ben nevezték ki Komárom vármegye főispánjává. Ennek idősebb fia, László, 1700-ban lett Komárom vármegye főispánjává, de ő is, mint atyja meg nagyatyja, csak három évig viselte e méltóságct, mert éppen a kuruczháború küszöbén elhalálozott. A főispáni szék, tekintettel a zavaros időkre, nem maradhatott betöltetlenül, ezért Lipót király 1703. július 30-án Esterházy Antalt nevezte ki főispánná. Esterházy 1704-ben kuruczczá lett, 1704-ben a nagyszombati csatában a balszárnyat vezényelte, 1705-ben a Vág mentén, 1706-ban a Fertő mellett táborozott és ez utóbbi alkalommal gróf Starhemberg Miksa hadait megerősített védállásukból kivervén, Bécsig portyázott, majd Tatánál őrködött. Az 1707. évi ónodi országgyűlés után a vágmenti kuruczhadak feletti parancsnoksággal bízták meg, 1708-ban pedig a dunántúli hadak vezére lett. A kuruczok szerencsecsillagának hanyatlása után a Duna balpartjára, majd Sárospatakra vonult, de hadát Viard 1710. november havában meglepte. Esterházy Lengyelországba menekült, majd Rákóczinak hű társa lett a számkivetésben. Hazájától távol 1722-ben fejezte be életét s a rodostói görög templomban temették el.

Midőn a kuruczok a Duna mellékéről végképp kiszorultak, I. József király gróf Esterházy Antal testvéröcscsét, József grófot nevezte ki a vármegye főispánjává. Gróf Esterházy József császári tisztként kezdte pályáját és mint ezredes részt vett az 1708. augusztus 6-án vívott szerencsétlen kimenetelű trencséni csatában. Fél évszázadot meghaladó főispáni működése azonban már jobbára a következő korszakra esik.

A vármegyei alispánokról felette hiányos adataink vannak. Alispánok.

A vármegyei jegyzőkönyvek csak 1617-től kezdve vannak meg, de ezekben is nagy hézagok találhatók. 1624-től 1636-ig semmi sem maradt fenn, 1704. májusától 1707. decemberéig, mialatt a kurucz vármegye a váron kívül ülésezett,

ismét hiányzanak a jegyzőkönyvek. A XVI. századból is csak néhány alispán nevét őrizték meg az oklevelek, mint Pákos-Paksi Szemere Jánosét (1552) és Posár Lukácsét (1577). A XVII. században szerepelt alispánok közül felső-böki Markházy Márton (1617), Szeghy János (1647—55.), Radostiticz Ferencz (1678—81), Fiáth János (1688—90), Baranyay György (1697—1703) és Konkoly-Thege László működéséről vannak részletesebb adataink. Az utóbbiakról az előző fejezetben már megemlékeztünk.

Az alispán mellett működött a vármegye jegyzője, a ki nem volt állandó tisztviselő, hanem akkorra fogadták fel, mikor az írásbeli munka ezt szükségessé tette. 1619-ben Szily Lőrincz, 1642-ben pedig Pesthy János volt a vármegyei jegyző.

Közigazgatási beosztás.

A vármegye négy járásra oszlott, melyeknek élén a szolgabírák állottak. Buda (1541), Esztergom és Székesfehérvár eleste után Pilis, Esztergom és Fejér vármegyéből a vértesaljai járás egy ideig Komárom vármegyéhez tartozott.

Pilis megye egy része már 1592-ben Komárom vármegyéhez tartozott, Fejér megye egy része valószínűleg Tata és Gesztes 1598. évi visszafoglalása után csatoltatott a vármegyéhez, míg Esztergom vármegye egy részének idetartozásáról csak az 1643. évi közgyűlési jegyzőkönyvekben történik említés, a mennyiben a megye területén lakó földesurak közt 26 érsekújvári, illetőleg esztergommegyei nemes van felsorolva. (Gyulai Rudolf i. m. 7. l.)

Az 1643. évi jegyzőkönyvek már áttekinthető képet nyujtanak a vármegye akkori közigazgatási beosztásáról.

1643-ban a mai csallóközi járás neve dunaközi járás, az udvardiénak districtus ultradanubialis, a tataiénak transdanubialis és a Fejér vármegyéből bekeblezett járásénak sári járás.

1960-ben a járások a következőleg neveztettek el : csallóközi, újvárpusztai (mai udvardi), győri vagy felsőpusztai (tatai és gesztesi) és a vértesaljai (Fejér vármegye) járások.

Fejér vármegyéből 1622-ben Komáromhoz tartoztak : Bicske, Gyúró, Vereb, Farna. 1643-ban Mór, Zámoly, Pátka, Almás, Forna, Csákvár, Gyúró, Vereb, Etyek, Sokoró, Pákozd, Tabajd és Bicske. Ez az állapot 1693-ig állott fenn.

A köztisztviselők fizetése a XVII. században, az akkori pénzszűk időben szerfölött kevés volt.

1646-ban a vármegye különféle szükségleteire 454 mérő búzát szedtek be, a törököknek be nem hódolt járásokból. Ennek eladási árából került ki a köztisztviselők fizetése.

Tisztviselők fizetése.

Az alispán fizetése ekkor 150 forint, a négy szolgabíróé együtt 240 forint, a jegyzőé 50 forint, a pénztárnoké 20 forint volt, a többi pénzt a rendőrség fentartására, a rabok élelmezésére és a kivégzésekre fordították.

1690-ben a vármegye rendes kiadása 1054 frt 79 dénár volt. A tisztviselők fizetésén kívül a vármegye kiadásai közé tartoztak még a követek napidíjai, továbbá a várparancsnokok és a szomszéd török basák részére megszavazott ajándékok költségei is.

Az adók

Az országgyűlés által megszavazott adókat egy-egy jobbágytelek után vetették ki, miért is bizonyos időközökben adóösszeírásokat eszközöltek. Különösen becses adatokat szolgáltatnak ezek az adóösszeírások, mert élénken feltüntetik azt a pusztulást, melynek a vármegye a törökök előnyomulásával ki volt téve. A ránk maradt legrégibb összeírások szerint 1495-ben 2161 jobbágytelek (porta) volt a vármegyében. A török hódoltság következtében a porták száma is lényegesen apadt. 1553-ban 49 városban és helységben 506½ portát írtak össze. Ez összeírás szerint 117 új ház és 9 égett ház volt a vármegyében, melyeknek a törvény háromévi adómentességet biztosított, volt ezenkívül még 175 zsellér, 10 malomporta és 105 puszta telek. Rudolf trónraléptével (1576.) az országgyűlés portánként két-két forintot szavazott meg, ezért új összeírást végeztek, melyet a következő években megújítottak. 1577-ben 293 szabad és 239 hódolt, 1578—79-ben 263 szabad és 235 hódolt, 1582-ben 283 szabad és 191 hódolt portát írtak össze. 1588-ban 287½ szabad és 190 hódolt portára 765 forint adó volt kivetve, de ezenkívül még Ernő főherczegnek tiszteletdíjúl minden porta után 40 dénárt és az ország pénzügyeinek, valamint a végváraknak vizsgálatára kiküldött országos bizottság költségeire portánként 10 dénárt vetettek ki. Az előbbi czímen 153 forint, az utóbbi czímen 38 forint 25 dénár

esett a vármegyére. Az adóbehajtási költség 124 forint volt. Ebből az adórovó (dicator) fizetése 80 forint, dologi kiadása 20 forint volt, míg az alispán 24, a szolgabírák 16 és a jegyző 4 forintot kaptak. 1593—94-ben 304 szabad és 254½ hódolt portára 1293 frt 75 dénár lett kivetve, melyből 1030 forint folyt be, míg a személyi szükséglet 148 forintot emésztett fel. 1596-ban az országszerte dúló török háború miatt csak 47½ szabad portát lehetett összeírni, erre 432¼ frt volt kivetve, de a háború miatt semmi sem folyt be. (Acsády Ignácz értekezései. Értek. a Történettud. kör. XIV—XVI. kötet.)

A XVII. századból fenmaradt összeírások sem tüntetnek fel kedvezőbb viszonyokat. Az 1610. évi adójegyzék szerint 74 szabad és 51 hódolt, 1618—19-ben 70 szabad és 116 hódolt, 1622-ben 53 szabad és 81 hódolt portát írtak össze. Ekkor a mai udvardi járás is török kézen volt, így csupán a Csallóköz és néhány fejérvármegyei helység fizetett adót. 1623-ban 48 szabad és 91 hódolt porta találtatott. 1644-ben 24 szabad és 88 hódolt porta. 1669-ben a csallóközi járásban 20, a sári járásban 46, a behódolt udvardi járásban 24, a behódolt tataiban és gesztesiben 70 és ½ porta volt. Érsekújvár eleste után a Csallóköz is pusztulásnak volt kitéve. Az 1669. évi összeírás szerint Keszegfalva, Vízvár, Bálvány-Szakállas, Szőlős, Gyalla, Jászfalu, Kürt, Für, Csúz, Udvard, Anyala, Csehi, Baromlak és Kerekszállás mint elpusztult falvak szerepelnek. A pusztulás szomorú képét még élénkebben tárják fel az 1690., 1694. és 1698. évi összeírások. Magában Komáromban 1690-ben csupán 130 nemesi kúriát, 1692-ben 131 polgári házat és 74 zsellér-háztartást találtak. A Csallóközben 1690-ben 103 nemest és 493 gazdát, a győri pusztai járásban ugyanez évben 16 nemest és 328 gazdát, az ujvári (udvardi) járásban 1698-ban csupán 695 gazdát írtak össze, nemes egy sem fordul elő az összeírásban. (Gyulai Rudolf i. m. 13. l.) A porták.

A középkorban virágzott városok közül csupán Komárom tudott némi önállóságra jutni, de a város lakosai örökös küzdelemben állottak az idegen várparancsnokokkal, a kik a város régi kiváltságait nem akarták figyelembe venni. Midőn az ország nagy része János király birtokába került, 1527-ben a király megerősítette a város régi szabadalmait, egyben megtiltotta a gutai, komáromi kapitányoknak és várnagyoknak, hogy a város lakosaitól szabadalmaik ellenére adót szedjenek. Mikor Komárom Ferdinándé lett, 1538-ban ő is megerősítette a város régi kiváltságait s 1548-ban a győri, pápai és más adószedőket és vámosokat a város polgárainak zaklatásától eltiltotta. Ezt a tillamat 1560-ban kiterjesztette az ország valamennyi törvényhatósága területén működő adószedőkre és vámosokra. Miksa király 1576-ban, Rudolf 1578-ban újból megerősítették a város régi kiváltságait. 1605-ben Mátyás főherczeg is eltiltotta a helyőrség tisztikarát a város lakosainak zsarolásától. De éppen ez a sok kiváltságlevél azt látszik igazolni, hogy a várparancsnokok, sőt még a vármegye sem vették komolyan a város kiváltságait, mert különben nem kellett volna azokat a tiltó rendelkezéseket minduntalan megújítani. Komárom város kiváltságai.

II. Mátyás trónralépte után 1609-ben újból megerősítette a város kiváltságait s a város birtokügyeinek rendezése czéljából bizottságot küldött ki. II. Ferdinánd 1622-ben megerősítvén az elődei által adott szabadalmakat, 1629-ben mind Komárom vármegye alispánját, mind a komáromi várkapitányt eltiltotta attól, hogy a város polgáraitól akár személyök, akár árúik után, akár szárazon, akár vízen adót vagy révvámot szedjenek. III. Ferdinánd király 1651-ben, Lipót király pedig 1694-ben erősítette meg a város szabadalmait.

Lipót király különben több ízben jelét adta a város iránt való jóindulatának. 1692-ben a város adóját évenként 418 frtban állapítván meg, mindenemű más szolgálmány alól felmentette, 1695-ben pedig szabad járást-kelést biztosít a város polgárainak s meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy a vásárokra jövő-menő komáromi polgárokat útjokban ne akadályozzák.

A király még közvetetlenül a szabadságharcz kitörése előtt (1703.) megtiltotta a rajkai, győri, köpcsényi, nezsideri és zirczi vámszedőknek, hogy a város lakosaitól vámot szedjenek.

A szabadságharcz alatt, bár a város a császáriak hatalmában volt, Rákóczi Ferencz hadainak fővezére, gróf Bercsényi Miklós 1705-ben a város iránti jóindulatának jeléül szabad menetet biztosított a város küldötteinek. (Városi levéltár.)

Kiváltságos helységek.

Komárom városán kívül e korszakban csak nagyon kevés helység nyert kiváltságokat. Bálványszakállas kiváltságait 1582. február 21-én erősítette meg Rudolf király; Kisfüss 1550. márczius 8-án I. Ferdinánd királytól, majd 1574. november 25-én Fejérkövi István veszprémi püspöktől s 1697. márczius 8-án Lipót királytól nyert kiváltságlevelet. Nagymegyer régi kiváltságait I. Ferdinánd király 1534. november 14-én és ugyanez évi november 25-én erősítette meg. (Illéssy János: Községi kiváltságlevelek jegyzéke.)

A középkorban oly jelentékeny Tata város a török hódoltság alatt, — mint végvár, — jóformán teljesen megsemmisült. De a törökvilág megszűntével jelentékenyen emelkedett, a mit legjobban igazolnak az adóösszeírások. 1690-ben még csak 60 gazdát és 6 nemest, 1692-ben már 94 gazdát, 1701-ben pedig 254 gazdát és 31 nemest írtak össze. Mindazonáltal régi kiváltságait e korszakban többé nem bírta visszaszerezni.

Igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás terén ez időtájt rendkívül zavaros viszonyok uralkodtak. A jobbágy elsőfokú birósága a földesúri szék volt, melynek ítélete ellen a megyéhez fellebbeztek, de azért a hódoltságbeliek a törökökhöz is fordultak igazságért. De mert a vármegye a saját hatóságát a hódoltsági részekre is kiterjesztette, szigorúan megbüntette azokat, a kik a török hatóságok elé vitték ügyeiket.

Ezért indított vizsgálatot Almás község lakosai ellen is annak kiderítésére, vajjon az almásiak, vagy a neszmélyiek mentek-e először az esztergomi törökökhöz panaszra.

1654-ben a vármegye ki is mondta a hódoltságbeliekre, hogy a ki a töröknél keres igazságot, érdeme szerint bűnhődjék, 1659-ben pedig az ugyanez évi XIII. törvényczikket, mely a török előtt perlekedőket hazaárulóknak minősíti és őket fejvesztéssel sujtja, jegyzőkönyvbe iktatják. (Gyulai Rudolf i. m. 37.)

A jogszolgáltatás terén különösen a lopásra kimondott kegyetlen büntetések és a boszorkányperek kötik le a figyelmünket. Komárom városának jegyzőkönyvei szerint a tolvaj gyakran halállal lakolt bűnéért, csak néha válthatta meg magát pénzen (60 frt) a halálbüntetéstől.

A tolvajlás kegyetlen fenyítéséből következtethetőleg a tulajdon- és vagyonbiztonság nagyon ingó alapon állott ebben a korszakban.

Boszorkányperek.

A boszorkányperek közül különösen érdekes Thassy Zsuzsánna esete, a ki boszorkány hírében állván, 1693. november 20-án máglyahalálra ítéltetett, mely ítéletet rajta november 21-én végrehajtották.

A vármegyei levéltárban őrzött boszorkányperek közül főleg Jászberényi Judit vallomása köti le a figyelmünket, a ki meglátván a kínzóeszközöket, melyekkel a bírák tőle vallomást akartak kicsikarni, önkénytes vallomást tett, mely szerint, elhagyván hitét, az ördögökkel szövetkezett s azoknak segítségével macskává változott át, majd pedig az ördög segítségével a Szent-Gellért hegyre repült, hol hasonló ördögi szövetségben levő társaival tobzódott. A bölcs biróság azon az alapon, hogy *»kinek-kinek az Törvényszéknek színe előtt tett saját nyelve vallása Országunk élő Törvénye szerint visszavonhatatlan«,* a szerencsétlen asszonyt fejvesztésre, holttestét pedig máglyán leendő elégetésre ítélte, enyhítő körülményül tudván be a vádlott őszinte (!) vallomását s azt a körülményt, hogy embertársait nem sikerült megrontania. (Gyulai Rudolf i. m. 42—43.)

Szabó Pál özvegyét, Kun Anna bábaasszonyt, a ki férje halála után Komáromban telepedett le, irigyei boszorkánysággal és ördöngösséggel vádolták, mely szállongó hiresztelés alapján Hattyu István, Komárom város főbírája, 1674. szeptember 26-án a törvényszék elé állította. Bár a lefolyt tanúkihallgatások leginkább a vádlott bábaasszonyi működése körül forogtak, a törvényszék deczember 26-án máglyahalálra ítélte az asszonyt. Gróf Hoffkirchennek, a komáromi vár főkapitányának kivánságára azonban a tanúkihallgatásokról szóló jegyzőkönyveket, valamint a vádlottnak a kínpadon tett vallomását gróf Kollonics Lipót akkori pozsonyi kamarai elnöknek adták át, a ki az állítólagos boszorkányt megmentette a máglyahaláltól. (Komárom Várm. és Városi Tört. és Rég. Egylet 1887. évi jelentése.)

Mezőgazdaság.

A mezőgazdaság, mely a középkor végén a Kis Magyar Alföldön már a virágzás magas fokán állott, a török uralom korszakában ismét hanyatlásnak indult.

Komárom a XVII. században.
(Az Országos Képtárból.)

A török támadások következtében a földmíveléssel foglalkozó jobbágyság a veszélyeztetettebb vidékekről javarészben elköltözött s így óriási területek maradtak míveletlenül. Phygius írja, hogy 1570-ben Komáromból Győrbe utaztában néptelen, míveletlen vidéken ment át. A vármegye dunántúli részének 1553-tól 1622-ig nem voltak megadóztatható lakosai, mert a jobbágyság elhagyván a falvakat, csak kunyhókban tengődött és baromtenyésztést űzött. A mint a török megvetette lábát Érsekújvárt, a mai udvardi járás is hasonló sorsra jutott. Csak a Csallóköz, mely a XVI—XVII. században ment maradt a török támadásoktól, volt alkalmas a földmívelésre, de itt a védőtöltések elromolván, az árvizek tömérdek kárt okoztak a mezőgazdaságnak. Az 1569. évi III. törvényczikk elrendelte ugyan az elromlott védőtöltések kijavítását, mely czélból a csallóközi lakosok közmunkáját igénybe vette, de a vármegye is több ízben intézkedett azok helyreállítása és a belvizek kitisztítása iránt, mindez intézkedések azonban a legkezdetlegesebb színvonalon állottak. A törökök kiűzetése után némileg javult a helyzet, de a belháborúk ezután is jelentékenyen akadályozták a földmívelést.

1691-ben a csallóközi járásban 2085, 1694-ben a mai tatai és gesztesi járásban 5447, 1698-ban az ujváriban (mai udvardi járás) 1610 mérő alá való mívelt föld volt. A gabonaneműeken kívül termesztettek dohányt is, bár ennek termelését Komárom városa 1703-ban eltiltotta. A szőlőt csakis a dunántúli részben mívelték. Az 1694. évi összeírás szerint a következő helyeken termesztették: Lábatlan, Almás, Mocsa, Neszmély, Naszály, Tata, Kocs és Komárom, de az utóbbi helyen kevés termett.

A marhatenyésztés már jobban virágzott. 1691-ben az egész vármegye területén 493 göböly volt. A tehénállomány 1698-ban 5270 darab. A lóállomány 1691-ben 21.018, a juhállomány 1698-ban az egész vármegyében 8912 drb. De ezek a számadatok nem egészen megbízhatók, mert 1694-ben eszközölt adóösszeírásokban Tatán az adóköteles juhok száma meghaladja az ezret. Állattenyésztés.

Méhkas az egész vármegye területén 1691-ben 624 volt.

Az iparos osztály leginkább az erődített Komáromban és Tatán talált menedéket e korszakban. A Komáromban letelepedett czéhek levelei közül legrégibb a magyar vargák czéhszabálya, mely 1463-ból való és melyet a városi tanács 1569-ben megerősített. Komáromban már a XVI. században virágzó ötvösipar volt; ez a czéh, épp úgy, mint az idővel Érsekújváron letelepedett ötvösök, Pest város 1529. évi czéhszabályaival élt, melyeket Hethesi Pethe Márton helytartó 1603-ban számukra átirt és megerősített. (Századok, 1877. 798. l.) Ipar.

A XVII. században a Komáromban fennálló czéhek szabályzatai közül az asztalosoké, magyar és német szabóké 1686-ból való, a szíjgyártó-, nyerges- és csiszár-czéhé 1692-ből. Timár-czéhről 1656-ban, a szűrszabókról 1637-ben, a mészárosokról 1637-ben történik említés. A tatai takácsok czéhlevele 1603-ból való, 1623-ban újból átiratott. Külön czéhet alkottak a borbélyok is, kiknek czéhét a körmenetekben a tiszteletre legméltóbb hely illette meg. Czéhszabályai 1606-ból valók.

Híres volt a XVII. században a tatai agyagműves ipar is. A Szalay Ágoston-féle gyűjteményben 1656-ból való tatai korsót találunk, az Esterházy-család színeiből összeállított tulipánokkal.

A vármegye kereskedelme Komáromban összpontosult. A kiviteli kereskedelmi czikkek közül különösen a hal volt nagyobb forgalom tárgya, a vizát, tokot rendesen Bécsbe vitték. A XVI. században Komárom után Gúta és Naszvad primási birtokok szerepelnek mint főhalásztelepek. Brown John angol utazó szerint (1669—70) Komáromon felül a Csallóközben van a legnagyobb dunamenti halraktár. A város lakosai a XVI. század második felében bőrkereskedést is űztek, de Korlatovics Jeromos győri katonai élelmezési biztos által okozott nehézségek következtében kénytelenek voltak vele felhagyni. 1617-ben említenek egy Mendöll (Mandl?) nevű komáromi zsidó marhakereskedőt, 1618-ban pedig egy Todorosz nevűt. Kereskedelem.

A kereskedést sújtó visszaélések folytonos ismétlődése következtében 1662-ben Kerekes András pozsonyi kamarai tanácsos a Komárom városi tanács és a helybeli harminczados között egyességet kötött, melynek értelmében a komáromi lakosok által a Dunán való átkelésért fizetendő révdíjat, továbbá a mészárosok által vett marhák behozatalának díjait, úgy szintén a terhes szekerekért

fizetendő díjakat szabályozták, végül a piaczra hozott élelmiszereket minden harminczad fizetése alól felmentették.

A vármegye 1665-ben és 1666-ban szabályrendeletileg megállapította a bor árát, mely alkalommal a fertőmelléki, hegyaljai borok pintjét 10 pénzben, a balatonmellékiekét pedig 8 pénzben állapította meg. Komárom városa 1675-ben állapította meg az újbor árát, mely alkalommal kimondotta, hogy a ki a megállapított pénznél drágábban adná el borát, annak egy hordó borát a Szent András templomának építésére fordítják. A sörgyártás már a XVI. században virágzott. 1559-ben a komáromi őrség számára egy sörfőzőmestert küldenek Bécsből, 1691-ben pedig már három polgári sörfőzdét említenek. (Gyulai Rudolf: Törökvilág Komárom megyében, 104—124. l.)

A kereskedelem előmozdítására szolgáló intézkedések közül főleg a vásárszabadalmak érdemelnek említést. Komárom város 1695-ben hetivásártartásra, Tata 1677-ben országos vásárra nyert szabadalmat. Komárom már előbb is birt jogot hetivásár-tartásra, 1693-ban a hetivásárt szerdára tették s mind a heti, mind az országos vásárok a vár területén tartattak. 1540-ben Taxis Mátyás megnyitotta a postaforgalmat, mely Bécsújhelyről Komáromba és innen Esztergomba irányult, míg Győr és Komárom között külön postaküldöncz járt.

Egészségügy.

Orvosra a törökvilágban nem akadunk Komáromban. De már az 1710-ben dühöngött pestisragály idejében a város is alkalmazott egy orvost egy forint napidíj mellett, a neki segédkező városi borbélynak pedig 50 pénzt (denárt) adtak naponként, ezenkívül havi fizetését 10 tallérra emelték.

Gyógyszertárról 1676-ban történik első izben említés Komáromban. 1694-ben egy Herpius nevű gyógyszerész fordul elő az adóösszeírásban. A komáromi jezsuiták is foglalkoztak gyógyítással. 1666-ban két lázbeteget gyógyítottak meg, sőt az 1678. és 1710. évi pestisragály alkalmával részt vettek a ragály továbbterjedése körüli óvóintézkedések végrehajtásában.

3. A RÓM. KATH. EGYHÁZ.

(1526—1848.)

A mohácsi vészszel súlyos megpróbáltatás napjai nehezedtek az egyházra is. Miután az egyház főpapjai legnagyobbrészt a mohácsi csatában lelték halálukat, az általános fejetlenség közepett az egyházi birtokok közprédára kerültek, melyekből mindegyre nagyobb rész jutott az előnyomuló töröknek is, de az egyházat még nagyobb veszedelem fenyegette a hovatovább előtérbe lépő protestantizmusban, mely vallási téren is megosztotta a nemzetet. Az új hit tanai közvetetlenül a mohácsi vész után terjedtek el Komáromban. 1527-ben Braunstein Ernő volt a várparancsnok, a ki már a helyőrség legnagyobb részével az új tanhoz hajolt. 1529-ben Hardeck János várparancsnok szintén az új hit híve volt, s pártfogása mellett az evangélikus hit mindegyre jobban elterjedt, úgy hogy a század közepén csak 5—6 katholikus család maradt Komáromban. A törökök előnyomulása következtében Várday Pál érsek többé nem érezte magát biztonságban Esztergomban, ezért előbb Pozsonyba, majd 1543-tól Nagyszombatba tette át székhelyét, melynek védelmére, hogy a törököt előnyomulásában megakadályozza, az érsekújvári várat építtette. Esztergom elestével (1543.) a vármegyének dunántúli része, valamint az udvardi járás mindegyre jobban ki volt téve a törökök támadásának.

A reformáczió.

A fenyegetett helyeket az egyházi rend tagjai sietve elhagyták; helyükbe az új hit terjesztői léptek, kiket a török politikai okokból is mindenütt előzékenyen fogadott.

Az Oláh Miklós esztergomi érsek által 1561-ben és 1562-ben megtartott egyházlátogatások élénken feltűntetik azt a nagy pusztítást, melyet a török hódoltság, s a protestantismus okoztak az egyházban.

A komáromi esperesség.

A középkorban virágzó komáromi esperességben csupán 9 plébános volt, még pedig Naszvadon, Udvardon, Gután, Nagy-Megyeren, Bálvány-Szakállason, Tanyon, Bátorkeszin, Madaron és Tényén (Pozsony vármegye). A többi 29 plébániának nem volt lelkésze. Szent-Pált, Perbetét, Ásványtőt a török pusztította el, Martoson és Imelyen a helység lakosai eladták a templom földjeit,

hogy magukat a törököktől megválthassák. Füssön elpusztult a templom, Némán a templomot az odavaló földesúr foglalta el, Lélen a templom gondozás hiányában elpusztult. Nem volt plébánosa Komárom városának sem, hol ekkor Huszár Gál hirdette az új hit igéit, a ki az ottani evang. reform. egyház alapját meg vetette.

Komáromba, hol ekkor a református egyház már szervezve volt, 1563-ban egy ferenczrendű szerzetes járt be az istentisztelet végzésére, de ezt a komáromi asszonyok kisöprűzték a városból. A XVI. század végén a túlsúlyra jutott protestánsok már nem is tűrtek meg Komáromban katholikus papot s így az itteni hívek leginkább a Huszár Istvánnál menedéket talált győri ferenczrendű szerzetesektől részesültek a szentségekben.

A XVI. század végén a vármegye területén hasonló viszonyokat tapasztalunk. Udvardon már ekkor nem volt katholikus pap, Érsekújváron pedig Thurzó György 1602-ben betiltotta a katholikus istentiszteletet. (Gyulai Rudolf i. m. 16—20. l.)

A vármegye dunántúli részében a pusztulás még szembeötlőbb.

Koppán-Monostora.

A tatai vár kapitánya, Eöséni Baranyay Mátyás 1537-ben elfoglalta Koppánmonostorát, melyet lakosai, a benedekrendű szerzetesek a törököktől való félelmükben elhagytak. De Baranyay ezzel nem érte be, mert rátette kezét a tatai apátság javaira is, sőt a pannonhalmi főapát birtokai közül 1537-ben Tömördöt is hatalmába kerítette. (Rupp : Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 2. 484—85. — A Pannonhalmi Szent Benedekrend tört. III. 270. Sörös Pongrácz : Komárommegyei benczés apátságok.) Mihály pannonhalmi főapát felszólalt ugyan Koppánmonostorának és Tatának elfoglalása miatt, de bár Baranyay Mihály tatai várnagy megígérte neki, hogy lefoglalt birtokai ügyében félelem nélkül tárgyalhat vele, mindazonáltal birtokait nem birta visszaszerezni, sőt Tatát sem kapták vissza a benczések többé sohasem. A Koppánmonostorához tartozó dunai halászatot I. Ferdinánd 1540-ben a pannonhalmi főapátnak rendelte ugyan visszaadni, de azért a monostor törzsbirtokát a király 1548-ban Farkas Mártonnak adományozta. A mindenéből kifosztott pannonhalmi főapát 1539-ben gelléri és tarcsali földjeit 14 frt ára búzáért volt kénytelen zálogba adni.

Fejérkövy István, mint pannonhalmi jószágkormányzó, 1581-ben a Koppánmonostorához tartozó javakat bérbe adta, de attól kezdve, hogy Ferdinánd Monostort eladományozta, az udvarnál többé nem tekintették egyházi birtoknak s 1592-ben is mint a komáromi vár tartozéka szerepelt.

Miután Tata 1543-ban török kézre került, az új hit követői elfoglalták a Balázs-templomot, melyért a katholikusok azután 1680-ig viaskodtak a protestánsokkal.

Tata elfoglalását azonban az odavaló ferenczrendűek már nem várták be ; a török hadak közeledtének hírére a szerzetesek még idejében elmenekültek, magukkal vivén a templomi felszereléseket és az egyházi ruhákat, a melyek Kassára és Szécsénybe kerültek s ott elvesztek.

Az 1544-ben tartott aradi gyűlésen Warbonai Balázs volt tatai házfőnök is megjelent, a kit a német-hinchi ház fejévé választottak. (Mohl Adolf czikke a Komáromi Tört. és Rég. Egyl. 1905. évi értesítőjében.)

Szuhay István váczi püspök kir. biztos fellépése következtében, majd Forgách Ferencz (1606—1615.) érseksége alatt a katholikus hit ismét némi tért foglal a vármegyében. 1605-ben Komáromban már ismét találunk katholikus plébánost, sőt 1606-ban Érsekújvárt a protestáns katonák templomát is el akarták foglalni, de a kiküldött bizottság a katonák ellenszegülése következtében ezúttal nem ért el eredményt.

Az esztergomi érsekség.

Ez azonban csupán előjátéka volt a Pázmány Péter által megindított térítési munkának, mert az érsek tevékenységét a Bethlen-féle felkelések hosszabb időre megbénították. Midőn Pázmány az esztergomi érsekséget elfoglalta, az érseki birtokok jelentékeny része Komárom vármegyében is a törökök birtokában volt.

Pázmány észszerű gazdálkodása azonban csakhamar jövedelmezőkké tette a megmaradt prímási birtokokat.

A megyebeli érseki javakat az érsek újvári tiszttartójával kormányoztatta, a kit egyúttal a térítések alkalmával is felhasznált.

Pázmány térítői működése első sorban arra a területre irányult, mely egész Komáromig terjedt, miután ez a terület a király birtokában volt.

Leginkább a főurakat és a főtisztviselőket, valamint a hadparancsnokokat térítgette, a kik között a katholikus elem csakhamar túlsúlyra is jutott. Pázmány további térítési működésében ezekre akart támaszkodni, noha közreműködésükben nem mindig volt köszönet. Igy pl. Reiffenberg János komáromi várkapitány (1616—1623.) és a komáromi váruradalmának zálogos-birtokosa, túlbuzgalmában Komáromban a református templomot, iskolát és paplakot leromboltatta, minek következtében Bethlen Gábor viszonzásul a komáromi várat vette ostrom alá, melyet bevenni nem tudott ugyan, de a város ez alkalommal a lángok martaléka lőn.

Az 1629. október 4-én tartott egyházmegyei zsinat 46 plébániát sorol elő a komáromi főesperességben (Tudom. Gyüjt. 1829. IV. 4. l.), ám ez a szám csupán a papiroson volt meg, mert az 1634. évi egyházlátogatás alkalmával is csak Komáromban, Gútán, Naszvadon, Héderváron, Ásványon és Medvén voltak plébánosok. Vámoson és Udvardon világi emberek működtek, de a papság nem felelt meg hivatásának; nagy részéről Pázmány kedvezőtlenül nyilatkozott, de nem mozdíthatta el őket, mert különben a hívek ismét a protestantizmus karjaiba vetették volna magukat. Komáromban 1622-től a nagyszombati ferenczrendiek jártak misszióra 1626-ig, midőn gróf Althan Adolf a jezsuiták számára itt misszióházat alapított.

Az udvardi járásban ezidőtájt az érsekújvári ferenczrendiek végezték a lelkipásztori teendőket, kiknek részére Pázmány 1626—1630 között templomot és rendházat építtetett, melyet 1631-ben szentelt fel. (Fraknói Vilmos: Pázmány Péter, 193.)

Pázmány, a világi hatalomra támaszkodva, először az érseki birtokokról űzte el a prédikátorokat. Példáját követték a világi urak is, így rövid idő alatt Bajcs, Bálvány-Szakállas, Hetény, Mócsa, Apácza-Szakállas, Izsa, Komárom, Szent-Péter és Tata maradt protestáns lelkipásztor nélkül. Az érsek a ferenczrendiket akarta letelepíteni Komáromban, de ebben korai halála (1637.) megakadályozta.

Bármily nagy csapás érte az egyházat Pázmány elhunytával, a katholikus hit terjedése immár biztosítva volt. Pázmány halálakor a vármegyében birtokos főurak legnagyobb része katholikus volt, mint gróf Zichy István, gróf Esterházy Miklós nádor, csallóközi birtokos, a Pálffyak, a Csákyak, az Apponyiak, a Thuryak a Csereyek stb.

A jezsuiták Komáromban.

1645-ben tért vissza gróf Nádasdy Ferencz is, a ki a katholikus hitet főleg a vármegye dunántúli részében elterülő uradalmaiban igyekezett terjeszteni. A jezsuita misszió fentartását Komáromban gróf Althan várparancsnok és báró Jakusich György püspök bőkezű alapítványai biztosították.

Gróf Puchaim János Kristóf várkapitány 1649-ben a várgrófi házat átadta a jezsuitáknak, a kik legott hozzáláttak kollégiumuk megépítéséhez, melyet a mai sétatér elején, a várba vezető út mellett emeltek. 1673-ban megkapták a lutheránusoktól elvett templomot is. Ez a későbbi Szent János templom. A jezsuiták végleges megtelepedésével a térítés is mindegyre nagyobb arányokat öltött. 1659—1660 között a szentpáli pusztán, 1662-ben az újvárban építettek a jezsuiták kápolnákat. 1661-ben Tatába, 1673-ban Ekelre és Aranyosra, 1675-ben Őrsre jártak lelkészkedni.

A lelkipásztorkodás mellett a jezsuiták nagy sikert értek el a tanítás terén is. Komáromi gimnáziumuk megnyitásának pontos évét nem állapíthatjuk meg, valószinűleg 1635—1648 között, de a jezsuiták évkönyvei szerint 1654-ben már fennállott. 1662-ben a jezsuita-rendtag mellett egy világi tanár is működött. 1678-ban a tanulók száma a kétszázat meghaladta. 1679-ben azonban, valószinűleg a kuruczháborúk következtében, a tanulók száma csak valamivel emelkedett felül a százon. 1681-ben a tanulók egy latin drámát adtak elő, melynek czíme ez volt: »Damietta ostroma II. Endre király által.« A humaniorák első osztályának megnyitását 1698-ban Kollonics Lipót bíbornok-érsek 12.000 frtos alapítványa tette lehetővé. Ez évtől három jezsuita tanár működött a gimnáziumban és a tanulók száma háromszázra emelkedett. 1701-ben már a rhetorikai osztály is megnyilt. 1703-ban, a szabadságharcz kitörésének évében már mintegy négyszáz tanulója volt a komáromi gimnáziumnak. 1701-ben a felső osztály

tanulói gróf Zichy László főispán tiszteletére egy drámát adtak elő, melynek költségeit a vármegye rendei fedezték. (Gyulai Rudolf i. m. 129—131.)

A Ferenczrendiek.

Tata ismét magyar kézre kerülvén, a ferenczrendiek vissza akartak térni elhagyott monostorukba, mely a török hódoltság alatt nem pusztult el teljesen. De a ferenczrendiek többé nem tudtak letelepedni Tatán, e helyett azonban Szelepcsényi György esztergomi érsek Komáromot jelölte ki számukra, hol 1672-ben gróf Hochkirchen Károly Lajos komáromi várkapitány által a protestánsoktól elvett épületeket kapták meg. (Rupp i. m. I. 1. 153.) A ferenczrendiek 1677-ben Pálffy Tamás nyitrai püspök segítségével felépítették az »Angyalok Királynéja« tiszteletére szentelt templomukat, mely mellé 1750-ben új rendházat kaptak. Az 1763. évi földrengés azonban mind a templomot, mind a rendházat megrongálván, a szerzetesek ezeket 1769-ben újraépítették. A ferenczrendiek egész 1809-ig maradtak Komáromban. A franczia hadak közeledtének hírére a szerzetesek ebben az évben a csallóközi szentantali rendházba költöztek, komáromi házuk pedig kórházzá alakíttatott át. A XVII. század második felében számos templomot vettek el a protestánsoktól. Tatán gróf Csáky László vette el a református templomot s a hívőknek kilencz éven át fatemplomban kellett ájtatoskodni, míg 600 forintért vissza nem váltották a régit. Az 1681. évi sérelmekben ama helyek között, hol a protestánsok templomai vagy paplakai visszavétettek, a következő helységek szerepelnek még : Aranyos, Ekel, Thúri-Szakállas, Apácza-Szakállas, Ekecs, Nagy-Megyer, Csicsó, Néma, Füss, Kis-Tany, Nagy-Keszi és Mocsa. (Gyulai Rudolf i. m. 33. 1.)

A XVII. század vallási küzdelmei közepett, a Komáromban és vidékén letelepedett görög keleti hitű ráczok is mindegyre jobban közelednek a katholikus egyházhoz. A bécsi kormány politikája a ráczokat közelebb tudta hozni a katholikus egyházhoz mint a nemzethez, mert bennük hatalmas támaszt nyert a Bocskay, Bethlen és Thököly elleni harczokban, de folytonos hatalmaskodásaikkal a város polgársága részéről örökös panaszra szolgáltattak okot.

1673-ban a komáromi ráczok egy vegyes bizottság előtt kijelentették, hogy a katholikus egyházzal egyesülni akarnak, mely alkalommal a Szent András-utczában levő templomukat továbbra is megtartották. Ez a templom azelőtt az evangélikusoké volt.

A benczések.

A katholikus hit térfoglalásával, bármennyire is igyekeztek a benczések nagy kiterjedésű birtokaikat visszaszerezni, azokat nem tudták megmenteni a szétforgácsolástól. Füzitő, Sár, továbbá Almás idegen kézre kerültek. 1624-ben hasztalan tiltakozik Himmelreich György pannonhalmi kormányzó Raiffenberg Tivadarnak, a komáromi várbirtok bérlőjének eljárása ellen, a ki az apátság javait hatalmasúl elfoglalta. Utóbb Puchaim János Kristóf királyi adományt nyert e birtokokra, mely adomány ellen a főapát által 1651-ben és 1673-ban tett óvás hasonlóképp eredménytelennek bizonyult. (Komárom várm. Múz. Egyl. 1891. évi ért.) Hasonló sors érte Naszályt és Tömördöt, melyet a tataiak foglaltak el.

Tömörd visszakerült ugyan az apátság birtokába, de a XVII. század folyamán tömérdek viszontagságon ment át. 1659-ben Járfás Miklós bitorolta Apáthival, Ekecscsel és Karommal egyetemben, 1660-ban az apát Eölbey Mártonnak és Tarchy Jánosnak adta át, de 1669-ben ismét visszavette tőlük. 1694-ben a tatai alvárnagy hatalmaskodott Tömördön. Koppánmonostorát sem tudták visszaszerezni a benedekrendiek.

Pálffy Mátyás 1640-ben határjárást tartatott ugyan, tíz évvel később Magger Placzid apát is tiltakozott a monostor javainak elidegenítése ellen, de ezek a törökök kiűzetése után is megmaradtak a komáromi vár tartozékai czímén a Zichy grófok birtokában, és így a XVII. század végétől csupán az apátság czímét adományozta a király.

Hasonló sorsra jutott a tatai apátság is. I. Lipót király ugyan még 1697-ben gróf Thurn Ferencz Lajost nevezte ki apáttá, de sem ő, sem utóda, Tarródi János (1707—1725.) győri kanonok, nem foglalhatták el az apátság birtokait, melyek lassanként beleolvadván a tatai uradalomba, 1727-ben gróf Esterházy József kezébe kerültek.

Fóky Benedek szombathelyi kanonok tatai apáttá neveztetvén ki, 1737-ben pert indított gróf Esterházy József ellen, az apátsági birtokoknak visszaadása ügyében, de mivel a birtokoknak sem mennyiségét, sem fekvését nem tudta kimutatni, a királyi tábla keresetével elutasította.

A vérteskeresztúri apátság. A vérteskeresztúri apátság birtokai szintén a gróf Esterházy család kezébe kerültek. A törökök kiűzetése után az apátság czímét ismét adományozni kezdték. Előbb báró Adrian Placidot, majd 1712-től lovag Freyenfels Miksát nevezték ki apátnak. Gróf Sorau József János kinevezési okmánya (1719.) szerint az apátságot összes javaival kapta, de ez csupán formaság volt, mert utódának, lovag Dobrzenszky Károlynak ajánlásánál a kanczellária világosan megmondja, hogy csupán czímzetes apátságról van szó. Csak a monostor templomának romjait mentette meg Sajgó Benedek főapát tiltakozásával a széthordástól, melyeket a gróf Esterházyak a tatai templom építésére akartak felhasználni. (Sörös Pongrácz : Komárommegyei benczés apátságok. — Mohl Adolf czikke a Komárom Várm. Tört. és Rég. Egyl. 1905. évi értesítőjében.)

A XVIII. század folyamán a jezsuitákon és a ferenczrendieken kívül újabb szerezetesrendek telepednek le a vármegye területén.

A Szent Háromság rabváltó szerzeteseit Mattyasovszky László nyitrai püspök letepítette le 1712 után Komáromban. Miután a város beleegyezésével telket szereztek, azon templomot és rendházat építettek, melybe az esztergomi érsek hozzájárulásával 1715-ben beiktattattak. (Rupp i. m. I. 1. 154.)

A kamalduliak. Majkon, a premontrei rend elpusztult monostorának helyén, a XVIII. század elején kamalduli szerzetesek telepednek meg, a kiknek eltartására Esterházy József horvát bán a gesztesi uradalmához tartozó majki pusztát, gróf Draskovich Lipót pedig a Farkaserdőben egy és a Fejérvíz patakon épült két másik malmot adományozta, melyet III. Károly király 1738-ban jóváhagyott. A szerzetesek már 1731-ben letelepedtek Majkon, hol a kolostor délkeleti oldalán nagy kiterjedésű kertnek vetették meg alapját, melyben Korabinszky szerint a legszebb aloék és más mindenféle délszaki növények virultak. Nagyobb pénzbeli adományokat tettek Draskovich-Sinzendorf grófnő, Schmidegg Frigyesné született Széchenyi grófnő, Neuhauser József, gróf Zichy Miklós és neje, Berényi Éva grófnő, Dietrichstein született Salm herczegnő és gróf Zichy Ádám, a ki több fekvőséget is adott a monostornak.

Közel harmincz évi munka után a kamalduliak majki remetesége 1770-ben befejezést nyert.

A szerzetesek ezután nem sokáig maradtak meg Majkon, melyet 1782-ben II. József feloszlató rendelete következtében el kellett hagyniok. Nem is tértek többé vissza, s vagyonukat a vallásalaphoz csatolták. (Rupp i. m. II. 2. 479.)

Gróf Esterházy József 1744-ben Tatán a kapuczinusok számára rendházat építtetett, mely 1746-ban nyert befejezést. A rendház az 1743-ban épült templomot kapta, melynek építése alkalmával a ferenczrendiek romokban heverő monostorának köveit is felhasználták. (Rupp i. m. I. 2, 530. — Mohl Adolf czikke.)

A piaristák. A piaristákat (kegyes tanitórendieket) gróf Esterházy Miklós telepítette le Tatára. 1764-ben rendházat adományozott nekik, mely mellett a Kalazanti Szent József tiszteletére szentelt templom épült. Mária Terézia királynő 1765-ben kelt jóváhagyása következtében a piarista rend tagjai még ebben az évben átvették a rendházat s november hó 13-án megnyitották a gimnáziumot, melybe 415 tanuló jelentkezett felvételre, de ezeknek jórészét részint előhaladott koruk, részint helyszűke miatt felvenni nem lehetett.

1767-ben már benlakó növendékeket is vettek fel.

Az 1777. évi tanrend szerint a gimnázium öt osztályú beosztást nyert, a tanulók száma 1805-ig 200-ra növekedett.

II. József uralkodása végén a cs. kir. élelmezési biztos, az iskola tantermeit, a folyosókat s a magtárt lefoglalván, a tanároknak saját szobáikban kellett a növendékeket tanítani.

1806—1807-ben a gimnázium hatosztályúvá lett, melyben a tanulók száma a 280-at meghaladta, ez az állapot az 1850—51. tanévig fennállott. A gimnázium mellett fentartott nevelőintézet főleg 1817-től egész 1848-ig jó hírben állott és jelentékeny látogatottságnak örvendett, benne a legelőkelőbb családok gyermekei nyertek elhelyezést.

A szabadságharcz lezajlása után a hazafias piaristarend is megérezte az önkény vaskezét. Az 1850—51. tanévtől kezdődőleg az eddigi hat osztályú gimnázium négyosztályúvá alakíttatott s az ifjúság száma is jelentékenyen apadt, mindamellett az önkényuralom alatt a tanárok a szabadságharcz alatt tanúsított hazafias magatartásuk miatt tömérdek zaklatásnak voltak kitéve, csak

az 1867. évi kiegyezés óta kezd a tanintézet ismét virágzásra emelkedni. (Mészáros Ferencz : A magyarországi kath. gymnasiumok története.)

A jezsuiták 1748—1761 között építették Komáromban a Szent András templomot, melyet az 1763. évi földrengés erősen megrongált, s csak 1771-ben készült el újból. A jezsuitarend eltörlése (1774) után a Szent András templom plébánia-templommá lett, míg a rendházat és gimnáziumot Mária Terézia királynő 1780-ban a benedekrendieknek adta át.

Midőn II. József a benedekrendet 1784 november 14-én feloszlatta, a komáromi gimnázium vezetését világi tanárokra bízta, a kik között azonban több exjezsuita és volt benedekrendű szerzetes, valamint piarista is volt. Ezek közül főleg Révai Miklós és Schwarzel Zsigmond érdemelnek említést.

Révai Miklós, a nagy nyelvtudós († 1807.), 1799-ben foglalta el tanári székét a komáromi gimnáziumban, hol 1800. június végéig tanított.

I. Ferencz király 1811-ben a jezsuiták egykori gimnáziumát és rendházát visszaadta a benedekrendnek, mely ez időtől kezdve négyosztályú gimnáziumot tart fenn Komáromban. (Rupp Jakab : Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 1. 159. — Takáts Sándor : Piaristák Komáromban. — Komáromi Lapok 1887. 20.)

A szabadságharcz alatt a benedekrendiek székháza és a gimnázium is sok viszontagságon ment át. A szabadságharcz riadójára az ifjúság is elhagyta a tantermeket, melyek hosszabb időn át üresen állottak. Az 1848. szeptember 17-én kitört tűzvész alkalmával mind a rendház, mind a gimnázium épületének teteje elhamvadt, s miután a megfelelő épületanyagok hiányában mindkét épület deszkatető alá került, a székház kórházul, a gimnázium pedig katonai raktárul lefoglaltatott.

Az 1849. év őszén a benedekrendiek visszanyerték székházukat, melynek földszintjén tartották az előadásokat. 1850-ben a gimnázium négyosztályúvá lett.

A katholikus hit terjedésével a XVII. században, de főleg a szatmári békekötés utáni korszakban, a középkori plébániák tekintélyes részét helyreállították. Plébániák.
Igy I. az esztergomi egyházmegyében : Csicsó (1677.), Ekecs (1790.), Ekel (1816.), Érseklél (1787.), Gúta (1634-ben már ismét fennállott ; anyakönyvei 1715-től), Izsa (1721.), Keszegfalva (1763.), Komárom (1605., illetőleg 1626.), Nagy-Megyer (1681 előtt), Csúz (1703.), Jászfalu (1736.), Kolta (1780.), Szent-Péter (1662 előtt), Kurtakeszi (1754.,) Kürt (anyakönyvek 1714-től), Ógyalla (anyakönyvek 1773-tól), Perbete (1655 előtt), Szemere (1725.), Udvard (1698.), Bajcs (1876-ban alakíttatott plébániává), Naszvad (1634-ben tartott egyházlátogatás alkalmával fennálló plébániaként fordul elő), Szimő (plébániája Gutról lett áthelyezve, anyakönyvei 1719-től kezdődnek), Héreg (1723.), Szomor (1764.), Tardos (1764.), Tarján (1756.) plébániákat.

II. A győri egyházmegyében ma meglevő plébániák visszaállításának időpontját közelebbi adatok hiányában nem állapíthatjuk meg, csupán Mocsáról, Bánhidáról és Tatáról mutatható ki, hogy a XVII. században már fennállottak.

Mocsát és Tatát az 1681-ben tartott országgyűlésen benyujtott sérelmekben mint olyan helyeket említik, a hol a protestánsok templomai és paplakjai elvétettek.

Bánhidán az anyakönyvek 1635-ben kezdődnek, s így egyike lehet azoknak a plébániáknak, melyek a XVI—XVII. század vallási küzdelmei közepett szakadatlan fennállottak. A többi plébániánál csupán az anyakönyvek nyujtanak fennállásukat illetőleg némi támasztékot.

Alább közöljük a győri egyházmegyéhez tartozó plébániákat zárjelben megemlítvén az évet, a melytől fogva az anyakönyvek kezdetüket veszik. 1. Kisbéri alesperesi kerület : Ács (1751.), Ászár (1803.), Bana (1785.), Bábolna, alapíttatott 1881-ben (1882.), Bokod, alapíttatott 1870-ben, Császár (1724.), Dad (1748.), Kisbér (1722.), Kocs (1748.), Mocsa (1700.), Nagyigmánd (1724.), Ószőny (1741.), Szend (1772.), 2. tatai alesperesi kerület : Alsógalla (1800.), Bánhida (1635.), Dunaalmás (1715.), Felsőgalla (1742.), Gesztes, 1900-ban létesült (1851.), Kecskéd (1750.), Környe (1746.), Szomód (1763.), Szőlős (1866.), Tata (1690.), Tolna (1742.), Vértessomló (1787.).

III.

A XVIII. SZÁZAD ÉS A FRANCZIA HÁBORÚK KORA.

Az 1715. évi összeírás.

A szatmári békétől a bécsi kongresszusig terjedő száznégy év legnagyobbrészt a belső átalakulás, az anyagi fejlődés korszaka.

Közel kétszázados küzdelem alatt a vármegye legnagyobb része elpusztult, de a kuruczvilág utolsó éveiben fellépő pestisragály is megtizedelte a népességet. Csak a ragály megszűntével kezdődött fejlődés gazdasági téren.

Az 1712—1715. évi országgyűlés által elrendelt összeírás, melyet 1715-ben első ízben végeztek, s a melyet 1720-ban megismételtek, élénk tanúságot tesz az utolsó évek alatt elért gazdasági fejlődésről. 1715-ben a vármegye közigazgatásilag három járásra (csallóközi, érsekújvári és győri) osztatott fel. — E három járás területén 1715-ben két mezőváros, öt kuriális és hatvan jobbágyközség, 1720-ban tizennégy kuriális és 62 jobbágyközség volt.

1715-ben e 67 helységben összesen 185 mezővárosi polgár, 1511 jobbágy, 443 zsellér, 42 taksás, összesen 2181 háztartás, 1720-ban, jóllehet az összeírt helységek száma 78-ra emelkedett, és 26 nemes háztartást is összeírtak, összesen csak 2101 háztartás van feltüntetve. Ez csak úgy magyarázható meg, hogy az összeirásnál kizárólag az adóalanyok voltak irányadók, miért is az elszegényedett vagy egyéb okból adófizetésre képtelen háztartásokat kihagyták az összeírásból. Ugyanez a szempont vezette az összeírókat a művelés alatt álló területek összeírásánál is.

1715-ben 22.594 köblös szántó, 120 köblös írtvány, 2871 kaszás rét, 950½ kapás szőlő, 13¼ malom, 1720-ban pedig 23.933 köblös szántó 257¼ köblös irtvány, 3645 kaszás rét, 1962 kapás szőlő, 27½ malom került összeírásra.

Láthatjuk ebből hogy a mívelés alatt álló terület a békés korszak beálltával jelentékenyen növekedett. Az 1715—1720. évi összeírás csak nagyon kevés adatot szolgáltat az egyes községek lakosai által űzött földmívelési vagy tenyésztési ágakat illetőleg. Az 1715. évi összeírásban még több községnél meg van említve, hogy lakosai halászattal folgalkoznak; ilyenek Kamocsa, Megyercs, Martos, Naszvad. Csak két község (Kamocsa és Szimő) lakosai termeltek gyümölcsöt. Az 1720. évi összeírás szerint Guta község lakosai halászattal, Lábatlanéi, Neszmélyéi és Szimőéi pedig gyümölcstermeléssel foglalkoztak, Ácson a lótenyésztés, Igmándon és Kócson pedig a marhatenyésztés nyomaira akadunk.

Az 1715. évi összeírás csak Igmándnál és Kocsnál említ szőlőmívelést, 1720-ban már Császáron is voltak új szőlőültetvények és Lábatlan határában, melynek egy részét 1718—1719-ben ültették.

Komárom városa, noha ekkor még nem bírt szabad királyi városi joggal, külön összeírás tárgya volt.

1715-ben 719, 1720-ban 932 háztartást írtak össze Komáromban.

Komárom a XVIII. század elején.

E feltünő emelkedést főleg az magyarázza meg, hogy 1720-ban 197 nemes és 172 katonai háztartást is felvettek az összeírásba. De a polgári háztartások száma is jelentékenyen növekedett, mert míg 1715-ben csak 449 volt, addig 1720-ban 511-et irtak össze. Ellenben a zsellér háztartások száma 270-ről 52-re apadt.

Az 1720. évi összeírás 58 lovas és 114 gyalogos háztartást sorol fel, köztük 11 nemest. A katonaság egész birtoka 13 polgári házból és 96 házikóból, továbbá 70 köbölös földből és egy malomból állott.

Az 1720. évi összeírásban Komárom lakói közt ott találjuk Jókay Mihályt, kinek egy polgári háza volt, továbbá Jókay Andrást és Sámuelt. A katonaság között előfordul Zichy György alezredes és Fejérváry György fővajda.

A város lakossága túlnyomólag magyar volt; 1715-ben 657, 1720-ban 777 magyar nevű háztartást találunk, s mellettük az utóbbi évben 93 németet, 43 tótot, 17 szerbet és két olaszt.

A vármegyében is túlsúlyban volt a magyar elem. Az 1715. évi összeírásban 2181 háztartás közül 2005 magyar, 13 német és 163 egyéb nemzetiségű, mig 1720-ban 1947 magyar, 6 német, 139 tót és 9 szerb. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.)

A majki zárda czellaépületei és templom-romja.

Az összeírás adatai alapján állapították meg a vármegye portáinak számát, mely a XVIII. században már hovatovább eszmei fogalommá vált. A vármegye portáinak száma 1723-ban, Komárom városával együtt 90 volt, de már 1724-ben 93-ra emelkedett.

A vármegye dunántúli gyér népességű vidékeinek betelepítését már az 1723. évi országgyűlés folyamán tervbe vették. Telepítések.

E tekintetben Tata új földesura, gróf Esterházy József fejtett ki nagy tevékenységet. Az ő kezdeményezésére a Rajna vidékéről németek, a felvidékről tótok telepedtek le a vármegyében. E telepítések következtében ismét jelentékeny földterületek kerültek mívelés alá.

Németek települtek le Vértessomlóban (1737.), Felső-Gallán (1735.), Alsó-Gallán (1733.), Agostyánon (1731.) Würzburgból, Kecskéden Würtembergből, Tolnán (1733.) Würtembergből és Elsassból. Bajra 1745-ben gróf Esterházy József Mosonból telepített németeket. Tótok telepedtek le Ekecsen, melynek nemes lakosai nem akarván elvállalni az úrbéri kötelezettségeket, kivándoroltak; továbbá Baromlakon, Bokodon Nyitra és Hont vármegyékből, Oroszlán pusztán szintén tótok Nyitra, Trencsén és Pozsony vármegyékből.

A szatmári béke utáni években az ipar is nagyobb lendületet vett. A Tata melletti Szent Iván hegyen 1711 után kőbányát nyitottak, melyből igen szép márványt bányásztak. Ezt azután többnyire olasz származású iparosok dolgozták fel. Az ipar fellendülése.

Az 1715. évi összeírás szerint 67, 1720-ban 89 iparos volt Tatán, az iparosok nagyobb része, — 1715-ben 34, 1720-ban 46. — pokrócz-csapó volt. A XVIII. század végén a pokrócz-csapók száma 150-re emelkedett. (Horváth Mihály: Kis Tört. Munkái, III. 140—148.) A csapókon kívül az 1720. évi összeírásban Tatán még a következő iparosokat találjuk: asztalos (1), borbély (2), csizmadia (5), fazekas (3), kádár (1), kovács (1), mészáros (1), mézeskalácsos (1), szabó (16), szíjgyártó (1), szücs (3), takács (3), varga (4), egyéb iparos (1).

Komáromban az ipar és kereskedelem terén még fejlettebb viszonyokat találunk. 1720-ban 367 iparost, 58 kereskedőt és 152 más foglalkozású egyént írtak össze.

Az iparosok az egyes iparágak szerint a következőleg oszlottak meg:

	1715-ben	1720-ban		1715-ben	1720-ban
ács	4	6	mézeskalácsos		2
asztalos	6	10	molnár	10	17
bádogos	—	2	ötvös	2	2
borbély	7	6	pék	2	4
csapó	6	9	rézmíves	—	1
csizmadia	34	42	serfőző	3	4
fazekas	10	16	szabó	21	29
fésűs	1	1	szappanos	1	1
fuvaros	31	31	szíjgyártó	1	2
gombkötő	4	7	szitakötő	1	—
gyógyszerész	1	1	szücs	8	10
kádár	5	5	takács	9	7
kalapos	2	3	timár	3	3
kelmefestő	2	1	üveges	1	2
kerékgyártó	3	4	varga	14	14
késes	1	2	egyéb	39	88
kovács	3	4	bádogos	—	2
könyvkötő	1	—	esztergályos	—	3
kötélverő	3	3	fürdős	—	1
lakatos	5	8	kocsmáros	—	1
mészáros	8	12	kőmíves	—	3

Az egyéb iparos rovatában 1715-ben 38 halász, 1 pipakészítő, 1720-ban 2 bányász, 83 halász, 1 szobafestő, 2 csiszár szerepel, a másfoglalkozásúak rovatában pedig 4 hajós és 1 szakács. Kereskedő 1715-ben 53, 1720-ban 58 volt Komáromban.

Komáromban a XVIII. század elején már számos czéh virágzott, melyek legnagyobbrészt a XVII. század folyamán nyerték czéhlevelüket, mint a halá-

szok czéhe, mely 1696-ban nyert szabadalmat Lipót királytól. A rácz kalaposok 1696-ban, a serfőzők 1697-ben, a csapók 1698-ban, a borbélyok 1714-ben III. Károly királytól, az ácsok 1718-ban, utóbb 1754-ben Mária Terézia királynőtől, a mészárosok 1728-ban III. Károly királytól, a kádárok 1687-ben, a szürszabók 1686-ban, utóbb a város által új czéhlevelet nyertek 1744-ben, a szabók 1688-ban, a szíjgyártók 1692-ben Lipót királytól nyertek szabadalomlevelet. (Értek. a Tört. tud. köréből XIV. k.)

Kiváltságok

Károly király 1712-ben megerősítvén a város régibb kiváltságait, a város lakóit a mezei és egyéb külső munkák alól felmentette s a város évi adóját 418 frtban állapította meg. 1715-ben megerősítette a városnak a vármegyével a közterhek viselésére nézve kötött egyességét. 1723-tól kezdve peres ügyeit a tárnoki székhez felebbezte a város.

1737-ben III. Károly király újolag megerősítvén a Lipót király által Komárom városa részére 1692-ben adott kiváltságlevelet, polgári és büntetőügyekben joghatósággal ruházta fel a tanácsot, egyúttal szabályozván a főbenjáró ügyek körüli eljárást is. (Komárom város levéltára.) Komáromon kívül még Kisfüss nyert kiváltságlevelet III. Károly királytól, Guta község pedig 1725-ben országos vásár tartására nyert engedélyt. (Királyi Könyvek.)

Gróf Esterházy József.

A vármegye élén III. Károly uralkodása alatt gróf Esterházy József állott, a kit még József király 1709-ben nevezett ki Komárom vármegye főispánjává kuruczczá lett Antal bátyja helyébe, a ki 1722-ben Rodostóban bekövetkezett haláláig híven kitartott a fejedelem mellett.

Esterházy József eredetileg papnak készült. 1693-ban rátóti préposttá neveztetett ki, 1700-ban Bécsben a bölcselettudomány doktorává avatták. 1705-ben elhagyván a papi pályát, katona lett ; 1708-ban már részt vett a kuruczok elleni hadjáratban, többek közt a trencséni csatában is, ebben az évben huszárezredessé nevezték ki. Komárom vármegye főispánjaként sokfelé volt elfoglalva. 1716—1718-ban a törökök ellen harczolt, 1721-ben tábornagygyá, 1723-ban hétszemélynökké nevezték ki, 1725-ben helytartósági tanácsos lett, de ez utóbbi tisztétől III. Károly király, mivel az 1728—1729. évi országgyűlésen legerősebben ellenezte az adónak a telekre való hárítását, megfosztotta, sőt katonai fizetését is beszüntették.

De épen ez az 1728—1729. évi országgyűlésen tanúsított magatartása szerezte meg számára a népszerűséget.

Az 1728-iki országgyűlésen, midőn a nemesség a jobbágytelkek adó alá vonása ellen tiltakozott s elkeseredetten védte ősi jogait, Esterházy Józsefet és gróf Zichy Ádámot küldték a királyhoz, s midőn a király kénytelen-kelletlen engedett, úgy ünnepelték, mint az ország szabadságának, a nemesi kiváltságnak megvédőjét. (Millenn. Tört. VIII. 47. — Kolinovics : Posthuma memoria Jos. Esterházy. 79.) Midőn Esterházy kegyvesztetté lőn, egyidőre Tatára vonult vissza, melyet csak alig néhány évvel (1727.) azelőtt szerzett meg vétel útján, de a kormány csakhamar új működési kört igyekezett neki biztosítani, mert veszedelmesnek tartotta, hogy a köznemesség előtt oly nagy népszerűségre emelkedett férfiú vármegyéjében maradjon. Ezért III. Károly király 1733-ban horvát bánná nevezte ki, mely hivatalát 1741-ig viselte.

Az 1741. évi országgyűlés tárgyalásainak előkészítésében is jelentékeny szerepe volt, és annál a nagy népszerűségnél fogva, melylyel a köznemességnél bírt, sokan őt óhajtották látni a nádori méltóságban, Esterházy azonban ritka önzetlenséggel félrevonult, s maga helyett gróf Pálffy Jánost ajánlotta a nádorságra, mely alkalommal országbíróvá neveztetett ki.

Mária Terézia.

Az 1741. évi országgyűlésen az a hazafias törekvése növelte népszerűségét, hogy a nemzet sérelmei mielőbb orvosoltassanak, s hogy a királynő Magyarországban lakjék. Midőn pedig az országgyűlés lelkesedéssel megszavazta a nemesi felkelőhad kiállítását, az elsők közé tartozott, a kik kardot kötöttek a királynő ingadozó trónjának védelmére.

Mária Terézia trónjának megmentésében a vármegye méltókép kivette részét. Az országgyűlés által megszavazott hat ezred számára 1741-ben 372 katonát adott, azonfelül a vármegyei nemesség is fegyvert fogott. Szluha György vezérlete alatt, a ki az örökösödési háború alatt szerzett érdemeért 1743-ban megkapta a grófi rangot. A vármegye nemessége derekasan megállta helyét a csehországi határon és különösen Prága ostroma alkalmával tünt ki.

Az örökösödési háború befejeztével Mária Terézia királynő, hogy a köznemességet, melynek vitézségét a háborúk folyamán bő alkalma nyilott megismerni, az udvarba vonja, a nemesi testőrség felállítását határozta el, mely czélra a vármegye 2000, a város 200 forintot ajánlott fel, ezenkívül még a vármegyének a testőrség lovai számára, míg azok Pozsonyban voltak, a szükséges takarmányról is gondoskodnia kellett. A felállítás alkalmával a vármegye 1760-ban Fejérváry Istvánt, Kürthy Ignáczot, Csécsy Józsefet és Madaskovics Józsefet ajánlotta a testőrségbe. (Hadi tört. Közl. 1895. 526.)

A bajor örökösödési háború alkalmával, 1778-ban, a királynő még egy ízben fegyverbe szólította a vármegyéket. Mivel az országgyűlés nem volt egybehíva, a szükséges gyalogos katonaságot a vármegyék szavazták meg.

Komárom vármegye ez alkalommal 350 újonczot állított ki, míg a vármegyében birtokos Nádasdyak 30, gróf Zichy Károly, Ferencz és István 60, gróf Zichy Miklós 15, Esterházy János és Ferencz 100 fölszerelt huszárt adtak a lovasság szaporítására.

Kardélre azonban nem került a dolog, mert az 1779. május 13-án Teschenben kötött béke véget vetett a hadikészülődésnek.

A közigazgatás ujjászervezése.

A szatmári békekötés után a vármegyei közigazgatás is újonnan szerveztetett. A szervezés munkája kétségkívül gróf Esterházy József főispán érdeme, a ki közvetetlen azután, hogy III. Károly király őt a főispáni méltóságban megerősítette, 1713. február 7-ére egybehívta a rendeket a tisztújító közgyűlésre.

Ezen a közgyűlésen állapították meg a választás útján betöltendő tisztségeket, valamint a tisztviselői fizetéseket is. Az alispán fizetését ekkor 300, a szolgabírákét 100, a megyei jegyzőkét 175, az adószedőét 200 forintban állapították meg. Már ekkor is voltak tiszteletbeli tisztviselők. Nedeczky Mihály, a kit 1719-ben főjegyzővé választottak, megválasztatását megelőzőleg két éven át díjtalanul végezte a főjegyzői teendőket.

A másod-alispáni állás

A II. alispáni állást első ízben 1719-ben töltötték be, midőn Szluha Ferencz kir. tanácsos, később alországbíró mellé II. alispánnak Skaricza Györgyöt, a csallóközi járás főszolgabíráját választották meg. Szluha Ferencz azonban nem maradhatott meg sokáig a vármegyei közigazgatás élén.

Szluha Ferencz.

Az országgyűlésen kifejtett tevékenysége és különösen a pragmatica sanctio létrejötte körül szerzett érdemei csakhamar magas méltóságokba és kitüntetésekre emelték. Az országgyűlés alatt udvari tanácsossá nevezték ki, utóbb 1726-ban pedig bárói rangra emeltetett. Ezért az 1724. évi tisztújító közgyűlésen lemondott az alispánságról, de a vármegye ragaszkodásának jeléül Szluhát táblabírónak választotta, míg az alispáni széket Gyulay Ferencz, a szomszéd Esztergom vármegye alispánja foglalta el.

1732-ben a II. alispáni tisztséget újból rendszeresítették. Az I. alispán fizetését 500, a II. alispánét pedig 300 forintban állapították meg, míg a főjegyzőét 300, a szolgabírákét 200 forintra emelte fel a vármegye közönsége.

A vármegyei közgyűlések számát és a tárgyalási rendet 1717. április 13-án alkotott szabályrendelettel állapították meg a rendek. Érdekes, hogy ez a szabályrendelet megszüntette a közgyűlések alkalmával adatni szokott lakomákat is.

A dohányzást már az 1717. évben szigorúan eltiltotta a vármegye. Az 1724. november 9-én hozott statutum e tilalmat megismételvén, a büntetést 50 dénárban állapította meg. Az 1726. január 11-én tartott közgyűlés meghagyta a tisztviselőknek, hogy a hivatalos levelezéseken az eddigi zöld pecsét helyett pirosat használjanak.

Az 1732. évi közgyűlés felhatalmazta a főispánt az időközben megüresedett állásoknak helyettesítés útján való betöltésére, de ez az intézkedés a vármegyei önkormányzatnak jelentékeny hátrányára volt, mert törvénytelenségekre szolgáltatott alkalmat.

Gróf Nádasdy Lipót.

Esterházy József halála után (1748.) Nádasdy Boldizsár királyi biztosi minőségben kormányozta a vármegyét. Őt gróf Nádasdy Lipót Flórián követte, a ki 1751. szeptember 26-án iktattatott be a főispáni méltóságba, melyet Mária Terézia királynő örökössé tett a Nádasdy családban. Gróf Nádasdy Lipót Flórián főispánsága alatt az 1753. július 23-án tartottk özgyűlésben az eddigi győri járást két részre (tatai és gesztesi) osztották ; ezzel a szolgabírói állások száma négyre emelkedett.

A Mária Terézia uralkodása alatt folyt erőszakos térítések s a protestánsoknak a közhivatalokból való kizárására irányuló igyekezet a közigazgatásra is bénítólag hatottak, sőt Esterházy főispán halála után a vármegyei tisztújítást sem tartották meg a rendes három évi időközökben.

1757. október 6-án gróf Nádasdy Lipót Flórián értesítette a rendeket, hogy betegsége miatt nem tartja meg a tisztújítást, hanem a megüresedett főjegyzői és aljegyzői állásokat kinevezés útján töltötte be. Időközben Nedeczky Ferencz alispán kir. táblabíróvá lett és így huzamosan távol volt a vármegye székhelyétől. A főispán ekkor sem hívta egybe a közgyűlést, hanem 1757. augusztus 11-én Ordódy Pétert nevezte ki helyettes alispánnak. Midőn 1758. január 15-én Nádasdy Boldizsár foglalta el a főispáni széket, a viszonyok némileg javultak.

Nádasdy mindjárt beiktatása után, február 10-én, megtartotta a tisztújító közgyűlést, mely Ordódy Pétert I. s Nedeczky Józsefet II. alispánná választotta. Nádasdy Boldizsár halála után a főispáni méltóságot kiskorú fia, gróf Nádasdy Mihály örökölte, kinek kiskorúsága idejére Mária Terézia királynő gróf Zichy Istvánt nevezte ki helytartóvá.

Az adminisztrátori időszak alatt Nedeczky József volt a vármegye alispánja, ki azonban az 1772. évi tisztújítás alkalmával összetűzött Naszvady kapitánynyal, a mi hosszas eljárást vont maga után. (Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család. 502—503.)

Az ő alispánsága alatt kezdték rendezni a vármegyei levéltárat, melynek iratait az 1772—1774 közötti években lajstromozták. A vármegye külön levéltárnoki állás rendszeresítését kérte a helytartótanácstól, de a helytartótanács a kérelmet megtagadta, azt válaszolván, hogy a levéltár mindenütt a jegyzői hivatal gondozására van bízva, s elvárja Komárom vármegye jegyzőitől is, hogy hivatalos kötelességüknek eleget fognak tenni. (Századok, 1903. 739.) Hosszú szünet után, 1781. július 9-én tartotta meg Nádasdy Mihály ismét a tisztújítást, mely alkalommal Bossányi Andrást I., Ordódy Mihályt II. alispánná választották. Ők állottak a vármegyei közigazgatás élén a vármegyei önkormányzatnak II. József által történt felfüggesztéséig.

A vármegye székhelye, Komárom városa, a szatmári békekötés utáni korszakban hosszas küzdelmet vívott önállóságáért. A komáromi várparancsnokok törekvése e században is oda irányult, hogy a város ismerje el őket földesurának, a minek jeléül a levágott marhák nyelvét a várba kellett beszolgáltatni, a czéheknek pedig 6—8—10 darab arany ajándékot kellett fizetniök. Mind e mellett a várparancsnokok magatartása egyre bénítóbban nehezedett a város fejlődésére. Igy hosszabb időn át megakadályozták a sörház építését, majd egyes kereskedések megnyitása elé gördítettek akadályokat.

III. Károly király 1712-ben megerősítette ugyan a város régibb szabadalmait, és ez alkalommal a város lakosait mindennemű mezei és külső munkák alól felmentette, az évi adót pedig 418 forintban állapította meg, utóbb 1715-ben és 1717-ben is adott a városnak szabadalomlevelet, gróf Csáky Zsigmond királyi tárnokmester pedig 1723-ban kelt rendeletével meghagyta a városnak, hogy peres ügyeit a tárnoki székhez felebbezze, sőt III. Károly király 1737-ben a várost polgári és büntető ügyekben is joghatósággal ruházta fel, mindazonáltal a polgároknak az a régi óhaja, hogy a várparancsnokoktól teljesen függetleníttessenek, csak Mária Terézia királynő uralkodása alatt teljesedett, a ki 1745. márczius 16-án Komáromot a szabad királyi városok sorába iktatta, mely szabadalmat az 1751. évi országgyűlés is beczikkelyezte.

Komárom városának azonban sokba került a szabad királyi várossá való átalakulás. Az első, a kit a városnak meg kellett nyernie, herczeg Hilburghausen várparancsnok volt, kinek a városi tanács előbb hallal kedveskedett, majd 3000 forintot adott neki kölcsön, de a várparancsnok keveselvén ezt az összeget, 12.000 forintot követelt a közbenjárásért, utóbb a város neki 14.000 forintot fizetett, ezenkívül a kiváltságlevél kiállítása is 50.000 forintba került.

Földrengések. A szabad királyi városi kiváltság kieszközlése után elemi csapások, árvizek és földrengések sujtották a várost. Földrengést már 1759-ben is éreztek, de ez nem okozott nagyobb károkat. Azonban az 1763. július 18-án reggel 8 órakor támadt földrengés, mely egyike volt a legborzasztóbbaknak, tömérdek áldozatot követelt. A három napon át tartó rengések következtében 7 templom, közte a Szent András-templom, melynek alapkövét 1748. augusztus 3-án tették le,

továbbá 279 ház összedőlt, 785 épület megrongálódott. A lakosok közül 63 ember lelte halálát a romok közt, míg 102 megsebesült. Egykorú tudósitások szerint a földrengés tartama alatt a Duna hullámai toronymagasságra emelkedtek, a víz gőzölgött, mintha forrott volna, a föld megrepedt s kékes gőz szállott ki belőle. (Romemlékek.)

Az 1763. év szeptember, október és deczember havában a földrengések megújultak, 1764. január 3-án, február 9-én, továbbá márczius, április, május, június, július, augusztus és szeptember hónapokban ismét földrengés volt, úgyszintén az 1765. év folyamán is, midőn a városi tanács felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, hogy a gyakori földrengések miatt már a város elsülyedésétől kell tartani.

A földrengés okozta károkat 160.465 forint 35 dénárra becsülték.

A lakosság felsegélyezésére a helytartótanács, a város kiküldöttei részére, országszerte való könyöradományok gyűjtése czéljából, három útlevelet állított ki, melyek jelenleg is megvannak a városi levéltárban.

Mihelyt a földrengés alább hagyott, újabb elemi csapások sujtották a sokat szenvedett lakosságot.

1767. május 26-án iszonyú tűzvész pusztított a városban, mely a Pihegőutczában keletkezett s a hirtelen támadt szélvihar következtében nagy arányokat öltött. Rövid három óra alatt 256 ház hamvadt el s 2226 ember maradt hajléktalanul. 1768-ban ismét 137 épület lett a lángok martaléka. (Romemlékek.)

Ily állapotban találta a várost József császár, a ki 1768-ban, délvidéki útjából visszajövet, ellátogatott Komáromba, honnan június 6-án Győrbe utazott. Nem csodálkozhatunk, ha a földrengések és az elemi csapások miatt megrongált vár nem nyerte meg tetszését, miről a császár naplójegyzetei is tanúskodnak.

1783-ban földrengés következtében ismét 500 ház dőlt össze vagy sérült meg, s a kár 86.000 forintot tett ki. Különösen a vár szenvedett sokat, melyet ettől kezdve a franczia háborúk idejéig inkább csak fogháznak használtak.

Komárom polgárságának vállvetett buzgalma rövid idő alatt eltüntette a földrengés nyomait. A II. József uralkodása alatt fellendült az ipar és a kereskedelem is.

Iparral az 1780—1783 években Komáromban 1556-an foglalkoztak. A város lakosainak száma is jelentékenyen emelkedett, 1780-ban 11.007 lelket, 1787-ben 12.067 lelket tett ki. (Marczali : Magyarország II. József korában. I. 198.) Jelentékenyen emelkedett a gabonakereskedés is, melynek a XVIII. század végén Komárom volt egyik kiviteli góczpontja. A kereskedelem, különösen a hajózás előmozdítása érdekében, a túlnyomólag rácz származású kereskedők erősen dolgoztak a Vágduna tisztításán, a nagy Dunát szintén szabályozták és a Duna mentén vontatóutat készítettek.

Mária Terézia halála után a trón fiára, II. Józsefre szállott. II. József.

Első intézkedései közül a türelmi rendelet nagy örömet keltett a vármegye protestáns lakossága körében. A türelmi rendelet első sorban a vármegyei közigazgatás terén vert nagyobb hullámokat. II. József e rendeletben meghagyta, hogy a kijelölésnél tekintet nélkül a vallásra, csupán az érdemre és a tehetségre legyenek figyelemmel, de a Mária Terézia királynő uralkodása alatt a vármegyében túlsúlyra jutott katholikus rendek felemelték szavukat a türelmi rendelet ellen, Komárom vármegye több vármegyével együtt oda nyilatkozott, hogy a vallásügyet, nem a vallás sérelmét bízták a rendek ő felségére. A vármegyei protestánsok azonban még a közgyűlésen ellene mondottak e határozatnak.

II. József azonban nem sokat törődött a közgyűlések tiltakozásával és még 1781. április 17-én meghagyta, hogy az általa rendszeresített falusi jegyzők hivatali esküjöket — a vármegye felterjesztésétől eltérőleg, — ne a kath. papok, hanem a legközelebbi hivatalnok előtt tegyék le. A türelmi rendelet kibocsátása után az egyházi intézmények és szervezetek átalakítására került a sor.

1781. deczember 6-án a császár eltörülvén mindazokat a szerzetesrendeket, melyek betegápolással nem foglalkoztak, vagy nem tartottak fenn iskolát, a vármegye területén letelepedett kamalduli szerzeteseknek is távozniok kellett Majkról. Vagyonukat a vallásalap számára foglalták le. Templomukat és székházukat valósággal széthordták. A templom kövei Ácsra kerültek, a harangok Oroszlánba, a remek faragású szentélyszékek a komáromi rácz templomban A szerzetesrendek eltörlése.

ma is láthatók. Csupán a művészileg helyreállított étterem van meg Majkon. A Szent Háromság rabváltó szerzetesrendje szintén eltöröltetvén, komáromi rendházukat a kincstár foglalta le; később, 1818-ban, az épületek elárvereztettek, mely alkalommal katonai kórházzá alakították át. A Benedek-rendre csak később került a sor. A rend tagjai 1787. május 13-án oszlottak szét komáromi rendházukból.

A türelmi rendelet végrehajtása azonban sok nehézségbe ütközött. Maga a kanczellária is gyakran tett kifogást az ily irányú kérvények tárgyalása alkalmával. Midőn Mocsa lakosai 1782-ben szabad vallásgyakorlat engedélyezéséért folyamodtak, a kanczellária azzal tagadta meg kérelmüket, hogy 2089 forinttal tartoznak földesuruknak.

Az ország felmérése.

A reformok sikeres keresztülvitele első sorban az ország ismeretét tette szükségessé. E végből II. József 1784. május 1-én az egész ország felmérését és összeírását rendelte el. Az összeírás tárgyában kibocsátott rendeletet Komáromban szomorú eset előzte meg. 1783. április 22-én ismét heves földrengés pusztított a városban. A császár értesülvén ez újabb csapásról, 6888 forint 33 1/3 dénárt utalványozott a hadipénztárból, mely összeg a földrengés sujtotta lakosság közt kiosztatott. (Romemlékek.)

Az összeírás tárgyában kelt rendelet, a többi vármegyékben uralkodó hangulattól eltérőleg, eleinte nem okozott nagyobb mozgalmat a vármegyében. Komárom vármegye közönsége késznek nyilatkozott az összeírás végrehajtására, a küldöttséget is megválasztotta, csupán azt kérte, hogy a nemesi házakat megkülönböztetésűl zöld színnel és *N*-betűvel jelöljék meg.

Ekkora előzékenység mellett a vármegye méltán számíthatott arra, hogy kérése meghallgatásra talál. Csakhogy az ilynemű megkülönböztetés nem illett bele II. József intézkedéseinek keretébe.

Mikor azután 1784. november havában megkezdődött az összeírás, a komáromvármegyei nemesség, mely az összlakosság 1/8 részét tette ki, oly nagyarányú ellentállást fejtett ki, hogy katonaságot kellett kiküldeni az összeírást végző tisztviselők védelmére, mindazonáltal az összeírás nagyobb baj nélkül 1785 nyarán befejezést nyert. (Millenn. Tört. VIII. 410. — Marczali: Magyarország II. József korában. 376—381.)

Az összeírás tárgyában kibocsátott rendelettel majdnem egyidejűleg a német nyelv behozatala foglalkoztatta a vármegye közönségét.

II. József rendszere.

A vármegyénél a német nyelv behozatala nem ment símán. Midőn a rendek az 1784. június 8-án tartott közgyűlésben II. Józsefnek április 26-án kelt rendeletét, mely a német nyelvet, mint a birodalom nyelvét, hivatalos nyelvvé tette, tárgyalták, feliratban fejezték ki aggodalmaikat. Mindenkelőtt hangsúlyozza a vármegye, hogy nem látja be, minő monarchiának, birodalomnak lehet része a független Magyarország. Komárom vármegye fentartandónak véli a latin nyelvet, nem azért, mintha a magyar nyelv nem volna alkalmas, de a latin nyelv használata kényelmesebb, mert a nemesség megszokta. Végül tiltakozását fejezi ki a vármegye a nyelvrendelet ellen, mely nyugalmukból felrázta a rendeket.

A császár parancsának végül mégis engedni kellett és 1785. október 8-ától kezdve a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveket németül vezették. Ez az állapot 1790-ig tartott, midőn újból a latin váltotta fel a német jegyzőkönyvi nyelvet. A német nyelv behozatala csak előhírnöke volt ama nagy közigazgatási reformnak, mely a következő évben életbe lépett.

Éppen ez időtájt halt meg (1758. május 31.) gróf Nádasdy Lipót Flórián, a vármegye első örökös főispánja is, és így a kerületi biztos hivatalba lépése elé a legcsekélyebb akadály sem gördült Komárom vármegyében.

II. József az országot tíz kerületre osztotta fel. Komárom a győri kerületbe soroztatott, melynek élére gróf Győry Ferencz kerületi biztos került. Azonkívül közigazgatásilag Komárom Esztergommal egyesíttetett.

A császár a földrengéssujtotta Komáromot is át akarta telepíttetni a Duna jobb partjára, de a városi tanács e rendeletet nem tartván czélszerűnek, csak egyeseknek engedte meg az átköltözködést, mert különben a lakosok elestek volna a Vág folyón folytatott kereskedelem előnyeitől. (Gyulai R. czikke a Komáromi Közlöny 1889. évfolyamában.)

Az új kerületi biztos nagy buzgalommal fogott hivatalához.

Első sorban a tűzrendészetre fordítja figyelmét. A községek által beszerezteti a szükséges tűzoltószerszámokat, majd a községi tisztviselőket veszi ellenőrzés alá. A hanyag és mulasztó falusi jegyzőket összeíratja, gondoskodik, hogy a jegyzők pontosan megkapják fizetésüket, adókönyvecskéket hoz be, mi által az adózók nyilvántarthatják tartozásaikat.

Tagadhatatlan, hogy II. József közigazgatási rendszere jelentékeny haladást mutat a rendi vármegyével szemben, de nem tudott és nem akart százados alkotmányunkba beilleszkedni, azért már eleve bizalmatlanságra talált s meg kellett buknia.

A közigazgatással egyidejűleg az igazságszolgáltatást is átalakította a császár.

Az egyesített Komárom-Esztergom vármegyébe is törvényszéket rendelt, mint az igazságszolgáltatás terén első fokú hatóságot, mind a polgári, mind a büntető ügyekben.

1787. végén már behozza az Ausztriában életbeléptetett büntetőtörvénykönyvet, melynek alkalmazása azonban sokszor nevetségessé tette II. József rendszerét. Igy Esztergom-Komárom vármegye törvényszéke 1789. július 11-én százévi súlyos börtönre, azonfelül három napon át két óra hosszat pellengérre és a hóhér által nyilvánosan végrehajtandó botozásra itélt el egy asszonyt, a ki egy éjjel megölte mostoha gyermekeit s azután bűnét a zsidókra fogta. Lipót király utóbb büntetését 30 évi börtönre változtatta. (Millenn. Tört. VIII. 434.)

II. József rendszere már az 1788. évi török háború kitörésekor is lehetetlennek bizonyúlt. Bármennyire buzgólkodtak is a közigazgatási tisztviselők, a háború viseléséhez szükséges élelmet és takarmányt nem voltak képesek előteremteni.

A czéltalan török háború csakhamar általános elégületlenség kútfeje lesz országszerte, melyet még inkább fokozott az, hogy 1789-ben a vármegyében rossz termés volt, mindazonáltal az összes élelmet és takarmányt Magyarországon akarták beszerezni, még pedig a régi olcsó piaczi árakon. E végből mindenütt összeirták a termést, de a nemesség, sőt a parasztok is ellenállottak. Keszegfalván a lakosok nem akarták megengedni a gabonájuk összeírását, s mivel a szolgabíró nem tágított, agyonlőtték. (Millenn. Tört. VIII. 452.)

Gróf Győry Ferencz kerületi biztost is aggodalom fogja el, sőt a kitört éhinség miatt lázadástól tartott, ezért tanácskozásra hívta az esztergom-komárommegyei birtokosokat, de a meghivottak kijelentették, hogy nincs hatalmuk határozni, mert az a rendeknél (országgyűlésnél) van, és így nincs más mód, mint annak összehívása. (Marczali i. m. III. 406., 542.)

1790 elején a megyei hatóságok és a tisztviselők nem merték elfoglalni helyeiket a közgyűlésen, sőt maga a kerületi biztos is beteget jelentett, annyira félt a közgyűléstől. A vármegye közönsége azonban megerősítette a lemondó tisztviselőket állásaikban, azzal a kikötéssel mégis, hogy a régi alkotmányos módon járjanak el, a felmérési iratokat lefoglalták, a német nyelv használatát beszüntették, melynek helyébe ismét a latin nyelv lépett.

Alig néhány nap alatt az események jelentékeny fordulatot vettek.

II. József 1790. január 28-án összes intézkedéseit, a türelmi rendeletre, a lelkészi rendezésre és a jobbágyságra vonatkozók kivételével, egy tollvonással megsemmisítette, a szent koronát pedig Budára szállíttatta. Épp február 20-án, II. József halála napján érkezett a koronát vivő hajó Komáromba, mely elé a város lakossága, Péczely József vezetése alatt zöld galyakkal vonult ki, a ki ez alkalomra írt költeménynyel üdvözölte a koronát kísérő méltóságokat. II. József halála.

A márczius 13-án tartott közgyűlésen a nemzeti ellenállás teljes diadalt ült. A közgyűlés mindenekelőtt II. Józsefnek a türelmi rendeletét, a lelkészi rendezésre és a jobbágyságra vonatkozó intézkedéseit is elveti, mert nem országgyűlési törvények, hanem fejedelmi pátens alakjában jelentkeztek.

Majd lázas sietséggel fogtak hozzá II. József összes intézkedéseinek megsemmisítéséhez.

A felmérési iratokat, melyeket II. József utolsó rendelkezése értelmében a levéltárban helyeztek el, a rendek nem tűrték többé meg s elégetésüket határozták el.

E határozatot Csejtey István szolgabíró hajtotta végre harmadmagával, a hagyomány szerint a szigeti nagy fa alatt. A közgyűlés megtiltotta a tandíjak

szedését is s a német nyelvnek azonnali kiküszöbölését rendelte el. Készségesen teljesítik Somogyi Dániel volt szentmártoni apát kérvényét, a ki a Benedek-rend helyreállítása érdekében fordult a vármegyéhez, mely a szomszéd Győr és Veszprém vármegyéket is támogatásra hívta fel. A visszaérkezett korona tiszteletére gróf Esterházy Károly vezetése alatt koronaőrző bandériumot küldött fel Budára, mely bandérium május 1-étől Győr és Moson vármegye bandériumaival egyetemben május 12-éig teljesített szolgálatot. (Századok, 1881. 339. l.)

A nemzeti visszahatás, mely II. József uralkodásának végszakában a vármegyében nyilvánult, az 1790. június 6-ára egybehívott országgyűlésre kibocsátott követi utasításban is kifejezésre jutott.

A két protestáns felekezet nem elégedett meg a türelmi rendelet fentartásával, hanem követelte annak törvényerőre emelését. A vármegye közönsége nem zárkózott el II. József reformjai elől, de mindenkor hangsúlyozza a nemzeti szellem érvényesülését. Igy a követi utasítások 23. és 42. pontjaiban sürgeti a magyar viszonyoknak megfelelő büntetőtörvénykönyv szerkesztését, de kiköti, hogy a hozandó törvény magyar legyen.

A követi utasítás 29. pontjában a vármegye a főrangú családok bécsi tartózkodása ellen emeli fel szavát s annak meggátlását, illetőleg megszüntetését sürgeti.

De a közjogi kérdések mellett a gazdasági viszonyokra is kiterjeszkedett a követi utasítás.

A követi utasítás 26. pontjában a vármegye a termény-, de különösen a marhavám leszállítását sürgeti s tiltakozik az ellen, hogy a kincstár csupán nyerészkedésből vásárolja össze a marhát.

A czéhek fentartása ügyében pedig hangsúlyozza a vármegye, hogy a czéhek akadályozzák az ipar fellendülését, mert a felvétel a czéhbe sokba kerül és így a legügyesebb mesteremberek, ha nem tudják lefizetni a felvételi díjat, vagy pedig ha a czéhbelieknél jobban értik a mesterségüket, kizáratnak a felvételből.

Végül felkelti figyelmünket a követi utasítás 24. pontja, mely Komárom várának erődjellegét kívánja továbbra fentartani.

II. József megszüntette a vár erődjellegét, de halála után a vármegye tiltakozott az ellen, hogy az egyes komáromi polgárok, a kik a vár falait építőanyagul megvették, azt lerombolni merészeljék. A vármegye közönsége e tiltakozásával mintha a jövőbe látott volna, midőn a természettől is védett, szinte bevehetetlen komáromi vár fentartása érdekében az országgyűléshez fordult. Pedig alig telt el két évtized s az uralkodócsalád minden kincseivel Komárom falai közt talált menedéket.

II. Lipótnak 1792-ben bekövetkezett halálával a trón fiára, I. Ferenczre, szállott, a ki egyúttal a kitörőfélben levő franczia háborút örökölte.

I. Napoleon.

Bár a francziák elleni háború 1793 óta szinte szakadatlan tartott, nagyobb veszedelem csak akkor fenyegette az országot, midőn a direktorium 1796-ban az ifjú Bonaparte Napoleonra bízta az olaszországi hadsereg vezérletét. A franczia hadak közeledtére Ferencz király az 1796. évi november 6-ára egybehívott országgyűléstől nyert felhatalmazás alapján az 1797. év tavaszán fegyverbe szólította a nemességet. Komárom vármegye gróf Nádasdy Mihály parancsnoksága alatt két lovasszázadot állított ki, melyet a III. dandárhoz osztottak be.

Csokonai Vitéz Mihály.

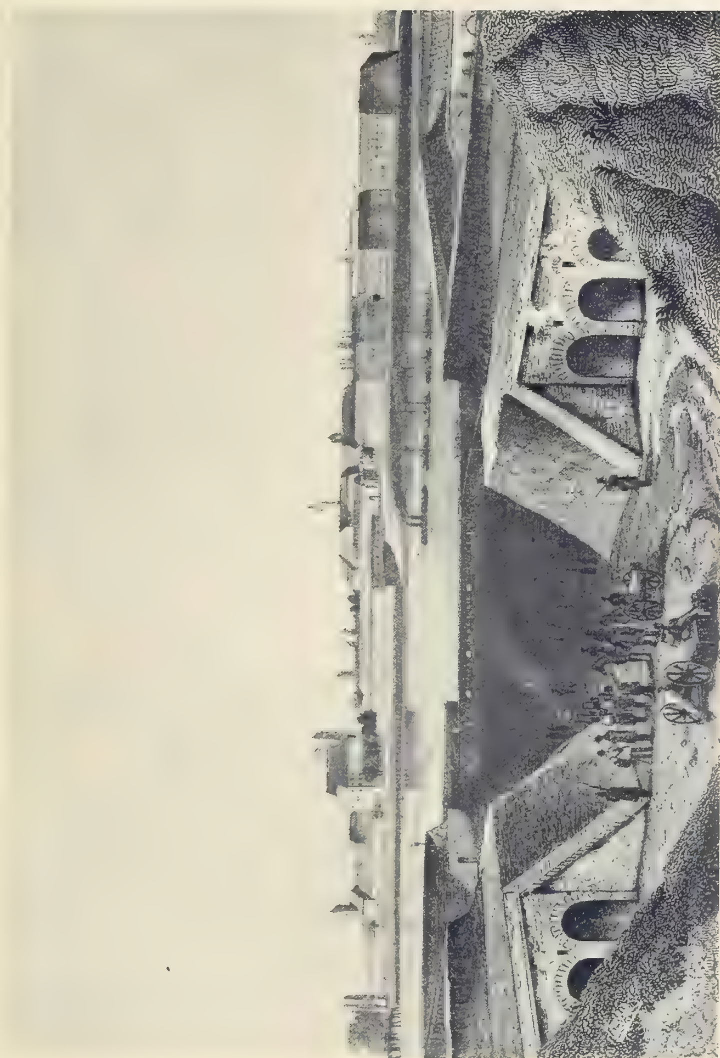
Április havában már együtt találta Komáromban a felkelt nemességet Csokonai Vitéz Mihály, a ki ez időtájt érkezett ide a pozsonyi diétáról. Ekkor írta »A nemes magyarságnak felülésére« czímű ódáját. Itt ismerkedett meg Vajda Juliannával, a kihez a Lilla-dalokat intézte.

A felkelt nemesség felkészülvén, el is ment a szombathelyi táborba, de kardélre ekkor nem került a dolog, mert az október 17-én kötött campo-formiói béke után hazabocsátották a felkelőket.

Bonaparte egyiptomi útja alatt az osztrák sereg némi sikereket ért el mind Itáliában, mind Németországban, de a mint Bonaparte visszatért s konzullá választása után átvette az olaszországi sereg feletti vezérletet, a helyzet a harcztéren gyökeresen megváltozott.

A felkelt nemesség.

A megrettent bécsi udvar 1800 őszén ismét fegyverbe szólította a nemességet, Komárom vármegye két század gyalog és egy század lovas kiállítására kötelezte tett, de a felkelt nemesség ezúttal sem vonult a harcztérre, mert a deczember 25-én Steyerben aláírt fegyverszünet az ellenségeskedésnek egy időre

A komáromi vár és a sánczok a mult század elején.
(Az Országos Képtárból.)

véget vetett. Mindazonáltal 1801. április havában a felkelt nemességet a Fischamend melletti táborba rendelték kiképzés végett, de onnan csakhamar hazabocsátották. (Haditört. Közl. 1888. évf., 52—53.)

Az 1802. évi május 2-ára egybehívott országgyűlés eloszlása után újból kitört a háború, de bár 1805-ben a franczia hadak egész Pozsonyig hatoltak, hazánkat nem fenyegette egyelőre veszedelem, mert Ferencz király 1805. deczember 26-án megkötötte a pozsonyi békét.

A francziák elleni háború óriási áldozatokat követelt, így bármennyire is idegenkedtek Bécsben a magyar országgyűléstől, a hadviseléshez szükséges katonaság és adó megszavazása miatt annak összehívásától nem zárkózhattak el.

Az 1807. április 5-én Budára összehívott országgyűlésen, melyen már rendes, kifejlett pártélet mutatkozott, Balogh János alispán képviselte Komárom vármegyét.

De az országgyűlés az adó és a katonaság megajánlásán kívül mitsem végzett, a sérelmek orvoslását csak a jövőben helyezték kilátásba.

Az 1808. évi országgyűlés is a katonaság megajánlása végett gyűlt egybe. A megszavazott 20.000 főnyi ujonczból 250 esett Komárom vármegyére.

A francziák hadikészülődéseinek hírére a nádor a nemességet is fegyverbe szólítván, Komárom vármegye április 26-án tartott közgyűlésében a tisztikart a következőleg alakította meg.

A tisztikar.

A lovasságnál. Első kapitány : Erős Benjamin. Másod-kapitány : Konkoly-Thege Gábor. Főhadnagyok : John Lajos, Nyáry Gedeon. Alhadnagyok : Sárkány Ferencz, Kürthy József. Őrmesterek : Kosár József, Tornyosy István. Zászlótartó : Csaba István. A gyalogságnál : Századosok. Nedeczky Zsigmond, Laky András és Konkoly-Thege Gedeon. Főhadnagyok : Fogarasy Gábor, Karátsonyi Gábor és Szabó Lajos. Alhadnagyok : Zámory Károly, Miskey Lázár, Zámory Sándor, Jókay József, Halász Dávid és Csorba István. Őrmesterek : Molnár Ferencz, Fodor Gábor, Gozon István, Kolossváry Mihály, Fehér Pál és Asztalos Ferencz.

A felkelt nemesség lovassága Tolna vármegyével együtt alkotott egy ezredet, a gyalogsága pedig Tolna és Győr vármegyékkel egy zászlóaljat. Parancsnokává gróf Zichy Ferencz alezredest választották meg. (Várm. Levélt. Prot. Liber. XXXXIII. 127.)

Az 1809. évi hadjáratot Károly főherczeg támadása nyitotta meg, de visszaveretvén, a Duna balpartjára vonult vissza, míg Napoleon hadai május 13-án már Bécset szállották meg. Mialatt a felkelt nemesség gyülekezett, János főherczeg az asperni véres nap után (május 22.) parancsot nyert az Olaszország felől közelgő Beauharnais Eugen alkirály feltartóztatására. János főherczeg ekkor Gráczból Győr felé vonult, hova június 4-én József nádor is áttette főhadiszállását.

A győri ütközet.

A felkelt nemesség egy része ekkor már Győrött táborozott.

A hátráló János főherczeg egyesülvén a nádor vezérlete alatt álló felkelt nemességgel, Győr mellett foglalt állást és itt várta be a francziákat; de ez az egyesülés egyik seregnek sem vált előnyére, mert a vezérek között épp a döntő pillanatban egyenetlenség támadt. A főherczegek viszálykodását a francziák felhasználva, június 14-én Győr-Kismegyernél túlnyomó erővel megtámadták és szétverték a nemességet, mely Komáromig hátrált, hova János főherczeg hadából a Jellachich és Colloredo vezérlete alatt álló derékhad is visszavonult.

A győr-kismegyeri ütközet után csakhamar (június 24-én) a győri vár is a francziák kezébe került. A nádor és János főherczeg megkísérelték ugyan Győr felmentését, e végből át akartak menni Kis-Csallóközbe, de Károly főherczeg parancsára János főherczeg június 22-én Pozsonyba vonult a hídfő védelmére. Mindazonáltal június 26-án Pozsony is a francziák hatalmába került.

A győri csata után a franczia sereg csak Gönyőig üldözte a hátráló császáriakat s a felkelt nemességet, de június 16-án néhány száz lovasból és két lövegből álló különítmény Ácsnál összeütközött Frimont altábornagy előőrseivel. A francziák azonban innen is és Némáról is csakhamar visszavonultak.

Míg a harcztéren az események rohamosan követték egymást, addig Komáromban lázas sietséggel készültek a védelemre.

A komáromi tábor.

Komárom ekkor óriási táborhelyhez hasonlított. József nádor, a ki már a szerencsétlen kimenetelű győr-kismegyeri ütközet után Komáromba tette át

főhadiszállását, csakhamar egybegyüjtötte a szétszórt felkelt nemességet, melynek előőrseit Somorjától Komáromig terjesztette ki.

Komáromnál ekkor 9 zászólalj gyalogság és 24 lovas osztály állt a felkelt nemességből. (Haditört. Közl. 1889. 485.) Mivel a francziák a Kisbérrel szemben fekvő Bakonyszombathelyig nyomultak előre, a nádor a pesti seregből Goszthonyi ezredes parancsnoksága alatt két lovas ezredet Tatára rendelt, míg a közeli bábolnai ménest Mezőhegyesre szállíttatta.

Ezalatt Komárom megerősítése serényen folyt. A Duna balpartjától a Vág jobb partjáig földsánczokat hánytak és hat várdát emeltek, ezeket az erődítvényeket József nádorról »Nádor vonalnak« nevezik.

A szerencsétlen kimenetelű wagrami csata (július 5—6.) után Ausztriának többé nem volt harczrakész serege.

Míg a hős Károly főherczeg hadával Csehország hegyes vidékére vonult, addig János főherczeg, a ki késedelmeskedése következtében nem jelent meg a csatatéren, a wagrami vereség hirére hadával Komárom felé vonult, ott július 18-ika körül átkelvén a Dunán, Ácsig nyomult előre. Igy Ferencz királynak sem maradt más választása, mint az, hogy elhagyván Olmütz várát, Komárom falai között keressen menedéket, hova július 14-én este 9 órakor érkezett meg. (Haditört. Közl. 1889. 239.)

A wagrami csata után Komárom városa a monarchiának valóságos középpontja lett.

Nemcsak a Habsburg-ház tagjainak és családi kincseinek lett menedékhelye, hanem a további hadműveleteknek középpontja és a hadvezetőség főhadiszállása is lett, mert Komáromra támaszkodva akarták folytatni a hadjáratot a győztes francziák ellen. Károly főherczeg azonban már jól ismerte a francziák erejét, nem volt eltelve ily vérmes reményekkel a háború további sorsát illetőleg, ezért már visszavonuló útjában megkezdte az alkudozásokat, melyek a znaimi fegyverszünet megkötésére vezettek, a miről Ferencz király Komáromban értesült.

I. Ferencz Komáromban.

Ferencz király megérkezésének hírére József nádor is, a ki eddig Koronczónál tartotta főhadiszállását, Komáromba sietett.

Ekkor a felkelt nemesség nagy része már a szőnyi táborban volt gróf Hadik vezénylőtábornok parancsnoksága alatt, még pedig a gyalogságból az I. és II. vasi, komáromi, zalai, szatmári, máramarosi, bihari, hevesi, I. és II. borsodi, gömöri és zempléni zálszlóaljak. Igmándnál pedig a Sztáray-féle gyalogezred sánczolta el magát. Ferencz király Komáromba érkezte után, a vele levő új államminisztert, Metternich herczeget Nugent gróf társaságában, Magyaróvárra küldte a béketárgyalásokra. Mialatt azonban a béketárgyalások folytak, a hadikészülődések szinte szakadatlanul tartottak. Pár nappal utóbb Komáromba érkezett Mária Ludovika királynő, az ő jelenlétében folyt le július 27-én a komáromi nagy hadgyakorlat s ostromkisérlet, mely alkalommal Ferencz király azt a kívánságát fejezte ki, hogy a város 200.000 embert befogadó erősséggé alakíttassék át.

Az udvar Tatán.

Augusztus hó elején Ferencz Tatára tette át székhelyét; ide követte őt Mária Ludovika királyné, továbbá gróf Pálffy nádor is, míg az udvartartás egy része s a legmagasabb állami méltóságok Komáromban maradtak. Augusztus 8-án Ferencz ismét Komáromba ment, hol a porosz király követét, Knesebeck ezredest fogadta, ezután (augusztus 22-én) ismét Tatán találjuk, míg József főherczeg Kisbéren, szeptember havában pedig Komáromban tartotta főhadiszállását. Míg a békealkudozások folytak, gróf Stadion Fülöpöt is Tatára hívták, a ki szeptember 4-én érkezett oda; ekkor már gróf Bubna Ferdinánd is Tatán volt Napoleon ultimátumával.

Szeptember 25-én ült össze a tatai vár egyik termében Ferencz király elnöklete alatt az a tanács, mely hivatva volt a béke és a háború felett határozni. E tanácskozásban részt vettek gróf Bubna, herczeg Liechtenstein János, a hadsereg fővezére, gróf Bellegarde Henrik József és Stadion. Ferencz király végre

A schönbrunni béke.

hosszas megfontolás után október 14-én Tatán, a várkastély keleti toronyszobájában, aláirta a schönbrunni békét, mely a monarchiát az egész tengerparttól megfosztotta.

Míg a békealkudozások folytak, a Tatán tartózkodó tábornokok és az udvari méltóságok vadászattal töltötték az időt. Károly Ambrus főherczeg, esztergomi érsek is ott lakott, a ki 1809 nyarán huszonhárom éves korában, mint emberszeretetének áldozata, az ottani lelkészlakban fejezte be életét.

A békekötés után az udvar csakhamar eltávozott Komárom vármegyéből. A háború Komárom város virágzásának alapját vetette meg. Rövid néhány hó leforgása alatt a város lakosai megkétszereződtek, a nagyszámú katonaság számos iparost vonzott Komáromba, a kereskedelem is jelentékenyen fellendült. Ez időtájt közel félezer kereskedő lakott Komáromban. (Wertheimer Ede : Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében, II. köt. — Krones : Zur Geschichte Österr. — Haditört. Közl. 1889.) A komáromi vár építéséből a városnak is jelentékeny haszna volt. Az erődítvények czéljaira szükséges terület kisajátítása czimén a polgárok három millió forintot kaptak. A ferenczrendűek temploma az erődítési munkálatok alkalmával szintén áldozatul esett. A kisajátításért járó díjat akkoriban a vallásalap vette fel, mely ebből az összegből négy szerzetest és egy ujoncznövendéket tartott a városi plébános segítségére. Komárom fénykora.

A francziák elleni háború újabb áldozatokat követelt a vármegyétől. Az 1811. augusztus 25-ére egybehívott országgyűlés, melyen a vármegyét Ghyczy Ferencz alispán és Ordódy János főjegyző, Komárom városát pedig Rauch János képviselték, 1,000.000 pozsonyi mérő rozsot és másfél millió mérő zabot ajánlott fel, melyből Komárom vármegyére 14.436 mérő rozs és 21.654 mérő zab, Komárom városára pedig 1000 mérő rozs és 1500 mérő zab esett, de ezenkívül a vármegye az inszurrekczionális alapba fizetendő 217.245 forint 2 krajczárból hátralékos 28.375 forint 2 krajczár befizetésére köteleztetett. (Országgyűlési irományok.)

A dunai hajózás érdekében Csepy Zsigmond ügyvéd buzgólkodása következtében 1807-ben létrejött az első hazai biztosító társaság, az ú. n. »hajókármentesítő társaság«, mely Pesten, Mosonban, Baján, Monostorszegen és Törökbecsén állított fel ügyvivőségeket.

I. Ferencz király 1805-ben egy új (Rókus-napi) vásár tartására adott engedélyt. Újabb czéhek is alakultak, mint a szíj- és nyereggyártók, kőművesek, kőfaragók czéhei, ezek 1815-ben, a molnárok 1818-ban, a hentesek és szűrszabók 1845-ben nyertek czéhleveleket. (Szádeczky Lajos : Értek. a tört. XIV. köt.) Az 1809. évi árvíz után, mely 319 házat döntött össze, a Duna szabályozása is kezdetét vette.

II. József halálát megelőzőleg az alkotmány visszaállításával a vármegyei közigazgatás ismét a rendek által közakarattal választott tisztikar kezébe került.

Az első tisztújítást 1790. márczius 18-án tartotta a vármegye közönsége gróf Nádasdy Mihály örökös főispán elnöklete alatt, mely alkalommal Bajcsy János I. és Ghyczy József II. alispánná választatott. Az utóbbit 1794-ben I. alispánná választották, mely tisztét 1806-ig viselte, mikor a hétszemélyes kir. tábla elnöke, majd utóbb (1825—1839.) Torontál vármegye főispáni helytartója lett. Az 1794. április 29-én megtartott tisztújításon a rendek Galántai Balog Jánost választották meg II. alispánná. Az 1790. évi tisztújítás.

Balogh János (született 1759. okt. 12. † 1827.) az alkotmányos élet visszaállításával 1790-ben lépett Komárom vármegye szolgálatába, előbb főjegyző, 1794. április 29-én II. és 1806. október 8-án I. alispán lett. Mint a magyarság s a magyar nyelv ügyének lelkes előharczosa, főjegyző korában keresztülvitte a vármegyei jegyzőkönyvek magyarul való szerkesztését. Komárom vármegye 1792-ben országgyűlési követnek választotta, ezen az országgyűlésen csakhamar kitünt szónoki tehetségével. Az 1796., 1802., 1805., 1807. és 1808. évi országgyűlésen is Komárom vármegyét képviselte, 1810-ben azonban megvált Komárom vármegyétől s a szomszéd Bars vármegyébe tette át lakását, hol többek közt Füssön volt birtokos. Az 1811—1812. évi országgyűlésen már mint Bars vármegye követe, az ellenzéknek egyik vezéralakja lett. Helyét Komáromban 1810. május 8-án megtartott tisztújítás alkalmával Ghyczy Ferencz foglalta el, a ki több ízben képviselte a vármegyét az országgyűlésen, melléje Pázmándy Pált választotta a közgyűlés, de az ő hivataloskodásuk már inkább a következő korszakra esik.

A XIX. század elején a vármegyei tisztikar tagjainak számát is jelentékenyen szaporították. 1794-ben rendes levéltárnoki állást rendszeresítettek, sőt már tiszteletbeli állásokkal is találkozunk.

Az 1810. évi tisztújítás alkalmával a következő állásokat töltötték be : egy első alispán, egy másod-alispán, egy főjegyző, két aljegyző, egy tiszteletbeli aljegyző, egy levéltárnok, egy főadószedő, négy főszolgabíró, egy főügyész, egy Az 1810. évi tisztújítás.

alügyész, egy tiszteletbeli alügyész, egy főszámvevő, négy I. alszolgabíró, négy II. alszolgabíró, négy aladószedő, négy esküdt és egy csendbiztos.

Főispánok. Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát 1526-tól napjainkig. Főispánok: Szomszédvári Désházi István 1529—1530. Markházy Ambrus György 1532. Hartitsch Detrich 1535—1538. Paxy János 1552—1562. Gersei Pethő János 1563—1567. Paxy János 1567. Erdődi báró Pálffy Miklós 1584—1600. Czoborszentmihályi Czobor Imre 1624—1635. Gróf Pálffy János 1636. Gróf Csáky László országbíró 1642—1655. Gróf Csáky Péter 1656—1671. Gróf Csáky László 1682—1690. Gróf Zichy István tárnokmester 1690. Gróf Csáky László 1694. Gróf Zichy István koronaőr 1697—1700. Gróf Zichy László 1700. július 8.—1703. Gróf Esterházy Antal 1703—1709. Gróf Esterházy József 1709—1748. Gróf Nádasdy Boldizsár 1748—1751. Gróf Nádasdy Lipót Flórián örökös főispán, 1751—1758. Gróf Nádasdy Boldizsár 1758. január 15.—1761. (†). Gróf Nádasdy Mihály először 1761. augusztus 4-től 1785-ig kiskorúsága alatt gróf Zichy István főispáni helytartó 1761—1781. Gróf Győry Ferencz kerületi biztos 1785—1790. Gróf Nádasdy Mihály 1790—1822. Gróf Nádasdy Lipót 1822—1827. Gróf Nádasdy Lipót II. 1827—1836. Gróf Nádasdy Lipót III. 1836—1848. Halassy Ede kormánybiztos 1848. Puky Miklós kormánybiztos 1849. február 5-ig. Ujházy László kormánybiztos 1849. október 5-ig. Gróf Nádasdy Lipót másodszor 1860—1861. és 1867—1875. Nánhegyeselli Zuber József 1875—1892. Rudnay Béla 1892—1894. Sárközy Aurél 1894—1905. október 30-ig. Kubinyi Géza 1905. október 30-tól 1906. áprilisig. Kálmán Rudolf 1906. áprilistól.

Alispánok. Alispánok: Pákos-Paksi Szemere János 1552. Posár Lukács 1577. Szelle Ambrus 1603. Felsőböki Markházy Márton 1617. Markházy Imre 1617—1621. Patak János 1622—1624 márczius. 1. Laky János 1624. április 29—1625. Thaly György 1635. Gyárfás Gáspár 1643—1646. Szeghy János 1647—1655. Szeghy János 1667. Radostits (Radosticz) Ferencz 1678—1681. Zámory György 1683. Zámory György 1686—1687. Fiáth János 1688. február 3.—1694. Fiáth János másodszor 1694. deczember 11.—1697 Baranyay György 1697 július 1.—1703. Konkoly-Thege László 1703—1710. Baranyay György 1707. deczembertől 1713. Nedeczky Sándor 1713. február 7. Nedeczky Sándor másodizben 1716. április 20. († 1719. augusztus 9.). Ikladi Szluha Ferencz 1719. augusztus 29. Skaricza György másodalispán. Marczelházi és Gyulai Gyulay Ferencz 1724. július 12. Gyulay Ferencz másodízben 1727. márczius 10. Gyulay Ferencz harmadízben 1732. márczius 26. Nedeczky Mihály I. alispán († 1751.) és Nedeczky Ferencz II. alispán 1744. április 8. Nedeczky Mihály és Nedeczky Ferencz másodízben 1750. június 2. Ordódy Péter helyettes II. alispán 1751. márczius 22. Nedeczky Ferencz I. alispán 1753. július 23. Ordódy Péter kineveztetett 1757. augusztus 11. Ordódy Péter I., Nedeczky András II. 1758. február 10. Nedeczky József kineveztetett 1761., újból 1772—1781-ig viselte az alispáni tisztet. Bossányi András I., Ordódy Mihály II. 1781. július 9. Sissay Károly I., Ordódy Mihály kineveztettek 1786. május 8-án. Bajcsi János I., Ghyczy József II. 1790. márczius 18. Ghyczy József I., Galánthai Balogh János II. 1794. április 29. Ghyczy József I., Galánthai Balogh János II. másodízben 1799. április 17. Galánthai Balogh János I., Ghyczy Ferencz 1806. október 8. Ghyczy Ferencz I., Pázmándy Pál II. 1810. május 8. Ghyczy Ferencz I., Thaly Zsigmond II. 1817. október 21. Pázmándy Dénes I., Kürthy Lajos II. 1828. június 17. Pázmándy Dénes I., Ghyczy Rafael II. 1832. május 29. Pázmándy Dénes I., Ghyczy Rafael II. 1836. június 16. Ghyczy Rafael I. Sárközy József II. 1840. szeptember 3. Ghyczy Kálmán I., ifj. Pázmándy Dénes II. 1844. márczius 28—29. Ghyczy Kálmán I., ifj. Pázmándy Dénes II. 1847. április 27. Halassy Ede I., Szatmáry Dániel II. 1848. május 4. Madarassy Mór I., Domonkos Mihály II. 1849. május 12. Sárközy József I., Madarassy Mór II. 1860. deczember 28. Bathó Bálint 1881-ig, Szombathelyi Győző (1881—1893) és Ghyczy Dénes 1893-tól kezdve. (Komárom Várm. és Városi Tört. és Régészeti egylet 1889., 1890. és 1892. évi értesítője. — Közgyűlési jegyzőkönyvek.)

IV.

PROTESTÁNS EGYHÁZAK.

a) A református egyház.

A hitjavítás eszméi kezdettől fogva hálás talajra találtak mind Komárom vármegye, mind Komárom sz. kir. város lakosainak szívében és gyökereiket oly mélyre eresztették a kedvező talajba, hogy rövid idő alatt megerősödött ez eszmék erejére alapított egyház s ellent tudott állani a később bekövetkezett elnyomatás és üldöztetés viharainak. Komárom megyében is, Komárom sz. kir. városában is, a reformáczió helvét iránya, vagyis a kálvinista egyház kapott kezdettől fogva nagyobb erőre és tartotta meg állandóan mind a népesség száma, mind a magyar nemzeti közművelődés szolgálata tekintetében tekintélyes állását, úgy hogy a vármegyében 158.966 lélek közül 50.563, tehát 32%, a városban 16.816 lélek közül 4488, tehát 27% ma is a református egyházhoz tartozik.

Ha a reformáczió elterjedésének nyomait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Komárom városában először azok a német katonák voltak ennek a követői, a kiket Ferdinánd 1527-ben a vár őrségeként ide telepített, s kiknek a szász származású Braunstein Ernő volt a parancsnokuk. Braunstein maga is protestáns volt, valamint utódja, Hardeck János is. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a várőrség tisztjei 1530-tól itt állandóan prédikátorokat tartottak, kik közül Plechner Mártont, Zchort Istvánt, Pleininger Jánost és Hósius Jánost nevezhetjük meg.[1]) E német lelkészeknek és a protestáns tant követő várőrségnek mindenesetre volt érdeme abban, hogy a reformáczió a városban elterjedt.

Midőn a magyarországi reformáczió egyik legbuzgóbb terjesztője, *Huszár Gál* az 1562. év őszén Komáromban megjelent, itt a rokongondolkodású polgárság szívesen fogadta. Oláh Miklós esztergomi érsek, midőn értesült arról, hogy Komáromban milyen nagy arányokat öltött a reformáczió, nem késett, hogy gyors intézkedéseivel a vándor reformátor hathatós működésének gátat vessen, miért is felhívta a város bíráját és a csajkások kapitányát, hogy az eretnek prédikátort űzzék el a hatóságuk alatt levő területről, vagy fogják el és börtönözzék be.[2])

Az érsek, parancsának érvényt szerzendő, 1563. január 15-én Ferdinándhoz fordult, s levelében felemlítette, hogy már jelentést tett bizonyos Gál nevű gonosz, bujtogató, lázadást szító, eretnek szentségtagadóról és sok elvetemedett, bűnökben leledző emberről, a ki Komáromban lázítja a népet ; de mivel hiába parancsolta meg a város bírájának és a várkapitánynak, hogy ezt az eretnek prédikátort maguk között ne tartsák, hasonló tartalmú királyi parancsért esedezik, és kéri a Felséget, hogy rendelje el Huszár Gál eltávolítását, s gondolja meg, hogy e gonosz országháborító, kóbor férfiú az ellenkező irányba fordult helyeken mily sok rosszat tett, és különösen Kassának mily zajos nyugtalanságot és zűrzavart okozott, mig kebeléből kikergethette.[3])

Ferdinánd azonban nem adott ki parancsot Huszár Gál elfogatására. Ekkor az érsek Károly főherczeghez fordult, a ki még az 1563. év elején szigorú parancsot küldött, hogy az eretnek reformátort fogják el, de Nagy István, a naszádosok kapitánya, kinek e parancsot végre kellett volna hajtani, Huszár Gálnak és a reformácziónak buzgó híve lévén, s különben is az üldözött reformátor hallgatói és pártfogóihoz tartozván, lehetségessé tette neki, hogy Komáromból elmenekülhessen.[4])

Komárom város és vármegye reformátorának tehát joggal Huszár Gált tarthatjuk. Adatok hiányában nem kísérhetjük nyomról-nyomra a reformált egyház szervezkedését és térfoglalását, de a város jegyzőkönyvéből bizonyos, hogy a XVI. század közepén a lakosság legnagyobb részben ennek tanait követte

---

[1]) Ursinus Velius: De bello Pannonico.
[2]) Századok 1867. évf. 34. l. Fraknói Vilmos közleménye.
[3])—[4]) Ugyanott.

és kath. papot nem is tűrt meg a városban. A csekélyszámú katholikusok Huszár Mátyás kath. nemes ember házában gyűltek össze magán áhitatoskodásra.[1])

A XVI. század végén, a reformáczió megerősödése ellenében, a katholikus visszahatás az erőszak alkalmazását vette igénybe. Szuhay István püspök is elűzte Komáromból 1603-ban Keresztes Dániel ref. lelkészt, és mint Migazzy püspök barátjának ez évi decz. 3-án írja, a saját tekintélyével és vallásos buzgóságától indíttatva, személyesen vetette ki az eretnek hitszónokot. De a bécsi békekötés és az ezt beczikkelyező 1608. koronázás előtti első törvényczikk új életre keltette a felsődunamelléki reformált egyházakat is. Asztalos András nagyszombati polgár 1609. febr. 10-én örömmel írja Molnár Albertnek : »Immár Isten kegyelméből, most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házuknál sem volt szabad olvasni a Szentírást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangéliom. . . Sok helyeken, hol a háború előtt be se mert menni az evangélikus prédikátor, most immár a pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban . . . és több falukban is«[2].) Szenczi Lukács pedig arról értesíti 1611-ben, hogy Dobronoky Miklós püspök Bölcskei Istvánnal Komáromban őrzi a Krisztus seregét,[3]) az iskolában Laskói János volt a rektor, melyben felsőbb tudományokat is tanítottak, és a kiválóbb tanulókat egyenesen külföldi akadémiákra küldték. Az 1619. sóki zsinat pedig elrendelte, hogy a komáromi iskolában logika, theologia és pedig a vitás kérdések nyilvános vitatásával együtt, továbbá rhetorika a szónoklati gyakorlatok kíséretében taníttassanak.[4])

Komáromot általában Csallóköz szemefényének tartották, mely czímet egyházi tekintetben is megtartotta. Állandóan két lelkészt tartott, iskolájában kiváló rektorok tanítottak. Közöttük volt Péczelyi Király Imre, hírneves költő és énekszerző a XVII. században, a kit Dobronoky Miklós püspök halála után 1616-ban lelkészükké választottak, de éppen e kiváló helyzete miatt később sok szenvedést kellett kiállania.

Már az 1637. évi országgyűlés sérelmei között fájdalommal panaszolják a protestáns rendek, hogy Komárom vármegyében az evangélikus lelkészek a katholikus szentszék elé idéztetnek s tizenhatodaik elvétetnek. Az *apáczaszakállasi* templomot, mely az ottani lakosok költségén épült, a pozsonyi apáczák elfoglalták. A *hetényi, bajcsi,* érsekújvári református lelkészek Literati Tamás érseki biztos által a lakosok akarata ellenére elűzettek, a *bálványszakállasi* templom pedig, mely szintén az ottani lakosok költségén épült, ugyancsak az érseki biztos által elvétetett, a lelkész pedig elűzetett. Kollonics komáromi kapitány a szentpéteri reform. lelkészt elűzte, a lakosokat pedig bírság terhe alatt a katholikus vallásra való áttérésre kényszerítette. Hasonló módon járt el Balogh István tatai kapitány, a ki az ottani reform. lelkészt elűzte és a protestáns katonaságot erőszakkal és börtönnel kényszerítette a katholikus vallásra.

Abban az összeírásban, melyet a protestáns rendek 1647. jan. 16-án az 1608. óta elfoglalt, tehát visszaadandó templomaikról készítettek, Komárom vármegyéből a következő kilenczet sorolják elő : *Nagymegyer, Apáczaszakállas, Bálványszakállas, Udvard, Imely, Hetény, Martos, Bajcs, Perbete,* de csak a három elsőt nyerték vissza.[5]) Egy 1650-ben kelt feljegyzés szerint pedig Komárom vármegye területén a következő református anyaegyházak voltak : Komárom, Tata, Nagymegyer, Füss, Csicsó, Tany, Nagykeszi, Aranyos, Ekel, Megyercs, Turiszakállas, Ekecs, Rétköz-Szakállas, Ács, Bana, Császár, Igmánd, Szend, Dad, Kocs, Környe, Bánhida, Bajna, Csanak, Süttő, Neszmély, Szomód, Baj, Naszály, Mocsa, Szőny, Izsa, Radvány, Mocs, Marczelháza, Hetény, Martos, Bagota, Szentpéter, Madar, Almás, Udvard, Bajcs, Perbete, Csúz, Jászfalu, Csehi, Für. Ez egyházak közül az Udvardig elősoroltak a komáromi, az azután következők a komjáti egyházmegyébe voltak beosztva.[6]) Tehát a mai tatai egyházmegyében levő egyházak is a komáromi egyházmegyéhez tartoztak és emlé-

---

[1]) Első számú tanácsi jegyzőkönyv, 14. l.

[2]) Dr. Dézsi Lajos : Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Budapest, 1898. 298. l.

[3]) Ugyanott : 370. l.

[4]) A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

[5]) Historia Diplomatica. Appendix 17. l.

[6]) Perlaki Könczöl Márton lévai esperes levele Szilágyi Istvánhoz a debreczeni főiskolai könyvtárban.

keink szerint 1652-ben választottak a Duna jobb partján levő gyülekezetek felvigyázására esperest Mányoki Mihály tatai lelkész személyében.

Az 1681. évi soproni országgyűlésen, a protestáns rendek által előszámlált sérelmek között, Komárom vármegyéről azt olvassuk, hogy Komárom városában két templom, imaház, parochiával, iskolákkal, temetőkkel s más hozzátartozókkal, továbbá Aranyoson, Ekelen, Turiszakállason, Apáczaszakállason, Ekecsen, Nagymegyeren, Csicsón, Némán, Füssön, Kistanyon, Nagykeszin, Mocsán, Tatán a templom, paplakkal és iskolával együtt elfoglaltatott.

Magára a komáromi egyházra is szomorú idők következtek. Széchényi György kalocsai érsek 1670-ben katonai karhatalommal nemcsak elfoglalta a két prot. hitfelekezet templomát, hanem lelkészeiket is elűzte és halálos büntetéssel fenyegette, ha valaha a város területére mennének. Nem is mentek, mégis egy szomorú esemény színhelye lett Komárom: Széchényi György, Száki János ekeli református lelkészt vasas katonákkal éjnek idején ágyában elfogatta, megkötöztette, feleségével együtt a városba hurczoltatta és minden kihallgatás nélkül halálra ítéltette, a lelkész fejéről a hajat a körülötte forgolódó jezsuita a hóhérral leborotváltatta, azután forró olvasztott ólmot öntetett fejére, ezt mondván: »önts az ő fejére szentelt olajat, mert méltó ő ilyen drága kenetre«, azután az előre elkészített vásznat kénkőben és szurokban megmártván, mezítelen testére varratta, majd meggyújtatta és így sütögette, míg iszonyú kínok között meg nem halt.[1])

Ez csak a kezdete volt azoknak a nagyobbmérvű üldözéseknek, melyeket Szelepcsényi György esztergomi érsek kezdett a magyar protestáns egyház ellen, midőn lelkészeit 1674. márcz. 5-ére Pozsonyba rendkívüli törvényszék elé idézte. A jegyzőkönyv szerint Komárom vármegyéből a következő lelkészek idéztettek meg: Németh István ógyallai, Mezőlaki Sámuel perbetei, Komáromi Miklós martosi, Ürményi László bajcsi, Ágoston Balázs udvardi, Séllyei András bagotai, Marosi István szemerei, Tornai nevű izsapi, Kiskó István madari, Szentpéteri Márton hetényi, Vécsey Tamás radványi, Aliszáli György szőnyi, Komáromi István ácsi, Sallai János igmándi, Körmendi György banai, Somodi János szendi, Győri Péter szenterzsébeti, Csatai Miklós bokodi, Mohácsi Ferencz héregi, Marosi Miklós almási, Magyari János szomódi, Lévai János naszályi, Szenczi Száki János tatai, Oroszkai János lábatlani, Rátkai Imre tabárdi, Csobai István csúzi, Ujvári István vasdinnyei, Marosi István kisbéri, Földvári András kéthelyi, Szőllősi István császári, Szőnyi János ászári, Barsi János tarjáni, Tornai János gyermelyi, Samarjai Márton baji, Szecsei István környei, Vöröstói Pál etei, Győri Mihály száki, Ürményi Tamás kocsi, Marosi István bánhidai, Vécsei Péter megyercsi lelkészek.[2]) Mivel hitüket elhagyni nem akarták, különböző börtönökben sínylődtek, néhányan megszabadultak közülök, az ácsi, szőnyi, császári, hetényi és szendi lelkészek pedig a gályarabság iszonyú kínjait is átszenvedték és 1676. febr. 11-én szabadultak meg Ruyter holland tengernagy közbenjárására, kivéve Szőllősi Istvánt, a ki a gályákon halt meg 1675. júl. 2-án.

A megidézettek között volt Szenczi Száki János püspök is, a ki kibujdosván a házából, sok nyomorgás után 1675 márcziusában meghalt. Ettől kezdve 37 esztendeig nem volt a felsődunamelléki református egyházkerületnek püspöke, mert e hosszú idő alatt nem volt kedvező alkalom zsinat tartására, a hol az új püspököt megválaszthatták volna. Az esperesek őrködtek az egyházakra.

Mivel II. Rákóczi Ferencz szerencséjének csillaga folyvást alábbszállt, 1709. okt. 15-én a Komárom vármegyében levő összes református lelkészeket behívták Komáromba, hogy a királyi felség részére a hódolati esküt egyebekkel együtt mindnyájan letegyék. Itt nagy számmal együtt lévén, hogy a jó rendet az ekklézsiában helyreállíthassák, 35 évi néma veszteglés után, ez alkalommal beszéltek egymásközt először arról, hogy a felsődunamelléki püspökséget helyre kellene állítani.[3])

Midőn I. József kiadta azt az 1710. nov. 21-ről kelt leiratát, melyben kijelentette, hogy a protestánsok templomainak elvétele, papjainak, tanítóinak

---

[1]) Lampe-Ember: Historia ecclesiae reformatae, 749. l.

[2]) A jkönyvet lásd Sárospataki füzetek, 1863. 669. l.

[3]) Tatai János komáromi esperes Önéletrajzában.

kiűzése nem az ő tudtával s akaratából történt, mivel ő a protestánsok érdekeit mindenkor királyi védelemben részesíti : ez felbátorította a felsődunamelléki reform. egyházkerület lelkészeit is, s a királyi szavakban rég várt szebb jövőjük hajnalának zálogát látták. Azért újból összegyűltek az egyházmegyék megbizottai Komáromba és elhatározták, hogy a püspökválasztást tovább nem halogatják. Magyari Péter ekeli lelkész, az új püspök a barsi, ürményi és palánki egyházmegyéket mindjárt 1712. elején meglátogatta és az újonnan választott espereseket hivatalaikba állította. Magát a püspököt pedig az 1713. évi április 2-án tartott kocsi zsinaton avatta fel Pathay János dunamelléki püspök. Komárom vármegyében ekkor a következő reform. egyházak voltak : Nagykeszi, Néma, Füss, Apáczaszakállas, Ekecs, Nagymegyer, Turiszakállas, Nemes-Ócsa, Aranyos, Megyercs, Ekel, Szomód, Baj, Tata, Kocs, Környe, Dad, Szend, Császár, Ete, Igmánd, Bana, Ács, Szőny, Mocsa, Naszály, Almás, Neszmély, Süttő, Lábatlan, Nagysáp, Csanak, Úny, Epely, Szomor, Gyermely, Tarján, Héreg, Neszmély, Kamocsa, Szentpéter, Madar, Csúz, Csehi, Udvard, Perbete. Ugyanezen a zsinaton hat részre osztott egyházi törvényeket hirdetett ki az új püspök, melynek egyházalkotmányi szempontból a presbiterekről szóló rendelkezése kiváló fontosságú, a mennyiben elrendeli, hogy ezek minden ekklézsiában meglegyenek ; ha nagy az ekklézsia, tizenketten, ha pedig kicsiny, hatan legyenek a közjónak munkálódására.

Magyari Péter után 1722-ben Kocsi Major István szőnyi lelkész lett a felsődunamelléki egyházkerület püspöke. Mivel III. Károly 1734. okt. 20-án kiadott vallásügyi rendeletében a magyarországi mindkét hitvallású evangélikusoknak négy-négy püspök választását engedélyezte, és mivel a Fehér, Veszprém, Vas és Somogy vármegyékben levő református egyházaknak 1710-től, Hodosi Sámuel veszprémi lelkész elűzetésétől fogva nem volt püspöke, az említett királyi rendelet pedig úgy intézkedett, hogy a négy egyházkerületet a mostaniak helyén kell megalakítani : a felsődunamelléki egyházkerület a Duna jobbpartján volt dunántúli egyházkerülettel 1736. július 29-én Peremartonban tartott közgyülésen egyesült, és az egyesüléskor a két kerület a dunántúli nevet vette fel.

Mivel az 1681. XVI. t.-czikk és ennek értelmezésére kiadott Lipót-féle vallásügyi rendelet szerint mindazok a templomok, melyek kath. szertartás szerint valamikor fel voltak szentelve, a protestánsoktól visszaveendők, ennek alapján a következő helyeken vették el a templomokat : Bagotán 1719-ben, a lelkész elűzetett, Tanyból 1712-ben a lelkészt a földesúr kiűzte, a templomot elfoglalta, Csicsón hasonlóképpen, Nagymegyeren 1718-ban, Gelléren 1748-ban, Ekecsen 1740-ben, Hetényen 1715. óta lelkészt nem tarthatnak, Perbetén 1717-ben, Szentpéteren 1717-ben, Marczelházán 1716-ban, Csúzon 1721-ben, Komáromban 1683-ban, Szenden 1744-ben, Bokodon ugyanakkor, Csepen 1770-ben, Szomoron 1754-ben, Tarjánon 1758-ban, Héregen 1714-ben, Tárkányon 1725-ben, Mocsán 1699-ben, Környén 1746-ban, Tatán 1759-ben.

A Komárom megyében levő legtöbb ev. reformált egyházban tehát az 1673. évtől 1783. évig szünetelt a nyilvános vallásgyakorlat hosszabb-rövidebb ideig. A gesztesi járásban fekvő egyházak még a legtöbb sikerrel tudták magukat védeni. Mindazáltal az üldözések és szorongattatások e nehéz napjaiban a reformátusság mindenütt hű maradt vallásához és öt-hat falu népe is eljárt egy-egy olyan templomba, a melyet nem foglaltak el és a hol valami czímen biztosítani tudták a hívek a nyilvános vallásgyakorlatot. Azok a községek, a melyek a tilalom miatt lelkészt nem tarthattak, legalább arra törekedtek, hogy református jegyzőt válaszszanak, a ki azután egyúttal iskolamester is volt és gyermekeiket az ev. ref. hitelvek szerint elemi oktatásban részesítette.

A komáromi ev. ref. egyháznak az 1683. évtől fogva nem volt lelkésze. A komáromi ev. ref. hívek gyermekei keresztelését vagy a szomszéd ószőnyi és aranyosi ref., vagy a helybeli róm. kath. plébánosok végezték, valamint a házasságuk kötését is, úgy hogy az e korbeli anyakönyvi feljegyzések mai nap is e lelkészi hivatalok anyakönyveiben találhatók fel.

Iskoláját azonban a komáromi reformált egyház ez időben is fentartotta és pedig nemcsak mint elemi iskolát, hanem arra törekedett, hogy rektorai és subrektorai mindig theologiai akadémiát végzett kiválóbb egyének legyenek, a kik a latin nyelvet és egyéb világi tudományokat tanították.

A komáromi vár uj kapuja.

A kőszűz.

A komáromi vár öreg belső kapuja.

A II. József-féle türelmi parancs kibocsátása után a Komárom városi református egyház visszanyerte régi fényét. Már 1784-ben elkezdte építeni nagy és díszes templomát, két lelkészlakát, hivatalba állította két lelkészét, id. Péczeli Józsefet, a kiváló írót és Mindszenti Sámuelt. A templomhoz, a paplakhoz a tágas telket, a város közepén a gyülekezeti tagok adományából pénzen vásárolta, az építési költségeket is a hivektől gyűjtötte össze. A ki mást nem tudott adni, odaadta ezüstgombját, nyaklánczát, fülbevalóját, násfáját, a fuvarozási és kézimunkát, sőt a mint írva van, az iparosmunkát az iparosok legnagyobb részben ingyen végezték.

A templom és lelkészlakok építésének bevégzése után hozzáfogott a komáromi ev. ref. egyház legfőbb büszkeségének, a kollégiumnak megépítéséhez és szervezéséhez. Az 1794. évben Ferencz királytól megnyerte az engedélyt a kollégium visszaállítására. Az 1795. és 1796. években készült el az impozáns, századokra szóló, ma is teljesen jó karban levő épület, a melynek homlokán, márvány emléktáblán a következő felirat olvasható:

»Musis positum sumt. Eccl. Ref. Comarom MDCCXCVI.«

Az épület 1797. jan. 2-ikán avattatott fel Mindszenti Sámuel és Farkas János lelkészsége idejében nagy ünnepélyességgel, az egész városi tanács jelenlétében, lévén a városi tanács kivétel nélkül reformált vallású. Ámbár a komáromi egyháznak terve és szándéka volt, hogy ez iskoláját főiskolává fejleszsze, a mely czélra úgy az egyház, mint egyes hívek sok áldozatot hoztak, ez a szándék nem sikerült, a mennyiben a dunántúli ev. ref. egyházkerület, illetőleg a fejedelmi szó, az ez iránt 1804-ben, 1839-ben és 1892-ben megindított s nagy erővel lefolytatott küzdelemben Pápa mellett döntött. Mint gimnázium azonban elévülhetetlen szolgálatokat tett a magyarság, a reformátusság és Komárom város közművelődési ügyének. Innen került ki a magyar irodalom és tudományosság sok kiváló képviselője, a kik közül legyen elég megemlíteni: Jókai Mórt, e kollégium legnagyobb büszkeségét, ifjabb Péczeli Józsefet, Hetényi Istvánt, az akadémikust, Tóth Lőrinczet, Katonát, Beöthy Zsigmondot, Kalmár Józsefet.

Az 1848. év és az akkori események további következményei súlyos csapást mértek a komáromi ev. ref. egyházra. Az 1849-ik évi ostrom alatt temploma és tornya, a mely az ostromló sereg ágyuinak legfőbb czélpontja volt, leégett, alapítványainak nagy része talán a kezelők gondatlansága miatt is, magyar bankókba bevételeztetett s a várparancsnokság által beköveteltetvén, eléget-tetett. Az egész Dunán a komáromi kálvinista szekeres gazdák űzték legnagyobb mértékben a hajóvontatást, de a gőzhajózás és vasút kifejlődésével e szépen jövedelmező keresetágtól elestek. A legvirágzóbb iparág volt 1848-ig a hajóácsmesterség (schuper) és a molnárság. E foglalkozásokat az óbudai hajógyár felállítása és a budapesti gőzmalmok letörték, minek következtében száz és száz család költözött el Komáromból, hogy mint szakértő munkás e gyárakban keresse megélhetését.

E kedvezőtlen körülmények behatása alatt a ref. egyház gimnáziumát az 1851. évben kénytelen volt bezárni, csupán elemi iskolái maradtak meg 1869-ig, a midőn Komárom városában községi iskolák szerveztetvén, a ref. egyház elemi iskolái is megszüntek.

Az alkotmányos élet visszaállítása óta fokozatosan erősödött a ref. egyház Komárom megyében, híveinek száma kedvező arányban szaporodik, iskoláinak, tanítóinak száma emelkedik, egyházi épületei megújulnak és a kivánalmaknak mind megfelelőbbekké tétetnek, szóval a haladás jelei minden irányban tagadhatatlanok.

Komárom vármegye és Komárom város területén van jelenleg 47 ref. anyaegyház, 9 ref. leányegyház 50.563 hívővel, 47 lelkészszel. Van továbbá 58 iskola 84 tanteremmel és 84 tanítóval, a mely iskolákban 7605 mindennapi és ismétlő iskolás tankötelest oktatnak. A 47 anya- és 9 leányegyház közül 23 anya- és 6 leányegyház tartozik a komáromi ref. egyházmegyébe. Ennek esperese ez időszerint *Tóth* Kálmán deáki lelkész, gondnoka *Kálmán* Rudolf Komárom megye főispánja; 24 anya- és 3 leányegyház tartozik a tatai ev. ref. egyházmegyébe, a melynek esperese *Czike* Lajos ószőnyi ref. lelkész, gondnoka *Konkoly-Thege* Imre.

Mindkét egyházmegye a dunántúli ev. ref. egyházkerület kebelébe tartozik, a melynek püspöki székhelye 60 év óta Komárom városa, a mennyiben az utolsó 3 dunántúli ev. ref. püspök (1845—1874-ig *Nagy* Mihály, 1874—1896-ig *Pap* Gábor, 1896-tól *Antal* Gábor) komáromi ref. lelkész is volt.

Az ág. hitv. evangélikus egyház.

Az ág. h. evangélikus keresztény egyháznak öt egyházközsége van Komárom vármegyében, u. m. *Bokod, Oroszlány, Révkomárom, Szák* és *Szend*. Legrégibb köztük a *révkomáromi gyülekezet*. Történetének legelső szálai visszanyulnak a reformáczió kezdetéig, úgy hogy történeti tényként állapíthatjuk meg, hogy a protestantizmus itt tűnik fel először a megye területén. 1550-ben már nagyobb számmal vannak itt Luther követői, kik részt vesznek a várbeli istentiszteleteken, melyeket az itt állomásozó evangélikus helyőrség számára tartattak a vár evangélikus parancsnokai. Különösen kitünik ezek között a híres Walther obester, kinek várbeli privát papja, First lett a város evangélikusainak is legelső rendes lelkésze ; az ő működése alatt építették legelső, deszkából összerótt ideiglenes imaházukat 1648-ban.

A következő évben puszta házat vesznek az öreg vár sánczain kívül, ennek telkén építik kőből első rendes templomukat, iskola- és parochiális házukat. Mindezt azonban csak négy esztendeig bírják : 1653-ban az új vár építése következtében épületeiket elkobozták és lerombolták.

Ekkor a főtéren, a mai szt. András temploma bérházának helyén vettek telket, erre építették nagy áldozatok árán szép tornyos templomukat, harangokkal is fölszerelvén azt. Az egyházközségi élet fellendült ; Ermann János ötvös és Borbély Simon fél-fél telek szántóföldet adományoznak a gyülekezetnek. 1672-ben azonban, a pozsonyi vértörvényszék idejében megjelenik Széchényi György esztergomi érsek s megfosztja az evangélikusokat egyházi épületeiktől, elveszi szántóföldjeiket, pénzüket, arany és ezüst szentedényeiket s lelkészüket, Nigléb Jánost vasas katonák űzik ki az Úr házából. 1681-ben, a soproni czikkek értelmében ismét visszanyerik ugyan elvett javaikat, de csak azért, hogy két esztendő mulva megint és most már végképp elveszítsék. Hoffkirchen Károly Lajos várparancsnok az esztergomi érsek rendeletére megfosztja őket minden javuktól, templomukat átadván a jezsuitáknak, a kik azt szt. János temploma név alatt bírták is az országból való számüzettetésükig. A templom azután is a róm. kath. egyház tulajdona maradt 1848-ig, a mikor a nagy tűzvész elhamvasztotta. Helyén most nagy bérház van, a mely a szt. András templomé. A templomhoz tartozó 21 hold szántóföldet, evang. emberek kegyes hagyományát, ugyanakkor a város adatta el, árát saját czéljaira fordítván.

Ez időtől kezdve éppen száz esztendeig volt templom nélkül a komáromi evang. gyülekezet. A nagy földrengés idején, 1763-ban, éppen a róm. kath. atyafiak buzdítására deszkahajlékot emeltek a régi temetőn, a mostani Kossuth Lajos téren ; de csak pár hónapig bírhatták azt, hasztalan fordultak Mária Teréziához, mire küldötteik Bécsből visszajöttek, a jezsuiták összetördelve, széthányatták hajlékukat. Megint templom és lelki szolgálat nélkül maradtak. Hosszú idő mulva is csak annyit vívhattak ki, hogy évenként háromszor résztvehettek a várbeli katonai istentiszteleteken s a szomszédos gyülekezeteket, Szákot, Bokodot, majd Oroszlányt is fölkereshették.

Végre II. József uralkodása alatt, a türelmi rendelet következtében a komáromi evangélikusok is kérelmezték a szabad vallásgyakorlatot, s mivel csak 82 családot számláltak, csatlakozásra szólítják fel a vidék evangélikusait. Ez megtörténvén, nemes Megyercsi István vágdunasori házát bérelik ki, melynek udvarán néhány nap alatt felállítják az egyszerű deszkaimaházat. Ugyanebben az utczában lelkész- és tanítólakást is béreltek s első lelkészüknek Perlaky Gábor nemesdömölki lelkész és dunántúli püspök testvéröcscsét, Perlaky Dávidot hívták meg Nemeskérről, 1783. évi május hó 19-én, áldozó csütörtök napján tartván első istentiszteletüket az új hajlékban.

Állandó templomról óhajtván gondoskodni, 1783. május 26-án 3300 forintért megveszik a mostani lelkészlakot s ennek udvarára hozzák át a deszkahajlékot a Vágdunasorról. Közben azonban megkísérlik a fentebb említett szent János

temploma visszaszerzését, felségkérvényt nyujtván be annak visszaadása végett. Lépésüket siker koronázza. A fejedelem 1789. évi július 25-én elrendeli, hogy a megye nevezett templomot minden liczitáczió nélkül összes hozzátartozandóságaival együtt 2000 forintért adja vissza a gyülekezetnek, királyi biztosul Szentgály József konziliáriust küldvén ki. Batthyány érsek és a tanács mindent elkövetnek, hogy az átadás ne történhessék meg. Hasztalan, Szentgály megérkezik, a pénz együtt van s a hivatalos átadás idejét másnapra kitűzi. Éjszakára azonban Ácsra megy Eszterházy Károly grófhoz ; itt értesülvén, hogy II. József meghalt, egyenesen Bécsbe megy s az elárult evangélikusok minden folyamodásuk mellett sem nyerhették vissza soha, fejedelmileg is megítélt jogos tulajdonukat.

Ismét templomépítéshez kellett fogniok. Eközben lélkészváltozás is történt. Perlaky Dávid Kispéczre megy s a gyülekezet 1793. évi október hó 23-án Alsó-szopori Nagy Pált, a győri egyház rektorprofesszorát hívja meg lelkészéül. Az ő nevéhez fűződik a révkomáromi evangélikus egyház új életrekeltése, vagyoni megizmosodása és a jelenlegi templom felépítése. 1795. június hó 24-én teszik le ennek alapkövét s 1797-ben fejezik be az építést. Megindító az a buzgóság, melylyel a hívek a 100.000 váltóforintot összeadják, a mibe szentegyházuk került ; megható az az imádság, melylyel fáradhatatlan lelkészük hálát ád Istennek, hogy tanúja lehetett ennek az áldozatkészségnek. Mosóczy Institoris Mihály pozsonyi lelkész szenteli fel az új templomot 1798. január hó 14-én Teschlak Pál oroszlányi, Kohány András száki, Balogh István palotai és a helybeli lelkész segédkezése mellett. A régi hajléktól Nagy Pál bucsúzott el s a hívek öröméneket zengedezve vonultak új templomukba.

De alig örülhettek ennek, már is új veszedelem fenyegette őket. 1809-ben, a franczia háborúk idején a vár védelmi czéljaira a hadi tanács ki akarja sajátítani a mostani gróf Széchenyi István-utcza keleti során az összes telkeket, az evangélikus egyház ingatlanait 186.000 váltóforintra becsülvén. A kisajátítás elmaradt ugyan, de az egyházközség 1809. évi szeptember hó 23-án mégis kénytelen volt a kincstárnak összes épületeit átengedni, mely a templomot élelmezési raktárnak rendezte be és elfoglalva tartotta egész 1811. évi karácsony napjáig. Ez idő alatt ismét egy, a ház udvarán felállított deszkahajlékban voltak az istentiszteletek.

Azóta zavartalanul szolgálhat magasztos rendeltetésének, s mikor a nagy tűzvész 1848-ban a város összes templomait elpusztította s csak az evangélikusokét kímélte meg, az összes felekezetek felváltva ebben tartották istentiszteletüket. 1899-ben új mezt öltött az akkor már roskadozó templom. A hívek megemlékezve száz esztendővel azelőtt élt elődeik hitbuzgóságáról, teljesen átépítették azt, tornyot emeltek, három, ritka szép hangú, összesen 24 métermázsa súlyú harangot öntettek a közös hadügyminiszterium ajándékozta ágyúérczből.

Az egyház kezdettől fogva nagy gondot fordított iskoláira. Külön iskolai bizottság működik kebléban a lelkész elnöklete mellett, ez állapít meg rendszeres tantervet olyankor, a mikor rendszeres iskoláztatásról igen kevés helyen lehetett csak szó, ez ügyel fel a tanítókra, nem egyszer ma is megszívlelhető tanácsokat adván mind a préczeptornak, ki az idősebbeket, mind a rektornak, ki a kisebbeket oktatta ; még az alsóbb osztályból a felsőbbe is ez a bizottság ereszthette csak a növendékeket. Az iskola 1869-ig állott fenn, a mikor a gyülekezet a községi iskola mellett foglalván állást, saját iskoláját beszüntette.

Révkomárom után időrendben *Szák* következik. 1610 körül keletkezett, valószínűleg tót gyarmat volt, tagjai azonban teljesen magyarokká váltak. Az üldözések alatt artikuláris hely, melynek istentiszteletére messze vidékről, Komáromból, sőt még Győrből is kijártak az evangélikus hívek.

Bokod 1624-ben keletkezett magyar, tót és német települőkből. A falu a csókakői uradalomhoz tartozott, földesura Széchényi György esztergomi érsek volt ; azonban sem ő, sem pedig a későbbi földesurak sohasem háborgatták a gyülekezetet a vallás szabad gyakorlatában. A más nemzetiségű hívek az idők folyamán itt is teljesen beleolvadtak a magyarba.

Oroszlány már szintén a sok sanyargatással küzködő gyülekezetek közé tartozik. Nevét Oroszlánkő várától veszi. 1701-ben, a gróf Eszterházy Antaltól kibocsátott települési szerződés annyi népet vonzott a Pozsony, Nyitra és Trencsén vármegyéken végighúzódó Kárpátok bérczei közül, hogy az oroszlányi

puszta csakhamar benépesült s a hős kurucz vezér a többnyire evangélikus vallású lakosoknak szabad vallásgyakorlatot engedett. Mikor azonban öcscse, József gróf vette birtokába az uradalmat, egy csapásra megváltozott minden. A települési szerződést az uradalom bekérte és sohasem adta többé vissza a jámbor népnek. 1745-ben Kricsán Dávid lett a lelkész, az uradalom kormányzójának tudtával és beleegyezésével. Az akkor a poroszok ellen harczoló József gróf, hazatérvén a hadjáratból, a lelkészt, két hívével együtt a tatai börtönbe vitette, mert az ő engedelmének bevárása nélkül merészelte elfoglalni hivatalát. Nem is bocsátotta ki addig, míg a lelkész a gróf szerkesztette reverzálist alá nem írta, a hívek a templom kulcsát át nem szolgáltatták s meg nem igérték, hogy az ugyanez időtájban épülő majki klastrom számára 12 kemencze meszet égetnek, kemenczéjét harmincz mérővel számítván s azt a kikötött helyre szállítják. Itt is csak II. József idejében lélegzettek szabadabban a hívek, 1786-ban építvén föl jelenlegi templomukat is.

Szend 1710-ben lesz Szák filiája, de 1655-ben oratóriuma és harangja van, mi csak úgy magyarázható, hogy a 17-ik század elején önálló gyülekezet volt s csak az üldöztetések alatt gyöngült filiává. 1786-ban anyaegyházzá lesz. 1793-ban fog temploma építéséhez s 1794. szeptember 14-én szenteli föl. Régi harangját a róm. kath. plébános vitette el; e miatt hosszadalmas pörbe keveredett, sok zaklatással, de csak annyit vívhatott ki, hogy a harangot az evangélikusok is használhatták. Az 1856-iki nagy tűzvészben a községgel együtt az egyházi épületek is elpusztultak. Iskolából, templomból, lelkész- és tanítólakból csak a kormos, csupasz fal maradt meg, még a harangok is leolvadtak. A nép maga is koldusbotra jutott! De ébren virrasztott a testvérszeretet. A gyülekezet kérő szózatára 14.748 frt 47 kr. gyűlt össze könyörülő szívek kegyes filléreiből s az egyház újra föltámadt hamvaiból.

Ez öt egyházhoz tartozik, mint szórvány, egész Komárom vármegye, sőt Nyitra és Esztergom vármegye egy részének evangélikus lakossága is; a komárommegyei öt egyházközség Fejér vármegye hét anyagyülekezetével együtt alkotja *a fejér-komáromi ág. h. evangélikus keresztény egyházmegyét*, mely 1894 előtt a dunántúli egyházkerülethez tartozott, 1894 óta azonban a dunáninneni egyházkerület kiegészítő részét képezi. Új kötelékében is régi szelleme vezérli: törhetetlen hithűség és tántoríthatatlan hazaszeretet!

V.

KOMÁROM VÁRMEGYE ÚJABBKORI TÖRTÉNETE.
1815—1906.

Vármegyei önkormányzat.

A vármegyék, mint a magyar államélet helyhatósági szervei, a közjogi és politikai jelentőségnek ama fokára, melyen azok a XIX. évszázad első felében jelentkeznek, százados politikai harczok nehéz viszontagságain keresztül jutottak el.

A keletkezésében idegen, máshol mindenütt már régen nyomtalan eltünt megyei intézményt kizárólagosan magyar önkormányzati intézménynyé, a magyar lélek, gondolkozás faji sajátosságai mellett, különösen két tényező közrehatása fejlesztette. Az egyik ama viszonynak különös politikai természete és következése, a melybe hazánk a nemzeti állam bukása után egy oly hatalmassággal szemben jutott, melynek hatalmi súlypontja az ország határain kívül esik; a másik az a harczmodor, melyet a magyarság az ilyen, nemzetiségében, történeti hagyományaiban is merőben idegen hatalommal politikai önállóságának, alkotmányának, szabadságainak, sőt nem egyszer nemzeti létének megoltalmazásáért folytatott nehéz küzdelmeiben követni kényszerült.

A vármegyéknek jutott a feladat: megvédelmezni az enyészettől, törvénynek, vagy szükséghez képest kardnak erejével is a nemzeti alkotmány fenmaradását.

Ebben erőssége az volt, hogy saját választott tisztviselőivel, önkormányzati területet alkot, melynek hatósága területén oly középponti kormányrendelet, mely törvénybe, alkotmányba ütközik, a megyei rendek hozzájárulása nélkül végre sem hajtható.

Az úgynevezett »birodalmi egység« réme folytonosan kísértgetett a magyar látóhatáron. Elődeinket az egységesítés, összpontosítás kísérleteinek észlelete, tapasztalása intette, hogy védekezzenek még a gondolatától is a kormányzati összpontosításnak, mely fent és alant idegen kézbe s nemzetellenes czélra szolgáltatná ki a magyar összes államhatalmat, mely a megyei önkormányzat révén eddigelé a nemzet kezében is van. A veszedelem szüntelen érzete sarkalta vármegyéinket a hatalom összpontosítási irányzatával ellenkező működésre: minél több erőtartalmat vonni be a helyhatósági önkormányzat hatáskörébe.

E gondoskodásra valóban nagy szükség is volt. Mert jött idő, midőn a haza fiainak keblében elszunnyadt a nemzeti öntudat, midőn lüktető életjelt, mely a közért, magasabb nemzeti ideálokért, vágyódásokért dobogna, a nemzeti szívverés nem mutatott. A császárváros felé fordultak az áhitatos tekintetek, mert onnét sugárzik minden, mi földi érdeket kielégíthet: méltóság, rang, czím, hivatal, birtokadományozás.

De a Gondviselés őrködésének útjai csodálatosak: a koronázatlan uralkodó erőszakos hatalmi ténykedései képében jótékony, tisztító vihart támaszt.

A császár nyilt kényuralmi fellépése s intézkedései, melyek a magyarságnak nemzeti mivoltából, alkotmányából most már teljes kiforgatását tűzik ki egyenesen bevallott czélul, — a magyarságban újra felélesztik, sőt daczra, ellenállásra tüzelik a nemzeti közérzést. A magyarság, visszaemlékezve multjára, bizonyságait láthatta, hogy a XVII. század nagy politikai viharai közt folytatott nemzeti küzdelmeinek legnyomatékosabb erkölcsi súlyt a nemzeti köztudatnak, közérzésnek az az ereje szolgáltatott, melyhez a termő talajt jórészben akkori irodalmunk fellendülése segített megmívelni. Az ige ápolásának költőkben, írókban lelkes, elszánt mívelői, apostolai, hirdetésének a vármegyék egyes hivatottjaiban buzgó szószólói támadtak. A magyar közéletben ez időtől fogva a nemzeti politika és nemzeti irodalom egy nyomon haladt, egy czél felé tartott. Haladásukban egy a vezérlő alapgondolat: a nemzeti közérzés és közmívelődés kifejlesztése és ezzel egybefonódva az alkotmány és törvény ereje által Magyarország kormányzatának függetlenítése és ez úton az országnak újra kiképzése nemzeti állammá. A vármegye mint az alkotmány védőbástyája.

Ám a kapcsolatot nemzeti politika és nemzeti irodalom között megsejtette csakhamar az intéző hatalom is, s a napoleoni háborúk diadalmas bevégzése után létrejött »szent szövetség« erejére támaszkodva, legelső gondjai közé a szólás és írás szabadságának elnyomását, a vármegyék egymásközötti, politikai vonatkozásokat rejthető levelezésének, postai továbbításának eltiltását sorolta. Ez volt az úgynevezett »cabinet noir« uralmának első kiadása hazánkban.

A vármegye azonban három évszázad óta nem volt soha puszta közigazgatási gépezet. Élő, cselekvő politikai valóság volt még akkor is, mikor erejét, kifelé való működését a ránehezedett viszonyok teljesen megbénítani látszottak. A mit pedig ilyenkor hivatalosan meg nem tehetett, azt pótolták egyes szóvivő lelkesek, kiknek fenmaradt levelezése mutatja, hogy miként tartották fenn a vármegyék maguk között továbbra is az összeköttetést, mely alkalmasnak látszott arra, hogy szétfutó, majd ismét egybefonódó szálaival közvetítse, eszközölje valamely fontosabb közérdekű kérdésben a közvéleménynek megteremtését.

Ily helyzetben voltak a vármegyék, midőn az országgyűlésnek törvény ellenére való folytonos szüneteltetése, a lezajlott háborúk és a rossz kormányzás által előidézett pénzügyi tönk súlyos következéseinek szenvedése közben, a legközelebb elmult századok harmadik évtizedének első felében az ujonczállítás és adószedés ismeretes dolgában kibocsátott udvari parancsolatok során a súlyos összeütközés fejedelem és nemzet között beállott, a melyhez hasonló hazánk történetében nem egyszer fordul elő.

* * *

És itt, az előtér rövid megrajzolása után, amaz időponthoz érkeztünk, melynél Komárom vármegye újabbkori politikai történetének fonalát fel is vehetnők. Mielőtt azonban erre rátérnénk, az 1848 előtti vármegyéről általánosságban, s ennek keretében a kínálkozó alkalomhoz képest Komárom vármegyéről is, egyet-mást ismertetésül az emlékezetben fölelevenítünk.

Az 1848 előtti vármegye törvényhatóságát, mint intéző s rendelkező szervet, a megyebeli birtokos-nemesség törvényesen egybehívott és konstituált gyűlése alkotta, igazgatási és igazságszolgáltatási hatalomkörét pedig az intézkedés és végrehajtás körében tisztviselői által gyakorolta.[1]) Tisztviselőinek működése felett az ellenőrzést a közgyűlés, a kormányhatalom részéről a főispán gyakorolta. — A gyűlés kétféle volt : közgyűlés és kisgyűlés. Közjogi, felségjogi vonatkozású, országos vagy egyéb nagyobb fontosságú ügyek s elvi kérdések, ilyenekben érkezett kormányrendeletek, kir. leiratok s válaszok, tervezett feliratok felett a tanácskozás és határozati megállapodás, követválasztások, követutasítások, nemesi bizonyságlevelek kiadása, karhatalom alkalmazásának elrendelése, a tisztikartól működésének s eljárásának számonkérése, stb. — a közgyűlés hatásköréhez tartoztak ; míg egyéb, noha nem egyszer szintén nagyérdekű s fontosságú kérdések előkészítésével kapcsolatos tárgyak a kisgyűléseken is elintézhetők voltak. Közgyűlést kitűzhetett a főispán vagy a megelőző közgyűlés ; kisgyűlést pedig az alispán, a főispán tudta s hozzájárulása nélkül is. A közgyűlésen elnökölt elsősorban a főispán, másodsorban az első alispán, harmadsorban a másod-alispán.[2]) A gyűlési jegyzőkönyvekben a jelenvoltak közül az elnökön kívül névszerint csupán a táblabirák neveztettek meg ; ha megyebeli főrendűek vagy magasabb rangú és állású vendégek voltak jelen, úgy ezek is. A többiek (tisztikar, uradalmak képviselői, nemesség) jelenlétére csak egyszerű utalás történt. A gyűlési jegyzőkönyvekben a vármegye intéző közönségét Rendek vagy Karok, vagy pedig együttesen Karok és Rendek néven nevezik.[3])

A gyűlések rendes tárgysorozati rendje volt : 1. A kir. udv. kanczellária leiratai, rendeletei közjogi, különböző igazságügyi, gyám-, gondnokságügyi, birtokperi, stb. ügyekben. 2. A nádor és a ker. helytartótanács rendeletei közönséges közigazgatási és kormányzati ügyekben. 3. Törvényhatóságok átiratai. 4. Küldöttségek jelentései. 5. Nemesi bizonyságlevelek. 6. Tisztviselők jelentései. 7. Kérvényezések. 8. Zárgondnokság elrendelése. 9. Karhatalom elrendelése. 10. Előintések, ügyvéd-vallások, stb. 11. Ki- és beutalványozások. 12. Be- és kitáblázások.

Ezekhez járult országgyűlések idején a követek részére szóló utasítások, pótutasítások megállapítása, azok jelentéseinek és beszámolásainak meghallgatása és tárgyalása, végül a szentesített törvények kihirdetése.[4])

Hányszor intézhet feliratot a közgyűlés valamely kormányrendelet ellen annak végrehajtása előtt, az törvényben nem volt megszabva. Ezért a le- és felirat-váltások, midőn ama felsőbb rendelet törvényes vagy törvénytelen volta, törvényes szokás és gyakorlatba ütközése vagy nem ütközése forgott szóban, gyakran megismétlődtek és mindaddig tartottak, míg vagy eligazították a kérdést békés úton, vagy pedig a királyi harag megnyilvánult s ekkor az erősebbel szemben következett a meghajlás, vagy, szenvedőleges ellenállás képében, az alkotmány-háború.

* * *

Szervezet.

A vármegye törvénykezési joghatóságát a járásokban a fő- és alszolgabirák gyakorolták esküdt társaikkal, a központban az alispánok, úgyis, mint külön ügybiróság, úgyis, mint a törvényszék elnökei. A törvényszék kéthavonként egyszer-egyszer egész héten át ülésezett s itélőbirái a táblabirák voltak, kiket a megelőző gyűlés erre az alkalomra kirendelt. A törvényszéken, törvényes bizonyságul, folyton egy fő- vagy alszolgabirónak s esküdt társának kellett jelen lenni. A táblabirákat a főispán nevezte ki a megye társadalmának előkelőségei és azok közül, kiket hosszabb tisztviselői szolgálat, avagy

[1]) Komárom vármegye nemességének létszáma az 1820—1848 közötti időben tizennyolczezer körül volt, a létszám magassága tekintetében tehát a vármegyék közt a 11-ik helyen állt. Ebből a szavazatra jogosult mintegy 2500. Birtokos özvegy nemesnők a tiszt-, és követválasztásoknál meghatalmazott által szavazatjogot gyakorolhattak.

[2]) Komárom vármegyében : negyedsorban a főjegyző, vagy valamelyik érdemesebb s tekintélyesebb főszolgabiró is, — mint közgyűlési különösebb megbízásból — alispánhelyettes.

[3]) Történetünk során mindig a »rendek« elnevezést fogjuk használni.

[4]) A követutasításokat utóbb a rendeknek egy e végre koronként megbizott küldöttsége készítette elő.

irodalmi s társadalmi téren kifejtett munkásság érdemesített e kitüntetésre. A megye köztanácskozásaiban, megállapodásaiban a vezérlő és döntő szerepet ők vitték.

A vármegyének két főpénztára volt : a hadi adópénztár és a házi adópénztár. Amabban a hadi adóra, az utóbbiban a megye saját háztartási szükségleteire befolyó összegeket kezelték. Komárom megyében, az 1820—1848 előtti időszak alatt, az évi hadiadó kivetésének összege átlagban s kerekszámban hatvanezer, a háziadóé ötvenezer forintra tehető.

A mértéket illetőleg, a melylyel a vármegye a házipénztár fölött rendelkezett, a kir. helytartótanács és a megye között olykor éles vita folyt. A kormány a maga felügyeleti jogkörének természetére, a vármegye ellenben régebbi tételes törvények sokaságára hivatkozhatott, s e miatt a kérdés nem egy esetben eldöntetlen maradt.

A gyám-gondnoksági, mindennemű számvizsgálati ügyek ellátását, az úriszékek bíráskodása felett az elsőfokú felügyeletet és ellenőrzést a törvényszék gyakorolta. Úgy a fegyelmi bíráskodást is.[1])

Komárom megye területe, igazgatás tekintetében, akkor is, mint ma, négy járásra : az udvardira, a csallóközire, a gesztesire és a tataira oszlott, mégis azzal a különbséggel, hogy Komárom sz. kir. város kuriális telkei és nemesei is, a csallóközi járásba beosztva, a vármegye joghatósága körébe tartoztak.

A megye fő útjai voltak a gesztesi járásban : 1. bécsi posta-út ; 2. győr—fehérvári út ; 3. komárom—tatai út ; 4. komárom—fejérvári út ; 5. komárom—veszprémi kereskedelmi út ; 6. mészárosok útja ; az udvardi járásban : 1. a sóhordó út (Hetényszentpéter) ; 2. a bányavárosokba vezető út (Perbete—Koltha-út) ; 3. bagossa—perbetei út ; 4. komárom—érsekújvári út ; 5. udvard—bessenyői út ; 6. udvard—érsekújvári út ; 6. komárom—zsitvatoroki út ; a tatai járásban : 1. a tata—komáromi út ; 2. tata—fejérvári út ; 3. tata—almádi út ; 4. füzitő—nyergesújfalusi út ; 5. a mészárosok útja ; a csallóközi járásban : 1. a pozsonyi országút ; 2. a Nádszeg felé vezető sóhordó út ; 3. öreg dunai út, Győr és Pozsony megyékbe vezető út.

Postaállomások akkor még nagyon gyér számmal voltak. A vármegye az igazgatásban ezt a hiányt lovas hajdúk alkalmazásával pótolta. Komárom megye az 1820—1840-es időszakban tiz ily lovas hajdút alkalmazott a központból, s ez magyarázza meg annak a lehetőségét, hogy a midőn péld. a megye országgyűlési követe Pozsonyból valamely fontosabb politikai kérdésben sürgős követutasítást kért, a következett ötödik napon már együtt volt az utasítás fölött tanácskozó közgyűlés.

Komárom vármegye tisztikara a következőkből állott : első alispán, másodalispán, főjegyző, első aljegyző, másodaljegyző, főügyész, első alügyész, másodalügyész, házi főpénztárnok, hadi főpénztárnok, számvevő, levéltárnok, főhadibiztos, központi biztos, két főorvos, két mérnök, könyvtárnok, pertárnok ; a járásokban : egy-egy, összesen négy főszolgabíró, egy-egy, összesen négy első alszolgabíró, egy-egy, összesen négy, illetve nyolcz másod- és harmadalszolgabíró, a melléjök választott 12 esküdttel, egy-egy, összesen négy aladószedő (járási pénztárnok) és egy-egy, összesen négy alorvos.[2])

A tisztviselők közül a jegyzői kart, a levéltárnokot, a központi biztost, könyvtárnokot és pertárnokot egyik tisztujítástól a következőig terjedő időre és mindig a tisztujításon, az orvosokat és mérnököket pedig életfogytiglanra a főispán nevezte ki. Ő töltötte be helyettesítéssel, kivéve az alispáni állást, az időközben megüresedett tiszti állásokat is.

A Laky János alispánsága idejéből, 1624-ből származó megyei czímeres pecsétnyomó, melyet az alispánok e korban használtak, a Nemzeti Múzeumban van.[3])

---

[1]) A törvényszéki tárgyalás úgy polgári, mint büntető ügyekben nyilvános volt. Fegyelmi ügy ritkán fordult elő. Sok czeremoniával nem járt, s ha az ügy természete kivánta, nyomban zárlatra került a sor.

[2]) Az első alispán általában az igazgatás élén, a másodalispán a törvénykezés élén, a hadi biztos a törvényhatóság és a helytálló s átvonuló katonaság közötti személyes érintkezést, az ellátás, élelmezés biztosítása körüli teendőket közvetítette. A központi biztos, főszolgabirói ranggal, szolgabirói s gazdai teendőket végzett a központban. A könyvtárnok, a néhai jó Kultsár István (a Hazai Tudósítások szerkesztője) által a megyének hagyományozott, s utóbb folyton gyarapított megyei könyvtárt gondozta.

[3]) Az újabb, magyar köriratú pecsétnyomó 1861-ben készült.

Főispánok.

Komárom vármegyében a főispáni méltóságot 1752 óta a Fogarasföldi előneves Nádasdy grófok, Ferencztől, az örökösödési háborúk idején nagy vitézi tettekkel hősködött lovassági tábornoktól leszármazott idősbik családág sarjadékai viselték. I. Nádasdy Lipót, Ferencz fia, ki maga és utódai számára kapta királyi adományban Komárom vármegyére nézve az örökös főispánságot, 1752-től 1772-ig viselte a tisztet. A főispáni székben követték: fia, Mihály (1772—1826.), ennek fia, II. Nádasdy Lipót (1826—1833.), majd ennek fia, III. Nádasdy Lipót (1833-tól 1873-ig).

A két első főispán magasabb udvari tisztségeket (kir. kincstárnok, kir. udv. kanczellár, stb.) is viselvén, nem sok időt fordíthattak vármegyéjök dolgainak intézésére.

Gróf Nádasdy Mihály főispán hajlott korának utolsó esztendeiben személyesen alig érintkezett vármegyéjével. Hagyta a megyét saját hatáskörében teljes szabadsággal mozogni, összeköttetése azzal már csakis az elkerülhetetlen formaiságokból szükséges levélváltásokra szorítkozott.

Alispánok.

Ez idő alatt, Ghyczy Ferencz és Thaly Zsigmond alispánságuk idejében, az 1821-ik esztendő tavaszán, vette a vármegye ez évi április hó 4-én 4298. sz. alatt kibocsátott udvari parancsolatot, hogy az 1813—1815. évekből hátramaradt százkilenczvenöt ujonczot haladéktalanul állítsa ki. Egyidejűleg a kir. parancscsal érkezett Koháry Ferencz herczeg kir. udv. kanczellártól a főispánhoz is hivatalos levél, melyben a kanczellár a főispánt figyelmezteti, hogy a kir. parancsnak mindenképpen és mielőbb foganatot szerezni iparkodjék s az eredmény felől ő felségéhez felterjesztést küldjön.

Az ujoncz-kérdés.

A vármegye közönsége (a megyei rendek) 1821. május 14-én tartott közgyűlésében tanácskozás alá vette a kir. parancsolatot s a következőket mondotta ki határozatul:

»A koronás fő és a haza boldogítására törekvő nemzeti dicsőség mennyire tulajdona legyen e nemes vármegye Rendeinek: ezt megmutatta azzal is, hogy az 1813. és 1815-iki esztendőkben, midőn a hatalmas ellenség hirtelen fellépésétől ostromoltatva,[1]) elegendő ideje nem maradt a boldog emlékezetű elődök által megszabott módokat követni s azokkal élni, — hozzájárult a közös veszedelem elhárításához.«

»De már akkor is kijelentette, hogy cselekszi azt kényszerűségből s azon feltétel alatt, hogy ezen esetből soha a törvényes szabadságnak semmi ártalma ne következtessék. A kivánt ujonczok számát kiállította akkor szabad akaratból, nem pedig kötelességből. S ha Isten kegyelme az ellenség hatalmát idejében meg nem töri, úgy kiállította volna a kivánt ujonczok elmaradt számát is, a melynek most pótlása követeltetik.«

»De minthogy erre most már szükség nincs, sőt maga a kegy. kir. parancsolat is nyiltan állítja, miképen felséges urunk vitéz seregei az ellenség erejét végképen semmivé tették, tehát az 1715 : VIII., 1740 : LXIII., 1790 : XIX. és LXVI., 1802 : I. és 1807 : I. t.-czikkelyek szerint az ország gyűlésén kivül akármi néven nevezhető segedelmeknek kiszolgáltatása világosan tiltva is lévén: a Rendek a magyar ezredeknek csupán verbung útján leendő kiegészíthetését és csupán a közveszedelem tekintetéből és pedig az 1807. esztendei I. t.-czikkely hatodik és hetedik szakaszaiban foglalt és előszabott módhoz alkalmazhatónak itélik.«

»De midőn a verbung alkalmazását kénytelenségből nem ellenzik a Rendek, azon hiedelemben vannak, hogy Ő Felsége hű alattvalói igazságainak sértetlen fentartására önként hajló indulattal vezéreltetve, az ország számos sérelmeinek törvényes orvoslására az ország nagyjait s rendjeit mielőbb összehívni s velök a sérelmek fölött tanácskozni méltóztatik.«

Az ezredek toborzás, vagyis szabad hadfogadás útján való kiegészítésének eszméjét a rendek nem ellenezvén, fenti határozatukban a járási főszolgabiráknak meghagyták, hogy majd midőn a katonaság illető tisztsége

---

[1]) Czélzás az Elba szigetéről 1815. márcziusában váratlanul megszökött hadóriásnak Francziaországban fegyveres megjelenése által előállott helyzetre, mely többek közt a bécsi udvart is rémületbe ejtette, s azt rögtöni védekezésre kényszerítette. Ámde a veszély még azon év júniusában Waterlónál elmult; s az országgyűlést ujonczok megajánlása végett azóta egybe sem hívták.

a szabad katonafogadás eszközlése végett jelentkezni fog, ebbeli működésében neki törvénynyel nem ellenkező módon segítségére legyenek.

De legmagasabb helyen ezzel az intézkedéssel nem voltak megelégedve s már május 15-iki kelettel újabb kormányrendelet jött a megyéhez, mely sürgeti a kir. parancsolatnak a végrehajtását. A rendek erre május 29-én tartott közgyűlésükből felirattal fordultak a nádorhoz, mely szerint:

»A rendek továbbra is kénytelenek azon az álásponton, melyet a május 14-iki közgyűlésükből Ő Felségéhez intézett alázatos feliratukban magukénak vallottak, megmaradni. Cs. kir. főherczegségednek azon kinyilatkoztatásukat bátorkodnak kijelenteni, hogy ők, midőn a kegy. kir. parancsolat ujonczok hátramaradásban levő számának kiállítására czéloz, szemök előtt tartják azon világos törvényeinket, melyek bármiféle segedelemnek, ujonczállításnak ország gyűlésén kivül való kivánását és adását nyiltan tilalmazzák s magukat ezzel ellenkezőhöz tartani épenséggel nem óhajtják.«

»Egyébiránt pedig kérik Fenségedet, méltóztassék esedezésüknek ő Felsége előtt kegyes szószólója lenni: mely szerint, ha birodalmának s népének bátorsága és nyugodalma rendkivül való áldozatokat kivánna, azok előállítása végett, meg hazánk régi sebei megorvoslása végett is, ország gyűlését méltóztassék mielőbb egybehivni és tartani.«

A király válasza (1821 július 27.) a neheztelés hangján szólott, zokon vette, hogy a vármegye az ujonczállítás dolgát az országgyűlésre tartozónak nyilvánította, »a jó polgárok kötelességének meg nem felelt, sőt még politikai környülállások meghatározásába is beleereszkedett«; megparancsolja tehát a tárgynak újabb felvételét s »a királyi akaratnak minél előbb leendő végrehajtását.[1]) Ugyancsak ezzel kapcsolatban szeptember 18-iki levelében felszólítja a rendeket a főispán is, hogy »Ő felsége kivánságához igazodni iparkodjanak«.

A rendek a kir. választ 1821. október 16-án tartott közgyűlésükben tanácskozás alá vevén, abban állapodtak meg, hogy a kérdésben eddig vallott nézeteik mellett továbbra is megmaradnak, mert »semmiképen nem állhatnak rá, hogy a kir. parancsolatban felhozott ezredek kiegészítése ujonczok elmaradt számának pótlására vonatkoztathassék, midőn legfölebb is csak az 1807. esztendei 1-ső törvényczikkely értelme szerint való katonai verbungnak alkalmazásáról lehetne szó« — kijelentik továbbá, hogy ha ő felsége ezt az utóbbi módot, »melynél mást, ország gyűlésén kivül hazai törvényeink meg nem engednek«, czélja elérésére eléggé foganatosnak nem találná, úgy e végből is az ország gyűlését mielőbb összehívni méltóztassék.

A királyi parancscsal szemben több más vármegye is hasonló módon járván el, legmagasabb helyen az ott befolyásos tényezők és a katonai kormány meghallgatása után belenyugodtak abba, hogy a magyar ezredekben beállott fogyatékok pótlása tehát szabad toborzás útján történjék meg; mégis úgy, hogy a hadfogadás sikerének biztosítása tekintetéből, a katonai kincstárból megajánlott fejenkénti tiz-tiz forint foglalópénznek és katonaöltözéki költségnek pótlására a vármegye közönsége is a maga részéről fejenkint huszonöt-huszonöt forinttal hozzájáruljon.

Az engedékenység idelenn is lecsillapította a kedélyeket. Úgy látszik, a kiegyenlítés módozata iránt valami előzetes megegyezés is jött létre. Erre vall a királyi udvari kanczelláriának az első alispánhoz október 28-áról keltezve érkezett levelének tartalma s a vármegye közgyűlésének e tárgyban hozott határozata; nemkülönben az a körülmény is, hogy a megyebeli hadfogadás eszközlésére kiküldött verbungos tiszt (Tichy főhadnagy) a vármegye gyűlésén megjelenvén, ott kijelentette, hogy ő az ujonczok átvételére és felruházására készen van s fel is van hatalmazva arra, hogy minden beállónak kézi pénz fejében tiz forintot átszolgáltasson.

---

[1]) A »szent szövetség« erejében elbizakodott bécsi udvar hatalmi öntudatát, mely el volt szánva az ország alkotmányát megtörni, valóban sérthette az első feliratban alkalmazott, szinte gúnyorosság színében is feltünhető élesebb szembeállítása a kir. parancs ama szembeszökően következetlen két tételének, hogy míg egy részről az ellenség erejének a vitéz seregek által végképen megsemmisítésére történik büszke hivatkozás, másrészről ugyanakkor szüksége van ujonczok sürgős kiállítására is. Ennek a paradoxonnak fölemlítése fakaszthatta ki a hatalmi önérzet teltségének azt a nyilvánulását, hogy a vármegye még politikai környülállások meghatározásába is beleereszkedni merészkedett.

A rendek közgyűlési határozata így szólott: »Minekutánna a Rendek a magyar ezredek kiegészítésére vonatkozó eddigi felirataikban az ajánlást oly módon megtették, hogy a kiegészítéshez az 1807 : I. t.-czikkely értelme szerint, vagyis a szokott katonai verbung megsegítésével hozzájárulni készek: most, hogy mind a konstituczió és törvények sérthetetlen szentségének, mind ő felsége kegyes bizodalmának eleget tehessenek, abban állapodtak meg, hogy a katonai verbung részéről adandó 10—10 frt kézi pénzen felül a vármegye részéről fejenként még külön 25—25 frt adassék kézi pénzül.«

»Mivel pedig a felkelési pénztár állapota e költség viselésére nem alkalmas, a Rendek legczélszerűbbnek látják a kézi pénzeket szabad ajánlásokból összegyüjteni, a mire Mérey Sándor kir. kamarás érseki kormányzó úr primásunk ő herczegsége nevében 1000 (ezer) forintoknak megajánlásával már is vonzó példát nyújtott. Ennélfogva a megyebeli főrendű és nagyobb birtokos urak hasonló ajánlatokra ex publico irandó levéllel szólíttassanak fel; a főszolgabíró urak pedig arra a többi birtokosokat személyesen is serkentsék, az ajánlott összegeket tőlük beszedjék, az eredményt bejelentsék s a begyülendő pénzeket a beállott ujonczok között oszszák ki.«

»A mennyiben a befolyandó somma a szabad akaratból kezet adandó ujonczok 25—25 frt pénzilletőségei fedezésére elegendő nem lenne, úgy itélik a Rendek, hogy ezt a kézi adópénztárból pótolni annyival inkább lehetne, mivel a nemességet egyedül a rendkivüli esetekben való felkelés terhes és költséges kötelessége, a köznépet pedig a rendszerint való katonáskodás illetvén, a jelen adakozás is mindkettőnek könnyebbségére szolgálna.

»Mivel pedig ezek szerint a Rendek fentartván a constitutiónak sérthetlenségét, ő felsége rendelkezését a törvényes szabad katonafogadás útján kivánják előmozdítani, méltán feltehetik mindenkiről, hogy ezen, a törvényekkel nem ellenkező szabad hadfogadásban akadályt nem fog tenni. Egyébiránt, hogy a Rendek ez elhatározásai végrehajtassanak, az arra való felügyeletet első alispán és járási főszolgabíró uraknak figyelmökbe ajánlják.«

A főszolgabírák ama jelentésére, hogy járásaikban a hadfogadás részben már megkezdetett, a rendek még ugyanazon hónap 21-én tartott közgyűlésükben úgy határoztak, hogy addig is, míg a 25 frtos hadfogadási költségek a szabad ajánlásokból befolynak, azokat a házi adópénztár kölcsönkép előlegezni fogja.

Az ajánlók és ajánlataik összegei voltak: a herczegprimás 1000 frt; az esztergomi főkáptalan 200 frt, Nádasdy Mihály gr. főispán 100 frt, verebi Végh Antal szeptemvir 50 frt, Fegarassy Gábor 100 frt, Eszterházy Miklós gr. 1600 frt, összesen 3050 frt erejéig.

Ez összeg a követelt 195 ujoncz között 25 frtjával felosztva, a fedezeti hiány 1825 frtot tett, melyet a rendek végzéséből kellett kipótolni.

Úgy tetszik, mintha a vármegye, a mikor így járt el, nem volt szigorúan következetes felfogásában az alkotmány szelleméhez, mely, tételes törvényekben is (1504 : I. és 1790 : XIX. törvényczikkek) megnyilatkozva, minden, országgyűlési megajánlás nélkül kívánt hadi segedelemhez egyesek vagy törvényhatóságok részéről a hozzájárulást és közreműködést egyenesen megtiltja, s e tilalmával azt, hogy a kormányhatalom törvényellenes szándékai, czélzata valósulhassanak, már eleve lehetetlenné akarja tenni.

Az 1807. évi I. t.-cz. hatodik és hetedik szakaszai, melyekre a rendek ismételt hivatkozásai történnek, az azon alkalomra megszavazott 12 ezer újoncz megajánlása után, ekképen rendelkeznek: »A magyar ezredek kiegészítése ezentúl hadfogadás útján történik, és mivel bizonyos, hogy a nagyobb felpénz kiválóképen biztosítja a hadfogadás sikerét: ezért a karok és rendek nem akarván a mostani körülmények között a kir. kincstárt új kiadásokkal terhelni, a toborzó pénztár jobb ellátása végett évenkint 200 ezer frt összeget fölajánlanak, mely azelőtt a kincstárból toborzásra költetett, úgy, hogy ez összeg a tartománybiztosi számadásban elkülönítve kezeltessék, ugyanazon biztosítékok alatt, melyeken az adózás nyugszik; azon határozott kikötéssel, hogy ebből sohase lehessen azt a következtetést formálni, mintha a hadkiegészítésnek ezt a terhét az ország magára vállalta volna.« Az 1808. évi VI. törvényczikk pedig, melyre a vármegye rendeinek figyelme egyszer sem terjedt ki, szintén így rendelkezik.

Ez intézkedések után tehát, és azon körülmény mellett, hogy a szóban forgó esetet megelőzött legutóbbi (1812. évi) országgyűlés a királyi felségnek

újonczot nem ajánlott meg, azóta pedig országgyűlést törvény ellenére, folytonos sürgetések daczára egyszer sem hívtak egybe, abból, hogy 1887-ben maga az országgyűlés, mely azt szabadon tehette, hadfogadási költségek fedezésére segedelmet, a megyék hadi adópénztárai terhére kirovandót, ajánlott fel, még nem következhetett, hogy hadi segedelem adásához, annak közvetítéséhez, különösen még hozzá béke idején és a házi adópénztár esetleges megterhelésével, a törvényhatóság országgyűlésen kívül hozzájáruljon.

Azonban bizonyos az is, hogy a mi törvényeink sokszor nem szabatosak s nem fejezik ki elég világosan a czélt, ezért valószínűnek tarthatták később, hogy a rendek felfogása és akarata az volt, hogy mivel béke idején a magyar ezredek kiegészítése, törvény szerint, a király hatalmi jog- és kötelességkörébe tartozik, úgy akkor, midőn ő ezt a hivatást teljesíti, alkotmányosan cselekszik, s e működésében törvénysértés nélkül támogatható is.

Mégis, úgy látszik, csak szorongatott helyzetében és csak a hivatalos megye járt el így: mert az ajánlattevők névsorából következtetve, nyilván látható, hogy politikai felfogásban, magatartásban, segedelmezési hozzájárulásban vele a vármegye közönségének zöme, fő alkotó eleme, a közép nemesi osztály semmi részben nem osztozott.

* * *

A hadfogadás dolga, ujonczozás helyett, e szerint elrendeztetett volna: de azzal a köznyugalom nem állhatott helyre. A nehezebb küzdelem még csak ezután következett, ama királyi parancs következtében, mely a rendekhez a hadiadó dolgában érkezett. A hadfogadás.

A Perzenburgban 1821. augusztus 13-án kelt királyi parancsolat, annak előrebocsátása mellett, hogy ő felsége atyai gondoskodásának sikerülvén a majdnem harmincz évig tartott háborúk súlya alatt megrendült pénzügyet s közhitelt a forgalomban levő váltóczédulák és papirpénzjegyek nagyobb részének pengő pénzértékre változtatásával helyreállítani, és hogy e czédulák és jegyek most már a bécsi szabadalmazott nemzeti banknál és más királyi pénztáraknál pengő pénzértékben szabad tetszés szerint beválthatók, kegyelmesen meghagyja Komárom vármegye rendeinek is, hogy a hadi adót ezentúl az adózóktól pengő pénzben szedessék, és így is szolgáltassák be a katonai pénztárba.[1]) Pénzügy.

Komárom vármegye rendei 1822. január 26-án tartott közgyűlésükben foglalkoztak először a rendelettel. Határozatuk és fölterjesztett feliratuk nem találta foganatosíthatónak a kir. parancsolatot. Kifogásolták törvényesség szempontjából is, felhozván, hogy az adóztatás dolga az 1715 : VIII., 1741 : XXII. és 1790 : XIX. t.-czikkek szerint, a pénzrendszer kérdése pedig az 1439 : X. t.-czikk szerint az ország gyűlésének elhatározása alá tartozik, meg gazdasági okokból is, felsorolván a kormányhatalom helytelen pénzügyi gazdálkodása és önkényes vámpolitikája által teremtett gazdasági helyzet nyomoruságait, melyek a kereskedelem teljes pangásában, a gazdasági termékek árának lesülyedésében, a külső iparczikkek annál nagyobb drágaságában, a harminczadok vámjának önkényes fölemeléséből, stb. eredő anyagi károsodásokban nyilvánulnak s az adózó népet újabb teher elviselésére amúgyis képtelenné teszik. Kérik mindezeknél fogva a rendek ő felségét, méltóztassék a kérdés eligazítása végett országgyűlést egybehívni, tartani, s a királyi parancs foganatosításának követelésétől addig is elállani.

A feliratra a Veronából november 17-én keltezett királyi válasz kijelentette, hogy miután ő felsége már a katonaság zsoldjait is pengő pénzben fizeti, ama tényével és intézkedésével pedig, hogy a horvát-szlavon országrészeknek és a tengerpartnak az anyaországhoz való visszacsatolását elrendelte, a vámokat időközben leszállította s ez által a pénzkeresetet megkönnyítette, nyilvánvaló

[1]) A bécsi birodalmi kormány helytelen pénzügyi gazdálkodása, önkényes hitelműveletei óriási gazdasági károkat okoztak az országnak. A minden reális alap nélkül kibocsátott papirpénzjegyek s u. n. »Anticipations-schein«-ok leszállították a pénznek korábbi értékét 100-ról 40-re vagyis a száz krajczárét (1 pengő forint) negyven krajczárra (1 váltó frt), s mert önkényűleg azt követelték, hogy az eddigi váltó pénzérték helyett a hadi adó pengő pénzértékben fizettessék be.

jelenségeit igazolja ezúttal is annak, hogy az ország közjavát mennyire szívén viseli. Ezért tehát elvárja s újabban is megparancsolja, hogy a parancsban kinyilatkoztatott változhatatlan akarata most már haladék nélkül végrehajtassék.

A rendek erre 1822. deczember 22-én tartott közgyűlésükből fölterjesztett feliratukban megint csak kérték a királyt, álljon el a parancs végrehajtásának követelésétől, a vámdíjak leszállításával nyisson útat a kereskedés szabadabb forgalmának, s hívja össze az adó és pénz dolgának rendezése végett az ország gyűlését, eligazítván ott az országos rendekkel egyetértően a fenforgó kérdést.

A vármegye vonakodását nagyon zokon vette az udvar. Nádasdy Lipót (II.) főispáni helytartó, mint ez alkalomra kinevezett királyi biztos útján zárt levélben szigorú, fenyegető királyi parancsolat jött, kihirdetés, alkalmazkodás és foganatosítás végett a vármegyéhez.

A főispáni helytartó s most már királyi biztos elölülése mellett 1823. márczius 3-án tartott gyűlésen felbontott levélben foglalt királyi rendelet megparancsolja a vármegyének, hogy »a nevezett Kir. Commissarius úrnak mindezekben, a miket ezen változhatatlan akaratunkat újabban is kijelentő királyi resolutio végrehajtása körül művelend és rendelend, fenyíték terhe alatt egész engedelmességet mutasson.«[1])

Harcz az adó körül.

A kegy. királyi levél tartalmának felolvasása után a kir. biztos kinyilatkoztatta, hogy »ő ugyan nagyon ohajtaná, miszerint a Rendek nem várnák be, hogy ő a ráruházott királyi biztosi hatalommal éljen s maguk jószántából állanának reá Ő Felsége változhatatlan akaratának végrehajtására, a hadi adónak még ezen gyűlésben pengő pénzérték szerint való kivetése, felosztása és fizetése elhatározására, — ebbeli készségükkel is megbizonyítván a koronás fejedelem iránt való hűségüket és engedelmességüket, akkor is, midőn különben a felséges akarattal meggyőződésük egyezésben nincs : minélfogva, hogy sérelmeiknek Ő Felsége elé terjesztésében és azok törvényes orvoslásának kérésében annál nagyobb fiúi bizodalommal és reménységgel élhessenek, ajánlja bizodalmasan a felséges királyi akarat föltétlen teljesítését, míg ellenkező esetben mint királyi biztos kénytelen lesz a kérdéses adónak rögtöni kivetését és felosztását saját erőhatalma útján keresztülvitetni.«

A rendek mindazonáltal, — a jegyzőkönyv szavai szerint, — »bővebb és hosszasabb tanácskozások után, mind ő felsége iránt való hívségüknek, mind ő excja méltósága, érdemei és személye iránt való tiszteletüknek megőrzése mellett abban állapodtak meg, hogy miután egyrészről az 1715 : VIII., 1740 évi XXII. és 1791 : XIX. törvényczikkelyek világos értelme szerint az adó dolgának, az 1439 : X. t.-cz. szerint pedig a pénzérték dolgának elhatározása egyedül az ország gyűlésére, és ott a nemzet s a koronás király egyesült hatalomkörére tartoznék ; másrészről mivel meg vannak teljesen győződve, miszerint a felséges akarat teljesítése csak az adózó nép vagyoni helyzetének teljes megrontására s veszedelmére vezetne, a miért pedig a felelősséget magukra egyáltalán nem vállalhatják : mindezeknél fogva az adónak pengő pénzben való kivetésébe, felosztásába, annál kevésbbé annak az adózóktól beszedésébe nem bocsátkozhatnak.«[2])

»És ámbátor, — így folytatja a jegyzőkönyv, — ő excja újabban is és több ízben hathatósan eléjök terjesztette volna, miként ő felségének más elhatározott akaratától való elállását többé reményleni nem lehetne és azt is, hogy vonakodásuknak mi lehetend a következése, tehát a dolgot jól gondolják meg : a rendek mindazonáltal kijelentik, hogy eddigi elhatározásuk mellett továbbra is megmaradnak.«

---

[1]) Gróf Nádasdy Mihály örökös főispán előrehaladott kora s betegeskedése miatt a királyi akarat szándékait e válságos viszonyok között kellő nyomatékkal nem képviselhetvén, élete tartamára fia, Lipót (kir. kamarás, belső t. tanácsos, kir. helyt. tanácsos) a megyéjébe főispáni helytartóul már korábban kinevezetett. Mint ilyent iktatták be a vármegye 1822. évi márczius 26-iki közgyűlésén nagy ünnepélyességgel. Atyja halála után, mint akkor már örökös és valóságos főispánt, a rendek ujra beiktatták.

[2]) A jegyzőkönyv a gyűlést nem közgyűlésnek, hanem commissariusi gyűlésnek nevezi

A király az ez értelemben fölterjesztett feliratra 1823. június 6-án kibocsátott királyi parancsban a királyi biztost az adónak pengőpénzben leendő behajtására újabban felhatalmazta, a vármegyének pedig szigorúan meghagyta, hogy a királyi biztost ebbeli működésében kész engedelmességgel támogatni kötelességének tartsa.

A rendek ez újabb királyi parancsot a főispáni helytartó királyi biztos elnöklése mellett 1823. július 15-én tartott gyűlésükben tanácskozás tárgyává tették. A királyi biztos a parancs felolvasása után »minden kitelhető módokkal és okokkal« igyekezett rábírni a rendeket : fontolják meg a király megmásíthatatlan akaratát, engedjenek a hatalomnak, a legfelsőbb parancsolatnak ; mit ha megtesznek, annál hamarabb remélhetik az ország sérelmeinek orvoslását. De vegyék tekintetbe az ő »szomorú helyeztetését« is, midőn ő egy részről a rendek egész bizodalmát bírni, fentartani, az ország közszabadságaival ellenkező minden lépést elkerülni egész lélekkel kívánkozik, másrészről viszont, mint a királyi felség biztosa, annak szoros parancsolatait még a »legkellemetlenebb erőhatalommal is« végrehajtani kénytelen. Fontolják meg tehát mindezeket a rendek, s ne vonják a különben is sikertelen ellenállásukkal az eltávoztatni kívántnál is nagyobb bajt magukra, mely »az elkerülhetetlen erőszakból« rájuk fog szakadni, stb.

A rendek azonban szilárdan ragaszkodván elfoglalt álláspontjukhoz, hogy t. i. a fenforgó kérdés eligazítása az országgyűlés joghatóságához tartozik, s a törvények ereje alól nekik sem lehet és nem szabad magukat kivonniok — határozottan kijelentették, hogy »ő felsége törvényen kívüli akaratára reáállani nincs módjukban.«

Midőn a királyi biztos erre kijelentette, hogy e szerint ő a királyi felség változhatatlan parancsolatát a reáruházott hatalomnál fogva végrehajtani fogja, ekkor felállott helyéről az első alispán s előadta, hogy »mivel az aratás ideje éppen beállott s az arató és nyomtató részek szokásos meghatározását a gazdaközönség és a munkások érdekei tekintetéből, valamint a szarvasmarha árának alábbszálltával a hús árának újabb szabályozását a fogyasztó közönség érdekéből a gyűlés már nem halaszthatja« : a rendek a királyi biztos hozzájárulásával a gyűlést e végből a következő más napon az első alispán elnöklete mellett folytatandónak határozták.

Midőn azonban ekkor, július 16-án, a rendek, élükön az alispánnal, a dolog felett javában tanácskoztak, felhangzott a dobszó, melylyel a vármegye székháza elé katonaságot vezényeltek.

A tanakodó rendek ennek tapasztalatára küldöttjeik által a főispáni helytartót, mint királyi biztost megkérdeztették : vajjon a katonai erőnek ez a kirendelése s ide vezényeltetése az ő tudtával történt-e, és mi végből ? A küldöttek a királyi biztos azon válaszával tértek vissza, hogy a katonai erőt igenis ő, mint királyi biztos rendelte a székházhoz, és pedig oly végből, hogy ezáltal a tisztviselői kart, »mely a királyi felség parancsolata előtt meghajolni tartozik«, az engedelmességre erőszakkal is kényszeríthesse.

A rendek ez üzenetre a következőket határozták : »A rendek a tisztikartól semmi esetben, kiváltképen pedig a mostani szorongató körülmények között különválni nem akarnak, annak sorsát a maguk ügyévé teszik, — s ebből kifolyólag, tekintettel a fenforgó esetre, mely szerint a kir. felség akaratának erővel is foganatosítandó végrehajtására a fegyveres hatalom erőszaka immár tettlegesen is jelen van, a tisztviselők részére adandó utasításul megállapodtak abban, hogy a tisztikar, a mint oly helyzetbe szoríttatni látja s érzi magát, a midőn már személyes szabadsága is veszedelemben forog : e szomorú esetben engedhet az erőszaknak, s e tekintetben feloldozzák azt a felelet terhétől. De kinyilatkoztatják a rendek ezúttal is óvásul ünnepélyesen, miszerint a királyi parancsolat követelését ország gyűlésének hozzájárulása s végzése nélkül érvényesnek, törvényesnek, soha el nem ismerik.«

A megye rendeinek ugyanez évi november hó 10-én tartott gyűléséről szóló jegyzőkönyv feljajduló szavaiból kitetszik, hogy a tisztikar a királyi parancs végrehajtására, miként sok más vármegyében, úgy itt is katonai erőhatalommal kényszeríttetett, »holott — mint a jegyzőkönyv mondja — a fegyveres erő egyedül a haza védelmére lenne rendeltetve«. Majd kijelentik ugyanebben a határozatban a rendek, hogy addig is, míg e nagy sérelmök orvo-

soltatását a folyton sürgetett, ezúttal is sürgetendő országgyűlés egybehívásától várhatnák, a jelenlevő kényszerhelyzetben nem tehetnek egyebet, mint ő felségéhez újabb feliratban ismételten kérést intézni : méltóztassék a követelt adónak behajtatásával felhagyni, sőt az adózó népen a vámok törvényes és igazságos rendezése s ezzel kapcsolatosan a magyar termények szabad kiviteli forgalma által könnyíteni és segíteni.

A feliratra dörgedelmes királyi válasz jött, mely a vármegyét minden e tárgyban való feliratnak küldésétől jövőre szigorúan eltiltja, s szemökre hányja a rendeknek, hogy a királyi biztos kirendelését tulajdonítsák egyedül a saját »vétköknek, mely szerint megengedhetőnek tartották, miképen a legkegyelmesebb királyi parancsolattal ellenkezést tanúsítani merészeltek.«

Hogy mennyire ment a törvényen kívüli állapot három éven át tartott ideje alatt a katonai erőhatalom alkalmazásával behajtott hadi adó : azt a vármegye későbbi, 1828. évi közgyűlési jegyzőkönyveiből tudjuk meg, a melyek szerint az egész országot illetően elengedett 3,342.746 frt 15 krból Komárom vármegyére 53.596 frt 30 kr, tehát az egészhez viszonyítva 1·60% esik. Ez utóbbi összeg a megyebeli adózók törvényszerű adótartozásának hátralékába beszámíttatván, maradt a törvény alapján követelhető adóhátralék ugyanazon időről számítva összesen 6347 frt 21 kr.

* * *

Követ-utasítások.

A régi vármegye gondolkodása és szelleme leghívebben a rendeknek a megye országgyűlési követei részére időnként adni szokott utasításaiból ismerhető meg. Ez utasítások tartalma, iránya mutatja meg, hogy a vármegyék koruk különféle kérdéseiről, uralkodó eszméiről általános nemzeti szempontból vagy a saját szükebb helyhatósági körük nézőpontjából mikép gondolkoztak.

Komárom vármegyét illetően az 1825/7., 1830., 1832/6., 1839/40., 1843/4. és 1847/8. évi országgyűlésekre szólott követutasításokból kivonatosan ide foglaljuk azokat a jellemzőbb tételeket, melyek még ma is mindegyre napirenden levő politikai vagy közmívelődési kérdéseket tartalmaznak.

Követutasítások az 1825. évi országgyűlésre :

Alkotmány-védelem.

1. Alkotmányvédelem : »Követ urak az ország sarkalatos törvényeit és Ő Felsége hitlevelét zsinórmértékül vevén, oda törekedjenek, hogy oly dolog, a mi az ország törvényeivel, jogaival, szabadságaival, a rendek előjogaival, általában az ország alkotmányával ellenkezhetnék, tárgyalás alá ne vétessék, — szóval, ügyeljenek szigorúan, hogy az ország diplomatikai és pragmatikus jogai sértődést ne szenvedjenek«.

»Magyarország, az 1790 : X. és XII. törv.-czikkelyek világos értelme szerint is, minden más országtól és nemzettől független. Más országok módjára tehát patensekkel kormányozható sem lévén, mindazon törvényeink foganatosítását, melyek a magyar ügyeknek kizáróan magyar hazafiak és magyar kormányszékek által való intéztetését rendelik, s ebből folyólag a m. kir. udv. kanczelláriának, a m. kir. udv. kamarának, s általában az ország minden kormányszékének minden idegen kormányszék beavatkozásától való függetlenségét követeljék és sürgessék.«

»Megtörtént, hogy a haza törvényeinek, jelesül pedig az 1504 : I., 1597 : XLVI., 1599 : XXIII., 1681 : XII. és 1790 : XII. t.-czikkelyek ellenére az ország pénzügye és pénzviszonyai kir. parancsolattal vonattak rendszabás alá, s e parancsolat végrehajtására azon vármegyékbe, melyek az ország alkotmányához hívebben ragaszkodtak, kir. biztosok menesztettek s a parancs elfogadására kényszeríttettek. Míg másrészről, sajnos, akadtak vármegyék, melyek, mintha csak különböző vagy különálló testét képeznék az országnak s törvényhozásának, megfeledkezve magukról, elfogadták önként a parancsolatot. Ezért követ urak az elkövetett súlyos sérelem elenyésztetését hathatós szigorúsággal szorgalmazzák, az e tárgyban hozandó törvényben egyszersmind óvásként világosan kimondassák, miszerint a történtekből az ország alkotmányos állására hátrányos következtetés nem vonathatik, — sőt hasonló esetek ismétlődhetése ellenében az ország biztosíttassék.«

»Az 1802 : VII. t.-czikk világos tartalma szerint a magyar katonaság békelétszáma meghatároztatott, s a katonai ujonczok állításának megajánlása,

azok számának a törvényhatóságokra kivetése egyedül az ország gyűlésére tartozik. Ennek ellenére a katonai ujonczok számát kir. parancsolattal szabták meg s a megszabott ujonczmennyiség ettől a vármegyétől is követeltetett. Ez a sérelem is orvosolandó.«

»Az adó ügye és az adó megajánlása az 1715 : VIII. t.-cz. kétségtelen értelme szerint szintén egyedül az ország gyűlését illeti : és az mégis önkényes kir. parancsolattal lett megszabva, az országra kivetve, a behajtás kir. biztosok által katonai fegyveres erővel végrehajtatva. Ezen kir. biztosok a katonaságot a vármegyék székházaiba bevezényeltették, a nemesi házakba beszállásoltatták, a megyék gyűlésein a szólás és felírás szabadságát elvonták, sőt több helyen még a gyűlés tartását is eltiltották, birtokos nemeseket és tisztviselőket fogságba, őrizet alá helyeztek és azért, hogy a törvények védelmére állottak, ellenök vizsgálatokat rendeltek.[1]) Követ urak ez erőszakos eseteket az ország gyűlésén terjeszszék elő s a sérelmek orvosoltatását sürgessék.«

»Az 1723 : LVIII. t.-cz. nyilván rendeli, hogy a tisztikar a gyűlési végzések iránt engedelmességgel viseltetni tartozik. Az utóbbi esztendőkben azonban sajnosan kellett tapasztalni, hogy a tisztviselői kar a gyűlési végzések ellenére a kir. biztos által az önkényes királyi parancsolatnak végrehajtására kényszeríttetett. Ezért tehát, hogy jövendőre azon ősi törvényes kapocs és egység, mely a rendek és a tiszti kar között mindenkor megvolt, föl ne bontathassék, a tisztviselőség a rendektől szét ne választathassék : követ uraknak a rendek ezennel meghagyják, hogy sürgessék egy megfelelő alkalmatos törvénynek létrehozását, mely által hasonló esetek ismétlődhetése már eleve lehetetlenné tétessék.«

»Segedelemnek (t. i. adónak, ujonczoknak) országgyűlésen kívül vármegyék vagy egyesek részéről való megajánlása vagy nyujtása nyilván ellenkezik II. Ulászló király ötödik dekrétuma első czikkelyének 5-ik ágazatával. Követ urak e törvény újra való megerősítését hathatósan követeljék.«

A sérelem, hogy az ország gyűlése a törvényrendelte minden harmadik évben egybehivatni elmulasztatott s a legutóbbi (1811/12. esztendei) országgyűlés is a kir. előterjesztések letárgyalása után a sérelmek és kivánalmak mellőzésével feloszlattatott, megfelelő hatályos törvény alkotásával orvosoltassék.

2. Közgazdaság, vámrendszer : »Minthogy a magyar kereskedelemnek nem lehet különben előmenetelét reményleni, ha csak a határszéleken szedetni szokott rendkívüli nagy vámok alább nem szállíttatnak : ezért a vámok leszállítása s a termesztmények szabadabb kiviteléről szóló 1807 : V., VI., VII. t.-czikkelyek sikeresítését, valamint a fiumei magyar tengeri kereskedés tökéletes szabadságának helyreállítását követ urak az országgyűlésen szorgalmazzák, sőt ő felségénél annak kieszközlését is sürgettessék, engedje meg, miszerint a mely magyar termesztmények, akár gabonában, akár borban, akár marhákban, a császári örökös tartományokba kívántatnak, az efféle gazdasági czikkek oda más országból ne vitessenek. A rendek ezek által vélik elérni, hogy Magyarországból a még meglevő arany- és ezüstpénz is ki nem foly.«[2]) Közgazdaság.

3. A magyar nemzeti nyelv kifejtése, jogai érvényesítése és irodalmának előmozdítása : »Hogy az országlakosok a magyar nyelvi mívelődés előmozdításán mennyire buzgólkodnak, ezt az utóbb lefolyt országgyűlések jegyzőkönyvei eléggé bizonyítják. E vármegye rendei ugyancsak ezen nemzeti szent czéltól lelkesíttetve, követ uraknak kötelességül meghagyják, miképpen az 1807-iki országgyűlésből kirendelt országos küldöttség előterjesztéséhez képest a tudományoknak magyar nyelven leendő tanítása, a törvényeknek ne csak latin, hanem magyar nyelven is leendő szerkesztése, a régi törvényeknek magyar nyelvre leendő átfordítása, valamint a nemzeti magyar tudós társaságnak felállítása iránt törvénynek hozatalát buzgón szorgalmazzák.« A magyar nyelv ügye.

[1]) Fogságot szenvedett s hivatali állása odahagyására kényszeríttetett e vármegye udvardi járásának akkori főszolgabírája, Fajkürthi Kürthy Lajos is, kit aztán elégtételül Pálffy József herczeg a bátorkeszi uradalom jószágkormányzásával bízott meg, megyéje pedig utóbb a legközelebb elkövetkezett tisztújításnál alispánul választott meg.

[2]) A helyzet t. i. az volt, hogy a bécsi kormány az osztrák kincstár gazdagítása végett Magyarország hátrányára oly vámrendszert űzött, hogy Magyarország termesztményeinek fölöslegét Fiumén át ne értékesíthesse, hanem csak Ausztria felé, s az osztrák határvámnál a magyar kiviteli termékeket rendkivül nagy vámdíjtételekkel sujtotta.

Sajtó-szabadság.

4. Sajtójog és szabadság: »Követ urak az országgyűlésen keressenek és kerestessenek arra nézve módot, hogy a midőn — mint ez különösen a most lefolyt esztendőkben is történt, — idegen írók az ország alkotmányát méltatlanul sértegették, az ilyenekre készült feleletek és védiratok kinyomatását a Censura ne akadályozza. Sőt működjenek azon, hogy az ily, alkotmányunkat becsmérlő, nemzeti becsületünket gúnyoló, a közerkölcsöket megvesztegető röpiratok, könyvek vagy czikkeknek sajtó alá bocsátása egyenesen eltiltassék. Máskülönben pedig a sajtó szabadságát követeljék.«

Hadügy.

5. Hadügy és honvédelem: »Törvényeink világos értelme szerint a magyar sereg a régi időkben is mindenkor az ország nádorispánjától, mint az ország főkapitányától függött. Az 1715 : VIII. t.-czikk, mely által a portális fölkelés helyébe az állandó katonaság rendszere behozattatott, az előbbeni törvények erejét nem ronthatta le. A magyar katonaságnak és főhadikormányszéknek a bécsi udvari haditanácstól való függése tehát minden törvényes alapot nélkülöz. Ezért a rendek követ uraknak kötelességeik közé sorolják odaműködni, hogy a magyar katonaság és annak kormányzata a bécsi udvari haditanács hatásköre alól elvonassék, a nádorispán hatósága alá visszahelyeztessék, és mindez a régi törvények megerősítése mellett és újabb törvénynek is hozatala által biztosíttassék.«

Követutasítások az 1830. évi országgyűlésre:

Nemzeti fenségjog.

1. A nemzeti fenségjog különböző vonatkozásaiban: »A magyar nemzetnek mindenkor kívánsága volt, hogy ő kir. felségének Magyarországban állandó legyen a lakása. Követ urak e czél elérésén buzgólkodjanak.«

»Ő felsége e mostani országgyűléstől katonaujonczokat azon puszta indokolással követel, hogy az ezredeknél a katonák száma igen megfogyott. Békesség idején azonban ez a körülmény ujonczok követelésének nem lehet alapja, mert az ezredek kiegészítése ilyenkor, miként ez az 1741 : LXIII., 1807 : I. és 1802 : VI. t.-czikkelyekből világosan kitetszik, csak szabad hadfogadás (toborzás = verbung) útján történhetik. Követ urak tehát ujonczot csak abban az esetben szavazhatnak meg, ha ő felsége az országgyűlés folyama alatt nyilván oly kijelentést tenne, miszerint háború bekövetkezésére mutató környülállások vannak, melyek a haza védelmére szükséges intézkedést követelnek. De az 1741 : LXIII. t.-cz. rendelésének épségben maradására még ez esetben is szigorúan ügyeljenek.«

»Követeljék követ urak, hogy az ország közjövedelmeiről, melyek fölött ő felsége csak az országos rendekkel egyezésben intézkedhetik, az ország gyűlése elé számadások terjesztessenek.«

Közművelődés.

2. Nemzeti közművelődés ügye: »Követ urak abban az irányban működjenek, hogy a magyar nyelvnek a népiskolák útján a föld népe közt való nagyobb elterjesztésére módok találtassanak s a hozzá való eszközök törvényileg megállapíttassanak.« — »Egyébiránt pedig nádorispán úr ő fenségének a magyar tudóstársaság létrehozásánál tanusított buzgólkodásáért az országgyűlésen hálás köszönet nyilváníttassék.«

A katonaság elhelyezése.

3. Katonaság elhelyezése: »Követ urak sürgessék törvénynek hozatalát, mely a katonaságnak vidékenként való elhelyezését, mi e vármegyére nézve oly sérelmesen történik, az igazság és a méltányosság alapján szabályoztassék.«[1])

Követutasítások az 1832-iki országgyűlésre:

Magyarország állami és gazdasági függetlensége.

1. Magyarország külön államisága és gazdasági függetlensége: »A Magyarország és Ausztria közötti vámviszonylatban a kölcsönösség és viszonosság elve alkalmaztassék, — akkép, hogy a tőlünk Ausztriába legnagyobb mennyiségben kivitetni szokott czikkek után fizetendő vám arányban legyen mindig az onnét hozzánk legnagyobb mennyiségben behozni szokott áruczikkek vámjával. A borra nézve, mely különösen szokott kivitetni és behozatni, az egyenlő vám és harminczad megállhatna.«

»A vonatkozó törvényjavaslatból a »Monarchia« szó, nehogy az oly értelmezésre vezessen, mintha hazánk és az örökös tartományok egy államtestet képeznének vagy képezhetnének, hagyassék ki, s hazánkkal szemben a császári

---

[1]) Komárommegye területén állandóan volt, és pedig lovas katonaság (Ferdinánd-, Samariva-, Nostitz-, Greth-féle, stb. könnyű lovasság) elszállásolva, melynek a szükséges épületekkel, tüzelővel, világítással, zabbal, szénával való ellátása a megyének temérdek gondot okozott, s emellett az úgynevezett deperditák miatt, a megye házipénztárára is külön nagy terhet hárított. Sok panasz-felirat tárgya volt.

állam, a régtől fogva bevett szokásos kifejezéssel, t. i. »Ő felsége örökös tartományai« czímen neveztessék. Követ urak, ha ez el nem fogadtatnék, e vármegye részéről a monarchia kifejezés ellen óvást jelentsenek be, s azt a diéta jegyzőkönyvébe foglaltassák be.«[1])

»A tarifát mindenkor az ország gyűlése állapítja meg, és mindig csak meghatározott időre, s ezen a kormány soha nem változtathat.«

»Az idegen külföldről hozzánk Ausztrián keresztül behozott czikkek után harminczad csak nálunk legyen szedhető, Ausztriában csak átviteli (transito) vám.«

»Az idegen külföldi államokat és hazánkat érdeklő kereskedelmi szerződések ő Felsége által egyenesen Magyarország nevében köttessenek. Azok kötését ő Felsége mindig csak az országgyűlés felszólítására és kezdeményezéséből eszközölhesse, s a megkötött szerződés jóváhagyás végett a törvényhozás elé terjesztessék.«

»Hazánk és Erdély között a vámszedés királyi parancscsal töröltetett el. Mivel azonban e két ország csak törvényekkel igazgatható, az eltörlés törvény által mondassék ki.«

»A magyar katonaság fölszerelése, az 1764 : XXIV és 1830 : IV. törvényczikkek rendeléseihez képest, csak egyedül a magyar ipar készítményeiből láttassék el, s egyedárúsági szabadalmak egyeseknek vagy czégeknek ne osztogattassanak.«

»Az országos küldöttség által javasolt magyar nemzeti bank, részvénytársaság összehozása mellett állíttassék fel, mely bank a nemzet oltalmának védpajzsa alatt s a közvagyonra (fundus publicus) ügyelő országos bizottmány ellenőrködése mellett működjön. Erről törvény alkottassék, de oly világos kikötéssel, hogy a bank a bécsi banktól teljesen független legyen, s dolgaiba a kormány ne avatkozhassék.«

2. Országos pénztár alapítása és közútak építése. »Nemzetünk anyagi mívelődésének kifejleszthetése végett az országos pénztár minél előbb megalkottassék. Az 1802-iki országos küldöttség által e czélra javasolt öt millió forint, tekintet nélkül a javak jogi természetére, vettessék ki s 3 esztendő alatt fizettessék be. A valódi hazafiunak könnyü lesz a reá arányosan esendő terhet viselni, mert a haza szent oltárára letett áldozata a nemzeti ipar és kereskedelem lendülete által a tőke után dús haszonban fog részesülni.« Országos pénztár.

»A középénztárból létesítendő utak, csatornák és folyamszabályozások tervjavaslatai fölött mindig maga a törvényhozás döntsön, kezelése pedig úgy szerveztessék, hogy megbizhatósága felől a nemzet mindenkor nyugodt lehessen.«

3. Magyar tengerészet ügye. »A rendek helyeslik s pártolják az orsz. küldöttség azon javaslatát, mely szerint magyar tengerészeti törvény alkotandó, s melyben a honi hajókon hazai termékekkel kereskedő hazafiaknak mindazon kedvezmények megadása biztosíttassék, melyek szükségesek arra, hogy Trieszt kedvezéseivel szemben megállhassák a versenyt, továbbá, hogy a törvényben a tengerészeti iskolai szakoktatás szervezése is már eleve kimondassék.« Tengerészet.

4. Az adó országgyűlési megajánlásának dolga : »Az országgyűlés, igen is, minden három esztendőben pontosan megtartassék, — de a törvényben sanctioképpen hozzátoldassék, miszerint ha az a három esztendő elforgásakor nyomban össze nem hivatnék, ez esetben az utolsó diétán igért bármiféle adónak követelése s fizetése azonnal szünjék meg ; minek még teljesebb biztosítása végett a hadiadó ne általánosságban a legközelebb tartandó országgyűlésig terjedő időre, hanem egy előre meghatározott bizonyos napiglan terjedő időtartamra ajánlható meg. — Egyébként pedig a folyamatban levő országgyűlést eloszlatni addig ne lehessen, míg az ott előterjesztett ország-sérelmek fel nem vétettek s törvény által végkép el nem intéztettek.« Adóügy.

5. Sajtószabadság dolgában : »A sajtószabadság a polgári alkotmány és szabadságnak garantialis eszköze lévén, követ urak annak törvényben leendő kimondását sürgessék.« Sajtószabadság.

---

[1]) Még az 1790-iki országgyűlés rendelkezése folytán egy, az ország összes közviszonyai rendezését tárgyazó tervezet készült, melyet az 1825—7-iki országgyűlés e tárgyban megbízott küldöttsége átvizsgálván s újra átdolgozván, a vármegyék megrostálásain is keresztül ment munkálat (orsz. rendszeres munkálat) egyes részei, mint törvényjavaslatok kerültek az 1832-iki országgyűlés tanácskozása alá. A hol e szakaszban törvényjavaslat említtetik, az alatt mindig az efféle törvényjavaslatok értendők, miként ennél a pontnál is.

A vármegyék jogköre.

6. A vármegyék hatás- és jogkörének, valamint a főispánok jogkörének szabályozása. Az országos rendszeres munkálatok e fejezeténél a követutasítás következőkben nyilatkozik meg :

7. A magyar ezredekben a tisztek és főtisztek honossága és a fegyvergyakorlat nyelve : »Követ urak sürgessék a törvénysérelem orvoslását, hogy t. i. a magyar ezredekben tisztekül nagy részben, főtisztekül legfőképen idegenek alkalmaztatnak hazafiak helyett, — másrészről sürgessék hathatósan azt is, hogy ez ezredekben a fegyvergyakorlat, miként ez egész a mult század közepéig történt, ezután ismét magyar nyelven eszközöltessék.«

Nevelésügy.

8. Az iskolai oktatás és nevelés ügye. Az országos küldöttség itt két dolognál, t. i. a szabadelvűség és a nemzeti irány követése körül némelyekben valóban a legszélsőbb határig ment, a mire a hozzávaló készségnek talaja, bizony, még ma sincsen elkészülve. Kiterjeszkedett a népoktatás, a közép- és felső iskolák ügyeire ; a magyar nyelvnek az iskolák útján való elterjesztésére. Részletezi a közoktatási rendszerről való nézeteit. Elsősorban mindig a hazafi aggodalmai és vágyai lebegnek szeme előtt s az iskolákat, mint a nemzeti élet tápláló szervét akarja szabályozni.

»Minthogy szomorú tapasztalás bizonyítja, miszerint némely törvényhatóságok, mintha az országtól különvált testek lettek volna, azon királyi kívánatokat, melyeket az országgyűlés el nem fogadott, s így azok törvénynyé sem válhattak, az országgyűlés (t. i. az 1812-iki) eloszlatása után elfogadták s teljesítették, sőt fennálló világos törvényeink ellenére segedelmet (subsidium) igértek s adtak : ennek jövőre lehetetlenné tétele végett a rendek utasítják követ urakat, hogy a vonatkozó törvényben, mindjárt a bevezető rész után, a következőknek előre bocsátását is követeljék, úgy mint : kötelessége a vármegyének hivatalból őrködni, miszerint : ha valamely felsőbb rendelet felől észrevenné, hogy az az ország törvényeibe s alkotmányába ütközik vagy a végrehajtó hatalom jogkörét túllépi, és a kérdés a törvényhozó testület megítélése s eldöntése alá tartozik : ez esetben a vármegye az ilyen rendeletek ellen, származzanak azok akár ő felségétől, akár a kir. helyt. tanácstól, nemcsak hogy, és pedig birtokon kívül, ismét és ismét felírhat vagy az ország nádorispánjának közbejárulását kérheti, hanem azt megcselekedni az 1597 : XLVI., 1599 : XXIII. és 1681 : XII. törvényczikkek értelmében és szellemében köteles is. — Követeljék követ urak, hogy a törvényben világosan mondassék ki, miszerint : a tisztikar és a rendek egymástól elválaszthatlan testületi egységet képeznek ; a tisztikar választása csak három évre szólhasson, mely időszak lejártával hivataláról a legközelebbi közgyűlésen leköszönni, a főispán pedig a választás idejét azonnal kitűzni tartozik. Követeljék, hogy a főispán a jegyzőket is csak jelölhesse, de azokat is a rendek válaszszák ; továbbá, hogy hivatali esküt a tiszti ügyész is tegyen ; általában pedig, hogy a tiszti eskü szövegébe a hazai alkotmány iránti hűségnek fogadása is belefoglaltassék.«

»Követeljék nemkülönben, hogy a hozandó törvényben a következők is világosan jelentessenek ki, úgymint : a főispánok a hivataluk viselését csak a hivatali eskü letétele után kezdhetik meg ; esküjök formáját, tartalmát ne a kormány, hanem a törvényhozás szabja meg. Követeljék egyszersmind az országos küldöttség javaslatából e szavaknak : aut administratoribus a regio Majestate pari auctoritate nominandi stb. kihagyását, mivel a főispáni helytartóság (administrator) a mi törvényeinkben ismeretlen valami. A főispánok tisztük szerint különben is a vármegyében lakni kötelesek, s helytartóra már ezért sem lehet szükségük.«

»Kir. biztosok pedig, ha csak valamely különös czeremoniára nem, rendelkezés hatalomkörével felruházva a vármegyékbe ne küldethessenek : ezt is követeljék.«

Követutasítások az 1839/40. évi országgyűlésre.

Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos.

1. Az országgyűlési ifjak, nemkülönben a Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos elfogatása, az ellenök, valamint Pest és Bars megyék közgyűlésein a szólásszabadság kérdéseiben felszólalt szónokok ellen folyamatba tett felségsértési, hűtlenségi és becstelenségi perek miatt követ urak a rendek nevében a kormányhatalom eljárása ellen tiltakozzanak és minden kitelhető módon rajta legyenek, miszerint szigorú törvény alkottassék, mely az ily erőszakos cselekedeteknek megismétlődhetését jövendőre nézve lehetetlenné tegye.

2. A magyar nyelv, nemzeti szín és czímer diplomatikai érvényesülése: »Szorgalmazzák és sürgessék továbbra is követ urak, hogy az országos feliratok kezdettől fogva csak magyar nyelven szerkesztessenek; a kir. biróságok és kir. kamara is csak magyar nyelven hivataloskodjanak; a katonaság a törvényhatóságokkal magyarul levelezzen; a magyar ezredek a fegyverben magyar nyelven gyakoroltassanak; a Magyarországban levő kincstári és katonai épületeken magyar felírások és színek használtassanak; a magyar katonaság zászlói, czímerei, egyenruhái az ország színeivel jeleltessenek; a magyar tengermelléki hajók magyar zászlók alatt járjanak s erről a külső hatalmasságok is értesíttessenek; sürgessék ezután is, hogy a magyar ezredekben csak magyar tisztek alkalmaztassanak, azok előléptetése is csak ilyen ezredekben történjék, — és végül tiltakozzanak az ellen, hogy osztrák kormányszékeknél szolgálatban álló magyar honosok főispánságot viselhessenek.« A magyar nyelv.

3. A nemzeti szinészet előmozdítása: »Mindazon intézmények iránt, melyek kitüzött czélja a magyar nemzetiségnek megerősítése, a rendek hazafiui forró részvét érzésével viseltetvén, követ urakat odautasítják, hogy a hazai szinészetnek Pesten, az ország központján leendő állandósítását a nemzet méltóságához illő díszű hajlékkal is való ellátását e vármegye részéről is gyarapítandó országos megajánlással s megfelelő törvény alkotásával előmozdítani buzgólkodjanak.« Szinészet.

4. Az országgyűlésen megajánltatni kért újonczlétszám kívánása okainak a kir. felség részéről a nemzet elé világosságba helyezése.[1]) Hadügy.

»A kir. előadások fölött való tárgyalásoknál követ urak a válaszfeliratban követeljék, hogy ő Felsége világosítsa fel az országot, melynek a külügyekhez hozzászólani különben is törvényekkel biztosított joga van, hogyan értelmezendők az újonczok kívánásának indokolásánál azok a homályos czélzások, melyek ott a keleti viszonyokra nézve tétettek; — egyszersmind sürgessék, hogy a nemesség, védkötelezettségénél fogva, a hon védelmére folytonos fegyvergyakorlat által alkalmassá tétessék. Ezt pedig a rendek annyival inkább sürgősnek ítélik, mert, egy szomszéd nagy nemzet példáján tanulva, aggodalom nélkül nem nézhetik az északi nagy hatalmat, mely túlnyomó befolyásával Európa nemzeteinek függetlenségét veszélyezteti, s hatalmát már oly országokra is kiterjeszti, melyek hajdan a magyar szent korona részei voltak, méltán arra az aggodalomra nyujt okot, hogy országunk, valamint régente a töröknek délről fölfelé nyomuló hadai ellen volt, úgy jövőben az Észak óriási hatalma ellen lesz kénytelen Európa szabadságának folyton ostromlott védbástyája lenni. A feliratban tehát ő Felsége kéressék meg, járuljon hozzá megfelelő törvénynek alkotásához, mely a nemességnek fegyverben való gyakoroltatását rendelje el, s a czélszerű gyakorlás módjait és eszközeit állapítsa meg.

Követutasítások az 1843/4. évi országgyűlésre.

1. Szólásszabadság ügye: »A szólás szabadságán és a személyes bátorságon ejtett súlyos sérelmek mindeddig teljesen orvosolva nem lévén, követ urak utasíttatnak, hogy a büntető törvényjavaslat tárgyalásánál a rendek által e tárgyban már kifejtett jogelvekhez szorosan ragaszkodjanak. Sürgessék a sajtószabadság törvényben leendő biztosítását, addig is pedig annak kieszközlését, hogy a diétai tanácskozások és kijelentések az időszaki sajtó útján szabadon közöltethessenek, a mi mellőzhetetlen az üdvös czél elérésére, hogy törvényhozás és közönség egymásra folyton hathassanak.« Szólásszabadság.

2. A magyar nyelv diplomatikai érvényesülése: »A nemzet fennállására nézve olyannyira fontos hazai nyelv ügyében követ urak annak felvirágoztatása előmozdítását legfőbb kötelességeik közé számítsák, és sürgessék, hogy a hazai nyelv az ország összes polgári, katonai és egyházi közigazgatásában, nemkülönben az iskolai oktatásban hivatalos nyelvvé tétessék, stb.« A magyar nyelv.

3. Népnevelés ügye: »A népnevelés ügye halogatást nem szenvedhet. Sajnosan tapasztalják azonban a rendek, hogy a kormány az oktatás és nevelés ügyét Népnevelés.

[1]) A védrendszer értelmében, ugyanis, az ujonczok ajánlása kivánatának törvényszerű feltétele volt: hogy az ujonczok állításának szükségessége, az ország fegyveres megvédelmezése tekintetéből kimutattatták; a mi, természetesen, kapcsolatban állott a nemzet ama jogával is, hogy a külügyekre befolyást gyakorolhasson. Míg ellenben a haderő béke-létszámának fentartása, béke idején az ezredeknek hadfogadás utján kiegészítése csupán a király gondja és költsége volt, hacsak az országgyűlés külön törvény mellett esetről-esetre ily hadfogadási költséget is meg nem szavazott.

a törvényhozás illetékessége köréből ki és egészen magához ragadni akarja: követ uraknak meghagyják, hogy a törvényhozásnak e részben való kétségtelen s kizárólagos jogait elismertetni, az egész népnevelés rendszerét törvény által megalkottatni szintén feladatuknak tartsák, s a rendek őket a szükséges anyagi áldozatok megajánlására ezennel fel is hatalmazzák.«

Hadügy. 4. A nemesség fegyverben gyakoroltatása. »Követ urak törekedjenek eszközölni, miszerint a nemesség fegyverben oly módon gyakoroltassék, hogy országos költséggel kerületenkint külön-külön ezredek állíttatván fel, ott a fegyvergyakorlásban minden nemes ifju, kivétel nélkül, bizonyos évekig folyton részt vegyen s hadi fegyelem alatt álljon.«

Vámrendszer. 5. A vámrendszer ügye. »Az ország nyomasztó gazdasági állapotának főoka abban fekszik, hogy a vámrendszer, a törvényhozás befolyása és illetősége köréből kiragadtatva, egyenesen az osztrák tartományok érdekében kezeltetik. Halaszthatatlan tehát, hogy ez a nemzet lételét folyton sorvasztó eljárás megszüntettessék. Minélfogva a követ uraknak egyik legfőbb kötelessége leszen oda működni, hogy az egész vámkezelési s kereskedelmi ügy a törvényhozás körébe, a hova az tartozik, visszavezettessék, s ezzel egyszersmind lehetővé tétessék, miszerint a magyar ipar is, a védvámrendszer alkalmazása mellett, felvirágozhassék.«

Haladás. 6. Az ország korszerű haladásának szellemi s anyagi szükségletei, s ezekkel kapcsolatosan az országos központi pénztár megteremtése. »Követ urakkal, megfelelő alkalmazkodásul, tudatják a rendek, miszerint kívánják a következőket: Országos költségen állíttassék fel Pesten, a központon egy műegyetem, a különböző országrészeken reáliskolák, a honnét a kitűnőbb tehetségű ifjaknak kereskedési és ipari tárgyakban szerzendő bővebb tapasztalás végett az e téren előhaladt külföld meglátogatása elősegíttessék.«

»Létesíttessenek úgy az általános gazdasági, mint a nemzeti szempontok figyelemben tartásával készítendő, az ország úgy bel-, mint külkereskedelmét előmozdító kőutak, csatornák és vasútak; mely utóbbiak között a Pestet és az Alföldet Fiuméval összekötő, és pedig országos költségen épitendő vasútnak a létesítés időrendjében mindenek fölött elsőbbség adandó.«[1])

»Elismerik a rendek, hogy a közállomány terhei viselésében részt venni a legelső polgári kötelességek közé tartozik. A nemesi rend ezt a szent kötelességet a közszükség követelményeihez képest a mult idők minden szakában híven teljesítette. Midőn pedig e részben a közállomány megváltozott viszonyai és új szükségei a haza javára bővebb áldozatot kívánnak, azt ők a haza oltárára letenni most sem vonakodnak . . . Mivel pedig a mellőzhetetlen nemzeti érdek nyilván szükségessé teszi az országos nemzeti pénztárnak haladéktalan felállítását, s a rendek a haza iránti kötelességük teljes tudatában sürgetik is annak létesítését, és pedig oly módon, hogy ezen, országos felügyelet alatt állandó pénztár létesítésének s fenntartásának terhét a közadózástól eddig mentes nemesi rend a vagyona arányában ugyan, de nem mindenkorra lekötelezve, hanem csak időről időre és szabad, önkéntes megajánlás mellett viselje.«

»A megyei házi adó terhének a nemesség által való viselésébe azonban a rendek nem egyeznek.«

»Bárminemű adónak örök időkre való s feltétlen elvállalását a rendek, minden más szabad ország példája szerint is, alkotmányos szempontból, a mi sajátszerű, jólismert nemzeti viszonyaink között, a nemzet szabadságai fenntartására nézve okvetlen károsnak, sőt egyenesen veszélyesnek is ítélik; teljesen meg lévén győződve, hogy a midőn a közterhek viselésére nézve a nemesség szabad megajánlási jogát csorbítatlanul fenntartják: ezzel oly fontos nemzeti jogot őríznek meg, mely, következetesen kifejtve, jótékony következéseivel üdvösen fog hatni nemcsak a nemesi rendre, hanem e haza összes lakosainak egyetemére.«

Nemzeti bank. 7. Országos nemzeti bank, országos földhitelintézet. A rendek ez intézetek létesítésének sürgetésére unszolják ezúttal is a követeket.

[1]) Tudni való, hogy az e tárgyban működött országgyűlési választmány javaslata a többi vasutvonal irányokat eképp jelölte meg: 1. Pest—Szolnok—Debreczen—M.-Sziget, és ugyancsak Pest—Érsekujvár—Pozsony—országhatár; 2. Pest—Zimony; 3. Pest—Miskolcz—Tokaj—országhatárszél; 4. Szolnok—Arad—Erdély; 5. Szolnok—Szeged—Erdély; 6. Pest—Győr—Pápa—országhatár; 7. Érsekujvár—Nyitra—Holics—országhatár; 8. Besztercze—országhatár Krakkó felé.

8. Az urbéri tartozások megváltásának ügye. »Folytonos akadályokkal küzdő közgazdasági állapotunk mellett a legközelebbi időkben alkotott úrbéri törvények üdvös hatása annyira ki nem fejlődhetett, s oly fokra a nép vagyonossága sem emelkedhetett, hogy az úrbéri tartozások megváltásának kényszere már most kimondathatnék. Noha ezt az idő szelleme már általános szabályul látszik is kívánni, mindamellett, tekintettel nehéz viszonyainkra s a körülményre, hogy a kényszeres megváltás szükségét láthatólag még maga a nép sem érzi: követ urak tehát e kérdés körül a lehetőség és a méltányosság szempontjait követvén, igyekezzenek egy oly törvény létrehozásán közreműködni, mely szerint úrbéri tartozásait a jobbágy a földesurától szabad egyezkedés útján, azon közhatósági felügyelet mellett, melyet az adó alapjának fenntartása igényel, örökösen megválthassa. És, hogy a megváltást kívánó jobbágyok az ahhoz szükségelt tőkét uzsorás kezek nélkül is biztosan megválthassák, a megalakítandó földhitelintézet az ő kölcsönügyleti működését az ily megváltások közvetítésére is kiterjeszsze.« Urbér.

9. Nemzeti birtokpolitika: »Hogy semmiképpen meg ne történhessék, miszerint hazánkban földbirtokot oly idegenek is szerezhessenek, kiknek itt semmi honosulási szándékuk nincs, — másrészről, hogy azon, az országra nézve súlyos kár is elháríttassék, mely főuraink közül igen soknak külföldön — ide értve Ausztriát is — lakásából származik, a mely az ilyen eseteket lehetetlenné tegye, a netalán engedetlenkedő birtokos pedig az országos pénztár javára érzékeny, súlyos adóval rovassék meg.« Birtokpolitika.

10. A törvényesen bevett vallások egyenjogúsága és viszonossága: »A közigazság és az ország közjava tekintetéből is követ urak a törvényesen bevett vallások egyenjogúságának és egymásközti viszonosságának érvényesülését továbbra is hathatósan szorgalmazzák.« Vallásügy.

11. Politikai jogok kiterjesztése: Az úgynevezett honoratiorok osztálya. »Az ország alkotmányának erőteljesebb fennállását a rendek az által vélik biztosíthatni, ha annak jótékonyságában minél többen részesülnek: azért a közügyekre való befolyás jogát s a képviseletet fokonként a népre is kiterjeszteni óhajtják. — Kívánják már most is, hogy önálló, független, értelmiségi tekintetben is helyt álló tisztes rendűeknek, vagyis a honoratioroknak a vármegye gyűlésein és választásain a szavazati jog megadassék.« Politikai jogok.

Követutasítások az 1847/8. évi országgyűlésre.[1])

Általánosságban: »A közelgő országgyűlés fontosságát tekintve, ha valaha, úgy most szükséges, hogy követ urak a tudásuk és tapasztalataik minden ágát felhasználják, s oda irányozzák, mikép a nemzet érdekeinek többséget szerezzenek. Működésükben az egyes kérdéseknél ne a részletekre, hanem, a végczél lebegvén szemeik előtt, magára a lényegre legyenek főtekintettel.«

1. A magyar nyelv diplomatikai érvényesülése: »Nyelvünk közérvényesítése s ezzel nemzeti mivoltunk erősítésére újabb időkben már sok történt. De mégsem annyi, a mennyi ez irányban elérendőül szükséges. Ezért követ urak törekedjenek, mikép az 1843. decz. 11-én ő felségéhez a magyar nyelv általános érvényesítése iránt felterjesztett országos felirat kívánalmának megfelelő törvénynyel foganat szereztessék.« A magyar nyelv érvényesülése.

»Fájlalják a rendek az anyaország és a horvát nemzet között e kérdés körül előállott surlódásokat, s követ urakat odautasítják: igyekezzenek a két nemzet közti viszonyokat, az anyaország felsőbbségének, méltóságának fenntartása, s a horvátok saját nemzetiségükhöz való ragaszkodásának tiszteletben tartása mellett, kiegyenlíteni.«

2. Vallások egyenjogúsága és viszonossága: »Álljon bár valamely nemzet a míveltség legmagasabb fokán, addig a nemzeti hatalom legnagyobb tényezője, az érdekegység szilárd alapra nem helyezkedhetik, míg a nemzet keblében vallásbeli jogkülönbség létezik. E részben tehát a teljes egyenjogúság és viszonosság kimondásának követ urak foganatot szerezni iparkodjanak minden törvényesen bevett egyházra nézve.« Vallásszabadság.

3. Közteherviselés kérdése: »Kijelentik a rendek a következőkét: A hadi adót ugyan, melynek alapjait törvényeink kijelölték, el nem vállalják; de készek Közteherviselés.

---

[1]) Az e szakasz alatt előforduló utasításokból az 1—13. alattiak részint még az ország gyűlését megelőzőleg, részint még a márcziusi ülésszak bekövetkezése előtt adattak; a 12. alatti már márczius 13-iki, a 13. alatti pedig márczius 15-iki keletű.

az ország újabb szükségeinek kielégítésére szükséges anyagi áldozatokat, valamint a megyei házi adó fizetésének terhét is az ország minden rendű polgárai között közössé tenni, azokat a néppel megosztani.«

Úrbéri megváltás.

4. Úrbéri megváltás: »Elérkezettnek látják a rendek, hogy a földesúr és a jobbágy közt fennforgó viszonyok s kérdések mielőbb megoldassanak; elismerik, hogy a fejledező polgári élet a jobbágyi birtoknak az úri terhektől való felszabadítását sürgeti: ezért kívánják, alkottassék törvény, mely szerint a földesúr a jobbágyközség többségének megváltási szándékát ne akadályozhassa; másfelől, hogy a megváltásra nézve a földesúr és az egyes jobbágy egymásközt szabadon egyezkedhessenek. És hogy mindez lehetővé is váljék, országos kezesség biztosítása mellett állíttassék fel a megfelelő intézet, mely a megváltáshoz szükségeltető kölcsönt közvetítse.«

Bírák függetlensége.

5. Bírák függetlensége, elmozdíthatlansága, a bíráskodás formája. Esküdtszéki eljárás meghonosítása: »Követ urak sürgessék a már régen kész büntetőtörvényjavaslatnak törvénynyé váltását és törvénynek alkotását, melyben kimondassék a felebbviteli (királyi) bírák elmozdíthatlansága, az alsóbb fokon levő bírák hosszabb időre leendő választandósága; szorgalmazzák létrehozni a törvényt, mely kimondja az eljárás nyilvánosságát, szóbeliségét; ugyancsak megalkotni a törvényt, mely meghonosítja büntető eljárásunkban az esküdtszéki bíráskodást; az esetben pedig, ha ez utóbbi eljárás a felségsértési és hűtlenségi perekre vonatkozólag el nem fogadtatnék, úgy minden erővel azon legyenek, hogy e perek fölött a bíráskodást legalább a főrendi tábla gyakorolja.«

Vámrendszer.

6. Vámrendszer s kereskedelmi politika: »Követ urak az ország vám- és kereskedelmi rendszere megállapításának s a külkereskedelmi viszonyok rendezésének jogkörét az ország törvényhozásának hatóságába visszahelyezni minden erejökkel törekedjenek.«

Indigenátus.

7. Az idegenek honosítása és birtokképességének korlátozása. — Itt a rendek a korábbi utasítást megújítják, s a kérdést nemzeti birtokpolitikai szempontokkal még bővebb részletességgel kifejtik.

Sajtószabadság.

8. Sajtószabadság ügye. Itt is a korábbi utasítások újíttatnak meg.

A zsidó-kérdés.

9. Zsidóság ügye: »A zsidóságra törvényhozás befolyása nélkül rótt türelmi adó szüntettessék meg. Annak a szomszéd tartományokból beözönlése gátoltassék. A törvényhozás a zsidóságnak az ország többi lakosaitól különböző, a közállomány előtt ismeretlen különös szokásai által elszigetelt helyzetét figyelembe véve, azt, a mennyire a vallásbeli elvek szükséges kimélése engedi, a többi országlakosok állapotával összhangzásba hozni igyekezzék. Követ urak ily irányban működjenek közre.«

Külön államiság.

10. Az ország politikai függetlensége, külön államiságának külső jelzése: »Különösen meghagyják a rendek követ uraknak, hogy mindazokra, mik az ország függetlenségét, önállóságát illetik, legfőbb figyelmöket fordítsák, és annak külső nyilvánulásai és jeleiként követeljék, hogy a köz- és állami épületeken magyar feliratok s az ország színei legyenek láthatók; a magyar ezredek zászlói, egyenruhái az ország czímerével és színeivel jelöltessenek; a magyar érdekű ügyekbeli kiadványokon egyedül az ország czímerét magában foglaló pecsét használtassék; a magyar vizeken és tengeren járó hajókon magyar zászlók lengjenek; a magyar ezredekben csak honos tisztek alkalmaztassanak, s ezek előléptetése is csak ezen ezredekben történjék.«

Adminisztrátori rendszer.

11. Az adminisztrátori rendszer: »Az utóbbi esztendőben a vármegyék egy nagy része a törvény előtt ismeretlen főispáni helyettesekkel láttattak el. Ez a sérelem orvoslandó, s követ urakat a rendek utasítják, hogy ez adminisztrátorság törvénytelen rendszerének megszüntetését világos törvényben kimondatni igyekezzenek, s egyszersmind odahassanak, alkottassék törvény, mely a főispán jog- és hatáskörét világosan írja körül, melyen túl a főispán, felelősség nélkül terjeszkedhetik. [1])

[1]) Komárom vármegyének az adminisztratori rendszerrel, mely ekkoriban az ország némely megyéi közéletét folytonos lázban tartotta, különlegesen nem volt baja. Főispánjának, III. Nádasdy Lipótnak teljes pártatlansága, szigorú igazságszeretete, egyeztető békés szelleme, bölcsesége, igaz hazafiúi érzése és ezek mellett fölfelé is hatni tudó nagy tekintélye megmentették a megyét s otthonát az adminisztrátorság üzelmeinek szenvedésétől.

12. Általánosságban a kormány-, s vele kapcsolatban az adminisztrátori rendszer. »Keserű érzéssel tapasztalják a rendek, hogy a kir. felség kormánytanácsosai mily makacsul törekesznek nemzetünket az erkölcsi, szellemi és anyagi boldogulás elérésére czélozó haladás munkájában megakadályozni, arra irányuló tevékenységét megbénítani, és ez által a nemzetet a korszellem folyton sürgető nagy kérdéseinek sikeres megoldására tehetetlenné, a készületlenség felháborító előidézésével azt veszélybe dönteni. Kik a helyett, hogy a nemzetet e sürgető kérdések békés és fokozatos megoldásában kötelességükhöz képest vezérelnék, avagy csak támogatnák is, különféle reakcziós rendszabályaikkal inkább provokálni, ingerelni, hazafias, békés útjáról leterelni igyekeznek a nemzetet. — Az úgynevezett adminisztrátori rendszer dolgában legutóbb kibocsátott, az országgyűléshez intézett kir. leiratban a rendek nemcsak nem látják az 1486 : IX., 1548 : LXX., 1576 : XXXII., 1613 : XXIII. és XXIV., 1681 : X., 1723 : LVI., 1790 : X., XII. és XIV. törvényczikkelyek által biztosított megyei önkormányzaton ejtett sérelmek orvoslásának szándokát, de sőt inkább az arra valló törekvésnek bizonyságait, hogy a kormány, a midőn eljárásának ismét és ismét a törvényes voltát vitatja, ennek a rendszernek állandósítására törekszik. Friss emlékezetében van még a rendeknek a felháborító méltatlanság és törvénytelenség, melylyel a kormány Turopolyának a hazához, alkotmányához és nemzeti egységéhez mindenkor hű nemességét Horvátország ügyeire való törvényes befolyásától megfosztotta. Nem feledhetik, hogy a nemzet lelkesebb férfiai által tett indítványokra, ezek megkönnyítése helyett, nyilt erőszakkal, üldözéssel, pártoskodás és meghasonlás élesztésével, a megvesztegetés rút eszközeivel felelt. Azon rendkívüli események is, melyek mostanában bekövetkeztek s Európa nemzetei nagyobb részének belviszonyait, álladalmi és társadalmi intézményeit, így Magyarországéit is oly közelről illetik, ha valaha, úgy éppen most a nemzet külömböző társadalmainak egybeforradását s ez egység létrehozásával azt a támadható bonyodalmak veszélyeinek sikeres leküzdésére képessé tételét követelnék. E szempontoktól vezéreltetve a rendek követ uraknak meghagyják, miszerint ama királyi főbb hivatalnokoknak és tanácsadóknak, kik e kárhozatos kormányzásnak főrészesei s elősegítői, az 1507 : VII., 1536 : XXXVI., 1588 : XLVIII., 1625 : XXVII., 1635 : IX., 1647 : LXXVI., 1790 : XVIII. törvényczikkelyek értelmében szigorú feleletre vonatását, s mint olyanoknak, kik iránt a nemzet legkisebb bizalommal sem viseltetik, s a kik a fejedelem bizalmával visszaélve, alkotmányellenes törekvéseiknek annyi jelét adták, s a mostani körülmények által parancsolt nagyszabású intézkedések eszközlésére semmiképen nem alkalmasak, a kormány polczáról való elmozdíttatását a legelső kerületi ülésben indítványozzák s a törvényhozásban ez indítványuknak haladéktalan elfogadását minden áron szorgalmazzák.«

»Hirlik, hogy ő Felsége uralkodóházát, idegen birodalmi tanácsosai, a jogaik kielégítését sürgető nemzetek ellen ama külhatalommal való frigykötésre unszolják, minek végczélja nem lehet más, mint hódítás, korlátlan zsarnokság és szabadságeltiprás, a mitől elsősorban is a magyarságnak van oka tartózkodni ; hirlik, hogy ez a hatalom már is roppant seregeket készül a gácsi és a moldvai határszéleknél, átlépésre minden pillanatban készen, összpontosítani : a rendek tehát kötelességükké teszik a követ uraknak, hogy meggyőződvén e hír valóságának jeleiről, az ország színe előtt ünnepélyes óvást tegyenek az orosz hadaknak Magyarország határain átlépése ellen ; egyszersmind pedig hassanak oda az országgyűlésen, hogy mindazok, kik ő Felségének az átlépés megengedését tanácsolnák, avagy azt elősegítni merészkednének, Magyarország elárulóinak nyilváníttassanak s velök, mint országárulókkal bánjanak el, — szorgalmazzák az országgyűlés feliratában ajánlott nemzeti őrseregnek haladéktalan felállítását s megszervezését, hogy készületlenül semmiféle bonyodalom ne találja a nemzetet.«[1])

---

[1]) Látszik már a korábbi hasonló tartalmú, meg ezen utasításból is, az osztrák-orosz fegyverszövetség létezésének gondolatával mennyire telítve volt nálunk a közvélekedés. Akármikor történt meg e tekintetben az érdekelt két hatalom között a formaszerű megegyezés, a szövetkezet föltételezése igen természetes és indokolt volt. Valamint az is igen természetes, hogy a nagyhatalmi öntudat büszkeségnek érzékenysége a semleges fegyveres beavatkozást csak akkor kérje s vegye igénybe, a mikor máskülönben a végveszedelem reá nézve már nyilvánvaló dolog.

Közteherviselés.

13. A nemzeti átalakulás szükségletei egészletben : »Követeljék a követ urak azonnal törvényben kimondatni úgy az országos, mint a helyhatósági összes terheknek vagyonaránylag szerint való közös viselését, az összes polgároknak törvény előtti jogegyenlőségét, a magyar hadseregnek a haza és alkotmánya iránti hűségre való felesketését, annak egyedül és csupán a nemzet közérdekében és az alkotmányosság követelménye szerint való alkalmazhatóságát, a sajtónak teljes szabadságát, Tancsics Mihály jogtalanul börtönt szenvedő hazánkfiának rögtöni szabadon bocsátását, az ország gyűlésének azonnal Pestre áttételét.«

»Azon nem várt esetben pedig, ha mindezen halaszthatatlan nemzeti szükségességek s a sürgetőleg parancsolt átalakulás művének elősegítése a régi igazgatási rendszerhez való makacs ragaszkodással felülről még most is akadályoztatnának, sőt az ország gyűlésének a mindezek iránt hozandó törvények létrehozása nélkül eloszlatása kiséreltetnék meg : az országgyűlés — utalva az 1790 évi XIX. és 1825 : IV. t.-czikkekben biztosított jogára — a hadi adónak megajánlását már eleve is tagadja meg, egyszersmind pedig táblai határozattal magát állandónak, permanensnek nyilvánítsa.«

Népképviselet.

14. Népképviselet behozatala ideiglenesen statutárius jogon a megyében ; és a szab. kir. városok országgyűlési képviselete : »Vegyék tudomásul követ urak, hogy a vármegye statutárius jogánál fogva ezennel elhatározza, mikép addig is, míg a nép a politikal jogokban törvényhozásilag is részesíttetni fog, a vármegye köztanácskozásain nemcsak a honoratiorok, hanem a községek is, bíráik és jegyzőik által képviselve, részt vesznek és szavazattal bírnak. — Másfelől pedig utasítják követ urakat a rendek, hogy az ország gyűlésén indítványozzák, miszerint a városok addig is, míg rendezésökről a törvény megalkottatnék, követeik által az országosan már közösen megállapított 16 voksarány mellett a szavazatjogot a törvényhozásban más most gyakorolhassák.«

* * *

A rendiség alkonya.

Ezzel az utolsó követutasítással kezdett zárulni a vármegye életének immár nyolcz évszázra terjedett rendiségi szervezete. Komárom vármegye politikai életének azt a történeti szakát, melyről most különösebben emlékeztünk, a polgári és politikai erények virágainak egész füzére ékesíti, minek következménye a mindig megokolt és folytonos haladás volt, a polgári, politikai és vallási szabadság, jogegyenlőség fejlesztésének, terjesztésének munkálásában.

Kiváló férfiak.

Jeles férfiakban bővelkedett a vármegye. Ott látjuk élükön a következő nevek viselőit :

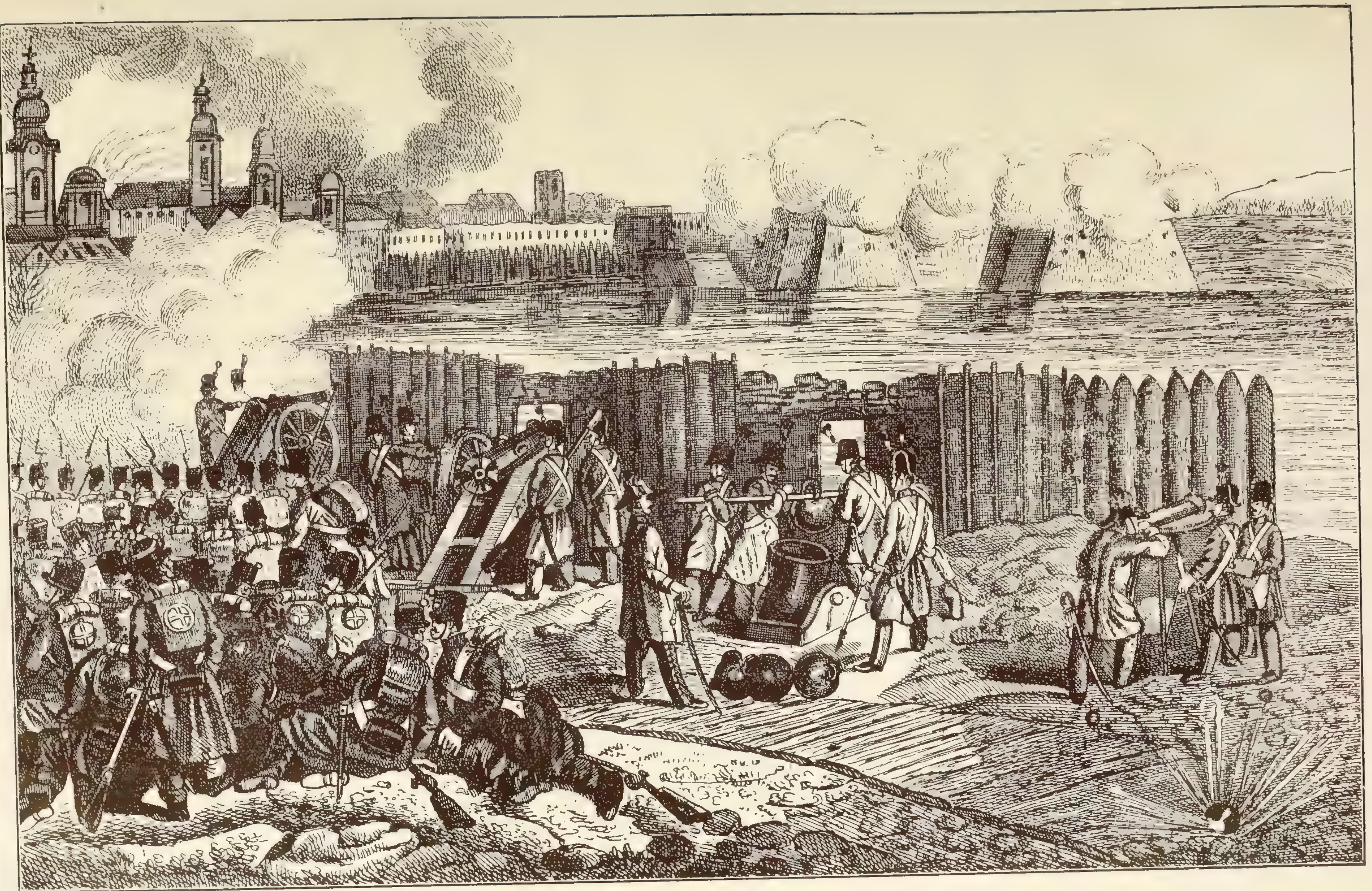
Ghyczy Ferencz első alispán (1810—1828.) és országgyűlési követ (1825—1827.), Thaly Zsigmond másodalispán (1817—1828.) ; id. Pázmándy Dénes első alispán (1828—1840.) és követ (1825/7., 1830., 1832/6., 1839/40.) ; Kürthy Lajos másodalispán (1828—1832.) ; Ghyczy Rafael másodalispán (1832—1840.), első alispán (1840—1844.), követ (1830., 1832/6., 1839/40.) ; Sárközy József másodalispán (1843—1844.) ; Ghyczy Kálmán, Ferencz fia, első alispán (1844—1847.), követ (1843/4., 1847.) ; ifj. Pázmándy Dénes, id. Dénes fia, másodalispán (1844—1847.), első alispán (1847—1848.), követ (1843/4., 1847/8.) ; Milkovics Antal követ (1847/8.).

Rövidesen néhány szónyi jellemzés. Ghyczy Ferencz : a közigazgatás vezetésében tekintély. Előadása tömör, világos.[1]) Thaly Zsigmond : törvénykezési tudásával, a bíráskodás nyugodt, tapintatos vezetésével tűnt ki. Idősb Pázmándy Dénes : jó szónok. Sima modor, bánásmód, nagy emberismerettel

---

[1]) Állása hatalmi körének tudata egy alkalommal a kelleténél túl talált kicsapni a kerékvágásból. Egy ebbeli minőségében magára nagyon sokat tartó udvari szállító, a szőnyi fogadóhoz érkezvén, hogy császárvárosi szép fogatát az épen megeredt záporesőtől megkimélje, a telve volt kocsifélszer alól az ekkor épen Szőnyön időzött alispán kocsiját huzatta ki embereivel az esőre, s midőn e miatt az alispántól kérdőre vonatott, annak nagy fenhéjázva sértően válaszolt. Az alispán ezért őt a hajdujával lehuzatta s büntetésül jó tizenkettőt csapatott rá. A szállító panaszára Bécsből »ad verbum regium audiendum« legmagasabb parancsolat jön, s Ghyczy viczeispán Bécsben, a Burgban ő felsége Ferencz császár-király legmagasabb színe előtt nagy tiszteletadással, de egyenes deréktartással megjelenik.

— Hogy merészelt ön — hangzott a szigorú kérdés, — az én emberemen ilyen súlyos dolgot elkövetni, — mivel képes ezt az eljárását menteni ?

Jelenet Komárom ostrománál.

Klapka György.
(Az Országos Képtárból.)

fölfegyverezve. Kürthy Lajos: eleven, gyakorlati elme, élénk, mozgékony véralkat, gyors cselekvőképességgel, kinek eleme inkább a független élet, miért is mint táblabíró vagy utóbb alispánhelyettes, nagy áldozatkészséggel gyakorolja a nobile officium olykor terhes feladatait.[1]) Ghyczy Rafael, Milkovics Antal, Sárközy József egyéniségét a közügy szolgálatában élénk, nemes becsvágy hevíti, a környező nép iránt a szeretetteljes atyáskodás érzése jellemzi, — a miért irányukban a nép is közszeretettel adózott. — Ghyczy Kálmán és ifj. Pázmándy Dénes utóbb képviselőházi elnökök országos közszereplése ismeretes.

De ugyanekkor lehetetlen kegyelettel meg nem emlékeznünk a vármegye e korszakbeli többi érdemeseiről is, közöttük különösebben Ordódy János, Ordódy Bálint, Pázmándy Pál, Laky Mihály, Baranyay Zsigmond, Szabadhegyi András táblabírákról, Ordódy Vincze főjegyzőről (Pál, a későbbi első alispán, majd miniszter atyjáról) és Huszár Ferencz főszolgabiróról) kik néha, mint alispánhelyettesek is hű, odaadó, fáradhatatlan munkásai voltak megyéjökben a közügynek.

* * *

A szabadságharcz.

A népképviselet alapján 1848. májusában megszervezkedett vármegyére már is nehéz gondok szakadtak: védelmezni kellett a hazát, mely létében támadtatott meg. Az 1848. augusztus 24-én tartott közgyűlésében megszavazta 190.000 forint költséggel a kétezer s néhány száz főnyi önkéntes sereget, mely utóbb a reá kivetett ujonczjutaléknak, illetőleg megyebeli honvédségnek a magvát alkotta.

Az önkéntesek seregének megalakulásakor ennek főparancsnoka Kosztolányi Móricz ezredes, őrnagyai gróf Eszterházy Pál és Csúzy János voltak. Egyik századosa Thaly Zsigmond mérnök. Ez utóbbi élesen figyelő őrködésének, erélyes és gyors közreműködésének köszönhető, hogy Komárom várát a nemzeti védelem számára meg lehetett tartani és pedig azzal, hogy a várőrségnek a magyar felsőbbség ellen lázongó részét (a gróf Ceccopierri-féle ezredet) még idejében lefegyverezték s az őrségtől eltávolították.

A nemzeti kormány a képviselőház 1848. julius 11-iki ülésében megajánlott 200.000 ujoncznak megyénként való kiállítását, általában a védelem ügyének helyi szervezése előkészítését szeptember hó közepétől fogva már kormánybiztosok által intéztette.[2])

A vármegye a reá kivetett ujonczjutaléknak mintegy 86 százalékát már kiállította, midőn a nemzeti kormány, az országra mindinkább tornyosuló veszedelmek között s különösen akkor, midőn a császári hadak sokasága a megye területének jóformán egészét hatalmába kerítė, meggyőződött arról, hogy a helyi védelem és igazgatás ügyét kívánt sikerrel, szabatos pontossággal saját megyebeli egyének által nem intéztetheti. S így a vármegyének 1849. évi február hó 3-án csakis a dunabalparti járások csekély töredékének részvételével tarthatott közgyűlésén Puky Miklóst, Heves vármegye első alispánját, mint teljhatalmú kormánybiztost látjuk szerepelni.[3])

Ghyczy alispán előadván a büntetés cselekményének előzményeit, nyugodt méltósággal igyen felelt:

— Felséges királyom, megcselekedtem; de kénytelen vagyok mondani, hogy valamiképpen a felséges császár és király nagy birodalmában maga felséges uram parancsol, azonképpen a vármegyében ősi szokás szerint annak viczeispánja parancsol.

A patriarkális gondolkozású császár-királynak megtetszett az őszinte, egyenes felelet, melyhez nem igen volt szokva, s kedélyességre hangolódva, és szebéből burnótszelenczéjét elővonva, a közelében állott, tolmácsként is alkalmazott udvari tanácsoshoz intézve mondogatta: Na, Er sagt was... Ja, ja. Er hat wahrscheinlich Recht!... Majd pedig nyomban az alispánhoz fordulva, nyájasabbra váltott hangon így fejezé be az audiendumot: »Aber, nicht wahr, lieber Vicegeschpan, Sie werden das nicht mehr repetiren?!« —

[1]) Az abban az időben nagyban dívott választási gúnyversek egyike, annak jelzéséül, hogy tótságlakta faluja környékén nagy társadalmi befolyást gyakorolt, »tót király«-nak nevezi. Ám jó tót király volt. Nevelt a magyar hazának két jeles fiat: Istvánt, ki a szabadságharczban Bocskay-huszárezredes volt, s kit 49-ben golyó általi halálra, majd kegyelemből tizennégy évi várfogságra itéltek, miből a csehországi Josefstadtban hét esztendőt ki is töltött, — és Józsefet, Bars vármegye 1861-iki lelkes alispánját.

[2]) E megyében az első kormánybiztosok: Halassy Ede első alispán, majd Sárközy József egykori alispán, kömlődi nagybirtokos voltak.

[3]) A megszálló osztrák hadak egyik, Nagy-Megyer körül táborozott parancsnoka, Neustädter tábornok, a falusi birtokaikon időzött Szatmáry Dániel másodalispánt, Pázmány

De a fenforgott helyi viszonyok között pozitiv eredményeket az ő buzgó igyekezete sem tudhatott biztosítani. Az ellenség nemcsak hogy megszállva tartotta a megye területét s körülzárta székhelyét, hanem a székhelyet s várőrséget márczius 19-én ostrom alá vette s április 22-ikéig éjjel-nappal szakadatlanul bombáztatta.

Végre mégis a magyar hadaknak Nagy-Sarlónál április 19-én és Herkálynál április 26-án kivívott nagy diadalai megszabadítván a székhelyet a további ostromtól, a megye külterületeit a megszállástól, Puky kormánybiztos is abba a helyzetbe jöhetett, hogy bejárhatta a vármegyét, megismerkedhetett viszonyaival és a már fejetlenségbe sülyedt közigazgatást tisztújítás rögtönzésével újraszervezte, helyreállította, egyidejűleg pedig a megyére újabban kivetett 484 főnyi ujonczjutalék kiállítására a szükséges intézkedéseket megtette.[1])

Puky Miklóst a kormánybiztosság tisztjében nemsokára Ujházy László, sárosi főispán követte. A megye junius 4-iki közgyűlésén már ő elnökölt.[2])

Ám az orosz hadak e közben mindinkább elözönölték az ország keleti és északkeleti részeit, s fölszabadították a magyar fegyverek áprilisi és májusi fényes győzelmei által megfogyasztott, agyonszorongatott osztrák haderőt addigi lekötöttségéből, s június hava vége felé a vármegye székhelyének egész vidéke már ismét el volt lepve az ellenséges hadak sokaságától és megkezdődtek a vár s környékének birtokáért a szüntelenül vívott kisebb-nagyobb harczok.

Az Ó-Szőny, Kis-Igmánd és Ács községek között elterülő, részben erdős, dombos síkokon folyt nagyobb ütközetek július 2-án, 11-ikén és augusztus 3-án vívattak, — míg végre szeptember 3-án még egy utolsó, orosz segédhadaktól is támogatott megszálló sereg érkezett, hogy nagyobb nyomatékot biztosítson a Világos után már csak egyetlen magyar véderősségnek kézrekerítésére.[3])

A vár feladása iránt megkezdett alkudozások közben, szeptember 5-én, a kapituláczió aláírását huszonkét nappal, a tényleges átadást és teljes kivonulást megelőzőleg harmincz nappal, tartotta a vármegye utolsó közgyűlését. A sors a tanácskozás komorságába, a tragédia lefolyásába mintha még a gúnynak, az iróniának keserű cseppjeit is vegyíteni akarta volna. A gyűlési tanácskozás utolsó tárgya Pázmány Mihály színigazgató ama folyamodványa volt, melyben a székház gyűlésterme alsó részének a téli színidényre való átengedését kérelmezte színielőadásokra a vármegye közönségétől.

. . . Jó Pázmány Mihály, Thalia istennő lelkes magyar papja, a lelkek szorongattatásának még e nehéz pillanataiban is mily nagy vala a te naiv hitednek optimizmusa Komárom várának bevehetetlenségében, a bástya falára vésett kőszűznek nemzeted függetlenségét, szabadságát megőrző hatalma erejében, hogy paptársaidnak Komárom megye bombáktól átlyukgatott székházánál még téli idényi szerepléséről is álmodhattál ? ! A szerepeket, egészen másféléket, ott már akkor régen a császári biztosok, hadtörvényszéki bírák, profószok, stb. játszották.[4])

* * *

Zs. főszámvevőt, Ghyczy Mátyás főszolgabírót, Csontos István szolgabírót és még három kisebb állású tisztviselőtársukat összefogdostatta, fegyverek között maga elé kisértette s a császári hűségeskü letételére kényszerítette.

[1]) Az elnöklete alatt tartott közgyűlésen alispánokul a vármegyéből még az előző év végén Szolnok tájára menekült Halassy Ede és a nevezett Szatmáry D. helyébe Madarassy Móricz és Domonkos Mihály választattak meg.

[2]) A szabadságharcz leverése után a győztes hatalom haditörvényszéke Pukyt és Ujházyt kötélhalálra itélte, de itéletét rajtuk csak in effigie hajthatta végre. Külföldi bujdosásaikban Puky végre Genfben telepedett meg, a honnan 1867-ben hazatért s 1887-ben halt meg ; míg Ujházy 1870-ben Amerikában, Texas államban fejezte be életét.

[3]) Különben a legelső ütközet, mely a vármegye területét érte, még 1849-ben január 13-án, Aszód pusztáján ment végbe. A csata Nádszegnél kezdődött, a miért nádszegi ütközet néven ismeretes. A csatákban elvérzett honvédhősök emlékezetére a vármegye közönsége 1871-ben, a herkályi erdős síkon, kegyelete jeléül, messze ellátszó emlékszobrot állított.

[4]) A vár átadásának feltételeit, melyeket 1849. szeptember 27-én Herkályon osztrák részről Haynau császári táborszernagy, magyar részről öt ezredes, három alezredes, két százados, mint kiküldött biztosok és Klapka György, mint vár- és hadparancsnok, jóváhagyólag aláírtak, lásd részletesen megírva id. Szinnyei József »Komárom 1848/9-ben« czímű művében.

Az önkényuralom a katonai diktatura abszolutizmusának tizenegy évi ideje alatt az első négy évben császári biztosokkal, azután császári kir. megyefőnökökkel folytatta helyhatósági igazgatási kisérletezéseit, — miközben, 1853-ban, megszervezte az új cs. kir. Komárom megyét, területébe belefoglalva a régi Komárom megyének dunáninneni, a régi Esztergom megyének szintén dunáninneni, a régi Győr megyének Duna-Csiliz közti részét és a régi Komárom sz. kir. város területét, — míg ellenben a régi megye dunántúli részét az új cs. kir. Esztergom megyéhez osztotta be.[1]

Az abszolutizmus.

Megszűnt, elfojtva lett hosszú időre minden politikai nyilvános élet. A hazafiakban a nemzeti közérzést az irodalom, a hazai zene és színi művészet ápolta, őrizte. Míg végre tizedik évében a szomorú korszaknak ez a közérzés szélesebb keretekben és külsőlegesen is megnyilvánulhatott. A kényuralom lombardiai hadvereségei, az egyházszervezet-, és iskolaügyi pátense ellen folytatott heves küzdelmek és a pátens visszavonása, a Kazinczy és Széchenyi emlékezetét dicsőítő ünnepélyességek reményélesztő, további ellenállásra biztató fényvillanásai voltak a sötét korszak alkonyának.

* * *

Az úgynevezett októberi diploma és februári patens korszakában élt alkotmányos Komárom vármegye politikai története : szakadatlan küzdelem a vármegye és a tényleges hatalom között a magyar alkotmány jogfolytonosságának kérdése felett folytatott vita körül. A vármegye tiltakozik szünetlen a kormányzat törvénytelen volta ellen, követeli a 48-iki törvények végrehajtását s ahhoz képest a felelős parlamenti kormányrendszer visszaállítását : ezzel szemben a tényleges hatalom a patrimoniális uralom elvi álláspontját foglalva el, csak annyit enged, hogy visszaállítja az 1848 előtti dikaszteriális kormányrendszert s Magyarországot megkínálja az összpontosított birodalmi tanácsban leendő országos képviselettel.

Az októberi diploma.

Midőn a vitaharcz hevében a tényleges hatalom meginti a vármegyéket, hogy a 48-iki törvények visszaállítására czélzó törekvésektől, mert »politikai vélemények nyilatkoztatása nem tartozik törvényes hatáskörükhöz«, tartózkodjanak, Komárom vármegye közönsége a megintésre így felel : »Az október 20-iki diploma önkényesen változtat az alkotmány lényegén, melynek legfőbb elve az, hogy az alkotmányban változtatások csak a koronás király és a nemzet közös megegyezésével történhetnek. Az alkotmányos jogok fentartása pedig nemcsak joga, de törvényhatósági kötelessége is a vármegyéknek. Megszegné a vármegye ebbeli kötelességét, ha oly tényekhez járulna, melyeket a törvények tiltanak, ha oly jogok fentartását mulasztanák el, melyeket a törvények reájok ruháztak, melyek szorosan az ő létezésükhöz vannak füzve és nekik kötelességül feladva. Ha a törvényhatóságok nem ez elvek követése mellett működnének, úgy nem lennének többé alkotmányos hatóságok, s a törvényhatóságtól oly hatáskör vonatnék el, mely sarkalatosan a lényegükhöz tartozik. — Kijelenti tehát a vármegye közönsége, hogy az 1848-iki törvényekhez ragaszkodik, tökéletes megnyugvását csak ezekben a törvényekben találhatja meg, s hogy változtatást azokon csak a koronás fejedelem és a nemzet egyesült akarata tehet.«

A viszony, hogy a vármegye egyfelől az alkotmány és a törvények fölött az őrködés jogát, kötelességét, a központi kormányszékek (kir. udvari kanczellária és kir. helytartótanács) alkalmazása ellen a tiltakozás szerepkörét gyakorolja, másfelől pedig a velök való hivatalos érintkezést még sem kerülheti el : sajátságos helyzeteket teremtett. Midőn a kormány különösen az adók behajtása vagy a szabadságos katonák berendelése körül kezdi látni, hogy sürgető intézkedéseivel a vármegye közgyűlésén nem boldogul, s megkerülni kívánva ezt, a járási tisztviselők (fő- és alszolgabírák, aladószedők és esküdtek) nevei, lakóhelyei és azok kerületei és községei miképpen való beosztása iránt tudakozódik, hogy velök a kormány, szükséghez képest, közvetetlenül is érintkezhessék : a vármegye ez irányban minden felvilágosítást megtagad, válaszolván, hogy a vármegye közönsége a kir. helytartótanácsot, mint nem az 1848-iki szentesített törvényekben gyökeredző kormánytestületet, el nem ismerheti ugyan,

[1] A Schwarzenberg-kormány császári biztosai voltak : Dőry, Jankó és Szathmáry ; a Bach-kormány császári megyefőnöke : Ambróz János.

de a vele való hivatalos érintkezést a jelen viszonyok között a közigazgatás fennakadása és egyesek kára nélkül nem mellőzhetvén, érintkezései minden egyes alkalmával óvását a kormányszék létezésének törvénytelen volta ellen kijelenti, a megyei adón kívül semmi más adót ki nem vet, be nem szedet, — és mivel a vármegye tisztikara a törvényhatóság bizottmányával egy testületet képez, s ennek hozzájárulása, tudta nélkül bármiféle kormányhatósággal vagy annak közegével érintkezésbe nem bocsátkozhatik : ezért a katonai vagy a pénzügyi kormánytól is megkeresést közvetetlenül csak az alispán, mint a vármegye első tisztviselője, fogadhat el. — A municzipális élet természetéből foly, hogy a megyét minden tekintetben a közgyűlés képviseli, mind aláfelé, mind fölfelé. Ha felelős valaki a megye végzéseiért, úgy az csak maga a közgyűlés. A megyei tisztviselők nem azért felelősek, hogy törvényhatóságuk közgyűlési végzéseit teljesítik, hanem ellenkezőleg felelősek lennének azért, ha azokat nem teljesítenék.«

A tényleges hatalom erre visszatorló lépésekhez folyamodott, a kir. helytartótanács útján a vármegyének megparancsolta, hogy a megyei szükségletek fedezéséről szóló költségvetést, felsőbb jóváhagyás végett, terjeszsze fel ; egyszersmind pedig ama figyelmeztetés mellett, hogy a megyei háztartási költségek a kormány saját pénzügyi közegei újtán behajtandó, s a kir. adóhivatalok által kezelt pénzekből fognak utalványoztatni — a törvényhatóság elnökét, rendelkező alispánját és pénztárnokait a házi adó egyéni kivetésétől és beszedésétől felelet terhe alatt szigorúan eltiltotta.

Erre a vármegye közönsége így válaszolt : »A törvényhatóságok önkormányzatának lényeges életfeltétele, hogy a saját szükségleteiket önállóan határozzák meg és önmagok fedezzék, — a mi nélkül hatósági önkormányzat nem is képzelhető. — A tényleges hatalom részéről elérni kívánt czél szemmelláthatólag az, hogy a törvényhatóságok a költségkivetés jogától s ezzel önállóságuktól is megfosztatván, alkotmányos törvényhatóság helyett a hatalomnak puszta végrehajtó szerveivé változtattassanak át, bennök a haza alkotmányának bástyaoszlopai ledöntessenek, s ez úton maga ősi alkotmányunk annál könnyebben romba dönthethessék és helyébe, alkotmányunk s hazánk végromlásával, az októberi diploma és a februári patens léptessenek életbe. — A vármegye azonban állhatatosan ragaszkodván törvényeink szentségéhez, el van szánva szilárdan fentartani minden jogokat, melyekkel az alkotmány a haza javára felruházza. Elhatározza tehát a vármegye közönsége a következőket : 1. A megye költségvetését a helytartótanácshoz nem terjeszti fel, mert ez az országnak nem törvényes kormányszéke, s mint ilyen arra, hogy a megye törvényes eljárását felülvizsgálhassa, jogosítva nincs. — Nincs is különben törvény, mely a vármegyék ama jogát, hogy házi szükségleteiket sajátjukból fedezhessék, felsőbb jóváhagyás hozzájárulásától föltételezné. Mindezeknél fogva a kir. helytartótanács rendeletét, mint törvénybe ütközőt, figyelembe nem veszi, s erről őt egyszerű kisérőlevél kapcsolatában értesíti.«

Midőn a helytartótanács az ország gyűlésének karhatalommal eloszlatása (1861. augusztus 21.) után a vármegyéket, különösen ama határozataik miatt, melyekben az országgyűlés határozatainak mindenekben helyeslését s az eloszlatásnak törvénytelenségét nyilván kimondották, működésük beszüntetésével megfenyegette, sőt közülök többeket immár tényleg is fegyveres karhatalom használásával fel is oszlatott : Komárom vármegye, gróf Nádasdy Lipót örökös főispán elnöklete alatt október 16-án (1861) tartott közgyűlésében a kormányhatalom minde ténykedései ellen tiltakozván, kijelentette a következőket : »A vármegyék törvényhozási rendezéséig e vármegye a saját törvényes kormányának csak önmagát ismerheti el, és kinyilvánítja, hogy a polgárok bizalma által legbecsesebb letéteményként hűségére bizott megyei hatóságot mindaddig, míg azt a törvény értelmében gyakorolnia hatalmában lesz, gyakorolni fogja, s a megye első alispánjának, tiszttársai nevében is, a közgyűlés színe előtt tett hazafias nyilatkozásához képest elvárja tisztviselőitől, hogy hivatalos működésüket mindaddig, míg azt alkotmányosan tehetik, vagyis a megye bizottmányának fennállásáig, melynek megszüntetésével az ő alkotmányos hivataloskodásuk alapja is megszűnik, ernyedetlenül folytatni fogják.« — »A megpróbáltatás napjai a magyar nemzetre ismét elkövetkeztek. Ha a nemzet nem bírja kiállani a megpróbáltatás szenvedéseit, s megtörve, meghajolva a hatalom parancsszava előtt : úgy vesztének okát, erkölcsi jellemének értéktelenségét

önmagában hordozza, vesztét megérdemli, a mely tőle holmi politikai mesterfogásokkal el nem távolítható. Ha ellenben a haza fiai, híven atyáik példájához, jogaikhoz és alkotmányukhoz szilárd állhatatossággal ragaszkodnak, azokból semmit el nem engednek ; azon jogokat, melyek tőlük elvonattak, folyvást visszakövetelhetik ; ha törvényszegéshez önként semmi emberi tekintetekből nem járulnak : akkor a nemzet egyetértvén, állhatatosságán, erkölcsi jellemének vasvértezetén a hatalom fegyvere darabokra fog törni.«

Ez volt az 1860. deczember 28—30-ik napjaiban megszerveztetett 61-iki vármegyének az alkotmány védelmében hozott utolsó határozata. Alig két hétre rá megérkezett felülről a hatalmi parancs, mely a törvényhatóság és tisztikarának további működését beszünteti s erre nézve nagyobb nyomatékul a további működést fegyveres erőhatalom alkalmazásának kilátásba helyezésével meg is tiltja.

A rövid életű, de küzdelmekben tartalmas, az alkotmány védelmének nemes elszántságában valóban az ekkor tragikus halállal kimult Teleki László politikai szellemére emlékeztető korszakban Komárom megyének alispánjai Sárközy József és Madarassy Móricz, kerületeinek országgyűlési képviselői Ghyczy Kálmán, Sárközy József, Zámory Kálmán és Konkoly Thege Dénes voltak. Alispánok és képviselők.

* * *

Az úgynevezett ideiglenes kormányrendszer (provizorium) alatt a vármegyének, mint ilyennek, alkotmányos élete ismét szünetelt. Volt megyei kormányzat alkotmányos névhangzású (főispán, alispán, szolgabíró, esküdt, stb.) és magyar törvények szerint bíráskodó, idegenből kinevezett és elszármazott hivatalnokokkal, de a vármegye közönségének minden képviselete, hozzájárulása nélkül. E korszak főispáni helytartói Ambróz János, utóbb Lipthay Béla, alispánjai Szilasi Pázmány Zsigmond és Franits Lénárd voltak. A provizórium. Főispáni helytartók és alispánok.

Noha a megyének, mint szervezett ősi intézménynek politikai élete több, mint félévtizeden keresztül ismét szünetelésre kényszeríttetett, még sem lehet mondani, hogy maga a megye közönségének társadalma elől a közéleti tevékenység sorompója teljesen zárva maradt volna. A vereségek, melyek Ausztriát 1859-től kezdve harczmezőn, diplomácziában és magyarországi belpolitikájában érték, érzékenyen sujtották a kényuralom nagyhatalmi tekintélyét, egyszersmind figyelmeztették is, hogy a továbbsülyedés megelőzése végett magyarországi politikájában az alkudozás és békülés lehetőségének módjait keresse. A politikai bizonytalanság, várakozás ez időszaka alatt támadtak új életre vagy születtek meg tömegesen hazánkban, így Komárom megyében is a megyei gazdasági egyesületek, melyek gyűlésezései, majd utóbb az ismeretes »husvéti czikk« kijelentései következésében még ugyanez 1865. év novemberére egybehívott országgyűlés előkészítésének választási mozgalmai és magán az országgyűlésen elhangzott nagy közjogi viták folyton ébren tartották a megye intéző társadalmának közszellemét ; míg végre, hosszas alkudozás és közben még egy újabb súlyos harcztéri vereség után megérett a kölcsönös engedékenység fájának gyümölcse a »67-iki kiegyezés« képében : a felelős parlamenti kormányrendszernek és a vármegyék önkormányzatának visszaállításával.

* * *

Hogy mi volt az új helyzettel szemben Komárom vármegye politikai véledése és állásfoglalása, az az 1867. április 25-iki közgyűlés ama határozatából tetszik ki, melyben a kir. belügyminiszternek 1867. április 13-án kelt, a felelős kormányrendszer és a megyei törvényhatóságok működése között az összhangzat szükségességét, kívánatos voltát ajánló leiratára adott válaszban foglaltatik. E határozat rendelkező részét a történeti hűség teljességének kedvéért szószerint ide iktatjuk : A kiegyezés.

»A vármegye közönsége hazafias örömmel üdvözli az ország törvényes kormányának, a felelős kormánynak s a köztörvényhatóságoknak visszaállítását, mert e kettőben együtt látja az alkotmányos szabadságnak erős biztosítékát, a jó közigazgatásnak mellőzhetlen feltételét s az ország javára úgy törvényhozási, mint közigazgatási úton létesíthető számos nagyhorderejű és üdvös intézkedé-

sekre való képességnek egyik főforrását. — De öröme nem tökéletes, mert az az alap, melyen a czélba vett nemzeti átalakulás nyugszik, t. i. az úgynevezett közös ügyekre nézve elfogadott országgyűlési javaslat, több oly elvet foglal magában, melyeknek gyakorlati alkalmazása Magyarország törvényes önállását, függetlenségét, anyagi és szellemi erejének életerős fejlesztését veszélyezteti. Hogy ez elvek alkotmányos úton, ha még lehet, a nemzet jogainak s érdekeinek megfelelően módosíttassanak: legforróbb óhajtása e vármegye közönségének, s óhaja teljesítését az ország gyűlésétől várja. — Egyébiránt pedig meg lévén győződve, hogy a törvényes kormánytól, mely a köztörvényhatóságok önkormányzatának fentartását is feladatának vallja, törvénybe ütköző rendeletek nem érkezhetnek: nem késik tehát a megye közönsége kijelenteni, hogy törvényes rendeltetéséhez híven, mely szerint saját kebelében a törvényeknek végrehajtására s a közigazgatásnak kezelésére van hivatva, részéről mindent megtenni kész, a mi a törvények érvényének fentartására, az alkotmánynak tökéletes visszaállítására, az alkotmányos és felelős kormányzat rendszerének megszilárdítására vezet, és a kormánynak e czélra irányuló törekvéseit tehetsége szerint támogatni, törvényes rendeleteit végrehajtani, s a helyhatósági igazgatás szervezetét, minden ágazatban, a lehetségig czélszerűen alakítani kötelességének tartja. — De e mellett nem feledkezhetik meg törvényes hivatásának ama másik részéről sem, melynél fogva, mint alkotmányunk szerint a törvények őre, a törvények szentségének s a törvényhatóságok jogainak fentartása körüli tisztében hűségesen eljárni jövőben is mindenkor szoros kötelességének tartandja.«

A felelős kormány és a megyei törvényhatóság eljárása között való harmóniába, mit a felelős kormány belügyminisztere a vármegye közönségének figyelmébe ajánlott, az igazgatás rendjén disszonánczia nem vegyült, jóllehet, a kormány és a megye közönsége, miként a fenti határozatból is kitetszik, a politikai hitvallás legfőbb közjogi sarktételében épen nem voltak azonos nézeten.

Gróf Nádasdy Lipót.

Az igazgatás rendje tekintetében a felelős kormány és köztörvényhatóság között fennálló jogviszony e kölcsönös méltánylatának uralmát megtestesítő, annak jegyét homlokán viselő időszak (1867—1875) alatt végezte be gróf Nádasdy Lipót, e vármegye enyészhetetlen emlékezetű örökös főispánja az ő hazafias és polgári erényekben gazdag és példás élete pályafutását. Mind gondolkozásban, mind cselekvésben mintaképe az igazi, feltétlenül alkotmányos érzületű főispánnak, a pártok tusáin ingathatatlanul felül álló kormányzónak, megszemélyesítője a pártatlan, hajthatlan igazságszeretetnek, serkentője a tisztviselő munkásságának, s méltánylója kifejtett tevékenységének. Alapítványainak emlékét, melyekkel megyéje közönségének erkölcsi és szellemi művelődésére, gazdasági kulturájának fejlesztésére magas műveltségű, magasztos érzésű hitvestársa, Forray Julia grófnővel karöltve a közjónak áldozott, az utókor hálás kegyeletes érzése őrzi.

Alispánok.

Ugyanez időszakban a vármegye alispánjai voltak: Ordódy Pál és Pázmándy Lajos, majd Madarassy Móricz és Pázmándy Lajos; a közigazgatástól a törvénykezésnek 1872-ben történt szétválasztása után egymaga Pázmándy Lajos és őt követőleg Bathó Bálint.

Az 1865. évi képviselőválasztás.

A megye négy választókerületéből küldött országgyűlési képviselők pedig voltak kerületenként és pártállás szerint, az 1865/8. évi országgyűlésen Nagy-Igmánd: Sárközy József (balközép), majd Milkovics Zsigmond (balközép); Tata: Ghyczy Ignácz (balközép), majd Huszár László (balközép); Udvard: Madarassy Móricz (balközép); Nemes-Ócsa: Zámory Kálmán (balközép); az 1869—1872. évi országgyűlésen Nagy-Igmánd: Milkovics Zsigmond (balközép); Tata: Fittler Dezső (Deák-párti); Udvard: Ordódy Pál (Deák-párti); Nemes-Ócsa: Zámory Kálmán (balközép); az 1872—1875. évi országgyűlésen Nagy-Igmánd: Milkovics Zsigmond (szélsőbal); Tata: Ghyczy Dénes (balközép); Udvard: Szombathelyi Győző (balközép); Nemes-Ócsa: Zámory Kálmán (balközép).

Ugyancsak e korszakban a megyének többi közéleti szerepvivői és pedig mind a régi, nem tisztviselői gárdából még: Ghyczy Kálmán, ki 1865. óta az országgyűlésen már Komárom szab. kir. városát képviselte, Galántai Balogh Ferencz, Baranyay László, Milkovics Zsigmond, Thaly Zsigmond, Szabadhegyi Móricz, Jaross Károly, Ekeli Pázmány Zsigmond, Missics Elek, stb. törvényhatósági bizottsági tagok.

* * *

Elvitathatatlan történeti igazság, hogy: nemzeteket a szellemi és anyagi haladás nagy útján a kishitűség élesztésével, a nemzeti aspirácziók bénításával nem lehet sikeresen előre vinni. Nálunk a XVI. és XVII. évszázad élete telve volt politikai, hadi viszontagságokkal, melyek magát a nemzeti létet is veszélyeztették: de volt politikai erély, önbizalom a lelkekben, mely tevékenység kifejtésére tudta sarkalni a nemzetet. A magyarságnak volt, nemzeti irodalma mellett, saját szabad ipara, szabad kereskedelme, — ez utóbbi nemcsak belső, hanem külső is, jelentékeny, lendületes.

Ez a kereskedelem a XVIII. században hanyatlott el, midőn azonkori elődeink felülről mesterségesen ápolt politikai rezignácziója a minden egyéni, emberi és nemzeti törekvés, előhaladás előfeltételét, az önbizalmat a nemzet lelkében elcsüggesztette. Széchenyi nagy szelleme megtört a probléma megoldása processusának szirtjén: hogyan, mi módon és eszközökkel lehetne nemzetének pótolni, a mit az előző két-három nemzedék politikai lemondása a magyarság erkölcsi és anyagi javaiból veszni engedett.

Távol esik tőlünk politikai iskolája követőinek jóhiszeműségében kételkedni, vagy azt, a mit kormányzati ténykedésük körében az anyagi előhaladás terén az utóbbi harmadévszázad alatt műveltek, kicsinyléssel illetni: de láttuk, hogy az eredmények, melyeket felelős nemzeti kormány közreműködésével és védőpajzsa alatt elértünk, a nemzet anyagi erejének óriási megfeszítésével szemben mennyire aránytalanok; láttuk, hogy a mód, mely szerint a politikai kishitűség élesztésére, a nemzeti aspirácziók elhárítására alapított kormányrendszer gyakorolva volt, a nemzet erkölcsi és anyagi javaiból, talán akaratlanul is, mennyit elpusztított.

Folyton hangoztatott, de a mi saját viszonyainkra éppen nem illő jelszavak és tényleg alkalmazott állítólagos közigazgatási reformok hatása és párthatalmi érdekek sugallása alatt igazgatási rendszerünk felfogásában oly szellemirány keletkezett, mely felbontotta a kormány és a törvényhatóságok hatásköri működése között az összhangot. Köztörvényhatóságaink lassanként a kormányhatalom puszta gépies végrehajtó eszközeivé sülyeszttettek, legnagyobb részének nyilvános fórumai, gyűlési termei már csak a felső akarat, hatalom szavát visszhangozták. Kormány és törvényhatóság.

A kor politikai szelleme ez irányzatának befogadásától Komárommegye sem maradt érintetlen. Kidőltek egymásután az élők sorából a társadalom régi független elemei, kiket gondolkodásban, magatartásban a régi politikai erkölcsök vezéreltek. A még életben maradt keveseket, a táblabírák ez utolsó mohikánjait az újabb elemek politikai opportunizmusa már meg nem értette, s így hatást a közélet irányítására nem is gyakorolhattak. Szürkévé, sivárrá, minden magasabb, nemesebb erkölcsi tartalomtól idegenné vált a közélet, mit nemzeti ideálok többé nem lelkesítettek.

Emlékezzünk meg itt a régi letűnt világ ez időben elköltözött három utolsó alakjáról. Milkovics Zsigmond a multban él és a jövőnek él. Amannak erkölcsi és szellemi kincseiben gyönyörködik, emennek biztosításáért szivesen áldoz. A jelent csak puszta átmenetnek, rossz álomnak nézi, melynek üres hivalkodásaival, személy- és hatalombálványozási kultuszával az ő rendíthetetlen politikai s erkölcsi puritanizmusa össze nem fér. — Thaly Zsigmond jeles szónok, forró véralkat, nyugtalan szellem, ostromló erő, született ellenzék. Ellenzék, mint honvédezredes, Komárom várának feladásával szemben is, künn a száműzetésben az emigráczió — szerinte lanyha — vezetésével szemben is. A politikában, mert vérmesen reménykedett, sokat is csalódott, de meggyőződése oly hajthatatlan, oly erős, hogy optimizmusa szilárd vértezetén minden csalódás megtört. — Baranyay Gáspár magyar nagyúr, spártai erkölcsökkel, miként társai, nemes egyszerűséggel. Az élet szépségét a közügy odaadó szolgálatában keresi s találja fel. Erkölcsi törvényül vallja s cselekszi; a móddal a hazafiui kötelesség arányos. Társadalmi élete remeteszerű, melynek otthonából csak a nobile officiumok csalják ki, miknek teljesítésétől nem tartja őt vissza sem hajlott kor, sem vihar, sem zápor. Megjelenése, modora talán túlságosan komoly, de tartalmas lelket takar, kitől az üres nagyzás, a hívság szégyenkezve húzódik félre.

A vármegyének e három évtizedre terjedő időszakában főispánjai voltak: Zuker József (1875—1892), Rudnay Béla (1892—1894), Sárközy Aurél (1894—1905). Főispánok.

Alispánok.

Alispánjai: Bathó Bálint (1881-ig), Szombathelyi Győző (1881—1893) és Ghyczy Dénes (1893-tól kezdve).[1])

A harmincz év alatt lefolyt nyolcz országgyűlésen a megye négy választókerülete közül: a tatai kerület 1875-ben, 1878-ban, 1881-ben, 1884-ben, 1887-ben, 1896-ban és 1901-ben a kormánypárthoz, 1902-ben a közjogi ellenzékhez; az udvardi kerület éppen úgy; a nemes-ócsai kerület 1875-ben, 1881-ben, 1896-ban és 1901-ben a kormánypárthoz, 1878-ban, 1884-ben, 1887-ben és 1892-ben a közjogi ellenzékhez; a nagyigmándi kerület folytonosan és állandóan a közjogi ellenzékhez járult.

* * *

Az 1904. évi válság.

A hazánkban az 1904. év vége felé a képviselőházi házszabály módosításának erőszakos kisérlete alkalmából kitört, hatásában és következéseiben az addigi politikai pártviszonyokat hirtelenében megváltoztatott nagy parlamenti válság lefolyása, az ország gyűlésének az 1848 : IV. t.-cz. 6. szakasza, illetve az 1867 : X. t.-cz. intézkedései ellenére történt feloszlatása, a központi kormányzatnak az 1905. évi február 16. napjára egybehívott új országgyűlésen alakult többség, tehát a parlamentárizmus alapelve, a többségkormányzati elv ellenére továbbfolytatása, sőt utóbb ugyanez év júniusában a Fejérváry-kormány kinevezése és működtetése tényében a felelős parlamenti kormányzat elvének egyenes megtagadása, a tényleges hatalomnak nem tetsző új többségalakulatú országgyűlésnek ismételt önkényes elnapolása, a parlamenti többség vezéreivel szemben 1905. szeptember 23-án Bécsben, a legmagasabb szinen elkövetett megszégyenítő eljárás, stb. az alkotmányválságnak beláthatatlan bonyodalmaiba sodrotta az országot.

Az 1905. évi képviselő-választás.

Az új országgyűlésre az udvardi kerület gróf Zichy Miklós, a tatai kerület Világhy Gyula, a nagyigmándi kerület Kálmán Rudolf, a nemes-ócsai kerület Kuszka István személyében képviselőkül mind közjogi ellenzékit választott.

A veszély nagyságának megismerése felriasztotta a magyarság lelkében a közérzéseket, a jogosságnak, igazságnak ama sem nyilt abszolutizmussal, sem alkotmányos formák közt működő bürokratizmussal el nem enyészthető örök érzését, mely előtt a nemzet régi nagyságának történelmi fénye világit, és a mely sarkalja szüntelen a nemzetet küzdeni törvényes függetlensége biztosítékának visszaszerzéseért. Felriasztotta közérzésükben azokat a hazafiakat is, kik a hatvanas évek derekán egygyé kialakult Széchenyi-Deák-féle politikai iskola tanításaiból merítik politikai hitvallásukat, s kik bár támogatták kezdettől végig vagy utóbb a parlamentarizmus elve alapján létesült s működött kormányokat, de melléktekintetektől szabadon, függetlenül, amaz őszinte meggyőződésben, hogy politikai hitvallásuk dogmái, az út és mód, melyet követnek, nemzetük javára czélirányosak, üdvösek.

Az imparlamentáris kormány, hogy magának a katonai s hadi felségjog értelmezése s alkalmazása dolgában megindult nemzeti törekvések visszaszorítására, leverésére alulról is hátvédet készítsen, biztosítson: az általános választói jog kilátásba helyezésével már-már a végsőig feszítette a közizgalmat. És miután így és a parlament elnémításával a központon saját czéljaira mindent elrendezett, romboló hadjáratát a vármegyék ellen vezette.

A közfigyelem most, mint alkotmányveszedelem idején már annyiszor, megint a vármegyék felé fordult.

Felmerült a kérdés, vajjon képes lesz-e a vármegye, ez a parlamentárizmus nevében harmadévszázon keresztül történelmi hivatásának teljesíthetésében folyton veszélyeztetett, hatáskörében folyton nyirbált ősi intézmény, kifejthető törvényes ellenállásával, a tényleges törvényen kívül helyezkedő hatalmat munkájában megállítani vagy csak fel is tartóztatni? ! . . . Ezt a politikailag megnyomorgatott vármegyétől magától, mint puszta helyhatósági intézménytől bizton várni alig lehetett. A siker attól függött, hogy mily fajsúlya, mekkora terjedelme van az elszántságnak, az erkölcsi erőnek, a mit az illető vármegye társadalma képes lesz a mérkőzésre, védelemre harczba vinni.

A nemzeti ellenállás.

A kormány a köztörvényhatóságokkal szemben a rabulisztika fegyvereihez folyamodott. A mely törvényekkel létezése, hatalmi ténykedése egyenes ellen-

[1]) Ghyczy Dénes, Ferencz unokája, e családi néven a megyének ötödik alispánja.

Az ácsi ütközet emlékoszlopa.

tétben volt, azoknak (pl. az 1848: IV., 1867 : X., 1886 : XIX. t.-cz.) értelmét egyoldalú önkényes magyarázatokkal elcsavarta, más törvényeket, mint pl. az országgyűlésen meg nem ajánlott adók fizetésének, vagy meg nem ajánlott ujonczállítási kötelezettség lerovásának önkéntes teljesítését megtiltó törvényeket (1504 : I., 1791 : XIX. t.-cz.) elavultaknak, hatályukat vesztetteknek nyilatkoztatta, majd utóbb erőszakosan, fegyveres katonai és csendőr-erő nyomásának segítségével beiktatott vagy beállított főispánjaival, főispáni helytartóival, királyi vagy kormánybiztosi czímen alkalmazott hatalmi közegeivel az alkotmány védelmében következetesen hajthatatlan törvényhatósági tisztviselőket, kik törvénytelen parancsainak megtagadták az engedelmességet, az 1886. évi 21. t.-cz. 65. §-ának alkalmazásával, mely voltaképpen csak a létezésében törvényes és parlamentárisan kormányzó hatalom főispánjait illetné meg, hivatali állásaikból elmozdította, sőt többeket közülök még bűnvádi kereset alá is fogatott.

Komárom vármegye az alkotmány cselekvőleges védelme körül az elszántság, a hajthatatlan szilárdság ama dicsőségében, mely történelmünk e korszakában Abauj-Tornát, Zemplént, Nógrádot, Pestet az erkölcsi erőnek oly csodás fényével sugározta körül, nem osztozhatik. Társadalma alakulatának, összetételének ama, noha kisebb, de befolyásra nézve még mindig jelentékeny része, melyet közérzületében az alig mult idők kormányzati szelleme lenyűgözött, megakadályozta, bénította a törvényes ellenállás vezérletét, hogy e vármegye is a csatasor első harczvonalában állhasson.[1])

Mindazáltal a mi a fenforgó viszonyok között a törvényes ellenállás ama taktikai czélját illeti, hogy t. i. az ellenséges hatalom hadmozdulati cselekvéseiben lépésről-lépésre akadályoztassék, vele szemben az ellenszenv, a bénítás minden lehető erkölcsi és törvényes fegyvere minden adott alkalommal éreztessék és felhasználtassék, e tekintetben az alkotmányvédelem vezérlete megtette eredményesen hazafias kötelességét. Felemelte tiltakozó szavát az alkotmányellenes hatalom törvénytelen volta ellen ; az önkéntes adószolgáltatás és önkéntes ujonczbeállás korábbi egyenes betiltásával utóbb felhagyott ugyan, de ugyanakkor kiadta az érdekelteknek hivatalosan is, és pedig sikeresen a jelszót : elvárja a megye minden polgárától e részben is, mint minden egyébben, a hazafiság, az alkotmány követelményének szigorú teljesítését.

A kormány a megye részére Sárközy Aurél helyébe főispánnak 1905. november havának első felében Kubinyi Géza gömöri birtokost, volt országgyűlési képviselőt neveztette ki.

Kubinyi a törvény (1886 : XXI. t.-cz. 46. szakasza), százados szokás és gyakorlat ellenére, a minthogy különben a vármegye ellenállása miatt másként nem is tehetett, még ugyane hónap 29-ikének 10 órájára maga tűzte ki a közgyűlést, mely őt a főispáni székbe beiktatandó lenne. Az alkotmányvédelem vezérlésének értekezlete nem remélhetvén, hogy a mindenkori kormányhatalom hívei a törvény ellenére egybehívott gyülekezetből elmaradjanak, sőt föltételezhetvén, miként néhányan csak azért is megjelennek, hogy jelenlétük által az önkényes beiktatásnak formaszerű törvényes színt adjanak, abban állapodott meg, hogy a székház gyűlési termében a mondott napon reggeli tizedfél órakor megjelenik, a hol és a mikor ünnepélyes és nyilvános tiltakozását bejelentendi a czélba vett önkényes főispáni beiktatás ellen, s e tiltakozás kinyilvánítására a törvényhatóság bizottságának tagjait meghívja.

Ily előzmények után virradt fel a nap, melynek kora reggelén a vármegye székházának kapuit, udvarát, folyosóit katonaság és csendőrség fegyveres hada megszállotta, hogy fedezete alatt biztosíttassék a czélba vett beiktatási aktus.

A megszálló fegyveres sereg egy zászlóalj gyalogságból, egy század lovasságból, 36 csendőrből, összesen mintegy 900—1000 főből állott.

A székház gyűlési termében tiltakozásra nagy számmal pontosan megjelent bizottsági tagok élén Kálmán Rudolf országgyűlési képviselő s bizottsági tag, az alkotmányvédelem intézésének fővezérlője, csendben, feszült figyelemmel

---

[1]) Az alkotmányvédelem vezérletének törzskarát alkották : Baranyay Géza, Kálmán Rudolf, gróf Zichy Miklós, Kürthy István, Világhy Gyula, Thaly Ferencz, Vásárhelyi Imre, Lózert Kálmán, Csetke Béla, Mihályi Béla, Palkovics Imre, Gyalókay László törvényhatósági bizottsági tagok.

hallgatott, koronként zajos helyeslésekkel kisért beszédében óvást emelt a törvénytelen kormány helyhatósági hatalmi közege által czélba vett főispáni beiktatás törvénytelen volta ellen. Közhelyeslés hozzájárulásával jelentette ki, hogy valamint a beiktatásra szóló meghívást, úgy magát a beiktatás czége alatt netalán jelentkező egyének gyülekezetét a vármegye közgyűlésének, mint szintén a tervezett beiktatási aktust törvényesnek el nem ismerheti.

Mielőtt azonban még beszédét befejezhette, Kubinyi Géza főispán, be nem várva a saját meghívójában megszabott időt, jobbára ismeretlen idegenekből állott kiséretével, a teremben hirtelen megjelent; láttára fülsiketítő lárma, zsivaj támadt, melynek fenyegető magatartást eláruló zajában, a felháborodott érzelmek és forrongó szenvedelmek kitörése közt, a terem zöld asztalának ősi, nagyöblű kalamárisa valamiképpen mozgásba jött s röptében tartalma nedvével a főispáni díszköntöst feketére festette, de nem csekély súlyával személyt, szerencsére, nem talált, s a főispán, ki ezalatt kezében tartott papirlapról esküszöveget olvasott le, nyomban elhagyta a termet.

A teremben erre egyszerre helyreállt a csend, s a szónok, Kálmán Rudolf, a megszakadt beszédet a vármegye jelenvolt tiszti ügyészéhez intézett ama kérdésével végezte be: nyilatkozzék az iránt, vajjon a közgyűlésre szóló főispáni meghívást törvényesnek, a gyülekezetet főispáni beiktató közgyűlésnek, az állítólagos eskütételt a törvénynyel, szokással, gyakorlattal egyezőnek találja-e?

A tiszti ügyész a kérdésre tagadó értelemben válaszol. De mielőtt nyilatkozatát formaszerűleg megindokolhatta volna, a fegyveres erő előcsapata megjelent a teremben, s parancsnoka felsőbb utasítására s nyert hatalmára hivatkozva, szétoszlásra kényszerítette a tiltakozókat.

* * *

Kubinyi Géza.

A mi Kubinyi Géza alig pár hónapra terjedt működését illeti, e részben, hogy kormánya szándékainak, czéljai érdekének eleget tegyen, közigazgatási téren tagadhatatlan jártasságának felhasználásával, jobb ügyhöz méltó hévvel, buzgósággal és szívós kitartással tőle telhetőleg mindent elkövetett. Igyekezete azonban a vármegye független társadalmi és politikai elemei részéről a nyilvános és társadalmi élet minden terén kifejtett törvényes ellenállás miatt a kívánt eredményhez nem juthatott. Az ellentét a mérkőző erők között teljes volt, élessége az elnöki széknek leszavaztatásában gyakran megnyilvánult, de tettleges összeütközéssé nem súlyosodott.

Mesterkedését, hogy például az út-kérdés felvetésével és felhasználásával hogyan iparkodott a vármegyét az akkori kormányhatalom karjai közé édesgetni, mi ha sikerül, alkalmas lenne a megye jó hirnevét az egész ország előtt megsemmisíteni, — a beszámításnál egyszerűen csak a vicinalizmus járványos szelleme maradványának terhére róható fel, mely ilyetén dolgokat már olyannyira megszokott, hogy bennük megütközni valót éppen nem talál.

* * *

Az országgyűlés feloszlatása.

Az országgyűlést folytonos elnapolások után 1906. február 19-én fegyveres erőszak nyomása mellett feloszlatták, a külkereskedelmi szerződéseket, a külhatalmasságokkal, világos törvényeink ellenére, a nemzet megkérdeztetése nélkül megkötötték: az izgalom az országban tetőfokra hágott. A válság romboló vihara alkotmányunk külső szerkezetének épületéről lesodorta a tetőt, s most az épület sarkfalaival, a vármegyékkel vívja még az élethalálharczot. Az idő múlik, múlik, s az abszolutizmus egész valójában közeledik: de a Rubikon átlépésében a másikat megelőzni mindegyik küzdőfél óvakodik.

A kétség és reménység közt vergődő hányattatás e legborusabb napjaiban, már márczius vége felé történik, hogy hazánk előkelő női világa köréből, mint egykor a negyvenes évek ötödikének őszén, lelkes elhatározással kiindul a mozgalom: a külkereskedelmi szerződések megkötése ellenében védelembe venni a hazai ipart, s védelmét egyesületi úton szervezni, Bécs hatalmas-

kodásával szemben a nemzeti ellenállás erejét erkölcsileg és anyagilag ez által is fokozni.

Az eszme igazságának varázsereje röptében hódít, megkapja, magával ragadja a magasztos czél iránt fogékony magyar női lelket, s lelkes női apostolok buzgó kezdeményezése mellett alig egy pár nap alatt egymásután országszerte, Komárom megyében is, létrejönnek a hazai ipart védő egyesületek.

A tulipán-mozgalom.

Sajnáljuk, hogy a negyvenes évekbeli védegyleti szervezkedésnek Komárom megyére nézve nem találtuk nyomait. Annál nagyobb örömmel jegyezhetjük föl az eszme mostani létesítése lelkes kezdeményezőinek, női apostolainak neveit. Ezek: gróf Zichy Miklósné, Karcsay Lászlóné, Kánya Vilmosné, Baranyay Gézáné, Kürthy Istvánné, Farkas Ferenczné, Fáy Istvánné.

A nemzeti kormány.

Az iparvédő egyletek szervezkedési mozgalmaival párhuzamosan az alkotmányválság sötét felhőjének sűrűjéből nagy vajudás között, ime, kibontakozik az engesztelődés mosolygó napja is, mely meghozza — noha csak fegyverszünet jegyének képében — a békét. Virágvasárnapja előtti napon, 1906. április 7-én, véget ért az imparlamentáris kormányzat. A többségkormányzat elve alapján a pártok többségszövetségéből (koaliczió) kinevezték az új felelős parlamenti kormányt, s annak közreműködésével meghirdettetett csakhamar az új országgyűlés.[1])

Kálmán Rudolfnak, megyéjében a mostani alkotmányvédelem előharczosának, a megye főispánjává kinevezése a vármegye közönségében, mely az alkotmányromboló tényleges hatalom lidércznyomása alól csak imént lélekzett fel, egyszerre felélesztette az utolsó Nádasdy főispánságának nagy emlékét.

A vármegye régi közgyűlési jegyzőkönyvei a főispáni beiktatást »nemzeti ünnep« nevezésével tisztelik. Az 1906. május 10-iki főispáni beiktatás ez elnevezéshez, a hogy azt elődeink értelmezték, díszben, fényben, az érzelmek bensőségében, teljesen méltó volt, a minőhöz hasonlóra e vármegyében a még élő korosabb nemzedék is már csak a gróf Nádasdy Lipót főispánsága negyvenéves évfordulójának ez előtt éppen harmadévszázaddal történt megünneplése alkalmából emlékezhetik.

A vármegye közönsége akkor egy leáldozni készülő életnap bucsuzó sugarainál a dicsőségesen működött férfiú érdemeinek a kegyelet meleg érzéseivel, most pedig nemzeti istenének, a miért tavasza napjának derengő, enyhe sugára a politikai szabadulást számára meghozza, a hála érzetével áldozott. A két emlékezetes alkalom között közös vonás: az is, ez is, a hazafias érdemnek méltatása és ünneplése volt.

* * *

A nagy eszmék igazságában a hitnek megváltó ereje lakozik, hogy a kik érette küzdenek, áldoznak, az eszme diadalát életben vagy halálban keresztülviszik. A magyarságnak e földön végzete, hogy természettől örökölt nemzeti lényével egybeforrt nagy eszményét, a közszabadságot és az annak diadalában való hitet nagy megpróbáltatások, szenvedések árán váltsa meg.

II. Rákóczi Ferencz temetése.

Az Úr születése esztendejének ezerkilenczszázhatodik évfordulójában a tizedik hónap utolsó napjaiban Magyarország törvényhozása, kormánya, minden köztörvényhatósága, irodalmi és művelődési intézete, összes egyházi és világi társadalma a nagy török birodalom fővárosából és ázsiai parton fekvő Izmid nevű városából hamvaikban hazahozott, nemzetök közszabadságáért, függetlenségéért, becsületéért harczolt, minden javaikat odaáldozott, sokat szenvedett utolsó nemzeti fejedelmek, hőslelkű fejedelemnő és a küzdésben, a hontalanság keserveiben velök osztozó hívek emlékezetének a kegyeletes tisztelet és rajongó érzés e világban példátlan nyilvánulásaival hódolt.

A közhódolat e forrongásában, a közünneplés e magasztosságában a történelem törvényének igazsága, örök bizonysága nyilatkozott meg: öntudatos,

[1]) A megye választókerületei az április 30-án tartott választásoknál az országgyűlésre az udvardi, tatai és németócsai kerületekből képviselőkül ismét gróf Zichy Miklóst, Világhy Gyulát és Kuszka Istvánt, a nagyigmándi kerületből a most főispánná kinevezett Kálmán Rudolf helyébe Thaly Ferenczet, most már harmadszor, mindnyájan függetlenségi pártiakat, egyhangúlag választották.

czéltudatos nemzetek nagy eszményei azok szenvedéseiben és haló poraiban, kik érettük küzdöttek, áldoztak, megdicsőülnek, és igazságuk isteni erejénél fogva előbb vagy utóbb, de kivívják maguknak, ellenséges földi hatalmak minden erőszaka ellenére, a végleges diadalt.

Komárom vármegye e nagy történeti igazság országos megünneplésében, az ország fővárosában és az immár itthon nyugvó fejedelmi hamvak szentelt sírhelyein, küldöttjei által azzal a lelkesedéssel, azzal a hazafias áhítattal vett részt, mely történeti multjához, nemzete eszményének kultusza oltárához, nemzete nagy alakjainak emlékezetéhez méltó. [1])

Újabbkori politikai történetét, ez ünnepi tény följegyzésével zárjuk.

[1] A megye az ünnepélyességeken következő, a főispán vezetésével menesztett küldöttségekkel képviseltette magát, és pedig a fővárosban: Ghyczy Dénes alispán, gróf Eszterházy Ferencz, gróf Eszterházy Móricz, gróf Zichy Miklós, gróf Zichy Frigyes, Antal Gábor, Thaly Ferencz, Világhy Gyula, Kürthy István, Jaross István, Baranyai Géza, Kánia Vilmos, Világhy Tibor, Vásárhelyi Imre, Paulovics Dezső, Fáy István, Szombathelyi Aurél, Losonczy Elemér, Cserka Béla, Lózert Kálmán, Jaross Vilmos, Palkovics Viktor, Erdélyi Gáspár, Emanuel Sándor, Konkoly Thege Lajos és Pogrányi József; Kassán: gróf Zichy Miklós, Baranyai Géza és Pogrányi József.

Komárom
vármegye czímere.

Komárom
sz. kir. város czímere.

KOMÁROM VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Komárom vármegyét, melynek dunamelléki és a Vágdunán innen eső része lovasnép lakóhelyéül kinálkozott, a honfoglaló magyarok már az első letelepülés alkalmával megszállották és az itt lakó népet, a hol ellenállásra találtak, szolgaságba vetvén, az elfoglalt területet a megszálló nemzetségek maguk között felosztották. A rendelkezésünkre álló adatok, úgy a helynevek, melyek számos ősi nemzetség- és személynevet őriztek meg számunkra, mint a tatárjárás előtti korszakból fenmaradt oklevelek már kiterjedt nemzetségekről tesznek tanúságot.

Csak kevés vármegyében találkozunk az ősi törzsökös magyar nemzetségek oly nagy számával, mint Komáromban. És a legrégibb adatok, a melyek ez ősi magyar nemzetségekről fenmaradtak, a nemzetségek tagjainak oly tekintélyes számáról emlékeznek meg s a nemzetségi birtokok oly mérvű összefüggését, egy területen való csoportosulását tüntetik fel, hogy ezek az adatok szinte kétségtelenné teszik, mikép ama nemzetségek e területeken már évszázadokkal az előtt letelepedtek, míg az eredetileg idegen őstől származó nemzetségek többnyire a tatárjárás utáni időben szereztek birtokokat a vármegye területén, a mi azt bizonyítja, hogy a tatárjárás előtti korszakban a vármegye túlnyomó része még az első megszállók utódainak birtokában volt.

Fenn, a vármegye északkeleti részein, a Zsitva patak balpartján, a *Szemere nemzetség* helyezkedett el. E vidéken van Szemere helység, tőle nem messze feküdt Hoba falu, mely az Anonymus által honfoglaló vezérnek megtett *Hoba* (Huba) emlékét tartotta fenn, továbbá a nemzetség többi birtokai, mint Kürt, Nyék (Jászfalu), Csuz, Für, Tajd és Lót, melyek egymás mellett majdnem összefüggő területet alkotnak. Ez a vidék Anonymus korában, tehát a XII. század második felében, felfelé a Tursok (Törzsök) erdőig a nemzetség ősi birtokaként volt ismeretes. A nemzetség egyik őse alkalmasint Szemere semptei ispán volt, a ki 1175 táján szerepel. A Szemere nemzetség.

Okleveles adataink azonban csak a tatárjárás utáni korszakból vannak e nemzetségről, melynek tagjai 1247 előtt a Nógrád vármegyében fekvő Esztergályt kapták, de Péter, Márton, Sena, Ivánka, Tamás, Miklós és Godus ezt a birtokot odaadták Sándornak és Lestyáknak, a kik ezt a jószágot, valószinűleg mivel a többi nemzetségi birtokoktól távol feküdt, a királynak engedték át, IV. Béla király ezért 1247-ben a banai várhoz tartozó Kövedet (Komárom vármegye északi részén) adta nekik. A nemzetség tagjai közül : Sándor 1247 táján Lóton, Lestyák pedig Szemerén lakott. Bertalan, gyermektelen lévén, gútai birtokát két halastóval együtt az esztergomi érseknek ajándékozta.

Szemere comes 1290-ben Csúzon lakott. Fia Salamon, kinek nem voltak fiai, miért is testvérének, Öszénynek fiai, Kázmér és Jakab örökölték birtokait. IV. Tamás is fiörökösök nélkül halván el, lóti jószága a Csúzi családnevet viselő I. Sándor fiaira : Miklósra, Jakabra, Szemerére és Benedekre szállott. (Karácsonyi : Magyar nemzetségek III. 57—60.)

A nemzetség tagjai országos hivatalt nem igen viseltek, Tamás 1269-ben előfordul, mint királyi ember, Öszény fia, Tamás pedig, a ki alkalmasint egy az előbbenivel, 1270-ben az Aba nembeli Péter fia Lőrincz locsmándi főispán képviselőjeként szerepel. (Wenzel VIII. 248. és 321.) A XIV. században e nemzet-

ségből származó Lóti család az 1339. május 8-án megtartott vizsgálat adatai szerint Lót, Kürt és Szemere (Komárom vármegye), továbbá Tajd (Bars vármegye) helységekben, a Csúzi család ellenben Lót és Nyék helységekben volt birtokos. (Anjouk. Okmt. III. 545.)

Az ugyane nemzetségből leszármazott Szemerei család egyik ága kihalt. Nagyemőkei Bertalant, kinek neje Szemerei Péter leánya, Ilona volt, 1495-ben Szemere, Kamocsa, Köved és Nyárad részeibe iktatták. 1382-ben Szemere Péter által Tömördön elkövetett hatalmaskodásokról értesülünk.

A Koppán nemzetség. A Duna jobbpartja mellett és a Csallóközben a *Koppán nemzetség* ősi birtokai terültek el. Ősi nemzetségi monostorának emlékét a Monostor puszta őrzi, melyet vagy Merkur fia, Katapán, 1138-ban székesfehérvári prépost, vagy Katapán székesfehérvári prépost, később egri püspök (1198—1216.) építtetett.

A fenmaradt legrégibb oklevelek, a XIII. század első feléből, már rendkívül kiterjedt nemzetségre mutatnak, ezért Karácsonyi szerint (i. m. II. 328.) a közös ős legalább is a XII. század elején élt, ha azonban tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy e nemzetség legrégibb birtokait a Duna mentén, tehát egy halászattal is foglalkozó lovasnép számára legalkalmasabb területen találjuk, továbbá hogy ősi birtokai, melyek a Duna mindkét partján szinte összefüggő egészet alkotnak, eredeti magyar neveket őriztek meg, valószínűnek kell tartanunk, hogy e nemzetség is az első foglalás jogán bírta az általa megszállott területet.

Egyes főbb birtokait véve alapul, a nemzetség a következő ágakra oszlik : bábolnai, bálványszakállasi, ekeli, lovadi és millértői ágakra.

A *bábolnai ág* Tiszabábolnán, Borsod vármegyében tünik fel a tatárjárás után az 1259. évben, tehát valószínűleg a tatárjárás utáni években nyert ott birtokokat. Ez az ág azonban Komárom vármegyében is birtokos volt ; így II. Miklós 1259-ben Koppánmonostora kegyuraként szerepel (Czinár Mór : Monast. II. 232.), sőt a Vértes északi nyúlványaiban is birtokos volt, még pedig Gyarmaton, Kápa és Básztély falukban. Ez utóbbinak emlékét ma a Fejér vármegyében fekvő Vasztély puszta őrzi. Ezeket azonban valószínűleg házassága révén szerezte II. János, kinek neje Básztélyi Aglent volt, s a ki e birtokokat 1267-ben anyjának hitbére fejében oda adta. Ez ág ősi birtoka a Koppánmonostorától nyugatra eső alsóvasi puszta, melyet II. János fia Miklós 1290-ben elidegenített. (Karácsonyi i. m. 328—331.)

A *bálványszakállasi ág* őse Bályán volt, kitől a helység nevét vette. Tamás és Bályán 1247-ben Gadóczczal határos birtokosok és Keszegfalva urai. (Knauz : I. 370.) Bályán 1260-ban megosztozik unokaöcscsével, Györgygyel, Szakállason (Bályán-Szakálos) és Káván.

E két unokatestvértől származnak a Bálvány-Szakállasi, Kávai és Véki előneveket viselő Harcsa, Keszeg és Pozsár (Ponty) nevű családok. Pozsár György comes 1308-ban vétel útján megszerzi Véket. (Anjouk. Okmt. I. 147.) Az ekeli vagy ekli ág birtokai Ekel körül csoportosultak, honnan 1243-ban Ekli nemzetségnek is iratik.

I. András 1228—47-ben szerepel. 1239-ben perben állott a garamszentbenedeki apátsággal Szántó nevű falu miatt (Nemes-Ócsa mellett), 1241-ben a tatárjárás borzalmai alatt a Vágközben lakott s egyik atyafiának nejét vette oltalmába, a ki hozzá menekült. (Wenzel, VII. 148.) Fiai, Czene és Gergely, 1261-ben megosztoznak Ekelen és Lakszakállason, Gergely 1261—97-ben esztergomi kanonok. Czene fia, György és nagybátyja, Gergely 1297-ben visszakapják a Dudvágon, Ekel mellett fekvő Lögör nevű halastavat.

A *lovadi ág* ősi fészke Lovad helység, mely Ács felett a Duna mentén terült el. Ebből az ágból Paulinus és Jakab comesek a Tatától keletre fekvő Tardost bírták, melyet azonban II. Endre király 1217-ben elvevén tőlük, kárpótlásúl a pozsonymegyei Berényt adja nekik. II. Paulinus 1268-ban Árpa és Bana mellett, tehát Lovadon volt birtokos.

1297-ben ez ág sarjai Jakab, Frigyes, János és László a győri káptalan előtt megosztoztak Lovad, Halász és Izsép falvakon. 1346-ban Lovad már Nagymartoni Mihályé. (Fejér IX. 1. 409.)

A *millértői ág* Kolozsnémától keletre eső Millértő faluban volt birtokos. János 1247-ben, Gadócz birtok eladása alkalmával, szerepel ; Megyercstől dél-

nyugatra is birtokos volt. Ez ág sarjaival az 1309—1325 közötti években is találkozunk. (Hazai Okmt. VII. 281, 337.)

A vármegye délnyugati részén, a Czonczó patak partján, az *Igmánd nemzetség* telepedett le a róla elnevezett Nagy-Igmándon és Kis-Igmándon, melyek e nemzetség ősi szállásbirtokai voltak. Okleveles adatok azonban csak a XIII. század első feléből vannak e nemzetségről. Már a XIII. században szerte ágazott. A legrégibb adatok szerint 1233-ban 16 felnőtt tagja volt.

Egyik ága az *essegvári ág,* mely a Veszprémtől északnyugatra eső Essegvárt építette. Ennek az ágnak sarja András (1233—1257) az osztrák háborúban, 1233-ban szerzett érdemeiért, 1235-ben az Igmánd melletti Csanakon öt eke földet nyert adományul. A tatárjárás után ismét Csanakon kért birtokokat a királytól. IV. Béla király egy földterületet adott neki, melyet a királyi lovászok bírtak, de a tatárjárás óta üresen állott. Időközben azonban a lovászok egy része visszatérvén, András kénytelen volt a neki adományozott földből egy részt átengedni. A határjárásból kitetszőleg András Csepen is birtokos volt. (Wenzel, VII. 456.) Fia Miklós (1253—1270.) Billegét és Tótvázsonyt bírta, de ezeket a birtokokat, alkalmasint azért, mert a IV. Béla és fia, István ifjabb király között kitört belháborúk alatt az utóbbihoz csatlakozott, elvesztette, de utóbb V. Istvántól visszanyerte, s azokban 1273-ban megerősíttetett. Fiai közül András 1282-ben a hódi csatában esett el, Lőrincz 1294—96 között erdélyi vajda, 1304-ben I. Károly király párthíve volt. Fiai : Lőkös († 1308 előtt), mint I. Károly király párthíve, részt vett Buda ostromában, másik fia, Miklós, 1309-ben lemondván dunántúli birtokairól, rokonai, a Lőrente nembeli Miklós mester fiai javára (Fejér, VIII. 1. 364.), elköltözött a vármegyéből, s a Tisza vidékén telepedett le. Birtokait ekként a Lőrente nembeli Tamás (1309—1324.) és Beke (1309—1346.), az Essegvári család ősei szerezték meg.

A nemzetség egy másik ágából származott Mikefia Miklós unokaöcscse, Mikófia Márton, Nánafia Mike, Tamásfia Mózes, továbbá Apcz fiai, Miklós és József 1262-ben meg akarták venni a Tatától keletre eső Tarján falut, de más birtokosok ellenmondása miatt e vétel meghiusúlt. (Karácsonyi, II. 239—243.)

Azon a vidéken, hol a Vértes hegység rengetegei Komáromot Fejér vármegyétől elválasztják, a *Csák nemzetség* birtokai terültek el. E nemzetség ősi fészke Fejér vármegyében, Csákvárott volt, honnan mindegyre jobban terjeszkedett Komárom vármegye felé. A Vértes rengetegeiben, ott, a hol egy-egy tisztás kibukkant az erdő sűrűjéből, e nemzetség tagjai azt csakhamar birtokukba vették, így idővel megvetették lábukat a mai Komárom vármegye területén is. Anonymus szerint Árpád az egyik honfoglaló vezérnek, Elődnek adta a Vértes erdőt, kinek Szabolcs fiától származó unokája Csákvárt építette. A Csák nemzetség.

Már a XI. században találkozunk Csákfia Györgygyel, a ki az 1038—1046. években Béla herczegnek, a későbbi királynak Lengyelországban kiséröje és szolgája volt. Összefüggő adataink azonban csak a XII. század végétől kezdődőleg vannak e nemzetségről, de ekkorra már felette szétágazott, tagjai úgyannyira elszaporodtak, hogy ősi fészkükben már nem találtak elég területet a megélhetésre, így a távoli Nyitra, Pozsony, Sopron és Somogy vármegyékbe költözködtek.

A *Kisfaludi ág* birtokai a vértesszentkereszti monostor körül terültek el. Ez ágnak oklevélileg első ismert őse I. Ugrin (Ugron) comes 1146-ban szerepel első ízben, ő volt a vértesszentkereszti monostor kegyura. Fia II. Ugron 1185-ben zágrábi, 1188—1203-ig győri püspök, 1204-ben esztergomi választott érsek († 1204). Testvére, I. Miklós (1212—1239.) 1214-ben komáromi főispán (várispán), később csanádi, majd bihari és pozsonyi főispán. Fiai közül Lőrincz comes (1231—78.) a Kisfaludy, és János mester (1237—1275.) a Mihályi család őse. A most említett Miklós Bokodot bírta, míg Vértes-Keresztúr és Ecser ez ágnak közös birtoka volt. Lőrincz 1278-ban Vértes-Szentkereszten kapott három házat, testvérének, Jánosnak fia, III. Ugrin (1299—1305.) az 1305. évi osztály alkalmával a Vértes melletti birtokokat kapta.

A nemzetség *trencséni ágának* is voltak birtokai Komárom vármegyében, mint Vitám és Gesztes várak. Ezek ősi jószágok voltak, s kétségtelen, hogy ez ág ősi fészke is a Vértes aljában volt és csak a XIII. században szerzett birtokokat a Vág vidékén. Ennek az ágnak őse I. Máté. Fiai közül István (1260—69.) Füzitőn volt birtokos, másik fia, II. Máté, az Igmánd közelében fekvő elpusztult Bille

helység és Komárom várának birtokosa, tőle örökölte testvérének, Péternek (1265—85.) fia, III. Máté, a felvidék hatalmas kényura Komáromot 1307-ben, melyet 1317-ig bírt, mikor is Károly király fegyveresen elfoglalta tőle.

Csák Máté testvére, Csák (1284—1300.) szintén rettegetté tette nevét rablókalandjaival; 1297-ben Radvány és Külső-Karva elpusztítása miatt emeltek ellene panaszt. A negyedik testvér Márk volt, kinek fia, II. István (1280—1307.), mint Károly király híve, 1302-ben azt a sereget vezette, mely Venczel királyt Buda várában ostrom alá vette. Fiai, Péter és II. Márk, 1308-ban részt vettek a pesti országgyűlésen.

Az *újlaki ágból* csupán Pósa fia, III. Ugron (1240—1311.) szörényi bán, fölovászmeseter, volt birtokos a vármegye területén; 1269-ben Füzítő szomszéd birtokosaként említik. Fia, Miklós (1311—1360.) országbíró és szerémi főispán már nem szerepel a vármegyében. (Karácsonyi i. m. 293., 305., 311—312., 327., 338.)

A tatárjárás előtti korszakban még a következő nemzetségek éltek Komárom vármegye területén:

A Csolt nemzetség. 1. *Csolt.* E nemzetség ősi fészke a Békés vármegyében fekvő Csoltmonostora, mely 1222-ben már fennállott, de már jóval a tatárjárás előtti időben bírta Vata-Csanakot (ma Csanak puszta Nagyigmánd közelében), melyet I. Vata fia, II. Vata, továbbá Gyula fia, Imre, Csépán fiai, István és Gotthárd, I. Márton fiai, I. Dénes és II. Márton 1233-ban eladtak az Igmánd nembelieknek. (Wenzel VI. 350.) E nemzetséggel többé nem találkozunk a vármegyében.

A Miskolcz nemzetség 2. *Miskolcz.* E nemzetség borsmonostori ágából származó Domonkos bán fia, Bors bán (1194—1234.) a Tata környékén fekvő Dunaszél, Usztincs, Sztáncs és Szomód falvakat bírta, melyeket 1233-ban a borsmonostori apátságnak adott, de mivel e birtokok egy részét Pósa nevű nemes birtokolta, azért más birtokokat adott a monostornak. (Fejér, III. 1. 362., 365.)

A Szák nemzetség. 3. A *Szák nemzetség* is, melynek ősi fészke Tolna vármegye, még a tatárjárás előtt telepedett le. Nevét a Kisbértől keletre eső Szák falu őrízte meg Komáromban. A komáromi ágból első ízben János és Petus (Pető) szerepelnek, a kik 1221 táján eladták berei részüket. Lesták fia, Péter 1232 táján, mint választott biró, a mai kisbéri határhoz tartozó Esztár helységben 16 hold szőlőt adott a hantai egyháznak. A nemzetség *gyaláni ágából* Konrád (1240—1269.) főpohárnok és győri főispán 1250-ben Terjént (ma Kéthely) nyeri adományul. Fia, I. János, 1273-ban hadi érdemei jutalmául Vasdinnye egy részét szerzi meg. 1292-ben az alországbiró itélőtársa. János fiai, Domonkos és II. János, 1329-ben megerősítő levelet kértek Terjénre (Kéthely) és más vármegyékben fekvő birtokukra. (Karácsonyi III. 38—43.)

A tatárjárás utáni korszakban a következő nemzetségek szereznek birtokokat a vármegye területén:

Balog-Semjén. 1. *Balog-Semjén,* mely nemzetségből I. Mihály (1250—1292.) a Semjéni és II. Egyed (1250—1281.) a Kállay-család őse, a kik a Dráván túl kaptak jószágokat a királytól; de e birtokokat nem tartották meg, Mihály a maga részét a Tata közelében fekvő, ma ismeretlen Zelcz helységért cserélte el, II. Egyed pedig 1280-ban Badalót kapta cserébe Hontfia Gergelytől. (Karácsonyi I. 192.)

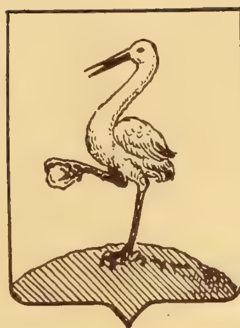
Csór. 2. *Csór.* E nemzetség ősi fészke a fejérvármegyei hasonnevű helység, melyről a krónikák már 1108-ban megemlékeznek történeti események keretében, de okleveles adataink róla csak a XIII. századtól kezdve vannak. Komárom vármegyében csak a XIV. század első felében szerez birtokokat. Tamás, csókakői várnagy, kir. főajtónálló (1326—1358.) 1331 szeptember 4-én iktató parancsot nyer a királytól Tatán a Szent-Péter egyháza közelébe eső udvarházra és malomhelyre. 1332-ben Barancsföldét nyeri adományul. 1340-ben Mócs falut szerezte meg, melyet a biróság Apród András elleni perében neki itélt meg. Ága azonban fiaiban kihalt. (Karácsonyi i. m. I. 387.)

Szécs. 3. A *Szécs nemzetségből* Mikó comes fia, II. Mikó 1275 táján, Hetényben vett egy jó darab földet Sükösd esztergomi kanonoktól. Fia, Mikó, 1305-ben végrendelkezett. Miután leszármazói nem voltak, tatai jószágát unokahugának, Jakab leányának, Gyöngyösnek, hetényi és örsi birtokát az esztergomi érsekségnek hagyta. (Knauz, II. 194. 559.)

Sartivánvecse. 4. A *Sartivánvecse nemzetség* hevesvármegyei ágából származó Poroszlai Hanczkófi család tagjai 1420-ban Neszmélyre tartanak jogot, mely 1359-ben még Neszmélyi Hanczkó birtoka volt. Valószinűleg e nemzetségből származik

BALOGH.

BARANYAY.

BARCZA.

BATHÓ.

BELICZAY.

CSETKE.

CSONGRÁDI.

CSORBA.

CSUZY

a Sartivándi család is, melynek sarjai 1438-ban és 1459-ben mint királyi emberek szerepelnek.

Az Anjouk uralmának megszilárdulása változást okozott a vármegyei birtokviszonyokban.

Az ősi nemzetségek közül az évtizedeken át tartó belháborúk alatt többen elpusztultak, kivesztek, mások elköltözködtek, helyüket új családok foglalják el, a melyeknek sarjai az Anjouk trónküzdelmei közepett szerzett érdemekért nagy kiterjedésű birtokokat nyertek.

A XIV. században új birtokosok: a Druget nemzetségbeli Doncs (1333—41.), a komáromi várbirtok ura, Simontornyai Laczkfi 1387-ben Komárom várát, a Nagymartoniak 1346-ban Ácsot, 1352-ben Nagy- és Kis-Keszit, a Thege család 1356-ban Abát, a Zeur család 1386-ban Agyagost nyeri.

A Nagy Lajos, de még inkább Zsigmond király uralkodása alatt osztogatott várépítési engedélyek és birtokadományok hatalmas főúri osztály alakulására vezettek s a már fennálló várakhoz egyre több birtok sorakozik; ilyképp hatalmas uradalmak keletkeztek, melyek idővel megnövekedvén, az illető várral együtt, a melyhez tartoztak, gazdát cseréltek.

A XV. század elején a legnagyobb uradalom a komáromi volt, melyhez 22—23 helység tartozott. A komáromi uradalom rendszerint a király birtoka volt, de rövid ideig mások is bírták zálogban; így 1422-ben Garai Miklós nádor, 1456-ban Széchy Dénes esztergomi érsek, 1490-ben Corvin János. Uradalmak.

A másik nagyobb uradalom a tatai volt, melyhez 4—9 helység tartozott. Eredetileg szintén a királyé volt, de az 1426—1465 közötti időben a Rozgonyi család bírta; később ismét a királyé lett. Hunyadi Mátyás Corvin Jánosnak adta, a ki 1490—92-ben bírta. 1498-tól kezdve újból a királyé lett.

Vitám várát a hozzátartozó uradalommal 1440-ben a Rozgonyi család nyeri adományul. 1444-ben azonban Ujlaki Miklósé, 1453-tól kezdve ismét a Rozgonyiaké, a kik a század végéig bírják. 1493-ban a vitámi uradalmat Egervári László horvát-szlavon bán nyerte zálog czímén, de 1496-ban elhalálozván, özvegye ismét Kanizsai Györgyhöz ment nőül s így a vitámi uradalom a Kanizsai családra szállott. Gesztes várát a hozzátartozó uradalommal 1438—1460 között szintén a Rozgonyiak bírták; később 1464-ben az Ujlakiak kezébe kerül, a kik a század végéig bírták.

Az említett négy uradalmon kívül a következő nagyobb birtokos családokkal találkozunk a XV. század folyamán a vármegye területén: a Losonczi Bánfi család 1433 előtt Igmánd, Csicsó, Kocs, Kéthely, Császár helységeket bírta, melyeket a király Hunyad váráért elcserélt; e birtokokat ezután Hédervári Lőrincz kir. lovászmester kapta Zsigmond királytól adományba. A Héderváriak ekként megvetvén lábukat a vármegyében, újabb birtokokat szereznek. Lőrincz fia Imre 1449-ben Tamástelke pusztát bírja, 1475-ben a család a két Bánhidát veszi zálogba. A Báthory család Ravaszkeszőt és Újfalut bírta, melyet 1464-ben zálogosított el. Guti Országh Mihály nádor 1460-ban ugyancsak Ravaszkeszőt bírja zálogban. A Bucsányi Korlátkői család még a XIV. században telepedhetett le a vármegyében. Zsigmond 1412-ben elzálogosította gallai pusztáját, 1498-ban Ozsvát, a vármegye főispánja, II. Ulászló királytól adományba kapja Szák és Bana helységeket; 1502—1510-ig komáromi és tatai kapitány. Péter 1519-ben Piszkén és Lábatlanon is birtokos; 1519—26-ig a vármegye főispánja.

Lévai Cseh Péter kir. lovászmester 1424-ben Zsigmond királytól adományt nyer Pobor István hetényi és Petend pusztai birtokaira.

Az Ónodi Czudar család 1410-ben Loval részeit bírja; 1439-ben Alcsi részeit zálogosítja el. A Gordovai Fáncsi családnak Szenden volt földesúri joga, de itteni részeit a kormányzó 1446-ban Bucsányi Ozsvátnak adományozza.

A Kanizsai család 1397-től 1421-ig Megyer várost bírta Für és Csicsó helységekkel együtt. A Nagylucsei család 1495-ben megkapja a magvaszakadt Ivácson Miklós jószágait (Ekel, Andrásháza, Szakállas és Lak puszta). Kálnai István fia, Benedek, 1405-ben Zsigmond királytól új adományt nyer Bagotára, több más hont- és barsvármegyei jószágokkal egyetemben.

Az ősi komárommegyei nemzetségek közül a következők voltak a XV. században nagyobb birtokosok:

A Koppány nemzetségből származó Bábonyaiak, a kik a velük rokon Akai, Hathalmi és Kovácsi családokkal együtt 1455-ben V. László királytól Bábolna, Kajánd, Kovácsi, Abostyán, stb. birtokokra nyertek adományt.

A Posár család Kávai ága 1466-ban a Kávai Harcsa családdal közösen bírja Vizvár, Káva, Szovád és Bálványos helységeket.

A Marczelházi Pozsárok 1482-ben Marczelháza, Szovát, Keszegfalva, Madar, Pat és Vék, 1485-ben Vizvár és Káva helységekben birtokosok.

Ugyancsak az egykori Koppány nemzetségi javak birtokában találjuk a Némai Kolos családot, mely egyike a vármegye legősibb nemzetségeinek. 1268—1379-ben Némát bírják. Kolos mester 1332-ben sisakdíszviselési adományt nyert, fia Jakab, kir. allovászmester 1378-ban Kis-Keszőt kapja Lajos királytól, 1379-ben Banát és Árpát, 1382-ben Millértőt. Jakab fiai 1412-ben új adományt kapnak Vas, Körtvélyestelek, Béd, Árpaföld, Porvad, Úrnépe, Nána és Dobozfölde birtokokra. 1425-ben Szovát földesurai. 1426-ban Néma, Lőrinczülése és Köves-Gyolcs pusztákat nyerték adománykép a királytól. 1386-ban Jakabot a Koppán nembeli Vasi Sidó (Zsidó) László testvérévé fogadván, a család felveszi a Vasi előnevet. Vasi Kolos László 1460-ban Ács és Hathalom birtokosa, Jakab 1519-ben Czonczón birtokos.

A Szemere nemzetségből származó Csúziak 1416-ban Kamocsa, 1436-ban Pilis, Komlós, Szent-Kozma-Demjén birtokosai, 1460-ban Hoba, Buzád és Vizesvár, 1416—60. Nyáras urai. E család túlélte a mohácsi vészt. A Szemerei családból Péter leánya, Ilona Nagyemőkei Bertalanhoz ment nőül, se házasság révén Szemere, Kamocsa, Köved és Nyárad részei a Nagyemőkeieké lesznek.

Ivácson János 1412-ben Andrásházán, 1426-ban Ekelen és Lak-Szakállason bírt földesúri joggal. 1453-ban visszakapja a Némai Kolosoktól ekeli, andrásházi, stb. részeit.

A Konkoly-Thegék a XIII. században (1260—1270.) tűnnek fel; Konkoly puszta birtokosai. 1356-ban Abát bírják. Orbán, Komárom vármegye alispánja 1438-ban új adományt nyer Konkolyra és Abára. György 1451-ben Hunyadi János kormányzótól Veres-János-Földe pusztát nyeri adományul. János 1471-ben Mercsérre és Konkolyra új királyi adományt nyer. György 1485-ben *Gyallai* előnévvel él.

A Kürthyek ősei már a XIII. században birtokosok a vármegyében.

Kaluzi Lukács leánya, Borbála, Nyéki Miklós neje, 1392-ben fiusíttatván, a kürthi és a koltai birtok fiára, Balázsra szállott, a ki felvette a Kürthi nevet. László 1485-ben Pati, majd Véki előnévvel él, László 1507-ben Kerekszállás birtokosa.

A Csóka család 1405-ben *Némai* és *Ujteleki,* 1426-ban *Verestői,* 1464—99-ben *Aranyosi* és 1486-ban *Böki* előnévvel fordul elő.

A Dinnyei Vas család 1446-ban Nagy-Bottyánban birtokos, Márton 1448-ban szolgabíró, János 1505-ben országgyűlési követ, Mátyás 1516-ban Vasdinnyén birtokos.

A Vérti család 1471-ben Marczelházán részbirtokos, Ozsvát 1485-ben Kurtakeszi előnévvel él.

A Nagygyövedi Pobor család, mely Bars vármegyéből származott át, 1419-ben Zsigmond királytól Felső-Csehit nyeri adományul. István 1424-ben elveszti hetényi és petendi javait, de 1436-ban mégis Petend pusztai birtokos.

A Szandai és Zagorhidai Tárnok család Egyházas-Szakállast (1452—68.) birta. (Dr. Csánki Dezső i. m. III. 482—534.)

Birtokviszonyok.

A török hódoltság következtében a vármegye dunántúli részében, az ősi birtokosok nagyrészt földönfutókká lettek s a mely terület nem került idegen kézbe, ott is új birtokosokkal találkozunk. A régi birtokos családok egyrésze végképp eltűnik, helyöket újak, ismeretlen származású jövevények, vagy más megyéből kiszorultak foglalják el, a kik részint királyi adomány, részint házasság, vétel, vagy sokszor erőszak útján szereztek magoknak birtokokat. A pusztulás képét legélesebben tűnteti fel az 1553. évi adóösszeírás, mely szerint a vármegye összes portáinak száma — szemben az 1495. évi összeírásban feltűntetett 2161 portával, — 506½-et tett ki, mely 36 birtokos kezében volt.

E családok a következők: Ács (Álcs) 1, Amade Mihály 3, Bakics Péter 2½, Békes Imre 2, Bornemisza János 2, Csóka Albert 2, Désy Boldizsár 9½,

Dévay János 2, Enyedy Albert 1, esztergomi érsek 189, Füssy Jakab 2, Füssy Ferencz, Felpéczi Ferencz 17, Gadóczy Mihály 1, Kapocsy Imre 15, Kávay József 4, királyi javak 134½, Kolos János 14, Kürthy Pál 3, Literatus Márton 3, Literatus Imre 1½, Muthy Lőrincz 1, Nyáry Ferencz 4, Nyulszigeti apáczák 14, Pozsár Menyhért 40, Szentpéteri János 12, Tajnay Imre 1, Ugronovics Vid 10, Ürményi Ferencz 1, Vésztői Gáspár 2, Wass István 2, Zoltay Lőrincz 2½, Zomor János 0.

Az újabb birtokosok közül a XVI. század második felében Apponyi István és János 1551-ben Radványon, Lábatlanon, Kurtakeszin, Piszkén, Apáczatelken, 1559-ben István Lábatlanon birtokos. A Bajcsyak 1585-ben Szilason, a Galántai Balogok 1540-ben Almáson, 1589-ben Eklen, Désházy István (1529—30.) főispán Bagotán, a Dersffyek 1559-ben Lábatlanon és Piszkén, Erdeögh István 1578-ban Nagymegyeren, az Erdőhegyiek 1540-ben Füzitőn és Almáson, Gadóczi Farkas Márton 1560-ban Keszegfalván, Hrussói Jeromos özvegye 1551-ben Radványon, Kurtakeszin, Virten, Szerdahelyi Imreffy 1526-ban Bábolnán, Baranyavári Istvánfi Miklós alnádor 1558-ban Lábatlanon, a Kereskényiek 1570-ben Gyallán, Nyáry Ferencz 1551 előtt Radványon, Kurtakeszin és Virten birtokosok, az Ordódyak 1534-ben Bagotát szerzik. A Szilasi Pázmányok 1598-ban Lakon, Szentmiklósi Pongrácz Gáspár 1551-ben Kurtakeszin, Radványon, Virten, 1559-ban Lábatlanon, Piszkén, a Sárkányok 1584-ben Csúzon, Jászfalun és Szemerén, a Semberiek 1581-ben Csúzon, Sóky György 1589-ben Madaron és Marczelházán, a Tessényiek 1584-ben Jászfaluban, Thúry György 1567-ben Andrásházán és Kis-Keszin, a Zakál család 1561-ben Nagymegyeren voltak birtokosok.

A XVII. század birtokviszonyairól az 1622., 1643. és 1693. évi összeírások nyújtanak némi tájékozást.

Sajnos, ezek az összeírások is felette hiányosak, mert nagyon sok helységnél nem tűntetik fel a birtokosok neveit, sőt egyes járások is hiányoznak az összeírásból. 1622-ben a törökök hódoltságában levő helységek közül Udvard az esztergomi erseké, Madar a Pozsár családé, Szemere, Jászfalu, Kolta, Für, Csúz, Kürt, Baromlak, Anyala, Naszvad, Szimő, Martos az esztergomi érseké, Marczelháza Pozsár Lukácsé, Szent-Péter a komáromi váré, Hetény az esztergomi érseké, Szőny a komáromi váré, Császár Nyáry Miklósé, Mocsa az esztergomi érseké, Kisbér Nyáry Miklósé, Tata, Baj a tatai váré, Bánhida és Kocs Nyáry Miklósé, Mór Nádasdy Pálé, Neszmély és Almás a komáromi váré. A szabad helységek közül, melyek nem voltak a törökök kezében, Nagy-Tany a komáromi váré, Nagy-Keszi, Kis-Keszi és Lél több nemesé, Néma és Ásványtő a szentmártoni főapáté, Csicsó, Nagymegyer és Izsap a komáromi váré, Egyházasszakállas több nemesé, Apáczaszakállas az apáczáké, Zémő az esztergomi érseké, Kamocsa és Vizvár a Csúzy, Szentmihályi, Szentpétery és Gúta családoké, Várbogya és Megyercs a komáromi váré, Bicske Széchy Györgyé és Batthyányi Ferenczé, Gyuró és Vereb Jakussith Andrásé, Farma Nyáry Miklósé. (Fényes Elek : Komárom vm. 63. l.)

A XVII. század első felében a Csákyak, az Esterházyak, a Nádasdyak és a Zichyek szereztek birtokokat a vármegye területén. Esterházy Miklós nádor 1632-ben és 1636-ban Nagymegyeren, Izsapon és Keszin birtokos. A Csákyak közül László, Komárom vármegye főispánja (1642—46.), Tata örökös kapitánya, Gesztest szerzi. Zichy Pál még II. Ferdinánd király uralkodása alatt zálogjogon szerzett a kamarától Komárom várához tartozó hét helységet, ezeket azonban III. Ferdinánd a zálogösszeg megtérítése mellett, gróf Puchaim János Kristófnak engedte át, 1657 után azonban Puchaim Adolf a komáromi várhoz tartozó összes jószágokat, négy helység kivételével, gróf Zichy Istvánnak 57.818 frtban lekötötte. 1659-ben I. Lipót király a zálogba adást megszüntetvén, a komáromi uradalmat gróf Zichy István győri főkapitánynak adta.

Az 1643. évi összeírás adatai szerint a tatai uradalmat gróf Zichy Ferencz bírta; ehhez Tata, Baj, Szomód, Bánhida és Naszály tartozott. A gesztesi gróf Csáky Lászlóé volt, s ehhez Császár, Környe, Szend, Dad, Nagyigmánd tartozott. Ezen kívül még a következő nagyobb birtokosok voltak a vármegyében : a veszprémi prépost Kisbért, gróf Zichy István Kocsot, Szápáry András Banát bírta, az utóbbi 1638-ban Bábolnán és Kajándon is birtokos volt.

Gróf Nádasdy Ferencz Szák, Mór, Bokod és Szent-Erzsébet helységeket birta, melyek ekkor közigazgatásilag szintén Komárom vármegyéhez tartoztak.

A törökök kiűzetése utáni korszak birtokviszonyairól az 1693. évi összeírásból nyerünk némi tájékozást. Ez összeírás szerint csak ezer lakosa volt a vármegyének; a vármegye ama része, mely a Vágdunán túl esett, vagyis a mai udvardi járás, nagyrészt elpusztult, hasonlóképp a dunántúli rész is, csak a Csallóközben és Igmánd vidékén találunk elszórtan helységeket. A vármegye dunántúli részében: Környe, Dad, Igmánd, Szend, Császár, Ászár és Ács gróf Esterházy Ferenczé volt, Kisbér a győri káptalané, Neszmély és Almás a komáromi generalátushoz tartozott, Lábatlan a Nedeczky és a Huszár családok birtoka volt. A Nagybaráti Huszár család 1678-ban nyert adományt Lábatlanra, Virtre, Radványra és Piszkére, zálogjogon a keszegfalusi kastélyt is bírta. A Nedeczkyek Lábatlanon kívül 1690-ben Virten és Radványon és a Lábatlanhoz tartozó pusztákon is birtokosok voltak. Szőny, Kocs a gróf Zichy családé, Ete a komáromi jezsuitáké, Héreg és Mocsa az esztergomi érseké volt. A Ghyczyek 1676-tól kezdve Nagyigmándon birtokosok. Tata, — Tarján, Szomód, Mány, Bokod, Naszály és Baj helységekkel — a Hochburg-féle uradalomhoz tartozott. A tatai uradalom 1697 ben Krapff Ferencz József haditanácsos birtokába került. A csallóközi falvak közül Csicsó gróf Zichy Istváné, Thuri-szakállas gróf Amadéé, Szímő, Gúta az esztergomi érseké. Az udvardi járásban Szent-Péter a komáromi generalátusé, Madar részben a jezsuitáké, részben a Pozsár családé, Kürt, Udvard, Naszvad és Martos az esztergomi érseké, Für, Csúz a báró Ghyllányié, Bagota az Ordódy családé.

A szatmári békekötés utáni korszakban ismét számos birtok cserélt gazdát. A tatai uradalmat 1727-ben gróf Esterházy József vette meg 343.523 frtért a báró Krapff családtól, melyre 1746-ban királyi adományt eszközölt ki. Gyulay Ferencz 1716-ban a Posár család férfiágának magvaszakadtával Keszegfalvát, Madart és Patot nyeri királyi adományul. Konkoly-Thege János és neje 1727-ben a komáromi Csajághy kuriába, továbbá Bök, Örkény, Újtelek, Vidaháza, Aranyos és Kamocsa helységekben levő birtokrészekbe iktattatnak. A Nedeczkyek is számos birtokot szereztek, így Nagy-Kesziben, egyesség útján, 1755-ben Karván, Piszkén, Bikalon, Virten, Radványon nyertek részbirtokokat a gróf Gyulay családtól (Nedeczky Gáspár: A Nedeczkyek. 455. lap); a gróf Zichy család Szőnyt bírta, melyet 1734-ben Stegner Mátyásnak adott haszonbérbe.

Nagy vagyonra tett szert az Ikladi Szluha család is. Ferencz a vármegye alispánja, 1715-ben nádori itélőmester, bárói rangra emeltetett; 1716-ban Szemerén bírt földesúri joggal, 1728-ban Ógyalla és Újgyalla birtokába iktattatott. György grófnak Gadóczon hat kúriája volt.

Az állandó katonaság intézménye az új közterheknek minél szélesebb mértékben való megosztását tette szükségessé, mely czélból III. Károly király 1723-ban, majd 1732-ben az egész országra kiterjedőleg nemesség-vizsgálatokat rendelt el. De e munkálatok nem nagy eredményre vezettek, ezért 1754—55-ben újból országos nemesi összeírás rendeltetett el, melynek tulajdonképpeni czélja az volt, hogy a kormány az ország területén lakó kiváltságos osztály számát illetőleg tájékozást nyerjen. Ez összeírás szerint Komárom vármegye területén 1156 nemes találtatott, ebből 670 volt birtokos és 486 volt armalista.

A XIX. század elején a vármegyei összes nemesség számát 12.697-re tehetjük, míg Komárom városában, hol a XVIII. század végétől kezdve mindegyre több nemes család talált otthonra, a nemesek száma 2212 lelket tett ki, vagyis a város összlakosságából egy nyolczadrész tartozott a kiváltságos osztályhoz.

1848-ban, közvetetlenül a nagy átalakulások előtt, a vármegye területén a következő uradalmak állottak fenn: a tatait és gesztesit gróf Esterházy Miklós, az almásit és a szőnyinek egy harmadát gróf Zichy Miklós, két harmadát gróf Zichy János örökösei bírták. A nagymegyeri, vagy csicsói gróf Zichy Istváné, a kisbéri gróf Batthyány Kázméré, a gútai és az érsekújvárinak a vármegyében fekvő része az esztergomi érseké volt.

Ezenkívül még nagyobb birtokosok voltak: Pálffy Antal herczeg Madar és Marczelháza (a bátorkeszi uradalom tartozéka), gróf Sándor Móricz (Szomor), herczeg Lichtenstein Alajos (Ács, melyet 1824-ben vett meg Esterházy

Károlytól), gróf Esterházy Vinczéné (Apácza-Szakállas), a szentmártoni főapát (Tömörd, Ölbő, Kis-Keszi), az esztergomi káptalan Izsa, a bábolnai kir. ménes-intézet (1807 óta áll fenn), gróf Hunyady József (Kamocsa).

Alább közöljük a vármegye nemes családait, különös tekintettel azokra, melyeknek sarjai a közpályán szerepeltek, s a melyek 1848 előtt a vármegye területén birtokosok voltak.

Abrahám. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Aranyossy (Aranyosi). Törzsökös komárommegyei család, melynek ősei 1290-ben kaptak királyi adományt egy komárommegyei birtokra. Hogy ez a birtok Aranyos volt-e, mely később Felaranyos, Ontopa, Vidaháza és Bök pusztákkal együtt a család tulajdona volt, okmányilag nem igazolható. Tamás 1437-ben egyezkedik Kistanyi Lőkös Mátyás fiaival. Kálmán 1469-ben 11 arany forintért Aranyosi Andrástól és rokonaitól egy birtok-részt vesz meg. Gáspár, a kit az oklevelek írástudónak mondanak, 1511-ben Aranyoson egy Úthosszaföld nevű birtok ura volt. Pál és Mátyás 1744-ben Aranyoson birtokosok. A XIX. század első felében Aranyoson volt birtokos. Tagjai közül Dénes 1848-ban szolgabíró, ennek fia, Dénes főszolgabíró (1867.), később ügyvéd Tatán. László († 1905.), a »Király József«-féle alapítvány ügyésze. C z í m e r (színjelzés nélkül): sziklán épült vár-torony kapujában görbe kardot tartó könyöklő kar.

Asztalos. Eperjessy János és neje, valamint gyermekei, továbbá rokona, A. János 1646-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet 1647-ben hirdettek ki Pozsony vármegyében. 1728-ban már Komárom városában birtokos. Az 1754—1755. évi összeírásban Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. Tagjai közül István 1848 előtt Komárom vármegye táblabírája. Móricz († 1884.) megyei ügyész. Aba mint szolgabíró kezdte pályáját Komárom vármegyében, majd törvényszéki ülnök, utóbb törvényszéki bíró lett s mint kúriai bíró ment nyugalomba. István Pest vármegye szolgabírája. Béla ez időszerint Komárom vármegye főjegyzője. C z í m e r : kékkeretű vörös pajzsban zöld halmon hatágú aranycsillag és ezüst félholdtól kisért ágaskodó természetes színű farkas, előlábaival harczi csákányra támaszkodva. Sisakdísz : kinövő, vörösruhás, sárgazsinóros és öves, vöröskucsmás magyar vitéz, jobbjában három búzakalászt tartva, balját csipőjén nyugtatva. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Antal. E családból György 1731-ben Érseklélen birtokos. Az 1754—1755. évi nemesi összeírásban István, János és Gergely vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. Tagjai közül Gábor (szül. 1843.), 1896 óta a dunántúli ref. egyházkerület püspöke, komáromi lelkész. Géza (szül. 1866. Tata), ref. tanár Pápán.

Bajcsy (Bajcsi). Régi komáromvármegyei család, melylyel első ízben a XVI. század második felében találkozunk. 1585-ben János Szilason birtokos, birtokát egyesség útján nagybátyjának, Sebestyénnek engedi át Ürögdön bírt részjószágaiért cserébe. 1614-ben István, 1643-ban Katalin Szilason, 1626-ban István Bajcson volt birtokos. Idővel Nyitra vármegyébe költözködött. József, a ki Nyitra-Ivánkán volt birtokos, 1753-ban jószágát elcserélte Barinay Teréz baromlaki javaival, ekként a család ismét Komárom vármegyében telepedett le. Az 1754—1755. évi összeírásban Sándor, Jakab, Pál, Mihály, István, János és József szerepelnek Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Balogh (Galántai). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A család már 1540-ben Almáson, 1589-ben Ekelen birtokos. Tagjai közül kiváló szerepet játszott János 1794-től II., 1806-tól I. alispán, az 1792., 1796., 1802., 1806., 1807. és 1808. évi országgyűlésen Komárom vármegye követe.

Balogh. Veszprém vármegyéből Csögle községből származik. Ádám 1610-ben nyert nemeslevelet, melyet 1611-ben hirdettek ki Győr vármegyében. A család egyik ága 1790-ben Komárom vármegyében telepedett le, hol Csepen volt birtokos ; Pozsony vármegyétől nyert nemesi bizonyítványát 1805-ben mutatta be. István 1832-ben nyert bizonyítványt Komárom vármegyétől. Imre jelenleg az ógyallai járás főszolgabírája. C z í m e r : kékben, hármas zöld halom középsőjén repülésre kész fehér galamb, csőrében zöld koszorúval. Sisakdísz : görbe kardot tartó vörösmezű könyöklő kar. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Barcza (Nagy-Alásonyi). Veszprém vármegyéből származó család, mely idővel Nemes-Vid veszprémvármegyei és Csabdi fejérvármegyei helységekben szerzett birtokokat. György 1681-ben Kemenes-Szent-Mártonban (Vas vármegye) volt birtokos. György 1742-ben Kis-Unyomban, Péter, Zsigmond és István 1751-ben Nemes-Magasiban volt birtokos. Vas vármegyétől nyert nemesi bizonyítványát 1820-ban mutatta be Győr vármegyében, hol Enesén telepedett le. Komárom vármegyében csak később Naszály helységben szerzett birtokokat. Tagjai közül István († 1862.) részt vett az 1809. évi nemesi felkelésben. Zsigmond 1848-ban nemzetőri százados, majd Veszprém vármegye főszolgabírája. II. Zsigmond († 1852. Téten) mérnök. Géza 1869—1872-ig a tósziget-csilizközi járás főszolgabírája, jelenleg ügyvéd és birtokos. II. István 1848-ban nemzetőr, később ügyvéd, majd főszolgabíró. Gyula ügyvéd és enesei földbirtokos. Béla jelenleg devecseri, Géza téti, Dezső győri ügyvéd. — C z í m e r : kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó leveles aranykoronán könyöklő pánczélos kar három zöldszárú és levelű piros rózsát tartva. Sisakdísz : pajzsbeli kar. — Takarók : kékarany—vörösezüst.

Bangya. A család Trencsén vármegyéből származik. Philo János és Zakariás 1638-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól. Zakariás unokája, Farkas vette fel a B. családnevet. A XIX. század első felében Kolthán volt birtokos.

Baranyay (Bodorfalvi). Első ismert őse Bodorfalvi v. Zákacsfalvi, másképp Zákosfalvi B. Lajos, a ki I. Ulászló királytól 1440-ben Baranya vármegyében két pusztát nyert királyi adományul, ú. m. Bodorfalvát és Zákosfalvát. Unokája, Pál, 1526-ban Mohácsnál esett el.

Ennek fia, Pál, Szeged várának bevétele alkalmával (1542.) török fogságba került. Fia, Gáspár Rákóczi Zsigmond és Báthori Gábor udvarában szolgált, 1618-ban azonban odahagyva állását, a Felvidékre jött, hol Wesselényi Ferencz a Bistricza várhoz tartozó jószágok prefektusává nevezte ki. Fiát, Zsigmondot 1641-ben gróf Esterházy Miklós a török nagyvezérhez küldötte követi minőségben. 1653-ban az érsekújvári várban lévő trencséni lovasság ezredese. Fia, Gáspár 1685-ben Érsekújvár megvételekor tüntette ki magát. 1699-ben királyi adományba kapja Kurtakeszit. 1701-ben új királyi adományt nyer a baranyavármegyei ősi birtokokra. 1710-ben a kuruczok által elfogatván, Bercsényi táborába került s annak udvari prefektusa lett, de 1711-ben odahagyva a kuruczokat, kegyelmet nyer. György 1697-ben Komárom vármegye alispánja, 1701-ben újból alispán. Gáspár fiai közül: János a kuruczvilágban a francziákhoz pártolt, de 1715-ben kegyelmet nyervén, hazajön. 1717-ben a Határőrvidékre rendeltetvén, 1735-ben ezredes, 1748-ban lovassági tábornok és egy huszárezred tulajdonosa lesz. Imre királyi táblai ülnök. (1732—1766.) II. János 1772-ben a 2. huszárezred ezredese, 1779-ben vezérőrnagy. Imre fia, József, 1778-ban Ács, Ekli, Néma és Keszi helységekben volt birtokos. János ezredes és későbbi tábornok fiai, Mihály és Imre Váczon végezték tanulmányaikat, de alkalmasint még gyermekkorukban elhaltak, mert utódaikról nincsenek adataink. A családot a fenti Imre, kir. táblai ülnök két fia, János és József terjesztette tovább. Géza, jelenleg Kurtakesziben birtokos, a Komárom Vármegyei és Városi Múzeum-Egyesület igazgatója stb. C z í m e r : ezüstben zöld halmon természetes szinű daru, felemelt jobb lábában kavicsot tartva.

Baráth. Az 1754—1755. évi összeírásban e családból István özvegye, Bessenyei Judit és fia, Farkas, továbbá András, János, Ádám, Miklós, Péter és Pál vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Nagy-Megyer helységben volt birtokos.

Barlanghy. B. Ferencz nagyszombati városi tanácsos, 1755-ben nyert czímeres nemeslevelet. C z í m e r : kékben, előlábaival ezüstgolyót tartó aranyoroszlán. Sisakdísz : pajzsalak növekvően. Takarók : mindkét felől kékarany.

Barthalos. E családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban János és Imre szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt.

Bathó. B. György, Mihály, Ferencz és Sándor 1625-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1626-ban Esztergom vármegyében hirdettetett ki. A család idővel Bars és Komárom vármegyékben telepedett le, az előbbi vármegyében 1773-ban, az utóbbiban 1826-ban hirdettette ki nemességét. Barsban Fajkürtön, Komáromban Csúzon volt birtokos. Tagjai közül Bálint († 1900.) kir. tanácsos, országgyűlési képviselő, majd Komárom vármegye alispánja. Lajos ez idő szerint vármegyei aljegyző, Béla budapesti ügyvéd, Aladár Csúzon gazdálkodik. C z í m e r : hasított pajzs. Elől kékben arany oroszlán. Hátul kékben, két kék rózsával megrakott ezüst harántpólya. Sisakdísz : feketével és aranynyal haránt vágott és alsó részen két vörös liliommal megrakott sasszárnyból kinyuló, kardot markoló kar. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Batthyány (Németújvári, gróf). A család multját a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Lajos nádor 1755 után Kisbért szerzi meg a hozzátartozó uradalommal, hol Tivadar gróf 1790-ben cserépedény- és kelmefestőgyárat alapított, utána az uradalmat Kázmér gróf (született 1807., † 1854.) 1848-ban Baranya vármegye főispánja, majd kormánybiztos és a függetlenségi nyilatkozat után külügyminiszter, örökölte.

Beckers (Westerstetteni, gróf). A család Bajorországból származik. 1714-ben birodalmi nemességet, Henrik Antal 1738-ban birodalmi lovagi rangot nyert, melybe 1741-ben beiktattatott. Károly Ágost 1790. szeptember 24-én birodalmi grófi rangra emeltetett B. József cs. kir. vezérőrnagy, József nádor hadsegéde, az 1802. évi XXXIII. t.-czikkel honfiusíttatott. A XIX. század első felében Alfréd Jászfaluban volt birtokos. C z í m e r : harántosan felnegyedelt pajzs, szivpajzszsal és fekete pajzsfővel, abban koronás haladó ezüstoroszlán. A koronás vágott szivpajzsban alul kékben aranyliliom, felül ezüsttel és vörössel hasítva. A nagy pajzs : 1. felül : ezüsttel és vörössel koczkázva, 2. elől : aranyban befelé fordult koronás fekete sas, 3. hátul : vörösben befelé fordult ezüstsas. 4. alul : kékben, hármas zöld halmon haladó fehér kos. Három sisak. Sisakdíszek : I. befelé fordult fekete sas. II. (középső) ezüstszivekkel megrakott vörös és vörös szivekkel megrakott ezüst nyilt szárny közt szivpajzsbeli liliom. III. vörössel és ezüsttel koczkázott két ormány közt koronás aranyoroszlán. A pajzsot hermelin bélésű vörös palást övezi. Pajzstartók : mindkétfelől természetes szinű leopárd.

Beliczay (Jeskófalvi). B. alias Nemes Ádám 1672 márczius 7-én nyert czímeres nemeslevelet Lipót királytól, mely 1672-ben hirdettetett ki Turócz vármegyében. A család nemességét 1680-ban és 1776-ban Nyitra, 1755. november 7-én Bars, 1782-ben és 1828-ban Bihar, 1838-ban Komárom vármegyében hirdettette ki. A család egyik ága Nyitra vármegyéből Budára költözött. Ádám és József, Mátyás fiai, Ferencz és János, hasonlókép Mátyás és János budai lakosok, Márton Ferencz és János zsámbéki, Ferencz tárnoki lakos 1802-ben, végül Imre pesti lakos és fia, Béla, 1839-ben Pest vármegye nemeseinek sorába felvétettek. Tagjai közül Miksa 1837-ben Bihar vármegye alispánja. A család a XVIII. század közepén telepedett le Komárom vármegyében. Ez ág sarja, Jónás (született 1764. november 10-én Kocson, † 1845. deczember 19.) kemeneshögyészi ágost. hitv. evang. lelkész és esperes 1837-ben Vas vármegye nemesei sorába iktattatott. Unokája, Gyula, (szül. 1835., † 1893.) zeneiró és tanár. Endre ez időszerint kir. kulturmérnök Komáromban. C z í m e r : hasított pajzs. Elől : vörösben, a vágási oldalra támaszkodó fekete sas, hátul hármas zöld halom középsőjén álló, jobb lábában golyót tartó természetes szinű daru. Sisakdísz : a daru. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Bédy (Beddy) Pál 1698-ban Komárom vármegye szolgabírája volt. Az 1754—1755. évi összeírásban István (2), Gergely özvegye, Both Katalin, fiai, Imre és László, továbbá Benedek özvegye, Kossa Ilona, szerepelnek a vármegye nemeseinek névsorában. C z í m e r :

zöld halmon álló természetes színű daru, felemelt jobb lábában kavicsot tartva. Sisakdísz: pajzsbeli daru (színjelzés nélkül).

Bende (máskép Hodosi). A pozsonyvármegyei csallóközi Hodos községből eredő család. A XVII. század elején 1604-ben már Hont vármegyében találjuk. János 1699—1708-ig Nógrád vármegye szolgabírája, 1709-ben II. alispán. Tagjai közül József van felvéve az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Bereczk. A család 1618-ban Nagymegyeren volt birtokos. Az 1754—1755. évi országos összeírásban a családból István van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Bereczky. E család tagjait 1654-ben Komárom vármegye nemeseinek sorában már említik. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban János, Mihály, Sámuel és Ádám vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába. A XIX. század első felében Csep helységben volt birtokos.

Bese. E család tagjai közül János (szül. 1765-ben Ógyallán) különösen utazásaival tette ismertté nevét. Utazásai közül, melyek Kelet-Indiára és Madagaszkárra is kiterjedtek, legnevezetesebb volt az 1829. évi útja a Kaukázusban Humboldt kiséretében. B. János az »Ogyallai« előnevet használta.

Boday. 1745-ben és 1768-ban Komáromban birtokosok. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály özvegye, Ráczkevei Zsuzsa, továbbá fiai: Mihály, József, Sámuel és János, valamint György vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A XIX. század első felében Kis-Igmándon volt birtokos a család.

Bossányi (Nagybossányi és Nagyugróczi). A család a Divék-nemzetségből származik. Őse, Folkomár comes a XIII. század közepén élt, a ki IV. Béla királytól Bosán földet kapta cserébe bizonyos turóczvármegyei birtokokért. Fai, Divéki Bán és Kozma, 1275-ben osztoztak nyitra- és trencsénvármegyei birtokaikon. Bán fia, Barleus, és testvérei, Budmer (1277—1298.) és Iroszló (1277—1316.), IV. László királytól megerősítő levelet nyertek Bosán birtokára. Bán négy fia közül Barleus, Iroszló és Budmer fiai terjesztették tovább a családot. A XVII. században Komáromban is birtokos volt. Tagjai közül (János † 1622.) Komáromban telepedett le. Gábor 1600-ban komáromi alkapitány. János fia, Mihály 1635-ben Bars vármegye alispánja, bárói rangra emeltetett, ága azonban Juliannával (1776.) kihalt. János 1604-ben, 1608-ban és 1618-ban Nyitra vármegye követe. Gábor 1681-ben, 1715-ben és 1722-ben Nyitra vármegye követe.

Both (Bajnai). B. András Mátyás király hadvezére és később (1505—1511.) horvát bán, 1502-ben Lábatlanon, 1511-ben Szent-Mihályon és Kis-Igmándon birtokos. Ily nevű család tagjai közül István (3), László (2), Mihály, Pál (2), János, Péter, Ferencz (2) és Sámuel vannak felvéve az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásba Komárom vármegye nemeseinek sorában.

Bozóky. A család 1669-ben nyert czímeres nemeslevelet. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Brogyány (Brogyáni). Bars vármegyéből származik. Első ismert őse, Salamon, az 1447. évi országgyűlésen Bars vármegye követe. Idővel átköltözött Nyitra és Trencsén vármegyékbe. József 1732—1773-ban Brogyánban birtokos.

Bugár. B. András, neje Szalay Ilona, gyermekei: András, Zsuzsánna és Judit 1713 szeptember 27-én nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból János és Pál vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Buzás. E család 1702-ben Neszmélyen és Radványon volt birtokos.

Csajághy. Komárom vármegyének legrégibb adományos családai közé tartozik. 1655-ben Keszegfalván és Abán birtokos. György és fia, Mihály, 1662-ben egész udvartelekre nyertek nádori adományt Nagy-Megyeren, ugyanez évben György Gyalla puszta felét nyerte királyi adományul. Mihály 1675-ben Bábolnán, Máté 1749-ben Gyallán és Alsó-Konkolyon birtokos. A XIX. század első felében Csepen bírt földesúri joggal. Tagjai közül János II. Rákóczi Ferencz hadseregében ezredes volt. E család ivadéka Laura, Vörösmarty Mihály költő neje. Hozzá írta egyik legkitünőbb versét »A merengőhöz« czíműt. Sándor (szül. 1810., † 1860.) csanádi püspök, egyházi író.

Császár. A család a XIX. század első felében Bogyán volt birtokos.

Cseh (Vinári). Cs. Ferencz 1676-ban igmándi részjószágát Csapó Györgynek elzálogosítja. József 1743-ban kömlödi birtokos. 1780—1790-ben Komáromban kuriális nemesek voltak.

Csejthey. Cs. Ádám 1732-ben Aranyoson, Örkényen, Bökön, Újtelken, Vidaházán és Téken birtokos. 1755—1774-ben Nagy-Igmándon találjuk a családot. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban István (2), Zsigmond, János és Ádám (2) vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Csényi. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Gáspár van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Cséney. A család a XIX. század első felében Megyercs helységben volt birtokos.

Csetke (Chetke, Chepke). Tagjai közül Mihály 1582-ben a család nemességét megújító czímeres levelet nyert. Első ismert őse János, a ki 1526 táján élt. Idővel Liptó, Fejér és Komárom vármegyékben szerzett birtokokat. Liptóban Lehotán, Fejérben Baracskán volt birtokos. Egyik ága Komáromban telepedett le, hol 1743-ban hirdettette ki nemességét. Midőn Rév-Komáromi Cs. Mihály és özvegy Baracskai Cs. Sándorné 1843-ban Fejér vármegyétől nemesi bizonyítványt kapnak, e nemesi bizonyságlevélben utalás történik az 1743. évi nemesség kihirdetésére.Tagjai közül Mátyás (1820—1830.) vármegyei táblabíró. Mihály 1848—1849-ben a komáromi nemzetőrség őrnagya († 1852.), Béla jelenleg naszályi birtokos és nagybérlő. Czímer: vörösben, hullámzó vízen jobbfelé úszó vadlúd, hátulról

irányzott nyillal átlőtt nyakkal. Sisakdísz: czölöpösen állított, görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: vörösarany—kékezüst.

Csóka (Aranyosi). E családot 1622-től kezdve Aranyoson találjuk. 1700-tól Aranyoson, Bogyán, Szilason, Örsön és Nemesócsán birtokosok. Györgyöt 1731-ben Bökön, Újtelken és Aranyoson, 1735-ben Örkén találjuk. 1746-ban Nemes-Ócsán rétet szerez. Az 1754—1755. évi összeirásban a Cs. Ádám, István (2), János, Péter, Mihály és Antal vannak Komárom vármegye nemeseinek sorába felvéve. A család a XIX. sz. első felében Szilas helységben volt birtokos.

Csongrády (Gálospetri). A család Erdélyből származik s idővel átszármazott Nyitra, Esztergom és Komárom vármegyékbe. Első ismert őse István, a ki Érsekújvár visszavétele alkalmával kitüntette magát s ezért 1685-ben magyar nemességet nyert. Tagjai közül István († 1830.) érsekújvári birtokos. Farkas, a mult század elején a ref. egyház gondnoka Nagy-Enyeden. III. István 1848—1849-ben nemzetőrfőhadnagy, később magyarszölgyéni körjegyző. († 1889.) Béla jelenleg ászári tanító. Czímer: kékben, leveles aranykoronán könyöklő kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: kardot tartó kinövő aranyoroszlán, a kardon átütött török fővel. Takarók: vörösezüst—kékezüst.

Csorba (Alsóborsai). A család a pozsonyvármegyei Alsó-Borsáról származik, honnan a XVIII. század elején telepedett le Komárom vármegyébe. Ferenczet és Jánost 1725-ben Andráshida puszta birtokába iktatják. A család 1722-ben nyert nemesi bizonyságlevelet. Kolosnéma, Nagytany és Nemesócsa helységekben volt birtokos. Nemességét 1833-ban igazolta Komárom vármegyében. Tagjai közül János († 1868.) 1848-ban vármegyei ügyész; Zsigmond († 1879.) 1848—1849-ben nemzetőr; József 1848 előtt császári tiszt, 1848—1849-ben honvédkapitány, ez idő szerint nemesócsai birtokos. Czímer: vörösben zöldalapon egymással szemközt ágaskodó két arany oroszlán, melyek közül a jobboldali kardot tart átütött török fővel, a baloldali pedig lobogót. Sisakdísz: nyakán nyillal átlőtt kiterjesztett szárnyú sas. Takarók: kékarany—vörösezüst.

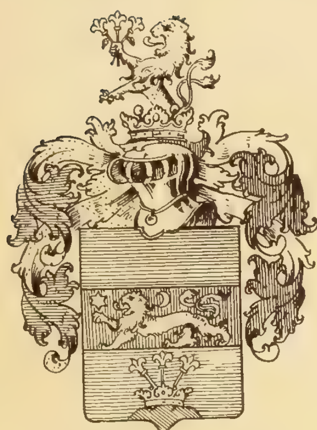
Csontos. E családdal 1617-ben találkozunk első ízben. Tagjai Ekelen és Megyercsen voltak birtokosok. 1622-ben Komáromban laktak. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeirásban e családból Mihály özvegye, továbbá fiai: István, János és Mihály, valamint János vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A XIX. század első felében Megyercs helységben volt birtokos.

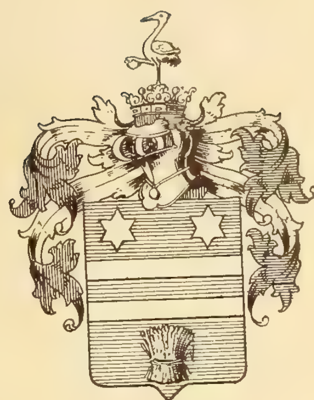
Csúzy (Csúzi és Szentmihályi). A Szemere-nemzetségből származó család. Őse Sándor (1247.), kitől a leszármazás szakadatlan. János 1327-ben a velenczeiek elleni háborúban a magyar sereg egyik vezére volt. A család ősi birtokai Kürth, Lóth, Szemere és Csúz voltak. Mihály 1416-ban Csúz és Szemere birtokosa. 1529-ben Csúzon kívül Jászfalut, Kamocsát és Keszit bírja. János és Menyhért örökösei 1540-ben Csúzra új adományt nyernek, hol 1848-ig földesúri joggal bírtak. Ezenkívül 1659-ben és 1734-ben Vízvár pusztán, 1701—1718. Kamocsán. A XIX. század első felében Ógyallán, Jászfaluban voltak birtokosok. Ó-Gyallán 1848-ig a családnak szivargyára állott fenn. Tagjai közül János 1569-ben alországbíró. Gáspár 1764-ben helyettes, 1765-től 1772-ig I. alispán. Pál (szül. 1832.) cs. és kir. kamarás Felsőzsemberben, nővére, Camilla, Keszegfalván birtokos. Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó, jobboldalra fordult szarvas, a nyakán hátulról jövő nyillal átlőve. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Takarók: kékarany-kékezüst.

Darányi (Puszta-Szent-Györgyi és Tetétleni) Komárom- és Pestvármegyebeli nemes-család. Tagjai közül Ignácz szül. 1849 január hó 15-én, Budapesten. Valóságos belső titkos tanácsos, m. kir. földmivelésügyi miniszter. A dunamelléki ref. egyházkerület főgondnoka, a komáromi református egyházmegyének tiz éven át volt gondnoka, jelenleg pedig tiszteletbeli gondnoka. A Lipót-rend nagykeresztese és az első osztályú vaskorona-rend vitéze, számos külföldi rendjel nagykeresztese. Komárom város és számos egyéb magyar város díszpolgára; Duna-Örs birtokosa. A komárommegyei gazdasági egyesület tiszteletbeli elnöke. — Atyja Ignácz, anyja Földváry Borbála (földvári és bernáthfalvi). Idősb D. Ignácz (született 1811-ben, Kecskeméten, † 1877.) kiváló nemzetgazda volt és az újra megalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület működésében annak idején tevékeny részt vett. 1861-ben Pestvármegye táblabírájává neveztetett ki és a későbbi időkben is szerepelt Pestmegye közgyülésén. Czímer: Három arany buzakévével megrakott vörös paizsfő alatt, kékben, zöld alapon, természetes szinű daru, fölemelt jobb lábában követ tart. Sisakdísz: paizsbeli daru. Takarók: kékezüst és vörösarany. Jelmondat: »Ordo et solertia.«

Esterházy (Galántai, gróf és herczeg). A család a Salamon nemzetségből származik. Első ismert őse Mokud, 1186.) III. Béla király pristaldusa. Ősi fészke a Csallóköz. A XVI. században mindegyre jobban emelkedik. Benedek fia, Ferencz (1580.) Pozsony vármegye alispánja, kinek Illésházy Zsófiától négy fia született. Köztük Miklós nádor, a ki 1632-ben és 1636-ban Nagymegyeren, Izsapon és Keszin birtokos. Miklós nádor 1613-ban testvéreivel együtt a bárói, 1626-ban grófi rangra emeltetett. Ő alapította a fraknói ágat, melyből Pál nádor 1687-ben herczegi rangra emelkedett. Antal, a vármegye főispánja (1703—1709.) kurucztábornok, 1705-ben szenátor, 1706-ban dunántúli főkapitány. József országbíró 1727-ben vette meg a tatai uradalmat a báró Krapff-családtól. József és ifj. Ferencz 1732-ben királyi adományt nyertek a gesztesi uradalomra, mely a II. Rákóczi Ferenczet a számkivetésbe is követő Esterházy Antalé volt († 1722 augusztus 10. Rodostóban). József 1708 augusztus 20-tól Komárom vármegye főispánja, 1733-ban horvát bán, 1741-ben országbíró. († 1748.). A fraknói grófi ágat, melyet Miklós nádor fia, Ferencz (szül. 1641., † 1685.) alapított, utóda Ferencz tárnokmester († 1758.) terjesztette tovább. Fiai közül Miklós (szül. 1711., † 1764.) oroszországi követ és koronaőr, az idősebb vagy tatai, ifjabb fia, Ferencz (szül. 1715., † 1785.) az ifjabb vagy cseklészi ág megalapítója. A tatai ágból Miklós (szül. 1804., † 1885.) cs. kir. kamarás, val. b. t. tan. fiai: Miksa (szül. 1837., † 1883.) a Magyar Athletikai Club elnöke. Miklós József (szül. 1839., † 1897.) a tatai versenypálya létesitője. A fent említett Miklós testvére, Pál (szül. 1805., † 1877.) a pápa-ugodi hitbizomány alapítója. Fiai közül Móricz (szül. 1856., † 1900.) Veszprém vármegye főispánja (1885—1898.),

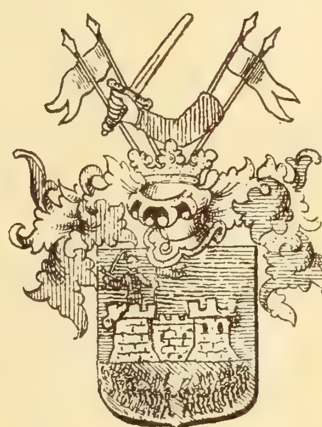

FÁY

FEJERVARY

FOLLINUS

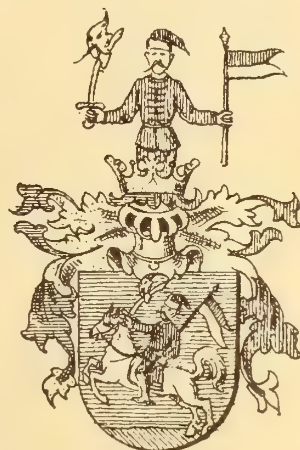

HÉRICS

JAROSS.

JÓKAY

KONKOLY-THEGE.

KISFALUDY

KÜRTHY

Ferencz (szül. 1859.) a tatai hitbizomány haszonélvezője, 1902 óta valóságos belső titkos tanácsos. A család czímerét l. a pozsonyvármegyei kötetben.

Dömjén. 1780—1790-ben udvartelkes nemes család Komáromban. A XIX. század első felében Koltán volt birtokos.

Erdélyi. Márton 1743-ban Ácson, Keszin, Vason, Lovadon, Andrásházán és Újteleken birtokos.

Farkas (Gadóczi). Márton 1560-ban Keszegfalván, Závadon, Véken, Asszonyteleken birtokos.

Farkas (Losonczi). F. Mihály 1624-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. György, András és János 1622-ben említtetnek. 1637—1744-ig Kömlődön birtokos e család. Nemeslevelét 1669-ben hirdettette ki Komárom vármegyében.

Farkas (Hügyei). Pozsony vármegyéből származik. Gáspár, kinek neje Bodorfalvi Baranyay Anna volt, e házasság révén a XVIII. század második felében telepedett le Komárom vármegyében.

Fáy (Fáji). A család őse Rugach, kinek fiai, Don és Barnabás, 1241-ben a muhi csatából menekülő IV. Béla királyhoz csatlakozva, saját lovukat átengedték a királynak. A tatárpusztítás után IV. Béla király az abaújvármegyei Fáj földét adta nekik, honnan a család nevét vette. Don fia, Orbán (1292.), ennek fiai: Kozma (1320.) és György (1331.) tovább terjesztették a családot. György ága kihalt. Kozma ága jelenleg is virágzik. Ez ág sarjai István (1584.) abaúji, később portai követ; fia, István (1654.) alispán; fia, László (1667.), ennek testvére, István, Thököly híve, ennek fiai: István († 1710.), Murányvár kapitánya és András. Ákos (szül. 1835.) galgagyörki birtokos. Fia, István (szül. 1881.) előbb főispáni titkár Komáromban, jelenleg a tatai járás főszolgabírája. Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó fehér ló, melynek kantárszárát az előtte álló balrafordult vörösruhás és kalpagos, sárgacsizmás vitéz balkezével tartja, jobbját csipőjére támasztja. Fazéksisak dísze: kinövő fehér ló. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Fejérváry (Komlós-Keresztesi). Nemes és báró. Családi hagyomány szerint Erdélyből Nekes várából származik és első ismert őse Stephanus de Nekes volt († 1521.), az erdélyi segédcsapat kapitánya, ki Nándorfehérvárnak II. Szoliman által történt ostroma alatt esett el. Özvegye és egyéves fia, János fogságba kerültek, de később megmenekültek. A felserdült Jánost I. Ferdinánd neveltette, 1558. június 4-én a család régi nemességét megerősítette, 1570 május 25-én pedig II. Miksa Komóls-Keresztest adományozta neki az előnévvel együtt. († 1572. a kassai királyi kamara elnökeként.) László († 1769.) a Szirmay-féle szabadcsapatban szolgált. József († 1859.) altábornagy. Péter katonatiszt, részt vett a napoleoni háborúkban. Géza (szül. 1838 márczius 15.) 1864 április 25-én mint vezérkari százados és a Mária Terézia-rend lovagja osztrák, majd 1875 augusztus 17-én magyar bárói rangot nyert. Később táborszernagy lett, majd honvédelmi miniszter és legutóbb miniszterelnök és pénzügyminiszter. Jelenleg a magyar darabont testőrség kapitánya. II. Géza, volt honvédhuszáralezredes, jelenleg cs. és kir. kamarás és Nagykeszin birtokos. A család Sárosban Komlóskeresztesen és Gömörben Guszonán és Várgedén volt birtokos. Czímer: (nemesi) veres pólyával vágott kék pajzs aljában, zöld hármas halom középsőjéből kinövő hármas liliomszár, a pólyában jobbra haladó kétfarkú aranyoroszlán előtt hatágú aranycsillag, mögötte félhold. Sisakdísz: előlábával liliomszárat tartó kétfarkú aranyoroszlán növekvően. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Feszty (Martosi). F. Szilveszter ógyallai földbirtokos, valamint gyermekei: Adolf, Lajos, Gyula, Árpád, István, Béla, Ilka és Gizella 1887-ben nyertek magyar nemességet Martosi előnévvel. A család tagjai közül Adolf (szül. 1846., † 1900.) építész, a Ferencz József-rend lovagja; Árpád (szül. 1856.) neves festőművész; Béla volt országgyűlési képviselő. Czímer: aranypajzs, talpazatából felnyuló kék ékkel, melyben hat (1 : 2 : 3) hatágú aranycsillag ragyog; az ék mindkét oldalán jobbról kettős ezüstkeresztet, balfelől görbe kardot tartó vörös oroszlán. Sisakdísz: csőrében aranymarkolatú görbe kardot tartó, kiterjesztett szárnyú sas. Takarók: vörösarany — kékarany.

Follinus (előbb Folly). A család Szatmár vármegyeből származik, de idővel elterjedt a dunántúli vármegyékben is. F. Gábor, továbbá neje és gyermekei 1741-ben Mária Teréziától czímeres nemeslevelet nyertek, melyet Nógrádban Terényben és Szatmárban Nagybányán tartott közgyűlésen hirdettettek ki. Tagjai közül I. Ferencz a XVIII. század második felében Kapnikbányán bányatulajdonos és kir. postamester volt. Fiai: János és István 1810—1820 között gyógyszerészek Mezőtúron és Szolnokon. II. Ferencz († 1858.) nagybányai bányatiszt. János 1848—1849-ben honvédőrnagy. Ede nyugalmazott katonai számvevőségi főnök tábornoki czímmel. Emil M. Á. V. felügyelő. Aurél (szül. 1854.) ismert nevű színműíró és szinész. János (szül. 1818.) színigazgató. Árpád jelenleg Komárom város főszámvevője. Czímer: két ezüstpólyával vízszint vágott pajzsban felül két hatágú aranycsillag, alul arany búzakéve. Sisakdísz: jobb lábában rögöt tartó természetes színű daru. Takarók: kékezüst — kékarany.

Fehér. Mihály 1742-ben Nagy-Keszin birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Pál van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Fogarassy. A család a XIX. század első felében Baromlakon, Udvardon és Vék pusztán volt birtokos. Tagjai közül Gábor, a ki Udvardon volt birtokos, a XIX. század elején a nagyszombati kerületi tábla ülnöke volt.

Füssy. Lukács és János 1528-ban Nagy-Füssön birtokosok. István 1604-ben Füss pusztán bírt udvartelkét Tóth Istvánnak és Akay Istvánnak elzálogosítja. János 1728-ban Andráshida puszta birtokába iktattatik. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter, Sámuel és Miklós vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Galambos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Nemes-Ócsa községben, Kis-Tany pusztán volt birtokos.

Gallay. Ősi komárommegyei család, melyről már a XIV. századtól kezdve vannak adataink. Miklós 1388-ban tűnik fel. László özvegye 1513-ban Csepen és Gallán birtokos. Miklós 1519-ben főszolgabíró. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból János van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Gerdenich (Gerdenics). A család 1747-ben Csúzon, a XIX. sz. Nemes-Ócsán birtokos.

Ghyczy (Ghyczi, Assa- és Ablánczkürti). Veszprém vármegyéből származó család. Első ismert őse Mócicz, kinek fiai: Márton és Bertalan hatalmaskodásaikért 1244-ben Gicz földjük elvesztésével bűnhődnek. 1299-ben, 1306-ban és 1307-ben Giczi Gergely fiai: István és Máté, Gicz birtokukat a szentmártoni apátságnak engedik át, mely birtokot az apátság 1653-ban Jánosnak, Péternek, Miklósnak és Mihálynak visszaadott. Bereczk részt vett az 1444. évi országgyűlésen. A családfa Lenárttól hozható le, kinek négy fia volt: 1. György érsekújvári kapitány (1564.). 2. József nyitrai alispán (1554—1559.) a verebélyi érseki szék nádora, ki Assa- és Ablánczkürtöt nyeri adományul († 1562.). Ő terjeszti tovább a családot. 3. János 1577-ben váradi kapitány. 4. Farkas steinisnáczi kapitány, a család erdélyi ágának megalapítója. A család 1676-tól kezdve Nagy-Igmándon birtokos. Tagjai közül József 1790—1806. Komárom vármegye alispánja, később Torontál vármegye főispánja. Ferencz 1806-ban II., 1810—1819. Komárom vármegye I. alispánja s több ízben országgyűlési követe. Rafael 1823-ban főjegyző, 1832-ben II., 1840—1844-ben I. alispán és több ízben követ. Kálmán 1840-ben főjegyző, 1844-ben I. alispán, 1847-ben nádori ítélőmester, 1848-ban igazságügyi államtitkár, 1861-ben a képviselőház elnöke, 1874—1875. pénzügyminiszter, 1875—1879. a képviselőház elnöke. († 1888.) Dénes (szül. 1840.) a bölcsészet és jogtudományok doktora, a III. oszt. vaskorona- és a porosz kir. vörös sasrend tulajdonosa. Kis-Igmándon és Újpusztán birtokos. A czímer leírását a Bars vármegyei kötetben közöltük.

Győry. Miklós 1745-ben Bőnyön birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz özvegye, Kürthy Erzsébet, fiai: Mihály és Ferencz, továbbá egy másik Ferencz, András és Mihály vannak felvéve a vármegye nemeseinek sorába.

Halassy (Dévaványai). Komárom vármegyéből származik. Idővel elterjedt Heves és Külső-Szolnok, Szabolcs, Zala és Pest vármegyékben is. A család őse, János 1618-ban nyert czímeres nemeslevelet. Ennek két fia: István és Miklós terjesztették tovább a családot. István 1645-ben Nemes-Bogyán egész telek birtokára nyer királyi adományt. Ennek fia lehet az az István, a ki Apácza-Szakállason lakott és ott is halt el 1739 körül. Unokája, István, az 1754—1755. évi nemesi vizsgálatok alkalmával szintén mint apáczaszakállasi lakos igazolta nemességét. A nemességszerző másik fiától, Miklóstól származik a család jelenleg virágzó ága. Fia, Gergely, 1721-ben Komáromban lakik. Ennek fia, János, 1755 ben nyer nemesi bizonyítványt. Fia, Márton Duna-Szerdahelyre költözik. II. Márton (szül. 1740., † 1820.) Heves vármegye alispánja. Legidősebb fia Károly († 1839.) hevesi alispán, a XIX. század első felében Csúzon volt birtokos. Fia, Ede 1847-ben II., majd 1848-ban I. alispán, országgyűlési képviselő, 1849-ben kormánybiztos. († 1901.) A fentemlített Károly testvérei közül József († 1844.) Kőteleken, Ferencz (szül. 1768.) kir. táblai ülnök, Nádudvaron és Márton (szül. 1795.) huszárfőhadnagy Szent-Iványon telepedett le. Czímer: arany-pajzsban, balharánt fekete pólyán ezüstoroszlán. Sisakdísz: kinövő pajzsbeli oroszlán, obblábával nyílvesszőt tart. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Hérics (Hericz). H. Mihály, fia, György, továbbá néhai Tunya Mihálynak Herics Magdolnától született fia, Tunya Gergely, 1690 augusztus 27-én nyertek czímeres nemeslevelet Lipót királytól Ludányi előnévvel. A család eredetileg Felső-Magyarországból Turóczmegyéből származik, de idővel elterjedt a dunántúli vármegyékben is. A Vas vármegyében letelepedett H. családbeliek közül Tamás az Esterházy és Battyányi családok főfiskálisa, ki az 1671-iki notaperben a Thököly leányainak u. m. Thököly Éva, Esterházy Pálnénak és Thököly Kata, Esterházy Ferencznének vagyoni jussát sikerrel védelmezte. (Lásd: Pauler: Wesselényi és társainak összeesküvése II. 317 és 370 l.), Péter és Ádám és egy másik Ádám 1763 október 12-én igazolták nemességüket. Tagjai közül I. Antal a mult század elején zalaegerszegi polgármester. Ennek fia II. Antal 1848—1849-ben honvéd katonai lelkész, a ki az ószőnyi kath. templom rombalövetését meggátolta. Később czinfalvi plébános lett, 1875—84-ben országgyűlési képviselő volt. Testvére János, a kit ipa Tóth Lajos fiusított, királyi engedélylyel fölvette a Tóth nevet is Jaáki előnévvel; jelenleg kuriai tanácselnök. A család egyik tagja János a XVIII. század utolsó negyedében Sopronmegyében alapított családot, beleházasodván a Pottyondy, Török és Füzy családokba. Ettől származik Márton, kisbéri plébános és Imre fővárosi orvos. Czímer: kék pajzs alsó részén hullámzó tengeren vasmacska úszik az alsó görbületeivel, melyek horogban végződnek, tőle jobbról meztelen kard, balról zöld pálmaág, melyre kígyó tekerőzik, szájában gyémántköves gyűrűt tartva. Sisakdísz: magas kőszál, csúcsán kiemelkedő zöld leveles, gyümölcscsel gazdag pálmafa. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Harmat (Keszi). Keszi János és fratruelise Mihály, a kik nemes szülőktől származtak, 1667 június 22-én nyertek czímeres nemeslevelet. János fia András, ezé Izsák volt, a ki mostoha atyja után a Harmat nevet vette fel. Izsák Kis-Kesziből a XVIII. század közepén Szamosujvárra költözött, ennek fia, Kristóf, Tordára tette át lakását s nemességét 1839-ben igazolta. Czímer: kékben, zöld alapon, a pajzs jobb oldalán kiemelkedő karóhoz kötött szőlőtőke felé ugró fekete vadkecske. Sisakdísz: pajzsbeli szőlőtőke és fekete vadkecske növekvően. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Hetényi. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Hollóssy. E családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Ádám, Ferencz, Imre és Mátyás vannak felvéve. A család 1769-ben Aba pusztát bírta.

Horváth. E család tagjai közül Ferencz 1619-ben Virthen, Gergely 1622-ben Alsó-Gelléren, Mihály 1675-ben Czonczón, Balázs vajda 1680-ban Komáromban, János 1730-ban Neszmélyen birtokos.

Horváthy (Disznósi). A család Hont vármegyéből származik. A XVII. században egyik ága Nyitra, a másik Borsod vármegyébe szakadt. H. Györgyöt 1719-ben Keszegfalva birtokába iktatták.

Hunyady (Kéthelyi gróf és Kis-Kresztyenei nemes). Első ismert őse a Hunyad vármegyéből származó Nagy András, a ki 1607-ben nyert czímeres nemeslevelet. Fiai közül László Barsban telepedett le, tőle származik a nemesi ág, míg az 1653 táján Somogyba költözött Ferencztől a grófi ág. A nemesi ág, mely a Kis-Kresztyenei előnévvel élt, a XVIII. században Kamocsa helységben (1754—1765.) és Csúzon (1746—1754.) volt birtokos. Lajos 1738-ban Komárom vármegye főszolgabírája volt. (Lásd a Bars vármegyét tárgyaló kötetben.)

Huszár (Nagybaráti). A család Szatmár vármegyéből származik. Őse János és testvére, Ferencz 1572 október 27-én nyertek nemességújító czímeres levelet. János unokája, István, 1647-ben nyert királyi adománylevelet. Radványon és Lábatlanon volt birtokos. 1678-ban adományul kapta Lábatlant, Piszkét, Radványt és Virthet, ezenkívül zálogjogon Vízváron, Kamocsán, Szomoron, Csúzon volt birtokos, ugyancsak zálogjogon bírta a keszegfalusi kastélyt, melyhez a madari, marczelházi, keszegfalusi, pathi és szőlősi puszták tartoztak. Mátyás 1680-ban hadbíró. Imre 1702-ben Lábatlanban és Radványban birtokos. 1719-ben a család Keszegfalván, 1719- és 1722-ben Lábatlanban birtokos. László 1740-ben Komáromban lakik, ugyan ő előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemeseinek sorában. László 1810—1817-ig Komárom vármegye szolgabírája. A XIX. század első felében Kis-Tagyos pusztát bírta. A család 1832 április 9-én nyer nemesi bizonyítványt Komárom vármegyétől. Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjéből kiemelkedő, hegyes tőrt tartó arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán. Takarók: vörösezüst — kékarany.

Hőgyészy (Hőgyészi és Simonyi). A XVII. században tünik fel. Idővel elterjedt Győr, Sopron és Komárom vármegyékben. Lajos főhadnagy 1814-ben Veszprém vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei közé vétetik fel. A XIX. század első felében Ácson volt birtokos, hol $33^{18}/_{32}$ telek földesura volt. Antal 1838-ban Komárom vármegye táblabírája.

Illés. A család a XIX. század első felében Nagy-Kesziben volt birtokos.

Jankovics (Jeszeniczei). Horvátországból származó család, honnan a törökök dúlásai elől előbb Trencsén vármegyébe költözött. Endre 1612-ben Kis- és Nagy-Bélen birtokos. Miklós és András 1686-ban nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. Miklós fia, Miklós (1741—1760.) hétszemélynök. 1729-ben Miklós Udvardon és Ontopán egy udvartelket, Örs pusztán pedig két nemes telket nyer az esztergomi érsektől. Miklós fiai közül László (1756.) Nógrád vármegye főszolgabírája. Miklós (1787.) kir. táblai ülnök és György a család három virágzó ágát alapították. Miklós hétszemélynök testvérei közül Ferencz és György maradékai élnek. A fenti András unokája, Antal Szaniszló (szül. 1763., † 1847.) franczia bárói rangot nyert. A család a XIX. század első felében Szemerén volt birtokos.

Janicsáry (Dragomirestyi). J. Miklós, a ki a magyarországi hajózásnak és gabonakereskedésnek egyik úttörője volt, 1844 október 24-én nyert czímeres nemeslevelet. Fia, Döme, az 1847—1848. évi országgyűlésen Komárom város követe.

Jaross (Nemesmiticzi). Hajdan Trencsén, majd Nyitra, Bars és Komárom vármegyékre kiterjedő család, melynek egyik őse a családi hagyomány szerint már Mátyás király hadseregében szerepelt. János 1659-ben újított czímeres nemeslevelet kapott. Okleveles adatok a XVI. század közepéig nyúlnak vissza e családról. A nyitrai káptalani levéltár egyik adata szerint Nemes-Miticzi J. László leánya 1581-ben ősi javaiba, Nemes-Miticzbe visszahelyeztetett. Trencsén vármegyéből egyik ága a XVIII. század közepén Komárom vármegyébe telepedett le, hol Csehi, Jászfalu és Kolta helységekben volt birtokos. Tagjai közül: Vincze († 1859.) esztergomi kanonok, 1848-ban érseki helynök. Károly 1848-ban főszolgabíró. II. Károly († 1885.) országgyűlési képviselő. Vilmos jelenleg Koltán birtokos. Czímer: kékben, zöld alapon kétágú fatörzsön álló, repülésre kész fehér galamb, csőrében három búzakalászt tartva. Sisakdisz: repülésre kész fehér galamb, csőrében olajággal. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Jókay (Ásvai). Ásvai aliter J. Mihály neje Pesthy Zsuzsánna, továbbá gyermekei: Katalin és Zsuzsánna, nemkülönben testvérei: Ferencz és Jakab 1668-ban nyertek czímeres nemes levelet, mely még ebben az évben Komárom vármegyében kihirdettetett. J. Sámuel 1697 szeptember 23-án újból kihirdettette nemességét Komárom vármegyében. A család ősi fészke Ó-Gyalla volt. A XVIII. század végén az udvartelkes nemesek között foglal helyet Komáromban. Tagjai közül József ügyvéd és árvagyám Komáromban. Fiai: Károly (szül. 1814., † 1902. Hathalomban) 1849-ig Komárom városi árvagyám, majd az alkotmány visszaállítása után 1882-ig főszolgabíró. Mór, a legnagyobb magyar regényíró (szül. 1825. febr. 19., † 1904. május 5.). Czímer: kékben, jobbról emelkedő két őrtorony közti bástyafalon felállított ágyú mellett, melynek csöve a zöld alapon előnyomuló ostromló török seregre van irányozva, balfelől álló vörösruhás vitéz, jobbjában kardot, baljában vörös hadizászlót tartva. Sisakdísz: két különböző színű zászló közt könyöklő, egyenes kardot tartó vörösmezű kar. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Jókay (Szivanyó-Jókay). Pál 1731-ben Megyercsen birtokos. E család a XIX. század első felében is Megyercsen bírt földesúri joggal.

Jókuthy. A XIX. század első felében Kömlődön volt birtoskos.

Justh. A család Turócz vármegyéből származik. Őse, Kusani J. Jodok, Véghles vár kapitánya 1541-ben nemesíttetett. Fia, András (1479—1501.) Véghlesről irja magát. A családot Ferencz (1565.) Turócz vármegye alispánja terjeszti tovább. Idővel átszármazott Komárom vármegyébe is. A XIX. század első felében Nagy-Lél helységben volt birtokos.

Kajdacsy. Tolna és Baranya vármegyékre kiterjedő család. A XIX. század első felében Füss helységben volt birtokos.

Kálnay (Nagy-Kálnai). Bars vármegyéből származó család. Első nyomaira 1299-ben akadunk. Szendi István vajda, a ki először használta a K. nevet, 1377-ben új adományt nyer I. Lajos királytól az őseitől öröklött Kálna, Geletnek és Kisfalud birtokokra. Fia István comes 1405-ben ismét új adományt nyer Zsigmond királytól több vármegyében elterülő birtokokra, köztük a komáromvármegyei Bagotára is. Fia, László és vele együtt ennek fia György 1475-ben Mátyás királytól újabb megerősítő levelet nyertek. György fiai közül Ferencz 1499-ben új adománylevelet nyer Pál és Sári falvakra. István lévai kapitány, Imre pedig II. Lajos udvari titkára volt. A mohácsi vész utáni korszakban László (1505—1518.) négy fia közül Ferencz terjeszti tovább a családot. Fia Albert, 1567-ben alispán és követ. II. István lévai kapitány 1595-ben új adományt nyer Rudolf királytól az ősi birtokokra. Albert fiai, Ferencz és János 1640-ben utódok nélkül haltak el, mikor is javaikra a kir. kamara tette rá kezét. A XVIII. század végén János és József fia nevében is a magvaszakadt K. család utódának jelentvén ki magát, Rimaszombatról pert indított a K. birtokok visszaszerzése végett, a javakat öröklő Péli Nagy család ellen, de eredménytelenül. Ez az ág Gömör vármegyében Uzapanyiton bírt földesúri joggal. Jenő jelenleg Komáromban kir. törvényszéki hivatalnok.

Katz. A család ősi fészke Ekecs és Csicsó, hol már a XVI. század végén lakott. A XVI. század második felében nyert czímeres neves levelet, melyet 1710-ben Komárom vármegyében kihirdettek. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Gáspár, Ferencz és Péter vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába, 1848 előtt még Keszeg falván és Vízvárott is birtokosok voltak. Tagjai közül: II. Miklós Mária Terézia idejében testőrtiszt. Péter 1848—1849-ben nemzetőrtiszt, 1861-ben Komárom város alkapitánya. Lajos jelenleg Komárom városi tanácsos. Fia, Endre festőművész. Jenő városi közgyám. József honvédhadnagy. Péter a gödöllői koronauradalom tisztviselője.

Kálmán. A család Veszprém vármegyéből származik, hol 1643-ban már birtokosok voltak. Az 1754—1755. évi összeírásban János, Benedek és Mihály vannak felvéve Veszprém vármegye nemeseinek sorában. A XVIII. században Tatára és Kocsra telepedtek le. Nemességük 1818-ban Komárom vármegyében is kihirdettetett. E család sarja K. Rudolf, azelőtt országgyülési képviselő, 1906-tól kezdve Komárom vármegye és Komárom város főispánja.

Karcsay (Karcsai). Ősi csallóközi család, melynek ősei pozsonyi várjobbágyok voltak. A XIII. század első felében (1240.) tűnik fel Karcsán, honnan Komárom vármegyébe telepedett le; itt 1700-ban Aranyoson és Alsógeresden birtokos volt. Idővel Vas vármegyébe is átszármazott, hol, Egyházasrádóczon volt birtokos. Antal 1784-ben fordul elő Vas vármegye nemesei közt. A XIX. század első felében Nagy-Lél pusztán bírt földesúri joggal. Tagjai közül Miklós jelenleg Komárom vármegye aljegyzője.

Kasza. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter fordúl elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Keszegh. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban, e családból János, István özvegye, valamint fiai, Illés és András szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt.

Király. E család 1749-ben Almáson birtokos. András 1775-ben Komáromban lakik. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból József és István vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Kiss-Marossi. K.-M. János 1649 február 4-én nyert czímeres nemeslevelet, mely Komáromban 1651-ben hirdettetett ki. András, pócsmegyeri lakos 1657-ben Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei közé vétetett fel. János 1696-ban kapott nemesi bizonyítványt.

Kisfaludy (Kisfaludi). A család Csák nemzetségből származik. Ősi fészke a Vértes erdő, melyet az első letelepedés jogán bírt s a melynek tövében legrégibb birtokai elterültek. Ezek: Csákvár, mely 1282 táján pusztult el, továbbá Ecsér, Vértes-Udvarhely, Vérteskeresztur (Vértes-Szentkereszt), Bokod, Tabajd, stb. Okleveles alapon kimutatható első őse Ugrin comes 1146-ban a vértesszentkereszti monostor kegyura volt. Ennek utódai: Ugrin 1185-ben zágrábi, 1188—1204-ben győri püspök, 1204. esztergomi érsek. Testvére Miklós (1212—1239.) előbb komáromi, majd bihari és pozsonyi ispán (főispán), kinek fiai közül Lőrincz comes (1231—1278.) a soprонvármegyei Kázmérról (Kisfalud) írja nevét, melyet a család 1198-ban nyert királyi adományul. Fia II. János, kinek fiai II. Miklós deák (1358.), István (1358—1363.), Lőrincz 1358. és László (1358—1363.) terjesztették tovább a K. családot. Tamás és fiai András, György, Miklós, János és Benedek, továbbá György fia Miklós, valamint László fia István és ezeknek vérrokonai 1419. január 8-án nyertek czímeres levelet Zsigmond királytól. A fenti Lőrincz (1358.) unokája Benedek (1417—1488.) Sopron várm. alispánja. Ennek utóda Balázs (1608.) Vas vármegye alispánja és követe, a kitől a jelenleg virágzó nemzedék származik. Fiai közül Mihály és István (1642.) Vas vármegye alispánja, a család két főágát alapították. Mihály utódai közül Mihály († 1826.) Győr várm. főbírája. Fiai: Sándor, a költő (1772—1844.), János tábornok, Károly a költő, színműirodalmunk megalapítója († 1830.) és Mihály, szül. 1778. † 1849.), kinek fiai közül Elek († 1892.) Győr vármegye szolgabírája, Dénes († 1878.) és Móricz († 1893.) 1848—1849. honvédezredes. Elek fiai közül: Árpád Béla (szül. 1847., † 1903.) egyetemi tanár, czimz. prépost. Mihály igazgató-tanító Környén. Dénes fia Sándor kir. körjegyző Tatán. Czímer: balra dült ezüst pajzsban, hármas fekete halmon álló, aranycsőrű fekete holló, kiterjesztett szárnyakkal, jobb karmában feje felé nyúló arany keresztet tartva. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók mindkétfelől: feketearany.

Komáromy. Több ily nevű családot találunk a vármegyében. K. István 1686-ban nyert nemességet, de családjának 1728-ban magvaszakadt. Egy másik hasonnevű család tagjai közül György 1749-ben Gyallán és Alsó-Konkolyon, István 1750-ben Banán bir-

tokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz (2), János (3), István, Ádám özvegye és fia, János vannak felvéve a vármegye nemeseinek sorába. A XIX. század első felében Banán volt birtokos. Az 1754—1755. évi összeírásban előfordul egy K. aliter Mészáros család is.

Kondé (Pókateleki). Pozsony vármegye legrégibb családainak egyike. Őse Zomor fia Miklós 1342-ben Pókatelekre nyert adományt, mely a XIX. század közepéig a család birtokában maradt. A XIX. század első felében Lábatlan helységben volt birtokos.

Kosár. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból András utódai Ferencz, Simon, János és Péter, továbbá Ferencz, István és Mihály szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt.

Kossa. E családról a XVII. század elejéről vannak adataink. 1701-ben Kamocsán, 1744-ben Mihály Szilason birtokos.

Kovács. Ez a család 1540-ben Füzitőn és Almáson birtokos. Egy másik hasonnevű család 1545-ben nyert nemességet. Valószínűleg e család ivadékai Márton és István, a kik 1771-ben Érseklélen birtokosok.

Kürthy (Fajkürti és Koltai). Komárom és Bars vármegyék ősi nemzetsége. A család eddig kimutatható első őse *András* testvére: *Chephan* mester (*de Faykywrth*, a Kalosz nemből), a ki 1290-ben feleségétől, Erzsébettől, az Aba nembeli Bench comes leányától származott egyetlen gyermekét, Margitot (Fyss comes feleségét) Ármával (jelenleg is e néven nevezett terület Bars vármegyében Nagy-Salló, Vezekény és Fajkürth között), mint leánynegyeddel elégíti ki. Fiúágon Andrásból következik a további leszármazás egész Lukács leányáig Borbáláig (Nyéki Miklósné 1394—1409.), ki Faykywrth, Vezekény, Thüre, Cseke, Koltha és Kerekszálláshoz kapja a magvaszakadt György után (apja testvére) Kaloszt, Pomázt, Békásmegyert és Orost Pilis megyében, miután fia, Balázs érdemeiért 1394-ben fiusíttatott. Balázstól kezdve állandóan már Kywrth, mint családnév használtatik. András, (Balázs fia) 1422-ben nógrádi alispán. I. László, 1465. Bosnyákországban Mátyás király zászlóvivője, czímerlevelet nyer. Bálint 1529-ben Szapolyai kapitánya. Miklós 1527-ben Komárom vármegye követe. János († 1760.) II. Rákóczi Ferencz híve, a ki 1709-ben hűtlenségbe esvén, birtokai elkoboztattak s azokat báró Szluha Ferencz kapja. Később azonban fia, Albert azokat a poroszok elleni harczokban szerzett érdemeiért Mária Teréziától visszakapta. Ignácz 1760-ban a testőrség felállítása alkalmával Komárom vármegye részéről kijelöltetett. Ádám a 10-dik huszárezred kapitánya, az 1788-iki (jun. 15.) chotymi ütközetben kitünteti magát és a hadi parancsban megdicsértetik. 1793-ban 100 huszárral ki volt rendelve, hogy Moira generális seregéhez csatlakozva, a convent ellen lázadó Vendée segítségére menjen (ez a küldetés azonban diplomácziai okokból elmaradt). I. Lajos (szül. 1785., † 1863.) Komárom megye alispánja 1828-ig. Ő volt az első alispán, a ki megkapván a törvénytelen adóbehajtási parancsot, a közgyűlésen kijelentette, hogy annak engedelmeskedni nem fog. József 1848-ban Bars megye alispánja, később a lévai kerület országgyülési képviselője. István (szül. 1820., † 1898.) 1848-iki Bocskay huszárezredes, mint dandárparancsnok Nagyváradon teszi le a fegyvert. Halálos ítélete kegyelemből tizennégy évi várfogságra enyhíttetett, miből hét évet kitöltött Josefstadtban. Később az apatini kerület országgyűlési képviselője. II. Lajos (cs. és kir. kamarás) 1890-ig Komárom megye főjegyzője. — 1890-től liptói, 1894-től e mellett árvai főispán. — 1901-től Zólyom megye főispánja. Czímer: Kékben, zöld mezőn, fehér lovon vágtató vörösruhás vitéz, jobbjában törökfejes kardot, baljában a kantárt és kétnyelvű, kis vörös zászlót tart. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz, jobbjában törökfejes kardot, baljában zászlót tartva. Takarók: Kékarany—vörösezüst.

Kovácsy. E család Tatán lakott a XVIII. században. József 1761-ben Tatán jegyző, Károly ügyvéd; 1777-ben Tatáról Pestre költözött.

Kruplanicz. Már a XVII. században feltűnik. Radványban és Karván birtokos. A XIX. század első felében is Radványban volt birtokos.

Kubányi. K. Péter 1693. márczius 13-án nyert czímeres nemeslevelet, mely ugyanez évi június 18-án hirdettetett ki Komárom vármegyében. Czímer: kékben, zöld alapon, egy lábon álló természetes színű gólya, csőrében kígyót, felemelt lábában bogarat tartva. Sisakdísz: ágaskodó zöld takaróval borított fehér lovon ülő vörösdolmányos, kék nadrágos, zöld öves, sárga csizmás, fehér kalpagos magyar vitéz, jobbjában kivont görbe kardot tartva. Sisakdísz: kékarany—vörösezüst.

Konkoly-Thege. A XIII. század közepén tűnik fel. Ősi fészke Konkoly puszta, mely a XIII. század óta a család birtokában van. Őse István (1242.). Fiai István Thege de Konkoly és Barnabás. István fia, Miklós, Abán birtokos. (1357.) Barnabás fia, András comes 1306-ban Konkolyt sógorának, Hindi Tamásnak adja el. István unokája, Balázs 1390-ben Konkolyt a Hindi családtól per útján visszaszerzi. 1392-ben elzálogosítja Abát, 1414-ben Konkolyt bírja. Orbán 1438-ban Komárom vármegye alispánja. János 1471-ben kir. adományt nyer Konkoly és Merche helységekre. Albert 1485-ben kir. ember. A jelenleg élő nemzedék őse, Péter (1572—1611.), a ki valószínűleg egy személy azzal a Péterrel, a ki 1602-ben Erdélyben a hajduk kapitánya volt. György és Mihály 1677-ben a Biklyektől megveszik alsókonkolyi és mercsei birtokaikat. Pál 1692-ben Esztergom vármegye alispánja. 1697-ben a család már Ógyallán is birtokos volt. János és neje 1717-ben a Csajághy kuriába, Komáromban, továbbá Bökön, Örkényen, stb. levő birtokrészekbe iktattatnak. A jelenleg élő nemzedék Istvántól származik, kinek fiai, István és György a család két ágát alapították. István ágán: Elek († 1884.). Fia: Miklós (szül. 1842.) min. tanácsos, nagynevű csillagász, az orsz. meteorológiai és földmágnességi intézet igazgatója, a III. oszt. vaskorona-rend lovagja, stb. Pál (szül. 1815., † 1884.) 1861-ben és 1865-ben országgyűlési képviselő, 1872-ig Bars várm. alispánja. 1872—1884-ig az aranyosmaróti kir. törvényszék elnöke. Fia: Sándor (szül. 1852.), 1896—1901. országgyűlési képviselő. Szántón birtokos. Balázs ügyvéd, a komáromvidéki takarékpénztár ügyésze. György ágán: József (szül.

1836., † 1903.), volt országgyűlési képviselő. C z í m e r : kékben, hármas zöld halomból kinövő fehér egyszarvú, előlábaival arany markolatú görbe kardot tartva. Sisakdísz: kinövő egyszarvú. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Lády. E családból Ferencz neve fordul elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban.

Laky (Alistáli). István 1635-ben Tagyos pusztára nyer kir. adományt. 1619-ben János egy udvartelek harmadát Lakon elzálogosítja. 1642-ben János örökösei közt, Lak, Vősthe és Hideghét helységekben levő jószágokra nézve csere jön létre. Bálint 1719-ben Nemes-Ócsa részeibe iktattatik. A XIX. század első felében Nagy-Tany és Nemes-Ócsa helységekben volt birtokos.

László. E családból János 1622-ben Alsó-Gelléren birtokos. Ádám előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemesei közt.

Lehner. L. György, Mihály és János 1741. október 28-án nyernek czímeres nemeslevelet Mária Teréziától. C z í m e r : vörössel és kékkel haránt vágott pajzsban zöld alapon két egymással szemközt ágaskodó arany egyszarvú között felugró harmadik egyszarvú. Sisakdísz: kinövő arany egyszarvú. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Lehoczky. E családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Pál van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Nagy-Keszi helységben volt birtokos.

Lély. Ősrégi család, melyből János mester 1356. előtt Komárom vármegye alispánja volt. Az 1754—1755. évi összeírásban is találunk egy L. Ferenczet Komárom vármegye nemesei közt.

Lévay (Kis-Szecsei) 1631-ben nyert nemességújító czímeres levelet. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban, e családból Péter és Sámuel vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A XIX. század első felében Kolthán volt birtokos.

Lieszkovszky (Lieszkói) Trencsén vármegyéből származik. Első ismert őse Miklós fia, Lőrincz 1381-ben szerepel. A család 1579. márczius 25-én nyert új adományt Lieszkóra. A XIX. század első felében Kamocsa helységben volt birtokos. C z í m e r : kékben zöld alapon, fehér lovon ülő, vörösruhás, sarkantyus csizmás, fekete kalpagos magyar vitéz, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Sisakdísz: kinövő pajzsbeli vitéz, jobbjában buzogányt tart. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Lipovniczky (Lipovnoki). A család a Lipovnuk nemzetségből származik, melynek ősi fészke Nyitra vármegye. 1247-ben Megyered, 1283-ban Berencs birtokosa. Mikus és Dénes 1291-ben Szimőn birtokosok. A család egyik ága a XIX. század első felében telepedett le Komárom vármegyében. Vilmos, a hétszemélyes táblánál váltóügyi előadó, 1848-ban Csehiben volt birtokos.

Losonczy. Nyitra vármegyéből származik. Őse L. másképp Halassy István 1677-ben tűnik fel. Utódai János és József 1826-ban nemesi bizonyítványt nyernek Nyitra vármegyétől, mely bizonyítvány alapján János, királyi sótárnok 1827. október 13-án Komárom vármegye nemesei közé felvétetvén, utóbb táblabíróvá választatott. János, valamint fiai János, István és Alajos 1828. augusztus 15-én hirdettették ki nemességüket Pest, utóbb 1847-ben Árva, Liptó és Verőcze vármegyékben. János fiai közül István maradt Komárom vármegyében, a ki szintén a vármegye táblabírájává választatott. 1848—1849-ben mint nemzetőr kapitány, majd mint honvéd hadibiztos működött. Később ügyvédként több uradalom jogi képviselőjej volt. Három fia közül Ödön mint vármegyei szolgabíró kezdte pályáját, majd Komárom város főjegyzője, később kir. ítélőtáblai és kuriai bíró lett, 1906-ban nyugalomba vonulásakor a Lipótrend lovagkeresztjét kapta. István megyebizottsági tag. Ernő 1893-ig a csallóközi járás főszolgabírája. Ödön fia, Elemér cs. és kir. tart. huszárhadnagy, Gönyőn birtokos. C z í m e r (színjelzés nélkül): hasított pajzs mindkét felében egy-egy egymással szembenéző koronás oroszlán. A jobb oldalon levő kivont kardot, a baloldalon levő buzogányt tart. Sisakdísz: buzogányt tartó, pajzsbeli koronás oroszlán növekvően.

Madarassy (Mezőmadarasi). Borsod, Gömör, Szatmár, Pest és Komárom vármegyékben birtokos család, mely Erdélyből, Mezőmadarasról származik. Gömörben 1670. táján hirdették ki a nemességét. Szatmárban 1785-ben és Komáromban 1785-ben, valamint 1836-ban újból igazolták. Itt Koltán voltak birtokosok. Tagjai közül: Bertalan 1840-ben testőr, Mór 1848-ban és 1869-ben alispán, 1871-ben törvényszéki elnök († 1899.). Károly 1869—1874 között Pest vármegye főszámvevője († 1885.), Pál jelenleg megyei árvaszéki ülnök. C z í m e r : kékben, fészkében ülő, s fiait a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: görbe kardot tartó, kétfarkú aranyoroszlán, növekvően. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Magyary-Kossa. Régi csallóközi nemes család, melynek első eredeti okmánya 1381-ben a pozsonyi káptalan előtt kelt. A család hol Kossa, hol Magyari néven fordúl elő. K. Albert 1599. április 1-én nyert újított czímereslevelet Rudolf királytól. Nemességét a család 1699. márczius 10-én hirdette ki Komárom vármegyében. János 1739-ben Füssön birtokos. A XIX. század első felében Nemes-Ócsán bírt földesúri joggal.

Mányoky. Mihály 1673-ban Érseklélen birtokos. Ádám, a híres arczképfestő (született 1673., † 1741.), II. Rákóczi Ferencz udvari festője (1707—1711.), ebből a családból származott.

Márkus. Az 1745—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból János, Mihály és István vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Mátéffy (Nemes-Csetei). E család Csanád, Bars és Komárom vármegyékben volt elterjedve. A család leszármazása okleveles adatokkal Jánosig vezethető vissza, ki 1570. körül élt. Mihály és neje, továbbá Meszlényi János 1702-ben Csetére és a hozzátartozó pusztákra kaptak kir. adományt. Azonkívül Koltán, Fajkürtön és Köröskényen is birtokosok voltak. Tagjai közül Mihály 1647-ben Komárom vármegye esküdtje. Bálint († 1651.) királyi ember, II. Mihály (sz. 1637.) szintén megyei esküdt, III. Mihály 1745-ben és 1749-ben

gyalogsági kapitány, András 1765-ben barsmegyei táblai jegyző, később főszolgabíró, Sándor 1832—1840. megyei esküdt, János 1837-ben ügyvéd, 1842—1846. tatai majd neszmélyi főszolgabíró, Ferencz (sz. 1856.) jogtudor, szentesi polgármester, Kálmán (sz. 1858.) csongrádmegyei főjegyző, Pál (sz. 1862.) orvos, Sándor (sz. 1865.) jelenleg kir. főmérnök Komáromban. Czímer (színjelzés nélkül): zöld alapon ágaskodó kétfarkú oroszlán, jobbjában görbe kardot markol. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, kardot tart.

Meszéna (Hívvári). Olasz eredetű család, mely hagyomány szerint már Róbert Károly alatt jött be. Ferencz, nyitrai várkapitány 1656-ban nyert czímeres nemeslevelet. I. Ferencz pedig M. János századost 1818-ban, mint a Mária Terézia rend vitézét, bárói rangra emeli. A család Nyitra megyéből Esztergom és Hajdu vármegyékbe származott és csak a múlt század végén került Komárom vármegyébe is. Tagjai közül még Sándor († 1816.) Debreczen város polgármestere, János 1848-ban Esztergom vármegye első alispánja, Ferencz 1848-ban főügyész és 1867-től ismét megyei tiszti főügyész, Lajos jelenleg érseki uradalmi intéző. Czímer (bárói): ezüsttel és vörössel hasított pajzs zöld pajzstalppal, abban természetes színű talajon egy négyormós torony zárt kapuval, a pajzsban a hasítási vonalon hegyével lefelé fordított, zöldkoszorún keresztül dugott, kivont egyenes kard. Sisakdísz: három ezüstvörös ezüst strucztoll. Takaró: mindkétfelől ezüstvörös. Pajzstartók: két pánczélos alak, fejükön vöröstollas hegyes sisak, derekukan kard, külső kezüket csípőjükre teszik.

Matkovics. A XVII. században tűnik fel. Horvátországból származik, idővel elterjedt Győr, Moson és Komárom vármegyékben. Tagjai közül: Mihály 1649-ben győri apátkanonok, Pál 1786—1808. a kőszegi kerületi tábla ülnöke. István (1825.) kir. táblai ülnök.

Mészáros. A család 1715-ben Szent-Mihály pusztát bírta, a XVIII. században Kis-Igmándon is birtokos volt, 1780—1790-ben Komáromban az udvartelkes nemesek közt foglal helyet.

Micsky. Bars vármegyéből Kis-Mányáról származik. Idővel elterjedt Pest, Moson és Komárom vármegyékben, hol 1772-ben és 1821-ben hirdettette ki nemességét. Csepen volt birtokos. Czímer: kékben, aranyleveles koronás zöld halmon, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Mihályi. A Csák nemzetségből származik. Őse János (1232—1283.,) utódai részint Mihályi Csáki, részint Mihályi, részint Mihályi Csák családnevet használták. Domokos és rokonai, 1409-ben a Vértes mellékén, többek közt Bokodon birtokosok.

Milkovics (Méhkerti). János, a ki állítólag Dalmácziából származik, s Miksa főherczeg alatt Lengyelországban vitézkedett, 1606-ban nyert czímeres nemeslevelet János és György nevű gyermekeivel egyetemben. Jakab az 1745—1755. évi országos nemesi összeírásban Győr vármegye nemeseinek sorába vétetett fel. 1804-ben Ekelen és Ácson, 1848. előtt Banán volt birtokos.

Mohácsy, másként Mohácsi Fazekas. Ez utóbbi nevét a család a XVIII. század második felében elhagyta. E család 1682-ben hirdettette ki nemességét Komárom vármegyében, melyet Korosi János, fia Ferencz, továbbá Mohácsi Ferencz és István, valamint Korosi Róza (alkalmasint az utóbbinak neje) nyertek. A család Szend községben volt birtokos. Tagjai közül János jogtudor és Komáromban ügyvéd.

Muray. A XVII. század elején tűnik fel. 1731-ben Megyercsen és Komáromban, 1745-ben László Örsön és Czudor Illésen, 1752-ben Ferencz Örsön, Kis-Tanyon, Czudor-Illésen, Eklen birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Ferencz özvegye, szül. Maraskó Judith fordúl elő Komárom vármegye nemesei közt. A család 1781-ben Eklen birtokos. Czímer: kékben, természetes hullámokból kiemelkedő, egy szikla felé fordult természetes színű szarvas hatágú aranycsillagtól kisérve. Sisakdísz: pajzsbeli szarvas. Takarók: (szinük ismeretlen).

Molnár. Ily nevű család 1666-ban Gelléren és Bogyán, 1715-ben Lakon, Gelléren, Kis-Igmándon és Szentmihályon birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban 13 tagja van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Nádasdy (Nádasdi és Fogarasföldi, gróf). A Nádasd nemzetségből származik. Ősi birtokai Vas vármegyében a Hegyháton terültek el. Első ismert őse Pethend fia, László 1246-ban Nádasdot szerzi meg a nemzetség másik tagjától, István fia, Miklóstól. Utóda Deák Tamás (1385—1394.) a Nádasdy család őse. A család a Hunyadiak korában emelkedik. I. Ferencz Mátyás király pánczélos lovas ezredének kapitánya (1492). Fia Tamás (szül. 1498., † 1562.) budai kapitány, majd horvát bán és nádor, 1530-ban Fogaras várát nyeri I. Ferdinánd királytól adományba. Fia II. Ferencz († 1604.) Vas vármegye főispánja, kir. főlovászmester. Fia, Pál Vas vármegye főispánja 1625-ben grófi rangra emeltetett. Fia III. Ferencz (szül. 1625., † 1671. április 30.) országbíró, mint a Wesselényi-féle összeesküvés részese vértanuhalált szenvedett. Fia, IV. Ferencz 1714-ben lovassági tábornokká neveztetett ki. Fiai közül Boldizsár (1748—1750.) Komárom vármegye főispánja. Ferencz (szül. 1708., † 1783.) Mária Terézia korának egyik leghíresebb hadvezére. Elsőszülött fia, Lipót Flórián 1751-ben kapta a komáromvármegyei örökös főispánságot. Fia Mihály (1761—1822.) Komárom vármegye főispánja. Fia, II. Lipót (szül. 1772., † 1836.) és ennek fia, III. Lipót (szül. 1802., † 1873.) Komárom vármegye főispánja. Az utóbbinak fia, Ferencz (szül. 1842.) val. belső titk. tanácsos, Duna-Eörsön birtokos. Czímer: kékben, természetes náddal benőtt vízből kiemelkedő, repülésre kész, természetes színű kacsa. Sisakdísz: pajzsbeli kacsa. Takarók: mindkétfelől: kékezüst. Jelmondat: Si Deus Pro Nobis Quis Contra Nos.

Nagy (Alsócsicsói). Komáromvármegyei család, mely 1650-ben kapott czímeres nemeslevelet. A N. András és fiai, András, István, György, Sándor és Gábor, valamint néhai testvérének, Jánosnak fia, András részére 1650-ben nyert nemesség 1716. szeptember 15-én megerősíttetett. A nemességet Komáromban hirdették ki és 1872-ben ismét igazolták. Péter Alsó-Csicsón két nemestelekre királyi adományt nyer. A család ezenkívül Alsó-Gelléren és Nemes-Ócsán volt birtokos, az utóbbi helyen jelenleg is birtokos. Tagjai

közül Antal nemesócsai birtokos és megyebizottsági tag és fia Nándor. Czímer: Vörösben ágaskodó arany oroszlán, jobb elülábával görbe kardot markol. Sisakdísz: a paizsalak növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Nagy (Alsó-Szopori). Sopron vármegye egyik legrégibb családja. 1277-ben tűnik fel. Jakab fiai, Miklós, András és József, továbbá Farkas fiai, János, István és Mihály 1313-ban említtetnek a győri káptalan egyik kiadványában. A család az 1529-ben szereplő N. Pétertől származik. János 1756-ban nyert Sopron vármegyétől nemesi bizonyítványt, melyet Pest vármegyében hirdettetett ki. A XVIII. század végén Komáromba telepedett. Tagjai közül: Antal († 1868.) komáromi ügyvéd. Elek († 1860.) a herczeg Pálffy-féle uradalmak főügyésze. Károly († 1870.) a báró Riedl család jószágigazgatója, Vilmos jelenleg komáromi kir. közjegyző. Ákos, jelenleg gazdasági főtiszt. Czímer: kékben, zöld halmon, csőrében vörösköves aranygyűrűt tartó bibicz. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar, felette három (2 : 1) ötágú aranycsillag. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Nagy (Ráczkevi). Régi pestmegyei nemes család, melynek egyik tagja Budának a törököktől történt visszafoglalása évében (1886.) nemességmegerősítést és Ráczkevén egyes birtokrészekre kir. adományt nyert. A család 1820. táján telepedett le Komárom vármegyében, hol Kömlődön volt birtokos. Tagjai közül Sándor († 1887.) komáromi ügyvéd, Mihály jelenleg szemerei birtokos és megyebizottsági tag. Czímer: kékben hármas zöld halmon ágaskodó aranygriff, karmai közt hegyével lefelé álló nyílvesszőt tartva. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Nagy (Felső-Eőri). Vas megyéből származik. Egyike ama felsőeőri nemes családoknak, melyeknek szabadalmait II. Mátyás király 1611-ben megerősítette. Idővel átszármazott Komárom vármegyébe, hol 1848. előtt Nemes-Ócsán bírt földesúri joggal, jelenleg is ott birtokos. Czímer: vörössel és kékkel vágott pajzsban felül arany oroszlán, alul mindkét oldalán egy-egy hatágú aranycsillagtól kisért aranyszárú és aranylevelű vörösrózsa. Sisakdísz: görbe kardot tartó arany oroszlán. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Nedeczky (Nedeczei). Régi birtokos család, melynek őse N. Domokos, kinek unokái László, Péter és János 1384-ben Mária királynénak tett hű szolgálataik jutalmául Nedeczefalvát nyerik örök adománykép, melyet 1412-ben Zsigmond király is megerősített. A családot János terjesztette tovább. 1458-ban, 1475-ben és 1526-ban új adományt nyer Nedeczére továbbá 1702-ben Virth, Radvány, Lábatlans több más komárom vármegyei birtokokra. Tagjai közül: Sándor, 1691—1692-ben hadbíró Komáromban, Virten, Lábatlanon, Radványon, 1695-ben Sándor és Mihály Szőlősön, vagy Závodon birtokosok. Sándor 1713-ban Esztergom és Komárom vármegyék alispánja, 1714-ben országgyűlési követ. Mihály 1719-ben Komárom vármegye főjegyzője, később alispán. Ferencz 1727-ben szolgabíró, 1738-ban helyettes alispán; Radványon, Piszkén, Keszeghfalván és Nemes-Ócsán birtokos. András 1757-ben Komárom vármegye főjegyzője, 1762-ben másodalispán; József 1771—1781. Komárom vármegye alispánja. Benedek 1809-ben a felkelt nemesi sereg hadnagya, 1810-ben esküdt Komárom vármegyében. Gáspár 1819—1823. és Kálmán 1844—1848. Komárom vármegye főjegyzője. Gáspár (született 1822., † 1893.) dömösi plébános, történetíró. Czímer: kékben nyakán nyíllal átlőtt természetes színű medve. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: Kékarany—vörösezüst.

Ordódy (Ordódi és Alsólieszkói). O. György 1340-ben a mai Bács-Bodrog vármegyében tűnik fel. Gergely 1504-ben Bács-Bodrog vármegye alispánja. 1502-ben Bagota helység egy részéhez formáltak jogot és azt vissza akarták foglalni, de a Posár-család által, mint a mely család Désházy István, Bagota akkori birtokosának leányági leszármazója volt, megakadályozták. 1534-ben György és János, Désházy István magvaszakadtával, az egész Bagota helységet nyerték királyi adományul. Tagjai közül Péter 1737-ben Komárom vármegye szolgabirája. Péter 1757-ben helyettes alispán, 1762-ben udvari tanácsos és I. alispán. Mihály 1773-ban főjegyző, 1781—90-ben alispán. János 1810-ben főjegyző, 1811-ben országgyűlési követ, a magyar nyelvnek buzgó harczosa. Czímer: kékben arany koronás, zöld dombon, kiterjesztett szárnyú aranykoronás, jobbranéző fekete sas, nyakán nyíllal átlőve. Sisakdísz: pajzsbeli sas. Takarók: mindkétfelől vörösezüst.

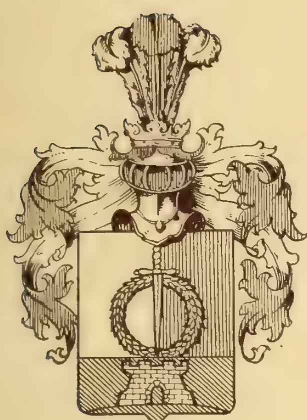
Pálffy (Tolna-Szent-György-Bereghi). P. Mihály, ki Győrben katonáskodott, nejével, Martonfalvay Liska (Katalin, továbbá János, István fiaival, Katalin, Éva leányaival I. Lipót királytól 1688. junius 10-én fenti előnévvel, czímeres nemeslevelet nyert, melyet Győrött 1690-ben hirdetett ki. Fia, P. János, Szomori és Somodori Pázmándy Gergely és neje, Mózes Katalin leányát, Ilonát, feleségül vevén, Kömlődön telepszik le, hozományul kapván a kömlődi és parnak-pusztai birtok egy részét, miről 1723. julius 24-én végrendelkezik. Az 1754—55-iki nemesi összeirásban Komárom-megyében János, István és Mihály, a nemesség szerzőinek unokái szerepelnek. A család 1773. január 27-én, Győr, 1773. május 24-én Komárom-vármegyétől nyer nemesi bizonyítványt. Tagjai közül József 1848—49-ben főszolgabíró, a szabadságharcz leverése után bebörtönöztetik, öcscse, Ferencz, mint a 6-ik számú Würtemberg huszárezred altisztje, Lenkeivel hazajön s a komáromi második csatában, Ács közelében, julius 2-án elesett. János 1848-ban, mint főhadnagy s Perczel tábornok parancsőrtisztje, a szabadságharczot végigküzdötte. Jelenleg élő tagja a családnak: Adolf és Lajos kömlödi földbirtokosok, József galgóczi kir. járásbiró, Imre hovédhuszár százados Budapesten, Zsigmond vasuti tiszt Budapesten, továbbá Jenő és Aladár, József fiai Galgóczon. *Czímer:* kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobbjában kivont egyenes kardot, baljában levágott vérző török főt tart. Sisakdísz: egyenes kardot tartó könyöklő piros mezű kar, a kardon átütött turbános török fővel. Takarók: kék, arany, vörös, ezüst.

Pamhakel. P. Bernát 1712-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. Mihály 1713—1719. Komárom vármegye főjegyzője; 1744-ben Gyermelen, 1745-ben Tagyoson vagy Mesterin birtokos. Czímer: vörössel és kékkel hasított pajzsban, elől két fehér haránt gerenda, egy-egy zöldleveles ágon ülő harkálylyal diszítve, a gerendák felett és alatt

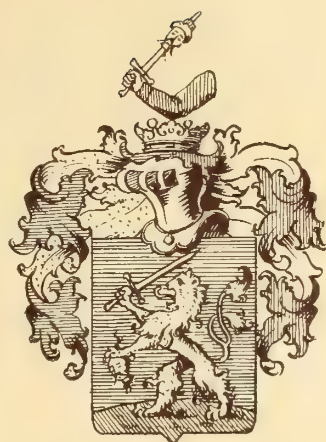

NAGY.

(Ráckevi)

MESZÉNA.

PÁLFFY.

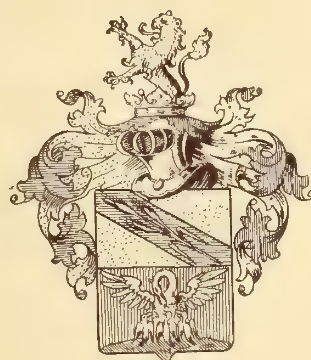

NAGY.

(Felsőeőri)

POGRÁNYI.

STEINER.

POSZTÓCZKY

SZELLE.

SZOMBATHELY.

THALY

VILÁGHY.

ZICHY.

egy-egy ötágú fehér rózsa ; hátul görbe kardot tartó kétfarkú aranyoroszlán. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Palkovich (Kertesi). A család Sopron vármegyéből származik és idővel Esztergom és Komárom vármegyékben is letelepedett. János és Mihály 1662-ben kaptak czímeres nemeslevelet, melyet 1663-ban Sopronban hirdettek ki. A család a sopronmegyei Kertesen volt birtokos és egyik ága a mult század negyvenes éveiben telepedett le Komárom vármegyében, hol nemességét igazolta. Tagjai közül Károly 1861-ben Sopron vármegye alispánja, Imre († 1897.) komáromi telekkönyvvezető, II. Imre jelenleg tarjáni községi jegyző. Czímer: kékkel és aranynyal négyelt pajzs. 1 és 4-ben: befelé fordult arany oroszlán, jobbjában görbe kardot markol. 2 és 3-ban befelé néző, kiterjesztett szárnyú fekete sas. Sisakdísz : a pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kékarany-vörösezüst.

Pathó (Patófalvi). Erdélyből, Patófalváról származik. P. Ferencz 1665-ben Abafi Mihály fejedelemtől kapott czímeres nemeslevelet, melyet Marosvásárhelyen hirdettek ki. Később a család Szatmár, Esztergom és Komárom vármegyékben terjedt el, a hol nemességüket Esztergomban 1839-ben is igazolták. Komáromba csak a mult század végén telepedtek meg. 1848 előtt a család az esztergommegyei Magyar-Szölgyénben volt birtokos. Tagjai közül Pál a XVIII. sz. végén muzslai főszolgabíró, — fia II. Pál 1820 körül szintén főszolgabíró, Flóris († 1891.) ugyancsak muzslai főszolgabíró, Géza († 1890.) volt honvédszázados, József († 1889.) honvédhadnagy, Gyula, jelenleg komáromvárosi gépész, II. Flóris, jelenleg komáromi h. ig. tanító. Czímer: kékben, hármas zöld halmon ágaskodó, szarvai között aranykeresztet viselő, szügyén nyíllal átlőtt, természetes szinű szarvas. Sisakdísz : pánczélos kar, kardot tart. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Pázmándy (Szomori és Somodori). Ősi komáromvármegyei család, mely a XVII. század elejétől fogva birtokos a vármegyében. György 1513-ban a Krakkóban tanuló magyar ifjúság sorában említtetik. Gábor 1603-ban egy történeti munkát adott ki. A család 1638 június 28-án nyert czímeres levelet, mely Komárom vármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül Ferencz 1614-ben Radvány és Ócsa helységekben 4 udvartelek birtokosa volt. 1638-ban zálogba veszi Kömlőd pusztát, hol 1672-ben György birtokrészeket szerez. János 1659-ben Kocson, 1671-ben Parnakon birtokos. 1673-ban Apáthiban, 1717-ben Csep helységben, 1690-ben György Radványon birtokos. Ferenczet 1705-ben, mint Bercsényi egyik törzstisztjét említik. 1744-ben a család báró Sándor Mihálylyal egyezkedik Szomor birtoka ügyében, ekkor már Somodort is birják. Sámuel, Fejér vármegye táblabírája 1786—1794. a magyarok eredetéről egy latin munkát adott ki. Pál 1810—1817. Komárom vármegye alispánja. A család fejérvármegyei ága 1826-ban Károlylyal kihalván, birtokait (Baracska) a Dénes-ág örökölte. Dénes (szül. 1781. Kömlődön, † 1854. Baracskán) 1806—1811. al-, majd főszolgabíró, 1825—27. országgyűlési követ, 1828-ban Komárom vármegye I. alispánja, az1830, 1832—36. és 1839—40. országgyűléseken követe, 1848-ban Fehér vármegye főispánja. Fia: Dénes (szül. 1816. Kömlődön, † 1856. Baracskán), 1843-ban Komárom vármegye országgyűlési követe, 1847-ben a magyar országgyűlés kiküldöttje a frankfurti alkotmányozó gyűlésre. 1848-ban az első népképviseleti országgyűlés elnöke. Fia, Dénes (szül. 1848. Kömlődön) 1878—1896-ig országgyűlési képviselő. Czímer: kékben, zöld alapon, ágaskodó fekete medve. Sisakdísz : három zöldszárú és levelű fehér liliom. Takarók : vörösezüst—kékarany.

Pázmány (Szilasi és Laki). Csallóközi ősnemes család, a melynek feljegyzéseiben található káptalani adatok szerint, Szilas község már 1431-ben ősi birtoka. A család 1518-ban *Laak*, alias *Zakalos* községben lévő birtokra királyi adományt nyer. Ebben az oklevélben, — a mely a pannonhalmi konvent levelét is magában foglalja 1516-ból, — *Pazman de Zewlews* (Szőlős) név alatt említtetik. A budai káptalan iktató levele azonban ugyancsak 1518-ból a családot tényleges, százados lakóhelye után *Pazman de Zylas* névvel jelöli. 1639-ben Pest vármegye meghirdeti György czímerlevelét ; ez azonban még nem került elő. Ugyancsak a XVII. században a család hosszú pert folytat gróf Pázmány Miklós halála után ennek bihari birtokaiért. 1730-ban nádori, 1744-ben érseki, 1831-ben főapáti adományt nyer. Pozsony vármegye 1689-ben s 1905-ben, Komárom vármegye 1758-ban, s így 1824-ben s 1905-ben, Heves és Külső-Szolnok vármegyék pedig, minthogy az egyik ág Mező-Túrra származott, 1826-ban adnak nemesi bizonyságlevelet. Szilason, Lakon és Aranyoson a mai napig szakadatlanul birtokos. Egyéb birtokai voltak és vannak Ekel, Ekecs, Bogya, Alsó-Gellér, Füss, Nemesócsa, Ontopa, Új-Telek, Réti, Szőlős, Nemesszeg, Puszta-Födémes, Körtvélyes, Réthe, Bezi, Sövényháza, Lidér-Tejed, Olléteјed, Osztár, Szolgagyőr, Radvány, Saáp, Alistál, Nagymegyer, Apáczaszakállas, Kurtakeszi, Mád, Bústelek, Karcsa, Nagy-bajcs, stb. helységekben. A szakadatlan leszármazás az 1518. évben adományt nyert Simontól, a ki már 1480-ban szilasi földesúr, lehozható. A család több tagja viselt megyei s egyéb hivatalt. Bogyai János diák, Komárom megye nótáriusa (1518.), P. Ferencz győri kanonok (1521.), János győri főbíró (1611.), Ferencz győri ülnök (1614.). A kihalt vajdaágból Bellai P. János, a ki Ocsainak hivatja magát, Komárom vármegye jegyzője (1549—1565), Ferencz győri fővajda, a sajkások főkapitánya, korának országszerte hírneves, törökverő hőse volt (1626—1636.). Szilasi P. Péter az érsekleéli nemesiszék alispánja, illetőleg alnádora (1585., 1626., 1636.) ; Szilasi és Laki P. János érsekleéli alispán, komárommegyei szolgabíró (1820.), Zsigmond (1806—1865.) komárommegyei első alispán, Tádé, az előbbi testvére komárommegyei szolgabíró, Kálmán (1833—1894.) győri kir. törvényszéki bíró kir. ítélőtáblai bírói czímmel és jelleggel, Kornél komáromi ügyvéd, Zsigmond (1800—1881.) komárommegyei főszolgabíró, Elek († 1901.) kir. törvényszéki bíró, Dániel jelenleg Csongrád vármegye levéltárosa, Jenő (sz. 1868.) jog- és államdoktor, fiumei statisztikai főtiszt, testvére Lajos Trencsén vármegye főlevéltárosa. Zoltán (sz. 1869.) jog- és bölcsészetdoktor, pozsonyi kir. akadémiai ny. r. jogtanár, budapesti egyetemi magántanár, a német lovagrend Mária keresztese. A család 1549-ben már czímeres pecséttel él. Czímeralakja azonban már kivehetetlen. A későbbi czímerek egymástól elütők. Több nemzedék óta használatos jelenlegi

czímere: kékben, zöld halmon álló repülésre kész fehér hattyú egyik lábával kardot tart. Sisakdísz: vörösfehér—kék strucztoll. Takarók: kékezüst—vörösarany.

Petrics. A XIX. század első felében Kamocsán, Szemerén és Jászfalun voltak birtokosok.

Pethes (Kecskeméti). A család a XVII. század elején (1625.) tűnik fel. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban belőle Márton, Ferencz, András és István vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Platthy (Túróczvidéki és Nagypalugyai). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Komárom vármegyében a XVIII. században találkozunk e családdal. 1715-ben Baromlakon birtokos.

Pogrányi (Derfeli). Nyitra vármegyéből származik. Egyik ága a Nemeskürthi előnevet használta; de ez is Nyitrából került ide, a hol 1622-ben már szerepel, míg a Derfeli-ág csak 1847-ben telepedett meg itt. Benedek és fiai, János, György és István 1608-ban bárói rangot nyertek; ez az ág azonban már kihalt. A nemesi ág György részére 1634-ben nemesség megerősítő czímereslevelet nyert. A nemességet kihirdették Nyitra vármegyében 1660-ban és később 1823-ban és 1842-ben igazolták. A Nemeskürthi ág Ács és Ekel községekben volt birtokos; a család tagjai Ácson már 1635-ben előfordulnak. Tagjai közül András és György Thököly Imre vitézei. A Nemeskürthi ágból Mihály 1540 körül nyitrai alispán, fia, Benedek a török világban vitézkedett, 1594-ben egy lovasezred parancsnoka volt és 1605-ben részt vett a Bocskayval kötött bécsi béke alkalmával folytatott alkudozásokon. József, volt komárommegyei főszolgabíró, majd árvaszéki elnök, később orsz. képviselő, jelenleg megyei tiszti főügyész. Czímer: hasított pajzs. Elől, vörösben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, karmai között egy kék és egy zöldessárga szőlőfürtöt tart. Hátul, kékben 3 vörös rózsa (2; 1). Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán a szőlőfürtökkel, növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Pogrányi (Nemes-Pogrányi). A XVI. században tűnik fel. Első ismert őse Zsigmond (1556.) Nyitra vármegyében birtokos. Benedek (1593—1594.) korponai és (1598—1602.) nyitrai kapitány. A család 1635-ben Ácson birtokos. János előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Nyitra vármegye nemeseinek sorában. Czímer: (színjelzés nélkül): szarvaival lefelé fordított holdsarlón álló oroszlán, jobb előlábával vízszint fektetett görbe kard markolatát tartva, a ballal pedig annak pengéjét.

Posztóczky. Eredetileg Posztovszky. 1769-ben, a Baarban kötött confoederatió után Eperjesre telepedett lengyel származású család. Később Pest, Nógrád és Fehér vármegyékben is elterjedt. Komárom vármegyébe Fehér megyéből jött, a mult század második felében. Nógrádban Jobbágyin volt birtokos, Pest megyében pedig Baracson, és bérlő Máriaházán. Tagjai közül Károly előbb kir. táblai tanácsjegyző, most gazdálkodó. Ágoston († 1881.) 1848—1849-ben honvéd, Károly (ifj.) jogtudor. Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó szárnyas griff, karmai között három nyílvesszőt markol. Sisakdísz: a pajzsbeli griff, növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Poda. A XVII. század elején (1622.) tűnik fel. 1731-ben Szilason birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz és István fordulnak elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Pulay (Nemespulai). Pollyay János 1711-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet Pozsony, Sopron, majd Komárom vármegyékben hirdettek ki. Egyik ága a XIX. század elején telepedett le Komárom vármegyébe, hol Bana és Bőny községekben volt birtokos. A nemességszerző, mint gróf Pálffy János titkára, részt vett a szatmári békepontok megszövegezésében és erről emlékiratot is adott közre. Egy másik János 1730-ban a nagyszombati tábla ülnöke. Ferencz 1774-ben a tiszai kerületi tábla ülnöke. Kornél († 1894.) volt országgyűlési képviselő. Géza († 1906.) törvényszéki elnök kuriai bírói ranggal, a Ferencz József rend tiszti keresztese. Aladár jelenleg komáromi ügyvéd. A XIX. század első felében Bana helységben bírt földesúri joggal. Czímer: zöld alapon álló, görbe kardot tartó oroszlánnal díszített kék czölöppel hasított vörös pajzsban, elől a jobboldali szélből kiemelkedő, kormánypálczát tartó, könyöklő pánczélos kar. Hátul a baloldali szélből kiemelkedő, markában ezüstkoszorút tartó kék mezű kar. Sisakdísz: két vörös, az egyik patriarchakereszttel, a másik ezüst félholddal díszített lobogó közt görbe kardot tartó kinövő aranyoroszlán. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Pyber (Gyerkényi). Ősi, már a Hunyadiak korában előkelő szerepet vitt család, melynek tagjai sorából Benedek 1481-ben Budavár gondviselője volt. Ezt a Benedeket 1480-ban Wincze Tamás örökbe fogadván, Szent-Györgyöt nyerte a hozzátartozó, s Zala, Veszprém, Fejér és Tolna vármegyékben elterülő birtokokkal. Tagjai közül: János (szül. 1562., † 1633.) hírneves egri püspök. István (1684.) Divény várában szolgált. Testvére, László esztergomi kanonok, czímzetes püspök. Zsigmond, a Csáky-féle huszárezredben kapitánya, a törökök elleni háború alkalmával 1737-ben Viddinnél esett el, ága fiával, Jánossal 1791-ben kihalt. A jelenleg virágzó nemzedék a fenti Istvántól (1684.) származik, kinek neje báró Nadányi Katalin volt († 1724.); fia, István 1724-ben Bars vármegyében volt birtokos. Fiai Gáspár és Ferencz. Testvére, József Nógrád vármegye alispánja volt. Ferencz fia Benedek († 1823.), ennek fia Ignácz († 1883.). A XIX. század első felében Radványban bírt földesúri joggal; fiai közül Pál Virt pusztán birtokos. Czímer: vörössel, kékkel és ezüsttel vágott pajzsban, felül, aranyleveles koronába helyezett két arany jogar, középén passziókeresztet tartó, kinövő hód. Alul: zöld hármashegy. Sisakdísz: nyílt, jobbról vörössel és ezüsttel, balról aranynyal és kékkel vágott szárny közt a pajzsbeli kereszt. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Rácz (Nagymegyeri). 1558-ban Lábatlanban birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály, István, Gergely, Ferencz, Pál, György, János (2), Miklós, Péter özvegye, valamint fiai, János és Péter vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. Pál és fia, Frigyes, Péter és fia, Salamon, Sámuel-Ágoston és fia,

József, végül János, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1815-ben Pest vármegye nemeseinek sorába felvétettek.

Reviczky (Revisnyei). Árva vármegye legrégibb családainak egyike, mely eredetét Hontimertől veszi, a ki 1272-ben IV. László királytól Revisnye birtokára nyert adományt. Fiai Lodán, Bodor és Miklós terjesztették tovább a családot, mely idővel több ágra szakadt. Károly Imre 1770-ben bárói, Ádám, a m. kir. udvari kamara elnöke 1825-ben grófi rangra emeltetett, ága azonban kihalt. A család egyik ága 1832-ben telepedett le Komárom vármegyében, hol Kürt helységben volt birtokos. Tagjai közül István 1848—1849-ben honvédszázados, Sándor († 1880.) Kürt község főjegyzője és birtokos. Gábor jelenleg nyug. főpénztáros. Győző († 1904.) volt főszolgabíró. Károly (szül. 1853. jan. 1.) volt országgyűlési képviselő és főszolgabíró. János († 1902.) nyug. honvédelmi min. számtiszt. Béla Komárom város rendőrkapitánya. Czímer: kékben, zöld alapon, vöröstakarós fehér lovon ülő pánczélos, sarkantyús vitéz, három vörös strucztollal díszített sisakban, vaskeztyűs jobbjában görbe kardot, baljában a kantárt tartva. A pajzs felső jobbsarkában hatágú aranycsillag és a balsarokban ezüst félholdtól kisérve. Sisakdísz: három zöldszárú és levelű vörösrózsa, mindenik száron két-két levéllel. Takarók: mindkétfelől kékezüst.

Reinprecht (Rainprecht). A XVII. század első felében (1628.) tűnik fel. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban József van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1780—1790. közt a komáromi udvartelkes nemesek közt foglal helyet. A XIX. század első felében Nagy-Keszi és Baromlak helységekben bírt földesúri joggal.

Rosos (Szentkirályszabadjai). Veszprém vármegyéből eredő család, honnan idővel Zala és Komárom vármegyékbe is átszármazott. 1770-ben már Csúzon volt birtokos. Tagjai közül Pál 1790—1810. veszprémi püspök volt. A XIX. század első felében Baromlakon, Csúzon és Jászfalun bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon nyakán balfelől irányzott nyíllal átlőtt, felugró természetes színű szarvas. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar, a kardpenge mindkét oldalán egy hatágú arany csillagtól kísérve. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Ruttkay (Alsó- és Felső-Ruttkai). Túrócz vármegyéből származik. Családfáját a XIII. század közepéig viszi fel. IV. Béla királytól adományt nyert Alsó- és Felső-Ruttkára. 1609-ben Mátyás királytól czímer megerősítő levelet kapott. A XIX. század első felében Nagy-Lél pusztán bírt földesúri joggal. Béla P. Szentpálon birtokos. Czímer: kékkel és vörössel négyelt pajzs 1. és 4. mezejében felugró arany griff, a 2. és 3.-ban felugró fehér egyszarvú. Sisakdísz: csőrében olajágat tartó természetes színű sas. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Sándor (Szlavniczai báró és gróf). Trencsén vármegyéből származó család. 1456-ban új adományt nyert az e megyebeli Szlavniczára. Gáspár 1706-ban bárói rangra emeltetett, ága azonban kihalt. Menyhért a XVIII. század első felében bárói rangot nyert. Mihály 1743-ban Kömlődön, 1744-ben Gyermelen birtokos. Antal 1755. és 1774-ben pert kezdett Nagy-Igmánd birtoka miatt a Pázmándyak és más birtokos családok ellen. Mihály előfordúl a magyarországi főurak 1764. évi összeírásában, Komárom vármegye főurai között. Antal báró és gyermekei 1787. augusztus 27-én nyertek grófi rangot, mely Móriczban (szül. 1805., † 1878.) fiágban kihalt. Móricz Gyarmat pusztán, Szomor és Gyermely helységben volt birtokos. Leánya, Paulina (szül. 1836.) Metternich Richárd herczeg özvegye, családja grófi ágának utolsó sarja, a Both, Bia, Bajna, stb. helységekre kiterjedő uradalom birtokosa. A család nemesi ága Nyitra vármegyében virágzik.

Sáry (Vámosi). A XVI. század végén tűnik fel a Dunántúl, Győr és Veszprém vármegyékben. Idővel átszármazott Komárom, majd innen Pest vármegyébe.

Sárkány (Ákosházi). Egyike azoknak a családoknak, melyek már a mohácsi vész előtti korszakban birtokosok voltak a vármegyében. Legrégibb nyomaira a XVI. század elején akadunk. Ambrus 1516-ban Szenden volt birtokos. Valószínűleg ugyane család tagjai voltak Csuzon, Jászfalun és Szemerén birtokosok. A család 1587-ben nyert nemességújító czímereslevelet I. Rudolf királytól, melyet 1682-ben Lipót király megerősített. A XVIII. század folyamán Komárom városában telepedett le. A XIX. század első felében Gadócz pusztán bírt földesúri joggal. Tagjai közül: János Ferencz (szül. 1833.) ismert nevű sportíró, 1872—1895. a magyar lovaregylet titkára. Miklós (szül. 1802., † 1891.) bakonybéli apát, Lajos (szül. 1815., † 1881.) 1848-ban nemzetőrkapitány. Ferencz (szül. 1811., † 1876.) Komárom vármegye főszolgabírája, 1847—1848-ban Komárom sz. kir. város követe, később a város főkapitánya. Ferencz jelenleg Komárom város rendőrfőkapitánya. Czímer: vágott pajzs. Felül aranyban, zöld színű kiterjesztett szárnyú tüzetokádó, ugrásra kész sárkány, alól vörösben, vörös rózsával megrakott, alólról felfelé nyúló ezüsték, az ék mindkét oldalán egy-egy ezüstrózsával. Sisakdísz: természetes színű daru, felemelt jobb lábában szőrzetet, csőrében 3 búzakalászt tartva. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Sárközy (Nádasdi). Csallóközi régi nemes család, melynek első ismert őse, a kitől a leszármazás lehozható, Nádasdi S., máskép‌ Erchy Albert mester 1510. okt. 10-én nyert czímereslevelet II. Ulászló királytól, a kitől 1511-ben a pozsonymegyei Nádasdra, 1519-ben Zomborra (Zemplén vm.) és Boltra (Szabolcs vm.), 1522-ben pedig a barsvármegyei Nagy-Törére nyert adományt. Fiai közül Kristóf terjesztette tovább a családot (1519—1571.), kinek fia János (1549—1598.), ennek fiai Gáspár 1609. és János, utóbbi 1623-ban Bábolnán birtokos. Gáspár utóda, János 1717—1722. Somogy vármegye alispánja, 1723-ban nádori adományt nyert Eötvösre, Kisasszondra és Fenékre, 1723-ban Magyaródra, 1724-ben Szt-Iván pusztára. Tőle származik a jelenleg virágzó nemzedék. Tagjai közül István (szül. 1759., † 1845.) Somogy vármegye alispánja. Fia, Albert (szül. 1890., † 1860.) Somogy vármegye alispánja (1836—1848.) majd 1848-ban főispán és kormánybiztos. Albert testvére, Kázmér (szül. 1799., † 1876.) Fehér vármegye alispánja (1836—1847.), a hétszemélyes tábla bírája, stb. Fia Aurél 1894—1905-ig Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város

főispánja. Czímer: jobbra dült vágott pajzs alsó vörös mezejében arany liliom jobbról, balról egy-egy fehér rózsától kísérve, felső kék mezőben kiemelkedő természetes színű, vérző torkán arany nyíllal átlőtt farkas. Sisakdísz: pajzsbeli farkas. Takarók: vörösarany.

Sibrik (Szarvaskendi). Vas vármegyéből származik. Első ismert őse, Péter (1471.) Szarvaskend birtokosa. László 1505-ben Vas vármegye követe. Osvát (1523.) kir. kamarai tanácsos. 1655-ben Dániel királyi adományt nyer Kurtakeszire, Aba és Path pusztákra, ezenkívül Madaron, Szőlősön, Keszegfalván és Véken volt birtokos.

Simonyi (Simonyi és Varsányi). A család leszármazását a Bars és a Hont vármegyéket tárgyaló kötetben ismertettük. A XIX. század első felében Keszegfalván volt birtokos.

Somody. E családból Ferencz 1731-ben Megyercsen, 1742-ben Némán birtokos. Az 1754—1755. évi orsz. nemesi összeírásban e családból István, Miklós, Ferencz és János vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába. A XIX. század első felében Kolos-Néma helységben bírt földesúri joggal.

Somogyi (Dergi). A XVI. században Pozsony vármegyében tűnik fel. 1744-ben Füssön volt birtokos. E családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ferencz és Péter neveivel találkozunk Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Somogyi (Endrédi). Ferencz 1526-ban komáromi és tatai várnagy. Gáspár 1593-ban Izsán birtokos. Ferencz 1750-ben Banán volt birtokos.

Stupeczky (Sztupiczky). Trencsén vármegyéből származik, honnan 1754-ben nyert nemesi bizonyítványt.

Steiner (Péterházi). S. Mihály, ógyallai nagybirtokos 1905-ben nyert czímeres nemeslevelet Péterházi előnévvel. Czímer: vágott pajzs. Felül aranyban, háromágú buzakalászszal megrakott jobb harántpólya. Alól vörösben, zöld alapon, fészkében ülő és fiait vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: kinövő arany oroszlán. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Süke. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Szabadhegyi (Csallóközmegyeresi). Sz. János és fia Nándor 1686-ban nyertek I. Lipót királytól czímeres nemeslevelet, mely Komárom és Veszprém vármegyékben hirdettetett ki. A család Ácson és Megyercsen kívül a veszprémvármegyei Nagy-Dém helységben volt, az utóbbi helyen jelenleg is birtokos. A jelenleg virágzó nemzedék Sz. Andrástól és ennek nejétől, Hunkár Johannától származik, kinek fiai, Móricz és Antal a család jelenleg virágzó két ágát alapították. Móricz († 1873.) fiai: Sándor († 1891.), 1848—1849-ben huszárkapitány, később a boszniai közalapítványi uradalmak igazgatója. László jelenleg budapesti ügyvéd, György, Komárom vármegye első alügyésze, később szolgabírája jelenleg Ácson birtokos. Sándor fiai, Zoltán (†), Ákos cs. és kir. kamarás, huszárkapitány és Imre. A fentemlített Antal fiai közül Géza Hont vármegyében birtokos és Biharillyén gazdálkodik. Kálmán Nagy-Démen birtokos. Czímer: kékben, zöld alapon, vörös takarós fehér lovon vágtató, fehér attilás, vörösnadrágos, sárga csizmás, három fekete sastollal díszített vöröskucsmás magyar vitéz, jobbjában kivont karddal, melyen török fő van átütve. Sisakdísz: czölöpösen állított vörösmezü kardot tartó kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Szabó. E család 1647-ben Ekecsen birtokos. György 1702-ben Neszmélyen és Radványon, Miklós 1731-ben Megyeresen, Péter 1742-ben Némán birtokos. 1780—1790-ben Komáromban udvartelkes nemesek.

Szakál (Kis-Jókai). Pozsony vármegyéből származó család. Idővel átszármazott Komárom és Békés vármegyékbe is. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István özvegye, Sóky Judit, továbbá fiai, János, Ferencz, Pál és Gergely, ezenkívül István id. és ifj. vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába. Békés vármegyében 1831-ben hirdettette ki nemességét.

Szalacsy. A család multját a Győr vármegyét tárgyaló kötetben közöljük. A XIX. század első felében Csúz helységben volt birtokos.

Szalay. I. Tamás 1526-ban Bajcson birtokos.

Szalay. II. Sz. Dániel és Pál 1658-ban nyertek czímeres nemeslevelet. Dániel fia, Péter dunavecsei lakos. János és fia István 1754-ben Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek.

Szalay. III. 1691-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1708-ban hirdettetett ki. Komárom vármegyében.

Szalay. IV. Sz. István 1662-ben nyert czímeres nemes levelet, mely 1665-ben hirdettetett ki Komárom vármegyében.

Szarka. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból András (2), György, László, Mihály, János és István szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt. A XIX. század első felében Nemes-Ócsán volt birtokos.

Szathmáry. Sz. István 1792-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Ferencz királytól. Czímer: négyelt pajzs 1. és 4. vörös mezejében, hármas zöld halom középsőjén, aranyleveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardpenge felett ezüst félhold, alatta hatágú aranycsillag, 2. és 3. kék mezejében lángok között ezüst phönix madár ég, felette sugaras arany nap. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt pajzsbeli kar. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Szegedy (Mező-Szegedi). A Sz. családnak Pozsony vármegyében letelepedett ága a XVII. század első felében szerez Komárom vármegyében birtokokat. Gáspár 1622-ben említtetik első ízben Komárom vármegyében, 1633-ban nádori adományt nyer Nagy-Megyer helységben levő birtokrészekre, 1651-ben ugyanott két nemes telket vett zálogba Bartal Istvántól. Gáspár 1657-ben Nagy-Tany helységben birtokos. Ez az ág a XVIII. század közepén kihalt. A család dunántúli ága a XIX. század első felében a Rosos család után Csúz helységben bírt földesúri joggal, hol György, cs. és kir. kamarás, jelenleg is birtokos.

Szemerey. (Répcze-Szemerei). I. A család Sopron vármegyéből származik, hol a XV. században Répcze-Szemerén már birtokos volt. Oklevelei elveszvén, György 1659-ben nyert nemességmegerősítő czímereslevelet. Fia, Pál a ki 1692-ben osztozott testvéreivel, Kis-Igmándra költözött. Fiai közül Pál előfordúl Komárom vármegye nemesei közt az 1754—1755. évi összeírásban. Fia, Pál 1781—1797. kömlődi birtokos. Ennek fia, Pál (szül. 1797.) szintén Kömlődön volt birtokos. Fiai közül: Zsigmond (szül. 1825. † 1872.) Lajosmizsére költözött. János (szül. 1837.) Kömlődön él.

Szemerey II. A család a Szemere nemzetségből származik. A XVII. században (1665.) Szemerén volt birtokos. Czímer (színjelzés nélkül): szarvaival felfelé álló holdsarló felett hatágú aranycsillag.

Szenthe (Szente). Sz. Pál és János füssi lakosok 1700. augusztus 23-án nyertek nemesi bizonyságlevelet Komárom vármegyétől ; ezt a bizonyságlevelet az utóbbi Győr vármegye közgyűlésén felmutatván, fia, Balázs 1728. május 21-én Győr vármegye nemesei sorába felvétetett. Balázs előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Győr vármegye nemeseinek sorában. Fia, Pál Nagykőrösre költözvén, 1796-ban Komárom vármegye bizonyítványával igazolta nemességét. E családból Bálint 1658-ban Bogya helységben udvartelekre nádori adományt nyert.

Szelle (Nemes-Ócsai). Őse Zelle Miklós, Világosvár ura (1490.), fiai Tamás, Antal és Kelemen Nádvárra (Pozsony várm.) nyertek adományt. Antal (1504.) fia, Benedek (1554.), kinek fiai közül (1607.) Bálint Pozsony vármegyében Nagy-Abonyban, Simon az ugyanazon vármegyében fekvő Doborgazon, Mihály, Nemesócsán telepedtek le. Mihály fiai, Mihály és Ambrus 1622-ig Komárom várm. alispánja. Ambrus fiai Gergely és András, a kik 1654-ben Nemesócsán levő nemesi telekre tartottak igényt. Gergely utóda, István, nemesócsai birtokos 1809. évi április 13-án a családjára vonatkozó bejegyzésekről hiteles kivonatot nyert a garamszentbenedeki konventtől. A fenti Gergely fivére András, kinek fia, Mihály Gömör vármegyében telepedett le. Fia, Mihály 1755-ben Zemplén vármegyében Magyar-Zsipen lelkész. A XIX. század első felében Nemesócsán bírt földesúri joggal. Czímer: vörös pajzs, három ezüst Anjou-liliommal megrakott kék pajzsfővel. A pajzsban zöld alapon. búzakalászok közt ágaskodó fehér ló. Sisakdísz: két elefántormány közt kinövő fehér ló, nyakán nyíllal átlőve. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Szigethy. E családból János 1744-ben Komáromban volt birtokos. Az 1754—1755. évi összeírásban e családból János, Ádám és Zsigmond fordúlnak elő Komárom vármegye nemesei között.

Szluha (Ikladi gróf, Verbói nemes). Sz. Márton, valamint testvérei János és István 1593-ban nyertek czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben Nyitra vármegyében hirdettek ki. Márton utóda, II. Ferencz Komárom várm. országgyűlési követe (1712.), majd alispánja 1726-ban bárói rangra emeltetett. Fia, György (1726—1790.) az örökösödési háborúban Komárom vármegye felkelt nemességének vezére, 1743-ban grófi rangra emeltetett.

Szokolyi. Sz. Jakab baranyavármegyei szolgabíró és mostoha fia, Chojan Zsigmond, az utóbbi Sz.-ra való névváltoztatással 1795. július 9-én nyertek czímeres nemeslevelet. E családból jelenleg özv. Sz. Gyuláné Tagyos pusztán birtokos. Czímer: négyelt pajzs, ezüst szívpajzszsal, abban zöld alapon, kinövő három szőlővessző. A nagy pajzs 1. és 4. kék mezejében, arany naptól és ezüst félholdtól kísért, befelé fordult, görbe kardot tartó arany oroszlán, 2. és 3. vörös mezőben három ormós négyszögű nyitott kapus tornyon könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: kinövő pánczélos, vörös strucztollal díszített sisakos vitéz, vörös övvel, mindkét kezében egy-egy arany csillaggal díszített vörös lobogót tartva. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Szombathely (Szemereharaszti). Sz. János 1811-ben kapott czímeres nemeslevelet, mely később Gömör-Kishont és Komárom vármegyékben hirdettetett ki. A család Békés vármegyéből 1830. táján jött Komárom vármegyébe, a hol Csúzon és Koltán volt birtokos és most is az. Tagjai közül: János († 1831.) tábornok, Antal († 1864.) dragonyos főhadnagy, Győző, Komárom vármegye volt alispánja, 1872—1875. között orsz. képviselő, 1883-ban kir. tanácsos, 1904. óta udvari tanácsos. A XIX. század első felében Szemerén bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, a pajzs felső jobbsarkában arany nap és a balsarokban ezüst félholdtól kísért koronából kinövő arany griff, mely felett fehér galamb lebeg. Sisakdísz kardot tartó pánczélos kar. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Szücs. E család sarjai a XVII. század végén tűnnek fel Komárom vármegyében, 1696-ban Bábolnán, 1749-ben Neszmélyen és Lakon birtokosok. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Pál fordul elő Komárom vármegye nemesei között.

Tamássy. T. Ambrus 1572-ben nyert czímeres nemeslevelet Miksa királytól, mely 1574-ben hirdettetett ki Vas vármegyében. A XVII. század első felében (1633.) tűnik fel Komárom vármegyében, melynek nemessége sorában az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Mihály, István, János, Benedek özvegye született Czina Erzsébet, továbbá ennek fiai János, Pál, Antal és Márton fordulnak elő. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Thaly. A család Pozsony vármegyéből Mária-Thalból származik, mely hajdan Thalnak neveztetett. A mohácsi vész utáni korszakban, mint János király hívei és utóbb az újított hit követői innen elűzetvén, Komárom vármegyébe költöztek. János, a ki a komáromi vár tiszttartója volt, 1602-ben czímeres nemeslevelet nyert János, Gergely és András nevű fiaival, valamint Ujfalusy Pál és Jakab nevű unokáival egyetemben. András 1615-ben Komáromban egy kúriát szerzett. Gergely 1634-ben a tatai járás szolgabírája, 1635—1645-ig Komárom vármegye alispánja. Ferencz 1652-ben adóróvó, 1667—1668-ig főszolgabíró, 1683-ban a komáromi felkelt nemesség élén a párkányi ütközetben esett el. Legidősebb fia 1704-ben mint Rákóczi Ferencz tisztje esett el. Ferencz, 1745-ben Komáromban birtokos, Józseffel együtt előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemeseinek névsorában. A család a XIX. század első felében Csépen bírt föl-

desúri joggal, itt született 1814-ben Zsigmond, 1848—1849-ben Komárom várának erődítési igazgatója, honvédezredes († 1886.) és Kálmán (szül. 1839. jan. 3.), a Rákóczi-korszak nagynevű búvára, kiváló történettudós és politikus, 1878. óta országgyűlési képviselő, a Szent István rend kiskeresztese, a török császári Medsidje rend I. osztályának tulajdonosa. Ferencz, országgyűlési képviselő P.-Szentmihályon birtokos. Czímer: kékben, ezüst sziklákból kinövő leopárd, jobb előlábával görbe kardot, baljában három (ezüst-vörös-ezüst) strucztollat tartva. Sisakdísz: kinövő pajzsalak. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Tornyos. A család Nógrád vármegyéből származik. Őse, Mátyás 1651-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely ugyanez évben Nógrád vármegyében hirdettetett ki. Idővel átszármazott Hont és Gömör vármegyékbe is. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében József Gután birtokos.

Tóth. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István (2), András, Miklós, István özvegye és fiai, Imre, István, János, György és Sámuel vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Töltéssy. Gömör vármegyében birtokos család. A XVII. században tűnik fel T. István (1685.), a ki az alábbi czímert használta. Ily nevű családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban István szerepel Komárom vármegye nemeseinek névsorában. Czímer: kékben, zöld alapon hegyes szikla felé ugró fehér egyszarvú. Sisakdísz: hegyével felfelé egyenes kardot tartó, könyöklő pánczélos kar, a kardpenge felett ezüst félhold, alatta hatágú arany csillag. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Tersztyánszky (Nádasi). Trencsén vármegye legrégibb birtokos családainak egyike. Őse Fekete András, a ki 1330-ban csereadományban kapta Nádast, vagyis Tersztyét, s ez adományt Nagy Lajos király is megerősítette. A XIX. század első felében Radvány községben volt birtokos.

Uhlarik. U. György és fivére, András 1655-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely Trencsén vármegyében hirdettetett ki. Idővel nagyon elszaporodott. 1837-ben Trencsén vármegyében Rajeczen 48, Suján 45 férfitagja volt e családnak. A XIX. század első felében báró Szopek család után Ácson volt birtokos. Czímer: kékben, zöld alapon kiemelkedő, három zöldlevelű jegenyefa. Sisakdísz: vörösruhás, kalpagos magyar vitéz növekvően, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot, baljában egy zöldleveles ágat tartva. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Ullmann (Szitányi). U. Móricz továbbá fiai, Frigyes, Izidor, Adolf, Vilmos, Sámuel és Gábor 1825. deczember 2-án nyertek czímeres nemeslevelet. A XIX. század első felében Ácson egy udvartelket bírtak.

Varga. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz (4), Péter (2), Márton (2), János (3), István (2), Mihály (2), Ferencz özvegye és ennek fiai, Ferencz, Miklós, Mózes, György, továbbá István özvegye és fiai István és Márton vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. 1776-ben Rév-Almáson volt birtokos.

Vásárhelyi (Kézdi-Vásárhelyi). Ősrégi székely család, mely a tatárpusztítások alkalmával kifejtett vitézsége jutalmáúl IV. László királytól 1289-ben Aranyosszéket kapta adományba, a mely adományt 1291-ben III. Endre király, utóbb I. Lajos és Zsigmond királyok, 1629-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is megerősítették. A család Erdélyből Bereg, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe telepedett le. A beregi ág Pest és Arad vármegyékbe, a szatmári ág 1866-ban Komárom vármegyébe telepedett le, hol Imre jelenleg Szomoron birtokos, ügyvéd és orvostudor. A pestvármegyei ágból Sámuel tinnyei birtokos 1833-ban igazolta nemességét, s 1841-ben táblabírónak neveztetett ki. Fia Géza jelenleg szintén tinnyei birtokos, ismert régiséggyüjtő. Czímer: zöld színű, koronás, ugrásra kész sárkánynyal díszített ezüst harántgerendával vágott kék pajzsban felül a pajzs felső balsarkában balrafordult ezüst félhold és hatágú arany csillagtól kísért fekete koronás sas, alul három fehér sziklán emelkedő, három torony tetején egy-egy zászlóval. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt görbe kardot tartó vörösmezű kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Veres (Kiskéri). A család 1609-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet András tatai alkapitány 1651-ben hirdettetett ki Komárom vármegyében. A család idővel elszármazott Bars, Borsod vármegyékbe is; az utóbbiban László, Mihály és István fordulnak elő az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban, e vármegye nemeseinek sorában. Tagjai közül Sándor ez időszerint a magyaróvári gazd. akadémia igazgatója, kir. tanácsos, Pál a kassai gazdasági intézet tanára. Czímer: kékben, hármas zöld halmon álló, vörös attilás, kék nadrágos, sárga csizmás, vörös kucsmás magyar vitéz oldalán karddal, mindkét kezében nyílvesszőt tartva. Sisakdísz: kinövő arany oroszlán jobb előlábával kardot, baljában levágott török főt tartva. Takarók: kékarany—vörösarany.

Világhy (Palotási). V. Mihály és Nándor a mult század hetvenes éveiben kaptak czímeres nemeslevelet. Tagjai közül: Nándor 1848—1849-ben honvédfőhadnagy. Gyula honv. huszárfőhadnagy szolg. kív. jelenleg országgyűlési képviselő. Czímer: három (2 : 1) hatágú arany csillaggal megrakott kék pajzsfővel ellátott vörös pajzsban, zöld alapon álló természetes színű daru felemelt jobblábában rögöt tart. Sisakdísz: két fehér pólyával vágott vörös ormány (szarv) közt álló pajzsbeli daru. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Vass (Vasdinnyei). Törzsökös komárommegyei család. Ősi fészke Vasdinnye puszta. János 1505-ben a vármegye követe. 1516-ban Mátyás, 1522-ben Péter, Menyhért és János Vasdinnyén földesurak. E család 1540-ben Füzitőn, Almáson, 1613-ban Bottyánban Vasdinnyén, 1668-ban Várbogyán, a XIX. század első felében Alsó-Gelléren birtokos.

Végh. 1628-ban nyert czímeres nemeslevelet. 1643-ban Lakon, 1686-ban Gelléren, Lakon, Bogyán, 1700-ban Osztopán, Újtelken, Ocsán, Aranyoson és Szőlősön birtokos. Tagjai közül 1806-ban Antal főjegyző, Pál 1823-ban a vármegye szolgabírája.

Vigyázó (Bojári). Pest, Komárom, Veszprém és Tolna vármegyékre kiterjedő család. Pest vármegyében Abonyban, Bátyán és Bojárpusztán birtokos. 1742-ben Némán birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Kolos-Néma, Kis- és Nagy-Keszi helységekben volt birtokos. Sándor 1895-ben grófi rangra emeltetett.

Vizváry. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Gergely, István és Mihály vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Aranyos helységben bírt földesúri joggal.

Vörös. V. István, valamint neje és gyermekei 1714-ben nyertek czímeres nemes levelet III. Károly királytól. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István (3), János (4), István özvegye, Magyari Kossa Éva és fiai Mihály, János, András és Ferencz, továbbá Péter, Imre, Ferencz, Pál és Mátyás vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Vrána (Hlozsai). Trencsén vármegyéből származik. 1660-ban tűnik fel. Idővel átszármazott Nyitra, majd Komárom megyékbe is. A XIX. század első felében a báró Szopek család után Ácson volt birtokos.

Zámoly. Z. István 1711-ben nyert czímeres nemeslevelet, III. Károly királytól. György előfordúl az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemesei közt.

Zámory (Patkós-Teszéri). Hont vármegyéből származik. Eredeti neve Zakách volt. Z. Miklós 1571-ben Zsarnóczán házat nyert a Dóczyaktól. Fia, János terjesztette tovább a családot. Unokája István (1662.), kinek fia György a XVII. század végén Naszádoskapitány Komáromban, ennek testvére János terjesztette tovább a családot, ennek fia, vagy unokája, György 1742-ben Nagykeszin birtokos. Tagjai közül György 1744-ben Komárom vármegye felkelt nemességének kapitánya ; Elek 1832-ben főszolgabíró, Kálmán 1865-ben országgyűlési képviselő. Sándor 1838-ban esküdt. Béla a nemesócsai kerületnek volt országgyűlési képviselője. A család a XIX. száz adelső felében Kis- és Nagy-Keszi, Bana és Érsekléi helységekben bírt földesúri joggal. Czímer : kék pajzsban zöld alapon bal előlábával török fejet, jobbjával görbe kardot tartó aranyoroszlán. Sisakdísz : szemközt álló vörös ruhás vitéz növekvően, jobbjában kardot, baljában levágott török fejet tart.

Zichy (Zichi és Vásonkeői gróf). A család leszármazását a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A jelenleg virágzó grófi nemzedék őse, György másodszülött fia Pál veszprémi alkapitány, († 1638.) még II. Ferdinánd királytól, zálogjogon Komárom várához tartozó hét helységet szerzett meg, melyeket gróf Puchaim János Kristófnak engedett át. Fia, I. István (szül. 1616., † 1693.) 1657. után a komáromi várhoz tartozó jószágokat, — Nagymegyer mezőváros, Izsap, Ekecs, Nagytany, Kétcsicsó, Megyeres, Bogya és Szőny helységek, Aszód, Kecs, Bök, Felső- és Alsó-Aranyos, Füzitő és Monostor pusztáк, — visszaszerezte Puchaim Adolftól. 1649-ben királyi adományt nyert a vásonkői uradalomra is, 1661-ben koronaőr, 1690-ben tárnokmester lett, 1679. augusztus 21-én grófi rangra emeltetett. Fia, Ádám győri kapitány és Moson vármegye főispánja, testvére II. István 1681-ben vasvári kapitány. 1680—1695. Szabolcs majd Komárom vármegye főispánja, a törökök ellen kivívott diadalai emlékére Győrött a Zichy-kápolnát alapította. Fiai közül László (1700.—1703.) Komárom, majd Szabolcs vármegye főispánja. Péter 1695-ben Szabolcs vármegye főispánja, fiai közül Ferencz győri püspök (1743—1783.), Miklós 1734-ben Szőnyben birtokos, majd Szabolcs vármegye főispánja (1726—1747.), benne II. István ága kihalt. A fenti I. István tárnokmester fia Pál, kinek fia, János († 1727.) 1707-ben kir. tanácsos. Fiai közül : János (szül. 1710., † 1764.) a palotai, István (szül. 1722., † 1764.) Komárom vármegye főispáni helytartója (1761—1767.) az oroszvári főágazatot alapította. Az utóbbi főágazatot alapító István fiai közül Ferencz a vedrődi, Károly a vázsonyi és István a csicsói ágazatot alapította. A vázsonyi ágazatot az alapító Károly fiai három — az oroszvári, a libényszentmiklósi és a darufalvi — vonalon terjesztették tovább. E vonal sarja, Gábor (szül. 1827., † 1899. Várpalota) fiai közül Miklós a ki Szentpéteren birtokos és Vladimir országgyülési képviselők. Frigyes cs. és kir. kamarás Szemerén birtokos. Czímer : kékben, lebegő arany koronából kiemelkedő két arany szarvasagancs között lebegő, egyenlő szárú aranykereszt. Sisakdísz : a pajzsalak. Takarók : kékarany.

Zseve. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály fordul elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Zsidó, al. Marthon. Nemességét 1802. április 9-én igazolta, mely alkalommal a család neve a királyi könyvekbe is bejegyeztetett.

* * *

Források : Fényes Elek : Komárom vármegye leírása. 1848. — A komáromvármegyei és komáromvárosi történelmi és régészeti egylet 1890—1891. évi jelentése. — Illéssy-Pettkó : A királyi könyvek. — Kőszeghi Sándor : Nemes családok Pest vármegyében. — Siebmacher : Allg. Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. — Illéssy János kézirata : Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírás. — Turul 1883—1907. — Nagy Iván. Családtört. ért. — Végül az egyes családoktól beérkezett levéltári adatok.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰLAPOK JEGYZÉKE.

CZÍMEREK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Országos
Monografia
Társaság